

Uluslararası **BALKANLARDA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE TÜRKOLOJİ 2. SEMPOZYUMU**

BİLDİRİ KİTABI

TÜRKİYE MAARİF VAKFI
TURKISH MAARIF FOUNDATION

**UNIVERSITY
OF NEW YORK
TIRANA**

**Istanbul Üniversitesi
Türkçe Araştırmaları
Enstitüsü**

TÜRK DİL KURUMU

2. Uluslararası **BALKANLARDA
TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE
TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU**

BİLDİRİ KİTABI

13 - 15
Aralık
2023

Türkiye Maarif Vakfı
Tiran New York Üniversitesi Yayınları
Yayın No: 5

2. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji
Sempozyumu Bildiriler Kitabı

Türkiye Maarif Vakfı Adına İmtiyaz Sahibi
Prof. Dr. Birol AKGÜN

Genel Yayın Yönetmeni
Ahmet TÜRK BEN

Editör/Editörler
Prof. Dr. İbrahim GÜLTEKİN
Doç. Dr. Önder ÇANGAL
Arş. Gör. Dilara AYDIN

Yayın Koordinatörü
Enes Sadık ECE

Grafik Tasarım ve Uygulama
Nuri İbrahim KARABUDAK

Kapak Tasarımı
Cihat TEKCAN

1. Baskı, Ekim 2024, İstanbul

ISBN: 9789928478559

Basım:
Yıltem Reklam Basım ve Turizm Hiz. Ltd. Şti.

© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü,
yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz,
fotokopisi alınmaz veya kopya anlamı taşıyacak hiçbir işlem yapılamaz.

*Address: University of New York Tirana,
Ish Shkolla e Mesme Elektrike, rruga e Kavajës, pranë 21
Dhjetorit (Sheshi Ataturk) Tirane, Shqipëri/Albania.
Phone: + 355 4 4512345
General Information: info@unyt.edu.al
PR&Marketing Collaborations: pr@unyt.edu.al
Url: unyt.edu.al*

SEMPOZYUM ŞEREF KURULU

- Prof. Dr. Yusuf TEKİN, Millî Eğitim Bakanı
- Prof. Dr. Birol AKGÜN, Türkiye Maarif Vakfı Başkanı
- Prof. Dr. Osman Bülent ZÜLFİKAR, İstanbul Üniversitesi Rektörü
- BE Prof. Dr. Derya ÖRS, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı
- Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN, Türk Tarih Kurumu Başkanı
- Prof. Dr. Osman MERT, Türk Dil Kurumu Başkanı
- Sinan AKSU, Vakıflar Genel Müdürü
- Serkan KAYALAR, TİKA Başkanı
- Prof. Dr. Ekrem ČAUŠEVIĆ, Zagreb Üniversitesi
- Prof. Dr. Ksenija AYKUT, Belgrad Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa İSEN

SEMPOZYUM DANIŞMA KURULU

- Doç. Dr. Celile Eren ÖKTEN, Milli Eğitim Bakan Yardımcısı
- Prof. Dr. Birol AKGÜN, Türkiye Maarif Vakfı Başkanı
- Prof. Dr. Haluk ALKAN, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet Emre BİLGİLİ, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL, Başkent Üniversitesi
- Prof. Dr. Cihad DEMİRLİ, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı
- Prof. Dr. Cemal YILDIZ, Türk-Alman Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR, İstanbul Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Hayati DEVELİ, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
- Prof. Dr. Kerima FİLAN, Saraybosna Devlet Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa İSEN
- Prof. Dr. Leyla KARAHAN, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
- Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Suzana CANHASİ, Priştine Üniversitesi
- Doç. Dr. Harun BEKİR, Plovdiv Üniversitesi
- Doç. Dr. İsa SULÇEVİSİ, Priştine Üniversitesi
- Doç. Dr. Neriman HASAN, Köstence Ovidius Üniversitesi
- Doç. Dr. Zeynep ARKAN, Türkiye Maarif Vakfı
- Dr. Behixhudin SHEHAPİ, Kuzey Makedonya Kültür Bakanlığı
- Dr. Hasan TAŞÇI, Türkiye Maarif Vakfı
- Dr. Fatos DİBRA, Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi
- Dr. Mehmet CANGİR, Türkiye Maarif Vakfı
- Mahmut Mustafa ÖZDİL, Türkiye Maarif Vakfı

- Muhammet Murtaza YETİŞ, Türkiye Maarif Vakfı
- Ömer Faruk TERZİ, Türkiye Maarif Vakfı
- Selim CERRAH, Türkiye Maarif Vakfı
- Zekeriya AKÇAM, Türkiye Maarif Vakfı

SEMPOZYUM DÖNEM BAŞKANI

- Prof. Dr. Osman Bülent ZÜLFİKAR, İstanbul Üniversitesi Rektörü

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Erkan ERDEMİR, Tiran New York Üniversitesi
- Mahmut Mustafa ÖZDİL, Türkiye Maarif Vakfı
- Ahmet TÜRK BEN, Türkiye Maarif Vakfı
- Prof. Dr. Mustafa BALCI, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Prof. Dr. İbrahim GÜLTEKİN, Türkiye Maarif Vakfı – İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Yakup YILMAZ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Deniz MELANLIOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü
- Doç. Dr. Ahmet KOÇAK, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Doç. Dr. Esra ÖZSÜER, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Doç. Dr. Lindita XHANARI LATIFI, Tiran New York Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Merkezi
- Doç. Dr. Önder ÇANGAL, Gaziantep Üniversitesi
- Doç. Dr. Şefaattin DENİZ, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Dr. Öğr. Üyesi Harun TUNCER, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Dr. H. Emre PEKYÜREK, Türk Dil Kurumu
- Kemal BULUT, Türkiye Maarif Vakfı
- Dr. R. Feridun ELGÜN, Tiran New York Üniversitesi
- Elif KARAKUŞ, Türk Dil Kurumu
- Mehmet Fatih PEHLİVAN, Türkiye Maarif Vakfı

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Abid Nazar MAHDUM, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Amina ŞILJAK - JESENKOVIĆ, Saraybosna Devlet Üniversitesi
- Prof. Dr. Celile Eren ÖKTEN, Millî Eğitim Bakan Yardımcısı
- Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Tiran New York Üniversitesi
- Prof. Dr. Deniz MELANLIOĞLU, İstanbul Üniversitesi

- Prof. Dr. Edina SOLAK, Zenitsa Üniversitesi
- Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU, Kocaeli Üniversitesi
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN, Bursa Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. İbrahim GÜLTEKİN, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Kadir Kaan BÜYÜKİKİZ, Gaziantep Üniversitesi
- Prof. Dr. Kemalettin DENİZ, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Marija ĐINĐIĆ, Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi
- Prof. Dr. Mehmet SAMSAKÇI, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa BALCI, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa ÖZER, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Mücahit KAÇAR, İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Nezir TEMUR, Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Rahman ADEMİ, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Tuba İşınsu İSEN DURMUŞ, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
- Prof. Dr. Yakup YILMAZ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR, Gazi Üniversitesi
- Doç. Dr. Ahmet KOÇAK, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Doç. Dr. Ayna ASKEROĞLU ARSLAN, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. Emrah BOYLU, Bartın Üniversitesi
- Doç. Dr. Esra Bilge SAVCI, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Hilal KAZAN, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Kadriye Figen VARDAR, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. İsa SULÇEVŞİ, Priştine Üniversitesi
- Doç. Dr. Lindita XHANARI LATIFI, Tiran New York Üniversitesi
- Doç. Dr. Marta ANDRIĆ, Zagreb Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet Emre ÇELİK, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet Yalçın YILMAZ, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Meryem SALİM AHMET, Şumnu Üniversitesi
- Doç. Dr. Musa DEMİR, Kırıkkale Üniversitesi
- Doç. Dr. Muhuttin DOĞAN, Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Neriman HASAN, Köstence Ovidius Üniversitesi
- Doç. Dr. Neslihan KARAKUŞ, Yıldız Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Osman COŞKUN, Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Ömer KUL, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Önder ÇANGAL, Gaziantep Üniversitesi
- Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ, İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Sela Can DÖKMECİ, Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. Şefaattin DENİZ, İstanbul Üniversitesi

- Doç. Dr. Tarık DEMİR, Gazi Üniversitesi
- Doç. Dr. Tarık DURAN, Belgrad Üniversitesi
- Doç. Dr. Umut BAŞAR, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Doç. Dr. Yasin BEYAZ, Yalova Üniversitesi
- Doç. Dr. Zeynep ARKAN, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Dr. Ömer GÖK, Türk Dil Kurumu
- Dr. Öğr. Üyesi Bilal ALPAYDIN, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Emine AKYÜZ, Ankara Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Erdal KILIÇ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Fatih ODUNKIRAN, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Fatos DİBRA, Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Harun KORKMAZ, İstanbul Üniversitesi
- Dr. İskender KORKMAZ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
- Dr. Mehmet Ali ARICI, Gaziantep Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Nebahat SULÇEVŞİ, Priştine Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Özcan TABAKLAR, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Serdar ÖZDEMİR, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Seyhan M. İBRAHİMİ, Uluslararası Balkan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Şaban ÇOBANOĞLU, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Şaban BIYIKLI, Marmara Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Şerif ESKİN, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Zeqije XHAFÇE, Priştine Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Zehra HAMARAT, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Feryal KORKMAZ, İstanbul Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Filiz FERHATOĞLU, İstanbul Üniversitesi
- Öğr. Gör. Rıza OYLUM, Üsküdar Üniversitesi

SEMPOZYUM SEKRETARYASI

- Arş. Gör. Ahmet AKSU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Arş. Gör. Dilara AYDIN, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Arş. Gör. Melike BİLGİN, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Arş. Gör. Mizan COŞKUN ÖZGÜR, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Arş. Gör. Recep Selman DOĞRU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Arş. Gör. Rabia SARAL, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Öğr. Gör. Murat ŞİMŞEK, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Azra ERDEM, Türkiye Maarif Vakfı
- Buse Büşra TÜRKDİL, Türkiye Maarif Vakfı
- Cengiz ÇELİK, Tiran New York Üniversitesi, Balkan Araştırmaları Merkezi
- Enes Sadık ECE, Türkiye Maarif Vakfı
- Gülcan BALCI BAŞKAYA, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

- Hazel ÜLGÜ, Türkiye Maarif Vakfı
- Nuri İbrahim KARABUDAK, Türkiye Maarif Vakfı

DAVETLİ KONUŞMACILAR

1. Dr. Behixhudin SHEHAPİ, K. Makedonya Kültür Bakanlığı Müsteşarı
2. Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
3. Prof. Dr. Mustafa İSEN, Emekli Öğretim Üyesi
4. Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ, Trakya Üniversitesi
5. Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN,
6. Prof. Dr. Tuba Işınso İSEN DURMUŞ, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
7. Doç. Dr. Ubeydullah SEZİKLİ, İstanbul Üniversitesi
8. Gernot Galib STANFEL, University College KPH Wien-Krems
9. Osman LAVIĆ, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sunuş 13

2. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Açış Konuşmaları

- Prof. Dr. Birol AKGÜN 17
- Prof. Dr. Ali GÜNEŞ 21
- Dr. Ömer GÖK 23

Özel Oturum

Başlangıcından Günümüze Balkanlarda Türk Edebiyatı 25

Oturum Başkanı:

- Prof. Dr. Mustafa BALCI

Konuşmacılar:

- Prof. Dr. Mustafa İSEN
- Prof. Dr. Tuba DURMUŞ

1. Panel

Anadolu'dan Balkanlara Kültürel Etkileşim

Oturum Başkanı:

- Prof. Dr. Ömer TURAN

Konuşmacılar:

- Dr. Behixhudin SHEHAPİ 43
- Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL- Ammar İBRAHİMGİL 53
- Prof. Dr. Ubeydullah SEZİKLİ 65
- Gernot Galib STANFEL 69

2. Panel

Dil ve Edebiyatta Kültürel Etkileşim

Oturum Başkanı:

- Prof. Dr. Mehmet SAMSAKÇI

Konuşmacılar:

- Prof. Dr. Müberra GÜRGENDERELİ 79
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN 85

2. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Bildirileri

1. Oturum

- Osmanlı Sözlükbilim Geleneği: Makbûl-i ‘Ârif’in Tuhf-e-i Şâhidî ile İlişkisi 99
Prof. Dr. Adnan KADRIĆ / Prof. Dr. Alena CATOVIĆ
- Bulgaristan Türk Ağızlarının Bursa’daki Görünümüne Dair109
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN / Doç. Dr. Şükrü BAŞTÜRK
- Yanyalı Bir Mütercim: Ali Kemali Aksüt121
Doç. Dr. Osman COŞKUN

2. Oturum

- Balkanlarda Kültürel Bellek İnşası Olarak Necati Cumali’nin “Evimiz” Hikâyesi 143
Prof. Dr. Ahmet KOÇAK
- Panait Istrati’nin Romanlarında Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeler153
Prof. Dr. Ayşe İLKER
- Kosova-Makedonya Türk Edebiyatı ve Anavatan Edebiyatı Münasebetlerine Dair Bazı Dikkatler163
Prof. Dr. Mehmet SAMSAKÇI

3. Oturum

- İlk Türkolog Yosef Hammer Purgstall’ın Balkan Çalışmaları, Çevirileri, Türk Edebiyatına Bakışı ve Değer Yargıları175
Abdurrahman TOPRAK
- Tahir Dizdari’nin Arnavut Dilindeki Oryantalizm (Türkizmalar) Sözlüğündeki Türkçe Olumsuzluk İfadeleri Üzerine Bir İnceleme187
Cengiz ÇELİK
- Tahir Dizdari’nin Arnavut Dilindeki Oryantalizmler Sözlüğü’nde Türkçeden Arnavutçaya Geçen Kelimelerin Günümüzde Kullanımı: Arnavutluk Türkiye Maarif Okulları Örneği205
Özlem SÜNERİN / Çağatay SÜNERİN
- The Rendering of Turkish Proper Names in Croatian225
Marko ŠAPINA

4. Oturum

- Türkçe Öğrenenleri Kültürel Dinamikler İçinde Motive Edebilmek245
Prof. Dr. Hülya PİLANCI / Dr. Sevgi ÇALIŞIR ZENCİ / Dr. Olcay SALTIK
- Yabancılarla Türkçe Öğretimi B2 ve C1 Seviye Ders Kitaplarının Söz Varlığı ve Kültür Aktarımı Bağlamında İncelenmesi 263
Prof. Dr. Mesut GÜN / Elif ALKAN
- Yurt Dışındaki Türkoloji Bölümü Mezunlarının Türk Kültürüne Yönelik Farkındalıklarının Belirlenmesi283
Doç. Dr. Umut BAŞAR / Doç. Dr. Önder ÇANGAL

- Çinli Öğrencilerde Türkiye'nin Somut Kültürel Mirası Farkındalığı Üzerine Bir Değerlendirme 311
Doç. Dr. Emrah BOYLU / Öğr. Gör. Pınar IŞIK

5. Oturum

- Batı Trakyalı Öğretmen Yazar Rahmi Ali'nin “Bu Toprağın İnsanları” Romanında Kültürel Etkileşim ve Batı Trakya Türkleri329
Ergin ŞEN / Doç. Dr. Neslihan KARAKUŞ
- Fenomenolojik Bir Mekân Kurgusu Olarak Balkanlar: Ağlayan Dağ Susan Nehir Romanında Mekânı Düşlemek345
Dr. Öğr. Üyesi Derya GÜLLÜK
- 18. yüzyıl Tezkirelerinde Balkan Şehirlerinin Tavsifi (Safayi-Salim-Ramiz Tezkireleri)...353
Dr. Seyfettin YILDIZ / Eyyup BOSTANCI

6. Oturum

- Sırıpçadaki Arkaikleşmiş Bazı Turkizmaların Yeni Nesil Tarafından Bilinirliği.....375
Doç. Dr. Tarık DURAN
- Türkçe ve Sırıpçadaki Paremiolojik Eş Değerler393
Prof. Dr. Marija ĐINĐIĆ / Dr. Nataša VULOVIĆ EMONTS
- Tarih Boyunca Türkoloji Alanında Bosnalı Araştırmacılar401
Dr. Öğr. Üyesi Nerma ZAIMOVIĆ
- Balkan Dillerinden Sırıpçada Yaşayan Türkçe Bir Kelime: Bunar419
Dr. Serdar ÖZDEMİR

7. Oturum

- Eğitim Ortamında İki Kültürlülük Üzerinde Bir Deneme Çalışması433
Doç. Dr. Neriman HASAN
- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Kitaplarındaki Türk Kültürü Dışındaki Kültürel Etkileşim Unsurları (Yedi İklim Örneği).....447
Doç. Dr. Banu ÖZDEMİR / Öğr. Gör. Safiye GÜNEL

8. Oturum

- Bosna Hersek'te Yayımlanan Preporod Gazetesinde Türkizimler461
Doç. Dr. Mehmet Emre ÇELİK / Amina JELOVAC
- Bulgaristan'da Demokrasiye Geçiş Sürecinde Türkçe Öğretimi485
Doç. Dr. Harun BEKİR
- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Edebî Metinlerden Yararlanma: Bir Balkan Harbi Hikâyesi Olarak “Gözyaşı” Metni Örneği503
Doç. Dr. Hasan Hüseyin MUTLU / Arş. Gör. Muhammed Eren UYGUR / Feyza Nur UYGUR
- Kuzey Makedonya'da Kullanılan Türkçe Ders Kitaplarında Kültürel Unsurlar 529
Doç. Dr. Nuray KAYADİBİ

9. Oturum

- Bulgaristan'da Kullanılan İlköğretim Birinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Türk Kültür Unsurları541
Öğr. Gör. Embiye ALTAÇ / Öğr. Gör. Sabriye ÖZDENİZ BÖCEK
- 19. ve 20. Yüzyıllarda Macarlara Türkçe Öğretimi Kitaplarının İncelenmesi563
Hümevra YILDIRIM İMRENYİ
- ZBORUVATE LI MAKEDONSKI? Yabancı Dil Olarak Makedonca Öğretimi Ders Kitabındaki Türkizmalar583
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KURT / Dr. Mumin ALIOV

10. Oturum

- Bulgaristan'da Yedi Kızlar Camii597
Doç. Dr. Gülberk BİLECİK
- Hırvat Halk Danslarında Kültürel Etkileşimler: Moreska'daki Türk İzleri617
Doç. Dr. Gönül ERDEM NAS
- Rumeli Coğrafyasını Tarihi Açından Anlatan Türk Televizyon Dizilerinde Türk Kültürünün Aktarımı631
Doç. Dr. Kadir KAPLAN / Eray GELMEZ
- Balkanlardan Azerbaycan'a Türk Halk Kültüründe Doğum Ritüelleri645
Doç. Dr. Meleyke MEMMEDOVA

11. Oturum

- Kosova Prizren'de Türk Kültürü ve Medeniyeti665
Dr. Öğr. Üyesi Cevdet ŞANLI
- Budaklar ve Kanatlar Köylerinde Geleneksel Kültürel Yaşam681
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem DESTANOV / Özlem ALIMOVSKA
- Kuzey Makedonya'da Sarı Saltuk Kültürü693
Dr. Ümmi MURATI
- Kültürel Etkileşim Aracı Olarak Türkçe: Sevdalinkalar Örneği703
Enes Sadık ECE / Nuri İbrahim KARABUDAK

12. Oturum

- Televizyon Kültürünün Edebî Eserin Görünürlüğüne Etkisi: Bosna Hersek'te Yaprak Dökümü'nün Serüveni719
Dr. Öğr. Üyesi Türkan TOPCU / Dr. Öğr. Üyesi Dženana BRAČKOVIC
- Ayvaz Dede Şenliklerinin Karşılaştırmalı Analizi729
Hasan BEKTAŞ
- Amerikalı Bir Seyyah France's Kinsley Hutchinson Gözünden Balkanlar741
Doç. Dr. Öznur ÖZDARICI

13. Oturum

- Batılı Seyyahların Gözüyle 17. yüzyılda İstanbul'da Bayram Şenlikleri755
Uzm. Faika BELGİN AKSU
- Typology And Masonry Techniques Of Historical Ottoman Bridges in Albania781
Dr. Öğr. Üyesi Dorina PAPA
- Süreyya Yusuf'un Kosova ve Makedonya Türk Dili ve Edebiyatına Katkıları803
Dr. Öğr. Üyesi Yudum GÖRMÜŞ
- XX. Asrın Başında Azerbaycan'da Modern Türk Edebiyatı Etkisi: Ni'met Basir ve Romani815
Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR

14. Oturum

- Arnavutça Safran ~ Shafran 'Safran, Crocus Sativus' Üzerine Bir Not829
Dr. Fatos DİBRA
- Prizren Türklerinin Dil, Kültür ve Geleneklerinin Koruyucusu Olan Prizren Ağzındaki Deyim ve Atasözleri 853
Dr. Öğr. Üyesi Ayla HAFIZ KÜÇÜKUSTA
- Arap Harfleriyle Yazılmış (Abeja Shqip) Arnavutça Alfabe Ders Kitapçığı ve Sözlük863
Dr. Öğr. Üyesi Melek NUREDİNİ

SUNUŞ

Kıymetli Okuyucular,

2. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu'nda sunulan bildirileri içeren bu eseri sizlere takdim etmekten büyük bir mutluluk duyuyoruz.

Birincisi 07-09 Eylül 2022 tarihlerinde Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen bu önemli sempozyum serisinin ikincisi, 13-15 Aralık 2022 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi ev sahipliğinde, TİKA'nın katkılarıyla ve üniversitemiz Balkan Araştırmaları Merkezi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ve Türk Dil Kurumu iş birliğiyle düzenlenmiştir.

Bu yılki sempozyumun ana teması olan “Kültürel Etkileşim,” asırlardır Balkanlar ve Anadolu arasında süregelen derin ve zengin kültürel bağların araştırılması açısından son derece anlamlıdır. 14 farklı ülkeden bilim insanlarının katıldığı bu sempozyumda Balkanlarda Türkçe öğretimi ve Türkoloji çalışmaları başta olmak üzere dil ve edebiyat, mimari, musiki ve sosyal hayat gibi çeşitli disiplinlerde kültürel etkileşim üzerine 53 bildiri sunulmuştur.

Sempozyumda ayrıca “Anadolu'dan Balkanlara Kültürel Etkileşim” ve “Dilde ve Edebiyatta Kültürel Etkileşim” başlıklı iki önemli panel gerçekleştirilmiş; Sayın Prof. Dr. Mustafa İsen ve Sayın Prof. Dr. Tuba Durmuş tarafından hazırlanan Balkanlarda Türk Edebiyatı Tarihi kitabı da özel bir oturumda tanıtılmıştır.

Sempozyumda sunulan bildirilerin bir araya getirildiği bu değerli eser, Balkanlar ve Anadolu arasındaki köklü kültürel bağların ve ortak geçmişe ait unsurların derinlemesine araştırılmasını amaçlamaktadır. Tarihi süreçte Balkanlar, zengin bir kültürel mirasın taşıyıcısı olarak Anadolu ile çeşitli sanat, edebiyat ve mimari unsurlar açısından etkileşim hâlinde olmuştur. Sempozyumun ana teması olan kültürel etkileşim, bu derin tarihi ilişkileri ve karşılıklı kültürel alışverişin zenginliğini gözler önüne sermektedir.

Dil ve Edebiyatta Kültürel Etkileşim alt teması çerçevesinde sunulan bildirilerde edebî eserlerdeki ortak temalar, dil yapıları ve anlatım tarzları üzerinden Balkanlar ve Anadolu arasındaki karşılıklı etkileşim derinlemesine ele alınmıştır. Bu çalışmalar, iki bölge arasındaki kültürel etkileşimin dil ve edebiyat aracılığıyla nasıl şekillendiğini ve tarihsel köklerinin ne denli derin olduğunu gözler önüne sermektedir.

Mimaride Kültürel Etkileşim başlığı altında ele alınan bildirilerde ise Osmanlı döneminden kalan yapıların Balkanlar üzerindeki etkileri detaylandırılarak sanat ve kültür alışverişinin en somut ve etkileyici örneklerinden biri olarak sunulmuştur. Bu mimarî eserler, iki bölge arasındaki ortak kültürel mirasın en güçlü göstergeleri arasında yer almaktadır.

Balkan müziği ile Anadolu'nun zengin melodilerinin kaynaşması ise Musikide Kültürel Etkileşim başlığı altında ele alınmış; bu iki bölgenin müzik kültürlerinin karşılıklı olarak birbirini nasıl besleyip zenginleştirdiği ve bu süreçte nasıl bir kültürel köprü oluşturulduğu ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Sempozyum bildiri kitabı, yalnızca akademik dünyaya değil aynı zamanda Balkanlar ve Anadolu arasındaki tarihî ve kültürel bağları daha yakından tanımak isteyen geniş bir okuyucu kitlesine de hitap etmektedir. Bu eser, kültürel etkileşimlerin farklı boyutlarını ele alarak akademik alana önemli bir katkı sağlarken Balkanlar ile Anadolu arasındaki güçlü bağların tarihsel sürekliliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Bu vesileyle sempozyuma katkı sunan tüm akademisyenlere, organizasyonu düzenleyen iş birliği yaptığımız kurumlara ve bu kıymetli eserin sizlere ulaşmasında emeği geçen herkese en içten teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Birol AKGÜN

Türkiye Maarif Vakfı Başkanı

**2. ULUSLARARASI
BALKANLARDA TÜRKÇE
ÖĞRETİMİ VE TÜRKOLOJİ
SEMPOZYUMU AÇIŞ
KONUŞMALARI**

PROF. DR. BİROL AKGÜN
TÜRKİYE MAARİF VAKFI BAŞKANI

PROF. DR. ALİ GÜNEŞ
TİRAN NEW YORK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ

DR. ÖMER GÖK
TÜRK DİL KURUMU BAŞKAN YARDIMCISI

Prof. Dr. Birol AKGÜN (*Türkiye Maarif Vakfı Başkanı*)

Sayın Bakan Yardımcım, Değerli Rektörler, TDK ve TİKA'nın Kıymetli Temsilcileri, Vakfımızın Mütevelli Heyeti, Yönetim Kurulu ve Denetim Kurulu'nun Saygıdeğer Üyeleri, Yurt İçi ve Yurt Dışından Sempozyumumuza Katılan Kıymetli Akademisyenler, Hanımefendiler, Beyefendiler;

Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu'nun hayırlara vesile olmasını dileyerek, sizleri en içten duygularıyla selamlıyorum.

Geçen yıl ilki Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu'nun ikincisini bu yıl TİKA'nın destekleri, Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi, Türk Dil Kurumu iş birliği ve İstanbul Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlemekten büyük mutluluk duyuyoruz.

2016 yılında kurulan Türkiye Maarif Vakfı, küresel çapta geniş bir etki alanına sahip olup, 6 kıtada 67 ülkede faaliyet göstermektedir. Bu ülkelerin 52'sinde toplamda 465 eğitim kurumu, 1 üniversite ve 39 yurt ile hizmet sunan Vakfımız, uluslararası eğitim alanındaki geniş çaplı faaliyetleriyle dünyadaki en önde gelen ilk beş ülke arasında yer almaktadır.

Türkiye Maarif Vakfı, ağırlıklı olarak K12 düzeyinde örgün eğitim faaliyetlerine odaklanmakta olup aynı zamanda farklı ülkelerde açtığı eğitim merkezleri ile yaygın eğitim alanındaki ihtiyaçlara da cevap vermektedir. Avrupa, Balkanlar ve Asya-Pasifik bölgelerinde yoğunlaşan 21 eğitim merkezi, Türkçe öğretiminin yanı sıra Türk kültürü ve medeniyetinin tanıtılmasına yönelik çeşitli faaliyetler ve kurslar düzenlemektedir. Bu sayede öğrencilerimizin akademik gelişimlerinin yanı sıra kültürel farkındalıkları artırılmakta ve kültürler arası etkileşim güçlendirilmektedir. Vakfımız, eğitim ile sınırlı kalmayan bu çalışmalarla, küresel çapta bir kültürel köprü oluşturma misyonunu üstlenmiş ve bu doğrultuda farklı toplumlar arasında karşılıklı anlayışı ve iş birliğini teşvik etmeye devam etmektedir.

Yükseköğretimin uluslararasılaşması kapsamında Türkiye Maarif Vakfı, yurt içi ve yurt dışındaki üniversitelerle iş birliği imkânlarını genişletmekte ve dünya genelindeki seçkin üniversitelerde Türkiye Araştırmaları Merkezlerinin kurulmasına yönelik çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca Vakfımızın Maarif Ajansı aracılığıyla düzenlediği eğitim fuarları, yükseköğretimde uluslararasılaşma sürecine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu fuarlar, dünya genelindeki öğrenci ve akademisyenler ile Türkiye'nin yükseköğretim kurumları arasında bir köprü işlevi görmekte, iş birliği fırsatlarını artırmakta ve Türkiye'nin eğitim alanındaki küresel tanınırlığını güçlendirmektedir. Yükseköğretim alanında yürütülen bu girişimler, akademik iş birliklerinin artırılması ve Türkiye'nin zengin akademik ve kültürel birikiminin uluslararası platformda tanıtılmasına önemli katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

Vakfımızın bir diğer önemli misyonu, Türkçenin uluslararası standartlara uygun şekilde öğretilmesi ve Türk kültürünün dünyaya doğru tanıtılmasıdır. Bu amaçla, dil eğitimi süreçlerini desteklemek için ders kitapları, okuma materyalleri ve yardımcı kaynaklar titizlikle hazırlanmakta ve öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine yönelik çeşitli kaynaklar sunulmaktadır.

Türkçenin öğretilmesi dışında, Türk kültürü ve medeniyetinin doğru ve etkili bir şekilde tanıtılmasını da Vakfımızın önemli bir görevi olarak kabul etmekteyiz. Anadolu irfan geleneğinden beslenen zengin kültürel mirasımızı sistematik bir şekilde sunmak amacıyla, Türk Kültürü ve Medeniyeti dersi için özel bir müfredat hazırlanmış olup bu müfredata uygun ders materyalleri geliştirilmektedir.

Avrupa'daki eğitim merkezlerimizde, iki dilli olarak kabul edilen Türk çocuklarının sosyal, kültürel ve akademik gelişmelerinin yanı sıra Türkçe dil becerilerini destekleyen atölye çalışmaları düzenleyerek, çocuklarımızın dillerine, kültürlerine ve değerlerine sahip çıkmalarını sağlamaktayız.

Misafir askerler için Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi müfredatı ise Millî Savunma Bakanlığı ile iş birliği içerisinde hazırlanmış olup bu müfredatla Türkiye'ye eğitim amacıyla gelen veya kendi ülkelerinde Türkçe öğrenen misafir askerî personele, uluslararası standartlarda Türkçe öğretim imkânı sunulmaktadır.

Bu ve benzeri çalışmaları yürütmek amacıyla, merkezimizde Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Dairesi kurulmuştur. Bu daire, üniversitelerden aldığı akademik destek ile yeni öğretim materyalleri ve yöntemler geliştirmeye devam etmektedir.

Vakfımız, eğitimde kaliteyi sürdürülebilir kılmak amacıyla geliştirdiği Uluslararası Maarif Programı (IM) ile dünya genelinde eğitimde önemli bir aktör hâline gelmiştir. AR-GE çalışmalarıyla, küresel eğitim gelişmelerini yakından takip eden Vakfımız, Türkiye'nin eğitim birikimini yurt dışına taşıma görevini büyük bir sorumluluk bilinciyle yerine getirmektedir. Bu bağlamda, Uluslararası Maarif Dergisi'nin 13. sayısı, "Öğretmen Eğitimi ve Yeterlilikleri" başlığıyla kasım ayında yayımlanmıştır. Ayrıca, İstanbul Eğitim Zirvesi, eğitimde değişimi yönetme temasıyla bu yıl üçüncü kez gerçekleştirilmiş olup, alanında uzman akademisyenler ve eğitim dünyasının önemli isimlerini bir araya getirmiştir.

Türkiye Bilimler Akademisi ile ortak hazırladığımız Türk Maarif Ansiklopedisi'nin ilk cildi yayımlanmış ve kamuoyuna tanıtılmıştır. Vakfımız, dünya ülkelerinin eğitim politikalarına katkı sağlamak amacıyla, Türkçe ve diğer dillerde uluslararası eserler yayımlamaya devam etmektedir.

Değerli katılımcılar,

Balkanlar bizim ziyadesiyle önem verdiğimiz büyük ve kıymetli bir coğrafyadır. Türkiye Maarif Vakfı; Balkan coğrafyasında Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Romanya'da eğitim kurumları ve yurtları ile eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Bu eğitim kurumları içinde 2002 yılında kurulan ve Arnavutluk'un ilk özel üniversitesi olma özelliği taşıyan Tiran New York Üniversitesi lisans ve lisansüstü programlarıyla 2018 yılından bu yana Türkiye Maarif Vakfı çatısı altında faaliyet göstermektedir.

Balkan ülkeleriyle uzun bir ortak tarihî tecrübemiz vardır. Osmanlı Devleti, Türklerin olduğu kadar tüm Balkan halklarının da ortak devleti sayılır. Balkanlarla Anadolu arasındaki bu köklü tarihî ilişkilerin bir sonucu olarak Türk ve Balkan milletleri arasında inanç, dil, kültür, edebiyat, sanat, el zanaatları, folklor, mimari ve musiki gibi çeşitli alanlarda etkileşime dayalı ortak bir üretim ve birikim hasıl olmuş ve bu sayede ikili münasebetler sıkı bir biçimde günümüze kadar devam etmiştir. Nitekim Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki münasebetlerin zeminini, karşılıklı dostluk anlayışı çerçevesinde kökü tarihin derinliklerine uzanan bu çok yönlü müştereklikler oluşturmaktadır.

Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Üniversitesi bünyesinde Avrupa ve Balkan Araştırmaları Enstitüsü çatısı altında faaliyet gösteren Balkan Araştırmaları Merkezi, işte bu geçmişle bugün ve gelecek arasında köprü kurabilecek müştereklikleri araştırma, ortaya çıkarma ve yaşatma gayesiyle kurulmuştur. Tiran New York Üniversitesi Balkan Araştırmaları Merkezi, Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki kadim dostlukları, tarihi ve kültürel bağları güçlendirmeyi; ortak ilgi alanlarına yönelik olarak Türk-Balkan projelerini hayata geçirmeyi, bu alanlarda uluslararası sempozyumlar ve ilmi konferanslar düzenlemeyi, Türk ve Balkan akademisyenler ile öğrencilerin arşiv, kütüphane ve saha araştırmalarına destek olmayı hedeflemektedir.

İlkini geçen yıl Tiran New York Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirdiğimiz Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu da bu gayeye hizmet etmek amacıyla düzenlenmektedir.

Değerli katılımcılar,

Malumlarınız olduğu üzere Balkan tarihi, bilinen Türk tarihi kadar eskidir ve Balkan ismi dahi Türkçeden gelmektedir. Dilin, kimlik olarak nitelendiği bir zamanda bu husus üzerine derin bir tahlil yapmak eminim ki bizlere çok şey söyleyecektir. Bu tahlilin somut bir göstergesi olan Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu'nun ikincisini, "kültürel etkileşim" teması ile İstanbul Üniversitesi ev sahipliğinde Türkiye ve Balkanlardan gelen değerli akademisyenler ve öğrencilerle birlikte gerçekleştirmekten büyük mutluluk duyuyoruz.

*Geldikti bir zaman Sarı Saltıkla Asya'dan
Bir bir Diyâr-ı Rûm'a dağıldık Sakarya'dan*

Mısralarının sahibi Yahya Kemal Beyatlı da Rumeli evladı, Üsküplü bir şair ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesiydi. Onu Üsküp'ten ayrı düşünmek ve değerlendirmek ne kadar imkânsız ise İstanbul'dan ayrı düşünmek de o kadar imkânsızdır. Sivas'ta, Erzurum'da, Siirt'te, Manisa'da, İzmir'de nice şehrimizde açılan börek; Arnavutçada biek, Bulgarcada byurek, Hırvatçada burek, Yunancada bureki denilerek yapılıyorsa damaklarda Türkçenin tadı kalmaya devam etmektedir. Bugün Türkiye'de bir türkü radyosu açtığımızda Vardar Ovası, Mayadağ'dan Kalkan Kazlar çalılıyorsa bu da Balkanların Türkleri ne kadar etkilediğini göstermektedir.

Türkçe öğretiminin yanı sıra bu gibi kültürel ilişki ve etkileşimlerin irdeleneceği II. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu'nun Türk ve Balkan halkları arasındaki güzel, yüreklere dokunan nağmeleri devam ettireceğine inanıyor ve gelenek olarak devam edecek sempozyumumuza bilhassa Balkan ülkelerinden katılımın her sene daha da artmasını temenni ediyorum. Önümüzdeki yıllarda da bu sempozyumun her yıl farklı bir Balkan ülkesinde yapılacağını da sizlerle paylaşmak isterim.

Tecrübelerini, akademik bilgi ve bulgularını paylaşarak katkı sunan tüm katılımcılara, sempozyum ortağı olan Türk Dil Kurumuna, bize kapılarını açan İstanbul Üniversitesine ve destekleriyle TİKA'ya bilhassa teşekkür ediyor; tekrar sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını diliyorum; sizleri en kalbi duygularıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ (*Tiran New York Üniversitesi Rektörü*)

Hanımevendiler, Beyefendiler, Değerli Meslektaşlarım ve Saygıdeğer Konuklar,

2. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumuna hoş geldiniz. Balkanlardaki ortak mirasımızı ve toplumlarımız arasındaki dinamik ilişkileri tanımlayan zengin kültürel etkileşim dokusunu keşfetmek için bir araya gelmiş bulunuyoruz.

Bir araya geliyoruz, Balkanlar bölgesinde bizi birbirimize bağlayan tarihi ve çağdaş bağları hatırlama noktasında büyük önem arz etmektedir. Kültürlerin, dillerin ve geleneklerin kesişme noktası olan Balkanlar, uzun zamandır Türk dilinin sadece kök saldığı değil aynı zamanda geliştiği bir alan olmuştur. Bugün, toplumlarımızı zenginleştiren dili ve derin kültürel alışverişleri kutlamanın mutluluğu içindeyiz.

“Kültürel Etkileşim” tamamımız bizi, Türkçe öğretiminin nasıl farklı kültürleri birbirine bağlayan, algıları, anlayışları geliştiren ve diyalogu teşvik eden bir köprü görevi görebileceğini incelemeye davet ediyor. Dil sadece bir iletişim aracı değildir, aynı zamanda kültür aktarımı sağlayan, kimliklerimizi şekillendiren değerleri, inançları ve hikayeleri nesilden nesile nakletmeye yarayan önemli bir aygıttır.

Bu sempozyum boyunca, Balkanlar’ın kültürel nüanslarını kucaklarken Türkçe’nin nasıl etkili bir şekilde öğretilebileceğine dair çeşitli perspektifleri ele alacağız. Seçkin akademisyen ve eğitimcilerden görüşlerini, yenilikçi uygulamalarını ve araştırma bulgularını dinleyeceğiz. Tartışmalarımız, kültürel içeriği dil öğretimine entegre etmenin önemine odaklanacak ve böylece öğrencilerle kişisel düzeyde yankı uyandıran sürükleyici bir öğrenme deneyimi yaratacaktır.

Aşağıdaki gibi soruları keşfedeceğiz: Dil öğretim metodolojilerimizi geliştirmek için Balkanlar’ın zengin kültürel mirasından nasıl faydalanabiliriz? Müfredatımız, bölgesel kimliklerimizi şekillendiren çeşitli etkileri ne şekilde yansıtabilir? Ve öğrencilerimiz arasında aidiyet ve topluluk duygusunu geliştirmek için kültürel etkileşimin gücünden nasıl yararlanabiliriz?

Bugün burada yaptığımız her konuşmanın anlayışımızı derinleştirmek ve ufkumuzu genişletmek için bir fırsat olduğunu unutmayın. Birlikte, Türkçe’yi öğreten ve çevremizdeki kültürel zenginliği takdir etmemizi sağlayan stratejiler geliştirebiliriz.

Hepinizi tartışmalara aktif olarak katılmaya, deneyimlerinizi paylaşmaya ve gelecek nesil öğrenciler için yollar oluşturmada iş birliği yapmaya davet ediyorum. Hep birlikte, sınırları aşan ve karşılıklı saygıyı teşvik eden daha derin bir kültürel anlayışa katkıda bulunalım.

Burada olduğunuz için hepimize teşekkür ederim ve bu sempozyumu herkes için anlamlı ve dönüştürücü bir deneyim haline getirelim.

Saygılarımla.

Dr. Ömer GÖK (*Türk Dil Kurumu Başkan Yardımcısı*)

Sayın Bakanım, Sayın Rektörlerim, Kıymetli Başkanlarım, Değerli Hocalarım;

Türkçemiz birleştirici bir dildir. Bizzat bu toplantı bunun göstergesidir. “Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu” vesilesiyle, Türk Dil Kurumu adına aranızda bulunmaktan duyduğum mutluluğu paylaşarak sizleri saygı ve muhabbetle selamlıyorum.

Mesafelerin kısaldığı, iletişimin ülkeden ülkeye hatta bireyden bireye yoğun bir şekilde arttığı dünyada; ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki ilişkiler de çok hızlı bir biçimde gelişmektedir. Bu durum ülkelerin dillerini bilmeyi gerektirmektedir. Türkiye’nin hem küresel hem bölgesel olarak dünyada etkin bir rol üstlenmeye başlamasıyla birlikte Türkçenin de önemi artmıştır. Türkçe, öğrenilmesi ve öğretilmesi gereken bir dil hâline gelmiştir. Bu noktada, dünya dili olma yolunda ilerleyen Türkçenin “yabancı dil” veya “ikinci dil” olarak öğretimi ayrı bir önem kazanmıştır. Dil, bir anlaşma vasıtası olduğu kadar bir kültür taşıyıcısı ve kültür aktarıcısı özelliği de taşımaktadır. Dolayısıyla Türkçeyi en iyi, en doğru, en güzel şekilde öğretmek için ciddi çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Tiran New York Üniversitesi Balkan Araştırmaları Merkezi tarafından başlatılan ve her yıl düzenlenmesi planlanan bu sempozyumların da bu amaca hizmet edeceği aşikârdır.

Türkçenin ve Türkoloji’nin Balkanlardaki durumunun ele alınacağı bu sempozyum, Türkçenin öğretimi ve öğrenimi konusunda yapılanların ve yapılması gerekenlerin tespit edilmesine imkân verecek ve böylece Türkçe öğretiminin sağlam temellere dayanmasını sağlayacaktır. Asırlar boyunca Türkiye ve Balkan ülkeleri arasında tarihî, edebî, kültürel, etnografik, dinî vb. ilişkilerin var olduğu ve varlıklarını devam ettirdikleri bir gerçektir. Balkan ve Türk halkları arasında alışveriş yapılan en önemli kültür unsuru ise dildir. Bütün Balkan dillerinde Türkçeden alınma kelimeler vardır. Kelimelerin yanı sıra gramer unsurları bile alınmıştır. Böylelikle “Balkanlarda Türkçe” deyince tarihî derinliğe sahip, anlam katmanları oluşmuş bir Türkçeden söz etmiş oluruz. Bugün Balkan dillerine geçen Türkçe kelimelerin sayısı binlerle ifade edilmektedir. Bu da bize ihmal edemeyeceğimiz bir sorumluluk doğurmaktadır.

Türkçe öğretimi ve Türkoloji çalışmalarının bu coğrafya için aynı zamanda kendi tarihlerini, kültürlerini, sanatlarını bilmek, tanımak, öğrenmek anlamına geldiğinden Türkçe öğretiminin ve Türkoloji bölümlerinin güçlendirilip geliştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada Türk Dil Kurumu olarak üzerimize düşen görevi yerine getirmeye devam edeceğiz. Eserler üretecek, bilimsel toplantılara destek vereceğiz.

Kıymetli misafirler sözlerimin sonunda sempozyumda emeği geçen bütün kurumlarımızın yetkililerine, bilhassa mutfak ekibine teşekkür ediyor, Türkiye Yüzyılı’nın ses bayrağımız Türkçenin de yüzyılı olması için elimizden gelen gayreti göstereceğimizi ifade ederek hepinizi saygıyla selamlıyorum.

ÖZEL OTURUM

BAŞLANGICINDAN GÜNÜMÜZE BALKANLARDA TÜRK EDEBİYATI

OTURUM BAŞKANI:

PROF. DR. MUSTAFA BALCI

KONUŞMACILAR:

PROF. DR. MUSTAFA İSEN

PROF. DR. TUBA DURMUŞ

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Sayın Başkanım, Sayın Rektörlerim, Maarif Vakfının Kıymetli Yöneticileri, Öğretim Üyesi Arkadaşlarım, Kıymetli Misafirler, hepiniz sempozyumumuza hoş geldiniz. Güzel ve başarılı bir sempozyum olmasını diliyorum. Önümde şu anda gördüğünüz kitabın oluşum sürecini, yazım amaçlarını konuşmak üzere ilk oturumumuzu çok kıymetli hocam, Prof. Dr. Mustafa İsen ve Prof. Dr. Tuba Durmuş hocamla değerlendireceğiz. Bu amaçla önce hocalarımıza hoş geldiniz diyorum. Sonra ilk soruyu da Mustafa İsen hocama yöneltmek istiyorum. Hocam kitabın yazma süreci ile ilgili ilk soruyu sormak istiyorum. Böyle bir süreç nasıl başladı? Siz hem Balkan kökenlisiniz hem Balkanlarda uzun süre bulundunuz, hoca olarak da menşei olarak da Balkanları çok iyi biliyorsunuz ve önümüzde Balkanlarda Türk Edebiyatının bir envanteri bulunuyor. Bu kitabın yazılma niyeti nasıl oluştu, bu konudaki görüşlerinizi ve düşüncelerinizi alabilir miyiz?

Prof. Dr. Mustafa İsen: Öncelikle Türkiye Maarif Vakfına Değerli Başkana, Tiran New York Üniversitesi Rektörlüğüne, Balkan Araştırmaları Merkezine çok teşekkür ediyorum. Biz gerçekten emek vererek bir çalışma ortaya koyduk ama bizim bu heyecanımızı ete kemiğe onlar büründürdüler. Çok güzel bir baskı oldu. Ben bu konuda hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan vakıftaki ilgili arkadaşlarımıza çok teşekkür ederek başlamak istiyorum. Bizim Azerbaycanlı soydaşlarımızın kendi mutluluklarını ifade etmek için kullandıkları bir ibare var, benim çok hoşuma gider, konuşmalara “çok şadamki” diye başlıyorlar. Hakikaten bugün çok mutlu olduğumuzu ifade etmek istiyorum. Aynı zamanda kitabımızı böyle nitelikli bir kitle ile doğrudan doğruya kitabın birinci derecede muhatabı olacak arkadaşlarla bizi bir araya getirdikleri için çok teşekkür ediyorum.

Değerli arkadaşlar, değerli oturum başkanımızın sorusu üzerinden hareket edecek olursak şunu söylemek istiyorum. Osmanlı coğrafyası Anadolu ve Rumeli (Balkanlar) olmak üzere iki kanattan meydana geliyordu. Bu kanadın aşağı yukarı devletin kuruluşundan itibaren birbiriyle mütenasip iki yolu var. Buradaki mimari eserleri de değerlendirmeye kalkışsanız başka tür kültürel faaliyetleri de değerlendirmeye kalkışsanız bizim ulaştığımız sonuçlara ulaşabilecek bir tablo ile karşı karşıya kalınacağını öncelikle vurgulamak istiyorum. Biz bunun edebî boyutunu gözler önüne sermeye çalıştık. Mimari ile ilgili çalışmalar merhum Ayverdi'den başlamak üzere Mehmet İbrahimgil (burada), başka Balkan kökenli arkadaşların çalışmalarıyla az çok yeteri kadar örneği vardı. Edebiyat ile ilgili münferit çalışmaları vardı ama bu münferit çalışmaların bir toplu değerlendirmesi ilk defa bizim kitabımızla ortaya çıktı. Değerli arkadaşlar “coğrafya kaderdir” diye sık tekrarlanan bir söz vardır. Bu Balkanlar söz konusu olduğunda kırk kere daha böyledir. Balkanlar dik dağlar, derin vadiler, geçiş izin vermeyen akarsularla birlikte sadece fiziki olarak değil kültürel manada da bölünmüş bir yapı sergiler. Bu bölünmüş yapı kendi başına kaldığı zamandır ki bunun günümüzde de örneklerini görüyoruz. Çok birbiriyle iç mücadeleye dönüşen ve sıkıntılarla karşı karşıya kalınan bir tablodur. Türklerin Balkanlara geçtiği bunun bir yukarıdan daha erken evredeki kısmı var ama onun üzerinde durmak istemiyorum. Osmanlıların da Balkanlara geçtiği evrede de Bizans'ın artık çok zayıfladığı yerel güçlerin çok ön plana çıktığı ve bölgenin çok hareketli ve olumsuz alakalarla karşı karşıya kaldığı bir evredir tarihen. Tam bu devrede Osmanlılar bizim atalarımız bölgeye müdahil oldular. Bu müdahil olmayla birlikte bölgeye sadece bir

işgal çerçevesi içinde değil. Fetih kelimesi açmak biliyorsunuz ben bunu bir açılım olarak pozitif anlamda kullanıyorum. Bir açılım götürdüler bölgeye. Neydi bu açılım? Öncelikle bölgede güvenlik yoktu. Bölgeye güvenlik götürdüler. Bölgede sağlıklı ulaşım yoktu. Bölgeye bugün de işte sizin Drina Köprüsü ve Mostar Köprüsü gibi çok sayıda yollar köprüler yaparak bir ulaşım imkânı götürdüler. Yeni bir toprak sistemi götürdüler. Balkan köylüsünü köle olmaktan kurtardılar ve makul bir vergiyle onları üretimin bir parçası hâline getirdiler. Bunun üzerine bir de gerçekten bölgenin temel değerlerine saygı gösterebilecek yeni bir anlayış getirdiler. Osmanlı barışı diye tanımlayabileceğimiz ama genelde de dünyada çok fazla eşi benzeri görülme-yen bir hoşgörü götürdüler. Dünyada havranın, kilisenin ve caminin yan yana yaşadığı tek coğrafya Osmanlı coğrafyasıdır. Hiçbir Batı Avrupa ülkesinde bu dinî objeleri yan yana görme imkanına sahip değilsiniz. Bunu Saraybosna'da görürsünüz, Prizren'de görürsünüz, İstanbul'da görürsünüz, İzmir'de görürsünüz, Halep'te görürsünüz. Onun için bu yapıyı götürdüler. Çok canlı bir ticari hayat götürdüler. Evliya Çelebi bu bölgelerde 1100 meslekten bahseder. Bu ticari hayatla birlikte bölgede son derece müreffeh bir tablo ortaya çıktı. Buna bağlı olarak da canlı bir eğitim ve kültür hayatı gelişti. Hemen hemen Atina ve Belgrad hariç şehirlerin tamamını bölgede ya Osmanlılar kurdular veya var olan şehirleri yeniden ihya ederek burarlarda yeni bir yapı oluşturdular. Bu yeni yapıda; merkezde camii, -bugün bildiğiniz Çarşı Camii, Hünkâr Camii veya Çar Camii diye bilinen merkezi camiler- bunun etrafında çarşı, onun yanında medreseler, onun yanında sosyal hayatı dizayn eden tasavvufi hayatla tekkelerle birlikte bölgede bu defa son derece canlı bir kültürel faaliyet başladı. Biz ifade etmeye çalıştığım gibi bunun şair-yazar boyutunu ele aldık, bir başka arkadaşımız Balkanlardaki medreseleri anlatmaya kalkışsa yine aynı şehirler üzerinde yürüyecektir tablo. İşte çalışmanın bir kere temel hedefi şu oldu. Giriş bölümünde şunu vurgulamaya çalıştık. “Balkanlarda Türk ilgisi nedir, nasıl oluştu, ne zaman oluştu ve hangi temel esaslar üzerinden yürüyerek burada bir kültürel hayat ve bir edebi hayat gelişti?” Bunun neticesinde de bu bölgede 1894 şair ve yazardan bahsedebiliyoruz. Başlangıçtan günümüze kadar bunu getirdik. Şehir eksikli bir çalışma üzerinden yürüdük. Ben girizgâh olarak bu kadarını söyleyeyim. Birazdan Tuba Hocam ayrıntılı bilgiler verecektir.

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Çok teşekkür ederim Hocam. Tuba Hocam kitabın hazırlanması ile ilgili nasıl bir yöntem takip ettiniz, hangi neticelere ulaştınız, neler gördünüz bu süreçte?

Prof. Dr. Tuba Durmuş: Öncelikle Türkiye Maarif Vakfına, Arnavutluk Tiran New York Üniversitesine, Balkan Araştırmaları Merkezine ve ev sahipliği için İstanbul Üniversitesine teşekkür ederek başlamak istiyorum. Hepiniz hoş geldiniz. Mustafa Hoca'nın da gibi aslında elbette edebiyat alanına yönelik belli bir birikim alan araştırmacıları tarafından derece derece yapıldı ve ortaya kondu. Ancak bizim aslında meselelere artık üçüncül bakan ve büyük resmi görerek bununla ilgili değerlendirmeleri ortaya koyan çalışmalara ihtiyacımız var. Balkanlarla ilgili de uzun süredir zihnimize böyle bir çalışma yapmak vardı. İki yıl süren bir çalışma neticesinde ortaya çıktı elinizdeki kitap. Başlıkta “Edebiyat tarihi” yazıyor ama bu kitap aslında sadece edebiyat tarihi çalışması değil. Biz bu kitabı ayrıca kültür tarihi çalışması olarak değerlendiriyoruz. Çünkü biz öncelikle giriş kısmında Balkanların coğrafya-

sından bahsederek başladık. Kısaca Türkler öncesi tarihçesinden sonra biraz daha ayrıntılı olarak Türklerle ilişkisini ele alarak devam ettik. Burada bölgenin fethi, sonrasında izlenen politikalar, özellikle de kültürel çalışmaların alt yapısı olarak sayabileceğimiz eğitim ve sanat kurumlarından söz ederek ilerledik - Özellikle medrese ve tekkeler birazdan bu konuyu biraz daha açacağız - Yakın dönemdeki okulları ele alarak devam ettik. Aslında ülkeler aşamasında da benzer bir yol izledik. Sonra Balkanlarda “Osmanlı medeniyeti” olarak tanımlanabilecek yapının şehirlerde de ortaya çıktığını göstererek şehirler özelinde ilerleyerek şair ve yazar kadrosunu değerlendirdik. Bu noktada yöntemimiz şöyle oldu. Malumunuz sosyal bilimler araştırmacıları olarak yaptığımız işler soyut kalıyor. Fikirsel düzeyde kalıyor ama eğer elimizdeki malzeme mümkünse “bunları somutlaştırabilir miyiz” diye düşünerek ilerlemek bize genelde daha doğru bir yöntem gibi geliyor. Bu noktada biz de malzememiz bize el verdiğince grafikler üzerinden ilerledik. Aslında bu grafikler hem biraz işin resmini ortaya koydu hem de biraz bu işi nasıl yorumlayabiliriz konusunda bize yol gösterdi. Balkanlardaki şair ve yazarların ülkelere göre dağılımına bakarsak elimizde sözünü edebileceğimiz 10 ülke bulunmaktadır. Başlangıçtan yani 15. yüzyıldan itibaren Türkçe faaliyet gösteren şair ve yazarlar bağlamında ise toplamda 1894 isimden söz ediyoruz. Bunun ülkelere göre dağılımına bakarsak bu grafikler bize bu anlamda da yol gösterdi. Yunanistan, açık ara farkla birinci çıktı ve 729 isimle temsil ediliyor. İkinci sıradaki Bulgaristan 368, Makedonya 231, Bosna Hersek 204, Sırbistan 114, Kosova 104, Arnavutluk 72, Romanya 53, Macaristan 14 ve Karadağ 5 isimle temsil edilmiş. Bu rakamsal değerlendirmeler aslında, bizim kültür tarihi anlamında ayırıştırma yaparak yorumlar üzerinden ilerleyebileceğimiz ancak sadece girişte bize yol gösterebilecek bir tasniftir. Biz bunları başta nasıl ayırıştırabiliriz diye düşündük. Tek tek ülkeler bazında ve şehirlere göre de ayırıştırdık. Mesela sunumda gördüğümüz grafik Yunanistan’daki şair ve yazarların şehirlere göre dağılımına aittir. Sadece burada 33 tane şehirden söz ediyoruz. Az önce sözünü ettiğimiz 10 ülke ile ilgili kitabımızda yer alan toplam şehir sayısı ise toplam 128’dir. Bu da aslında şu anlama geliyor: Balkanlarda 128 şehirde farklı yüzyıllarda Türkçe eserler üretilmiş bir kısmında ise hÂÎÂ üretilmeye devam ediliyor. 1894 ismin dağılımını öncelikle ülkelere sonra da ülkelerin içerisindeki şehirlere yerleştirdik. Sayısal değerlendirmeler üstünden de yorumlar yapmaya çalıştık. Sonra bunlarla ilgili bu rakamlar tabii ki önemli ama hangi yüzyıllara dağılmış bunları değerlendirdik. Mesela, Yunanistan ile ilgili 729 ismi yüzyıllara böldüğümüz zaman nasıl bir seyir göstermiş bu iş? Aslında bize şu anlamda da yardımcı oldu. Mesela sayıları bazı yıllarda azalıyor bazı yıllarda çoğalıyor. Yunanistan’da gördüğümüz üzere biraz daha dengeli ama diğer ülkelere geldiğimiz zaman bazı ülkelerde sayı olarak belli yüzyıllarda çok azalma olduğunu göreceğiz. İşte o zaman da neden böyle bir azalma olmuş, aslında kültürel veya siyasi olarak bu coğrafyada ne gibi değişimler yaşanmış, işin o boyutuna yönelik biraz düşünerek biraz kendi yorumlarımızı katarak biraz da edebiyat açısından edebiyat sosyolojisi yaparak ilerlemek durumunda kaldık.. Sonrasında bir de tabii ki iki dönem olarak değerlendiriyoruz bu coğrafyayı. Osmanlı öncesi ve sonrası dönemi olarak... Peki, bu isimlerin ne kadarı Osmanlı öncesinde üretimde bulunmuş? Ne kadarı Osmanlı sonrasında üretimde bulunmuş? Bir de bu açıdan meseleye baktık. Dolayısıyla aslında bu üç temel grafik üzerinden bütün ülkeleri tek tek değerlendirdik. Mesela elimizdeki bu grafikte Bulgaristan’daki şair ve yazarların dağılımı; şehirlere göre, yüzyıllara göre dağılım ve yine Osmanlı

dönemi ile Osmanlı sonrası döneme göre yapılmıştır. Bu durumu, bütün ülkeler için değerlendirdik ve her birine yönelik yorumlar dahilinde ilerledik. Yöntem olarak yaptığımız başka bir uygulama da her bir şehirle ilgili haritaları oluşturmaktı. Bu haritalar aslında siyasi haritalar gibi görünüyor ama değil, çünkü her şehri içermiyor. Sadece Türkçe eser veren şair ve yazarın yani 1894 kişiden o ülkeyle ilişkili kişileri baz alarak yaptığımız dağılımla, Türkçe o ülkelerde hangi şehirde temsil ediliyorsa bu haritalar o şehirleri içeriyor. Mesela Bulgaristan'daki şair ve yazarların yetiştikleri ve görev yaptıkları şehirler üzerinden ilerlemiş haritalar. Türkçe herhangi bir üretimde bulunmamış bir şehir varsa bu haritada yer almıyor. Mesela Kosova'ya bakarsanız söz ettiğim daha net anlaşılacak. Bütün şehirler yok. Türkçe üretimde bulunmuş şair ve yazarların yer aldıkları şehirler var. Bu haritaların çizimini de Türkiye Maarif Vakfı Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Daire Başkanı Sayın Prof. Dr. İbrahim Gültekin Hoca, kitabımız için özel olarak hazırlanmasına destek oldu kendisine ve emeği geçen tüm Türkiye Maarif Vakfı çalışanlarına bu vesile ile teşekkür ediyoruz. Bu noktada yöntemimiz şehirler üzerinden ilerlemek oldu. Aslında edebiyat tarihleri genellikle kronolojik olarak hazırlanır. Yani şiir başlığı, hikâye başlığı türünde, türler üzerinde ilerleyen bir çalışmayı da tercih edebiliriz. Aslında şehir bazlı bir edebiyat tarihi çalışması şu ana kadar hiç yapılmadı. Bizim çalışmamız da bu noktada bir ilk. Niçin böyle bir yöntemi tercih ettiniz?" dersiniz de aslında malzeme bizi bu noktaya yönlendirdi. Çünkü aslında yani az önce de söz ettiğim gibi biz edebiyat tarihi çalışmasından ziyade kültür tarihi çalışması yapmaya gayret ettik. Dolayısıyla şehir ve şair ilişkisini vurgulamamız gereken çok noktalar oldu. Eğer türler üzerinden ilerleseydik ve isimler üzerinde ilerleseydik işin bu noktaları biraz eksik kalırdı ve bizim asıl vurgulamak istediğimiz nokta çok fazla öne çıkmazdı diye düşünüyorum. Mesela birazdan tekke ve tarikatlarla Balkan ilişkisinden söz edeceğiz sanırım. Yani Vardar Yenicesi'ni anlamak için Vardar Yeniceci şairleri anlamak için Abdullah İlahi'yi tanımak gerekiyor. Tek başına oradan şairini ayırıştırıp onun biyografisinden söz edersek eğer, o zaman arka planda eksik kalan bir şeyler oluyor. Bununla ilgili olarak kitabımızda dikkatinizi çeken örnek oldu belki biz de bu bağlamda yani neden şehir bazında ilerlediğimize örnek verecek olursak Osmanlı'nın Klis sancağını örnek olarak verebiliriz. Osmanlı'nın en batı ucunda yer alan Klis şehri düşman saldırılarına çok açık bir bölge. Çok sık başbozukların, Adriyatik kıyılarında Habsburglara bağlı çetelerin saldırılarına ve yağmalarına maruz kalan bir şehir. Burada da Klis doğumlu olan Gâibi adlı bir şairden söz ediyor kaynaklar ve söz ederken onun biyografisinde şöyle ifadeler var. Çok isyankar tabiatlı birisi, haydutlarla ilişkisi var, hatta bazı yazılarında haydutların lideri olarak kendisini tanıttıyor. Böyle imza kullanıyor şiirlerinde ama diğer taraftan da Celvetî tarikatına mensup bir şeyh, bu yönde eserler var. *Tarikatnâme-i Gâibi*'ye aslı bir eser kaleme aldığını biliyoruz. Şimdi bu aslında iki özellik birbiri ile çok gelişiyor gibi geliyor bize. Diğer taraftan ise Klis şehrinin Adriyatik'in batı ucunda sürekli bu tarz saldırılara veya hareketlere maruz kalan bir şehir olduğunu bilince, orada yetişen bir insanın böyle bir tabiata sahip birisi olabileceği daha da netlik kazanıyor zihnimizde. Biz, şehirlerin biraz bu fonksiyonlarını ön plana çıkararak dolayısıyla bu şehirlerde yetişmiş isimler aslında ne gibi özellikler taşıyarak şiir ortaya koymuşlar, işin biraz bu taraflarını vurgulayarak şehir bazlı bir ilerlemeyi dikkate aldık.

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Teşekkür ederim hocam. Hazır şehirlerden söz açılmışken hocam, malumunuz Balkan şehirleri bize biraz kapalı kaldı. 1990'lardan sonra ilişkilerimiz tekrar başladı. Siz 1990'lardan önce de Balkanlara gittiniz. O günden bugüne buradan bakıldığında Balkan şehirleri nasıl gözüküyor? Biz "Üsküp" deyince, Yahya Kemal'den hatırlıyoruz ama Gostivar, Ohri, Piriştine, Prizren Saraybosna'ya kadar muazzam bir Osmanlı bakiyesi şehirlerimiz var. Kitabın da şair-şehir iribatı dikkate alınarak hazırlandığı söylendi. Peki hocam, bu şehirler kültür havzası olarak o günden bugüne neler yaşadı? Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Prof. Dr. Mustafa İsen: Buradaki tablolarda da görüldüğü gibi 15. yüzyıldan itibaren Balkanlarda Türkçe var. İlk Türkçe örnekleri yazan şairler, devlet görevlisi olarak buraya giden kadı yahut askeri personel yahut bürokratik amaçlı gitmiş isimlerden müteşekkil. Bir süre sonra orada doğal olarak şairler, Osmanlı şiirine katkıda bulunmaya başlıyor. Bu manadaki ilk örnek Fatih Sultan Mehmet'in veziri olan İstanbul'un da çok önemli bir semtinin kurucusu ve aynı zamanda da Balkan fetihlerinde çok önemli bir rol üstlenmiş olan Mahmut Paşa'dır. Mahmut Paşa ile birlikte başlayan gelenek günümüze kadar devam ediyor. Yahya Kemal'in bizim klasik şiir için kullandığı bir ifade var biliyorsunuz. "Sönmez seher-i haşre kadar şi'r-i kadîm / Bir meş'aledir devredilir elden ele" diyor. Türkçe çok şükür ki 15. yüzyılda bir meşale gibi elden ele devredilerek bugün de yaşamaya devam ediyor. Bu biraz önce bahsettiğim dönemden itibaren ticari anlamda, siyasi anlamda öne çıkan şehirler aynı zamanda bir süre sonra kültür merkezi olarak ortaya çıkıyorlar. Ama Balkanlarda birtakım özel yapılanmalar da var. Tuba Hanım'ın da sözünü ettiği üzere Vardar Yenicesi diye bir şehir var. Bakın burada demin belki dikkatinizi çekmiştir adını ilk defa duyduğunuz şehirler var. Misalen Yunanistan'da Dimetoka diye bir şehir var, bu şehir Selanik'tan sonra en çok şair yetiştiren merkezlerden bir tanesidir. Bu şehirlerde başlangıçta büyük oranda 128 şehrin hemen hemen hepsi bir kültür merkezi olarak ortaya çıktı. Ama Balkanların elden çıkmasıyla bu defa yeni kültür merkezleri teşekkül etti. Birinci kategoride belki Dimetoka var, Üsküp var, Seles var, Selanik var, Manastır çok önemli. Bugün Osmanlı dönemindeki bir eyalet merkezi olarak Manastır'ın sınırları, birkaç devletin sınırı kadar. Osmanlı ile birlikte Balkan ülkelerinde sözünü ettiğimiz 10 ülkenin bir kısmında bir süre sonra Türkçe sustu. Nerede sustu? Mesela Bosna Hersek'te akademik anlamda elbette var ama gündelik hayatta çekildi, Sırbistan'dan çekildi, Arnavutluk'tan çekildi, Romanya'dan çekildi, Yunanistan'dan çekildi. Yunanistan'ın bir bölümünden çekildi. Selanik artık birinci derecede bir kültür merkezi değil ama Gümülcine diye yeni bir kültür merkezi teşekkül etti, Yunanistan'da bu çok önemli. Değerli arkadaşlar, tarihî dönemde okulların eğitim faaliyetlerinin kültür hayatını desteklemede ne kadar rolü varsa bu, tarihin her döneminde böyle olmuştur. Öğretmen okulları özellikle 1950'li yıllardan sonra Yunanistan ile yapılan ikili anlaşma çerçevesi içinde bu defa Türkiye'de başta öğretmen okulları olmak üzere eğitimle birlikte Gümülcine merkezli yeni bir Türk edebiyatı geleneğini doğurdu ve bu devam ediyor. Bunun Makedonya'daki karşılığı Üsküp. Hem başkent hem tarihî merkez. Bugün de yine önemli bir kültür merkezi olarak ve Türkçe açısından bir üretim merkezi olarak devam ediyor. Çok sınırlı sayıda Gostivar'ı da buraya katabiliriz ama Üsküp başka bir merkez. Buna karşılık Manastır artık Türkçe açısından bir kültürel merkez değil. Bulgaristan'da enteresan birkaç yeni merkez doğdu. Bulgaristan'da da bu siyasi yapılarla kültürel

yapılar arasında birebir ilişkiler var. Aslında çok ilginç bir örnektir. Stalin, bir dönem talimat veriyor: “Türkiye’yi düşüreceğiz, Türkiye için bir kadroya ihtiyacımız var. Bu kadroyu Bulgaristan’da hazırlayalım” diye. Bu evrede Bulgaristan’da çok sayıda Türkçe eğitim veren okul açılıyor özellikle öğretmen okulları. Ve hatta hoca bulamıyorlar yeteri kadar yerli hoca bulamıyorlar, Azerbaycan’dan hoca transfer ediyorlar. Ciddi şekilde Azerbaycan’dan bir öğretim kadrosu bölgeye gelerek Türkçe öğretimine destek veriyor. Fakat bir süre sonra bunun bir ham hayal olduğu anlaşılınca bu defa da bütün bu okulların hepsinin kapısına kilit vuruluyor. Ama bu dönemde yetişen isimlerden müteşekkil çok ciddi bir kültür sanat faaliyeti canlandı. Nerede canlandı bunlar? Razgrad’ta canlandı. Şumnu’da canlandı. Daha önemlisi o güne kadar hiç kültür merkezi olmayan güneydeki Kırcaali’de canlandı. Kırcaali önemli bir kültür merkezi olarak ortaya çıktı. Romanya’nın Osmanlı’da çok özel bir siyasi konumu var, dolayısıyla Romanya’da biz divan şairine rastlamıyoruz. Bir takım yeniçeriler ve Bektaşî şairler var. Buna karşılık ise Köstence yeniden bir kültür merkezi olarak Romanya’da ortaya çıktı. Dolayısıyla bu yeni merkezlerle eski merkezleri bu kitap çerçevesi içinde harmanlayarak vermeye çalıştık. Burada bir de özel, Balkanların kendine mahsus özel bir başka konumundan bahsedelim. Akıncılık bir askerî faaliyet. Hatta biraz ilk etapta da akıncılık ve kültür nasıl yan yana gelebilir gibi bir tezat söz konusu. Oysa akıncılık, Balkanlardaki çok önemli kültür hamilerinden birisidir. Bunu nereden biliyoruz? Ben ilk defa Vardar Yenicesi’nin adını duyduğum zaman çok sayıda şair çıkarmasıyla dikkatimi çekti. Mesela Hayali Bey, Balkanların bana göre Yahya Kemal’le birlikte en büyük iki şairinden birisi. Hayali Bey, Vardar Yenicesi doğumlu. “Nasıl oldu” diye bunun arka planını araştırmaya başlayınca, buranın Balkanlardaki en önemli akıncılık müessesesi olan Evrenosoğulları’nın bir nevi başkenti olduğunu farkettim. Akıncılar da tıpkı İstanbul’daki saray gibi maiyetlerinde ulema ve şura koruyup gözetiyorlar. Ama bunların İstanbul’daki şairlerden farkı var arkadaşlar. İstanbul’daki şairlerin daha estetik özellikleri ön planda misalen Hayali Bey böyledir. O, bir süre sonra Vardar Yenicesi’nden İstanbul’a transfer ediliyor. Vardar Yenicesi’nde kalanların temel özelliği ise derviş meşrep isimler olmalarıdır. Bu isimler yarın gazaya gidecek, muhtemelen de oradan dönemeyecek, şehirleri kollayacaktır. Burada kalan şairler, birtakım isimleri bu gazaya hazırlayacak tarzda şiirler üreten isimlerden müteşekkil bir kadrodur. Hayretî böyledir, Usûlî böyledir, Günâhî böyledir. Akıncılar, çevrelerinde bu gibi şairleri istihdam ediyorlar. Nitekim 17. yüzyılda akıncılık sona eriyor, 17. yüzyılda Vardar Yenicesi adeta bir balonun sönmeye başlaması gibi kültürel manada bitiyor. Bu bakımdan şehirleri de destekleyen böyle özel birtakım kurumlar var. Onlarla birlikte Tuba Hanım’ın da söylediği gibi işte biz, bu şehir eksensiz mesele üzerinden yürüyerek bu çerçevedeki soruları da cevaplayabiliriz.

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Teşekkür ederim hocam. Başlangıçta da bu yöneticilerden bahsetmişsiniz daha sonra da orduların ve akıncıların kültür hayatını beslediği böylece ortaya çıkmıştır.

Tuba Hocam kaynaklar konusunda neler söyleyebilirsiniz? Hangi kaynaklardan yararlandınız, yayımlanmış, yayımlanmamış? Balkanlarda şu an mevcut olan Tiran arşivini çok iyi biliyorum, Saraybosna’da da Türklerden kalma çok fazla belge var. Diğer arşivlerde durumlar nasıl? Kaynaklar konusunda biraz bilgi verebilir misiniz?

Prof. Dr. Tuba Durmuş: Teşekkür ederim hocam. Kitabı hazırlarken açıkçası kaynakları nereden bulabiliriz kısmı üzerinden epeyce kafa yorduk. 1894 ismi tespit etmek bizim için uzun bir hazırlık gerektirdi. Bize bu konuda daha önce yaptığımız bazı projeler dolayısıyla yardımcı olabilecek kaynaklar da vardı. Aslında ülkeler için yapılmış olan çalışmaların bize burada yol gösterdiğini söyleyebiliriz. Elbette, çalışmaların bir kısmı akademik nitelikteki çalışmalar; ekseriyetle lisansüstü çalışması olarak yapılmışlar. Bu lisansüstü çalışmalar, ya bölgeden Türkiye'ye gelmiş ya da Türkiye'den bölgeye giderek yapılmış. Özellikle de biyografi tarihi alanına yönelik olan çalışmalar bu şekilde hazırlanmış. Diğer tarafta ise bunun yanında özellikle biyografi tarihi ile ilgili Balkanlar özelinde, daha erken tarihlerde müstakil çalışmaların yapıldığını da gördük. Bunlar da daha çok Boşnak araştırmacılar üzerinden ilerlemiş. Mesela Başıgeç'in başlattığı, Hammer'in *Osmanlı Şairleri* eserini örnek alarak kaleme aldığı kendi coğrafyasındaki, Osmanlı şair ve yazarlarını kaleme aldığı biyografi eseri bu alanda gerçekten önemli bir eser.

Balkanlarda, kendi coğrafyaları için biyografi tarihi kaleme alma aslında Boşnakların öncülüğünde başlamış diyebiliriz. Biz daha sonra 2014 yılında tamamladığımız *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* projesinde de özellikle Balkan coğrafyasına yönelik bu kaynaklardan yararlanarak Anadolu coğrafyasında ortaya konmuş olan biyografi kitaplarında geçmeyen şair ve yazarları tespit etmiştik. Bu noktada çok yol gösterici olmuştu. Bunu özellikle söylüyorum. Çünkü bir çalışmanın başka çalışmaları doğurmasına da bir örnek. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nü tamamladıktan sonra 1894 ismi aslında tekil olarak tek tek yine bu çalışmada tespit ederdik ama biraz zaman alırdı. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde zaten daha önceden mevcut isimleri değerlendirmiş olmamız bize inanılmaz yol gösterdi. Belki cesaret edemeyebildik böyle bir çalışmayı ortaya çıkarmaya. Bu noktada *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nün de bize kaynaklık ettiğini söylemek isterim. Ama onun dışında biz özellikle az önce yöntemde söz ettiğim gibi her şehrin başında, o şehrin tarihini değerlendiren bir giriş kısmına da yer verdik. Bu noktada *İslam Ansiklopedisi*'nde özellikle Machiel Kiel'in yazdığı şehir maddeleri bizim açımızdan çok faydalı oldu. Machiel Kiel'e de buradan teşekkür ederiz.

Anadolu coğrafyasında ortaya konmuş olan biyografi kaynakları da bize bu noktada yol gösterdi. Onun dışında biz günümüze kadar getirdik bu üretimi. Hâlâ günümüzde bu coğrafyada Türkçe üretmeye devam eden isimleri de dahil ettik kitaba. Bu noktada bu bölgede hâlâ üretimde bulunan isimleri, daha yakın döneme ait daha genç konumdaki isimleri tespit etme noktasında birebir görüşmeler yaparak da ilerledik. Bir de taramaları yaparken bütün şehirlerde Evliya Çelebi'nin ismi çıkıyordu. En başta hepsine tek tek koyuyorduk ama sonra dedik ki Evliya Çelebi'nin görmediği dolaşmadığı yer yok. Çok stratejik olabilecek yerlerde Evliya Çelebi'nin ismini değerlendirdik, bütün coğrafyaya yönelik dikkatleri var. Giriş kısmında da kendisine teşekkür ettik. Dolayısıyla böyle bir çerçeve ama tabii ki bu çerçevenin üzerinde bizim az önce gördüğünüz grafikler üzerinden bütün resmi nasıl yorumlayabiliriz, bu malzemeyi nasıl değerlendirebiliriz, nasıl üzerine teorik düşünme ve çerçeve ortaya koyabiliriz dedik ve böyle bir kitap çıktı.

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Hocam tekrar size dönmek istiyorum. Vardar Yenicesi’ni anlatırken akıncılarla bir ilişki olduğunu söylemişsiniz. Balkanlarda ismi yerleşmiş olan Gazi Hüsrev Bey gibi Evrenosoğulları gibi Sarı Saltuk gibi -Şükrü Akalın Hocam da burada *Sâltukname*’yi hatırlıyorum- ilk başta belki biraz daha halk edebiyatı sınırları içerisinde alabileceğimiz metinler var. Ama daha sonra klasik Türk edebiyatı çerçevesine alabileceğimiz eserler ve şairler yetişmiş. Bu şairlerin yetişmesinde edebî muhitlerin önemli bir rolü olduğunu anlıyoruz. Bu edebî muhitler hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Prof. Dr. Mustafa İsen: Şimdi bir kere şunu üzerine basa basa vurgulayalım. İslam medeniyetinin son ve en önemli parçalarından biri olan Osmanlı medeniyeti bunun Rumeli’deki yansıması olan Rumeli medeniyeti kendi içinde büyük oranda bütünlük ifade eder. Yani bunu şiir üzerinden ya da mimari üzerinden değerlendirebiliriz. Saraybosna’daki cami ile Bursa’daki cami arasında yahut Razgrat’taki Maktül İbrahim Paşa Cami ile Konya’daki yine bir Osmanlı dönemi eseri arasında genel hatlarıyla bir fark yoktur. Bu manada Balkanlarda ortaya çıkmış kültür merkezlerinin, edebî muhitlerin genel itibarıyla bir müşterekliğinden söz etmek lazım. Yani Bosnalı bir divan şairi ile Bursalı, Trabzonlu, Erzurumlu bir divan şairi ana aks itibarıyla yetişme şartları itibarıyla, kullandığı vezin itibarıyla yahut nazım şekli ve türler itibarıyla büyük ölçüde müşterektir. Diğer alanlarda olduğu gibi. Fakat bu kültür merkezlerinin kendine mahsus bir takım hususiyetleri de var. Buna dikkat çekmek lazım. Sonuç itibarıyla bölgede yaşayan şair ve yazarlar, o bölgenin bir parçası, dolayısıyla o bölgenin hususiyetlerine ait bazı bilgileri, kendi eserine yansıtacaktır. Bu sebeple o kültür muhitinin izlerini burada görmek mümkündür. Bunları kitapta ayrı bir bölüm olarak yazdık. Burada zannediyorum kitaplar arkadaşlara ulaştırılacak. Orada görme fırsatı olacaktır ama bunlar detay sayılabilecek bilgiler. O ana aksı zorlayacak, değiştirecek nitelikte bir yapılaşmadan söz etmenin mümkün olmadığını düşünüyorum. Burada yalnız bir şey söylemek lazım. Biz sadece o bölgede doğanları almadık. Genellikle pres o bölgede doğanlar üzerinden yürür, biz o bölgede görev yapanları da aldık. Bunun çok önemli olduğunu düşünüyoruz arkadaşlar. Yani Nazım Hikmet, Selanik doğumlu ama erken yaşlardan itibaren ayrılmış ve Selanik’in onun üzerindeki tesiri ne kadar onu bilemiyorum ama Ziya Gökalp Diyarbakır doğumlu bir adam olmasına rağmen Selanik’te çıkardığı dergiyle birlikte Türkçenin bütün gidişatına Selanik üzerinden etkili olmuştur. Dolayısıyla Ziya Gökalp’i burda zikretmemiş olmak yahut Değerli Başkanımız konuşmasında sundu, örneğin Yahya Kemal Üsküp doğumlu, Üsküp’ü ve pek çok bakımdan Rumeli havasını yansıtıyor ama onun üzerine İstanbul’un da havası üzerinde esiyor. İstanbul ile ilgili bir şey yapıp da Yahya Kemal’i es geçmeye kalkarsanız bunun da doğru olmayacağını düşünüyoruz. Biz böyle yaklaştık. Nitekim Tuba Hanım’ın da söylediği üzere Abdullah İlahi, Vardar Yenicesi’ni adeta dizayn eden çok önemli bir karakter. Vardar Yenicesi ruhunu anlamak için Abdullah İlahi’yi mutlaka bilmeniz lazım. Balkanlarda Melâmî meşrep tasavvuf çok önemli bir enstrüman. Buradaki bu Melâmî meşrep havayı sağlıklı şekilde bilmek için Nür’l-Arabî’yi bilmek zorundasınız ancak yahut “Balkanlardaki bu Bektaşilik etkisinin bu kadar güçlü olmasının arka planında ne var” sorusuna sağlıklı cevap bulmadan o zaman Bektaşî şiirleri isim olarak zikrederseniz havada kalır. Dolayısıyla bu etkiler ve bu birliklikler ama tekrar üzerine basa basa söylüyorum Osmanlı edebiyatı ister aşık edebiyatı

çerçevesi içinde olsun, Halk edebiyatını biraz farklı değerlendiriyorum, ister divan edebiyatı çerçevesi içinde olsun büyük oranda aynı uygarlığın aynı perspektifin bakışını yansıtan müşterek eserlerdir. Detaya inerseniz o detaylarda mahalli unsurları da hem söyleyiş olarak hem bölge hususiyetlerini yansıtacak faktörler olarak görme imkânına sahip olursunuz.

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Hocam bu bağlamda aslında ortak payda Türkçe. Yani çalışmak üzere oraya giden Osmanlı devlet görevlileri veya daha sonra oraya göç etmiş Türklerin arasından yetişen sanatkârlar yanında bir de Türkçeyi sonradan öğrenen sanatkârlardan müteşekkil bir hazine söz konusu. Sempozyumumuzun bir ayağı da Türkçe öğretimi olduğu için şimdi aklıma geldi. Sizin Türkçenin o kadar muazzam örneklerini verecek şekilde Türkçeyi sonradan öğrenen insanların nasıl yetiştiğine dair yani eğitim öğretimle ilgili bir gözleminiz oldu mu?

Prof. Dr. Mustafa İsen: Çok teşekkür ederim bu soru için. Şimdi ben zaman zaman bizim meslektaşlarımız arasında da görüyorum arkadaşlar. “Osmanlı medreselerinde Türkçe öğretilmiyordu, bununla ilgili elimizde bilgi yok” minvalinde sözler işitiyorum. Doğrusu çok tuhaf karşıladığım bakış açıları var. Bu kitabın özellikle giriş bölümünde biz bir şey yaptık. Çıktılara bakarak değerlendirdik. Elimizde tevsik edilebilir bir bilgi yok ama şimdi arkadaşlar şöyle bir şey söylüyoruz. Sırbistan’ın dağından çıkmış bir adam 12-13 yaşına kadar tek kelime Türkçe bilmiyor. Bunu bu sistem ya medreseye almış ya dergâha almış veya Enderun’a almış veya acemioğlanlar kışlasına almış. Buradan bir dilde şiir yazabilmek o dili en üst düzeyde öğrenmiş olmayı gerektirir. Türkçe şiir yazacak, bununla yetinmeyecek, yine bu kaynaklardan öğrendiği bilgiyle Arapça şiir yazacak yahut Farsça şiir yazacak noktaya nasıl gelebilir insan? Bu bir gecede ilhamla falan olacak şey değil. Bu kurumlar çok ciddi şekilde anadili Türkçe olmayan –ki bu kitapta ele aldığımız şairlerin çok önemli bir kısmının anadilinin Türkçe olmadığını biliyoruz.– köken itibarıyla ya Boşnak ya Sırp ya Arnavut ama bunların içinde öyle isimler var ki öğrendiği Farsça ile öğrendiği Türkçe ile *Mesnevi* şerhi yapacak ve *Mesnevi*’yi Türk halkına öğretecek kadar hem Türkçe hem Farsça bilgisi olan isimler... Bu bakımdan Osmanlı eğitim kurumları, tekrar söyüyorum, medreseler, tekkeler, Enderun ve acemioğlanlar kışlası fevkalade önemli. Sehi Bey bizim ilk tezkire, ilk biyografi yazarlarımızdan birisidir. Aynı zamanda divan sahibi şairlerimizden birisidir. Sehi Bey işte Sırbistan’ın dağından koparılmış getirilmiş bir isim. Bu bakımdan çıktılar üzerinden hareketle değerlendirmeler yaptık bu kitabın hem giriş bölümünde hem ilgili şairlerin bölümünde. Sizin de belirttiğiniz gibi Balkanlarda Türk edebiyat tarihinden bahsetmek aynı zamanda Balkanlarda Türkçenin tarihinden bahsetmek demek. Biz de tam bu bakış açısı üzerinden yürüdük. Bence bu noktada, “efendim medrese müfredatında var mıydı yok muydu?” gibi şeyleri tartışmak yerine Osmanlı medreselerinden mezun olmuş bir ismin, Türkçenin en güzel eserlerini verebilecek nitelikte, şiir yazabilecek kabiliyette olmasını nasıl sağlıyordu, bunu düşünmeliyiz.

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Onun nasıl olduğunu araştırmak da herhâlde Türkçe öğretimi ile yabancılara Türkçe öğretimi ile ilgilenen hocalarımıza veya gençlere kalıyor demektir. Hocamızı dinlediğimizde, yani benim aklıma hemen Taşlıcalı Yahya Bey geliyor. “Ecel Celâlıleri” diye bir tamlamayı Türkçede söyleyebilmek için hocamın

bahsettiği gibi bir Türkçe kabiliyetinin olması gerekir. Bu anlamda Osmanlılar nasıl Türkçe öğretiyordu, Türkçeyi sonradan öğrenen insanlara, bu bizim için çözülmesi, araştırılması, açıklığa kavuşturulması gereken bir mesele.

Tuba Hocam, Mustafa Hocam bazı isimleri zikretti ama siz isimler konusunda biraz daha ayrıntılı, eserleriyle birlikte bilgi verebilir misiniz?

Prof. Dr. Tuba Durmuş: Şehirler üzerinde ortaya konmuş olan biyografi tarihlerinde genelde o şehirde doğmuş olan kişiler üzerinden ilerlenmiş. Daha önce bu nitelikte yapılmış olan akademik çalışmalar var. Ama biz az önce Mustafa Hocamın da söz ettiği gibi bir kültür tarihi çalışması hazırlamaya gayret ettik. Dolayısıyla bir şehrin kültür hayatına katkı sağlamak, sadece o şehirde doğmuş olanlar üzerinden ilerlemiyor. Bir döküm yaptığımız zaman aslında o şehirde doğmamış ama mesela görev yapmış, kısa süreli bulunmuş, görev değil belki sevdiği için o şehre gelmiş, yerleşmiş orada vefat etmiş isimler de ortaya çıkıyor. Dolayısıyla bu isimlerin hepsini bir bütün olarak değerlendirdik. Sadece şehir doğumlu olanlar değil, şehrin kültür hayatına katkı sağlamış olan isimleri değerlendirdik. Bu noktada şöyle bir yöntem üzerinden gittik. Osmanlı dönemine dair olan eserlerde mutlaka edebî eser olma ölçütünü dikkate almadık. Elimizde bir şiiri bile varsa, mecmualarda bir şiiri ile karşılaşıyorsak ve şair olarak tanımlanıyorsa biyografi kitaplarında, biz o isimleri dâhil ettik çalışmamıza. Ama Osmanlı sonrasında tabii çok da yakın dönemde edebî eseri olma ölçütünü dikkate aldık. Çünkü öbür türlü sayı çok fazla ve altından kalkmamız biraz zor olacaktı. Kendimizce böyle bir tarihlendirmeye dayalı bir ayırım gözettik. Az önce Mustafa Hoca da örneklerini verdi. Bazı isimler o şehirlerde doğmuş olmakla birlikte gerçekten Balkan şehirlerinin üretimine yani kendi üretimlerine herhangi bir katkısı olup olmadığını tespit edemediğimiz isimler var. Buna karşılık olarak bir bölgeye kadı olarak görevlendiriliyor, bir bölgede medreseye müderris olarak görevlendiriyor ama biz biliyoruz ki biyografi tarihlerinden bazı edebî eserlerini burada görev yaptıkları tarihlerde kaleme alıyorlar. Dolayısıyla uzun süre kalanlar kendi görev yaptıkları şehirde kültür muhitleri oluşturuyorlar. Bu sebeple sadece doğumlu olmak değil kültür hayatına katkı sağlamış olmayı çok önceleyerek bu çalışmayı kaleme aldık. Bununla ilgili, az önce Selanik üzerinden ilerledik. Mesele Hıfzı Tevfik Gönensay, Selanik'te doğuyor. Selanik'te ilköğretimine başlıyor ama daha sonra İstanbul'da devam ediyor eğitim hayatına. Edebî eserlerinde Selanik'e bir katkısının olup olmadığını bilmiyoruz. Daha doğrusu bu şehrin onun edebî eserlerine bir katkısının olup olmadığını bilmiyoruz. Nazım Hikmet aynı şekilde, biraz önce örnek olarak verdik ama buna karşılık Emami diye bir şair, 1591 ölüm tarihi, Selanik'te bir tevliyet görevi veriliyor kendisine ve mütevellî olarak bulunduğu bu şehirde ölüyor. Hayatının çok büyük bir kısmını bu şehirde geçiriyor ve bildiğimiz birçok eserini bu şehirde kaleme alıyor. Dolayısıyla bu eserler üzerinden aslında kültür hayatını şekillendiriyor. Tekil olarak isimler üzerinden ilerlesek eksik kalacaktı, tür üzerinden ilerlesek yine eksik kalacaktık. Bu anlamda malzeme, biraz hem şehir üzerinden ilerlemeye hem de kültürel hayata dokunmuş isimlerin tümünü alma noktasında bizi yönlendirdi diyebilirim.

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Teşekkür ederim. Bu kadar şiirden edebiyattan bahsettik, biraz da örnek bekleriz.

Prof. Dr. Tuba Durmuş: Kitapta şiir örneğimiz yok ama sizin de dediğiniz gibi kitapta ismi geçen şairlerden bir örnek verebiliriz.

Prof. Dr. Mustafa İsen: Ben bir cümle söyleyebilir miyim bu çerçevede? Değerli arkadaşlar, ben biraz önce de söyledim. Bütün 1894 şair içinde en kalburun üstünde kalan ve sadece Balkanlardaki edebiyatın değil, bütün Türk edebiyatında en önemli iki isim; tarihi dönemde Vardar Yenice Hayali bey, hakikaten çok önemli bir şairdir. Yakın dönemde de ise Yahya Kemal, iki Balkanlı şair. Fakat burada ben “bütün Balkanların prototipi olarak bir şair ismi zikredin” dense, klasik dönem için, Hayreti derim. Gerçekten burada çok detaya giremedik, mesela Balkanlardaki şair ve yazarların dilleri, Anadoludaki şair ve yazarlara göre daha sadedir. Onun sebeplerini izah ettik kitapta. Daha sade bir anlatım, Rumeli şairlerinin kendilerine mahsus hür bir derviş duyarlılığı vardır. Dünyaya aldırma tavırları vardır. O bakımdan buradaki örnek derviş meşrep, prototip bir örnek. Tuba Hanım’ın okuyacağı şiir Hayretî’ye ait. Biraz gözle izlerseniz klasik divan şiiri ölçülerinden de hem benzeşen hem ayrılan bir tarafını göreceksiniz.

Prof. Dr. Tuba Durmuş:

*Ne Süleymân'a esîriz ne Selîm'in kuluyuz
Kimse bilmez bizi bir şâh-ı kerîmin kuluyuz*

*Kul olan aşka cihân beylerine eğmedi baş
Başka sultân-ı cihânız göre kimin kuluyuz*

*Gam yeriz kan yutarız kûşe-i mihnetde müdâm
Sanma kim Kevser-i Cennât-ı Naîm'ün kuluyuz*

*Hüsn-i hâdis kuluyuz sanma bizi sultânım
Vech-i pâkinde olan ân-ı kadîmin kuluyuz*

*Terk edip Hayretîyâ tâc ü kabâdan geçdi
Anca bî dünyede bir köhne kilimün kuluyuz*

Bu Hayreti'den bir şiirdi. Evet şimdi belki yakın dönemden bir şiir okuyabiliriz. Eylül ayında kaybettiğimiz Suat Engüllü'ye ait bir şiir. Yakınları İstanbul'a göç eden bir çocuğun gözünden yazılmış olan bir şiir:

*Dalları sokağa taşan armut ağacına,
Bir kumru gelip konardı her sabah,
Arap şarkısı gibi bitmek bilmeyen
İçli içli ötüşüne başlardı az sonra.*

*Büyülü kızılığıyla şafak sökerken
Yine bir sabah erken,
Konuverdi armut ağacına kumru.
Bir hüznü, bir hüznü öttü ki sormayın...*

*Henüz dağılmadan tedirginliği,
Kumrunun ötüşündeki hüznün,
Geldi dayandı kapıya / yelesi pırl pırl,
Yağız atın koşulduğu araba.*

*Belliydi, son haddini bulmuştu,
Kaç gündür evde süregelen telaş.*

*Çeyiz sandığı, konsol, sofra,
Döşekler, yorganlar, halılar,
Dört sandalye, baba yadigârı masa,
Ve birşeyler daha yüklendi arabaya
Apar topar:*

*Evde kimin yüzüne takıldıysa gözüm,
Hepsi üzgün, ağızlarına kilit vurmuş dersin.
Kucaklaşıldı, helallaşıldı sonra,
Sonra deh dedi sürdü arabayı arabacı.
Ardından yürüdüler ağır ağır; ezginlikle,
Ninem, babam, annem, halam ve oğlu...*

*Anılarımdaki güllere bakılacak olursa
Aylardan mayıstı ve biz çocuklar,
Bakakaldık ardlarından, olanlardan habersiz,
Ama bir şey kopuyordu sanki içimizden,
İşte bu duyguyla uzun uzun el salladık.*

*Öğlene doğru ninem döndü,
Daha da kocalmış,
Babamla annem döndü,
Gözleri hâlâ nemli.*

*Şimdi sormanın vakti değildir diye,
İçimde büyüyen çocukça bir merakla
Bekledim, bir şey sormadım kimseye.
Halamla oğlu gelmediler o gün,
Gelmediler...*

*Ertesi gün de, daha, daha ertesi gün de...
Yedi yaşında bir çocuktum henüz,
Ve aklım kesmiyordu her şeyi belki,
Ama İstanbul'un sözünü etmeleri,
Tren demeleri yettiydi. Ne hikmet...*

*Dalları sokağa taşan armut ağacını
Bir cömertliktir bürümüştü o yıl. Hayret!
Hep bekledik halamın oğlu gelir diye,*

*Gelir turmanır diye bekledik,
Çocukça bir içtenlikle...*

*Oysa ne halam döndüydü, ne de oğlu.
Arap şarkısı gibi bitmek bilmeyen,
İçli içli ötüşünü artık özlediğimiz
Kumru da gelip konmadı bir daha,
Dalları sokağa taşan armut ağacına.*

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Çok teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Mustafa İsen: Burada dikkat ederseniz hep şiirden bahsettik. Balkanlarda Türk edebiyatı, yakın dönemde dâhil olmak üzere ağırlıklı olarak şiir üzerinden yürür. Bu tesadüf değil. Son yıllarda Osmanlı sonrası için hikâyelerden bahsedebiliriz ama öbür türlerle çok fazla örnek söz konusu değil. Onun için konuşmalar büyük ölçüde şiir üzerinden yürüdü. Yakın dönem maalesef Balkanlardaki Türk edebiyatının bir numaralı konusu göçtür. Tesadüf değildir, göçlerle gelen ayrılıklar hikâyesi.

Çok teşekkür ediyoruz. Ben tekrar Türkiye Maarif Vakfı Başkanımız Birol Bey'e çok teşekkür ediyorum, hem bu yayın hem bu nitelikli kitleyle bizi bir araya getirdiği için. Tiran New York Üniversitesi rektörümüze çok teşekkür ediyorum.

Balkan Araştırmaları Merkezi yöneticilerine çok teşekkür ediyorum. Bizim kitabımızın bütün işlemlerini Türkiye Maarif Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Ahmet Türkben takip etti, kendisine teşekkür ediyorum Dizgiyi yapan arkadaşlara, kitabın editörü Türkiye Maarif Vakfı Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Daire Başkanı Prof. Dr. İbrahim Gültekin Bey'e çok teşekkür ederiz. Ve dinlediğiniz için sizlere çok teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Mustafa Balcı: Mustafa İsen ve Tuba Durmuş Hocalarımızla birlikte *Balkanlarda Türk Edebiyatı* kitabını değerlendirdik. Tuba Hocamın son olarak şiirini okuduğu Suat Engüllü'den başlayarak Türkçeyi yaşatan, bize eserler bırakan; ahirete intikal etmiş şairlerimize, sanatkârlarımıza rahmet diliyorum. Bugün yaşayan; şiirleriyle, türküleriyle, manileriyle hâlâ Türkçeyi oralarda yaşatan insanlarımıza da buradan selam olsun diyorum. Hepinize çok teşekkür ediyorum.

1. PANEL

ANADOLU'DAN BALKANLARA KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

OTURUM BAŞKANI:

PROF. DR. ÖMER TURAN

KONUŞMACILAR:

PROF. DR. MEHMET ZEKİ İBRAHİMGİL

DOÇ. DR. UBAYDULLAH SEZİKLİ

DR. BEHİXHUDİN SHEPAPI

GERNOT GALİB STANFEL

ANADOLU'DAN BALKANLARA OSMANLI KÜLTÜRÜ VE BU KÜLTÜRÜN YERLİ AHALİDE TEZAHÜRLERİ

Dr. Behixhudin SHEPAPI¹

Giriş

Balkanlarda “Osmanlı medeniyeti” dendiği zaman, akla hemen sanat ve mimari kültür birikimi gelmektedir. Bu birikim üzerinde yapılan araştırmalara istinaden Osmanlı kültürü; sanat ve mimarinin yanı sıra edebiyat, sosyal faaliyetler, dinî eğitim faaliyetleri, adabımuâşeret, müsamaha gibi hayatın bütün safhalarına dokunan bir birikim yelpazesi söz konusudur. Anadolu’dan Balkanlara gelen Osmanlı kültürüyle bu toprakların nasıl tanıştığı, bu kültürün bugün bünyesinde barındırdığı sanat eserleri, bu eserlerin genel kültüre katkıları ve gayrimüslim halklardaki tezahürlerinin yanı sıra başta mimaride, yerel gelenek ve göreneklerin Osmanlılarda var olan müsamahaya dayanarak bu kültürün nasıl bir parçası olduğu; “Kültürel Etkileşim” teması üzerinde bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Balkanlar, jeopolitik ve kültürel açıdan tarih boyunca karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. 14. yüzyıldan itibaren bu topraklara yerleşen Osmanlı-İslam kültür mirası, hâlen tüm canlılığıyla varlığını sürdürmektedir. Bu miras, Balkanların bugünkü önemini korumasında büyük bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda Balkanlar Türkiye için Avrupa’ya, Avrupa için de Türkiye’ye açılan stratejik bir kapı niteliğindedir. Osmanlı medeniyetinin kökleri Balkanlarda o kadar derindir ki bu medeniyet, burada yaşayanlar için Avrupa kıtasının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Diğer kültürlerin mozaiği ile birlikte evrensel bir kültürü oluşturmuştur. Bilindiği üzere, Balkanlarda Erken ve Geç Antik Çağlardan başlayarak Bizans kültürü, oradan da Ortaçağ’a geçişle Osmanlı değerleriyle harmanlanan bu evrensel kültür, korunmaya ve tanıtılmaya muhtaçtır. Bu kültürün kabul görmesi için gerekli çabaların sarf edilmesi gerekmektedir. Bu alanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti de özellikle son 20-30 yıl içinde ülkeler arası güçlü ilişkiler neticesinde bu değerlerin korunmasında eğitim kurumlarının, ajansların, kültür merkezlerinin ve vakıfların kurulması gibi değişik etkinliklerde bulunarak son derece büyük katkılar sunmaktadır.² Bu yoğun ve aktif siyasete aydınların, araştırmacı hocaların ve hayırseverlerin yakın ilgisini de gözardı edemeyiz. Diğer bir ifadeyle değerli Mustafa İsen Hoca’nın tabiriyle “Bölgenin cazibesi sizi bir kez içine çekerse, kurtulma şansınız yoktur. Bizim için bir aşka dönüşen alakadan kurtulmak gibi bir niyetimiz de yoktur.”³

1 Dr., Kuzey Makedonya Kültür Bakanlığı.

2 1990’lı yıllarda başlayan demokrasi hareketleriyle Türkiye Cumhuriyeti makamlarıyla iş birliği artmaya başlamış, özellikle 2002 yılından itibaren büyük bir ivme kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin bu kurumları başta Diyanet İşleri Başkanlığı, TİKA, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye Maarif Vakfı ve bazı belediyeler –ki bunlardan Bursa Büyükşehir Belediyesi- tarihî mirasımızı korumak açısından fiilen büyük icraatlar gerçekleştirmiştir.

3 Mustafa İsen & Tuba Durmuş, *Balkanlar’da Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Vakfı Yayınları, İstanbul, 2023, s. 9.

Balkanların Osmanlı Kültürüyle Buluşması

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın 1354 yılında Çanakkale'yi geçmesiyle Balkanlar fütuhatını başlatmış ve bu kültür, İslamiyet ile beraber bu yıldan sonra üst üste başarılar kazanılarak yayılmaya başlamıştır. 1357 yılında Şehzade Murat tarafından Balkanlarda devam eden Türk- Osmanlı fütuhatı ve iskânı hızlandırılmıştır. 1371 Meriç Zaferi'nden sonra Osmanlı hâkimiyeti önce Köstendil, 1373 Ustrumca, 1380 İştîp, 1382 Manastır ve Yanina, 1385 Ohri ve Sofya, 1386 Niş, 1392 Üsküp ve Kalkandelen kasabaları Lala Şahin, Gazi Evrenos Bey, Deli Balaban Bey, Kara Timurtaş Paşa ve Paşa Yiğit Bey orduları tarafından fethedilip Balkanlarda hızla yayılmaya başlamıştır.⁴

Sultan Murat idaresindeki Osmanlı ordusu 1389'da Kosova Meydan Muharebesi'nde haçlı ordusunu mağlup etmiş; Sultan Murat'ın oğlu ve varisi I. Beyazıt ise kazanılan zaferlere yeni zaferler ekleyip Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk ve Bosna'yı fethederek Balkanlarda hâkimiyeti genişletmiştir. Yıldırım Beyazıt'ın fetih yapmakla görevlendirdiği paşalar tarafınan Üsküp ve civarındaki beldeler fethedildikten sonra, 1395 yılında bu toprakların tamamı Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiş ve Makedonya topraklarında fütuhat tamamlanmış olup o zamana kadar direnmiş olan yerel yöneticiler bu hâkimiyeti kabullenmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁵

Sözü edilen fetihler akabinde yerel ahalinin, gönüllülük esası üzerine İslamiyeti kabullenme süreci başlamıştır. Ünlü şarkiyatçı ve Türkolog Hasan Kaleşi'nin tahrir defterleri üzerinde yaptığı araştırmalara göre bu tarihlerden itibaren Osmanlı'nın uyguladığı sistemli iskân politikası neticesi olarak Sırpça ve Arnavutça konuşan Katoliklerin çoğunun da İslam dinine girerek Müslüman olduğu belirtilmektedir.⁶ Ayrıca Osmanlı kültürünün İslamiyete dayanarak getirdiği yeni uygulamalar neticesinde Kırçova, Gostivar ve Kalkandelen civarında da Ortodoks halkın büyük bir bölümü gönüllü olarak Müslüman olmuştur. Arnavutların da İslamla kucaklaşması bu dönemde hızlanmıştır.⁷ Bu durumu şunu gösteriyor ki 1389 Kosova Savaşı, sonuçları bakımından çok büyük önem taşır. Bu savaş, Balkanların kaderinde İslamın üstünlüğünün gösterilmesinde, bu bölgenin yerli halkının Müslümanlığı kabulünde ve dinin kökleşmesinde kesin tayin edici rol oynamıştır. Kısa vadede bu savaş Osmanlılara büyük bir siyasi ve askerî kazanç sağlamıştır. Çünkü Tuna Nehri'nin güneyinde olan bölgelerde Macarlardan başka karşı koyacak bir güç kalmamıştır. Kuzey Sırbistan yolu Osmanlılara açılmış, Sırp despotluğu vazal hâle gelmiştir. Öte yandan uzun vadede Bosna'ya uzanacak olan fetihler, söz konusu bölgenin etnik, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiştir.⁸ Bu sebeple, diğer savaşlara göre Kosova Savaşı'nın çok daha fazla stratejik

4 İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, İstanbul, 1972, s. 56-68.

5 МАЛУ. (1988). *Историја на македонскиот народ*, Книга 2, Скопје, s. 11.

6 Hasan Kaleşi, "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaşma", *Türk Edebiyatı Dergisi*, 10-11, 1981, s. 190-192. Ayrıca bk. Hasan Kaleşi, *Vepra 1* (haz. Feti Mehdiu), Prishtine: DIJA, (Hasan Kaleşi'nin 100. Yıldönümü münasebetiyle).

7 Mehmet İnbâşi, "The Kaza of Kalkandelen (Tetovo) 1455-1569", *Turkish Review of Balkan Studies*, İSİS, İstanbul, 2001, s. 6.

8 Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyetler Tarihi*, İstanbul, 1994, s. 15.

önemi vardır. Bosna Hersek'in Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesiyle de Balkanların en uç noktasına kadar fethin yayılması gerçekleşmiştir. 1521'de Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad'ı alması, Hırvatistan ve Slovenya dışında bütün Balkanların Osmanlılar tarafından kontrol edilmesine vesile olmuştur.

Balkanlarda yerel ahali tarafından Osmanlı'nın kabulü, devletin getirdiği dinamizm ve insana yakın değerlerin hayata geçirilmesi neticesinde mümkün olmuştur. Osmanlı mülküyle bu topraklarda yeni bir dönem başlamış, bu devir dünya tarihçileri tarafından "Pax Otomana" veya "Osmanlı Barışı" şeklinde adlandırılmıştır. Osmanlıların yüksek değerleri onları geçerli kılabilmiş olmalıdır ki Osmanlı Barışı, yani Paks Otomana uzun asırlar boyu çok geniş bir coğrafyada sağlanabilmiştir.⁹ Fatih Sultan Mehmet ve ardından gelen sultanlar; fetihlerden sonra çıkardıkları fermanlarla, Müslüman olmayan tebaanın mal, can, ırz ve dinî hürriyetlerini tam olarak tanımışlar; kültürlerinde, örf ve adetlerinde, ibadetlerinde onların tamamen serbest olduklarını bildirmişleridir. Ayrıca kilise ve dinî mabetlerin fonksiyonel olması için onları teminat altına almışlardır. Bundan dolayıdır ki yalnız Makedonya'da yaklaşık 540 yıl süren Osmanlı hâkimiyetinde Balkan halkları; dinlerini, dillerini, kültür ve geleneklerini muhafaza etmişler, kimliklerini koruyup kaybetmemişlerdir. İşte böyle bir ortamda bölgede kadim medeniyetlerin hâkimiyetinden sonra Osmanlı yerini bütün ihtişamıyla almıştır. Eski çağlarda İlirler veya Dardanlar, akabinde Romalılar ve Güney Slavlar, ondan sonra Doğu Roma İmparatorluğu veya Bizans ve Orta Çağ'da Sırp hâkimiyetinden ortada kalan miras, Osmanlı Türkleri tarafından talan edilmemiş, yıkılıp tarumar edilmemiştir.¹⁰

İnsana ve Sanata Yakın Osmanlı İdaresi

Kosova Meydan Muharebesi'nden sonra Rumeli'de tesis edilen Osmanlı idaresi, yaşam ve çevre düzenlemesi organizasyonu sahasında, bilhassa İslami-Anadolu yahut Şark üslubunda önemli yeniliklere imza atmış; ancak buldukları yerleşim birimlerini yeni bir imar ve mimari çehreye büründürerek büyük ölçüde değişime uğratmalarına rağmen yerel sanatları da yeni gelişmelere dahil etmişlerdir. Osmanlı sistemi söz konusu olduğunda, Balkanlarda yerel halklar tarafından kabullenmesi ve hızlıca imar ile iskân çalışmalarının başlatılmasının ana sebeplerinden birisi de uygulanan adalet sistemi ve Balkan milletlerinin varlıklarını korumalarını veya Balkan milletlerinin mozağinin muhafazasından kaynaklanmıştır.¹¹

Osmanlı idaresi, kendi dinlerinde kalan gayrimüslim ahali için "Millet" sistemini kurdu. Devlet onlara çok az müdahale yaparak kendilerini yönetme hakkı verdi. Din, kültür ve sosyal yaşam alanlarında özerk organları vardı. Ancak herhangi bir siyasi ifadeden menedilmişlerdi. Bu "Millet" sistemi, bazen modern dinî çoğulculuğun öncüsü olarak kabul edilmiştir. Hoşgörü derecesi her hükümdarın kendi kana-

9 Nevzat Yalçıntaş, *Türkler ve İslamiyet*, İstanbul, 2008, s. 103.

10 Kuzey Makedonya örneğinde UNESCO'nun koruması altında olan Ohri şehri, bunun en bariz örneğidir. Eski çağlardan kalan Antik Tiyatro gibi ve özellikle Ortodoks Hristiyanlarının yirmi küsur kilisesi 521 yıl Osmanlı hâkimiyeti döneminde korunmuş ve Osmanlı mimari dokusuyla beraber günümüze kadar ulaşmıştır.

11 *Osmanlı Devleti ve Medeniyetler Tarihi*, s. 16.

atine bağlı gerçekleşiyordu.¹² “Millet” sistemi, Osmanlı’ya has olarak, hoşgörü ve müsamahanın bir örneğiydi.

Balkanlar’da Osmanlı Kültür Mirasının Özellikleri

Bugün yaşadığımız bölgelerde asli unsurlarını büyük ölçüde korumuş olan pitoresk şehir alanlarında veya yaşam çekirdeklerinde Osmanlı dönemine ait çok sayıda maddi deliller yani taşınmaz kültür varlıkları göze çarpmaktadır. Kuzey Makedonya’daki mevcut *Kültür Eserleri Koruma Kanunu*’na binaen Osmanlı döneminden günümüze kadar ayakta kalan sivil ve dinî mimari eserlerin envanterine bir göz atarsak, bu eserlerin 200’e yakın sayıya ulaştığını göreceğiz.¹³ Bu eserler mimari ve kültürel açıdan hem bu topraklarda hüküm sürmüş kadim medeniyetlerin izlerini taşımakta hem de belirgin olarak Osmanlı medeniyetinin niteliklerine sahip tasavvufi özelliklerini ihtiva edip bünyelerinde barındırmaktadır. Çünkü Osmanlılar aslında, bölgeyi medenileştirmenin yanı sıra vatan yapma gayesinde olduğundan imar faaliyetlerini yoğunlaştırmış, mevcut şehirlerde yeni yerleşim yerleri kurmuştur. İşte o devletten günümüze çok zengin bir kültür mirası kalmış ve bütün renkliliğiyle muhafaza edilmiştir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti resmî kurumlarında var olan bilgi, belge ve envanterin yanı sıra, eserlerin sayısı ve durumları hakkında Prof. Dr. Mehmet İbrahimgil, arazi araştırmalarına dayanarak yıllarca süren yoğun bir çalışma gerçekleştirmiştir.¹⁴ Bu araştırmada, yalnız Makedonya’da ayakta kalan Osmanlı eser sayısının 484 olduğunu ifade edilmektedir.¹⁵ Balkanlarda Osmanlı döneminden günümüze kadar ayakta kalan eserlerin ilk sistemli sayımını Ekrem Hakkı Ayverdi’nin eserlerinde görmekteyiz. Özellikle Makedonya dahil, Eski Yugoslavya’da geçtiğimiz asrın yetmişli yıllarında ilk envanterin şekillenmesinde yaptığı çalışmalar bu alanda temel taşı teşkil etmektedir.¹⁶

Günümüze kadar gelen eserlerin mimari ve sanat özelliklerine gelince, malum olduğu üzere Osmanlılar kendi sanatsal ifadelerini önceki yerleşmiş kültürlerin sanatsal değerleriyle kaynaştırarak Balkanlara has bir mimari sanatı meydana getirmiştir. Bu kaynaşmadan çok orijinal ve belirgin bir sanat ifadesi ortaya çıkmıştır. Belirli bölgelere ait farklı mimari üsluplar genellikle ilgili bölgelerin tabii, iklim, toplumsal ve ekonomik şartlarından kaynaklanmaktadır.¹⁷

Kuzey Makedonya’daki Osmanlı mimarisinde antik çağlardan, Selçuklu ve Bizans-

12 Teresa Waltenbergen, *Architectura in Macedonia, The Ottoman Heritage* (Skopje: Logos A, 2014), 16.

13 Makedonya’daki eserlerin envanteri Kültür Eserleri Koruma Kurumu Milli Konservasyon Merkezi’nin Arşim Bölümü’nde muhafaza edilmektedir. Özellikle 1967 yılından sonra yapılan sistematik araştırmalar 38 cami ve yaklaşık 140 sivil eser hakkında malumatlar mevcuttur. Bilahassa bu bilgiler eserlerin durumu, onarımı ve restorasyonları hakkında araştırmalar içermektedir. Bk. Републички завод за заштита на спомениците на културата-Скопје, *Извештај*, Скопје, 1975.

14 Mehmet Zeki İbrahimgil, “Balkan Ülkelerinde Türk Kültür Mirasının Günümüzdeki Mevcut Durumu,” *Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Eskişehir, 2014), 608.

15 Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkan Ülkelerinde Türk Kültür Mirasının Günümüzdeki Mevcut Durumu*, 590.

16 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*, Yugoslavya, C. III, İstanbul, 1981.

17 Husrev Redžić, *İslamska Umjetnost*, Zagreb, 1982, s. 135.

lıların da karışımından meydana gelen belirli alansal, yapısal ve dekorasyon sistemleri oluşup, ondan sonraki yüzyıllara damga vuracak bir gelenek ortaya çıkmıştır. Mesela camilerde kubbe ile örtülmüş olan kare tabanlı ana mekânın, dikdörtgen şeklindeki son cemaat yerinin ve minarenin sadeliği ile fonksiyonelliği, duvarların malzemesinde dizilmiş tuğlalar ve düzgün taşlar, bu mimarının orijinalliğini ortaya koymaktadır. Makedonya ve Eski Yugoslavya’da camilerde ve camilerin iç mekanlarında bunun örnekleri: Üsküp’te Mustafa Paşa Camii, Manastır’da Haydar Kadı Camii, Priştine’de Fatih Sultan Mehmet Camii, Prizren’de Sinan Paşa Camii, Foça’da Alaca Camii, Saraybosna’da Ali Paşa ve Gazi Hüsrev Bey Camii, Banya Luka’da Ferhat Paşa Camii, Balkanlar’a ait tipik Osmanlı cami örnekleridir.¹⁸ İstanbul fethinden önceki Erken Osmanlı Dönemi Bursa camilerinin yapısal şekilleri ve klasik Osmanlı mimarisinden özellikle selatin camilerin bütün örneklerini toplu hâlde Üsküp’te en bariz şekilde görebiliriz.¹⁹

Osmanlıların, Balkanlarda merkezî mekânlarda inşa ettikleri yapıların mimari estetik değerine çok önem verdiğini rahatça ifade edebiliriz. Bu bağlamda topraklarımızda o dönem idaresinin ulaştığı yüksek medeniyet değerlerine sahip olan yapılara rastlanabileceğine de işaret etmek gerekir ki bu yapıların çoğu bugün hâlâ ihtişamı, kullanılan malzemesi, asli kullanımına veya fonksiyonel olmasına göre büyük ilgi uyandırmaktadır ve alanlarında yeri değiştirilemez konuma sahiptirler. Bundan hareket ederek bu değerlerin Avrupa Müslümanlarının kimlik yapısına da yansıdığını rahatça söylemek mümkündür. Bu yapılar, bugün Balkanlarda hâkim olan kompleksli, birbirine bağlılık ve bağımlılık, çok kültürlü bir ambiyansı teşkil etmektedir. Hangi dini veya medeni mensubiyete ait olursa olsun, buradaki halklar, mimarideki bu çok kültürlülüğü bağrına basmıştır. Altı asırlık Osmanlı hâkimiyeti Makedonya’da ve Balkanlarda İslami kültür ve sanat açısından sadece Müslüman ahalide değil, Müslüman olmayan ahalide de çok derin izler bırakmıştır. Osmanlı döneminde İslam mimarisinin motifleri, dekorasyon öğeleri ve duvar resim sanatı gayrimüslim mabetlerinde de özellikle 16-17. asırda etkisini göstermiştir.²⁰

Bir yandan şehir dokusunun merkezi konumundaki çarşı halkın en önemli mekânlardan biri olarak kabul edilmekte diğer yandan çarşı içindeki hanlar, hamamlar, camiler, kervansaraylar ve rengarenk renkler ile kokular, insanın iç dünyasına büyük bir huzur, harmoni ve sükûnet vermekteydi. Özellikle çarşının hemen bitişiğindeki mahallelerde yer alan evler, her ne kadar Müslüman ve Hristiyan konsepti ile ayrı gözükse de Anadolu İslam mimarisi ile pek çok ortak özellikler vardır ve Anadolu konseptiyle gelişen bu evlerde ortak bir medeniyetin tezahürleri mevcuttur. Mahalleler zincirinde dinî mensubiyeti farklı olan vatandaşlara göre mahalle isimlerinin adlandırılması da söz konusudur, bu ise Osmanlı’nın çok kültürlü vatandaşlara gösterdiği adaletten kaynaklanmaktadır. Mesela Üsküp’te çarşının bitişiğinde Osmanlı

18 Husrev Redžić, *Umjetnost na tlu Jugoslavije - Islamska Umjetnost*, Belgrad, 1981, s. 35, 51.; Бошковић Ѓурѓе, *Архитектура средњег века* (Научна књига, Београд, 1957/58), 343.

19 Üsküp’teki bu zengin mimariyi uzun yıllar araştıran ünlü sanat tarihçisi Lidiya Kumbaraci-Bogoeviç, en teferuatlı bir şekilde bu konuyu ele almaktadır. Вк. Лидија Кумбараџи-Богојевиќ, *Османлиски споменици во Скопје*, Скопје, 2006.

20 Дита Старова-Керими, *Мурално сликарство во сакралните гради во Македонија*, Скопје, 2019, 25.

döneminde Yahudi cemaatinin yaşadığı İbni Payko Mahallesi ile Katoliklerin veya “Cemaat-i Firengan”ın yaşadığı Katolik Mahallesi ve Ortodoksların yaşadığı “Mande” ve “Radmanya” mahallelerinin var olduğu belgelerle sabittir.²¹ Mahalle kültürü, ondan doğan ortak yaşam, Osmanlı ev konsepti, İslami kuralların günlük yaşamda uygulanması, yerel geleneklerin ve sanatların da kaynaşmasıyla ve özellikle belli bölgelerde kendine münhasır usta ve sanatçıların katkılarıyla bu ortak kültür daha da zenginleşmiştir. Bugünkü Ohri kasabasında mevcut tarihi evler, bütün letafetiyle otantik Osmanlı ev sanatını esas olarak almıştır. Bu gerçeği, dünyaca ünlü Makedonya mimarlarından Boris Çipan da teyit etmektedir.²² Bu doğrultuda, Makedonya’da Debre bölgesi de örnek olarak gösterilebilir. Çok sayıda Osmanlı dinî ve sivil mimarisinde bu yörenin ustalarının damgası vardır ve tarihte bu bir “Debre Ekolü” olarak kabul görmüştür. Diğer adıyla “Debre Tayfası” olarak bilinen ustalar, Ohri başta olmak üzere Debre yöresi ve Kalkandelen’de çok sayıda türbe, konak, tekke ve camilerin (Kalkandelen’deki meşhur Alaca Camii dahil olmak üzere) inşasında ve süsleme sanatında öncü olmuştur. Debre sanatçıları ve işçilerinin başta payitaht İstanbul olmak üzere, Anadolu’da ve Osmanlı coğrafyasının birkaç yerinde de eserlere imza atmışlardır.²³

Ticari, ekonomik, dinî ve toplumsal hayatın ve sanatın her yönüyle yaşandığı çarşıda, en görkemli eserlerin başında elbette ki dikey vurgulu minareleriyle camiler gelmektedir. Bu eserler, hem mimari hem de kültürel açıdan inşa edildikleri ortamlarda fonksiyonel ve kompozisyon açısından büyük bir uyum ve bütünlük sağlamış olup dinî bakımdan Avrupa İslam doktrini, mimari açıdan da Avrupa’da Osmanlı kültürü fikrini karşımıza çıkarmaktadır. Özellikle çarşılardaki cami, han, hamam kompozisyonu Balkanlardaki şehirlerde en güzel şekilde ifade bulmuştur. Bundan hareketle buralarda yaşayan bizler Balkanların kültürel, sosyal, siyasi ve estetik yapılanması açısından bu eserlerin ortaya çıkardıkları hassasiyeti ve önemi anlatmak yükümlülüğüyle karşı karşıya kalmaktayız. Bu düşüncemiz doğrultusunda Balkanlarda İslam medeniyetiyle gelen otantik bir Osmanlı kültürü ile karşı karşıyayız. Bu topraklarda İslami sivil ve dinî eserlerin barındırdığı değerler, yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı kültür fikrini daha da güçlendirmektedir. Özellikle bu fizyonominin yerel geleneklerle de sentezi Osmanlı mimarisinde bir ayrıcalık teşkil etmektedir ve günümüzde İslam dünyasından gelen mimari ve sanatsal akımlara rağmen, bu gelenek büyük bir özen ve titizlikle muhafaza edilmelidir. Çünkü Makedonya, kültürel tarihî miras bakımından Osmanlı kültür medeniyeti çerçevesine dâhildir.²⁴

Osmanlı Mirasının Korunması

Osmanlı mimarisinden Balkanlarda tevarus ettiğimiz eserlerin kompozisyonunda

21 Mustafa Özer, *Üsküp’te Türk Mimarisi (XIV-XIX yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s.32.

22 Чипан Борис, *Стара градска архитектура во Охрид*, Скопје, 1982, 9.

23 Крум Томовски, *Дебарските куќи од 19. век* (Универзитет “Кирил и Методиј”); Дита Старова-Керими, *Мурално сликарство во сакралните градби во Македонија.*; аугиса bk. Mehmet Zeki İbrahimgil, “Kalkandelen (Tetovo), Alaca-Paşa Camii,” *Vakıflar Dergisi*, Cilt HHVI, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997.

24 Bu konu güncelliğini korumaktadır. Özellikle İslam sanatı ve teorisiyle uğraşan genç araştırmacılar tarafından da bu konuya değinilmektedir. Bkz. Дита Старова-Керими, *Мурално сликарство во сакралните градби во Македонија*, 25.

dinamik bir konseptin yanı sıra, huzur ve manevi temizliğin farklı bir biçimde tezahür ettiği mekânlar da karşımıza çıkmaktadır. İşte bu eserlerin aslına uygun bir şekilde muhafaza edilmesinin büyük önem arz ettiğini ifade etmek gerekir. Hiç şüphesiz bu kolay bir iş değildir. Çünkü her şeyden önce kültürel tarihî mirasın muhafazası, devamlılık arz eden canlı bir süreçtir. Elbette ki bu doğrultuda Balkanlarda özellikle Osmanlı kültür mirasının muhafazasında Türkiye Cumhuriyeti'nin oynadığı yapıcı rolü vurgulamak gerekmektedir. Çok kültürlü bir toplum yapısı olan Balkanlarda Osmanlı İslam kültürüne sahip çıkılması kanaatimce yenilikçi ve ilerlemeci bir değer ve aksiyonu teşkil etmektedir. Çünkü bu herkese hitap eden mimari eserler günümüzün canlı ve etkileşimli yapılarıdır. Bugün yaşadığımız ülkenin küçük veya büyük şehirlerinde mutlak surette Osmanlıya ait tarihî bir iz rastlamak mümkündür. 15. ve 16. asra ait camiler, medreseler, hanlar, hamamlar vb. gibi eserler; 17. asırdan sonra konaklar, evler, kaleler, kışlalar, rüşdiyeler ve askerî idadiyelere de rastlanmaktadır. Bunlar hakkında tarih ve sanat tarihi eserlerinin sayısı da takdire şayandır.²⁵ Bütün tahribatlara rağmen –ki bunların arasında göçler, savaşlar, şehir imar planları bahanesiyle kasıtlı yıkımlar, tabii afetler vb. gibi çok çeşitli tahribat mevcuttur- Osmanlı kültürünün Rumeli'de, özellikle Makedonya'da bu kadar çok ayakta kalmış olması büyük bir avantajdır. Çünkü milletlerin çok kültürlü ortamlarda beraberce yaşamalarında aralarındaki insani ilişkilerin pekişmesine yardımcı olmaktadır.

Sonuç

Kısaca bahsetmeye çalıştığımız Osmanlı medeniyetinin Balkanlardaki ana hususiyetleri, ümit ediyorum ki yeni araştırmalara ışık tutacaktır. Bugün bu canlı kültürü korumak bir mecburiyettir. Çünkü Osmanlıların Balkanlardan 1912 yılında çekilmesinden önce şehir ve kasabalarımız camileriyle, tekkeleriyle, han ve hamamlarıyla, kısacası çarşılarıyla Osmanlı şehir anlayışını her yönüyle bizlere aksettiriyordu. Bu yerleşim yerlerinde bugün ayakta kalabilen bu eserler yok olursa onlara alışan ahali ruhsuz ve nefessiz kalmış gibi olur. Hatıralarımız yıkılır, öz benliğimiz, medeniyetimiz ortadan kalkar. Çünkü dinî eser ve yaşam alanları etkileşimini, canlılığını kaybeder. Camiler başta olmak üzere bu vakur misaller, çeşitli demetler sunmalarının yanı sıra beş asırdan fazla bu medeniyetle haşır neşir olan Balkan halklarında, bir inci tanesi misali her biri özel bir değeri oluşturmaktadır. Biz bu anlayışın tesirinde, görev ve misyonumuzu devam ettirmeye gayret etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü Osmanlılar gittikleri her yere medeniyet götürmüş, hâkim oldukları yerlerde inşa ettikleri eserlerle, halkları medenileştirmiş, çok kültürlü ve çok dinli yerlerde müsamaha örneği göstermiş, bu bölgelerde bütün medeniyetlerden kalan kültür mirasına sahip çıkıp korumuştur. Bu müsamaha, Osmanlı Türklerine has bir davranış biçimi olarak, yaşadığımız bölgede bariz bir şekilde görülmektedir. Ancak 1912'den sonra maalesef, bu medeni değerlere karşı gösterilen ilgisizlik ve saygısızlık, bu müsamanhanın her yerde ve herkeste mevcut olmadığını ispat etmiştir. 1990 yılında Komünizmin çöküşünden sonra demokrasi hareketleriyle birlikte, bu medeniyet hakkında var olan bilimsel ve teorik çalışmalara ek olarak, arazide somut faaliyetler hızlandırılmış, konzervasyon, restorasyon, rekonstrüksiyon etkinlikleri

25 Стојановски, Александар. *Градовите во Македонија од крајот на XIV до XVII век*, Скопје, 1981.

özellikle 2002 yılından sonra ivme kazanarak dünya kültür mirasının ayrılmaz bir parçası olan ve Balkanlarda Osmanlı'nın otantik mirasını teşkil eden bu eserler ihya edilip tekrar ayağa kalkmaya başlamıştır.

Kaynaklar

Ayverdi, Ekrem Hakkı. (1981). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya* (C. III). İstanbul.

Бошковиќ, Ѓурѓе. (1957/58). *Архитектура средњег века*. Научна књига.

Борис, Чипан. (1982). *Стара градска архитектура во Охрид*. Скопје.

Danişmend, İsmail Hami. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (C. 1). İstanbul.

Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.). (1994). *Osmanlı Devleti ve Medeniyetler Tarihi*. İstanbul.

İbrahimgil, Mehmet Zeki. (1997). "Kalkandelen (Tetovo), Alaca-Paşa Camii." *Vakıflar Dergisi*, HHVI, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

İbrahimgil, Mehmet Zeki. (2014). "Balkan Ülkelerinde Türk Kültür Mirasının Günümüzdeki Mevcut Durumu." In *Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 608). Eskişehir.

İbrahimgil, Mehmet Zeki. (2014). *Balkan Ülkelerinde Türk Kültür Mirasının Günümüzdeki Mevcut Durumu* (s. 590).

İsen, Mustafa & Durmuş, Tuba. (2023). *Balkanlar'da Türk Edebiyatı Tarihi*. Maarif Vakfı Yayınları.

Kaleşi, Hasan. (1981). "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaşma." *Türk Edebiyatı Dergisi*, 10-11, 190-192.

Kaleşi, Hasan. (n.d.). *Vepra I* (haz. Feti Mehdiu). Prishtine: DİJA.

Kumbaraci-Bogoević, Lidiya. (2006). *Османлиски споменици во Скопје*. Скопје.

Özer, Mustafa. (2006). *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV-XIX yüzyıl)*. Türk Tarih Kurumu.

МАНУ. (1988). *Историја на македонскиот народ, Книга 2*. Скопје.

Redžić, Husrev. (1981). *Umjetnost na tlu Jugoslavije - Islamska Umjetnost*. Beograd.

Redžić, Husrev. (1982). *Islamska Umjetnost*. Zagreb.

- Републички завод за заштита на спомениците на културата-Скопје. (1975). *Извештај*. Скопје.
- Старова-Керими, Дита. (2019). *Мурално сликарство во сакралните градби во Македонија*. Скопје.
- Стојановски, Александар. (1981). *Градовите во Македонија од крајот на XIV до XVII век*. Скопје.
- Waltenbergen, Teresa. (2014). *Architectura in Macedonia, The Ottoman Heritage*. Скопје: Logos A.

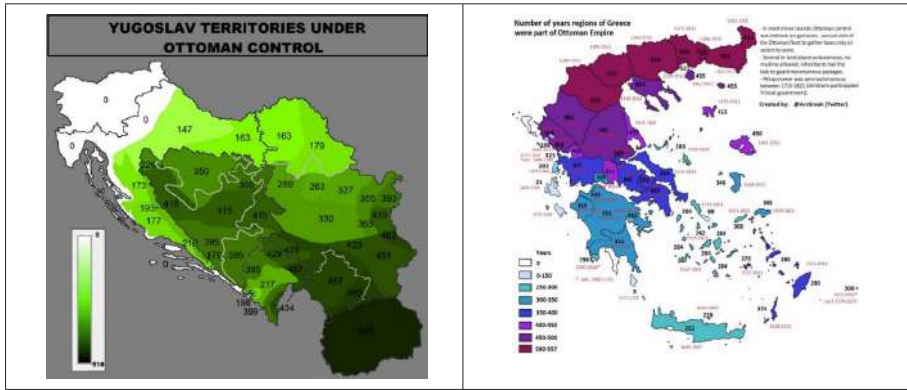
ANADOLU VE BALKANLARDA MİMARİ ETKİLEŞİM

Mehmet Zeki İBRAHİMGİL¹
Ammar İBRAHİMGİL²

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti gerek coğrafi konumu gerekse derin tarihî geçmişi ile soy ve akrabalık bağları bakımından siyasi, sosyal ve kültürel anlamda Balkan ülkeleri ile derin bağlara sahiptir. Çok eski değil, yüz yıl öncesine kadar Balkan coğrafyasının hâkimi ve idarecisi olduğundan Türkiye hem Balkan hem de Avrupa ülkesidir. Beş asırdan fazla Balkanlarda veya Batı'nın yeni tabiriyle "Güneydoğu Avrupa" ülkelerinde hüküm sürmüş Osmanlı Devleti'nin doğal bir mirasçısı olan Türkiye, bu coğrafyada yaşayan ve ortak dinî kültüre sahip soydaş Türk ve akraba topluluklarından Arnavut, Boşnak ve diğer Müslüman topluluklar ile günümüze kadar soy ve akrabalık bağlarını devam ettirmiş, geçen zaman içinde karışık evliliklerle birlikte tek bir millet kavramı içinde yoğurulmuşlardır. Türklük ile Müslümanlık kavramı, eş değer olarak algılanmaktadır. Bu soy ve kültür bağı günümüzdeki evliliklerle de devam etmektedir. Birbirleri arasında etnik ve dil farkı olsa da inanç ve kültürleri ile yaşam tarzları aynı olduğundan birini diğerinden ayırmak hem doğru değil hem de gereksizdir. Kendi ulus devletleri kurulmasına rağmen bu tarihî ve kültür bağları günümüze kadar devam etmektedir.

Tablo 1. Osmanlı Devletinin Balkan Coğrafyasında Hâkim Olduğu Yıllar

Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa tarihinde derin izler bırakan Osmanlı Devleti'nin bakiyesini devralmıştır. İstanbul'un fethiyle Türk-İslam devletleri içerisinde kendisine özgü bir kimlik oluşturan Osmanlı Devleti'nin somut ve somut olmayan kültür mirasına ait izler özellikle Balkan coğrafyasında hâlâ canlı bir şekilde görülmektedir. Balkanlarda bu kültürel mirasın yanı sıra, soydaş ve akraba topluluklar ile çok derin tarihî, siyasi, sosyal ve kültürel bağlar günümüzde de çok sıkı bir şekilde

1 Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, mehmet.ibrahimgil@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7630-9720.

2 Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, ammar@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6801-7672.

sürdürülmektedir. 14. yüzyılın ortalarında Balkanlarda, Osmanlı Devleti'nin akıncı beylerinin himayesinde Alp Erenler, Ahiler, Horasan Erenleri ile kadın örgütlenmesi olan Bacıyân-ı Rûm teşkilatları sayesinde Türk hâkimiyeti sarsılmaz şekilde yerleşmiştir.³ Böylece Horasan Türklüğü, Balkanlarda Osmanlı Beyliği üzerinden; Maveraünnehir'den başlayan ve onlarca yerden birkaç asır süren göç hareketinden sonra tarihî yürüyüşünün birikimini, fethettiği topraklardan devraldığı miraslarla kavrayıp kültür, ticaret, sosyal hayatı kapsayan edebiyat, sanat, mimari ve şehirleşmede (medenî olma) yeni bir öz çıkaracaktır. Fuad Köprülü'nün "İstanbul-Osmanlı Medeniyeti" diye kavramsallaştırdığı bu özdeşleşme, 1392 yılında Üsküp'ün alınmasıyla Rumeli'de kendine alan bulmuş, 1453'te de İstanbul'un fethiyle de özgün kimliğini oluşturmuştur.⁴ Gökbilgin'e göre de Osmanlı müessesesi, teşkilat, sanat, mimari ve toplum konuları, tarihî sorunları, bir yönüyle genel Türk tarihi, diğer taraftan İslam medeniyeti tarihi çerçevesinde gelişmiştir.⁵

Orta Asya'dan gelen Türkmenler, Anadolu'da ve Balkanlarda farklı yöntemlerle iskân edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemine (1451-1481) ait tahrir defterlerinde, Anadolu'dan Rumeli'nin çeşitli yerlerine yerleştirilen Yörük ve Türkmen aşiretlerin hangi bölgelere, ne şartlar altında yerleştirecekleri kayıt altına alınmıştır.⁶ Osmanlı Devleti, bölgede hâkimiyetini güçlendirmek ve sürekli hâle getirmek için gerekli askerî ve idari kurumlarını oluşturmuştur.⁷ 16. yüzyıl Türklerin, dünyada her alanda üstünlüğünü kabul ettirdiği bir yüzyıl olmuştur. Bu dönemde Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyeti güç kazanmış, Avrupa'da Türk-İslam şehir dokusuna uygun yeni şehirler kurulmaya başlanmıştır.⁸ Balkanlarda yeni şehirlerin oluşumu ve gelişimi, kadim Türk şehirleri ile benzer süreçlerden geçmiştir. Şehrin nüvesini veya çekirdeğini cami, mescit, tekke, zaviye gibi dinî; imaret, hamam, han gibi sosyal yapılar ile mektep ve medrese gibi eğitim yapıları bulunmaktadır.⁹ Bunların yanında ayrıca, köşe bucak çeşme, sebil gibi hayratlarla; köprü, saat kulesi, su yolu, su kemeri gibi hizmet yapıları yapılmıştır. Son yüzyılda ise valilik, adliye, postane, hastane gibi idari ve hizmet yapıları ile askerî eğitim veren idadi ve sivil eğitim yapıları inşa edilmiştir. Mahalleler, bu merkezlerin çeperinde kendi içine dönük bir şekilde konumlandırılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan ülkelerinde ve kısmen ayakta kalmış somut kültür mirası olarak bir bakiyesi vardır. Türkiye'de; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivlerinde yapı-

3 Barkan, Ö. L. (1942). Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, (2), 279-304.

4 İnalçık, H. (2002). Osmanlı tarihinde dönemler. H. İnalçık & G. Randa (Ed.), *Osmanlı Uygarlığı* (Cilt 1, ss. 31-238). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

5 Gökbilgin, M. T. (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 272.

6 Barkan, Ö. L. (1951-1952). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13(1-4), 56-59.; İnalçık, H. (1964). Rumeli. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 770.

7 Aktepe, M. (1953). XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 308

8 Akın, N. (2001). *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, Literatür Yayıncılık, 17.

9 İbrahimgil, A. (2018). *Makedonya Üsküp'ün Tarihi Kent Dokusunun İncelenmesi ve Koruma Önerisi* [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü], 30.

lan araştırmalar sonucunda,¹⁰ Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde 15.846 vakıf ve kamu eserinin inşa edildiği tespit edilmiştir. Bir de buna Türkiye dışında kalan veya kaybolan arşiv kayıtlarını ilave edecek olursak bu sayının iki üç katı daha da artması mümkündür. Günümüzde 11 Balkan ülkesinde, günümüze kadar ayakta kalabilen eserlerin sayısı takriben 4.000-4.500 arasındadır. Arazi çalışmalarında ayakta olduğunu yerinde tespit ettiğimiz eserlerin istatistikî olarak genel durumu şu şekildedir.

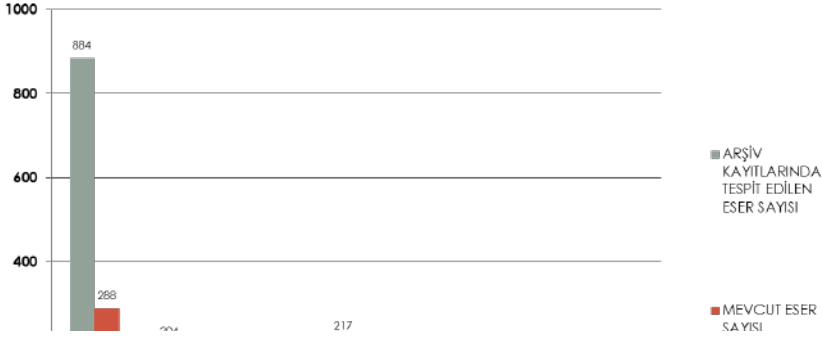
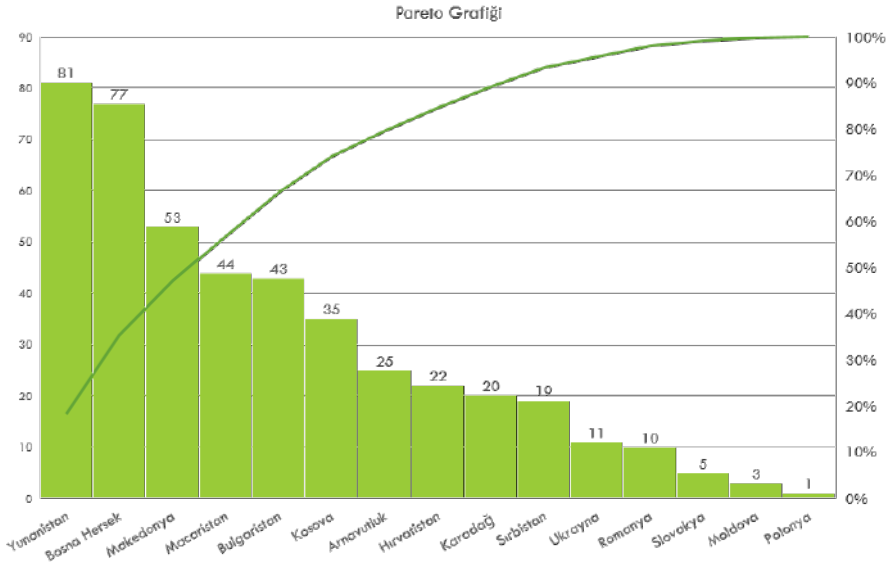
Balkan Ülkelerinde Osmanlı Dönemi Yapıların Mevcut Durumu

Araştırmamızın ana konusu olan sadece beş ülkenin Osmanlı eserleri ile ilgili mevcut durumunu gösteren tablo ve grafik göstergeleri aşağıda ülke sırasına göre verilmiştir.

Tablo 2. *Balkan Ülkelerinde Kültür Mirası Eserlerimizin Durumu*

Balkan Ülkeleri	İnşa Edilen	Ayakta Kalan	Oran
Arnavutluk	1015	230	% 20
Bosna-Hersek	3560	926	% 18
Bulgaristan	3339	628	% 16
Hırvatistan	241	54	% 22
Karadağ	222	137	% 43
Kosova	361	225	% 61
Macaristan	724	41	% 06
Makedonya	1413	584	% 34
Romanya	291	140	% 38
Sırbistan	909	182	% 18
Yunanistan	3771	756	% 20
TOPLAM	15.846	3.903	% 15

10 Ayverdi, E. H. (1981-1982). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* (Cilt 1-4). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Tablo 3. *Grafik Tablodaki Görünüşü***Tablo 4.** *Balkanlarda Ülkeler Bazında Poretro Grafiğinden Genel Durum*

Balkanlarda Osmanlı Döneminde Şehirlerin Kuruluş ve Gelişimi

Fârâbî *Medînetü'l-Fâzıla*'da¹¹ insan topluluklarını sınıflandırırken ölçüt olarak ihtiyaç, iş bölümü, dayanışma ve ahlaki erdemleri gerçekleştirme olgusunu göz önünde

11 Fârâbî. (1968). *el-Medînetü'l-fâzıla* (Albert Nasrî Nâdir, Ed.). Beyrut.; Fârâbî. (1985). *al-Farabi on the perfect state: Mabâdi' Ârâ' Ahl al-Madîna al-Fâzıla* (R. Walzer, Ed. ve çev.). Oxford.; Fârâbî. (1997). *İdeal Devlet* (Ahmet Arslan, Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

bulundurur. Fârâbî'ye **göre erdemli şehrin sadece bir şekli bulunmaktadır; bu da ahlaki** erdemleri ilke edinmiş, iş bölümü ve sosyal dayanışmanın en mükemmel düzeyde gerçekleştiği, hukukun ve sosyal adaletin uygulandığı, bilgelerin başkan olduğu bir şehir olarak tarif edilmektedir.

15. yüzyıldan itibaren ve özellikle Fatih Sultan Mehmet dönemine (1451-1481) ait tahrir defterlerinde, Anadolu'dan Balkan coğrafyasına yerleştirilen Yörük ve Türkmen aşiretlerin Türk isimleri ile yeni yerleşim yerleri, köyler, kasabalar ve şehirler oluşturdukları bilinmektedir.¹² Osmanlı Devleti, bölgede hâkimiyetini güçlendirmek ve sürekli hâle getirmek için gerekli askeri ve idari kurumlarını oluşturmuştur.¹³ 16. yüzyılda Balkanlarda Türk ve Müslüman nüfusun artmasıyla Osmanlı hâkimiyeti güç kazanmış, bölgede Türk-İslam şehir dokusuna uygun yeni şehirler kurmaya başlamış, mevcut şehirlerin ise fiziksel yapısını etkilemiştir.¹⁴ Balkanlarda yeni şehirlerin ve kentlerin oluşumu ile gelişimi, Osmanlı'nın Anadolu'daki köy, kasaba ve şehirlerinden farklı olmamıştır.¹⁵

Balkanlardaki Osmanlı şehirleri **İmar / İmaret / İbadet / Ticaret / Zanaat** olmak üzere beş bileşenin bütünlüğü ile kurgulanmıştır. Bu bileşenlerin mekân organizasyonu da vakıf eserleri ile gerçekleştirilmiştir. Şehirler imar olurken toplumun ihya edilmesi de ihmal edilmemiştir. Müderrisler, zanaatkârlar, sanatçılar, tacirler belli ahlak normlarıyla donatılmıştır. Bu ahlaki normlar İslam'ın temel öğretileri olmuştur. Bu yönüyle Müslüman olsun olmasın orada yaşayan herkesi etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uzun süre kalmasının asıl sebebi idari sistemindeki teşkilatın güçlü olmasıdır.

Osmanlı Devlet Sisteminde İdari Teşkilatlanma ve İnsan Kaynakları

Alp Erenler	Ahiler	Horasan Erenleri	Bacıyan-ı Rûm
Akınlardan düzenleyip bölgedeki feodal beylerin düzenlerini sarsmıştır. Düzenli ordu gelene kadar yaptıkları akınlarla düşman kuvvetlerinin yıpratmıştır.	Fethedilen yerlerde yüksek ahlak değerlerine sahip ve terbiyeli meslek erbabı yetiştiren yaygın bir eğitim kurumu olarak şehirlerde ticaret ve zanaatta etkin olmuştur.	Sınır coğrafyasında daha çok kır yerleşimlerinde kendilerine yer bulup insanları gelecek / olan fethetmeye hazırlamış ve bölge insanını İslam'a ısındırmıştır.	Türk milletini oluşturan bilinci her ocağa yerleştirmiştir. Şehirde ve kırdaki ahilik teşkilatına benzer özellikte kadın örgütlenmesidir.
<i>Akıncı Ocağı</i>	<i>Ahilik / Lonca Teşkilâtı</i>	<i>Tekke ve Zaviyeler</i>	<i>Her Hane</i>

12 Barkan, Ö. L. (1951-1952). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*; 56-59.; İnalçık, H. (1964). *Rumeli. TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 770.

13 Aktepe, M. (1953). *XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair*; 308.

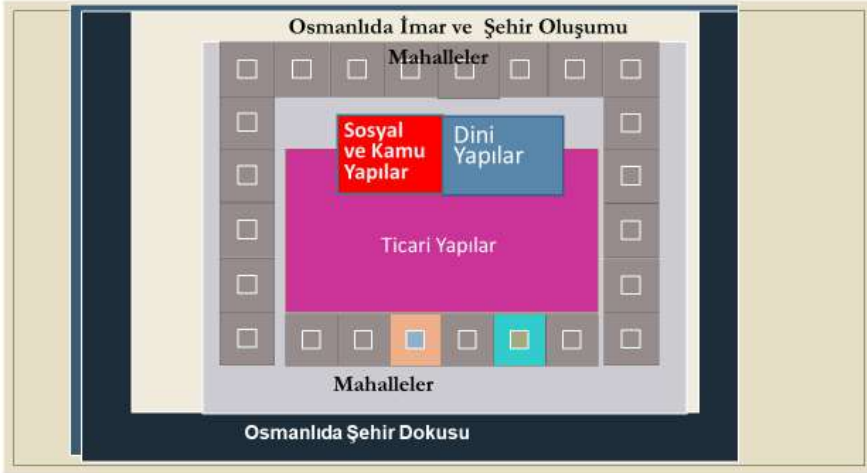
14 Akın, N. (2001). *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, 17.

15 Kreševljaković, H. (1954). *Stari Bosanski Gradovi. Naše Starine*, 2, 12.

Şehrin nüvesini veya çekirdeğini merkezî konumdaki dinî ve eğitim amaçlı cami, mescit, tekke, zaviye, medrese, mektep gibi yapılar oluşturmaktadır. Bu yapıların etrafında ticari amaçlı han, bedesten ve arasta (çarşı) gibi yapılar ile sosyal ve kamu hizmeti amaçlı imaret, hamam, sebil, çeşme, köprü, saat kulesi, valilik, hükümet konağı, adliye, karakol gibi diğer idari yapılar yer almaktadır. Bu merkezî konumdaki yapıların dış çeperinde bölgenin topografya konumuna göre mahalleler oluşmaktadır. Bölgenin sahip olduğu askerî, ticari, ekonomik, kültürel ve sosyal önemden dolayı Osmanlılar Balkanlarda yoğun bir imar faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu faaliyetler sayesinde bölgeye yeni bir yaşama tarzı, ticari hayat ve medeniyet getirilmiştir.

Osmanlı öncesi Balkanlarda birçok şehir sadece bir kale ve hisardan ibaretken Üsküp ve Prizren gibi kat kat büyütülen şehirlerde veya Tiran, Delvina, Priştine, Manastır (Bitola) ve Saraybosna gibi Osmanlı tarafından kurulan şehirlerde Türk-İslam sanatının bütünlüğü ve devamlılığı, mimaride kendini en iyi şekilde ifade etmiştir. Sosyal, kültürel, ekonomik yapı, estetik, biçim, form ve malzeme özellikleriyle kendine has bir karakter ortaya koymuştur. Şehir imarında öncül olan mimari eserler vakıflar sayesinde oluşmuştur. Şehirler, cami, medrese, imaret, darüşşifa vb. yapıları ile bu hayır tesislerinin etrafına, gelir getirmek üzere yapılan hamam, han, bedesten ve arasta (çarşı) gibi ticari tesislerle hızlıca donatılmışlardır. Şehirlerin imar işleri **Hassa Mimarlar Ocağı** tarafından örgütlenmiştir.

Tablo 5. *Balkanlarda Türk Şehir Dokusunun Oluşumu*

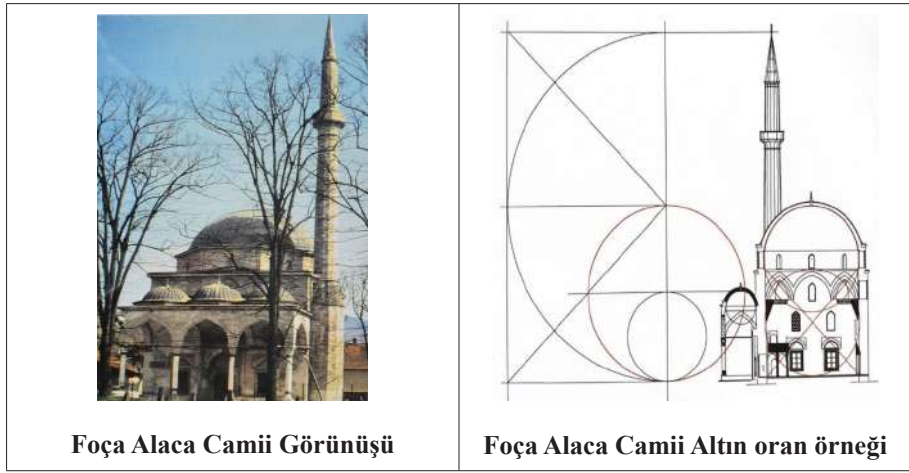

Şehrin merkezî konumunda inşa edilen cami için de şehrin büyüklüğü, inşa edilecek yerin konumu, topografyası, etrafında farklı amaçlı yerleştirilecek yapıların mesafesi, bu yapıların konumuna göre caminin yüksekliği ne olacağı gibi esaslar dikkate alınmaktadır. Caminin etrafındaki yapılardan daha yüksek ve her taraftan görülebilecek şekilde inşa edilmesi gerekir. Cami inşaatında da dikkat edilecek hususlar vardır. Cami inşaatında altın oran dediğimiz insan fizyonomisi esas alın-

mıştır. Buna “ilahi” oran da denilmektedir. Vücudun ve yüzün oranları altın orana eşit olduğunda, mükemmel insan vücudu ortaya çıkmış olur. Bir bütünün parçaları arasında gözlemlenen, uyum ve estetikle ilgili en yetkin boyutları verdiği düşünülen geometrik ve sayısal bir oran bağlantısı olan altın oran, matematik ve sanatta kullanılmaktadır.

Mimaride ve sanatta tasarım amacıyla kullanılan bu oran ideal insan formu için de geçerlidir. Bir bütünün en büyük parçası, en küçük parçadan en büyük parçası 1.61 oranından daha büyük olabilir. Cami mimarisinde; minarenin camiden yüksekliği, pencere açıklıkları, iç mekânda mihrap ve minberin yüksekliği ve genişliği bu esasa göre yapılmıştır. Buna örnek olarak Bosna-Hersek Foça Alaca Camii’ni gösterebiliriz.

Tablo 7. Foça Alaca Camii’nin Altın Oran Proporsiyonal Ölçüleri

Şehirlerde yapılacak yapılar için **Ehl-i Hiref (Zanaatçı ve Sanatçı Ehli)** grupları Hassa Mimarlar Ocağı’nda mimar başı emrinde yapım işleri için örgütlenirdi. Bu grup Osmanlı mimarisinin temel estetiğini temsil etmektedir.

Balkanlarda beş asırdan fazla süren Osmanlı hâkimiyeti döneminde, fethin ilk yıllarından itibaren sistemli bir imar ve iskân politikası yürütülmüştür. Mevcut şehirler yeni bir anlayışla imar ve ihya edilirken yeni şehirler ve yerleşim yerleri de kurulmuştur. Şehirlerde, bir cami etrafında gelişen külliye yapıları, şehrin fiziki yapısına yön vermiştir. Şehir merkezlerinde, cami-mescit, tekke-zaviye ve türbe gibi dini; han, bedesten, arasta, ve çarşı gibi ticari; imaret, hamam, köprü, su kemeri, çeşme ve kulesi gibi sosyal; mektep, medrese ve kütüphane gibi eğitim; kale, kule-ocak, burç ve tabyalar gibi askeri yapılar inşa etmek suretiyle, Türk şehir dokusu anlayışı bölgeye hakim kılınmıştır.

Bu bağlamda, bölgeye yeni bir yaşama tarzı, hayat ve medeniyet getirilmiştir. Balkanlarda, Bulgaristan’da Filibe (Plovdiv) ve Şumnu (Şumen)’da; Makedonya’da Üsküp, Manastır ve Ohri’de; Arnavutluk’ta Berat ve Kruya’da; Macaristan’da

Budapeşte, Eger ve Peçuy'da; Romanya'da Babadağ, İshakça ve Mecitli'de; Bosna-Hersek'te Saraybosna, Mostar ve Travnik'te; Kosova'da Prizren ve Cakova'da; Yunanistan'da Selanik, Gümülcine ve Yanya; Girit'te Hanya ve Resmo gibi şehirlerde kısmen de olsa Türk şehir dokusunun günümüze kadar gelebildiğini görmek mümkündür.

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda 14. yüzyılın ortalarında akıncı beyleri ve alperenlerle başlayan ve 15. yüzyılında askerî harekâtlarla devam eden fetihler döneminde, yeni fethedilen yerlerin kalıcı olarak ellerinde kalması için göçebe Türkmen aşiretlerini Anadolu'nun değişik bölgelerinden zorunlu veya isteğe bağlı bir iskân politikası güdülmüştür. Bu zorunlu veya isteğe bağlı iskânda, (özellikle Konya, Manisa, Karaman, Aydın ve Maraş) aşiretlerinin zorunlu iskâna tabi tutulmasıyla bölge kısa zamanda Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır¹⁶. Bu iskân hareketlerinin bölgenin kısa sürede Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli rolü olmuştur. Anadolu'dan pek çok Türkmen ve Yörük aşiretinin Balkanlara göç ettirilmesi sonucu, Türk kökenli etnik ögelerin ağırlığı bölgede mevcut demografinin değişimini sağlamıştır. Bu Türk kökenli gruplara uç beylikleri ve bazı imtiyazlar verilmiştir. Onlar da beyliklerinin ellerinden gitmemesi için mücadeleler vermişler, yeni ele geçen yerlere kendi yakınlarını yerleştirerek bölgenin iktisadi ve ticari yönden gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu gruplar, buldukları yerlerin imarı için birtakım vergilerden muaf tutulmuşlardır.¹⁷

16. yüzyılda Balkanlarda Türk ve Müslüman nüfusun artmasıyla Osmanlı hâkimiyeti güç kazanmış, bölgede Türk-İslam şehir dokusuna uygun yeni şehirler kurulmaya başlanmış, mevcut şehirlerin ise fiziksel yapısı etkilenmiştir.¹⁸ Balkanlarda yeni şehirlerin ve kentlerin oluşumu ve gelişimi, Osmanlı'nın Anadolu'daki şehir ve kentlerinden farklı olmamıştır.¹⁹ Şehrin nüvesinde veya çekirdeğinde merkezî konumdaki dinî ve eğitim amaçlı cami, mescit, tekke, zaviye, medrese, mektep gibi yapılar bulunmaktadır. Bu yapıların etrafında ticari amaçlı han, bedesten ve arasta (çarşı) gibi yapılar ile diğer yanında ise sosyal ve kamu amaçlı imaret, hamam, sebil, çeşme, köprü, saat kulesi, valilik, hükümet konağı, adliye, karakol gibi diğer idari yapılar yer almaktadır. Bu merkezî konumdaki yapıların dış çeperinde bölgenin topografya konumuna göre mahalleler oluşmaktadır. Bölgenin sahip olduğu askerî, ticari, ekonomik, kültürel ve sosyal önemden dolayı Osmanlılar Balkanlarda yoğun bir imar faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu faaliyetler sayesinde bölgeye yeni bir yaşama tarzı, ticari hayat ve medeniyet getirilmiştir.

1990'lı yıllar, Soğuk Savaş döneminin sona erdiği ve sosyalist rejimlerin yıkıldığı bir dönem oldu. Bu dönemde Balkan ülkeleri ve toplumları köklü bir değişim-dönüşüm sürecine girdiler. Yugoslavya'nın parçalanmasıyla birlikte bölgede yeni devlet-

16 Gökbilgin, M. T. (1952). 15. ve 16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 158-160.

17 Gökbilgin, M. Tayyib, 15. ve 16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar, 160.

18 Akın, N. (2001). *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, 17.

19 Kreševljaković, H. (1954). *Stari Bosanski Gradovi*, 12.

ler ortaya çıktı. Bu tür radikal gelişmeler bölgedeki devletlerarası ilişkileri derinden etkiledi ve yeni sorunların ortaya çıkmasına neden oldu. Ayrıca bir başka önemli gelişme, eski sosyalist ülkelerin rejim değişikliği sonrasında Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecine girmeleri oldu. Slovenya ve Hırvatistan 2004'te, Bulgaristan ve Romanya ise 2007'de Avrupa Birliği'ne katıldılar. Türkiye ise takriben kırk yıldır Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerini ısrarla sürdüren tek Balkan ülkesidir. Arnavutluk, Sırbistan, Makedonya, Karadağ ve Bosna-Hersek devletleri ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler istikrar ve ortaklık anlaşmaları çerçevesinde yürütülmektedir. Söz konusu ülkelerin Türkiye'den önce Avrupa Birliği'ne alınacakları kesin olarak gözükmemektedir.

Balkanlarda yaşanan köklü değişim-dönüşüm süreci beraberinde yeni ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel problemleri de beraberinde gündeme getirdi. Bu problemlerin en yıkıcısı ve acı vereni kuşkusuz yaşanan çatışmalar ve savaşlar oldu. Bu savaşların kötü anıları ve izleri hâlen devam ediyor ve çok bilinmeyen denklemlerdeki problemlerin çözümünü zorlaştırıyor. Balkanlarda barış, demokrasi, siyasi ve ekonomik istikrar konusunda Türkiye Cumhuriyeti büyük çabalar sarf etmektedir. Bu bağlamda, Balkan ülkeleri hakkında doğru ve objektif bilgi sahibi olmak; farklı dinî, millî ve etnik gruplar arasındaki yanlış önyargıları ortadan kaldırmak, Balkanlardaki Osmanlı mirasını ortaya çıkararak yaşatmak, bölgeye yönelik stratejik yeni vizyon geliştirmek, bölgede barış, demokrasi ve siyasi istikrara katkı sağlamak gayreti içindedir. Bu sebeple Türkiye için Balkan ülkeleri ile sıkı etkileşim ve iletişim içinde bulunmak zorunluluğu vardır.

Balkanlarda Türk kültür mirası ile ilgili ilk ve en kapsamlı çalışma E. Hakkı Ayverdi tarafından yapılmıştır.²⁰ E.H. Ayverdi, bu kapsamlı araştırmanın fikrî ve idari hazırlığını yapmak üzere gerekli finans kaynağını temin için dönemin siyasi otoriteleri ile temaslarda bulunmuştur. Dönemin başbakanı (1977-1980), kültür bakanı ve bakanlık müsteşarlarının meseleye sıcak bakmalarıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin maddi ve idari desteği alındıktan sonra, söz konusu Balkan ülkeleri ile temas kurulmuştur. Çalışma izni talebine, Balkan ülkelerinden Romanya, Macaristan ve Yugoslavya olumlu cevap verirken Bulgaristan'dan hiçbir cevap alınamamıştır. Çalışma kapsamında olan fakat o dönemde hudutları yabancılara çok zor açılan Yunanistan'dan, Arnavutluk ile Kıbrıs harekâtından dolayı diplomatik ilişkilerde zor bir dönem yaşandığından müracaatta dahi bulunulmamıştır. İzin alınamayan ülkelerdeki yapılarla ilgili verilen bilgi, mevcut literatür ve hurufat arşiv belgelerine dayandırılarak verilmiştir. Gidilen ülkelerde de sadece izin verilenlere gidilmiş, buna dönemin teknolojik imkânsızlıklarını da ekleyecek olursak mevcut yapıların tamamı incelenememiştir. Ancak bu alanda çalışacak yeni araştırmacılar içinde Ayverdi'nin külliyatı birinci el kaynak olma özelliğini kaybetmemiştir.

Sonuç olarak, Balkanlarda Türk eserlerinin durumuna genel olarak baktığımızda, Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova'daki yapılar, diğer Balkan ülkelerine nispetle daha iyi korunmuş ve bakımlıdır diyebiliriz. Balkanlarda 1913'te Türk hâkimiyetinin çekilmesinden sonra, Türk yapılarının büyük bir kısmı zamanla yıkılıp ortadan kaldırılmış; bir kısmı birkaç duvar parçası veya harabe hâlinde, çok az bir kısmı da

20 Ayverdi, E.H., Avrupa'da Osmanlı Mimarisi, Cilt I-IV, Kitap 1-6, İstanbul, 1981- 1982;

eski orijinal hâliyle veya tamiratlarda değiştirilerek günümüze ulaşabilmiştir. Yapıların büyük bir kısmının yok olmasında değişik tarihlerde vuku bulan savaşların, yangın ve deprem gibi tabii afetlerin yanı sıra tarihî mirasa sahip çıkması gereken kurum, kuruluş ve kişilerin bilinçsizliğinin de rolü vardır. En önemli sebep ise Balkan ülkelerindeki yönetimlerin şehir görüntüsünü Osmanlı varlığı ve kültürüne ait yapılardan “temizlemek” maksadıyla şehir imar planlarını bahane ederek giriştikleri kasıtlı tutumlardır. Söz konusu tahribat uygulamaları daha önceki mevcut şehirlerde Türk-İslam kimliğini ortadan kaldırma amacı taşımaktadır. Balkanlarda Türk eserleri, Türklerin haklı olarak iftihar kaynağı olmanın yanı sıra, aynı zamanda bölgede yaşayan insanların ve insanlığın ortak mirası ve zenginliğidir. Bu itibarla söz konusu eserlerin korunması, aslına uygun bir şekilde restore edilmesi ve kullanılması için öncelikle Türkiye ve Balkan ülkelerinin ilgili kurumlarının iş birliği içerisinde bulunmaları gerekmektedir.

Günümüzde Balkan ülkelerinde; Kültür ve Turizm Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye Diyanet Vakfı, TİKA, İRCİCA, Bursa Belediyesi ve bazı özel şirketlerden -ENKA gibi- ve Bursa, İstanbul, Konya, Kayseri gibi belediyelerimizin özel gayretleri ile söz konusu ülkelerde bazı restorasyonların gerçekleştiği bilinmektedir. İnsanlığın ortak mirası olan bu eserlerimizin restorasyon, konservasyon ve onarımına, her ülke ve kuruluşun destek bulunabileceğini umuyoruz.

Bildiri metnini, Mimar Sinan’ın Rumeli hakkında söylediği şu ifade ile bitirmek istiyorum. Mimar Sinan’ın bu coğrafyaya duyduğu heyecanın ifadesi:

« *Nemiz vardır bizim milk-i Arapda*

Nice biz dururuz Şam ü Halebde

Cihan halkı kamu ays ü tarabda

Gel ahi gidelim Rum illerine »

Kaynaklar

- Akın, N. (2001). *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*. Literatür Yayıncılık.
- Aktepe, M. (1953). XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 308.
- Ayverdi, E. H. (1981-1982). *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri* (Cilt 1-4). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Barkan, Ö. L. (1942). Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, (2), 279-304.
- Barkan, Ö. L. (1951-1952). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13(1-4), 56-59.

- Fârâbî. (1968). *el-Medînetü'l-fâzıla* (Albert Nasrî Nâdir, Ed.). Beyrut.
- Fârâbî. (1985). *al-Farabi on the perfect state: Mabâdi' Ārā' Ahl al-Madīna al-Fāḍila* (R. Walzer, Ed. ve çev.). Oxford.
- Fârâbî. (1997). *İdeal Devlet* (Ahmet Arslan, Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1952). 15. ve 16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 158-160.
- Gökbilgin, M. T. (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İbrahimgil, A. (2018). *Makedonya Üsküp'ün Tarihi Kent Dokusunun İncelenmesi ve Koruma Önerisi* (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- İnalcık, H. (1964). Rumeli. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 770.
- İnalcık, H. (2002). Osmanlı Tarihinde Dönemler. H. İnalcık & G. Randa (Ed.), *Osmanlı Uygarlığı* (Cilt 1, ss. 31-238). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kreševljaković, H. (1954). Stari Bosanski Gradovi. *Naše Starine*, 2, 12.

ANADOLU BALKAN MÜZİKLERİNDE ORTAK ÖGELER / İRFAN KÜLTÜRÜ ÇERÇEVESİNDE ANADOLU BALKAN MÜZİKLERİ

Ubeydullah SEZİKLİ¹

Giriş

İrfan kültürü, Anadolu insanının sadece dinî hayatının değil tüm hayatının merkezinde yer almaktadır. Özdeyişlerin manilerle, ilahilerin türkülerle iç içe geçtiği, kaynaştığı bu kültür; havzasında binlerce yılın mirası olan sanat, estetik ve bilgelik şaheserlerini oluşturmuştur. Anadolu ve Balkanlar, İslam irfanının rengini ve kokusunu verdiği yerin adıdır. Rumeli (Balkan) müziği beş asırlık bir zaman diliminde Türklerin elinde şekillenmiştir. Bu yüzden Rumeli’de yapılacak araştırmalar içerisinde müzik ayrı bir önem arz etmektedir.²

Aziz bir neslin torunlarıdır Rumeli’nin evlatları. Ses ve tel kudretiyle dünyaya hâkim olan bir medeniyetin çocuklarıdır. İslam’ı sevgi ve merhamet üzerine yaymaya çalışan bir kültürün temsilcileridir. Evlad-ı Fâtihândır. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra Anadolu’da bile yok olmakla yüz yüze kalan dinî eser kültürünün saf, temiz ve duru hâliyle bulunduğu yerin adıdır.

Balkan Müslümanlarının bu kültürü nasıl canlı bir şekilde yaşattığı, sosyal bir gerçeklik olarak günümüze aktarılması; çalışılmaya değer bir konudur. Komünizm döneminde Balkan Müslümanları kendi gelenek ve görenekleri içerisinde dinî musikiyi toplayıcı bir unsur olarak kullanmışlardır.

Kaynak kişilerin birçoğu Türkçe bilmiyorlar. Kosova’nın en büyük özelliklerinden birisi bu ama Türkçe ilahi okuyorlar. Kendilerine sebebini sorduğumuzda “dedelerimizden gelen bir kültür, söylerken zevk alıyoruz” diyorlar. Geleneklerini Komünizme rağmen sürdüren Balkan coğrafyası, bugün Osmanlı’yı kültürel açıdan en iyi temsil eden coğrafyalardandır. *Mevlid-i Şerif*’in, dinlerine kastedildiğinde onları toplayıcı rolünü hep söyleyegeldiler ve ondan hiç vazgeçemediler. Mirâciyeler, salâlar, salavatlar ve zikirlerin bu coğrafyada orijinallerine rastlayabilirsiniz.

Allah’a muhabbetle, aşkla zikir çeken insanlar, okunan ezanlar ve camiler bunun en güzel ispatıdır. Abdest almadan ilahi okumayan bir neslin çocuklarıdır Balkanlar. Rumeli’nin ara sokaklarında bulunan tekkeler ve tekke kültürü aslında İslam dininin de bölgede kalıcı olmasının en büyük etkenlerinden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun sedeften doğan incileridir Saraybosna, Arnavutluk, Kosova, Makedonya, Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ. Büyük devletlerin işidir kendi kültürlerini derlemek. Karşılarında Türkiye Cumhuriyeti’ni görünce sevinen, onları kendilerinden gören pratiklerdir Balkanlar.

1 Prof. Dr., Yalova Üniversitesi, ubeydullahsezikli@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7312-6737

2 M. Ragıp Kösemihal, *Balkanlardaki Müsiki İlerleyişi*, İstanbul 1937, s. 363; Fikri Soysal, *Rumeli Olay Türküleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s.1

Tekkelerinin duvarlarında Osmanlıca Yunus Emre'nin, Niyazi-i Mısrî'nin, Eşrefoğlu Rûmî'nin şiirlerinin yazılı olduğu yerdir, İlahilere tarih yazarak dört yüz senedir ilahilerin nesilden nesile aktarıldığı yerdir, Osmanlı'nın Bektaşî, Nakşî, Kâdirî, Rifâî, Sa'dî, Mevlevî tekke kültürünün hâlâ yaşadığı yerdir Balkanlar. Büyük bir kültürün yazılı hâle gelmemiş olmasıysa acı bir gerçek iken son yıllarda ortaya çıkan "Büyük Türkiye" bu kültürü kayıt altına almaya başlamıştır. Zaten kaybolan bir kültürü derlemek büyük devletlerin işidir.

Bölge, çok çeşitli milletlerin merkezlerinden birisidir. Fakat tamamına yakın bir kısmı Osmanlı'nın dinî kültüründen etkilenmiş, özellikle tasavvuf kültürünü benimsemiştir. Saraybosna'da Kâdirî dergâhında okunan üç yüz senelik ilahi, bu anlattıklarımızın en büyük delilidir. Zaman içerisinde yasaklanan, yıpranan, yanlış anlaşılan tasavvuf ve tekkelerde; belki de bozulmayan ve deforme olmayan tek şey ilahilerdi. İşte zamanla unutulmuş ve yok olmak üzere olan bu kültürü İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında derleme çabalarımız sonucu bin iki yüzün üzerinde ilahi, naat, şüğul gibi birçok formda eser derledik. Bu çalışmamız sonucunda şunu bir kez daha anladık ki Osmanlı Devleti; mimarisi, musikisi, gelenek ve görenekleri ile Balkanlara yıkılmayacak bir medeniyet kurmuştur. Gerek kendi dillerinde gerekse Türkçe okudukları dinî formdaki eserler Osmanlı'dan miras kalmıştır. Hz. Yunus Emre, Niyazi Mısrî, Eşrefoğlu Rûmî gibi Allah dostlarının şiirlerini orijinal hâliyle veya tercüme edip aynı melodi ile yahut kendi besteleri ile yüzyıllardır okumakta Balkanlar.

Müzik bir coğrafyanın aynı zamanda karakterini yansıtması açısından önemlidir. Balkan müzikleri dediğimizde, Balkan ülkeleri aslında dil olarak birbirinden ayrılabilirler de müzikleri bakımından bunu söylemek oldukça zordur. Genelde daha hareketli armoni açısından zengin olan bu müziğin karakteristik yönü çok güçlüdür ve her dinleyene anında her dinleyene "Rumeli Havaları" sözünü söyletir. Müzik aslında bir medeniyetin en güçlü unsurudur. Türklerde müzik bin yıllık bir mazisi olan bir konudur. Müziği hayatlarına bir felsefe yapan Türkler, İslam ile şereflendikten sonra musikilerini ibadetlerinde de kullanmaya başladılar ve bu oluşturdukları medeniyeti İstanbul'da zirveye taşıdılar. Gittikleri her bölgeye önce medeniyetlerini taşıdılar. Gidilen bu yerlerin en başında hiç şüphesiz Balkan toprakları gelmektedir. Dinlerini kültür ve medeniyetleri aracılığı ile yayan ve gelenekleri aracılığı ile kalıcı hâle getiren Osmanlı Devleti, bu topraklarda beş yüz yıl kalıcı olmayı oluşturduğu bu geleneğe borçludur. Bu geleneğin en önemli unsurlarından birisi *Mevlid-i Şerif*'tir.

"Mevlid" olarak bilinen Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necât'ı; Balkanlardaki Türk, Boşnak, Arnavut, Pomak ve benzeri milletler arasında çok beğenilmiştir. Süleyman Çelebi'nin yazdığı Türkçe ile sevilerek okunmuştur. Söz konusu eser Anadolu'da olduğu gibi asıl isminden çok Mevlid, Mevlid-i Nebi, Mevlid-i Şerif ve Mevlid olarak tanınmıştır.³ Rumeli topraklarında insanlar gönlündeki peygamber sevgisini ifade etmek için Peygamber Efendimiz'in dünyaya teşrif ettiği ay olan

3 Boşnaklar ve Pomaklar arasında yeni doğan çocukların bir kısmına Mevlüddin, Arnavutlar'da ise Mevlüt isimleri verildiği de görülmektedir. (Bk. Aruçi, M. (2006). Balkanlar'da Mevlid Geleneği. *Köprü*, 4(19), 29.)

Rebûi'levvel'de, Osmanlı kültür hayatında epeyce yaygınlaşmış mevlid geleneğini ferd ve toplum hayatının bir parçası haline getirmişlerdir. Arnavutlar'da ve Boşnaklarda XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkçe olarak okunan Süleyman Çelebi mevlidi, o yıllarda Nikşiç'li Salih Gaşeviç tarafından Boşnakçaya ve Hafız Ali Rıza Ulqinaku tarafından da Arnavutçaya tercüme edilmiştir. Hafız Ali Rıza Ulqinaku'nun mevlidi İstanbul'da 1878 yılında "Tercime-i Mevlûd alâ lisâni Arnavud" ismiyle yayımlanmıştır.⁴

Halk, Osmanlı toplumunda olduğu gibi mevlidi bütün merasimlerine dahil etmiştir. Yeni bir çocuk doğduğunda, çocuğunu sünnet ettirirken, hac farızasını eda edip geri döndüklerinde ve bunun gibi hayırlı vesilelerle hep mevlid okutulmuştur. Ölünün ardından da mevlid okutulması, mevlidin hem sevinci paylaşmada hem de acının dindirilmesinde yer aldığı bir göstergesidir. Her aile en az senede bir defa mevlid okutmaya gayret etmiştir. Hatta şekerin kıt olduğu yıllarda aileler mevlid merasiminde şeker olsun diye yıl boyunca şekeri ölçülü kullanmak zorunda kalmışlardır. Rebûi'levvel ayı, "mevlid ayı" olarak bilinmiş hatta bu ayda doğan çocuklara "Mevlüt" veya "Mevludin" ismi verilmiştir.⁵

Balkanlarda mevlid konusunda en önemli verilerden birisi Kosova Prizren'de okunan *Besteli Mevlid*'dir. Anonim olan eser Mart 2007'de bestekâr neyzen Hakan Alvan tarafından da notaya alınmıştır. Mevlidin tüm bölümleri, icrâ eden heyetin okuyuşu esas olmak kaydıyla, müzik kâideleri dikkate alınarak yazılmıştır. Bu mevlid, Balkan ve Türk müziğinin renklerini taşımaktadır.⁶

Mevlid icrâları Üsküp, Kalkandelen, Gostivar ve civârında Türkiye'deki geleneğe uygun olarak yapılmaktadır. Süleyman Çelebi'nin Arnavutça çevirisi olan mevlidler Arnavutlar tarafından ağırlıklı olarak uşşak-hicaz ve rast makamında okunmaktadır. Segâh ve hüzzam makamı ise Arnavutlar'da pek kullanılmamaktadır.

Balkanlarda Anadolu ile örtüşen bazı kültürler bugün Anadolu'da unutulmuş fakat Balkanlarda hala devam etmektedir. Siirt'te ölüm ayetlerini arka arkaya okuyan bir müezzinle Makedonya Gostivar'da aynı salayı okuyan bir müezzin aynı duyguları yaşamaktadırlar. Kütahya'da derlediğimiz "Hak Sevdası Vardır Bende" isimli bes-tenigar makamındaki ilahinin aynısını Üsküp'te derleyebilmek bu kültürün birbirleri ile ne kadar içli dışlı olduğunu göstermektedir. Bu konuda son bir örnek vermem gerekirse şunu söyleyebilirim; Çorum'dan derlenen bir selanın sözlerinin unutulmuş kısımlarını Saraybosna Kâdirî Tekkesinde tamamlayabilirsiniz.

Kültür ve medeniyetin dili hep etkilendiği kültürle doğru orantılı olmuştur. Bu dil geçmişte bazen Arapça, bazen Farsça olabildiği gibi günümüzde ise İngilizce olmuştur. İşte bu kültür ve medeniyetin dili Balkanlarda Türkçe'dir. Bununla beraber

4 Bu Mevlid günümüzde de Karadağ ve Kuzey Arnavutluk'ta okunmaktadır.

5 Aruçi, M. (2006). *Balkanlar'da Mevlid Geleneği*, 70.; İsmaili, E. (2010). *Mevludi ne treven e Pollogut-dikur dhe sot. Mevludi Tek Shqiptarët: Përmbledhje kumtesash nga sesioni shkencor* (ss. 152-155), Prishtinë.

6 Abas Jahjai, *Türk Din Müsîkisinin Makedonyadaki Dinî Müsîkiye Etkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s.23-28.

Türkçe, aynı zamanda bölgenin dinî kültüründe de etkili olmuştur.⁷

Sonuç

Müzik göçle beraber hareket eden bir olgudur. Çevre kültürlerin etkisi ise müzikte yabana atılmayacak bir gerçektir. Tüm bunların yazısına Gültekin taşıdığı ruh yüzyıllarca kendisine aynı melodiyi cezbetmiştir. Ortak kültür alanında Yunus Emre, Niyazi Mısri, Süleyman Çelebi gibi müelliflerin eserleri tüm Osmanlı coğrafyasında temelde aynı şekilde icra edilmiş üzerine icra edilen coğrafyanın kültürel renkleri eklenmiştir. Bu eklemeler zamanla metinlerin başka dillere tercümesi getirirse de Müzik aynı duyguyu hep taşımıştır.

Kaynaklar

- Ahmedi, İ. (1989). Hafız Ali Korça: Jeta dhe vepra (p. 127). Shkup.
- Aruçi, M. (2006). Balkanlar'da Mevlid Geleneği. *Köprü*. Üsküp.
- Ergür, E. (2007). Balkanlar'da Okunan Bir Mevlid Bestesi. *Keşkül*, (12), İstanbul.
- İsmaili, E. (2010). *Mevludi ne treven e Pollogut-dikur dhe sot. In Mevludi Tek Shqiptarët: Përmbledhje kumtesash nga sesioni shkencor* (Prishtinë, 22 Prill 2009) Prishtinë.
- Jahjai, A. (2016). *Türk Din Müsîkîsinin Makedonya'daki Dinî Müsîkiye Etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaleshi, H. (1970). *Albanska Aljamijado književnost. Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Sarajevo.
- Kösemihal, M. R. (1937). *Balkanlardaki Müsîkî İlerleyişi*. İstanbul.
- Mehdiu, F. (1992). *Mevludi – Lindja e Pejgamberit*. Prishtinë.
- Recepoğlu, A. S. (2009). *Türk Müzik Kültürünün Arnavut Müziğine Etkileri. II. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı*, Fethiye.
- Sezikli, U. (2008). *Besteli Mevlid Üzerine İki Yazma Eser. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana.
- Soysal, F. (2007). *Rumeli Olay Türküleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

7 Altay Suroy Recepoğlu, "Türk Müzik Kültürünün Arnavut Müziğine Etkileri", *II. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı*, Fethiye 2009.

THE BALKANS AS A BRIDGE: A JOURNEY IN THE AREA BETWEEN VIENNA AND ISTANBUL

HISTORY–TRAFFIC – ARCHITECTURE - RELIGION– MUSIC

Gernot Galib STANFEL¹

Dear Maarif Foundation and representatives, I am very pleased to be here and have the opportunity to speak to you, and I want to thank you for this invitation. I also want to speak out in greeting on behalf of my University College KPH Wien Krems, and my Institut of Islam there, where we are educating and training teachers for Islam in primary schools in Austria. The more I am kind of emotional, as I had the opportunity to give a Speech in this room, which for somebody from Austria is not a regular thing, 12 years ago in a symposium of Turkish music therapy, organized by my beloved teacher Oruç Güvenç - may he be in a place close to Allah - who had opened me the large field of Islam and Islamic art and Turkish-related art and culture.

As a researcher for history and as an artist and music therapist, I deal with art and the science of emotions. I want to take you on a trip across the Balkans to some places that I think represent very well the multiple connections between my country and Türkiye. As a therapist, I know that not only facts are important for understanding history, but emotional content is also necessary for properly understanding historical events. I do not mean to create a false romantic picture of the past, but I want to take you to this trip also to feel the connections that link us from Central Europe, especially Austria to Türkiye, with the Balkans at the foundation of it. In Ottoman times, knowledge was not just facts in a computer; every time if knowledge was spread, it was combined with esthetics, whether it was illuminated handwritings, poems, music, or eloquent speech, something here in Türkiye and on the Balkans is well understood in Turkey and on the Balkans. From today's perspective, Austrians, Bosnians, Albanes, or Turks seem distant from each other, but in former times, people have experienced this in a different way. So, on this journey, these places I want to take you, maybe you might know some of them, are also symbolic of connections. The Journey is not a fairy tale; it is about facts but also contains a kind of poetry. The trip links two main capitals, and the area in between is, historically, seen as the Balkans. The two cities that I am in this moment, Vienna, where I come from.

Let us get started.

Perhaps it is not just by chance that my family name, Stanfel, was mentioned historically at a place just across the border between Croatia and Slovenia. It was in the 17th century in a time where this was a border area between the Habsburg and Ottoman Empires. People there had an insecure life because from time to time, one

¹ Kirchlich Pädagogische Hochschule Wien - Niederösterreich, Institut Islamische Religion, gernot.stanfel@kphvie.ac.at

or the other soldiers of the one or the other empire would invade them and try to take things from them, and maybe try to take the people from there. In this area, three religions were influential: Christian Protestant and Catholic; and Muslims from the Ottoman Empire. It was a crossroads of six languages: Slovenian, Croatian, Italian, and German on one side and Bosnian and Turkish on the other. This city is called Kostel, and it's located at the river Kopa. I think a bridge is symbolic for the Balkans by itself as it is like a bridge between the East and the Middle Europe.

Lines of Journeys and Exchange

The Balkans are not merely bridges between geographical areas. It is also an area of traffic. Through the years and centuries, people took roads over the Balkans from one center, like Istanbul, to another, like Vienna. Legendary Orient Express is no better symbol for a traffic line. In a famous advertisement for the Orient Express, you can see two religious buildings connected by the train: the Suleymanye Camy in Istanbul and the Karlskirche in Vienna, both of which have an architectural influence from the Ottoman Mosque. The Karlskirche was built at the beginning of the 18th century to represent all the religions of the Habsburg Empire in one building, and one of these religions, of course, was Islam. If you look at this church, you can see the shape of a mosque with a huge copula and two columns that look like two minarets. This church is situated exactly beside the old road which leads from Vienna to the east in the direction of the Balkans, the way the Ottomans took their approach when they tried to conquer Vienna, and the way the Habsburgs took their approach when they tried to conquer Ottoman territory on the Balkans. There is an old proverb in Vienna: “after the Rennweg (which is the street behind the Karlskirche) there is the Beginning of the Balkans”. This has been true for many years. Currently, if you are referring to Eastern Europe and the Balkans, Hungary, beginning near Vienna, is included in this classification.

Bringing One To The Other: Parts of The Historic Balkans Are Explored.

The woods around Vienna are called “the Vienna wood,” and in between green trees and a short path, you can find original Ottoman gravestones. They were taken from Belgrade in 1789 by the Conqueror of Belgrade, Austrian General Laudon. He took them as souvenirs from Belgrade and brought them to his own yard where he wanted to build his own grave with them. His wife did not like the idea, so these stones were finally put together into a wall. They can be seen as a good example in which conquerors did not necessarily have to know about their enemies because the central stone with the Ottoman Tughra was placed in a false way, just standing on its head. I have organized an exhibition on the Ottoman influence on Austrian history, in which we mentioned this gravestone. After exhibiting this exhibition at several universities and in other countries abroad, they changed the situation of this stone and corrected it in the right way. These gravestones are from original historical Balkan parts just near the city of Vienna, which shows how connected Austria is to the Balkan region.

Christian Europe?

What is the background to this connection, and how are the regions in Europe currently classified? It is the terminus of so-called “Christian Europe”. This is, in fact, not a very old way of defining Europe; a picture from the 16th century shows how this terminus was established. The painting was graphically created by Johannes Pusch, an artist who was a friend of Habsburg emperor Ferdinand I.st. This map was discovered some years ago in a small town in Retz, Austria. It shows Europe in the form of a lady. You can see that Spain is the capital and the Balkans down to her feet, and in the end, Minor Asia, Anatolia, and Istanbul are found. This painting was only completed a few decades after the so-called Reconquista in Spain, where Muslims and Jews were thrown out of the Iberian Peninsula. Europe then began to define itself as pure Christians for the first time. Strange enough, at the same time, the Ottoman Empire also began to enlarge in Europe, which was not fitting in the idea of a “Christian Europe”. The artist creating Europe’s picture did not know how to incorporate Islamic emperors and Ottomans into the map. Because on the one side he could not ignore them, on the other side he was not happy that the Ottomans had conquered the ancient Roman capitol of Byzant, now Istanbul. Therefore, to symbolize the Ottomans, the artist used the old signs of Byzant but just replacing the Christian cross in it with the Islamic Crescent moon. I think this is kind of an interesting way to symbolize the Ottoman Empire. On the other hand, it shows that people at that time accepted that the Ottomans were the new emperors of the East, replacing the old Roman emperors in Byzant, Constantinople, and now Istanbul.

A large group of Jews from Sapin were welcomed in the Ottoman Empire, which caused significant immigration by Europe to its eastern side. There is a well-known song in Bosnia and in Türkiye; it has the same melody but different words in both countries. In Türkiye it is known as “Üsküdüra gideriken, in Bosnia as “Pogledaj me Anadolko budi moja ti”. In many Balkan countries, this melody exists with different words in different languages. It is certain that the melody originated in Spain and was brought to the Balkans and the Ottoman Empire as Jews had to flee Spain. I believe this was a wonderful example of living together and tolerance of religion and culture in the Balkans at that time, something that was not possible in other parts of Europe at that time. Furthermore, this shows that Islam does not practice anti-Semitism; in contrast, Islamic rulers saw living together as a normal part of life. This is what teaches us about the journey of this melody coming from the west to the east.

Setting Trade And Exchange Lines

Now I want to talk about a movement just the other way around, from the east to the west: It is the line of three major cities that were founded or developed by Isabeg Ishaković, a grandson of Sultan Beyazid II. These three cities are Skopje, the Ottoman Üsküp now in Macedonia; Novi Pazar, the old Yeni Pazar now in Serbia; and Sarajevo, the old Yeni Saray now in Bosnia. All three cities were founded as points on a trade and cultural transfer line. Interestingly enough, as you can see in Sarajevo’s history, the first thing that was found was to build a city around religious places. The first thing to be built was not a mosque but a tekke of dervishes, who

brought the spiritual teachings of Islam to the people and set the foundation for everything else to come. Around this, after that, there were built the medreses as places to learn and study, and even then, after that, they built the first mosque, a place to pray. This makes a lot of sense, first, to implement the inner essence of Islam in a spiritual way, then, motivated by this, to learn and study, and finally, as knowledge is learned and experienced, then to pray as needed.

Today, Sarajevo is an independent Vakif that has survived all the wars and difficult times until today, as it was meant in its original form. Originally, the same was done for the other two cities, Novi Pazar and Skopje. Also, they were based on a Vakif, but things got out of the control of this original founding with time. This history of founding these three cities demonstrates how complex the transfer of things from the Ottoman Empire to the Balkans was. The idea was not only to do one thing, but it was to support the trade to get the exchange with things and people, the exchange of culture, and also the exchange of religion to bring the new religion of Islam to the Balkans and to help it develop there.

The Locomotive Disappears and Appears Again at The Other End.

Let us return to the railroads and connection lines. I have already talked about the legendary Orient Express. Perhaps not so well known is the fact that a railway was planned between the main cities of the two empires—the Habsburg and the Ottoman Empires—between Vienna and Istanbul. This railway should have started in Vienna and, after crossing Bosnia and today’s Serbia in the city of Novi Pazar, finally reached Saloniki and from there Istanbul. A company was founded called the “Vienna Saloniki train line” (Wien Saloniki Bahn). But only two small parts of this railroad were actually built. The first ended in Vienna and reached a small town in Aspang, 80 kilometers away. The other small part of this railway was built in today’s Bosnia at the Ottoman Empire border between Banja Luka and Dobrljin. In addition, this part was only a few kilometers long. When Austria took over Bosnia in 1878, the construction of this railroad had already been stopped because the company that built it was out of money. Interestingly, an original Ottoman Steam locomotive from this area of the railway had disappeared and finally reappeared in an Austrian military company of pioneers some years later. It exists pictures of the Ottoman locomotive in Bosnia in its original shape and, some years later, as a locomotive of the Austrian military in a city near Vienna. Not many people know that this second photo shows the same locomotive as the first one, but my father, Dieter Stanfel, who is an expert in railroads, has researched these facts.

Transporting People: Human Traffic and The Rose Journey

Exchanging and trading between the East and West on the Balkans sadly also meant human traffic for many years. Stories about people who were captured in Austria and brought to the Ottoman Empire are numerous in Austrian legends and folklore. However, less well known in Austria, the Austrians took several people, captured them during the Ottoman War, and brought them to Austria and Germany. Smail

Balic's poem has survived in Kosovo. This text discusses the conquering of Budapest in 1686. This was a very bloody conquerors. Many people of Budapest were killed or were displaced to Austria and Germany (Both united as the Holy German Empire) to live there as slaves. This poem is about 12000 girls who were captured and taken from Budapest to Habsburg. Luckily, Budapest was not only a site of bloody events but also a place of crime. There is a very special place in Budapest, the tomb or Türbe of Gül Baba. It is the only place in Budapest that has been used all the time, also by Christians, as a religious place since the Ottoman Empire. Nowadays, it is run by the Turkish authorities in Budapest, and people can visit and pray there. Gül Baba was a Bektashi Sheik, and it is said that he was the legendary person who brought the roses to middle Europe. In an old picture, you can see the tomb and a representative house of a wealthy family with the name of Wagner, which was built around the Türbe in the 19th century. On the picture in front of the tomb are Austrian-Hungarian soldiers from the Bosnian Regiment, who were mainly Muslims. They had a special place in their uniform because their hat was not the usual cap. For them, it was the Fez. It was nice to see that the Muslim Austrian-Hungarian soldiers were gathering at the Ottoman Muslim grave of Gül Baba in Budapest.

In The Middle Where Perspectives Meet

Moving now from Budapest into the Balkans, we have to stop at Travnik. Travnik was the old Emperor City of Bosnia. Furthermore, in this town, the first diplomatic building in Austria was built. Nowadays, it is an old, shabby house, but it still exists on the main Street of Travnik. At the time of its construction, it was, of course, in a city belonging to the Ottoman Empire. Therefore, the first ever organized diplomatic representation of Austria was in the Ottoman Empire, and it was this building in Travnik. By the way, this house is very close to the house of birth of Ivo Andric, the author of the well-known book "The Bridge over the Drina". Andric, being Catholic, was sympathetic to the Habsburgs, so he wrote about the Ottoman times from this perspective. So again, we are on a crossroad between two points that I have mentioned, Vienna and Istanbul, and now we are at a crossroads in Travnik, in the middle of the Balkans.

Austrian Islamic Hat–Which Came From Türkiye.

Something we have to talk about is the hat I am wearing today, the Fez. It has a long, diverse history. You know, in the Ottoman Empire, it was set up to be worn for all males to stop to see the difference between men and their professions in the way they wore turbans. All thought it was the official clothing of the Ottoman male people; it was not produced in the Ottoman Empire, but it was produced in Austria and today's Czech Republic, and it was a huge export item for the Austrians. Several companies are producing this Fez. In the center of Vienna, there was a big, representative building where companies exhibited their products. In being the hat for bosniak soldiers in the Austrian- Hungarian army, it was the only hat for Muslim males in the Habsburg Empire that was defined by law. So, as an Austrian Muslim, of course, I must wear this Fez because it is a very Austrian hat.

Common Border But Not Forgotten Everywhere.

What is currently very difficult to imagine but has been normal for many hundreds of years is the fact that the Austrian and Habsburg empires shared a border in the middle of the Balkans. I like a photo that shows a border station between these two countries. It was located in the Sandžak of Novi Pazar, and it demonstrated the importance of the Balkans to both empires. On the one hand, the Balkans, where borders are, on the other hand, bridge areas. In the photo, you can see a bridge over a river, marking the border, and two soldiers, one standing on the left and the other on the right. One of them was the Ottoman Empire, and the other was Habsburg-Austrian.

Borders were not only political but also cultural in the Balkans. But not only from one region to another, often, one region was in another, and it was again in another, and so on. This was clear and visible in Sarajevo, Bosnia's capital, where you enter the city from a part dominated by communist ideology until the 1980s. Then you cross a line and suddenly you are in a city that looks like Vienna and the buildings of Vienna. And then you cross another line, and you are at the center of Sarajevo, which looks like an Ottoman city, and of course it was an Ottoman city. Sarajevo's people cleverly marked the border between these two parts with a line. On the one hand, you are looking at a Viennese city, on the other, you are looking at an Istanbul-style city, the Bazaarlike. Now that we have arrived in Sarajevo, of course, I have to play music again, and I want to mention music that is very traditional for Sarajevo and its surroundings: the so-called Sevdalinka. This form of classical music exists only in Sarajevo and its regions. One of the oldest is also connected to Istanbul. This passage discusses the Pasa, a Sultan in Istanbul, who is on his way to death. His wife drops a dear on the pindar, and with the sound of the Ezan, the soul of the Sultan leaves his body.

Islamic Convincing Spirituality

When we discuss the cultural influence of the Turkish and Ottoman people, we must also discuss the Sufi spiritual traditions of the Sufis. Several Tarikats have been responsible for the rapid acceptance of Islam in the central Balkans and Bosnia. One of the main sources of this was the Tarikat of the Bektashi, a fact that is not so well known today, but many important religious places in Bosnia and the Balkans were originally built by the Bektashis. One such example is the famous Tekija in Blagaj, which is the source of the Bluna. The center is the tomb of Sari Saltuk, a legendary Bektashi like Gül Baba in Budapest. Same but not so well known is another example of Bektashi's influence, namely, the tomb of Gurbi Baba in Novi Pazar. In Ajvatovica, each year the biggest spiritual Islamic gathering of Europe takes place. It is also based on the story of another Bektashi Sheik, Ayvaz Dede, who is said to have split a rock in his prayers to open a water line to bring water to a village. All thought, these meetings today are enormous and popular; they happened already in the time of the Austrian presence of in Bosnia, as old photographs show. It was not only the Bektashi that became the state religion in later Albania, but it also had a great influence on the Balkans. Also important, especially in bigger cities, was the Mevlevi ta-

riqat. And, of course, in these days when, in some days, the 750iest Sheb-I Aruz will be celebrated mainly in Konya but also in many other places in the world, we must mention this tradition here. In Sarajevo, as in several other Balkan places, Mevlevi Tekkes was also found. Today, the rebuilt Mevlevi Tekke of Sarajevo, located on a hill above the old city of Sarajevo, still gives us a good impression of the cultural and spiritual influence of the Mevlevi. In the times of the Austrian regime over Bosnia, the Austrians invented the Sheik ul Islam during the Austrian presence in Bosnia. This Sheikh ul Islam was installed to separate the Muslim people of Bosnia from the Ottoman Empire and bring them into Austrian control. The Austrians also organized a religious system for Islam, similar to the Catholic Church. It is a system that still exists in today's Bosnia. A photo of important Islamic representatives of Bosnia and Sarajevo after the inauguration ceremony of the Sheyk-ul-Islam, who left the mosque after the ceremony. In addition, you can see a group of Mevlevi, at that time, Austrians, coming out of the mosque.

With World War One, everything changed in the Balkans, and the influence of the Ottoman Empire, along with this, Turkish culture and the Austrian influence ended.

Finally, who descends from where? Let us remember the connections again.

Finally, returning to where we started, returning to where I came from, holding the connection to Istanbul, and coming to the great architecture Mimar Sinan. He left his marks all over Türkiye but also the Balkans. There are different ideas from where he came from. Today, most scholars consider him to have been from the Balkans, or perhaps Albania. However, I also found a website of a Turkish historian who claims that maybe he and his family, who were originally a Christian family captured by the Ottomans, were from Styria, a province in Austria. So maybe this is the link and also the circle which is closed now at the end of my speech, even though I don't think the chance is very big, that it's really historically true. I like to see the Balkans as a link and the bridge between the Turkish east, if you want the European West. We should look to the connecting points and the connecting lines, which may be traveling routes, cultural roots, or religious connections between us and our countries. Furthermore, we should note that we have so many links together between Middle Europe, East Europe, the Balkans, and Türkiye. And we should not forget that the Ottomans were emperors of a European country and a factor in Europe for many centuries, something that some people may better ignore today for ideological reasons. Finally, we should reevaluate the knowledge of the cultural heritage left on the Balkans from both sides, from the east and west, and realize how important this region is for the whole of Europe.

Thank You for your attention!"

References:

Ajdin, F. (2008). *History of the Railways of Bosnia and Herzegovina*. CIP Catalog Nr National Library of Bosnia and Herzegovina 656.2.

- Balić, S. (1992). *Das unbekannte Bosnien*. Böhlau.
- Bartl, J., & Heinsdorff, R. (Eds.). (2010). *Eisenbahn- und Telegraferegiment Album*. Album.
- Clewing, K., & Schmitt, O. J. (Eds.). (2011). *Geschichte Südosteuropas: Vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart*. Pustet.
- Friedrichmeier, H. (Ed.). (1999). *Das versunkene Bosnien: Die photographische Reise des k.k. Oberstleutnants Emil Balcarek durch Bosnien-Herzegowina 1907/08*. Styia.
- Klieber, R. (2010). *Jüdische, christliche, muslimische Lebenswelten der Donaumonarchie 1848-1918*. Böhlau.
- Mazower, M. (2007). *Der Balkan*. Berliner Taschenbuch Verlag.
- Neumeyer, C., & Schmiedl, E. A. (Eds.). (2008). *Des Kaisers Bosniaken*. Militaria.
- Pinter, D. (1997). *Budapest: Gül Baba türbe, Gül Baba Tübesi*. Takjak Korok Museum.
- Shakir, A., Stanfel, G. G., & Wienberger, M. M. (2012). *Ostarrichislam*. al Hamra.
- Museum Retz. (2023). Retrieved December 5, 2023, from <https://www.museum-retz.at/de/node/44>
- Oberegger, L. (2023). *Railway history*. Retrieved December 5, 2023, from <http://www.oberegger2.org/index.htm>

2. PANEL

DİL VE EDEBİYATTA KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

OTURUM BAŞKANI:

PROF. DR. MEHMET SAMSAKÇI

KONUŞMACILAR:

PROF. DR. MÜBERRA GÜRGENDERELİ

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALUK AKALIN

EDEBİYATTA KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Müberra GÜRGENDELİ¹

“Edebiyatta Balkanlar ve Kültürel Etkileşim” konulu bir konuşma yapmam rica edildiğinde, aklıma ilk olarak bazı değerli kitapların maceralarından bahsetmek geldi. Bunu yaparken de eserler, dönemler, yazarlar ve coğrafyalar arası etkileşimden söz etmek istedim.

Armağan adlı eser, Edirneli Ahmed Bâdî Efendi'nin XIX. yüzyılda hazırladığı atasözleri ve deyimler derleme kitabıdır. Müellif hattıyla yazılmış olan eser, Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesinde yer almaktadır. Bâdî bu eseri meydana getirirken 5675 atasözü ve deyimini ihtiva eden çeşitli divan ve mesnevilerden derlediği 5106 beyti örnek göstermiştir. Yaptığım tespite göre, eserde en fazla şiir örneği verilen şairler Rumeli şairleridir. Bunlar arasında; Âhî, Fevrî, Emrî, Necâtî, Mesîhî, Hevâyî, Yahyâ Beğ, Mostarlı Ziyâ'î, Budinli Hisâlî ve Sâbit gibi şöhretli Balkan şairleri bulunmaktadır. Rumeli şairlerinin sade, günlük konuşma diline yakın ifadeleri, şiirde samimiyetleri ve atasözlerine, deyimlere sıkça yer vermeleri önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin sistemi, önce atasözü ya da deyimini yazılması daha sonra da bunun altına çeşitli şairlerden alınmış şiir örneklerinin verilmesi şeklinde şu şekildedir:

Az tama çok ziyan getirir:

*İster iken vaslını gitti dil ü akl ile cân
Eyler imiş âdeme az tamâ' çok ziyân*

Gönlü kalmak:

*Sana gönlüm kalır benim cânım
Eyler isen beni kapından red*

Burada dikkat çeken bir diğer özellik de Bâdî'nin bu derleme kitabını hazırlarken adı geçen şairlerin divan ve mesnevilerinin hemen hepsini elinin altında bulundurmuş olmasıdır. Bunu Selimiye Kütüphanesi'ne bağışladığı eserlerden anlıyoruz. Öyle geniş bir kültür coğrafyası var ki Bâdî'nin kendi kütüphanesinde, bugün Edirne'ye aşağı yukarı 1200 km uzaklıktaki Mostar şehrinde yaşamış, buradan neredeyse hiç dışarı çıkmamış bir şairin, Mostarlı Hasan Ziyâ'î'nin bilinen tek nüsha divanı mevcut. Ziyâ'î; XVI.yüzyılda yaşamış, Boşnakların divan sahibi ilk şairi. 1995 senesinde divanı bu kütüphanede bulmam ve doktora tezi olarak çalışmaya başlamam Bosnalı edebiyat araştırmacıları arasında heyecan yaratmıştı. Yıllardır az sayıda şiirini bildikleri ve divanını aradıkları anadili Boşnakça olan en eski şairlerinin Türk dili ile yazdığı divanı, 1200 km uzaklıktaki payitaht şehirde, Edirne'nin hazinesi olan ve ilk bağışlarını Sultan II.Selim'in bizzat yaptığı kütüphanede bulunmuştu. Bu vesileyle hem Ziyâ'î ile ilgili birçok bilgi ortaya çıkmış hem de bu bilgiler Bosna'da yapılacak olan akademik çalışmalara kaynaklık etmişti. Divanın

¹ Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, muberragur@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8590-0416

bulunması sayesinde yeni bilgilere ulaşıldı, Boşnak araştırmacıların o güne kadar başka bir şaire ait olduğunu düşündükleri Mostar Köprüsü tarih kitabesinin Hasan Ziyâ'î'ye ait olduğu gerçeği ortaya çıkmış oldu. Şair bu güzel köprüyü gökkuşağına benzetmektedir:

*Kavs-i kuzahın aynı bir köprü bina etti
Var mı bu cihân içre mânendi hey Allahım
'İbretle bakup dedi târîhini bir 'ârîf
“El geçdiği köprüden biz de geçeriz şâhım” (974-1566)

Mostarlı Ziyâ'î'nin diğer bir eseri de *Şeyh Sanân Mesnevisi*'dir. Hikâye, Attâr'ın *Mantku 't-tayr*'ındaki kıssalardan biridir. Attâr'ın bu hikâyesi; Anadolu'da Gülşehri'nin, Çağatay sahasında Nevâî'nin *Mantku 't-tayr* mesnevilerinde ve birkaç başka eserde yer alırken Balkanlarda Mostarlı Ziyâ'î'de müstakil bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık olduğu Hristiyan güzelin uğruna dininden vazgeçen, bu yolda pek çok aşağılanma ve eziyete katlanan meşhur Şeyh Sanân'ın hikâyesi; şeyhin tekrar doğru yolu bulması, tövbe etmesi ve Hristiyan kızın Müslüman olmasıyla tamamlanır. Mostarlı Ziyâ'î'nin mesnevisi bu konuyu anlatan diğer hikâyelerden farklı sona ermektedir. Diğer eserlerde kız Müslüman olduğu gibi ölürken Ziyâ'î'nin mesnevisinde; Kâbe'ye gider, günlerini ibadetle geçirir, olgun ve mükemmel bir mümin olarak vefat eder.

*Ger namâz için okunsaydı ezân
Vaktine hâzır idi ol cânân*

*Dedi 'aşk etti beni bî-tâkat
Cânıma geçti belâ-yı firkat*

*Bu sözü söyleyip ol şâh-ı kerîm
Eyledi rûh-ı şerîfin teslîm*

Burada, yaşadıkları coğrafya itibarıyla Rumeli şairlerinin şiirlerinde sıkça görülen Hristiyan-Müslüman ilişkisi ve özellikle İslamiyet'in mukayese ile üstün gelmesi düşüncesi ağır basmaktadır.

Bir başka XVI. yüzyıl Rumeli şairi Vardar Yeniceli Usûlî için Prof. Dr. Mustafa İsen; “Nesîmî'nin Rumelili bir izleyicisi” ifadesini kullanır. Yine hocamızın tespitleriyle; “Şiire kadar yansıyan şekle ait titizlikten uzak tavırlar, samimi ve derinliği olan hep yükseklerde gezen ve kayıt tanımayan bir ruh. Bunlara Alevi-Bektaşî meşrep bir bakış açısı da eklenirse Usûlî'nin portresi tamamlanmış olur.” Nesîmî'nin ölümünden 134 yıl sonra yaşadığı coğrafyadan çok uzaklarda bir Balkan kasabasında yaşamış olan Usûlî'nin şiirinde bu etki açıkça görülmektedir. Nesîmî'nin:

*Bir cefâkeş âşıkım ey yâr senden dönmezem
Hançer ile yüreğimi yar senden dönmezem

matlalı gazeline, Usûlî'nin yazdığı nazirenin matlalı;

*Cân u dilden yar kim ey yâr senden dönmezem
Tiğ-i mihnetle yüreğim yar senden dönmezem

“Rumeli’de akıncıları şarj eden yarı meczup ermiş şairler, Anadolu’dan gelen Horasan erenleri yani Abdullah-ı İlahî ve onun etkiledikleri Yenice’ye bu ruhu vermiş-tir”. Mustafa İsen hocamızın “yarı meczup” ifadesi bana yine Balkanlarda geçen bir hikâyeyi, Ömer Seyfettin’in *Başını Vermeyen Şehit* hikâyesinde Zigetvar civarında bulunan Grişgal palangası kahramanları “Deli Mehmed, Deli Husrev ve Kuru Kadı”nın macerasını hatırlatır. Anadolu’da özellikle Hz. Ali’nin kahramanlığını anlatan cenknâmeler içerisinde çeşitli varyantlarla yer alan *Kesikbaş Hikâyesi*, Rumeli’de Grişgal Kalesi’nin kuşatılması etrafında anlatılmıştır. Bu hikâye Peçevî tarihinde, Evliya Çelebi’nin seyahatnâmesinde, son dönemdeki tespitlere göre de daha önce XVI. yüzyılda Kadı Ali’nin mesnevisinde (hatta bu şairin hikâyenin anlatıcısı Kuru Kadı olduğu düşünülmekte) anlatılmaktadır. Şiir, Zigetvar kalesi kumandanı Kraçin’in 1000 askerine karşı Kuru Kadı’nın 114 kişiyle galibiyeti ve veli-abdal olarak tanınan Deli Mehmed’in vuruşmada kesilen başını düşman eline teslim etmeyerek başı koltuğunun altında kahramanca savaşı üzerine söylenmiştir.

*Kesen kâfir başın aldı eline
Götüre ya’ni kim kendi iline*

*Deli Husrev görüp haykırdı dedi
Ne yatarsın başını aldı gitti*

...

*O gâzî aldı başın düştü yitti
Ne kimse gördü anı ne işitti*

Bu hâle sadece Kuru Kadı ve Deli Husrev şahit olur. Rumeli topraklarında, akınlarda, zafer meydanlarında bu hâller gönül gözü açıklar için pek tabiidir:

*Bunların böyle hâli dedi çoktur
Bilirsın gözlüye hod gizli yoktur*

Kadı Ali’dan yüzlerce yıl sonra Ömer Seyfettin ise bu şöyle ifade eder: “Grişgal’de komşu palangalardan Kuru Kadı için deli oldu diyorlardı. Her an bekâ bâdesini içmiş ezeli bir sarhoş gibi nihayetsiz bir gaşy, pâyânsız bir zevk, sükûn bulmaz bir heyecân içinde yaşıyordu. Fakat nasıl deniz çanağa sığmazsa onun büyük sırrı da ruhuna sığmadı taşı. Huruç günü gördüğü harikayı herkese anlatmaya başladı. Hatta daha ileri gitti çok iyi okuduğu Mevlid-i şerif lisanıyla o gün gördüğünü yazdı yüzlerce beyitlik bir destan düzdü.” Ama artık gördüğü güzelliğin sihrini kaybetmişti...

Görüldüğü üzere Anadolu’nun *Kesikbaş Hikâyesi*; önce Rumeli’de Kadı Ali’nin mesnevisine, yine Rumelili Peçevî’nin tarihine, Evliya Çelebi’nin seyahatnâmesine ve son olarak da Ömer Seyfettin’in hikâyesine konu olmuştur. Anadolu ve Rumeli’de yazılmış nice tasavvufî eserde, dinî-destanî hikâyede, gazavatnâme ve fetihnâmelerde benzeri örnekleri görmek mümkündür.

Balkanlarda Yunus Emre ilahileri camilerde ve tekkelerde hâlihazırda okunmaktadır. Merkezlerde yapılan icraları tabii karşılamakla birlikte beş yıl görev yaptığım Bosna’da bir bayram sabahı yolculuk sırasında durduğumuz küçücük bir köy camiinde bayram namazı öncesinde bir Yunus ilahisinin okunduğuna şahit olduk. Anlamını bilmedikleri bu şiiri vecd ile okuyup dinliyorlardı. Yine Süleyman Çelebi’nin mevlidi *Vesiletü’n-necât*, Anadolu ve bütün Türk dünyasında olduğu gibi Balkanlarda da önemli bir sembol eserdir. Gazi Husrev Beğ camiinin 1531 tarihli vakfiyesinde mevlit töreni için ayrılmış tahsisattan bahsedilmektedir. Bu belgeden anlaşılmaktadır ki mevlit okutma geleneği Balkanlarda saraydan önce başlamıştır. Süleyman Çelebi’nin *Vesiletü’n-necât*’ına nazire yazılan Türkçe mevlitlerin yanında Arnavutça, Boşnakça telif mevlitler ve *Vesiletü’n-necât* tercümeleleri meydana getirilmiştir.

Sarı Saltık; Hoca Ahmed Yesevî’nin takipçisi, Anadolu ve Rumeli fetihlerinde önemli rol almış, adına destanlar yazılmış ve rivayetler söylenmiş bir kahramandır. Ondan fazla ülkede kırkın üzerinde türbe ve makamı bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı Balkanlardadır. Hayatının önemli bir bölümünü Rumeli şehirlerinde kadı olarak geçiren XVII. yüzyıl şairi Nev’izâde Atâyî, vazifesi gereği Balkan kültürü ve inanışlarına vakıf, bu coğrafyayı çok iyi tanıyan biriydi. Özellikle *Nefhatü’l-ehzâr* mesnevisindeki hikâyelerin birçoğu Balkanlardaki belde ve şehirlerde geçmektedir. *Heft-hân* mesnevisinde; Sarı Saltık türbesi, Atâyî’nin yaşadığı dönemde hastaların ve dertlilerin şifa bulmak amacıyla götürüldükleri kurban adanan ve kesilen kutsal bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine *Nefhatü’l-ehzâr* mesnevisinde; Atâyî, Romanya Babadağ’da kadılık yaptığı sırada görüp işittiği, bizzat şahit olduğu Sarı Saltık kerametini anlatır. Osmanlı’nın başına bela olan Rus ve Leh Kazakları bir gün Baba beldesine “şayka” adını verdikleri tekneleriyle baskın yaparlar. Bu eşkıyalar şehri yakıp yıkıp yağmalarlar. Kasabının en ferah yerinde de Sarı Saltık Baba’nın tekkesi bulunmaktadır:

*Olmuş idi ol yere nüzhet-fezâ
Tekye-i pâk-i Sarı Saltuk Baba*

Bu teknelerden birinin uğursuz askerleri Saltık Baba’nın türbesini talana başlarlar. Sandukanın yeşil örtüsünü, şamdanlarını ve kilimlerini dürüp teknelerine götürürler. Hava gayet açık ve güzeldir. Şehri yağmalayan Kazaklar kaçarken türbeyi soyan hırsızların bulunduğu gemi kara bir bulutla kaplanır ve girdaba yakalanarak Baba beldesine geri döner. Kıyıda bekleyen belde halkı eşkıyayı yakalar iyice bir dövükten sonra çaldıkları türbe eşyalarını onların sırtına vurup tekkeye kadar taşırlar. Şair bu mucizevi hadiseyi Sarı Saltık’ın kuvvetini gösterdiği bir gaza olarak ifade ederken okuyup dinleyenlerin de bundan nasiplenmesini ister:

*Zâl-i zer-âsâ Sarı Saltuk Baba
Kuvvetin izhâr edip etdi gazâ*

*Sen de dilâ gûş kılıp kıssayı
Kıssadan ârif isen al hisseyi*

Buraya kadar, Anadolu'dan Balkanlara doğru gelişen edebî etkileşimden bahsedip birkaç örnek verdim. Buna mukabil Balkanlardan Anadolu'ya doğru meydana gelen etkileşime misal olarak da Rumelili şairlerin şehrengiz yazma geleneğini verebiliriz. Yine 1911'de Manastır'da çıkan, sonra yayımı Selanik'te sürdürülen *Genç Kalemler* dergisi ve Yeni Lisan hareketi Balkanlarda doğmuştur. Bu hareket devrin hemen bütün şair ve yazarlarına etki etmiştir.

1878 Avusturya'nın Bosna'yı işgali üzerine Safvet Başıç gibi Boşnak aydınlar *Misbah*, *Yeni Misbah* adlı mecmualarda Türkçe makaleler yazmış sık sık Rumeli kökenli Mehmed Âkif'e atıfta bulunmuştur. Bu dergiler hem Başıç'ın makalelerini hem de Mehmed Âkif'in *Sebilürreşad*'da yayımlanan yazılarını Arap harfli Boşnakça olarak tercüme etmiş, okuyucuya ulaştırmıştır. Âkif bu yazılarıyla Bosnalı Müslümanların ilham ve umut kaynağı olmuştur.

Sembolik birkaç eserle ele aldığımız edebî etkileşim örneklerinin sayısı yüzlercedir. Sabahki otumlardan bu yana ifade edilen şudur ki bu verimli Balkan toprakları kendi mahallî niteliklerini taşıyan birçok şair ve edip yetiştirmiştir. Hayretî, İrem bahçesine benzeyen Rumeli'de yetişen şairleri güzel sesli bülbüllere benzetir.

*Be bu Rum illeridir bunda sühandânlar olur
Bu İrem gülşenidir mürğ-i hoş-elhânlar olur*

Rumelili sanatçılar, Anadolu'nun kültürel özellikleriyle mayalanmış, olgunlaşmış ve kendi iç dinamikleri olan bir tarz meydana getirmiştir. Bugün böyle güzel toprakların gerçekleşmesi, sanat-edebiyat buluşmalarının yapıyor olması yüksek potansiyeli olan bu tarzın tabii bir neticesidir. Böyle faaliyetler bize , “hudutların mahzun” olmadığını haykırıyor. “Ufuktaki sonsuzluğun tadını bilmek” ancak bu yolla mümkün olacaktır. Emeği geçenlere şükranla...

Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

KÖKEN BİLİMİ ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA TÜRKÇE VE ARNAVUTÇA ARASINDA KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Şükrü Halûk AKALIN¹

Özet

Türkçe ile Balkan dilleri arasındaki dil ilişkilerinin tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Osmanlı öncesinde Hun, Avar, Kuman, Peçenek topluluklarıyla, Oğuzların Balkanlardaki yerleşimleri Doğu Roma, Yunan, Arnavut ve Slav halklarıyla dil ilişkilerinin alt katmanını oluşturur. Balkan dillerindeki eskicil ögelerin yanı sıra yer adlarındaki kalıntılar bu erken dönemin izlerini taşır. Osmanlı döneminde ise bölgede kurulan kesin hâkimiyet, dil ilişkilerinin yoğunluk kazanmasını sağlamıştır. Balkan dillerinin Osmanlı Türkçesinden yoğun bir biçimde etkilendiği bu dönemde Türkçenin söz varlığından sözcükler, deyimler, hatta ekler kopyalama yoluyla alınmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak günümüzde Balkan dillerinde Türkçeden kopyalanmış ögeler dikkat çekici boyuttadır. Buna karşılık Türk yazı diline Balkan dillerinden geçen söz varlığı ögeleri daha az sayıdadır. Ancak Türkiye Türkçesi ağızlarında Balkan dillerinden kopyalamalar yazı diline göre nicelik bakımından daha fazla olduğu gibi söz varlığı alanları bakımından da çeşitlilik gösterir. Örneğin TDK *Türkçe Sözlük*'te Arnavutça kökenli tek sözcük *plaçka* ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığı sıfır olarak yer alırken Anadolu ve Rumeli ağızlarında Arnavutça alıntılarının nicelik bakımından çokluğu dikkati çeker. Ancak ağızlardaki söz varlığındaki kopyalamaların araştırılması köken bilimi çalışmalarını gerektirir. Bu durum yalnızca Türkiye Türkçesi ağızlarında değil Arnavutçanın ağızlarının araştırılmasında da karşımıza çıkmaktadır. Arnavutçanın ağızlarında yapılacak köken bilimi araştırmaları yazı dilinin dışındaki kopyalamaların da ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bildiride Türkçe Arnavutça dil ilişkisinin, dolayısıyla kültürel etkileşiminin ağızların söz varlığı üzerine yürütülecek köken bilimi araştırmalarıyla ortaya konulabileceği örneklerle ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arnavutça, söz varlığı, kod kopyalama, dil ilişkileri, kültürel etkileşim

¹ Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, sukrualuk.akalin@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5313-1763

CULTURAL INTERACTION BETWEEN TURKISH AND ALBANIAN IN THE LIGHT OF ETIOLOGY RESEARCH

Abstract

The history of language contacts between Turkish and Balkan languages dates back to very ancient times. Pre-Ottoman Khun, Avar, Cuman, Pecheneg communities and Oghuz settlements in the Balkans constitute the lower layer of linguistic relations with Eastern Roman, Greek, Albanian and Slavic peoples. In addition to the archaic Turkic elements in the Balkan languages, the remains in place names bear traces of this early period. The absolute dominance established in the region during the Ottoman period enabled language relations to intensify. In this period, when Balkan languages were heavily influenced by Ottoman Turkish, words, idioms, and even suffixes were copied from the Turkish vocabulary. As a natural result of this, today there are remarkable elements copied from Turkish in the Balkan languages. On the other hand, the vocabulary elements transferred to the Turkish written language from the Balkan languages are much less numerous. However, in Turkish dialects, the copies from the Balkan languages are more in quantity than in the written language, and they also vary in terms of vocabulary areas. For example, in the TDK *Turkish Dictionary*, the frequency of use of a single word of Albanian origin *plaçka* ‘raid’ in standard Turkish is listed as zero, while the high number of Albanian loanwords in Anatolian and Rumelian dialects draws attention. However, investigating the copies in the vocabulary in dialects also requires etymological studies. This situation is encountered not only in Turkish dialects but also in researching Albanian dialects. Etymological research on the dialects of Albanian will also reveal copies outside the written language. In this paper, the Turkish-Albanian language contacts, and cultural interaction, which can be revealed through etymological research on the vocabulary of the dialects, is discussed with examples.

Keywords: Turkish, Albanian, vocabulary, code copying, language relations, cultural interaction

Giriş

Balkan dilleri ile Türkçe arasındaki ilişkiler bir yandan tarihî derinliğin katmanları, diğer yandan coğrafi yakınlıklar; öte yandan siyasi, kültürel, iktisadi ve askeri ilişkiler dolayısıyla dil araştırmalarında ilgi çekici veriler sunmaktadır. Hun, Avar, genel olarak Kıpçak diye adlandırılan Kuman ve Peçenek topluluklarıyla kısmen Oğuzların Osmanlı öncesi Balkanlardaki yerleşimleri Doğu Roma, Yunan, Arnavut ve Slav halklarıyla dil ilişkilerinin alt katmanını oluşturur. Balkan dillerindeki eskicil öğelerin yanı sıra yer adlarındaki kalıntılar bu erken dönemin izlerini taşır. Daha eski bir katman ise adları da dâhil olmak üzere Bulgarların dilinde kendisini gösterir. Osmanlı döneminde ise bölgede kurulan kesin hâkimiyet dil ilişkilerinin yoğunluk kazanmasını sağlamıştır. Balkan dilleri Osmanlı Türkçesinden yoğun bir biçimde etkilendiği bu dönemde Türkçenin söz varlığından sözcükler, deyimler, hatta ekleri kopyalama yoluyla almıştır. Bu öğelerin yalnızca Türkçe kökenlilerle sınırlı kalmadığını, Türkçenin tarihi boyunca dil ilişkisi içerisinde bulunduğu dillerden kopyaladığı sözcüklerin, deyimlerin, ibarelerin, eklerin köprü dil Türkçe aracılığıyla Balkan dillerine geçtiğini belirtmemiz gerekir. Aynı oranda olmasa da Balkan dilleriyle Türkçe arasındaki etkileşimin ilişki düzeylerine göre Türkçede Balkan dillerinden kopyalamaların da bulunduğu bir gerçektir.

Bu ilişkinin yazı dili boyutundaki verilerinin yanıltıcı olabileceğini belirtmemiz gerekir. Örneğin ölçünlü Türkçenin sözlüğü TDK *Türkçe Sözlük*'te Arnavutçadan geçen tek sözcük 'çapul' anlamındaki *plaçkaya* karşılık ölçünlü Arnavutçada *arpaxhik*, 'arpacık', *ashik* 'aşık', *bullgur* 'bulgur', *dizgjin* 'dizgin', *gjerdek* ~ *gjurdek* 'gerdek', *jufkë* 'yufka' vb. kopyalanmış birkaç yüz sözcük vardır (TDK 2011, s. 2674). *Türkçe Sözlük*'te (TDK 2023, s. 2709) tanığı bulunmayan *plaçka* ile türevleri *plaçkacı* ve *plaçkacılık* sözlerinin Türkçe Ulusal Derlemi'ndeki 50.678.199 sözcük içerisindeki kullanım sıklığı sıfırdır (<https://v3.tnc.org.tr>). Xhanari'ye göre (2022, s. 5) Türkçeden kopyalanmış 4.406 Türkçe alıntıdan 1.400'ü Arnavutça sözlükte bulunmaktadır. Dizdari, el yazması olarak bıraktığı *Fyvalor i Orientalizmave* adlı eserinde 4.406 sözcüğün doğrudan doğruya Türkçeden geçtiğini savunmaktadır. Diğer araştırmacılardan farklı olarak eserinde Türkçe alıntıları, Arnavutçaya uyarlamış sözcüklerin ses bilgisel değişikliklerini inceleyen Dizdari, Arnavutçanın lehçeleri ve Balkan dillerindeki yayılışları üzerinde de durmuştur (Xhanari, 2022, s.6). Çağdaş Arnavutçanın derlemi bulunmadığı için bu sözlerin kullanım sıklığı ne yazık ki belirlenememektedir.

Türk ve Arnavut yazı dillerinin söz varlığındaki bu verilerin yanında gerek Türkçenin gerek Arnavutçanın ağızlarının buldukları coğrafyalardaki dil komşulukları dolayısıyla sözcük alışverişlerinin yaşanması kaçınılmazdır. Balkan yazı dillerine ve ağızlarına Türkçe söz varlığı öğeleri geçerken Balkanlardaki Türk ağızlarına da Balkan dillerinden sözcükler söz varlığına katılıyordu. Ağızlar arasındaki geçişkenlikler dolayısıyla Balkan dillerinden geçen sözcüklerin Balkan Türk ağızlarıyla sınırlı kalmayarak Türkçenin Trakya ve Anadolu ağızlarına geçmemesi düşünülemez. İskânlar, göçler aracılığıyla Balkan Türk ağızlarındaki Balkan dillerinden alınma sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını sürdürmesi söz konusu olabilmektedir.

Güneydoğu ve Doğu Avrupa dillerindeki Türkçe öğeleri araştıran Miklosich'ten (1884-1890) ve Osmanlı Türkçesi söz varlığındaki Rumca ve Romanca öğeleri işleyen Meyer'den (1893) bu yana Türkçe ve Balkan dilleri arasındaki ilişkiler araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Škalji (1966) Sırpçadaki, Grannes (1996) Bulgarcadaki, Dizdari (2006) ve Xhanari (2022) Arnavutçadaki Türkçe öğeleri araştırmıştır. En son çalışma olan Xhanari'nin eserinde Türkçe kökenli sözcüklerin yanı sıra Türkçenin köprü dil aracılığıyla geçen söz varlığı öğeleriyle Türkçeden geçen özel adların ve soyadlarının listesi de yer almaktadır (Xhanari, 2022).

Türk Dil Kurumunun 1932-1934 ve 1952-1959 yılları arasındaki derleme çalışmalarının verimlerini *Söz Derleme Dergisi* ve *Derleme Sözlüğü* adlarıyla yayımlamasından sonra da Anadolu ağızlarındaki Rumca (Tietze, 1955, 1962; Tzitzilis 1987) ve Slavca (Tietze, 1957, 1973-1974) kökenli sözler üzerinde de durulmuştur. Ancak Türkiye Türkçesi ağızları söz varlığındaki öğelerin köken araştırmalarının yeterince yapılmadığı görüşündeyiz. *Derleme Sözlüğü*'ndeki 124.692 madde başı sözün köken bilgisi verilmemiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bu geniş söz varlığı içerisinde çeşitli dillerden kopyalanmış sözcükler olduğu açıktır. Yakın zamanda yayımlanmış iki köken bilimi sözlüğünün (ETDES 2020; TETTL 2021) tarihsel ve çağdaş yazı dilimizin yanı sıra ağızlarımızın söz varlığından sözcüklerin köken bilgilerini de kapsaması Türkçenin Balkan dilleriyle olan dil ilişkilerinin ve kültürel etkileşiminin ortaya konulmasında önemli veri kaynağı oluşturacağı görüşündeyiz.

1.1. Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)

Prof. Dr. Hasan Eren (1919-2007) ömrünü Türk dilinin köken bilimi araştırmalarına kendisini adanmış dil bilginimizdir. Türkçenin söz varlığındaki sözcüklerin, yer adlarımızın kökeni üzerine yazdığı çok sayıdaki makalenin, sunduğu bildirinin yanı sıra *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nü (1999) de yayımlamıştı. Çalışmalarını bu yayımdan sonra daha da artıran ve sözlüğü için yeni maddeler yazan Prof. Dr. Eren, sözlüğünün yeni baskısını yapamadan aramızdan ayrılmıştır. Prof. Dr. Eren'in yazdığı yeni maddelerin yanı sıra tamamlayamadığı maddeleri, madde müsveddelerini, notlarını değerlendirip sözlüğün *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adını verdiği yeni baskısını hazırladım. Sözlüğün birinci baskısında göndermelerle birlikte 2.891 madde bulunurken *ETDES*'te bu sayı 3.734'e ulaşmıştır. Sözlükte yalnızca Türkiye Türkçesinin değil çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığındaki öğelerin de kökenlerine değinilmektedir. Madde başı sözcüğün çağdaş Türk lehçelerindeki ve tarihî Türk yazı dillerindeki biçimleri ve anlamları gösterilmiş ardından köken açıklaması yapılmıştır. Kimi maddelerde Türk yazı dillerinde farklı sözcüklerin kullanılması durumunda bunların da köken açıklaması verilmiştir. *ETDES*'te tarihsel ve çağdaş Türk yazı dillerinin yanı sıra ağızlarımızın söz varlığından öğelerin de kökenleri üzerinde durulması, madde başı sözcüklerin ağızlardaki değişkelerinin gösterilmesi ağız köken bilimi için sözlüğü önemli bir veri kaynağı kılmıştır. Hazırladığım dizinde sözlükte kökeni üzerinde durulan, maddelerde değinilen, değişkeleriyle verilen ağızlarımızın söz varlığı 2.504'tür. Dizin aracılığıyla Türkçenin Balkan dilleriyle olan dil ilişkisinin boyutlarını da görmek mümkündür. Hazırladığım dizinler Türkçenin tarihi boyunca kültürel etkileşim içerisinde bulunduğu Arnavutça, Bulgarca, Grekçe, Makedonca, Rumence, Sırpça, Slavca vb. Balkan dil-

leriyle olan dil ilişkisinin somut göstergelerini içermektedir.

1.2. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (TETTL)

Andreas Tietze (1914-2003) de kendisini Türklük bilimi (Türkoloji) çalışmalarına adanmış bir bilim adamıydı. Viyana Üniversitesi Tarih Bölümünde okurken Balkan tarihi, Slav dil bilimi, Orta Doğu dilleri üzerine yoğunlaştı. Tietze, 1935 yılında Türkiye'ye yaptığı ilk yolculuktan sonra Türkiye'de üniversitelerde çalışmaya, Türk dili ve edebiyatının çeşitli konularında monografiler, araştırmalar yayımlamaya başladı. Yıllardır topladığı malzemeyle hazırladığı *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*'nin birinci cildi 2002 yılında yayımlandı. Tietze'nin ölümünden sonra önce Prof. Dr. Semih Tezcan'ın, sonra da Hacettepe Üniversitesinden çalışma arkadaşlarımız Prof. Dr. Emine Yılmaz ve Prof. Dr. Nurettin Demir editörlüğünde sözlüğün yayımı tamamlandı. En son gözden geçirilmiş ve genişletilmiş üçüncü baskısı sekiz cilt olarak yayımlanan *TETTL*'de yaklaşık altmış bin madde başı ve madde içi bulunmaktadır. Bildiride 2021 yılında yayımlanan ikinci baskı kullanılmıştır.

2. Yöntem

Araştırmada Türkçe ve Balkan dilleri arasındaki sözcük alışverişinin geleneksel olarak *ödüncleme*, *alıntılama*, *aktarma*, *anlam aktarma*, *karışma* vb. olarak adlandırılması yerine Johanson (2021, s. 172) tarafından geliştirilen modele göre *kod kopyalama* terimi ile karşılınması tercih edilmiştir. Johanson'a göre Türkçenin içinde bulunduğu kopyalama süreçleri sözlük, biçim bilimi, ses bilimi, bürün bilimi, söz dizimi vb. dil alt yapılarını etkilemiştir. Bildirinin sınırları içerisinde Türkçenin ağızlarındaki kopyalanmış söz varlığı öğeleri tarihsel karşılaştırmalı köken bilimi yöntemiyle incelenmiştir. Amaç yalnızca Balkan dillerinde kopyalanan Türkçe öğeler üzerinde durmak değil Türk ağızlarında Balkan dillerinden kopyalanmış öğeleri de birlikte değerlendirmek ve dil ilişkilerinin yoğunlaştığı kültürel etkileşimin alanlarını belirlemeye çalışmaktır.

ETDES ve TETTL'nin bütüncül yapısının incelenmesi sonucunda Türkçenin ağızlarında geçen Arnavutça kopyalamalar belirlenmiş, bu söz varlığının Bulgarca, Makedonca, Rumence, Sırpça, Yunanca vb. Balkan dillerindeki biçimleri üzerinde durulmuş, diller arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

3. Bulgular

Araştırmada Arnavutçadan kopyalanmış yirmi yedi sözcük bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sözcüklerden birinin yalnızca Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olduğu görülmüştür. Öncelikle Osmanlı Türkçesindeki sözcük üzerinde durulacak sonra da ağızlarda saptanan yirmi altı Arnavutça sözcük incelenecektir.

3.1. Osmanlı Türkçesinin Söz Varlığında

Osmanlı Türkçesinde Arnavutçadan kopyalama olduğu bilinen **plaçka** sözünün dışında Şemseddin Sami'nin Kâmûs-ı Türki'de Arnavutçaya kökenlendirdiği **çapa**, **çete**, **fistan**, **işporta**, **kümes**, **pala**, **vedre** sözleri de vardır. Ancak bugün bu sözlerin Arnavutça olmadığı bilinmektedir. Şemseddin Sami'nin Arnavutçadan alındığını belirttiği **besa**, **istringa** (<**şutrunğa**) ve **malsör** sözleri ise ağızlarda belirlenememiştir. Tietze **besa sözünü** Osmanlı Türkçesi söz varlığında Arnavutçadan kopyalama olarak vermiştir:

besa I 'and, yemin' <Arnavutça **besa** 'and, yemin' (TETTL, 2021, s. 550). Şemseddin Sami'nin (1901, s. 292) 'Arnavut ahd ü pey2 manı' diyerek tanımladığı **بسا** sözünün Osmanlı Türkçesinde **besa vermek** 'taahhüt etmek' biçiminde kullanımı da vardı. Bilindiği gibi Şemseddin Sami'nin *Besa yahut Ahde Vefa* adlı bir de piyesi bulunmaktadır.

3.2. Ağızların Söz Varlığında

Rumeli ve Anadolu ağızlarındaki Arnavutça kopyalamalar elden geldiğince kavram alanlarına göre sınıflandırılarak incelenmiştir:

Doğa

loç ol- 'ıslanmak' < Arnavutça **lloç** 'çamur' (TETTL, 2021, s. 494). Arnavutça çamur anlamındaki sözün çamura bulanmanın ıslanmaya yol açtığından ağızlarda **loç olmak** sözü ıslanmak karşılığına kullanılmıştır.

lom III 'ırmak, bataklık' < Arnavutça **llom** 'bataklık' (TETTL, 2021, s. 498). Arnavutça sözcük ağızlarda biçimce ve anlamca kopyalanmış olarak kullanılmıştır.

pika II 'damla' < Arnavutça **pika/pika** 'damla' (TETTL, 2021, s. 471). Sözcüğün biçim ve anlamca ağızlarda kopyalandığı görülüyor.

Bitki

kalembek/kalimbek/kalambok 'mısır darısı' ~ **kolomoç** 'mısır' < Arnavutça **kallambóq** 'mısır darısı' ~ Bulgarca **kalambok/kalambuk** 'mısır darısı' (TETTL, 2021, s. 74). Arnavutçada ve Bulgarcada kullanılan sözün ağızlarda anlamca aynılık gösterdiği ancak ses yapısı bakımından değişime uğradığı görülüyor. **Kolomoç** biçimi ise dikkat çekicidir.

kikirik I ‘yer fıstığı’ <Yunanca **κικιρικι** (kikiriki) ~ Arnavutça **kkirik/qiqiriq** ‘yer fıstığı’ (TETTL, 2021, s. 280). Yunancada ve Arnavutçada kullanılan sözcüğün Yunancadan mı Arnavutçadan mı geçtiği belirlenememiştir. Ancak sözcüğün hem biçimini hem de anlamını ağızlarda koruduğu anlaşılıyor.

kiriş III ‘pırasa’ <Arnavutça **krishë** ‘yabani zeytin; yabani kuş-konmaz’ (TETTL, 2021, s. 289). Arnavutçadaki anlam ile ağızlarımızdaki anlamın farklılığı dikkat çekicidir.

Hayvan

barza/bâza ‘yarısı beyaz yarısı kara keçi’ <Arnavutça **bardhë** ‘beyaz’ (TETTL, 2021, s. 485). Arnavutçadaki beyaz renk adı ağızlarımızda siyah ve beyaz karışımı renkteki keçi için kullanılması anlam değişikliği yaşandığını göstermektedir.

çuran ‘hindi’ <Arnavutça **çuran** ‘hindi’ (TETTL, 2021, s. 254). Arnavutça sözcük biçimi ve anlamıyla ağızlarımızda kopyalanmıştır.

maz II ‘üç yaşında koyun’ <Arnavutça **maz** ‘hayvanların küçük olanı, özellikle de tay’ (TETTL, 2021, s. 84). Arnavutçada genel olarak küçük hayvanlar için kullanılan sözcük anlam daralmasıyla üç yaşında koyunu adlandırmakta kullanılmıştır.

mulu ‘koyun midesinin bağırsağa bitişik yeri’ <Arnavutça **mullë** ‘karın’ (TETTL, 2021, s. 159). Arnavutçada ‘karın’ anlamındaki sözcüğün anlam daralmasına uğradığı görülüyor.

İnsan

billa/bulla ‘abla’ Bulgarca **bula** ‘Türk kadını’, Slavo-Makedonca **bula** ‘Türk kadını’, Sırpça-Hırvatça **bula** ‘aşağı sınıf Türk kadını’, Arnavutça **bullë** ‘gelinin makyajını yapan kadın’. Tietze diğer Türk lehçelerinde bilinmeyen sözün kökeninin belli olmadığını belirtirken 1642 yılında yazılmış bir Yunanca kaynakta **μπονλα** **búla** ‘yüzü örtülü Türk kadını’ anlamında Balkan dillerindeki anlamda geçmekte olduğu görüşünü dile getiriyor (TETTL, 2021, s. 568). Ancak Eren (ETDES 2020, s. 2) ağızlarda kullanılan **billa**, **bulla** sözlerinin eskicil bir öge olan **bula** biçimine dayandığını ileri sürer.

çupa ‘yetiştirilmiş genç kız’ <Arnavutça **çüpë** ‘yetiştirilmiş genç kız’. Tietze, Arnavutça sözün Bulgarca **çupa** ya da Yunanca **τσούπα** (**tsúpa**) üzerinden ağızlara geçmiş olabileceği görüşündedir (TETTL, 2021, s. 254).

finiyer/fineri/finiyerli ‘çok bilmiş, içten pazarlıklı; zayıf, dertli, hırçın çocuk’ <Arnavutça **finokëri** ?

Tietze, anlamını vermediği sözün Arnavutçadan ağızlara geçmiş olduğu görüşündedir (TETTL, 2021, s. 89).

guşa/goşe ‘guatr’ <Arnavutça **guşë** <Rumence **guşă** <Latince **geusiae** ‘guatr’ (TETTL, 2021, s. 284). Nihai kökeni Latinceye dayanan sözün Arnavutça aracılığıyla ağızlara geçtiği anlaşılıyor.

kopil ‘çocuk; piç’ <Arnavutça **kopil** ‘piç’. Argodaki **kopil** sözü biçim ve anlam özellikleriyle birlikte kopyalanmıştır (TETTL, 2021, s. 333).

motra ‘kız kardeş’ <Arnavutça **môtër** ‘kız kardeş’ (TETTL, 2021, s. 147). Göçüşme sonucunda ağızlarda kullanılan sözcük Arnavutçadaki anlamını korumaktadır.

nevri dön- ‘insan sinirlenmek, öfkelenmek’ <Yunanca **νεψα** (nevra) ‘sinir’ ~ Arnavutça **nevri** ‘mide bulantısı’ (TETTL, 2021, s. 224). TDK *Türkçe Sözlük* (2023, s. 2487) **nevîr** sözünü Arapça **nevîr** köküne dayandırmakta ve ‘yüzün rengi, bet beniz’ olarak anlamlandırmaktadır. Nişanyan ise (2018, s. 616) **nevîr** sözünü kesin olmamakla birlikte Arapça نور (nūr) köküne bağlamaktadır.

Giyisi

dalman ‘pelerin’ <Arnavutça **dallmë** ‘pelerin’ (TETTL, 2021, s. 275). Ses olayı yaşayan sözcük anlamını koruyarak Arnavutçadan kopyalanmıştır.

fermele/fermana/fermene ‘işlemeli kolsuz esnaf yeleği’ <Arnavutça **fermelë** ‘işlemeli kolsuz esnaf yeleği’ (TETTL, 2021, s. 62). Ağızlardaki değişikliklerine karşılık sözcük Arnavutçadan anlamını koruyarak kopyalanmıştır.

Eşya

binar ‘döşeme altı tahta parçası’ Arnavutça **binár** ‘kiriş’ (TETTL, 2021, s. 595). Sözcüğün biçim ve anlamını koruduğu anlaşılıyor.

çerge ‘kilim, yün örtü’ <Latince **serica** ‘kilim, yün örtü’ Arnavutça **tşerge** (TETTL, 2021, s. 184). Ses yapısı dolayısıyla Arnavutçadaki biçimin Latinceye değil Türkçeye kopyalandığı anlaşılıyor.

hinka ‘huni’ <Arnavutça **hinkë** ‘huni’ (TETTL, 2021, s. 474).

Küçük bir ses değişikliğiyle kopyalanan sözcük ağızlarda anlamını korumuştur.

işbata/ısmafa ‘kılıç’ <Arnavutça **şpatı** <Latince **spatha** <Eski Yunanca **σπάθη** (spáthē) ‘kılıç’ (TETTL, 2021, s. 535). Başta ünlü türemesiyle ağızlarda kullanılan sözcüğün Arnavutçanın köprü dil oluşuyla kopyalandığı anlaşılıyor.

matara/matra ‘su kabı’ <Arnavutça **matara** ‘su kabı’ (TETTL, 2021, s. 77). Tietze’nin Arnavutça olarak verdiği sözün kökeni tartışmalıdır. ETDES’te **matara** maddesi bulunmamaktadır. Nişanyan’ın (2018, s. 537) Arapça ‘kese, tulum’ anlamını verdiği **matara(t)** sözüne dayandırması düşündürücüdür. TDK *Türkçe Sözlük*’te (2023, s. 2308) köken olarak verilen Arapça *miṯhare* sözünün anlamının ‘taharet ibriği’ olması dolayısıyla **matara** sözcüyle birleştirilmesi zordur. Arnavutça sözün kökeninin aydınlatılması gerekmektedir.

Bu sözcüklerin yanı sıra Tietze kökeni tartışmalı iki sözcüğün de Balkan dillerine bağlanabileceği görüşünü dile getirmektedir:

baş VI ‘tam, o anda’ < Bulgarca/Sırpça-Hırvatça/Arnavutça **baş** ‘tam, o anda’. Türkçe kökenli *baş* ‘kafa’ sözüne dayandırılmasına Çabej’in Türkçedeki biçimin böyle bir anlamı olmaması nedeniyle karşı çıkışına dikkat çeken Tietze sözün aynı anlamdaki Bulgar, Sırp, Hırvat ve Arnavut dillerindeki *baş* biçimine dayandığı görüşündedir (TETTL, 2021, s. 494).

ıska ‘hedefi tutturamama, karavana’ < Arnavutça **s’ka** ‘yoktur’. Theodorides’in tanıklığında Tietze Türkçede kökeni belirlenememiş bu sözün Arnavutça olduğunu kaydeder (TETTL, 2021, s. 530). TDK *Türkçe Sözlük*’te kökeni belirtilmeden argo olarak etiketlenen sözün ıskalama, ıskalamak, ıskalayış türevleri de vardır (TDK, 2023, 1629).

Tartışma ve Sonuç

Bir bildiri sınırları içerisinde bütüncül çıkarımda bulunmanın, kesin yargılar ileri sürmenin güçlüğünün farkındayız. Bu çalışmayla genç meslektaşlarımızı dil ilişkilerinin araştırılmasında köken bilimi verileri üzerine yoğunlaşmalarını sağlamak ve yalnızca yazı dilini değil kültür etkileşimlerini canlı bir biçimde yaşatan ağız araştırmalarına yönlendirmek, *ETDES* ve *TETTL*’nin konuşma dili ile ağız verilerinin araştırılmasında kaynak olarak kullanılması düşüncesini vermektir.

Bildiride TETTL (2021) ve ETDES (2020) üzerinde gerçekleştirilen çalışmada elde edilen yirmi yedi sözcük incelenmiştir. Bunlardan Osmanlı Türkçesinde Şemseddin Sami’nin de sözlüğünde yer verdiği Arnavutçadan kopyalanan **besa** sözü bugün

Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığını yitirmiştir. Yazı dilimizin söz varlığındaki **iska**, **matara** ve **nevır** sözlerinin ise *Türkçe Sözlük*'teki köken bilgisinin araştırılması gerektiği görüşündeyiz.

Ağızlarımızda 'abla' anlamındaki **billa** ~ **bull**a sözünün Balkan dillerine dayandırılmayacağı açıktır. Eren'in (ETDES, 2020, s. 1-2) belirttiği gibi **aga** sözünün Türkçe 'kız kardeş' anlamındaki **bula** ile birleşmesinden **abla** sözü oluşmuştur. Bugün yerel ağızlarda kalmış bulunan **bulanın** eskiden yaygın olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Macarca gibi dillerde alıntı olarak saklanması bunu doğrulamaktadır.

Türkçe Sözlük'te Arnavutçadan geçen **plačka** sözü tek örnek olmasına karşın ağızlarda, özellikle Rumeli ve ona komşu ağızlarda Arnavutçadan kopyalanmış sözcüklerin doğa, bitki, hayvan, insan, giysi ve eşya kavram alanlarında bulunduğu görülmüştür. Bu kavram alanları tartışmalı bulunabilir. Meslektaşlarımızın önerileri doğrultusunda kavram alanları gözden geçirilerek geliştirilebilir. Bununla birlikte ağızlarda Arnavutçadan kopyalamaların gündelik yaşamla ilgili olduğu, somut nesne, varlık, durum adlarından kaynaklandığı görülmektedir. Yaşanılan coğrafyada tarımı yapılan ürünlerin, besleyiciliği yapılan küçük baş hayvan adlarının ve bunlarla ilgili söz varlığının kopyalanması ticari ilişkilerin de göstergesidir. Komşuluk ilişkisi içerisindeki Türk ve Balkan topluluklarının eşya ve yiyecek, giyecek adlarında karşılıklı sözcük alışverişinde buldukları, bunun tek yönlü olmadığı anlaşılıyor.

Kültürel etkileşimin bir göstergesi olan dil ilişkileri sonucunda Balkan dillerinde Türkçe kopyalamalar araştırmaların konusunu oluştururken Türkçede Balkan dillerinden kopyalamalar üzerine çalışmalar genellikle yazı diliyle sınırlı kalmıştır. Ölçünlü konuşma dilinde ve ağızlarda, özellikle de Rumeli ağızlarında Balkan dillerinden geçen söz varlığının araştırılması gerekir. Bu çalışmaların Balkan yazı dilleri ile de sınırlanmaması, Balkan dilleri ağızlarını da kapsayacak bir biçimde genişletilmesi gerektiği görüşündeyiz. Türkçe ve Balkan dilleri arasındaki ilişkilerin köken biliminin ilkeleriyle yürütülmesi bir yandan kültürel etkileşimin ve dil ilişkilerinin boyutunu ortaya koyacağı gibi Türkçe ve Balkan dilleri köken bilimi araştırmalarına, sözlük bilimine de önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akalın, Ş. H. (2011). Ek bilgiler: Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı. *Türkçe Sözlük* (11. baskı, s. 2673-2674). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ş. H. Akalın, Ed.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dizdari, T. (2006). *Fjalori i Orientalizmave*. Tiranë: [Yayıncı adı eksik].
- Grannes, A. (1996). *Turco-Bulgarica: Articles in English and French concerning Turkish influence and Bulgarian*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer, G. (Tarihsiz). *Türkische Studien I: Die Griechischen und Romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen*. Wien: [Yayıncı adı eksik].
- Miklosich, F. (1884-1890). *Die Türkischen Elemente in den Südost- und Osteuropischen Sprachen I-II*. Wien: [Yayıncı adı eksik].
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liber.
- Xhanari Latifi, L. (2022). *Arnavutçadaki Türkçe Alıntılar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Şemseddin Sami. (1901). *Kâmûs-ı Türki*. Dersaadet: İkdam Matbaası.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*. Sarajevo: [Yayıncı adı eksik].
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (E. Yılmaz & N. Demir, Ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (1955). Griechische Lehnwörter im Anatolischen Türkisch. *Oriens*, 8, 104-157.
- Tietze, A. (1957). Slavische Lehnwörter in der Türkischen Volkssprache. *Oriens*, 10, 1-47.
- Tietze, A. (1962). Einige Weitere Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch. *Németh Armağanı* (s. 267-292). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tietze, A. (1973-1974). Ein Slavisches Lehnwort in den Früh-Osmanischen Chroniken. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 65/66, 219-222.
- Tzitzilis, C. (1987). *Griechische Lehnwörter im Türkischen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

**2. Uluslararası Balkanlarda
Türkçe Öğretimi ve Türkoloji
Sempozyumu Bildirileri**

OSMANLI SÖZLÜKBİLİM GELENEĞİ: *MAKBÛL-İ 'ÂRİF'İN TUHFE-İ ŞÂHİDİ İLE İLİŞKİSİ*

Alena ĆATOVIĆ¹
Adnan KADRIĆ²

Özet

Bosnalı şair Mehmed Hevâî Üsküfî'nin 1631 yılında yazdığı *Makbûl-i 'Ârif* adlı kitabı, ilk Boşnakça-Türkçe sözlük olup İbrahim Şâhidî'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı sözlüğüne nazire olarak yazılmıştır. Bu çalışmada Üsküfî'nin sözlüğünün özellikleri, Osmanlı sözlükbilim geleneği içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. İki sözlük arasındaki ilişki incelenirken özellikle sözlük yapısı, içeriği, kelime seçimi, kafiye, vezin ve cümlecik/cümleler arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Üsküfî'nin *Makbûl-i 'Ârif*'i, *Tuhfe-i Şâhidî* ile karşılaştırıldığında vezin ve Boşnakça kelime seçiminde özgünlük gösterir. Aynı zamanda Üsküfî'nin özgünlüğü beyit başındaki ve sonundaki kelime gruplarının sıralanmasında da görülür. Güneydoğu Slav sözlükbilim geleneği çerçevesinde değerlendirildiğinde Üsküfî'nin Boşnakça-Türkçe sözlüğünü *mülemma* şeklinde yazmaya karar vermesi onu bir yazar olarak bu coğrafyanın leksikografi geleneğinde tek kılar. Bu şekilde Üsküfî, Boşnak sözlükbilimini o dönemde çok daha gelişmiş olan Osmanlı sözlükbilim geleneğine yaklaştırmayı başarmıştır. *Makbûl-i 'Ârif* ile *Tuhfe-i Şâhidî* ilişkisi, iki eserher ne kadar ortak sözlükbilim geleneği içerisinde gelişmiş olsa da Osmanlı geleneğinde de farklılıkların ve özgünlüğün mümkün olduğunu gösterir.

Anahtar Kelimeler: *Makbûl-i 'Ârif*, *Tuhfe-i Şâhidî*, sözlükbilim, Osmanlı sözlükbilim geleneği, Boşnakça sözlük.

1 Prof. Dr., Saraybosna Üniversitesi, alena.catovic@ff.unsa.ba, ORCID: 0000-0002-5797-7539.

2 Dr., Saraybosna Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü, akadric@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8060-4116.

OTTOMAN LEXICOGRAPHICAL TRADITION: RELATIONSHIP BETWEEN *MAKBÛL-I 'ÂRIF* AND *TUHFE-I ŞÂHİDÎ*

Abstract

Makbûl-i 'Ârif by Mehmed Halifa Hevaî Uskufî in 1631 was the first Bosnian-Turkish dictionary, composed in rhymes and resembling very much the work of another Bosnian author İbrahim Şâhidî, namely his Persian-Turkish dictionary titled *Tuhfe-i Şâhidî*. In this paper, we evaluated the characteristics of *Makbûl-i 'Ârif* from the perspective of the Ottoman lexicographical tradition, primarily using the manuscripts from the Library of Oriental Institute in Sarajevo. We also explored the similarity and relationship between the two dictionaries, particularly concerning their structures, content, selection of words, metrics, rhyme, and syntagm/sentence. The main goal was to resolve the dilemma about whether Uskufî's dictionary was an authentic work or no more than an adjusted translation of *Tuhfe-i Şâhidî* and maybe some other similar works.

As a result of this comparison, we concluded that Uskufî showed originality in the selection of words and metrics, as he did in the method used to sort groups of words at the beginning and the end of his couplets. Furthermore, that he wrote his dictionary in the form of *mülemmais* a unique example in the South Slavic lexicographical tradition. In doing so, Uskufî brought Bosnian lexicography closer to the much more sophisticated Ottoman tradition.

The relationship between *Makbûl-i 'Ârif* and *Tuhfe-i Şâhidî*, two works that emerged as part of the same lexicographical tradition, shows that the Ottoman tradition, despite some standard rules, was leaving space for different approaches and originality.

Key Words: *Makbûl-i 'Ârif*, *Tuhfe-i Şâhidî*, lexicography, Ottoman Lexicographical Tradition, Bosnian dictionary.

1. Giriş

Mehmed Hevâ'î Üsküfi'nin 1631 yılında yazdığı *Makbûl-i 'Ârif* adlı kitabı, ilk Boşnakça-Türkçe sözlüktür. Yazarı Mehmed Hevâ'î, sözlüğünün önsözünde Osmanlı sözlükbilim geleneği içersinde kendi yerine değinip özgünlüğünü şu sözlerle vurgular: “Murâd ettim ki düzem bir risâle / Hiç evvelinden alınmaya hayâle”. Özgünlük sorunu dilbilim, özellikle sözlükbilim için günümüzde de önemini korumaktadır. Aynı zamanda *Makbûl-i 'Ârif*'in özgünlüğü, Bosna-Hersek sözlükbilimi çalışmaları için en az iki sebepten dolayı önemlidir: İlki bu sözlüğün, Bosna-Hersek, Güneydoğu Slav ve Osmanlı Türk sözlükbilimi araştırmalarında hak ettiği yere sahip olup olmadığı konusunun müphemliğidir. İkincisi ise Bosna-Hersek ve Güneydoğu Slav sözlükbilimi geleneğinde tek örnek olarak görülen Üsküfi'nin sözlük oluşturma yönteminin düzgün bir biçimde değerlendirilebilmesidir. Üsküfi, kendi sözlüğünü Boşnakça ile Türkçenin öğretiminde yararlı bir araç olması amacıyla yazmış olduğunu söylediğine göre çalışmasındaki özgünlük unsurları; Güneydoğu Slav, Arap, İran ve Osmanlı Türk sözlükbilimlerinde ortaya çıkan farklı akımlar ve etkileşim etkisinde gelişen Bosna-Hersek sözlükbilim geleneğinin özelliklerini gösterir. Sözkonusu Bosna-Hersek sözlükbilim geleneği, Latin/Avrupa sözlükbiliminden uzak, Şark dillerinin yazma ve sözlükbilim geleneği içerisinde gelişmiştir. Bunun kanıtını; Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi olarak yazılmış çeşitli sözlüklerin el yazması nüshalarının zenginliğinde bulmak mümkündür. Bu el yazması sözlüklerin çeşitliliği, sözlük yazılışında farklı sözlükbilim ekollerinin/akımlarının var olduğuna işaret eder. Bu bağlamda Mehmed Hevâ'î Üsküfi'nin Boşnakça-Türkçe sözlüğünün, Güneydoğu Slav dillerinin sarayda hazırlanmış tek sözlüğü olduğuna dikkat çekmek gerekir.

2. Yöntem

Bu çalışmada; Üsküfi'nin *Makbûl-i 'Ârif* adlı eserinin, bir geleneğin parçası olup olmadığı yahut yazara özgü bir yöntem ve seçimden kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorularına cevap vermeye çalışılacaktır. Saraybosna Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesinde bulunan el yazmalar üzerine çalışılarak Üsküfi'nin sözlüğünün özgün ya da başka bir eserin, daha doğrusu *Tuhfe-i Şâhidî*'nin naziresi/çevirisi olup olmadığı konusuna odaklanılacaktır.

3. Bulgular

3. 1. Makbûl-i 'Ârif ve Tuhfe-i Şâhidî Sözlüklerinin Genel Özellikleri

Üsküfi, *Makbûl-i 'Ârif* eserini İbrahim Şâhidî'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı sözlüğüne nazire olarak yazdığını söyler. İlk bakışta bu iki eserin benzer bir biçimde fakat sözlükbilim geleneği çerçevesinde mümkün olduğu kadar farklılıklar göstererek de yazıldığı görülür. Onların genel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- İbrahim Şâhidî'nin sözlüğü, kronolojik olarak Üsküfi'ninkinden daha erken yazılmıştır;

- İbrahim Şâhidî'nin sözlüğünün Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde kullanılmasına rağmen Üsküfî'nin sözlüğünün -el yazması nüshaları dünya çapında değişik kütüphanelerde bulunsa da- sadece Bosna'da çoğaltıldığı görülmüştür.

İbrahim Şâhidî'nin sözlüğü, anonim olmayan Türkçe-Farsça ve Farsça-Türkçe çeşitli sözlüklerden biridir, Üsküfî'ninki ise Slav ve Şark dillerini birleştirdiği bilinen ilk sözlüktür.

İki sözlük arasındaki ilişkileri şu şekilde daha net gösterebiliriz:

Yazar:	İbrahim Şahidi (16. yy.)	Mehmed Hevâ'î Üsküfî(17. yy.)
Eserin adı:	<i>Tuhfe-i Şahidi</i>	<i>Makbul-i 'Arif</i>
Eser türü:	Sözlük	Sözlük
Şekil:	Manzume	Manzume
Dil:	Önsöz - Osmanlı Türkçesi Sözlük: Osmanlı Türkçesi-Farsça, Farsça-Osmanlı Türkçesi	Önsöz - Osmanlı Türkçesi Sözlük: Osmanlı Türkçesi-Boşnakça, Boşnakça- Osmanlı Türkçesi
Yazı:	Arap alfabesi (Farsça harfleri eklenmiştir.)	Arap yalfabesi (Bazı harfler kısmen Boşnakça sesyapısına adapte edilmiştir.)
Kıt'a sayısı:	Önsöz + 28 kıt'a	Önsöz + 13 kıt'a
Beyit sayısı:	130+766 = 896(önsözle beraber)	102+ 343 = 445 (önsözle beraber)

Yazarların ikisi de önsözlerinde şiir konusunda yetenekli oldukları için şükranlarını dile getirip sözlüklerinin sebeb-i telifine değinirler. Şâhidî daha çocukken sözlük yazma konusunda eğitim gördüğünü söyler:

*Daħi ma 'şûm iken cehdile merħûm
Okutmuşdı luğatler baña manzûm*

*Okıdum evvelâ Tuhfe-i Husâmî
Mu 'ağtaroldı anuñla cân-meşâmi*

*Daħi manzûm okıtdı çok luğâti
İçürdi tab 'uma âb-ıhayâti*

*Şu resm oldum luğat 'ilminde mâhir
Luğat kim bilmesem olaydı nâdir
(KMMK 4026; 42a, 10-13) ¹*

1 Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026 (42a); Bk. Kılıç, A. (2007). Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin). *Turkish Studies*, 2(4), 516-548.

Üsküfi ise sarayda iken sözlük yazma fikrine kapıldığını ifade eder. Sarayda bulunduğu dönemde “gilmân-ı derün“ dediği kişileri manzum sözlük yazarken görmüş, onlardan ilham almıştır. Fakat o döneme kadar Boşnakça bir sözlüğü kaleme alan kimsenin olmadığı bilindiğinden Üsküfi'nin sebep-i telifinin, “ana dil sevgisi olabileceği” görüşüne de varılabilir. Özgün bir çalışma yapacağını şu sözlerle: “Murâd ettim ki düzem bir risâle / Hiç evvelinden alınmaya hayâle” (OIS R. 98, 38b, b.20) 2 şeklinde dile getirirken aynı zamanda Şâhidî'nin sözlüğünü örnek almıştır. Elbette bunu yapabilmesi için sadece ana diline hakim olması yeterli değildir. Osmanlı Türkçesi ile Farçayı da bilmesi, Osmanlı sözlükbilimine aşina olması gereklidir.

1. Resim: Hâzâ Kitâb-ı Makbûl-i ‘Ârif- Boşnakça Türkçe Sözlüğü

(Saraybosna Ü. Şarkiyat Enstitüsü - OIS. R. 98; 36b)

3. 2. Makbûl-i ‘Ârif’in Tuhfe-i Şâhidî ile İlişkisi

Makbûl-i ‘Ârif ve *Tuhfe-i Şâhidî* sözlüklerinin genel özelliklerine bakıldığında benzerlikleri tespit etmek mümkündür. Yukarıda görüldüğü üzere iki sözlüğün önsözleri Osmanlı Türkçesinde yazılmıştır. İbrahim Şâhidî, önsözünde “Mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” vezniyle yazdığını dile getirir. Üsküfi de aynı şekilde önsözde vezninin “Mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” olduğunu söyler. Demek oluyor ki ikisi de önsözlerinde aynı vezin kalıbını kullanmıştır. Aralarındaki benzerlikler bununla bitmez, önsözlerinin giriş beyitleri de anlam açısından örtüşür:

*Be-nâm-ı Hâlık u Hayy u Tüvânâ
Kadîm ü Kâdir ü Bînâ vü Dânâ*

2 Saraybosna Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü - Orijentalniinstitut u Sarajevu (OIS), R.98.

(*Şâhidî*, (KMMK 4026; 42a, b. 1)

Hodā ismin her işde edelüm yād

Ki tā ede bizi ol daḥī dilşād

Dèyüp Allāh eden işine āḡāz

Anuñ işi olur āḥir ser-efrāz

(*Üsküfî*, OIS. R. 98; 36b, b. 1-2)

Fakat Osmanlı sözlükbilim geleneğinde Üsküfî'nin yerini saptayabilmek için onun kelime seçimine ve kelimelerin hangi bağlamda kullanıldığına değinmek lazım gelir. Hem Üsküfî'nin hem de Şâhidî'nin sözlüğünde kelimeler mutlaka bir bağlam içinde kullanılır ve durum böyleyken kelimelerin ayrıntılı bir şekilde açıklanmalarına gerek kalmaz. Yazarların ikisi kelimeleri bağlam dışında adeta düşünemez, sözlük metninde de hiçbir zaman öyle göstermez. Öte yandan sözlüklerin daha ilk okunuşunda kelimeler arasındaki çağrışımlar göze çarpar. 19. yüzyıl Alman araştırmacısı Otto Blau, Üsküfî'nin sözlüğünde bu çağrışımların hem anlam hem de ses düzeyinde olduğunu tespit eder (1868:131). *Makbûl-i 'Ârif*'in ikinci bölümünde (kit'a) bunun bir örneğini görmek mümkündür:

Yeşil zelen, kızıl crljen, modrone mor, žuto sari

Hem puž ile kožuh daḥi kürkü böcek, koza deri“ (II,1)

Yazar daha ilk beytin birinci mısraında renk anlamlarını ve çağrışımlarını taşıyan kelimeleri bir araya getirirken ikinci mısra da kelimeler arasındaki bağlam anlamdan çok ses benzerliğine dayanır.

Daha önce söylendiği gibi *Makbûl-i 'Ârif*'in 330 beyitten oluşan sözlük kısmı Boşnakça ve Osmanlıca kelimelerden ibarettir. Kaynaklar, Boşnakça sözcüklerin halk dilinden geldiğini ve sayılarının farklı ölçütler ve sayım yöntemlerinden dolayı değişken olduğunu tespit etmektedir. Farklı çalışmalar, Boşnakça sözcüklerin sayısının en az 500 ve en fazla 700 olabileceğini belirtmiştir.³ Üsküfî'nin Türkçesi konusunda genel görüş, Boşnak yazarın halk dilinden ve Arapça ile Farsça kökenli olmayan kelimeleri kullandığından yanadır.

Son zamanlarda yapılan çalışmalarda (Drkić ve Zildžić, 2023:162-63) Üsküfî'nin özgünlüğü irdelenmiş, *Tuhfe-i Şâhidî* ile *Makbûl-i 'Ârif*' içinde bulunan Türkçe kelimeler karşılaştırılmıştır. *Tuhfe-i Şâhidî* 1200, *Makbûl-i 'Ârif*' ise yarısı kadar olmak Türkçe kelime içerdiği görülmüştür. Söz konusu iki sözlüğün ilk bölümlerinin karşılaştırılması ile aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- *Makbûl-i 'Ârif*'in ilk bölümünde bulunan ve farklı kip ile takılara sahip fakat aynı kökten gelen kelimelerin tek bir kelime olarak ele alınması ölçütüne göre tespit edilen 90 Türkçe kelimenin %68'i *Tuhfe-i Şâhidî*'de bulunmaktadır. Mevcut kelimelerin %32'si ise tamamen Üsküfî'nin kendi seçimidir.

3 Drkić, M., Zildžić, A.(2023).*Carstvo teksta: Tuhfe-i Şâhidî i njegova upotreba u Osmanskoj Bosni*, Sarajevo: Gazi Husrev Begova Biblioteka, s.162

-*Makbûl-i 'Arif*'in ilk bölümünde Türkçe kelimelerin %65'i Türkçe kökenli olup on bir kelime Arapça, yedi kelime ise Farsça kökenlidir.

-Üsküfi'nin özgünlüğü, kullandığı Boşnakça kelimelerle sınırlı olmayıp kullandığı Türkçe kelimelerde de görülmektedir. Örneğin Şâhidî, Farsça 'sag' sözcüğü için Türkçe 'köpek' karşılığını verirken Üsküfi ise Türkçe 'it' kelimesini seçer.

Kelimelerin sıralanma mantığını anlamak için belki de Bosna Alhamiyado Edebiyatı'nda yaygın olan "mülemma" biçimine dikkat çekmek faydalı olur. Osmanlı şiirinde de bilinen "mülemma" şu şekilde açıklanır: "Türkçe, Arapça ya da Farsça ile karışık yazılmış gazele denir. Genellikle gazelin beyitlerinin birinci dizesi Türkçe ikinci dizesi Arapça ya da Farsça olur" (Dilçin, 1999:506). Üsküfi'nin şiir konusunda bilgili ve bu şiir biçimine aşina olduğunu kendi mısralarından da görmek mümkündür:

*Daħıķıť'am yazıldıkça muşanna '
Yazardum anda bir beyt-i mülemma '
(Üsküfi, b. 35)*

Eserin edebî boyutu düşünülürse *Makbûl-i 'Arif* sözlükbilimsel bir mülemma olarak algılanabilir ve manzum yapısının sözlükteki kelimelerin seçimi ve sıralanma mantığını da etkilediği söylenebilir. Demek oluyor ki kelimeler arasındaki bağlantılar, sadece anlam ve ses düzeyindeki çağrışımlardan değil, sözlüğün manzum yapısından da etkilenmiştir. Manzum yapısı derken, vezin ile kafiye öncelik kazanır.

Vezin ile kafiye hem Üsküfi'nin hem de Şâhidî'nin eserlerinde büyük ölçüde düzgün oluşturulmuştur. Üsküfi, sözlüğünün önsözünde Boşnakça kelimeleri geleneksel Osmanlı veznine uydurmanın güçlüğünden bahseder:

*Çu Bosnalı olur iri be-kâmet
İri bil hem lüğatların be-ğâyet*

*Pes imdî bunları vezne getürmek
Demür yay değil mümkün çekilmek"
(Üsküfi, b. 30-31)*

Halbuki tüm bu zorluklara rağmen Makbûl-i 'Arif, Boşnakça –ve dahi Slavca- kelimelerin aruz veznine ve kafiye uydurulabileceğini gösterir. Üsküfi, çalışmasında gayet başarılı olup dönemde Boşnakça kelimeleri aruz vezninde kullandığı bilinen tek şair olmuştur. Kullandığı aruz kalıpları çok çeşitli olup Şâhidî'ninkilerle sıkça örtüşür. Şâhidî ile Üsküfi'nin ortak kullandıkları tam yedi aruz vezni kalıbı vardır: hezec-i sâlim (*Meřā 'ilünmeřā 'ilünmeřā 'ilünmeřā 'ilün*)⁴, kâmil (*Müteřā 'ilün müteřā 'ilün müteřā 'ilün müteřā 'ilün*)⁵, mutekarib (*Fe 'ülün fe 'ülün fe 'ülün fe 'ülün*)⁶, recez-i sâlim-i musemmen (*Müteřā 'ilün müteřā 'ilün müteřā 'ilün müteřā 'ilün*)⁷, recez-i

4 U/VII, Ş/IX.

5 U/III, IV,Ş/X.

6 U/X, Ş/XXVT.

7 U/II, Ş/VI.

matvî (*Müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün*)⁸, remel-i mahzûf (*Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün*)⁹; seri' matvî-yi mevkûf (*Müfte' ilün müfte' ilün fā' ilün*)¹⁰. Öte yandan Şâhidî'nin sözlüğünde olmayan, Üsküfî'ninkinde bulunan beş kalıp vardır: remel-meczuuv (*Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*); remel-i meczuuv-i mahzûf (*Fe' ilātün fe' ilātün fe' ilāt*); recez-i munserih (*Müstefilün müstef' ilātün*);-recez (*Müfte' ilün müfte' ilün müfte' ilün fā' ilün*); hezec (*Mef' ul mefā' ilün imefā' ilün fe' ulün*). Aynı zamanda Şâhidî'nin sözlüğünde de Üsküfî'de bulunmayan yirmi bir aruz kalıbı yer almaktadır.¹¹

Söylem açısından Üsküfî ve Şâhidî'nin sözlüklerindeki kelimeler arasında ilişkilere bakılacak olursa özellikle söz diziminde benzerlikler göze çarpar. Bunu özellikle sözlüklerin giriş sözlerinde görmek mümkün:

*Bog Tanrı, jedno bi dūr hem jedini vahdeti
Duša can dur čovjek adam, dirliĝi dūr životi
Hem ferište anđel oldi....
(Üsküfî, I:1)*

*Ŧanrıñ adı durur İzed ü Yezdān Hudāy
Daĝi bozorg ulu yol gösterici rah-numāy
(Şâhidî, KMMK 4026; 45b)*

Sözlüklerin devamında farklılıklar da görülmektedir. Üsküfî kelime seçiminde daha serbest davranır. Sonraki bölümlerde Üsküfî, Şâhidî'nin metninden kelime alıp tercüme etmez, istediği kelimeyi seçer. Bazen ilk bakışta birbiriyle hiç alakası olmayan kelimeleri bir araya getirir. Örneğin *Makbul-i 'Arif*'in ikinci kıtasında şöyle der: “Yeşil *zelen*, kızıl *crljen*, modro ne mor, *žutosari* / Hempuž ile *kožuh* dahi kürkü böcek, *koža* deri // Arpa *ječam*, *žetva* biçim, *snop* oldu hem demet / Hem çifçiye derler *težak*, çift sür demek *ori*”. İlk bakışta pek alakalı görünmeyen kelime grupları, Üsküfî'nin sözlüğünün girişinde rumûz diye bahsettiği çağrışımlar çerçevesinde düşünüldüğünde okuyucunun kafasında bir resim canlandırılabilir. Sözlük okuyucusu, tarlada yetişen yeşil bitkileriyle buğdayları, onların hasadına gelen çift-

8 U/XII, §/XVIII

9 U/XIII, §/XXV

10 U/DC, §/II

11 munserih (Mufte' ilun fa' ilun mufte' ilun fa' ilun) - §/I; müctess-maksur (Mefa' ilun fe' ilatun mefa' ilun fe' ilat) - §/III; mutekarib-maksur (Fe' ulun fe' ulun fe' ulun fe' ulun) - §/IV; muzari' ahreb-mekfuf (Mef' ul fa' ilatu mefa' ilu fa' ilat) - §/V; hezec-museddes (Mef' ulu mefa' ilun fe' ulun) - §/ VII; remel-maksur (Fa' ilatun fa' ilatun fa' ilatun fa' ilatun) — §/VIII; vafir (Mufa' aletun mufa' aletun mufa' aletun mufa' aletun) - §/XI; recezahreb-mekfuf (Mef' ulu mefa' ilu mefa' ilu fe' ulun) - §/XII; harb-i hezec (Mef' ulu mefa' ilu mef' ulu mefa' ilun) - §/XIII; recez m. (Mustefilatun mustefilatun) - §/XIV; kamilü-ş-şekli (Mutefa' ilun fe' ulun mutefa' ilun fe' ulun) - §/XV; muzari'-i ahreb (Mef' ulu fa' ilatun mef' ulu fa' ilatun) - §/XVI; hafif (Fa' ilatun mefa' ilun fe' ilun) - §/XVII; munserih-i matvî-yi meczuuv (Mufte' ilun fa' ilun mufte' ilun fa' ilim) - §/XX; hezec-i mahzûf (Mefa' ilu fe' ulun mefa' ilu fe' ulun) - §/XX; recez-i matvî-yi mahbun (Mufte' ilun mefa' ilun mufte' ilut imefa' ilun) - §/ XXI; remel-i mah' bun (Fe' ilatun fe' ilatun fe' ilatun fe' ilat) - §/XXII; hezec-i tavil (Fe' ulun mefa' ilun fe' ulun mefa' ilun) - §/XXIII; vezn-i rubai (Mef' ulun mefa' ilun mefa' ilun fa) - XXIV; remel-i mahbun (Fe' ulun mefa' ilun fe' ulu nmefa' ilun) - §/XXV; mutekarib (Fe' ulun fe' ulun fe' ulun fe' ulun) - §/XXVI; hafif (Fa' ilatun mufte' ilun fa' ilatun mufte' ilun) - §/XXVII.

çiyi hayal edebilir. Bu tür hayaller ve çağrışımlara diğer bölümlerde de rastlamak mümkündür. Ne var ki kelimeler arasındaki bağlantılar, sadece çağrışım ve anlam düzeyinde kalmamıştır. Cümle ve özellikle yüklem yapısında da görülmektedir. Değişik vezin kalıpları, çeşitli yüklem yapıları ve kelimelerin farklı cümle yapısı içinde kullanılması sözlük metnine özel bir ritim ve hareketlilik katar. Basit vezin kalıpları kullanıldığında daha çok yüklemi fiil olan cümlelere rastlanır. Daha zor kalıplara yer verildiğinde ise dizeler içinde eş anlamlı ya da yakın anlamlı kelimelerin sıralanmasına sıkça rastlanmaktadır. Örneğin ilk bölüm şu sözlerle biter: “*Uçi, pişi, Vrloradi, da ne budežzločest/ Oku yaza pekče çalış olmayasın nekbeti/ Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât / Saña benzer hûb yoktur. Nijenitkokao ti*“. Burada farklı iki dilde verilen fakat yapısı aynı iki cümle mevcuttur. Bu iki cümleyi bağlayan ise “Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât” vezin kalıbıdır. Ancak bu yazma tarzı sadece Üsküfi’ye özgü bir şey olmayıp Şâhidî ve ondan önceki mülemma sözlük yazarlarında sık sık görülmektedir. Şâhidî’nin farklı anlamda fakat aynı tarzda sözlerle kendi ilk bölümünü bitirdiğine bakılırsa bu tür sözlüklerde böyle bir yaklaşımın yaygın olduğu sonucuna varılabilir. Şâhidî de cümleleri bağlayan vezin kalıbını aynı şekilde belirtir:

*Bu sözümi ezber it gönlünüň aç pasını /
Insuxhanemyâdkunjeng-i dilet mîzidây//
Müfte ‘ilünfâ ‘ilünmüfte ‘ilünfâ ‘ilün /
Kim bu kitâbı okur ‘ilm olur oña kolay
(KMMK 4026; 71-72)¹²*

Buna benzer örneklere her iki sözlük yazarı da sıkça başvurmuştur. Fakat ilginç olan başlangıç cümlelerinde ikisi de çağrışımlarla oynar, bitiş cümlelerinde ise okura seslenir ve tek anlamlı, net bir düşüncüyü iletirler. Böylece her iki yazar da başlangıç cümleleriyle sözlükbilim sevenlerinin dikkatini çeker, bitiş cümleleriyle ise eserin tarz, anlam ve gramer açısından birliğini korur ve önsözler içerisinde söyledikleriyle uyum içinde olurlar.

4. Tartışma ve Sonuç

Üsküfi’nin sözlüğü; her ne kadar dil, içerik ve yazarının Boşnak olması açısından Slav (Boşnak) sözlükbilim geleneğine ait gibi görünse de daha çok Şark geleneğinin izlerini taşır. 17. yüzyılda zaten gelişmemiş olan Slav sözlükbilim geleneğinin etkisini Makbûl-i ‘Ârif’in yapısında aramak yersiz olur. Şark sözlükbilim geleneği çerçevesinde bakıldığında Üsküfi ile Şâhidî’nin sözlükleri yapı olarak birçok benzerlik gösterir. Üsküfi’nin sözlüğü, İbrahim Şâhidî’nin *Tuhfe-i Şâhidî*’sine nazire olan sözlük grubuna aittir. Ancak Makbûl-i ‘Ârif geleneğe yenilikler de getirmiştir. Şâhidî’nin sözlüğüne nazaran farklı içeriğe sahip olup yeni bir dilden -hem de tamamen ayrı bir farklı bir dil ailesine ait- kelimeleri alıp sözlüğüne yerleştirmiştir. Aynı zamanda Üsküfi’nin özgünlüğü, Şâhidî tarafından kullanılmayan ve Boşnakça kelimeleri uyum içinde tutacak aruz vezni kalıpları seçiminde ve onları çağrışımlara göre sıralamasında görülür.

12 Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026 (46a).; Bk. Atabey Kılıç. (2007). Türkçe-Farsça manzûm sözlüklerden *Tuhfe-i Şâhidî* (Metin). *Turkish Studies*, 2(4), 521.

Makbûl-i ‘Ârif’, naziresi olduğu *Tuhfe-i Şâhidî* ile karşılaştırıldığında Üsküfî’nin eserinin her ne kadar diğerinden daha kısa olsa da dil, üslup ve yapı açısından ondan geri kalmamasıyla dikkatleri çeker. Aralarındaki benzerlikler daha çok biçim ve yapı mahiyetindedir. Üsküfî, kendi sözlüğü için kelime seçerken özgün davranmış, *Tuhfe-i Şâhidî*’den çeviri yapmamıştır. Aynı şekilde Boşnakça kelimelerinin özelliklerini düşünerek Şâhidî’den farklı aruz kalıpları kullanmıştır. Bütün bunlar göz önünde bulundurularak denebilir ki Mehmed Hevâ’î Üsküfî, zamanında hâkim olan sözlükbilim geleneği içerisinde gayet özgün kalabilmiştir. Osmanlı sözlükbilim geleneğinin ise Makbûl-i ‘Ârif ve *Tuhfe-i Şâhidî* düzeyinde eserler verecek kadar gelişmiş olduğu sonucuna da varılabilir.

Kaynaklar

- Blau, Otto. (1868). *Bosnisch-türkische Sprachdenkmaler*, Leipzig:Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.
- Dilçin, C. (1995). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Drkić, M., Zildžić, A.(2023). *Carstvo teksta: Tuhfe-i Šâhidî i njegova upotreba u Osmanskoj Bosni*, Sarajevo: Gazi Husrev Begova Biblioteka.
- Kılıç, A. (2007). Türkçe-Farsça Manzûm Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin), *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall, Ankara.
- Popara, H., Fajić, Z. (2000). Katalog Arapskih, Turskih, Perzijskih i Bosanskih Rukopisa(Svezak Sedmi), Sarajevo: Gazi Husrev Begova Biblioteka.
- Şâhidî, İ. *Tuhfe-i Şâhidî* (GBH, R-1229).
- Şâhidî, İ., *Tuhfe-i Şâhidî*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026.
- Šipka, D. (1998) *Osnovi Leksikologije i Srodnih Disciplina*, Novi Sad: Matica Srpska.
- Uskufî, M.H. H. (1631) *Makbûl-i ‘Ârif*, Saraybosna Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü - Orijentalni institut u Sarajevu (OIS), R.98.
- Huković, M., Kasumović, A. i Smailović I. (1990) *Muhamed Hevai Uskufî*, Tuzla:Univerzal.
- Zgusta, Ladislav. (1991) *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost.

BULGARİSTAN TÜRK AĞIZLARININ BURSA'DAKİ GÖRÜNÜMÜNE DAİR -OSMANPAZARI ÖRNEĞİ-

Hatice ŞAHİN¹
Şükrü BAŞTÜRK²

Özet

Göç; insanların yaşadıkları yerden farklı bir yere, bir süreliğine ya da tamamen yerleşmek üzere gönüllü veya mecburi gerçekleştirdiği bir harekettir. Göç olgusu, insanlığın en eski tarihlerinden bu yana süregelen ve gelecekte de devam edecek olan, dünyanın her yerinde görülebilecek bir durumdur. Farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda, farklı sebeplerle ortaya çıkan göç dalgalarını sadece nüfus hareketliliği olarak değil; farklı yönleri olan, göç eden ve göç alan olmak üzere her iki tarafı da derinden etkileyen bir olgu olarak düşünmek ve göç kavramını bu bilinçle değerlendirmek gerekmektedir. 19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için diğer meselelerin dışında kendisine yönelik büyük göç hareketleriyle karşılaştığı bir yüzyıl olmuştur. 24 Nisan 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle Balkanlardan, Kırım'dan, Kafkasya'dan ve diğer Türk yurtlarından Anadolu'ya yoğun bir göç dalgası gerçekleşmiştir. Bu bildiri de Osmanlı-Rus savaşı sırasında Bursa'ya, Osmanpazarı'ndan geldiğini hatırlayan bir köyde yapılan derlemelerden ve son yıllarda Osmanpazarı ile Eski Cuma'dan derlenen birkaç metinden hareketle göçten yaklaşık 150 yıl sonra farklı bölgelerde yaşayıp aynı dili kullananların dil eğilimlerinin karşılaştırılması, ortak unsurların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bildiri için yapılan karşılaştırma, kısıtlı sayıda metin üzerinden yapılmıştır. Bu durum, Bulgaristan'daki ağız çalışmalarında Osmanpazarı bölgesinden derlenen metinlerin azlığından ve neredeyse bir göçmen şehri olan Bursa'ya, 93 Harbi'nde göç edenlerin hangi köyden hatta hangi bölgeden geldiklerine dair bilgi sahibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple bu bildiri için Bursa, Kestel, Nüşetiyeye köyünden derlenen bir metin temel alınmış, daha sonraki çalışmalarda Osmanpazarı'ndan Bursa'ya gelen diğer göçmenlerin taranmasına devam edilmesi düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Bursa, Bulgaristan, ağızlar.

1 Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, hatices@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8832-8240.

2 Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, basturk@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8319-9507.

A REVIEW OF BULGARIAN TURKISH DIALECTS -THE CASE OF OSMANPAZARI-

Abstract

Migration is a voluntary or compulsory movement of people to settle temporarily or completely in a different place from where they live. The phenomenon of migration is a situation that has been going on since the earliest history of humanity and will continue in the future, and can be seen all over the world (Koçak-Terzi, 2012, s. 164). Migration waves that occur at different times, in different geographies, for different reasons are not just population mobility; It is necessary to consider the concept of migration as a phenomenon that has different aspects and deeply affects both parties, the immigrant and the recipient, and to evaluate the concept of migration with this awareness. The 19th century was a century when the Ottoman Empire encountered major migration movements towards itself, among other issues. Due to the Ottoman-Russian war that started on April 24, 1877, there was an intense wave of migration from the Balkans, Crimea, the Caucasus and other Turkish homelands to Anatolia (Kocacık, 1980, s. 137). In this paper, based on a text compiled from a village that remembers coming to Bursa from Osmanpazarı during the Ottoman-Russian war and a few texts compiled from Osmanpazarı and Eski Cuma in recent years, we compare the language tendencies of those who live in different regions and use the same language approximately 150 years after the migration and determine the common elements. is intended. The comparison made for this paper was made on a limited number of texts. This situation arises from the scarcity of texts compiled from the Osmanpazarı region in dialect studies in Bulgaria and the fact that Bursa, which is almost an immigrant city, does not have information about which village or even from which region those who migrated in the War of 1993 came from. For this reason, this paper was based on a text compiled from Bursa, Kestel, Nüşetiye village, and it was planned to continue scanning other immigrants coming to Bursa from Osmanpazarı in future studies.

Key Words: Migration, Bursa, Bulgaria, dialects.

1. Giriş

İnsanlığın başından itibaren dünyanın hemen her bölgesinde göç olgusuyla karşılaşmaktadır. Bununla beraber farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda, farklı sebeplerle ortaya çıkan göç dalgalarını sadece nüfus hareketliliği olarak değil, farklı etkileri ve sonuçları da doğuran, göç eden ve göç alan olmak üzere her iki tarafı da derinden etkileyen bir olgu olarak düşünmek ve bu bilinçle göç kavramını değerlendirmek gerekmektedir.

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için diğer meselelerin dışında kendisine yönelik büyük göç hareketleriyle karşılaştığı bir yüzyıl olmuştur. 24 Nisan 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle Balkanlardan, Kırım'dan, Kafkasya'dan ve diğer Türk yurtlarından Anadolu'ya yoğun bir göç dalgası gerçekleşmiştir (Kocacık, 1980, s. 137). Bu göçler sebebiyle imparatorluk bünyesinde ortaya çıkan ulaşım, sağlık, barınma vs. sorunlarına çözümler aranırken geçici olarak Edirne'ye yerleştirilen göçmenlerin iskânı da ayrı ve çok önemli bir konu olarak görülmüştür. Anadolu'ya gelen göçmenler, Çukurova, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Doğu Karadeniz, Ege ve Marmara bölgelerine sevk edilmişlerdir.

Bu göç dalgasıyla ilgili olarak bir başka kaynaktan “*Cumhuriyetin ilanından önceki dönemde Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi sonucunda Hristiyan âleminde, yarımadadaki Türk nüfusu çıkarmak âdeta bir ideoloji hâline gelmiştir. Bu dönemde en yoğun göç hareketi ise halk arasında 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Kafkasya ve Balkanlarda olmak üzere iki farklı cephe gerçekleşen savaş sonrasında Balkanlarda 500.000 Türk, açlık, salgın hastalık ve katliamlar sonucu hayatını kaybederken, 1.200.000'den fazla Türk ise göç etmek zorunda kalmıştır. 93 Muhacereti olarak bilinen bu göçlerle gelen muhacirler, Anadolu'da Edirne, Aydın, Ankara, Kastamonu, Hüdavendigar vilayetleri İzmit, Biga ve Canik sancaklarına iskân edildiler.*” şeklinde bilgi verilmiştir (Eşim, 2020, s. 39).

Anadolu'ya yönelik tüm göç dalgalarında göçmen iskânı için ilk değerlendirilen şehirlerden olan Bursa, 93 Harbi sırasındaki göç dalgasından da yoğun biçimde etkilenmiştir. Bulgaristan'ın Eski Cuma ve Osmanpazarı bölgesinden 10.000 ailenin Türkiye'ye göç ettiği bazı belgelerde dile getirilmektedir (Kocacık, 1980, s. 139). Bildirimize konu olan bu ailelerin bir kısmı da Bursa'ya yerleştirilmişlerdir. İslam *Ansiklopedisi*'ne göre:

“Osmanpazarı, (Bugün ‘Omurtag’ adıyla anılmakta olup Bulgaristan'ın kuzeydoğu kesiminde, deniz seviyesinden 525 m. yükseklikte bir plato üzerinde Osmanlılar tarafından kurulmuş küçük bir kasabadır. Burası, 1500 yılından itibaren Osmanlı yönetiminin son dönemine kadar (1878) idari bir merkez olmanın yanı sıra bölgedeki Türk yerleşme yerlerinin önemli bir pazar yeri özelliği taşımaktaydı.1052 (1642) tarihli Avâriz Defteri, bölgeyi Osmanpazarı adıyla anan ve bir nahiyenin merkezi olarak gösteren ilk kaynaktır (BA, TD, nr. 775). Buranın bir kasaba hâlinde gelişmesi 17-19. yüzyıllarda olmuştur.1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanpazarı kasabası yakıldı, pek çok Türk'ün burayı terk etmesi yüzünden tama-

men ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. 1887’de Bulgar sayımına göre kasabada sadece 3755 kişi oturuyordu. Bu sayının 2332’si Müslümandı ve Türkçe konuşuyordu. 19. yüzyılda burada sekiz cami, birkaç medrese, tekkeler, bir hamam, yedi han ve bir kilise mevcuttu. Kasaba II. Dünya Savaşı’na kadar durgun bir hâlde kaldı. 1934’te kasabanın nüfusu 1888 yılındakiyle hemen hemen aynı idi ve bu yılda adı Omurtag’a çevrilmişti.” (Kiel, 2007, s. 1-2).

“Eski Cuma veya Tırgovişte ise (Osmanlıca: Cuma-i Zir), (Bulgaristan’ın kuzeydoğusunda, 43.667 nüfuslu bir şehirdir. Preslav Dağı’nın güney yamacına, Vrana Nehri kıyısına kurulmuştur. Razgrad’ın 36 kilometre güneyinde, Şumnu’nun 41 kilometre batısında bulunur. Eski Cuma ilinin merkezi olan şehir, eski bir ticaret merkezidir. 1573 yılında ilk Osmanlı kayıtlarında Eski Cuma adı ile kayıtlıdır. 1658 yılında idari merkez olur. 18. yüzyılda kilim mektebi açılır. 18. ve 19. asırlarda, ünlü bir hayvan ve zanaat pazarı hâline geldi. Bazı zanaat dalları mutafçılık, abacılık, gaytancılık, ayakkabıcılık idi. İkinci Cihan Harbi’nden sonra sanayi gelişimi vuku buldu. Akü ve yemek endüstrisi için makineler üreten fabrikalar açıldı. Daha sonra mobilya ve dokuma sanayileri de gelişti. Bulgaristan’ın en büyük şarap fabrikalarından biri burada bulunmaktadır. Ayrıca şehir kültürel bir merkez niteliğindedir. 2000 yılında, eski bir Roma şehri olan Missionis’in kalıntıları Eski Cuma yakınlarında keşfedilmiştir. Multi etnik bir yapı arz eden şehirde Bulgarlar nüfusun çoğunu (%55) oluşturmasının yanında azımsanmayacak oranda (%35) bir Türk nüfusu vardır. Nüfusun geri kalanı ise Romanlar ve diğer etnik unsurlardan ibarettir.” (Kiel, 1995, s. 396-397).

Osmanpazarı veya Alakilise (Bulgarca: Оmyrтар Omurtag), Bulgaristan’ın Eski Cuma ilinde bulunan bir şehir ve belediyedir. Şehir, Balkan Dağları’nın kuzeyinde yer almaktadır. Yüzölçümü 400,83 km² olan şehrin nüfusu 2015 yılı itibarıyla 24,879’dur.

Göçlerin, özellikle zorunlu göçlerin beraberinde çok sayıda olumsuz durumları yarattığı bilinmektedir. Bunlardan biri, insanların bilmediği bir dilin veya aynı dilin farklı ağızlarının kullanıldığı bölgelere gitmesi, başka dillerle temas etmesidir. Göç hareketlerinde, göçmenlerin sahip olduğu dilin hem terk edilen hem de göç edilen bölgede yayıfladığı gözlemlenebilir. Bu durum, Bulgaristan Türk ağızları için eski tarihlerden itibaren dile getirilmektedir. Dallı, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları üzerine yaptığı çalışmanın girişinde çalışma sebebinin Bulgaristan Türk ağızlarının yavaş yavaş yok olması, yerini Bulgarcaya bırakması olduğunu belirtmiştir (Dallı, 1991, s. 1).

Bu bildiride Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bursa’ya Osmanpazarı’ndan geldiğini hatırlayan bir köyden derlenen metinden ve son yıllarda Osmanpazarı ve Eski Cuma’dan derlenen birkaç metinden hareketle göçten yaklaşık 150 yıl sonra farklı bölgelerde yaşayıp aynı dili kullananların dil eğilimlerinin karşılaştırılması, ortak unsurların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bildiri için yapılan karşılaştırma, kısıtlı sayıda metin üzerinden yapılmıştır. Bu durum, Bulgaristan’daki ağız çalışmalarında Osmanpazarı bölgesinden derlenen metinlerin azlığından ve neredeyse bir göçmen şehri olan Bursa’ya 93 Harbi’nde göç edenlerin hangi köyden hatta hangi bölgeden

geldiklerine dair bilgi sahibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple bu bildiri için Bursa, Kestel, Nüşehiye köyünden derlenen bir metin temel alınmış, daha sonraki çalışmalarda Osmanpazarı'ndan Bursa'ya gelen diğer göçmenlerin taranmasına devam edilmesi düşünülmüştür.

Osmanpazarı bölgesinden ve Bursa Nüşehiye köyüne, 93 Harbi'nde Osmanpazarı'ndan gelenlerden derlenen metinler karşılaştığında dikkat çeken fonetik ve morfolojik karakteristik noktalar şunlardır:

2. Fonetik Özellikler

2. 1. İkincil Uzunluklar

Gülensoy, Rumeli ağızlarında ses olayları sonucu ortaya çıkan uzunluklardan söz etmiş, kaynaşma ve düşme olayları sonucu ortaya çıkan ikincil uzunlukların örneklerini vermiştir. Örneklerin çokluğu, bu durumun Rumeli ağızlarında yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan “Örneklerde görüldüğü gibi e'den sonraki y/ğ ünsüzü düşerken e'yi i'ye; o/ö'den sonraki y/ğ düşerken o'yu u'ya, ö'yü ü'ye çevirmektedir.” (Gülensoy, 1984, s. 92). Tespiti de hem Eski Cuma'daki hem de Nüşehiye köyündeki bazı şekilleri açıklamaktadır: *kā* (köy), *bāle* (böyle), *sālediler* (söylediler), *ārencēz* (öğreneceğiz), *isilēri* (eksiliyor). Eski Cuma yöresinden derlenen metinlerde *bāle*, *āle*, *d̄ymlu*, *kū* örnekleri bu değişimin var olduğu ancak sistemli olmadığı görülmektedir.

2. 2. Sızıcılışma

Eski Cuma yöresinde ç>ş değişikliğinin örnekleri bulunmaktadır: *geşti/geçti*, *genşle/gençler*, *göştü/göçtü* gibi. Nüşehiye köyünde de aynı ses değişikliği; “*orak da bişdik.*”, “*ani bi kašta bi üle.*”, “*nĀyet bitirdik üş seneyi ondan sona geldik.*” “*orak piçeriz e ben de berĀber iş güşü biticez*”, “*elli üşte askere gittim anadın mı?*” gibi örneklerde gözlemlenmektedir.

Diğer taraftan Eski Cuma ağzında görülen j>ş ve c>j değişimi Nüşehiye köyünde gözlemlenmemiştir.

Dallı, Bulgaristan ağızlarıyla ilgili çalışmasında Sofya Üniversitesinde İvan Nikolov Çolov'un Tırgovişte (Eski Cuma) Treskavets köyü Türk ağzını çalıştığını; ses, yapı ve söz dizimi açısından bu bölge ağzının özelliklerinin yazdığını belirtmiştir. 17 madde halinde verilen bu dil özelliklerinden (*-h ünsüzünün kelime içinde ve sonunda düşmesi*, (UabĀt (kabahat), rĀt (rahat), itiyĀlĀ (ihtiyarlar) *bölge ağzında j ünsüzünün bulunmaması*- gibi) birkaçı Nüşehiye köyünde kullanılan dille uyum sağlamakla beraber asıl olarak “ks ve kş öbekleşmelerindeki k ünsüzünün düşmesi ve kendisinden önce gelen ünlülerin uzamasına neden olması” şeklinde izah edilen maddeye uygun eksik>isik örneğinin köyde tespit edilmesidir. “*annadın mı isan isilēri* (eksiliyor).

Bunun yanında Dalli'nın "Ünlü ünsüz uyumunun başka bir özelliği de yazı dilinde olduğu gibi Milino ağızında da "y, g, ğ" damak ünsüzlerinin çevrelerindeki ünlüler üzerinde daraltıcı bir etkide bulunmalarındır. Bunun yanı sıra söz konusu ünsüzlerin birçok örneklerde kendisinden önce gelen ünlüyü uzatarak sık sık düştükleri görülür" açıklamasıyla verdiği *yayka->yıka-*, *deynek>dinek*, *keyif>kif*, *peynir>pi-nir*, *seyir>>sir*, *seyrek>>sirek*, *şeytan>>şitan*, *değil>>dil*, *gey->>gî-*, *eyi>>î-*, *çeğne->>çine-*, *köy>>kā*, *söğüt>>sāt*, *öğlen>>ālen* örneklerinden bazıları her iki bölgeden derlenen metinlerde de yer almaktadır. Nüshetiye köyünde bu ses olayına ait İsilēri (*eksil-iyor*), *sire* (*seyr+e*) *kā* (*köy*), *bāle* (*böyle*), *sālediler* (*söyle-diler*), *ālen+e kadan* (öğleye kadar) kullanımları tespit edilmiştir.

Eski Türkçedeki -g sesinin Batı Türkçesinde sızıcılaşması nedeniyle "ālene kadan" "çinedilē", "ārencēz", "gittin (gittiğın)", "iskambil kĀdı", "bĀkurusu" "geldinen" örneklerindeki gibi bolca düşme, erime, büzülme ses olayları gözlemlenebilmektedir. Nüshetiye köyünde: G sesinin "agam" gibi tek tük örnek dışında korunmadığı, "ıstambul deniz eyitim alayında eyitim gĀdük kasımpaşada eyitim gĀdük", örneğindeki gibi gibi 'y' sesine dönüştüğü gözlemlenmektedir.

3. Morfolojik Özellikler

Eski Cuma ve Osmanpazarı bölgesinde tespit edilen karakteristik morfolojik unsurların Nüshetiye ağızında da devam ettiği görülmektedir.

a. Türk dilinde aile, birlik, topluluk ismi yapan -gil ekinin varlığı bilinmektedir. Doğu Trakya ağızlarıyla ilgili bilgi verirken Günşen, -gil ekinin Doğu Trakya ağızlarında kullanılmadığını belirtmiş, bu işlevi gören +mın, -ıyn/-ıyn, -ıylı, -ıylın biçimlerini örneklendirmiş, aşağıdaki açıklamayı yapmıştır.

"Doğu Trakya, hatta bütün Rumeli ağızlarında bugün Anadolu ağızlarında özel isim ve akrabalık adlarına gelerek "aile" ve "topluluk" isimleri yaparak yaygın olarak kullanılan +gil ekinin kullanılmadığını görmekteyiz. Bunun yerine, bir çalışmamızda da belirttiğimiz üzere, +gil ekinin değişik ses olaylarına değişip aşınmış şekli diye düşündüğümüz +mn (+ıyn/+ıyn, +ıyl, +ıylı, +ıylın) eki kullanılmaktadır. Birinci kişi iyelik eklerini almış akrabalık isimlerinin üzerine gelerek kullanılan söz konusu ek; Gacal, Dağlı ağızları yanında, Yunanistan ve Bulgaristan muhacirleri ağızlarında da karşımıza çıkacak şekilde yaygın bir kullanıma sahiptir (Günşen, 2008, s. 409).

Osmanpazarı, Aşağı Kapdağ (Dolna Kapdağ) köyünde Doğu Trakya ağızlarında bulunmayan bir biçimde görümcemil/görümcemler (22-4), kayınçamil/kayınçomlar (22-4) örnekleri tespit edilmiştir (Gülvodina, 2018, s. 85). Aynı kullanım, Nüshetiye köyünden derlenen metinde de bulunmaktadır. "o zaman benim **dedemil** de anadın mı o yankı bu yankı **samannıklĀda idĀre** İmuş şindi" (Mehmet Yılmaz, Nüshetiye-Kestel).

b. Osmanpazarı köylerinde -dına/-dine/-duna/-düne, Bursa Nüshetiye'de -dinen şeklinde kullanılan, -DİK ortaç eki ile ile+n eklerinin birleşip kaynaşmasıyla oluşan,

Rumeli ağızları için kullanım sıklığı son derece yüksek olan ve birçok varyantı bulunan ek, bu karşılaştırmada dikkat çekmiştir. Günşen, ekin Doğu Trakya ağızlarında -DIyAn/-DUyAn, -DAn, -DAnA, -DInA, -DInAn, -DAnI, -DInAyIn/-DunAyIn, -DıyA<-DIĞInAn/- DUğUnAn (Günşen, 2008, s. 442), Özden ise -dınan/-dinen/-dunan/dünen, -tınan/-tinen/-tunan, -tünen, dien/duan-/düen/-tien (Özden, 2016, s. 255) varyantlarını vererek Anadolu ağızlarında çok görülmediğini, genel olarak -IncA/-UncA ekinin işlevini gören bir zarf-fiil eki olduğunu vurgulamışlardır. Dalli, V. G. Guzev'in 1962 yılında Eski Cuma'nın (Tırgovişte) Krepça köyünün ağızını incelediğini köyde -dınan ekinin kullanıldığını gördüğünü belirtmiştir. Guzev'e göre ek, -dİĞI gibi, -IncA ve -DıktAn sonra eklerinin yerini tutmaktadır (Dalli, 1991, s. 135).

Gülvodina, ekin -dInA varyantını Osmanpazarı bölgesindeki oturduna<oturunca, koyduna<koyunca, korkuttuna<korkutunca, geldine<gelince örneklerini tespit etmiştir (Gülvodina, 2018, s. 129). Nüshetiye köyünde de ek birden fazla olmak üzere gel- fiiliyle geldinen biçiminde kullanılmıştır.

“korcu (korucu) durcam ben dedim askerden geldinen”

“ben de gittiydim bura gēldinen”

c. Şimdiki Zaman

Bu kip, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve devam ettiğini gösteren ektir. Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman -yor ve -mAktA ekleriyle karşılanır. Anadolu ağızlarında şimdiki zamanı karşılamak için -yor ekinin yanı sıra birçok yapı kullanılmakta bu yapıların bazıları, bugün farklı coğrafyalarda -Muğla yöresi ve Bulgaristan'ın Deliorman bölgesinde -ıvarı/-iveri şeklindeki bir yapı ile de karşılaşılabildiği gibi- benzerlik ve ortaklık gösterebilmektedir. (Tulu, 2008; Baştürk, 2018; Ekizoğlu ve Akar, 2019; Adamović, 1985).

Eski Cuma'dan derlenen metinlerde de farklı köylerde birden çok şimdiki zaman ekinin kullanıldığı görülmektedir. Bu derlemelerde Veliçka (Veli Bey)- Eski Cuma'da *“yapōm, etmōlar, kılōz, yapōz, biğenmiyērim, istemeyi”*, ünüşoz, ülōlar, raqi içmeyērin tütin içmeyērin, bilmeyērin, vurēyırı ermeyi, úurey, taşıyō, geliyurlā, bilmēym, ateyz, temizleyz; Çerkovna (Meşe Köyü)-Eski Cuma'da *“geleyi, istemeyz, getirēlē, haşlyēz, úavurēz, ekilēyi, giyinēri, sinēri, gideri, döneri”* Aşağı Kapdağ (Dolna Kapdağ)-Eski Cuma'da *“konuşēsınız, durē, çalışēyi, tanışēyer, görüşeler, durēri”* örnekleri bulunmaktadır.

Veliçka-Eski Cuma

ANLATAN: Mehmet Mehmedov, 75 yaşında. DERLEME YERİ: Veliçka (Veli Bey Köyü) / ESKÍCUMA. DERLENEN: Sohbet

Şimdiki zaman: yapōm, etmōlar, kılōz, yapōz, biğenmiyērim, istemēyi

ANLATAN: Hatice Mehmed Şerif, 70 yaşında.

DERLEME YERİ: Veliçka (Veli Bey Köyü) / ESKİCUMA.

DERLENEN: Sohbet, düğün adetleri

Şimdiki zaman: úonūşoz, úlölolar, raqı içmeyērin tütün içmeyērin, bilmeyērin

ANLATAN: Mehmet Emin, 81 yaşında.

DERLEME YERİ: Veliçka (Veli Bey Köyü) / ESKİCUMA.

DERLENEN: Sohbet, köy hakkında, nazar duası.

Şimdiki zaman: vurēyırı ermeyi, úurey, taşyō, geliyurlā, bilmēym, ateyz, temizleyz

ANLATAN: Bedriye Çalışkan, 68 yaşında. DERLEME YERİ: Çerkovna (Meşe Köyü) / ESKİ CUMA. DERLENEN: a) Evlilik, kına gecesi b) Yemek Tarifi c) Köydeki Yerler Üzerine

Şimdiki zaman: geleyi, istemeyz, getirēlē, haşlyēz, úavurēz

ANLATAN: Müzekkah Çalışkan Sarısollar, 72 yaşında. DERLEME YERİ: Çerkovna (Meşe) Köyü/ ESKİ CUMA. DERLENEN: a) Bağcılık b) Çiftçilik c) Üç Kız ve Altın Diş Masalı

Şimdiki zaman: ekilāyi, giyinēri, sinēri, gideri, döneri

ANLATAN: Nazmiye Mehmed, 75 yaşında. DERLEME YERİ: Aşağı Kapdağ (Dolna Kapdağ) / ESKİ CUMA. DERLENEN: Sohbet

Şimdiki zaman: konuşēsınız, durē, çalışēyi, tanışēyer, görüşeler, durēri

Bu derlemeleri yapanlardan Gülvodino bölgedeki şimdiki zamanı “Eski Cuma ili ve yöresi ağızlarında şimdiki zaman kipi farklı kullanımlarla karşımıza çıkmıştır. ēr ekinin şimdiki zamanı karşıladığı görülürken (bakıyēriz < bakıyoruz) bunun dışında Kırcaali ağızı özelliklerinin de bazı örneklerde kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca şimdiki zaman ekinde yuvarlaklaşmanın olduğu örnekler oldukça fazladır.” (Gülvodina, 2018, s. 111) biçiminde; Güneş ise “Şimdiki zaman eki, Çerkovna Ağızında “ē ve ēr” ekleriyle karşılanmaktadır. Yazı dilimizde kullanılan –yor eki sadece kalıplaşmış türkü ve mani gibi metinlerde tespit edilmiştir, Bunun dışında –yor eki kullanılmaktadır. Tespit ettiğimiz örnekleri şöyle sıralayabiliriz: (Güneş, 2009, s. 84)” biçiminde açıklamıştır. Araştırmacıların verdiği bilgilere göre bölgede şimdiki zamanı göstermek için kullanılan asıl biçim “ē ve ēr” biçimidir. Diğer biçimlerin varlığı ise Kırcaali ağız özelliklerinin bulaşması olarak izah edilmiştir.

Genel olarak Bursa Balkan Göçmenleriyle ilgili çalışmalarda Bursa’da olumlusu (ē, -ēri, -ēy, -ī, -īr, -ō, -ōr, -ōr, -yī, -yōl, -yōr) (-ō, -ū, -yē, -(I)yē, -(I)ya, -yēri, -yō/-yō)

olumsuzu(-mēri, -mī, -mēyi, -miyēri, -mō) (-mē, -mī, -mū, -mōru) biçimleri tespit edilmiştir. (Baştürk, vd., 2013).

Buradan hareketle Bursa Nüşhetiye köyünde “çalıştırē, ekeyler, olmēri, tanıyēr, olmiy, isilēri (eksiliyor) örneklerinden anlaşıldığı gibi ağırlıklı olarak “ē ve ēr” ekinin kullanıldığı gözlemlenmiştir.

KESTEL-NÜSHETİYE MEHMET YILMAZ YAŞ: 78

Şimdiki zaman: çalıştırē , ekeyler , olmēri, tanıyēr, olmiy , isilēri (eksiliyor) Yazı-leydi (şim. Zam hik.)

4. Söz Varlığı

Söz varlığı açısından bakıldığında Nüşhetiye köyünden derlenen metinde yer alan *unutkun* < *astalī*: *unutkanlık, kambır orak, zamanca, ellik*, çüv- kelimelerinin bölgeden derlenen metinlerde tespit edilemediği görülmüştür. Bunlardan *zamanca* kelimesi, zamanca açılır: zamanla, zaman geçince anlamında kullanılmış ancak kelime Trakya Ağızları Sözlüğünde zamanca şekliyle Kofcaz’dan derlenerek, zamanca, zamanında anlamında verilmiştir. (Özden vd., 2018, s. 1237) çüv- fiili de Bulgaristan göçmenlerinin yaşadığı bölge ağızlarında kullanıldığı tahmin edilen Derleme Sözlüğünde bulunan bir kelimedir. Çüv-: Derleme Sözlüğündeki 2. anlamı, hoplamak, zıplamak olan ve Çanakkale, Samsun, Edirne, Tekirdağ’da geçtiği bildirilen kelime, Trakya Ağızları Sözlüğünde de Gümülcine eklenerek aynı anlamda verilmiştir. Bursa Nüşhetiye köyünde de aşağıdaki örnekte olduğu gibi bu anlamda geçmektedir. “*ateş yakAdilĀ oynAdilĀ ateşten çüvēdilē ip çüvēdilē ip iki kişi tutĀ iki kişi çüvē āle.*” Çüv- fiilinin bölgeyle ilgili yapılan tezlerin sözlüğünde yer almadığı da ayrıca belirtmelidir. Son olarak Eski Cuma bölgesinden derlenen metinlerde Slav kökenli kelimelerin sıklıkla kullanıldığı, Nüşhetiye köyüne ait metinde ise doğal olarak bunlara rastlanmadığı da belirtilebilir.

5. Tartışma ve Sonuç

Bulgaristan, Balkanlarda bugün de en yoğun Türk nüfusuna sahip ülkelerden biridir. Bu ülke topraklarına Türklerin milattan önceki yıllardan itibaren farklı zamanlarda, farklı sebeplerle, farklı boylar hâlinde geldiği bilinmektedir. Türk boylarının yerleştiği veya yerleştirildiği Bulgaristan’dan bilindiği kadarıyla ilki 1877-78 yıllarında olmak üzere bu defa Anadolu yönüne göç hareketleri başlamıştır. Göç yoluyla gelen Türkler, devlet tarafından iskân edildikleri bölgelerde bir taraftan o yörenin diline, kültürüne uyum sağlamaya çalışırken bir taraftan da kendi dil ve kültürlerini korumaya çalışmışlardır. Bulgaristan’da kalanlar için de özellikle dil ve kültür muhafazası konusunda süreç hiç de kolay olmamıştır.

20. yüzyılın başından itibaren Gacanov, Guzev, Kowalski gibi araştırmacılar tarafından yapılan Bulgaristan’daki Türk ağızlarıyla ilgili çalışmalar, bu ağızların tasnifi ve temel özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Bulgaristan Türkleri için önemli bir yerleşim birimi olan Eski Cuma, ilçeleri ve köyleri üzerine de geçmiş yıllarda Çolov

tarafından bugünkü Eski Cuma (Tırgovişte), Osmanpazarı (Omurtag) Kasırğa köyünün (Treskavets) ağızıyla ilgili, son zamanlarda da Dursun tarafından Meşeköy (Çerkovna), Gülvodina tarafından Eski Cuma (Tırgovişte) ve Yöresi ağızlarıyla ilgili çalışmalar ortaya konmuştur.

Yine 93 Harbi sırasındaki göçten sonra Bulgaristan'dan gelenlerin Türkiye'de yaşadıkları bölgelerde kullandıkları dil, yerli dille olan alışverişleri de ele alınan çalışma konularındandır.

Bu bildiride Velibey 3 (Veliçka), Meşeköy 2 (Çerkovna), Kapdağ 1 (Dolnakapdağ), Çerkovna yöresi ve Zavet ağızlarına ait metinlerle Bursa Nüshetiye köyüne Osmanpazarı'ndan gelenlerden derlenen metin karşılaştırılmış, Kuzey Doğu Bulgaristan Türk ağızıyla ilgili ulaşılabilen çalışmalar da dâhil edilmiştir. Bu metinlerin karşılaştırılması sonucunda örtüşen ve ayrışan bazı noktaların varlığı gözlemlenmiştir. Tasnif edilmeye çalışılan dil özelliklerine bakıldığında yaklaşık 150 yıldır ağızlarının ana bölgesinden uzakta yaşayan Bulgaristan Türkleri, kendi ağız özelliklerinden tamamen uzaklaşmamışlar, Bursa'daki diğer dil unsurlarından etkilenmiş olmakla beraber ağızlarının genel karakteristiğini muhafaza edebilmişlerdir. Ancak, geçen 150 yılda Eski Cuma ve Osmanpazarı bölgelerindeki ağız özelliklerinde de değişiklikler olmuş olabileceği, daha doğrusu olması gerektiği de göz ardı edilmemelidir.

Kaynaklar

- Adamović, M. (1985). *Konjugationsgeschichte der Türkischen Sprache*. Leiden: E. J. Brill.
- Baştürk, Ş. (2018). -İver(İ) Şimdiki Zaman, Gönen-Fındıklı Köyü Ağızı Örneği, *Turkish Studies*, 13(20) 171-204.
- Baştürk, Ş. (2013). Bursa Göçmen Ağızları Fiil İşletiminde Şimdiki Zaman, *Diyalettolog Dergisi*, 6, 7-13.
- Dallı, H. (1991). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekizoğlu, F. G. & Akar, A. (2019). Beyşehir Ağızlarında Şimdiki Zamanın {-X} vİr(I)} Biçimi, *Söylem Filoloji Dergisi*, 4/2, 566-573.
- Eşim, İ. (2020). *Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçlerin Mekânsal Etkileri (Bursa'daki Bulgaristan Göçmenleri Örneği)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Gülensoy, T. (1985). Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki. *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, (ss. 281-295). Ankara: TKAE Yayınları,
- Gülensoy, T. (1987). Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili*

Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 32 (1984), 87-147.

- Gülvodina, G. (2018). *Tırgovişte (Eski Cuma) İli ve Yöresi Ağızları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Güneş, N. (2009). *Kuzeydoğu Bulgaristan'da Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağızları, İnceleme- Metin- Sözlük* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Günşen, A. (2008). Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler, *Turkish Studies*, 3(3) Spring 2008, 402-470.
- Kiel, M. (1995). "Eskicuma", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 11, İstanbul.
- Kiel, M. (2007). "Osmanpazarı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 34, İstanbul.
- Kocacık, F. (1980). Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890). *Osmanlı Araştırmaları* 1, İstanbul.
- Koçak, Y., & Terzi, E. (2012). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri Ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3).
- Özden M. & Doğan L. & Bayraktar S. (2018). *Trakya Ağızları Sözlüğü*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Tulu, S. (2008). Anadolu ve Rumeli Ağzında (-i verir) Yapısı. *Karadeniz Araştırmaları*, 19, 129-136.

YANYALI BİR MÜTERCİM: ALİ KEMALÎ AKSÜT

Osman COŞKUN¹

Özet

Balkanlar, Osmanlı Devleti idaresinde geçirdiği seneler boyunca ilim irfan yolunda nicelerini yetiştiren ilmî iklim, mümbit topraklara sahiptir. İoannina yani “Yahya’nın Şehri” anlamındaki Yanya, Balkanlarda, Miçkeli Dağı’nın eteklerinde kurulu önemli bir Osmanlı vilayeti idi. Ali Kemalî 1884 yılında bu şehirde dünyaya geldi. Kendisi, imparatorluğun son devri ve cumhuriyetin ilk yıllarında birikimli bir idareci aynı zamanda mahir bir mütercimdir. Bunun yanı sıra hazırladığı telif eserlerle bilim dünyasına katkı sağlamıştır. Tercümenin bir bilim dalı olarak kabul görmesinden çok önce, bu alan ile ilgili temel eksiklikleri görmüştür. Hem uygulama hem kuramsal açıdan bu alana katkı sunmuştur. Bu çalışmada onun kuramdan uygulamaya tercümelemleri çeviribilimde art alan çalışmaları çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tercüme, mütercim, kuram, kuramcı, çeviribilim.

¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, osman.coskun@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6803-3189.

A TRANSLATOR FROM IOANNINA: ALİ KEMALÎ AKSÛT

Abstract

The Balkans have a scientific climate and fertile lands that raised many people in the path of knowledge and wisdom during the years they spent under the rule of the Ottoman Empire. Ioannina, meaning John's City, was an important Ottoman province in the Balkans, located at the foothills of Miçkeli Mountain. Ali Kemalî was born in this city in 1884. He was an experienced administrator and a skillful translator in the last period of the old empire and the first years of the new republic. In addition, he contributed to the world of science with the copyrighted works he prepared. Long before translation was accepted as a branch of science, he saw the fundamental deficiencies in this field. He has contributed to this field both in practical and theoretical terms. In this study, his translations from theory to practice will be discussed within the framework of background studies in translation studies.

Key Words: Translation, translator, theory, theoretician, translation studies.

Giriş

Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyetin ilk döneminde devlet idaresinde bulunmuş bir mülkiyeli olan Ali Kemalî Aksüt, 1884 yılında Balkan vilayeti Yanya'da doğdu. İoannina yani "Yahya'nın Şehri" anlamındaki Yanya; Balkanlarda, Miçkeli Dağı'nın eteklerinde kurulu önemli bir Osmanlı yerleşimiydi. Şemseddin Sâmî'ye göre Yanya'nın ahalisi Müslüman, Ulah, Rum ve Arnavut'tur (Sâmi, 1316, s. 4790. akt. Erdem:75). O zamanlar, ayrıca bir etnik ayırım yapılmamış ise "Müslüman" ifadesi genel olarak Türk ahaliyi betimlemek için kullanılırdı. Çok dilli çok kültürlü bir Balkan yerleşimi olan Yanya ahalisinin ekseriyeti Türk, Arnavut ve Rumlardan oluşmaktaydı. Zaman içinde savaş, coğrafi şartlar vb. sebeplerle sınırları değişse de Erken (2021:83-86), Yanya vilayetinin; Yanya, Berat, Ergiri, Preveze ve Çamlık sancaklarından oluşan mülki idare yapısına sahip olduğunu ifade eder.

Şekil 1. Yanya Vilayeti (Yanya vilayeti, t.y. p.1)

Vilayet olarak ele alındığında Yanyalı Esad Efendi, Hasan Tahsin Paşa, Esat Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Şemseddin Sâmî gibi önemli şahsiyetlerin yetiştiği bir Balkan bölgesidir. Bölge okulları hakkında verilen bir bilgidен; 1828 yılında tüccar ailesi Zimos kardeşlerin kurduğu Zasimaia Okulunun iyi bir eğitim kurumu olduğu, zamanla tanınırlığı arttığı böylelikle bu okula Türklerin de kaydolduğu hatta Balkan Savaşı'nın önemli isimlerinden Hasan Tahsin Paşa ve Esat Paşa gibi pek çok devlet adamı ile askerin bu okuldan mezun olduğunu öğrenmekteyiz (akt:Erdem, 2018:53). Devlet adamı, eğitimci, yazar ve mahir bir mütercim olarak değerlendir-

diğimiz Ali Kemalî Bey bu coğrafyanın yetiştirdiği aydınlardandır. Balkanlar ve Rumeli onun hatırından ve hatıralarından hiç çıkmaz. “Bir hatıra ve bir temenni” (Aksüt, 1958:25) başlıklı yazısında “Rumeli” ifadesini kullandıktan hemen sonra bir parantez açıp “(Ah, koca Rumeli!)” satırları dökülürverir kaleminden. Toprağını karış karış gezip arşınladığı Rumeli’ye olan özlemi ve sevgisi hiç bitmez Ali Kemalî Bey’in.

Bu çalışma, çeviribilim temelli bir art alan çalışmasıdır. Art alan, “bir konunun anlaşılması, bir bilgi boşluğunun doldurulması, bir ifadenin dile getirilmesi/söylenilmesi, bir yazının kaleme alınabilmesi, anlaşılabilmesi gibi süreçlerde sahip olunması gereken bilgi, düşünce, birikim, yaşamışlık ve kanaatlerin birleşimiyle bir bireyde ortaya çıkan zihinsel olgunluk düzeyi” şeklinde tanımlanabilir. Çeviribilimde bu tür tarih çalışmaları, alanın konumunu güçlendirir.

1. Ali Kemalî Aksüt Kimdir?

Ali Kemalî Bey, başarılı yöneticiliğinin yanında, ilmî çalışmalarıyla tanınmış, çeviri eserler vermiş mülkî idare âmirlerimizdendir. “Erzincan Tarihi yazarı” olarak isim yapmıştır. Ali Kemalî, Yanya İbrahim Ağa ile Nebile Hanım’ın oğludur. 1884’de Yanya’da doğdu (Onar, 2008:32). İlk tahsilini, Feyziye Mektebinde 11 Temmuz 1896’da tamamladı (Birinci, 1992:437). Yanya Mülkiye İdadisinden 7 Nisan 1904’te mezun oldu. Eğitimine, sağlık sorunları nedeniyle iki seneye yakın ara verdi. Bu süreçte Yanya’da ikâmet etti. 1905’te kaydolduğu Mülkiye Mektebinden 23 Temmuz 1908’de iyi derece ile mezun oldu (Onar, 2008:32). Ali Kemalî Bey, Fransızca ve Rumca okuyup yazıyor; Arnavutça konuşabiliyordu (Birinci, 1992:437). O, imparatorluk devrinin Siyasal Bilgiler Fakültesi olan Mülkiye’nin ilk mezunlarından ve cumhuriyetin ilk valilerindendi (Bardakçı, 1999).

25 Ağustos 1908’de Yanya vilâyeti maiyet memurluğuna tayin edildi ve orada kaymakamlık stajını tamamladı. Ali Kemalî Bey, 18 Ekim 1908 - 4 Şubat 1910 tarihleri arasında fahri olarak Vilâyet Mülkiye Müdde-i Umumiliğinde çalıştı. 21 Ocak - 28 Mayıs 1909 tarihleri arasında idadinin rüştiye kısmının birinci sınıfında Türkçe muallim vekilliğinde bulundu. 29 Eylül 1909 - 3 Şubat 1910 tarihleri arasında Vilâyet Tercümanlığı görevinde bulundu. 15 Ocak - 3 Şubat 1909 tarihleri arasında kısa bir müddet idadinin rüştiye kısmında vekâleten tarih ve coğrafya muallimliği vazifelerinde bulunmuştur. (İçişleri Bakanlığı Arşivi Sicil Dosyası No: 938, Akt. Birinci, 1992:437).

Bir müddet İttihat ve Terakkî Mektebinin müdürlüğünde bulundu. Bilinmeyen bir nedenle 13 Nisan 1911’de aslı vazifesi olan maiyet memurluğundan ayrıldı. Ali Kemalî Bey, idadinin rüştiye kısmındaki tarih ve coğrafya muallimliği zamanında ilk defa 2 Ağustos - 18 Eylül 1911 tarihleri arasında Filât Kaymakamlığı vekâletinde bulundu.

Önceden 2 Ağustos - 18 Eylül 1911 tarihleri arasında vekâleten yürüttüğü Filât Kaymakamlığı vekâletine 14 Nisan - 10 Temmuz 1912 tarihleri arasında ikinci kez gönderildi. Asaletinin tasdikini müteakip 20 Temmuz’da idadideki öğretmenlik va-

zifesinden ayrılır. Filât'ta 20 Temmuz 1912 - 7 Mart 1913 tarihleri arasında son Osmanlı kaymakamı olarak aslı vazife görür. 7 Mart 1913 tarihi itibarıyla Filât'ın Balkan Harbi'nde Yunanlıların eline düşmesi üzerine oradan ayrılır ve İstanbul'a döner. Ali Kemalî Bey burada bir tahkikata uğrar. Arnavutluk ihtilal hareketinde olduğu ve desteklediği gerekçesiyle devam eden süreç bazı kişilerin "hüsni-şehadet" etmesiyle yeniden yapılan tahkikat neticesinde birikmiş maaşları, mevzuat gereğince yarı yarıya ödendi. 15 Nisan 1914'de Mecidiye (Kırşehir iline bağlı Çiçekdağı) Kaymakamlığına, Ardından nahiye olan Mucur'un kazaya tahvili üzerine 6 Ağustos 1914'te bu ikinci kazaya nakil olunmuştur. Mucur'da 15 Nisan 1917 kadar görev yapmıştır. 2 ile 24 Ekim tarihleri arasında İnebolu Kaymakamlığında bulunmuştur. 24 Ekim 1917 - 8 Ağustos 1918 tarihleri arasında ise Ankara Umur-ı Hukukiye Müdüriyetinde bulunmuştur. 16 Eylül 1918 - 30 Nisan 1919 tarihleri arasında Haymana, 16 Şubat 1919 - 10 Haziran 1920 tarihleri arasında Kalecik, 10 Haziran 1920 - 1 Eylül 1920 tarihleri arasında Bandırma Kaymakamlıklarında bulunmuştur. 1 Temmuz - 30 Eylül 1920 tarihleri arasında Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinde, Emniyet ve Asayiş Şubesi Müdürü olarak da kısa bir müddet çalışmıştır. Ali Kemalî'nin 3. sınıf Mülkiye Müfettişliği vazifesine ilk tayini 4 Ekim 1920'de yapılmış ise de Heyet-i Teftiş'e'nin lağvı üzerine açıkta kalmıştı. 1 Eylül 1921 - 1 Haziran 1922 tarihleri arasında önce vekâleten, sonra da asaleten Niğde'de sultani ve darümuallimin Fransızca muallimi olarak çalıştı.

7 Mart 1921 - 1 Şubat 1928 tarihleri arasında 2. ve 3. sınıf Mülkiye Müfettişliği görevinde bulundu. Bu arada 1921 Haziranı'nda Dâhiliye Vekâleti müfettişliğine getirildi. 1928 yılına kadar bu görevi yürüttü. Ardından 1 Şubat 1928'de Ordu Valiliğine atandı. Oradan Erzincan Valiliğine atandı. 24 Temmuz 1931 - 13 Nisan 1932 tarihlerinde bu görevde bulundu. Erzincan Valiliğinden sonra 13 Nisan 1932 - 26 Şubat 1933 tarihleri arasında Bayazıt Valiliği yaptı. 14 Haziran 1933 - 21 Ağustos 1934 tarihleri arasında Bilecik Valisi olarak görev yaptı (Birinci, 1992:438-439). Görülen lüzum üzerine 21.8.1934 tarihinde 2/1159 Sayılı Kararname ile Bakanlık emrine alınarak 26.9.1934 tarihinde emekli edildi. (Onar, 2008:32). Emekli olduktan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi. Kadıköy'e yerleşti.

Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nde Emekli Sandığı ve Personel İşleri Müdürü olarak 1950 yılına kadar çalışır. Eylül 1950 'de İstanbul Robert Kolejinde edebiyat öğretmenliğine başlar. (Onar, 2008:32). Vefatına kadar bu görevine devam eder.

Ali Kemalî Bey bu görevdeyken 6 Şubat 1963'te vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi (Akınar, 1989:297). Vefat haberi 7 Şubat 1963'te Cumhuriyet gazetesinde de verilmiştir. Merhumun 6 Şubat'ta vefat ettiğini, cenazesinin 7 Şubat Perşembe günü öğle namazını müteakip Kadıköy Osman Ağa Camii'nden kaldırılacağı ve Karacaahmet'teki aile kabristanlığına defnedileceği; Aksüt, Alyanak ve Muşkara ailelerince ilan edilmiştir.

Aksüt vatanperver, ileri görüşlü, aydın bir insandı. Çok okur, çok yazardı. Millî ve manevi duygulara son derece önem veren bir kişiliğe sahipti. Bardakçı (1999) Ali Kemalî Bey'in kaymakamlığı sırasındaki bir olayı şöyle aktarır:

“[...] hadise Ali Kemalî Bey’in başına Kırşehir’in Mucur ilçesinde, 1915’te kaymakamlık yaptığı sırada geldi. Kaymakam beyin bir yol tamiri sırasında kasaba halkından Osman oğlu Hüseyin’i dövmekle ve Memik oğlu Ömer Çavuş’la Süleyman Efendizade İmam Hacı Ahmed Efendi’ye hakaretler yağdırmakla suçlandı. Kasabalılar, Ali Kemalî Bey hakkında vilayete şikâyet dilekçesi verdiler. Mucur’un bağlı olduğu Kırşehir o zamanlarda daha il olmamıştı ve Ankara’dan idare ediliyordu. Şikâyet bugün hâlâ yürürlükte bulunan “Memurin Muhakematı Kanunu”na göre incelendi, önce Kırşehir’de sonra Ankara’da ele alındı, il idaresi kaymakamı suçsuz buldu ve dosya tasdik için “Şura-yı Devlet”e, yani Danıştay’a gönderildi. [...] Danıştay Kararını 1915’in 8 Eylül’ünde verdi: Ali Kemalî Bey şikâyetçileri gerçi biraz şiddetli şekilde “azarlamıştı” ama bunu “hükümetin nüfuzunu korumak maksadıyla” yapmıştı, dolayısıyla masumdu ve yargılanmasına gerek yoktu.”

Oğlu tanınmış tambur sanatçısı ve bestekâr Sadun Aksüt (2014) babasının kendisine “Ali Kemal denildiği zaman dehşetle sinirlendiğini” ifade ediyor. “Ali Kemal değil, Ali Kemalî” şeklinde hemen düzeltme yapar ve “mutlaka böyle söylenmesini arzu eder.” İstiklal Harbi’nde muhalif kişiliği ve görüşleriyle bilinen biri ile isminin yan yana gelmesini dahi kabullenemeyecek derecede millî bir kimliğe sahiptir.

2. Eserleri

Ali Kemalî Aksüt hem müellif olarak telif, hem de mütercim olarak tercüme eserler vermiştir. Birinci (1992:439); onun ilk olarak neşriyata, başmuharriri olduğu Yanya’da yayınlanan İntibah gazetesinde başladığını ve memurlara gazetelerde yazı neşretme yasaklanıncaya kadar buradaki yazılarını sürdürdüğünü belirtir. Tercüme, telif kitapları ile gazete sayfalarında, mecmualarda basılan tefrikaları ve yazılarının azımsanamayacak bir sayıda olduğuna vurgu yapar. Basılmaya hazır şekilde kitapları olduğunu söyler. Ali Kemalî’nin eserlerinden pek az kısmının mesleki alanda olduğunu; bunların büyük kısmının Osmanlı tarihi hakkında tercüme ve teliflerden oluştuğunu ifade eder. Birinci, Aksüt’ün Filât hatıralarını kaleme aldığı makalesinde onun tercüme eserlerine özellikle vurgu yapar. Bir röportajda Sadun Aksüt (2014), babasının -mütercim kimliğine değinmeden- eserleriyle ilgili konuşmasında asli işlerinin yanında babası Ali Kemalî’nin tarihçi ve iyi edebiyatçı olduğunu ifade eder. İslam Ansiklopedisi’nde (Akpınar, 1989: 297) kendi ismi ile yazılan maddede onun için “tarih ve millî terbiye konularındaki eserleri ile tanınan yazar, idareci” tanımlaması yapılmış olup onun mütercim kimliği başlıkta göz ardı edilmiştir.

Ali Kemalî eserlerini kaleme alırken doğduğu topraklara olan özlem ve oralara ait okumaları neticesi olsa gerek, Balkan coğrafyasıyla bir bağ kurar. Toplu olarak risalesini yayınlamış olduğu Koçibey, Rumeli’de Arnavutluk’un Görice (Korçë) başka bir kaynağa göre Kömürcina-Gümülcina’da doğmuş (Aksüt, 1939: 14), buradan devşirme yoluyla Enderun Mektebine alınmış ve eğitimini tamamlamıştır. Gabriel Remérend’tan yaptığı çeviride Tepedelenli Ali Paşa hakkında şu bilgiyi verir; “Veli oğlu Ali, 1744 tarihinde Tebelen (Bizim bildiğimize göre Tepedelen) denilen ve o tarihte yüz kadar haneden ibaret olup, Viyosa ile Drinos Nehirlerinin birleştikleri yer civarında ve Ergeri kasabasının otuz kilometre şimalinde bulunan bir küçük kasabada doğmuştur (Römeran,1939:9: Çev:Aksüt.). Bir başka eserinde Mehmet

Ali Aynî'nin doğum yeri olan Balkan şehriden şöyle bahseder; “Bu geniş fütuhath sahası içinde, Selânik körfezinin garb sahilinde yükselen dağların arkasında, Manastır ile iklimi daha çok mutedil olan Yenişehir Feneri arasında, Makedonya'nın belki en müstesna yerinde bir kasabacık vardır ki kudret elinin havalide işlediği en güzel, en nefis tabiat lâvhalarının tecelligâhıdır: Serfice.” (Aksüt, 1944: 5). Yukarıda zikredilen eserlerin içeriğindeki kişiler Balkan coğrafyasında doğmuş kişilerdir. Tüm bu kaynaklarda geçen ana karakterlerin Balkan coğrafyasından kişilerden seçmiş olması, ilham alınması Ali Kemalî'nin Balkanlarla kurulu duygusal bağının yansımasıdır.

Ali Kemalî'nin geniş bir kişisel kütüphaneye sahip olduğunu biliyoruz. Zaman (2023), Sadun Aksüt ile anılarında onun bu kütüphanenin tasfiyesine ilişkin durumu anlatışına tanıklık eder. Vefatından sonra, eşi Ulviye Hanım maddî açıdan darlığa düşmüş. Sahaflar Çarşısı'na giderek evdeki kitapları görmesi için devrin meşhur sahaflarından Muzaffer Özak'ı çağırmış. Özak, Ali Kemalî Aksüt'ün tüm kitaplarını “çok ucuza” satın almıştır.

2.1. Müellifi Olduğu Eserler

Ali Kemalî Aksüt farklı alanlarda eserler vermiş, çeşitli eserleri tercüme yoluyla dilimize kazandırmıştır. Bunun yanında mesleki, sosyal, ahlaki birçok makale ve yazılar yazmıştır. Müellifi olduğu eserlerden başlamak üzere bunların kaynakçasını aşağıda sunulmuştur:

1. Ali Kemalî. (1926). *Kanun-ı Medenî'de Her Türkün Bilmesi Lâzım Gelen Şeyler*. Konya: Vilâyet Matbaası.
2. Ali Kemalî. (1932). *Erzincan Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
3. Ali Kemalî. (1933). *Tercüme Hakkında Düşünceler ve Tatbikata Dair Bazı Nümuneler*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
4. Aksüt, A. K. (1939). *Koçi Bey Risâlesi*. İstanbul: Vakit Matbaası.
5. Aksüt, A. K. (1944). *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
6. Aksüt, A. K. (1944). *Profesör Mehmed Ali Aynî, Hayatı ve Eserleri*. İstanbul : Ahmet Sait Matbaası.
7. Aksüt, A. K. (1947). *3137 sayılı Tekâüd Kanunu ve Bununla İlgili Tekâüd Hükümlerinin Şerh ve İzahları*. İstanbul: D. Deniz Yolları Basımevi.

“*Kanun-ı Medenî'de Her Türkün Bilmesi Lâzım Gelen Şeyler*” halka, yeni kabul edilen Medenî Kanun hakkında bilgi veren ilk kitaplardan biri olması bakımından önemlidir, belki de ilkidir. Bir vilâyet matbaasında basılmış olması da başka bir özelliğidir (Birinci, 1992:439). Bu eser Osmanlı Türkçesi ile basılmıştır.

Ali Kemalî Bey'in en önemli telif eserlerinden birisi “*Erzincan Tarihi*” adlı eserdir. Bu eser ile ilgili en özel bilgilerden bazılarını kendi kaleminden aktarıyoruz:

[...] muhtelif milletlerin bezmü rezmine zemin olmuş olan bu şehri ve etrafını tetkik ve tettebbü için bir ihtiyaç duydum. Önümde her tarafı karanlık, derin ve geniş bir saha vardı. Bunu ne ile ve önce nereden başlayarak tenvir etmek lazım gelir? Bunu da bilmeksizin gelişi güzel çalışmağa başladım[...] bazen yeis ve nevmidi ile karşılaşarak teşebbüsten vazgeçmek istiyordum. Çünkü Erzincan'ın bütün resmî ve hususi kütüphanelerindeki yazma, basma bütün eserleri Ruslar yağma etmişlerdi. Menkuşatı, mahkûkâtı Ermeniler kırmışlar, resmî vesikaların hepsini ihrak ve imha eylemişlerdi [...] çok uzun bir Türk varlığının, çok parlak bir Türk medeniyet ve hâkimiyetinin sahai tecellisi olan bu güzel yerleri kendilerine nispet için, Ermenilerin hem de akla hayret verecek bir taassupla, yüzlerce kitaplar yazmış olduklarını öğrenmiştim. Buna mukabil dilimizde böyle hiç bir eser bulunmadığını, şaşalı ve mefharetengiz bir medeniyet ve hâkimiyetin eserleri zamanın pek acul ve mütevali darbeleri, nisanının pek cehul ve müstevli dalgalar ile harap ve tûrap olduğunu gördükçe gayretim artıyordu. Velev ki muhtasar, nakıs, hatalı ve kifayetsiz olsun bir şey yazmalı. Geleceğin şüphesiz, milliyeti daha iyi duyacak ve anlayacak nesillerine az çok bir mevzu vermeli; devrin tahripkâr tesirinden kurtulabilen eserleri toplayıp yarının tettebbüatını kolaylaştıracak milli servet ve kudreti, atilere nakledebilecek bir hale koymalı diyordum [...] Ben bu yolda ilk hatveyi attım. Vatanın bundan sonra yetişecek güzideleri bu isri takip ve bu eseri ikmal ederlerse [...], benim için büyük ve kâfi bir mükâfattır. (Kemalî, 1932: III-VI)

Ali Kemalî Bey'in oğlu Sadun Bey babasının yayımlanmış çok fazla kitabı olduğunu belirtip “Bir tanesi de Erzincan tarihi diye çok kıymetli.” diyerek bunun özel bir eser olduğuna vurgu yapar. [Müellifin Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine hediyesidir.] notu düşülmüş bu kitabın, Çankaya kitaplığında mevcut olduğu bilgisini verir. Bunun kendisi için bir iftihar vesilesi olduğunu ilave eder. Mustafa Kemal Paşa karşılık olarak Ali Kemalî Aksüt'e “özel imzalı” bir “*Nutuk*” göndermiştir. Sadun Bey (Aksüt, 2014) Atatürk tarafından imzalı “*Nutuk*”un kendisinde olduğunu belirtir. Birinci (1992:440) bu çalışmayı 1939 Erzincan Depremi öncesine ait yöreyi şehir ve bölge olarak anlatan en kıymetli eser olarak değerlendirir. “Erzincan'daki eserler, kitabeler, eski âdetler, aşiretler ve diğer bilgileri ihtiva etmesi bakımından” yeni baskılarının yapılması gereken bir kaynak kitap olarak görür.

Yukarıdaki listede üçüncü sırada belirtilen “*Tercüme Hakkında Düşünceler ve Tatbikata Dair Bazı Nümuneler*” adlı çalışma, çeviri alanında cumhuriyet döneminde kaleme alınan ilk kuramsal ve uygulamalı çalışma olması bakımından önemlidir. Ali Kemalî Bey bu eseri yazmasının nedenini şöyle açıklar:

“İlk önce şurasını söyleyeyim ki, bu mecmuayı tertip ederken

mekteplerimizi, çocuklarımızı düşündüm. Müfredat programlarına baktım. Lisana çok büyük ehemmiyet veren Maarif Vekaleti, orta mekteplerden çıkanların bile Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya tercüme yapabilecek hale geldiklerini istediği halde, buna az çok rehberlik edebilecek hiçbir kitabımız olmadığını anladım.[...] İşte bu noksanı, bir dereceye kadar olsun, izale ve bu husustaki ihtiyacımızı daha mükemmel mümâsilleri çıkıncaya değin kısmen tatmin etmek meyline kapıldım.” (Kemalî, 1933:3)

Bu eser belirttiği çerçevede tercüme ile ilgilenenlere rehberlik edebilecek örnekler üzerine bina edilmiştir. Birinci (1992:440) de bu eserin “Fransızcadan yapılan tercümeler hakkında, birçok örnekler verilerek, yazılmış ilk kitap ve nadir kitaplardan biri olmak bakımından hâlâ ehemmiyetini korumakta” olduğunu ifade eder. Ali Kemalî daha önce vurgulandığı gibi Fransızca, Rumca, Arnavutça dillerini biliyordu. Bu sebeple meslek hayatının ilk yıllarında Yanya vilayeti tercümanlığı görevini yürütmüştür. Belirli zamanlarda Fransızca öğretmeni olarak da görev yapmıştır. Sosyal faydacılık düşüncesinin çok gelişmiş olduğunu düşündüğümüz Aksüt bu birikim ve tecrübelerini hem kuramsal hem de Fransızca ve Rumcadan bizzat yaptığı çeviri çalışmalarıyla ortaya koymuştur.

Ali Kemalî Aksüt 1939’da *Koçi Bey Risâlesi*’ni yayınlamıştır. Birinci (1992:440) bu risâleyi “tam olarak ilk defa” A. Kemalî’nin yayınladığını, “hâlâ en kıymetli ve ilmî araştırmalar için tercihe şayan” olduğunu belirtir. Ayrıca risâlenin latin harfleri ile “ilk defa” Hüseyin Namık Orkun eliyle, Adliye Vekâleti tarafından 1935’te çıkarılan “*Türk Hukuk Tarihi*” dergisinin 169-232 sayfaları arasında yayımlandığı bilgisini verir.

“*Sultan Aziz’in Mısır ve Avrupa Seyahati*” hatimesinde (Aksüt, 1944:237-238) eseri iki yılda yazdığını; resmî belgelere ulaşmak, konuyu ilgilendiren ayrıntıları bulmak, tahlil etmek ve tamamlamak için çok emek sarf edip zahmet çektiğini ifade eder. Sultan Aziz’in, Avrupa’da iken validesine göndermiş olduğu Topkapı Sarayı Kütüphanesine ait katalogda gösterilen mektupların o günkü hâl ve şartlarda kütüphaneden alınamayışı; seyahat sırasında Sultan’ın nezaretinde bulunan merhum Fuat Paşa’nın ardında herhangi bir hatırat bırakmayışı; Macaristan’a geçen bazı hâdiseleri tahkik etmek için Keçeci ailesi ile bağı nedeniyle Rum Peşte elçisi Şevket Fuad’tan talep ettikleri bilgilerin gelmeyişi gibi engellerle eserini istediği gibi düzenleyemediğinden yakınmıştır. Destek olanları belirtilmiştir. Konu ile ilgili duyup işittiklerini incelemeye gerek görmeden gelecek nesillere malzeme hazırlamak üzere gayret ederek eseri hazırladığını ifade eder. Bu eser Birinci (1992:441)’ye göre Fransızca ve Türkçe kaynaklara dayanılarak yazılmış emek mahsulü tek kitaptır.

Ali Kemalî Bey “*Profesör Mehmed Ali Aynî, Hayatı ve Eserleri*” (1944:3,4) başlıklı biyografik eseri yazma sebebini “Hayattan bir kaç safha, tarihten bir kaç sayfa, ilim dünyasından bir nebze...” olarak tasvir eder. Onun; okutmak, idare etmek ve bilgiyi yaymak gibi üç büyük hizmeti şahsında toplamış biri olduğunu memleketimizde İslam felsefesinin son temsilcilerinden olduğunu belirtir. Doğu’dan Batı’ya ün salmış böyle bir bilim adamını her yönüyle gençliğe tanıtmak, hakikati daha

iyi anlamak vasıtalarını gençlere vermek gerektiğini söyler. Aynî'nin görevi ilgili çeşitli malzemeyi, kıymetli vesikaları, kendisine verdiği evrak ve yazıları ve zaman zaman ağzından işittiklerini, gördüklerini tarihe mal etmek için bu eseri kaleme aldığını belirtir. Kitabı yazarken Hüseyin Vassaf Bey'in, M.A. Aynî hakkında *Ay-nülhayat* adı ile yazıp yayınlamadığı çalışmasından yararlandığını beyan eder.

2.2. Mütercimi Olduğu Eserler

1. A. Lezan [Laisant] (1926). *İlim Üzerine Müesses Terbiye*. (Çev. Aksüt, A. K.). Konya: Vilâyet Matbaası.
-Laisant, C. A. (1904). *L'Education fondée sur la science, avec une préface d'Alfred Naquet*. Paris: Félix Alean.
2. Teoreco, İ. (1934). *Ecnebi Memleketlerde İstatistik Teşkilâtı*. (Çev. Aksüt, A. K.). İstanbul: Devlet Basımevi.
3. Downay, F. (1936). *Muhteşem Süleyman*, (S. M. Guillemin'in Fransızca çevirisinden Çev. Aksüt, A. K.). İstanbul: Halk Basımevi.
- Downay, F. (1930). *Soliman Le Magnifique*. (Çev. S. M. Guillemin). Paris: Payot.
4. Senyobos. (1938). *Avrupa Tarihi*. (Çev. Aksüt, A. K.). İstanbul: Vakit Matbaası.
- Seignobos, C.(1932). *L'Histoire de L'Europe*. Trad. de L'Encyclopedia Britannica.
5. Römeran [Gabriel Remérand] (1939). *Tepedelenli Ali Paşa*. (Çev. Aksüt, A. K.). İstanbul: İkbâl Kitabevi.
- Remérand, G. (1928). *Ali de Tébélen Pacha de Janina (1744-1822)*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthne.
6. Rossier, E. (1943). *Avrupa'nın Siyasî Tarihi 1815-1919*. (Çev. Aksüt, A. K.). İstanbul: Fazilet Matbaası.
- Rossier, E. (1931). *Histoire Politique de l'Europe 1815-1919*. Paris: Payot.
7. Larousse, P. (1944). *Tarih Çiçekleri, I. Kısım*. (Çev. Aksüt, A. K.). İstanbul: Fazilet Basımevi.
- Larousse, P. (1913). *Fleurs historiques : clef des allusions aux faits et aux mots célèbres que l'on rencontre fréquemment dans les ouvrages des écrivains français*. Paris: Librairie Larousse.
8. Eyraud, C. (1945). *Fransa'da Belediye Emniyet Sandıkları ve Mont de Pieteler*. (Çev. Aksüt, A. K.). İstanbul: R. Zelliç Basımevi.
- Eyraud, C. (1935). *Caisses de Crédit Municipal et Monts-de-Piété*. (Thèse pour

le Doctorat), Université de Paris Faculté de Droit, Paris : Librairie Technique Et Economique.

9. Veccia Vaglieri, L. (1946). *Bir Garblı Gözü ile Müslümanlık.* (Çev. Aksüt, A. K.). İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

- Veccia Vaglieri, L. (1900). *Apologie de L'Islamisme.* Trad. Maxime Formont. Paris: Editions Nilsson.

10. Tugay, E. F. (1950). *Allah'ın Kulu ve Resulü Muhammed.* (Çev. Aksüt, A. K.). İstanbul: Kâğıt ve Basım işleri A.Ş. Matbaası.

- Tugay, E. F. (1951). *Mohammad Le Prophète d'Allah,* Le Caire: Eastern Press.

11. Ségur, N. (1944). *Öldüren Öpücük.* (Çev. Aksüt, A. K.). Vakit Gazetesi tefrikası, Ağustos-Eylül 1944, 28 muhtelif sayı.

- Ségur, N. (1932). *Baiser Mortel.* Paris: Les Editions de France.

A. Laisant tarafından kaleme alınan “*İlim Üzerine Müesses Terbiye*” Ali Kemalî Bey’in kitap olarak yayımlanmış ilk tercümesidir. Osmanlı Türkçesi ile tercüme edilmiştir. Birinci(1992:440)’ye göre “terbiyeye dinî temellerden ayrılarak ilmî mesned arayan ve pozitivist bakış açısını ifade eden bir kitap olması bakımından mühimdir”.

Fairfax Downay’in “*The Grande Turke, Suleyman The Magnificent, Sultan of the Ottomans*” isimli, 1929 yılında yayımlanan eserini, Fransız çevirmen M. Guillemine 1930’da “*Soliman Le Magnifique*” başlığıyla Fransızcaya; bu çeviriden de Ali Kemalî Aksüt, 1936’da eseri dilimize kazandırmıştır.

Charles Seignobos’un yazdığı “*L’Histoire de L’Europe*” başlıklı Britannica Ansiklopedisi maddesinden Fransızcaya çevrilip küçük bir kitap hâline getirilmiş eserden tercüme ettiğini ifade eder Ali Kemalî Bey. Asım Us, ona Şarl Senyobos’un “*Histoire de l’Europe*” adlı eserini tercüme etmesini tavsiye eder. Küçük kitabı bulur ve satın alır. Yazarın dediğine göre, 1932 senesinde basılmış olan İngilizce “*Encyclopaedia Britanica*” in Fransızca metnidir. Aslı büyük bir eser olduğu için ansiklopediyi hazırlayan heyet tarafından kısaltılmıştır. Bunun için son asır, 1814’den itibaren, geçmiş zamanların hepsinden daha fazla yer almış ve 1. Dünya Savaşı’na denk gelen haftalar etrafınca işlenmiştir. Bundan başka milletlerin kendi tarihine ait kısımlar kısadır ve yalnız devletler arasındaki ilişkiler konu edilmiştir (Aksüt, 1938:3,4). Kitabı Ali Kemalî Bey, 1938 yılında dilimize tercüme etmiştir.

Gabriel Remérand tarafından 1928’de yayımlanan ve Ali Kemalî Aksüt tarafından dilimize çevrilen *Tepedelenli Ali Paşa*, onun hakkında yazılan önemli kaynak metinlerden biridir. Birinci (1992:441) bu tercüme eserle ilgili düşüncelerini şöyle açıklar: “Tepedelenli Ali Paşa hakkındaki bu kitaba Başbakanlık Arşivinden yeni vesikalar da eklendiği için Fransızca aslından daha kıymetli ve tercihe şayandır.”

Esat Fuad Tugay'ın "*Mohammad Le Prophète d'Allah*" adlı eserinin müsveddelerini okuyan Ali Kemalî Bey, bu çalışmayı Türkçeye tercüme etmek için müsaade ister. Yazarı uygun görür ve böylece eser Türkçeye tercüme edilir. Burada tercümenin, eserin aslından önce basılmış olması dikkat çekicidir.

Edmond Rossier'in "*Avrupa'nın Siyasî Tarihi*" ni Ali Kemalî Bey epey önce tercüme etmesine karşın bu çalışma ancak 1943'te basılabilmıştır (Rossier, 1943:3). Benzerleri içinde emsaline rastlamadığını ifade ederek hem önemli, hem kıymetli olarak nitelediği bu çalışmayı "hayrete şayan bir icaz ve ihatanın örneği" olarak görüp özellikle gençlere tavsiye eder.

P. Larousse'un "*Fleures Historiques*" isimli eserini "*Tarih Çiçekleri*" başlığıyla dilimize kazandıran mütercim, bu eseri tercüme etmesinin nedenlerini aktarır.

"Hadiseleri, meşhur kelimeleri, garip halleri, her ân şurada, burada tesadüf edilen ve kitaplarda yahut konuşmalarda zikir ve irad olunan tuhaf, bedi cümleleri toplayan bir kitaba, ihtiyaç" olduğunu söyler. En iyi yazar ve yayıncıların eserlerinden alınmış parçaları bir araya getiren bir kitaba, yani tarihi inceleme zahmetinden kurtaran daha doğrusu tarihi zahmetsizce öğreten, roman okuma hissini veren bir kitabın gerekliliğini dile getirir. Ama "bu ankeyi, bu beyaz renkli karatavuğu nerede bulmalı?" deyip cevabını P. Larousse'un "O kitap mevcut değildi. Onu şimdi biz icat ettik." şeklinde verdiğini hatırlatır. Mütercim de bu fikre katılıp Larousse'un bu kitap ile "pek hayırlı bir iş" yaptığını söyler. "*Ezhar-ı Tarihiye*" adı ile Ahmet Rasim tarafından kısmen tercüme edilerek h.1304 tarihinde *Muntahabat-Tasviri Ef-kâr*'da yayımlandığını, ardından Tefvik Nadir ve Ziya Rıza tarafından "*Şüküfe-i Tarihiye (Tarih-i Umumiye zeyil)*" başlığıyla, yine kısmen tercüme olunarak h.1324 yılında Karabet Matbaasında basılmış olduğu bilgisini verir. Bu tercümelemlerin eksik olduğuna vurgu yapar. Kitap sonuna eklenmiş kırmızı bilgi notunda "Bu kitap, her biri sekizer formalık üç cüzden mürekkebe üç cilt olacak ve cüzlerin fiyatı değişmeyecektir..." ifadesi yer alır. Ancak eserin diğer ciltlerine erişemediğimiz için bunları değerlendiremiyoruz.

Clovis Eyraud'un "*Caisses de Crédit Municipal et Monts-de-Piété*" başlıklı yayımlanmış doktora tezini "*Fransa'da Belediye Emniyet Sandıkları ve Mont-de-Piété'ler*" adıyla Ali Kemalî Bey 1945'te Türkçeye aktarmıştır. Şefkat Sandıkları (Monts de Piété) ve Belediye Emniyet Sandıkları (Caisses de Crédit Municipal) belli bir şarta tabi olmaksızın gayrimenkul karşılık gösterilerek borç/kredi verme amacıyla kurulmuştur. Belirli şartlar dâhilinde menkul kıymetler karşılık gösterilerek de borç/kredi verebilirler. İçişleri Bakanlığı yayınlarından çıkan bu tercümenin girişinde çevirmen önsözü yoktur. Mesleki özel alan çalışmasıdır. Sipariş üzerine yapılan tercüme olduğu düşünülmektedir. Mesleki dil kullanımı ile ilgili maharetleri bu tercümesinde açıkça görülmektedir.

Laura Vecchia Vaglieri 1925 yılında, Roma'da A. F. Formiggini tarafından basılan "*Apologia dell' Islamismo*" adlı eserini yayımlamıştır. Bir yıl sonra Maxime Formont bu eserin Paris'te Nilsson yayınlarından "*Apologie de L'Islamisme*" başlıklı çevirisi yayımlamıştır. Ali Kemalî (1946:3) Bey aynı eseri Fransızca tercümesinin-

den “*Bir Garblı Gözü ile Müslümanlık*” adıyla 1946’da dilimize kazandırmıştır. Şeyh Muhsini Fani adıyla bilinen Hüseyin Kâzım Bey bu eseri “*Takrizülislâm*” ünvanıyla tercüme edip, Kudüs’te toplanan İslam Kongresi’ne göndermiş, fakat o tercüme bulunamamıştır. Ali Kemalî Bey kitabı, İstanbul Belediyesi Mektupçusu Osman Nuri Ergin’in tavsiyesi üzerine inceler ve kıymetini takdir edip tercüme eder (1946:3).

2.3. Telif ve Tercüme Makaleleri

Ali Kemalî Aksüt’ün, *Türk İdare Dergisi*’nde birçok tercüme ve telif makalesi vardır. Özşen (1988), bu dergide yapılan çalışmalarını bir araya getirdiği eserde bu tercümelerin kaynakçalarını sunmaktadır. Bu çalışmadan hareketle mütercimim birçok mesleki – özel alan çalışmasına erişebildik. Telif ve tercüme makalelerinden bazıları şunlardır:

Ali Kemalî. (1931). Şûrayı Devlette Muhakeme Usulü. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 38, Mayıs 1931, 429-435.

Ali Kemalî. (1930). İcraî Sulta ile Adli Sultanın Tefriki Mebdeinin Kabulü. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 30, Eylül 1930, 1900-1904.

Ali Kemalî. (1930). Deavi’i İdarenin Mebadii Umumiyesi. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 31, Ekim 1930, 2124-2131.

Ali Kemalî. (1930). İhtilâflar. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 32, Kasım 1930, 2331 -2337.

Ali Kemalî. (1931). İhtilâflar. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 34, Ocak 1931, 93-99.

Ali Kemalî. (1931). İdare Mahkemelerinin Selâhiyeti Hakkında Umumi Kaideler. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 40, Temmuz 1931, 891 -896.

Ali Kemalî. (1934). İtalya’da Memur İntihap ve Tayini. *Türk İdare Dergisi*. Sayı 73, Nisan 1934, 507-513.

Ali Kemalî. (1931). Prefe ve Suprefeler Arasında Bir Anket. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 39, Haziran 1931, 566-580.

Berthélemy, H. (1930). İdarî Davaların Umumî Mebdeleri. (“*Traité élémentaire de droit administratif*” adlı eserden Çev. Aksüt, A. K.). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 25, Nisan 1930, S. 701 - 706.

Belçika’da İdari İslahat (1938) (Çev. Aksüt, A. K.). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 121, Nisan 1938, 444-363.

Belçika’da İdari İslahat. (1938) (Çev. Aksüt, A. K.). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 120, Mart 1938, 381 -394.

Testa, V. (1934). Büyük Komünlerin İdarî Rejimine Dair. (Çev. Ali Kemalî). *Türk*

İdare Dergisi, Sayı 78, Eylül 1934, 1503- 1510.

Romanya'da İdarî Kaza. (1935). (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 85, Nisan 1935, 820-839.

Mihalopolos. (1933). Yunanistan'da İstatistik Teşkilâtı. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 65, Ağustos 1933, 1150- 1169.

Szturm de Sztrem, M. (1933). Lehistan İstatistik Teşkilâtı. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 66, Eylül 1933, 1354- 1375.

Teodoresco, İ. (1933). Romanya İstatistik Teşkilâtı. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 68, Kasım 1933, 1447- 1463.

de Dobroviç, A. (1934). Macaristan'da İstatistik Teşkilâtı. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 75, Haziran 1934, 963-988.

Rarinesko, K. (1935). Japonya'da İstatistik Teşkilât ve Muamelâtı. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 85, Nisan 1935, 765-787.

Aleksiyano, J. (1935). Romanya'da Amme Memurlarına Aid Nizamname. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 86, Mayıs 1935, 920- 956.

Magyary, Z. (1934). Umumî İdarede Sâym İlmî Tensiki. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 72, Mart 1934, 341 -361.

Warnotte, D. (1935). İdari İlimler Hakkında Arsulusal Bir Lügatça Yapmak Projesine Dair. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 90, Eylül 1935, 1638- 1649.

Aleksiyano, J. (1935). Romanya'da Amme Memurlarına Ait Nizamname. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 86, Mayıs 1935, 920-956.

-Kadınların Devlet Memuriyetlerinde İstihdamı. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 70, Ocak 1934, 146 - 159.

-Bulgaristan'da İdarî İstatistik Teşkilâtı. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 83, Şubat 1935, 376-417.

-Umumî İdarelerde Usulaştırmanın Kuvveden Fiile Çıkarılması İçin Lâzım Olan Esaslı Prensipler. (Çev. Ali Kemalî). *Türk İdare Dergisi*, Sayı 74, Mayıs 1934, 640-654.

2.4. Gazete ve Dergilerde Çıkan Yazıları

Ali Kemalî Aksüt kalemi güçlü bir aydındır. Bu yeteneğini yeri geldiğinde eğitim-öğretim alanında edebiyat dersi öğretmenliği yaparak yeri geldiğinde de yerel ve ulusal basındaki yazılarıyla ortaya koymuştur.

İlk yazılarına, başmuharriri olduğu İntibah (Yanya) gazetesinde, memurların yazı neşretmeleri yasaklanıncaya kadar devam etmiştir (Birinci, 1992:439). Onun gazete ve dergilerde çıkmış, ulaşabildiğimiz bazı yazılarına ait kaynakça bilgileri aşağıda verilmiştir.

Aksüt, A. K. (1939, 24 İkinciteşrin). Bir kültür meselesi: Üniversitede verilen dersler. *Vakit*, s.3.

Aksüt, A. K. (1943, 24 İkinciteşrin). Gülistan'ın yeni bir tercümesi ve mütercimi. *Vakit*, s.2.

Aksüt, A. K. (1946, 17 Nisan). Şeyh Sadi'nin eseri: Bostan'ın yeni tercümesi münasebetiyle. *Vakit*, s.2.

Aksüt, A. K. (1951). M. K. Paşa ve Kur'an Tercümesi. *Sebilürreşad*, cilt IV; Sayı 96, 328-330, 1951.

Aksüt, A. K. (1956). Tefsire Dair Küçük Bir Mülâhaza. *Sebilürreşad*, Cilt:IX, Sayı: 220, 308-309.

Aksüt, A. K. (1957). Kur'an Tercümesi Oyuncak Haline Getirilemez. *Sebilürreşad*, Cilt:XI, Sayı: 257, 101-104.

Aksüt, A. K. (1959). İslam Dini Hakkında-Değerli Bir Şehadet Daha. *Sebilürreşad*, Cilt:XII, Sayı: 282, 104.

Aksüt, A. K. (1959). Hazreti Muhammed (Yazan: Alman Şairi Goethe). *Sebilürreşad*, Cilt:12 Sayı: 282, 112.

Aksüt, A. K. (19444, Eylül). Amerika Reysicumhuru ve İngiliz Başvekili (Çeviri). *Vakit*, s.2.

Aksüt, A. K. (1949, 5 Nisan). Emeklilik kanunu tasarısı üzerinde düşünceler I. *Vakit-Yeni Gazete*, Yıl 32-2; sayı:11312-560, 1949.

Aksüt, A. K. (1949, 6 Nisan). Emeklilik kanunu tasarısı üzerinde düşünceler II. *Vakit-Yeni Gazete*, Yıl 32-2; sayı:11313-561.

Aksüt, A. K. (1949, 8 Nisan). Emeklilik kanunu tasarısı üzerinde düşünceler III. *Vakit-Yeni Gazete*, Yıl 32-2; sayı:11315-563.

Aksüt, A. K. (1950). Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati. *Resimli Tarih Mecmuası*. Nisan 1950, 125,126, 127,130.

Aksüt, A. K. (1950, 27 Haziran). Diyanet İşleri Başkanlığı müstakil hale getirilmeli mi? *Vakit-Yeni Gazete*, 3.

Aksüt, A. K. (1952, 23 Ocak). Ömer Fevzi Mardin'in yazısı dolayısıyla 1. *Vakit-Yeni*

Gazete, Yıl 35-5; sayı:12323-1571, 1, 3, 3.

Aksüt, A. K. (1952, 24 Ocak). Ömer Fevzi Mardin'in yazısı dolayısıyla 2. *Vakit-Yeni Gazete*, Yıl 35-5; sayı:12324-1572, 1, 3, .3.

Aksüt, A. K. (1952, 25 Ocak). Kitap ehli hidayette mi, değil mi? Ömer Fevzi Mardin'in yazısı dolayısıyla. 3. *Vakit-Yeni Gazete*, Yıl 35-5; sayı:12325-1573, 1, 3.

Aksüt, A. K. (1952). İstanbul Hükümetinin Ankara'ya Yolladığı Heyetle Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Bilecik Mülakâtı. *Resimli Tarih Mecmuası*, Mayıs 1952, 1474-1476.

Aksüt, A. K. (1952, 26 Ocak). Dünya Peygamberi - Ömer Fevzi Mardin'in yazısı dolayısıyla 4. *Vakit-Yeni Gazete*, Yıl 35-5; sayı:12326-1574, 1, 3.

Aksüt, A. K. (1952, 23 Mart). Cenabı Hak, kitap ehlini doğru yola nasıl çağırdı? Bir izah ve cevap, Ömer Fevzi Mardin'e 1, *Vakit-Yeni Gazete*, Yıl 35-5; sayı:12383-1631, 1, 5.

Aksüt, A. K. (1953). İlim İle Din Karşı Karşıya! -6. (Yazının sonunda editör tarafından bir tercüme olduğu notu eklenmiştir.), *İslam Dünyası*, Cilt:4 Sayı: 80, 5-7.

Aksüt, A. K. (1953). Kur'an ın Talimine Umumi Bakış. *İslam Dünyası*, Cilt:3 Sayı: 66, 4-5.

Aksüt, A. K. (1953). Yusuf'un Gömleği Hırkası 1. *İslam Dünyası*, Cilt:4 Sayı: 74, 4-6.

Aksüt, A. K. (1953). Profesör Bay Zeki Velidi'ye. *İslam Dünyası*, Cilt:3 Sayı: 62, 5-7.

Aksüt, A. K. (1953). Hallac-ı Mansur. *İslam Dünyası*, Cilt:3 Sayı: 72, 9-10.

Aksüt, A. K. (1953). Dünden Bugüne 1. *İslam Dünyası*, Cilt:4 Sayı: 77, 4-6.

Aksüt, A. K. (1953). Dünden Bugüne 2. *İslam Dünyası*, Cilt:4 Sayı: 78, 4-5.

Aksüt, A. K. (1954). Hâtıralardan iktibaslar: 31 Mart Hadisesi-İrtica. *Yeni Tarih Dünyası*, 01.07.1954, 751-752 Yıl: 1, Cilt:2 Sayı:19/20 15 Haziran-1 Temmuz1954.

Aksüt, A. K. (1954). Paraklitos Kimdir? *İslam Dünyası*, Cilt:4 Sayı: 90, 10-16.

Aksüt, A. K. (1954). Rahip Yakovos'un Dikkati Nazarına. *İslam Dünyası*, Cilt:4 Sayı: 87, 2-3.

Aksüt, A. K. (1954). Batılları ve Hurafeleri Aydınlatmak: "Nurlu Ufuklara Doğru" Kitabı ve Bende Hasıl Ettiği Tesir. *İslam Dünyası*, Cilt:4 Sayı: 85, 2-3.

Aksüt, A. K. (1955). İmam Hatip Mektepleri-Başka Milletlerde Din Adamı Nasıl yetiştirilir? *Sebilürreşad*, Cilt:XI, Sayı: 263, 340-341.

Aksüt, A. K. (1956). İslam Kadını I. *Sebilürreşad*, Cilt:IX, Sayı: 221, 233-235.

Aksüt, A. K. (1957). İmam-Hatip Mektepleri. *Sebilürreşad*, Cilt:XI, Sayı: 257, 106-107.

Aksüt, A. K. (1958). Din Dersleri Münasebetiyle. *Sebilürreşad*, Cilt:XI, Sayı: 263, 200-201.

Aksüt, A. K. (1958). İslam'ın Büyük Müdafii - Hace-i Evvel Ahmed Midhat Efendi. *Sebilürreşad*, Cilt:XI, Sayı: 261, 175-176.

Aksüt, A. K. (1958). Bir Hatıra ve Bir Temenni. *Sebilürreşad*, Cilt:XII, Sayı: 277, 25-26.

Aksüt, A. K. (1958). İl Yavrusu. *Sebilürreşad*, Cilt:XI, Sayı: 272, 342.

Aksüt, A. K. (1948). Son Sadriâzamlar ve Başvekiler (Kitap tanıtımı - Zeki Pakalın'ın Kitabı). *Selâmet*, Cilt: 3, Sayı: 67, 7, 15.

Aksüt, A. K. (1961). Tenkidlere Cevaplar Kadın Meselesi Etrafında. *İslâm*, Cilt:5, Sayı:49, 5-7.

Aksüt, A. K. (1961). Garplı Gözüyle Müslümanlık İslam Dini ve Dünya Mütefakkirleri. *İslâm*, Cilt:5, Sayı:50, 40.

Aksüt, bulunduğu ve gittiği her yerde edebi mecralara yazılarıyla katkı verip fikirleriyle memleketin ufkunu açacak konulara değinir. Yastıman (2015)'a göre; Mecidiye (Çiçekdağı) ve Mucur'da da kaymakamlık yapan Ali Kemâlî Bey bir diğer Mülkiyeli olarak "Kırşehir Vilâyet Gazetesi"nin yazı kadrosuna katılıp, 1842-1922 yılları arasında yaşamış Fransız düşünür ve tarihçi Ernest Lavisse'den alınmış terbiyeye dair ve nasihat verici hikâye tercümelerini yayımlamıştı.

Birinci (1992:442)'ye göre, Ali Kemâlî'nin bunlardan başka *Sosyoloji*(tercüme), *Tarih* (İlk Çağlar, Robert Kolejde teksir edildi), *Yazı Hüneryi*, *Şundan-Bundan* (tarihi fıkralar), *Denizlerde Harb*, ve *Satranç Oyuncusu* (Her ikisi Vakit gazetesinde yayımlandı) eserleri vardır. Millî Mücadele'de Haymana ve Kalecik kaymakamlıklarında Ankara Valiliğinden gönderilen yazılar ve bunlara verdiği cevapları ihtiva eden bir defteri de Birinci'nin elinde bulunmaktadır.

Tercüme Dair Görüşleri

"Bir kültür meselesi: Üniversitede verilen dersler" başlıklı yazısında tercüme ile ilgili şu fikirlerini belirtir: "Tahsil-i kemalât, kem alât ile olmaz" düsturu: güzel tercüme edilmiş eserler ile ders verilmesi fikri. Oğlunun hocalarından biri bir üniversite

doçenti öğrencilerine çevirisi anlaşılmayan notlar verir (Vakit, 24 İkinciteşrin 1939: s.3). İşte bu olay üzerine kaleme alır düşüncelerini. “*Tarih Çiçekleri*” (1944:4) adlı tercümenin başlangıcında daha önce Ahmet Rasim ile Tevfik Nadir/Ziya Rıza ikilisinin yaptıkları çevirileri kastederek “Her ikisi de çok noksandır. Ben zaruri bazı istisnalar hariç olmak üzere tamamını tercümeyle muvaffak oldum. Bu da benim için ayrıca bir sevinç ve övünç vesilesidir.” diyerek kendi çalışmasının eksiksiz olduğuna vurgu yapar. Bu görüşü, bahsettiği eserleri inceleyip yorumlamayı gerektirir.

“*Avrupa'nın Siyasî Tarihi*” tercümesinde aslına sadık kalmağa çok itina ettim. Üslubu da elimden geldiği ve mevzuun tahammül edebildiği kadar sadeleştirdim. Hatasız olarak muvaffak olmuş isem dileğim yerine gelmiş demektir (Rossier, 1943:3). Bu ifadelerle serbest bir çeviri anlayışından uzak olduğu ama yerelleştirme ihtiyacını da göz ardı etmediği anlaşılmaktadır. “*Larousse'nin “Fleures Historiques”*” (1944: 4) adını verdiği kitabının önemine vurgu yapıp bu tercümeyle vatanına hizmet ettiğini düşünmektedir. Ali Kemalî Bey tercümeyle bir maişet, bir iş olarak değil öncelikle vatani bir hizmet olarak yaklaşmaktadır. Yine bu eserle ilgili olarak içeriğinde “Her mevzu için edebiyatımızdan da örnekler bulmaya, yani bir dereceye kadar millileştirmeye çalıştığı”nı dile getirir. Burada halkbencil/ethnocentrique çeviri anlayışı gözlemlenmektedir. Birinci (1992:441), Tepedelenli Ali Paşa çevirisine Başbakanlık Arşivinden yeni vesikalar eklendiğini bu yönüyle “Fransızca aslından daha kıymetli” ve “tercihe şayan” olduğunu belirtir. Bir tercümenin aslından daha iyi olması o tercümeyle aslından uzaklaştırıcı bir bakış açısıdır. Yine burada da halkbencil bir bakış görülmektedir.

Ali Kemalî Bey, “Şeyh Sadi'nin eseri: Bostan'ın yeni tercümesi münasebetiyle” kaleme aldığı düşüncelerinde Kilisli Rıfat'ın 1943 yılında yaptığı Bostan çevirisinin “neşren” ve “harfiyen” olduğunu söyler. Hakkı Eroğlu tarafından çevrilen, Niğde Halkevi tarafından 1945 yılında basılan “Bostan” tercümesi ile bir karşılaştırmasını yapar ve Rıfat'ın düşüncelerini nakleder:

[...] tercüme ile uğraşanlar, her tercümenin asla mutabık olmadığını bilenler, meşhur lâtince darbı meseli (Traduttore traditore) hatırdan çıkarmayanlar için ziyadesile dikkate şayandır. Kitabı tetkik ve tettebbü edecekler için çok faydası olacağına inandığım bu izahın bazı parçalarını buraya geçirmekten kendimi alamadım: Tercümem mealendir. Binaenaleyh kitabın aslındaki bütün kelimelerin tercümede karşılığını aramağa lüzum yoktur; cümlelerin manasını toplu olarak yoklamalıdır. Tercümem, manzum olduğu için — tabii olarak — her şeyden evvel ahengi düşündüm. Bundan dolayı beyitlerin sayısına nisbeti yüzde dördü geçmeyen yabancı terkiplerle biraz daha fazla nisbette yabancı kelimeler kullanmağa mecbur oldum. Kullandığım terkiplerin ise yüzde ellisi klişe halindedir. Bunlar henüz hudut harici sayılamayacağı cihetle tasfiye neticesi yüzde iki olarak kayıt olunabilir. Manzumemde tercüme kokusunun bulunmamasını, yani doğrudan doğruya Türk diliyle yazılmış bir eser hissi vermesini arzu ettim. Bunun için beyitlerin manalarının birbirine iyi eklenmesine ve iyi kaynaşmasına ve akı-

cılığın aksamamasına dikkatle özendim. Bunda az çok muvaffak oldum sanıyorum.

Ali Kemalî, mütercimim çeviri tercihiyle ilgili yukarıdaki bilgileri aktardıktan sonra iki çevirmenin karşılaştırmalı tetkikini de yapar. Örneği aşağıda verilmiştir. Kilisli Rıfat'tan Bostan'ın üçüncü bölümünün ilk satırlarının çevirisi:

“Aşkın verdiği gam ile delirmiş hak âşıklarının ne güzel âlemleri vardır. Yara ile merhem onların nazarında birdir.

“Âşıklar o dilencilerdir ki, padişahlığa meyletmez, kaçarlar. Cenabı Hakkın visali ümidiyle dilencilikte dayanır dururlar.

“Âşıklar durmadan elem şarabını çekerler. Şarab acı değilse susarlar, ses çıkarmazlar.

“Şarab zevkinin arkası sıra humar derdi var. Gül padişahının yanında silâha davranmış diken var.”

Hakkı Eroğlu'ndan Bostan'ın üçüncü bölümünün ilk satırlarının çevirisi:

*Ne hoş vakti geçer şûridegânın
Onlarca farkı yok dertle devanın
Şahlığı tenezzül sayan gedâlar,
Gedâlıktan memnun Hak-âşinâlar.
Elem şarabını içerler her dem
Şikâyet etmezler cefadan bir dem
Şarab zevkinin var humar belâsı
Gül sevdasının da diken cefâsı.*

Sonuçta yaptığı karşılaştırmada Eroğlu'nun aynı beyitleri çok daha sevimli bir edayla naklettiği şeklinde görüş belirtir. O tercüme sahasında “Bir ‘Récitation’ mecmuamız da yoktur (1933:3).” diyerek tercüme öğretimine yarayan parçalarla bir mecmua vücuda getirilmesini, “şedit bir ihtiyaç” olarak görür. Nitekim bu bahisten kaç yıl sonra, 1940’larda “Tercüme” dergisinin kurumsal olarak ortaya çıkışı bu görüşünü destekler nitelikte bir adım idi.

Bunu bana İstanbul Belediyesi Mektupçusu, muhibbim Osman Nuri Ergin söyledi: Kitap, herhalde değerli bir kitaptır, dilimize nakli faydalı olur sözlerini de ilave etti. Kitabı gözden geçirdim: hakikaten çok güzel yazılmış, çok faydalı. [...] Ben kitabın ismini değiştirdim, maksadımıza daha uygun bir şekle soktum, “Bir Garplı Gözüyle Müslümanlık” dedim. Tercümem, Türk gençleri için, ümit ettiğim hizmeti yapmağa yararsa kendimi hayatta bah-tiyar sayacağım ve umarım ki her okuyucunun, ölümünden sonra da, Fatiha’sına nail olacağım. (Aksüt, 1946:3)

“Bir Garplı Gözüyle Müslümanlık” adlı tercümesini takdim ederken yerelleştirme anlayışını tekrar burada da görüyoruz. Burada yazarın yaptığı çalışmalarda ilkesel olarak sosyal faydacılığı benimsediğini vurgulamak gerekir.

4. Sonuç

Edip, münevver, devlet adamı ve maharetli bir tercüman Yanyalı Ali Kemalî Aksüt, iki devre vâkıf bir Türk aydını olarak kuşkusuz tercüme tarihimizde yerini almış bir şahsiyettir. Aksüt yaptığı çevirilerin geneli itibarıyla sosyal faydacılık ilkesini benimseyen bir bakış açısına sahiptir. Çeviri görüşü olarak halkbencil/ethnocentrique bir çeviri yöntemini benimsediği ifade edilebilir. Çalışmalarında genel olarak edebiyat, tarih ve ahlak temelli; Balkanlara olan özleminin de izleri sürülen konulara ağırlık verdiği söylenilebilir. Ancak Ali Kemalî Aksüt idari reformlara dair yaptığı çevirileri ile de mülki idare sistemine katkı sunmuştur. Birinci (1992: 439), onun eserlerinden “pek az kısmının” mesleki sahada olduğunu “büyük kısmının” Osmanlı tarihi hakkında tercüme ve teliflerden oluştuğunu söyler. Ancak tercüme eserler ve makalelerini birlikte düşündüğümüzde bu yargıyı paylaşmak pek mümkün görünmemektedir. Bilakis cumhuriyet döneminde mesleki çeviri/özel alan çevirisi dallarına tarihi kaynaklık edebilecek nitelikteki kamu yönetimi, hukuk, istatistik, sigorta, emeklilik gibi başlıklarda yoğunlaşan tercümeleri öne çıkmaktadır. Bu bağlamda diğer mesleki eserlerinin de çeviribilim bakışıyla ele alınması ve değerlendirilmesi gerekir.

Kaynaklar

- Akpınar, T. (1989). AKSÜT, Ali Kemalî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (2. Cilt, s.s 297-298) İstanbul. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aksut-ali-kemali>
- Aksüt, A.K. (1939). *Koçi Bey Risâlesi*. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Aksüt, A.K. (1944). *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Aksüt, A.K. (1944). *Profesör Mehmed Ali Aynî, Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Aksüt, A. K. (1946). Şeyh Sadi'nin Eseri: Bostan'ın Yeni Tercümesi Münasebetiyle. *Vakit*, 2.
- Aksüt, A. K. (1939). Bir Kültür Meselesi: Üniversitede Verilen Dersler. *Vakit*, 3.
- Aksüt, S. (2014). *Gençler Müziğimizi Dinlemeye Alıştırlarsa, Duyacaklar Ki Eserlerimiz Çok Güzeldir ve Derindir*. [Nebahat Konu Yılmaz tarafından Sadun Aksüt ile gerçekleştirilen röportaj.] Erişim adresi: <https://nebahatkonuyilmaz.blogspot.com/2014/08/gencler-muzigimizi-dinlemeye-alsrlarsa.html>
- Bardakçı, M. (1999). Şurâ-yı Devlet, kaymakam tokadını taltif etmişti. *Hürriyet*.

Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/murat-bardakci-sur-yi-devlet-kay-makam-tokadini-taltif-etmisti-39115940>

- Birinci, A. (1992). Ali Kemali Aksüt'ün Filât Hatıraları. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* , 4, 437-466.
- Downay, F. (1936). *Muhteşem Süleyman, (S. M. Guillemin'in Fransızca çevirisinden, Aksüt, A. K., Çev.)*. İstanbul: Halk Basımevi.
- Erdem, A.F. (2018). 1319 (M. 1901) *Tarihli Yanya Vilayeti Salnamesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <https://acikerisim.kku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12587/14700/532052.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Erken, İ. (2021). *Yanya Sancağı: İdari yapı ve yerleşim birimleri – 1867/1913*. Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Eyraud, C. (1945). *Fransa'da Belediye Emniyet Sandıkları ve Mont de Pieteler*. (Aksüt, A. K., Çev.). İstanbul: R. Zelliç Basımevi.
- Kemali, A. (1932). *Erzincan Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Larousse, P. (1944). *Tarih Çiçekleri, I. Kısım*, (Aksüt, A. K., Çev.). İstanbul: Fazilet Basımevi.
- Onar, H. (2008). *Atatürk Dönemi Emniyet Müdürleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/600278/yokAcikBilim_315231.pdf?sequence=-1 E.T.18.04.2023
- Özşen, T. (1988). *Türk İdare Dergisi (1928-1988)*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No. Genel: 429 APK : 24.
- Rossier, E. (1943). *Avrupa'nın Siyasî Tarihi 1815-1919*. (Aksüt, A. K., Çev.) İstanbul: Fazilet Matbaası.
- Römeran [Gabriel Remérand]. (1939). *Tepedelenli Ali Paşa*. (Aksüt, A. K., Çev.). İstanbul: İkbâl Kitabevi.
- Şemseddin Sami. (1898/1316). *Kamusul Alam, VI*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tugay, E. F. (1950). *Allah'ın Kulu ve Resulü Muhammed*. (Aksüt, A. K., Çev.). İstanbul: Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası.
- Veccia Vaglieri, L. (1946). *Bir Garblı Gözü ile Müslümanlık*, (Aksüt, A. K., Çev.). İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

Yanya vilayeti (t.y.). *Yanya Vilayeti*. Erişim adresi: <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-bolgeleri/yanya-vilayeti/>

Yastıman, D. (2015). *Şair, Bilgin ve Komünist Feyzullah Sacit Ülkü*. Erişim adresi: <https://www.kirsehircigdem.com/sair-bilgin-ve-komunist-feyzullah-sacit-ulku>

Zaman, E. B. (2023). *Parça Parça Sadun Aksüt*. Erişim adresi: https://www.muhalif.com.tr/makale/parca-parca-sadun-aksut-1947_

BALKANLARDA KÜLTÜREL BELLEK İNŞASI OLARAK NECATİ CUMALI'NİN “EVİMİZ” HİKÂYESİ

Ahmet KOÇAK¹

Özet

Necati Cumalı, Balkanlar'da Florina'da doğmuş; şiir, hikâye, roman, tiyatro gibi pek çok edebî türde eser vermiş; Türk edebiyatının önemli isimlerinden birisidir. Balkan coğrafyası onun hayatında ve eserlerinde ayrı bir yere sahiptir. O, geçmişe ait kökleri bu coğrafya üzerinden açıklamaya çalışır. Çünkü yazar asırlarca bu coğrafyada yaşamış, o kültürün içinde büyümüştür. Dolayısıyla Balkanlar, onun eserlerinde kültürel hafızanın, belleğin inşası konumundadır. Ev, bir kimsenin veya birden çok kişinin içinde yaşadığı mekân değildir sadece. Fiziki anlamının dışında kültürel belleğin oluştuğu da mekânlardır. Evin mimari yapısı, kapısı, penceresi, bunların nereye doğru açılıp kapandığı ile bir bütündür ve bir kültürü, medeniyeti temsil eder. Ev ortamında şekillenen aile bireyleri buradan elde ettikleri birikimleri daha sonraki nesillere taşırlar. Uzun kış gecelerinde evde okunan kitaplar, anlatılan hikâyeler, gelen misafirlerle yapılan sohbetler insana yeni dünyalar açar, yetiştirir, olgunlaştırır. Her ne kadar yazar daha sonra zorunlu göç sebebiyle İzmir bölgesine göç etmek zorunda kalsa da çocukluk yıllarına ait geçmişini, doğduğu ve büyüdüğü toprakları hiç unutmaz. Oraya ait hatıralar, yaşanmışlıklar onun bütün eserlerine şu ya da bu şekilde yansımıştır. Necati Cumalı'nın, Makedonya 1900 eserinde yer alan on bir hikâyenin tamamı onun geçmişine ait, kültürel belleği oluşturan metinlerden meydana gelmektedir. Bu hikâyelerden ilkinin isminin “Evimiz” olması tesadüf değildir. Çünkü ev, insanın çocukluktan itibaren ruhi ve fiziki gelişimini sağladığı, hayal dünyasının şekillendiği mekândır. Ev, içinde aileyi barındıran, bir kültürün en geniş şekilde teşekkül ettiği yerdir. Bu çalışmada Balkan coğrafyasında doğan ve daha sonra Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Necati Cumalı'nın “Evimiz” hikâyesi üzerinden kültürel belleğin nasıl inşa edildiğinin yansımaları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Necati Cumalı, Evimiz, Balkanlar, coğrafya, kültürel bellek.

1 Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ahmet.kocak@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0033-4188.

NECATİ CUMALI'S "OUR HOME" STORY AS A CONSTRUCTION OF CULTURAL MEMORY IN THE BALKANS

Abstract

Necati Cumalı was born in Florina in the Balkans and is one of the important figures of Turkish literature who has written in many literary genres such as poetry, story, novel and theater. Balkan geography has a special place in his life and works. He tries to explain the roots of the past through this geography. Because the author lived in this geography for centuries and grew up in that culture. Therefore, the Balkans are the construction of cultural memory and memory in his works. A house is not only a place where one person or more than one person lives. Apart from its physical meaning, it is also a place where cultural memory is formed. The architectural structure of the house is a whole with its doors, windows and where they open and close, and represents a culture and civilization. Family members, who are shaped in the home environment, carry the accumulated knowledge they acquire from here to the next generations. The books read at home, the stories told, the conversations with guests on long winter nights open up new worlds, raise and mature people. Although the author later had to migrate to the Izmir region due to forced migration, he never forgets his childhood past, the land where he was born and grew up. Memories and experiences from there are reflected in all his works in one way or another. All eleven stories in Necati Cumalı's Macedonia 1900 consist of texts that belong to his past and constitute cultural memory. It is no coincidence that the first of these stories is called "Our Home". Because home is the place where people develop spiritually and physically from childhood and where their imagination is shaped. Home is the place where a culture is formed in the widest way, harboring the family. This study will try to reveal the reflections of how cultural memory is constructed through the story "Our Home" by Necati Cumalı, who was born in the Balkan geography and later had to migrate to Anatolia.

Key Words: Necati Cumalı, Evimiz (Our Home), Balkans, geography, cultural memory.

1. Giriş

Dünya üzerinde Afrika, Avrupa ve Asya'nın kavşak noktasında yer alan Balkanlar/Rumeli tarih boyunca insanlık için ilgi odağı olmuştur. Kültür ve medeniyet açısından da Eski Yunan, Roma ve Osmanlı medeniyeti gibi tarihin büyük medeniyetleri; bu topraklar üzerinde yükselmiş, bu topraklar üzerinde birbirinin yerini alma mücadelesi yürütmüşlerdir. Tuna Nehri ve bu nehre dökülen diğer kollar, bölgenin tarih boyunca askerî açıdan olduğu kadar ticaret ve seyahat açısından da önemli olmuşlardır (Jelavich, 2006, s. 2-3). Adını Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden alan Balkan yarımadasının fiziki olarak en dikkati çeken yönü dağlık oluşudur (Karpas, 1992, s. 25). Bizanslıların kendi ülkeleri için kullandıkları "Romaioi" ve "Romania" kelimeleri İslam dünyasında "Rum" şeklinde anılmaya başlanmış ve bu daha sonra da "Rumeli" ya da "Rum-ili" adıyla yaygınlaşmıştır (İnalçık, 2008, s. 232).

Bir insanın hayatında derin izler bırakan, sonraki hayatını etkileyen dönemin başında; çocukluk ve gençlik yıllarının yaşandığı bölge ve coğrafya gelmektedir. "Mekânın bilimi" olarak tanımlanan coğrafyanın; insanın duyu dünyasında, şahsiyetinin şekillenmesinde önemli bir rolü vardır. Yaşanılan coğrafyanın dağları, akan nehirleri, iklimi, bitki örtüsü insanın düşünce dünyasının şekillenmesinde yer alırlar (Kefeli, 2006, s. 11). Her edebî metin farklı açılardan okuma biçimlerine tabi tutulabilir. Bunlardan birisi de coğrafya merkezli okuma ya da geo-litteraire yaklaşım, yani metindeki mekânı 'coğrafya' olarak ele alarak okuma biçimidir. Edebiyat coğrafyası, yazarın hayat coğrafyası gibi kavramları öne çıkararak metnin üretim sürecini farklı bir kanaldan irdeleyen okuma çeşididir. Metnin yazarı, metnini oluştururken doğup büyüdüğü yerler kadar üzerinde yaşadığı, gezip gördüğü yerlerden de etkilenerek bunu eserlerinde yansıtır. Yazarlar, "Ayrıntılı gözlemlerini ve sıcak duygularını canlı ve etkileyici bir üslupla eserlerinde dile getirirler." (Kefeli, 2006, s. 35-36). Kimi araştırmacılara göre yazarlar coğrafya ve doğanın edebiyatla yazı nesnesinin koşullamak noktasında birbiriyle bağlantılı olduğunu dile getirirler. Buna göre yazarlar, doğayı ele alış biçimleri bakımından; doğayı ve edebiyatı iç içe geçirerek anlatanlar, doğayı bir fon olarak kullananlar ve genel anlamıyla doğa değil de doğanın bir parçasını, mekânı edebiyata indirgeyenler (Korat, 2005, s. 52) şeklinde tasnif edilebilirler. Dolayısıyla bir hikâyeci, romancı ya da genel anlamıyla yazarın edebî metinlerinde tasvir ettiği, yer verdiği mekânlar, hayatından izler taşıyan gerçek mekânlar olabilir. Nitekim Madam de Stael de bu bağlamda *Edebiyata Dair* adlı eserinde değişik bölgelerde ortaya çıkan edebiyatların farklılığında coğrafyanın da önemli bir etkisinin olduğundan bahseder. Bunun için metnin doğduğu coğrafyanın, metnin fikrî planı ve karakterleri üzerindeki etkileri önemlidir (Stael, 1989).

Türk edebiyatında fiziki bir coğrafya (mekân) olarak Balkanlar/Rumeli geniş yer alır. On dokuzuncu yüzyılın yaklaşık son otuz yılında Batılı bir tür olarak ortaya çıkan Türk romanında da Balkanlar/Rumeli'nin tarihî ve coğrafi önemine uygun olarak işlendiği söylenebilir (Bıyıklı, 2010).

Anlatı türü eserlerin önemli unsurlarından birisi de mekân ve bu mekânın geçtiği coğrafyadır. Edebi eserlerde geçen bu mekân ve coğrafyanın öne çıkan yönlerinin

tespit edilmesi, anlatıcının mekân ve coğrafya tercihlerinin arka planının araştırılması, seçilen mekân ve coğrafyanın temsil değerinin ortaya konulması incelenen edebi metni anlamada geniş bir ufuk açmaktadır. İnsanın yaşadığı ev, aynı zamanda en çok vakit geçirdiği sığındığı yerdir. İnsanın bütün sırları o mekânın duvarlarında, odalarında, merdivenlerinde, bahçesindedir. İnsanoğlu yaşadığı mekândan, coğrafyadan başka bir yere taşınsa, göç etse de bu mekânlar onda hep derin izleriyle yaşamaya devam edecektir (Bachelard, 1996, s. 33).

Edebî metnin coğrafyası ve mekânları üzerine düşünürken yazarın hayat coğrafyasına bakmak, eserdeki mekân seçimleri üzerine düşünmek edebiyat coğrafyasının başlıca konularındandır. Yazarın hayat coğrafyası, esasında coğrafya merkezli bir biyografik çalışmadır. Bu çerçevede yazarın doğup büyüdüğü ve hayatının çeşitli devrelerinin geçtiği coğrafyalar esas alınır. Yazarın hayat coğrafyası, edebiyat coğrafyası araştırmaları yanında karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarında tesir meselesi ve beslenme kaynaklarının tespit edilmesine de kaynaklık eder (Kefeli, 2006, s. 16). Edebî eserin mekâmı ve coğrafyası hakkında üzerinde durulacak başlıca nokta şu olabilir ki her yazar en iyi bildiği, içinde yaşadığı mekânı ve coğrafyayı büyük bir rahatlıkla anlatır, tasvir eder, orada yaşanan hayatı hikâyeyeleştirir. Necati Cumalı'nın eserlerindeki coğrafya seçiminde birtakım tercihlerin öne çıktığı görülmekte ve yazarın hayat coğrafyası ile eserlerinin coğrafyası ve mekânları arasında birtakım kesişimler saptanmaktadır. Çünkü Brodel'e göre, "Evimiz bizim dünya köşemizdir. Ev gerçek bir kozmostur." (Bachelard, 1996, s. 32).

Roman, hikâyeye gibi anlatı türüne ait eserlerde önemli unsurlardan birisi de mekândır. Mekân ister gerçek isterse kurgulanmış hayali bir yer olsun konunun işlendiği, cereyan ettiği yerdir. Coğrafya ise en geniş anlamıyla "mekân bilimi" olarak tanımlanabilir (Kefeli, 2006, s. 11). Kefeli, buradan hareketle Braudel'in de coğrafya tanımını anlam olarak daha da genişleterek "toplumun mekânsal incelenmesi veya toplumun mekân aracılığıyla incelenmesi" olarak tanımladığını aktarır (Kefeli, 2006, s. 11).

Mekân insanın üzerinde yaşadığı yerin adıdır. Bu; ev, yurt olarak da ifade edilebilir. Türkçede evi ifade eden ve evden türetilmiş zengin bir kelime hazinesi vardır. Buradan hareketle bile insan için en önemli şeylerin başında evin geldiği söylenebilir. Ev, hane, ocak, otağ yaşanan mekânı ifade eder. Evcil, evcek, evcilik, evcimen, evdeş, evli, evlenmek, ev içi, evren, ev sahibi, ev reisi, ev adamı, ev kadını, ev kızı, ev dostu, komşu ev, ev dolaşmak, ev bekçisi, ev doktoru, ev idaresi, ev işletmek, ev kirası, evcilleşmek, evcilleştirmek... Evcilik oynamak, evde olmak, evde kalmak, evlere şenlik, ev kurmak, evi sırtında olmak, evli evine köylü köyüne, ev almak, ev yıkmak, ev bozmak, ev bark... Ev alana Allah yardım eder, evsizin bin evi evlinin bir evi var, ev alma komşu al gibi. Evin biçimleri vardır, ona göre adlandırılır: Ev, apartman, konak, yalı, köşk, villa, sayfiye evi, baraka, saray, han, otel... Evin parçaları: Kapı, pencere, baca, duvar, oda, salon, ocak, şömine, balkon, bodrum, mahzen, depo, banyo, tuvalet, tavan arası, çatı, bahçe, kuyu, ev kumaşı, ev eşyaları, ev bitkisi, ev köpeği, ev kedisi gibi (Lekesiz, s.46-47).

Ev insan hayatının büyük kısmını geçirdiği bir dünyadır. Ev, insanın değerler düzeni

içinde bir anı ve imge bütünü oluşturur. Böylece içinde yaşanılan ev, yalnızca günü gününe tarihsel bir çizgi içinde hayat geçirilen yer değil, hayaller aracılığıyla geçmiş günlerin hazinelerini de içinde barındıran bir mekâna dönüşür. Yeni bir eve taşınıldığında eski evlerin anıları akla geldiğinde, çocukluğa gidilir. Orada yaşanmışlıklar hafızaya kazınır (Bachelard, 1996, s. 33-34). Bachelard, “Geçmişte oturduğumuz evler içimizde ölümsüzleşmiş olduğundan, eski evlerin anılarını düş gibi yeniden yaşarız.” (Bachelard, 1996, s. 34) der. Geçmişle bugün ve gelecek arasında köprü kuran mekânın adıdır ev. Ev insan yaşamında kazanılmış şeylerin korunmasını sağlar, bunları sürekli kılar. Ev olmasaydı insan dağılıp giderdi. Ev, insan varlığının ilk evrenidir. Doğduğumuz ev bizi barındıran çatı olmaktan çok, düşler barındıran bir çatıdır (Bachelard, 1996, s. 36, 43).

Necip Fazıl da “Muhasebe” şiirinde “üç katlı ahşap evin her katı ayrı âlem” diyerek ev metaforu üzerinden nesiller arasındaki farka dikkat çeker. Yakup Kadri Karasmanoğlu, *Kıralık Konak* üzerinden nesiller arasındaki değişimi ve kopuşu ifade eder. Tevfik Fikret, şair ve ressam olarak kendisinin planını çizdiği Aşiyân’ında yaşar ve orada ölür.

Cumalı’nın kaleme aldığı metinlerde de bunu görebiliriz; özellikle kendi hayat coğrafyasında önemli bir yer tutan Balkanlar, Urla ve dolayları özelinde, eserlerinde Batı Anadolu bölgesindeki hayatı konu etmektedir. *Makedonya 1900* kitabındaki hikâyeler, Balkan coğrafyasından ve Balkan halklarının yaşamından izler taşımasıyla, yazarın Balkanlara dayanan aile kökleriyle ilişkilendirilmektedir (Özkan, 2021, s. 52). Cumalı’nın hikâyelerinde ağırlıklı olarak hem aile kökenleri itibarıyla Balkanları hem de göç ettikten sonra uzun yıllar yaşadığı Urla ve çevresini mekân olarak seçmesi, onun eserlerinin de böyle bir okumaya uygun olduğunu ortaya koymaktadır (Solak, 2011, s. 330). Yazarın kimi eserlerinde anlattıkları, bir başka eserde benzer ya da farklı kurgularla tekrar işlenir. Onun *Makedonya 1900* adlı hikâye kitabındaki anlattıkları daha sonra *Viran Dağlar*’da roman kurgusu içerisinde işlenir. Yazarın Florina ve Makedonya hakkında anlattıkları çocukken yaşadıkları, anne ve babasından dinlediklerinin edebî bir dille anlatılmasından oluşmaktadır (Çelik, 2006, s. 12). Dolayısıyla bir bakıma *Makedonya 1900* hikâye kitabı ile *Viran Dağlar* romanı birbiriyile bağlantılıdır. Florina’nın etrafında yükselen dağlar, bağlar, bahçeler, kasabanın merkezinde yer alan tarihî Kurşunlu Camii her iki eserde de yer alır.

2. Necati Cumalı’nın Gözünden “Ev”leri

Necati Cumalı, 13 Ocak 1921 tarihinde, bir Makedon kasabası olan Florina’da Mustafa-Fıtnat Cumalı çiftinin ilk çocuğu olarak dünyaya gelir. Doğum tarihini dedesinden öğrendiğini şöyle açıklar: “Benim büyükbabam ‘hattat’. El yazması Kur’an’ı var. Erkek çocuğu için Kur’an yazmış. Onun arkasında ‘Ahmet doğdu, 31 Kânun-ı evvel 1336’ der. Bunu yeni takvime çevirdiğimiz zaman 13 Ocak 1921 yapıyor.” (Türk Dili, 1992, s. 38).

Florina günümüzde Yunanistan’ın Batı Makedonya bölgesinde yer almakta olan, nüfusu yirmi bini bulmayan, küçük bir sınır kasabasıdır. Cumalı’nın, *Makedonya 1900* kitabında sıkça bahsettiği mahalleye, eskiden Türklerin yaşaması sebebiyle

“Eski Florina” denmektedir.

Cumalı evlerini anlatırken Florina kasabasına dışardan bir bakışla başlar. O dönemdeki “Florina, Psoderi dağının eteklerinden inen, derin bir koyağın ağzında, ovaya karıştığı yerde kalır.” (Cumalı, 1976, s. 9). Kasabaya hayat veren şeylerin başında içinden geçip giden dere yer alır. Çünkü dere; iki yanından yayılan bağlar, mısır tarlaları, elma, armut, vişne bahçeleri arasında yatağını gittikçe genişletmektedir. Kasabanın dere yönünden girişinde tek katlı çok az sayıda Çingene evi vardır. Yazarın, kasabada bir arada huzur içinde yaşayan insanları kendi aralarındaki adlandırmaları ile de zikretmesi dikkat çekicidir. Daha sonra daracık sokakları ile Müslüman mahallesi, aşağıda da Rum mahallesi yer alır. Derenin iki yakasında yükselen dağlarda çam ve meşe ağaçları vardır. Derenin iki yakasında uzanıp giden kavak ağaçları, evin dört beş adım ilerisinde yer alan tahta köprü, köprüyü geçince mahallenin fırını, fırının biraz ilerisinde Kurşunlu Camii. Sokakta yer alan evler sadece Florina’da değil, Anadolu’nun herhangi bir kasabasında görebileceği şekilde bir manzaraya sahiptir. Çatıların kararmış kiremitleri, tahta panjurlu ama içinde fesleğen, sardunya saksıları dizili, bağdadi yapılı, kireçle boyanmış evler, Müslüman evleridir. Yazarın burada dikkat çektiği, bir çocuk muhayyilesi ile en önemli şey, evlerin yapısının dışardan görünümü ve mahallenin yerleşim planıdır.

Kasabanın istasyon, çarşı, lokantalar, oteller, resmî yapılar kısaca esas yaşam alanını Rum mahallesindedir. Rum evleri çoğunlukla iki ya da üç katlı taştan evlerdir. İkinci katlarında genellikle sokağa bakan mermer döşeli balkonları vardır. Rum evlerinin kapıları ve pencereleri demirden süslü ve işlemelidir. Pencereler panjurlu ve yağlı boya ile boyalıdır. Dikkat çekici olan ise bu boyaların sık sık yenilenmesidir. Balkonlarda ve pencere içlerinde saksı çiçekler vardır.

Ev; kasabanın dere boyunda, derenin hemen yakınında ve kış, bahar aylarında hep dere sesinin eksik olmadığı, kolayca duyulduğu bir yerdedir. “Rum mahallesinin sonunda Müslüman mahallesinin girişinde... Bütün Müslüman evleri gibi bağdadi... Bitişindeki çift katlı, taş Rum evi yanında yine de güzel duracak kadar uyumlu, gösterişli” bir evdir (Cumalı, 1976, s. 10-11). Aşu boyalı, çift kanatlı evin en dışardaki giriş kapısı açıldığında geniş bir manzara görülür. Bu bir film sahnesi gibidir.

Cumalı bundan sonra avluyla beraber evin içine odaklanır. Avlu kapısından girince bir tarafta selamlık, diğer tarafta ahır vardır. Selamlıkları da iki katlıdır. İkinci kat birinci kata göre biraz daha büyüktür. Yazar, babasının at beslemeyi gösteriş saydığını, bu yüzden uzun yıllar eşek beslediğini, kendisi büyüdüğü zaman ancak at sahibi olduklarından bahseder. Ahırda bağa, bahçeye giderken yük ve taşıma aracı gibi kullanılan eşek haricinde, iki de inek vardır. Harem, avlunun gerisindedir ve iki katlıdır. Alt katta oturma odası, sofa, mutfak ve ayakyolu vardır. Üst kat daha geniştir. Üç yatak odası, geniş bir sofa. Üst kattaki en büyük oda babasınındır. Her zaman derli toplu olan bu odada babası genellikle yatar kalkar, Kur’an’ını okur, yazar. Diğer odada çocuklar ve üçüncü oda hep temiz ve gelecek misafirler için hazır tutulur. Annesi arada bir şey almak için odaya girdiğinde güzel lavanta kokuları gelir.

Çocuklar küçükken avludan dışarı çıkmalarına izin verilemez ve yazar kardeşleriyle

beraber avluda oynar. Evlerinin hemen dibinden akan derenin suları kış ve bahar aylarında yükselir, yaz aylarında ise bir adımda geçilecek kadara su azalırdı. Çocuklar için en önemli şey oyundur, avluda oynanan oyunların dışında, köprünün üstüne çıkıp kırık dallar, çomaklar atıp suda yarıştırmak en çok oynanan oyunlardır. Biraz daha büyüyünce, özellikle yaz aylarında çocuklar için oyun alanlarından birisi dere kenarlarıdır.

3. İttihat ve Terakki'nin Toplantı Merkezi Olarak “Ev”imiz

Cumalı'nın “Evimiz” hikâyesinde mütevazı, geleneksel çizgilerde yaşayan bir aile anlatılır. Bu anlatılan kasaba hayatı ve aile yaşantısı, Makedonya'daki bütün Türk ailelerine has yaşama tarzıdır. Cumalı roman ve hikâyelerinde olayı, anlatmak istediği düşüncelerini, mekâna ve yaşanılan döneme ait bilgilerle birlikte anlatmayı tercih eden bir yazardır (Çelik, 2006, s. 11).

Ev; günlük hayatta bireyin, ailenin yaşam alanı dışında, sohbet mekânı, hatta “Evimiz” hikâyesinde olduğu gibi bir toplantı mekânı, siyasi bir karargâh da olabilir. Cumalı'nın babası, Florina'da çarşıda bir dükkânı olan, esnaf birisidir. Dolayısıyla kasabada herkes tarafından tanınır ve herkesin saygı duyduğu bir şahsiyettir. Yazarın babası için hikâyede, “yakası samur kürklü mavi dra paltosu sırtında” akşamüzeri çarşıdaki dükkândan dönerken mahallenin bütün çocukların çekindiği birisi olarak tasvir edilir (1976, s. 13). *Makedonya 1900* kitabında yer alan, *Evimiz, Babam, Dayım, Uçak, Korku, Mavi Tencere ve Bazen Bir Savcı* başlıklı hikâyelerin hepsinde baba ile oğul (Mustafa) karakterini görmekteyiz. Kişisel özellikleri ile (dinine bağlı, sert mizaçlı, otoriter, kanaatkâr vs.) baba, tüm bu hikâyelerde karşımıza çıkmaktadır. Baskın karakterli, dışardan bakınca kolayca kendisine güven veren bir baba figürü olduğu açıktır (1976, s. 21-34). Nitekim yazarın *Makedonya 1900* kitabında “Evimiz” hikâyesinden sonraki hikâyenin adı da “Baba”dır. Cumalı, bu hikâyeleri büyüklerinden dinleyerek yazdığını belirtmiştir. Bu bilgidен hareketle hikâyedeki Mustafa adlı kahramanın babası olduğu söylenebilir. Hatta *Bazen Bir Savcı* hikâyesinde Mustafa'nın iki yaşlarında Ahmet adında bir oğlu olduğu ifade edilir. Necati Cumalı'nın ilk isminin Ahmet oluşu da, bu konudaki şüphelerin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

Evin bir toplantı mekânına dönüşmeden önce yazar/anlatıcı babasının kirada olan selamlığı, kiracıları çıkartarak boşalttığını söyler. Baba çoğunlukla çarşıdan yalnız döner, şayet yanında arkadaşları olursa evin biraz aşağısında yol ağzında ya da eve yakın yerde arkadaşlarıyla ayaküstü sohbet eder. Kasabada, Manastır'daki alaya bağlı bir nişancı taburu da vardır ve üstelik bu tabur, evlerinin hemen arkasındadır. Buradaki subayların çoğu, babasının arkadaşlarıdır. Akşamları çarşı dönüşlerinde ayaküstü uzun süren sohbetler, genellikle buradaki yakın arkadaşları olan subaylardan birisi ile olur. Babasının ayaküstü yaptığı bu sohbetler yanında arkadaşları varsa yapılmaz ve arkadaşlarını eve davet eder. Çocuklarını bu sohbet ve konuşmalardan uzak tutan baba, eşinden de onların dışarı çıkmalarına izin vermemesini ister. Bir süre sonra da sokak kapısı açılır ve babasının arkadaşları gelmeye başlar. Gelenlerin çoğu Nişancı taburunun subaylarıdır. Kimler vardır bunlar arasında Kolağası İhsan Bey, Yüzbaşı Şerif Bey, Mülazım Osman Bey gibi. Yazarın/

anlatıcının çocuk muhayyilesinde, bu toplantıya katılanların dış görünümü önemlidir: “*Elleri hep kılıçlarında, tabancalarına gidiverecekmış gibi bir duruşları vardı. Bir dediklerinden bir daha dönmeyeceklerine ilk görüşte inandırırıldır karşılarında dakilerini.*” (1976, s. 14).

Gelenler kılıçlı, fesli, parlak düğmeli üniformalıdırlar. Çarşıda küçük bir manifatura dükkânı olan, namazında niyazında, sürekli Kur’an okuyan babasının subaylarla ne işi olabileceğini düşünen çocuk/anlatıcı/yazar, hep evlerine gelen subaylarla babasının neler konuştuğunu merak eder (1976, s. 14).

Girilmesine izin verilmeyen evin bu toplantı yapılan odasını sürekli merak eden yazar, babasının işte olduğu bir gün odaya girmeye teşebbüs eder. Ancak ikinci kata çıkıncaya kadar etrafta gördüğü her şey, sanki onu gözetliyor ya da her an bir şey olacaktı gibi bir korkuyla merdivenleri çıkar. Üst kattaki kahve ocağında İstanbul camileri, Osmanlı hilali ile süslü kahve, şeker, hokka, kahve tepsisi, yıldızlı mavili kırmızılı fincanlar yerli yerindedir. İkinci odada özel eşyalar vardır. Dolabı açınca bir ürküntüye kapılan yazar, orta rafta bir defter, bir tabanca, bir kılıç ve bir de Kur’an’ı Kerim görür (1976, s. 15). Kur’an’ı Kerim babasınındır, ancak kılıç ve tabancayı tanyamaz. Defteri alıp bakınca babasının “eşsiz güzellikteki” yazısıyla tutulmuş notlar olduğunu görür:

“*Kurşunlu Camisi mahallesinden Rıfat Efendi mahdumu İsmail Efendi, bugün gözleri bağlı olarak cemiyetimize celp edildi. Amali mukaddesatımız bir kere daha kendisine hulasa edildikten sonra, Kur’an’a ve tabanca ile kılıca el bastırılarak, cemiyetimiz amalane sadık kalacağına, vatan ve milletimiz uğruna canını fedaya hazır olduğuna yemini bilicra cemiyetimize aza kaydedildi.*” (Cumalı, 1976, s.16).

Tutulan notların altında katılımcıların isimleri ve imzaları yer alır. Defterde tutulan notları okuduktan sonra heyecana kapılan yazar/anlatıcı hızlıca orayı terk ettiği gibi, dere boyu oynayan akranlarının yanına koşar. Ancak yaşadıklarının heyecanından titremeye devam eden çocuğu, evinin kapısına oturmuş, sakız çiğneyen bir Çingene karısı “Sigaran var mı?” sorusuyla başlayan ve devamında açık saçık tekliflerle evine davet eder. Henüz on bir yaşlarında olan ama serpilmiş bir vücuda sahip olan çocuk, bunu kabul etmez (Cumalı, 1976, s.16).

Defterdeki notları okuduktan sonra gelip gidenleri daha çok merak eden yazar/anlatıcı, babasının bir akşamüzeri Yüzbaşı Şerif Bey ile beraber geldiğini görür. Biraz sonra İhsan Bey gelir. Daha sonra bir faytonla gözleri bağlı birisi getirilir. Mülazım Osman Bey, adamı kolundan tutmuş selamlığa getiriyordur. Haremden avluya çıkıp sessizce selamlığa geçen yazar/anlatıcı merdivenleri de ayakucuna basarak çıkar ve babasının arkadaşlarıyla toplandığı odanın anahtar deliğinden içeriye gözetler. Gözleri bağlı adamın etrafında toplanan babası ve subay arkadaşları, ona İttihat ve Terakki yemini ettiriyorlardır. Yemin içerisinde İttihat ve Terakki, vatan, millet, namus, Allah, canımız feda gibi sözler vardır. Babası adamın elini Kur’an’ın üzerine, Kolağası İhsan Bey adamın öbür elini kılıçla tabancanın üstüne koyar ve yemin ettirirler.

Çocukluğunda Bulgar komitacılarının kılıçlı, tabancalı yeminlerinin hikâyelerini dinleyerek büyüyen yazar, babası ve arkadaşlarının da onlar gibi komitacı mı olduğunu düşünür. Bu olaydan beş yıl geçtikten sonra ziyaretlerine gelen dayılarıyla sohbet ederken Niyazi Bey'in dağa çıktığını, Şemsi Paşa'nın vurulduğundan bahsedilir.

Bundan birkaç gün sonra da Binbaşı Enver Bey, Selanik'e geleceği haberi yayılınca, bütün Florinalı Müslümanlar istasyona taşınır. İstasyonda yazarın babasıyla beraber subay arkadaşları da vardır. "Yaşasın Hürriyet! Yaşasın Vatan!" sloganları arasında da tren uzaklaşır." (Cumalı, 1976, s.19). Birkaç gün sonra da hürriyet ilan edilir. Davullu zurnalı günlerce süren kutlamalara babası ilk gün hariç pek katılmaz. Önceden toplantı yaptığı selamlığı da bir Rum doktora kiraya verir (Cumalı, 1976, s.20).

"Evimiz" hikâyesinde anlatıcının yaşadığı ev, mahalle ve Florina'nın o dönemdeki siyasî-sosyal arka planı anlatılır. Hikâyenin ana mekânı Balkan Yarımadası'dır. Olayların büyük bir bölümü Florina'da geçmektedir.

4. Hızla Akan Zaman ve "Evimiz"

Cumalı, göç hayatını aile olarak bizzat yaşamış bir isimdir. Balkan Savaşları sonrasında daha da sıklaşan Balkanlardan Anadolu'ya göç meselesi, cumhuriyetin ilk yıllarına kadar şu ya da bu şekilde devam etmiştir. Cumalı ailesi Lozan Antlaşması'ndan sonra Balkan coğrafyasından, Florina'dan göç etmek zorunda kalmışlardır. Ancak "Evimiz" hikâyesinde zaman 1900'lü yıllarından hemen başlarından başlar ve "Hürriyet'in ilanına kadar yani 1908 ve sonrasına kadar devam eder. Yazar, çocukluk yıllarında babasının İttihat ve Terakki üyeleri ile evlerine doğru gelirken köşe başında, ayaküstü sohbetlerini aktarırken, "Hatırladığım kadarıyla ben yedi sekiz yaşlarındaydım henüz o yıllarda." (Cumalı, 1976, s. 13) der. Olayların akışı verilirken aradan yaklaşık beş yıl geçer, ardından mühim bir hadise meydana gelir: "Hürriyet ilân edildiğini duyduk." (Cumalı, 1976, s. 20). İlan edilen II. Meşrutiyet'tir. Dolayısıyla hikâyede zaman yaklaşık sekiz yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır.

5. Sonuç

Necati Cumalı, Balkanlarda doğan, erken yaşlarda Lozan Antlaşmasından sonra Ege bölgesine göç etmiş bir ailenin çocuğudur. Onun şiirlerinde, hikâyelerinde, oyunları/piyeslerinde Balkanlar geniş yer tutar. Çünkü çocukluğunu geçirdiği Florina ve çevresinin onda ayrı bir yeri vardır. Bu yüzden *Makedonya 1900* hikâye kitabının ilk hikâyesinin "Evimiz" olması boşuna değildir. Rum ve Müslüman mahallelerinin birbiriyle yan yana ama evlere dışardan bakınca farklı olduğu bir kasabada büyüyen yazar/anlatıcı, kasabanın etrafındaki dağlardan başlayarak, merkeze odaklanır. Daha sonra evlerini her odasıyla beraber ayrıntılı olarak anlatır. Bu ev, çarşıya, camiye yakın, geniş avlusuyla beraber sürekli misafir kabul etmeye hazır sofasıyla o günün şartlarına göre iyi bir evdir. Bunda, yazarın/anlatıcının babasının çarşıda etraftan itibar gören biri olmasının, herkesin saygı duyduğu gelenekli bir aile kökenine sahip olmasının ve kasabanın tanınan esnaflarından olmasının da etkisi vardır.

“Evimiz” hikâyesinde, Florina genel olarak sokakları, çarşısı, içinden akıp giden deresi, etrafında yükselen dağlarıyla açık mekân, evin içine dönüldüğü zaman avlu haricinde kapalı mekân vardır. Ancak evin, çocukların oyun oynayacağı kadar geniş bir avluya sahip olması mühimdir. Çünkü anlatıcı/yazar kardeşiyle beraber ailesi dışarı bırakmadığı için etrafı duvarla çevrili avlu içinde oynarlar.

Evimiz hikâyesini önemli kılan yönlerden birisi de yazarın babasının bir ittihatçı, evlerinin de Florina’da İttihat ve Terakki’nin teşkilatlanma merkezi olmasıdır. Yazar/anlatıcının babası Florina’da saygın bir kişilik olduğu için evlerine yakın askeri birlik komutanlarıyla irtibat kurup sık sık evlerinde toplantı yaparak teşkilata adam kazandırır. Nitekim hikâyenin sonunda Meşrutiyet ilan edilerek, Balkanlarda başlayan bu teşkilat kendisi açısından başarıya ulaşmıştır.

Kaynaklar

- Alınışık, R., (1992). Necati Cumalı Üstüne Konuşma. *Türk Dili*, 30, 46- 49.
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın Poetikası*. (A. Derman, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Barbara, J. (2006). *Balkan Tarihi 1 / 18. ve 19. Yüzyıllar*. İstanbul: Küre Yay.
- Cumalı, N.(1976). *Makedonya 1900*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Çelik, Y. (2006). Necati Cumalı Viran Dağlar ve Makedonya. *Milli Eğitim*, 107, s. 8-14.
- İnalçık, H. (2008). Rumeli. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (c. 35, s.232-235). İstanbul: TDV.
- Karpat, K. H. (1992).Balkanlar. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c.5, s. 25-32). İstanbul: TDV.
- Kefeli, E. (2006). *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*. İstanbul: 3 F Yay.
- Korat, G. (2005). Yazar ve Coğrafya. *Kitaplık*, 82, 52-55.
- Mme de Stael, (1989). *Edebiyata Dair*: (S. Hatay ve V. Hatay, Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Özkan, T. (2021). Necati Cumalı’nın Oyunlarında Mekân ve Coğrafyanın Kurgulanışı: Kent ve Kasaba İmgesi. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Necati Cumalı Özel Sayısı, 44-73.
- Solak, Ö. (2011). “Necati Cumalı’nın “Gençlik Berberi” Adlı Öyküsünde Bölgeselci Eğilimler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 323-335.

PANAİT İSTRATI'NİN ROMANLARINDA TÜRKÇE VE TÜRKÇELEŞMİŞ SÖZLER

Ayşe İlker¹

Özet

19. yüzyılın sonlarında Romanya/Brăila'da doğan Panait Istrati, 20. yüzyıl Romen edebiyatının önemli yazarlarından biridir. Onun Türk edebiyatındaki tanınırlığı, romanlarının Yaşar Nabi Nayır ve Salah Birsell tarafından tercümesiyle başlar. Günümüze kadar farklı çevirmenler ve yayınevlerince bütün romanları Türkçeye çevrilmiştir. Istrati'yi Türk dili alanında değerlendirme ve incelemeye değer kılan husus, onun ana dili Romence ile değil de Fransızca yazdığı eserlerde görülen Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimelerdir. Istrati, Balkanların Osmanlı Devleti tarafından fethedildiği süreçte Romanya topraklarının da bu yönetim içinde kaldığı ve devletin artık tamamen zayıfladığı 1. Dünya Savaşı'na yakın zamanlarda yaşamıştır. Osmanlı tebaası olan Romenler, Balkan coğrafyasına yerleştirilen Türklerle uzun yıllar birlikte yaşamış, sosyal ve kültürel ilişki içinde olmuşlardır. Bu ilişki çerçevesinde Romenceye pek çok Türkçe kelime girmiştir. İşte Istrati, kendi kendine öğrendiği Fransızcasıyla yazdığı romanlarında Türkçeden Romenceye giren kelimeleri bazen Fransızca sesbilgisi özelliklerine göre bazen de doğrudan Romencedeki yazılış biçimleriyle göstermiştir. Özellikle Istrati'nin Baragan'ın Deve Dikenleri romanını çeviren Bertan Onaran, dikkatli bir bakışla bu ayrımı yapmış ve Romenceye verinti olan kelimelerin, Fransızcadan Türkçeye tercümesi sırasında Fransızca biçimi dipnotlarda göstermiştir. Böylece, Romence yoluyla Fransızcada da Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimelerin kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu bildiri de, Istrati'nin özellikle anılan romanında çevirmen tarafından dipnotlarda verilen kelimeler, örnekleriyle alıntılanmış, üzerinde değerlendirme yapılmış, Fransızca sözlüklerde bu kelimelerin madde başı olup olmadığına bakılmıştır. Türklerin Balkan hâkimiyeti döneminde Türkçe verintilerin Romence ve Istrati yoluyla Fransızcada da edebî bir eserde kullanılabileceği gösterilmiştir. Ayrıca, Romence ana dilli bir edebiyatçının, eserlerini Fransızca yazarken artık ana dilinin öz kelimeleri gibi olmuş verinti kelimeleri Fransızcaya geçirmiş olması da dilbilimsel yönden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Panait Istrati, Baragan'ın Deve Dikenleri, Türkçeleşmiş kelimeler.

1 Prof. Dr., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, ayseinceilker@gmail.com , ORCID: 0000-0003-4625-3786.

TURKISH AND TURKISHIZED WORDS IN PANAIT ISTRATI'S NOVELS

Abstract

Having been born in the late 19th century in Romania/Brăila, Panait Istrati is one of the most important authors of the 20th century Roman Literature. His recognition in Turkish Literature begins with the translation of his novels by Yaşar Nabi Nayır and Salah Birsel. Until today, all his novels have been translated into Turkish by different translators and publishers. What makes Istrati worth evaluating and examining in the field of Turkish Language is the Turkish and Turkishized (being adopted by Turkish language) words seen in his works written in French, not in Romanian, his native language. Istrati lived recently before the World War II during when the Balkans were conquered by the Ottoman Turkish Empire, the Romanian lands remained within this administration and the State was completely weakened. Romanians, who were Ottoman subjects, lived together with the Turks settled in the Balkan geography for many years and had social and cultural relations. Romanians, who were Ottoman citizens, lived together with the Turks who were settled in the Balkan geography for many years and had social and cultural relations with them. Within the framework of this relationship, many Turkish words entered into Romanian language. Here, Istrati indicated the words which entered into Romanian language from Turkish in his novels written in French, which he learned by himself, sometimes according to French phonetics features and sometimes directly with the forms of writing in Romanian. In particular; Bertan Onaran, who translated Istrati's novel Baragan's Camel Thorns, made this distinction with a careful look and indicated the French form in the footnotes during the translation of the words, which are adopted by Romanian language, from French to Turkish. Thus, it is revealed that Turkish and Turkishized words are also used in French through Romanian language. In this report, the words which are indicated in the footnotes by the translator, especially in Istrati's aforementioned novel, have been quoted with examples, evaluated and it has been checked whether these words are the headwords in French dictionaries. It has been shown that adopted Turkish words can also be used in a literary work in French through Romanian language and Istrati during the Balkan domination of the Turks. In addition, it has linguistically been evaluated that an author whose native language is Romanian, while writing his/her works in French, has transferred the adopted words into French, which are like the core words of his/her native language.

Key Words: Panait Istrati, Baragan's Camel Thorns, Turkishized words.

1. Giriş

Osmanlı Devleti, Balkanları fethettikten sonra Tuna'nın kuzeyinde de bir yayılma gösterdi ve devletin kuruluşundan itibaren fetihler batı yönünde Balkanlara ve Avrupa kıtasına ilerledi. Eflak ve Boğdan, Osmanlı Devleti'nin ordularıyla karşılaştığında ilk olarak Eflak, Osmanlı tabiiyetini tanımış oldu. Zamanla Boğdan da bu tabiiyete girdi ve Karadeniz'in kuzeybatısındaki önemli liman kentleri de buna dâhil oldu. Tuna Nehri'nin doğusunda günümüz Romanya ve Moldava'sını içine alan Eflak ve Boğdan, Osmanlı Devleti'ne tabi bir tebaa/vassal statüsünde kaldı (Erkul, 2021: 29-30).

Osmanlı Devleti girdiği topraklarda öncelikle bir imar faaliyetine başlamış; yollar, çeşmeler, hamamlar, kervansaraylar ve hanlar inşa etmiştir. Bu imar faaliyetlerinin dışında yerli halkın gündelik hayatında herhangi bir değişiklik olmaması için azami gayret sarf etmiş ve tebaası, dilini ve dinini değiştirmeden yüzyıllarca huzur içinde hayatını sürdürebilmiştir. Balkanlara yerleştirilen Türkler, yaklaşık olarak 500 yıl kaldıkları coğrafyanın yerleşik halklarıyla büyük ölçüde olumlu bir münasebet içinde olmuş ve bunun neticesinde gündelik hayatın yemek içmek, giyinmek kuşanmak, döşemek düzenlemek, korunmak emniyette olmak temelinde oluşan eylemleri ve adlandırmaları, karşılıklı olarak alınıp verilmiştir. Bu sosyal ve kültürel temasta elbette en önemli rol, dildedir. Böylece Balkan dillerine bir yandan Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimeler girerken, Türkçeye de Balkan dillerinden bazı kelimeler girmiştir. Bu konuda son yıllarda oldukça önemli çalışmalar yapılmıştır. Günay Karaağaç'ın *Türkçe Verintiler Sözlüğü*'nde, Balkan dillerine verilen Türkçe kelimeler örneklenmiş ve özellikle Romencede 3000 civarında kelime olduğu belirtilmiştir; bu sayıyı L. Şaineanu 3900 olarak göstermiştir (Kutlar, 2021, s. 21). Ayrıca L.L. Xhanari de *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*'nde Arnavutça, Boşnakça, Bulgarca, Hırvatça, Makedonca, Romence, Sırpça ve Yunanca olmak üzere sekiz Balkan dilindeki *Türkizmaları* tespit etmiştir (2015, s. 6). *Türkizma* kavramı da Xhanari'nin ve Balkan kökenli bazı araştırmacıların kullandığı; ayrıca Orta Asya Türk devletlerinde filolog bilim insanlarının Rusçanın etkisiyle kullandıkları bir kavramdır ve aşağıda bundan söz edilecektir.

1.1. Türkizm ve Türkizma Kavramları

Türkizm ve *Türkizma* kavramları Türkiye Türkçesinde üretilmiş/türetilmiş kavramlar değildir. Bu kavramlar daha ziyade Türkiye dışındaki yakın coğrafyada Türklük Bilimiyle meşgul olan araştırmacılar tarafından tercih edilmiştir. Türk Dil Kurumunun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde ve Ötügen *Türkçe Sözlük*'te her iki kavram da madde başı olarak yer almamıştır.

Çoğunlukla Balkan coğrafyasında Arnavutça, Boşnakça, Romence, Hırvatça gibi dillerde Türkçe verintileri ve Türk kültürü izlerini arayan bu coğrafyaların araştırmacıları kendi dillerinde Latince esasına dayanarak adlandırdıkları *Türkizm* ve *Türkizma* kavramlarını kullanmaktadır. Yapılan çalışmaların başlıklarında da bu kavramlar görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu iki kavramı da Türkiye Türk-

çesiyle yazan Balkan kökenli araştırmacıların kendi bilimsel dillerinden Türkiye Türkçesine bir aktarım olarak kabul etmek uygun olacaktır. Bildiri metninde *Türkizm* ve *Türkizma* kavramları yerine yalnızca *Türkçe* ve *Türkçeleşmiş* kavramları tercih edilmiştir. Balkan dillerine giren Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler *Türkizma* olarak adlandırılmaya devam etmektedir.

2. Panait Istrati'nin Hayatına Kısa Bakış

10 Ağustos 1884'te Romanya'nın liman kenti Brăila'da doğdu. Çamaşırcı Joita Istrati annesi, Yunan kaçakçı Gerasim Valsamis ise babasıydı. Babası dokuz aylıkken öldü. Yedi yaşına kadar büyükannesi ve amcaları tarafından bakıldı. Okulla arası hep soğuk oldu. Pek çok iş ve zanaatta çalıştı, hiçbirinde sebatkâr olmadı. 17 yaşındayken Mihail Kazancakis ile tanıştı. Onunla Mısır, Yunanistan, Türkiye ve Akdeniz havzasında dolaştı. Daha sonra Fransa'ya gitti ve Romanya 1. Dünya Savaşı'na girdiğinde İsviçre'de ressam olarak çalıştı; Paris'e gittiğinde ise kendi kendine Fransızca öğrendi (Karabulut, 2023, s. 6-21). Bu noktadan sonra artık eserlerini ana dili olan Romence ile değil kendi kendine öğrendiği Fransızcası ile yazacaktır. Istrati'nin hayatında gezme, görme, anlama ve duyumsama çabası çok belirgindir. Onun; mal mülk, para pul, şan şöhret gibi bir derdi olmamıştır. Farklı coğrafyaların farklı insanların hayatlarını merak eder ve bir noktada insanın yer yüzündeki macerasına içtenlikle tanık olmak ister. Onun eserlerindeki saf bakış ve anlatış, sanatkârlığının özgün yönünü ören en önemli husustur. Genç denilebilecek bir yaşta hastalanarak dünyaya veda eden Istrati, yaşarken kendi çağdaşları tarafından da yeterince anlaşılammış, hakkında olumlu sözler söylenmemiştir. Sonraları yazdıklarının değerli olduğu anlaşılmiş ve eserleri hem Fransızca yazdığı hem de diğer dillere tercüme edildiği için pek çok okura ulaşmıştır.

3. Panait Istrati'nin Eserleri

Istrati, karnını doyurmaktan ziyade gözlerini ve zihnini doyurmak isteyen bir aydın olduğundan daha ilkokul çağlarında yazma yeteneği keşfedilmiştir. İntihara kalkıştığında cebinde Romain Rolland'a yazılmış olan mektup, onun Rolland tarafından yeniden keşfedilmesini sağlar ve yazma tavsiyesine uyarak yazmaya başlar (Karabulut, 2023, s. 6-10). Panait Istrati'nin günümüz edebiyatında *Kira Kiralina*, *Baragan'ın Deve Dikenleri*, *Arkadaş*, *Sünger Avcısı*, *Angel Dayı*, *Kodin*, *Arkadaş*, *Mihail*, *Akdeniz* gibi romanlarının çoğu Türkçeye de tercüme edilmiştir. Panait Istrati 1930'lu yılların sonlarında Türk edebiyatında ilk aksi sedasını bulmuş ve Yaşar Nabi Nayır, Salah Birsal gibi yayıncı ve edebiyatçılar onun eserlerine yakınlık duymuşlardır. Yaşar Nabi Nayır; Istrati'nin ilk eseri *Kira Kiralina*'yı 1939'da, *Angel Dayı*'yı 1940'ta ve *Akdeniz*'i 1942'de Türkçeye tercüme etmiştir. Salah Birsal de *Baragan'ın Deve Dikenleri*'ni 1943'te tercüme etmiştir. Aynı eseri aynı yıl, Yaşar Nabi Nayır da tercüme etmiştir (Çetin Yıldırım, 2023, s. 28-34). “Batıda onunla ilgili, romanıyla ve eserlerinin edebî değeriyle ilgili yazarlar, genel olarak belirgin bir üslup özelliği taşımadığını ifade ederler.¹ Böyle bir üslup arayışı, onun içtenliği

1 Bu konudaki bilgiler Yaşar Nabi Nayır, Salah Birsal gibi Istrati'yi tercüme eden ve Fransızca edebiyat dergilerini takip eden aydınlara dayanır.

ve insanlığa tutkunluğu esas alındığı için hep kenarda kalmıştır. Istrati, ana dili olmayan ama ana dili gibi öğrendiği Fransızcasını belki de duygu ve düşüncelerini anlatabileceği yegâne araç olarak görmüştü, üslûp harikaları yaratacak bir vasıta olarak değil.” (İlker, 2023, s. 3-6).

3.1. Istrati'nin Ana Dili Romence Yerine Fransızca Yazması ve Ana Dilini Edinirken Yerleşmiş Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeleri Fransızcaya Taşması

Istrati'nin hayatı anlatılırken hemen bütün kaynaklarda onun yazma yeteneğinin keşfedilmesinden sonra Romence yazmaya devam etmediği, kendi kendine öğrendiği Fransızcasıyla yazmaya başladığı belirtilmektedir. Bu noktada herhangi bir öğretici veya bir öğretim kurumunun desteği olmadan bir dili ana dili derecesinde öğrenip romanlarını bu dilde yazmak kolay olmasa gerektir. Istrati'nin Fransızcasıyla ilgili bir değerlendirme olup olmadığı şu anda bizim literatürümüzde meçhul görünmektedir. Ancak onun eserlerini üslup açısından değerlendirenlerin, Istrati'nin mükemmel bir dil, mükemmel bir üslup arayışı içinde olmadığına; anlattıklarının ve kahramanlarının yaşadıklarının önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu da Fransızcadaki edebî bir üslup veya yaratıcı bir yazım peşinde olmadığını göstermektedir. Istrati'yi bu yazı için önemli kılan husus, onun ana dili Romenceye verinti olarak girmiş Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimeleri Fransızcaya taşınmasıdır. Türklerle Romenlerin sosyal ve kültürel ilişkileri, Osmanlı Devleti'nin Eflak ve Boğdan'ı kendine bağlamasıyla başlamış ve yaklaşık beş yüz yıl sürmüştür. Istrati'nin doğduğu yıllarda artık Romencede yüzlerce kelime kullanılmakta, Türkler de Balkan dillerinden aldıkları kelimeleri hayatlarına geçirmektedir. 19. yüzyılda Istrati, ana dili Romenceye ne kadar Türkçe kelime girdiğini veya hangi kelimelerin Türkçe, Arnavutça veya Boşnakça olduğunu düşünmemiş olabilir. Ama Türkçe kelimeler onun ana diline öylesine doğal bir şekilde yerleşmiştir ki o bunları doğrudan Fransızcasına da geçirmiştir. Doğal olarak Fransızcaya taşınan bu kelimelerin kavram olarak Fransızcadaki tam karşılığı olmama ihtimaliyle bunları ana dilindeki söylenişleri ile vermiştir Istrati. Bunu, çevirmenin dipnotlarından anlamaktayız. İşte tam bu noktada, dilbilimsel açıdan edinilmiş olan ana dilin kelimelerinin, öğrenilmiş olan ikinci bir dile doğal bir yönelim ile taşınmış olduğuna tanık olunmaktadır. Bu aynı zamanda bir kültürel ve dilsel birikimin tarihsel geçmişine de belgelik yapan bir dilsel olaydır.

4. Baragan'ın Deve Dikenleri'nde Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeler ve Çevirmenin Notları

Bu romanı Türkçeye çeviren Bertan Onaran'ın Türkçe kökenli ve Türkçeleşmiş kelimeler karşısında çok dikkatli olduğunu belirtmek gerekecektir. Istrati'nin diğer eserlerini çeviren Yaşar Nabi Nayır, Mine Akçaoğlu ve Alper Turan'ın çevirilerinde neredeyse hiç dipnot yoktur. *Angel Dayı*'yı çeviren Yaşar Nabi Nayır'da sadece Türkçe bir kelime grubu için dipnot verilmiş ve açıklama yapılmıştır. Arkadaş romanının çevirisini yapan Mine Akçaoğlu Türkçe bir semt adıyla ilgili bir kez dipnot göstermiştir. Diğer birkaç dipnot da kelimelerle ilgili değildir.

Aşağıdaki örneklerde Fransızca metinde geçen biçimlerin dipnotlarda da tırnak içinde gösterildiği görülecektir. Çevirmen Bertan Onaran Türkçeden ve Türkçe yoluyla geçmiş bu Fransızca kelimeleri metinde Türkçe telaffuz ve yazılış biçimleriyle vermiştir. Örneklerin sıralanması, metnin akışı doğrultusunda yapılmış ve ilk sayfadan itibaren Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimeler takip edilmiştir. Abecesel sıralamaya gidilmemiştir. Bertan Onaran'ın vefatından sonra eklendiğini düşündüğümüz (y.n.) kısaltmasıyla verilen ve yayıncının açıkladığı bazı dipnotlarda da Türkçeden geçmiş kelime ve kelime gruplarının anlamları verilmiştir:

Kazan: O zaman *kazanla* balık avı başladılar. (BDD, s. 7). 6. Dipnot: Fransızca metinde “cazan” (ç.n.). **Doldora:** Bir saatlik avın sonunda, torbalarımız balıkla *doldora*, kulubelerimize dönerdik (BDD, s. 8). Dipnot: Dopdolu (ç.n.). Kutlar, malkesinde *doldora*<Rom. *doldora*, *doldora de bani* “zenginleşmek, zengin olmak” (Lok.531) örneğini vermiştir (2021: 28). **Kıtık:** Babam tek bir *kıtık* bile getirmezdi (BDD, s. 8). 8. Dipnot: Ufak balık (ç.n.). Bu kelimenin Türkçeden geçmiş olduğunu düşünmek mümkündür. **Borç-Plaki:** Aslında *borç* çorbası ya da balık *plakisi* pişirdiğinde ya da çamaşır yıkadığında, en iyi ev kadınları gelip ondan ders alabilirlerdi (BDD, s. 8). 9. ve 10. Dipnot: Fransızca metinde “borche” (ç.n.), Fransızca metinde “**plakia**” (ç.n.). **Kaval:** ...uzun boynu ve bu acınası, ama insana hüznü verecek kadar güzel yaşamın öcünü almasına izin veren harika *kavalıyla* dudaklarında hafif bir gülümseme, Borçea'ya yollanırdı (BDD, s. 9). 12. Dipnot: Fransızca metinde “caval” (ç.n.). **Basma:** Özellikle, kolları omuzlarına dek çıplak, eteği belinde, saçları sıkıca *basma* yemeninin altına toplanmış, dudakları, burun delikleri uçsuz bucaksız bataklıkla çevrilmiş... (BDD, s. 10). 19. Dipnot: Fransızca metinde “*basma*” (ç.n.). **Helal:** -*Helal olsun* bu kadına! diye bağırırdı balıkçılar ona bakıp... (BDD, s. 10). 20. Dipnot: Fransızca metinde “halal” (ç.n.). **Araba:** Bir deri bir kemik ata, dağılan *arabaya* baktı küçümseyen gözlerle: (BDD, s. 12). 25. Dipnot: Fransızca metinde “haraba” (ç.n.). **Soba:** Çoğunun, bir *sobada* çatırdayarak yanacağını biliyordum (BDD, s. 17). 29. Dipnot: Fransızca metinde “soba” (ç.n.); Neden olmasını? Büyükannesinin *gura sobei* anlattıklarının hiçbirine inanmamak mı gerekiyordu? (BDD, s. 40). 64. Dipnot: Sobanın başında (y.n.). **Haydut:** Şöyle neşeli, eli tüfekli bir yol arkadaşım olsaydı, birtakım tehlikeler ve yiğitçe yengiler düşleyen bir *haydut* ruhu uyanabilirdi içimde (BDD, s. 19). 30. Dipnot: Fransızca metinde “haidouque” (ç.n.). **Salamura:** Sonra, her zamanki gibi arabanın gölgesinde yemek yedik: güzel bir mamaliga ile inanılmaz derecede tuzlu, değişmez *salamura* (BDD, s. 19). 31. Dipnot: Fransızca metinde “saramoura” (ç.n.). **Cojan:** Gelen, bizim gibi *cojan* ların işlediği verimli toprakları olan arabacı-demircilerden *prikopsit* Çingenelelerden biriydi. (BDD, s. 20). Çevirmen bu kelimeyi de 33. Dipnot olarak vermiş ve “Köle, köylü, kızan (ç.n.)” biçiminde anlamlandırmıştır. Kelimenin ayrıca bir açıklama yapılmadığı için Fransızca metinde de tam olarak *cojan* biçiminde geçtiğini söyleyebiliriz. **Cambaz:** Arabayı *cambaz* edasıyla durdurdu (BDD, s. 20). Burada, çevirmen dipnot vermiş ve 35. Dipnot olarak “Fransızca metinde “geambasch” (ç.n.) açıklamasını yapmıştır. **Sarma:** Akşamları, yorgun argın, anamla babamı tanıdığı için beş para almadan ambarın bir köşesine kıvrılmamıza izin veren hancının tahıl pazarındaki hanında, güzelim *lahana sarmasıyla* kendimize ziyafet çekiyorduk (BDD, s. 25). 46. Dipnot: Fransızca metinde “sarmale” (ç.n.). **Irgat:** O yörede *irgatlık* arayarak, Hacıyeni ile Platoneşti arasında üç gün sağa sola seğirttik,

ama tüm kapılardan geri çevrildik (BDD, s. 31). 52. Dipnot: Fransızca metinde “argat” (ç.n.). **Konak:** Sonunda, harap bir çiftliğin, bizi kabul etmeye razı olan döküntü bir *konağın* kapısına dayandık bitkin halde. (BDD, s. 31). 53. Dipnot: Fransızca metinde “conac” (ç.n.). Kutlar’da konak>Rom. conac “otel, han; durak; lokanta; postane” olarak dört atıfla verilmiştir. **Dudu/Duduka:** Pek öyle uzun sorguya çekmedi, hemen gidip bir pencerenin dibinde seslendi: *-Duduka! Duduka!* 54. Dipnot: Hanım; hanımefendi (y.n.). Ufukta köyün, *Duduka’nın* çiftliğinin izi bile kalmamıştı. (BDD, s. 51). Bizim *Duduka’nın* evinde, /Ceviz kadardır mamaliga (BDD, s. 35). 61. Dipnot: Romencesi: *Pe le noi, pe le Duduca, / Face m’maliga cât nuca* (ç.n.). **Filinta:** Ya da zorbaları öldürüp duka altınlarını zavallı yoksulun nasırlı avuçlarına döken, hani şu can alıcı *filintaları* kuşanmış haydutlara? (BDD, s. 40). 63. Dipnot: Fransızca metinde “*Flinta*” (ç.n.). **Kazak:** ...büyümenin verdiği bunalımla sürgüne yakalana bir domuz yavrusunu, bilmem neyle karıştırdığı bir avuç arpa yedirerek *kazaklaştırırdı*. (BDD, s. 41). 66. Dipnot: Fransızca metinde “cazac” (ç.n.). Kutlar, çalışmasında kazak > Rom. kazak, cazacă “yol kesen haydut, serseri”, cazacliū “haydut” (Mik. 94; Lok.1143; Wendt.103) atıflarıyla verir. **Baba:** ...daha üç aylıkken bir tavuğun iyi yumurtlayıp yumurtlamayacağını, bir horozun “iyi çalışıp çalışmayacağını” söylemeyi bir falcı *babadan* daha iyi becerirdi. (BDD, s. 41). 67. Dipnot: Fransızca metinde “baba” (ç.n.). **Tülbent:** Çarpıcı renkte, kocaman çiçekli bir gömlek ve etek giymiş, başında kar beyazı bir *tülbent*, bütün iyi işçiler gibi, bir tekini atlamadan, koçanların hepsini makine hızıyla topluyordu. (BDD, s. 71) 93. Dipnot: Fransızca metinde “toulpan” (ç.n.). **Peşkeş:** Dikenler onu *peşkeş* çekti bize! (BDD, s. 79). 99. Dipnot: Fransızca metinde “pechkesh” (ç.n.). **Gavur:** Rahat ya da bolluk içinde yaşayanlar, belediye başkanı, papaz, birkaç *gâvur* köylü, özellikle de Boyar, kapılarını açların yüzüne sıkıca örtüp acımasızca evlerine kapandılar (BDD, s. 89). 107. Dipnot: Fransızca metinde “ghiabour” (ç.n.).

Örneklenen bu kelimeler dışında çevirmen Bertan Onaran aşağıda gösterilen kelimelerden *borangiç* ve *parçovra* için de dipnot vererek bunların anlamlarını yazmıştır. *Borangiç* biçiminin Türkçe *bürümcük*ten bir ses değişmesiyle oluştuğu rahatlıkla söylenebilir. *Paçavra* kelimesi de *parçovra* şeklinde “kahpe” anlamında kullanılmıştır.

Bunların dışında *galuşka* kelimesi için yayıncının notu vardır. Burada, çevirmen Bertan Onaran’ın ölümünden sonra yapılan baskılarda bazı kelimeler hakkında yayıncının açıklama yapma ihtiyacı duyduğu görülmektedir. Yayıncı notu olarak verilen dipnotta *galuşka* aşağıda görüleceği üzere Türkçe gevrek kelimesinin sesbilgisel değişkesi olan *covrig* biçiminde gösterilmiştir.

Covrig/gevrek: Kendimize birer *galuşka* yapmayı unuttuk. (BDD, s. 52). 77. Dipnot: Bu *galuşka* (köfte), bizim ovalarda, kimi çocukların çiğnedikten sonra yutmayı top biçiminde ağızlarından çıkardıkları, daha sonra “ikinci kez yeme” keyfini tatmak üzere bir köşeye koydukları son ekmeğe ya da *covrig* (*gevrek*) lokmasıdır. (y.n.). **Borangiç:** ...yere bayramlık halılar serildi; sandıklardan *borangiç* ve iplikle örülmüş kocaman yatak örtüleri, havlular çıkarıldı, kimisi bir yatağı, kimisi bir pencereyi, kimisi bir aynayı ya da masayı süsledi; ... (BDD, s. 87). 104. Dipnot: *Bürümcük* (ç.n.). **Parçovra:** Devlete böyle hakaret eden *parçovra* kim? (BDD, s.

95). 108. Dipnot: Kahpe (ç.n.). Bu kelime de paçavra kelimesi olmalıdır. **Çavun:** bir torba mısır unu, mamalığa pişirmeye yarayacak bir *çavun*, bir sacayağı, soğan dolu bir torba, iki yorgan...(BDD, s. 15). 27. Dipnot: Çanak (ç.n.).

4.1. Romence Kelimeler

Franar/Frenci: Onaran kelimeyi *frenci* biçiminde tercüme etmiş ve eğik olarak vermiş metin içinde. Yolculuğun sonuna doğru bir *frenci* bizi buldu. Hiçbir şey yapmadı. (BDD, s. 59). 80. Dipnot: Fransızca metinde “frânar” (ç.n.). Frânar kelimesi Romence. Istrati bu defa Romence bir kelimeyi kullanmış Fransızca yazarken. **Doyna:** Sık sık parmaklarına tükürüyor, kavalının delklerini ıslatıyor, kaşlarını çatıp *doynalar* çalıyordu (BDD, s. 59). 81. Dipnot: Ağır hava (ç.n.). “*dóinǎ*” kelimesi de Romencede lirik halk türkülerinin adı olarak tanımlanmıştır. **Basme:** Çünkü o zaman *basme* hemen biter, büyükannenin de Patruz’a anlatacak şeyi kalmazdı! (BDD, s. 65). 84. Dipnot: Masal (ç.n.). *Basme* kelimesi de Romencede peri masalları anlamında gelmektedir.

5. Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeler Listesi

Aşağıda “*Baragan’ın Deve Dikenleri*”nde çevirmen Bertan Onaran’ın çeviri boyunca dipnotlarla açıkladığı, üst bölümde de bunların örnek cümleler içinde gösterildiği kelimelerin romanın Türkçe çevirisinde ve Fransızca aslında geçen biçimleri listelenmiştir. Bu listede *coyan*, *kıtık*, *doldora*, *çavun dudu/duduka* kelimeleri verilmemiştir. Çünkü çevirmen, bunların diğer örneklerdeki gibi Fransızca metindeki biçimlerini göstermemiş, sadece anlamlarını vermiştir. Bu kelimelerin de Türkçe ve Türkçeleşmiş olma ihtimali yüksektir. Çünkü “coyan” kelimesi büyük ihtimalle “civan” olmalıdır. Çevirmen bunun anlamını *köle*, *köylü*, *kızan* olarak vermiştir; kızan kelimesinin *genç*, *delikanlı* anlamında kullanıldığı dikkate alındığında “coyan”ın *civan* kelimesinden ses değişikliğine uğradığı anlaşılmaktadır.

Türkçe Tercümede Verilen Biçim	Fransızca Asıl Metinde Verilen Biçim
kazan	cazan
borç (çorba)	borche
plaki(balık)	plakia
kaval	caval
basma	basma
helal	halal
araba	haraba
soba	soba
haydut	haidouque
salamura	saramoura
cambaz	geambasch
lahana sarması	sarmale
ırgat	argat

konak	conac
peşkeş	pechkesh
gavur	ghiabour
tülbent	toulpan

Baragan'ın Deve Dikenleri dışındaki eserlerinin tercümesinde birkaç dipnot düşülmüştür. Bunlardan *Arkadaş* romanını çeviren Mine Akçaoğlu “Fener” kelimesi için dipnot düşmüş ve açıklama yapmıştır. Metindeki cümle şöyledir: “Defolun Fenerliler!’ diye yanıtladı onu arkadaşı ve uzaklaştı. Fenerli derken kastettiği babası Rum olan Adrien’di. Arkadaşının ‘safkan Rumen’ olan ayyaş babasının, yoksul ve cesur Bulgar anasını her gün dövdüğünü hatırlayınca yüzünde bir gülümseme belirdi.” (2021, Arkadaş, s. 22). Akçaoğlu bu örnekte ilk *Fenerliler* üzerinden dipnot vermiş ve 3. Dipnotta: “(Fener semtinde oturan) Soylu ailelerden gelen Rumlar. Osmanlı İmparatorluğu’nda yüksek memur konumundan olan Fenerliler, daha sonra Yunanistan’ın bağımsızlık mücadelesine (1830) katıldılar.” (2021, Arkadaş, s. 22).

Yaşar Nabi Nayır’ın çevirdiği *Angel Dayı* romanında ise Nayır, Türkçe bir kavram için bir kez dipnot vermiştir. Dipnotun verildiği cümle şöyledir: “Hakkın varmış Kozma...Ondan sonraki yemekte, *Kırk Serdar* senin konak yerine kalabalık bir potera ile geldi.” (2017, Angel Dayı, s. 61). Nayır’ın düştüğü dipnot da şu şekildedir: “Kırk Serdar: Türk idaresi altında hafif süvari kıtası kumandanına verilen isim.” (1. Dipnot, 2017, Angel Dayı, s. 61). Nayır’ın bu çevirisinde Fransızcada *kırk serdar* biçiminin olduğu gibi korunup korunmadığından emin olmadığımı belirtmeliyim.

6. Değerlendirme ve Sonuç

Istrati’nin Romencesinde kalan ve romanlarına taşınan Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimeler yemek adları, giyim kuşam, akrabalık adları, gündelik hayatta kullanılan alet edevat, aygıt adları ve dış dünyadaki insanlara yönelik adlandırmalardır. Bu da Romencenin Türkçe ile ilişkisi çerçevesinde Romenler ve Türklerin yan yana, dip dibe yaşadıkları süreçte doğal olarak bir kültürel etkileşime girdiklerini ve bunun sonucu olarak da özellikle Romencede kullanılmayan nesne ve kavramların doğrudan Türkçe biçimleriyle Romenceye taşınmasını getirmiştir. Balkan dillerindeki Türkçe verintiler üzerinde çalışan araştırmacılar atasözleri ve deyimlerin, kalıp sözlerin, dua ve beddua kalıplarının da bu dillere geçtiğini belirtmektedir (Kutlar 2021; Xhnari 2015; Xhafçe 2019). Istrati’nin ana diline girmiş kelimeleri Fransızca yazarken de sürdürmeye ve kullanmaya devam edişi, dilbilimsel ve kültürel açıdan oldukça önemli bir bulgudur.

Kaynaklar

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Çetin Yıldırım, S. (2023). Panait Istrati’nin Türk Edebiyatında Tanınması ve İlk Tercüme, *Ihlamur Dergisi*, Panait Istrati Sayısı, 129, 28-34.

- Erkul, F. (2021). Boğdan'ın Kuruluşu ve Osmanlı Hakimiyeti Altında Boğdan. *Journal of International Eastern European Studies*, 3 (1), 28-42.
- İlker, A. (2023). Baragan'ın Devedikenleri Işığında Istrati. *Ihlamur Dergisi*, Panait Istrati Sayısı, 129, 43-51.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karabulut, F. (2023). Kalbinin Gezgini ya da Tutku Nehirlerinde Çılgın Bir Kürekçi: Panait Istrati. *Ihlamur Dergisi*, Panait Istrati Sayısı, 129, 6-21.
- Kutlar, H. (2021). Romencede Bulunan Türkçe Sözcüklerdeki Anlam Kaymaları. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 6(1), 18-39.
- Türkçe Sözlük*. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Xhafçe, Z. (2019). Arnavutça Konuşma Dilinde Türkizmalar: Kosova Sözlü Tarihi Örneği. *folklor/edebiyat*, 25 (100), 883-898.
- Xnari, L. L. (2015). *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Istrati, P. (2021). *Arkadaş*. (M. Akçaoğlu, Çev.). İstanbul: Olimpos Yayınları.
- Istrati, P. (2004). *Angel Dayı*. (Y. N. Nayır, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Istrati, P. (2022). *Baragan'ın Devedikenleri*. (B. Onaran, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

KOSOVA-MAKEDONYA TÜRK EDEBİYATI VE ANAVATAN EDEBİYATI MÜNASEBETLERİNE DAİR BAZI DİKKATLER

Mehmet SAMSAKÇI¹

Özet

1912 Balkan Savaşı bozgunundan sonra Osmanlı Devleti, hemen hemen Balkanların tamamından çekilmiş ve bu topraklarda yaşayan Türkler, yaklaşık 600 yıllık bir hâkimiyetten sonra yeni oluşan farklı devletlerin birer azınlığı konumuna düşmüşlerdir. 1912'den 2000'lere kadar da bu Türklerin; Türkiye ve Türkiye'deki soydaşlarıyla ilişkileri, çeşitli diplomatik ve politik sebepler yüzünden asgarî düzeyde kalmıştır. Çağdaş Kosova ve Makedonya Türk edebiyatçıları, diğer bir ifadeyle Yugoslavya Türk şair ve yazarları da 20. yüzyıl boyunca Türkiye'deki edebiyat olaylarını ve edebiyatçılarını bütüncül bir bakış açısıyla takip edememişler, Anavatan edebiyatıyla büyük oranda Nazım Hikmet'in eserleri üzerinden bir irtibat kurabilmişlerdir. Aynı şekilde Türkiye'deki Türk entelektüel ve akademisyenlerinin de Kosova ve Makedonya Türk edebiyatlarına olan ilgisi çok düşük seviyede kalmış, dolayısıyla Türk dünyası edebiyatlarının mühim ve canlı bir uzvunu oluşturan bu bölge edebiyatı hakkındaki bilgisizlik, Türkoloji formasyonu içerisinde büyük bir boşluğun oluşmasına sebebiyet vermiştir. Çalışmada Türkiye ile Kosova-Makedonya'da eser veren Türk edebiyatçılarının ilişki düzeyleri hakkında bazı dikkatler paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kosova-Makedonya Türk Edebiyatı, Nazım Hikmet, Balkan Araştırmaları.

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, samsakci@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7855-6557.

SOME CONSIDERATIONS ON THE RELATIONS OF KOSOVO-MACEDONIA TURKISH LITERATURE AND THE LITERATURE OF THE HOMELAND

Abstract

After the defeat in the Balkan War in 1912, the Ottoman Empire withdrew from almost the entire Balkans, and after approximately 600 years of domination, the Turks living there became a minority in the newly formed states. From 1912 to the 2000s, the relations of these Turks with Türkiye and their compatriots in Türkiye remained at a minimum level due to various diplomatic and political reasons. The Turkish Literatures of Contemporary Kosovo and Macedonia, in other words, Turkish Literature of Yugoslavia, could not follow the literary movements and literary figures in Türkiye from a holistic perspective throughout the 20th century, and they were able to establish a bond with the Literature of the Homeland mostly through the works of Nazım Hikmet. Likewise, the interest of Turkish intellectuals and academics of Türkiye in the Turkish literature of Kosovo and Macedonia has been at a very low level, and therefore the lack of knowledge about the literature of this region, which is an important and vibrant part of the Turkish world literature, has caused a huge gap within the Turcology formation. In this study, some considerations will be shared on the relationship levels of Turkish writers who penned works in Türkiye and Kosovo-Macedonia.

Key Words: Kosovo-Macedonia Turkish Literature, Nazım Hikmet, the Balkan Studies.

1.Giriş

Türkiye Türklerinin, Balkan Harbi'nden sonra, 2000'lerin başlarına kadar yani 100 yıla yakın süre zarfında Evlâd-ı Fatihân'la münasebeti maalesef çok az ve sınırlıdır. Şüphesiz Eski Yugoslavya'nın sosyalist bir federe devlet oluşu ve diğer sosyalist rejimlerde görüldüğü gibi Tito Yugoslavya'sının her türlü millî uyanışa, millî şuurun oluşmasına mâni olan totaliter politikaları, Anavatanla Balkan Türklüğünün arasını ciddi surette açmıştır. Aynı baskılar yüzünden 1950'lilerin başlarından itibaren Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçler vuku bulması, ayrıca akrabalık ilişkileri, kısmen de olsa çeşitli ticari ve ekonomik faaliyetler, nihayet coğrafi yakınlık sayesinde bu münasebetlerin kopma noktasına gelmediği de dikkatlerden kaçmamalıdır.

Söz konusu ayrılık veya uzaklaşma döneminde, yüzyıllarca Balkan topraklarındaki Osmanlı hâkimiyeti altında barış içerisinde yaşayan etnik unsurlar arası huzursuzluklar, çalkantılar hatta savaşlar devam ederken Türkiye de mesut ve müreffeh demler sürmemiştir. 1912'de yaşanan Balkan şoku atlatılmadan İttihat ve Terakki idaresinin ülkeyi soktuğu 1. Dünya Savaşı -ki Çanakkale cephesinde Balkanlı Türk ve Müslümanlar da dinî ve millî şerefleri için kan dökmüşlerdir¹, onun bir sonucu olan ve Yahya Kemal'in, bir şiirinde "İnsanoğluna bir şeyn" diye nitelediği Mondros Mütarekesi, bunun arkasından gelen işgaller, Millî Mücadele, nihayet bu yıl 100. yılını idrak ettiğimiz Cumhuriyet'in ilânı; yeni rejimin oturma süreçleri, çok partili hayata geçiş sancıları, siyasi ve iktisadi krizler dolayısıyla Türkiye Türkleri de sınırları ötesindeki soydaşlarıyla buluşma ve kaynaşma imkânlarından mahrum kalmışlardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Tito Yugoslavya'sının çöküşlerinden yani Slav dünyasının iki büyük sosyalist rejiminin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, yerleşik tabirle "kapılar açılmış" ve Türkiye; siyasi, diplomatik ve kültürel hamleleriyle Balkanlar başta olmak üzere Türk Dünyası'nın pek çok bölgesi ile bağlarını güçlendirme yoluna gitmiştir. Bu tebliğde daha çok kültürel ve edebî boyutlarıyla söz konusu edeceğimiz Türkiye Türk'ü edebiyatçıları, çevreleri ve sanat kamuoyunun Balkan Türk edebiyatlarıyla ciddi ve şuurlu biçimde ilgilenme süreci de esasen 2000'li yıllarda başlamıştır.

Şu nokta önemine binaen baştan vurgulanmalıdır ki Türkiye Türklerinin Balkanlı soydaşlarının hayatlarına, meselelerine dair formasyonları çok eksiktir. İleride sebeplerini izah edeceğimiz üzere Türkiye Türkleri, Rumeli Türklüğünü gerçek çehresiyle tanıma şansını yakalayamamışlardır. Ekonomik problemler, ara ara baş gösteren diplomatik anlaşmazlıklar, pasaport ve vize sorunları, Türk kültür ve edebiyat insanlarının Balkanlara açılmasını uzun süre engellemiştir. Düşünülmelidir ki 1976 yılında, Fazıl Hüsnü Dağlarca ile birlikte Türkiye'yi temsilen gittiği Struga Şiir Akşamları dolayısıyla, Balkan coğrafyasında 10 günlük bir seyahat gerçekleştiren Yavuz Bülent Bakiler'in Üsküp'ten Kosova'ya isimli eserinden önce Rumeli Türklüğünün güncel durumu hakkında Türkiye'de yazılmış doyurucu bir eser söz konusu değildir. Elbette Balkan ülkelerinin üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak ders vermiş akademisyenlerin çalışmalarını hatırdan uzak tutmamak gerekir.

1 Bu konuda yapılmış özgün bir çalışma için bk. Ertuğrul Karakuş, *Bir Hilâl Uğruna: Balkan'dan Anadolu'ya (Makedonya'dan Çanakkale'ye Yaşanmış Hikâyeler)*, Bengü Yayınları, İstanbul, 2018, s. 94.

Fakat bu yayınlar da oldukça dar bir akademik çevre tarafından okunmuştur.

Balkan Türklerinden olan, 20. yüzyılın herhangi bir kesitinde Türkiye'ye göçen, kurdukları dernekler marifetiyle geldikleri topraklardaki kültürü canlı tutmaya çalışan, hatıralarını kaleme alan veya bunları şifahi olarak sonraki nesillere aktaran insanların sayısı ciddi bir yekûn tutmaktadır. Aynı şekilde Türkiye Türkçesiyle, Türk okuruna hitaben, Balkanlar hakkında şiir, hikâye, roman ve tiyatro yazan, bu kültürü edebî eserlerle tanıtmaya giden Balkanlı edebiyatçıların da varlığı unutulmaksızın denilebilir ki bu şahsi gayretlerin hiçbiri Türkiye Türklerinin doğru ve sağlam bir Balkan kültürü edinmelerine kifayet etmemiştir. Kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın sağladığı imkânlarla rağmen bugün dahi Türkiye'nin Balkanlar hakkındaki donanımsızlığı devam etmektedir. Bu bilgi eksikliğinin boyutları ve tezahürleri hakkındaki tespit ve değerlendirmelerden önce Balkan Türklüğünün 21. asrın başlarına kadar Anavatandaki edebiyat ve edebiyatçılarla ilişkilerini incelemek gerekecektir. Zira formasyon ve bilgi eksikliği “suyun her iki tarafı” için de geçerli bir durumdur.

2. Balkanlı Türk Şairinin Kutbu: Nazım Hikmet

Tarihî, dinî ve millî değerlere önem veren, tefekkür ve estetiğini bu değerler dünyasına göre şekillendiren kişi veya gruplar Yugoslavya'nın ilk yıllarında rejim tarafından çok şiddetli şekilde cezalandırılmışlardır. Makedonya bölgesinin kalbinde, Üsküp'te, Eski Yugoslavya'nın daha ilk yıllarında dinî ve millî şuurun uyanması için gayret eden, dernek kuran ve dergi çıkaran Yücel'cilerin; haksız yere tutuklanmaları, hapishanelerde işkence görmeleri ve idam edilmeleri, aslında bu yeni rejimin, antisosyalist ve millî-dinî hareketlere karşı insafsız ve adaletsizce tavır almasının trajik bir örneğidir. Eski Yugoslavya'daki söz konusu sosyalist rejimin Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerinin nispeten kötü ve soğuk olması, Makedonya ve Kosovalı Türk şair ve yazarlarının Anavatan edebiyatıyla sağlam bir bağ kurmasına veya bu edebiyatı bütün cepheleriyle tanımasına mâni olmuştur. Suat Engüllü; aynı köklerden gelen, aynı dili çok küçük farklarla konuşan, edebiyat dili hemen hemen aynı olan Balkanlı Türk edebiyatçılarıyla Türkiye Türklerinin bu iletişimsizlikleri hakkında şu net ifadeleri kullanmaktadır:

... Bu, birçok hakkın tanındığı, fakat “rejimi küstürmeden” bütün bu haklardan yararlanabilmenin gerçek bir hüner olduğu yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerin kötü oluşu da Çağdaş Makedonya Türk Edebiyatı'nın gelişimine olumsuz etki yapmıştır. Edebiyatın daha normal koşullarda ve daha hızlı gelişimi için ana ülke edebiyatıyla ilişki kurması en önemli ve en gerekli hususlardan biriydi. Ne yazık ki iki ülke arasında son derece “sert rüzgârların estiği” bu dönemde, bırakın ana ülke edebiyatıyla ilişkilerin kurulmasını, Türk Edebiyatını uzaktan izlemek bile son derece zor, nerdeyse imkânsız bir işti. Çok doğal ki bunun, Çağdaş Türk Edebiyatı'nın gelişiminin ivme kazanmasında çok büyük olumsuz etkisi görülmüştür. (Engüllü, 1997)

Şu da dikkatlerden kaçmamalıdır ki Yahya Kemal gibi büyük bir edebî şahsiyetin dünyaya geldiği, ilk şiir çalışmalarını yaptığı Üsküp'te veya civarındaki şehirlerde doğup yetişen şairlerin bu ustaya daima bir saygıları olmuştur. Zira modern Türk şiirinin kurucu şairlerinden olan Yahya Kemal, poetik görüşlerini sadece Türkiye'de değil, Türkiye dışındaki ülkelerde de kabul ettirmiş, şiirleriyle pek çok şairin önünü açmıştır. Yugoslavya dönemi Türk şairlerinden bazılarının, Nazım Hikmet'le beraber Yahya Kemal'i de imkânlar ölçüsünde okumaya, anlamaya çalıştıkları görülmektedir. Meselâ Üsküplü şair, yazar ve edebiyat araştırmacısı Necati Zekeriya, şiire ilk başladığı yıllardaki okuma faaliyetini anlatırken şunları söyler:

“Henüz on yaşında olduğum zamanlarda, otuz dokuz, kırk yıllarında olacak, evimizde merhum babam arkadaşlarıyla birlikte saz ya da dem âlemlerinde Yahya Kemal Beyatlı'dan, ağabeyim de, arkadaşlarıyla ileri görüşlü gençler derneği toplantılarında Nazım Hikmet'ten aynı zevkle, aynı beğeni gücüyle konuşurlardı. Ben iki büyük şair arasında uçurtmamı havalandırırken o zamanki anlayışlarımla her ikisini beğenmekten, anlamaktan çok, sevmeye çalışıyordum. Sevdim de. Hem havada gelin gibi duran uçurtmama taşan bir kıvançla bakıyor; hem de dudaklarımda, yaprakların düştüğünü seyrederken, bir yandan Yahya Kemal'in;

Kandillide eski bahçelerde

Akşam kapanınca perde perde

Bir hatıra zevki var kederde (Akşam Musikisi)

Öte yandan da Nazım Hikmet'in;

Güzel günler göreceğiz çocuklar

Güneşli günler göreceğiz (Nikbinlik)

mısralarını mırıldanırdım. Aradan aşağı yukarı otuz yıl geçtiği hâlde bugün de bu mısraları, büsbütün başka bir şiir anlayışıyla, başka bir şiir tutumuyla, ama gene de aynı zevki, aynı kıvanç duyarak mırıldanıp dururum.” (Gürel, 2015, s. 10-11)

Bununla beraber rejimin etkisiyle sol bir dünya ve edebiyat görüşüne sahip olan, çeşitli sâiklerle Mareşal Josip Broz Tito'ya meyleden, Tito hakkında yüceltici şiirler hatta kitaplar yazan Kosova ve Makedonya şair ile yazarlarının; şiirini ve estetiğini Osmanlı tarihi ve medeniyeti üzerine tesis eden Yahya Kemal'le sahih, sağlam ve sürekli bir ilişkileri olduğunu iddia etmek güçtür. Üsküp'te çıkan *Birlik*, Priştine'de neşredilen *Tan* gazeteleriyle Çevren ve *Sesler* dergilerinde yayımlanan şiir ve yazılara bakmak, Yugoslavya dönemi şairlerinin Anavatan edebiyatçıları hakkındaki kanaatleri ve bu şahsiyetlerle kurdukları yakınlığın derecesi hakkında fikir vermeye kâfidir. Kısaca belirtmek gerekirse Yahya Kemal, ancak 2000'lerden sonra, son nesil Balkanlı şairler tarafından okunup sevilmiştir. Faruk Gezgin; Yücel'ciler hadisesine kadar Balkanlarda Namık Kemal, Mehmet Emin, Mehmet Âkif ve Yahya Kemal'in okunduğunu fakat söz konusu olaydan sonra “Türkiye'den etkilenmede bir çizgi değişikliği” yaşandığını vurgulayarak “bu toprakların çocuğu Yahya Kemal'in ise âdeta yasaklı” olduğunu belirtmektedir. (Gezgin, s. 2017: 25-58)

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde, Kosova ve Makedonya edebiyatçılarının Türkiye'deki edebiyat olayları ve hareketlerine dair tam ve kuşatıcı

bir bilgiye sahip olmadıkları ortadadır. Uzun yıllar boyunca komünist rejimle yönetilen Bulgaristan, Romanya, Azerbaycan ve diğer Orta Asya Türk devletlerinde görülüşü üzere Kosova ve Makedonya'daki edebiyatçılar Türk edebiyatının ancak sol görüşlü şair ve yazarlarını okuyabilmiş ve izleyebilmişlerdir. Zikredilen ülkelerde yaşayan, millî benliklerinin tam anlamıyla teessüs ve teşekküllerine imkân tanınmayan - zira sosyalist rejimler yapıları gereği dinî ve millî âdiyetlerin belirmesini ve güçlenmesini kendi statükoları için tehlikeli ve zararlı görürler- Türk şair ve yazarlar genellikle, yine belirli bir yaşından sonra komünizmi benimseyen, Türkiye'de kalamayıp Sovyet Rusya, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerde yaşayan Nazım Hikmet'i okuyabilmişlerdir:

“Kosova’da Türk okullarının ve yayın organlarının faaliyete geçmesi, Türkiye’de yeni bir devrin başlangıç yıllarına rastlamaktadır. 1950’de başlayan bu yeni devre, Makedonya ve Kosova Türkleriyle Türkiye arasındaki irtibatın da sağlandığı bir önemlidir. Bu dönemden itibaren Makedonya ve Kosova Türklerinin Türkiye’ye çok sık gidip geldikleri ve Türk edebiyatındaki değişme ve gelişmeyi takip etmeye başladıkları görülür. Bu yıllara kadar tesadüfen ellerinde bulunan kitapların yanında Türk edebiyatı adına tanıdıkları tek isim Nazım Hikmet olmuştur. Nazım Hikmet’in şiirleri daha 2. Dünya Savaşı yıllarından itibaren ezberlenmeye başlanmıştır. Rusya ve Bulgaristan’da basılan bütün eserleri, Makedonya ve Kosova’ya da girmiştir. Sonraki yıllarda ayrıca buralarda da basılmıştır. Türk edebiyatı adına bilinen tek isim Nâzım Hikmet’in piyeslerinin hemen tamamı Makedonya ve Kosova Türklerince sahnelenmiş ve çeşitli sosyal maliyetlerde bulunan Türk kültür ve güzel sanatlar derneklerinden birine Nâzım Hikmet’in adı verilmiştir. Ancak Türk edebiyatıyla bütün olarak yüz yüze geldikten sonra Orhan Veli’nin ve Yahya Kemal’in isimleri bu tür derneklere isim olabilmıştır.” (Hayber, 2011, s. 20-21)

Balkan Türklerinin Nazım Hikmet ile olan bağlarının diğer bir boyutu da ders kitaplarıdır. Zira Azerbaycan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova’da Türkçe ve edebiyat derslerinde de genellikle Nazım Hikmet’in şiirlerinden örnekler verilmiş; Türk talebe, Türk edebiyatı ile ancak Nazım Hikmet ve onun çizgisindeki şairler özelinde tanışabilmişlerdir. Nazım Hikmet’in temiz dili, tutarlı bir şiir ve edebiyat görüşü sahibi olması, Avrasya ve Balkan Türklerinin Türkiye Türkçesinin halis bir örneğiyle temas etmelerine imkân vermiştir. Hakikaten 50’li yıllarda doğan, ilk edebî eserlerini 70’lerin başında veren, bugün de edebî faaliyetlerine devam eden nesle mensup şair ve yazarlar, çeşitli vesilelerle Nazım Hikmet’e olan bağlılık ve borçlarını ifade etmektedirler. 1965-2001 yılları arasında Kosova ve Makedonya Türk edebiyatının en canlı edebiyat dergisi olan *Sesler* üzerinde yapılan bir çalışmada, buralı Türk şairlerinin Nazım Hikmet’e övgü ve hayranlık mahiyetinde kaleme aldıkları onlarca şiir ve düzyazı tespit edilmiştir. (Karakuş, 2015, s. 31) Dönemin şairlerinden ve edebiyat araştırmacılarından Fahri Kaya da Yugoslavya dönemi Türk şairlerinin Nazım Hikmet’e olan ilgilerinin sebep ve tezahürleri hakkında şu önemli bilgileri vermektedir:

“... O dönemde sosyalist gerçekçilik diye adlandırılan bu sloganlı edebiyat akımından uzak kalabilen yazar yoktu, denebilir. Bu tavır zorlama değildir, yazar ve şairlerimiz bu söyleyiş biçimini o dönem için en doğru yöntem, en iyi yazın akımı olarak kabul etmiştir. Bu akım sadece Türk yazarlarını değil, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bütün edebiyat çevrelerini etkileyen bir yöntemdi. Maksim Gorki, Vladimir Mayakovski, birçok yazar için örnek yazarlardı. Bunun başlıca nedeni o yıllarda yazıyla uğraşmaya başlayan aydınların devrimci ve şair olarak Nazım Hikmet’i daha yakından tanıyabilmeleri, Nazım Hikmet’in şiirlerinin hem konu ve hem de biçim bakımından o yıllarda Yugoslavya’da güncel olan şiire çok yakın olmasıdır.” (Kaya, 1992, s. 14)

Kosova’da ana dilde eğitime izin verilmesi, pek çok şehir ve kasabada hızla Türk derneklerinin kurulması ve zamanla neşir hayatına başlayan *Birlik, Tan, Sevinç, Tomurcuk, Sesler* gibi gazete ve dergiler sayesinde Kosova ve Makedonya Türklüğünde hızlı bir millî uyanış ve toparlanma kendisini gösterir. Bununla birlikte bu millî şuur, II. Dünya Savaşı’nda faşizme ve Nazizm’e karşı savaşıyan partizanlara duyulan saygı ile de paralel yürümektedir. Yani paradoksal biçimde Türklük ve Türkçe mücadelesiyle yani nasyonalist hareketle devletin resmî ideolojisi olan sosyalist etkiler bu dönem şairlerinde birlikte yer almaktadır.² O kadar ki edebiyata Yahya Kemal, Ahmet Haşim’in etkisiyle giren şairler dahi zamanla Nazım Hikmet’in ve kısmen Orhan Veli’nin tutum ve tarzını benimsemişlerdir. İzmir’de doğmakla birlikte uzun yıllar Üsküp, Kumanova ve Kalkandelen’de yaşayan Enver Tuzcu bu kaynak değişiminin tipik bir örneğidir.

Netice itibarıyla Nazım Hikmet, Orhan Veli, zamanla Fazıl Hüsni Dağlarca ve Attilâ İlhan, Balkanlı Türk edebiyatçıların takip ettikleri ve etkilendikleri şairlerin başlıcaları olmuştur. Özellikle Dağlarca, 13. Struga Şiir Festivali’nde “Altın Çelenk” ödülüne layık görüldükten sonra söz konusu bölgelerin şair ve eleştirmenlerince baş tacı edilir, Çevren dergisi Fazıl Hüsni Dağlarca’yı en çok sevilen ve şiirleri en çok yayınlanan Türkiyeli şair konumuna getirir ve Dağlarca da bu sevgi ve ilgiye “Tito’ya Kutlama” şiiriyle mukabele eder. (Krasnić, 2006, s. 49) Bu arada 1960-1980 arası dönemde Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal, özellikle Yunus Emre gibi tasavvufî şiirin büyük temsilcilerinin Türkiye’de olduğu gibi Balkan Türk edebiyatlarında da okunduğu ve söz konusu edildiği gözlemlenmektedir.

Söz konusu etkilenme, çok açık biçimde eleştiri dilinde de kendisini göstermektedir. Sadece dil, teknik, form açısından şiirin değil, Balkan Türk edebiyatlarında

2 Emperyalizme veya faşizme karşı mücadele ederek istiklâline kavuşan ülkelerde böylesi edebiyatların vücuda gelmesi şaşırtıcı değildir. Türkiye’de de Nazım Hikmet, Kemal Tahir ve Attila İlhan’da benzer bir ulusalcı, sol tutum söz konusudur. Söz konusu süreçte, Türkiye’deki sol edebiyatçıları kadar siyasetçiler de zaman zaman sosyalist federe bir devlet olan ve emperyalizme karşı bir kurtuluş savaşı veren Yugoslavya’ya selamlar göndermişlerdir. Bir örnek olmak üzere Bülent Ecevit’in 4 Kasım 1977’de, CHP Genel Başkanı sıfatıyla kaleme aldığı “Yugoslav Özyönetim Sistemi” başlıklı kısa yazısını “Dost Yugoslavya halkına ve değerli devlet adamı Başkan Tito’ya bu demokratik ve insancıl deneylerinde başarılar dilerim” cümleleriyle bitirdiğini belirtelim. Bk. Beyto Nobırdalı ve Bedri Seli (Der.), *Çağdaş Bir Önder Tito, Çağdaş Bir Ülke Yugoslavya*, Tan Yayınları, Priştine, 1977, s. 10.

eleştirinin de Türkiye’de o dönemde hâkim olan eleştiri diline özenmesi 1970’ler Türkiye’sinin ve edebiyat ortamının durumuyla ilgilidir. Yugoslavya Türk Şiiri ve şairleri üzerine araştırma eserleri kaleme alan veya antolojiler hazırlayan Süreyya Yusuf, Necati Zekeriya, Fahri Kaya, Nimetullah Hafız gibi kalemlerin eserlerinde kullandıkları dil, 1970’ler Türkiye’sinin sosyal gerçekçi eleştirmenlerin vokabüleri ve üslubuyla hemen hemen aynıdır. Süreyya Yusuf’un, İштиpli şair Şükrü Ramo hakkındaki şu cümleleri, söz konusu dil ve üslup ayniyeti hakkında çok fikir vericidir:

“Savaş sonrası güdümlü Türk şiirinin ilk mısralarını yazan Şükrü Ramo, şiirlerini devrimin getirdiği yenilikler dolayısıyla yazıyordu. Bu bakımdan dışitimin etkisiyle yazan şairin en çok üzerinde durduğu ve dizelerine ördüğü konular Kurtuluş Savaşı olayları ve kahramanları ve savaş sonrası maddî ve kültürel kalkınmadır. Toplumun gelişme alanında her yengi, her kazanç bir şiir konusu olmaya yetiyordu.” (Yusuf, 1976, s. 9)

2000’lerden sonra ise Türkiye Cumhuriyeti’nin; TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, nihayet Türkiye Maarif Vakfı gibi kurumlar marifetiyle Balkanlarda kültürel planda da çok etkili çalışmaları olmuş, Balkan Harbi’nden söz konusu yıllara kadarki boşluklar hızla kapatılmaya gayret edilmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti, TEDA başta olmak üzere çeşitli çeviri projeleriyle, vefat etmiş veya yaşayan yazarların eserlerini Balkan dillerine tercüme ettirmiştir.³ 2006 yılında Orhan Pamuk’a Nobel Edebiyat Ödülü’nün verilmesi, Anavatan yazarlarının eserlerinin Balkan dillerine tercüme edilme sürecini hızlandırmıştır. Bu çalışmalar ise söz konusu Balkan ülkelerinde sadece soydaş okur ve edebiyatçıların değil Makedon, Arnavut ve Boşnak okur kitlelerinin de Türk edebiyatını geniş bir yelpazede tanımalarını sağlamıştır.

3. Türkiye Türklerinin Balkan Algısı ve Bilgisinin Sınırları

Yukarıda belirtildiği üzere Yugoslavya’nın sosyalist rejimi, Rumeli Türkleriyle Türkiye Türkleri arasında yeterli ve sağlam bir ilişkiye, iletişime imkân vermemiştir. Sadece Yugoslavya değil, uzun yıllar yine sosyalist bir rejimle idare edilen Bulgaristan da kendi sistemi için tehlikeli bulduğundan Türkiye’ye bir anlamda kapılarını kapatmış, Türkiye Türkleriyle, vatandaşları olan Türklerin münasebetlerini asgariye indirmiştir. Dolayısıyla, yolu Balkanlara düşmeyen, Osmanlı bakiyesi bu ülkelere gitmeyen, buraları gezmeyen, en önemlisi buradaki soydaşlarıyla tanışma ve kaynaşma imkânı bulamayan Türkiye Türklerinin Balkanlar hakkında sahipsiz ve sağlam bir bilgi ve görgü edinmesine imkân bulunamamıştır. Bu yüzden Türk toplumunun herhangi bir ferdi değil, aydınının dahi Rumeli Türklüğü hakkındaki bilgisi çoğu defa sınırlı, eksik hatta yanlıştır. Kosova ve Kuzey Makedonya’yı haritada gösterme kabiliyetine sahip olmayan, Ürgüp’le Üsküp’ü birbirine karıştıran insanların sayısı Türkiye’de azımsanmayacak kadar çoktur. Bu bilgi ve görgü eksikliğinin en trajik

3 Bu konuda yapılmış bir yüksek lisans tezi için bk. Bennu Musli, *Tercüme Eserler Bağlamında XXI. Yüzyılda Makedonya’da Yeni Türk Edebiyatı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.

boyutu ise asırlardır Balkan topraklarında Türkçe yaşayan ve konuşan, Osmanlı'nın ilk Rumeli fetihlerinde Anadolu'dan iskân ettirilen Türk ailelerinin ahfadı olan insanların Türklüklerini ve Türkçelerini sorgulamaya kalkışmaktır. İstanbul'dan, Ankara'dan veya Türkiye'nin herhangi bir yerinden Üsküp'e, Gostivar'a, Kalkandelen'e, Ohri'ye, Priştine'ye veya Prizren'e turist olarak gelip de bu şehirlerde yaşayan bir Türk'e "*Türkçeyi ne zaman öğrendiniz?*" veya "*Türkçeyi ne güzel konuşuyorsunuz, tebrik ederim.*" gibi sözler söylemek bu câhilâne tavırların en sık görüleni ve en tipik olanlarından. Elbette bir Balkan Türk'ünün bu tür soru veya tepkilere verdiği cevapların en hafifi de "*600 yıldır Türkçe konuşuyorum*" olmaktadır.

Hangi sahada çalışırsa çalışsın Anavatan Türklerinin Balkan Türklüğünün tarihî ve güncel durumu karşısındaki ilgisizlik ve bilgisizliklerinin boyutu hakikaten endişe vericidir. Bu itibarla Balkan Türklüğü hakkında malumat sahibi olmak için Rumeli muhaciri olmak gibi bir zaruret söz konusu olmamalıdır. Bilâkis bir Türkiye Türk'ünün Balkanları en geniş çerçeve ve genel boyutlarıyla olsa dahi bilme zorunluluğu söz konusudur. Üsküplü şair Yahya Kemal'in "*Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır*" (Beyatlı, 1999, s. 146) şeklindeki hükmü herhâlde geçerliliğini bugün dahi korumaktadır.

Tüm bunlarla birlikte Türkiye Türklerinin, özellikle belirli seviyede millî kültüre sahip olan veya edebiyatla asgari de olsa bir bağı bulunan kişilerin, Balkanlar hakkında tamamen bilgisiz oldukları ileri sürülemez. Zira 1950'lilerden, özellikle de 1970'lerden itibaren Makedonya ve Kosovalı şair ile yazarların şahsiyetleri ve eserleri hakkında Türkiye'de bir literatür oluşmaya başlamıştır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının 1950 sonrasındaki bazı yayınları, 1970'lerdeki - yukarıda konjektürel sebeplerini izah ettiğimiz - yakınlaşma ve etkileşimler, özellikle Cem Yayınevi'nin Yugoslavya Türk şiiri ve şairlerine gösterdiği ilgi ve yaptığı yayınlar, nihayet yine Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığının neşrettiği Türkiye Dışındaki Türk *Edebiyatları Antolojisi*'nin Kosova ve Makedonya bölgesini ihtiva eden ciltleri, akademisyenler ve genel okur kitlesinde bu bölge edebiyatlarına dair sınırlı da olsa bir hafıza oluşmasına imkân vermiştir. Fakat 1950'lerden günümüze kadar gelen, Türkçe'nin Rumeli'de bayraktarlığını yapan bu şairlerin eserlerinin çok azının Türkiye'deki yayınevleri tarafından neşredilmesi yani Kosova ve Makedonya'da yayımlanan kitap ve süreli yayınların Türkiye'ye gelmemesi, ilgisizliği gösterdiği gibi bilgisizliğin de başlıca sebebinin teşkil etmektedir. O kadar ki söz konusu bölge ve ülkelerin şair ve yazarlarının kitapları; İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerin en geniş ve zengin koleksiyonlara sahip kütüphanelerinde dahi bulunmayabilmektedir. Bu da biz Türkiye Türklerini, Balkanlı Türk edebiyatçılarını tam olarak okuma, anlama ve inceleme imkânlarından mahrum bırakmaktadır.

3. 1. Akademik Boyut

Türk akademisinin, özellikle yeni Türk edebiyatı sahasına mensup bilim insanlarının da Balkan Türk edebiyatlarına olan ilgisi zayıf ve yetersizdir. Belirttiğimiz gibi Türkiye kütüphanelerindeki kaynakların azlığı bir yana, Türkoloji bölümlerinin müfredatında Balkan edebiyatları çoğu kez seçmeli ders olarak dahi yer almamakta, bu da öğrencinin, çağdaş Türk dünyası edebiyatının bu en canlı unsurunu tam

olarak tanıma ve öğrenmesine mâni olmaktadır. Hakikaten Türkoloji ve özellikle Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinin programlarında, Türkiye dışında Türkçenin sadece Orta Asya lehçeleriyle ilgili zorunlu ve seçmeli derslere yer vermeleri, Balkan Türk edebiyatının tarihî ve güncel durumunu yok saymaları büyük bir eksikliklerdir. Azerbaycan başta olmak üzere Avrasya’da bulunan diğer Türk cumhuriyetlerinin edebiyatları gibi mesela Kıbrıs Türk edebiyatı ve Balkan edebiyatlarının bu bölümler öğrencilerine öğretilip tanıtılmaması, Türkoloji formasyonunun ne kadar problemlidir olduğunu göstermeye kâfidir.

Dikkat edilirse buralar edebiyatları hakkında tez yazan veya kitap çıkaran Türkiyeli akademisyenlerin de hemen tamamı, akademik kariyerlerinin bir kısmını burada geçirenlerdir.⁴ Özetle ifade etmek gerekirse yeni Türk edebiyatı sahası mensupları da Balkan Türk edebiyatlarına karşı ilgisiz ve meraklıdır. Yunanca, Bulgarca, Makedonca ve Arnavutçanın baskısı altında Türkçeyi yaşatmaya çalışan; şiir, hikâye, roman, deneme vs. türlerdeki eserlerini Türkçe yazıp yayımlama gayretinde olan Balkanlı Türk şairlerin bu çabalarının, sadece bir tercih değil millî bir sorumluluk hadisesi olması, meselenin önemini bir kat daha artırmaktadır. Zira Balkanlarda bugün azınlık statüsünde yaşamak durumunda kalan Türkler için Türkçe, millî gururun ve varlığın en güçlü boyutu ve unsurudur. Hayat şartlarının günden güne zorlaştığı son yıllarda, bütün imkânsızlıklara rağmen dergilerini çıkarmaya, kitaplarını bastırmaya çalışan şair ve yazarların bu direniş ve mücadelelerine Anavatan akademisyeninin duyarsızlığı hazin ve trajik bir gerçektir.

Balkanlı Türk şair ve yazarların, Türkiyeli Türkologların Balkan Türk edebiyatlarına olan yabancılıkları karşısındaki tepkilerini de görmek ve anlamak zor değildir. Çeşitli Türk kurumlarının düzenledikleri ilmî ve kültürel organizasyonlar vesilesiyle Kosova ve Makedonya’ya gelen, konuşmalarında Türkçenin, Türk edebiyatının ve kültürünün farklı meselelerini irdeleyen fakat örneklerini daima Anavatanın edebiyatından ya da Batı edebiyatlarından veren bilim insanlarına, Balkanlı edebiyatçıların “*bizim şiirlerimiz, hikâyelerimiz, romanlarımız ve tiyatrolarımız hakkında asgari de olsa bir bilginiz var mı?*” sorusunu sormaları normal ve doğaldır. Böylesi sorulara hemen daima “*hayır, bu edebiyat hakkında hiçbir bilginim yok*” cevabının verilmesi ise acı bir gerçektir. Elbette bilimin ve özelde de Türkoloji’nin bugün geldiği noktada spesifik, arız ve amik çalışmalar yapılmaktadır ve yapılmalıdır fakat dar bir sahada derinlemesine çalışmalar yapıyor olmak bir Türkoloğun Türkçe vücuda getirilen Balkan edebiyatlarına duyarsız kalmasının mazereti sayılmamalıdır.

4. Sonuç

Balkanlar; Türk tarihinde, özelde de Osmanlı asırlarında daima önemli hatta kilit bir bölge olmuştur. Avrupa kıtasının doğu ve güneydoğusu demek olan ve tarih içerisinde çok farklı etnisitelerden insanların yaşamış olduğu hâlen de din ve milliyet farklılıkları yüzünden idaresi zor bir bölge olan Balkanlardaki Türk edebiyatıyla Türkiye’deki edebiyatçı ve edebiyat muhitlerinin ilişkisi problemlidir. Balkan Savaşları’ndan sonra Osmanlı Devleti bu bölgeden çekilmiş, Osmanlı’nın yerine farklı

4 Prof. Dr. Mustafa İsen, Dr. İ. Güven Kaya, Dr. Abdülkadir Hayber ve Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş bu isimlerin ilk akla gelenleridir.

devletler bölgede hükümran olmuş, yaklaşık 600 yıl önce buraya iskân ettirilen, kök salan, burayı vatan olarak benimseyen Türkler bu dönemden, yani Osmanlı Devleti'nin çekilmesinden sonra da dillerini ve kültürlerini muhafaza için büyük gayret sarf etmişlerdir. Fakat bu kimlik ve kültür mücadelesi kolay ve sürekli olmamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, benimsediği yönetim şekli çerçevesinde, Makedonya ve Kosova Türklerinin Anavatan ile ilişkilerini çok sınırlı bir düzeyde tutmuş, dolayısıyla Yugoslavya Türk edebiyatçıları, Nazım Hikmet ve onun çizgisindeki birkaç şair-yazar haricinde Anavatan edebiyatçılarıyla tam ve sağlıklı bir irtibat kuramamışlardır. Aynı şekilde Türkiye Türkleri, özellikle akademisyenleri de Balkan edebiyat ve edebiyatçılarına yabancı kalmıştır. Türk akademisinin ve edebiyat çevrelerinin çağdaş Balkan Türk edebiyatları hakkındaki bu ilgisizlik ve bilgisizliği, Türkoloji eğitiminin ve formasyonunun eksik şekilde yürütülmesi neticesini doğurmuş ve Türk Dünyası edebiyatları araştırmalarında büyük bir boşluğa sebebiyet vermiştir. Çalışmada aynı dili konuşan, hemen hemen aynı dille edebiyat yapan fakat farklı bölgelerde yaşayan Türk edebiyatçıları arasındaki iletişimsizlik ve irtibatsızlığın boyutlarıyla tezahür biçimleri üzerine yoğunlaşmıştır.

Kaynaklar

- Bakiler, Y. B. (1981). *Üsküp'ten Kosova'ya*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1999). *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.
- Engüllü, S., & İsen, M. (Haz.). (1997). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Makedonya Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı (7. cilt)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eriş, E. At., (2022). *Yücelciler: Yugoslavya'da Gizli Türk Teşkilâtı*, İstanbul: Üsküp Sahafhane Yayınları.
- Gezgin, F. (207), "Makedonya Türkleri Yeni Türk Edebiyatında Şiir", *Türkoloji*, 83, 25-58.
- Gürel, N. R., & Gürel, Z. (2015). *Necati Zekeriya: Orhan*, Üsküp: Yeni Balkan Yayınları.
- Hayber, A. (2011). *Makedonya ve Kosova Türklerinin Edebiyatı*. Ankara. Kurgan Edebiyat.
- Karakuş, D. (2018). *Bir Hilâl Uğruna: Balkan'dan Anadolu'ya (Makedonya'dan Çanakkale'ye Yaşanmış Hikâyeler)*. İstanbul: Bengü Yayınları.
- Karakuş, E. (2015), *Sesler Dergisi Etrafında Teşekkül Eden Çağdaş Makedonya ve Kosova Türk Edebiyatı*. Üsküp: Yeni Balkan Yayınları.

- Kaya, F. (1992). *Eski Yugoslavya'da Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Krasniç, D. (2006). *Çevren Dergisinin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri ve Bu Dergideki Edebî Faaliyetler*. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Musli, B. (2019). *Tercüme Eserler Bağlamında XXI. Yüzyılda Makedonya'da Yeni Türk Edebiyatı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Nobırdalı, B., & Seli, B. (Der.) (1977). *Çağdaş Bir Önder Tito, Çağdaş Bir Ülke Yugoslavya*. Priştine: Tan Yayınları.
- Yusuf, S. (1976). *Yugoslavya Türk Şiiri*. Priştine: Tan Yayınları.

TÜRKOLOJİNİN ÖNCÜLERİNDEN YOSEF HAMMER PURGSTALL'IN BALKAN ÇALIŞMALARI, ÇEVİRİLERİ, TÜRK EDEBİYATINA BAKIŞI VE DEĞER YARGILARI

Abdurrahman Toprak¹

Özet

Yosef Hammer Purgstall, Türkoloji disiplininin öncülerinden biri olarak bilinen ve Türk kültürü, edebiyatı ve diline olan ilgisiyle tanınan bir Türkologdur. Purgstall'ın çalışmaları, Türk edebiyatının Batı dünyasında tanınmasına ve anlaşılmasına büyük katkılar sağlamıştır. Onun eserleri ve çalışmaları; Türk edebiyatı, kültürü ve dilinin derinlemesine incelenmesine, Türkoloji disiplininin gelişmesine ve Türk dünyasının daha geniş bir kitleye tanıtılmasına yardımcı olmuştur. Purgstall'ın Türk kültürü, edebiyatı ve diline yönelik ilgisi geniş bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çalışmalarında; Türk edebiyatının zenginliği, edebî tarzları, temaları ve dil özellikleri üzerinde durmuştur. Aynı zamanda, Türk kültürünün mitolojik, tarihsel ve toplumsal yönlerini de incelemiş ve bu kültürün Batı dünyasında daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Purgstall'ın Türk dili üzerine yaptığı çalışmalar, Türk dilinin yapısını, dilbilimsel özelliklerini ve dilin edebî ifade gücünü anlamamıza yardımcı olmuştur. Ancak, Purgstall'ın değer yargılarında bazen oryantalizm etkisi görülebilir. Bu, Türk kültürünü ve edebiyatını Batı dünyasının egzotikleştirme veya alt kültür olarak eğilimleriyle ilişkilendirme şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada, eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmak ve değer yargılarının sınırlılıklarını ve ön yargılarını tanımak önemlidir. Bu yazıda, Purgstall'ın Türk kültürü, edebiyatı ve diline olan ilgisi ve çalışmaları ele alınacaktır. Purgstall'ın Türk edebiyatından yaptığı çeviri örnekleri ve analizleri incelenecek, Balkan çalışmaları ve önemi üzerinde durulacak, Türk edebiyatına yönelik ilgisi ve yaklaşımları tartışılacaktır. Ayrıca Türklere, Osmanlı İmparatorluğuna ve İslam dünyasına bakışı ele alınacaktır. Bu çalışma, Purgstall'ın Türkoloji disiplini ve Türk edebiyatı üzerindeki etkisini anlamak için bir giriş niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yosef Hammer Purgstall, Türkolog, Oryantalizm, dil, tarih.

1 Doktora Öğrencisi, Uluslararası Balkan Üniversitesi, abdurrahmantoprak@hotmail.com.tr, ORCID: 0000-0002-5387-1323.

YOSEF, ONE OF THE PIONEERS OF TURKOLOGY HAMMER PURGSTALL'S BALKAN STUDIES, HIS TRANSLATIONS, HIS VIEW OF TURKISH LITERATURE AND VALUE JUDGMENTS

Abstract

Yosef Hammer Purgstall is a Turcologist known as one of the leaders of the discipline of Turcology and his interest in Turkish culture, literature and language. Purgstall's works have contributed greatly to the recognition and understanding of Turkish literature in the Western world. His works and studies have helped to examine Turkish literature, culture and language in depth, to develop the discipline of Turcology and to introduce the Turkish world to a wider audience. Purgstall's interest in Turkish culture, literature and language reflects a broad perspective. In his works, he focused on the richness, literary styles, themes and linguistic features of Turkish literature. At the same time, he examined the mythological, historical and social aspects of Turkish culture and contributed to a better understanding of this culture in the Western world. Purgstall's studies on the Turkish language have helped us understand the structure of the Turkish language, its linguistic features and the literary expression power of the language. However, sometimes the influence of orientalism can be seen in Purgstall's value judgments. This can occur in the form of associating Turkish culture and literature with the exoticizing or with a tendency to see it as a subculture of the Western world. At this point, it is important to approach from a critical perspective and recognize the limitations and biases of value judgments. In this article, Purgstall's interest and works in Turkish culture, literature and language will be discussed. Purgstall's translation examples and analyzes from Turkish literature will be examined, Balkan studies and their importance will be emphasized, and his interest and approaches to Turkish literature will be discussed. Additionally, his perspective on the Turks, the Ottoman Empire and the Islamic world will be discussed. This article serves as an introduction to understanding Purgstall's influence on the discipline of Turcology and Turkish literature.

Key Words: Yosef Hammer Purgstall, Turkologist, Orientalism, language, history.

1. Giriş

Yosef Hammer Purgstall (1774-1856); Avusturyalı bir Türkolog, tarihçi ve dilbilimcidir. Türk kültürüne ve edebiyatına olan ilgisiyle tanınan Purgstall; Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini, kültürünü ve edebiyatını inceleyen öncülerden biridir. Purgstall, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş coğrafyasındaki farklı kültürleri ve toplulukları incelemiş ve bu çalışmalarını genellikle tarihsel bir bakış açısıyla sunmuştur. Özellikle Balkanlar'da Osmanlı etkisi altındaki toplulukların tarihini ve kültürünü detaylı bir şekilde ele almıştır. Osmanlıca ve diğer Türk dillerinde yazılmış metinleri Avrupa dillerine çevirmiş ve bu sayede Batı'da Türk kültürüne olan ilgiyi artırmıştır. Eserlerini çevirerek, Doğu ve Batı arasındaki kültürel etkileşimi teşvik etmiştir.

Purgstall, Türk edebiyatına büyük bir ilgi göstermiş ve bu alandaki eserleri inceleyerek Batı'ya tanıtmıştır. Türk edebiyatının zenginliği ve çeşitliliği konusundaki çalışmaları, Türk kültürüne olan hayranlığını ve saygısını yansıtmaktadır. Purgstall'ın değer yargıları, Osmanlı kültürünü ve İslam'ı derinlemesine anlama çabasıyla şekillenmiştir. Onun bakış açısı, Doğu kültürlerini anlamak ve Batı ile bu kültürler arasında bir köprü kurmak isteyen bir aydının bakış açısını yansıtmaktadır. Yosef Hammer Purgstall, Türk kültürüne ve edebiyatına olan katkıları ile bilinir ve onun çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel zenginliği hakkında önemli bilgiler içermektedir.

1.1. Yosef Hammer Purgstall: Bir Türkoloğun Profili

Yosef Hammer Purgstall, Türkoloji disiplininin önemli figürlerinden biri olarak tanınan bir bilim insanıdır. Onun yaşamı, çalışmaları ve katkıları; Türkoloji alanının gelişimine ve Türk kültürüne olan ilgiye dair önemli bir profil sunmaktadır. Yosef Hammer Purgstall'ın yaşamı, 1774 yılında Avusturya'nın Graz şehrinde başlamıştır. Erken dönem hayatı hakkında kısıtlı bilgiler bulunmasına rağmen, genç yaşlarında Türk kültürüne olan ilgisi belirginleşmiştir. Purgstall'ın Türkolojiye olan tutkusu, Viyana Üniversitesinde eğitim gördüğü sıralarda daha da güçlenmiştir. Türk edebiyatı, tarihi ve diline olan derin ilgisi; onu Türkoloji disipliniyle yakından ilgilenmeye yönlendirmiştir (Abacı, 2008).

Purgstall'ın Türkoloji disiplininin gelişimine olan katkıları büyük bir öneme sahiptir. O, Türkoloji'nin tarihsel arka planını inceleyerek Türk kültürü ve dilleri üzerine önemli araştırmalar yapmıştır. Purgstall, Türkolojinin yaygınlaşmasında ve akademik olarak kurumsallaşmasında etkili olmuştur. Türkoloji disiplininin metodolojik ve teorik açıdan gelişmesine katkıda bulunarak bu alanda önemli bir otorite haline gelmiştir. Purgstall'ın Balkan coğrafyasına olan ilgisi, Balkan halklarının dilleri ve kültürleri üzerine çalışmalar yapmasına yol açmıştır. Balkan toplumlarına yönelik etnografik araştırmaları ve tarihi değerlendirmeleri, bu coğrafyanın kültürel yapısının anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır. Purgstall'ın Balkan çalışmaları, Türkoloji disiplininin sınırlarını genişletmesine ve Türk kültürü ile Balkan toplumları arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur (Kutlu, 2016).

Purgstall'ın Türk edebiyatına ve diline olan ilgisi, Türkoloji çalışmaları içinde özel bir yer tutmaktadır. O, Türk edebiyatından eserlerin çevirilerini yaparak bu eserleri Batı dünyasına tanıtmıştır. Purgstall'ın Türk diline yönelik çalışmaları ve dil bilgisi analizleri, Türk dilinin yapısını ve özelliklerini daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Yosef Hammer Purgstall'ın değer yargıları ve etkileri; Türk kültürü, edebiyatı ve dili üzerinden batılı aydınlara derin bir tesir bırakmıştır. Purgstall'ın değerlendirmeleri ve yorumları, Türk kültürüne dair bir bakış açısı sunarak Türkoloji çalışmalarının gelişimine katkıda bulunmuştur. Ancak bazı değer yargıları, eleştirilere ve tartışmalara da yol açmıştır. Çünkü Purgstall'ın bakış açısı bazen ön yargılı veya sınırlı olabilmektedir.

Yosef Hammer Purgstall, Türkoloji disiplininin önemli bir temsilcisi ve Türk kültürüne olan ilginin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşamı, çalışmaları ve değerlendirmeleri, Türkoloji alanının gelişimine ve Türk edebiyatı ile kültürünün aktarımına olan katkılarını vurgulamaktadır. Purgstall'ın Balkan çalışmaları, Türk diline yönelik analizleri ve değer yargıları, Türkoloji disiplini içindeki yeri ve önemi bakımından dikkate değerdir.

1.2. Türkoloji Disiplininin Gelişimi ve Purgstall'ın Rolü

Türkoloji disiplini; Türk dili, edebiyatı, kültürü, tarihi ve diğer ilgili konuları inceleyen bir akademik alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu disiplin, Türk halklarının dillerini ve kültürlerini anlamak, Türk tarihi ile edebiyatını araştırmak ve Türk dünyasının genel olarak derinlemesine incelenmesini amaçlamaktadır. Türkoloji disiplininin gelişimi, 18. ve 19. yüzyıllarda Batı dünyasında Türklere yönelik ilgi arttıkça ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü ve genişleyen etkisi, Türk dili ve kültürüne olan merakı artırmıştır. Bu dönemde, Doğu ve Batı arasındaki kültürel etkileşim ve keşifler, Türkoloji'nin temellerini atmıştır (Tezcan, 2009).

Yosef Hammer Purgstall, Türkoloji disiplininin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Purgstall, 19. yüzyılın başında Türkoloji çalışmalarına öncülük etmiş ve disiplinin ilerlemesinde büyük katkılar sağlamıştır. Onun Türk dili, edebiyatı ve kültürü üzerine yaptığı çalışmalar, disiplinin gelişimine yol açmıştır. Purgstall, Türkolojiye olan ilgisiyle Türk dili ve edebiyatını incelemeye başlamış ve Osmanlı Türkçesini de dahil ederek geniş bir bakış açısı geliştirmiştir. Ayrıca, Türkçenin diğer Türk dilleriyle olan ilişkilerini de araştırmıştır. Bu çalışmaları, Türk dili ve dilbilim alanında önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

Purgstall'ın çevirileri de Türk edebiyatının Batı dünyasında tanınmasına katkıda bulunmuştur. O, Türk edebiyatından seçilmiş eserleri Almancaya çevirmiş ve yayımlamıştır. Bu çeviriler, Batı dünyasında Türk edebiyatına olan ilgiyi artırmış ve Türk kültürünün tanınmasına katkı sağlamıştır. Purgstall'ın araştırmaları ve yayınları, Türkoloji disiplininin kurumsallaşmasına da katkıda bulunmuştur. Onun çalışmaları, Türkoloji'nin metodolojisini ve araştırma yaklaşımlarını şekillendirmiştir. Aynı zamanda, Türkoloji alanında birçok öğrenci yetiştirmiş ve Türk dili ile kültürü üzerine çalışan akademisyenlerin yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Purgstall'ın uhdesinde Bilimler Akademisi çatısı altında kurulan Şark Şubesi çok sayıda, ciltler halinde telif ve tercüme eserler ortaya koymuştur. Bu çalışmalar sadece Osmanlı Devleti'nin değil yanı sıra Doğu ve İslam metinlerine de ilgiyi arttırmış, yapılan çeviriler başta Alman edebiyatçı Goethe olmak üzere Alman edebiyatını da etkileyerek yeni bir ilham kaynağı olmuştur. Goethe 1819 yılında Avrupa'da büyük yankı uyandıran *West-Oestlicher Divan* adlı eserinde Hammer'den övgüyle bahsetmiş, çağdaşı olan ünlü Bizans çalışmaları öncüsü J. Ph. Fallmerayer da Hammer'i Türkoloji çalışmaları bağlamında yeni bir ilmin kurucusu olarak nitelemiştir (Fallmerayer, 1861).

1.3. Purgstall'ın Balkan Çalışmaları

Yosef Hammer Purgstall'ın Balkan çalışmaları, Türkoloji disiplini içinde önemli bir yer tutmaktadır. Balkan coğrafyasına olan ilgisi, Doğubilimci ve Göttingen İlimler Akademisi şeref üyesi Polonyalı Kont Wensezlaus Severin Rzewusky (1765-1832)'nin arşivinde yer alan bir el yazması eser sayesinde. Eser, batılıların 'Hacı Kalfa' şeklinde isimlendirdikleri Kâtip Çelebi'nin meşhur *Cihannûma* eseri olup bu bölgenin coğrafyası, kültürü, dilleri ve tarihi hakkında derinlemesine araştırmalar yapmasına yol açmıştır. Daha önce elinde bulunmayan eksik bölüm olan Rumeli ve Bosna Beylerbeyliği bölümleri, 198 sayfalık bir arşiv olarak Üsküp'den, Hersek sancağına kadar Purgstall'ın Balkan coğrafya ve kültürünü tanınmasına ve çevirileri ile tanıtmasına vesile olmuştur (Eyice, 1982). Bu bağlamda Purgstall'ın Balkan çalışmalarının önemi şu şekillerde özetlenebilir:

1.3.1. Etnografik ve Tarihsel Katkıları: Purgstall; Balkan halklarının dilleri, kültürleri ve tarihleri üzerine önemli bilgiler toplamıştır. Yaptığı etnografik çalışmalar, Balkan toplumlarının geleneksel yaşam tarzları, folklorik unsurlar ve toplumsal yapıları hakkında değerli veriler sunmaktadır. Aynı zamanda, Balkan toplumlarının tarihine dair derinlemesine araştırmaları, bu bölgenin kültürel ve siyasi geçmişine ışık tutmaktadır (Tezcan, 2009).

1.3.2. Dil ve Kültür İlişkileri: Purgstall'ın Balkan dilleri üzerine yaptığı çalışmalar, bu diller arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Balkan coğrafyasının etnik ve kültürel yapısı, dil çeşitliliğinin ve etkileşiminin bir sonucudur. Purgstall, Balkan toplumları arasındaki dil benzerliklerini ve farklılıklarını inceleyerek, bu dillerin kökenleri ve gelişimleri hakkında önemli bilgiler sunmuştur (Leontik, 2013).

1.3.3. Kültürel Mirasın Korunması: Purgstall'ın Balkan coğrafyasındaki araştırmaları, bölgenin kültürel mirasının korunmasına da katkıda bulunmuştur. Geleneksel el sanatları, müzik, dans ve diğer kültürel unsurlar üzerinde yaptığı çalışmalar, bu değerli mirasın belgelenmesine ve gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmuştur.

1.3.4. Akademik İlginin Artması: Purgstall'ın Balkan coğrafyası üzerine yaptığı çalışmalar, Batı dünyasındaki akademik ilgiyi artırmıştır. Balkan toplumları ve kültürleri hakkındaki bilginin yayılması, bu bölgenin daha iyi anlaşılmasını sağla-

mıştır. Purgstall'ın çalışmaları, Türkoloji disiplini içinde Balkan araştırmalarının önemli bir alt alanı olarak yerini almıştır.

2. Purgstall'ın Türk Edebiyatından Yaptığı Çevirilerin Analizi

Yosef Hammer Purgstall, Türk edebiyatından birçok eseri Almancaya çevirmiş ve Batı dünyasında Türk edebiyatının tanınmasına katkıda bulunmuştur.

Divanü Lugati't-Türk Çevirisi: Purgstall, Kaşgarlı Mahmut'un 11. yüzyılda yazdığı ve Türk dilinin ilk sözlüğü kabul edilen "*Divanü Lugati't-Türk*" eserini Almancaya çevirmiştir. Bu çeviri, Batı dünyasında Türk dilinin ve Türk kültürünün tanınmasına önemli bir katkıdır. Purgstall'ın çevirisi, Türk dilinin yapısını ve kelime dağarcığını Batı akademisyenlerine aktarmış ve Türkoloji çalışmalarının ilerlemesine yardımcı olmuştur.

Mesnevi Çevirisi: Purgstall, Mevlâna Celaleddin Rumi'nin ünlü eseri *Mesnevi*'yi de Almancaya çevirmiştir. Bu çeviri, Batı dünyasında Mevlâna'nın felsefesi ve mistik düşüncesi hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır. Purgstall'ın çevirisi, Mevlâna'nın cihanşümül düşüncesini Batı kültürüne aktarmış ve onun düşüncelerinin yayılmasına yardımcı olmuştur (Tezcan, 2011).

Türk Halk Şiiri Çevirileri: Purgstall, Türk halk şiiri örneklerini de Almancaya çevirmiştir. Bu çeviriler, Türk halk şiirinin zenginliğini ve çeşitliliğini Batı dünyasına tanıtmıştır. Purgstall'ın çevirileri, Türk halk kültürüne ve geleneklerine dair bir pencere açmış ve Batı okuyucularının Türk edebiyatına olan ilgisini artırmıştır.

Purgstall'ın Türk edebiyatından yaptığı çeviriler, Türkoloji çalışmalarının gelişmesine ve Türk edebiyatının uluslararası alanda tanınmasına büyük katkı sağlamıştır. Çevirileri, Batı dünyasında Türk edebiyatının değerini ve zenginliğini göstermiştir. Ayrıca, çevirileri Türk edebiyatının dil yapısını, edebî tarzını ve kültürel unsurlarını anlamak için önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır (Doğan, 2005).

Purgstall'ın çevirileri, Türk edebiyatının Batı dünyasında tanınmasına ve değerlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, çevirilerinin analizi yapılırken dikkate alınması gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlar, çevirinin dil aktarımı, edebî sadakat, kültürel aktarım ve çeviri sürecinin etik yönleri gibi konuları içermektedir. Bu çerçevede, Purgstall'ın çevirilerinin değerlendirilmesi, dilbilimsel, edebî ve kültürel açılardan yapılmalıdır.

2.1. Çevirilerinin Türk Edebiyatına Etkisi

Yosef Hammer Purgstall'ın Türk edebiyatından yaptığı çevirilerin Türk edebiyatına etkisi oldukça önemlidir. Bu etkileri dört başlık altında değerlendirebiliriz.

2.1.1. Tanıtım ve Yaygınlaşma: Purgstall'ın Türk edebiyatından yaptığı çeviriler, Türk edebiyatının Batı dünyasında tanınmasına ve yayılmasına büyük

katkı sağlamıştır. Bu çeviriler, Türk edebiyatının değerini ve zenginliğini Batı okuyucularına aktarmış ve onların Türk edebiyatına olan ilgisini artırmıştır. Purgstall'ın çevirileri sayesinde, Türk edebiyatı uluslararası alanda daha geniş bir kitleye ulaşmıştır.

2.1.2. Kültürel Etkileşim: Purgstall'ın Türk edebiyatından yaptığı çeviriler, Batı kültürü ile Türk kültürü arasında bir köprü görevi görmüştür. Bu çeviriler; Türk edebiyatının dil, mitoloji, tarih ve kültür gibi unsurlarını Batı dünyasına aktarmış ve kültürel bir etkileşim sağlamıştır. Purgstall'ın çevirileri sayesinde, Türk edebiyatının Batı edebiyatıyla etkileşimi artmış ve karşılıklı bir kültürel alışveriş gerçekleşmiştir (Hammer-Purgstall, 2023).

2.1.3. Edebî Etki: Purgstall'ın Türk edebiyatından yaptığı çeviriler, Batı edebiyatı üzerinde de etkili olmuştur. Türk edebiyatının farklı edebî tarzları, temaları ve dil özellikleri; Batılı yazar ve şairlere ilham kaynağı olmuştur. Purgstall'ın çevirileri, Türk edebiyatının estetik ve edebî değerlerini Batı edebiyatında da görmek isteyen okuyucuları etkilemiştir. Bu etki, Batı edebiyatında Türk edebiyatının izlerinin görülmesine ve etkileşimin sürmesine katkı sağlamıştır.

2.1.4. Akademik Çalışmalara Katkı: Purgstall'ın Türk edebiyatından yaptığı çeviriler, Türkoloji disiplini içinde önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Bu çeviriler; Türk edebiyatının dil yapısı, edebî tarzı, mitolojisi ve diğer unsurları hakkında bilgi sağlamış ve Türkoloji çalışmalarının ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Purgstall'ın çevirileri, Türk edebiyatıyla ilgili yapılan akademik araştırmaların temel kaynaklarından biri olmuştur.

2.2. Purgstall'ın Türk Edebiyatına Yönelik İlgisi ve Yaklaşımları

Yosef Hammer Purgstall'ın Türk edebiyatına yönelik ilgi ve yaklaşımları da üç başlık altında değerlendirilebilir.

2.2.1. Kültürel Merak ve İlgisi: Purgstall, Türk edebiyatına olan ilgisini Türk kültürüne olan genel bir merak ve ilgiyle birleştirir. Türk kültürü, tarih, mitoloji, gelenek ve görenekler gibi unsurlar Purgstall'ın çalışmalarında sık sık yer alır. Bu kültürel merakı, Türk edebiyatının derinlemesine incelenmesine ve anlaşılmasına yol açar (Hammer-Purgstall, 1818).

2.2.2. Dil ve Edebiyat Analizi: Purgstall, Türk edebiyatını dilbilimsel ve edebî açılarından analiz etmek için büyük çaba sarf eder. Türk edebiyatının dil yapısını, edebî tarzlarını ve dilin edebî ifade gücünü incelemek onun çalışmalarının temelini oluşturur. Ayrıca, Türk edebiyatının dönemlere, akımlara ve yazarlara göre farklılık gösteren özelliklerini de ele alır.

2.2.3. Tarihî Bağlam ve Edebiyatın Umumi Rolü: Purgstall, Türk edebiyatını tarihî bir bağlam içinde ele alır ve edebiyatın umumi, kültürel ve siyasi etkileşimlerini dikkate alır. Türk edebiyatının; dönemler arasındaki değişimlerini, sosyal ve siyasal olaylarla olan ilişkisini analiz eder. Ayrıca, Türk edebiyatının toplum üzerindeki

etkisini ve edebiyatın umumi bir aktör olarak rolünü de inceler (Hammer-Purgstall, 1986).

2.3. Türk Edebiyatıyla İlgili Eserleri ve Çalışmaları

Purgstall, her yönüyle Türk tarihi ve kültürü incelemeleri ile öne çıkarken Osmanlı şiir sanatı ve şairleri üzerine de yoğunlaşmış ve bu minvalde Osmanlı şiiri üzerine de çalışmıştır. Kuruluşu itibarı ile 19. yüzyıla kadar yaşamış Osmanlı şairlerini *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst (I-IV, Pesth 1836-1838) - Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi* adı altında derlemiştir. Eserin ilk cildine *Câmi-i Mehâsin-i Zurefâ-yı Ehli'z-zevk ve 'l-irfân fî terâcim-i şuarâ-yı Devlet-i Âl-i Osmân* ismini, müellif olarak da kendi ismini Yusuf Hammer Purgstall olarak yazmıştır. Bu eser, bir Osmanlı şairleri biyografisi niteliği taşıyabilmektedir.

2.3.1 Türk Edebiyatı Çevirileri: Purgstall, Türk edebiyatından birçok eseri Almancaya çevirmiştir. Bu çeviriler arasında Mevlana Celaleddin Rumi'nin *Mesnevî'si*, *Divanü Lugati't-Türk* ve Türk halk şiiri örnekleri gibi önemli eserleri bulunmaktadır. Purgstall'ın çevirileri, Türk edebiyatının Batı dünyasında tanınmasına ve değerinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

2.3.2. Türk Dilinin İncelenmesi: Purgstall, Türk edebiyatıyla birlikte Türk dilinin de incelenmesine büyük önem vermiştir. Türk dilinin yapısal özelliklerini ve dilbilimsel unsurlarını inceleyerek Türk edebiyatının dil yapısıyla ilişkisini açıklamıştır. Purgstall'ın Türk diline yönelik çalışmaları, Türkoloji disiplininin gelişmesine katkı sağlamıştır.

2.3.3. Türk Kültürü ve Tarihine İlişkin Araştırmaları: Purgstall, Türk edebiyatını sadece edebî metinler olarak değil, aynı zamanda Türk kültürü ve tarihiyle de ilişkilendirmiştir. Türk edebiyatındaki temaları, mitolojik unsurları ve tarihsel arka planı analiz ederek Türk kültürü ve tarihine dair değerli bilgiler sunmuştur. Bu çalışmalarıyla Purgstall; Türk edebiyatının sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamını anlamamıza yardımcı olmuştur (Hammer-Purgstall, 1838).

Purgstall'ın Türk edebiyatıyla ilgili eserleri ve çalışmaları, Türkoloji disiplininin gelişmesine ve Türk edebiyatının uluslararası alanda tanınmasına büyük katkılar sağlamıştır. Onun araştırmaları, Türk edebiyatının zenginliğini, kültürel derinliğini ve dilinin özelliklerini Batı dünyasına aktarmıştır.

3. Purgstall'ın Türklere, Osmanlı İmparatorluğu'na ve İslam Dünyasına Bakışı

Yosef Hammer Purgstall'ın Türklere, Osmanlı İmparatorluğuna ve İslam dünyasına bakışı karmaşık bir durumu yansıtabilir. Purgstall'ın döneminde Avrupa'da yaygın olan genel yaklaşım, Doğu kültürlerini egzotikleştirme, aşağılama veya yüceltme eğilimi olan oryantalizm şeklinde görülebilir. Bu nedenle, Purgstall'ın tutumları ve değer yargıları da bu etkilere tabi olabilir (Kutlu, 2016).

Her ne kadar başlangıç aşamasında Türk tarihi ve kültürüne Batılı bir oryantalist bakış açısı ile yaklaştıysa da kültür ve edebiyat alanında ilerledikçe ön yargıların irfana dönüştüğünü gözlemlemek mümkün olabilir. Başlangıçta bir Bizans refleksi ile Fatih Sultan Mehmed Han'ı, “kan dökücü, gaddar”, yeniçerileri ise “yağmacı” olarak niteleyen Hammer, daha sonraki süreçte divan şairleri; Necâtî, Nâbî ve Lâmi başta olmak üzere İran şairi Hâfız-ı Şirâzî gibi önemli şahsiyetlerin şiirlerini tanımasıyla, Türk-İslam medeniyetinin edebî etkisi altına girdiğini gözlemlemek mümkün olmaktadır (Meriç, 1986) .

3.1. Türklere Bakış: Purgstall'ın Türklere yönelik bakış açısı çoğunlukla oryantalist bir bakış açısından etkilenebilir. Bu bakış açısı; Türkleri egzotik, farklı ve belirli basmakalıplarla ilişkilendirme eğilimindedir. Ancak, Purgstall'ın bazı çalışmalarında Türk halkının gelenekleri, dilleri ve kültürel mirası hakkında da olumlu yorumlar bulunabilir.

3.2. Osmanlı İmparatorluğuna Bakış: Purgstall'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bakışı da oryantalizm etkileri taşıyabilir. Oryantalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nu; Doğu'nun egzotik, despotik veya geri kalmış bir imparatorluk olarak tasvir etme eğilimidir. Ancak, Purgstall'ın bazı eserlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi, yönetim şekilleri ve kültürel mirası hakkında da detaylı ve objektif bilgilere yer verilebilir.

Purgstall'ın İslam dünyasına bakışı da oryantalizm etkileri taşıyabilir. Oryantalizm, İslam dünyasını Batı'dan farklı, gizemli veya tehdit edici bir şekilde gösterme eğiliminde olabilir. Bununla birlikte, Purgstall'ın çalışmalarında İslam kültürü, sanatı ve edebiyatı gibi alanlarda da detaylı bilgilere rastlanabilir.

Değer yargıları her zaman döneminin ve kültürel arka planın bir yansımasıdır. Bu nedenle, Purgstall'ın Türklere, Osmanlı İmparatorluğu'na ve İslam dünyasına yönelik bakış açısını değerlendirirken döneminin ve o dönemdeki yaygın düşüncelerin etkisini anlamak önemlidir. Ayrıca, eleştirel bir pencereden bakarak bu değer yargılarının sınırlılıklarını, ön yargılarını ve basmakalıplarını tanımak da önemlidir.

Sonuç

Josef von Hammer-Purgstall'ın Türk dili ve edebiyatına katkısı, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini ve kültürünü Batı dünyasına tanıtmalarıyla önemlidir. Hammer-Purgstall “Cihannüma” gibi Türk dili ve edebiyatı için önem arz eden eserleri farklı dillere telif ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafyası, toplumu, kültürü ve tarihi hakkında detaylı bilgiler sunmuş, Türk kültürüne ve Türk diliyle yazılmış eserlere ilgi uyandırmıştır.

Ayrıca, Hammer-Purgstall, Türk dili üzerine yaptığı çalışmalarla da tanınır. Özellikle “*Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*” (Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi) gibi eserleri Türk edebiyatının Batı dünyasında tanınmasına ve anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Bu eserler, Osmanlı dönemi şairlerini ve eserlerini detaylı bir şekilde inceleyerek Batı okuyucusuna sunmuştur.

Bu çalışmalarıyla Hammer-Purgstall, Türk edebiyatını ve kültürünü Avrupa'da daha geniş bir kitleye tanıtmış ve Batı dünyasında Türk dili ve edebiyatı üzerine yapılan araştırmaların önünü açmıştır. Dolayısıyla, Hammer-Purgstall'ın Türk dili ve edebiyatına katkıları, bu alanın Batı dünyasında bilinirliğini artırmak ve akademik çalışmalara temel oluşturmak açısından önemlidir.

Diğer taraftan Yosef Hammer Purgstall'ın Türklere, Osmanlı İmparatorluğuna ve İslam dünyasına yönelik bakış açısı karmaşık bir durumu da yansıtabilir. Oryantalizm etkileri taşıyan değer yargılarına sahip olabilir ve Türk kültürünü, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve İslam dünyasını egzotikleştirme, aşağılama veya yüceltme eğiliminde olabilir. Ancak, bu değer yargılarının sınırlılıklarını, ön yargılarını ve basmakalıplarını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmek önemlidir.

Purgstall'ın çalışmaları, Türk edebiyatının ve Türk kültürünün Batı dünyasında tanınmasına ve anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda, Türkoloji disiplininin gelişmesine önemli bir katkı yapmış ve Türk edebiyatı üzerine yapılan araştırmalara kaynaklık etmiştir. Ancak, Purgstall'ın değerlendirmeleri ve yaklaşımları eleştirilere tabi tutulabilir ve günümüzde geçerliliğini yitirebilir.

Sonuç olarak; Purgstall'ın Türklere, Osmanlı İmparatorluğu'na ve İslam dünyasına yönelik bakış açısı, döneminin ve yaygın olan genel bakış açısının bir yansımasıdır. Bu değerlendirmeleri incelerken, döneminin ve kültürel arka planın etkisini anlamak ve eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmak önemlidir.

Kaynaklar

- Abacı, Z. D. (2008). Avusturyalı Osmanlı Tarihçisi Joseph Von Hammer Purgstall'ın Bursa İzlenimleri (Ağustos 1804). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(15), 395-407.
- Eyice, S. (1982). J. von Hammer-Purgstall ve Seyahatnâmeleri. *Bellekten*, 46, 535-550. doi:10.37879/bellekten.1982.535
- Doğan, L. (2005). Kutadgu Bilig'den Hareketle Çağdaş Türk Lehçelerinde Arapça Alıntı Kelimeler Üzerine Bir Karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(7), 46-72.
- Fallmerayer, J. Ph. (1861). *Politische und Kulturhistorische Aufsätze*, Leipzig, s. 403.
- Hammer-Purgstall, J. (1836-38) *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, Pest.
- Hammer-Purgstall, J. (1986). *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul: Üç Dal Neşriyat.
- Hammer-Purgstall, J. (2023). *Geschichte Der Chane Der Krim Unter Osmanischer Herrschaft*. Bod-Books On Demand.

- Kacı, T. İ. (2020). Avusturya’da Osmanlı Tarihçiliğinin Profesyonel Bir Disipline Dönüşüm Süreci. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 685-701.
- Kutlu, H. İ. (2016). Joseph Von Hammer-Purgstall’ın Sultan II. Mahmut Methiyesi. *Türkiyat Mecmuası*, 26(2), 267-285.
- Leontik, M. (2013). Evliya Çelebi’nin “Seyahatname” sinde Makedon Şehirleri ve Onların Tasviri. *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, 19, 83-94.
- Meriç, C. (2019), *Kültürden İrfana*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezcan, N. (2009). Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında. *Osmanlı Araştırmaları*, 34, 203-230.
- Tezcan, N. (2011). *1814’ten 2011’e Seyahatname Araştırmalarının Tarihçesi*. In *Evliyâ Çelebi: Doğumunun 400. Yılında* (ss. 78-115). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Hammer-Purgstall, J. (1818). *Geschichte Der Schönen Redekünste Persiens: Mit Einer Blüthenlese Aus Zweyhundert Persischen Dichtern*. Heubner Und Volke.
- Hammer-Purgstall, J. (1841). *Histoire De L’empire Ottoman* (Vol. 2). Parent-Desbarres.

TAHİR DİZDARİ'NİN ARNAVUT DİLİNDEKİ ORYANTALİZM (TÜRKİZMALAR) SÖZLÜĞÜNDEKİ TÜRKÇE OLUMSUZLUK İFADELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Cengiz ÇELİK¹

Özet

Balkan coğrafyasına çeşitli sebeplerle gelmiş olan Türkler, bölgedeki diğer halklarla olduğu gibi Arnavutlarla da özel bir ilişki kurmuştur. Türkler ile Arnavutların kurmuş olduğu kapsamlı iletişim, Arnavutçanın Türkçeden etkilenmesini sağlamıştır. Macar dilbilimci İstav Schüts Arnavutçanın Türkçeden etkilenmeye başlamasını 10-14. yüzyıllara tarihlendirmektedir. Türkler, XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar aralıksız olarak Arnavutluk bölgesinde kalmıştır. Türklerin bu zaman diliminde, bölgedeki halklarla birlikte yaşaması ortak kültürel değerlerin gelişmesine, dil alanında karşılıklı alışverişlere yol açmıştır. Bu çerçevede Türkçe ve Arnavutça arasında da kaçınılmaz bir etkileşim meydana gelmiştir. Karşılıklı kültürel etkileşim, diller arasında kelime verintilemesine veya alıntılanmasına neden olmuştur. Kelime verintilenmesi dediğimiz bu olay, yan katman etkisi, alt katman etkisi ve üst katman etkisi ile gerçekleşmektedir. Osmanlı Devleti'nin resmi dili olan Türkçenin, Arnavutça üzerindeki etkisinin üst katman örneğinin bir göstergesidir. Halkın, gündelik yaşamla ilgili alıntılacağı kelimelerin üst katmanın zorlamasıyla değil, kendi arzularıyla kabul etmeleri Arnavutçanın Türkçeden etkilenmesini kolaylaştırdığı görülmektedir.

Türkçe ve Arnavutça arasındaki bu etkileşimi gösteren en önemli çalışmalardan birisi de hiç kuşkusuz Arnavut Türkolog Tahir Dizdari'nin 1942-72 yılları arasında hazırladığı *Arnavut Dilindeki Oryantalizm* sözlüğüdür. Dizdari, Türkçeden Arnavutçaya geçen kelimelerin sayısını 4406 olarak tespit etmiştir. İki dilin geliştirdiği ilişkinin derinliğini göstermek amacıyla taşıyan bu çalışmada, Tahir Dizdari'nin sözlüğünde, Türkçeden Arnavutçaya geçmiş olan olumsuzluk ifade eden kelimeler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arnavutça, Tahir Dizdari, Olumsuz Kelimler, Verintiler

1 Okutman, Türkiye Maarif Vakfı New York Tirana Üniversitesi (UNYT), ccelik@turkiyemaarif.org, ORCID: 0009-0006-9922-7636.

A STUDY ON TURKISH NEGATIVITY EXPRESSIONS İN TAHİR DİZDARI'S DICTIONARY OF ORIENTALİSM İN ALBANIAN LANGUAGE

Abstract

Turks, who came to the Balkan geography for various reasons, established a special relationship with the Albanians as well as with other peoples in the region. The extensive communication established between Turks and Albanians has enabled the Albanian language to be influenced by Turkish. Hungarian linguist Istav Schüts dates the Albanian language's beginning to be influenced by Turkish to the 10th-14th centuries. Turks remained in the Albanian region uninterruptedly from the XIV century to the XIX century. The fact that Turks lived together with the people in the region during this time period led to the development of common cultural values and mutual exchanges in the field of language. In this context, an inevitable interaction occurred between Turkish and Albanian. Mutual cultural interaction has caused words to be paraphrased or quoted between languages. This phenomenon, which we call word quotation/borrowing, occurs with the side layer effect, the lower layer effect and the upper layer effect. It is an upper layer example of the influence of Turkish, the official language of the Ottoman Empire, on Albanian. It is seen that the fact that the people accept the words they quote about daily life with their own desires, rather than under the pressure of the upper classes, makes it easier for Albanian to be influenced by Turkish.

One of the most important studies showing this interaction between Turkish and Albanian is undoubtedly the dictionary of *Turkisms in the Albanian Language (Turqizmat në Gjuhën Shqipe)*, prepared by Albanian Turcologist Tahir Dizdari between 1942-72. Dizdari determined the number of words transferred from Turkish to Albanian as 4406. In this study, which aims to show the depth of the relationship developed by the two languages, the words expressing negativity that were transferred from Turkish to Albanian in Tahir Dizdari's dictionary will be examined.

Key Words: Turkish, Albanian, Tahir Dizdari, Negative Words, Paraphrases.

1. Giriş

Milletler, sosyal bir varlık olma özelliğine sahip olan insanoğlunun uzun bir zaman diliminde birlikte yaşamasıyla oluşturduğu fikir ve duygu birlikteliğinin ürünleridir. Bu birliktelik ise iletişimin en güçlü ögesi olan dil ile sağlanabilir. Dil, kullanıcının dili işleme kabiliyetine göre bir şekle girer. Dilin, beslenmesini sağlayacak koşulları oluşturmayan milletlerin tarihin ölü alanına geçtiği görülmektedir. Hititliler, Sümerliler, Asurlular vb. bu akıbete uğramaktan kendilerini kurtaramamışlardır. Türkler pek çok devlet kurmuş ve her kurulan yeni devlette dil kendisini yeniden devlet dili olarak inşa etmiş ve millet dilin, dil de milletin koruyucusu durumuna gelmiştir. Bu bakımdan dilin hayatiyetini sürdürebilmesi için sürekli bir etkileşim içerisinde olması gerekmektedir. Dilin kullanıcısı olan milletin maddi ve manevi gücü, dilin büyümesini ve farklı coğrafyalara taşınmasını sağlar. Böylelikle diller arasında karşılıklı etkileşimler meydana gelir. Dil, kendi ihtiyacı doğrultusunda karşılaştığı dillerden kelimeler edinir.

Türkçede, sarp ve ormanlık dağ (Eren 2020, s. 46) anlamına gelen Balkan kelimesi, bugün içerisinde çok sayıda milletin ve on iki devletin yaşadığı büyük bir coğrafi bölgenin adıdır. Bir coğrafi bölgenin adının Türkçe olması, Türklerin bölgeye olan ilgisinin ne kadar eski olduğunun da açık göstergesidir.

Balkan coğrafyasına çeşitli sebeplerle gelmiş olan Türkler, bölgedeki diğer halklarla olduğu gibi Arnavutlarla da özel bir ilişki kurmuştur. Arnavutların farklı Türk boylarıyla temasları, Arnavutçayı geniş çapta etkilemiştir. Bu iki milletin aralarında ilk temaslar, Macar dilbilimci İstvan Schütz tarafından araştırılmış ve 10-14. yüzyıllar, Türkçenin Arnavutçayı etkilemeye başladığı yıllar olarak gösterilmiştir (Selimi 2018, s. 873). Türkler XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar aralıksız olarak bu bölgede kalmıştır. Birlikte yaşama sürecinin uzun olması ortak kültürel değerlerin gelişmesine, dil alanında karşılıklı alışverişlerin olmasına yol açmıştır. Bu çerçevede Türkçe ve Arnavutça arasında da kaçınılmaz bir etkileşim meydana gelmiştir. Etkileşimin neticesinde, diller arasında ilişkiler konusu, toplumlar arasındaki kültür, tecim ve siyasi ilişkileri, en çok bu toplumların sözcükleri üzerinde etkili olmakta, ilişkide bulunulan ulusun dilinden somut ve soyut kavramları yansıtan sözcükler alınmakta, o uluslara da sözcük verilmektedir. (Aksan, 2015, s. 29)

Karşılıklı kültürel etkileşim en önemli göstergesi ise diller arasında kelime verintilemesi veya alıntılmasıdır. Bu alıntılama/verintilenme yan katman, alt katman ve üst katman etkisiyle gerçekleşmektedir. Doğan Aksan bu konudan bahsederken yan katman etkisini, bir arada yaşama nedeniyle diller arası etkileşime; alt katman etkisini, bir ülkede konuşulan dilin, orayı fethedenlerinin dilini etkilemesi; üst katman etkisini ise bir ülkeyi egemenliği altına alanların dilinin, o ülkede konuşulan dili etkilemesi (Aksan 2015, s. 29) olduğunu söylemektedir. Yönetenlerin dilinden topluma yansıyan öğelere baktığımızda, bunların daha çok siyasi ve hukuki kurumlar ve onların işleyişlerine dair sözcükler ile askerî konuları kapsadığını görürüz. Ancak halkın bu gerekliliklerin dışında, yönetenlerin dilinden yani üst dilden 'özenti alıntılar' da denebilecek hayati olmayan bazı alıntılar yaptıkları, kültürel özümseyiş veya öykünme sonucunda yeme içme kültüründen kıyafet kültürüne, ev

tasarımından yaşam biçimi ve davranış kalıplarına kadar pek çok alanı kapsayacak sözler ve hatta kalıp ifadeleri kendi yaşam alanlarına taşıdıkları gözlenir. (Bilibashi ve Bayraktar, 2022, s. 36) Osmanlı İmparatorluğu altında yaşayan Arnavutların dilindeki Türkçe kelimelerde üst katman etkisi örneğine rastlamaktayız (Alla, 2019, s. 5). Arnavutların dil, din ve yaşama biçimlerine Osmanlı Devleti tarafından herhangi bir baskı yapılmamıştır. Fransa, İngiltere gibi devletlerin egemenliği altına giren milletlerin kırk, elli yıl gibi çok küçük bir zaman diliminde dillerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaları, korkunç bir dil soykırımının kanıtı niteliğindedir. Balkan milletlerinin bugün müstakil bir dile sahip olmaları, Türklerin bölgedeki beş yüz yılı bulan varlığının ne kadar önemli bir rol oynadığının en bariz göstergesidir. Türklerin, başka din ve dil/milletle yaşama kültürünü tarihin çok erken evrelerinde deneyimlemiş olmasının da bunda payı büyüktür. Türkçenin verintilediği dille olan kültürel etkileşiminin doğal ve gönüllülük esasına dayalıdır. Böyle olması da bu verintilemelerin gerçekleşmesi karşılıklı saygı dairesinde bir kesişim alanının oluşmasına meydan vermiştir.

Osmanlı Devleti, Balkanlardaki varlığını güçlendirdiği dönemlerde dünyadaki en önemli siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel güçtür. İnsanların gücün/çekimin merkezine gelmeleri ve onun diline ilgi duymaları, kaçınılmaz bir durumdur. Osmanlı Devleti'nin öz parçası durumundaki pek çok Arnavut'un, İstanbul başta olmak üzere çeşitli vilayetlerde eğitim almaları ve kendi bölgelerine döndüklerinde öğrendikleri Türkçeyi kullanmaları doğal kabul sürecini hızlandırmıştır. Tüm Balkan dillerinde olduğu gibi Arnavutçanın Türk kültür havzasında oluşu, farklı dil ailesinden olmasına ve yapı özelliği farklılığına rağmen Türkçeye etkileşime girmesini kolaylaştırmıştır. (Gedizli, 2016, s. 1513) söylemi de doğal kabul sürecinin bir göstergesidir.

Pek çok Balkan dilinde görüleceği üzere, Arnavutça da Türkçeden aldığı kelimeleri kendi bünyesine uyumlu hale getirerek dilin zenginleşmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti resmi dilinin Türkçe olması da bu durumu pekiştirmiştir. Türkçenin Arnavutçaya verdiği kelimeler doğal etkileşimin ruhuna uygun biçimde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin beş yüz yıla yakın Arnavutluk coğrafyasında hâkim olması, Türkçenin yerini sağlamlaştırmıştır. Tahir Dizdari, 1942-72 yılları arasında hazırladığı Arnavut Dilindeki Oryantalizm adlı sözlüğünde, Türkçenin üst katman etkisinin sonucunda Arnavutçaya geçen kelimelerin sayısını 4406 olarak tespit etmiştir. Bu çalışmada, Tahir Dizdari'nin sözlüğündeki Arnavutçaya geçmiş olan Türkçe olumsuzluk ifade eden kelimeler incelenecektir. Arnavutçanın Türkçeden alıntılanmış olduğu olumsuzluk ifadeleri diller arasında yüzeysel bir alışveriş olmadığını bir kanıttır. İnsanoğlunun ruhuna hoş gelebilecek iltifat muhtevalı kelime alışverişlerinin daha kolay olduğu malumdur. Olumsuz duygu ifadelerinin ortak bir ürün haline dönüşerek alıntılama yapan dilin bünyesine girmesi, derin kültürel yakınlaşma olduğunun da kanıtı niteliğindedir. Dizdari'nin sözlüğündeki Türkçe verintiler içerisindeki olumsuzluk ifade eden korku, sövgü, hakaret, hastalık, utanç, inanç/dini, ayıplama ve aşırı argo kelimelerin sayısının 316 olduğu tespit edilmiştir.

Kullanılan kelimenin insanın ruh dünyasındaki etkisi bilinmektedir. Korku, hakaret, hastalık, utanç, inanç/dini, ayıplama, ağır argo ve sövgüler gibi anlamca çağrışımlarına bağlı olarak muhatabın canını yakmak, ondan intikam almak amacıyla

her toplumda, değer yargılarına göre farklı söz ve anlam çeşitliliği içinde geçmişten bugüne varlığını devam ettirmiştir (Güneş, 2021, s. 10). Olumsuz anlam yüklü olan bu kelimelerin bir dilden başka bir dile veritlenmesi/alıntılanması kültürel yakınlığın derinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Toplum içerisinde insanları rahatsız eden, itibarını zedeleyen, psikolojik olarak yıpratıcı sözlü ya da fiili türden küfür ve hakaret olayları geçmişten günümüze kadar yaşanan bir durumdur. (Karakulak, 2023, s. 673). Olumsuzda olsa duygu ifadelerinin toplum tarafından benimsenmesi; insanın tarif yeteneğinin çeşitlendirerek dili daha işlevsel hale getirirken o kelimelerin de yerleşikliğini güçlendirmektedir.

1912 yılında Arnavutluk'un Osmanlı Devlet idaresinden ayrılarak bağımsız bir devlet olması neticesinde, Türk'e ve Türkçeye karşı başlatılan haksız propagandalar, Türkçenin kullanım alanında bir daralmaya sebep olmuştur. Özellikle Enver Hoca dönemi (1946-92) olarak bilen komünist devlet yönetimin hâkim olduğu zaman dilimi içerisinde, Türkçe kökenli kelimeler Arnavutçadan "atılmaya" çalışılmıştır. Türkçeye karşı yürütülen tüm bu çalışmalara rağmen Arnavutçanın bir parçası haline gelen kelimeler, bir ölçüde yaşamını sürdürmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırmada Tahir Dizdari, 1942-72 yılları arasında hazırladığı Arnavut Dilindeki Oryantalizm (Morina ve Xhanari Latifi 2021, s. 271-400) adlı çalışması ile sınırlıdır. Olumsuzluk ifade eden korku, sövgü, hakaret, hastalık, utanç, inanç/dini, ayıplama ve ağır argo kelimeler metin/sözlük incelemesi neticesinde toparlanmıştır. Elde edilen veriler sözlükteki sıralama sütunu olan Arnavutça, Türkçesi (Dizdari'nin Sözlüğüne göre), günümüz Türkçesi (TDK sözlüğüne göre) ile verilmiştir. Arnavutçada yaşamını sürdüren olumsuzluk ifade eden kelimeler ise ayrı bir sütun olarak eklenmiştir. Eser, 4406 madde başından oluşmaktadır. Elde edilen veriler, kendi içerisinde ayrıştırılmış ve kategorize edilmiştir. Yüz kişi üzerinde yapılan anket neticesinde, yaşayan olumsuzluk kelimeleri tespit etmiştir.

3. Bulgular

3. 1. Hakaret, Kızgınlık Öfke ve Aşağılama Bildiren Kelimeler

Hakaret, kızgınlık, öfke ve aşağılama bildiren kelimeler olarak sınıflandırdığımız bu kelimeler daha çok gündelik hayat içerisinde kullanılan ve hafif anlamlı diyebileceğimiz nitelikteki kelimelerdir. Bu kelimeler toplamda yüz yirmi adettir. Günümüzde yaşamını sürdüren kelimelerin sayısı ise otuz sekiz olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. *Hakaret, kızgınlık, öfke ve aşağılama bildiren kelimeler.*

Arnavutça	Dizdari'nin sözlüğüne göre Türkçe	TDK sözlüğüne göre Türkçe	Arnavutçada yaşayan kelimeler
Axhuze	Acuze	Acuza	Axhuze
Abdall	Aptal	Aptal	Abdall
Ahmak	Ahmak	Ahmak	
Ajp	Ayıp	Ayıp	
Açıkğjos	Açık Göz	Açık göz	
Arabadaulet	Allak bullak	Allak bullak	
Allçak	Alçak	Alçak	Allçak
Alla(h)Belavers	Allah belanı versin	Allah belanı versin	
Allahversyn	Allah versin	Allah versin	
Ankas	Enkas	Enkaz	
Angari	Angarya	Angarya	Angari
Arsëz	Arsız	Arsız	Arsëz
Aslıfazlıjok	Aslı faslı yok	Aslı faslı yok	
Avam	Avam	Avam	
Batërdi	Patırdı	Patırtı	Batërdi
Batërdis	Batmak	Batmak	Batërdis
Bahane	Bahane	Bahane	
Behuzur	Bihuzur	Bihuzur	
Belesh	Beleş	Beleş	Belesh
Berbat	Berbat	Berbat	
Bet	Bet	Bet	
Beter	Beter	Beter	Beter
Bızar	Bizar	Bizar	
Bajagi	Bayağı	Bayağı	
Bıktusem	Bıkmak	Bıkmak	
Borxh	Borç	Borç	Borxh
Borxhli	Borçlu	Borçlu	Borxhli
Budala	Budala	Budala	Budala
Beter	Beter	Beter	
Buzuk	Bozuk	Bozuk	
Bezdi	Bezmek	Bezmek	Bezdi
Bezdis	Bezirmek	Bezirmek	Bezdis
Çaldis	Çalmak	Çalmak	Çaldis
Çehresëz	Çehresiz	Çehresiz	
Çapaçul	Çapaçul	Çapaçul	Çapaçul
Çyst	Çüst	Çüst!	

Çtrafil	Çetrefil	Çetrefil	
Dallkawk	Dalkauk	Dalkavuk	Dallkawk
Dan	Dangalak	Dangalak	
Darmadake	Darma-dağın	Darmadağın	
Dërdëris	Dirdir	Dırdır	Dërdëris
Derlendıs	Dırlanmak	Dırlanmak	Derlendıs
Dıvane	Divane	Divane	Dıvane
Dangallak	Dangalak	Dangalak	
Efqar	Efkar	Efkâr	Efqar
Evham	Evham	Evham	
Faiz	Faiz	Faiz	
Foja	Foya	Foya	
Gafil	Gafil	Gafil	Gafil
Galet	Galat	Galat	Galet
Garaz	Garaz	Garaz	
Gjeveze	Geveze	Geveze	
Hakaret	Hakaret	Hakaret	Hakaret
Hashish	Hasış	Hasis	Hashish
Haset	Haset	Haset	
Hasetçi /Hasetqar	Hasetçi	Hasetçi	
Hashari	Haşari	Haşarı	
Havai	Havai	Havai	
Hajlaz	Haylaz	Haylaz	
Hergjele	Hergele	Hergele	
Hokabaz	Hokkabaz	Hokkabaz	
Horjat	Hoyrat	Hoyrat	
Kaçkin	Kaçkın	Kaçkın	
Halabak	Kılıbık	Kılıbık	Halabak
Hokabaz	Hokkabaz	Hokkabaz	
Horjat	Hoyrat	Hoyrat	
Ixhra	İxhra	İcra	
Iflas	İflas	İflas	
Jaftë	Yafta	Yafta	
Jallan	Yalan	Yalan	
Janggi	Yangın	Yangın	
jangllëk	Yanlış	Yanlış	
jaramaz	Yaramaz	Yaramaz	jaramaz
jasak	Yasak	Yasak	
Llafazan	Lafazan	Lafazan	Llafazan

Llagap	Lakap	Lakap	Llagap
Llagëm	Lağım	Lağım	
Llkërdi	Lakırdı	Lakırdı	
Mall	Mal	Mal	Mall
Maskara	Maskara	Maskara	Maskara
mëhne	Bahane	Bahane	
Mëzmez	Mızımız	Mızımız	
Mısqın	Miskin	Miskin	
Nadan	Nadan	Nadan	
Nanqor	Nankör	Nankör	
Noksan	Noksan	Noksan	
Noksallëk	Noksanlık	Noksanlık	Noksan
Qibër	Kibir	Kibir	
Qibërli	Kibirli	Kibirli	
Pallavra	Palavra	Palavra	Pallavra
Pıçırık	Pısırik	Pısırik	Pıçırık
Perishan	Perişan	Perişan	Perishan
Pıntı	Pinti	Pinti	
Pıs	Pıs lakırdı	Pıs lakırdı	Pıs
Pısletis	Pisledi	Pisledi	
Rezalet	Rezalet	Rezalet	
Sersem	Sersem	Sersem	
Sëndisem	Usanmak	Usanmak	
Suratsëz	Suratsız	Suratsız	Suratsëz
Sajtarllëk	Soyratlık	Soytarlık	
Shabek	Şebek	Şebek	
Shakllaban	Şaklaban	Şaklaban	
Shapshall	Şapşal	Şapşal	Shapshall
Shabek	Şebek	Şebek	
Shbesh	Şebeş	Şebeş	
Sherret	Şirret	Şirret	
Shuphe	Şüphe	Şüphe	
Shupheli	Şüpheli	Şüpheli	
sarhesh	sothoş	sarhoş	
sarhoshllek	sarhoşluk	sarhoşluk	
Tembel/ tenbel	Tembel	Tembel	Tembel/ tenbel
Terbijesëz	Terbiyesiz	Terbiyesiz	
Uğursëz	Uğursuz	Uğursuz	
Xhahil	Cahil	Cahil	

Xhanavar	Canavar	Canavar	
Xhevula	Xhuhela	Cühela	
Xhımri	Cimri	Cimri	
Xhadi	Cadi	Cadı	Xhadi
Zygorrt	Zügürt	Zügürt	

3. 2. Suç, Korku ve Aldatmaya Terör İfade Eden Kelimeler

Bu tür kelimelerin anlamı, insanda tedirginlik ve korku yaratmaya elverişlidir. Bu kategoride, otuz altı kelime tespit edilmiştir. Günümüz Arnavutçasında yaşayan kelimelerin sayısı ise yapılan anket neticesinde on altı olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. Suç, korku ve aldatmaya terör ifade eden kelimeler.

Arnavutça	Dizdari'nin sözlüğüne göre Türkçe	TDK sözlüğüne göre Türkçe	Arnavutçada yaşayan kelimeler
Batakçi	Batakçi	Batakçı	Batakçi
Batakçillëk	Batakçılık	Batakçılık	
Bela	Bela	Bela	Bela
Çakall	Çakal	Çakal	Çakall
Çapllaxhi	Çapul	Çapulcu	
Çetebash	Çetebeşi	Çetebeşi	
Delensexhi	Dilenci	Dilenci	Delensexhi
Dollanderixhi	Dolandırıcı	Dolandırıcı	
Eshkija	Eşkiya	Eşkiya	
Felah	Fellah	Fellah	
fitnexhi	Firneçi	Fitneçi	
Gadar	Gaddar	Gaddar	
Hasret	Hasret	Hasret	
Hashan	Haşin	Haşin	
Hain	Hain	Hain	Hain
Hınajet	Hiyanet	Hiyanet	
Hajdut	Haydut	Haydut	Hajdut
Harami	Harami	Harami	Harami
Hileqar	Hilekar	Hilekâr	Hileqar
Kallpazan	Kalpazan	Kalpazan	
Hairsëz	Harsız	Hırsız	Hairsëz
Kapadai	Kabadayı	Kabadayı	Kapadai
Karapasha	Kara Paşa	Kara Paşa	
Katikule	Katikuli	Katikuli	

Katıl	Katıl	Katıl	Katıl
Merhametsöz	Merhametsiz	Merhametsiz	Merhametsöz
Nomerd	Namerd	Namert	
Qoti	Kötü	Kötü	
Qotillək	Kötülük	Kötülük	Qotillək
Sımsar	Sımsar	Sımsar	
Şebeqe	Şebeke	Şebeke	Şebeqe
Sherr	Şer	Şer	Sherr
Zalləm	Zalim	Zalim	
Xhevaqar	Cefakar	Cefakar	
Zullumqar	Zullumkar	Zulüm-kâr	Zullumqar
Exhnebi	Ecnebi	Ecnebi	

3. 3. Savaş, Endişe, Eziyet, Acı İfade Eden Kelimeler

Askeri ve hukukî yönü daha ağır basan bu kelime grubunda Dizdari'nin sözlüğünde otuz altı adet kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerden günümüzde, Arnavutçasında yaşayanların sayısı ise on bir olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. *Savaş, endişe, eziyet, acı ifade eden kelimeler.*

Arnavutça	Dizdari'nin sözlüğüne göre Türkçe	TDK sözlüğüne göre Türkçe	Arnavutçada yaşayan kelimeler
Aman	Aman	Aman	Aman
Bashıbozuk	Başı bozuk	Başlıbozuk	Bashıbozuk
Dajak	Dayak	Dayak	Dajak
Dasus	Casus	Casus	
Dava	Dava	Dava	Dava
Ezjet	Eziyet	Eziyet	
Feleka	Falaka	Falaka	
Ferjan	Feryat	Feryat	
Fıdai	Fedai	Fedai	
Harab	Harap	Harap	
Harab	Harab	Harab	
Haraç	Haraç	Haraç	
Harb	Harb	Harp	
Hasëm	Hasım	Hasım	Hasëm
Hashan	Haşin	Haşin	
Idam	İdam	İdam	

İmdat	İmdat	İmdat	
İntikam	İntikam	İntikam	
İstibdat	İstibdat	İstibdat	
Kavgë	Kavga	Kavga	Kavgë
Karakoll	Karakol	Karakol	Karakoll
Jesir	Esir	Esir	
Lesh	Leş	Leş	Lesh
Muhabere	Muhabere	Muhabere	
Nefret	Nefret	Nefret	
Pusi	Pusu	Pusu	
Rehen	Rehin	Rehin	
Sopetë	Sopha	Sopha	
Syrgjyn	Sürgün	Sürgün	Syrgjyn
Syrgjnllek	Sürgünlük	Sürgünlük	Syrgjnllek
Shidet	Shiddet	Şiddet	
Xhendere	Cendere	Cendere	
Xheza	Ceza	Ceza	
Zehër	Zehir	Zehir	Zehër
Zehërletis	Zehirlemek	Zehirlemek	
Zından	Zindan	Zindan	

3. 4. İnançla İlgili Uyarı, Ceza, Ölüm ve Sonrası İle İlgili Kelimeler

Bu kelimeler, daha çok İslâm inancıyla ilgili kelimelerdir. Arapça ve Farsça kökenli olmalarına rağmen bu kelimeler, Oryantalizm/Türkizmalar içerisinde değerlendirilmektedir. İslâm inancıyla ilgili kelimeler, Türkçe üzerinden Arnavutça ve diğer Balkan dillerine veritilenmiştir. Tüm dinlerin yasak olduğu Enver Hoca döneminde (1946-92), Arnavut toplumu ateistleştirilmek istenmiş fakat bu çabalar işe yaramamıştır. İnançla ilgili kelimeler varlığını sürdürmüştür. Arnavutların İslâm'ı kabul etmeleri Türkler üzerinden olduğu için Arnavutçadaki Arapça veya Farsça asıllı bu kelimelerde, Oryantalizm/Türkizmaların içerisinde yer almaktadır. İnançla ilgili olarak toplamda kırk sekiz kelime tespit edilmiştir. Yaşamını sürdüren kelime sayısı ise yirmi sekiz adettir.

Tablo 4. İnançla ilgili uyarı, ceza, ölüm ve sonrası ile ilgili kelimeler.

Arnavutça	Dizdari'nin sözlüğüne göre Türkçe	TDK sözlüğüne göre Türkçe	Arnavutçada yaşayan kelimeler
Azab/ Azap	Azap	Azap	
Azrail	Azrail	Azrail	Azrail
Boshatis	Boşamak	Boşamak	Boshatis

Dynme	Dönme	Dönme	
Exhel	Ecel	Ecel	
Fani	Fani	Fani	
Fesat	Fesat	Fesat	Fesat
Firaun	Firavun	Firavun	Firaun
Gazep	Gazap	Gazap	Gazep
Gjynah	Günah	Günah	Gjynah
Haram	Haram	Haram	Haram
Iblis	İblis	İblis	Iblis
Istifa	İstifa	İstifa	
İnqar	İnkar	İnkar	
Jetimlek	Yetimlik	Yetimlik	Jetimlek
Jetim	Yetim	Yetim	Jetim
Jezit	Yezit	Yezit	
Kıjamet	Kıyamet	Kıyamet	Kıjamet
Lahaulevela	La havle vela	La havle vela	Lahaulevela
Lanet	Lanet	Lanet	Lanet
Matem	Matem	Matem	Matem
Mazalla!	Maazallah	Maazallah	Mazalla!
Meit / Mejit	Meyyit	Meyyit	
Melun	Melun	Melun	
Merhum	Merhum	Merhum	Merhum
Munafık	Münafık	Münafık	Munafık
Murdar	Murdar	Murdar	
Myflıs	Müflis	Müflis	
Mynafık	Münafık	Münafık	
Myselat	Musallat	Musallat	
Nazar	Nazar	Nazar	Nazar
Nemrud	Nemrud	Nemrud	
Put	Put	Put	
Putperes	Putperest	Putperest	
Qafir	Kafir	Kafir	Qafir
Qefin	Kefen	Kefen	Qefin
Qenef	Kenef	Kefen	
Qyfyre	Küfür	Küfür	Qyfyre
Rahmetlı	Rahmetli	Rahmetli	Rahmetlı
Shejtan	Şeytan	Şeytan	Shejtan
Shejtanllök	Şeytanlık	Şeytanlık	Shejtanllök
Tabut	Tabut	Tabut	Tabut

Texhal	Deccal	Deccal	Texhal
Xhehenem	Xhennem	Cehennem	Xhehenem
Xhınd	Cin	Cin	Xhınd

3. 5. Hastalık ve Fiziki Özellikle İlgili Umutsuzluk, Mutsuzluk, Acı İfade Eden Kelimeler

Üzüntü veren ve insanların uzuv eksiklerini ifade eden bu kelimelerin sayısı otuz altı olarak tespit edilmiştir. Günümüzde ise on altı kelime kullanımını sürdürmektedir.

Tablo 5. Hastalık ve fiziki özelliklerle ilgili umutsuzluk, mutsuzluk, acı ifade eden kelimeler.

Arnavutça	Dizdari'nin sözlüğüne göre Türkçe	TDK sözlüğüne göre Türkçe	Arnavutçada yaşayan kelimeler
Çıban	Çıban	Çıban	
Deli	Deli	Deli	
Divane	Divane	Divane	Divane
Dystaban	Düz Taban	Düz Taban	Dystaban
Fëngji	Frengi	Firengi	
Frëngjyë	Frengi	Frengi	
Frëngjyë	Frengi	Frengi	
Gjytyrym	Kötürüm	Kötürüm	Gjytyrym
Hadëm	Hadım	Hadım	
Gjytyrym	Kötürüm	Kötürüm	
Hasallek	Hastalık	Hastalık	
Hastahane	Hastahane	Hastahane	
Hastallek	Hastalık	Hastalık	
Ilet	İlet	İlet	Ilet
Illetli	İletli	İletli	
Jara	Yara	Yara	
Jerhastallëk	Yer Hastalığı	Yer Hastalığı	
Kaçik	Kaçık	Kaçık	
Kambur	Kambur	Kambur	
Kaps	Kabız	Kabız	Kaps
Kıç	Kıç	Kıç	
Kıst	Kist	Kist	Kıst
Maket	Makat	Makat	
Maraz	Maraz	Maraz	Maraz

Pelte	Pelte	Pelte	Pelte
Qeroz	Kel	Kel	Qeroz
Qorr	Kör	Kör	Qorr
Qose	Köse	Köse	Qose
Rahatsöz	Rahatsız	Rahatsız	Rahatsöz
Sakat	Sakat	Sakat	Sakat
Sakatllék	Sakatlık	Sakatlık	Sakatllék
Shashi	Şaşı	Şaşı	
Sheqerilet	Şeker İleti	Şeker İleti	
Shishko	Şişko	Şişko	
Verem	Verem	Verem	Verem
Xhuxh	Cuce	Cüce	Xhuxh

3. 6. Utanma, Sövgü, Ağır Argo, İğrenme, Hakaret ve İfade Eden Eklimeler

Bu kelimelerin sayısı kırk dört olarak tespit edilmiştir. Bu kelimelerden on sekiz tanesi varlığını devam ettirmektedir.

Tablo 6. Utanma, sövgü, ağır argo, iğrenme, hakaret ve ifade eden eklimeler

Arnavutça	Dizdari'nin sözlüğüne göre Türkçe	TDK sözlüğüne göre Türkçe	Arnavutçada yaşayan kelimeler
Azdısem	Azdi, Azmak	Azmak	
Azgan	Azgın	Azgın	Azgan
Bıxhımin	Piçin	Piçin	Bıxhımin
Çapërtısem	Çarpkın	Çapkın	
Çapkëne	Capkin	Çapkın	Çapkëne
Çıplak	Çıplak	Çıplak	
Xhenabet	Cenabet	Cenabet	
Hajze	Hayız	Hayız	
Dejus	Deyus	Deyyus	
Dykyc	Döyüs	Deyyus	
Dyzhgyn	Düşkün	Düşkün	
Edepsöz	Edepsiz	Edepsiz	Edepsöz
Egërti	Eyreti	Eğreti	
Gjynahqar	Günahkar	Günahkâr	Gjynahqar
Haramzade	Haramzade	Haramzade	
Hazmak	Azmak	Azmak	
Hovarda	Hovarda	Hovarda	

İbne	İbne	İbne	
Fash	İfşa	İfşa	
Kalltak	Kaltak	Kaltak	
Karıkkalltak	Kara Kaltak	Kara Kaltak	
Kahpe	Kahpe	Kehpe	
Ojnak	Oynak	Oynak	
Paçavër	Paçavra	Paçavra	Paçavër
Peleqıs	Leke	Leke	
Peshqesh	Peşkeş	Peşkeş	Peshqesh
Pısllek	Pislik	Pislik	Pısllek
Pıç	Piç	Piç	Pıç
Pızeveng	Pizeveng	Pezevenk	Pızeveng
Pusht	Pušt	Pušt	Pusht
Rezıl	Rezıl	Rezıl	Rezıl
Rrusfaj	Rüsvay	Rüsvay	
Qerhanexhı	Kerhaneci	Kerhaneci	
qepazë	Kepaze	Kepaze	qepazë
qepazallëk	Kepazelik	Kepazelik	qepazallëk
Ruspi	Orospu	Orospu	Ruspi
Sojsëz	Soysiz	Soysuz	Sojsëz
Siktërr	Siktir	Siktir	
Syrtyk	Sürtük	Sürtük	
Taxhiz	Taciz	Taciz	
Velezına	Veledzina	Veled-i Zina	
Zına	Zina	Zina	Zına
Zumpare	Zimpara	Zampara	
Xhynyp	Cünüp	Cünüp	Xhynyp

4. Sonuç

Türkler ve Arnavutlar uzun yıllar beraber yaşamışlar ve kader birliği etmişlerdir. Bu iki millet arasında dille ilgili karşılıklı bir etkileşim olmuştur. Osmanlıların Balkanlardan gitmesiyle, burada yaşayan milletler kendi dillerindeki Türkçe kelimeleri atma kampanyasına giriştiler. Arnavut aydınların bir bölümü, Türkçe kelimelerin tamamını dillerinden atılmasından yanaydılar. (Selimi, 2018, s. 875) II. Dünya Savaşıyla Arnavutluk yönetimini ele geçiren Enver Hoca'da bu tezi benimsemiş ve "dili kurtarma" adına Türkçe ve Türklerin etkisi ile elde edilen ve Arnavutçanın bir kazanımı haline gelen kelimelere karşı savaş açmıştır. Adeta kelime soykırımı yapmıştır. Oysa Arnavutça, başka dillerden aldığı sözcükleri kendi bünyesine uydurma kabiliyeti olan bir dildir. Hint -Avrupa dil ailesinde bağımsız bir dil olan Arnavutça, eski çağlardan bu yana o kadar çok Latince kelime almıştır ki, kelime hazinesi bugün büyük ölçüde unsurlardan oluşmaktadır. Buna rağmen bu dil, Latincenin gerçek ço-

cukları olan Roma dillerinden açık bir şekilde ayrılmaktadır (Porzig ve Çev. Ülkü, 2018, s.194). Buradan da anlaşılacağı gibi Arnavutçanın Türkçeden aldığı kelimeler onun varlığına bir tehdit değil bir kazanım olmuştur. Türkçe ve Arnavutçanın ilişkisi, doğal etkileşim süreci içerisinde meydana gelmiştir. Bu etkileşimin insanın duyu dünyasına girebilecek kadar iç içe gerçekleşmesi, kültürel yakınlığın bir göstergesidir. Komünist rejim döneminde yapılan tüm baskılara rağmen Türkçeden Arnavutçaya verintilenmiş kelimeler Arnavutçanın öz varlığı olarak hayatını devam ettirebilmiş ve günümüze kadar gelmiştir. 18-30, 30-45 ve 50 + yaş aralığında yüz kişi ile yaptığımız anket çalışması esnasında Tahir Dizdari'nin hazırlamış olduğu Arnavut Dilindeki Oryantalizm /Türkizmalar sözlüğünde tespit ettiğimiz olumsuzluk ifade eden 316 kelimedenden hâlen 88 tanesi Arnavut halkı tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Yaşamını devam ettiren kelimelerin orta yaş ve üstü kişilerce daha çok bilindiği; yaş küçüldükçe bilinen kelimelerin sayısının azaldığı görülmüştür. Hiç şüphesiz Enver Hoca'nın Türkçe kelimelere karşı uyguladığı baskı ve dikte, Arnavutçadaki Türkçe asıllı kelimelerin varlığını bir noktaya kadar kısıtlamıştır. Oysa ki Osmanlı Türklerinin bölgede var olması, Arnavutçanın yazı dilinin teşekkülüne de zemin hazırlamıştır (İsen ve Durmuş, 2023, 47). Bu bakımdan Türkçe ve Arnavutçanın birlikteliğini hiçbir baskı ortamı engellememiştir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Alla, J. (2019). Arnavutçadaki Türk dili asıllı kelimelerin alıntılanma esasları. (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Bilibashi, S. ve Bayraktar, F. S. (2022). Arnavutçaya Geçmiş Türkçe Sözcüklerin Kazandığı Soyut Anlamlar. *Balkan Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(1), 28-45.
- Erkek, M. S. (2016). Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür. *Tarih Okulu Dergisi (Tod)*, 28, 223-247.
- Eren, H. (2020). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gedizli, M. (2016). Türkçeden Arnavutçaya Geçen Kelimeler Üzerine Sosyolingüistik Bir İnceleme. Eleventh International Scientific Conference Knowledge In Practice (s.1513-1518). Bulgaria: Bansko.
- Güneş, B. (2021). Sövgü / Küfür Dili ve Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerindeki Bazı Örnekleri Üzerine. *International Journal Of Language Academy*, 9 (3), 1-12.
- İsen, M. ve Durmuş, T. (2023). *Balkanlarda Türk Edebiyat Tarihi*. İstanbul: UNYT Press.
- Karakulak, M. (2023). Bana Kızılbaş Dedi: Sözlü Saldırı Aracı Olarak Küfür Ve

Hakaret. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5, 667-674.

Morina, İ. ve Latifi, Xhanari, L. (2021). *Tahir Dizdari Hayatı ve Eserleri*. Tiran.

Porzig, W. (2018). *Dil Denen Mucize*. (Ü. Vural, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Selimi, S. (2018). Türkçeden Arnavutçaya Ödünç Verilmiş Kelimeler. *Turkish Studies* 13(28), 869-885.

TAHİR DİZDARİ’NİN ARNAVUT DİLİNDEKİ ORYANTALİZMLER SÖZLÜĞÜ’NDE TÜRKÇEDEN ARNAVUTÇAYA GEÇEN KELİMELERİN GÜNÜMÜZDE KULLANIMI: ARNAVUTLUK TÜRKİYE MAARİF VAKFI OKULLARI ÖRNEĞİ

Özlem SÜNERİN¹
Çağatay SÜNERİN²

Özet

Bu çalışmanın amacı, Arnavut bir Türkolog olan Tahir Dizdari’nin Arnavut Dilindeki Oryantalizmler Sözlüğü’nde (Fjalori Orientalizmave në Gjuhën Shqipe) yer alan Türkçeden Arnavutçaya geçen kelimelerin günümüzde ne kadarının kullanıldığını tespit etmek ve Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı Okullarının bulunduğu Tiran, İşkodra, Elbasan şehirlerinde kelimelerin kullanımı ile ilgili bölgesel değerlendirmeler yapmaktır. Çalışma, eserde yer alan tüm kelimelerin tespitine yönelik nicel bir çalışma olup veri toplama aracı olarak betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Sözlükte 4370 kelime bulunmaktadır. Kelimelerin 1732’si Türkçe, 1460’ı Arapça, 505’i ise Farsça kökenlidir. Bunların yanı sıra 140 da birleşik kelime bulunmaktadır. Sözlükte yer alan diğer kelimeler ise Yunanca, Romence ve İtalyanca gibi farklı kökenlidir. Bu kelimelerden 3200’ü her bir ankette 80 kelime yer alacak şekilde karıştırılarak anket hazırlanmıştır. Sözlükteki, günümüz Türkçe sözlüğünde yer almayan kelimeler, argo ve küfür ifadeler ve ekler çalışmaya dahil edilmemiştir. Ankette kelimeler Arnavutça yazımı ve Tahir Dizdari’nin sözlüğünde geçen yazımı ile birlikte verilmiştir. Anket Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde 120 öğrenci ve 120 personele uygulanmıştır. Araştırmada kelimeler semantik olarak gruplandırılmış, kelime sayısı bakımından fazla olan ve günümüzde kullanımı daha yaygın olan dinî terimler, eşya terimleri, soy ve akrabalık terimleri, yiyecek ve gıda ürünleri terimleri, özel isimler, sıfatlar ve fiiller ele alınmıştır. Katılımcılar tarafından bilinen terimler tablo olarak gösterilmiştir. Sonuç olarak Türkçeden Arnavutçaya geçen kelimelerin birçoğunun sosyal ve kültürel hayatta varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Dil öğreticilerinin tespit edilen bu kelimelerle daha kolay kültür ve dil öğretimi yapabilecekleri, ana dili Arnavutça olan öğrenenlerle daha rahat iletişim kuracakları düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Arnavutça ortak kelimeler, Türkolog Tahir Dizdari, Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı Okulları.

1 Öğretmen, Türkiye Maarif Vakfı, oatilgan@turkiyemaarif.org, ORCID: 0009-0007-8812-8621.

2 Uzm. Yard., Yunus Emre Enstitüsü, cagatay.sunerin@yee.org.tr, ORCID: 0009-0000-2287-8402.

IN THE ALBANIAN LANGUAGE OF TAHİR DİZDARİ FROM TURKISH IN THE DICTIONARY OF ORIENTALISMS THE WORDS THAT HAVE PASSED INTO ALBANIAN CURRENT USAGE: ALBANIA TURKEY THE EXAMPLE OF MAARIF FOUNDATION SCHOOLS

Abstract

The aim of this study is to determine how many of the words transferred from Turkish to Albanian in the “Dictionary of Orientalisms in the Albanian Language” (Fjalori Orientalizmave në Gjuhën Shqipe) of Tahir Dizdari, an Albanian Turkologist, are used today and to determine how many of the words transferred from Turkish to Albanian are used today and to examine the areas in Tirana, Shkodra, Elbasan, where the Turkish Maarif Foundation schools are located in Albania. To make regional evaluations about the use of words in cities. The research is a qualitative study aiming to identifying all the words in the work and the descriptive scanning method was used as a data collection tool. There are 4370 words in the dictionary. 1732 of the words are of Turkish origin, 1460 of them are of Arabic origin, and 505 of them are of Persian origin. In addition to these, there are also 140 compound words. Other words in the dictionary are Greek, Romanian and Italian etc. It has different origins such as. 3200 of these words were prepared by mixing them to include 80 words in each survey. Words, slang and swear words and suffixes in the dictionary that are not included in today’s Turkish dictionary are not included in the study. In the survey, the words were given with their Albanian spelling and their spelling in Tahir Dizdari’s dictionary. The survey was applied to 120 students and 120 staff in the cities of Tirana, Shkodra and Elbasan. In the research, words were grouped semantically, religious terms, goods terms, kinship terms, food and food product terms, proper names, adjectives and verbs, which are high in number of words and are more commonly used today, were discussed. Terms known by the participants are shown in the table. As a result, it has been determined that many of the common words transferred from Turkish to Albanian continue to exist in social and cultural life. It is thought that language teachers will be able to teaching culture and language more easily with these identified words and will be able to communicate more easily with learners whose native language is Albanian.

Keywords: Turkish Albanian common words, Turkologist Tahir Dizdari, Albania Turkey Maarif Foundation Schools.

1. Giriş

Osmanlı Devleti, 14. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Balkan coğrafyasında hakimiyet sürmüş ve tarih sahnesinden çekilirken bu coğrafyada çok geniş bir kültür mirası bırakmıştır. Bu süreç zarfında mimari alanda sayısız eser inşa edilirken Türkçe de kültür taşıyıcısı olarak kullanılmıştır. Devletin resmî dil olarak Türkçeyi kullanması Türkçenin yayılmasına imkân sağlamış ve Balkan dillerini doğrudan etkilemiştir. Bu etkileşim neticesinde Türkçeden Balkan dillerine çok sayıda kelime geçmiştir.

Balkan dillerinde Türkçe söz varlığının çok olması, bu kelimelerin halk kültüründe ve sosyal yaşamda sıkça kullanılması Türkçe vasıtasıyla Balkan dillerine girmiş bu kelimeleri adlandırma ihtiyacını doğurmuştur. Balkan toplumlarının dil ve kültür araştırmacıları, dillerinde bulunan bu kelimeleri; “Oryantalizm”, “Türçizmi-Türkizim” ve “Balkanizim” gibi farklı kavramlarla adlandırmaya çalışmıştır (İyiyol, 2011, s.625).

Türkçeden Arnavutçaya geçen kelime ve unsurlara dair birçok çalışma meydana getirilmiştir. Arnavutçadaki Türkizmlere dair ilk kaynak, Frank Bardhi'nin 1635 yılındaki sözlüğü olarak gösterilir. Arnavutçadaki Türkçe kelimelerle ilgili olarak Derjaj “Günümüz Arnavutçasında 5000 kadar Türkçe kökenli sözcük bulmakta; ölçünlü Arnavutçada ise bu sayı 1800'e kadar inmektedir.” demektedir (Derjaj, 2012, s. 12). Latifi Xhanari'ye göre ise bu kelimelerin sayısı 4500 civarındadır (Xhanari, 2006, s. 25).

Bu çalışmalardan bir diğeri, Arnavut Türkolog Tahir Dizdari'nin “Arnavut Dilindeki Oryantalizmler Sözlüğü” (Fyalor i Në Gjuhën Shqipe) adlı eseridir. Eser Tahir Dizdari'nin kendisi tarafından 6 ciltte toplanmış 1600 sayfalık bir el yazmasıdır. Söz konusu sözlükteki kelimelerin sayısı 4406'dır. Sözcüklerin 1460'ı Arapça, 1732'si Türkçe, 505'i ise Farsça kökenlidir. Ayrıca sözlükte 140 da birleşik sözcük vardır. Sözlükte yer alan diğer sözcüklerin ise Yunanca, Romence ve İtalyanca gibi farklı kökenleri vardır (Morina, Xhanari, 2021 s. 215).

Çalışmaya konu olan eserin günümüz baskında Türkçeden Arnavutçaya geçen kelimeler, sayfa numarası belirtilip alfabetik olarak sıralanmış; kelimelerin Arnavutça yazımı, türü, kökeni, Tahir Dizdari'nin sözlüğüne göre yazımı ve günümüz Türkçe sözlüğüne göre yazımı birlikte verilmiştir.

Sözlükte yer alan kelimeler şu şekilde semantik olarak gruplandırılmıştır:

Askerî Terimler: Tüfek, barut, çifte, namlu, dürbün, fişek, hançer, kurşun, silah, matara, hendek, cephane, cephelik; akıncı, alay, asker, binbaşı, çavuş, devşirme askerî, gazi, yeniçeri, kışla, miralay, nişancı, onbaşı, ordu, rütbe vs.

Hukuk Terimleri: Adalet, adliye, dava, hapis, hapisane, hürriyet, mahkûm, mahkeme, mecelle, şahit, yalancı şahit, kadı vs.

Dinî Terimler: Allah, Peygamber, Resul, Bektaşî, Kur'an, İncil, İslam, haram, helal, kafir, derviş, evliya, bayram, namaz, dua, salavat, regaip, Ramazan, kandil, Fatiha, ayet, sure, kıyamet, cennet, ahiret, cehennem, haham, secde, şeytan, melek, azrail, ibadet vs.

Eşya Terimleri: Perde, pencere, yatak, yastık, kılıf, battaniye, döşek, yorgan, tepsi, tencere, bardak, bıçak, çatal, kaşık, kova, kavanoz, dolap, kilim, halı, kumaş, çanta, güğüm, kepece, ütü, şekerlik, fener, koltuk, küpe, yelek, çizme, inci, tava, fincan, çorap, mendil vs.

Soy ve Akrabalık Terimleri: Ana, baba, dayı, teyze, amca, hala, nine, bacanak, enişte, koca, kayınço, yenge vs.

Yiyecek ve Gıda Ürünleri Terimleri: Lokum, şiş kebab, tas kebab, orman kebabı, işkembe, sucuk, kokoreç, baklava, bulgur, şekerpare, revani, kadayıf, pişmaniye, iskender, sarma, dolma, yaprak, kereviz, piriç, reçel, tarhana, şeker, bakla, nişasta, pekmez, kahve, simit, poğaçı vs.

Özel İsimler: Muhammed, Mustafa, Ali, Ömer, Osman, Cebrail, Cevahir, Süleyman, Fatih, Mehmet, Rukiye, Elif, Mahmud, Eyüp, Mehdi, İbrahim, Kerem; İstanbul, Edirne, Kayseri Anadolu, Balkan, Mekke, Karadağ, Venedik vs.

Mesleki Terimler: Rençber, canbazlık, tüccar, bakırcı, hizmetçi, veznedar, baytar, kasap, memur, hekim, zanaatkâr, zaptiye, simitçi, zerzavatçı, aşçı, aşçıbaşı, bakkal, marangoz, kaymakam, usta, tımarcı, arabacı, nalbant, meyhaneci, helvacı, mebus, hamal, kuyumcu vs.

Tıp Terimleri: Nabız, hekim, verem, damar, ilaç, düztaban, gen, kan, illet, ilik, maraz, sedef, nezle, rahim, kalp, böbrek vs.

Renklerle İlgili Terimler: Eflatun, beyaz, mavi, kırmızı, yeşil, sarı, mor, lacivert vs.

Arazi, Bitki ve Hayvancılıkla İlgili Terimler: Toprak, bayır, tepe, ova, gül, defne, bahçe, vişne, şeftali, ayva, dut, elma, portakal, zambak, lale, karanfil, maydanoz, fındık, fıstık, yasemin, gonca, menekşe, fesleğen, zerdeçal, hardal, safran, kabak, yaprak, patlıcan, koç, kaplan, köpek, sülük, aslan vs.

Eğitim ve Kültürle İlgili Terimler: İdadi, iptidaiyye, destan, rütbe, misafir, defter, kalem, kitap, medrese, müderris, gazel, divan, mektep, masal, hikâye, lügat, manastır, sıfat, katip, hoca, beyit, lisan, karagöz, talebe, talim vs.

Zamanla İlgili Terimler: Zaman, cuma, akşam, sabah, öğle, ikindi, yatsı, yarın-buğün, saniye, vakit, vakitsiz, sene, aralık, kasım, mayıs vs.

Sıfatlar: Garip, eşkıya, sadık, hayırsız, fakir, tatlı, kahraman, inat, dolu, uğurlu, nazik, zengin, kılıbk, sert, meraklı, fukara, kör, topal, şaşkın, esmer, zayıf, şişman, sakat, namuslu, bahtlı, yetim, kıymetli, nemrud, hoyrat, sabırlı, hovarda, gavur, hi-

lekâr, mazlum, züğürt, şakacı, güzel vs.

Zarflar: Aşikâre, beraber, belki, besbelli, beyhude, birden, çatra-patra, daha, elbet, fazla, güç bela, havadan, hazır, henüz, hiç, hiç olmazsa, illa, ister istemez, nereden, sahi, salt, sanki, tıpkı, zaten vs.

Fiiller: Doğrama, basmak, gelmek, sürülmek, susmak, değmek, uymak, kopmak, gıdıklamak, saymak, kavurmak, eğlenmek, çıkmak, kaçamak, dolaşmak, kapılmak, dalmak, konuşmak, kalmak, susmak, harcamak, beğenmek, dokunmak, usanmak, bırakmak vs.

Ünlemler: Aferin, inşallah, ah, aman, ey, eyvallah, estağfurullah, ha, hay hay, haydi, aşk olsun, haşa, hey, ya, yahu, yaşa, mayna, maşallah, maazallah, merhaba, ne, of, oh, püf, öf, sus, vay, varda vs.

Bağlaçlar: Aman, ancak, halbuki, hele, hem, hem ... hem, ile, ya ... ya, yahut, yani, yoksa, lakin, madem, neyse, velhasıl vs.

Atasözleri, Deyimler ve Birleşik Fiiller: Allah belasını versin, Allah bilir, Allah kerim, Allah razı olsun, Allah selamet versin, Allah versin, bereket versin, dahil etmek, def etmek, geçmiş ola, hayırlısı olsun, hoş geldin, sefa geldin, aslı faslı yok vs.

Ekler: -bi, -çe, -çi, -ek, -de, -den/-dan/-ten/-tan, -lı/-li, -sız, -cı/-ci/-cu/-cü, -maz/-mez vs.

Argo, Küfür İçeren Terimler: Aptal, budala, alçak, dalkavuk, dangalak, yancık, piç, piçin, puşt, orospu, sürtük, pezevenk, kaltak, şapşal, uçkur, zevzek vs.

Günümüz Türkçe Sözlüğünde Yer Almayan Terimler: Abu-salatin, Anadollak, as agacı, itti'as, arisi, avurden, azazil, baykira, beht, bekri, bezer, bıbirek, bula, börek şekeri, bürüncük, çala, çerekçi, dabalhane, gülab, haliyer, havaga, kaşer, kaul, kabuni, kalama, kır-serdar, shuga vs.

1. 1. Amaç

Bu araştırmanın amacı, Arnavut bir Türkolog olan *Arnavut Dilindeki Oryantalizmler Sözlüğü (Fjalori Orientalizmave në Gjuhën Shqipe)*'nde yer alan Türkçeden Arnavutçaya geçen kelimelerin günümüzde ne kadarının kullanıldığını tespit etmek ve Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı Okullarının bulunduğu Tiran, İşkodra, Elbasan şehirlerinde kelimelerin kullanımı ile ilgili bölgesel değerlendirmeler yapmaktır. Çalışmada sözlükte yer alan kelimelerin günümüzde ne kadarının kullanıldığı, bilinen ve bilinmeyen kelimelerde bölgesel farklılıkların olup olmadığı araştırılmıştır.

2. Yöntem

2. 1. Araştırmanın Modeli

Tahir Dizdari'nin sözlüğünde yer alan Türkçeden Arnavutçaya geçen kelimelerin günümüzde kullanım durumunu tespit etmek için eserden elde edilen verilerin işlenmesinde betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel tarama, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili görüşlerinin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır (Karakaya, 2012, s. 59).

2. 2. Evren Örneklem

Araştırmanın evrenini Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı Okullarında eğitim gören lise öğrencileri ve Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı okullarında çalışan personeller oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Türkiye Maarif Vakfının Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde bulunan okullarında öğrenim gören 40 lise öğrencisi ve 40 personelidir. Anket hazırlanırken okullardaki öğrenci ve personel sayısı göz önüne alınarak katılımcı sayısı belirlenmiştir. Çalışmaya günümüz Türkçe sözlüğünde yer almayan kelimeler, argo ve küfür ifadeler ve ekler dahil edilmemiştir.

2. 3. Veri Toplama Araçları

Sözlükte yer alan kelimeler semantik özelliklerine göre gruplandırılmıştır. Bu gruplama yöntemi ile çalışma alt başlıklara bölünerek verilerin daha kolay anlaşılması ve incelenmesi hedeflenmiştir. Bu gruplar Tiran, İşkodra, Elbasan okulları olmak üzere ayrı ayrı şu şekilde gruplandırılmıştır: Dinî terimler, eşya terimleri, soy ve akrabalık terimleri, yiyecek ve gıda ürünleri terimleri, özel isimler, sıfatlar ve fiiller.

Sözlükte yer alan 4370 kelimenin 3200'ü her bir ankette 80 kelime yer alacak şekilde karıştırılarak hazırlanmıştır. Katılımcıların tek bir ses yerine farklı seslerdeki kelimeleri görebilmeleri için kelimeler karıştırılmıştır. Ankette kelimeler Arnavutça yazımı ve Tahir Dizdari'nin sözlüğünde geçen yazımı ile birlikte verilmiştir. Kelime gruplarından sözlükte sayıca fazla olan dinî terimler, eşya terimleri, soy ve akrabalık terimleri, yiyecek ve gıda ürünleri, özel isimler, sıfatlar ve fiiller ele alınmıştır. Ankette katılımcılara evet/hayır kutucuklarından oluşan iki seçenek sunulmuştur. Katılımcılardan bildikleri kelimeler için evet, bilmedikleri kelimeler için hayır kutucuğunu işaretlemeleri istenmiştir. Çalışma üç farklı şehirde uygulanmıştır. Çalışmanın yukarıda belirtildiği gibi gruplara ayrılmasının temel sebebi bu kelimelerin sözlükte sayıca fazla olması ve günümüzde kullanımının daha yaygın olmasıdır.

2. 4. Verilerin Analizi

Belirlenen şehir ve gruplar dikkate alınmış, ankette yer alan kelimeler öğretmen ve öğrenci grupları ayrı ayrı olacak şekilde tablolar oluşturulmuş ve bu tablolar çeşitli başlıklarla bulgulara verilmiştir. Elde edilen bulgular daha sonra yorumlanarak

sözlükte yer alan kelimelerin günümüzde ne kadarının kullanıldığı, bilinen ve bilinmeyen kelimelerde bölgesel farklılıkların olup olmadığı araştırılmıştır.

3. Bulgular

3. 1. Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı Okullarında öğrenim gören lise öğrencileri ve çalışan personellerin araştırmaya konu olan Tahir Dizdari'nin *Arnavut Dilindeki Oryantalizmler Sözlüğü (Fjalori Orientalizmave në Gjuhën Shqipë)*'nde yer alan Türkçeden Arnavutçaya geçen kelimelerin günümüzde ne kadarının kullanıldığını tespit edilecek ve Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı Okullarının bulunduğu Tiran, İşkodra, Elbasan şehirlerinde kelimelerin kullanımı ile ilgili bölgesel değerlendirmeler yapılacaktır. Katılımcıların demografik yapısı, şehirlere göre bilinen-bilinmeyen kelime sayısı, terimlere göre bilinen- bilinmeyen kelime sayısı ve bilinen terimler şu şekildedir:

Tablo 1. Katılımcılara ait demografik veriler

	TİRAN		İŞKODRA		ELBASAN	
	Öğrenciler	Personeller	Öğrenciler	Personeller	Öğrenciler	Personeller
Kadın	25	29	22	24	24	32
Erkek	15	11	18	16	16	8
Yaş	15-17	24-68	15-17	26-65	14-17	24-65

Katılımcıların 156'sı kadın 84'ü erkektir. Buna göre Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı Okullarında öğrenci ve personeller arasında kadınların çoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür.

Katılımcıların yaş düzeyleri incelendiğinde Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı Okullarında 10 ve 11. sınıflarda öğrenim gören 14-17 yaş arası öğrencilere uygulandığını söyleyebiliriz. Personel yaş aralığı ise bölgelere göre farklılık göstermiştir. En genç personel 24, en yaşlı personel 71 yaşındadır. Tiran, İşkodra, Elbasan olmak üzere üç şehirde 120 öğrenci ve 120 personele uygulanmıştır. Toplam 240 katılımcı ile uygulama gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: Arnavutluk Türkiye Maarif Vakfı Okullarında uygulanan anketin sonuçları göre bilinen ve bilinmeyen kelime sayısı

	TİRAN		İŞKODRA		ELBASAN	
	Öğrenciler	Personeller	Öğrenciler	Personeller	Öğrenciler	Personeller
Bilinen K. S.	1.460	1.337	1.392	1.204	1256	1080
Bilinmeyen K.S	1.740	1.863	1.808	1.996	1944	2120

Tablo incelendiğinde öğrencilerin ve personellerin bildikleri ve bilmedikleri kelime

sayılarının şehirlere göre farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Tiran'daki katılımcıların diğer iki şehirdeki katılımcılardan daha fazla kelime bildiğini söyleyebiliriz.

Tablo 3: Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde aşağıda verilen terimlere göre bilinen kelime sayısı

Terimler	TİRAN		İŞKODRA		ELBASAN	
	Öğrenciler	Personeller	Öğrenciler	Personeller	Öğrenciler	Personeller
Dinî Terimler	133	120	128	110	75	70
Eşya Terimleri	162	130	160	110	157	98
Akrabalık Terimleri	18	18	16	13	9	8
Yiyecek ve Gıda Ürn.	128	110	124	81	71	81
Özel İsimler	54	52	54	53	30	32
Sıfatlar	140	105	110	78	111	76
Fiiller	80	51	54	29	29	26

Tablo incelendiğinde öğrencilerin ve personellerin terimlere göre bildikleri ve bilmedikleri kelime sayılarının şehirlere göre farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Tiran'daki katılımcıların diğer iki şehirdeki katılımcılardan daha fazla kelime bildiğini söyleyebiliriz.

Tabloya göre ülke nüfusunun çoğunluğunun müslümanlardan oluşması dinî terimlerin ve özel isimlerin bilinmesine, ticari ilişkilerin devam etmesi eşya terimlerinin, yiyecek ve gıda ürünlerinin günümüzde kullanılmasına, Türk dizilerinin ve sinema filmlerinin ilgiyle takip edilmesi, iki ülke arasında turistik faaliyetlerin artarak devam etmesi fiillerin ve sıfatların günümüzde kullanılmasına ortam yarattığını söyleyebiliriz.

Ülkede Türkiye Maarif Vakfı Okullarının Tiran, İşkodra, Elbasan şehirlerinde faaliyet göstermesi Türkçe öğretimini K-12'den başlatarak öğrenci profilini oldukça genişletmesi ve bünyesinde bulunan Tiran New York Üniversitesi ile de Balkanlara yönelik çalışmalar yapacak donanımlı insanların yetişmesini sağlamaktadır. Tiran ve İşkodra şehirlerinde Yunus Emre Enstitüsünün temsilciliklerinin bulunması ise yabancılara Türkçe öğretiminin yanı sıra düzenlediği kültür-sanat faaliyetleri ve desteklediği bilimsel çalışmalar ile toplumlarımızın yakınlaşmasına katkı sunmakta ve Türkçeden Arnavutçaya geçen kelimelerin yaşatılmasına, Türkçeye olan ilginin karşılık bulmasına olanak sağlamaktadır.

Aşağıda verilen tablolarda katılımcıların bildiği dinî terimler, eşya terimleri, soy ve akrabalık terimleri, yiyecek ve gıda ürünleri, özel isimler, sıfatlar ve fiiller ayrı ayrı üçer sütunda verilmiş ve sütunların başlıkları tablolarda açıkça belirtilmiştir. Tablolarda kelimeler günümüz Türkçe yazılışı (TDK sözlüğüne göre), Arnavutça yazılışı ve T. Dizdari'nin sözlüğüne göre Türkçe yazılışı ile birlikte verilmiştir.

Tablo 4: Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde bilinen dini terimler

Kelime	Arnavutça yazımı	T. Dizdari'nin S. G. yazımı
amin	amin	amin
cami	xhami	cami
kerim	qerim	kerim
amel	amel	amel
cenaze	xhenaze	cenaze
cennet	xhenet	cennet
vallahi	vallahi	vallahi
illallah	Ilalla	illallah
iftar	iftar	iftar
farz	farz	farz
islam	islam	islam
helal	hallal	helal
haram	haram	haram
inşallah	Inshalla	inşallah
niyetli	nijetli	niyetli
şehadet	shehadet	şehadet
yarabbi	jarabi	yarabbi
maşallah	mashalla	maşallah
kafir	qafir	kafir
kabe	qabe	kabe
mehdi	mehdi	mehdi
derviş	dervish	derviş
estağfirullah	estağfurullah	estağfirullah
merhum	merhum	merhum
melek	meleq	melek
melaike	melaiqe	melaike
ikindi	iqindi	ikindi
namazgah	namazqah	namazgah
iftar	iftar	iftar
bektaş	bektashi	bektaş
kurban bayramı	Kurban bajrami	kurban bayramı
namaz	namaz	namaz
bereket	bereqet	bereket
eşhedübillah	esh-hedu bilah	eshedü billah
Şaban	shaban	şaban
Salavat	salevat	selavat

bereket versin	bereqavers	bereket versin
Hoca	hoxhe	hoca
elham	elham	elham
fatiha	fatiha	fatiha
tekke	Teqe	tekke
sünnet	synet	sünnet
sure	Sure	sure
günah	gjnah	günah
günahkar	gjnahqar	günahkar
ilahi	ilahi	ilahi
ya allah	Jalla	ya allah
yahudi	jahudi	yahudi
cebrail	xhebrail	cebrail
ayet	Ajet	ayet
minare	minare	minare
peygamber	pejgamber	peygamber
ramazan	ramazan	ramazan
bayram	bajram	bayram
resul	resul	resul
allah	allah	allah
recep	rexhep	recep
türbe	türbe	türbe
kıyamet	kijamet	kıyamet
sevap	sevap	sevap
bismillah	bısmillah	bismillah
ezan	ezan	ezan
selam	selam	selam
dua	Dua	dua
kıyam	kijam	kıyam
mübarek	mubareq	mübarek
sevap	sevap	sevap
kur'an	kuran	kuran
şeytan	shejtan	şeytan
secde	sexhde	secde
muharrem	muharrem	muharrem
seccade	sexhade	secade
yatsı	jaci	yatsı
rab, rabbi	rab, rabbi	rab, rabbi
haham	haham	haham

abdest	abdes	abdes
ibadet	ibadet	ibadet
ahiret	ahiret	ahret
hanefî	hanefi	hanefi
müezzin	mezin	müezzin
hafız	hafız	hafız
azrail	azrail	azrail
miraç	miraxh	miraç
şükür	sqrhy	şükür
imam	imam	imam
müftü	myfti	müftü
allahu ekber	allahu ekber	allahu ekber
müslüman	mysliman	müsliman
cüz	xhyz	cüz
rahmet	rahmet	rahmet
sırat	sırat	sırat
hutbe	hytbe	hutbe
tevrat	tevrat	tevrat
cin	xhınd	cin
allah bilir	allahbiler	allah bilir
allah ile	allah ile	allah ile
allah kerim	allahqerim	allah kerim
duhan	duhan	duhan
teravi	teravi	teravi
sunni	sunni	sunni
incil	inxhıl	incil
sahur	syfyr	sahur
yezit	jezit	yezit
molla	molla	molla
sadaka	sodak	sadaka
caiz	xhaiz	caiz
putperes	putperes	putperes
münafık	münafık	münafık
allah versin	allahversyn	allah versin

Tablo 4, bu kategoride öğrenciler ve personeller tarafından bilinen dinî terimler yer almaktadır. Tabloda toplam 121 kelime bulunmaktadır.

Tablo 5: Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde bilinen eşya terimleri

Kelime	Arnavutça yazımı	T. Dizdari'nin S. G. yazımı
sandalye	sandali	sandalye
pabuç	pabuçe	pabuç
fener	fener	fener
bilezik	bylezik	bilezik
kılıf	kulluf	kılıf
plaka	pllakë	plaka
pervaz	pervazë	pervaz
zımpara	zumpare	zımpara
kukla	kukull	kukla
perde	perde	perde
semer	samar	semer
kilim	qylym	kilim
kürek	qyrek	kürek
çekiç	çekiç	çekiç
top	top	top
çömlek	qymlek	çömlek
kömür	qymyr	kömür
çekmece	çekmexhe	çekmece
gerdanlık	hjerdeleke	gerdanlık
hırka	harka	hırka
şemsiye	shemsı	şemsiye
saksı	saksı	saksı
tebeşir	tebeshir	tebeşir
çubuk	çıbuk	çubuk
masa	masa	masa
balta	balltë	balta
zümrüt	zymrryt	zümrüt
hançer	hanxhar	hançer
misket	myshqet	misket
havan	havan	havan
çeyiz	çejze	çeyiz
pencere	penxhere	pencere

toka	tok	toka
kafes	kafas	kafes
kayık	kaik	kayık
fincan	filxhan	fıncan
balyoz	bajloz	bayloz
kitap	qitap	kitap
hurç	hurxhe	hurç
dolap	dollap	dolap
bardak	bardak	bardak
çorap	çorap	çorap
kaşık	kashik	kaşık
çarşaf	çarşaf	çarşaf
çanta	çantë	çanta
çardak	çardak	çardak
kemer	qemer	kemer
mangal	mangall	mangal
gırgır	gurgur	gırgır
inci	Inxhi	İnci
halhal	hallhalle	halhal
yelek	jelek	yelek
peştamal	peshtemall	peştamal
neşter	nışter	neşter
yemeni	jemeni	yemeni
saat	sahat	saat
tülbend	tylbe	tülbend
pusula	posulle	pusula
tel	tel	tel
leğen	legen	leğen
nacak	naxhake	nacak
çengel	cingël	çengel
pamuk	pambuk	pamuk
cüzdan	xhyzdan	cüzdan
tutkal	tutkall	tutkal
kapak	kapak	kapak
boru	bori	boru
keleş	qeleş	keleş
takvim	takvim	takvim
teneke	teneqe	teneke
alçı	allçı	alçı
tahta	tahte	tahta
kazan	kazan	kazan

fıstan	fıstan	fıstan
yağmurluk	jamurllëk	yağmurluk
çeşme	qesemer	çeşme
menteşe	menteshë	menteşe
zil	zile	zil
kırbaç	qëlon	kırbaç
kalem	kalem	kalem
çatal	çatall	çatal
kızak	këzak	kızak
maşa	masha	maşa
Sofra bezi	sofrabez	sofrabezi
soba	sobë	soba
sıra	sıra	sıra
koltuk	kolltuk	koltuk
bohça	bohçe	bohça
tulum	tullumbë	tulum
şamdan	shandan	şamdan
şapka	shapkë	şapka
boya	boje	boya
elmas	elmas	elmas
şiş	shish	şiş
şişe	shishe	şişe
mermer	mermer	mermer
kemer	qemer	kemer
satranç	satranç	satranç
fişek	fishek	fishenk
direk	dyrek	direk
yastık	jastëk	yastık
keman	qemane	keman
oklava	akllagi	oklava
tencere	tenxhere	tencere
döşeme	dysHEME	döşeme
tepsi	tepsi	tepsi
makara	makara	makara
bakır	bakër	bakır
sopa	sopatë	sopa
para	para	para
yatak	jatak	yatak
kefen	qefin	kefen
mühür	myhyr	mühür
şekerlik	sheqerlleke	şekerlik

vinç	vinç	vinç
fiçi	fuçi	fiçi
bıçak	bıçak	bıçak
kova	Kovë	kova
cezve	xheze	cezve
tespîh	tespîh	tespîh
şilte	shilte	şilte
kese	qese	kese
tava	Tavë	tava
tavla	tavlla	tavla
tabla	tablla	tabla
mendil	mendl	mendil
defter	tefter	defter
gözlük	gjyslyk	gözlük
zar	zar	zar
atkı	atki	atkı
tezgah	tezgjah	tezgah
altın	altun	altın
gümüş	gümüş	gümüş
fes	fes	fes
düdük	duduk	düdük
bayrak	bajrak	bayrak
zarf	zafër	zarf
ütü	ujtı	ütü
çingirak	çingare	çingirak
battaniye	battanije	battaniye
küpe	qype	küpe
minder	minder	minder
kavanoz	kavanoz	kavanoz

Tablo 5'e bakıldığında öğrenciler ve personeller tarafından bilinen eşya temimleri yer almaktadır. Tabloda toplam 143 kelime bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan kelimelerin çoğunun “perde, pencere, yastık, yorgan, çarşaf, kılıf, tencere, tava, fincan” vs günlük hayatta kullanıldığını söylemek mümkündür.

Tablo 6: Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde bilinen yiyecek ve gıda ürünleri

Kelime	Arnavutça yazımı	T. Dizdari'nin S. G. yazımı
vişne	vishnje	vişne
baklava	bakllava	bakllava
şeftali	shefteli	şeftali
maydanoz	maydanoz	maydanoz
şerbet	sherbet	şerbet
meze	meze	meze
maya	maja	maya
badem şekeri	badema	badem şekeri
güllaç	gjylaç	güllaç
findık	funduq	findık
gözleme	gjzleme	gözleme
limon tozu	limontoz	limon tozu
lokum	llokëm	lokum
yahni	jahni	yahni
kavurma	kavurmë	kavurma
safran	safran	Safran
tavuk göğsü	taukgjoks	tavuk göğsü
turşu	turshi	Turşu
börek	byrek	Börek
köfte	qefte	Köfte
peksimet	peksimet	peksimet
tavuk	tauke	Tavuk
mama	mama	Mama
kahve	kafe	Kahve
çay	çaj	Çay
fesleğen	selfijan	fesleğen
imam bayıldı	Imambajë lldi	imam bayıldı
bamya	bamje	bamya
kayısı	kajsi	kayısı
bulgur	bullgur	bulgur
şiş kebab	Shishqebap	şiş kebab
mısır	Misër	mısır
şeker	Sheqer	şeker
salatalık	sallator	salatalık
sütlaç	Sytlaç	sütlaç
kokoreç	kukureç	kokoreç
şurup	Shurup	şurup

nişasta	Niseshte	nişasta
reçel	reçel	reçel
pazı	pazı	pazı
yaprak	japarak	yaprak
tarhana	tarhana	tarhana
salata	salat	salata
muhallebi	muhalebi	muhallebi
pestil	pistıl	pestil
mangal	mangall	mangal
hurma	hurma	hurma
portakal	portokall	portakal
çorba	çorbë	çorba
sucuk	suxhuk	sucuk
tatlı	tatlje	tatlı
hoşaf	hoshaf	hoşaf
bayat	bajat	bayat
tencere	tenxhere	tencere
karanfil	xhanxhafıl	karanfil
kadayıf	kadaif	kadayıf
pide	pite	pide
limon	limon	limon
bal lokumu	ballakume	bal lokumu
pirinç	prinç	pirinç
nane	nane	nane
nane şekeri	naneshexer	nane şekeri
helva	hallva	helva
işkembe	shkembe	işkembe
kurabiye	gurabi	kurabiye
ekmek kadayıfı	ekmek-kadaif	ekmek kadayıfı
zerdeçal	zerdeçok	zerdaçal
zerde	zerde	zerde
yemek	jemek	yemek
şeker pare	sheqerpare	şeker pare
dolma	dollma	dolma
karpuz	karpuz	karpuz
dondurma	dond ërma	dondurma
karanfil	karajfil	karanfil
poğaç	pogaçe	poğaç
pişmaniye	pişmani	pişmaniye
ayva-elma	ajvani	ayva-elma
iskender	skender	iskender

buğday	bogdan	buğday
mantı	manti	mantı
kaymak	kajmak	kaymak
tas kebabı	tasqebap	taskebab
kadayıf	kadaif	kadaif
kazandibi	kazandibi	kazandibi
sarma	sarma	sarma
patlıcan	patlıxhan	patlıcan
zencefil	xhanxhafıl	zencefil
yufka	jufkë	yufka
simit	simit	simit
revani	revani	revani
boza	bozë	boza
pancar	panxhar	pancar
badem	bajam	badem
hardal	hardall	hardal
sahlep	salep	salep
susam	susam	susam
bakla sarması	bakllasarmë	bakla sarması
orman kebabı	ormanqebap	ormankebab
ceviz	xhviz	ceviz
turunç	turunxh	turunc
mercimek	merxhimek	mercimek

Tablo 6, bu kategoride öğrenciler ve personeller tarafından bilinen yiyecek ve gıda ürünleri terimleri yer almaktadır. Tabloda toplam 102 kelime bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan kelimelerin çoğunun “bulgur, pirinç, kebab, döner, çorba, dolma, salata, lokum, baklava,” vs günlük hayatta kullanıldığını söylemek mümkündür.

Tablo 7: Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde bilinen sıfatlar

Kelime	Arnavutça yazımı	T. Dizdari'nin S. G. yazımı
mor	morre	mor
bol	boll	bol
yavaş	yavash	yavaş
şeytan	shejtan	şeytan
tembel	dembel	tembel

zengin	zengin	zengin
yeşil	jeshil	yeşil
kırmızı	kırmız	kırmızı
merhametli	merhametli	merhametli
çolak	çollak	çolak
tek	tek	tek
ipek	jepek	ipek
şaşkın	shastis	şaşkın
çift	çift	çift
esmer	esmer	esmer
elmas	elmas	elmas
çapkın	capkëne	çapkın
hafif	hafif	hafif
taze	taze	taze
zavallı	zavall	zavallı
kıskanç	kaskan	kıskanç
bayat	bajät	bayat
vahşi	vahshı	vahşi
kahraman	kahreman	kahraman
suratsız	suratsëz	suratsız
yaban	jabana	yaban
rezil	rezil	rezil
zayıf	zaif	zayıf
namuslu	namuslı	namuslu
acele	axhele	acele
çakal	çakall	çakal
saraylı	sarajli	saraylı
nazlı	nazeli	nazlı
zalim	zallëm	zalim
deli	deli	deli
düzgün	dyzhgyn	düzgün
soğuk	sauk	soğuk
keyifsiz	qefsëz	keyifsiz
keyifli	qejfli	keyifli
kadife	kadife	kadife
pembe	pembe	pembe
temiz	temiz	temiz
garip	garib	garip
hayırsız	hairsëz	hayırsız
orta	orta	orta
sade	sade	sade

lacivert	lacivert	lacivert
haylaz	hajlaz	haylaz
zararsız	zararsëz	zararsız
mavi	mavi	mavi
zor	Zor	zor
fakir	fakir	fakir
fakir fukara	fakir-fukara	fakir-fukara
yaramaz	jaramaz	yaramaz
köse	Qese	köse
kılıbık	halabak	kılıbık
kamil	Qamil	kamil
boş	bosh	boş
borçlu	borxhlı	borçlu
sadık	sadık	sadık
hayırlı	hairli	hayırlı
tatsız	taksëz	tatsız
şakacı	shakaxhi	şakacı
divane	divane	divane
yetim	Jetim	yetim
dolu	dolli	dolu
sarhoş	sarhesh	sarhoş
peşin	pışhin	peşin
nazik	nazıq	nazik
zevzek	zevzek	zevzek
züğürt	zygort	züğürt
nişanlı	nıshanlı	nişanlı
cahil	xhahil	cahil
dalgın	dallgi	dalgın
canavar	xhanavar	canavar
fukara	fukara	fukara
bahtlı	baftli	bahtlı
edepsiz	edepsëz	edepsiz
kaba	kaba	kaba
eflatun	eflatun	eflatun
boyalı	bojlje	boyalı
harap	harab	harap
muhtaç	myftaç	muhtaç
kibirli	qibërli	kibirli
kibar	qibar	kibar
sert	Sert	sert
topal	topall	topal

beter	beter	beter
nemrut	nemrud	nemrud
kurak	korak	kurak
kolay	kollaj	kolay
parlak	parllak	parlak
berbat	berbat	berbat
güzel	gjzel	güzel
zümrüt	zymryt	zümrüt
kurnaz	kurnac	kurnaz
sağlam	sagllam	sağlam
doğru	tagër	doğru
şişko	shshko	şişko
açık göz	açikgjos	açık göz
aynı	ajna	ayni
battal	batall	battal
Sarı	sarı	sarı
rahatsız	rahatsëz	rahatsız

Tablo 7, bu kategoride öğrenciler ve personeller tarafından bilinen sıfatlar yer almaktadır. Tabloda toplam 104 kelime bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan kelimelerin çoğunun “fakir, fukara, haram, helal, yavaş, şişko, mavi, yeşil, tembel, kolay ” vs günlük hayatta kullandığını söylemek mümkündür.

Tablo 8: Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde bilinen soy ve akrabalık terimleri

Kelime	Arnavutça yazımı	T. Dizdari'nin S. G. yazımı
baba	baba	baba
ana	Ana	ana
amca	xhaxha	amca
hala	hale	hala
teyze	teze	teyze
dayı	dajë	dayı
dede	dede	dede
yenge	jengje	yenge
nine	nëne	nine
kayınço	kayınço	kayınço
bacanak	baxhanak	bacanak
kardeş	kardash	kardaş
koca	goxha	koca

Tablo 8, bu kategoride öğrenciler ve personeller tarafından bilinen soy ve akrabalık terimleri yer almaktadır. Tabloda toplam 12 kelime bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan kelimelerin çoğunun “baba, amca, hala, teyze, dayı, nine, koca” günlük hayatta kullanıldığını söylemek mümkündür.

Tablo 9: Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde bilinen özel isimler

Kelime	Arnavutça yazımı	T. Dizdari'nin S. G. yazımı
musa	musa	musa
yakup	jakup	yakup
nuh	nuh	nuh
fatih	fatih	fatih
osman	osman	osman
cevahir	xhevahir	cevahir
meryem	meryem	meryem
rukiye	rukije	rukiye
rumeli	rumeli	rumeli
yahudi	kahudi	yahudi
mahmut	mahmudi	mahmud
arnavut	arnavut	arnavut
ibrahim	ibrahim	ibrahim
idris	idris	idris
süleyman	sylejman	süleyman
muhammed	muhamed	muhammed
ömer	ymeri	ömer
ali	ali	ali
venedik	venedik	venedik
elif	elif	elif
mehmet	mehmet	mehmet
türkçe	türkçe	türkçe
mekke	meqe	mekke
karadağ	karadak	karadağ
eyüp	ejup	eyyüp
havva	hava	havva
mustafa	mustafa	mustafa
behlül	bahlul	behlül
balkan	balkan	balkan
kerem	qerem	kerem

e fe	e fe	e fe
moskof	moskov	moskof
macar	maxharr	macar
arapça	arapça	arapça
anadolu	anadoll	anadolu
islam	islam	islam
kur'an	kuran	kuran
incil	inxhil	incil
tevrat	tevrat	tevrat
sistanbul	srmboll	istanbul
kayseri	kajsere	kayseri

Tablo 9, bu kategoride öğrenciler ve personeller tarafından bilinen özel isimler yer almaktadır. Tabloda toplam 41 kelime bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan “Mustafa, Muhammed, Ömer, Meryem, Süleyman” gibi isimlerin günlük hayatta kullanıldığını söylemek mümkündür.

Tablo 10: Tiran, İşkodra ve Elbasan şehirlerinde bilinen fiiller

Kelime	Arnavutça yazımı	T. Dizdari'nin S. G. yazımı
oymak	ujdis	oymak
al	all	al
kalmak	kalldis	kalmak
bağlama	bagllamë	bağlama
al at	allat	al at
boşanmak	boshatis	boşanmak
yazma	ajasma	yazma
bayıldı	bajëlldı	bayıldı
susmak	sustis	susmak
basamak	bastis	basamak
sallandı	sallahan	sallandı
pot kırmak	pod	pod kırmak
bulandırmak	bullandër	bulandırmak
bulaşmak	bullashtis	bulaşmak
kıskındı	këskandı	kıskındı
takma	tokme	takma
çekme	çekme	çekme
kırma	kërma	kırma

kırdı	kurdis	kırdı
bezmek	bezdı	bezmek
kır	kërr	Kır
harcamak	harxhatis	harcamak
konuşmak	kunushtis	konuşmak
kavurmak	kaurdis	kavurmak
sıkılmak	sekëlldis	sıkılmak
beğenmek	bejendis	beğenmek
benzemek	benzedis	benzemek
çık	çık	çık
yerleşmek	jereshtisë	yerleşmek
saymak	sajdis	saymak
dolaş	dollash	dolaş
dokunma	dok	dokunma
dokunmak	dokendis	dokunmak
kanmak	kandis	kanmak
gelmek	gjela	gelmek
usanmak	sëndisem	usanmak
bırakmak	braktis	bırakmak
demek	demek	demek
kaçırmak	çakërdis	kaçırmak
bayılmak	bajëldisem	bayılmak
zayıflamak	xaflladisem	zayıflamak
çatmak	çatmë	çatmak
anlat	angllatisë me	anlat
yaramak	jaradis	yaramak
yakma	yagmë	yakma
vurmak	urmak	vurmak
batırmak	batërdis	batırmak
batırma	batërma	batırma
dalmak	dalldis	dalmak
vazgeç	vargjeç	vazgeç
çalışmak	çallestis	çalışmak
bulunmak	bullundrisem	bulunmak
davranmak	davransh	davranmak
alışmak	alleshtis	alışmak
çalmak	çalldis	çalmak
bıkmak	bıktisem	bıkmak
boyamak	bojadis	boyamak
kat etmek	kat	katetmek

Tablo 10, bu kategoride öğrenciler ve personeller tarafından bilinen filler yer almaktadır. Tabloda toplam 58 kelime bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan kelimelerin çoğunun “boşanmak, bıkmak, sallanmak, kalmak, kıskanmak vs” günlük hayatta kullanıldığını söylemek mümkündür.

4. Tartışma ve Sonuç

Balkan dillerinde Türkçe söz varlığının çok olması, sosyal yaşamda sıkça kullanılması Türkçe vasıtasıyla Balkan dillerine girmiş bu kelimeleri adlandırma ihtiyacını doğurmuştur. Balkan toplumlarının dil ve kültür araştırmacıları, dillerinde bulunan bu kelimeleri farklı kavramlarla adlandırmaya çalışmışlardır: “Oryantalizm”, “Turcizmi-Türkizim” ve “Balkanizim” gibi.

Çalışmada, Arnavut Türkolog Tahir Dizdari'nin “Arnavut Dilindeki Oryantalizmler Sözlüğü” (Fyalar i Një Gjuhën Shqipe) adlı eser ele alınmıştır. Eserde toplam 4406 kelime yer almaktadır. Bu kelimelerin 1732'si Türkçe, 1460'ı Arapça, 505'i ise Farsça kökenlidir. Ayrıca sözlükte 140 tane de birleşik kelime vardır. Sözlükte yer alan diğer kelimelerin ise Yunanca, Romence ve İtalyanca gibi farklı kökenleri vardır.

Sözlükte yer alan kelimeler, bu çalışmada semantik olarak gruplandırılmıştır: Askerî terimler, hukuk terimleri, dinî terimler, eşya terimleri, soy ve akrabalık terimleri, yiyecek ve gıda ürünleri, özel isimler, mesleki terimler, tıp terimleri, renklerle ilgili terimler, eğitim ve kültürle ilgili terimler, zamanla ilgili terimler, arazi, bitki ve hayvancılıkla ilgili terimler, sıfatlar, zarflar, fiiller, ünlemler, bağlaçlar, atasözleri, deyimler ve birleşik fiiller, ekler, argo, küfür içeren terimler ve günümüz Türkçe sözlüğünde yer almayan terimler. Çalışmada kelime sayısı bakımından fazla olan ve günümüzde kullanımı daha yaygın olan dini terimler, eşya terimleri, akrabalık terimleri, yiyecek ve gıda ürünleri terimleri, özel isimler, sıfatlar ve fiiller ele alınmıştır.

Sözlükte 4370 kelime yer almaktadır. Bu kelimelerin 320'ü her bir ankette 80 kelime yer alacak şekilde karıştırılarak hazırlanmıştır. Ankette kelimeler Arnavutça yazımı ve Tahir Dizdari'nin sözlüğünde geçen yazımı ile birlikte verilmiştir. Katılımcılara evet/hayır kutucuklarından oluşan iki seçenek sunulmuştur. Katılımcılardan bildikleri kelimeler için evet, bilmedikleri kelimeler için hayır kutucuğunu işaretlemeleri istenmiştir. Çalışma Tiran, İşkodra, Elbasan şehirlerinde 120 öğrenci, 120 personel olmak üzere toplam 240 kişiye uygulanmıştır. Katılımcıların uygulamaya katıldığı şehir, yaş aralığı, cinsiyetleri, bilinen ve bilinmeyen kelime sayıları, bilinen kelimelerin terimlere göre gruplandırılmış hali ayrı ayrı tablo olarak verilmiştir. 3200 kelime içerisinden Tiran'da öğrenciler 1460, personeller 1337; İşkodra'da öğrenciler 1392, personeller 1204; Elbasan'da öğrenciler 1256, personeller 1080 kelime bilmişlerdir. Veriler incelendiğinde bilinen ve bilinmeyen kelime sayılarının şehirlere göre farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Öğrencilerin personellerden daha fazla kelime bildiği ve Tiran'daki katılımcıların diğer iki şehirdeki katılımcılara göre daha fazla kelime bildiği tespit edilmiştir.

Üç şehirde bütün katılımcılar tarafından terimlere göre bilinen kelime sayıları ise şu

şekildedir: 121 dini terim, 143 eşya terimi, 12 soy ve akrabalık terimi, 102 yiyecek ve gıda ürünleri terimi, 41 özel isim, 104 sıfat ve 58 fiil tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin birçoğunun günlük yaşamda kullanıldığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Türkçeden Arnavutçaya geçen kelimelerin birçoğunun sosyal ve kültürel hayatta varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Dil öğreticilerinin tespit edilen bu kelimelerle daha kolay kültür ve dil öğretimi yapabilecekleri, ana dili Arnavutça olan öğrenenlerle daha rahat iletişim kuracakları düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Abazi, E. G. (1999). Arnavutçadaki Türkçe Yapım Ekleri ve Bunların Anlamsal Değerleri. *TDK Belleten*, 42(1-2), 59-78.
- Artun, E. (2013). Geçmişten Günümüze Kültürel Değişim ve Gelişim Sürecinde Balkanlarda Türkçe. *Beder Journal of Humanities*, 13.
- Aypay, A., Cemaloğlu, N., & Diğerleri. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (A. Tanrıoğan, Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bayraktar, F. S. (2009). Dr. Linfita Latifi Mbi Huazimet Turke në Gjuhën Shqipe Krahasuar me Gjuhët e Tjera të Balkanit (Arnavutçaya ve diğer Balkan dillerine geçen Türkçe kelimelerin karşılaştırılması). *Turkish Studies: International Periodical For the Languages and History of Turkish or Turkic*, 4(4), 1083-1090.
- Büyüköztük, Ş., Çakmak, E. K., & Diğerleri. (2019). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Deraaj, A. (2012). Türkiye Türkçesi Ağızlarının Arnavutçadaki İzleri Üzerine. *Diyaletolog-Ağız Araştırmaları Dergisi*, 5, 9-16.
- Dizdari, T. N. (2005). *Fjalor i Orientalizmave Në Gjuhën Shqipe*. Tiranë: AIITC.
- İyiyol, F., & Kesmeçi, A. M. (2011). Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimelerin Tanımlanması Problemi Üzerine Tespitler. *Turkish Studies*, 6(4), 621-632.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Morina, İ., & Khanari, L. (2021). *Tahir Dizdari Hayatı - Eserleri*. Tiran: Fan Noli Yayınevi.
- Selim, S. (2018). Türkçe'den Arnavutça ödünç verilmiş kelimeler. *Journal of Turkish Studies*, 13(28), 869-885.

- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzunöz, A. (2021). *Bilimsel Araştırma Becerileri ve Araştırmada Güncel Desenler: Makale İncelemeleri ve Örnek Makale Çalışmalarıyla*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Xhanari, L. (2012). *Turqizmat dhe semantika e tyre në fjalorët e shqipes (Arnavutça sözlüklerde Türkçe alıntılar ve semantik incelemesi)*. Tiran: Dudaj Yayınevi.
- Xhanari, L. (2015). *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü* (T. Tok, Ed.). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Xhanari, L. (2022). *Arnavutçada Türkçe Alıntılar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

THE RENDERING OF TURKISH PROPER NAMES IN CROATIAN

Marko ŠAPINA¹

Abstract

The rising interest in Turkish literature and cinematography occurred in Croatia in the past decade has sparked a notable increase in translation efforts from Turkish to Croatian. This surge in translation activities has, in turn, led to a series of linguistic challenges, with the foremost one being the transcription of Turkish names. This paper provides an overview of the relevant literature on transcription in Croatia, thoroughly examines Croatian orthographies that provide guidelines for transcribing from the Turkish language, and analyzes examples related to the Turkish language. Additionally, it offers an overview of the Turkish alphabet with examples of how Turkish personal and toponymic names are and should be written in Croatian, with a particular emphasis on examples where there are multiple possible approaches.

Considering contemporary technological and sociolinguistic conditions, such as the availability of the internet and the faster adaptation of printing machines to use characters from different linguistic systems, it is concluded that Turkish personal and toponymic names can be written in the Croatian language using Turkish graphemes. This is due to the fact that both languages employ the Latin script. This trend has gradually been observed in some online platforms, particularly in the translations of Turkish series and on newspapers' websites. However, it has not yet made a significant impact on printed publications, except for highly specialized scientific texts.

Keywords: Turkish, Croatian, transcription, language interaction.

1 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, sapina.marko@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4967-800X.

TÜRKÇE ÖZEL İSİMLERİN HIRVATÇAYA AKTARILMASI

Özet

Hırvatistan'da son on yıldır, Türk edebiyatı ve sinemasına artan ilgi, Türkçeden Hırvatçaya çeviri çabalarında dikkate değer bir artışa da yol açmıştır. Çeviri faaliyetlerindeki bu artış, Türk isimlerinin transkribe edilmesi başta olmak üzere bir dizi dile dair sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, transkripsiyonla ilgili Hırvat alan yazınına genel bir bakış sunulmuş, Türk dilinden transkripsiyona yönelik yönergeler sağlayan Hırvat imla kılavuzları kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve Türk diliyle ilgili örnekler analiz edilmiştir. Ayrıca, Türk alfabesine bir genel bakış verilmiş, Türk kişi (antroponim) ve yer adlarının (toponim) Hırvatçada nasıl yazıldığı ve transkribe edilmesi gerektiğine dair örnekler sunulmuş ve özellikle birden fazla olası yaklaşımın bulunduğu örneklerle özel bir vurgu yapılmıştır.

İnternet vasıtasıyla erişilebilirliğin artması ve matbaanın farklı dil sistemlerinden karakterleri kullanmaya daha hızlı uyum sağlaması gibi çağdaş teknolojik ve sosyolengüistik koşullar göz önüne alındığında, her iki dilin de Latin alfabesini kullandığı gerçeğine dayanarak Türkçe insan ve yer isimlerinin Hırvatçaya Türk harf sistemi kullanılarak transkribe edilebileceği sonucuna varılmıştır. Bu eğilim, özellikle Türk dizilerinin çevirileri ve gazetelerin web siteleri gibi bazı çevrimiçi platformlarda yavaşça gözlemlenmeye başlamış olsa da bilimsel metinler dışında basılı yayınlarda dikkate değer bir etki gözlemlenmemiştir.

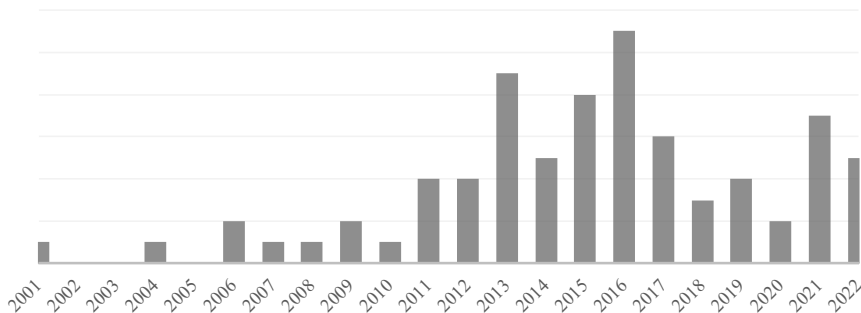
Anahtar Kelimeler: Türkçe, Hırvatça, transkripsiyon, dil etkileşimi.

1. Introduction

Over the past decade, Croatia has witnessed a growing interest in Turkey. This is a general observation evident in the increased viewership of Turkish television series, the interest in learning the Turkish language, travels to Turkey, and the growth of bilateral economic cooperation, including an increase in the bilateral trade volume. Within the context of the rising interest in elements from the cultural sphere, it is presumed that the main reason for this interest lies in the popularization of Turkish television series (soap operas) that have been airing on Croatian channels since August 2010. Although some sources mention the influence of the Nobel Prize in Literature awarded to Turkish author Orhan Pamuk in 2006, when discussing the increasing interest of the Croatian public in Turkey and Turkish culture in general, it is safe to assume that mass interest in Turkish literature began to noticeably rise with the popularization of soap operas, rather than the other way around, as one might think. Some degree of connection between these phenomena has been noted in a study on Turkish literature in Croatian translations, where the emergence of “easy-to-read” authors (such as Elif Şafak, Serdar Özkan, Ayşe Kulin, and others) is linked to the growing interest of the Croatian reading audience in Turkish literature (Ušumović & aušević, 2014, p. 154.). However, this is a complex sociological phenomenon that requires further in-depth research and analysis. Existing analyses examining the reception of Turkish television series in Croatia yield conflicting results and do not agree on the reasons that justify the Croatian audience’s interest in Turkish series. While some argue that, apart from the appeal of the soap opera genre itself, especially among female viewers, the main reason for the positive reception is the cultural proximity of the audience to Turkey, other findings draw attention to the importance of the opposite: cultural distance (Podgorelec, 2023, p. 101.). These questions are not the subject of this paper, but the very fact that there is an interest in them, and that this interest extends beyond the boundaries of daily and popular entertainment texts, increasingly capturing the attention of the academic community, only reaffirms the thesis stated in the first sentence of this paper.

The trajectory of the growing interest in Turkish culture can be vividly traced based on the number of publications by Turkish authors released in Croatia since 2001 when the first translation of a Turkish author’s work was published in Zagreb following Croatian independence. By the beginning of 2023, a total of 77 Turkish novels have been published, translated either directly from Turkish or through another language (Graph 1.), including authors who write in foreign languages (e.g., Elif Şafak and Ece Temelkuran)

Figure 1. Novels by Turkish Authors Published in Croatia, according to: www.kst.ffzg.unizg.hr/index.php/turska-i-mi/1513-2/, accessed on January 1, 2023.

From the Figure 1, it is evident that the increase in interest in Turkish literature in Croatia was not significantly noticeable in 2006 when Pamuk was awarded the Nobel Prize in Literature, or in the two to three years that followed, during which the impact of such an event would typically be expected. Instead, the notable increase occurred precisely after 2010 when Turkish television soap operas began airing on Croatian television channels. It's important to note that, especially when compared to earlier periods, there has been a noticeable increase in the interest of Croatian publishing houses in translating Turkish literature since 2004.¹ An unusually high growth rate became particularly evident in the years when Turkish soap operas were at their peak popularity on Croatian channels. After a brief lull, in the post-pandemic years of 2021 and 2022, thirteen novels by Turkish authors were published in Croatia. With the strengthening of publishing activities, Turkish literature has slowly but steadily started to find its place on the shelves of Croatian libraries. However, this process is still in its infancy, and the works of Turkish authors are predominantly found in the "other literatures" sections, even in larger libraries in Zagreb. It is possible to assume that librarians believe that there are still too few Turkish novels to warrant a separate section.

As expected, in parallel with the described process of popularization, the number of language issues and problems related to the spelling of Turkish names in the translation process from Turkish into the Croatian language has also been on the rise, along with the names of certain other cultural, historical, and civilizational phenomena, as well as religious terms. From the translations of Turkish literature published so far, it can be concluded that there is no consistent rule followed in translation. It can be assumed that the conditions set by individual publishing houses were met, or that Turkish names were written as suggested by the editor, following the orthographic tradition they adhere to. The situation becomes even more complex when a work is translated indirectly from another foreign language (mostly English), resulting in certain names and terms appearing in a version that diverges significantly from the

¹ It can be assumed that in earlier periods, there were no translators who could introduce Turkish literature to the Croatian reading audience. It was only the emergence of the first generation of Zagreb-based Turkologists that allowed for the strengthening of translation activities from Turkish into Croatian. Unfortunately, the reverse process is still in its infancy.

original, as they are transferred into Croatian following the Anglo-Saxon tradition. When addressing this issue, translators, editors, and lectors independently interpret language rules and selectively combine solutions but are unfortunately compelled to do so due to the lack of relevant literature. Taking into consideration the aforementioned growth of interest in Turkish literature and, consequently, an increased number of translations from Turkish into Croatian, as well as the strengthening of economic ties between the two countries and the more frequent presence of Turkish ethnic, geographic, and linguistic names in the Croatian daily press, scientific and popular works, literature, and other fields, it becomes evident that a solution needs to be proposed for the issue of inconsistency in transcription.

In this context, the fundamental premise of this paper is that the Turkish language has been officially written in the Latin script for nearly a century. Therefore, when transcribing Turkish terms, one should not differentiate between Turkish and any language with which Croatian is in contact in one way or another and is recorded in Latin. *Turkish letters based on the Latin script*, as the official script used to record Turkish is often called in Turkish literature, replaced the inadequate old alphabet, a combination of Arabic (mainly) and Persian (to a lesser extent) graphemes. Although this combined and insufficient script over the centuries still managed to meet the needs for writing the Ottoman language, significant phonological, morphological, morphonological and other differences eventually proved to be strong enough and insurmountable over time. This necessitated the search for an adequate solution, i.e., a script that would enable a more precise and straightforward recording of the Turkish language.

By way of example, the Turkish language has a complex vowel system (eight short and three long vowels), whereas the Arabic linguistic tradition does not foresee the notation of (short) vowels using separate graphemes; instead, they are indicated by diacritics (ḥarakāt), special marks, dashes, lines, and symbols resembling apostrophes, and so on. Moreover, the situation is further complicated by the fact that these marks are consistently notated only in a small part of the literature (in religious texts, language primers, and children's books). This lack hindered the precise transcription of the Turkish language and created ample room for ambiguity, leading to difficulties in reading and comprehension.² On the other hand, since the orthography of the Turkish language is based on the principle of *one phoneme - one grapheme* (aušević, 1996, p. 2.), unnecessary graphemes for nuances of certain Arabic phonemes were not needed.³ It's worth noting that the Arabic alphabet lacks nine graphemes that are now represented in Turkish using ç, ğ, ğ̇, j, p, v, ı, o, ö, and ü. There is no doubt that even these few distinctive examples, sufficient for those

2 Perhaps the most well-known example in Turkish is the textbook illustration of a word that was written as كَل, which could represent the nominative case of the noun 'rose' (Turkish: gül), 'lake' (Turkish: göl), 'hand' (Turkish: kol), 'ash' (Turkish: kül), the adjective 'bald' (Turkish: kel), and the imperative form 'come' from the verb 'to come' (Turkish: gel). Another notable example is كَرُوك, which was used to denote 'cracker' (Turkish: gevrek), 'fur' (Turkish: kürk), 'shovel' (Turkish: kürek), 'bellows' (Turkish: körük), and 'view' (Turkish: görek).

3 For example, the graphemes ث, س, and ص, which phonetically correspond to /θ/, /s/, and /sʰ/ as opposed to a single /s/ in Turkish, or the graphemes ح, خ, and ه for phonetic /h/, /x/, and /h/, respectively, which are not needed for a single Turkish /h/.

unfamiliar with the Turkish language, vividly demonstrate the necessity of adopting a script that better aligns with the linguistic characteristics of Turkish.

In addition to the linguistic considerations mentioned earlier, a significant role in the transition to the adapted Latin script was played by a series of historical circumstances. This primarily involved practical matters, such as the spread of the printing press in the Ottoman Empire and the use of telegrams (which arrived in Istanbul in the mid-19th century), both of which were connected to Western Europe and, consequently, the Latin script. Therefore, in the newly established Republic of Turkey, by the end of 1928 and the beginning of 1929, a complete transition to the adapted Latin alphabet was undertaken. This endeavor was led and championed by the first Turkish president and founder of modern Turkey, Mustafa Kemal Atatürk. He toured the cities of the young Anatolian state, teaching the illiterate population the new script with chalk in hand. While his supporters describe this feat as unique and visionary, there are still vocal opponents who accuse him of forcibly severing ties with centuries-old cultural heritage. Without delving into a detailed argument about the justification of this move, it is worth emphasizing once again, in the context of this paper, that the Latin script is used to write the Turkish language. Therefore, this fact should be kept in mind when approaching the process of transcribing Turkish names into Croatian.

2. Transcription of Turkish Proper Names

The repeated emphasis on the fact with which the introductory chapter concluded is justified by the frequent trend of approaching transcription from Turkish as if it were recorded in some other script; that is, it is not clear whether it is about transcription or transliteration. Furthermore, the lack of willingness on the part of authors of certain texts (primarily news articles) to consult spelling manuals and verify transcription rules results in inconsistency and a departure from the fundamental transcription principle—to facilitate pronunciation. For instance, the current Turkish president was referred to as Recep Tayyip Erdoğan in an article in “Jutarnji list” on September 5, 2022 (Brala), but as Erdogan in the headline. In an article from April 26, 2021, he was mentioned as Recep Tayip Erdogan (HINA). Rarely in Croatian media, but occasionally as Redzep Tayyip Erdogan (D.H., 2016). Even these few examples already demonstrate the inconsistency in the spelling of the name of the Turkish president in media articles. Considering that this is a person who has been on the Turkish political scene for three decades and whose name is well-known to the public, this problem has even greater potential. It can be assumed that the Croatian readers may have already become familiar with his name. Since the Croatian daily press encounters problems with such a well-known and widely used name, it is possible to assume that the names of individuals who are not as frequent in the public eye are transcribed even more inconsistently into Croatian.

When it comes to the spelling of Turkish names in the Croatian language, it's important to consider the spelling guidelines, and there seems to be a consensus on this issue. The *Croatian language orthography* (PHJ, *Pravopis hrvatskoga jezika*) in the chapter about foreign personal names states that foreign personal names from

languages that use the Latin script are transferred to Croatian using the Latin script and are written “generally as they are written in the languages they come from.” This rule is supported by twenty-two examples, including one Turkish example, İsmet İnönü. It’s clear that the name of this Turkish former president is not entirely recorded in Croatian exactly as it is retained in the language it originates from (it should be İsmet İnönü). The *Croatian Orthography of the Matrix Croatica* (HPMH, *Hrvatski pravopis Matice Hrvatske*) states that “foreign proper nouns (names of people, names of geographical terms, protected names), and other foreign words are written [...] in Croatian Latin script, regardless of the script of the language from which they originate,” and that “names from languages that use the Latin script are written [...] in the original form” (Badurina, Marković, & Mićanović, 2008, p. 205). Among about thirty examples, HPMH provides one Turkish example, the writer and diplomat Yakup Kadri Karaosmanoğlu. *The Croatian Orthography of the Institute of Croatian Language and Linguistics* (HP IHJJ, *Hrvatski pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*) points out that it is “impossible to provide clear and unambiguous rules that can be applied to all cases,” discussing several factors that determine how foreign names are written, including “the script in which the name was originally written, the time of acquisition of the name, the degree of familiarity and assimilation in the Croatian language, and the intermediary language” (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013). It provides an example of the Turkish name of actor Burak Özçivit, written as it is in the original language. In the *Croatian School Orthography* (HŠP, *Hrvatski školski pravopis*) by Babić-Ham-Moguš, due to its scope and primary purpose (school use), there is no specific focus on transcription and transliteration issues.

From the above, it can be concluded that foreign names of people and geographical terms are transcribed into Croatian as they are recorded in the source language, if they are written in the Latin script there. However, it has been noted at the beginning of this chapter that this rule is not consistently applied, primarily in the daily press. It can be said that Croatian publishers of Turkish novels, mentioned in the Introduction, consistently use the graphemes of the Turkish alphabet to record the names of Turkish authors, although they transcribe personal names and surnames of characters, as well as toponyms. However, regardless of the method chosen by authors for recording foreign names, it is possible to agree with the statement “that the rules for transcribing foreign names are insufficient and often do not precisely determine the orthographic form of the transcribed name” (Badurina, 1990, p. 3.).

There has also been much written about transcription and transliteration. Both procedures, in principle, serve to facilitate access to certain levels of text. Transliteration is a process used for non-Latin scripts, in which a “specific character code is literally transferred to another one” (Hudi ek, 1987., p. 19). In the process of transliteration, the rules of the source language are followed, and characters from one script are transferred to another, in the case of Croatian, non-Latin characters to Latin characters (Kusin, 2022, p. 10). The principle of “letter by letter” is respected, and the transliterated word can be easily written back in its original form at any time. On the other hand, transcription’s task is to provide the reader with information about pronunciation, “more or less elaborately recording the pronunciation of

words from any language” (Badurina et al, 2008, p. 221), so it is mainly used in everyday situations (Kusin, 2022, p. 10). Transcription does not use characters outside the existing system but tries to describe the pronunciation in the language it starts from as accurately/close as possible (Hudi ek, 1987, p. 19).

As previously stated, contemporary Turkish is now written in the Latin script, which has been adapted to its phonological requirements and regularities. Therefore, unlike, for example, Persian and Arabic, as well as Ottoman Turkish, Turkish does not undergo transliteration but transcription. Its task, as mentioned earlier, is to provide the reader without prior knowledge of the pronunciation of the source language with as close information as possible about the original pronunciation. When elaborating on this topic, it is certainly important not to disregard what has been done in this field so far. Transcription of Turkish names has been addressed in two ways: 1) in appendices of various spelling manuals and 2) in separate works, similar to this one. Since it is possible from today’s perspective to say that these works, as well as the conclusions supporting their theses and the proposed solutions, have become outdated, and that this topic is current in the Croatian language, it is necessary to approach it comprehensively once again. On the other hand, in the current circumstances and the digital age in which we live, it is relatively easy to obtain information about pronunciation, which reduces the need for transcription.

2.1. Previous Contributions

In the following section, an overview of information and instructions on transcribing Turkish into Croatian is provided, as found in recent Croatian spelling manuals. Additionally, a review of Turkish graphemes is presented with a focus on potential shortcomings and deficiencies in the proposed transcription rules, along with suggestions and possible solutions.

2.1.1. Croatian Language Orthography (PHJ)

In PHJ by Vladimir Anić and Josip Silić, there are rules for the transcription (and transliteration) of foreign proper names in a separate forty-first chapter (Anić and Silić, 2001, p. 178). It is emphasized that transcription in PHJ is applied to those “languages that use the Latin script.” In the introductory instructions, there is also a reference to forms “that have entered our language transliterated according to some other transliteration system,” stating that they “are not subject to the proposed transliteration system.” Therefore, PHJ prescribes that there should be no intervention in such forms. In examples relevant to this work, they mention *Dorćol*, *Karadžoz*, and *Sulejman*, which, according to the transcription rules proposed in PHJ, should be recorded as *Dertjol*, *Karagez*, and *Silejman*. However, since these are established forms, the transcription rules are not followed.

The transcription rules for Turkish in PHJ are extremely limited, with only one example for each without additional notes. Nine Turkish graphemes are subject to transcription: *ç* (*Abaç* *Aba*), *c* *dž* (*Karaca* *Karadža*), *ğ* *g* (*Doğan* *Dogan*), *İ* *i* (*İzmir* *Izmir*), *ö* *e* (*Ödemis* *Edemis*), *ş* *š* (*Nevşehir* *Nevşehir*), *ü* *i* (*Üsküdar*

Iskidar), *y j* (Diyarbakir Dijarbakir), and *j ž* (Jülide Žilide). It is evident that the transcription rules in PHJ are superficial and inconsistent. Two of the nine examples provided are incorrectly written in Turkish (Ödemis instead of Ödemiş and Diyarbakir instead of Diyarbakır), and the Turkish grapheme *I, ı* is not listed at all. On the other hand, the lowercase version of Turkish *İ* (versal) is mentioned. Other authors also notice this issue, highlighting that the transcription rules in PHJ are insufficient and often left to free choice (Brozović, 2001, p. 99.). Additionally, it's not clear why the grapheme *ç* comes before *c* when it is not in alphabetical order, and why *j* is listed last.

As previously mentioned, PHJ suggests that proper names should be written in Croatian the way they are written in their original languages, and an example is given with "İsmet İnönü." However, contrary to the rule stated a few pages earlier, *ö* and *ü* are not transcribed to *e* and *i* (Ineni). Also, *İ* "with a dot" is not included (it should be İsmet İnönü). According to PHJ, adjectives ending in *-ov/-ev* and *-in*, derived "from foreign names (surnames) of people, are written the way the names from which they are made are written." An example is provided with "İnönüev." On the other hand, adjectives ending in *-ski, -ovski/-evski, -ijanski, and -inski*, "derived from foreign names (surnames) of people, are written according to the corresponding transcription rules, with the insertion of *j* between the base ending in *-i* and the suffix *-evski* and *-inski*." Using the example of İnönü, they provide an example of "inenijevski." According to the proposed rule on the declension of foreign male names, they suggest "İsmet İnönü İsmeta İnönüa." In the following chapters on the declension of foreign female names, names of populated places, adjectives, and names of inhabitants derived from foreign names of populated places, there are no examples from Turkish.

2.1.2. Croatian Orthography of the Matrix Croatica (HPMH)

The issue of transcription from Turkish is more detailed in HPMH, where it is mentioned that Ekrem aušević compiled it (Badurina et al, 2008, p. 301). In HPMH, it is proposed that ten phonemes are changed during transcription (compared to nine in PHJ). Between HPMH and PHJ, there is agreement on the transcriptions: *c dž, ç, ğ g, İ, i I, ı, ş, y j, and j ž*. HPMH suggests a different transcription for *ö o* (Ömer Omer, Göreme Goreme) and *ü u* (Atatürk Ataturk, Üsküdar Uskudar). Additionally, HPMH distinguishes between *İ, i, and I, ı*, but it proposes that both be written the same, using the Croatian grapheme *i*, with examples like İstanbul Istanbul and Sıvas Sivas. The order of *y* being listed before *ü*, despite not following alphabetical order, is not clear.

In addition to the proposed transcription of the items mentioned above, the chapter on Turkish transcription in HPMH also highlights a few more things. For male names of Arabic origin ending in *ü* (such as Hüsni, Lütfü, Rüşti, Şükrü), it is suggested that the initial *ü*, contrary to the earlier rule, should be transcribed as *i*. Furthermore, according to HPMH, diacritics and marks for vowel length (*â, î, û*), as well as doubled consonants, should not be transcribed (examples given include: Siirt, İzzet, Kırkkale, Şemsettin, Abdullah, and Türkkan). Therefore, it is proposed

that they be transcribed as singles (Sirt, Izet, Kirikale, Şemsetin, Abdulah, Turkan).

2.2. Review of other Relevant Literature

Regarding the transmission of Turkish names into Croatian, several authors have sporadically written about it, providing example and expressing their views on the transcription of Turkish names, opening a discussion about the correctness of their choices. These works are important sources and crucial for understanding why Turkish words were transcribed in Croatian orthography as they were. The arguments presented in these works lay the foundation for this study, especially when they start from the hypothesis (or draw attention to the fact) that Turkish names in Croatian were transcribed using Croatian characters because the technological advancements of that time did not allow for the opposite, i.e., using characters specific to Turkish.

2.2.1. Alija Selmanović

The oldest work on this topic is by Alija Selmanović, who noticed that in the Turkish “Istanbul newspaper,” or the newspaper *Džumhurijet*, it was written as *Cumhuriyet*, “which confused some of our journalists, so they sometimes write it as *Cumhurijet*” (Selmanović, 1954, p. 75.). The name of the Turkish newspaper *Dünya* would be written as *Dun-ja* or *Dun’ja* to reduce the association with the fruit (*dunja* meaning quince in Croatian), and to retain the original form and meaning – “world.” The surname *Gökay* was recorded in the newspapers as *Gkaj*, and he suggested that it be recorded as *Gökaj*, providing a (partial) solution by keeping *ö* but not *y*. He also pointed out the issue of doubled consonants in Arabic names (and then Turkish names), as in the examples *Allah*, *Abdullah*, *Abdurrahman*, and *Muhamed*. He illustrated his thesis that doubled consonants in Croatian are not foreign with the examples *najjasniji* i *najjužnije*, confirming that the doubled “j” is written and pronounced. In any case, it is possible to agree with the author when he says, “If an Arab, Persian, or even a Turk were to read their names in our newspapers, they would never be able to guess that it is indeed their name” (Selmanović, 1954, p. 75.).

2.2.2. Dalibor Brozović

The topic of pronunciation and transcription of “Oriental words” and names proved to be interesting, as evidenced by the fact that a year later, another work on this topic was published, this time by Dalibor Brozović (1955, p. 76). He discusses his proposals more precisely and explicitly regarding this issue. Brozović believes that personal and geographical names should be written as they are originally written in Latin script and pronounced using “our own thirty sounds.” When discussing the problem of the lack of clear solutions when it comes to the transfer of “Oriental names,” he highlights three reasons, two of which relate to Turkish names. Firstly, the insufficient or “weak knowledge” of these languages, and secondly, the different sociolinguistic ways they entered the Croatian linguistic tradition—through contact with the Ottoman language (“Turkish conquests”) and later from Western European sources. The author believes that Turkish names should be written as specified by

the Turkish orthography, because Turkish is written in the Latin script, and therefore Turkish should be treated “like any other language that uses the Latin script” (Brozović, 1955, p. 76). *Celal Bayar* should not be written as *Dželal Bajar*, and the newspaper *Cumhuriyet* should remain as it is, neither *Džumhuriyet* nor *Cumhurijet*. In the latter example, he is, of course, referring to Selmanović’s work. Furthermore, the author is not sure to what extent double consonants should be allowed in writing, but he believes that it could be “exceptionally” allowed and “legalized to a limited extent.” However, he thinks that double vowels are not in line “with the rules and habits of our transcription.” In conclusion, it can be said that Brozović does not fully agree with Selmanović’s solutions but supports his initiative and calls for “a little more attention from agency correspondents and newspaper journalists” (Brozović, 1955, p. 76).

2.2.3. Srđan Janković

The most comprehensive work on this topic, dealing with various aspects of the transcription of Turkish names into *Serbo-Croatian language* (sic!), is authored by Srđan Janković (1980, p. 95-113.). He takes a comprehensive approach to the issue of transcription, providing a broader context for the problem. His proposals for transcribing Turkish graphemes are identical to those proposed in HPMH, particularly regarding the transcription of Turkish consonants and vowels, with a detailed analysis and argumentation for each proposed principle. This especially applies to the transfer of *ö* *o* and *ü* *u*, as opposed to the idea of *ö* *e* and *ü* *i* (Janković, 1980, p. 101-102.). Further in the article, cases that “require subsequent interpretation” are mentioned, and some of them are also highlighted in HPMH. This primarily refers to the substitution of *Hüsnü* with *Husni* (not *Husnu*). The article allows for the use of doublets for the city of *Diyarbakır*, and the proposed transcriptions include *Dijarbekir* and *Dijarbakir*. Although, as later seen in HPMH, there’s a proposal not to record doubled consonants in names like *Feyyaz*, *Zeyyat*, *Muammer*, and so on, the recording of doubled vowels, as in *Bozcaada*, *Akçaabat*, *Ataan*, *Kaan*, etc., is allowed. The author compares this situation to examples like *neefikasan* (inefficient), *neekonommi an* (uneconomic), *poluukusan* (half-tasty), etc. Additionally, the paper suggests recording the “authentic Turkish pronunciation,” i.e., without a voiced consonant in names like *Ferit*, *Fuat*, *Edip*, *Ahmet*, *Mahmut*, etc., with a note that in cases of variation, the original should be followed, allowing both *Mehmet* and *Mehmed*. Attention is also drawn to the sequences -ny- and -yl- (e.g., in cities like *Konya*, *Alanya*, *Antalya*, etc.), where transferring them as *Konja*, *Alanja*, and *Antalja* can create confusion and be understood as // and //. Furthermore, the author addresses the structure and some peculiarities of Turkish names and some traditionally established names, which he believes should receive special attention. Importantly for this work, in one section summarizing the necessity of transcription and the possibilities of adopting original forms, the author mentions a real “possibility of incorporating Turkish into European Latin practice through the direct transfer of original national forms of names into any other national Latin script, based on the universal interchangeability of forms in an international Latin clearinghouse” (Janković, 1980, p. 105.). However, this possibility was hindered at the time of writing the work by a “banal” difficulty, namely the “typographic insufficiency” of printers.

In other words, contemporary printers did not have the necessary diacritics beyond what was used for writing Croatian. The author also believes that such a process can be successful in “large Latin graphics that have long been communicating with each other.”

When the issue addressed in the previous work is approached over forty years later, it is clear that the circumstances discussed in that work have significantly changed. Technological advancements in the printing sector have greatly affected the ability to record characters, diacritics, and more from different languages, eliminating the need for omission or simplification. In other words, there is no longer a need for transcription in the sense it was defined earlier because computer programs enable simple, precise, and accurate recording of all letters from different languages. This phenomenon should be interpreted in the context of globalization trends that have facilitated fast and efficient information exchange, enhancing the ease of sharing and accessibility of materials, as well as the dissemination of sources of information. As for the argument about “large Latin scripts,” it can be said that it has been shaken, primarily due to the strengthening regional presence of Turkey. As already established, in the new millennium, there has been an increase in cultural connections and Turkey’s interest in Southeast European countries. The omnipresence of the Turkish language sphere, evident through the constant airing of Turkish TV series on Croatian television channels, is one of the clear indications of this thesis. Media presence, along with technological, economic, educational, scientific, artistic, and other achievements, continues to influence the popularity of certain languages. Turkish has been making its mark on the global foreign language market for years, and Turkey’s positioning as a regional and, moreover, global player proportionally contributes to the strengthening of the presence of the Turkish language. Therefore, it is possible in the foreseeable future (if not already) to include Turkish in the list of “large Latin scripts that [...] communicate with each other.” It should not be overlooked that Turkish is among the top twenty languages in the world by the number of speakers. From this perspective, it is possible to discuss the possibility of not resorting to the transcription of Turkish names into Croatian but, instead, directly recording Turkish names in Croatian as they are in the original.

Based on the information provided, the following is an overview of the Turkish alphabet with basic information about each individual phoneme or grapheme it represents, and the linguistic issues associated with it.

3. Overview of the Turkish Alphabet and A Proposal for Transcription Into Croatian

- A a** /a/ In Croatian, it is transcribed as *a*. The “A with a hat,” as it is often called in Turkey, represents /a:/ and plays a distinctive role, as in *hala* : *hâlâ* (aunt : still) so it should consistently be transcribed as *â*, which serves a distinct role in pairs like *kar* : *kâr* (snow : gain), where in the latter, the preceding consonant is pronounced palatalized. Therefore, the “hat” should also be transcribed into the Croatian language, especially when dealing with proper names. The issue of writing the grapheme *â* in Turkish names is also present in Turkey, as in the case of personal names like Halûk, Kâzım, Lâle, Nalân, Bilâl, Hilâl, Celâl, and the like, as well as toponyms. In such situations, it is important to consult the Turkish orthography to correctly record the name of a specific toponym. The most common examples where *â* is indeed recorded include: Hakkâri, Balâ, Elâzığ, İslâhiye, Lâdik, Lâpseki, and Selânîk (the Turkish name for Thessaloniki).⁴ It is important to transcribe duplicated vowels, such as in the case of settlements like Akçaabat (not Ak abat), Erbaa, Şarkikaraağaç, Kocaali, Şefaati...
- B b** /b/ The voiced bilabial plosive *b* is pronounced like the Croatian *b* and should be transcribed as such. In the names of cities, you can find it in names like Balıkesir, Bartın, Bilecik, and others, and in the example of İstanbul in the middle. In loanwords, *b* often remains unchanged or may change to *v* (e.g., *kebab* *cévap*) or *p* (*sabun* *sapun*).⁵
- C c** /d / The Turkish grapheme *c* represents a voiced postalveolar affricate, while in Croatian, this phoneme is transcribed using the digraph *dž*. As established, the PHJ and the HPMH recommend that *c* in Croatian be transcribed using this digraph. Therefore, the city Ceyhan would be transcribed as Džejhan, the common name Can would become Džan, and Cemcan would become Džemdžan. There is a noticeable visual difference between the original Turkish form and the Croatian transcription, which, after transcription, differs significantly from the initial form. Although it is irrelevant, it is worth noting that this rule aligns with the fact that in Turkicisms, Turkish *c* always transforms into *dž*, not *đ*. aušević observes that regardless of the vowel environment, Turkish *c* and *ç* are pronounced “somewhat more palatalized than Croatian consonants *dž* and ” (aušević, 1964, p. 17). This very fact demonstrates the need to avoid intervention during the process of transcribing Turkish names into the Croatian language, highlighting its limitations, and opening up the possibility of transcribing *c* not only as *dž* but also as *đ*, depending on the vowel environment.

4 Although irrelevant to transcription, the importance of the correct and consistent use of all characters is vividly illustrated by an example from a Turkish bank’s motto, which says “Kârımız kârımızdır,” meaning “Your profit is our profit.” Omitting the *â* results in a completely different meaning – “Your wife is our wife.”

5 An important aspect of dealing with this topic is also the presence of Turcism, which are originally mostly words of Arabic, Persian, and Turkish origin that were adopted from the Ottoman Turkish language during Ottoman rule over some Croatian regions. The most significant traces of Ottoman presence in the linguistic sphere can be seen at the lexical level, much less in terms of phonological characteristics and the overall grammatical structure. Clearly, the limited interaction in terms of grammatical structure is due to the typological differences between the languages: Turkish is an agglutinative language, in contrast to Croatian, which is a flexional language (Ivo Pranjković, „Hrvatski i orijentalni jezici”, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, Ed. S. Botica, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste, Zagreb, 2002., p. 16). It should be noted that analogies should not be drawn from the sound structures in Turkicisms as recorded today, and general conclusions should not be drawn. However, due to centuries of linguistic contact, Turkicisms should not be entirely neglected, and examples where a grapheme was realized in multiple variants are highlighted to draw attention to the need for consistency. On the other hand, they demonstrate the continuity of interlingual interaction and contribute to the argument that Turkish names should be transcribed with Turkish characters, precisely because of the long-lasting language contacts. Therefore, Turkish should not be compared to, for example, Vietnamese, which also uses the Latin alphabet but remains much more distant to the average Croatian speaker than Turkish.

- Ç ç** /t / Both PHJ and HPMH recommend transcribing the Turkish grapheme ç (voiceless postalveolar affricate) in Croatian using the grapheme *č*. Diachronically, it can be observed that this phoneme transitioned differently into Croatian. In the word *ekic* (based on the Turkish *çekiç*), one can see that in this established Turkism, both alveopalatal and palatal *č* (t and t̥) coexist, possibly due to analogy with the common suffix *-iç*. Several major cities in Turkey have an initial ç (Çanakkale, Çorum, Çankırı), and according to established transcription rules, they should be written in Croatian as *anakale*, *orum*, and *ankiri*. However, it is suggested that these cities should be transcribed in Croatian using the Turkish Latin script, as they are written in the original. Doubled letters should also be transcribed as such in Croatian, as seen in the example of the settlement *Mihalıççık*.
- D d** /d/ This dental voiced plosive is pronounced like the Croatian *d*, usually occurring at the beginning of words (*deve*) or in the middle of words (*badem*). Originally Turkish words do not end with *d*, and in Turkish, there are very few words that end with *d* (*yad*, *şad*...). Names like Ahmed, Mehmed, Murad, and the like should be written in Croatian with the final *d*, rather than converting it into *t* because Ahmed and Ahmet, although they share a common root and meaning, are not the same names. Therefore, the name of the former Turkish Prime Minister, Necmettin Erbakan, should not be written as *Nedžmedin*, simply because such a way of writing exists in Southeastern Europe. Similarly, the name Nureddin, as used by a recent Turkish Minister of Finance, should not be transcribed as *Nuredin*, as Turkish has variations like *Nureddin*, *Nureddin*, and *Nurettin*. Transcription, as we have established, should not introduce confusion but, on the contrary, reduce the possibility of mistaking.
- E e** /e/ The vowel *e* exists in both an open (*bebek*, *ev*...) and closed (*deyim*, *deniz*...) form, and there are no issues in transcribing it into Croatian, as seen in the names of cities (Edirne, Eskişehir...) and people (Efe, Ege, Elbi...).
- F f** /f/ The labiodental voiceless fricative is pronounced and transcribed identically in both languages, and therefore, it does not present a problem in transcription. It appears in the names of settlements like *Fatih*, *Feke*, *Tufanbeyli*, *Posof*...
- G g** /g/ Although this velar/palatal voiced plosive was transcribed differently in Turkicisms depending on etymological assumptions, and although it can be pronounced in both a harder and softer manner in Turkish, there are no issues in transcribing it into the Croatian language. It can appear in the names of settlements such as *Gebze*, *Gölcük*, *Ilgın*, *Emirgazi*...
- Ğ ğ** // This sonant fricative, known as “soft g,” is specific to the Turkish language and can be realized as velar and palatal, but it never appears in the initial position. While it is generally said that *ğ* lengthens the preceding vowel and is actually inaudible, it can be said that before front vowels, it is realized as *y/j*. Croatian orthographies suggest transcribing it as *g*, even though // does not phonetically resemble /g/ at all. This is in stark contrast to the earlier assertion that transcription’s task is to establish the “writing style of pronunciation that closely (its goal is: as accurately as possible) approximates the original way of pronunciation” (Anić and Silić, 2001, p. 178). Therefore, the surname *Ağaoğlu* (as the surname of the contemporary Turkish writer) should be transcribed as *Ağaoğlu* in Croatian. However, if one insists on transcribing to match pronunciation, then transcribing it as *Agaoglu* actually deviates from the original / a a o lu /. The same is the case with the surname *Yanardağoğlu*. In the specific example, omitting *ğ* is not a better solution, as it would result in *Aolu*. The omission of *ğ* might make sense in cases like *Karaoğlu* *Karaolu*, *Şahinoğlu* *Şahinolu*, *Yılmazoğlu* *Jilmazolu*, etc., but there is no need for that either.
- H h** /h/ When conveying this voiceless pharyngeal/velar fricative, there is also no ambiguity. We denote it using *h*, as in names like *Hakan*, *Hatice*, *Bahar*, and similar, or names of settlements like *Hadim*, *Halkapınar*, *Doğanhisar*...

- İ i** /i/ It is popularly said that the Turkish language has “two i’s.” Indeed, Turkish script distinguishes between *i* (with a dot) and *ı* (without a dot). Although visually similar, these two letters have different phonetic values and often serve distinctive functions. This is why they should be consistently transcribed into the Croatian language. The sound *i* can occur at the beginning and end of words (*iri*) and in the middle (*girmek*). When it appears at the beginning of a word written in uppercase, such as toponyms (İstanbul, İzmir...) or proper names (İbrahim, İlnur...), a dot is added to the *i*, unlike in words like the city of Iğdır, which is transcribed with the letter *ı*. For easier pronunciation, it is important to distinguish *i* from *ı* in the Croatian language. Similarly, the letter *î*, often referred to as “i with a circumflex,” should also be transcribed consistently, although it occurs less frequently in names compared to *â*. In some Turkish words, it serves a distinctive role (*askeri* : *askerî* / his soldier : military, adj.). It is usually found in older names, such as Fuzûlî, although it is noted more often in specialized literature. In cases of such uncertainties, especially in translations, names should always be transcribed as they are in the original, or you can consult the Turkish orthography and check their frequency. Also, double letters, such as “ii,” should be transcribed consistently, so it should be Siirt, not Sirt.
- ı ı** // The closed, back, non-labialized vowel *ı*, or commonly known as “i without a dot”, corresponds to the sound that is heard between *k* and *r* in the word *krv* or between *h* and *r* in *Hrvat*, as in the Turkish word *Hrvat*. Several common examples emphasize the importance of consistently distinguishing *i* and *ı*, and we’ll mention the pejorative one: *sık* : *sik* (frequent : penis, vulgar). Croatian language guides advise against transcribing *ı* as *i* in personal names, which should be avoided. The female name Işıl should not be written as Işil, especially since Turkish script distinguishes it with a dot on the uppercase *i*. Interestingly, in Turkisms, *ı* has been transformed inconsistently into *a* (*kılavuz kalauz*), *e* (*hidiv kediv*), *o* (*çadır şator*), *r* (*kışla krşla*), *u* (*yastık jastuk*). When writing Turkish names in the Croatian language, there should be no need to overthink or draw analogies; names with the letter *ı* should be transcribed as they are in the original.
- J j** // This palatal voiced fricative is not native to Turkish and is found in foreign words and names, often at the beginning of female names (Jülide, Janset, Jale...) that are sometimes transcribed as Žulide (or Žilide), Žanset, Žale, and so on. These names should be left in their original form.
- K k** /k/ This velar/palatal voiceless plosive occurs in Turkish in two variants: hard and soft, depending on the vocalic environment. In Turkisms, *k* could transform into *g* (*kavas gavaz*) and *ç* (*bekâr beçar, dükkân dućan*), and rarely into *đ*, *h*, and *j*. In Croatian, geminate consonants (doubled consonants) should be preserved, as in the names of provinces and cities like Çanakkale, Pamukkale, Hakkâri, settlements like Küçük-kumla, Tekkeköy, Büyükkızılıçık, surnames like Akkaya, Ökkeş, Akkuş, and so on. A notable example of the distinctive role that a single or double *k* can have is Türkan (a female name) and Türkan (a surname). Applying the rule of transcribing geminate vowels as single ones would create a change in meaning here.
- L l** // Even though this lateral sonant is pronounced much softer in certain environments compared to Croatian, and it even approaches the palatal lateral approximant //, which we transcribe with *lj* (as in the examples *gel* and *hâlâ*), the Turkish *l* should be consistently transcribed as *l*. Geminates should also be consistently transcribed, as in the names Atilla, Emrullah, Abdullah, surnames like Kalli, Cellek, Kurugöllü, settlements like Türkelli, Ballica, İnallı, Karahallı...
- M m** /m/ The bilabial nasal sonant *m* corresponds to the Croatian *m*, and there are no issues with its transcription into the Croatian language, whether in personal names like Mehmet, Melike, and others, or in the names of places like Malatya, Muğla, Marmaris, and so on.
- N n** /n/ The front-palatal nasal sonant *n* is transcribed into Croatian as *n*, as seen in personal names like Nur, Necdet, and others, or in the names of places like Nevşehir, Narman, Şenkaya. It should be doubled in transcription when it appears doubled, as in the settlement of Tefenni or names like Zennur or Zennan.

- O o** /o/ The low back rounded vowel *o* is transcribed into Croatian as *o*, and there are no confusions, as seen in names like Orhan and Osman or the city of Osmaniye.
- Ö ö** /œ/ The letter in question is a half-open front labialized vowel, whose grapheme is identical to German (as in the word *öffnen*). Therefore, the Turkish *ö* is not close to /ø/ and should not be pronounced as an extended sound. It also should not be transcribed as *e*, as some Croatian style guides suggest. In fact, the *ö* is phonetically closer to the phoneme *o* than *e*. So, in technical terms, replacing *ö* with *o* is a better option than with *e*. For example, the popular female name *Özge* is transcribed as *Ezge* in some Croatian style guides, and *Özcan* would become *Ezdžan*. The city *Bingöl* becomes *Bingel*, and the settlement *Dört Yol* would be *Dertjol*⁶ according to some style guides. The origin of the tendency to change *ö* = *e* is clear: it is because *ö* and *e* are both soft low vowel counterparts, where *e* is considered neutral, and *ö* is labialized. Prescriptivists have adopted a rule that deviates from the actual pronunciation.
- P p** /p/ The voiceless bilabial plosive is transcribed the same way in both languages, and there are no issues with its transcription. It is important to consistently transcribe names with an initial *-p*, for example, *Zeynep* (distinguished from *Zeyneb*), *Serap*, *Mehtap*, *Sertap*, and the like. Therefore, if a name ends with *p*, even as a result of devoicing (e.g., *Recep*, *Yakup*, *Eyüp*, *Vahap*...), it is suggested to transcribe it as it is in Turkish. Names that start with *p* are rare (*Pakize*, *Pars*, *Pamuk*, *Pamir*...), and *p* appears in the names of settlements like *Pazaryolu*, *Pasinler*, *Palandöken*, *Pendik*, *Payas*, and the like.
- R r** /r/ The alveolar sonant vibrant (flap) should be transcribed into Croatian as written in Turkish, with particular attention to the reduplicated form, as in the name of the famous sultana *Hürrem* (which is a unisex name). *Hürrem* should not be shortened to *Hürem* or *Hurem*, just as the unisex name *Zerrin* or the name of the settlement *Harran* should retain both *r* letters. Both *r* letters should also be preserved in the name of the popular Turkish newspaper *Hürriyet*.
- S s** /s/ The alveolar voiceless fricative *s* is encountered in both languages and should be transcribed as such. Double *s* should be retained if that is how it is recorded in Turkish, for example, in the name of the settlement *Hassa*.
- Ş ş** /ʃ/ The grapheme *ş*, representing the palatal voiceless fricative, should be transcribed as it is in Turkish, using *š* in Croatian, in line with the fundamental idea of this work. Part of Croatian orthography advocates for transcribing *ş* as *š*, but it is important to maintain consistency with the original Turkish transcription. Thus, the city name *Şanlıurfa* should be written as *Šanlıurfa* in Croatian. *Ş* appears in names like *Şaban*, *Şahin*, *Şadiye*, and in duplicated form, such as in the settlement *Beytüşşebap*.
- T t** /t/ The voiceless dental plosive *t* is transcribed the same way in both languages and does not pose a spelling problem. However, it is essential to be consistent in transcribing doubled geminates, as in personal names like *Vahdettin*, *Necmettin*, *Fahrettin*, *Sadettin*, *Hayrettin*, *Fettulah*, and others, or the name of a settlement like *Battalgazi*. As mentioned earlier for the voiced counterpart of the *t* consonant, care should also be taken in correctly transcribing names ending in *-t*, such as *Ahmet*, *Mehmet*, *Mevlüt*, *Murat*, *Suat*, *Sait*, *Mevlüt*, and the like. So, *Ahmet* should not be transcribed as *Ahmed*, just as *Ahmed* should not be *Ahmet*.
- U u** /u/ The high back rounded vowel will be transcribed the same way in both languages, as seen in toponyms like *Uşak*, *Ulubey*, *Tunceli*, and so on.

6 Bingöl (literally *thousand lakes* from *bin* - *thousand* and *göl* - *lake* in Turkish) is a city known for its numerous stagnant water formations after the melting of ice. The city, known for its lakes (*göl* in Turkish), completely loses its meaning in Croatian. Similarly, with settlements, typically at crossroads, like the name *Dört Yol* (from Turkish *dört* - four and *yol* - road), as opposed to *dert* - sorrow in Turkish. Four paths become a *path of sorrow*.

- Ü ü** /y/ Similar to *ö*, the Turkish grapheme *ü* is often compared to the German grapheme for the same sound. Unfortunately, again, it is sometimes suggested to transcribe *ü* as *i*, despite the fact that the sound is acoustically and visually much closer to *ü*. Clearly, instead of *ü*, *i* is recommended as a neutral counterpart for this soft high labial vowel. Therefore, the name Özgür becomes Ezgir, Üçel is I el, and Ürünay would be Irinaj. A closer transcription to the pronunciation would be to replace *ü* with *u*, which is also evidenced in Turkicisms, of which the most well-known is *dućan* (Turkish: *dükkan*), and we should also note *đubre* (Turkish: *gübre*). It is worth mentioning that HPMH advises transcribing the initial *ü* in Arabic as *u* and *i*, as in the examples Hüsnü, Lütfü, Rüştü, Şükrü (not Zülfü). This step is unnecessary when considering that there are variations in Turkish names like Rüştü, Rüşdü, Rüšti, Rušti, and others, all from the same root (). It is essential to allow each individual the option to have their name written in a way that truly reflects its pronunciation in the original language.
- V v** /v/ The labiodental voiceless fricative does not pose a problem in transcription, and it is transcribed in Croatian using the same grapheme as in Turkish. It can be found in toponyms like Van, Yalova, Özvatan, as well as in personal names like Vahide, Vildan, Vahap, Veysel, and others.
- Y y** /j/ The Turkish grapheme *y* represents a palatal sonant (semi-consonant glide), for which Croatian orthographies recommend transcribing it into Croatian as *j*, which matches its vowel value. Therefore, it is suggested that the cities Yalova and Yozgat be written as Jalova and Jozgat, and the names Yasin, Yağmur, Yener, and Yağız would be Jasin, Jagmur, Jener, and Jagiz. We believe there is no need for this change, and they can be transcribed as they are in the original. Similarly, in the case of the reduplicated version, as in the personal name Tayyip or the toponym Eyyübiye, both *ys* should be retained.
- Z z** /z/ The letter *Z* is the last letter of the Turkish alphabet. This alveolar voiced fricative is transcribed into Croatian using the letter *z*, and it can be found in toponyms like Zonguldak, Kozlu, Düzköy, and elsewhere, as well as in personal names like Zafer, Ziya, Zerrişte, and the like. In Croatian, the doubled geminate, if present, should be retained, as in the name İzzet.

Conclusion

Earlier, it was mentioned that in the case of doubled consonants, HPMH suggests reducing them when transferring them to the Croatian language. We believe that both doubled vowels and doubled consonants should be transcribed identically in Croatian. Reduction, as in the case of *Hürriyet* *Hüriyet* (or *Hurijet*), cannot be justified by pronunciation (*Hürriyet*: /hy ij jet/ compared to *Hüriyet*: /hy i jet/) or the argument that it reduces the likelihood of errors because such interventions can actually increase confusion. It also cannot be justified by the idea that this phenomenon (double consonant representation) is not characteristic of Croatian. It is significant to note that HPMH itself prescribes *poddijalekt*, *najjelo* (meaning “best food”), *krimmilje*, *unutarre eni ni*, *posttraumatski*, *nuzzaradu*, and similar words. PHJ suggests *subbiocenski*, *poddioibu*, *uzzidati se*, and the like. On the Croatian Language Portal, there can even be fond forms like *curett e* and *curettci* as the vocative singular and nominative plural of the word *curetak*. Interestingly, in the same spelling guidelines just a few pages before the rules for transcription from Turkish, it is suggested that “doubled consonants remain doubled” when transcribing from Arabic, as in the names *Haddad*, *Saddam*, *Hassan*, and so on.

Therefore, with such examples in mind, it is challenging to argue that there is “no

place” for doubled geminates in the Croatian language. The desire to reduce geminated consonants can possibly be interpreted from a diachronic perspective and the linguistic situation at a given moment, specifically the scarcity of names with doubled consonants throughout history. Today, when we have names like Hanna and Vanessa (in addition to the more common Hana and Vanesa), both versions should be allowed, depending on what someone’s actual name is. The principle of name transcription that predicts such more or less radical changes completely disregards all the cultural, sociological, and other phenomena that are otherwise inseparable from onomastics. There are many reasons for and against, and they certainly primarily stem from traditional beliefs. However, it should be noted that eliminating doubled consonants can cause greater confusion among readers and end-users than disappointment for someone who may be accustomed to seeing names more adapted to the Croatian language. A similar situation exists with doubled vowels (as in examples like Akçaabat, Erbaa, Konyaaltı, Bozcaada, Konyaaltı, Şarkikaraağaç, Şefaati). However, unlike doubled consonants that it suggests reducing, HPMH does not propose eliminating doubled vowels. Of course, all doubled consonants should be consistently written as they are in the Turkish language.

There are frequent instances of duplications in the form of names with initial consonants where the original phonetic sound is voiced (/d/), but in names, an unvoiced final consonant (/t/) is encountered. In specific examples, in more recent Turkish texts when recording the names of Ottoman sultans, you often see spellings like *Ahmet*, *Mehmet*, *Abdülhamit*, and so on, while in older texts, the variant with the voiced -d ending is insisted upon (*Ahmed*, *Mehmed*, *Abdülhamid*). Inconsistencies are significant, and sometimes, within the same text, both variants can be found. The situation becomes even more complicated due to possible variations in stress, as seen in the name Murad, which is attested as both *Mûrat* and *Mürâd*. This is a derivative from the Arabic participle formed from the root *r-w-d*, and in Turkish, its etymological long vowel is lost. Interestingly, in some places (especially in Bosnia), both versions coexist, even though the name came there through Turkish mediation. It seems that in recent times, especially in texts related to the Ottoman period, the voiced variant has prevailed in our sources. Therefore, it is advisable to record *Murad*, *Bajazid* (or *Bayazid* and *Bajezid*), *Mehmed*, *Murad*, *Ahmed*, *Mahmud*, *Abdul Hamid* (or *Abdülhamid*), *Abdul Medžid* (*Abdülmecid*) when it comes to the names of Ottoman sultans, viziers, and pashas. For newer names in which the unvoiced -t is confirmed in Turkish texts, it should be consistently recorded. There is no variation in names like *Mert*, *Umut*, *Fırat*, *Yiğit*, *Levent*, and similar ones.

Based on the analyzed literature, it is possible to say that spelling rules advise the transfer of foreign names following two principles: foreign names containing foreign phonemes that have a corresponding replacement in the Croatian language are transferred with the appropriate replacement, and if names contain phonemes that do not have an adequate replacement in the Croatian language, they are replaced with a similar (not always the most similar) phoneme from the phonological system of the Croatian language (Badurina, 1990, p. 3.). It can be concluded using the example of the Turkish language, that the implementation of certain transcription rules can lead to inaccuracies and misunderstandings. Considering that transcription, in

one aspect, involves the transfer of cultural codes as well as linguistic ones, it has been observed in the examined examples that it can lead to the loss of authenticity and cultural significance. Due to inadequate representation of certain graphemes, their phonetic value cannot always be fully conveyed, meaning that transcription is limited. It has been noted that transcribed words and names can sometimes be written in a way that makes them difficult to recognize, and inconsistent transcription can cause misunderstandings. In conclusion, it is possible to say that in the modern digital age, thanks to available technologies, pronunciation rules for each language can be easily learned, and through online sources, one can quickly find the correct pronunciation of a word in its source language. In this context, the need for transcription of names is almost completely diminished because it is relatively easy to obtain approximate information about the actual pronunciation.

The writing of Turkish names in the Croatian language poses a spelling problem that requires a comprehensive solution. On one hand, it is influenced by adherence to certain spelling traditions or tendencies to record all foreign names using Croatian graphemes. On the other hand, the issue of transcribing Turkish names is closely related to a lack of familiarity with the Turkish language and a weaker connection between Turkish cultural circles and Croatian culture, compared to, for example, German or Italian. However, when considering certain extralinguistic factors primarily driven by societal digitization and globalization, it is possible to say that access to information has become easier. This fact allows for more straightforward research from a vast number of sources and obtaining information about the target language, in this case, Turkish.

Therefore, in this work, we advocate for recording Turkish names in Croatian as prescribed by Turkish spelling rules. We propose that, when writing words with pronunciation variations, the pronunciation should be noted in parentheses upon first mention. Journalists and broadcasters should pay attention to pronunciation and consult with experts in Turkish language and culture regarding the pronunciation of Turkish names. Similarly, when transferring Turkish names from foreign texts, mainly written in English, it is essential to verify the original spelling and not record Turkish names based on English transcription. Recording words as they appear in the original source actually reduces the potential for error. It can be said that there is no need for attempts at transcription and tolerance for various variations, it is enough to check how the word is recorded in the source. We assume that this is not difficult to do today.

The paper begins with a line about television soap operas, so let's round it off with another one: Spanish and Mexican telenovelas have been airing on Croatian television for years, and Spanish names are consistently written in the subtitles as they appear in the original. If only Turkish names had been transcribed in the same way from the beginning, so we wouldn't have to talk about this topic.

Literature

- Anić, V., & Silić, J. (2001). *Pravopis hrvatskoga jezika*. Novi liber i Školska knjiga.
- Badurina, L. (1990). Strana vlastita imena kao pravopisni problem. *Fluminensia: asopis za filološka istraživanja*, 2(1-2).
- Badurina, L., Marković, I., & Mićanović, K. (2008). *Hrvatski pravopis*. Matica Hrvatska.
- Brala, M. (2022). Erdogan stiže u Zagreb, dijelovi grada bit će blokirani: Policija objavila detalje posebne regulacije prometa. *Jutarnji list*. Retrieved from www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/erdogan-stize-u-zagreb-dijelovi-grada-bit-ce-blokirani-policija-objavila-detalje-posebne-regulacije-prometa-15243781
- Brozović, D. (1955). Izgovor i transkripcija orijentalnih rije i imena. *Jezik: asopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 4(3).
- Brozović, D. (2001). Loša transkripcija i na krivome mjestu (svršetak). *Jezik: asopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 48(3).
- aušević, E. (1996). *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Hrvatska sveu ilišna naklada.
- D.H. (2016). Merkel će ispitati turski zahtjev za kažnjavanjem njema kog satiri ara zbog parodiranja Erdogana. Indeks. Retrieved from www.index.hr/vijesti/clanak/merkel-ce-ispitati-turski-zahtjev-za-kaznjavanjem-njemackog-satiricara-zbog-parodiranja-erdogana/886440.aspx
- Hina. (2021). Erdogan najavio destrukciju odnosa s SAD-om: ‘Ne možete optuživati turski narod za genocid, pogledajte se u ogledalo’. *Jutarnji list*. Retrieved from www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/erdogan-najavio-destrukciju-odnosa-s-sad-om-ne-mozete-optuzivati-turski-narod-za-genocid-pogledajte-se-u-ogledalo-15068427
- Hudek, L. (1987). Transliteracija i transkripcija: odjelitosti i interferencije. *Rasprave: asopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 13(1).
- Janković, S. (1980). Transkripcija turskih imena. *Radovi: Institut za jezik i književnost u Sarajevu*, Odjeljenje za jezik, VII.
- Karuza Podgorelec, V. (2023). Publika TV serija u Hrvatskoj: usporedba kulturne bliskosti Turskoj, kulturnog angažmana i žanrovskih preferencija gledatelja i negledatelja turskih telenovela. *Revija za sociologiju*, 53(1).
- Kusin, I. (2022). O transkripciji hebrejskoga i jidiša. *Jezik: asopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 69(1).
- Selmanović, A. (1954). Arapska, perzijska i turska imena u našem pismu i izgovoru. *Jezik: asopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 3(3).
- Skupina autora. (2013). Pisanje imena. *Hrvatski pravopis*. Retrieved from www.pravopis.hr/pravilo/pisanje-imena/47/
- Ušumović, N., & aušević, E. (2014). Turska književnost u hrvatskim prijevodima (1990-2013). *Književna smotra: asopis za svjetsku književnost*, 46(3).

TÜRKÇE ÖĞRENENLERİ KÜLTÜREL DİNAMİKLER İÇİNDE MOTİVE EDEBİLMEK

Hülya PİLANCI¹
Olcay SALTİK²
Sevgi ÇALIŞIR ZENCİ³

Özet

Dil ile çok yakından ilişkili olan kültür için çok sayıda tanım yapılmıştır. Kültürün tam bir tanımı yapılamamakla birlikte özellikleri bellidir. Kültür, üç seviyeli bir pramit olarak düşünülebilir. 1. Bütün toplumlarda olduğu kabul edilen, her bireyin doğuştan getirdiği norm ve kuralların yer aldığı basamak; 2. Bireyin ait olduğu, çevresinin norm ve kurallarının yer aldığı basamak; 3. Doğuştan kazanılan veya çevrenin kazandırdığı hiçbir kural ve normla ilgili olmayan kişinin karakteri ve zihinsel yapısı ile ilgili olan bu nedenle de kişiler arasında farklılıkların en çok görüldüğü basamak. Alanda yapılan çalışmalar, kültürün öğrenme süreci içinde önemli bir bileşen olduğunu desteklemektedir. Bu durumda, birbirinden farklı dil ve kültürden gelenlerin hedefine başka bir dili ve kültürünü koymak, öğrenmesini beklemek sadece dil yapısının öğretilmesiyle ve kolay yollarla olmayacaktır. Öncelikle farklı kültürel boyutlar ve farklı kültürel bağlamlar ile öğrenme davranışları arasında bir ilişki olup olmadığını bilimsel verilere dayanarak ortaya koymak gerekmektedir.

Bu çalışmada, Türkçe öğrenenlerin, kendilerinin ve hedef dilin kültürel dinamikleri içinde motive edilebilmesi için bilimsel yaklaşımların gerekli olduğu üzerinde durulacaktır. Kültürler arası iletişim ve farklı kültürlerin öğrenme ile ilişkisini ortaya koymak için sıklıkla çerçeve olarak kullanılan, Hofstede'nin Kültürel Boyutlar teorisinden yararlanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkçe öğretimi, dil ve kültür, kültürel dinamikler, kültürel boyutlar teorisi

1 Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, hpilanci@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0276-4480.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, osaltik@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1531-2042.

3 Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, sevgicalisir@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7942-5452.

TO MOTIVATE TURKISH LEARNERS WITHIN CULTURAL DYNAMICS

Abstract

Many definitions have been made for culture, which is closely related to language. Although a complete definition of culture cannot be made, its characteristics are clear. Culture can be thought of as a three-level pyramid. 1. The norms and rules at this stage, which are generally accepted and common for the society, are the emergence of individuals. 2. The step where the norms and rules belonging to the culture of which the individual is a member are located. 3. The step where the differences are most recorded and which is not related to any innate or acquired rules and norms, but is related to the characteristics and mental structure of the person. It is supported that the data exchange in the field is transferred in a significant way during the learning process. In this case, it is not possible for people from different languages and cultures to expect the existence of another target-oriented language and culture to learn it simply by teaching the language structure and changing it easily. First of all, it is necessary to establish whether there is a relationship between different cultural dimensions and different cultural attachments and learning.

It will be emphasized that scientific treatments are necessary to enable Turkish learners to learn this language within the cultural dynamics of themselves and the targeted language. Hofstede's Cultural Dimensions theory, which is frequently used as a framework, will be used to reveal intercultural communication and the relationship of different cultures with learning.

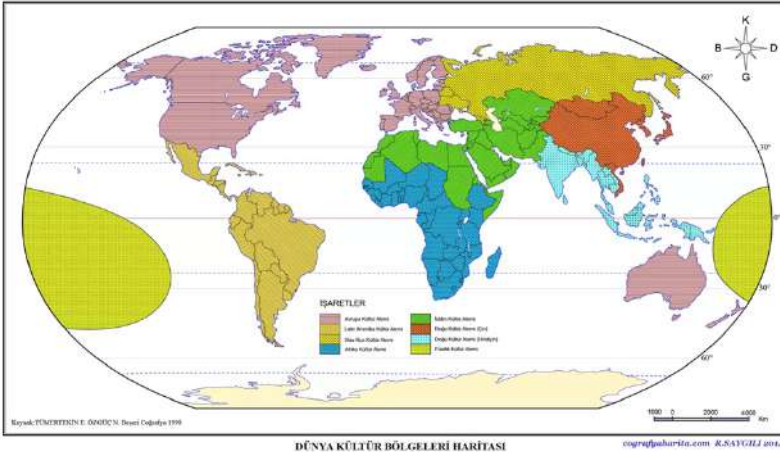
Key words: Turkish teaching, Language and culture, cultural dynamics, Cultural Dimensions Theory

1. Giriş

Bu çalışmada, öncelikle “Türkçe öğrenenlerin, kendilerinin ve hedef dilin kültürel dinamikleri içinde, en yararlı olabilecek biçimde motive edilebilmesi için hangi yaklaşımlar gereklidir? Bu konuda doyurucu bir bilimsel cevabımız var mıdır?” sorularının cevabı aranmakta ve Balkan ülkelerindeki Türkçe öğrenenler bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Kültür, bilimsel çalışmalarda en fazla tanıma sahip sözcüklerden biridir ancak tanımı hakkında tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Alanyazında, kültürün farklı yönlerden çok sayıda tanımı yapılmaktadır. Dünya kültürleri çeşitli unsurlardan oluşur. Maddi olarak coğrafi konum ve iklim özellikleri sayılabilir. Manevi olarak da ahlak, dinî ve hukuki kurallar gösterilebilir. Ayrıca dünya kültürleri için yerel, ulusal, bölgesel ve evrensel kültür olmak üzere çok sayıda sınıflandırma yapılabilir.

Şekil 1. Dünya kültür bölgeleri haritası

Kaynak: <http://cografiyaharita.com/>

Kültür de yapılan ilk tanımlamadan itibaren, diğer birçok olgu ve kavram gibi zaman içinde anlamsal olarak bazı değişimlere uğramıştır. Kültürü anlayabilmek için değişimleri, tarihî sürecinde takip etmek de gerekmektedir. Kültür kavramının kesin çizgilerle bir tanımı yapılamamaktadır ancak kültürü oluşturan ortak özellikler belirlenmiştir. Her kültür, toplumunun ortak anlamlar ve davranışlar ağıdır.

Türkiye’de, kültür konusunda ilk sistemli tanımı yapan yazar Ziya Gökalp, “Kültür bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden oluşur ve toplumun içinde mevcut her türlü bilgiyi, alakaları, kıymet ölçülerini ve zihniyet ile her türlü davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlarla beraber o toplum üyelerinin genelinde ortak olan ve onu diğer toplumlardan ayırt eden özel hayat tarzını oluşturur.” (Gökalp, 1987) demektedir.

Çok farklı kültür sınıflamalarından ve terimlerinden söz edilirken “örgüt kültürü” için de birçok farklı tanıma rastlanmakta ve kültür tanımında olduğu gibi net bir tanımda uzlaşa sağlanamadığı dikkat çekmektedir. Genel olarak bireylerin belirli amaçlar doğrultusunda oluşturarak birbirleri ile ortak anlamlarını paylaştıkları sosyal normlar, sistemler ve davranışlar zaman içinde kendilerine özgü duygular, değerler, ilkeler oluşturarak örgütsel kültürü oluşturur (Şeşen, 2015) düşüncesi kabul görmektedir.

Konuşma yeteneğine sahip her insan, dünyadaki dillerden birini konuşur. Bu onun belirli bir topluluğun üyesi olduğunu gösterir. Bütün insanlık, topluluklardan oluşur. Bir insanın hangi topluluğa ait olduğunu gösteren en önemli özelliği konuştuğu dildir. Bu onun tarihinden kaynaklanır. Diller, sadece iletişim kurmak için araçlar olsaydı yabancı bir dili öğrenmek zor olmazdı. Yabancı bir dili öğrenmedeki asıl zorluk, o dili anadili olarak konuşanların başka duyuş, düşünüş ve görüş tarzlarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Her kültür, yaşamı farklı kavrar, böler; ona farklı duyu ve irade ile yaklaşır ve ona karşı ortak bir tavır alır. Bu düşünce, bakış açısı ve tavır alış dilde sabitlenir. Kültürün kattığı her şey, dilde ifadesini bulur, farkedilmeksizin kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu nedenle yaşama karşı oluşan duyu, düşünce ve tavır alışlar, son derece doğal olarak hissedilir (Porzığ, 1995).

Kültürel Boyutlar Teorisini örgüt kültürü kapsamında değerlendiren Hofstede’ e göre de (1980) toplumların sahip oldukları kültürler: Toplumun üst kültürü, grup kültürü, meslek ve sınıf farklılığından doğan kültür ve örgütlerin farklılığından doğan örgüt kültürüdür. Bu sınıflamaya göre alt kültürler, toplumun üst kültürünün birer parçasıdır (Öncül vd., 2017). Tanımında olmasa da örgüt kültürünün üyelerce paylaşılan, bütüncül ve sosyal olarak oluşan ve değiştirilmesi zor bir olgu olduğu konusunda bir fikir birliği sağlanmıştır (Ülbeği, 2017).

Kişilerin yabancı bir toplumda, hayatlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları motivasyon, davranışlar, iş yapma biçimleri, karar verme mekanizmaları kendi kültürlerinden etkilenmektedir. Bireylerin yaşam ve sorun çözme biçimlerini, aralarındaki etkileşimi, yazılı ve sözlü ürünlerini ortaya koyan gelenek ve göreneklerini, dini inanç, yeme-içme-giyinme gibi alışkanlıklarını belirleyen her topluma özgü inanışlar, kuralları vardır. Bireylerin içinde bulunduğu kültür, bunların tümünü etkilemektedir. Aynı şekilde bireylerin düşünceleri, duyguları, eylemleri ve aile yaşamları da kültürlerini etkilemektedir. Kimi ülkelerin farklı bölgeleri arasında bile tarihsel süreçten kaynaklanan kültürel düzeyde farklılıklar da bulunabilmektedir.

Toplumları, bireyleri farklı kılan kültür, bir toplumun varlığını oluştururken üyelerine aktardığı görüşler, değerler ve algılar bütünüdür. Bu görüş, değer ve algılar bireylerin davranışlarına da yansır (Haviland, Prins, Walrath ve McBride, 2008). Kültür, katılımcıları için duygusal tonda ve ahlaki anlamda sıradan aktiviteler ve şartlardır (Kleinman ve Benson, 2006). Antropolojistler de kültürün yaşantıyı etkilediğini ve tek bir değişken olmaktan ziyade ekonomik, politik, dini, psikolojik, ve biyolojik gibi bir çok değişkeni içerdiğini ileri sürmektedir (Dinçer, 2017).

Dilin insanlar arasında iletişim aracı olarak kullanılması, aynı zamanda toplumsal

bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Dil, ayrıca ait olduğu toplumla onun kültürü arasında ilişki kurma rolünü de yerine getirmektedir (Demirel, 2010). Dil ve kültür iç içe geçerek birbirini kapsar durumdadır. Dil, kültürün bir ögesidir; aynı zamanda kültürün taşıyıcısıdır, koruyucusudur. Diller, toplumların düşünce biçimini yansıtırken kültürlerinin de aynasıdır.

Dil ve kültür arasındaki ilişki böylesine güçlü ise birbirinden farklı dil ve kültürden gelenlerin hedefine başka bir dili ve kültürünü koymak, öğrenmesini beklemek sadece dil yapısının öğretilmesiyle ve kolay yollarla olmayacaktır. Bu durumda öncelikle farklı kültürel boyutlar ve farklı kültürel bağlamlar ile öğrenme davranışları arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak gerekmektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında, farklı kültürlerden gelen öğrencilere ilişkin olarak yapılan çalışmalara bakıldığında, belli bir ana dile sahip olanların Türkçe öğrenirken yaptıkları hataları sınıflamadan öteye gidemeyen çalışmalar olduğunu görüyoruz. Ancak ele almaya çalıştığımız konu, bu bulgulardan daha önceki bir aşamaya “farklı kültürlerde öğrenme davranışları”na işaret etmektedir. Genel olarak öğrenmeyi temel alan uluslararası çalışmalara baktığımızda pek çok araştırmada ulusların kültürlerindeki farklılıkların öğrenme davranışları ve stilleri ile ilişkili olduğunun ortaya çıkarıldığını görüyoruz (Dinçer, 2017).

Kültürler üzerine çalışmalar yapan farklı araştırmacılar tarafından birçok kültürel boyut önerilmiştir. Her ne kadar farklı adlandırılrsa da bu araştırmacıların öne sürdüğü kültürel boyutlar arasında pek çok benzerlik bulunmaktadır. Teorilerindeki farklılıklar, yalnızca kültüre yaklaşımlarından ve boyutları hangi bağlamda incelediklerinden kaynaklanmaktadır.

Türkçe öğrenenleri, kendilerinin ve hedef dilin kültürel dinamikleri içinde, en yararlı olabilecek biçimde motive edilebilmesi için bilimsel yaklaşımların gerekli olduğu üzerinde durulacak olan bu çalışmada, kültürler arası iletişim ve farklı kültürlerin öğrenme ile ilişkisini ortaya koymak için sıklıkla çerçeve olarak kullanılan, Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Teorisi'nden yararlanılacaktır.

2. Kültürel Boyutlar Teorisi

Kültürel Boyutlar Teorisi, bir toplumda bulunan herhangi bir kurumun, bir örgütün, bir işletmenin veya bir bireyin kültürlerine özgü iletişim seviyelerini ölçmek için kullanılan ölçütlerin adıdır ve literatüre Geert Hofstede'nin adıyla girmiştir. Çalışma, bireysel kültürel tercihlerden ziyade ulusal kültürel tercihlere dayandırılmaktadır. Teoride, ulusal, bölgesel, örgütsel kültürel gruplaşmalar olduğu, bunun toplumların ve kurumların davranışları üzerinde etkileri olduğu, zaman içinde kalıcı olduğu ileri sürülmektedir.

Hofstede, kültürü üç seviyeli bir piramit ile açıklamaktadır: 1. “Evrensellik seviyesi” bireylere özgü özelliklerin en az olduğu seviyedir. Bütün toplumlarda olduğu kabul edilen, her bireyin doğuştan getirdiği norm ve kuralların yer aldığı basamak; 2. Bireyin ait olduğu, çevresinin norm ve kurallarının yer aldığı basamak; 3. Doğuştan kazanılan veya çevrenin kazandırdığı hiçbir kural ve normla ilgili olmayan kişinin

karakteri ve zihinsel yapısı ile ilgili olan bu nedenle de kişiler arasında farklılıkların en çok görüldüğü basamak (Bing, 2004).

Hofstede'nin ilk çalışmalarında, farklı toplumlarda, farklı şekillerde algılanan dört antropolojik boyut, Kültürel Boyutlar Teorisi'ni oluşturmaktadır. 1967 ile 1973 yılları arasında yürütülen ilk çalışmada, çok uluslu şirketlerin dünya çapındaki farklı kuruluşları arasındaki ulusal değerler farklılıklarına ilişkin ve her toplumun karşılaştığı temel sorunlara dayanan geniş bir anket çalışması yürütülmüştür. Bu anketlerde onlara iş ortamında oluşan sorunlara karşı nasıl davrandıkları, farklı uluslardan bireylerle nasıl çalıştıkları ve yöneticilere karşı tavırları hakkında sorular sorulmuştur. Farklı ülkelerdeki aynı tutum anketinde eşleşen 117.000 IBM çalışanın yanıtları karşılaştırılmıştır. Bu çalışma muhtemelen o tarihlerde, o zamana kadar çapraz veri tabanı elde edilen ilk çalışmalardan biri olma özelliği de taşımaktadır. Ulusal kültürler arasında gözlemlenebilen ve ölçülebilir farklılıklar, güç aralığı, bireycilik-çoğulculuk, erillik-dişlilik ve belirsizlikten kaçınma olmak üzere dört temel boyutta tanımlanmıştır. Kısa ve uzun vadeye dönüklük ve hoşgörü boyutları ise daha sonraki yıllarda eklenmiştir.

Elde edilen ilk sonuçları doğrulamak ve bunları daha geniş ve çevrelere yaymak için altı uluslararası çalışma daha yürütülmüştür. Bu çalışmalar, pilotlar, öğrenciler, yöneticiler, üst düzey tüketiciler gibi farklı grupları kapsamaktadır. Araştırma sonuçlarından elde edilen puanlarla boyutların değer puanları oluşturulmuştur. Ülkelerin değer puanlarını, coğrafya yakınlığı, ortak dil kullanımı, tarihsel arka plan, dinî inançlar, felsefi bakışlar ve siyasi sistemler gibi diğer ülkelerle farklılık oluşturabilecekleri, başka bir deyişle, bir ulusun kültürünün tanımına etki edebilecek her şey belirlemiştir.

1991'de bir başka çalışmada, Michael Harris Bond önderliğinde, Çinli çalışanlar ve yöneticilerle bir anket geliştirilmiş ve 23 ülkedeki öğrencilere uygulamıştır. Bu çalışmanın sonuçları Hofstede'yi, başlangıçta "Konfüçyüs Dinamizmi" olarak adlandırılan, beşinci boyutu eklemeye yöneltmiştir. Daha ileri çalışmalarda yapılmış ve orijinal boyutların bazılarını iyileştirmiştir. Son olarak da 2010 yılında, Michael Minkov'un Dünya Değerler Araştırması'nın 93 ülkeyi kapsayan veri analizi, Geert Hofstede'nin son olarak altıncı boyutu da belirlemesini sağlamıştır.

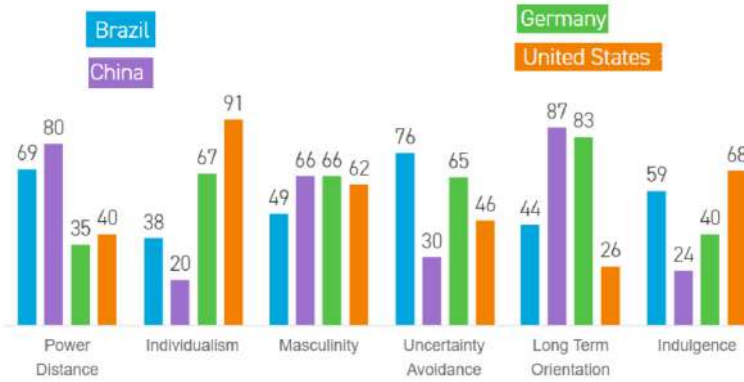
Teori günümüzde, özellikle kültürler arası psikolojik yaklaşımlar, uluslararası yönetim biçimleri ve kültürler arası iletişim farklılıkları araştırmaları başta olmak üzere çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Hofstede'nin ulusları farklılaştıran kültürlerin birimleri olarak ileri sürdüğü altı boyut şunlardır:

1. Güç aralığı
2. Bireycilik-Çoğulculuk
3. Erillik - Dişlilik
4. Belirsizlikten kaçınma
5. Kısa-uzun döneme dönüklük
6. Hoşgörü

Hofstede'in kültürel boyutları, farklı kültürlerde işletme, yönetim organizasyon, aile yapısı, eğitim, örgütler, bürokrasi, sağlık gibi birçok alanda ipuçları vermektedir. Bireyler hem sosyal hem iş yaşamlarında aldıkları kararlarda, davranış biçimlerinde, sorun çözme yöntemlerinde içinde buldukları kültürün etkisi altındadırlar. Çünkü bireyler, mensubu oldukları kültüre bağlı olarak ortaya çıkan sınırlandırmaların dışına çıkamamaktadır. Kültür, tarihsel ve felsefi bir ibare olduğu kadar söz konusu olduğu duruma göre bir çarpışma alanı da olabilmektedir.

Hofstede'nin geliştirdiği ve kültürel değerlerin ölçümünde kullanılan model literatürde kullanılan en yaygın model olmanın yanı sıra örgütsel kültürün, kültürler arası karşılaştırılmasına rehberlik eden en iddialı teorik model olarak da kabul görmektedir (Bakan, 2008).

Tablo 1. Hofstede'nin Kültürel Boyutlarıyla Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Almanya ve Brezilya Karşılaştırması

Kültürel Boyutlar Teorisi, her ne kadar farklı kültürlerin iş yapış biçimlerindeki farklılıkların modellendiği bir çalışma olsa da Hofstede (1997) de bireylerin tercih ettiği öğrenme tarzının kendi yerel kültüründen etkilendiğini ileri sürmektedir. Alanda yapılan diğer çalışmalarda da kültürün öğrenme sürecini belirleyen önemli bir bileşen olduğu desteklenmektedir (Tuna, 2003; Dinçer ve Şahinkaya, 2011).

Öğrenme ortamı, öğrencilerin öğrendiği çeşitli fiziksel yerleri, bağlamları ve kültürleri ifade eder. Öğrenme ortamlarının boyutları, operasyonel özellikler; öğrencilerin, öğretmenlerin, eğitimcilerin, personelin ve topluluğun kültürel özellikleri; öğrenme stilleri, pedagoji, çevrimiçi ve karma öğrenme gibi modern öğrenme stilleri olarak sıralanabilir. Bu açıdan ele alındığında dil öğrenme ortamları da çok kültürlü boyutlara sahiptir. Çünkü dil öğrenme ortamı, kültürel boyutların maksimum etkisinin beklenebileceği bir alandır (Alqarni, 2022). Örneğin yeni öğrenilen bir dilde, kültürel farklılıklar, kişilerin genel olarak da soru üretme ve sorgulama konusunda cesaret kazanmalarında veya cesaretlerinin kırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Hindistan'da bir öğrencinin öğretmenine soru sorması, neredeyse öğretmenine meydan okuması anlamına gelmektedir ki kültürel anlamda bu kabul görmeyecek bir toplumsal davranıştır. Farklı güç seviyelerindeki

bireylerin, aralarındaki ayrımı gösteren bu boyutun yüksek olması güçlü olanların ayrıcalığını gösterir. Böyle toplumlarda çocuklara/çalışanlara itaat etmeleri öğretilir, değişimler zorlama ile olur. Latin Amerika, Afrika, Asya yüksek güç mesafesi için örnek olabilecek ülkelerdir ve buralarda soru sorma sorgulama güce itaatsizlik olarak adlandırılacağı için kişiler soru sormaktan kaçınır. Güç mesafesi düşük olan olan İskandinavya, Avustralya gibi toplumlarda ise bireyler soru sormaya, sorgulamaya cesaretlendirilir.

Kültürel Boyutlar

Aşağıda Hofstede'nin teorisini oluşturan kültürel boyutlar ve boyutlara ilişkin olan bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. Güç Mesafesi Boyutu

Güç, her toplumda eşit mesafede değildir. Teoriye göre, bir kültürde güç mesafesi yüksek ise güç dağılımı eşit değildir; ailede büyükler ve toplumda liderler otoriterdir ve sorgulanamaz. Güç dağılımı zayıf olan kültürlerde ise otorite de düşüktür, katılımcı bir yönetim tarzı benimsenir (Hofstede ve Minkov, 2010, akt Karadağ, 2010).	
Yüksek Güç Aralığı	Düşük Güç Aralığı
Otorite gücü olan kişilerin önemli oranda güce sahip olması gerektiğine inanılır. Örnek: Malezya, Meksika, Suudi Arabistan.	Otorite gücü olan kişilerin diğerlerinden önemli oranda güce sahip olması gerektiğine inanılmaz. Örnek: Avusturya, İsrail, Danimarka, İrlanda, Norveç, İsveç.

Tablo 3. Belirsizlikten Kaçınma Boyutu

Belirsizliklerden kaçınma, her toplumda eşit derecede değildir. Belirsizlikten kaçınan toplumlarda iş güvencesi, ekonomik durum önemlidir. Kurallar ve düzenlemeler ayrıntılı ve açık olarak ifade edilmelidir, risk alma düşüktür. Bu sebeple de çalışanlarda geleceğe yönelik endişe ve iş stresi seviyesi yüksektir (Hofstede, 2011, akt., Öncül vd., 2016).	
Yüksek Güç Aralığı	Düşük Güç Aralığı
Belirsizliği sınırlamak için kurallara ihtiyaç duyulmaktadır. Örnek: Yunanistan, Portekiz, Uruguay, Japonya, Fransa, İspanya.	Belirsizliği sınırlamak için kurallara az ihtiyaç duyulmaktadır. Örnek: Singapur, Jamaika, Danimarka, İsveç, İngiltere.

Tablo 4. Bireycilik-Çoğulculuk Boyutu

<p>Her toplumda bireylerin olaylar karşısında “ben” ve “biz” tavrını gösterme derecesi aynı değildir. Bireysel düşünceye sahip olunan toplumlarda bireyler için kendi ve yakın çevresinin çıkarlarını korumak önemlidir. Hem sosyal hem iş yaşamında çıkarlar, diğer çevrelerin çıkarlarından önce gelmektedir. Çoğulcu düşünce yapısına sahip toplumlarda ise toplumsal çıkarlar önplanda tutulur ve bir topluluk hâlinde yaşamaya değer verilir (Hofstede, 1984, akt. Karadağ, 2020).</p>	
Yüksek Güç Aralığı	Düşük Güç Aralığı
<p>Bireysel çıkarlar, grup menfaatlerine göre önceliklidir.</p> <p>Örnek: Amerika, Avustralya, İngiltere, Hollanda, İtalya, İskandinav Ülkeleri.</p>	<p>Grup çıkarları, bireysel menfaatlere göre önceliklidir.</p> <p>Örnek: Japonya, Kore, Endonezya, Pakistan, Latin Amerika.</p>

Tablo 5. Erillik-Dişillik Boyutu

<p>Her toplumda cinsiyete biçilen rollerin tercih derecesi aynı değildir. Kimi toplumlarda baskınlık, saldırganlık gibi erkeklik kalıpları; kimi toplumlarda şefkat, empati, duygusallık gibi kadınlık kalıpları daha ağır basmaktadır. Yüksek erillige sahip kültürlerde bireyler iş hayatında başarı, kazanç, tanınma, ilerleme ve meydan okuma gibi güç belirtilerine sahip olma eğilimindedirler. İnsanlar daha iddialıdır ve bireysel ihtiyaç-duyguları için daha az endişe duyarlar. Dişillik derecesine yaklaşıldıkça “işbirliğine yatkınlık, alçakgönüllülük, zayıflara önem verme ve yaşam kalitesine önem verme ağır basmaktadır. Eril kültürlerde yöneticilerin çalışanlarla iyi bir ilişkisi vardır, İş birliği ve istihdam güvenliği son derece değerlidir. Çatışmalar görüşmelerle çözülür. Dişil kültürlerde hizmet, danışmanlık ve ulaşımda avantajlar sağlanır (Rajh vd., 2016, akt. Karadağ, 2010).</p>	
Yüksek Güç Aralığı	Düşük Güç Aralığı
<p>Erillik: Mal, para ve kişisel amaçlar değerlidir.</p> <p>Örnek: Japonya, Avusturya, İtalya, İsviçre, Meksika.</p>	<p>Dişillik: Güçlü sosyal bağların, yaşam kalitesini iyileştiren zenginlikler değerlidir.</p> <p>Örnek: İsveç, Norveç, Hollanda, Kostarika.</p>

Tablo 6. Uzun - Kısa Döneme Dönüklük

Toplumların karar alırken ve bunları gerçekleştirirken göze aldıkları süreler aynı değildir. Uzun döneme eğilimli olan ülkelerde, planlama daha uzun bir zaman alır. Örneğin uzun dönem eğilimi olan şirketler, çalışan eğitim ve gelişimine önemli yatırımlar yapmaya isteklidir (Rajh, vd., 2016.). Kısa döneme dönüklük, geleneklere saygı duyulduğunu ve sürdürüldüğünü bunun yanında kararlılığa değer verildiğini göstermektedir.	
Yüksek Güç Aralığı	Düşük Güç Aralığı
Uzun döneme yönelimli: Gelecek yönelimlidir. Kendini adama, çalışkanlık ve tasarruf değer görür. Örnek: Çin, Kore, Japonya, Brezilya.	Kısa döneme yönelimli: Geçmiş ve şimdiki zamana yönelimlidir. Gelenekler ve toplumsal zorunluluklar değer görür. Örnek: Pakistan, Nijerya, Filipinler, Rusya.

Tablo 7. Hoşgörü Boyutu

Hoşgörü boyutu, diğer beş boyutta ele alınmayan yönler odaklanmaktadır ve literatürde “mutluluk araştırması” olarak da bilinmektedir (Hofstede, 2011). Gösterişe önem veren toplumlar, bireylerin kendilerini beğenme ve para harcama isteklerine karşı hoşgörülüdür. Hoşgörüde kısıt olan olan toplumlar, bu tür doygunluğun dengelenmesi ve düzenlenmesi gerektiği inancındadırlar. Hoşgörü boyutu yüksek olan toplumlarda daha fazla israf ve savurganlığa sahip bir yaşam tarzı benimsemektedirler. Hoşgörü kısıtlanmış toplumlarda ise israf ve savurganlığı en aza indirilen bir yaşam tarzı benimsemektedir (Disli, vd., 2016, akt. Karadağ, 2020).	
Yüksek Güç Aralığı	Düşük Güç Aralığı
Yüksek dereceli hoşgörü: Güney ve Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Sahra Altı Afrika'nın bazı kısımları. Anglo dünyasında ve Kuzey Avrupa'da en yüksektir. Akdeniz Avrupası orta derecede yüksektir.	Düşük dereceli hoşgörü: Doğu Avrupa, Asya ve Müslüman ülkeler Kısıtlama çoğunlukla Doğu Asya ve Doğu Avrupa'da bulunur.

Hofstede'nin bu çalışması çok sayıda çalışmaya kaynaklık ettiği gibi çeşitli açılardan da eleştirilmiştir. Öncelikle kültürü milletle eşitlemek tartışmalı bir nokta olarak ileri sürülmüş, aynı ulusta farklı kültürlerin varlığını kabul etmemek Hofstede boyutlarının ciddi bir dezavantajı olarak gösterilmiştir. Eğitime ilişkin olarak da okula özgü davranış ve yaş faktörlerin tarafından yeterince araştırılmadığı eleştirilmektedir (Alqarni, 2022). Hofstede'nin de kültürel boyut endeksleri için bazı ülkeleri kesin olarak kategorize etmekte zorlandığı ve “orta değer” birimini belirlediğine dikkat çekilmektedir.

Diğer yandan Hofstede'nin bu çalışması ciddi sayıda çalışmada çerçeve olarak kullanılmaktadır. Örneğin, kültürel açıdan farklı öğrencilere yönelik çevrimiçi derslerin tasarlanmasında dikkate alınması gereken güç mesafesinin etkisini değerlendir-

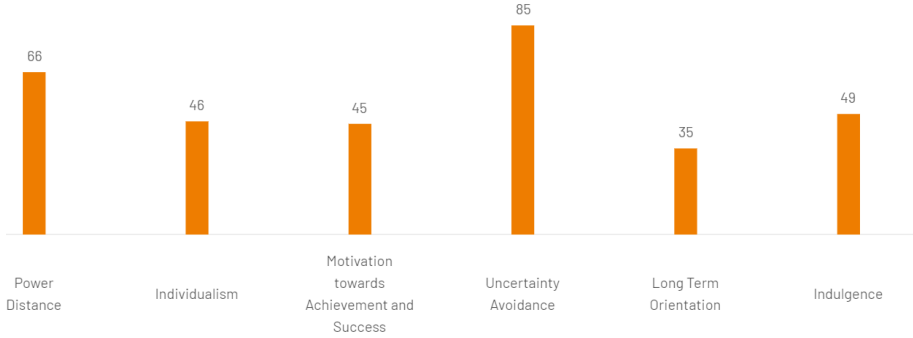
mek amacıyla Wang (2007) tarafından çoklu yöntemlerin kullanıldığı bir çalışma yapılmıştır. Güç mesafesinin öğrencilerin öğretmenlerinden yardım istemelerini etkilediği görülmüştür. Amerikalı grup yardım için öğretmenlerine başvurma konusunda oldukça rahattır. Koreli grup bunu yaparken daha tereddütlüdür. Çinli öğrencilerin sınıf mevcudunun büyük olması, öğretmenleriyle etkileşim kurma fırsatlarını sınırlamıştır ve öğretmenlere yaklaşırken kendilerini düşük düzeyde rahat hissettiklerini ifade etmişlerdir. Belirsizlikten kaçınma puanları yüksek olan kültürlerle ait öğrenciler açıklama aramakta veya sorular sormaktadır (Alqarni, 2022).

2012’de “The Hofstede Center” kurulmuştur. Merkez’in çalışmaları arasında talepler doğrultusunda 6 boyuta göre ülke, şirket ya da bireysel puanlarının belirlenmesi ve raporlarının hazırlanması bulunmaktadır. Bireyler yaşadıkları ülke ile gidecekleri, eğitim alacakları ya da çalışacakları ülke arasındaki uyumu, bir ücret karşılığında rapor olarak alabilmektedir. Bu raporlamada kullanılan puanlar, Cultur Compass Anketi ile oluşturulmaktadır. Cultur Compass Anketi’nde yer alan 42 sorudan sonra 6 boyutlu modele göre geri bildirimler alınabilmektedir. Hofstede Merkezi İnternet Sitesinde kültürel boyutlarda dört ülkeye kadar karşılaştırmalar yapabilen bir uygulama da bulunmaktadır. Merkezde, araştırmalar yapılmakta, çok uluslu şirket yöneticileri, eğitim kurumları için müşterilerine, öğrencilerine ilişkin kültürel raporlar hazırlamakta, eğitimler verilmektedir.

4. Kültürel Boyutlar Teorisine Göre Türkiye

Aşağıda altı kültürel boyutta Türkiye’nin puanları görülmektedir.

Şekil 2. Hofstede Kültürel Boyutları çerçevesinde Türkiye puanları

Yukarıdaki şekilde görülen Türkiye puanlarının açıklamaları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Dinçer, G.D., 2017).

Tablo 8. Kültürel Boyutlar Çerçevesinde Türkiye Puanlarının Açıklamaları

Kültürel Boyut	Türkiye Puanı	Açıklama
Güç Aralığı	66	Bağımlı, hiyererşik bir yapısı vardır. Üstlere genellikle ulaşamaz.Güç, merkezidir. Ailelerde de aynı yapı görülebilir. Elde edilen puana göre Türkiye’de güç mesafesi yüksektir.
Bireycilik-Çoğulculuk	46	Çoğulcu bir toplumdur. “biz” kavramı önemlidir. Aile ve ilişkili olunan diğer gruplarla bağlılık önemlidir ve “kayırmacılık” görülür. Elde edilen puana göre Türkiye çoğulcu bir yapıya yakındır.
Erillik-Dişillik	45	Toplum içinde uzlaşma ve ezilenlere sempati gibi kültürün yumuşak yönleri değerlidir ve kabul görür. Özel hayatta ve iş yaşamında çatışmalardan kaçınılır, uzlaşma önemlidir. Türkiye’nin puanı ile orta seviyelerde bir özellik taşıdığı görülmektedir. 45 puan ile dişil özelliklerin ağır bastığı söylenebilir.
Belirsizlikten Kaçınma	85	Belirsizlikten kaçınma boyutundaki puan, oldukça yüksektir. Kaygıyı azaltabilmek için birçok ritüel kullanılır. Hem dinî konularda hem de gerginliği azaltmak amacıyla Allah’ın çok sık kaynak, dayanak gösterildiği görülmektedir.
Uzun ve Kısa Döneme Dönüklük	35	46 puan ile kısa ve uzun döneme dönüklük boyutunda Türkiye’nin ortalama bir seviyede olduğu ancak kısa döneme daha yakın olduğu söylenebilir.
Hoşgörü	49	49 puan ile hoşgörü boyutunda Türkiye’nin ortalama bir seviyede olduğu ancak kısıtlılığa daha yakın olduğu söylenebilir.

Kültürel Boyutlar teorisindeki boyutları Türkiye’de bulunan yabancı nüfus açısından incelediğimizde, aşağıdaki sonuçlar elde edilmektedir:

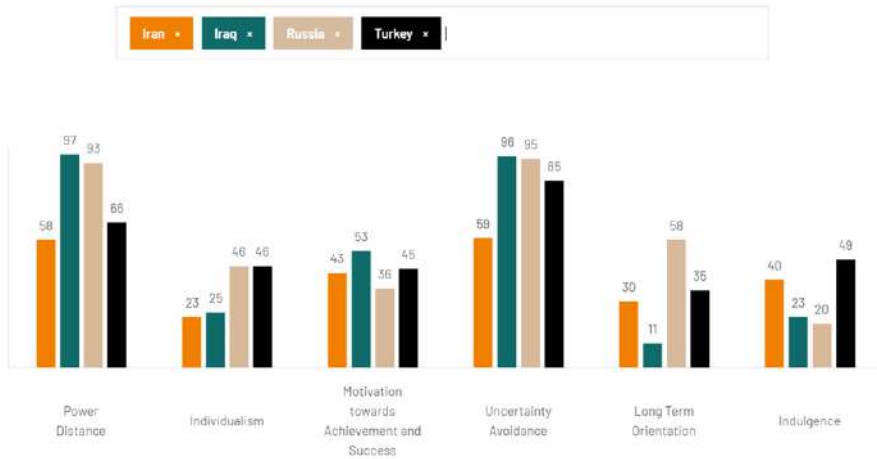
Tablo 9. 2020-2021 Yıllarında Türkiye'deki Yabancı Nüfus

A	B	C	D	E	F	G	H
Vatandaşlık ülkesine göre yabancı nüfus, 2021, 2022							
Foreign population by country of citizenship, 2021, 2022							
	2021			2022			
Vatandaşlık Ülkesi Country of citizenship	Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female	Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female	
Toplam-Total	1 792 036	890 857	901 179	1 823 836	902 124	921 712	
Irak-Iraq	322 015	166 675	155 340	275 305	140 973	134 332	
Afganistan-Afghanistan	183 567	106 625	76 942	186 150	109 123	77 037	
Rusya Federasyonu-Russian Federation	66 786	25 170	41 616	151 049	75 080	75 969	
İran-Iran	128 883	64 747	64 136	117 026	56 827	60 199	
Türkmenistan-Turkmenistan	123 965	65 140	58 825	116 447	59 037	57 410	
Almanya-Germany	102 592	50 203	52 389	110 453	54 532	55 921	
Suriye-Syria	104 554	56 555	47 999	99 360	51 385	47 975	
Azerbaycan-Azerbaijan	68 562	31 490	37 072	68 884	31 558	37 326	
Özbekistan-Uzbekistan	71 145	23 085	48 060	61 754	18 691	43 063	
Ukrayna-Ukraine	23 377	5 225	18 152	50 357	13 977	36 380	
Kazakistan-Kazakhstan	39 454	15 927	23 527	45 530	18 845	26 685	
Mısır-Egypt	34 162	19 655	14 507	33 040	18 618	14 422	
Filistin-Palestine	28 027	17 086	10 941	26 278	15 523	10 755	
Kırgızistan-Kyrgyzstan	26 541	7 101	19 440	24 485	7 122	17 363	
Ürdün-Jordan	23 656	13 977	9 679	22 733	13 068	9 665	
Libya-Libya	24 188	13 948	10 242	21 677	12 385	9 312	
Avusturya-Austria	19 900	10 786	9 134	21 311	11 525	9 786	
Somali-Somalia	28 081	14 522	13 559	20 906	10 544	10 362	
Yemen-Yemen	18 094	11 215	6 879	19 099	11 757	7 342	
Fas-Morocco	20 620	5 079	15 441	18 482	3 953	14 529	
Birleşik Krallık-United Kingdom	16 440	8 239	8 201	17 193	8 777	8 416	
Çin-China	20 486	11 965	8 521	16 880	9 538	7 342	
Bulgaristan-Bulgaria	15 426	6 534	8 892	16 612	7 347	9 265	
Pakistan-Pakistan	17 290	11 681	5 599	16 505	10 549	5 956	
Gürcistan-Georgia	19 276	3 864	15 412	14 680	2 839	11 841	

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685>

Yukarıdaki tabloya göre Türkiye'deki Iraklı, İranlı ve Rusların Kültürel Boyutlarda Karşılaştırılması aşağıdaki gibidir:

Şekil 3. Türkiye'deki Iraklı, İranlı ve Rusların Kültürel Boyutlarda Karşılaştırılması

5. Kültürel Boyutlar Çerçevesinde Türkiye ve Balkan Ülkeleri

Balkanlar; Avrupa kıtasının güneydoğu kesiminde, İtalya Yarımadası'nın doğusu, Anadolu'nun batısı ve kuzeybatısında yer alan coğrafi ve kültürel bölgedir. Balkan Yarımadası olarak da adlandırılan bu bölge, *Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Kosova, Karadağ, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Moldova* sınırlarıyla tarif edilebilir.

Şekil 4. Balkan ülkeleri

Kültür açısından bakıldığında, Balkanların içinde bulunduğu, Batı kültürü, dünya-daki en etkili kütür alemi olarak tanınmaktadır. Asya ve Avustralya Kıtası dışında Güney ve Orta Amerika'da da etkilidir. Kendi içerisinde üçe ayrılabilir. Kuzey Avrupa kültürü, İskandinav ülkelerinde (*Danimarka, İsveç, İzlanda, Norveç, Finlandiya*) görülür. *Fransa, Almanya ve İspanya*, Batı Avrupa kültürünün adetlerini ve geleneklerini devam ettirmektedir. *Slovakya, Ukrayna ve Bulgaristan* gibi ülkelerde ise Doğu Avrupa kültürü yaygındır. Aşağıdaki tabloda Türkiye ve bazı Balkan ülkelerinin kültürel boyutlarının puanları verilmektedir:

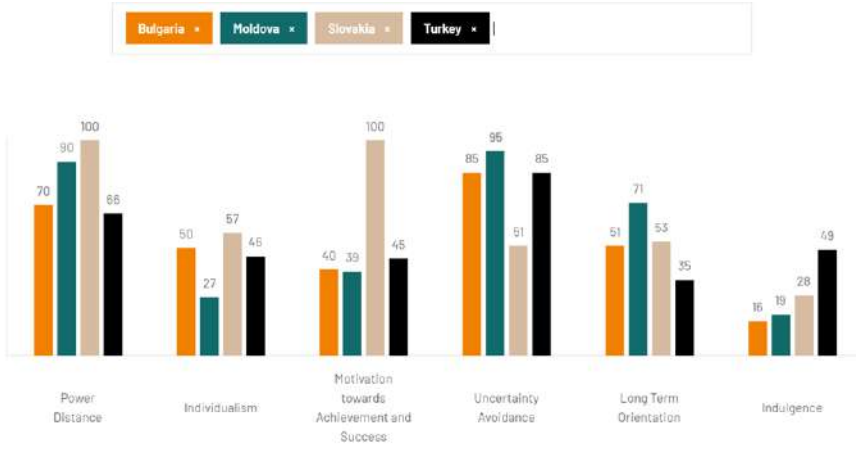
Tablo 10. Türkiye ve Bazı Balkan Ülkelerinin Kültürel Boyut Puanları

	Türkiye	Bulgaristan	Moldova	Slovakya	Yunanistan	Hırvatistan
Güç Mesafesi Aralığı	66	70	90	100	60	73
Bireycilik-Çoğulculuk	46	30	40	52	35	33
Erillik-Dişillik	45	40	40	100	57	40
Belirsizlikten Kaçınma	85	85	90	51	100	80

Kısa-Uzun Döneme Dönüklük	35	69	71	77	45	58
Hoşgörü	49	16	19	28	50	33

Yukarıdaki tabloda Türkiye ile *Bulgaristan, Moldova, Slovakya, Yunanistan ve Hırvatistan* Kültürel Boyutlar teorisinde tanımlanan 6 boyutta karşılaştırılmaktadır. Türkiye'nin karşılaştırıldığı Balkan ülkelerinden denk düştüğü tek ülke *Bulgaristan* ve *Belirsizlikten Kaçınma Boyutu*'dur. *Erillik-Dişlilik Boyutu*'nda *Slovakya* ile uzaklığı en dikkat çeken karşılaştırmalardan biri olarak gösterilebilir. Yine *Hoşgörü Boyutu*'nda *Türkiye ile Bulgaristan* ve *Yunanistan*'ın uzak mesafelerde olduğu söylenebilir. Aşağıdaki tabloda Türkiye ile *Bulgaristan, Moldova, Slovakya, Yunanistan ve Hırvatistan* karşılaştırmalı olarak verilmektedir:

Şekil 5. Türkiye ve bazı Balkan ülkelerinin karşılaştırmalı kültürel boyutları

Sonuç

Geert Hofstede'nin 1980'lerde 50'den fazla ulusal kültür üzerinde çalışmalar yaparak geliştirdiği "Kültürel Boyut Teorisi" kültürel değerlerin davranışları etkilediğini ileri sürmekte ve belli bir kültür etkisindeki bireylerin, yine aynı ya da benzer şekillerde davrandığını açıklamaya yarayan bir çerçeve ortaya koymaktadır. Boyutların açıklamalarına bakıldığında otoriteye olan güç aralığının, diğer boyutları da etkilediğini, zemin hazırladığını ve belirleyici olduğunu söyleyebiliriz.

Sözü edilen kültürel boyutların tespiti oldukça zordur ancak boyutların sayısallaştırılması, bölgeler arası karşılaştırmalar yapılmasına ve sadece ülkeler arasındaki değil tüm bölgeler arasındaki farklara ilişkin bir imaj elde edilmesine olanak tanımaktadır ve yararlanılması gerekmektedir.

Eğitim ve öğretim ortamlarının çok kültürlü yapısı, özellikle bazı ülkelerde, özellikle çevrimiçi öğrenmede, özellikle dil öğretiminde hızla büyümektedir. Günümüzde eğitimcilerin ve öğretim tasarımcılarının kültürel açıdan duyarlı ve kültürel açıdan

uyarlanabilir öğretim içeriği sunma becerilerini geliştirmeleri zorunlu hâle gelmiştir.

Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Teorisi temel alınarak, Türkiye'nin diğer ülkelerle karşılaştırılma sonuçlarına bakıldığında, ilişkide bulunulan kültürlerin birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. Dil öğretiminde de bir kültürü eksiksiz öğretmek ya da tam olarak aktarabilmek mümkün değildir. Öncelikle yapılması gereken kültürlerin tanınmasının sağlanmasıdır. Bu, başka bir kültürü tanımak, kültür değiştirmek anlamına gelmemektedir. Farklı kültürlerden insanların alışkanlık ve beklentilerinin de ne kadar değişik olabileceğini görebilmek dil öğretimini de büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

Çok kültürlü ortamlarda, kültürler buluştuğunda, kültürel boşluklar doğmaktadır. Bu ortamlarda iletişimsel belirsizliğin azaltılması ve ortak anlamın inşası gerekmektedir. Bu gereklilikler, Türkçe öğretiminin arkasında, kültürler arası alanda geniş bir arka plan daha olması gerektiğini göstermektedir. Eğitimde her zaman bu taraftan başlayarak karşı tarafa ulaşmak zordur ve zaman alır. Öteki tarafa, onun şartları da bilinerek yola çıkılırsa ulaşılabilir. Benim dilimin bugünkü düzeyi benim öğrencilerim için öteki yakadır. Benim dil bilgim benim, bu dil bilgimin içinde olduğu kültür benim kültürümün gerçekliğidir. Onları benim dilime, benim kültüreme getirebilmek için onların kültürel gerçekliğini de tanımak en azından göz önünde bulundurmak zorundayım. Bu anlamda Türk kültürel değerlerinin diğer kültürel değerler içindeki yerini görmek, karşılaşılmaması muhtemel diğer kültürel değerleri tanımak, anlamak ve anlatmak, potansiyel yanlış anlaşılımları tanımak, anlamak ve anlatmak gibi çok kültürlü ortamlarda öğrenmeyi etkileyecek yeterliklerin öğrencilere kazandırılması önem taşımaktadır.

Bir dil öğretim sürecinin başarılı olabilmesi için öncelikle uğruna işe koşulduğu hedef dile hizmet edici, öğrenende beklenen davranışları geliştirici nitelikte olması gerekir. Dil öğretiminde, öğrenme süreci öğrencinin, öğrenme gücünü aşıyor ya da ona uzak geliyorsa onda istenmedik izler bırakabilir. Süreçte öğrenenin zekası, yetenekleri, ilgileri, alışkanlıkları ve tutumları kadar onun motivasyonu da önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle iyi bir dil öğreticisi de alan ve öğretim bilgisinin eşgüdümlü olarak verilmesiyle yetiştirilebilecektir.

Geleneksel öğretmen öğrenci ilişkisinin dikkatli bir analizi yapılırsa bu ilişkinin temelini anlatı üzerine kurulu olduğu görülecektir. Anadili ile aktarılan her konu, anlatı sürecinde hareketsiz ve durağandır. Dil öğretimi derslerinde ise öğretici, öğrencilerin o güne kadarki var oluşlarından çok farklı açıklamalar yapmaktadır. Öğretmen hedef dilde iletişim sağlamak için öğrencinin anadilinin ve düşüncesinin içinde biçimlendiği kodları çözmek, yapısal koşulları tanımak, anlamak zorundadır. Böylelikle, öğreticinin de öğrencilerin de içinde buldukları durumun derinlemesine bilincine varmasıyla birlikte dönüşümleri de sağlanmış olacaktır.

Tam bu noktada soruyu genişleterek tekrar sormak gerekmektedir: "Türkçe öğrenenlerin, kendilerinin ve hedef dilin kültürel dinamikleri içinde, en yararlı olabilecek biçimde motive edilebilmesi için hangi yaklaşımların gerekli olduğu ve bu

yaklaşımları uygulayacak öğretmenlerin nasıl olması, nasıl yetiştirilmesi konularında bilimsel ve doyurucu bir cevabımız var mı?”.

Kaynaklar

- Alqarni, A.M. (2022). Hofstede’s Cultural Dimensions In Relation To Learning Behaviours And Learning Styles: A Critical Analysis Of Studies Under Different Cultural And Language Learning Environments, *Journal of Language and Linguistic Studies*, 18(Special Issue 1), 721-739.
- Bakan, İ. (2008). “Örgüt Kültürü” ve “Liderlik” Türlerine İlişkin Algulamalar ile Yöneticilerin Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması, *KMU İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(14), 1-28.
- Bing, J. W. (2004). Hofstede’s Consequences: The Impact of His Work on Consulting and Business Practices, *The Academy of Management Executive*, 80(87), 1993-2005.
- Demirel, Ö. (2010). *Yabancı Dil Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dinçer, G.D. (2017). *Açık ve Uzaktan Öğrenme Bağlamında Kültürel Boyutlar Teorisi, Açık ve Uzaktan Öğrenmede Bireysel Farklılıklar*, V. Yüzer (ed.), Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Dinçer, S. ve Şahinkayası, Y. (2011). A Cross-Cultural Study of ICT Competency, Attitude and Satisfaction of Turkish, Polish and Czech University Students. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 10(4), 31- 38.
- Dişli, M., Ng, A. ve Askari, H. (2016). Culture, Income, and Co2 Emission, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 62, 418-428.
- Gökalp, Z. (1987). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gregersen, H. (2018). *Questions Are the Answer: A Breakthrough Approach to Your Most Vexing Problems at Work and in Life*, Harper Business.
- Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrath, D. ve McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji*. (İ. D. E. Sarıoğlu, Çev.), Kaknüs Yayınları.
- Hofstede, G. (1980). Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Broad?. Organizational Dynamics, Surfimer, AMACOM, a division of American Management Associations. All rights reserved. 0090-2616/80/0014-0042/\$02.00/0.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., Ve Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. McGraw-Hill.

- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1-25.
- Karadağ, D. (2020). *Hofstede'nin Kültürel Boyutları Kapsamında Turizm Çalışanlarında Bölgesel Farklılıkların Güçelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kleinman, A. ve Benson, P. (2006). Anthropology in The Clinic: The Problem Of Cultural Competency and How to Fix it, *PLOS Medicine*, Vol. 3 Issue 10.
- Öncül, M.S., Deniz, M. ve İnce, A.R. (2016). Hofstede'nin Örgüt Kültürü Modelinin Potansiyel Girişimcilerin Yetiştirdiği Çevresel Özellikler Kapsamında Değerlendirilmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 255-269.
- Sargut, S. A. (2015). *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*. Ankara: İmge Yayınları.
- Şeşen, H. (2015). *Örgüt Kültürü*. Sığı, Ü. ve Gürbüz, S. (Ed.), *Örgütsel Davranış içinde* (S. 596-633). İstanbul: Beta Yayınları.
- Rajh, E., Budak, J., ve Anić, I. D. (2016). Hofstede's Culture Value Survey in Croatia: Examining Regional Differences. *Društvena Istraživanja: Časopis Za Opća Društvena Pitanja*, 25(3), 309-327.
- Trompenaars F. Ve Hampden-Turner, C. (1997). *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business*. Second Edition. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Tuna, M. E. (2003). *Cross-cultural differences in coping strategies as predictors of university adjustment of Turkish and US students* (Doctoral dissertation, METU).
- Ülbeği, G. D. (2017). *Örgütsel Alt Kültürler*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Wang, M. (2007). Designing Online Courses that Effectively Engage Learners From Diverse Cultural Backgrounds. *British Journal of Educational Technology*. 38(2), 294-311. Doi:10.1111/j.1467-8535.2006.00626.x.
- <https://barishaznedar.wordpress.com/2018/11/18/hofstede-biz-turkleri-cozmu-za-ten-bolum-2/>
- <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool?countries=syria%2C-turkey>
- <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool?countries>

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ B2 VE C1 SEVİYE DERS KİTAPLARININ SÖZ VARLIĞI VE KÜLTÜR AKTARIMI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Mesut GÜN¹
Elif ALKAN²

Özet

Toplumun temel yapı taşıını oluşturan, yıllar boyu çeşitli aktarımlar yoluyla büyümeye ve yenilenmeye açık bir olgu olan dil, kültürle birlikte hareket etmektedir. Toplumlar birbirleriyle maddi ve manevi birçok alışverişte bulunarak var olmuşlardır. Her geçen gün içerisinde dil, kendisini yenilemiştir.

Araştırmada, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde kullanılan Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler İçin Türkçe Ders Kitabı'nın B2 ve C1 seviye ders kitapları içerisinde yer alan okuma metinleri incelenmiştir. Nitel bir araştırma olan bu çalışmada, doküman analizi kullanılarak ders kitaplarında yer alan okuma metinleri, belirlenen alt problemler kapsamında incelenmiştir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde sözcük varlığı unsurlarından kalıp sözlerin, kültür aktarımı açısından nasıl ele alındığını belirlemektir.

Araştırma içerisinde Türkçe ve Türk kültürü aktarımı kapsamında incelenen okuma metinlerinde, ilgili konuların sınırlı bir şekilde yer aldığı, incelenen metinlerin genel kültür içeriğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda hazırlanan ders kitaplarının metin içeriklerinin gözden geçirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dil, söz varlığı, kültür, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi.

1 Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, mesutgun07@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9663-1066.

2 Lisansüstü Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, ealkaann@gmail.com, ORCID: 0009-0002-1209-0501.

ANALYSIS OF VOCABULARY AND CULTURAL TRANSFER IN TURKISH TEXTBOOKS FOR FOREIGNERS AT B2 AND C1 LEVELS

Abstract

Language, which forms the basic structure of society and is a phenomenon open to growth and renewal through various transmissions over the years, acts together with culture. Societies have existed by making many tangible and intangible exchanges with each other. Language has renewed itself with each passing day.

In the study, the reading texts in the B2 and C1 level course books of Yeni İstanbul Turkish Textbook for International Students, which is used in the process of teaching Turkish as a foreign language, were analyzed. In this study, which is a qualitative research, the reading texts in the textbooks were analyzed within the context of the sub-problems determined by using document analysis. In this context, the aim of the study is to determine how phrases, one of the elements of vocabulary, are handled in terms of culture transfer in the process of teaching Turkish as a foreign language.

In the reading texts analyzed within the context of transfer of Turkish and Turkish culture in the research, it was determined that the related topics were included in a limited way and the texts analyzed had general knowledge. In this context, it is recommended to review the text content of the textbooks prepared.

Keywords: Language, vocabulary, culture, Teaching Turkish as a foreign language.

1. Giriş

İnsanlığın gelişmesiyle birlikte toplumların temel taşı olan kültür, zaman içerisinde dil ile bütünlük kurarak yüzyıllar boyu birbirlerini beslemişlerdir. Dünya üzerindeki varlığından itibaren insanlar öğrendiklerini, deneyimlediklerini, duyduklarını ve gördüklerini, bir sonraki nesle aktarma ihtiyacını içgüdüsel olarak hissetmiştir. Bu güdüden yola çıkarak bir arada yaşayan insan topluluklarının kültür çatısı altında birleştikleri söylenebilir.

Toplumlar içerisindeki kuşak anlayışından hareketle kültür olgusu altında dil ile yapılan iş birliklerinin nesillere yansımaları şu şekilde belirtmek mümkündür: “Kültür toplumların bilgi ve yaşantı birikimleridir. Bu bilgi ve deneyimleri daha sonraki kuşaklara aktaran dildir; onun için dil ile kültür birbirine ayrılmaz bir biçimde bağlıdır” (Kıran ve Ezidiler Kıran, 2018).

Bir başka anlatım içerisinde kültür ile ilgili soyut bir bakış açısı ele alınmıştır: “Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığıdır. Kültür, belli bir toplumun kendisidir. Kültür, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir. Kültür, bir insan ve toplum teorisidir” (Güvenç, 1973).

Bu ifadelerden yola çıkarak kültürün, her daim insanla bir arada olduğunu, aktarıma ve gelişmeye açık bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. Türk kültürü çerçevesinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi sürecinde dil ve kültür kavramları birlikte hareket etmektedirler.

Kültürün insandan doğma ve nesilden nesle aktarılabilir olduğuna dair şunlar söylenebilir: “Kültür öğrenilir ve öğretilir: Hangi anlamda olursa olsun kültür, insan yarattığı için öğretilir ve aktarılabilir bir özelliğe sahiptir. Her insan belli bir toplumda doğar ve ilk öncelikle bu toplumun kültürünü öğrenir” (Çüçen, 2005).

Dili kültürden kültürü dilden ayırmadan öğretim süreci içerisinde öğrenen bireye, toplumun kültürel yapısı ve öğelerini anlatmanın öğrenme sürecini kalıcı ve etkili bir hâle getireceği belirtilebilir. Bu kapsamda dil ile ilgili şunları söylemek mümkündür: “İnsanoğlunun dili yalnız, onun konuşabilmesi, düşündüğünü başkalarına iletebilmesi demek değildir. Dil dediğimiz düzen insanın gözüdür, beynidir; düşüncesi, ruhudur. Ama insan beyninin nasıl gizli yönleri, bilinmeyen noktaları varsa, dilin de çözümlenemeyen, apaçık ortaya konamayan birçok yönü vardır” (Aksan, 2017).

Bu görüşten yola çıkarak Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde inceleme alanı Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler İçin Türkçe Ders Kitabı içerisinde, okuma metinlerindeki söz varlığı ve kültürel unsurların varlığı hakkında değerlendirme yapılmıştır.

B2 ve C1 seviye ders kitapları içerisindeki okuma metinleri kapsamında, metinler içerisinde yer alan söz varlığı unsurlarından kalıp sözlerin incelemesi ele alınmıştır. Dil bağlamında, metin içerisinde söz varlığı öğelerinin kültür aktarımı açısından önemine değinilmiştir.

Bütün bir yapıya sahip olan dil ve kültür; aynı zamanda dil kullanımı sürecinde, kültürel öğelerin aktarımında, dilin söz varlığından yararlanılmasında, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde öğrenen açısından sürecin daha etkin ve kalıcı bir biçimde ilerlemesi aşamasında kolaylık sağlamaktadır. Bir kültür aktarıcısı olan dil, okuma metinleri bağlamında, kültür ve kültürel unsurları kapsaması bakımından zengin bir içeriğe sahip olduğu belirtilebilir.

Bu açıdan dil ve kültür ilişkisine yönelik şunları söylemek mümkündür: “Dilin, içinde geliştiği kültürden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bu nedenle bir kültür içinde kimi hal ve durumlar, tanımlamalar vb. deyimlerle veya belirli kalıp sözlerle ifade edilir” (Günay Köprülü, 2015, s.31). Bu görüşlerden yola çıkılarak dil bağlamında ve kültür aktarımı sürecinde, söz varlığı öğelerinin yadsınamaz düzeyde olduğu görülmektedir. Dilin toplumla birlikte şekillendiğini ve geliştiğini göz önüne alarak söz varlığı unsurlarının bu yolda öğretici bir unsur olduğunu söylemek de mümkündür.

2. Yöntem

2.1. Problem Durumu

Yabancılara Türkçe öğretimi sürecinde ders kitapları incelemesi üzerine alan yazında yapılan taramalar sonucunda, birçok ders kitabının incelendiği fakat alan içerisinde dil, kültür aktarımı ve söz varlığı bağlamında yalnızca okuma metinlerine yönelik bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda bu çalışmada, dil, söz varlığı ve kültür aktarımı unsurlarının ele alınan B2 ve C1 seviye ders kitapları içerisinde yer alan okuma metinlerinde nasıl yer aldığının incelenmesi araştırmanın problem durumunu oluşturmaktadır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, B2 ve C1 seviye ders kitapları içerisinde yer alan okuma metinlerinin dil, söz varlığı ve kültür aktarımı kapsamında değerlendirilmesini içermektedir.

2.3. Problem Cümlesi

“Yabancılara Türkçe Öğretimi alanı kapsamında kullanılan ders kitaplarında öğretimin son iki aşaması olan B2 ve C1 seviye kitaplarda, okuma metinleri bağlamında, öğrenenin söz varlığına ve kültürlerarası aktarım sürecinde öğretim nasıl olmalıdır?” cümlesi araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

2.4. Çalışmanın Problemi/Alt Problemler

Araştırma süresince konuyla ilgili yapılan literatür taramaları sonucunda, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik farklı bakış açıları yapılmış ders kitabı

incelemelerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak dil öğrenimi sürecinde son iki basamak olan B2 ve C1 seviyeleri çerçevesinde ders kitabı incelemelerinde, okuma metinlerine yönelik kültürel ilişki ve söz varlığı ögesine ilişkin alan yazında bir çalışma tespit edilememiştir.

İlgili ders kitapları içerisinde okuma metinleri incelenmesine yönelik şu alt problemler dahilinde çalışma şekillenmiştir:

- Yabancılara Türkçe Öğretimi ders kitapları içerisinde yer alan B2 ve C1 seviyelerinde okuma metinleri söz varlığı ögelerinin bulunması ne düzeydedir?
- Yabancılara Türkçe Öğretim ders kitapları içerisinde incelenen B2 ve C1 seviyelerindeki okuma metinlerinin kültürlerarası aktarım sürecindeki yeri ve okuma metinleri aracılığıyla öğretimi nasıl olmalıdır?

Soruları çalışmanın alt problemlerini oluşturmaktadır.

2.5. Çalışmanın Sınırlılıkları

Araştırma, A1, A2 ve B1 seviye ders kitaplarının sürece dâhil edilmemesiyle sınırlıdır. Temel seviyeden itibaren incelemeler sonucunda daha kapsamlı bir çalışmanın oluşabileceği belirtilebilir.

2.6. Araştırma Deseni ve Tarama Modeli

Bu çalışmada, ilgili okuma metinleri içerisinde dilimizin söz varlığı ögelerinin kullanımı, dil ve anlatım özellikleri, metin ile tema uyumu, metinlerdeki konunun kültürler arası iletişim kapsamındaki yeri gibi durumlar araştırmanın içeriğini oluşturmaktadır.

Nitel bir çalışma olan araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma boyunca çeşitli çalışmalar taranmış olup konuyla ilgili alan yazın çalışması yapılmıştır. Toplanan ilgili kaynaklar araştırma içerisinde yerini almıştır. Kitap içerisinde bulunan okuma metinlerinin analizinden elde edilen bulgular, nitel araştırma kapsamında doküman analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu açıdan doküman analizine yönelik: “Doküman analizi belgesel tarama ya da belgesel gözlem olarak da tanınmaktadır. Doküman analizi yöntemi iki farklı amaç için kullanılabilir. Bunlar; genel tarama ve içerik çözümlenmesidir” (Karasar, 2005, aktaran Aydoğdu ve diğerleri 2017).

Doküman analizi süreci, araştırma sürecinde incelemeye alınan konuya dair olay ve olgular bağlamında, bilgileri kapsayan yazılı içeriklerin analiz edilmesiyle veri elde etme yöntemi olduğu belirtilebilir. (Karataş, 2015, s. 72)

Doküman analizine yönelik bir diğer araştırma ise şu şekildedir: “Dokümanlar araştırmada katılımcıların içinde bulunduğu bağlam hakkında veri sağlayabilir” (Koyuncu, Şata ve Karakaya 2018, s.217).

3. Bulgular

3.1. B2 Seviye Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitabı İncelemesi

B2 seviye ders kitabı içerisinde yer alan toplam ünite sayısının altı olduğu tespit edilmiştir. Bu ünitelerin adları sırasıyla şu şekildedir: Leyleği Havadan Görmek, Geçmişten Günümüze, Değişen Dünya, Dünyadan Haberler, Harikalar Dünyası, Bilinmeyene Yolculuk şeklindedir.

3.1.1. Leyleği Hava’da Görmek

Bu ünite içerisinde sırasıyla Leylek Havada, Turizmin Farklı Yüzleri ve Geldim, Gördüm, Yazdım adlı üç alt tema bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla Turizm’de Çekyat Yöntemi, Bavul Hazırlama Sanatı ve Meryem Ana Evi başlıklı metinler yer almaktadır.

Bu kapsamda “Leylek Hava’da” adlı alt tema içerisinde yer alan ‘Turizmde Çekyat Yöntemi’ adlı metinde söz varlığı ögesi kapsamında “yolunuz açık olsun” kalıp sözünün tespit edildiği belirtilebilir. Bu metin içerisinde söz varlığı öğeleri kapsamında yoksunluğunu dile getirmek mümkündür. İlk okuma parçası olma özelliğinden hareketle de anlatımı yalın tutmak adına kalıp sözlerin, deyimlerin ve atasözlerin az olduğu belirtilebilir.

‘Turizmin Farklı Yüzleri’ adlı alt temadan yola çıkarak ‘Bavul Hazırlama Sanatı’ adlı metinde ise söz varlığı öğelerinden yoksun olmakla birlikte bu durumun anlatımı sade tutmak için yapıldığını belirtebiliriz. Metin içerisinde yalnızca “gözden geçirmek” kalıp sözü yer almıştır. Metin bavul hazırlamanın incelikleri ve seyahat ederken nelere önem verilmesi bakımından açık ve bilgilendirici bir metin olduğunu söylenebilir.

Üçüncü okuma metninin yer aldığı “Geldim, Gördüm, Gittim” başlıkla alt temada ‘Meryem Ana Evi’ adlı metin içerisinde “hacı olmak, dua etmek, tavsiye etmek, iyi yolculuklar” gibi kalıp sözlerin yer aldığını söylemek mümkündür.

3.1.2. Geçmişten Günümüze

Bu ünite içerisinde sırasıyla Teknoloji, İletişim ve Ulaşım adlı üç alt tema bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde, okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla Bilgisayarın Kısa Tarihi, Türkiye’de İnternet Erişimi ve Kullanımı ve Havalı Ulaşım Araçları başlıklı okuma metinleri yer almaktadır.

Okuma metinlerinin anlatımlarının sade ve açık olması okuyanın anlatılanı zihin dünyasında hızlı bir şekilde yer bulmasına olanak sağlamaktadır. Bu tema kapsamında incelenen metinlerde söz varlığı öğelerinin varlığı tespit edilememiştir.

3.1.3. Değişen Dünya

Bu ünite içerisinde sırasıyla Moda, Yiyecekler ve Müzik adlı üç alt temaları bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde, okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla Geçmişten Günümüze Moda, Nasıl Besleniyoruz ve Değişen Müzik başlıklı okuma metinleri yer almaktadır.

Geçmişten Günümüze Moda adlı metin içerisinde söz varlığı ögesi kapsamında ele alabileceğimiz “damga vurmak, ilham kaynağı, moda ikonu ” biçiminde ifadelerin yer aldığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda anlatımın sade ve açık olması, ilgi çekici olan bu konunun anlaşılmasında kolaylık sağladığını söylemek mümkündür.

“Yiyecekler” alt teması içerisindeki ‘Nasıl Besleniyoruz?’ adlı metin içerisinde beslenmenin sağlık için önemine değinmekle birlikte çeşitli beslenme biçimleri ele alınmıştır. Günümüzde moda olan beslenme şekillerine değinilmiştir. Söz varlığı ögesi kapsamında metin içerisinde, “ayak uydurmak” ifadesinin yer aldığı belirlenmiştir.

Müzik alt teması dâhilinde, ‘Değişen Müzik’ başlıklı metinde söz varlığı unsurlarına rastlanmamakla birlikte metin içerisinde öğrenen tarafından zihinde canlanması zor olan bazı kelime ve kelime gruplarının yer aldığını da söylemek mümkündür. Bu kelimeler şu şekildedir: âşık, sıra hasreti, yiğitlik, düğün, gurbet, bağlama, anonim, makam, def, ney, kanun, kemençe, arabesk.

3.1.4. Canlılar Dünyası

Bu ünite içerisinde sırasıyla Suç ve Ceza, Talihsiz Olaylar Dizisi ve Kültür Sanat Haberleri adlı alt tema bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla Pardon, Bir Yanlışlık Oldu! Hayatta Olmama Rağmen Resmen Ölüyüm ve Kültür Sanat başlıklı okuma metinleri yer almaktadır.

“Suç ve Ceza” adlı alt tema içerisinde yer alan ‘Pardon, Bir Yanlışlık Oldu!’ adlı metin içerisinde, farklı ülkelerde, haksız yere suçlu kabul edilerek hapis cezası alan mağdur insanların durumu anlatılmıştır. Metin içerisinde konu ile ilgili okuyucunun sözcük dağarcığını geliştirmek adına; hapse atılmak, mahkûm edilmek, mahkeme, tazminat, tutuklanmak, sabıka, sorgulama, delil gibi kelimelerin altı çizili bir biçimde sunulmuştur. Söz varlığı açısından metni ele aldığımızda, “Ne yaparsanız yapın..., görgü tanıklığı, tek tek” gibi ifadelerin yer aldığını söylemek mümkündür.

“Talihsiz Olaylar Dizisi” adlı alt temadan hareketle ‘Hayatta Olmama Rağmen Resmen Ölüyüm!’ metni içerisinde adalet sisteminin de hata yapılabileceğini göstermektedir. Bu metin içerisinde söz varlığı öğelerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

“Kültür Sanat Haberleri” adlı alt tema içerisindeki ‘Kültür Sanat’ adlı metin içerisinde, çeşitli kültürlerde yer alan çeşitli sanatçılara ve eserlerine yer verilmiştir. Sanatçılar ve eserleri hakkında ilgi çekici bilgiler sunulmuştur. Metin içerisinde söz varlığı ögesi tespit edilmemiştir.

3.1.5. Harikalar Dünyası

Bu ünite içerisinde sırasıyla Doğa Harikaları, Mimari Harikalar ve Teknolojik Harikalar adlı alt temaları bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla Peribacaları, Tac Mahal ve İlginç İcatlar başlıklı okuma metinleri yer almaktadır.

“Doğa Harikaları” alt teması kapsamında ‘Peribacaları’ adlı metinde, Türkiye’nin doğal güzelliklerinden biri olan Peribacaları hakkında bilgi verilmiştir. Bu doğa harikasının oluşumunu, farklı medeniyetlere ev sahipliği yaptığını ve hakkında söylenen efsanelere yer verilmiştir. Söz varlığı kapsamında “yolu düşmek, ev sahipliği yapmak” gibi ifadelerin bulunduğu görülmektedir.

“Mimari Harikalar” adlı alt tema içerisinde ‘Tac Mahal’ adlı metin ise, önemli mimari eserlerden biri olan Tac Mahal hakkında bilgilendirici bir metin niteliğindedir. Tac Mahal’in mimari özelliklerinden yapıma nedenine kadar birçok bilgiyi içerisinde barındıran metin, açık bir anlatıma sahiptir. Söz varlığı bağlamında içerisinde “göz kamaştırmak, keskin zekâyâ sahip olmak” gibi ifadeleri barındırmakla birlikte önemli bir kültürel yapı olan Tac Mahal’in aktarımı mevcuttur.

“Teknolojik Harikalar” adlı alt temada bulunan ‘İlginç İcatlar’ metni, günümüze kadar farklı ülkelerde geliştirilen teknolojik çalışmaları ele almıştır. Damar bulucudan, el kullanılmadan açılan şemsiyeye kadar birçok teknolojik gelişimden söz edilmiştir. Metin içerisinde söz varlığı ögelerine dair bulgu tespit edilememiştir.

3.1.6. Bilinmeyene Yolculuk

Bu ünite içerisinde sırasıyla Canlılar Dünyası, Galaksi ve Biz, Bunları Biliyor Musun? adlı alt temalar bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla DNA Testinin Sınırları Nelerdir? Uzayda Hayat Nasıldı? Ve Geçmişten Günümüze Para başlıklı metinler yer almaktadır.

“Canlılar Dünyası” alt teması içerisindeki ‘DNA Testinin Sınırları Nelerdir?’ başlıklı metin bizlere DNA’nın yapısı ve işlevi hakkında bilgi sunmaktadır. Bilgilendirici metin olmasıyla birlikte anlatımın açık ve anlaşılır olduğunu söylemek mümkündür. Genel kültür ve bilim kapsamında ilgi çekici olmakla birlikte, içerisinde söz varlığı ögelerine dair bilgi belirlenememiştir.

“Galaksi ve Biz” adlı alt temada yer alan ‘Uzayda Hayat Nasıl?’ metninde ise uzay ve uzaya dair birçok ögeyi içerisinde barındırmakla birlikte, bu alan kapsamında yapılan çalışmalar hakkında bilgiler sunmaktadır. Metin içerisinde söz varlığı ögelerine dair bulgu yer almamaktadır.

“Bunları Biliyor Musun?” alt teması içerisinde yer alan ‘Geçmişten Günümüze Para’ metnindeyse paranın kısa tarihine yer veren bilgilendirici bir metin olduğunu söylemek mümkündür. Söz varlığı kapsamında içerisinde “olmazsa olmaz, mahcup hissetmek” gibi ifadeler tespit edilmiştir.

3.2. C1 Seviye Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitabı İncelemesi

C1 seviye ders kitabı içerisinde yer alan altı ünite, okuma becerisine yönelik olarak her ünite de bulunan üç alt temada birer adet okuma metni tespit edilmiştir. Bu kapsamda kitap içerisinde yer alan temaları şu şekilde sıralamak mümkündür: Öyle Bir Geçer Zaman Ki, Aşk Olsun, Bir Maruzatım Var, Ekonomi, Film Şeridi Gibi ve Akademiye Giriş adlı ünite başlıkları mevcuttur. Kitap içerisinde yer alan ünite, tema ve alt temalar Tablo 1 üzerinden sunulmuştur.

3.2.1. Öyle Bir Geçer Zaman Ki

Bu ünite içerisinde sırasıyla Zamanı Ölçmek, Zaman Yönetimi, Geçmişten Bir Sayfa; Anılar adlı alt temalar bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla On İkiye Bir Var, Vakit Nakittir ve Ünlü Bilim Adamlarının Çocuklukları başlıklı okuma metinleri yer almaktadır.

“Zamanı Ölçmek” alt temasında bulunan Haldun Taner’in deneme türündeki ‘On İkiye Bir Var’ adlı eseri yer almaktadır. Bu kapsamda, okuryazarlık seviyesinin son noktası olan C1 seviyesi içerisinde, Türk Edebiyatı’nın önemli isimlerini tanımak ve anlamak adına bu metnin kullanılmasının uygun olduğu söylenebilir. Tema ile uyumlu olmakla birlikte saat, zaman ve insan üçgeni içerisindeki gidişatı anlatmaktadır.

Sade ve anlaşılır bir anlatımla birlikte içerisinde söz varlığı öğelerine yer vermesi, dilin kullanım alanı bakımından çeşitlilik sunduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda metin içerisinde; patlak vermek, gözleri fal taşı gibi açılmak, dilin ucuna gelmek, vız gelmek, (içini) korku kaplamak ve övünç duymak gibi söz varlığı öğelerine rastlamak mümkündür.

“Zaman Yönetimi” alt temasındaki ‘Vakit Nakittir’ metninde, zamanın herkes için önemli olduğunu, zaman yönetiminin gerekliliği gibi konuları kapsamaktadır. Bilgilendirici bir metin olmasıyla birlikte içerisinde konuya dair sayısal veriler yer almaktadır. Söz varlığı bağlamında içerisinde “şikâyet etmek, fayda sağlamak” ifadeleri yer almaktadır.

“Geçmişten Bir Sayfa; Anılar” alt temasındaki ‘Ünlü Bilim Adamlarının Çocukları’ metninde, Albert Einstein, Thomas Edison, Alexander Graham Bell ve Isaac Newton gibi önemli bilim adamlarının yaşamlarına dair bilgilendirici nitelikte açıklamalar mevcut olmakla birlikte içerisinde söz varlığı ögesi tespit edilememiştir.

3.2.2. Aşk Olsun

Bu ünite içerisinde sırasıyla Aşkın Kimyası, Ünlü Âşıklar ve Aşk Hikâyeleri adlı alt temalar bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla Aşkın Kimyası, Ünlü Âşıklar ve Aşk Mektupları başlıklı okuma metinleri yer almaktadır.

“Aşkın Kimyası” alt temasında aynı adla yer alan okuma metninde, aşkın ne olduğunu, nasıl yaşandığını, âşık olan insanlarda ne gibi değişimler gözlemlendiğine dair içerisinde sayısal veriler barındıran açıklayıcı metin türündedir. Metin içerisinde söz varlığı ögelerine rastlanmamıştır.

“Ünlü Âşıklar” alt temasındaki ‘Ünlü Âşıklar ve Aşk Mektupları’ adlı metinde, Türk ve Dünya Edebiyatı kapsamında önemli bir yer edinmiş olan sanatçıların aşk yaşamlarına dair bilgiler yer almaktadır. Söz varlığı kapsamında içerisinde; gönlünü çalmak, takati kalmamak, acısı dinmemek, payını almak, dilden dile dolaşmak, razı olmak, teselli bulmak gibi ögeler bulunmaktadır.

“Aşk Hikâyeleri” alt temasında yer alan, ‘Aşk Mektupları’ adlı metin içerisindeyse Reşat Nuri Güntekin’in Yeşil Gece adlı eserinden küçük bir kesit yer almaktadır. Sade ve akıcı bir anlatımı olan okuma becerisine yönelik bu metin içerisinde, söz varlığı ögesi bağlamında; ayaküstü görüşmek, yaza yaza, musallat olmak, yemin etmek gibi ifadeler yer almaktadır.

3.2.3. Bir Maruzatım Var

Bu ünite içerisinde, sırasıyla Günlük Hayat, İş Hayatı ve Hukuk İşleri adlı alt temalar bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla Arzuhâlden Dilekçeye, İş Hayatı ve Hukuk İşleri başlıklı okuma metinleri yer almaktadır.

“Günlük Hayat” alt teması içerisinde ‘Arzuhâlden Dilekçeye’ adlı metinde, söz varlığı ögesi tespit edilememekle birlikte arzuhâlin nasıl yazıldığı, geçmişten bugüne arzuhâlin geçirdiği değişimi, günümüzdeki kullanımı ve yeri kapsamında bilgiler içermektedir.

“İş Hayatı” alt temasındaki ‘İş Başvurusunun En Önemli Adımı; Mülakat’ adlı metinde, mülakat sırasında neler yapılması gerektiğini, nasıl konuşmalı, ne giyilmeli gibi konulara değinmektedir. Bilgilendirici metin kapsamına girmekle birlikte açık ve anlaşılır bir anlatım olduğunu söylemek mümkündür. Metin içerisinde; hemen hemen, dile getirmek, teşekkür etmek gibi söz varlığı ögelerini barındırmaktadır.

Hukuk İşleri” adlı alt tema içerisinde, ‘Tarihten Günümüze Mahkemeler’ adlı metin içerisinde, mahkemeleri gelişimi ve değişimine yer veren açıklayıcı bir metindir. Hukuk sisteminin ve mahkemelerin nasıl bir değişim geçirdiğini açıklamaktadır. Söz varlığı kapsamında içerisinde ileri sürmek, haber vermek, tecrübe etmek gibi ifadeler belirlenmiştir.

3.2.4. Ekonomi

Bu ünite içerisinde sırasıyla Para Para Para, Para Parayı Çeker ve Lüks Yaşam alt temaları bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla Öğrenciler İçin Tasarruf Yöntemleri, Para Parayı Çeker ve Kolay Kazanıp Kolay Kaybedenler başlıklı okuma metinleri yer almaktadır.

“Para, Para, Para” alt temasında, tasarrufun nasıl yapılabileceği, nelere dikkat edilmesi gerektiğine dair açıklayıcı bilgilerin yer aldığı ‘Öğrenciler İçin Tasarruf Yöntemleri’, bilgilendirici bir metin olmakla birlikte açık bir anlatımı bulunmaktadır. Söz varlığı kapsamında içerisinde; dikkat etmek, sebep olmak, ucuza getirmek, iştahını kabartmak, cep yakmak, gözden geçirmek, hatırı sayılır, hayata atılmak gibi ifadeler bulunmaktadır.

Para Parayı Çeker alt teması içerisinde aynı başlığa sahip metin içerisinde, paranın değeri, yatırım yapmanın sonunda elde edilen sonuçlara, kâr-zarar ilişkisine yer veren bilgilendirici bir metin olduğunu söylemek mümkündür. Söz varlığı kapsamında ise “sıfırdan başlamak, zenginliğe zenginlik katmak, para parayı çeker, gözden çıkarmak, tek tek, peri masallarına inanmak, yavaş yavaş” öğelerini içermektedir.

“Lüks Yaşam” alt teması içerisindeki ‘Kolay Kazanıp Kolay Kaybetmek’ adlı metinde ise, şans oyunları sonrasında kazanılan paraların geldiği gibi kolayca gidebileceğine dair yaşanmış örneklerle birlikte açıklamaları mevcuttur. Bununla birlikte söz varlığı kapsamında “başladığı yere geri dönmek, dillere destan, varı yoğu harcamak, beş parasız kalmak, gününü gün etmek” ifadeleri yer almaktadır.

3.2.5. Film Şeridi Gibi

Bu ünite içerisinde sırasıyla Film Makinesi, Dünden Bugüne Türk Sineması ve Televizyon Dünyası alt temaları bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yönelik sırasıyla Büyülü Bir Dünya; Sinema, Dünden Bugüne Türk Sineması ve Türkiye’nin İzleyici Profili başlıklı metinler bulunmaktadır.

“Film Makinesi” alt temasındaki ‘Büyülü Bir Dünya; Sinema’ metninde sinema kültüründe bir devrim niteliği taşıyan Lumiere Kardeşler hakkında açıklayıcı nitelikte bilgiler yer almaktadır. Söz varlığı bağlamında içerisinde art arda, dâhil olmak, kabul edilmek gibi ifadeler yer almaktadır.

“Dünden Bugüne Türk Sineması” alt tema, kendisi ile aynı başlığı taşıyan okuma metninde, Türk kültürü içerisinde yer sahibi olan Yeşilçam Sineması’nın oluşumu, gelişimi ve insan üzerindeki etkisi kapsamında açıklayıcı nitelikte bilgiler yer almaktadır. Metin içerisinde damgasını vurmak ifadesi söz varlığı kapsamında değerlendirilebilir.

“Televizyon Dünyası” alt temasındaki ‘Türkiye’nin İzleyici Profili’ adlı metinde ise Türkiye içerisinde televizyon izleme durumunu yaş, saat ve cinsiyet gibi çeşitli etkenler kapsamında incelemektedir. Anlatımı kuvvetlendirmek adına metin içerisinde sayısal verilerden yararlanılmıştır. Metin içerisinde “hayal etmek ve vakit geçirmek” ifadelerini söz varlığı kapsamında ele almak mümkündür.

3.2.6. Akademiye Giriş

Bu ünite içerisinde sırasıyla Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri alt temaları bulunmaktadır. Üç alt tema içerisinde okuma becerisini geliştirmeye yöne-

lik sırasıyla Ne Kadar Görürseniz O Kadar Seversiniz, Bitkilerden İlaçlara ve İnsan Beyninin Yapısı Üzerine başlıklı metinler bulunmaktadır.

“Sosyal Bilimler” alt temasındaki “Ne Kadar Görürseniz O Kadar Seversiniz” adlı metin içerisinde, sosyal bilimler kapsamında psikoloji bilimi çerçevesinde salt maruz kalma etkisini açıklayan sade anlatımlı bir metin yer almaktadır. Metin içerisinde söz varlığı unsurları tespit edilmemiştir.

“Fen Bilimleri” alt temasındaki ‘Bitkilerden İlaçlara’ adlı metin, ilaç yapımı süreci içerisinde bitkilerin kullanımı ve yerine değinmektedir. Açıklayıcı ve sade bir anlatıma sahip olan metin içerisinde elde etmek ve tedavi etmek ifadelerini söz varlığı kapsamında ele almak mümkündür.

“Sosyal Bilimler” alt temasında ‘İnsan Beyninin Yapısı Üzerine’ adlı son metindeyse beynin işlevi, yapısı ve canlılar üzerindeki önemi hakkında açıklayıcı ve bilgilendirici nitelikte bir metin olduğunu söylemek mümkündür.

B2 ve C1 seviye yabancılara Türkçe öğretimi ders kitabı incelemesi sürecinde ele alınan metinlerde, Türkçenin söz varlığı zenginliğiyle birlikte kültür boyutu da ele alınmıştır. İncelenen metinlerin içerisinde her temada kültür kavramına ilişkin bulgular tespit edilmemiştir. Bununla birlikte kitap içerisinde yer alan metinlerin genellikle bilgilendirici amaç gütmesi sonucunda, kültür ve Türk kültürü kavramları kısıtlı bir biçimde ele alınmıştır.

3.3. B2 Seviye Ders Kitabı İçerisinde Yer Alan Metinlerin Kültür Aktarımı Boyutu

Bu kapsamda incelemeler sonucunda B2 seviye ders kitabı içerisinde ilk ünite olan Leyleği Hava’da Görmek başlıklı ünite, aynı isimli alt tema içerisinde yer alan Turizm’de Çekyat Yöntemi adlı metin içerisinde Türk kültürü ve kültürlerarası ilişkinin yer aldığını söyleyebiliriz. Ülkelerarası seyahat etme kapsamında insanın karşılaşabileceği farklı toplumsal yapıdan gelmiş olan bireylerle iletişim kurma sürecinde kültürel aktarıma ilişkin anlatılar mevcuttur.

Bununla birlikte aynı ünite içerisinde yer alan Üçüncü okuma metninin yer aldığı “Geldim, Gördüm, Gittim” başlıkla alt temada ‘Meryem Ana Evi’ adlı metin içerisinde Türkiye’de Ege Bölgesi’nde, İzmir’de bulunan Meryem Ana Evi’ne yapılan bir kültürel seyahatten söz edildiğini, bu anlatımın Türk kültürü ve kültürel aktarım açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Geçmişten Günümüze adlı ikinci ünite içerisinde yer alan metinlerin Türk kültürüne ilişkin bağlamı olmamakla birlikte Moda alt teması içerisinde yer alan Geçmişten Günümüze Moda metni içerisinde, geçmişten bugüne moda sektöründe yaşanan değişimlerden müzik alanına doğru bir yolculuk yapıldığı belirtilebilir.

Aynı ünite içerisinde “Müzik” alt teması dâhilinde, ‘Değişen Müzik’ adlı metinde müzik yoluyla kültürel değerlerin nesilden nesle aktarımını ele almakla birlikte,

müziğin birleştirici gücünden söz edilmiştir. Aynı zamanda metinde kültür kapsamında, kültürler içerisinde yer alan farklı müzik türlerini ve bu türlerin insanlar üzerindeki etkisine değinilmiştir.

Bu gibi ifadeler bir toplumun müzik kültürünü kavramak açısından anahtar kelimelerle olmakla birlikte okuma süreci içerisinde öğrenen kitleye kelimelerin anlamlarının uygun bir biçimde sunulması yoluyla anlatımın güçlenebileceği ifade edilebilir.

Canlılar Dünyası adlı dördüncü temada “Kültür Sanat Haberleri” adlı alt tema içerisinde ‘Kültür Sanat’ adlı metin içerisinde çeşitli kültürlerde yer bulan çeşitli sanatçılara ve eserlerine yer verilmiştir.

Aynı ünite içerisinde yer alan “Doğa Harikaları” alt teması kapsamında ‘Peribacaları’ adlı metinde, Türkiye’nin doğal güzelliklerinden biri olan Peribacaları hakkında bilgi verilmiştir. Bu doğa harikasının oluşumunu, farklı medeniyetlere ev sahipliği yaptığını ve hakkında söylenen efsanelere yer verilmiştir. Kültür aktarımı kapsamında oldukça ilgi çekici olan bu metinde, okuyucunun ilgisi canlı tutulmuştur.

Kitabın altıncı ve son ünitesi olan Bilinmeyene Yolculuk adlı ünite “Galaksi ve Biz” adlı alt temada yer alan ‘Uzayda Hayat Nasıl?’ metninde ise uzay ve uzaya dair birçok öğeyi içerisinde barındırmakla birlikte, bu alan kapsamında yapılan çalışmalar hakkında bilgiler sunmaktadır. Kültürel açıdan çeşitli ulusların uzay bilimleri kapsamında yapmış oldukları çalışmalara yer verildiği görülmektedir.

Aynı ünite içerisinde yer alan “Bunları Biliyor Musun?” alt teması içerisinde yer alan ‘Geçmişten Günümüze Para’ metnindeyse paranın kısa tarihine yer veren bilgilendirici bir metin olduğunu söylemek mümkündür. Paranın çeşitli medeniyetler arasındaki dönüşümüne ve önemine yer verilmesi açısından metnin kültürel bir boyut taşıdığını söylemek mümkündür.

3.4. C1 Seviye Ders Kitabı İçerisinde Yer Alan Metinlerin Kültür Aktarımı ve Öğretim Süreci Boyutu

C1 seviye ders kitabı içerisinde yer alan Öyle Bir Geçer Zaman Ki adlı ilk ünite içerisinde yer alan “Zamanı Ölçmek” temasında bulunan Haldun Taner’in deneme türündeki ‘On İkiye Bir Var’ adlı eseri yer almaktadır. Bu kapsamda, okuryazarlık seviyesinin son noktası olan C1 seviyesi içerisinde, Türk Edebiyatı’nın önemli isimlerini tanımak ve anlamak adına bu metnin kullanılmasının uygun olduğu söylenebilir.

Kitapta yer alan Aşk Olsun adlı ikinci tema içerisinde “Ünlü Âşıklar” alt temasındaki ‘Ünlü Âşıklar ve Aşk Mektupları’ adlı metinde, Türk ve Dünya Edebiyatı kapsamında önemli bir yer edinmiş olan sanatçıların aşk yaşamlarına dair bilgiler yer almaktadır. Bununla birlikte kültür bağlamında her toplum içerisinde yer bulmuş sanatçıların ortak bir duyguda birleşmesi ve bu kapsamda duygularını birer kültürel araca dönüştürmesi bakımından önemlidir.

Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem, Dostoyevski ve Maria, Einstein ve Mileva, Füreğ Ferruhzad ve Perviz, Nâzım ve Piraye, Kafka ve Milena gibi kültürlerarasında önemli bir yer bulunan sanatçılara değinilmiştir.

B2 ve C1 seviye ders kitapları içerisinde söz varlığı ve kültür aktarımı bakımından incelenen metinlerle birlikte kitap içerisinde yer alan “Günlük İfadeler” bölümü, söz varlığı içerisinde yer alan kalıp sözlere ilişkin içerisinde birçok örneği barındırdığını söylemek mümkündür. Bu kapsamda kültür aktarma süreci içerisinde kalıp sözlerin önemli bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür. Kültür aktarımıyla ilgili şunlar belirtmiştir:

Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırların bugün de çözemediğimiz büyüğü bir varlıktır. O gerek insan, gerek toplum, gerekse insan ve toplumdaki ayrı düşünemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur. (Aksan, 2018, s.11)

Her ünite sonunda yer alan Günlük İfadeler bölümü, Tablo 1’de bulunmakla birlikte bu bölüm içerisinde yer alan insanların günlük yaşamlarında kullandıkları, günlük konuşma diline bazı kalıplaşmış ifadeler, deyim, atasözü ve ünlem gibi söz varlığına ait başlıca öğeler yer almaktadır. Her ünite sonunda ünite kapsamında belirlenen tema çerçevesinde ele alınan ifadeler öğrenen açısından, dili daha hızlı kavramayla birlikte günlük yaşam içerisinde yaşamını sürdürebileceği temel kalıp sözlerin öğretimi açısından her iki kitap içinde yeterli düzeydedir.

Bu kapsamda incelenen okuma metinlerinde ele alınan söz varlığı unsurları ve kültür boyutu ele alındığında okuma metinlerinin tamamında belirtilen unsurları bulunmadığı tespit edilmiştir. Okuma metinlerinin genellikle bilgilendirici içerikli olması anlatımın yalın ve duru olmasını sağlamıştır.

Öğrenme sürecinin son basamağı olan C1 seviyesinde yer alan metinler içerisinde de zaman zaman söz varlığı unsurlarını bulunmamaktadır. Bununla birlikte metinlerde yer alan söz varlığı ve kültür boyutu ünite sonunda, içerisinde dil öğretimine yardımcı olan kalıp sözleri barındıran “Günlük İfadeler” bölümüyle tamamlanmıştır. Bu kapsamda dil öğretimi sürecinde kalıp sözlerin önemine dair şunları dile getirmek mümkündür:

Türkçe kendisine özgü birçok kalıp söz barındıran bir dildir. Söz gelimi, sizden iyi olmasın, ellerin dert görmesin, Allah analı babalı büyütsün, kolay gelsin, ayıptır söylemesi, hemşerim, üzerinize afiyet, sırtınızda eskisin, ellerinizden öperim, başınız sağ olsun, güle güle giyin/oturun/kullanın, sözüm meclisten dışarı, eline sağlık, canın sağ olsun kalıp sözlerini başka dillerde bulmak kolay değildir. Türkçeye özgü kalıp sözler, Türk kültürü hakkında da bilgi vermekte, Türkçe öğrenen yabancılara kültür aktarımına da yardımcı olmaktadır. (Gökdayı, 2016, s.389)

Bu kapsamda dil öğretimi sürecinde kültürün önemli bir çatı kavram olduğu bilinmektedir. Dilin canlı bir yapı olmasını sağlayan kültür, içerisinde doğduğu topraklara ait dili, yaşam biçimini, iletişim boyutunu, maddi ve manevi kaynakları barın-

dırır. Böylelikle kültür sarmal yapısıyla birlikte insanoğluluyla bütünleşir.

Öğretim sürecinde kültürün başta maddi ve manevi kaynakları olmak üzere birçok boyutunun ele alınmasıyla yapılan öğretimin kalıcı olacağı belirtilebilir. Bu açıdan öğrenen bireyin öğreneceği kültür hakkındaki bilgileri okuma ve dinleme metinleri, yazma çalışmaları ve konuşma pratikleriyle öğrenmesi mümkündür. Bu konuda kültür aktarımının önemine şu şekilde değinilmiştir:

Öğrenciye yönelik bir öğretim biçimi öğrencinin kendi kültürünün de ders düzenlemelerinde yer almasını öngörür. Öğrenci, kendi kültüründen yola çıkarak, yabancı dil aracılığıyla kendisine sunulan yabancı kültürle sorarak, karşılaştırarak, onaylayarak ya da sorgulayarak bir çeşit diyalog içine girer, bildirişim kurar. (Tapan, 1990, s.57)

Çalışma kapsamında dil öğretim sürecinde ele alınan okuma metinlerinin öğrenen bireye söz varlığı ve kültür aktarım boyutunu ele almaktadır. Metinler öğrenen bireyin okumasını ve anlamasını geliştirmek amacıyla akıcı ve duru bir dille yazılmıştır. İncelenen metinler içerisinde Türk kültürüne özgü aktarımların sınırlı olmasıyla birlikte metinler genel kültür bağlamında zengin bir içeriğe sahiptir. Dil öğretiminde bir dile maruz kalma oranı ile öğrenme arasında doğru bir orantının olduğunu belirtilebilir. Bu açıdan metin içerisinde yer alan etkinliklerin sınırlı olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında ele alınan alt problemler bağlamında Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Süreci içerisinde B2 ve C1 düzeyindeki ders kitapları incelenmiştir. Bu bağlamda ilgili ders kitaplarının okuma metinleriyle birlikte her ünite sonunda yer alan “Günlük İfadeler” bölümü araştırma içerisinde ele alınmıştır.

Okuma metinlerinin incelenmesi süresinde, ilgili metinlerin ünite kapsamında belirlenen ana ve alt temalara uygunluğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte metinlerin Türkçenin söz varlığı kapsamında değerlendirilmesi sunulmuştur. Ele alınan metinlerin kültür aktarımı bağlamında yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Okuma metinleri incelenirken dil öğretimi sürecinde önemli bir unsur olan kültür ve dil kavramları bütün bir şekilde ele alınmakla birlikte sarmal bir yapıda varlık gösterdiklerini de söylemek mümkündür.

Öğretim süreci içerisinde belirtilen sarmal yapının metin içerisinde sezdirici bir biçimde yer alması gerekmektedir. Bununla birlikte dil öğretimi içerisinde metinlerin önemine ilişkin şunlar dile getirilebilir:

Dilin en iyi ve etkili şekilde kullanıldığı edebî eserler, bir taraftan toplumun kültürel değerlerini yansıtırken, diğer taraftan insanın duygularına hitap ederek onların gelişmesine aracılık eder. Edebî metinler; toplum açısından kültürel değerleri, bireysel açıdan da eğlendirici, zevk verici olmak üzere çeşitli unsurları bünyesinde taşır. Bu açıdan edebî metinler; ana dili ve yabancı dil öğrenimi veya öğretiminin vazgeçil-

mez unsurlarıdır. (Demir ve Açık, 2011, s. 57)

Dil öğretim sürecinde öğrenen bireye, öğrendiği dile yönelik, bulunduğu toplum düzenine ve diline uyması bağlamında, toplumun yaşayan kültürünün aktarılması, dil öğrenimi ve kültürlerarası ilişki kapsamında tamamlayıcı nitelikte olduğunu söylenebilir. Bu konu kapsamında şunları dile getirmek mümkündür:

Küreselleşen dünyada teknolojinin de gelişimiyle sınırlar ortadan kalkmakta, bu durum bireyleri yeni bir dil öğrenmeye sevk etmektedir. Bu noktada farklı nedenlerle bir dili öğrenmek, dile ait bütün özelliklerle birlikte o dili yaşayan kültürü de öğrenmek anlamına gelmektedir. (İpek ve Çelik, 2019, s.102)

B2 ve C1 seviye ders kitapları içerisinde yer alan altı ünitenin, her bir ünite için belirlenen temalar kapsamında -ana ve alt tema olmak üzere- üçer adet okuma metni bulunmaktadır. İncelenen okuma metinlerinin temalara uygun olduğu, anlam bakımından da sade ve duru bir dil kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bununla birlikte her okuma metni içerisinde kültürel unsurların yer almadığı belirlenmiştir. Temalar içerisinde bulunan okuma metinlerinin, öğretici ve açıklayıcı bir yanı olmasından dolayı genellikle akademik bilgi aktarımı söz konusudur. Bilgilendirici metin içeriklerinin sıklıkla yer alması dilin edebi varlığına ilişkin metinlere yer verilmemesi bakımından okuma metinlerinin yetersiz olduğu söylenebilir.

Metinler söz varlığı kapsamında ele alındığında ise B2 ve C1 seviye okuma metinlerinde anlamın daha kolay kavranması açısından dilin söz varlığı unsurları olan kalıp sözler, atasözleri, deyimler ve ikilemeler gibi unsurların varlığı oldukça azdır. Bununla birlikte metin içerisinde bu unsurlarının kullanım azlığını her ünite sonunda yer alan “Günlük İfadeler” bölümü aracılığıyla tamamlanması hedeflenmiştir.

C1 seviye metinlerin B2 seviyeye göre anlam bakımından daha karmaşık bir yapıda olduğunu ancak anlatımın duru kaldığı belirtilebilir. Ayrıca B2 seviye içerisinde söz varlığı unsurlarının kullanımının daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

C1 seviye içerisinde yer alan okuma metinlerinin, öğrenim süreci bittikten sonra günlük ve akademik alanlarda kendisini rahat ifade etmesi ve karmaşık yapılarıdaki metinleri anlaması bakımından daha kapsamlı olduğu belirtilebilir.

Söz varlığı unsurlarıyla birlikte öğretim sürecinin nasıl olmasına dair yapılan incelemelerde dil öğretim sürecinde öğrenenlerin hazır bulunuşlukları, öğrenme düzeyleri, anlama kapasiteleri, ilgi ve istekleri gibi birçok etkenin varlığı söz konusudur.

Bununla birlikte Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde her bir bireyin zihninde kendine özgü, yetiştiği toplumdaki edindiği kültürel bir kodun var olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Gelişen ve değişen dünya düzeni içerisinde milletler varlık gösterdikleri ana dillerinin dışında yeni bir dil öğrenme sürecinin gerekliliğini ortaya çıkarmış olup bu süreç için ülkeler sosyal, politik, ekonomik, ticari ve kültürel adımlar atarak birbirleriyle olan etkileşimlerini kuvvetlendirmişlerdir. (Ungan, 2006, s. 223)

Her birey yetiştiği toplumun kültürel kodlarını yaşamına dahil etmektedir. Yabancı dil öğretiminde, dilin kültürler kodlarını doğru bir biçimde öğretme aşamalı ve titiz bir şekilde hazırlanması gerekmektedir. Kültür aktarımı sürecinde yaşanılacak aksilikler, bireyin öğreneceği dili ve kültürü kazanmasında engel oluşturabileceğini de söylemek mümkündür. Bu konu kapsamında şunları belirtmek mümkündür:

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde yeni bir dili öğrenmeye gelen bireylere dil aracılığıyla o dilin kültürüne dair aktarımların yapılması iletişim sorunlarının giderilmesini sağlamaktadır. Kültürden kültüre farklılık gösteren öpüşme; Türk kültüründe genellikle selamlaşırken iki yanaktan öpülmesi yakınlık ve dostluğu ifade ederken, Kore kültüründe aynı cinsten kişilerin birbirinin yanağını öpmesi hoş bulunmamaktadır. Bunun gibi örneklerden hareketle yabancı dil öğretim sürecinde günlük yaşam içerisinde kültürel unsurlara dair aktarımların yapılması dil öğretim sürecini nitelikli kılmaktadır. (Bölükbaşı Kaya ve Keskin, 2010, s.228-229)

Bireyin zihninde var olan kültür kodlarıyla birlikte yeni öğrendiği kültürün öğelerini, zaman içerisinde kullanarak kültür kodunu genişletmektedir. Bu süreç iletişim boyutuna taşındığı zaman kültür aktarımının, bir bireyin diğer bir bireye kendi toplumuna özgü kültürel kodlarını anlatmasıyla kültürlerarası ilişkilerin gelişebileceğini de söylemek mümkündür.

Dil öğretim sürecinde bireyler arasında yer alan kültürel aktarım sürecinde, dili öğreten birey aynı zamanda kendi toplumunun kültür aktarıcısı görevini üstlendiğinden dolayı, dil öğrenme sürecinin etkili ve kalıcı olması adına öğretim süreci çeşitlendirilmelidir.

Alan yazında yapılan çalışma kapsamında Keskin (2010), Türkçenin yabancı dil olarak öğretim süreci içerisinde metinlerin önemine değinmekle birlikte metinler yoluyla günlük yaşam içerisindeki ifadeleri daha iyi kavrayarak, öğrenen bireyin kültür çatısı altında topluma uyumunun hızlanacağını belirtmekte aynı zamanda yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinde ders kitaplarının görevini sekiz madde biçiminde ele almaktadır. Bu maddeler şu şekildedir:

- Bir öğretmen olabilir, çünkü öğrencilere hedef dilin kültürü hakkında doğrudan bilgi sağlar.
- Bir rehber olabilir, çünkü öğretmen ve öğrencilere işlenecek ders konularını sunar ve daha önceki derslerin özetlerini verir.
- Bir kaynak olabilir, çünkü bir ders kitabı tamamen her şeyi kapsayamaz, içinden uygun parçalar seçilip konu genişletilmelidir.
- Bir eğitmen olabilir, çünkü adım adım yapılan açıklamalarla tecrübesiz öğretmenlerin sadece dil konusunda değil kültür konusunda da eksiklerini tamamlamalarını sağlar.
- Bir otorite olabilir, çünkü uzmanlar tarafından yazılmış olup gerçek ve geçerlidir.

- Beceriye azaltıcı bir yönü olabilir, çünkü ders kitaplarına aşırı bağımlı hale gelen öğretmenler yaratıcılıklarını kaybeder ve kitaba eleştirel açıdan bakamazlar.
- Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde öğreten bireyin hitap ettiği kitlenin eğitim düzeyi, derse hazır bulunuşlukları ve dile karşı tutumları/ilgileri gibi etmenler göz önünde bulundurularak öğretim süreci yürütülmelidir.
- Okuma metinlerinin anlama ve anlatma becerilerinin uygunluğuna bağlı olarak somut örneklerle ders işleme süreci desteklenmeli, zihinde kalıcılığı sağlamak amacıyla sunulan somut örneklerin öğrenen bireylerin kültürleri ile ilişki içerisinde yer verilerek anlatım süreci desteklenmelidir.

Araştırma boyunca dilin ve kültürün bir bütün olduğunu belirtmekle birlikte bu çatıda yer alan söz varlığı öğeleri kapsamında okuma metinleri ele alınmıştır. Dilin zamanla kendi içinde meydana getirdiği söz varlığı tarih sürecinde nitelikli bir rehber olarak dilin iç ve dış yapı bağlamında geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümleri içermektedir. (Aksan, 2018, s. 15)

Çalışma boyunca B2 ve C1 seviye ders kitabında incelenen 36 metin içerisinde dil-kültür-söz varlığı çatısı altında Türkçenin yabancı dil olarak öğretim süreci içerisinde kültürel unsurların yeri, okuma metinlerindeki dil kullanımı, okuma becerisine uygunluğu incelenmekle birlikte okuma metinleri içerisindeki söz varlığı öğelerine değinilmiştir. Bu kapsamda okuma metinlerinde kullanılan dil bağlamında kültür öğelerinin varlığı incelenmeye çalışılmış olup metinlerin temaya uygun olduğunu fakat söz varlığı unsurları ve kültür aktarımı bağlamında yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Öneriler

Türkçenin yabancı dil olarak öğretim süreci içerisinde yer alan okuma metinlerinde günlük kullanım dilinde de yer alan kalıp sözlere sıklıkla yer verilmelidir.

Ders kitaplarında yer alan okuma metinlerinin öğrenilen dilin edebi kültürüne ilişkin içeriklerin oluşturulması ve farklı türlerin tanınması bakımından bu metinlere yer verilmelidir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde hazırlanan ders kitapları içerisinde dört temel beceriye uygun olarak her beceriye uygun düzeyde dil ve kültür olgularına metin içerikleri gözden geçirilmelidir.

Kaynaklar

Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2017). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Aksan, D. (2018). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aydoğdu, Ü. R., Karamustafaoğlu, O. & Bülbül, M. Ş. (2017). Akademik Araştırmalarda Araştırma Yöntemleri ile Örneklem İlişkisi: Doğrulayıcı Doküman Analizi Örneği. *Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 556-565.
- Bölükbaş Kaya, F. & Keskin F. (2010). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metinlerin Kültür Aktarımındaki İşlevi. *Turkish Studies*, 5(4), 221-235. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1632>
- Çüçen, K. A. (2005). Kültür, Uygarlık, Evrensellik ve Çok-Kültürlülük. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 111-115. <http://hdl.handle.net/11452/16710>
- Demir, A. & Açık, F. (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültürlerarası Yaklaşım Ve Seçilecek Metinlerde Bulunması Gereken Özellikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 30, 51-57.
- Gökdayı, H. (2016). Yabancılar Türkçe öğretiminde Sözcük Öğretimi ve Kalıp Sözcükler. *Journal of Turkish Studies*. 11(19), 379-394. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11131>
- Günay Köprülü, S. (2015). Çocuk yazını çevirilerinin Çocuğun Dil Gelişimine Etkisi. *KAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16, 19-37.
- Güvenç, B. (1973). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- İpek, S. & Çelik, N. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Polonya örneği. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 4(2), 101-136.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Keskin, F. (2010). *Yetişkinlere Yönelik Yabancı Dil Olarak Türkçe Derslerinde Yazınsal Metinlerde Kültür Aktarımı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Koyuncu, M. S., Şata, M. & Karakaya, İ. (2018). Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Kongrelerinde Sunulan Bildirilerin Doküman Analizi Yöntemi İle İncelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 9(2), 216-238. [10.21031/epod.334292](https://doi.org/10.21031/epod.334292)
- Kıran, Z. & Ezidiler Kıran, A. (2018). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Tapan, N. (1990). Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretiminde Kültür Bağlamının Değerlendirilmesi. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 7, 55-68.
- Ungan, S. (2006). Avrupa Birliğinin Dil Öğretimine Karşı Tutumu ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 217-226.

EK-1

Tablo 1: B2 ve C1 Seviye Ders Kitapları İçerisinde Yer Alan Günlük İfadeler

	B2 Seviye Ders Kitabı	C1 Seviye Ders Kitabı
1. Ünite	Kapıda kaldınız. Buyurun lütfen! Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz. Sizi görmek ne büyük şeref! Aman Efendim! Kimleri görüyorum. Gözümüz yollarda kaldı. Şeref verdiniz. Ben artık kalkayım. Bana müsaade! Haydi, ben kaçtım! Vakit epey ilerledi. Sizi daha fazla meşgul etmeyeyim. Size doyum olmaz.	Zaman öldürüyorum. Zaman su gibi akıp geçiyor. Zamanım dar. Zamanla yarışıyorum. Zamanımı boşa harcama! Zaman acımasızca geçiyor. Başımı kaşıyacak vaktim yok. Gitme zamanı.
2. Ünite	Ne demek istiyorsunuz? Efendim? Yani? Nasıl yani? Biraz daha açar mısın lütfen? Açık anlatır mısın? Açık açık konuşur musun?	Sevdalanmak, ilanıaşk etmek, tutulmak, karşılıksız sevmek, Mecnun olmak, gönül bağı, yıldırım aşkı, gönül ilişkisi, çifte kumrular, ayran gönüllü, aşkına karşılık vermek, gönülünü kaptırmak, abayı yakmak, kara sevdaya tutulmak.
3. Ünite	Su gibi para harcıyor. Bütün param suyunu çekti. Cebinde akrep var. Meteliğe kurşun atıyorum. Para pul olmuş. Parasız pulmuz. Beş parasız kalmış. Beş para etmez. Sudan ucuz. Beleş. Paha biçilmez. Perakende/Toptan. Çakma. Defolu. Çok tuzlu. Ateş pahası.	Yakınmak. Sızlanmak. Dava açmak. Söylenmek. Gık demek. Dertlenmek. Kabullenmek. Başının etini yemek. Dert yanmak. Dırdır etmek. Mızızlanmak.
4. Ünite	Yazıklar olsun. Hayatımda böyle rezillik görmedim. Aşk olsun! Bu kadar da olmaz. Bu nasıl iş böyle? Ayıp değil mi? Size de hiç yakışıyor mu? Ayıp oluyor ama! Bunu sizden hiç beklemezdim.	Borç batağında. Para saçıyor. Paraya para demiyor. Gırtlığına kadar borçlu. Parayı sokağa atıyor. Paramı bağladım. Borç/Para içinde yüzüyor. Köşeyi dönmek. Eli sıkı. Uçan kuşa borçlu. Elim genişledi. Har vurup harman savuruyor. Avucunun içi kaşınıyor. Elim darda/sıkışık.
5. Ünite	Harika. Nefes kesici. Müthiş. Mükemmel. Göz kamaştırıcı. Dört dörtlük. Fevkalade. Muhteşem. Muazzam. Enfes.	Gözlerinin kırpmadan izlemek. Seyre almak. Göz ucuyla bakmak. Gözü dalmak. Göz açıp kapayınca kadar. Baktıkça bakası geliyor. Gözüne çarpmak. Farklı gözle görmek. Göz hapsine almak. Gözünü alamamak. Göz gezdirmek.
6. Ünite	Bir şey daha eklemek isterim. Sunu da unutmayalım. Şunu da söylemek gerek. Ayrıyeten/Ayrıca. Buna ek olarak. Dahası. İkamet-ten.	Bilmiş. Ukala. Karış karış. Avucunun içi gibi bilmek. Haberim var/yok. Zırcahil. Kitap kurdu. Kafası zehir gibi. Cin gibi. Kaçın kurası. Zekâ küpü. Malumat olmak.

YURT DIŞINDAKİ TÜRKOLOJİ BÖLÜMÜ MEZUNLARININ TÜRK KÜLTÜRÜNE YÖNELİK FARKINDALIKLARININ BELİRLENMESİ

Umut BAŐAR¹
Önder ÇANGAL²

Özet

Yabancı dil öğretiminde hedef dile ilişkin kültürel bilgede farkındalığın yüksek oluşu iletişimde öğrencilere kolaylık sağlamaktadır. Dolayısıyla dil öğrenimiyle beraber kültürel bilgi paylaşımının öğretim sürecine sistematik olarak dâhil edilmesi önemlidir. Bu konu kapsamında çalışmanın amacı, Belgrad Üniversitesi Türk Dili, Edebiyatı, Kültürü bölümü mezunlarının Türk kültürüne ilişkin farkındalıklarının tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda somut kültür bilgisine dayalı soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanarak söz konusu form aracılığıyla 50 kişilik bir çalışma grubundan araştırmanın verileri toplanmıştır. Bu veriler betimsel analiz yoluyla içeriklere ayrılmıştır. Çalışmanın bulgular bölümünde, doğrudan kültürel farkındalığa dair veri toplamayı amaçlayan 10 soruya katılımcıların verdiği cevaplar sunulmuştur. Çalışmanın bulgularına göre katılımcıların Türk kültürüne ilişkin farkındalıklarının temelde öğretmenler ve dizi-filmler olmak üzere iki kaynak üzerinden geliştiğı saptanmıştır. Bu iki kaynaktan aktarıldığı kadarıyla katılımcıların somut kültür öğelerine (Türk yemekleri, müziğı, dansı, bayramları vb.) dair bilgi sahibi olduğu anlaşılmıştır. Akabinde çalışmanın sonuç bölümünde bulgulardan hareketle Türkoloji bölümlerinde, öğrencilerin kültürel farkındalıklarını arttırabilmek için bazı öneriler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belgrad Üniversitesi, Türkoloji, Türk kültürü.

1 Doç. Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Tahran Eğitim Müşavirliğı, umutbasar_35@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5571-7103

2 Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, ondercangal@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8560-3526

DETERMINING THE AWARENESS OF TURKOLOGY DEPARTMENT GRADUATES ABROAD ABOUT TURKISH CULTURE

Abstract

In foreign language teaching, a high level of awareness of cultural knowledge of the target language facilitates students in communication. Therefore, it is important to systematically transfer cultural knowledge sharing to the teaching process along with language learning. Within the scope of this issue, the aim of the study is to determine the awareness of the graduates of the Department of Turkology at the University of Belgrade about Turkish culture. For this purpose, a semi-structured interview form with questions based on concrete cultural knowledge was prepared and data were collected from a study group of 50 people through this form. These data were categorized into contents through descriptive analysis. In the findings section of the study, the answers given by the participants to 10 questions aimed at collecting data directly on cultural awareness are shown. According to the findings of the study, it was determined that the participants' awareness of Turkish culture developed mainly through two sources: teachers and TV series-films. It was understood that the participants had knowledge about tangible cultural elements (Turkish food, music, dance, festivals, etc.) as much as they were conveyed from these two sources. Subsequently, in the conclusion section of the study, based on the findings, some suggestions are presented in order to increase the cultural awareness of learners in Turkology departments.

Keywords: University of Belgrade, Turkology, Turkish culture.

1. Giriş

Farklı gerekçelerle Türkiye’de yükseköğrenim gören on binlerce yabancı öğrenci vardır. Öğrencilerin çoğu Türkçe öğrenim görmekte, bu nedenle Türkçe öğrenmek durumunda kalmaktadır. İngilizce veya farklı bir dilde eğitim gören öğrenciler ise sosyal hayatta Türkçeye maruz kalmakta, bu da onlarda Türkçeye ilişkin bir farkındalık oluşturmaktadır. Türkiye’de Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yanı sıra yurt dışında da pek çok ülkede çeşitli gerekçelerle Türkçe öğrenme ihtiyacı hisseden oldukça geniş bir kitle bulunmaktadır. Çağ ve Bölükbaş Kaya’ya (2021) göre 105 farklı ülkede toplam 687 farklı eğitim kurumunda Türkçe öğretimi yapılmakta; Bosna Hersek, Amerika, Almanya, Afganistan, Ukrayna ve Rusya Federasyonu en çok Türkçe öğretilen ülkeler olarak dikkat çekmekte; öne çıkan ülkelerin Türkiye ile olan geçmişe dayalı kültürel ve sosyal bağları, ülkeler arasındaki ilişkilerin günümüzdeki olumlu seyri ve bu ülkelerde Türk nüfusun fazla olması Türkçe öğretilen merkez sayısının fazla olması ile ilişkilendirilmektedir.

Türkiye dışında hem Türkoloji bölümlerinde hem de farklı kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenen Türkçe kurslarında yabancılara Türkçe öğretilmektedir. Türkçe kurslarında farklı yaş gruplarından yabancılar hobi, iş bulma, Türkiye’de yükseköğrenim görme, Türk dizilerini altyazısız izleme, Türkiye’deki akrabaları ile Türkçe konuşma gibi farklı gerekçelerle Türkçe öğrenirken Türkoloji Bölümlerinde yükseköğrenim düzeyindeki yabancılar belli bir program dâhilinde eğitim almakta ve Türkolog olarak yetişmektedir. Fakültede Türkoloji disiplinine bütüncül olarak yaklaşılmakta, ders içeriklerinin ağırlık noktasını Türkiye Türkçesi öğretimi oluşturmakta, mezun öğrencilerin dili ve kültürü en doğru şekilde temsil edecek düzeyde yetişmeleri önem arz etmektedir. Bu yönüyle Türkoloji Bölümlerinin yabancılara Türkçe öğretimi alanı için önemli merkezler hâline geldiklerini söylemek mümkündür.

Çalışmanın Türk kültürü ekseninde şekillenmesi nedeniyle uygulama alanının seçilmesinde uzun yıllar farklı milletlerle birlikte yaşadığımız, toplumlar arasında kültürel alışverişin had safhada olduğu “Balkan” coğrafyası öne çıkmıştır. Balkanlarda Bosna Hersek, Sırbistan, Kuzey Makedonya, Kosova ve Hırvatistan gibi ülkelerde Türkoloji bölümleri bulunmakta; Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Macaristan’da ise çok eski yıllardan beri önemli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Sırbistan, 1926 yılında bölgedeki ilk oryantalistik bölümünün kendi bünyesinde açılması nedeniyle diğerlerinden ayrılmaktadır (İsen, 2020).

Duran ve Çangal’ın (2023, s. 65) kaydettiğine göre hâlihazırda Sırbistan’da Belgrad Üniversitesi, Novi Pazar Üniversitesi, Novi Sad Üniversitesi, Novi Pazar Türk Kültürü Merkezi ve Belgrad Yunus Emre Enstitüsü başta olmak üzere pek çok kurumda Sırbistanlılara Türkçe öğretilmektedir. Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi bünyesinde müstakil bir Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü bulunmakta olup Novi Pazar Üniversitesi ve Novi Sad Üniversitesinde ise Türkçe kurslarında Sırbistanlılar Türkçe öğrenmektedir. Belgrad Üniversitesindeki bölümde lisansüstü çalışmalar da yürütülmektedir. T.C. Belgrad Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği (2023) verilerine göre ise Sırbistan’da müşavirliğin destekleriyle sürdürülen Türkçe kursu merkezleri

şunlardır:

1. Belgrad Üniversitesi
Filoloji Fakültesi
Siyasal Bilimler Fakültesi
2. Novi Sad Üniversitesi
3. Niş Üniversitesi
Felsefe Fakültesi
Fen-Matematik Fakültesi
4. Kragujevac Üniversitesi
5. Kragujevac İşçi Üniversitesi
6. Novi Pazar Üniversitesi
7. Novi Pazar Belediyesi
Türk Kültür Merkezi
8. Tutin Belediyesi
Türk Kültür Merkezi
9. Belgrad İslami Bilimler Fakültesi

Sırbistan’da Türkçe öğrenmeye olan ilgi pek çok farklı merkezde dil öğretimi gerçekleştirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca 19 Ocak 2022 tarihinde iki ülke arasında imzalanan eğitim iş birliği anlaşmasıyla beraber ülkede Türkçe öğretim faaliyetlerinin önü açılmış, çalışmalar hız kazanmıştır.

Bu çalışmada genelde yurt dışındaki Türkoloji bölümü mezunlarının, özelde ise Balkanlardaki ilk bölüm olma özelliği gösteren Belgrad Üniversitesi Türk Dili, Edebiyatı, Kültürü Bölümü mezunu Türkologların Türk kültürünü ne kadar tanıdıkları, kültürel unsurları kimden veya nereden hangi yollarla öğrendikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Konuya ilişkin elde edilen verileri sunmadan önce yabancılara Türkçe öğretiminde kültürel farkındalık meselesine değinmek yerinde olacaktır.

1.1. Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kültürel Farkındalık

Yabancılara Türkçe öğretimi faaliyetlerinde Türk kültürüne yönelik çalışmalarını çeşitli yönlerden inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır (bk. Bayyurt, 2011; Ökten ve Kavanoz, 2014; Güven, 2015; Demircan, 2016; Çelik, 2018; Açıkgöz, 2019; Bağcı Ayrancı, 2019; Durmuş ve Sumruk Ateşgöl, 2021). Yabancı dil eğitiminin diğer alanlarında olduğu gibi Türkçe öğretiminde de dil öğretimi ve kültür ilişkisini inceleyen çalışmaların çokluğu kuşkusuz yabancı dilde etkili iletişim kurmada hedef kültüre ait bilgilerin belirleyici olmasıyla ilgilidir. Başka bir deyişle yabancı dili iletişim odaklı kullanan bir bireyin dilin doğal konularıyla bir arada olduğu bir ortamda dile dair kültürel bilgi sorunsuz bir iletişim için gereklidir. Kültürel bilgi, öğrencinin kendi çabaları, öğretim sürecindeki örtük veya doğrudan dil girdileri ya da öğretici desteği yoluyla kazanılabilir. Kültürel bilgi arttıkça öğrencide kültürel yeterlik/yetenlik oluşur ve öğrencilerin hedef dilin kültürüne ilişkin farkındalık

düzeyi artar. Doğal bir süreçte hedef dilde, temel seviyeden ileri seviyeye doğru ilerledikçe kültürel yeterliğin de artması beklenir.

Temel Eğinli'ye (2011, s. 1215) göre kültürlerarası yeterlik, misafir bir kültür içinde bulunan kişinin kültürün gerektirdiği talepleri etkili bir şekilde anlaması ve yanıt vermesi; kültüre ve kültürel değerlere uyum sağlaması ve adapte olması ile ilgili gelişmeyi açıklamaktadır. Yabancı dil öğrencisi de dili öğrenmeye ya da dile maruz kalmaya başladıktan sonra misafir bir kültürün içerisine girmektedir. Yabancılarla Türkçe öğretiminden konuya bakıldığında daha ilk ders olan “selamlama/tanışmadan” başlayarak yemek çeşitlerine, insani ilişkilere, kalıp sözlere, gelenek-göreneklere varıncaya kadar misafir kültür içerisinde öğrenme, dil öğrenimi devam ettikçe sürmektedir. Bu doğrultuda İlgün (2023, s. 33) şunları kaydetmektedir:

Kültürel farkındalığın oluşması ve öğrencinin bu farkındalığı, iletişim becerilerine yansıtmasıyla temel dil öğrenim hedeflerine ulaşmaya da katkı sağlanmış olacaktır. Yabancı dil öğretiminin farklı kültürlerin buluşma alanı olduğu düşünüldüğünde, dil öğretiminin sınırlarının kültür öğretimiyle paralel biçimde oluşturulduğunu ifade etmek mümkündür. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde hedef kültür ve kaynak kültür öğelerinin yansıtıldığı bir öğretim ortamı oluşturmak esas olmalıdır. Aynı zamanda öğrenciye dil ile kültür arasındaki ilişkiyi fark ettirecek stratejilerin benimsenmesi gerekmektedir.

Öğrenci açısından bakıldığında şayet Türkçe, Türkiye’de öğreniliyorsa örtük öğrenmeler sayesinde kültürel farkındalık düzeyi hızlı bir şekilde artmaktadır. Mesela Türkiye’de yaşayan bir birey, gözlem yoluyla gündelik ilişkilerde iletişim için gerekli kelime gruplarını ve kalıp ifadeleri formel bir çalışmaya gerek kalmaksızın edinebilmektedir. Ancak yurt dışında Türkçe öğrenenler için durum daha zordur, zira kültürel farkındalığı arttırmak için doğal ortamlar yok denecek kadar azdır. Bir kurs merkezinde Türkçe öğreniliyorsa haftalık altı ile on ders saatine sıkışan bir programla kültürel farkındalığın iletmesi zordur. Ders içeriklerinde kültürel bilgi olmakla beraber kısıtlıdır. Bu tip durumlarda öğrencinin ders dışı ortamlarda (sosyal medya, televizyon programları, dizi-filmler, Türk arkadaşlar, Türk restoranları, turistik geziler vb.) Türk kültürüne ilişkin farkındalığını arttırması mümkün olabilir. Ayrıca öğreticinin ders kitabını aşan çabaları da önemlidir. Alyılmaz ve Er’in (2016, s. 1412) de ifade ettiği üzere öğretici, kültürel farkındalığın oluşma sürecinin en önemli aktörlerinden biridir. Dolayısıyla öğretici bu süreçte neyi, nasıl yapması veya yapmaması gerektiğini iyi bilmelidir. Bunun için de özellikle yabancılarla Türkçe öğreticilerine hem çok kültürlü yapıya uyum sağlamları hem de kültürel farkındalık konusunda bilinçlenmeleri için hizmet içi eğitimler verilebilir.

Lakin dört yıllık bir lisans eğitimi boyunca Türkçeyle meşgul olan bir hedef kitle olarak Türkoloji öğrencileri ve mezunları, kültürel farkındalıklarını iletme konusunda daha avantajlı konumdadır. Çünkü dil derslerinin yanı sıra öğrenimleri boyunca aldıkları kültürün önemli bir parçası olan edebiyat, sanat ve tarih dersleri bu grubun işini kolaylaştırmaktadır. Bu grup açısından dil bariyerinin erken bir dö-

nemde aşılması, geniş bir şekilde kültürel bilgi edinmenin ve Türkçe sayesinde Türk kültürüyle doğrudan temas etmenin de önünü açmaktadır. Bu açıdan bakıldığında saha gözlemleri ışığında Türkoloji öğrencilerinin Türkçe iletişimde kültürel farkındalıklarının daha yüksek olduğu iddia edilebilir.

Bu kapsamda Göktaş ve Çangal (2023) tarafından Cezayirli Türkoloji öğrencilerinin kültürel farkındalıklarının tespitine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Öte yandan bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Sırbistanlı Türkoloji öğrencilerine dair Duran ve Çangal (2023) tarafından bir ihtiyaç analizi çalışması gerçekleştirilmiş, Türkçe-Sırpça dil ilişkileri ve bunun Türkçe öğretimine etkisine dair bazı araştırmalar (bk. Tuğuz, 2016; Yalap, 2016; Barut, 2023) yapılmışsa da kültürel farkındalık düzleminde Sırbistanlıları ele alan herhangi bir çalışma yoktur. Bu nedenle araştırmanın konusunu Sırbistanlı Türkoloji mezunlarının Türk kültürüne dair kültürel farkındalıkları oluşturmaktadır. Araştırmanın bundan sonraki bölümünde araştırma amacı, modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı-süreci ve bulgularına dair bilgilere yer verilecektir.

2. Yöntem

2. 1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Belgrad Üniversitesi Türk Dili, Edebiyatı, Kültürü Bölümünden mezun olan Sırbistanlıların Türk kültürüne yönelik farkındalıklarını belirlemektir. Bu amaçla çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Belgrad Üniversitesi Türk Dili, Edebiyatı, Kültürü Bölümünde Türk edebiyatı, kültürü ve tarihi dersleri var mıdır?
2. Katılımcıların Türkçe öğrendikleri ve Türk kültürünü tanıdıkları kaynaklar nelerdir?
3. Katılımcıların Türk kültürüne yönelik farkındalıkları nasıldır?

2. 2. Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel açıdan Sırbistan'daki Türk Dili, Edebiyatı, Kültürü Bölümü mezunlarının Türk kültürüne yönelik farkındalıklarının incelenmesine yönelik bir durum çalışmasıdır. Durum çalışması “*nasıl* ve *niçin* sorularını temel alan, araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayı derinlemesine incelemeye olanak veren araştırma yöntemidir” (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 289).

2. 3. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Belgrad Üniversitesi Türk Dili, Edebiyatı, Kültürü Bölümünden mezun 50 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcıların cinsiyet, yaş ve dil düzeylerine ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 1. *Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Veriler*

		N	%
Cinsiyet	Erkek	4	8
	Kadın	46	92
Yaş	22-25 yaş	26	52
	26-30 yaş	11	22
	31-35 yaş	9	18
	36+ yaş ve üzeri	4	8
Dil Düzeyi	B1	23	46
	B2	13	26
	C1	11	22
	C2	3	6

Araştırmaya katılanların yüzde 92'si kadın, yüzde 8'i erkektir. Yabancılara Türkçe öğretimi alanında yurt dışında yapılan çalışmaların pek çoğunda kadınların erkeklerle oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir (bk. Boylu ve Çangal, 2014; Başar ve Akbulut, 2016). Bu durum Sırbistanlı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunlarının Türk kültürüne yönelik farkındalıklarının söz konusu olduğu bu araştırmada, bulguların değerlendirilmesi aşamasında anlamlı farklılıkların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Örneğin farkındalık düzeyinde en belirgin kategorinin “Türk yemekleri” olması manidar bulunmaktadır. Kadın katılımcılar genellikle Türk yemeklerini çok sevdiklerini ve kendilerinin de bazı yemekleri evlerinde yapmayı denediklerini belirtmiştir. Elde edilen verilen erkek katılımcıların yemeklerin sadece lezzetleri ile ilgilendiklerini ortaya koymaktadır.

Çalışma grubunun Türkoloji mezunlarından oluştuğu dikkate alındığında katılımcıların yüzde 52'sinin 22-25 yaş, yüzde 22'sinin 26-30 yaş, yüzde 18'inin 31-25 yaş ve yüzde 8'inin 36 yaş ve üzeri olduğu görülmüştür. Yaş grupları incelendiğinde yeni mezunların çoğunluğu oluşturduğu, bununla birlikte 36 yaş ve üzeri olanların da araştırmaya katıldığı görülmektedir. Belgrad Üniversitesi bünyesinde Türk Dili, Edebiyatı, Kültürü bölümünün açılması, 1960 yılında Filoloji Fakültesinde “Doğu Dilleri Bölümü'nün” kurulmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Bölümün 63 yıl önce kurulduğu göz önüne alındığında ülkede gerek Türkoloji gerekse Türkologların yetiştirilmesi açısından bir geleneğin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte araştırma kapsamında çevrim içi form aracılığıyla veri toplanmasının yaş gruplarına etki ettiği düşünülmektedir. Nitekim araştırmada öncelikle yeni mezunlara ulaşılmış daha sonra bu kişilerin bağlantıları sayesinde uygulama alanı genişlemiştir. Bu da çalışma grubuna ait yaş aralıklarına ilişkin dağılımlarda yaş ilerledikçe katılımcı sayısının azalmasını açıklamada anlamlı bir veri sunmaktadır.

Üniversitenin Türkoloji Bölümünden mezun kişilerin normal şartlarda C1 ve üzeri dil yeterliğine sahip olduğu varsayılmaktadır. Bununla birlikte araştırmada katılımcılardan dil düzeylerini kendilerinin tanımlamaları istenmiştir. Buna göre katılımcıların yüzde 46'sı kendisini B1, yüzde 26'sı B2, yüzde 22'si C1 ve yüzde 6'sı

C2 düzeyi Türkçe yeterliğine sahip olarak tanımlamıştır. Katılımcılar arasında A1 veya A2 düzeyinde Türkçe bildiğini düşünen birey bulunmamaktadır.

2. 4. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmada veri toplama amacıyla açık uçlu soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Formun ilk bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş ve dil düzeylerini belirlemeye yönelik üç soru; ikinci bölümünde ise Sırbistan'daki Türk Dili, Edebiyatı, Kültürü Bölümünden mezunların Türk kültürüne yönelik farkındalıklarının belirlenmesine yönelik 15 soru bulunmaktadır. Hazırlanan form uygulanmadan önce alan uzmanlarının değerlendirmesine sunulmuş, gelen dönütler doğrultusunda form yeniden düzenlenmiş ve son hâli verilmiştir. Formun güvenilirliğinin sağlanması için katılımcı görüşleri arasındaki tutarlılığa bakılmış, son olarak yabancılara Türkçe öğretimi alanında uzman üç akademisyenin formu incelemesi sağlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanan veriler betimsel analiz kullanılarak özetlenmiş ve yorumlanmış, daha sonra içerik analizi ile derinlemesine incelenmiştir. İçerik analizinde amaç verileri belirli kavram ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayacağı şekilde yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 242). Bu nedenle araştırma verileri Türk kültürü teması altında alt temalara ayrılmış ve buna göre veriler yorumlanmıştır.

3. Bulgular

3. 1. Türkoloji Bölümündeki Türk Edebiyatı, Kültürü ve Tarihi Derslerine İlişkin Bulgular

Türkoloji mezunu katılımcılara bölümlerinde Türk edebiyatı, Türk kültürü ve Türk tarihi derslerinin olup olmadığı sorulmuştur. Soruya ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 2. *Türk Edebiyatı, Kültürü ve Tarihi Derslerine İlişkin Veriler*

		N	%
Türk Edebiyatı	Evet	48	96
	Hayır	2	4
Türk Kültürü	Evet	40	80
	Hayır	10	20
Türk Tarihi	Evet	33	66
	Hayır	17	34

Katılımcıların yüzde 96'sı bölümlerinde Türk edebiyatı, yüzde 80'i Türk kültürü ve yüzde 66'sı Türk tarihi derslerinin olduğunu ifade etmiştir. Yalap (2015, s. 47-49) da çalışmasında Belgrad Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki dersleri yarıyıllara göre şu şekilde sıralamıştır:

Tablo 3. *Belgrad Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Derslerine İlişkin Veriler*

1. Yarıyıl	Türkoloji Giriş
	Türk Dili 1
	Çağdaş Türk Dili G-1
2. Yarıyıl	Türk Halk Bilgisi
	Türk Dili 2
	Çağdaş Türk Dili G-2
3. Yarıyıl	Osmanlı Türkçesine Giriş 1
	Osmanlı İmparatorluğu Tarihi
	Türk Dili 3
	Çağdaş Türk Dili G-3
4. Yarıyıl	Türklerin Kültürel Tarihi
	Osmanlı Türkçesine Giriş 2
	Türk Dili 4
	Çağdaş Türk Dili G-4
5. Yarıyıl	Osmanlıca 1
	Türk ve Sırp Dilleri Karşılaştırmalı Analizi 1
	Türk Edebiyatı 1
	Türk Dili 5
	Osmanlıca Alıştırmaları 1
6. Yarıyıl	Çağdaş Türk Dili G-5
	Osmanlıca 2
	Türk ve Sırp Dilleri Karşılaştırmalı Analizi 2
	Türk Edebiyatı 2
	Türk Dili 6
	Osmanlıca Alıştırmaları 2
7. Yarıyıl	Çağdaş Türk Dili G-6
	Paleografiyle Osmanlı Diplomatikası 1
	Osmanlıca 3
	Türk ve Sırp Dilleri Karşılaştırmalı Analizi 3
	Türk Edebiyatı 3
	Türk Dili 7
	Osmanlıca Alıştırmaları 3
Çağdaş Türk Dili G-7	

	Paleografiyle Osmanlı Diplomatiği 2
	Osmanlıca 4
	Türk ve Sırp Dilleri Karşılaştırmalı Analizi 4
8. Yarıyıl	Türk Edebiyatı 4
	Türk Dili 8
	Osmanlıca Alıştırmaları 4
	Çağdaş Türk Dili G-8

Yukarıdaki tabloda zorunlu dersler yer almaktadır. Yalap (2015, s. 47-49) çalışmasında bu derslerin yanında güz ve bahar dönemleri için ayrı ayrı ilk yıl üç, ikinci yıl iki ve üçüncü yıl bir seçmeli ders olduğunu ifade etmiştir. Son iki yarıyıl bölümde seçmeli ders bulunmamaktadır. Zorunlu dersler listesi incelendiğinde öğrencilerin 8 yarıyıl toplam dört Türk edebiyatı, iki Türk tarihi ve bir Türk kültürü dersi aldığı görülmektedir. Aynı çalışmada (Yalap, 2015, s. 53-74) verilen seçmeli dersler incelendiğinde öğrencilerin 8 yarıyıl “Türk Edebiyatı Semineri 1” ve “Türk Edebiyatı Semineri 2” olmak üzere iki Türk edebiyatı dersi ile “Osmanlı İmparatorluğu Tarihi” ve “Türklerin Kültürel Tarihi” olmak üzere iki Türk tarihi dersi aldığı görülmektedir. “Türklerin Kültürel Tarihi” dersi aynı zamanda Türk kültürü dersi olarak da nitelendirilebilir. Seçmeli dersler listesinde ayrıca “Edebiyata Giriş”, “Edebiyat Teorisine Giriş 1”, “Edebiyat Teorisine Giriş 2”, “Genel Edebiyat İncelemesi 1”, “Genel Edebiyat İncelemesi 2” ve “Genel Edebiyat İncelemesi 3” dersleri de bulunmaktadır. Hem öğrenci cevapları hem de bölümdeki ders listesi incelendiğinde bölümde en çok Türk edebiyatı derslerine önem verildiği, Türk kültürü ve Türk tarihi derslerinin ise onu takip ettiği görülmüştür.

3. 2. Türkçe Öğrenme ve Türk Kültürünü Tanıma Kaynaklarına İlişkin Bulgular

Araştırmada katılımcılara Türkçe öğrenme kaynakları sorulmuş, soruya 50 katılımcı 134 farklı cevap vermiştir. Katılımcı cevaplarına ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 4. Katılımcıların Türkçe Öğrenme Kaynaklarına İlişkin Veriler

	N	%
Türkçe kursunda öğrendim.	35	70
Türk dizi ve filmlerinden öğrendim.	25	50
İnternette öğrendim.	22	44
Üniversitede öğrendim.	21	42
Arkadaşlarımdan öğrendim.	14	28
Ders kitaplarından öğrendim.	13	26
Türkçe Öğretim Portalinden öğrendim.	3	6
Özel ders aldım.	1	2

Katılımcıların yüzde 70’i Türkçe kursundan, yüzde 50’si Türk dizi ve filmlerinden,

yüzde 44'ü internetten, yüzde 42'si üniversitede, yüzde 28'i arkadaşlarından, yüzde 26'sı ders kitaplarından, yüzde 6'sı Türkçe Öğretim Portalinden ve yüzde 2'si özel derslerle Türkçe öğrendiğini belirtmiştir.

K41 kodlu katılımcının Türkçe öğrenme kaynaklarına ilişkin cevabı ise şu şekildedir:

“Türkçe günlük hayatımın bir parçası oldu. Seneler boyunca birçok tanıdığım ve arkadaşım olmuştur. Onlardan Türkçe öğrendim. Yaptığım işlerde hep öğrenilecek bir şey var. Türkiye'ye gidince her zaman yeni şeyler öğrenirim. Bol bol kitap okurum, Türk edebiyatının hayranıyım. Genel olarak da edebiyatı severim. Film ve dizileri izlemek, insanlarla konuşmak hep yeni bir şeyler öğretir. Ama dil hiçbir zaman yüzde yüz öğrenilmez. Her zaman öğrenmek için yeni şeyler vardır.”

Çalışma kapsamında araştırılan bir diğer husus katılımcıların Türk kültürünü öğrenme kaynakları olmuştur. Soruya ilişkin katılımcı cevaplarından elde edilen veriler şu şekildedir:

Tablo 5. *Katılımcıların Türk Kültürünü Öğrenme Kaynaklarına İlişkin Veriler*

	N	%
Öğretmenlerden öğrendim.	39	78
Dizi ve filmlerden öğrendim.	36	72
Türk kültürüne yönelik bilgileri nerelerden öğreniyorsunuz?		
İnternette	34	68
Kitaplardan	29	58
Arkadaşlardan	23	46
Şarkılardan	21	42

Katılımcıların yüzde 78'i öğretmenlerden, yüzde 72'si dizi ve filmlerden, yüzde 68'i internetten, yüzde 58'i kitaplardan, yüzde 46'sı arkadaşlardan ve yüzde 42'si şarkılardan Türk kültürünü öğrendiğini ifade etmiştir.

K38 kodlu katılımcı Türk kültürünü öğrenmede insan, arkadaş, kitap, haber, internet, müzik, televizyon, dizi ve filmlerin hepsinin birer kaynak olduğunu; kendi vazifelerinin ise bunların arasından doğru bilgiyi seçebilmek olduğunu belirtmiştir.

3. 3. Kültürel Unsurlarla İlgili Farkındalıklara İlişkin Bulgular

Katılımcıların Türk kültürüne ait farkındalıklarını inceleyebilmek amacıyla kendilerine açık uçlu sorular sorulmuştur. Bu bölümde katılımcı cevaplarından hareketle tespit edilen bulgulara sırasıyla yer verilecektir. Katılımcıların Türkiye'de kutlanan bayramları bilip bilmediklerini ölçen soruya verilen cevaplara ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 6. Türkiye’de Kutlanan Bayramlara İlişkin Farkındalıkların Belirlenmesi

	N	%
Yanıt yok	1	2
Ramazan Bayramı	43	86
Kurban Bayramı	41	82
29 Ekim Cumhuriyet Bayramı	31	62
30 Ağustos Zafer Bayramı	18	36
23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı	16	32
19 Mayıs Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı	13	26
Aşure Günü	4	8
1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü	3	6
15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü	2	4
18 Mart Çanakkale Zaferi	2	4
Kandiller	2	4
Atatürk’ün Doğum Günü	1	2
Anneler Günü	1	2
Babalar Günü	1	2
Hıdırellez	1	2
Kadir Gecesi	1	2
Nevruz Bayramı	1	2
Öğretmenler Günü	1	2
Yeni Yıl	1	2

Türkiye’de kutlanan bayramlardan hangilerini biliyorsunuz?

Katılımcıların yalnızca 1’i soruya cevap vermemiş, geri kalan 49 katılımcı soruya 183 farklı cevap vermiştir. Katılımcıların **yüzde 86’sı “Ramazan Bayramı”**nı, yüzde 82’si “Kurban Bayramı”nı, yüzde 62’si “29 Ekim Cumhuriyet Bayramı”nı, yüzde 36’sı “30 Ağustos Zafer Bayramı”nı, yüzde 32’si “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı”nı ve yüzde 26’sı “19 Mayıs Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı”nı bilmektedir. Aşure günü (%8), 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü (%6), 15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü (%4), 18 Mart Çanakkale Zaferi (%4) ve kandiller (%4) katılımcıların bildiklerini ifade ettikleri diğer önemli günlerdir. Katılımcılar arasından birer kişi soruya “Atatürk’ün doğum günü, anneler günü, babalar günü, Hıdırellez, Kadir Gecesi, Nevruz Bayramı, öğretmenler günü ve yeni yıl” cevabını vermiştir.

Türkiye’de kutlanan bayramlarla ilgili olarak K22 kodlu katılımcı “dinî bayramların Ramazan ve Kurban Bayramları olduğunu; millî bayramlardan ise 29 Ekim Cumhuriyet Bayramının önemli olduğunu belirtmiştir. K18 ise Türkiye’de kutlanan bayramları şu şekilde özetlemiştir:

Millî ve dinî bayramlar vardır. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı (23 Nisan 1920’de TBMM açıldı), 19 Mayıs Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor

Bayramı (1919’da Atatürk Samsun’a çıktı ve Kurtuluş Savaşı başladı), 30 Ağustos Zafer Bayramı (Türk Kurtuluş Savaşı’nın Türklerin zaferiyle sona ermesi), 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı (1923’te Cumhuriyet ilân edildi), 15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü (2016 yılındaki darbe girişiminde şehit olanları anma günü), 18 Mart Çanakkale Zaferi millîdir. Dinî bayramlar Kurban ve Ramazan Bayramıdır. Kutlanan ama tatil olmayan bayramlar da Kandiller, Aşure günü, Kadir Gecesi vs.

Katılımcılara yöneltilen ikinci soru, Türk halk oyunlarını bilip bilmediklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Katılımcı cevaplarına ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 7. *Türk Halk Oyunlarına İlişkin Farkındalıkların Belirlenmesi*

	N	%
Yanıt yok	11	22
Hayır, bilmiyorum	9	18
Zeybek	23	46
Halay	13	26
Horon	12	24
Hora Dansı	4	8
Kaşık Oyunu	2	4
Reyhani	2	4
Teke Zortlatması	2	4
Bar Dansı	1	2
Düğün Halayı	1	2
Kolbastı	1	2
Köçek	1	2
Oryantal	1	2
Sema Gösterisi	1	2

Katılımcıların 11’i soruya cevap vermemiş, 9’u ise geleneksel Türk halk oyunlarını bilmediklerini söylemiştir. Geri kalan 30 katılımcı, soruya 64 farklı cevap vermiştir. Zeybek (%46), halay (%26) ve horon (%24) katılımcılar tarafından en çok bilinen danslardır. Bu dansları sırasıyla hora dansı (%8), kaşık oyunu (%4), reyhani (%4) ve teke zortlatması (%4) takip etmektedir. Katılımcılar arasından birer katılımcı soruya “bar dansı, düğün halayı, kolbastı, köçek, oryantal ve sema gösterisi” cevabını vermiştir.

Katılımcılara yöneltilen üçüncü soru, onların geleneksel Türk müziklerini bilip bilmediklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Katılımcı cevaplarına ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 8. *Geleneksel Türk Müziklerine İlişkin Farkındalıkların Belirlenmesi*

	N	%	
Geleneksel Türk müziklerini biliyor musunuz?	Hayır, bilmiyorum	32	64
	Türkü	9	18
	Klasik Müzik	3	6
	Arabesk	1	2
	Türk Halk Müziği	1	2
	İzmir Marşı	1	2
	İstiklal Marşı	1	2
	100. Yıl Marşı	1	2
	Mehter	1	2
	Tarkan	1	2
Türk Sanat Müziği	1	2	

Katılımcıların yüzde 64'ü “geleneksel Türk müziklerini bilmiyorum.” cevabını vermiştir. Katılımcıların yüzde 18'i soruya türkü, yüzde 6'sı klasik müzik cevabını vermiştir. Birer katılımcı ise soruya arabesk, Türk halk müziği, İzmir Marşı, İstiklal Marşı, 100. Yıl Marşı, Mehter, Tarkan ve Türk sanat müziği cevabı vermiştir. K19 Türküleri bildiğini, Dede Efendi'nin bu türün en ünlü bestecilerinden olduğunu söylemiş ve “Has Gelin” türküsünü örnek olarak göstermiştir. K39 kodlu katılımcı da “Üsküdar’a Gider İken” türküsünü bildiğini ifade etmiştir.

Katılımcılara yöneltilen dördüncü soru geleneksel Türk müziği çalgılarını bilip bilmediklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Katılımcı cevaplarına ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 9. *Geleneksel Türk Müziği Çalgılarına İlişkin Farkındalıkların Belirlenmesi*

	N	%	
Geleneksel Türk müziği çalgılarını biliyor musunuz?	Yanıt yok	4	8
	Hayır, bilmiyorum	9	18
	Saz	24	48
	Zurna	14	28
	Bağlama	11	22
	Davul	9	18
	Ney	6	12
	Tanbur	6	12

Kemençe	4	8
Tambura	4	8
Darbuka	3	6
Kabak kemane	3	6
Mey	3	6
Divan Bağlama	2	4
Tef	2	4
Ut	2	4

Katılımcıların 4'ü soruya cevap vermemiş, 9'u geleneksel Türk müziği çalgılarını bilmediklerini söylemiştir. Katılımcıların yüzde 48'i soruya saz, yüzde 28'i zurna, yüzde 22'si bağlama, yüzde 18'i davul, yüzde 12'si ney ve yine yüzde 12'si tanbur cevabını vermiştir. Kemençe (%8), tambura (%8), darbuka (%6), kabak kemane (%6), mey (%6), divan bağlama (%4), tef (%4) ve ut (%4) katılımcılar tarafından bilinen diğer çalgı aletleridir. Birer katılımcı ise soruya delbek, gayda, gitar, kaşık, keman, lavta, sipsi, tar, tulum ve zil cevabını vermiştir. Katılımcı cevapları incelendiğinde söylenen enstrümanlar arasında Türkiye'de kullanılan yerli enstrümanların yanında yabancı kökenli olanların da olduğu görülmektedir.

Katılımcılara yöneltilen beşinci soru geleneksel Türk sanatlarını bilip bilmediklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Cevaplara ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 10. *Geleneksel Türk Sanatlarına İlişkin Farkındalıkların Belirlenmesi*

	N	%
Yanıt yok	16	32
Hayır, bilmiyorum	10	20
Ebru	20	40
Dokuma	7	14
Çini	5	10
Hat	4	8
Kaligrafi	4	8
Minyatür	3	6
Çömlekçilik	2	4
Nakiş	2	4
Tezhip	2	4
Bakırcılık	1	2
Cam Sanatı	1	2
Dericilik	1	2
Kakmacılık	1	2
Kumaş Boyama	1	2
Telkâri	1	2

Katılımcıların 16'sı soruya cevap vermemiş, 10'u geleneksel Türk sanatlarını bilmediklerini söylemiştir. Katılımcıların yüzde 40'ı geleneksel Türk sanatı olarak ebru, yüzde 14'ü dokuma, yüzde 10'u çini, yüzde 8'i hat, yüzde 8'i kaligrafi, yüzde 6'sı minyatür, yüzde 4'ü çömlekçilik, yüzde 4'ü nakış ve yüzde 4'ü tezhip isimlerini vermiştir. Birer katılımcı ise soruya bakırcılık, cam sanatı, dericilik, kakmacılık, kumaş boyama ve telkâri cevabını vermiştir.

Katılımcılara yöneltilen altıncı soru onların geleneksel Türk mutfağını bilip bilmediklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Katılımcı cevaplarına ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 11. *Geleneksel Türk Mutfağına İlişkin Farkındalıkların Belirlenmesi*

	N	%
Yanıt yok	4	8
Baklava	28	56
Kebap	24	48
Dolma	20	40
Sarma	18	36
Mantı	17	34
Pide	15	30
Börek	14	28
Lahmacun	14	28
Menemen	12	24
Döner	11	22
Köfte	10	20
Pilav	10	20
Künefe	8	16
İskender Kebap	6	12
Mercimek Çorbası	5	10
Aşure	4	8
Çiğ köfte	4	8
Lokum	4	8
Dürüm	4	8
İçli Köfte	3	6
İmambayıldı	3	6
Sütlaç	3	6
Meze	3	6
Beyti	2	4
Karıyarık	2	4
Kokoreç	2	4
Mıhlama	2	4
Tavukgöğsü	2	4
Türk Dondurması	2	4

Katılımcıların yüzde 8'i soruya cevap vermemiş, geri kalan yüzde 92'lik kesim ise soruya 525 farklı cevap vermiştir. Katılımcıların Türk kültürüne ilişkin farkındalıklarını belirlemeyi amaçlayan sorular içerisinde bu yönüyle en fazla cevap alan soru Türk mutfağıyla ilgili olmaktadır. Katılımcıların yüzde 56'sı soruya baklava, yüzde 48'i kebab, yüzde 40'ı dolma, yüzde 36'sı sarma, yüzde 34'ü mantı, yüzde 30'u pide, yüzde 28'i börek, yüzde 28'i lahmacun, yüzde 24'ü menemen, yüzde 22'si döner, yüzde 20'si köfte, yüzde 20'si pilav, yüzde 16'sı künefe, yüzde 12'si İskender kebab ve yüzde 10'u mercimek çorbası cevabı vermiştir. Katılımcılardan 4'er kişi aşure, çiğ köfte, lokum ve dürüm; 3'er kişi içli köfte, imambayıldı, sütlaç ve meze; 2'ser kişi beyti, karnıyarık, kokoreç, mıhlama, tavukgöğsü ve Türk dondurmasını Türk mutfağı lezzetleri arasında saymıştır. Balık ekmek, çay, etli ekmek, ezogelin çorbası, güveç, helva, hünkârbeğendi, İzmir bombası, kadayıf, katmer, kurabiye, kuru fasulye, lokma, muhallebi, pişmaniye, sütlü Nuriye, şerbet, tarhana, turşu, Türk kahvaltısı ve yayla çorbası ise 1'er katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Türk mutfağı teması altında katılımcılar tarafından sıralanan yiyecekler dikkate alındığında bazılarının (dolma, sarma, mantı, börek, köfte vb.) Sırp mutfağında da aynı isimlerle yer aldığı görülmüştür. Bu durum sorunun çok fazla cevap almasını da açıklar niteliktedir.

Katılımcılara yöneltilen yedinci soru, geleneksel Türk sporlarını bilip bilmediklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Katılımcı cevaplarına ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 12. *Geleneksel Türk Sporlarına İlişkin Farkındalıkların Belirlenmesi*

	N	%
	16	32
	8	16
	10	20
	8	16
	8	16
Geleneksel Türk sporlarını biliyor musunuz?	7	14
	4	8
	2	4
	2	4
	1	2
	1	2
	1	2
	1	2

Katılımcıların 16'sı soruya cevap vermemiş, 8'i geleneksel Türk sporlarını bilmediklerini söylemiştir. Katılımcıların yüzde 20'si Türk sporu olarak okçuluk, yüzde 16'sı güreş, yüzde 16'sı yağlı güreş, yüzde 14'ü cirit, yüzde 8'i binicilik, yüzde 4'ü futbol ve yüzde 4'ü matrak cevabını vermiştir. Katılımcılardan birer kişi soruya aba güreşi, bilek güreşi ve kılıç kalkan cevabı vermiştir. Özellikle okçuluk sporunun çok fazla kişi tarafından bilinmesinde son yıllarda yurt dışında gerçekleştirilen okçuluk faaliyetlerinin etkisinin olduğu söylenebilir. Konuya ilişkin K28 kodlu katılımcı

Belgrad'da okçuluk ile ilgili etkinliklere katıldığını ve çok eğlendiğini; K34 okçuluk ile ilgili Belgrad'da da bir kulüp olduğunu ve Sırbistanlılara burada okçuluğun öğretildiğini belirtmiştir. Futbol geleneksel Türk sporu olmasa da iki katılımcı soruya futbol cevabı vermiştir. K32 kodlu katılımcı Türkiye'de futbolun çok sevildiğini hatta Türkiye Başbakanının bile eskiden futbolcu olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılara yöneltilen sekizinci soru, geleneksel Türk mimarisini bilip bilmediklerini belirlemeyi amaçlamıştır. Katılımcı cevaplarına ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 13. *Geleneksel Türk Mimarisine İlişkin Farkındalıkların Belirlenmesi*

	N	%
Yanıt yok	24	48
Hayır, bilmiyorum	8	16
Mimar Sinan	7	14
Camiler	5	10
Osmanlı Mimarisi	2	4
Köprüler	2	4
Türebeler	2	4
Geleneksel Türk mimarisini biliyor musunuz?		
Saraylar	2	4
Cumbalı Evler	2	4
Ayasofya	1	2
Süleymaniye Camisi	1	2
Kız Kulesi	1	2
Safranbolu	1	2
Hamamlar	1	2
Çeşmeler	1	2
Hanlar	1	2

Katılımcıların 24'ü soruya cevap vermemiş, 8'i geleneksel Türk mimarisini bilmediklerini söylemiştir. Geleneksel Türk mimarisi sorusuna katılımcıların yüzde 14'ü Mimar Sinan, yüzde 10'u camiler, yüzde 4'ü Osmanlı mimarisi, yüzde 4'ü köprüler, yüzde 4'ü türebeler, yüzde 4'ü saraylar ve yüzde 4'ü cumbalı evler cevabı vermiştir. Katılımcılardan 1'er kişi soruya Ayasofya, Süleymaniye Camisi, Kız Kulesi, Safranbolu, hamamlar, çeşmeler ve hanlar cevabını vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu Balkan coğrafyasında yaklaşık 550 yıl kalmış ve bu süreçte Balkanlarda çok sayıda eser (cami, köprü, hamam, çeşme, han vb.) inşa etmiştir. Eserlerin önemli bir kısmında Mimar Sinan'ın ve onun talebelerinin imzası vardır. Bu nedenle soruya verilen cevaplar Balkan coğrafyası ile Türkiye Cumhuriyetinin ilişkisini açıklar niteliktedir.

Geleneksel Türk mimarisi ile ilgili olarak K4 kodlu katılımcı "Benim için Türk mimarisinde özel olan ikinci katın alt kata göre çıkıntı yaptığı eski cumbalı evler ve geniş taş duvarlarla örülü, avlulu evlerdir. Elbette camiler, köprüler, Kız kulesi

gibi tek başına tanınabilecek meşhur yapılar da vardır ama ben bunları tek başına mimarlık bilgisi olarak saymazdım.”; K42 kodlu katılımcı “Geleneksel Türk evleri cumbalı evlerdir. Side’de eski evlerin tadilatı yapıldı ve mükemmel olmuş. Cumbalı evler Sırbistan’da da eski konaklarda görülebilir.” cevabını vermiştir. K46 kodlu katılımcı ise Balkanlarda çok sayıda cami, doğu tarzı ev, türbe, hamam, anıt, çeşme ve saray yapıldığını; bu yapıların kendisine geleneksel Türk mimarisini hatırlattığını belirtmiştir.

Katılımcılara yöneltilen dokuzuncu soruda Türkoloji bölümünde kendilerine Türkiye ve Türk kültürü hakkında yeterince bilgi verilip verilmediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Katılımcı cevaplarına ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 14. *Türkiye ve Türk Kültürü Sorusuna İlişkin Sayısal Veriler*

		N	%
Bölümünüzde Türkiye ve Türk kültürü hakkında yeterli bilgi verildiğini düşünüyor musunuz?	Yanıt yok	24	48
	Evet	16	32
	Hayır	10	20
Toplam Katılımcı		50	100

Katılımcıların 24’ü soruya cevap vermemiş; 16’sı bölümlerinde Türkiye ve Türk kültürü hakkında yeterince bilgi verildiğini, 10’u ise yeterince bilgi verilmediğini belirtmiştir.

K4 kodlu katılımcı kültürün tüm yönleriyle ilgili çalışmalarda yeterince bilgi aktarıldığını ancak günlük yaşamda kullanmazsanız veya çok sık hakkında konuşmazsanız detayların ve isimlerin unutulduğunu; K7 kodlu katılımcı Türkoloji döneminde derslerde öğretmen ve arkadaşlarından her gün Türk kültürü ile ilgili yeni şeyler öğrendiğini; K9 kodlu katılımcı profesörlerin derslerde Türk gelenek ve kültürü ile ilgili şeylerden bahsettiğini, bunu duymayı o dönemde çok sevdiğini belirtmiştir. K33 kodlu katılımcı da benzer şekilde Türk folkloru dersinde tarihi konuların yanı sıra Türk kültürü hakkında da çok şey öğrendiğini ifade etmiştir. Soruya K10 kodlu katılımcı “Derslerde gramer kuralları en çok anlatılıyordu. Bu nedenle Türkiye ve Türk kültürü hakkında konuşmak için vaktimiz kısıtlıydı.”, K12 kodlu katılımcı “Hayır, çünkü bir dönem boyunca işlediğimiz Türk kültürü dersinde kültürel unsurlar yerine Osmanlı diline daha fazla önem veriyorduk.”, K28 kodlu katılımcı “Filoloji fakültesinde çoğu ders gramere ayrılırdı. Türk kültürüne derslerde çok az zaman verilirdi.” cevabını vermiştir. K47 kodlu katılımcı ise Türk kültürünün çok zengin olduğunu, fakat bu bilgilerin filmler, klipler, sunular, etkinlikler aracılığıyla daha etkili şekilde verilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Katılımcılara yöneltilen onuncu soruda kullanılan kitap ve materyallerin Türk kültürü hakkında yeterince bilgi verip vermediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Katılımcı cevaplarına ilişkin veriler şu şekildedir:

Tablo 15. *Kitap ve Materyallerde Türk Kültürü Sorusuna İlişkin Sayısal Veriler*

	N	%	
Kullanılan kitapların ve materyallerin Türk kültürü hakkında yeterli bilgi verdiğini düşünüyor musunuz?	Yanıt yok	17	34
	Evet	13	26
	Biraz	3	6
	Hayır	17	34
Toplam Katılımcı	50	100	

Katılımcıların yüzde 34’ü soruya cevap vermemiş; yüzde 26’sı kitap ve materyallerde Türkiye ve Türk kültürü hakkında yeterince bilgi verildiğini, yüzde 6’sı biraz bilgi verildiğini ve yüzde 34’ü yeterince bilgi verilmediğini belirtmiştir.

Konuyla ilgili K5 kodlu katılımcı Türk kültürü hakkında bir şey öğrenmek istendiğinde ders, kitap ve internet kombinasyonunun yeterli olacağını; K19 kodlu katılımcı dil bilgisi, tarih ve kültür arasında iyi bir ilişkinin olması gerektiğini, kitaplarda kendi başlarına keşfetmekte zorlanacakları bilgileri (şehirler, sanat, müzik, tarih vb. hakkında) anlatan metinlerin olduğunu belirtmiştir. K12 kodlu katılımcı derslerde Türk kültürüne az zaman ayrıldığı için konuları derinlemesine inceleyemediklerini; K46 kodlu katılımcı ise yeterli bilgi verildiğini düşünmediğini, Türk kültürünü öğrenmede Türk dizi/filmlerini izlemenin ve Türklerle konuşmanın kendisine daha çok katkısının olduğunu ifade etmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Yabancı dil öğretiminde gün geçtikçe “iletişim yetisinin” geliştirilmesini odağına alan yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Gelişen teknoloji ile birlikte fiziki sınırların ortadan kalktığı dünyada bu durum normaldir. İnsanlar öncelikle başkalarını anlamak, onlara ihtiyaçlarını anlatmak ve kendi ihtiyaçlarını gidermek için dil öğrenmek istemektedir. Dil öğrenme ihtiyaçları göz önüne alındığında yabancı bir dilde iletişim kurabilmenin çok önemli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte iletişim çok değişkenli bir süreç olup kaynaktan alıcıya giderken iletinin gönderildiği bağlama da dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu süreçte kişinin iletişim kurulan dilin evrenine hâkim olması ve kültürünü tanıması gerekmektedir. Zira oldukça hızlı ve sürekli iletişiminin arttığı günümüzde mesajın etkili ve tam aktarılmasında kültürel bilgi öğrenilmesi gereken bir yetkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil ve kültürün birbirinin tamamlayıcısı ve iletişimde kültürel bilginin gerekliliğini göstermesi bakımından güncel bir politika metni olan *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğretme, Öğrenme ve Değerlendirme* (Avrupa Konseyi, 2021) isimli tamamlayıcı ciltte “kültürlerarasılık” ve “çoğul kültürlü yetkinlik” kavramından pek çok defa söz edilmektedir. İlgili metinde çoğul kültürde yetkinlik aşağıdaki gibi aşamalandırılmıştır:

A seviyelerinde kullanıcı/öğrenen, iletişimde kültürel temelli karmaşıklıkların olası sebeplerini fark edebilme ve günlük basit sohbetlerde uygun davranma kapasitesine sahiptir. B1 seviyesinde, kullanıcı/öğrenen genellikle en yaygın kullanılan kültürel ipuçlarına karşılık verebilir, toplum-edimsel geleneklere göre davranabilir ve kendi

kültürünün ve diğer kültürlerin özelliklerini açıklayabilir veya onlar hakkında konuşabilir. B2 seviyesinde, kullanıcı/öğrenen ortaya çıkan çoğu zorlukla baş ederek iletişime etkili bir şekilde dâhil olabilir ve genellikle yanlış anlamaları fark edebilir ve onarabilir. C seviyelerinde kültürel inançların, değerlerin ve uygulamaların arka planını hassas bir şekilde açıklamaya, onların boyutlarını yorumlamaya ve tartışmaya, toplumdilbilimsel ve edimsel belirsizlikle baş etmeye ve tepkileri kültüre uygun olarak yapıcı bir şekilde ifade etmeye doğru bir dönüşüm görülür (Avrupa Konseyi, 2021, s. 128).

Yabancılara Türkçe öğretiminin yurt içinde ve dışındaki hedef kitlesi düşünüldüğünde, Türkçe uğraşısını bir meslek olarak edinen Türkoloji öğrencilerinin Türk kültürüne dair farkındalık konusunda diğer kitlelere göre daha avantajlı olduğu varsayılabilir. Bu kapsamda Belgrad Üniversitesi Türkoloji mezunlarının Türk kültürüne yönelik farkındalıklarının belirlenmeye çalışıldığı bu araştırmada 50 katılımcıdan veri toplanmıştır. Araştırmaya katılanların yüzde 92'si kadın, yüzde 8'i erkektir. Katılımcıların yüzde 52'sinin 22-25 yaş, yüzde 22'sinin 26-30 yaş, yüzde 18'inin 31-25 yaş ve yüzde 8'inin 36 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. Yaş grupları incelendiğinde yeni mezunların çoğunluğu oluşturduğu, bununla birlikte 36 yaş ve üzeri olanların da araştırmaya katıldığı görülmüştür. Katılımcıların yüzde 46'sı kendisini B1, yüzde 26'sı B2, yüzde 22'si C1 ve yüzde 6'sı C2 düzeyi Türkçe yeterliğine sahip olarak tanımlamıştır. Katılımcıların yüzde 96'sı bölümlerinde Türk edebiyatı, yüzde 80'i Türk kültürü ve yüzde 66'sı Türk tarihi derslerinin olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların yüzde 70'i Türkçe kursundan, yüzde 50'si Türk dizi ve filmlerinden, yüzde 44'ü internetten, yüzde 42'si üniversitede, yüzde 28'i arkadaşlarından, yüzde 26'sı ders kitaplarından, yüzde 6'sı Türkçe Öğretim Portalı'ndan ve yüzde 2'si özel derslerle Türkçe öğrendiğini belirtmiştir. Yine katılımcıların yüzde 78'i öğretmenlerden, yüzde 72'si dizi ve filmlerden, yüzde 68'i internetten, yüzde 58'i kitaplardan, yüzde 46'sı arkadaşlardan ve yüzde 42'si şarkılardan Türk kültürünü öğrendiğini ifade etmiştir. Bu arka plan bilgileri dikkate alınarak çalışmanın kültürel farkındalığa ilişkin bulguları daha net anlaşılabilir.

Belgrad Üniversitesi Türkoloji bölümü mezunlarının Türk kültürüne ilişkin farkındalıklarını belirleyebilmek adına katılımcılara toplamda 10 soru sorulmuştur. İlk olarak katılımcılara “*Türkiye’de kutlanan bayramlardan hangilerini biliyorsunuz?*” Sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların yüzde 86'sı “Ramazan Bayramı”nı, yüzde 82'si “Kurban Bayramı”nı, yüzde 62'si “29 Ekim Cumhuriyet Bayramı”nı, yüzde 36'sı “30 Ağustos Zafer Bayramı”nı, yüzde 32'si “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı”nı ve yüzde 26'sı “19 Mayıs Atatürk’ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı”nı bilmektedir. Aşure günü (%8), 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü (%6), 15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü (%4), 18 Mart Çanakkale Zaferi (%4) ve kandiller (%4) katılımcıların bildiklerini ifade ettikleri diğer önemli günlerdir. Katılımcıların Türkiye’deki önemli dinî ve millî bayramları bildiği görülmektedir. Türkiye ile ilgili gündemi yakından takip etmeleri katılımcıların Türkiye’deki bayram, önemli gün ve tatillerle ilgili bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır.

“*Türk halk oyunlarını biliyor musunuz?*” Sorusuna katılımcıların yüzde 22'si cevap vermemiş, yüzde 18'i ise geleneksel Türk halk oyunlarını bilmediklerini söylemiş-

tir. Geri kalan 30 katılımcı soruya 64 farklı cevap vermiştir. Zeybek (%46), halay (%26) ve horon (%24) katılımcılar tarafından en çok bilinen danslardır. Bu dansları sırası ile hora dansı (%8), kaşık oyunu (%4), reyhani (%4) ve teke zortlatması (%4) takip etmektedir. Katılımcılar arasından birer katılımcı soruya “bar dansı, düğün halayı, kolbastı, köçek, oryantal ve sema gösterisi” cevabını vermiştir. Katılımcıların bir kısmının Türk halk oyunlarına dair fikir sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişilerin özellikle dizilerdeki dans sahnelerinden ve sosyal medyadaki videolardan bu dansları bildikleri görülmüştür. Yine arkadaşlarının, yakınlarının ve akrabalarının Türkiye’deki evlenme törenlerinde katılımcıların bu danslarla karşılaştıkları ortaya çıkmıştır.

“*Geleneksel Türk müziklerini biliyor musunuz?*” Sorusuna katılımcıların yüzde 64’ü “Geleneksel Türk müziklerini bilmiyorum.” cevabını vermiştir. Hedef kitlenin Türk Dili, Edebiyatı, Kültürü bölümü mezunu Türkologlar olduğu düşünüldüğünde bilmeme oranının yüksek olduğu söylenebilir. Katılımcıların yüzde 18’i soruya türkü, yüzde 6’sı klasik müzik cevabını vermiştir. Birer katılımcı ise soruya arabesk, Türk halk müziği, İzmir Marşı, İstiklal Marşı, 100. Yıl Marşı, Mehter, Tarkan ve Türk Sanat Müziği cevabı vermiştir. Daha çok popüler kültürle temas hâlinde oldukları tahmin edilen katılımcıların geleneksel Türk müziğine dair bilgi sahibi olmaması şaşırtıcı değildir. Elde edilen verilerden katılımcıların daha çok Türkçe pop, rap ve rock müzik dinledikleri, dizilerde ve sosyal medyada bu türlerin daha çok karşılarına çıktığı anlaşılmıştır.

“*Geleneksel Türk müziği çalgılarını biliyor musunuz?*” Sorusuna katılımcıların yüzde 8’i cevap vermemiş, yüzde 18’i geleneksel Türk müziği çalgılarını bilmediklerini söylemiştir. Katılımcıların yüzde 48’i soruya saz, yüzde 28’i zurna, yüzde 22’si bağlama, yüzde 18’i davul, yüzde 12’si ney ve yine yüzde 12’si tanbur cevabını vermiştir. Kemençe (%8), tambura (%8), darbuka (%6), kabak kemane (%6), mey (%6), divan bağlama (%4), tef (%4) ve ut (%4) katılımcılar tarafından bilinen diğer çalgı aletleridir. Katılımcıların geleneksel Türk çalgılarına ilişkin farkındalığının düşük olmasının sebebi Sırbistan’da bu çalgılarla karşılaşmamalarıdır. Saz, zurna, bağlama, davul, ney ve tanbur’un nispeten daha fazla bilinmesi katılımcıların bu enstrümanları dizilerde görmeleri ile açıklanmıştır.

“*Geleneksel Türk sanatlarını biliyor musunuz?*” Sorusuna katılımcıların yüzde 32’si cevap vermemiş, yüzde 20’si geleneksel Türk sanatlarını bilmediklerini söylemiştir. Katılımcıların yüzde 40’ı geleneksel Türk sanatı olarak ebru, yüzde 14’ü dokuma, yüzde 10’u çini, yüzde 8’i hat, yüzde 8’i kaligrafi, yüzde 6’sı minyatür, yüzde 4’ü çömlekçilik, yüzde 4’ü nakış ve yüzde 4’ü tezhip isimlerini vermiştir. Birer katılımcı ise soruya bakırcılık, cam sanatı, dericilik, kakmacılık, kumaş boyama ve telkâri cevabını vermiştir. Katılımcıların geleneksel Türk sanatlarına dair farkındalıkları da nispeten düşüktür. Ebru’nun katılımcılarca daha fazla bilinmesi özellikle Yunus Emre Enstitüsünün ülkede gerçekleştirdiği ebru kursları ile açıklanmıştır. Dokuma sanatının bir benzeri Sırbistan’da da varlığını sürdürmektedir. Bu da dokumanın ülkede diğerlerine oranla daha fazla bilinmesine sebep olmuştur.

“*Geleneksel Türk mutfağını biliyor musunuz?*” Sorusuna katılımcıların yüzde 8’i

cevap vermemiş, geri kalan yüzde 92’lik kesim ise soruya 525 farklı cevap vermiştir. Katılımcıların Türk kültürüne ilişkin farkındalıklarını belirlemeyi amaçlayan sorular içerisinde bu yönüyle en fazla cevap alan soru Türk mutfağıyla ilgili olmaktadır. Katılımcıların yüzde 56’sı soruya baklava, yüzde 48’i kebab, yüzde 40’ı dolma, yüzde 36’sı sarma, yüzde 34’ü mantı, yüzde 30’u pide, yüzde 28’i börek, yüzde 28’i lahmacun, yüzde 24’ü menemen, yüzde 22’si döner, yüzde 20’si köfte yüzde 20’si pilav, yüzde 16’sı künefe, yüzde 12’si İskender kebab ve yüzde 10’u mercimek çorbası cevabı vermiştir. Katılımcılardan 4’er kişi aşure, çiğ köfte, lokum ve dürüm; 3’er kişi içli köfte, imambayıldı, sütlaç ve meze; 2’şer kişi beyti, karnıyarık, kokoreç, mıhlama, tavukgöğsü ve Türk dondurmasını Türk mutfağı lezzetleri arasında saymıştır. Türk mutfağı, tüm dünyanın önde gelen mutfakları arasındadır ve araştırmada katılımcıların farkındalıklarının en yüksek olduğu kategorinin Türk mutfağı olması dikkate değerdir. Bununla birlikte kadın katılımcılar arasında bazı yemekleri yapmayı denediklerini ifade edenler de vardır. Erkekler ise Türk mutfağına ait yemekleri beğendiklerini belirtmiştir. Sırp mutfağında Türk mutfağından yemekler ve Türkçe isme sahip yiyecekler de mevcuttur. Yılmaz (2023, s. 703) Sırpça yemek adlarındaki Türkçe kavramlar üzerine gerçekleştirdiği araştırmada Türkçe ve Sırpçada ortak kullanılan 23 adet yemek ismi tespit etmiş ve bu isimlerin kaynak ve taşıyıcı dillerini ortaya koymuştur. Araştırmada yer alan isimlerden bazıları şunlardır: Çorba (çorba), kayısı reçeli (pekmez od kajsija), fasulye (pasulj), pide (pita), çömlek (çomlek), güveç (đuveć), kavurma (kavarma), reçel (recelj), helva (halva), kadayıf (kadaif), baklava, kurabiye (gurabije), mantı (mantije), kaymak (kajmak), börek (burek), poğaç (pogaca), kaçamak (kaçamak) ve sarma. “Mutfak” kavramı daha geniş bir açıdan ele alındığında iki ülke arasında kaşık (kašika), cezve (džezva), fincan (fildžan), dolma, badem, köfte (ćufte), limonata (limunada), patlıcan (patlidžan), sütlaç (sutlijaš), vişne (višnja), boza, çay (čaj), dut (dud), kaygana (kajgana), nane (nana), piliç (pileći), turşu (turšija), hurma (urma), kayısı (kajsija) gibi kelimelerin de ortak olduğu görülmektedir. Bu ortaklıklar da katılımcıların Türk mutfağı ile ilgili farkındalıklarına etki etmiştir.

“*Geleneksel Türk sporlarını biliyor musunuz?*” Sorusuna katılımcıların yüzde 32’si cevap vermemiş, yüzde 16’sı geleneksel Türk sporlarını bilmediklerini söylemiştir. Katılımcıların yüzde 20’si Türk sporu olarak okçuluk, yüzde 16’sı güreş, yüzde 16’sı yağlı güreş, yüzde 14’ü cirit, yüzde 8’i binicilik, yüzde 4’ü futbol ve yüzde 4’ü matrak cevabını vermiştir. Katılımcılardan birer kişi soruya aba güreşi, bilek güreşi ve kılıç kalkan cevabı vermiştir. Son yıllarda yurt içinde ve dışında okçuluğun tanıtımına dair yapılan çalışmaların katılımcıların bu spor dalı hakkındaki farkındalıklarını arttırdığı söylenebilir. Geleneksel Türk sporları olarak nitelendirilen güreş ve yağlı güreş ise Türkiye’nin uluslararası kamuoyunda en çok bilinen sporları olarak ön plana çıkmıştır.

“*Geleneksel Türk mimarisini biliyor musunuz?*” Sorusuna katılımcıların yüzde 48’i cevap vermemiş, yüzde 16’sı geleneksel Türk mimarisini bilmediklerini söylemiştir. Geleneksel Türk mimarisi sorusuna katılımcıların yüzde 14’ü Mimar Sinan, yüzde 10’u camiler, yüzde 4’ü Osmanlı mimarisi, yüzde 4’ü köprüler, yüzde 4’ü türbeler, yüzde 4’ü saraylar ve yüzde 4’ü cumbalı evler cevabı vermiştir. Katılımcılardan 1’er kişi soruya Ayasofya, Süleymaniye Camisi, Kız Kulesi, Safranbolu, hamam-

lar, çeşmeler ve hanlar cevabını vermiştir. Katılımcıların farkındalık seviyesinin en düşük olduğu kategori “geleneksel Türk mimarisi”dir. Buna rağmen bu soruda “Mimar Sinan” cevabının ilk akla gelen cevap olması gerek Mimar Sinan’ın gerekse onun yetiştirdiği mimarların Balkanlarda çok fazla eser bırakmasıyla ilişkilidir. Türk dizilerinde “Mimar Sinan” karakterine yer verilmesinin de bu farkındalıkta etkisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Osmanlı Döneminde Balkanlara inşa edilen ve bazılarının günümüzde de ayakta kaldığı cami, köprü, saray, ev, hamam, çeşme, han gibi yapıların da katılımcıların Türk mimarisine ait farkındalıklarına etki ettiği düşünülmektedir.

Elde edilen bulguların gerekçelerini sorgulamaya dair yöneltilen “*Bölümünüzde Türkiye ve Türk kültürü hakkında yeterli bilgi verildiğini düşünüyor musunuz?*” sorusuna katılımcıların yüzde 48’i cevap vermemiş; yüzde 32’si bölümlerinde Türkiye ve Türk kültürü hakkında yeterince bilgi verildiğini, yüzde 20’si ise vermediğini belirtmiştir. Bu soruya cevap vermeyenler de dikkate alındığında çalışmaya konu bölümde Türk kültürüne ilişkin yeterli bilgi verildiğine dair katılımcılarda tereddüt olduğu söylenebilir.

Son olarak katılımcılara yöneltilen “*Kullanılan kitapların ve materyallerin Türk kültürü hakkında yeterli bilgi verildiğini düşünüyor musunuz?*” sorusuna katılımcıların yüzde 34’ü cevap vermemiş; yüzde 26’sı kitap ve materyallerde Türkiye ve Türk kültürü hakkında yeterince bilgi verildiğini, yüzde 6’sı biraz bilgi verildiğini ve yüzde 34’ü yeterince bilgi vermediğini belirtmiştir. Bir önceki sorunun cevabında görüldüğü üzere katılımcılarda, bölümde kullanılan kaynaklarda Türk kültürüne ilişkin bilgi aktarımının sınırlı olduğu düşüncesi hâkimdir.

Bu aşamada bölümdeki öğretim programı ile ilgili değerlendirme yapmak da önem arz etmektedir. Bölümün öğretim programına dair Yalap (2015, s. 50) şunları kaydetmektedir:

...Türk dili ve edebiyatı öğrencileri birinci sınıfa yoğun Türkçe dersiyle başlamaktadırlar. ‘Türk Dili’ ve ‘Çağdaş Türk Dili’ dersleri bölüm programının temelini oluşturmaktadır ve tüm sınıflardaki ‘Çağdaş Türk Dili’ dersleri iki okutman desteğiyle pratik uygulamaya dönüştürülür. Bu şekilde öğrencilerin Türkçede dört temel beceride en kısa zamanda beceri kazanması hedeflenmektedir. Program incelendiğinde görüleceği gibi tüm sınıflarda zengin seçmeli dersler listesi bulunmaktadır. Tüm sınıfların seçmeli derslerle kendilerini geliştirmeleri beklenmektedir. Öğrencilere Hintçeden Klâsik Yunancaya, Japoncadan İskandinav dillerine kadar pek çok dil ve edebiyatın seçmeli dersiyle iyi bir filolog olma şansı tanınmaktadır. Hakikaten bu seçmeli dersler zengin bir dilbilimi imkânı sunmaktadır. Ancak bu derslerin arasında öğrencilerin Türkoloji alanındaki bilgisini artırabileceği, onları ana kaynaklara götürmeye vesile olacak Türk dili, edebiyatı ve kültürü derslerinin az olduğu görülmektedir. Bu durum önemli bir eksiklik olarak durmaktadır ve Türk dili ve edebiyatı bölümünün programını zayıflatmaktadır.

Bu çalışmanın yukarıda sıralanan bulgularından hareketle Türkoloji bölümlerinde Türk kültürüne yönelik farkındalığın artırılması için aşağıdaki öneriler geliştiril-

miştir:

Türkoloji bölümlerindeki öğretim programları incelenmeli ve güncellenmeli; programlarda varsa Türk kültürü derslerinin amaç, kazanım ve içerikleri yeniden ele alınmalı, yoksa programlara Türk kültürüne ilişkin müstakil dersler eklenmelidir.

Türkoloji bölümlerindeki dil, edebiyat ve tarih gibi ihtisas derslerinin içerisinde de sıkça kültürel bilgilere yer verilmeli, öğrencilerin farkındalık düzeylerinin bu şekilde artırılması amaçlanmalıdır.

Türkoloji bölümlerindeki özellikle yerel öğretim elemanlarının Türk kültürüne ilişkin farkındalıkta yetkin olabilmesi için hizmet içi eğitim programları düzenlenmeli, bu eğitimler Türk kültürü alanında uzman akademisyenlerce gerçekleştirilmelidir.

Türkoloji öğrencilerinin Türk kültürüyle doğrudan temas imkânını arttıracak gezi ve atölye çalışmaları planlanmalıdır.

Yurt dışındaki Türkoloji bölümlerine Türkiye’den akademisyenler gönderilmeli, bu kişilerin gerek derslerde öğrencilere gerekse ders dışı süreçlerde bölümdeki Türkologlara Türk kültürü ile ilgili bilgi vermesi ve yol göstermesi sağlanmalıdır.

Türkoloji bölümleri için kısa ve uzun vadeli yol haritaları çıkarılmalı, lisanstan mezun olan ve akademisyen olma potansiyeli olan genç Türkologların Türkiye Bursları vb. programlarla Türkiye’de yüksek lisans ve doktora yapmaları sağlanmalı; bu kişiler yükseköğrenimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönüp Türkoloji bölümlerinde görev almalıdır.

Türkiye’den görevlendirilen öğretim elemanlarının bulunmadığı Türkoloji bölümlerinde ülkedeki Türk misyon kurumlarından destek istenmeli, onlar tarafından sağlanacak kaynaklarla öğretim süreçleri zenginleştirilmelidir.

Muhtelif aralıklarla bölüm öğrencileri için tematik kültürel etkinlik günleri ve haftaları düzenlenmelidir.

Lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde Türkoloji eğitimi alan bir yabancı formel bir şekilde öğrenmesi gereken kültürel öğelere dair bir liste çalışması yapılmalı, listede öne çıkan öğeler eğitim-öğretim süreçlerine yayılarak planlı bir şekilde öğrencilere verilmelidir.

Öğrencilerin sosyal medya ve dizi-filmler aracılığıyla Türk kültürüne dair pek çok somut unsuru tanıdığı anlaşıldığından bu konudaki öğrenmeleri yönlendirebilmek adına nitelikli dizi-film önerilerinde bulunulmalı; bu konuda bir politika belirlenmelidir.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. ve Er, O. (2016). Yabancılara Türkçe Öğretimi Uygulamalarında Öğretmenlerin Kültürel Farkındalık Oluşturmadaki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1392-1413.
- Açıkgöz, N. (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültürlerarası Duyarlılığın Gelişiminde Dramanın Rolü*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Avrupa Konseyi (2021). Diller için Avrupa ortak başvuru metni: öğrenme, öğretme ve değerlendirme-tamamlayıcı cilt (çeviri: Servet Çelik vd.) MEB Talim Terbiye Kurulu sitesi, Erişim Tarihi: 04.11.2023.
- Bağcı Ayrancı, B. (2019). Türkiye’de Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Analizi ve Değerlendirmesi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 4(2), 446-454.
- Barut, Ö. (2023). Tarihi olaylar sürecinde Türkçe ve Rusçanın Sırpça üzerindeki etkileri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 1268-1282.
- Başar, U. ve Akbulut, E. (2016). Yabancılara Türkçe öğretiminde öğrenen ihtiyaçlarının belirlenmesi: Yunus Emre Enstitüsü Tiflis Türk Kültür Merkezi örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 1005-1020.
- Bayyurt, Y (2011). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültür Kavramı ve Sınıf Ortamına Yansımaları. D. Yaylı ve Y. Bayyurt (Ed.). *Yabancılara Türkçe öğretimi politika yöntem ve beceriler* içinde (s. 29-42). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Boylu, E. ve Çangal, Ö. (2014). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: İran Örneği. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 127-151.
- Çağ, H. D. ve Bölükbaş Kaya, F. (2021). Türkçenin yurt dışında yabancı dil olarak öğretimine genel bir bakış. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(1), 74-101.
- Çelik, H. (2018). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültürel İhtiyaç Analizi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Demircan, B. (2016). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Türk Kültürüne Ait Değerlerin Aktarılması Amacına Yönelik Yazma ve Okuma Becerilerine Dayalı Materyal Tasarımı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Duran, T. ve Çangal, Ö. (2023). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Sırbistan Örneği. Önder Çangal, Lindita Xhanari Latifi, R. Feridun Elgün, Büşra Pehlivanlı ve Dilara Aydın (Ed.). *I. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Sempozyumu ve Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 64-88). Tiran: TMV Tiran New York Üniversitesi Yayınları.
- Durmuş, M. ve Sumruk Ateşgöl, H. (2021). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kül-

- türel İçeriklerin Seçimi, Sunumu ve Öğreticilerde Kültürlerarası Yeterlilik Geliştirme. Erdost Özkan (Ed.). *Yabancılara Türkçe Öğretimi* içinde (s. 111-134). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Göktaş, B. ve Çangal, Ö. (2023). Cezayirli Türkoloji öğrencilerinin Türk kültürüne yönelik farkındalıkları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(1), 305-327.
- Güven, F. (2015). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Maddi ve Manevi Kültür Ürünlerinin Önemi. *Dil Dergisi*, 166(2), 49-58.
- İlgün, K. (2023). Kültürlerarası Yaklaşım. Latif İltar ve Cihat Burak Korkmaz (Ed.). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yaklaşım ve Yöntemler* içinde (s. 25-41). Ankara: Pegem Akademi.
- İsen, M. (2020). Balkanlarda Türkolog Olmak. Web: <https://fikircografyasi.com/makale/balkanlarda-turkolog-olmak> adresinden 13 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Ökten, C. E. ve Kavanoz, S. (2014). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimini Hedefleyen Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı, *Turkish Studies*, 9(3), 845-862.
- T.C. Belgrad Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği (2023). Türkçe Kursları. Web: <https://belgrad.meb.gov.tr/www/turkce-kurslari/icerik/73> adresinden 13 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Temel Eğinli, A. (2011). Kültürlerarası Yeterliliğin Kazanılmasında Kültürel Farklılık Eğitimlerinin Önemi. *Öneri Dergisi*, 9(35), 215-227.
- Tuğuz, Z. (2016). Sırpçadaki Türkçe Sözcüklerin Türkçe Öğrenen Sırpça Konuşurlara Katkısı. *Bellekten*, 64(1), 139-146.
- Yalap, H. (2015). Sırbistan'da Türkoloji Eğitimi ve Türkçe Öğretimi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 3(2), 43-75.
- Yalap, H. (2016). Türkçeden Sırpçaya Geçen Kelime ve Eklerle Bu Unsurların Sırpçaya Türkçe Öğretimindeki Katkısı, *TÜBAR*, 39, 239-259.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Y. (2023). Sırpça Yemek Adlarında Bulunan Türkçeyle Ortak Kelimeler ve Kökenleri Üzerine. Önder Çangal, Lindita Xhanari Latifi, R. Feridun Elgün, Büşra Pehlivanlı ve Dilara Aydın (Ed.). *I. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Sempozyumu ve Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 695-705). Tiran: TMV Tiran New York Üniversitesi Yayınları.

ÇİNLİ ÖĞRENCİLERDE TÜRKİYE’NİN SOMUT KÜLTÜREL MİRASI FARKINDALIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Emrah BOYLU¹

Pınar IŞIK²

Özet

Bu çalışmanın amacı, Çinli öğrencilerin Türkiye’nin UNESCO listesindeki somut kültürel miras alanlarına yönelik farkındalıklarını tespit etmektir. Araştırmaya Çin’in farklı şehirlerinde Türkçe Bölümü okuyan ve bölümden mezun olmuş 11’i erkek 60’ı kadın olmak üzere toplam öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin Türkiye’nin somut kültürel mirası hakkındaki farkındalıklarını tespit etmek için tarama modeline başvurulmuştur. Veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan ve araştırmacılar tarafından hazırlanan bir anket kullanılmıştır. Elde edilen veriler ise betimsel istatistik tekniği ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda araştırmada Wechat üzerinden yapılan anket ile toplanan veriler yine anket üzerinden hesaplanan yüzde ve frekans değerleri ile incelenmiştir. Ayrıca bu incelemeden elde edilen veriler Erol (2021) tarafından geliştirilen SOKÜM’deki kültürel unsurlara ilişkin farkındalık düzeyi sınıflandırılmasından yararlanılarak kategorilere ayrılmıştır. Araştırma bulguları, öğrencilerin Türkiye’nin somut kültürel mirası hakkında farkındalıklarının her üç kategoride de (habersizlik, nominal ve işlevsel farkındalık) kendine yer bulduğu fakat ağırlıklı olarak “habersizlik” düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. İlgili bulgulardan hareketle Çinli öğrencilerin Türkiye’nin somut kültürel mirası hakkındaki farkındalıklarını artırmaya yönelik çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’nin Somut Kültürel Mirası, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, Çinli öğrenciler.

1 Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, eboylu@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9529-7369

2 Öğr. Gör., Zhejiang International Studies University, pinarisik@zisu.edu.cn, ORCID: 0000-0003-4695-8700

AN EVALUATION ON THE AWARENESS OF TURKEY'S TANGIBLE CULTURAL HERITAGE AMONG CHINESE STUDENTS

Abstract

The aim of this study is to determine Chinese students' awareness of Turkey's UNESCO-listed tangible cultural heritage sites. A total of 11 male and 60 female students, 11 of whom were studying at the Department of Turkish in different cities of China and 60 of whom were graduates of the department, participated in the study. The survey model was used to determine the students' awareness of Turkey's tangible cultural heritage. A questionnaire consisting of two parts and prepared by the researchers was used as a data collection tool. The data obtained were analyzed with descriptive statistics technique. In this context, the data collected through the questionnaire via Wechat were analyzed with the percentage and frequency values calculated through the questionnaire. In addition, the data obtained in this analysis were categorized using the classification of the level of awareness of cultural elements in SOKÜM developed by Erol (2021). The findings of the research show that students' awareness of Turkey's tangible cultural heritage is found in all three categories (unawareness, nominal and functional awareness), but predominantly at the level of unawareness. Based on the findings, various suggestions were made to increase Chinese students' awareness of Turkey's tangible cultural heritage.

Keywords: Tangible Cultural Heritage of Turkey, teaching Turkish as a foreign language, Chinese students.

1. Giriş

Maddi ve manevi tüm değerlerin bir arada olduğu, topluma karakteristik özellikler kazandıran bir bütün (Batmaz ve Biçici, 2021, s. 98) olarak ifade edilen kültür, bir milletin gelecek nesillere aktardığı mirastır. Bu miras, aynı toplumdaki insanların ortak geçmişlerini anlatan, tarihî birikimlerini ortaya koyan, soyut ve somut olmak üzere sadece üzerinde bulunduğu toplum ve gelecek kuşaklar için değil tüm insanlık için anlam ifade eden zenginliktir (Öksüz Kuşcuoğlu ve Taş, 2017, s. 58). Bu tanım, kültürel mirasın somut ve somut olmayan olmak üzere ikiye (Oğuz, 2013) ayrıldığına işaret etmektedir. Somut olmayan miras, toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar” olarak tanımlanmaktadır (Karabaşa, 2009, s. 180). Somut kültürel miras ise “tarihî kentler, binalar, arkeolojik sitler, kültürel alanlar (manzaralar) ve kültürel objeler ya da taşınabilir kültürel varlıklar gibi maddi kültürel değerlerin tamamını içerir ve bir ok ucu kadar küçük bir varlıktan kent gibi geniş bir varlığa kadar çok çeşitlidir” (Yeşilbursa, 2013, s. 407). Ahunbay’a (1994’den akt. Günden, 2021, s. 35) göre bu kültürel miras varlıkları medeniyetlerin başta sosyal, kültürel, politik ve ekonomik nitelikleri olmak üzere çok yönlü alanlarda (yaşam biçimi, ritüeller, sosyal normlar vb.) yorum yapabilme olanağı da sağlamaktadır. Bu özelliği dikkate alındığında kültürel miras varlıklarının korunması ve gelecek nesillere taşınması kültür odaklı toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda UNESCO 17. Genel Konferansı, 1972’de Paris’te toplanmış ve Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmeyi kabul etmiştir. Türkiye bu sözleşmeye 16.03.1983 tarihinde resmen taraf olmuştur. 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesine göre oluşturulan ve Dünya Mirası Komitesi (DMK) tarafından belirlenen Dünya Mirası Listesinde Dünya Mirası Alanı olarak ilan edilen 1199 miras yer almaktadır. Bunlardan 933’ü kültürel, 227’si doğal ve 39’u karma (doğal ve kültürel) miraslardır. Türkiye’nin bu listede 19’u kültürel, 2’si karma olmak üzere 21 miras alanı bulunmaktadır (UNESCO, 1972). Bu bilgiler kapsamında bir değerlendirme yapıldığında Türkiye’nin kültürel mirası açısından zengin bir ülke olduğu söylenebilir. Bu zenginliğin korunması ve sürdürülebilirliği için kültürel miras bilinci yüksek nesiller yetiştirmenin önemi ortaya çıkmaktadır.

Kültürel mirası kültürel farkındalık, tarihî yeniden inşa etme ve miras farkındalığı olarak üç boyutta ele alan Mortara vd. (2013’den akt. Selanik Ay ve Kurtdeğede Fidan, 2013, s. 1137) bu boyutları şöyle sınıflandırmıştır:

- *Kültürel Farkındalık:* Geçmişte toplum üzerinde bıraktığı etkileri dikkate alarak toplumun dili, inancı, giyim tarzı ve gelenekleri ile ilgili bilgi sahibi olmak.
- *Tarihî Yeniden İnşa Etme:* Olayların nedenlerini ve sonuçlarını daha iyi anlayabilmek için bir tarihî dönem ya da olayı rol oynama yoluyla ya da farklı bazı oyunlarla yeniden canlandırarak kendi perspektiflerinden öğrencilerin anlamlarını sağlamak.
- *Miras Farkındalık:* Arkeolojik ve mimarî yönleriyle toplumu anlamak.

Graham, Ashworth ve Tunbridge'ye (2000'den akt. Harman Aslan ve Diker, 2023, s. 14) göre kültürel çeşitli nedenlerle (miras, estetik değer, bir mekânın yer duygusunun artırılması, turizm, eğitim ve bilimsel amaçlar) korunur ve muhafaza edilir. Tüm bu nedenlerin kesişme alanlarından biri de yabancı dil öğretiminde kültürel miras farkındalığıdır. Küreselleşen dünyada milletler arasındaki iletişim hızının göz önünde bulundurulmasının yanı sıra kültürel mirasın, toplumsal bir kimlik oluştururken aynı zamanda insanların benliklerinin bir yansımasını oluşturması (Yücel Batmaz ve Biçici, 2021, s. 99) dikkate alındığında bir toplumun tanınması için kültürel mirasın ciddi bir araç işlevi gördüğü söylenebilir. Bugün toplumların birbirlerini tanıma imkânı elde ettikleri temel alanlardan birinin hedef dili ve bununla birlikte hedef kültürü öğrenme alanı olduğu düşünüldüğünde bu kültürel mirasın aktarımının neden gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hedef dil öğretiminde ana amaçlardan biri de kültür aktarımıdır. Moralı ve Öner'e (2019, s. 1349) göre yabancı dil öğretim sürecinde kültür aktarımı, kültürel miras unsurlarının öğretimi yoluyla gerçekleştirilmektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde kültür aktarımı çalışmalarının ağırlıklı olarak somut olmayan kültürel miras (Çangal, 2012; Akcaoğlu, 2017; Güven, 2019; Moralı ve Öner, 2019; Öztürk, 2020; Erol, 2021; Çağlak, 2023; Gülden vd., 2023; Akpınar vd., 2023; Göktaş ve Çangal, 2023) kapsamında yapıldığı görülmekle birlikte somut kültürel miras (Boylu ve Başkaya, 2020) ve hem somut hem somut olmayan miras tespitine yönelik çalışmaların varlığı da (Altınok, 2020) dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürel mirasa yönelik bilgi, deneyim, duyarlılık ve farkındalık düzeylerini artırıcı ve koruma süreçlerine katılımlarını teşvik edici çalışmaların gerekliliği açıkça görülmektedir.

Kültürel miras farkındalığını belirlemek amacıyla yapılan çalışmaların özellikle üniversite öğrencileri, yerel halk, öğretmenler ve ilk-ortaöğretim öğrencileri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Gök, 2020, s. 329). Bu bağlamda Halaç, Mokrane ve Turan (2019) ile Erol (2021) tarafından yapılan çalışmalar yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin kültürel mirasa yönelik farkındalık düzeylerini belirleyen çalışmalara öncülük etmesi nedeniyle oldukça önemlidir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı da Çin'in farklı şehirlerinde Türkçe öğrenen öğrencilerin Türkiye'nin somut kültürel mirası hakkındaki farkındalık düzeylerini tespit etmektir. Çalışmanın Çinli öğrenciler bağlamında yapılandırılmasının ise iki temel gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Türkler ve Çinliler arasındaki ilişkinin çok eskiye dayanması, Çinlilerin Türklerin âdet, anane ve dinî telakkilerini daha milattan önceki devirlerde öğrenmeleri, Türklerin yaşam tarzlarıyla ilgili eski Çin kaynaklarında birçok bilginin bulunmasıdır (İnan, 2017'den akt. Shen ve Işık, 2020, s. 590). Yani Türkler ve sahip oldukları kültürel miras, her daim Çinliler tarafından merak edilmiştir. Yaklaşık 1500 yıl öncesine dayanan ilişkiler dikkate alındığında geçmişteki kültürel farkındalığın bugün Türkçe bölümlerde okuyan Çinli öğrencilerde devam edip etmediği merak konusudur. Çünkü hâlihazırda Çin'de 12 farklı üniversitede Türkoloji bölümünün bulunması, bu bölümlerden 316'dan fazla öğrencinin mezun olması ve aktif 255 öğrencinin öğrenimine devam etmesi, Türkçeden Çinceye aktarılan eserler, Türkçe öğretimi üzerine yapılan akademik çalışmalar (Shen ve Işık, 2020, s. 605) dikkate alındığında Türkçe ve Türk kültürüne duyulan merak ve ihtiyacın somut bir yansıması olarak kabul edilebilir. İkincisi ise Çin'in geleneksel değerlerine

bağlı olması, geçmişten gelen kültürel değerlerine sahip çıkması, kültürel mirasının günümüze kadar ulaşmasını sağlayacak stratejiler izlemesi ve tedbirler almasıdır. Bu kapsamda Çin’de kültürel değer ve varlıkların korunması anlayışını ve bilincini halk tabanında da oluşturmak için “Çin Kültürel Miras Günü” olarak her yıl Haziran ayında kutlanan özel bir gün vardır (Gökenç Gülez, 2023, s. 78-80). Bu açıdan Çinliler için kültürel miras bilinçleri yüksek bir toplum denilebilir. Bu bilgilere ek olarak Çin’in dünya ülkeleri açısından önemli bir turizm pazarı olduğu ve her yıl Çin’den farklı ülkelere seyahat eden Çinli turist sayısı dikkate alındığında son zamanlarda Türkiye’nin de bu pazar arasında yerini almaya başladığı söylenebilir. İbiş ve Batman (2018) tarafından yapılan çalışma da Çinli turistlerin Türkiye’yi daha çok tarihî ve kültürel amaçlı ziyaret ettiklerini göstermektedir. Bu da Türkiye’nin tarihî ve kültürel özelliklerinin Çinliler tarafından merak konusu olmaya devam ettiğinin bir göstergesidir. Bu bağlamda araştırmada Çin’in farklı şehirlerinde Türkçe öğrenen öğrencilerin Türkiye’nin somut kültürel mirası hakkındaki farkındalıklarını tespit etmek amacıyla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Çinli öğrenciler, tarihî ve kültürel yerlere yönelik merak duymakta mıdır?
- Çinli öğrencilerin Türkiye’ye gitme durumları nedir?
- Çinli öğrenciler Türkçe derslerinde Türkiye’nin tarihî ve kültürel yerlerini öğrenmekte midir?
- Çinli öğrencilerin Türkiye’nin somut kültürel mirasına ait farkındalıkları nasıldır?
- Çinli öğrencilerin Türkiye’de en çok gitmek istedikleri somut kültürel yerler nerelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Çalışmada Çin’in farklı şehirlerinde Türkçe öğrenen öğrencilerin Türkiye’nin somut kültürel mirası hakkındaki farkındalıklarını tespit etmek için tarama modeline başvurulmuştur. Çünkü tarama modeli var olan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2007, s. 77).

2.2. Katılımcılar

Araştırmaya Çin’in farklı şehirlerinde Türkçe bölümünde okuyan ya da bu bölümden mezun olmuş toplam 71 Çinli öğrenci katılmıştır. İlgili gruba yönelik demografik bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. *Katılımcıların cinsiyet bilgileri*

Cinsiyet	f	%
Kadın	60	84,51
Erkek	11	15,49
Toplam	71	100

Tabloda da görüldüğü üzere katılımcıların %84'ü kadın, %15'i ise erkektir. Bu bağlamda Çinli kadın öğrencilerin Türkçe bölümlerde okumaya yönelik ciddi bir eğilimlerinin olduğu söylenebilir.

Tablo 2. *Katılımcıların üniversite bilgileri*

Üniversite	Sayı
浙江外国语学院 (Zhejiang Waiguoyu Xueyuan)	42
四川外国语大学 (Sichuan Waiguoyu Daxue)	13
浙江越秀外国语学院 (Zhejiang Yuexiu Waiguoyu Xueyuan)	8
广东外语外贸大学 (Guangdong Waiguo Waimao Daxue)	4
上海外国语大学 (Shanghai Waiguoyu Daxue)	2
上海对外经贸大学 (Shanghai Duiwai Jingmao Daxue)	1
天津外国语大学 (Tianjin Waiguoyu Daxue)	1
Toplam	71

Tablo 2'ye bakıldığında farklı üniversitelerden farklı sayılarda katılımcı görülmektedir. Araştırmada Zhejiang Waiguoyu Xueyuan'den 42 öğrenci, Sichuan Waiguoyu Daxue'den 13 öğrenci, Zhejiang Yuexiu Waiguoyu Xueyuan'dan 8 öğrenci, Guangdong Waiguo Waimao Daxue'den 4 öğrenci, Shanghai Waiguoyu Daxue'den 2 öğrenci, Shanghai Duiwai Jingmao Daxue'den 1 öğrenci ve yine Tianjin Waiguoyu Daxue'den 1 öğrenci araştırmaya katılmıştır. Farklı üniversitelerden araştırmaya katılan öğrencilerin sınıf düzeyleri ise Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3. *Katılımcıların sınıf düzeyleri*

Sınıf	f	%
1	10	14,08
2	16	22,54
3	16	22,54
4	5	7,04
Mezun	24	33,8
Toplam	71	100

Yukarıdaki tablo incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunu (%33,8) Türkçe Bö-

lümünden mezun öğrencilerin oluşturduğu saptanmıştır. Bu çoğunluğu 16'sar (%22,54) öğrenciyle ikinci ve üçüncü sınıf, 10 (%14,08) öğrenciyle birinci sınıf ve 5 (%7,04) öğrenciyle de dördüncü sınıf öğrencileri izlemektedir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veriler araştırmacı tarafından hazırlanan bir anket ile toplanmıştır. İlgili anket 2 bölümden oluşmakta olup birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, üniversite ve sınıf düzeyleri ile daha önce Türkiye’de bulunma durumlarına ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların tarihî ve kültürel yerlere yönelik meraklarını açığa çıkarma, Türkçe derslerinde Türkiye’nin tarihî ve kültürel yerlerini öğrenme durumları, Türkiye’nin somut kültürel mirasına ait farkındalıkları ve Türkiye’de en çok gitmek istedikleri somut kültürel yerlerin neresi olduğu gibi bilgileri tespit etmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Bu bağlamda ilgili anket oluşturulurken Türkiye’nin somut kültürel mirası listesi, UNESCO tarafından belirlenen listeden hareketle oluşturulmuştur. İlgili listede 19’u kültürel, 2’si karma olmak üzere 21 miras alanı bulunmaktadır.

Tablo 4. UNESCO Listesindeki Somut Kültürel Miras Alanı¹

Adı	Kabul Edildiği Yıl	Bulunduğu Şehir
Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası	1985	Sivas
İstanbul’un Tarihî Alanları		
Ayasofya Camisi,		
Sultanahmet Camisi,	1985	İstanbul
Topkapı Sarayı		
Yerebatan Sarnıcı		
Göreme Millî Parkı ve Kapadokya ²	1985	Nevşehir
Hattuşa: Hitit Başkenti	1986	Çorum
Nemrut Dağı	1987	Adıyaman
Hieropolis-Pamukkale ³	1988	Denizli
Xanthos-Letoon	1988	Antalya-Muğla
Safranbolu Şehri	1994	Karabük
Truva Arkeolojik Alanı	1998	Çanakkale
Edirne Selimiye Camisi ve Külliyesi	2011	Edirne
Çatalhöyük Neolitik Alanı	2012	Konya

1 Araştırmada ilgili listeye 2023 tarihi itibarıyla giren “Gordion”-Ankara ve Anadolu’nun Ortaçağ Dönemi Ahşap Hipostil Camileri (Konya-Eşrefoğlu Camisi, Kastamonu-Mahmut Bey Camisi, Eskişehir-Sivrihisar Camisi, Afyon-Afyon Ulu Cami, Ankara-Arslanhane Camisi) dâhil edilmemiştir.

2 Karma miras alanı

3 Karma miras alanı

Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu	2014	Bursa
Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı	2014	İzmir
Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı	2015	Diyarbakır
Efes	2015	İzmir
Ani Arkeolojik Alanı	2016	Kars
Aphrodisias	2017	Aydın
Göbekli Tepe	2018	Şanlıurfa
Arslanteppe Höyüğü	2021	Malatya

KAYNAK: <https://www.unesco.org.tr/>

UNESCO İstanbul’u tarihî alanlar olarak listeye eklemiştir fakat araştırmacılar bu tarihî alanları Ayasofya Camisi, Sultanahmet Camisi, Topkapı Sarayı ve Yerebatan Sarnıcı şeklinde ayrıştırarak katılımcılardan ayrı ayrı veri toplamıştır. Bu kapsamda araştırmada da Wechat üzerinden yapılan anket ile toplanan veriler yine anket üzerinden hesaplanan yüzde, frekans değerleri ile incelenmiştir. Bu incelemede elde edilen veriler Erol (2021, s. 110) tarafından geliştirilen SOKÜM’deki kültürel unsurlara ilişkin farkındalık düzeyi sınıflandırmasından yararlanılarak değerlendirilmiş ve tablolara aktarılmıştır. Bu bağlamda ilgili sınıflandırma aşağıdaki tanımlar dikkate alınarak yapılmıştır:

Habersizlik düzeyi: Kültürel öğeyi bilmeme veya hiç duymama durumu.

Nominal farkındalık düzeyi: Kültürel ögenin nesnesini kültürel ögenin göstergeleriyle ilişkilendirebilme, kültürel ögenin isminden haberdar olma durumu. Belirli bir fotoğrafın, resmin ve sözcüğün verilen kültürel unsurla ilgili olduğunu anlama.

İşlevsel farkındalık düzeyi: Kültürel öğeye ilişkin görüntüsel ve sözel göstergeleri doğru anlama ve yorumlama (Erol, 2021, s. 110).

3. Bulgular

3. 1. Katılımcıların Tarihî ve Kültürel Yerlere Yönelik Meraklarına İlişkin Bulgular

Çinli öğrencilerin tarihî ve kültürel yerlere yönelik merak duyup duymama durumlarına yönelik bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 5. *Katılımcıların tarihî ve kültürel yerlere yönelik merak duyma durumlarına ait bilgiler*

	f	%
Evet	68	95,77
Hayır	3	4,23
Toplam	71	100

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların çoğunun tarihî ve kültürel yerlere yönelik meraklı oldukları (%95,77) saptanmıştır. Tablodan hareketle katılımcıların tarihî ve kültürel yerlere olan ilgilerinin yüksek olduğu söylenebilir.

3.2. Katılımcıların Türkiye'ye Gitme Durumlarına İlişkin Bulgular

Çinli öğrencilerin daha önce Türkiye'ye gitme durumlarına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir:

Tablo 6. *Katılımcıların Türkiye'ye gidip gitmeme durumları*

	f	%
Evet	27	38,03
Hayır	44	61,97
Toplam	71	100

Tabloya bakıldığında katılımcıların çoğunun (%61,97) Türkiye'ye gitmediği tespit edilmiştir. “Evet” cevabı verenlerin hangi şehirlere gittiklerine ilişkin bilgiler ise şöyledir:

Tablo 7. *Katılımcıların Türkiye'de gittikleri şehirler*

İstanbul – 26	Trabzon – 4
Ankara – 6	Adıyaman – 1
Antalya – 5	Diyarbakır – 1
Bursa – 4	Gaziantep – 1
Denizli – 4	Karabük – 1
İzmir – 4	Kayseri – 1
Nevşehir – 4	Malatya – 1
Muğla – 4	Şanlıurfa - 1

Tabloya bakıldığında katılımcıların en fazla İstanbul'u tercih ettiği görülmektedir. Fakat bu özel bir durumdur. Çünkü Türkiye'ye giden 27 öğrencinin içinde değişim programı sebebiyle İstanbul'da bulunanlar vardır. Özellikle Zhejiang Waiguoyu Xueyuan'de okuyan ya da buradan mezun olan öğrenciler, üniversite süreçleri

içerisinde belirli bir dönemi İstanbul'da Türkçe öğrenerek geçirmektedirler. Zhejiang Waiguoyu Xueyuan'ın bu anlamda İstanbul'da özel bir üniversite ile protokolü olması bu öğrencilerin Türkiye'ye geldiklerinde İstanbul'da öğrenim görmelerini sağlamaktadır. Bunun dışında Ankara (6), Antalya (5), Bursa (4), Denizli (4), İzmir (4), Nevşehir (4), Muğla (4) ve Trabzon'da (4) bulunan katılımcıları birer öğrenciyle Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Karabük, Kayseri, Malatya ve Şanlıurfa'ya giden katılımcılar takip etmektedir.

3.3. Katılımcıların Türkçe Derslerinde Türkiye'nin Tarihî ve Kültürel Yerlerini Öğrenme Durumlarına İlişkin Bulgular

Çinli öğrencilerin Türkçe derslerinde Türkiye'nin tarihî ve kültürel yerlerini öğrenme durumlarına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir:

Tablo 8. *Katılımcıların derslerinde Türkiye'nin tarihi ve kültürel yerlerini öğrenme durumu*

	f	%
Evet	71	100
Hayır	0	0
Toplam	71	100

Çin'de Türkçe okuyan ya da mezun olan tüm öğrencilerin Tablo 8'e bakılarak derslerinde Türkiye'nin tarihî ve kültürel yerleri hakkında bilgiler edindikleri tespit edilmiştir.

3.4. Katılımcıların Türkiye'nin Somut Kültürel Mirasına Ait Farkındalıklarına İlişkin Bulgular

Bu soru bağlamında katılımcıların Türkiye'nin somut kültürel mirasına yönelik farkındalıkları incelenmiştir. Türkiye'nin somut kültürel mirası listesi UNESCO tarafından belirlenen bölgeler dikkate alınarak seçilen tarihî yerlerden oluşturulmuştur.

Tablo 9. *Türkiye'nin Somut Kültürel Mirasının farkındalığına ait bulgular*

Somut Kültürel Mirasın Adı	Farkındalık Düzeyi	f	%
Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası-Sivas	Habersizlik	7	9,86
Ayasofya Camisi-İstanbul	İşlevsel	60	84,51
Sultanahmet Camisi-İstanbul	İşlevsel	60	84,51
Topkapı Sarayı-İstanbul	İşlevsel	53	74,65
Yerebatan Sarnıcı-İstanbul	Nominal	28	39,44
Göreme Millî Parkı ve Kapadokya-Nevşehir	İşlevsel	68	95,77
Hattuşa: Hitit Başkenti-Çorum	Habersizlik	11	15,49

Nemrut Dağı-Adıyaman	Habersizlik	19	26,76
Hierapolis-Pamukkale-Denizli	İşlevsel	59	83,1
Xanthos-Letoon-Antalya-Muğla	Habersizlik	18	25,35
Safranbolu Evleri-Karabük	Habersizlik	17	23,94
Truva Arkeolojik Alanı-Çanakkale	İşlevsel	47	66,2
Edirne Selimiye Camisi ve Külliyesi-Edirne	Habersizlik	22	30,99
Çatalhöyük Neolitik Alanı-Konya	Habersizlik	9	12,68
Bursa ve Cumalıkızlık-Bursa	Habersizlik	20	28,17
Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı	Habersizlik	20	28,17
Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri	Habersizlik	9	12,68
Efes-İzmir	İşlevsel	38	53,52
Ani Arkeolojik Alanı-Kars	Habersizlik	6	8,45
Aphrodisias-Aydın	Habersizlik	17	23,94
Göbekli Tepe-Şanlıurfa	Habersizlik	13	18,31
Arslantepe Höyüğü-Malatya	Habersizlik	4	5,63
Katılımcı Sayısı		71	

Tablo 9 incelendiğinde Türkçe öğrenen Çinli öğrencilerin Türkiye'nin somut kültürel mirasına yönelik özellikle Göreme Millî Parkı ve Kapadokya, Ayasofya ve Sultanahmet Camileri, Hierapolis-Pamukkale, Topkapı Sarayı, Truva Arkeolojik Alanı ve Efes'i "işlevsel" düzeyde bildikleri tespit edilmiştir.

Yerebatan Sarnıcı, somut kültürel miras olarak "nominal" düzeyde bilinen tek yer olmakla birlikte Edirne Selimiye Camisi ve Külliyesi, Bursa ve Cumalıkızlık, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, Nemrut Dağı "habersizlik" düzeyine ait kategoride yer almasına rağmen "nominal" düzeyde bilinirlik sınırında yer almakta olan yerler arasındadır.

Xanthos-Letoon, Safranbolu Evleri, Aphrodisias, Göbekli Tepe, Hattuşa: Hitit Başkenti, Çatalhöyük Neolitik Alanı, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri, Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası, Ani Arkeolojik Alanı ve Arslantepe Höyüğü gibi yerler ise tamamen "habersizlik" düzeyi kategorisinde kalmıştır.

3.5. Katılımcıların Türkiye'de En Çok Gitmek İstedikleri Yerlere Ait Bilgiler

Katılımcılara Türkiye'de en çok gitmek istedikleri 3 yerin neresi olduğu sorulduğunda elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir:

Tablo 10. Katılımcıların Türkiye'de en çok gitmek istedikleri yerlere ait bilgiler

Somut Kültürel Mirasın Adı	f	%
Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası-Sivas	3	4,23
Ayasofya Camisi-İstanbul	27	38,03

Sultanahmet Camisi-İstanbul	27	38,03
Topkapı Sarayı-İstanbul	17	23,94
Yerebatan Sarnıcı-İstanbul	7	9,86
Göreme Millî Parkı ve Kapadokya-Nevşehir	49	69,01
Hattuşa: Hitit Başkenti-Çorum	2	2,82
Nemrut Dağı-Adıyaman	5	7,04
Hierapolis-Pamukkale-Denizli	34	47,89
Xanthos-Letoon-Antalya-Muğla	0	0
Safranbolu Evleri-Karabük	4	5,63
Truva Arkeolojik Alanı-Çanakkale	16	22,54
Edirne Selimiye Camisi ve Külliyesi-Edirne	1	1,41
Çatalhöyük Neolitik Alanı-Konya	3	4,23
Bursa ve Cumalıkızlık-Bursa	4	5,63
Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı-İzmir	5	7,04
Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri-Diyarbakır	1	1,41
Efes-İzmir	8	11,27
Ani Arkeolojik Alanı-Kars	2	2,82
Aphrodisias-Aydın	1	1,41
Göbekli Tepe-Şanlıurfa	3	4,23
Arslanteppe Höyüğü-Malatya	1	1,41
Katılımcı Sayısı	71	100

Katılımcıların Türkiye’de en çok gitmek istedikleri 4 yerin neresi olduğu sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde ilk dördü sırayla Göreme Millî Parkı ve Kapadokya, Hierapolis-Pamukkale, Ayasofya Camisi ve Sultanahmet Camisi’nin aldığı görülmüştür. Tablo 9 ve 10 birlikte incelendiğinde katılımcıların işlevsel kategoride farkındalığa sahip oldukları yerlerin aynı zamanda gitmek istedikleri yerler olması dikkat çeken bir durumdur. Bu noktada katılımcıların bazı yerlere olan merakları o yerle ilgili “işlevsel” düzeyde farkındalık edinmelerine aracı olmuştur yorumu yapılabilir.

4. Tartışma ve Sonuç

UNESCO birçok ülkede kurum ve kuruluşlarla iş birliği içerisinde kültürel miras çeşitliliğinin korunmasına ve tanıtılmasına yönelik projeler, özellikle de gençlerin farkındalığını ve katılımlarını artırmayı amaçlayan faaliyetler yürütmektedir (Harman Aslan ve Diker, 2023, s. 16). Bu da kültürel miras farkındalığının ne derece önemli olduğunu ortaya koyan en temel göstergedir. Fakat bugün Erol’un (2021, s. 17-18) da belirttiği gibi kültürel mirası hayatla irtibatlı kılacak, onu sonraki nesillere aktaracak ve belki de günümüzün geçişken dünyasında bir millî kimlik göstergesi olarak uluslararası alanda bilinirliğini artıracak davranış kodlarına ihtiyaç vardır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi bu alanda kullanılacak uygun bir araç gibi görünmektedir. Bu bağlamda şekillenen bu çalışmada, Çin’de Türkçe öğrenen öğ-

rencilerin Türkiye'nin somut kültürel mirasına yönelik farkındalıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Çünkü Görkem Akçay'ın (2023, s. 1176) da vurguladığı gibi Çin'de Türkçe ve Türkiye'ye olan ilginin artması ile birlikte aynı doğrultuda özellikle Türk dili ve kültürü hakkında araştırma yapan üniversite ve araştırma merkezlerinin sayısında da gözle görülür artışlar olması bu tür bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Zira bu ilgi ve merakın giderilmesinde Türkçe öğretimi aracı bir rol oynayacaktır. Bu kapsamda araştırmada elde edilen bulgulara bakıldığında araştırmaya katılan Çinli öğrencilerin neredeyse tamamının tarihî ve kültürel yerlere yönelik meraklı olduğu, yarısından fazlasının Türkiye'ye hiç gitmediği tespit edilmiştir. Türkiye'ye gidenlerin ise sırası ile özellikle İstanbul, Ankara, Antalya, Bursa, Denizli, İzmir ve Nevşehir illerini tercih ettikleri saptanmıştır. Bu bulgu, İbiş ve Batman'ın (2018) çalışmasındaki Çinli turistlerin Türkiye'de en çok ziyaret ettikleri yerlere yönelik tespitleri ile benzerlik göstermektedir. Başka bir deyişle Çinlilerin Türkiye denilince akıllarına gelen ilk beş şehrin ortak özelliği, şehirlerin kültürel miras çeşitliliği açısından zengin olmalarıdır.

Çinli öğrencilerin Türkçe derslerinde Türkiye'nin tarihî ve kültürel yerlerini öğrenme durumlarına ilişkin bulgular incelendiğinde tüm öğrencilerin derslerinde Türkiye'nin tarihî ve kültürel yerleri hakkında bilgiler edindikleri tespit edilmiştir. Fakat bu bulgu ile Türkiye'nin somut kültürel mirasına yönelik farkındalıkları arasında beklenen bir orantıya ulaşılamamıştır. Çünkü Çinli öğrencilerin Türkiye'nin somut kültürel mirasına yönelik özellikle Göreme Millî Parkı ve Kapadokya, Ayasofya ve Sultanahmet Camileri, Hierapolis-Pamukkale, Topkapı Sarayı, Truva Arkeolojik Alanı ve Efes'i "işlevsel" düzeyde bildikleri tespit edilmiştir. Çinli öğrencilerin özellikle Göreme Millî Parkı ve Kapadokya'ya yönelik işlevsel farkındalıklarının çok yüksek olması ise 2018 yılında ilan edilen Çin-Türkiye Turizm Yılı ve Çinli bir şarkıcı olan 校长 (Xiào Zhǎng)'ın "Seni seyahate götürmek istiyorum" isimli şarkısına çektiği video klibin bir bölümünde Kapadokya'yı göstermesi sayılabilir. 2018 yılında ilan edilen Çin-Türkiye Turizm Yılı'nda Çin'de Türkiye'nin turizm bölgelerinin tanıtımı yapılmış, Çinlilerin Kapadokya'daki manzaralara ve balon turuna olan ilgisi bu bölgeyi de popüler duruma getirmiştir.

Yerebatan Sarnıcı, somut kültürel miras olarak "nominal" düzeyde bilinen tek yer olmakla birlikte Edirne Selimiye Camisi ve Külliyesi, Bursa ve Cumalıkızlık, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, Nemrut Dağı "habersizlik" düzeyine ait kategoride yer almasına rağmen "nominal" düzeyde bilinirlik sınırında yer almakta olan yerler arasındadır.

Xanthos-Letoon, Safranbolu Evleri, Aphrodisias, Göbekli Tepe, Hattuşa: Hitit Başkenti, Çatalhöyük Neolitik Alanı, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri, Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası, Ani Arkeolojik Alanı, Arslantepe Höyüğü gibi yerler ise tamamen "habersizlik" düzeyi kategorisinde kalmıştır.

Yukarıda da görüldüğü üzere Çinli öğrenciler tarafından her ne kadar derslerde ilgili içeriklerin öğrenildiğine dair görüş birliği olsa da farkındalık kategorisi olarak habersizliğin daha baskın olması ilgili derslerde verilen kültürel içeriklerin gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda ilgili üniversitelerde yapılan Türk-

çe öğretimleri incelendiğinde Görkem Akçay'ın (2023, s. 1190) da belirttiği gibi "Türkçe okuma, yazma, dinleme, konuşma, çeviri ve kültür derslerine ağırlık verildiği görülmektedir. Bazı okullar ayrıca Türk siyaseti, kültürü ve toplumu ile ilgili bilgileri de öğretmek öğrencileri, Türkoloji alanında yetkin ve kapsamlı bireyler hâline getirmeyi amaçlamaktadır. Lisans dersleri içerik olarak incelendiğinde ise esas olarak; dil, edebiyat, tarih, politika, ekonomi, diplomasi, kültür vb. ile ilgili temel teorileri ve temel bilgileri öğrendikleri görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin ilgili dilde dinleme, konuşma, okuma, yazma, çeviri vb. alanlarda yeterlilik eğitimi aldığından bilimsel araştırma yöntemleri ile profesyonel düzeyde çeviri, araştırma, öğretim ve yönetim düzeyine sahip olmaları amaçlanmaktadır." Eğitim içeriklerinin çeşitliliği dikkate alındığında öğretim sürecinin nasıl yapılandırıldığı, ders izlenmelerinin nasıl oluşturulduğu ve baskın eğitim dilinin ne olduğu noktasında daha derin incelemelere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ilgili bölümlerde okuyan öğrencilere Türkiye'deki gibi yoğun hazırlık içeren Türkçe kursları verilmemektedir. Türkiye'de tüm becerilerin Türkçeyle yürütüldüğü öğretim sistemi Çin'de farklı işlemektedir. Türkiye'de Türkçe öğrenen öğrencilerin tüm öğretmenleri Türklerden oluşurken Çin'de çoğu Çinli olmak üzere hem Türk hem de Çinli öğretmenlerden oluşan öğretim görevlileri bulunmaktadır. Bu noktada öğrencilerin Türkçeyi öğrenirken ana dili Türkçe olan öğretmenleri hariç diğer öğretmenlerden Çince aracılılıkla Türkçe öğrenmeleri önemli bir husustur. Yine bu durumda Çinli öğrencilerin Türk öğretmenleri dışında ders kapsamında Türkçeye daha az maruz kaldıkları görülmektedir. Öğrencilerin Türk öğretmenleriyle ne kadar derslerinin olduğu yine Türkçeye maruz kalmalarıyla doğru orantılıdır.

Çinli öğrencilerin Türkiye'de en çok gitmek istedikleri yerlerin neresi olduğuna yönelik bulgulara bakıldığında en çok gitmek istedikleri yerlerin sırasıyla Göreme Millî Parkı ve Kapadokya, Hierapolis-Pamukkale, Ayasofya ve Sultanahmet Camileri olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların somut kültürel mirasa yönelik farkındalık düzeyleri ve gitmek istedikleri yerler birlikte incelendiğinde özellikle "işlevsel" kategoride farkındalığa sahip olunan yerlerin aynı zamanda gitmek istedikleri yerler olması dikkat çeken bir durumdur. Bu noktada katılımcıların bazı yerlere olan meraklarının o yerle ilgili "işlevsel" düzeyde farkındalık edinmelerine aracı olduğu yorumu yapılabilir. Tüm bu bulgu ve bilgilerden hareketle Çin'deki güncel Türkoloji bölümündeki öğrenci sayıları ve ders içerikleri dikkate alındığında ilgili öğrencilerin Türkiye'nin somut kültürel mirasa yönelik beklenen düzeyde farkındalığa sahip olmadıkları söylenebilir. Özellikle İstanbul'un tarihî alanları, Göreme Millî Parkı ve Kapadokya özelinde oluşan "işlevsel" farkındalığın derslerde yapılan öğretimlerden ziyade yukarıda da vurgulandığı üzere bir grup öğrencinin yaz okulu için İstanbul'a gitmesi ve sanatsal amaçlarla çekilen video vb. içeriklerin etkili olması nedeniyle olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Çinli öğrencilerin Türkiye'nin somut kültürel mirasına yönelik farkındalıklarını artırmaya yönelik aşağıdaki öneriler verilebilir:

- İlgili bölümlerde okutulan ders içeriklerinin tasarımında UNESCO listesinde yer alan somut kültürel mirasa özel olarak yer verilmelidir.
- Yaz okulu gibi programların etkisi dikkate alınarak yapılacak bu tür faaliyetlerin sayısı artırılmalıdır.

- Türkiye'nin somut kültürel mirası hakkında bilgiler içeren el kitapçıkları, broşür, afiş, video, sergi vb. hazırlanmalıdır.
- Derslerde özellikle dijital teknolojilerden yararlanılmamıştır. Bu noktada özellikle Büyükkuru'nun (2023, s. 134) belirttiği gibi dijital teknolojiler, turizm alanında turist deneyimlerini zenginleştirerek onların kültürel mirasla daha yoğun bir şekilde etkileşim kurmalarına olanak tanımaktadır. Örneğin, dijital rehberlik uygulamaları, ilgililerin kültürel mirasa yönelik daha fazla bilgi edinmelerini ve keşfetmelerini sağlar.
- Çınlı öğrencilere somut kültürel mirasa yönelik farkındalıklarını artırıcı bireysel veya iş birliği çalışmaları temelli araştırma ve incelemeye dayalı dil etkinliği görevleri verilmelidir.
- Kültürel miras farkındalığı oluşturmaya yönelik Yunus Emre Enstitüsünün yaptığı uygulamalar örnek alınarak çeşitli seminer veya programlar düzenlenmelidir.
- Akademik çalışmaların özellikle somut olmayan kültürel miras farkındalığı üzerine yoğunlaştığı dikkate alınarak somut mirasa yönelik farkındalık tespitlerine yönelik çalışmaların sayısı artırılmalıdır.
- Kültürel miras farkındalığına yönelik çalışmaların daha çok yerel öğrenciler bağlamında proje temelli (TÜBİTAK, ERASMUS) yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda ilgili projeler uluslararası öğrenci odaklı hayata geçirilip öğrencilere hedef mirası yerinde görme deneyimi sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Akcaoğlu, C. (2017). *Somut olmayan kültürel miras ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanımı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Akpınar, Ş., Harmankaya, H., ve Haşimoğlu, H. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür unsurları: günümüz karagöz oyunları örneği. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(3), 733-753.
- Altınok, K. (2020). Kültürel miras ve dil öğretimi bağlamında "Gazi TÖMER yabancılar için Türkçe öğretim seti". *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 223-246.
- Boylu, E. ve Başkaya, K. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitaplarındaki şahsiyetler üzerine bir inceleme. *Turkish Studies-Education*, 15(3), 1573-1605.
- Büyükkuru, M. (2023). Kültürel mirasın aktarımında dijital teknolojilerin kullanımı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, İhtisaslaşma Özel Sa-*

yısı, 134-150.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi: Ankara.

Çağlak, N. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders ve çalışma kitaplarında geleneksel el sanatları: yedi iklim Türkçe seti örneği. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 8(1), 93-111.

Çangal, Ö. (2012). Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Kültür Taşıyıcısı Olarak Türküler, *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, 2(2), 9-20.

Erol, T. (2021). Uluslararası öğrencilerin Türkiye'nin somut olmayan kültürel mirasına yönelik farkındalıkları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 105-121.

Gök, T. (2020). Üniversite öğrencilerinin kültürel miras farkındalığını değerlendirmede önem-performans analizinin (öpa) kullanımı. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 325-341.

Gökenç Gülez, S. (2023). Çin'in somut olmayan kültürel mirası ve korunmasına yönelik yaklaşımları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, İhtisaslaşma Özel Sayısı*, 78-91.

Göktaş, B. ve Çangal, Ö. (2023). Cezayirli Türkoloji Öğrencilerinin Türk Kültürüne Yönelik Farkındalıkları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(1), 305-327.

Gülден, B., Demirel, O. ve Demirer, E. (2023). Türkçe ve Türk kültürü ders kitaplarının somut olmayan kültürel miras unsurları açısından incelenmesi, *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(3), 2016-2031.

Günden, B. (2021). *Yükseköğrenim gören bireylerin somut kültürel mirasa yönelik tutumları ile kültürel miras kavramına ilişkin metaforik algıları üzerine bir çalışma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Güven, A. Z. (2019). Yabancılarla Türkçe öğretim kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurlarının yeri ve kullanımı. *International Journal of Language Academy*, 6(22), 369-378.

Halaç, H. H., Mokrane, H. ve Turan, S. (2019). TÖMER öğrencilerinin kültürel miras ve koruma farkındalığı; Eskişehir Anadolu Üniversitesi örnekleme. *Journal of Awareness*, 4(2), 185-204.

Harman Aslan, E. ve Diker, M. (2023). Gençlerin somut kültürel miras farkındalığı: Erasmus + projesi deneyiminden perspektifler. *Artium*, 11(1), 13-32.

- İbiş, S. ve Batman, O. (2018). Türkiye'ye gelen Çinli turistlerin seyahat motivasyonları üzerine bir araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 455-476.
- Karabaşa, S. (2009). Somut Olmayan Kültürel Miras Envanteri. *TÜBA-KED*, 7, 179-182.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın: Ankara.
- Körkem Akçay, C. (2023). Çin'deki yükseköğretim kurumlarında Türkoloji bölümleri ve Türkiye Araştırma Merkezleri üzerine bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1185-1203. F
- Körkem Akçay, C. (2023). Çin'deki yükseköğretim kurumlarında Türkoloji bölümleri ve Türkiye Araştırma Merkezleri üzerine bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1185-1203.
- Moralı, G. ve Öner, G. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurlarının incelenmesi. *Turkish Studies - Language and Literature*, 14(3), 1345-1357.
- Oğuz, M. Ö. (2013). *Somut olmayan kültürel miras nedir?* Geleneksel Yayıncılık.
- Öksüz Kuşçuoğlu, G. ve Taş, M. (2017). Sürdürülebilir kültürel miras yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi*, 2(1), 58-67.
- Öztürk, B. K. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde somut olmayan kültürel mirasın aktarımı. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 288-312.
- Selanik Ay, T. ve Kurtdede Fidan, N. (2013). Öğretmen adaylarının "kültürel miras" kavramına ilişkin metaforları. *Turkish Studies*, 8(12), 1135-1152.
- Shen, Z. ve Işık, Ö. F. (2020). Çin'deki Türkoloji çalışmaları. *TUDED* 60(2), 587-608.
- UNESCO (1972). Dünya Kültürel ve Doğal mirasın Korunması Sözleşmesi. <https://www.unesco.org.tr/Pages/97/150/UNESCO-Kurulu%C5%9F-S%C3%B6zle%C5%9Fmesi> Erişim Tarihi: 10.09.2023
- UNESCO (2023). Dünya Mirası Listesinde Türkiye. <https://www.unesco.org.tr/Home/Gallery/3> Erişim Tarihi: 09. 10. 2023
- Yang, C ve Xie, F. (2022). Çin ve Türkiye imajının karşılıklı inşası: Algılar, sorunlar ve politika önerileri. *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 3(1), 16-25.
- Yeşilbursa, C. C. (2013). Altıncı sınıf öğrencilerinin somut kültürel mirasa yönelik görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), 405-420.

Yücel Batmaz, N. ve Biçici, G. (2021). Türkiye’de somut kültürel mirasın korunması üzerine bir alan araştırması: Kırıkkale-Delice örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(1), 97-110.

Yüksel, E. (2020). Çin’den Türkiye’ye ne kadar turist geliyor? <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/cin-den-turkiye-ye-ne-kadar-turist-geliyor> Erişim Tarihi: 07.11.2023.

BATI TRAKYALI ÖĞRETMEN YAZAR RAHMI ALI'NİN “BU TOPRAĞIN İNSANLARI” ADLI ESERİNDE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM VE BATI TRAKYA TÜRKLERİ

Ergin ŞEN ¹
Neslihan KARAKUŞ ²

Özet

Bu çalışmada, Balkanların bir parçası olan Batı Trakya bölgesindeki kültürel etkileşim ele alınmıştır. Batı Trakyalı öğretmen yazar Rahmi Ali'nin 2019 yılında kaleme aldığı “Bu Toprağın İnsanları” adlı eser incelenmiştir. Öncelikle eserde geçen kelime ve kavramlar kültürel açıdan belirlenmiş; hangi kelime, kavram veya ifadenin hangi kültürlerin nasıl etkileşiminden ortaya çıktığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çeşitli yönlerden kültürel etkileşimle ilgili sonuçlara ulaşılmıştır. Batı Trakya ağzına özgü kelimeler, Türkçe-Yunanca ortak kelimeler ve kavramlar, bölge insanının giyimi, yaşam biçimi, uğraşları vb. konular tespit edilmeye; kültürel etkileşim bağlamında bunların üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Böylece bölgede yüzyıllardır yaşayan Batı Trakya Türklerinin hayata bakışı, yaşama biçimi, maddi-manevi kültür öğeleri tespit edilmeye çalışılmıştır. “Bu Toprağın İnsanları” adlı romandan yola çıkılarak yapılan bu tespitler, alan yazındaki başka kaynaklardan yapılan tarama ve okumalarla genişletilip zenginleştirilmiştir. Söz konusu eserden yola çıkılarak kültürel etkileşim unsurları belirlenip sıralanmış ve açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Trakya, Bu Toprağın İnsanları, Kültürel etkileşim, Rahmi Ali.

1 Türkçe Öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı, erginsen50@gmail.com, ORCID: 0009-0006-5939-0826

2 Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, nkarakus@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7808-1099

CULTURAL INTERACTION AND WESTERN THRACE TURKS IN THE WORK NAMED “PEOPLE OF THIS LAND” BY WESTERN THRACIAN TEACHER AUTHOR RAHMİ ALI

Abstract

In this study, cultural interaction in the Western Thrace region, which is a part of the Balkans, is discussed. The work titled “People of This Land”, written by Western Thrace teacher and writer Rahmi Ali in 2019, was examined. First of all, the words and concepts used in the work are culturally determined. It has been tried to determine which word, concept or expression emerged from the interaction of which cultures and how. Results regarding cultural interaction have been reached from various aspects. Words specific to the Western Thrace dialect, common Turkish-Greek words and concepts, clothing, lifestyle, occupations, etc. of the people of the region. The topics were tried to be identified and emphasized in the context of cultural interaction. Thus, an attempt was made to determine the outlook on life, lifestyle, material and spiritual culture of the Western Thrace Turks who have lived in the region for centuries. These determinations, based on the novel “People of This Land”, have been expanded and enriched by scanning and reading from other sources in the field. Based on the work in question, cultural interaction elements were determined, listed and explained

Keywords: Western Thrace, People of This Land, Cultural interaction, Rahmi Ali.

1. Giriş

Bugün “Batı Trakya” diye adlandırılan Yunanistan sınırları içerisindeki Dedeağaç, Gümülcine ve İskeçe illerinden oluşan bölge, coğrafi ve tarihî bakımdan Türkiye’nin bir uzantısı konumundadır. Kültürel anlamda da bunun böyle olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bölge Misâk-ı Milli sınırlarına dâhil olsa da Yunanistan’a bırakılmış, fakat bölgedeki Müslüman Türkler, Lozan Antlaşması’yla yapılan mübadeleye dâhil edilmemiştir. Bunun nedenlerinden biri de Yunanistan’ın İstanbul’daki Rumların mübadeleye tâbi olmasını istememiş olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti de bu duruma bir denge unsuru olması bakımından Batı Trakya’daki Türkleri ya da o zamanın adlandırmasıyla Müslümanları -garantör olmak kaydıyla- mübadeleye dâhil etmemiştir. İkili Protokoller ve Azınlıkların Korunmasına dair anlaşmalarla bu durum kayıt altına alınmıştır (Toprak, 2014; Yılmaz, 2019). Normalde nüfus mübadelesi dışında tutulan bölge bu durumun aksine bir hayli göç almış, söz konusu olgu yüzlerce yıldır bölgede yerleşik Türk azınlığı olumsuz etkilemiştir (Erdem, 2021).

Batı Trakya’da büyük oranda Müslüman Türk nüfus yaşarken ve bölge onların mülkiyetindeki topraklardan oluşmaktayken ikili ve uluslararası anlaşmalarla bölgenin Yunanistan’da kalması akabinde ve bu durumu takip eden göçlerle birlikte Türk Müslüman nüfusu ve mülkiyeti günümüze dek azalarak gelmiştir (Oran, 1986). Buna rağmen bölgede Türk kültürü özellikle Gümülcine’de belirgin şekilde gözlenmektedir. Neredeyse sadece Türk nüfustan oluşan mahalleler (Kır Mahalle, Mastanlı gibi), köyler (Çepelli, Hemetli, Kargalısarıca gibi) ve buralarda yüzyıllardır yaşayan Türk Müslüman aneleri vardır. Cami hazirelerinde hâlâ kavuklu Türk büyüklerinin mezarları görülmekte, yüzyıllar önce dikilmiş ulu çınarların serin gölgeliklerinde Türkçe Trakya ağzıyla çınlamaktadır. Bayramlar kutlanmakta, ezanlar hüzünlü de olsa duyulmakta, birbirine yaslanmış beyaz badanalı tek katlı evler komşu kapılarla eskisi gibi bağlanmasa da yan yana sıralanarak adeta donmuş zamanın simgesi gibi bir anlam taşımaktadır.

Rahmi Ali de bu topraklarda 1941 yılında doğmuş, birkaç kuşak önce Osmanlı tabiiyetinde yetişmiş büyüklerinden dinlediği anlatılarla büyümüştür. İlkokulu bitirince Türkiye Cumhuriyeti tarafından öğretmen olarak yetiştirilmek üzere Öğretmen Okullarına seçilen öğrenciler arasına girmiştir. Akçadağ/Malatya Öğretmen Okuluna kaydolmuş ve Köy Enstitülerinin devamı olan bu nitelikli okulda 6 yıl aldığı eğitimden sonra mezun olup köyüne dönmüştür. Çeşitli denklik ve izinlerden sonra şansı yaver gitmiş ve kendi köyüne öğretmen olarak atanmıştır. Bu köyde kırk yıl öğretmenlik yapmıştır. Kendi ifadesiyle her gün “Bugün acaba görevime son verilecek mi?” kaygısıyla sürdürdüğü öğretmenliğin yanı sıra toprağını, köyünü, o toprağın insanlarını kaleme alan yazılar da yayımlamıştır. Rahmi Ali hâlâ Gümülcine’ye bağlı Çepelli köyünde yaşamaktadır. “Bu Toprağın İnsanları” adlı kitabında da yöresini, çocukluğunu, eskiden dinlediği öyküleri ve tabii ki etrafındaki insanları kaleme almıştır.

“Bu Toprağın İnsanları”, Yunan vatandaşı olmakla birlikte Türkiye ile ilişkilerini ve “ana vatan” diye tabir ettikleri Türkiye’ye olan aidiyetlerini hiç yitirmemişlerdir. Trakya ağzının hâkim olduğu Türkçelerine Yunanca sözcükler de serpiştirdikleri

olmuş, yaşayış bakımından her ne kadar Türk olsalar da kimi zaman Yunan kültüründen, eğitiminden etkilenmeleri de söz konusu olmuştur. Bu çalışmada Rahmi Ali'nin “Bu Toprağın İnsanları” adlı romanından yola çıkılarak temelde Türkiye Türkleri, Batı Trakya Türkleri ve Yunan milleti arasında kültürel etkileşiminin yanı sıra bölgedeki diğer kültürlerin de üzerinde durulacaktır.

2. Amaç

Devletlerin sınırlarının ve tarih içinde egemenliklerinin farklılık gösterdiği Batı Trakya bugün de çeşitli kültürlerin iç içe yaşadığı bir coğrafyadır. Bu durumun doğal sonucu da kültürel etkileşimdir. Sırasıyla Türkiye, Fransa, Bulgaristan, Batı Trakya Bağımsız Devleti ve son olarak Yunanistan'ın egemenliğinde kalan bölge, “Bu Toprağın İnsanları” romanından hareketle diller, yaşam biçimleri vb. bakımlardan ele alınmıştır. Çalışmadaki en temel amaç kültürel etkileşimin panoramasının aktarılması ve bölgenin dolayısıyla bölge insanının tanıtılmasıdır.

3. Yöntem

Doküman analizi veya bir başka deyişle belge(sel) tarama bir amaç doğrultusunda kaynakları bulup okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerine verilen genel addır (Karasar, 2005). Yöntem olarak “doküman analizi” kullanılan bu çalışmada Rahmi Ali tarafından kaleme alınan “Bu Toprağın İnsanları” adlı eser incelenmiştir. Eserde geçen kültürel etkileşim unsurları tespit edilmiş; söz konusu unsurların aidiyetleri, türleri, kitapta geçtiği bölümler ve son olarak da onlarla ilgili bilgi ve yorumlar ortaya konmuştur.

4. Kültürel Etkileşim

Türkçe sözlükte kültür “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin.” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2009). Etkileşim ise “birbirlerini karşılıklı olarak etkileme işi” olarak ifade edilmiştir. Yüzyıllardır bir arada yaşayan Türk-Yunan toplumları da birbirinden kültürel bakımdan etkilenmiştir. Birinin diline diğerinden pek çok kelime girmiştir. Batı Trakya pek çok kültürün kesiştiği, birbirini etkilediği bir coğrafyadır. Bu çalışmayla bir roman üzerinden bu durumun üzerinde durulacaktır.

5. “Bu Toprağın İnsanları” Romanı ve Kültürel Etkileşim

Roman 2019 yılında BAKEŞ (Batı Trakya Azınlığı Eğitim ve Kültür Şirketi) yayınları tarafından basılmıştır. Roman bazı karakterler üzerinden ilerlemektedir. Bu bölümde sırası ile karakterler üzerinden kitap ele alınacaktır.

5.1. Aziz Bölümü

Roman'ın ilk karakteri Aziz, Yunan İç Savaşında (1946-1949) Andartlar'a -Yunan iç savaşında gerillalara verilen ad- (Eray Biber, 2020) yardım ettiği gerekçesiyle Yunan Hükümet güçleri tarafından tutuklanmak istenir. Aziz çoktan Fener sahilinden "pat pat" sesleri çıkaran bir kayığa atlayıp İzmir'e kaçmıştır. Fener köyü şimdilerde plajlarıyla meşhur Yunanca "Fanari" adını taşımaktadır. Türkçedeki "fener" kelimesi Yunanca "fanari"den gelmez. İzmir'e geldikten sonra kendisini MAY başı sananlar olur. Buradaki MAY, Yunan iç savaşındaki birliklere verilen addır. Eşi Pakize mağazada işe girer. "Mağaza" kelimesi yine Yunanca dükkân anlamında kullanılan ortak kelimelerdendir. Eşi MAY başı gibi davranmasını yadırgar Aziz'in ve şöyle der: "Abe sen bir deve karıncasını eline alamazdın ötedeyken; unuttun mu?" Aziz cevap verir: "Ko, öyle sansınlar." (s. 17)

Batı Trakya'da köyler; ova, yaka ve balkan olarak adlandırılır. Ova köyleri geniş düzlüklerdeki köyleri kastederken, yaka köyleri dağ ile ova arasındaki yamaçlardaki köyleri belirtir, balkan köyleri ise Rodop dağ sıralarındaki köylerdir (Alp, 1995, s. 614). Aziz'in eşi Pakize ova köylerinden zengin bir ailenin kızıdır. İzmir'e geldiği günden beri memleket hasreti çeker. Etraftaki camiler, dükkânlar ona hep memleketini hatırlatır. "Gümülcine'deki Yeni Cami'yi, Sobacılar Arası'nı, oradan inilerek cami avlusundan geçişlerini, köşedeki Ermeni yorgancının dükkânını görüyor; saat başı, cami avlusundaki o yüksek "Saat Kulesi"nden gelen tunç sesli saatin kulakları çınlatan sesini işitiyordu." (s. 18)

Yüksek avlu içleri ya "hayıt" ya da "harem" olarak adlandırılır Batı Trakya'da. "... haremlerden öndeki harman yeri ya da bahçelere açılan geniş kapılar..." vardır orada. (s. 20) "meci" kelimesi yardımlaşma, dayanışma, toplanıp sırayla köylülerin birbirinin işine koştuğu "imece" kelimesinin yerine kullanılır. (s. 21)

"Ahretlik" kelimesinin anlamı genişlemiş ve kadınlar arasında ahiret arkadaşı anlamını taşıyan bu kelimedenden "h" harfi düşmüş ve romanda da Aziz ile Semerci Recep'in birbirine yakınlığını, iki dünyada da dost olma arzusunu karşılayan bir kelime olarak kullanılmıştır: "... bir de o Çukurçayır'daki on dönümlük yeri kavak ekmiş, biz dönüncüye kadar büyüyüp onları satalım diye; benim bu aretliğimin kıymeti bilinecek gibi değil dedi." (s. 22)

Pakize köklü bir ailedendir ve dedesi de eski Osmanlı tebaasına uygun giyinmekte ve görünmektedir. Bir gün Aziz onun fotoğrafını çerçeveletip duvara asmaya karar verir ve şu ifade romanda geçer: "Bekir Ağa'nın Gümülcine'deki bir handa çekilmiş bir resmiydi; orada görevli biri, Kapalı Köprü'nün yanındaki Resimci Niko'ya gönderilmiş adam uçayaklı körüklü resim makinesiyle gelip dakikalarca uğraşarak bu resmi çekmişti. Kırk elli yaşlarında, başında kalıplı bir fes, yakası kürklü bir palto, külot pantolon, körüklü çizmeler, köstekli bir saat ve hilal bıyıklar... Küçüğü bu bizim koca dedemiz mi, dedi." (s. 28)

Aziz ve ailesi İzmir'e geldiklerinde 30 Ağustos Zafer Bayramı ve 9 Eylül İzmir'in Kurtuluş Günü kutlama ve törenlerine katılırlar. Bu törenler onlara Yunanistan'da

kutlanan “28 Ekim Ohi Yortusu”nu hatırlatır. İtalyan Harbine katılan komşuları Ahmet’in Aziz henüz çocukken ve arkadaşlarıyla oynarken postalları çözülmüş, saç sakalı karışmış bir vaziyette aklını yitirmiş olarak köye gelişi gözünde canlanır. Ahmet’i hocalara okutmaya götürdüklerini, fakat bir işe yaramadığını, bunun üzerine Selanik’e Ermeni bir doktora götürecek tedavi ettirdiklerini ve Ahmet’in akıl sağlığına kavuştuğunu hatırlar. (s. 30-31)

Aziz, İzmir’e göç etmiş hemşehrileriyle de karşılaşır. Yine “Andartlık Harbi” de denilen Yunan İç Savaşına katılmış Balkan köylerinden Hemetli’den bir ayakkabıcıdır bu hemşehri. Bir gün hikâyesinin ayrıntılarını anlatır Aziz’e. Andartlar köyü mesken tutmuştur. Keçisi, tütünü, patatesi meşhur köy tamamen Andartların hâkimiyetine girer. Bir gün Yunan Hükümet güçleri gelir ve bütün köyü boşaltır. Bulgar sınırına çok yakın olan köyden insanlar bir gün içinde alabildiklerini alıp yaka, ova köylerine doğru sonu belirsiz bir yolculuğa çıkar. İşte bu hemşehri çocukken yaşadığı bu yolculukta son durak olarak Türkiye’ye gelmiş, ayakkabıcı olarak hayatını kazanmaktadır. (s. 35-36)

5.2. Semerci Recep Bölümü

Köyün eski varlıklı ailelerinden, yetmiş yaşlarında, güçlü kuvvetli, iri yarı bir adamdır. Geleneksek semer ustasıdır. Başında bir Çerkez kalpağı, altta külot pantolon, ayakta körüklü çizmeler, elinde çuvaldız ve yağlı kınnapla semer tamiri yapar. Aziz’in “aretliği”dir. (s. 39-40)

Kasabaya (Gümölcine) indiğinde “doğru Tabakhane’deki nalbant Dimitri’nin hanına gider, atını çullar, B.kluca Çayı üstündeki tahta köprüden geçerek Sultan Tepe’ye yönelirdi. Çayın içinde öküz arabaları, teneke barakalardan gelen kebab kokuları, feraceli kadınlar, potur kuşaklı, fesli, bereli, külahlı adamlar, kostümlü efendiler, tombul bakımlı Rum kadınları arasından ilerlerdi.” (s. 42) Kasabada bazen abacı Niko’yla konuşur, Niko “Ah vre Recep, ne dersin sen, bizim bir aba dokuma fabrikası vardı İzmir’de, şimdi de hazır alıp satıyoruz burada, derin bir ah çekerdi geçmişe özlem dolu.” Fırında yanan “pırnar” çıtırtıları arasında kasabada yürürken Kalaycı İbrahim’in eşek talikası önünde durur ve başlar kalay düzeneği... Yunanca “pırnal” kelimesi Türkçede pırnara dönüşmüştür. Bulgaristan’ın bölgeyi iki kez işgal etmesi de hâlâ akıllardadır. Bulgar askerleri sopası, Yunan milleti ise kalemi ile ün yapmıştır bölge Türkleri arasında. “Pekmezcilerin” damın altında “Posta Günü”nde kalabalık toplanır, Türkiye’den Aziz’den de Recep’e mektup gelir. (s. 45) Burada “pekmez” kelimesinin Türkçeden Yunancaya (πετιμέζι, πετιμέζι; olarak) geçtiğine değinmek gerekir. Hâlâ aynı anlamda bölge dillerinde kullanılmaktadır. “Maytap geçmek” deyimini “maytap oynamak” şekline dönüşmüştür Batı Trakya ağzında. (s. 46)

Hıdırellez yine önemli bir ritüeldir Batı Trakya Türkleri arasında (Molla Achmet, 2019). Hristiyan Yortularında Yunan komşularına iyi dilekler dilemeyi ihmal etmezler. “Ellas Ellinon Hristiyanon” “Yunanistan Hristiyan Yunanlarıdır” nidalarıyla askerlerin geçişi onurunu kırar Azınlıktaki Türklerin. “Meton kero, pali dikomas ta ine.” yazar Ayasofya görselinin altında ve bu şu demektir: “Zamanla gene bizim

olacak.” (s. 50, 76, 85)

Hayriye'nin ağabeyi Selahaddin'in açtığı berber dükkânındaki aynanın üstünde yan yana, raptiyeyle tutturulmuş Hülya Koçyiğit ve Aliki Vuyıklaki'nin renkli posterleri asılıdır. (s. 59) Bölgede hem Türk hem Yunan sanatçılar, film artistleri-aktrisleri bilinir ve sevilir.

Kahveci Nedim “Adya (izin) var, temizlik yok” diye jandarmalardan ceza yemekten bıkmış usanmıştır. Gramofonda Abdullah Yüce'nin plağı konmuştur. Plak diner ve müezzinin ürkek, yanık sesi duyulur “Allahü Ekber, Allahü Ekber...” (s. 63)

Tütün Batı Trakyalı her Türk'ün mutlaka hayatına dokunmuş bir bitkidir. “Haşlama ekilir, tütün kırılır.” Daha güneş doğmadan tütüne gidilir. Saate paha biçilirken “yarım tütün kalkımı”dır ederi. Araziler verimlidir, ne ekilse bitecektir ama parçalı, küçüktür ve Batı Trakya Türkleri eskiden gelen bu tütün ekme alışkanlığını da sürdürür pek “drahmi” kazanamasa da. (s. 69)

Ev yapmak hatta ötesi çatı aktarmak bile yasaktır Batı Trakya Türklerine. Hele bir çığnesin bu yasağı. Karakol ev arasında mekik dokur tıpkı Kız Ahmet gibi ve en son çare sığınılacak son liman Türkiye'dir. Tası tarağı toplar çocuk Türkiye'ye göç eder. (s. 70)

Eğlence hayatı da hareketlidir Batı Trakyalının. “Devecik Gösterileri” düzenlenir, Nasreddin Hoca fıkraları canlandırılır, Hoca eşeğe ters bindirilir müsamerelerde. (s. 91)

Yunanistan'da askerlik uzun ve zordur Batı Trakya Türklerine. Atışlarda başarılı olan Hasan'ın yanına yüksek rütbeli bir komutan gelir ve tam tebrik edecekken belki ödüllendirecekken ismini duyunca ağzından şu sözler dökülür: “Ma aftos ine moametanos” yani “Fakat bu Müslüman” demektir. Ertesi gün belki izni kapar Yüzbaşı'dan Hasan ama bu sözleri de unutamaz. (s. 96)

Değirmenci Hristo anlatır “... ta Ankara bağlarına dek gittik, oradan döndükten sonra hep insanlardan kaçtım, değirmenci oldum...” bu ifadeleri kırık bir Türkçe ile konuşmaktadır. Takıldığı yerde de Eski Yunancaya yakın bir dilde devam eder ve şöyle der: “Araplar Moamet'e (Hz. Muhammet) siz Türkler de yatın kalkın Kemal'e (Mustafa Kemal Atatürk) dua edin.” Hasan askerlikte o Bekris tavernasına sığınır izinlerde orada Zabetanın “O Penindaris” şarkısını dinler. Karşıda Muhacir Mahallesine bakan masaya oturur. Glikeriya'nın, Kazancidis'in söylediği şarkıları dinlerken şu “gurbet” denen şeyin ne olduğunu düşünür. Çavuş koğuşa girer “Oli Muametani stin angaria” yani “Bütün Müslümanlar angaryaya.” demektedir. (s. 99-100)

Kıbrıs olayları da doğrudan etkiler Batı Trakya Türklerini. “Zürih, Londra anlaşmaları, Dr. Fazıl Küçük, insanlar bir gün para biriminin üzerinde Rumca ve Türkçe yazıları görünce sevindiler, derin bir nefes aldılar...” Uzun sürmez bu durum, arkasından “Darbeler, Kıbrıs'taki acı olaylar...” Batı Trakya'dan fırsatını bulup Türkiye'ye kaçan Azınlık insanı... Kolyas-Demirel'in Türk-Yunan hududunda buluşması, bir

iyimser bir kötümser günler... 1968 Kültür Protokolü ve umutlu günler, görevden alınan öğretmenler, yasaklanan ders kitapları..." (s. 102)

Hemen her güvey tıraşında söylenen İskeçe Türküsü:

*Ocak başında kaldım,
İnce fikre daldım,
Her kapı kakılışında,
Berber geliyor sandım,
Ah ah berber oğlan,
Oğlan, boynuma dolan... (s. 108)*

Okullarda Türk Azınlığa Türkçe ve Yunanca iki dilli bir eğitim alma hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte Azınlık okullarının hâli hiç de iyi durumda değildir. Fiziki anlamda Yunan okullarıyla kıyas götürmez derecede eksikleri vardır (Gökçen, 2003; Dayıoğlu, 2021). Kitapta Ali daha sonra Türkiye Öğretmen Okullarında yetişecek Hasan'ın bir köyden geçerken edindiği izlenimlerini şöyle aktarır: "Çocukluk yıllarımdan hatırlıyorum, belediye önünde törenler yapılırdı, tek bir Rum okulu vardı, tertemiz okul formaları, kızların saçlarında beyaz kurdeleler, bir şarkı söylemeleri vardı, doğrusu kıskanırdım... Türk Mektebi, diye merakla sordum. Etrafını yabani otlar sarmış bir caminin yanından geçiyorduk, hemen solumuzda cami duvarına bitişik pencere, kapısı eski, önündeki sundurmada birkaç eski baraka bulunan bir yer gösterdi babam, "İşte bu." dedi. O çocuk yüreğim nasıl ezildi, daha sonraki yıllarda bu "rezaleti" dile getiren bir gazetecinin uğradığı hücumları öğrenince de nasıl üzüldüğümü bir düşün..." (s. 112-113)

Günümüzde bölgedeki Türkiye öğretmen okulu mezunu öğretmenlerin hepsi emekli olmuştur. İlkokul öğretmenliği Selanik Özel Pedagoji Akademisi (SÖPA) tarafından Yunan Hükümeti desteği ve teşvikiyle yetişmiş öğretmenler tarafından sürdürülmektedir (Dayıoğlu, 2021). Eski öğretmenlerin düzenledikleri "müsamerelede Mehmet Emin Yurdakul'un "Kesildi mi Ellerin" şiiri okunur, kadınlar bu şiire ağlarlar." (s. 114)

5.3. Terzi Hayriye Bölümü

Aziz ve Recep'in köylüsü Hayriye tahsiline devam edememiştir. "Terziliği ilk Maria isimli biraz Türkçesi olan ufak-tefek güler yüzlü tatlı bir kadın öğretmenden öğrenmiştir. Okulda "Kuran hatmederler, mevlitten parçalar okurlar makamla, hocanın biri gelir, çıkarın bakalım "kerat cetvellerini" derdi." (s. 125)

Hayriye'nin boyu uzun olduğu, trampetin temposuna düzgün ayak uydurduğu, derslerinde bir hayli başarılı bir öğrenci olduğu için 25 Mart kutlamalarında bayrağı o taşırdı, törenlerde her nedense Türk öğrencileri de kilisenin içine alırlardı, başlarında Türk ve Rum öğretmenler... Papaz bir şeyler okur, Hristiyan kadın ve erkekler istavroz çıkarırlardı. Rum öğretmenlerden biri çıkar, bir konuşma yapar, buradaki tören bittikten sonra, belediyenin önünde resmigeçit törenleri başlardı." (s. 128) Okul bitince tarla-taban işlerinden dolayı babası Hayriye'yi Türkiye imtihanlarına

sokmaz, yeni açılmış Celal Bayar Lisesine göndermez.

Terzi Mebruke Hanımın yanına verilir, onun yanında terziliği öğrenir. Mebruke Hanımdan sadece terzilik öğrenmez, ondan daha pek çok şey görür ve etkilenir: “Mebruke Hanımı hiç unutamadı, unutamazdı da... Kendisinden çok şeyler öğrenmişti, insanları tanımak, onların neler, ne meziyetler sakladıklarını bilmek pek öyle kolay değildi. Dikiş makinesinin başındaki rafta kitaplar vardı, gözüne gitmiş, merak etmiş, ne olduklarına bakmıştı. Masal kitapları vardı, halk hikâyeleri vardı, bir de eski Türkçe Mevrit...” ceviz ağacından kakmalı sandıktan Atina’dan gelmiş balerinle Ermeni fotoğrafçının çektiği fotoğraf, ıslahattan kalma adalet, müsavat, hürriyet yazıları olan hatıralar... (s. 130)

Bölge Türkleri arasında meşhur “Rodop Bülbülü” lakaplı Kadriye Latifova da çok sevilir, dinlenir. Her ne kadar 1942’de Bulgarların bölgede yaptıkları hiç iyi hatırlanmasa da Kadriye için Sofya radyosu takip edilir. (s. 132)

Lahiyacının (piyango biletçisi) başında birikenler, şamali (şambali) yiyen çocuk, kalabalığın arasına eşek talikasıyla giren ve “kendinizi kollayın” diye bağırın Çingene, dağ köylerinden inmiş poturlu-kuşaklı Pomak’ın hayretle baktığı gaz tenekesi içindeki altınları satışa çıkarıp “kaç tane vereyim” diyen Ermeni, iç savaşın bitişini haber veren Yunanca gazeteler, etrafa yayılan Yunanca şarkılar ve “kørsüldükten” sonra yeniden masalara kurulanlar... (s. 150)

5.4. Gazeteci Niyazi Efendi Bölümü

Batı Trakya’nın bir aydın tipi olarak karşımıza çıkar Niyazi Efendi. Etrafına gençler ve okumuş, yazmış insanlar toplanır. Gelenler arasında Türkiye’nin bölgeye yol aldığı öğretmenler de vardır. Batı Trakya’nın sorunları tartışılır, çözümler aranır, topluma faydalı uğraşlar verilir gazete yazıhanesinde. Batı Trakya azınlığını gereğinden fazla uysal bulmaktadır Niyazi Efendi. Buna rağmen yönetim onlara nefes aldurmamaktadır. Özellikle “Gıda ve Sağlık” sektörlerinde azınlık halkına iş yeri açtırmamaktadır. Çatı aktarmak bile yasaktır, azınlık okullarının durumu çok kötüdür. Türkiye’den mezun olan doktor, eczacı, mühendis ve avukatlara çalışma izni verilmemektedir. (s. 167) Müfettişlik okul encümeninin kendi öğretmeniyle anlaşmasına karşı çıkmakta (s. 169), köyleri cumacı, pazarcı diye bölmektedir. (s. 181) Türkiye öğretmen okullarında yetişmiş öğretmenlere engel olmaktadır. Kontenjan öğretmenler işi sanat koluyla en temelden alır, öğrencileri yoluyla halka aktarır. Bunu en sağlıklı ve akla uygun olarak vurgular sohbetlerde Niyazi Efendi. (s. 178) “Kız çocukları okumasa da olur, bu dünya fani evler harapmış güzelmiş ne önemi var.” vb. düşünceleri tartışıp bunlara karşı çıkılması gerektiğini dillendirir arkadaş ortamlarındaki konuşmalarında Niyazi Efendi. (s. 185)

5.5. Tetik Osman Bölümü

Bir diğer karakter kahveci Tetik Osman, köyde değil kasabada (Gümölcine) yaşamaktadır. O da geçmişe anılara seyahat eder şehrin caddelerinde dolaştıkça. Celal Bayar Lisesinin önündeki “Selvili Yol”dan geçerken bu lisenin açıldığı gün gelir

hatırına. Kraliçe Frederika, Kral Pavlos ve Celal Bayar üstü açık bir arabayla açılışa gelirler. “Zito” bağrıışlarına cılız da olsa “yaşa” nidaları eşlik eder. “Celal Bayar”ı kendinden biri, bir yakını, bir koruyucusu, bir gurur kaynağı, o ay-yıldızın içinde büyüttüğü tatlı heyecanı, hayal ve bilinmez sevilmesini hatırlattığı için sevmiş, doyusuya alkışlamıştı.” (s. 210)

Batı Trakya’da işler “denk olmaz” hasılı, “platiya”nın o genişliğinde “Çorbacı” tarafından belirlenir kurallar “pistopiitika” ve “adya” almak için Yunancaya hâkim olmak gerekir. (s. 113) “Allahu ekber” sesleriyle papaz sesleri kimi zaman birbirine karışır. (s. 217) Eve götürülen siparişlerden domates, biber hepsi “endaksi” ise sorun yoktur. (s. 226) Buraya Türkiye’den gelen değişim (kontenjan) öğretmeni hiç yabancılık çekmez, Türkiye’nin başka bir vilayetine gelmiş gibi hisseder kendini. Selalar duyulur bazen... Hakk’ın rahmetine kavuşur, cenazesi ikinci namazından sonra “Poşpoş Mezarlığına” defnedilir. (s. 239)

6. Bulgular

Bu bölümde romandan hareketle kültürel öğeler, onların aidiyeti, türleri, romanda geçtiği yer ve biçim son olarak da kültürel öğeyle ilgili bilgi ve yorum içeren bir tablo yer alacaktır.

Tablo 1. *Kültürel etkileşim bulguları*

KÜLTÜREL ÖGE	AİDİYET	TÜR	GEÇTİĞİ YER/BİÇİM	BİLGİ/YORUM
Tümbüldek	Batı Trakya ağzı	İsim	s.7 “... tümbüldek duyuldu.”	Çingirak anlamında kullanılmıştır.
Kasnık	Batı Trakya ağzı	Sıfat	s.11 “ <i>Toprak çabuk kuraksar... kasniktır.</i> ”	Kurak, verimsiz anlamında kullanılmaktadır.
Fener	Yunanca	İsim	“ <i>Fener limanı...</i> ”	Türkçeye de geçmiş Yunanca kökenli sözcük. Romanda yer adı olarak geçmektedir.
MAY	Yunanca	Kısaltma	s.17 “ <i>MAY başı</i> ”	Yunan iç savaşındaki birliklere verilen addır.
Ko!	Batı Trakya ağzı	Ünlem	s.17 “ <i>Ko, öyle sansınlar.</i> ”	Boş ver, bırak anlamında kullanılan ünlem.
Hayıt/harem	Batı Trakya ağzı	İsim	s.20 “ <i>harem-lerden öndeki harman yeri ya da bahçelere açılan geniş kapılar...</i> ”	Harem ya da hayat, yüksek duvarlı avlu.
Meçi	Batı Trakya ağzı	İsim	s.21	İmece sözcüğünün yöresel söylenişidir.

Aretlik	Batı Trakya ağzı	İsim	s.22 “ <i>benim bu aretiğimin kıymeti bilinecek gibi değil dedi...</i> ”	Ahiretlik sözcüğünün anlamı farklılaşmış
“...kırk elli yaşlarında, başında kalıplı bir fes, yakası kürklü bir palto, külot pantolon, kö-rüklü çizmeler, köstekli bir saat ve hilal bıyıklar...”	Batı Trakya eski giyim tarzı	Giyim-ku-şam	s.28	Osmanlı Döneminde köyde önde gelenlerin dış görünüşü.
30 Ağustos Zafer Bayramı ve 9 Eylül İzmir’in Kurtuluş günü kutlama ve törenleri	Türkiye Cumhuriyeti	Tören- kut-lama	s.30-31	Bölgede Türkler arasında bu günler bilinir.
“28 Ekim Ohi Yortusu”	Yunan Milli Günü	Tören kutlama	s.30-31	İtalyan işgaline karşı konulmuş tarihi gün.
Andart	Yunanca	İsim	s.35	Yunan iç savaşındaki gerillalara verilen ad
Çerkez kalpağı	Türkçe	Giyim kuşam	s.39	Bölgede Çerkezler de yaşamıştır.
...feraceli kadınlar, potur kuşaklı, fesli, bereli, külahlı adamlar, kostümlü efendiler...	Batı Trakya	Giyim kuşam	s.42	Geleneksel kıyafetler.
Vre/Bre	Yunanca/ Türkçe	Ünlem	s.45	Ortak kullanım
Pırnar	Yunanca/ Türkçe	İsim	s.45	Yunancadan Türkçeye geçmiş bir sözcük.
Eşek talikası	Batı Trakya ağzı	İsim tamlaması	s.45	Rusça kökenli talika kelimesinden gelmez.
Bulgar sopası	Batı Trakya ağzı	İsim tamlaması	s.45	Bulgar işgalinden kalma söz.
Yunan kalemi	Batı Trakya ağzı	İsim tamlaması	s.45	Yunanlıların işleri kitabına uydurma anlamında maharetini anlatan söz
Pekmez	Türkçe	İsim	s.45	Türkçeden Yunancaya ve Balkan dillerine geçmiştir.
Maytap oynamak	Batı Trakya ağzı	Deyim	s.46	“maytap geçmek” ifadesinin Batı Trakya biçimi
Hıdrellez	Batı Trakya ağzı	Önemli gün	s.50	Hıdırellez

Sefte	Batı Trakya ağzı	İsim	s.57	Siftah
Hülya Koçyiğit	Türkiye	Sanatçı	s.59	Sinema sanatçısı, bölgede eskiden Türk filmleri köy meydanında topluca izlenmektedir.
Aliki Vuyiklaki	Yunanistan	Sanatçı	s.59	Yunan sanatçı
Adya	Yunanca			İzin
Haşlama/tütün kırma	Batı Trakya ağzı	İsim	s.69	Tarım ürünü
Devecik gösterileri	Batı Trakya		s.91	
Zabeta/Glikeriya/ Kazancidis	Yunan	Sanatçı	s.99	Bölgede dinlenen ses sanatçıları.
Hemen her güvey tıraşında söylenen “İskeçe Türküsü”	Batı Trakya	Türkü	s.108 <i>Ocak başında kaldım/ İnce fikre daldım/ Her kapı kakılışında/ Berber geliyor sandım/ Ah ah berber oğlan/ Oğlan, boynuma dolan...</i>	Türkü, Türkiye’de de bilinmektedir.
Mehmet Emin Yurdakul	Türkiye	Şair	s.114	Dinletilerde şiirleri okunur.
Celal Bayar Lisesi	Batı Trakya	Okul adı	s.130	Batı Trakya’daki Türklerin ilk lisesi. Celal Bayar tarafından açılışı yapılmıştır.
Kadriye Latifova	Bulgaristan Türk’ü	Sanatçı	s.132	“Rodop Bülbülü” olarak da bilinen Sofya radyosundaki programı merakla beklenen ses sanatçısı
Lahiyacının	Batı Trakya ağzı	İsim	s.149	Piyango biletçisi
Şamali	Batı Trakya ağzı	İsim	s.150	Şambali tatlısı
Körsülmek	Batı Trakya ağzı	Fiil	s.150	Kaybetmek
Kontenjan Öğretmen	Türkçe	Terim	s.178	Değişim öğretmeni
Cumacı/Pazarcı	Batı Trakya ağzı		s.181	Bölgedeki lakaplar.
Selvili Yol	Türkçe	Yer	s.210	Celal Bayar Lisesinin yakınlarındaki selvi ağaçları dikili yol
Zito	Yunanca	Ünlem	s.210	“yaşa” anlamında Yunanca sözcük
Ezan ve sela	Türkçe	Dini terimler	s.239	Bölgede camilerden hâlâ okunmaktadır.
Poşpoş Mezarlığı	Türkçe	Söz öbeği	s.239	Postu Boş isimli bir tekkenin bozularak günümüze gelmiş ve mezarlığa dönüşmüş hâli.

Sonuç

Bu çalışmayla, Batı Trakyalı öğretmen yazar Rahmi Ali'nin “Bu Toprağın İnsanları” romanı çerçevesinde Batı Trakya Türklerinin yaşayışının, kültürünün, kültürler arası etkileşimin ve bölge coğrafyasının bir panoraması sunulmak istenmiştir. Roman yüzyıllardır bölgede yaşayan Müslüman Türk azınlığın bir ferdi olan, Türkiye’de ortaokul ve lise yıllarında öğretmen olarak yetiştirilmek üzere öğrenim görmüş, bölgede 41 yıl öğretmenlik yapmış yazar Rahmi Ali tarafından kaleme alınmıştır. Roman birkaç kuşak önce çoğunlukken azınlık konumuna düşmüş ve bu durumun getirdiği değişimleri işlemiştir. Romanın bölümleri karakterler üzerinden ilerlemektedir. Romanın tanıtımı için Rahmi Ali’yle yapılmış söyleşide Ali, romandaki kişi ve olayların çocukluktan bu yana tanık olduklarının bir anlatısı olduğunu belirtmiştir (Rodop Rüzgârı, 2019). Rahmi Ali’nin öykü ve yazıları Türkiye’de çeşitli dergilerde yayımlanmasının yanı sıra Türkiye’deki ders kitaplarına da girmiştir. “Muhacir Osman” öyküsü 2021 Türkçe ders kitabında yer almıştır (Rodop Rüzgârı, 2021).

Batı Trakya kültürlerin kesiştiği, kaynaştığı, etkileştiği bir coğrafyadır. Türkçe bölgede konuşulan, önemli bir ortak dildir. Yunanistan’ın bölgeyi siyasi sınırlarına dâhil etmesinin ardından Yunanca bölgede ortak dil olagelmıştır. Bununla birlikte yüzyıllardır Türk-Yunan toplumunun bir arada yaşaması neticesinde kelime alışverişi bir hayli olmuştur. Batı Trakya ağızına özgü sözcüklerden de söz etmek gerekir. Bu romanda geçen sözcüklerin yanı sıra bölgeye has ağız özelliklerinden kaynaklı değişime uğramış ya da üretilmiş sözcüklerden bahsedilebilir (Özden, 2018).

Bu çalışmayla bölgede kültürel etkileşimin yoğun yaşandığı tespit edilmiştir. Bölgede pek çok dil, din, millet yaşamış ve hâlâ yaşamaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu da kültürel etkileşimdir. Batı Trakya’nın coğrafi bakımdan Türkiye sınırının bitişiğinde olması da bölgenin Türkiye Türkçesi ve kültüründen etkileşimini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte azınlık okullarında iki dilli (Türkçe-Yunanca) eğitim verilmesi de etkileşimi artırmaktadır. Bölgeden Türkiye’ye eğitim almak üzere gelen lise ve üniversite öğrencileri de kültürel etkileşime katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Ali, R. (2019). *Bu Toprağın İnsanları*. Gümülcine: BAKEŞ Yayınları.
- Alp, İ. (1995). *Batı Trakya Türkleri*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XI(33), 613-652.
- Eray Biber, T. (2020). Trakya Gazetesine Göre Yunanistan’da İç Savaş (Andartlık) ve Batı Trakya Türkleri (1944-1949). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (33), 7-32.
- Dayıoğlu, A. (2021). Batı Trakya Müslüman-Türk Azınlığının Uluslararası Hukuktan Doğan Eğitim Hakları. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 224-242.
- Erdem, N. (2021). Nüfus Mübadelesi ve Batı Trakya Türkleri. *Stratejik ve Sosyal*

Araştırmalar Dergisi, 5(Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı), 139-151.

Gökçen, S. (2003). Yunanistan'ın Batı Trakya Politikası: Batı Trakya Türklerinin Sorunları. *Atatürk Dergisi*, 3(3), 49-65.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kırım Haber Ajansı. (2009). Batı Trakya'da "Efsane Öğretmenler" Dönemi Son Erdi. Web: <https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/bati-trakya-da-efsane-ogretmenler-donemi-sona-erdi-49251> adresinden 21 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Molla Achmet, C. (2019). Batı Trakya Gümülcine'de Hıdırellez'de Söylenen Maniler. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 171-181.

Rodop Rüzgârı. (2019). "Bu Toprağın İnsanları" Kitabı tanıtıldı. Web: <https://www.rodopruzgari.com/haberler/25807-%E2%80%9Cbu-topra%C4%9F%C4%B1n-insanlar%C4%B1%E2%80%9D-kitab%C4%B1-tan%C4%B1t%C4%B1ld%C4%B1.html> adresinden 21 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Rodop Rüzgârı. (2021). "Muhacir Osman" Ders Kitaplarına Girdi. Web: <https://www.burasibatitrakya.com/haberler/29425-%E2%80%9Cmuhacir-osman%E2%80%9D-ders-kitaplar%C4%B1na-girdi.html> adresinden 21 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Toprak, S. (2014). Türk-Yunan Siyasi İlişkileri Çerçevesinde Batı Trakya Sorunu. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 43-54.

Oran, B. (1986). *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Oran, B. (1991). *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özden, M. (2018). Gümülcine Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar. *Diyalektoloj Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 199-249.

Yılmaz, E. A. (2019). Batı Trakya Türklerinin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 252-260.

EK 1: Rahmi Ali ziyaretinden bir fotoğraf

FENOMENOLOJİK BİR MEKÂN KURGUSU OLARAK BALKANLAR: AĞLAYAN DAĞ SUSAN NEHİR ROMANINDA MEKÂNI DÜŞLEMEK

Derya GÜLLÜK¹

Özet

Ayşegül Devocioğlu'na 2008 Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazandıran Ağlayan Dağ Susan Nehir başlıklı romanı, “dağ” ile Balkanlar'a “nehir” ile Tunca, Meriç ve Tuna'ya atıfla ilerleyen ve mekân olgusuna fenomenolojik bir dikkatle yaklaşmamıza olanak veren Çingene bir kadının mekânla kurduğu ünsiyete odaklanıyor. Çingenelerin kökenini Balkanlar'a dayandıran romanda, öznenin mekânla kurmuş olduğu ilişki derinleştirilerek kültürel, toplumsal ve psikolojik bir fenomene dönüşen mekân algısının kahraman üzerindeki varoluşsal etkisi Balkanlar özelinde tahkim edilir. Balkanlarla Çingeneler arasında oluşturulan bu ilişkide, roman kahramanı Çingene kadının etnik ve kültürel kodlarından kopmak istediği anlarda onu, Çingenelerin kültürel kodlarının taşıyıcı mekânı olarak kurulan Balkanlar'a bağlayan mekânsal etkileşim, beraberinde kültürel bir etkileşimi de getirir. Ağlayan dağların ve susan nehirlerin coğrafyasında insanlar da dağların ve nehirlerin kaderine matuf bir anlam kazanırken mekân ve insan özdeşliği kültürel devamlılığı sağlayan bir fenomene dönüşür. Birbiriyle telif edilemeyecek iki değer olarak hem Balkanlı hem de Çingene olmak roman kahramanı Çingene kadının kendisini “Balkan'ın kızı” olarak tanımlamasıyla mekân varoluşsal bir boyut kazanır. Bu bağlamda Gaston Bachelard'ın mekâna çift taraflı bakma imkânı veren fenomenolojik mekân algısından yola çıkılarak gerek anlatıcının gerekse de roman kahramanının mekânla kurmuş oldukları duygusal bağla beraber geliştirdikleri mekânsal deneyime odaklanılmış ve bir kültür aktarıcısı olarak görülen Balkanlar'ın düşsel bir mekâna imgesine dönüştürülmesi dikkatlere sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, mekân, ağlayan dağ, susan nehir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, dgulluk@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3704-0984

THE BALKANS AS A PHENOMENOLOGICAL SPACE FICTION: IMAGINING SPACE IN THE NOVEL AĞLAYAN DAĞ SUSAN NEHİR

Abstract

Ayşegül Devocioğlu's novel *Ağlayan Dağ Susan Nehir*, which won her the 2008 Orhan Kemal Novel Prize, focuses on a Gypsy woman's communion with space, using "mountain" to refer to the Balkans and "river" to refer to the Tunca, Meriç and Tuna, allowing us to approach the phenomenon of space with a phenomenological attention. In the novel, which traces the origin of the Gypsies to the Balkans, the subject's relationship with space is deepened and the existential impact of the perception of space on the protagonist, which turns into a cultural, social and psychological phenomenon, is reinforced in the Balkans. In this relationship created between the Balkans and the Gypsies, the spatial interaction that connects the Gypsy woman, the protagonist of the novel, to the Balkans, which is established as the carrier space of the cultural codes of the Gypsies, at moments when she wants to break away from her ethnic and cultural codes, brings with it a cultural interaction. In the geography of weeping mountains and silent rivers, the identity of space and people becomes a phenomenon that ensures cultural continuity. Being both Balkan and Gypsy, two values that cannot be compiled with each other, takes on a spatial existential dimension when the Gypsy woman, the protagonist of the novel, defines herself as "the daughter of the Balkan". In this context, based on Gaston Bachelard's phenomenological perception of space, which allows a double-sided view of space, we focus on the spatial experience that both the narrator and the protagonist develop with the emotional connection they have established with the space, and the transformation of the Balkans, which is seen as a culture transmitter, into an imaginary space image is presented to the attention

Keywords: Balkans, space, weeping mountain, silent river.

Giriş

İnsanoğlunun içine doğduğu dünya denen evreni anlamlandırma çabası, kendisini bu dünya içerisinde ontolojik olarak konumlandığı yer ve mekânla girdiği etkileşimin bir alametifarikasıdır. Arapça “kevn” kökünden gelen mekân kelimesini içerdiği anlam itibarıyla düşündüğümüzde insanın varoluşuyla alakalandığımız ontolojik bağa da erişebiliriz. Devellioğlu lügatinde “olma”, “var olma, varlık, vücut” manalarının verildiği kevn sözcüğü, yine aynı kökten gelen kevineyn, “iki âlem, iki dünyâ”, “kevnî; acunsal, kozmik”, “tekevün; var olma, meydana gelme, oluş”, “kâin; mevcut olan, bulunan, var olan”, “tekevün; var olma, meydana gelme, oluş” (1998) gibi anlamlarıyla kelimenin ontolojik söylemini içerdiğini görmemiz mümkündür. Var olunan yer, konum, varoluş anlamlarını taşıyan mekân, insanoğlunun varlık bulduğu, konumlandığı yer olarak bir anlamda varlığın durağıdır. Kendimize dünyada varoluşumuzun somutlaştığı bir mekân arayışı içerisindeyizdir. Bu manada mekân ve insan birbiriyle sadece fiziksel olarak değil duygusal olarak da bağ kuran iki fenomendir. İnsanoğlunun mekân algısını, onunla girmiş olduğu ilişkiyle eş güdümlü bir şekilde anlamlandırılan fenomenolojik yaklaşım, insanın içerisinde yaşamış olduğu deneyimler neticesinde mekânla kurmuş olduğu bağ ve ona yüklediği anlam odaklı bir bakıştan mülhem mekânın bir ruhu olduğuna dair inancı tahkim eder.

Gaston Bachelard mekâna fenomenolojik bir dikkatle yaklaşırken onu insanla kurmuş olduğu ilişki bağlamında değerlendirir. İnsan ruhunun derinliklerini görmemiz açısından mekânsal alana odaklanan Bachelard, “hayal gücünün kavradığı mekân, geometricinin ölçümüne ve düşüncesine teslim edilmiş kayıtsız bir mekân olarak kalamaz. Yaşanmış bir mekândır bu. Yalnızca pozitifliğiyle değil, hayal gücünün tüm taraflılıklarıyla yaşanmıştır” (Bachelard, 2017, s. 28) derken, mekânı Kartezyen düşüncenin ötesinde, yaşanmışlıklar ve deneyimler odağında düşünür. Öyle ki “yalnız anılarımız değil, unuttuklarımız da ‘bir yere yerleşmiştir’” cümlesindeki dikkatle ruhumuza da mekânsal bir alan açan Bachelard, insanoğlunun hatırlayarak kendi içerisinde de “konaklamayı” öğrendiğini ve bizlerin mekânlar içerisinde yer ettiğimiz kadar onların da bizim içimizde kök saldığının altını çizer (Bachelard, 2017, s. 30). Bu manada yaşadığımız yer olan mekân artık hatıralarımız ve hayal gücümüzle belirlenen yerdir. Şairlerin dilsel olarak kurmuş oldukları poetik imgelerden yola çıkan Bachelard, bu imgelerin yalnız ilk okuduğumuzda değil tekrarlayan okumalarda da bizi bizden alan bir güce sahip olduğunu ve sadece zihinsel olana değil ruhsal derinliklere de giden bir çizgide mekânsal varoluşu en yalın şekilde verdiğini söyler. Bilhassa Mekânın Poetikası’nda, coğrafyacıların ya da etnografların çizdiği yerleşim mekânlarının çok ötesinde bir muhayyile sunan ve bize “bizi” hatırlatan çocukluğumuzun geçtiği o büyümlü zamanlara ve mekânlarına götüren şeyin şiirsel imgelerle örüldüğünü hatırlatır. “Böylelikle mekânsızlık korkusunun, yersiz-yurtsuzluğun, sıra hasreti ve terk edilmişlik gibi buhranların sağaltımını varlığın verdiği mekân taahhüdüyle yerine getirecektir” (Başaran, 2021, s. 45). Mekâna aidiyet hisseden, onun içerisinde yine onun nitelikleriyle kimlik kazanan özne yerleşme duygusuyla beraber mekâna aidiyet kazandığı gibi kimliğini de var eder. Mekânın içinde olmak oraya dair bir aidiyet ve bir kimlik geliştirir. O kültürel yapı içerisinde kendisini inşa eden özne, varoluşunu mekânla birlikte anlamlandırır.

Düşsel Bir Mekân Kurgusu Olarak Balkanlar

“Mekân, dışardaki içerdelik”

Gaston Bachelard

Ayşe Devocioğlu’na 2008 Orhan Kemal Roman Armağanı’nı kazandıran Ağlayan Dağ Susan Nehir romanı, “ömrü boyunca kendi kimliğinden göçmeye çalışmış bir Çingene’nin” (Devocioğlu, 2017, s.19) Naciye Abla’nın hikâyesini anlatırken, onun bilincinde unutmak istediği çingene kimliğinin mekânla kesiştiği yerde tezahür eden bir varoluş hikâyesini anlatır. Bütün bir roman anlatıcının hayatında önemli bir yer edinen ve Naciye Abla olarak adlandırdığı Çingene kadının etrafında şekillenir. Naciye Abla durmaksızın Balkanların düşsel uzamında geçen ve gerçekliği muğlak hikâyeler anlatır ve bu hikâyelerin onun çocukluğuyla, gençliğiyle kesiştiği yerde mekân artık varoluşun konumlandığı bir fenomene dönüşür. Bu durumu anlatıcı şöyle aktarır; “Naciye Abla’nın öyküleri çocukken bir kez bile görmediğim Balkan’da ele avuca sığmayan bu toprağın düşsel uzamında geçirdi. Çingene, yaşlı dağın yalnızca kızı değil, rüzgârı ve ormanıyla düpedüz Balkan’dı” (s. 88). Bu okuma yazma bilmeyen Çingene kadının dağlara ve nehirlerle yönelik anlattıkları atlasların ya da ansiklopedilerin ötesinde bir bilgeliği içermektedir ve ne dağlar ne de nehirler o kitaplarda sınırlandırılan kadardır. Nihayetinde, “kitaplarda ne nehrin duydukları ne dağın gördükleri” (s. 89) yazıyordu. Hâlbuki “Söylenemeyen yüzünden ağlardı dağ ve nehir söylenemeyen hakkında susardı. Nehrin ağlaması olanaksızdı. Bu yüzden susuyordu; bazı bentleri aşır köyleri, tarlaları sular altında bırakarak susuyor ve dağ özellikle sabahları ağlıyordu” (s. 89). Bu tanımlamalar mekânı yaşanılan bir yer olmanın ötesinde konumlandırarak insanın dünyayı kavrayış ve algılamasıyla mündemîç bir anlam dünyası içerisine yerleştirirken kahramanın zihnindeki mekân algısının gittikçe genişleyen ve içten dışa doğru açılan bir özelliğe içkin olduğunu yansıtır. Bu mekânlar tıpkı Bachelard’ın ifade ettiği gibi bizi bambaşka zamanlara yolculuğa çıkarır; “sevdiğimiz mekânların hep kapalı kalmak istememesi ne garip! Kendilerini ortaya serer bu mekânlar. Kendilerini farklı düş ve anı düzlemlerinde kolayca başka yerlere, başka zamanlara taşırlar sanki” (2017, s. 84). Nihayetinde “Naciye abla cahildi; taşın toprağın bildiğini bilirdi; nehrin duyduğunu duyar, dağın gördüğünü görürdü” (s. 88).

Anlatıcı, bir yandan Naciye Abla’nın ölümünden sonra sığındığı ismi verilmeyen küçük bir Balkan kasabasında onun hikâyesini okuyucuya anlatırken öte yandan kendisi de bu mekânın büyüüne kapılmıştır. Balkanlarla kurduğu ilişki üzerinden bir dikkat geliştiren anlatıcının bu hikâyenin kökenine ve mekânsal gerçekliğine dair söylediği şeyler sadece Naciye Abla’nın değil kendisinin de mekânla kurmuş olduğu kültürel etkileşimi görmemiz açısından oldukça mühimdir: “Öykü nerede geçerse geçsin, boy verdiği toprak, öykünün görünmeyen evrenine ait şeyler gibi tüm betimlemelerin ardında durur, hissedilen ama dokunulmayan şeylerin ülkesinde. Ne anlatırsanız anlatın hep ondan söz edersiniz” (s. 21) dediği yerde mekâna yönelttiği içsel değerle beraber Balkanlar da algısal manada geniş bir mekâna doğru evrilir. Bu küçük kasabada ihtiyar bir kadının Balkanlar ve Çingeneler üzerinden söylediği şu sözler bu manada oldukça önemlidir: “Çingene Balkan’dır. Balkan

Çingenenin atasıdır... Çingene Balkan'ın çocuğudur” (s. 13). Balkanlar Çingene-lerin yurdu olarak mekânlaşırken, anlatıcının sığındığı dağla deniz arasına sıkışmış küçük Balkan kasabasının isminin bir vakitler “ağlayan dağ” manasındaki bir kelimededen geldiğini söyleyerek mekânla insan arasındaki ünsiyeti açık etmesi, aynı zamanda mekânın içsel âleme doğru genişleyen bir özelliğe matuf olduğunu açık eder. Mekânın keşfiyle birlikte içsellik de keşfedilmiştir.

Anlatıcının Naciye Abla'yla karşılaşması çocukluk dönemine rastlar, anne babasının iş dolayısıyla Edirne'de bulunduğu zamanlarda annesine yardım için evlerine gelen bu Çingene kadınla bağları İstanbul'a taşınırsalar da kopmamıştır. İstanbul'da da onların yanında çalışmaya başlayan Naciye Abla, her Edirne'ye ziyarete gidip geldiğinde oradan hikâyeler anlatmaktadır. Kendisini bir Çingene olarak görmeyen dahası bu kimlikten kaçan Naciye Abla “Çingenelelerin ‘pis’ oldukları yakıştırmalarını yalanlamak istercesine hep temizlikle ilgilidir” (s. 26) ve bütün bir evin eşyasını oradan oraya taşıyarak bu gücün kuvvetin de kendisine Balkanlardan geldiğini söyler; “Balkan'ın kızımı ben” dediği vakitler “esmer teni içinde fener yakılmış gibi parlar, elbisesinin kıvrımları gizli rüzgârlarla havalanırdı” (s. 26). Naciye Ablaya bu gücü veren coğrafyanın (mekânın) anlatıcının nezdindeki yeri ise şöyle ifade bulur;

Benim için, yaşlı dağlar haritada gördüğüm açıklı koyulu kah-verengi kavislerden ibaretti. Coğrafya kitaplarına göre Bulgaristan'dan çıkıp Yugoslavya sınırı yakınından Karadeniz'e iniyor kuzeyinde Tuna, güneyinde Meriç ırmakları tarafından kuşatılıyordu. Bunları konuştuğumuz yıllarda bir dağdan böyle bağlılıkla bahsedilmesini anlayamazdım. Benim evim ve şehrim vardı. Ne dağların ağladığını bilebilirdim ne de nehirlerin sustuğunu (s. 26).

Anlatıcının Balkanlar'a dair bildiği şeyler basit bir coğrafya bilgisinin ötesine geçmezken Çingene kadından dinlediği hikâyelerle birlikte Balkanlar bu bakışın çok ötesine geçmiş ve gerçekliklerini zihninde kurduğu bu hikâyelerle o da Balkanlar'a dair bir ünsiyet geliştirmiştir. Anlatıcı nezdinde de ontolojik bir güven duygusu yaratan bu coğrafya adeta “varlığın içten dışa doğru açılmasını, akmasını sağlar. Mekândaki genişlik algısı da fenomenolojik anlamdaki bu akıştan kaynaklanır” (Korkmaz, 2017, s. 22). Öyle ki anlatıcı, Naciye Abla'nın ölümü sonrası onun hikâyesini yazmak için bu topraklara sığınmış ve Balkanlar'da mezkûr metni ele almıştır. Roman henüz başlarken Balkanlar şöyle bir nazarla betimlenir: “GÖZLERİ gün akşama döndüğünde Balkan göğü kana boyanıyor, bulutların etekleri tutuşuyor ve göğü saran yangın kapı önlerinde süpürge bağlayan kadınların yüzüne kızıl gölgeler halinde düşüyor” (s. 11).

Naciye Abla'nın üzerindeki dikkat durmaksızın anlattığı hikâyeler üzerinde yoğunlaştığı kadar diğer bir dikkat de onun ansızın çalıştığı evden habersizce çıkıp Edirne'deki kendi evine gitmeleridir. Kimseye haber vermeksizin belli belirsiz saatlerde valizini toplayıp Edirne'ye gidişleri ve oradaki evine dair içselleştirmiş olduğu bakış da mekâna fenomenolojik yaklaşmayı ve düşsel bir mekâna dönüşen evi verir:

Naciye Abla bu kerpiç evi seneler boyu durmaksızın yıkıp ye-

niden yapmıştı. Her sene birkaç kiremidinin, bu duvarlarının ya da penceresinin bozulup üstün körü tamir edildiği derme çatma ev yerleşikliğe karşı bir muska gibiydi. Varlığı tuhaf bir biçimde her an kaybolabilirlikle yoklukla iç içe geçmişti. Naciye Ablanın şiddetle reddettiği Çingeneliği, o farkında bile olmadan bir yıkıp-yapma seremonisine dönüşerek direnmişti (s. 76).

Tam da bu anda, “Ev bir gevşeme ve bir içsellik mekânı olarak, içselliği yoğunlaştırması ve koruması gereken bir mekân olarak kabul edilir edilmez, hemen insanî olana taşınır. Böylece önümüzde, her türlü akılsallığın dışında, düşsellik alanı açılır” (Bachelard, 2017, s. 79). Naciye Ablanın Edirne’deki kerpiç evini bir türlü tamamlayamaması, yıkıp yeniden inşa etmesi onun reddettiği kimliğiyle tam anlamıyla vedalaşamamasının ve Balkanlar coğrafyasıyla da bağı koparamamasının bir neticesi olarak belirir. Zira mekân onun sığınağıdır, Balkanlı olmak ve Çingene olmak onun aidiyet hissettiği kültürü veren aslı unsurlardır ve “manzara, yalnızca kendinizi resmin içine koyarsanız anlam kazanıyordu. Dışarıdan ve karşıdan bakınca hiçbir anlamı yoktu” (s. 68). Naciye Ablanın her ne kadar Çingene kimliğinden kaçsa da kendisine ontolojik manada güven veren mekân olarak Balkanlar onun nezdinde ruhsal, manevî ve kültürel değerleriyle bütünleştiği yerde durmakta, ona huzur ve güç vermektedir. Nihayetinde, mekân, insana bir iç huzur vadettiğinde algısal anlamda da bir genişlik kazanır. Naciye Ablanın Çingeneliğinden her kaçışında Balkanlar’la kurduğu bağ neticesinde yine öze dönüyordur. “Balkan kızımı ben” (s. 26) derken her ne kadar Çingeneliğini ve o kimliği var eden kültürel kodlardan kopmaya çalışsa da köklerini Balkanlar’a dayandırarak varoluşunu tahkim ediyordur.

Tartışma ve Sonuç

Edebî eserlerde kurgunun aslı bir ögesi olarak yer edinen mekân mefhumu, ontolojik anlamda insanın hayata dair bakışının belirlendiği ve fikrî dayanağının oluştuğu anlam boyutuyla sürekli bir şekilde yeniden inşa edilir. Bun anlamda insanın mekânla ilişkisi ontolojik olarak anlamlı bir bütün oluştururken benliğe ve kökene dair sorgulamaları da mekânın kültürel, toplumsal ve psikolojik zemininde gerçekleştiğini görebiliriz. Ayşegül Devecioğlu’nun mezkûr romanı da “ağlayan dağ”ların ve “susan nehir”lerin coğrafyası Balkanlar’a dair getirdiği dikkatle mekânın fenomenolojik bağlamını ön plana çıkarmış ve kahramanını mekânın içerisinde tavsif etmiştir. Naciye Ablanın anlattığı hikâyelerin ve göçmek istediği kimliğinin derinlerinde hep mekânla kurduğu ünsiyet açığa çıkmakta ve Balkanlar düşsel bir mekâna evrilmektedir. Naciye Ablanın anıları da hayalleri de Balkanlar’da birleşmektedir. Bu bağlamda, bir Balkanlar anlatısına dönüşen roman, Türk edebiyatında bugüne kadar karşılaşmadığımız bir dikkatle Balkan-Çingene ilişkisi üzerine odaklanmış ve kültürel etkileşimin Balkanlar’dan Edirne’ye uzanan bir çizgide devamlılığını tahkim etmiştir.

Kaynaklar

- Bachelard, G. (2017). *Mekânın Poetikası*. (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Başaran, A. (2021). Neden Bachelard Okuruz? Yeni Bir Mekân ve Mekunluk Anlayışına Doğru. (Der. M. Taha Tunç ve Sümeyye Yıldız). *Mimarlar Neden Bachelard Okur?* (ss. 37-56). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Devecioğlu, A. (2017). *Ağlayan Dağ Susan Nehir*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. (Çev. Harun Tepe). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Korkmaz, R. (2017). *Romanda Mekânın Poetiği*. (Ed. Ramazan Korkmaz ve Veysel Şahin). Romanda Mekân. Ankara: Akçağ Yayınları.

18. YÜZYIL TEZKİRELERİNDE BALKAN ŞEHİRLERİNİN TAVSİFİ (SAFAYİ-SALİM-RAMİZ TEZKİRELERİ)

Seyfettin YILDIZ¹
Eyyup BOSTANCI²

Özet

Bu çalışmanın amacı 18. yüzyıl tezkirelerinde şairlerin biyografileri anlatılırken Balkan coğrafyasındaki memleketlerin nasıl tavsif edildiğini araştırmaktır. Ayrıca tezkirelerde anlatılan şairlerin mekân olarak Balkan coğrafyasını ve şehirlerini nasıl tavsif ettiklerini ortaya çıkarmaktır. Çalışma 18. yüzyıl tezkirecileri Safayi, Salim ve Ramiz ile sınırlandırıldığı için örnekler bu üç tezkireci üzerinden verilecektir. Osmanlı Devleti'nin gelişimi ve ilerlemesi ile aynı doğrultuda giden Divan Edebiyatı, Balkan coğrafyasında büyük ilgi görmüş; Divan şairlerinin üçte ikisi Balkan coğrafyasında doğmuş ya da yetişmiştir. Divan Edebiyatının temel hususiyetleri bu bölgede benimsenmiş; bu edebiyatın döneme, zamana, akımlara göre geçirdiği süreç takip edilmiştir. Tezkireler, şairlerin biyografisini, doğum ve ölüm tarihini, öğrenim durumunu, yetişme şeklini, mesleğini, edebî anlayışını verirken yazıldığı dönemin sosyal, siyasi, iktisadi, kültürel, dinî ve edebî yönünü de ortaya çıkarması bakımından önemli kaynaklardır. Bu çalışma Balkan şehirlerini anlatan tezkirecilerin ve bu eserlerde yer alan şairlerin Balkan coğrafyasını edebî ve estetik gayelerle mi yoksa tarihsel, sosyal ya da kültürel boyutta mı tavsif ettiklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine dayanmaktadır. Bulgularda 18. yüzyıldaki üç tezkirecinin de tezkirelerin güvenilirliğine özen göstererek şairlerin memleketlerini doğru bir şekilde vermeye çalıştıkları, onların doğdukları yerler hakkında çeşitli tavsifler yaptıkları görülmüştür. Sonuç olarak üç tezkirecinin ve Ferdi adlı şairin mekân olarak Balkan topraklarını edebî ve estetik bir şekilde ele aldıkları gibi sosyal, kültürel, coğrafi ve iktisadi açıdan da tavsif ettikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 18.yüzyıl, Safayi- Salim- Ramiz, Ferdi, Balkan Şehirleri.

1 Dr., İstanbul Üniversitesi, seyfettinyldz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6333-4735

2 Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, bostanceyyup@gmail.com, ORCID: 0009-0006-8617-968X

THE DESCRIPTION OF THE BALKAN CITIES IN THE 18TH CENTURY TEZKİRES (SAFAYI-SALIM-RAMİZ)

Abstract

This study aims at investigating how the countries in the Balkans were described in the biographies of poets whose lives were recounted in the 18th century Tezkires. In addition, it reveals how the poets who were the subject of the biographies describe the Balkans and its cities. As this study is limited to 18th century biographers Safayi, Salim and Ramiz, examples will be given through these three biographers' Tezkires. Divan Literature, which flourished along with the Ottoman Empire, attracted great attention in the Balkans, and two thirds of the Divan poets were either born or raised here. The basic characteristics of Divan Literature were adopted in this region and the process that Divan Literature went through in terms of period, time and movements was followed. Tezkires are one of the most important sources of Divan Literature not only because they inform about the poets' life (date of birth, death, educational background, upbringing, profession and literary understanding, but also because they reflect the social, political, economic, cultural, religious and literary aspects of the period in which they were written. This study seeks to reveal whether the biographers describing the Balkan cities and the poets in these works recount the Balkans for literary and aesthetic purposes or in historical, social or cultural dimensions. This research is based on document analysis, one of the qualitative research methods. In the findings, it was observed that all three biographers of the 18th century tried to describe the hometowns of the poets accurately paying attention to the reliability of the biographies and made various descriptions about the places about the places they were born. In the conclusion, it is stated that three biographers and a poet named Ferdi described the Balkans socially, culturally, geographically and economically as well as in a literary and aesthetic way.

Keywords: 18th century, Safayi, Salim, Ramiz, Ferdi, Balkan Cities.

Giriş

Tezkire, “anma, hatırlama, sözünü etme” anlamındaki Arapça “zıkr” kökünden türetilmiştir. Tezkire, “hatırlamaya vesile olan şey” manasına gelir. Bu kelime dilimizde “bir şeyi hatırlamaya ya da haberi bildirmeye yarayan pusula; herhangi bir iş için izin verildiğini bildirmek üzere hükümetten alınan kâğıt; askerinin terhis olduğunu gösteren belge, aynı şehirdeki resmî daireler arasında gidip gelen belge...” gibi anlamlara gelmektedir.

Tezkire, bu anlamların dışında edebiyat terminolojisi bakımından çok daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu manada kelime, Osmanlı toplumunun maddi ve manevi kültürünü meydana getiren her meslekten yaratıcı kişinin biyografik künye yazıcılığını temel alan bir türdür. Tezkireci, belirli bir meslekte tanınmış kişilerin, şairlerin, evliyaların, hattatların, mimari ve musiki ustalarının ya da usta bir çiçek yetiştiricisinin hayat ve sanatından söz edebilir. Bu eserler içinde şairleri anlatanlara tezkire-i şu’arâ veya tezkiretü’ş-şu’arâ adı verilmiştir. (İsen, 2010, s. 25-26.)

Fars edebiyatında şairlerin biyografisini anlatan tezkireler yazılmıştır. Türk edebiyatında da XV. yüzyıldan başlayarak yazılmış otuz kadar tezkire vardır. Belirli meslek grubundan kimselerin hayatları ve eserleri hakkında bilgi veren tezkireler günümüzdeki biyografinin karşılığıdır.

Tezkire yazma geleneği Türk edebiyatında 15. yüzyılda Çağatay sahasının en önemli temsilcisi Ali Şir Nevai’nin *Mecâlisü’n-Nefâis*’ine dayanır. Anadolu sahasında ilk şu’arâ tezkiresi 16. yüzyılda Sehi Bey’in *Heşt Bihişt*’idir. Bu yüzyılda Latifi ve Âşık Çelebi de bu türün başarılı örneklerini vermiştir. Tezkire yazma geleneği yüzyıllar içerisinde gelişme göstermiştir. Genel olarak zeyl şeklinde tezkireler genişletilmiş âdetâ birbirini tamamlar mahiyet almışlardır. Bu bildiride de 18. yüzyılda Rıza Tezkiresi’ne zeyl olarak yazılmış Safayi Tezkiresi ve onun tezkiresinden hareketle yazılmış olan Salim ve Ramiz’in tezkireleri ele alınmıştır. Bu üç tezkirecinin Balkan şehirlerinin tavsifinin yanı sıra eserlerde biyografisi verilen şairlerin şiirlerinde Balkan şehirlerini, yer adlarını hangi bağlamda kullandıkları incelenecektir.

Safayi, *Nuhbetü’l-âsâr min-Fevâ’idi’l-Eş’âr* adlı tezkiresini 1720’de tamamlamıştır. Bu eser Rıza Tezkiresi’ne zeyl olarak yazılmıştır. Eserde 1640-1720 yılları arasında yaşayan 484 şaire yer verilmiştir. Salim, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ* adlı eserini 1722’de tamamlamıştır. 1688’den 1722’ye kadar olan sürede tezkiresinde 426 şair biyografisine yer vermiştir. Ramiz, *Âdâb-ı Zuraîfâ* adlı eserini Salim Mehmed Emin Efendi’nin *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*’sına zeyl olarak kaleme almıştır. Ramiz, tezkirede 1720-1784 yılları arasında yetmişmiş 376 şairin biyografisine yer vermiştir.¹

Şairlerin hayatları ve eserleri hakkında bilgi veren bu eserler günümüzdeki antolojiye de karşılık gelmektedir. Tezkirelerde adı geçen şairlerin doğup büyüdüğü, çeşitli nedenlerle (eğitim, iş, seyahat, hac vs.) ziyaret ettiği memleketlerin özellikleri edebî bir şekilde verilmiştir.

1 Çalışmanın bu bölümünde Tezkirelerle ilgili bilgiler, TDV İslam Ansiklopedisinin ilgili maddeleri özetlenerek oluşturulmuştur.

Osmanlı'nın uzun yıllar hâkimiyeti altında bulunan ve "Osmanlı Barışı" olarak adlandırılan bir dönem yaşayan Balkan coğrafyasından Osmanlı'nın son dönemine kadar pek çok sanatkâr, devlet adamı ve âlim yetişmiştir. Şiirlerindeki hayal öğeleri dolayısıyla mahlasını da Hayali olarak kullanan Hayali Bey; deyimleri ve sosyal hayatı eserlerinde sıklıkla kullanan Bosnalı Sabit; süslü nesirin önemli sanatçılarından Nergisi, Klasik Türk Edebiyatının son dönem şairlerinden ve Encümen-i Şu'ara topluluğunun temsilcisi Leskofçalı Galip Bey, 19. yüzyılda yaşamış ilim ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa; Türk edebiyatının önemli sanatçılarından olan ve şiirleri Divan Edebiyatı ile modern şiir arasında bir köprü görevi üstlenen Yahya Kemal Beyatlı; kendisi Arnavut kökenli olup Türk milletinin Kurtuluş Savaşı Mücadelesini millî marş olarak ruhundan Taceddin Dergâhî'nin duvarlarına yazan oradan da kâğıda aksettiren Mehmet Akif Ersoy gibi pek çok sanatçı Balkan kökenli olarak edebiyat tarihimizdeki yerini almıştır.

1. Divan Edebiyatında Mekân

Şair için mekân şiirden bağımsız değildir. Mekân, bir şiirin doğuşuna zemin hazırlayacağı gibi şair için bir mekân kültürel, kişisel, poetik anlamlar taşıyabilir. Şairin mekân tasavvurunda yaşadığı devrin, sanat anlayışının ve çağı etkileyen edebî akımların etkisi vardır. Divan Edebiyatındaki eserler, Tanpınar'ın (2006, s. 23) deyişiyle bir "saray istiaresi" etrafında döner. Divan şiiri, müşterek hayalleri, temleri, sanatlarıyla "hazır malzeme"yi kullanır. Tanpınar (2005, s. 183) eski şiirimizin Garp şiirinde olduğu hayatla sıkı bir münasebeti olmadığından, içinde şiirin mucizesi gül-meyen eserler, büsbütün boş, sadece bir belagat ve hüner oyunu gibi kalıyorlar." diyerek bu dönem hakkındaki görüşlerini dile getirir.

Divan şairleri mekân konusunda da kimi zaman hazır malzemeyi kullanmışlar, hiç görmeseler bile belirli hususiyetlerinden dolayı bir anlamı olan Mısır, Çin, Hint, İsfahan, Şam, Bağdat gibi yer adlarına standart ve klişe bir şekilde şiirlerinde yer vermişlerdir. Bu mekânlar, gelenekteki belirli hayallere bağlı olarak umumi ve standart bir şekilde tasvir edilir. Bu mekânlar, çeşitli sanatsal özellikler içinde estetik bir kaygıyla yansıtılır. Şair, bu mekânları mirî malı gibi hazır hâlde bulur. Bu mekânları birtakım dil oyunlarıyla, söz sanatlarıyla ele alır, yeni ve orijinal söyleyişler bulmaya çalışarak söyleneni daha güzel söylemenin yollarını arar. Divan şairleri, bu hazır mekânların yanında yaşadığı, gördüğü mekânlara kişisel ve sanatsal bir bağlam içinde şiirinde yer verebilir. 18. yüzyıla geldiğimizde mahallileşme akımının da etkisiyle Divan şairleri dikkatlerini yaşadığı mekânlara yöneltmiş; şehirleri, beldeleri, denizleri, gölleri, ırmakları, dağları daha belirgin bir şekilde hayatla, aşkla bağlantılı olarak şiirlerinde kullanmaya başlamıştır. Böylece mekânlar, şiirde dekoratif bir motif olmanın dışında gerçekçi bir şekilde de yansıtılmıştır. Bu çalışmada mekânın işlevini belirlemek için şu sorulara cevap aranacaktır: Sanatçılar şiirlerinde coğrafyayı nasıl tasavvur etmiş ve anlatmıştır? Tezkireciler, ele aldıkları mekânı gerçekten görüp yaşadığı bir yer olarak gerçekçi özellikleriyle mi tavsif etmiştir; yoksa Divan şiirinin kalıpları içinde, belirli estetik hayaller çerçevesinde standart ve umumi şekilde mi anlatmıştır? Tavsif edilen mekânın karakteristik özellikleri nelerdir?

Yukarıdaki sorulardan hareketle bu çalışmada ele aldığımız Safayi, Salim ve Ra-

miz'in tezkirelerinde mekânın sanatsal, kişisel, psikolojik, gerçekçi bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durulacaktır.

Geleneksel ve müşterek coğrafyanın tezkirecilerin eserlerinde nasıl yansıdığı, yaşadıkları, gezip gördükleri, tecrübe ettikleri mekânların hangi özelliklerini ön plana çıkardıkları hususlarıyla sorulara cevap aranacaktır. Şüphesiz, tezkirecilerin ele aldığı şairin eğitim, meslek, memleket ya da edebî kişiliği hakkında bilgiler verirken bunlardan hangisine daha fazla eğileceği onun kültürel birikimine ve bakış açısına göre de farklılık gösterebilir. Bazı tezkireciler, mekân konusunda yer adlarını sadece zikredip geçerken bazıları şair-mekân-şiir arasında bağ kurarak mekâna farklı anlamlar yükleyebilir.

Her yönüyle geniş bir özellik arz eden ve 600 yıl boyunca varlığını devam ettiren Divan şiiri, genel hatlarıyla 13. yüzyıldan itibaren varlığını göstermiş ve gelişimini 19. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Divan şiirinde estetik anlayış ön planda olsa da şiirler etraflı bir şekilde tahlil edildiğinde bu edebiyatın hayattan kopuk olmadığı sosyal hayatı da yansıttığı görülmektedir. Tezkire gibi türlerde Divan Edebiyatının hayatla, sosyal meselelerle ilişkili olduğu daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Sanatçılar, yaşadıkları yerleri eserlerinde yansıtır ve memleketlerinin özelliklerini övgü dolu sözlerle dile getirirler. XVIII. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatının önemli şairlerinden Nedim'in, hayali olanın karşısına somutu çıkarması, gerçekliği esas alması ve şiire dil açısından getirdiği yenilik bakımından oldukça önemli ürünler meydana getirmiştir. Safayı ve Salim tezkirelerinde Nedim'e büyük bir önem göstermiş ve onun edebî kişiliği hakkında bilgiler vermiştir. Nedim'in İstanbul'dan gerçek bir mekân olarak;

*Bu şehir-i İstanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yek-pâre Acem mülki fedâdır
(Macit, 2017, s. 82).*

Şeklinde övgüyle bahsetmesi, yaşadığı memlekete verdiği önemi ve onu ne kadar üstün tuttuğunu bizlere göstermektedir. O, yaşadığı İstanbul'u eşi benzeri olmayan bir özelliğe büründürerek bir taşına İran ülkesini feda edecek kadar çok sevdiğini dile getirmiştir. Yine XVII. yüzyıl Divan şiirinin en büyük övgü ve yergi şairi olan Nef'î, I. Murad zamanında başkentlik şerefine ulaşmış olan Edirne için:

*Edrine şehri mi bu yâ gülşen-i me'vâ midür
Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i a'lâ midür
Beyt-i ma'mûr-ı felek mi ol fezâda ol sarây
Yâ zemîni cennet olmuş Ka'be-i ulyâ midür
(Akkuş, 2018, s. 41).*

Beyitlerinde "Burası Edirne şehri mi yoksa cennetin gül bahçesi midir? Orada (bulunan) padişahın köşkü, cennetin en üst katı mıdır?" diyerek Edirne'yi övmektedir. Şair, Edirne'nin bir cennet ve oradaki köşkün de Kâbe olup olmadığını sorarak istifham sanatıyla beraber mübalağa yaparak Edirne'nin değerini ve önemini belirtmeyi amaçlar.

Bursalı Belîğ'in "*Bursa Şehrengizi*" ve daha birçok şairin şehirlerin özelliklerini anlatan mesnevi tarzındaki eserleri de Divan şiirinde şairlerin toplumsal hayattan, yaşanılan mekândan kopuk olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Kâtip Çelebi'nin Osmanlı ilim sahasında coğrafya alanına yeni bir bakış açısı getirdiği *Cihannüma*'sı, 16. yüzyılın bir gezgin memuru olan Bosnalı İntizamî'nin "*Tuhfetü'l-İhvân*" adlı eseri de otobiyografi türünde Balkan coğrafyası hakkında önemli bilgiler verir ve ipuçları sunar.

Tezkirelerde mekân ve coğrafyayı karşılamak üzere genellikle şu kelimeler kullanılmıştır:

maskat-ı re's: İnsanın doğduğu yer. Bu ifade genel olarak şehir hakkında fazla bilgi verilmediği zaman kullanılmıştır.

mahmiyye: Etrafi surlarla çevrili düşmana karşı korunan büyük şehir.

mahrûse: büyük şehir.

diyâr: memleket, ülke.

mahallât: mahalleler.

medîne: şehir.

memâlik: memleketler.

sadr: oturulacak en iyi yer.

bilâd: memleketler, şehirler, kasabalar.

Mekânla ilgili bu kavramlar Osmanlı "şehircilik" anlayışı hakkında da bize önemli bilgiler vermektedir. Şehirlerin özellikleri anlatılırken coğrafi alan bakımından büyüklük ve şehrin özelliğine hangi tabir uygunsa o ifade tercih edilmektedir. Bu tercih sırasında tabii ki ses uyumu da gözetilerek tamlamalar oluşturulmuştur. Örneğin Bursa ifadesi ile beraber ses ahengi oluşturmak için "mahrûse" kelimesi kullanılmıştır. Bursa tanıtılırken sürekli "mahrûse-i Brusa" ifadesi kullanılmış, böylelikle bir ses armonisi oluşturulmuştur. Bu sanatlı kullanımın en çok yapıldığı Balkan şehri ise Belgrat'tır. Belgrat, Sırpçada mamur (imar edilmiş), sağlam yapılı kale anlamına gelmektedir. Tezkirecilerimiz şehrin bu anlamından hareketle "darü'l-cihâd Belgrad" tamlamasını (cihat kalesi, sağlam kale Belgrad) sürekli olarak kullanmışlardır. Ramiz, Rûhî Efendi adlı şairin memleketini tanıtırken şehir isminden hareketle bir tamlama oluşturmuştur: "reşk-endâz-ı şühûr u bilâd olan kazâ-i Karinâbâd'dan..."² (Erdem, 1994, s. 141) Görüldüğü üzere şehrin ismi Karınabad olduğu için ses bakımından ahenk sağlamak için tamlamanın içerisine bilâd katılarak "ad" seslerinden armoni oluşturulmuştur.

2 ...şehirlerin ve beldelerin hayran olduğu Karınabat kazasından...

Divan Edebiyatında okuyucuya verilmek istenen mesaj, sanatlı bir şekilde verilir ve mesaj birden fazla anlam barındıracak mahiyet arz eder. Bu anlayışı benimsemiş olan Divan Edebiyatının bir türü olan tezkireler de “sanatlı nesrin” güzel örneklerini teşkil etmektedir. Şairlerin edebî şahsiyetleri ve yaşadıkları, ziyaret ettikleri yerler sanatlı bir şekilde okuyucuya aktarılır. Tezkireciler, memleketlerin özelliklerini bu şekilde aktarmaya çalışırken şehir kelimelerinin anlamları üzerinde de durmuştur.

Tezkireciler şehir isimleri üzerinde kimi zaman tasarrufta da bulunmuşlardır. Bu yönde ahenk sağlamak için şehir isimlerinin yazımında birtakım değişikliğe gitmiştir. İstanbul genellikle “Stanbul, Sitanbul” şeklinde kullanılmış, Edirne “Edrine” olarak tercih edilmiştir. Bursa yerine “Brusa”, Belgrad, “Beligrad” Dobruca “Doburca”, Estergon da “Estragon” şeklinde yazımı tercih edilen belli başlı şehir isimleridir.

Tezkirelerde mekân denildiğinde akla ilk gelen; şairin coğrafi mekânı, çevresi, doğduğu, bulunduğu ve yerleştiği yerlerdir (Çapan, 1993, s. 19). Tezkirelerimizde görülen mekânlar ve bu mekânların özellikleri bizlere Osmanlı coğrafyası hakkında da bilgi vermektedir. Adana’dan Kırım’a; Makedonya’dan Belgrat’a, Şam’dan Arabistan’a kadar pek çok memleket ve şehir isminin geçmesi Osmanlı coğrafyasının genişliğini de gözler önüne serer. Bu memleket isimlerini şairlerin doğduğu yerler, eğitim, iş ve seyahat amacıyla ziyaret ettikleri yerler oluşturmaktadır. Tezkirelerde memleket ismi bakımından ilk sırayı, adına övgüler yazılan ve uzun tamlamalarla özellikleri anlatılmaya çalışılan Osmanlı’nın başkenti güzide şehir İstanbul almaktadır. Yine Osmanlı’ya başkentlik yapmış ve cennete benzetilen Bursa, Osmanlı’nın bir diğer başkenti Edirne, Osmanlı devletinin doğu kesiminde büyük ün kazanmış olan Van ve Doğu ve Güneydoğu’yu tek isim altında toplayan Diyarbakır (Diyâr-ı Bekr), Haremeynü’ş-şerifeyn olarak bilinen Arabistan’ın manevi huzur veren Mekte ve Medine şehirleri, ismini en çok duyduğumuz şehir ve memleket isimleridir. Tezkirelerde Balkan coğrafyası ve bu minvalde Balkan kökenli şairler de karşımıza oldukça fazla çıkmaktadır. Bu durum Klasik Türk Edebiyatının, Osmanlı hâkimiyet sahasının olduğu her yerde neşvünema bulduğuna bir delildir.

2. Balkan Coğrafyası

Coğrafi tanım açısından Balkanlar denildiğinde TDK Sözlüğünde “Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Slovenya, Arnavutluk, Makedonya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Trakya’yı içine alan bölge” tanımı yapılmıştır. Balkan kelimesi de “Sarp ve ormanlık sıradağ” şeklinde ifade edilmektedir. Kemal Karpat da Balkanların coğrafi yapısını;

“Adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan’ı ikiye bölen dağ silsilesinden alan Balkan yarımadasının doğu, güney ve batı sınırları hakkında mevcut görüş birliğine rağmen kuzey sınırları tartışmalıdır. Bazı coğrafyacıların bölgenin kuzey sınırını Tuna ve Drava nehirleri olarak kabul etmeleri yanında bu sınırı Karpat dağlarının doğusundan geçirenler de vardır. Böylece bu ikinci sınırlamaya göre Balkan yarımadası 1.000.000 km² kadar bir yüzölçümünü kaplamaktadır.” (Karpat, 1992, s. 25) diyerek bu coğrafyanın fiziki alanını belirtmeye çalışmıştır.

Balkan coğrafyası kelimenin kökeni itibarıyla dağlık ve ormanlık bir alan özelliğine haizdir. Bu fiziki yapısı dolayısıyla toplumlar arası irtibat tam olarak sağlanamadığı için her millet kendi kültür, din ve dilini geliştirmiştir.

Tezkirelerimizde Anadolu gibi geniş bir coğrafyayı kapsayan “Rum eli”, “Rumili” kelimesi de coğrafi durum tavsifi ile ilgili olarak karşımıza çıkan bir kavramdır. Bu coğrafi bölge de Anadolu gibi kesin sınırları çizilmiş bir bölge değildir. Selçuklular döneminde ve Osmanlıların ilk yıllarında Rûm sözcüğü Anadolu’yu karşılamıştır. XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı terminolojisinde Tuna’nın güneyinde kalan bütün Balkanlar bu kelime ile adlandırılmıştır.

Tarihî süreçte pek çok millet ve medeniyetin hâkimiyeti altında kalan bu coğrafya 550 yıl boyunca Osmanlı Devleti tarafından da idare edilmiştir. Oldukça geniş bir coğrafi alana ve farklı milletlere sahip bu coğrafyada Osmanlı’nın uzun yıllar varlığını sürdürmesi, uyguladığı siyasi politika ile alakalıdır. Osmanlı, fethettiği yerleri kalkındırmayı amaçladığı ve o yöre halkını inançlarında özgür bıraktığı için olumsuz bir tepkiyle karşılaşmamakta ve hâkimiyetini buralarda sürdürmektedir. “Pax Ottomanica” (Osmanlı Barışı) (Karpas, 1992, s. 29) adı verilen bu süreçte Osmanlı Devleti; İskân ve İstimalet Politikası uygulamıştır.

Osmanlılar, Orhan Bey zamanından itibaren alınan toprakları Türkleştirmek ve İslamlaştırmak amacıyla Anadolu’dan Türkmenleri getirip yerleştirmiştir. Böylelikle buraların Türk kültürü ile gelişip canlanmasını da amaçlayan bir iskân politikası uygulamıştır. İstimalet politikası ile de hoşgörü ortamı sağlanmış yöre halkı huzurlu bir biçimde yaşama imkânı elde ettiği için kendi istekleriyle Müslüman olmuşlardır.

Osmanlı, Balkan coğrafyasını mimari bakımdan da zenginleştirmek için var gücüyle çalışmıştır. Yapılan han, hamam, cami, medrese ve köprülerle Osmanlı mimarisinin güzel örnekleri de Balkanlarda meydana getirilmiştir. Bu bağlamda Mostar Köprüsü kült bir eser olarak hafızalarda yer edinmiştir. Yine Osmanlı döneminin tarihe kaynaklık eden bir başka önemli köprüsü de Drina Köprüsü’dür. İvo Andrić de “Drina Köprüsü” adlı romanında Drina Köprüsü üzerinden yaşanan hadiseler ekseninde Balkan coğrafyası hakkında da bilgilere yer vermiştir.

Şehir hayatı her dönemde; devlet, din, uygarlık, aile ve ülke kavramları ile iç içedir. Antik Yunan’da şehir devleti anlamındaki polis, özünde bir kentin egemenlik alanıyla tanımlanan bir yönetim şeklidir. Civis (kent sakini) ise ‘kent hayatı’ ve ‘iyi bir hayat’ için kentlerde yaşayan kentli yurttaş anlamına gelmekteydi (Güneş, 2019, s. 3). Bir konuya daha dikkat çekmek bakımından eski devirlerde şehirlerin muhafazası için yapılan surlar ve kaleler devlet tarafından ön planda tutulan şehirler için bir başka öneme haizdi. Buraların korunması için üst düzey önlemler daha fazla tatbik ediliyordu. Zira ülkenin en önemli şehri konumundaki bu yerler, içinde barındırdığı mimari ve estetik güzellikler bakımından korunmada önceliği fazlasıyla hak ediyordu. İşte tam da bu noktada İbn-i Haldun’a atfedilen “Coğrafya kaderdir.” sözü bu şehirlerin önemini ve değerini daha da sağlam bir hâle getiriyordu.

Bu sözün ispatı hükmünde insan doğduğu yerin özelliklerini de bir bakıma ruhunda

barındırır. Bunun yanında yaşanılan yerlerin iklimi ve bitki örtüsü; yeme, içme ve giyim açısından da kültürel bir farklılık ortaya çıkarır. Yine yaşanan yerin özellikleri de gerçekleştirilen sanat faaliyetlerinde ipucu nev'inden kendine bir yer edinir.

3. Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine dayanmaktadır.

4. Bulgular

Bulgularda 18. yüzyıldaki üç tezkirecinin de tezkirelerin güvenilirliğine özen göstererek şairlerin memleketlerini doğru bir şekilde vermeye çalıştıkları, onların doğru oldukları yerler hakkında çeşitli tavsifler yaptıkları görülmüştür.

4.1. Safayi, Salim ve Ramiz'in Tezkiresinde Balkan Coğrafyası ve Şehirleri

Kültür ve medeniyet bir yerleşim yerinin en önemli özelliğidir. Bu özelliği insanlara da yansır ve yaşanılan yerin insan üzerindeki etkisi belirgin olarak karşımıza çıkar. Kültür ve medeniyet boyutu Gülzar Haydar'ın da dediği gibi o çevrede yaşayan insanların hedeflerini yansıtan karmaşık bir mozaığı de oluşturur (Haydar, 1991, s. 22). Bu amaç çerçevesinde insanlar, mimarî tasarımla düşüncelerini gerçekleştirmeye çalışırlar. Sanatçılar da mutlaka bu hassasiyeti eserlerinde gösterirler. Bazı eserler âdetâ sanatçının biyografisi hükmünde de bir kaynaklık teşkil eder. Bunun en güzel örneklerine edebî eserlerde ziyadesiyle rastlanır.

Günümüzdeki antoloji mahiyetindeki tezkireler dönemlerinde büyük bir merak ve dikkatle takip edilirdi. Sanatçılar hakkında bilgi sahibi olunurdu ve bilinmeyen şairler de bu şekilde tanınırdı. Yeri geldiğince tezkirecinin objektif ve sübjektif yaklaşımlar sergilediği bu eserlerde şairlerin hayatları hakkında kısa bilgiler verilip şiirlerinden örnekler yer alırdı. Süslü sanatlı söyleyişin önemli örneklerinin verildiği bu tür 18. yüzyılda büyük bir gelişme göstermiştir. 17. yüzyılda kısalan biyografiler ve çoğalan şiir örnekleri yerine 16. yüzyılda olduğu gibi uzun ve ayrıntılı biyografiler ve kısa şiir örnekleri tezkirelerde yer almaya başlar. Yine 18. yüzyılda daha önceki tezkirelerde görülmeyen zümre tezkireleri yazılmaya başlanmıştır (İsen, 2019, s. 83).

Tezkirecilik sahasında 18. yüzyılda Safayi'nin *Nuhbetü'l-Âsâr Min-Fevâ'idü'l-Eş'âr* adlı tezkiresi tezkirecilik geleneğinde bir ilki de barındırır. Rıza Tezkiresi'ne zeyl olarak yazılan bu eserde sanatçı tezkiresini tamamladıktan sonra dönemin şair ve bilim adamlarına takrizler yazdırmıştır. Bu takrizlere eserin girişinde yer veren sanatçı tezkirecilik geleneğinde bir yenilik başlatmıştır. Safayi, tezkirede ele aldığı şairlerin sıralamasında da değişik bir usul tercih etmiştir. Şairleri, adlarının üçüncü harfine kadar alfabetik olarak sıralamıştır. Bunu yaparken de aynı adı taşıyanları ölüm tarihlerini esas alarak sıralamasını oluşturmuştur.

Dili oldukça süslü ve ağır olan tezkirede şairlerin hayatları hakkında geniş bilgi

verilmiş, çoğunun ölüm tarihi belirtilmeye çalışılmıştır. Safayi, tezkiresinde yer verdiği şairlerin edebî kişiliklerine dair isabetli fikirler ileri sürmüş ve örnek şiirleri titizlikle seçmiştir. Tezkirede zaman zaman aynı mahlaslı şairler birbirine de karıştırılmıştır; fakat bu eksikliğine rağmen eser 17. yüzyılın ikinci yarısıyla, 18. yüzyılın başında Lale Devri'nde yaşayan şairler hakkında önemli bilgiler vermesi açısından kıymetli bir eser olma özelliğine sahiptir.

Safayi'nin tezkiresine takriz yazan Salim'in tezkiresi de tezkirecilik geleneği içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Safayi'nin kendisinden önce tezkiresini tamamlaması üzerine ondan daha sanatlı bir eser meydana getirmeye çalışmıştır. *Tezkire-i Şu'arâ* veya *Tezkire-i Sâlim* olarak da bilinen bu eserde Safayi'nin tezkiresinden de yararlanan sanatçı ağır bir dille eserini oluşturmuştur. Uzun tamlamalar ve sanatlı bir anlatımı tercih ettiği için şairlerle ilgili verdiği bazı bilgiler bu anlatım içerisinde zor anlaşılır bir hâle gelmiştir.

18. yüzyıl tezkireleri içerisinde bir başka önemli tezkire de Ramiz'in *Âdâb-ı Zurrâfâ*'sıdır. Ramiz, tezkiresinde yer verdiği şairler hakkında ayrıntılı bilgi vermiş ve onların ölüm tarihlerini de büyük bir titizlikle belirtmeye çalışmıştır. Şairlerin şiirleri ve sanatları üzerine yorumlarda bulunmuş isabetli ve doğru değerlendirmeler yapmaya çalışmıştır. Eserde, bazı hâl tercümelerinin daha sonra tamamlanmak üzere boş bırakıldığı, bazı şairlerin yalnızca adlarının yazıldığı ya da eksik bilgi verildiği, bazı cümlelerin birbirine bağlanmadığı, yarım bırakıldığı görülmekte yer yer de anlatım bozukluklarına rastlanmaktadır. Bunlara bakınca Râmiz'in tezkiresini tamamlayıp son biçimini veremediği ve temize çekemediği anlaşılmaktadır (İsen, 2019, s. 93). Dili oldukça ağır olan eserde uzun tamlamalarla cümleler uzatılmıştır. Buna rağmen Safayi ve Salim'den daha sade bir dille eser meydana getirilmiştir. 18. yüzyıl tezkirelerinin en önemlilerinden biri olarak sayılan eser, Lâle Devri'nde Safayi ve Salim Tezkireleri'nde yer almayan şairlere ve bu devirden sonra ün kazanan şairlere de yer verir.

Genel özellikleri belirtilmeye çalışılan tezkirelerde Balkan coğrafyasındaki şehir ve yer adlarının nasıl tavsif edildiğini görmek açısından birkaç örnek vermek faydalı olacaktır. Ardından Safayi'nin tezkiresinde yer alan Ferdi adlı şairin "*Esmâ-ı Bilâd-ı Arâyıcı-Zâde*" adlı şiirinde Balkan coğrafyasının ve şehirlerinin nasıl ele alındığı incelenecektir.

Safayi, Şehrî'nin doğduğu Tekfur Dağı'nın özelliğini verirken meydana getirmiş olduğu uzun ve sanatlı terkipte "dürr-i şahbâz-ı vücûdî ma'arîf-şikâr-ı her mahbûb-ı serv-endâmî rağbet-şiken-i tâbân-ı sanem-hane-i Çin olan Tekfurtağı'ndan..."³ (Altuner, 1989, s. 438) diyerek "vücûd, mahbûb; şiken, taban, Tekfurtağı'ndan" kelimeleri arasında bir ses ahengi sağlamış ve kelimeleri bu tamlama içinde bir araya getirerek şehrin özelliğini sanatlı bir şekilde ifade etmiştir.

Salim, Divan Edebiyatında Mahallileşme akımının önemli isimlerinden biri olan Bosnalı Sabit'in memleketi Öziçe'yi "Vücûd-ı bih-bûdları fi'l-asl sâha-i celî-

3 Vücudunun kıymetli incisi, bilgi avcılıyla dolu olan ve servi boylu her güzeli Çin put hanelerinin parlaklığını kıran Tekfurdağı'ndan...

lü'l-mesâhası tab'-ı şâ'irân gibi vâsi'ü bi-pâyân ve her cânib-i güşâde-cevânibi gül-şen-i dil-i 'ârifanâsâ ma'mûr-ı âbâdân olan Öziçe-nâm cây-ı dil-güşâdandır."⁴ (İnce, 2018, s. 154) şeklinde ele alır. Fakat Safayi bu şairin memleketi hakkında bilgi verirken teferruata girmeden "Bosna'da Öziçe nâm kasabadandır." (Altuner, 1989, s.123) şeklinde anlatır.

Salim, "Şehri" adlı şairin memleketi Rodosçuk'u (Tekfurdağı) "Tekfurtağı demekle meşhûr olan Rodosçuk-nâm kasabadan zuhûr etmiştir."⁵ (İnce, 2018, s. 276) şeklinde anlatırken Safayi "Dürr-i şâhbâz-ı vücûd-ı ma'ârif-şikârı her mahbûb-ı serv- endâmı ragbet-şiken-i tâbân-ı sanem-hâne-i Çin olan Tekfûrtağı'ndan neşv ü nemâ-yâfte-i zuhûr u istihârdır."⁶ (Altuner, 1989, s. 577) şeklinde daha sanatlı ve o yöre kızlarının güzelliklerini belirtmek açısından Çin puthanelerindeki putlardan daha güzel olduklarını ifade etmesi dikkate değerdir. Bilindiği üzere Divan şairinin sevgilisi kusursuz güzelliğe sahiptir ve eksiklik onda söz konusu olamaz. Bu durumu putla ilişkilendiren şairler, putların da kusursuz olması için heykeltıraşın çok fazla çaba sarf ederek onları en güzel şekilde yapmaya çalışmaları açısından ele alır. Sevgilinin güzelliği doğal olduğu için yapma putlardan daha güzeldir. Ve putlarda malzeme tam olarak kaynaşmayınca kırılıp parçalanabilmektedir. Buradan da o yöre güzellerinin putları kıskançlıktan çatlatacak derecede bir güzelliğe sahip olduğu anlamı çıkarılabilir. Bu iki örnekte dikkat edileceği üzere Salim mezkûr şairin doğduğu yer hakkında detay vererek "Tekfurdağı'na bağlı Rodosçuk isimli bir yer" diye bahsederken genel özelliklerini tavsif etmemiştir. Safayi ise Rodosçuk kısmını belirtmemiş; fakat şehrin kültürel özelliğini detaylandırarak tavsifini yapmıştır.

Salim'in, Enîs'i tanıtırken oluşturmuş olduğu şu tanım cümlesi "... behçet-sahâ-yı fasîhü'l-mesahası âb-rûy-ı neşât ve fezâ-yı letâfet iktizası olan medîne-i pür-meymene-i şehri i Edrîne 'dendir"⁷ (İnce, 2018, s. 94) ve bunlara benzer pek çok ifade Edirne'nin doğal güzelliklerine ve burada yaşayan insanların mutluluğuna gönderme yapması bakımından önemlidir. Safayi de Enîs'in doğduğu şehir Edirne'yi "Nahl-i ser-sezb-i vücûdı vefret-i hadâyık-ı cûybâr ile ma'mûr olan dâr'ün-nasr-ı ve'l- meymene mahmiye-i Edirne'den..."⁸ (Altuner, 1989, s. 53) ifadeleriyle belirterek Edirne'nin doğal güzelliklerini ve tarihsel önemini vurgulamıştır.

Salim, Rüşdi-i Sahhaf'ın memleketini "Fi'l-asl mütercem-i nâzik harekâtın zât-ı sûtude-sıfâtı maskat-ı re'sleri olan Sarâybosna'dır."⁹ (İnce, 2018, s. 219) şeklinde anlatırken Safayi bu şehri "Rumeli'nde vâkı' Mostâr nâm mahalden nihâl-i vücudu neşve-yâb-ı zuhûr olmuşdur."¹⁰ (Altuner, 1989, s. 256) diye tanıtarak şairin doğduğu memleketini daha detaylı ele almıştır.

4 Sağlıklı vücudunun aslı şair yaratılışlar gibi geniş ve uçsuz bucaksız olan ve her tarafı ariflerin gönlünün ferahladığı mamur ve düzenli bir yer olan gönle ferahlık veren Öziçe isimli yerdir.

5 Tekfur Dağı olarak meşhûr olan Rodosçuk isimli kasabada doğmuştur.

6 Vücudunun kıymetli incisi, bilgi avcılıyla dolu olan ve servi boylu her güzeli Çin put hanelerinin parlaklığını kıran Tekfurdağı'ndan ortaya çıkmış ve tanınmıştır.

7 Mutluluk, güzellik yeri, sevinç yüzünün suyu ve mükemmelliği dünyaya yayılan, tadı insanların damağında kalan güzelliklerle dolu Edime şehridendir.

8 Vücudunun taze fidanı ırmaklı bahçelerin çokluğuyla imar edilmiş olan zafer ve bereket şehri Edirne'den...

9 Nazik tavırlarıyla övülecek özellikleri bulunan şairin asıl memleketi Saraybosna'dır.

10 Rumeli'de Mostar isimli bir yerden taze vücudu ortaya çıkmıştır.

Salim, Rasih'in doğduğu şehir Sofya'yı "...Fi'l-asl zât-ı me'âli-şi'ârları Sofya diyârından zâhir ü âşikâr olmuştur."¹¹ (İnce, 2018, s. 202) tavsif ederken Safayı "Ab u hevâsı safâ-bahş-ı hasta-dilân olan Sofya kasabasından zuhûr etmiştir."¹² (Altuner, 1989, s. 408) şeklinde Sofya'yı tabii güzellikleriyle anlatmıştır. Sofya'nın havasının ve suyunun insanlara iyi geldiği üzerinden şehir tavsifine gitmiştir. Safayı'nın döneminde şifalı sular ve kaplıcalarla dolu olan Sofya hakkında bir bilgiye de sahip olduğu görülmektedir. Zira günümüzde de Bulgaristan'da hastalıkların tedavisi için birçok şifalı otlar yetiştiği gibi Sofya yakınlarında kaynak sular olduğu da ifade edilmektedir. (<https://bulhaber.com/bulgaristanda-sifali-sular-nerede-ve-neyi-tedavi-ediyor/>)

Salim, Fahir'in memleketi Saraybosna'yı "Hilyetü'l-kümeyt-i mübârizîn ve makarr-ı mücâhidin olan Sarâybosna'dandır."¹³ (İnce, 2018, s. 348) diyerek tavsif etmiş ve Saraybosna'nın Osmanlı için askerî yönden önemini de ifade etmiştir. Kaynaklarda Saraybosna'nın stratejik ve askerî açıdan önemli bir konumda olduğu için kendine mahsus bir idari yapısının olduğu belirtilmektedir. Hatta Bosna-Hersek'e dışarıdan veya içeriden bir saldırı olduğunda Bosna Valisi, İstanbul'dan izin almadan tımarlı sipahi, yerli kulları, cebelü ve gönüllülerden oluşan askerlerini toplayıp savaşabilirdi. (Akgündüz, 2003, s. 114) Salim, bu durumdan haberdar olduğunu göstermek bakımından şairin memleketini belirtirken bu şekilde bir tavsife başvurmuştur. Fakat Safayı şairin memleketini detaya girmeden "Bosna'dan zuhûr etmiştir."¹⁴ (Altuner, 1989, s. 612) şeklinde anlatmıştır.

Safayı ve Salim'den sonra tezkire yazan ve Balkan kökenli Ramiz'in tezkiresi de oldukça önemlidir. Aynı zamanda Rumeli'nde kadılık yapan yazar, şairler hakkında bilgi verirken Balkan coğrafyasıyla ilgili şu vasıflandırmalarda bulunmuştur:

Ramiz, Ustrumca'da kadılık yapan İkbâl adlı şairin hayatı hakkında bilgi verirken Ustrumca'nın özelliğini belirten şu ifadeleri kullanır: "şehir-i i pür-letâfetin ab u hevâ- yı hayat-efzâsına ikbâl u rağbet ve ba'de'l azl mesken ve çiftlik ve bağ ve bağçe tedarikiyle bir müddet kûşe-gir-i ikâmet oldıktan sonra ..."¹⁵ (Erdem, 1994, s. 13) Ramiz'in bu tavsifi şehir hakkında bilgi sahibi olduğunu gösterir. Zira kaynaklarda şehrin isminin Strumešnica nehrinden geldiği ve ziraata oldukça elverişli olduğu aynı adı taşıyan ovanın batı ucunda yer aldığı belirtilmektedir (Kiel, 2012, s. 191-193).

Ramiz, Baki'nin memleketi Varna'yı da "Sevahil-i bahr-i siyahta vâki kilar-ı memâlik-i Rum ve ahâlisi ehille-i dâniş ü irfândan olmak üzere meşhur-u ma'lum olan medine-i Varnadan"¹⁶ (Erdem, 1994, s. 33) ifadesiyle tanımlayarak Varna'nın coğ-

11 ...kıymetli izleri Sofya diyârından ortaya çıkmıştır.

12 Havası ve suyu hasta gönüllere şifa veren Sofya kasabasından zuhur etmiştir.

13 ... doru atlı yiğitlerin ve mücahitlerin yeri olan Saraybosna'dandır.

14 Bosna'da doğmuştur.

15 ...insana huzur veren havası ve suyuyla, güzelliklerle dolu bu şehre yönelmiş, görevden uzaklaştırıldıktan sonra (bu memlekette) mesken, çiftlik, bağ ve bahçe alarak bir müddet burada yaşadıkten sonra ...

16 Karadeniz sahilinde bulunan ve Rum memleketlerinin tahıl ambarı ve ahâlisinin ilim irfan sahibi olarak bilinen Varna şehriden...

rafi bakımdan mevcut yeri hakkında bilgi vermenin yanında o dönemde Varna'nın tahıl üretiminde önemli bir yere sahip olduğunu belirtmeye çalışmıştır. Kaynaklarda da Varna'nın Silistre'ye bağlı Karadeniz sahilinde bir şehir olarak tasvir edildiği görülmektedir (Kiel, 2012, s. 524-527).

Ramiz, Belîğ-i Diğeri'nin memleketini “Yenişehir Fenâr-ı celilü'l-‘itibârda bedidâr.”¹⁷ (Erdem, 1994, s. 41) şeklinde anlatır. Burada yazar, Fenâr, i'tibâr ve bedidâr kelimelerini de ahenk sağlamak için bir arada kullanmıştır.

Ramiz, Ramiz adlı şairin memleketini anlatırken “Fart-ı cûy-bâr ve kesret-i enhâr ile âb-rûy-ı bilâd-ı Rûm ili olan medine-i Karaferyâ nâm şehri-şerefi-medâr”¹⁸ (Erdem, 1994, s. 117) ifadelerini kullanır. Kaynaklarda Karaferya'nın etrafını çevreleyen sularla verimli bir tarım arazisi olduğu buğday, arpa ve üzüm (şarap) yanında önemli miktarda pirinç mahsulünün elde edildiği belirtilmektedir (Kiel-Gara, 2001, s. 391-394).

Ramiz, Ruhi Efendi'nin memleketi Karin-abad'dan bahsederken “Reşk endâzı suhûr-ı bilad olan kaza-i Karinabad'dan”¹⁹ (Erdem, 1994, s. 141) şeklinde bir tanımlama yapar. Burada Karinabad'la birlikte bilâd kelimesini kullanarak bir ahenk oluşturmaya çalışır. Osmanlı döneminde oldukça önemli bir konuma sahip olan ve Osmanlı tarafından kurulan bir şehir olan Karinabad akıncı güçlerinin de üssüdür. Karinabad aynı zamanda bir tarım kasabasıdır. Yine şehirdeki kalenin de tarihî süreçte oldukça büyük hadiselerle tanıklık ettiği kaynaklarda yer almaktadır (Kiel, 2001, s. 490-492).

Ramiz, tezkiresinde Belgrad'da doğan şairleri anlatırken bu şehir için “dârü'l-cihad” tamlamasını kullanır. Kaynaklarda da serhat şehri olması sebebiyle Osmanlılar tarafından “dârü'l- cihad” olarak tavsif edilmiştir (Djuric-Zamolo, 1992, s. 407-409).

Ramiz, Hakki adlı şair hakkında bilgi verirken doğduğu memleket olan Şumnu'yu “fart-ı cûy-bar ile şöhret şiar olan medine-i Şumnu'dan”²⁰ (Erdem, 1994, s. 81) ifadeleriyle dile getirir. Kaynaklarda da Şumnu'nun Projna çayının iki yakasında deniz seviyesinden yüksekçe bir yerde kurulduğu ifade edilmektedir. Yine Şumnu kelimesinin kökeninin Bulgarca “Suma” yani “yaprak, yeşillik, orman” (Kiel, 2010, s. 227-230) anlamına geldiği düşünüldüğünde bu bölgenin su bakımından zengin bir özelliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında tezkirelerde örnekleri verilen şairlerin memleketleri hakkında verilen bilgilerin tarihsel gerçeklikle örtüştüğü tespit edilmiştir. Bu şekilde doğru bilgilerin yer almasında tezkire yazarlarının Balkan kökenli olmalarının yanı sıra bu coğrafyada görev yapmış olmalarının katkısı söz konusu olabilir. Yine tezkirecilerin işin doğası gereği bazı şehir isimleri ile ilgili sanatlı söyleyiş açısından da kelimeleri tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Bunun yanında tezkirecilerin aynı şehirleri bazen

17 Büyük bir itibara sahip Yenişehir Fenâr'da doğmuştur.

18 Nehir ve ırmaklarının fazlalığı ile Rumeli beldelerinin övücü Karaferya isimli değerli şehir.

19 Beldelerin kıskandığı Karinabad kazasından...

20 Irmaklarının bolluğuyla tanınan Şumnu şehrinden.

detaylı bazen yüzeysel ele aldıkları da dikkate değerdir. Bu durum da tezkire yazarlarının üslup özelliği olarak değerlendirilebilir. Yine çalışma kapsamında tezkirecilerin mekân tavsifindeki bu tutumlarının nedenleri ile ilgili olarak tezkirelerde adı geçen bu memleketlerin özelliklerinin detaylı bir şekilde verilmesinin nedeni ne olabilir? Sorusuna şu cevapları vermek mümkündür:

Adı geçen yerlerin özelliklerinin detaylı bir şekilde verilmesinin birinci nedeni bizzat şu olabilir: Tezkire yazarları, eserlerinin daha zevkli hâle gelmesi ve okunurken güzel bir ahenk sağlamak amacıyla şehirlerin özelliklerini sanatlı bir şekilde vermeye çalışmışlardır. Bilindiği üzere Klasik Türk Edebiyatında nazım sahasının yanında nesir sahası da oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu eserlerde de sanatlı söyleyişin güzel örneklerine fazlasıyla rastlanır. Nâsirler secili söyleyişi bu tarz eserlerde çokça tercih etmişlerdir. Yani sanat yapma kaygısı şehirlerin özelliklerinin detaylı bir biçimde verilmesini sağlamıştır.

İkinci neden olarak tezkire yazarları, eserlerine aldıkları şairlerin ünlü kimseler olduğunu ispatlamak amacındadır. Bu şekilde okurun ilgisini çekmeyi ve eserlerini daha değerli hâle getirmeyi de maksat edinmişlerdir. Bu nedenle şairlerin doğdukları, yaşadıkları şehirlerin şairlik yeteneğini kazanmalarındaki etkisini belirtmek için şehirlerin özellikleri sanatlı ve farklı boyutlarla aktarılmış olabilir.

Bir başka neden olarak da genel bilgiler içerisinde okurun sıkılmasını önlemek amacıyla bu şekilde bir anlayış içerisinde mekân tavsifleri farklı şekilde aktarılmaya çalışılmış olabilir. Zira Divan nazmında da şairler bazen konunun dışına çıkıp bir ara vermek maksatlı kasidelerde tegazzüller de söylemişlerdir.

4.2. Ferdi'nin “Esmâ-ı Bilâd-ı Arâyıcı-Zâde”sinde Balkan Şehirleri

Çalışmamızın bu kısmında Safayi'nin tezkiresinde ismi zikredilen Ferdi isimli İstanbul doğumlu bir şair, gezip gördüğü yerleri anlattığı ve 42 beyitlik “*Esmâ-ı Bilâd-ı Arâyıcı-Zâde*” adlı manzumesinde Balkan şehirlerine de yer vermiştir. Şair; Balkan ve Anadolu şehirlerinin isimlerini Klasik Türk Edebiyatında söylenmek isteneni farklı söyleme çabasının güzel örneği olan tevriyeli ve cinaslı olacak şekilde kullanmıştır.

Manzumede; Ahyolu, Akpınar, Alasonya, Atina, Ayuluk, Babadağı, Bağçesera, Balçık, Benefşe, Bolayır, Bosna-Hersek, Budin, Derbent, Eğri, Güvercinlik, İnebahtı, İsmail, İştîp, Kalkandelen, Karasu, Kefalonya, Kefe, Kızıl, Mora, Niş, Pazar, Peç, Peşte, Rusçuk, Semendire, Siroz, Taşoz, Tatarpazarı, Tırhala, Uyvar, Varadin, Varat, Vize, Yaş, Yenice ismi tespit edilen şehir ve memleket isimleridir.

“*Esmâ-ı Bilâd-ı Arâyıcı-Zâde*”²¹

Bu bölümde manzumede ismi zikredilen Balkan şehir ve memleket isimleriyle ilgili

21 Şairin eserinin ismi Safayi'de bu şekilde ifade edilmiştir. Ferdi'nin bilâdiyesi, çeşitli nüshalarda “Esmâ-i Bıldân Ber-Vech-i İmâ ve Rümûz”, “Esmâ-i Bıldân”, “Kasîde-i Esmâ-i Bilâd” şeklinde de geçmektedir. (Bkz. Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK, FERDİ, Hüseyin Arayıcı-zâde Hüseyin Ferdi Efendi, TEİS, Madde Yazım Tarihi: 09.12.2020)

beyitlerin dil içi çevirisi yapılarak beyitte kırmızı renkle gösterilen yer isimlerinin hangi anlamda kullanıldığı açıklanacaktır.

*Eyle ey hâme-i hoş-lehçe-i ra'nâ-ma'nâ
Zıkr-i esmâ-yı bilâd eylemede tâze edâ (1B)*

(Ey güzel anlamlar söyleyen kalemim! Beldelerin ismini zikretmek için yeni bir tarz ortaya koy.) Ferdî, kalemine seslenerek onunla konuşmaktadır (teşhis). Şair, bu tarzda bir yenilik peşinde olduğunu belirtmek istemiştir. Eserin genelinde tespit edebildiğimiz Osmanlı coğrafyasındaki şehir ve yer isimleri kelimelerin yazımı ve anlamı biraz değiştirilerek şiirde saklanmıştır.

*Va'de-i vaslını sî-rûza sakınca dilber
Tıfl-ı dil şimdi beşiklerde ider vâveylâ (2B)*

(Sevgili, kavuşma zamanını otuz güne uzatırsa gönül bebeği beşiklerde ağlayıp durur.)

Şair, Yunanistan'da bir ada olan Siroz'u cinaslı bir şekilde 30 gün anlamında şiirde gizleyerek okura aktarmıştır.

*Hele bula yir ulüfeciler irfânenen
Sonra mahsûb iderüz ücreti ter-hâle yâ (3B)*

(Hele ulufeciler bilgiden irfandan nasiplensinler biz ondan sonra gayretlerine göre hesaplarız.)

Çanakkale'nin Gelibolu ilçesindeki bir köy olan Bolayır, beyitte “yer bulsun” anlamında “bula yir” şeklinde cinaslı yazılmıştır. Yunanistan'ın Teselya bölgesinin en önemli kentlerinden biri olan Tırhala da ter-hâle şeklinde ele alınmıştır.

*İne bahtı diyü kalkan delene tutdı bu din
İstife çekdi kefalonyayı erbâb-ı şekâ (4B)*

(Bu din, (kâfirlerin) bahtı düşün diye savaş verdi. (Fakat) uğursuzlar başları üst üste dizdi.) Yunanistan'da yer alan İnebahtı, talihi bahtı sönsün, mağlup olsun anlamında “ine bahtı” şeklinde yazılmıştır. Yine Makedonya'da bir yer ismi olan Kalkandelen de bir savaş aleti olarak “kalkandelen” anlamındadır. Makedonya'nın bir diğer şehri İştîp de yazılış ve anlam bakımından oldukça uzak bir şekilde belirtilmiştir. Burada İştîp, “istif” kelimesiyle ifade edilmeye çalışılmıştır. Bir zamanlar Macaristan'a başkentlik yapmış olan Budin de “bu din” şeklinde yazılarak işaret sıfatıyla “bu din” anlamında kullanılmıştır. Yunanistan'da bir ada olan Kefalonya ise şiirde “baş, kafa” anlamına gelmektedir. Burada ismi zikredilen yer adları da iham ve cinaslı söyleyişlerle şiirde yer almaktadır.

*Niş-âzâra tahammül güle baksa mümkün
Olmaz mesken-i bülbül hele her bağçe-serâ (5B)*

(Bülbül, dikenin acısına tahammül edip güle baksa mümkündür. Zira her bahçe bülbülün meskeni olamaz.) Sırbistan'ın güneyinde yer alan Niş, şiirde gül ve bülbül hikâyesi bağlamında dikenin zehirli ucu manasında “Niş-azar” olarak kullanılmıştır.

Alasun yâ kadehi tâ binüben hısm atına*Men-i mûra ne revâ vâdî-i hecre salına (6B)*

(Eline kadehi alıp hısm atına binerek karıncanın ayrılık vadisinde gezmesi reva değildir.) Şair, burada okur için bir kelime oyunu yapmaktadır. Yunanistan'ın başkenti Atina, şiirde "atına" biçimiyle beyitte anlam açısından ifade edilmiş ve okurun bunu bulması istenmiştir. Yine beyitte Yunanistan'da bir şehir olan Alasonya, cinaslı bir şekilde "alason ya" şeklinde "eline alsan" anlamında kullanılmıştır. Mora yarımadası da "mûr" (karınca) kelimesine yönelme hâl eki getirilerek gizlenmiştir.

*Dü-lebân var ise dilberde kolaydır bâzâr**Yohsa ince bel için çekmeye **derbend-i belâ** (7B)*

(Sevgilide iki dudak varsa onunla pazarlık etmek kolaydır. Yoksa böyle incecik bir bel için bela kemeri çekilmez.)

Klasik Türk Edebiyatında sevgilinin genel vasıflarından birisi de ağzının çok küçük olması ve nokta (ya da nokta-dehen) olarak tasvir edilmesi yönündedir. Ağzının küçük olması dolayısıyla bu durumu "hiç olmazsa dudağı var, buna da razıyız bu şekilde de konuşuruz" şeklinde bir mantığa büründürerek mevcut duruma rıza gösterme söz konusudur. Beyitte Sırbistan'da yer alan Pazar (Yenipazar) şehri iham sanatıyla pazarlık ve sohbet anlamıyla ele alınmıştır. Kaynaklarda pek çok yere isim olmuş ve Yunanistan'da da bir köy ismi olan Derbent, şiirde bela ile birlikte kullanılarak kemer anlamına gelmektedir.

*Döndi âteşte **semendere dimiş var** ise ger**Gam-ı cân-sûz-ı firâkunda beni görmüş ola (8B)*

(Sevgili, benim için "Eğer o beni görmüşse, ayrılığın can yakan kederiyle ateşte dolaşan semendere döndü", demiştir.) Şair, ateşte yaşadığına inanılan semender isimli bir canlı üzerinden Sırbistan'daki büyük ve önemli şehir olan Semendire'yi iham sanatıyla belirtmiştir. Macaristan'ın büyük şehirlerinden Temeşvar da "dimiş var" şeklinde cinaslı olarak belirtilmiştir.

*Çâk-i dâmân ü girîbânı nedür fark itmez**Maglu vü **peşte** degül kisve-i erbâb-ı fenâ (9B)*

(Yokluk erbabının kıyafeti peştamal ve kıymetli elbise olmadığı için yakasının ve eteğinin yırtık olup olmadığına aldırmaz.) Macaristan'ın bir bölümünü karşılayan Peşte, şiirde "peştamal"i çağrıştıracak şekilde ele alınmıştır.

Peç gerekse var a din yolını gözle zâhid*Ayluk atmagıla sanma vara da menzil ala (11B)*

(Ey zahit, çok gerekliyse var da din yolunu gözet. Öyle atıp tutmak ile menzile kolay varılmaz.) Beyitte üç Balkan şehri cinaslarla okurun şiiri okurken bulması için saklanmıştır. Bunlardan Macaristan'ın büyük şehirlerinden birisi olan Peç, "pek gerekliyse, çok lazımsa" anlamıyla kullanılmıştır. Bir başka şehir Ayuluk da "öyle" anlamında ele alınmıştır. Osmanlı döneminde Varadin ismi verilen ve günümüzde Sırbistan topraklarında yer alan Varadin de "var a din" şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Bûsına teşne imiş dilberün agyâr ammâ
Her sege eylesün ayn-ı hayât-ı icrâ (12B)

(Rakip, sevgilinin dudağını öpmeye susamış; fakat o sevgili, her köpeğe de hayatı devam ettiren kaynaktan vermesin.) Klasik Türk Edebiyatındaki âşık-rakip mücadelesinin ele alındığı bu beyitte şair, Bosna ifadesini “bûsına” yani “öpücük”, Hersek kelimesini de “her seg” şekliyle “her köpeğe” şeklinde gizleyip şiirde anlam zenginliği sağlamak için iham sanatına başvurmuştur.

Gözi yaş bağı yanık âşığa egri bakarak
Uy var agyara görem o segi âhir dârda (13B)

(Gözü yaşlı, bağı yanık âşığa alay ederek bakan o rakibi, o köpeği sonunda darda zorda kalmış olarak göreyim. Bu beyitteki dâr kelimesinin anlamının darağacı olması dolayısıyla beyit, onu darağacında göreyim, şeklinde de yorumlanabilir.) Romanya'nın büyük şehirlerinden birisi olan Yaş, ıslaklık, göz yaşı anlamında kullanılmıştır. Macaristan topraklarında yer alan Eğri de yine şiirde eğri bakmak deyimi ile alay ederek, küçümseyerek bakmak manasında ele alınmıştır. Slovakya'da yer alan Uyvar şehri de ünlem cümlesi biçiminde “uy var” şekliyle yer almaktadır. Şair, “Yaş” ve “eğri” kelimelerini iham sanatıyla kelimenin iki anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanmıştır.

Söyle İsmâil'e başda güli var ise dahi
Bakmasun balçıga yollarda şitâb eyleye tâ (14B)

(İsmail'e söyle eğer başında gülü varsa yollarda sakın balçığa bakmasın ve oradan hızlıca uzaklaşsın.) Bulgaristan'da bir yer ismi olan Balçık, “bataklık, kötü yer” anlamında şiirde iham sanatıyla belirtilmeye çalışılmıştır. Şair, bu beyitte Balkan coğrafyası hakkında çok fazla bilgili olduğunu göstermektedir. İsmail de Balkanlar'da bir yer adıdır. Şair burada çok ilginç bir şekilde İsmail ismi üzerinden Romanya sınırına yakın olan bir liman şehri olan İzmail'i kasetmektedir.

Rû-sıcak şevki için yakdı baba dâğı yine
Güyyâ eyledi bir âteşi âvîze semâ (15B)

(Bir samimi yüz isteği için gökyüzü sanki ateşi bir avize yaptı ve yaraları yaktı.) Makedonya'daki dağ ismi olan Babadağı, burada büyük yara, onulmaz yara anlamında cinaslı kullanılmıştır. Trakya'da bir yer ismi olan Vize, şiirde en ilginç şekilde karşımıza çıkan yer adıdır. Vize kelimesi avize içerisinde saklanarak okurun bu yer adını bulması amaçlanmıştır.

Bir uruscuk n'ola kim boza Tatar bâzârı
Alaman sabrumı isterse de itsün yağma (16B)

(Bir Rus isterse yağma etsin ne yaparsa yapsın yine de sabrumu yıkamaz, Zaten bir Rus kim ki Tatar pazarına zarar verebilsin.) Bulgaristan'da Tuna Nehri yakınlarında yer alan Uruscuk, küçümseme ifadesiyle “bir Rus” şeklinde tarihî ve siyasi anlam ilişkisi bağlamında kullanılmıştır. Bulgaristan'da yer alan Tatarpazarı da Moğol pazarı anlamındadır.

Ka'be-i kuyuna varмага bulunmadı tarik

Çekdi ışkın katarın âh yolu diyü urefâ (19B)

(Senin köyünün Kâbe'sine varmak için bir yol bulunmadı. Arifler, ah yolu diyerek aşkın katarını çekti.) Müslümanların kiblesi olan Ka'be, beyitte sevgilinin bulunduğu ev, mekân anlamındadır. Bulgaristan'da sahil kasabası olan Ahyolu, şiirde "âh yolu" şeklinde yazılmış ve ağlayıp inlenen yol manasında cinaslı kullanılmıştır. Katar da ülke isminin dışında aşk katarı şeklinde dizi, grup, sıra anlamında ele alınmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ve tarihte önemli bir mekân olan Urfa da arifler anlamına gelecek şekilde bir çağrışımla urefâ şeklinde yazılmıştır.

Yenice kara su indi var ise agyârın

Gözlerün gördüm ider ak bunarı arz âmâ (20B)

(Rakibin gözlerini gördüm ki temiz bir ırmaktan su istemektedir fakat daha yeni kara sular indi.) Şiirde Balkan coğrafyasında yer alan Vardar Yenicesi "Yenice" şeklinde belirtilmiş ve kelime daha yeni, henüz anlamında tevriyeli kullanılmıştır. Bulgaristan'da bir yer ismi olan Akpınar da cinaslı bir söyleyişle beyaz pınar şeklinde sevgilinin gülümsemesi, bakışı anlamındadır. Yine Türkiye'de bir ilçe ismi olan Karasu'ya da kara su şeklinde cinaslı olarak çağrışım yapılmıştır.

Gam-ı ferdâyı var at gel görelüm imrûzı

Didi bir gâzi bogaz derdi için çekme belâ (22B)

(Bir gazi, "boğaz derdi için sıkıntı yaşama, yarını da dert etme, gel bugünü yaşayalım." dedi.) İmroz, yani günümüzdeki adıyla Gökçeada da imruz, kelimesiyle Farşça "bugün" anlamında iham sanatıyla kullanılmıştır. Burada Boğaz da insanın bir organı olarak çağrışımla ele alınmıştır. Romanya'da bir kent olan Varat da yine "dert etme, bırak" anlamında cinaslıdır. Şiirde "çekme" kelimesiyle Büyükçekmece ve Küçükçekmece'nin çağrıştırıldığı da düşünülebilir. Burada kelime "bela çekmek" anlamındadır.

Kızılelma zenahı oldı benefşe hattı

Sıgacakdur topuğu yanına gelse deryâ (23B)

(Kırmızı elma çenesi, menekşe de onun hattı oldu. Deniz yanına gelse âdeta topuğuna sıgacak gibi olur.) Beyitte Bulgaristan'da bir yer adı olan Kızıl sahilleri şiirde kırmızı elma anlamında renk olarak kullanılmıştır. Yunanistan'da bir yer adı olan Benefşe de menekşe anlamında tevriyelidir. İzmir'in beldesi olan ve Osmanlı döneminde yapılan bir kale olan Sığacık da şiirde ele alınmıştır. Burada da çağrışım yoluyla "sığacaktır" şeklinde kelime kullanılmıştır.

Biri kalkarsa iner biri güvercinlikdür

Zelle kuş adasıdur muglim ise akbaba (28B)

(Güvercinlikte kuşların biri iner biri uçar. Hata yapmak kuş mekânı gibidir. Muğlimler ise akbabadır.) Sırbistan'da yer alan Güvercinlik ismi, kuşların bulunduğu yer anlamıyla şiirde ihamlı olarak ele alınmıştır.

Taş özidür dili hiç mermere söz kâr ide mi

İtmez uşşâka kemer itse de kaddini dü-tâ (29B)

(Onun gönlünün özü taş gibidir. Mermere hiç söz geçirilir mi, âşıkların belleri iki

büklüm olsa da onlara yüz vermez.) Şair, Yunanistan’da bir ada olan Taşoz’u sevgilinin gönlünün sert olmasına teşbih ederek “onun özü taş gibidir.” anlamında kullanmıştır. Mermere kelimesini de bilinçli kullandığını düşündüğümüzde akla Marmara Denizi gelmektedir. Yine Osmanlı’da “Uşşak” şekliyle yazılan “Uşak” şehri de âşıklar anlamında kullanılarak çağrışım yapılmıştır.

Sonuç

Tezkireler, Divan Edebiyatının Osmanlının hâkimiyetindeki bütün coğrafyaya yayıldığı göstermesi ve devrin edebî, kültürel, sosyal, tarihsel, coğrafi ve beşeri özelliklerini yansıtmaya bakımından edebiyat tarihinin önemli kaynaklarından biridir.

Divan Edebiyatında en belirgin hususiyetlerden biri; biçim-üslup, sanata ve hünere dayalı söyleyiştir. Tezkireler de Divan Edebiyatında olduğu gibi belirli bir usule ve tertibe göre yazılmıştır. Tezkireciler zeyl geleneğine göre eserlerini yazdıkları için eserlerinde kendilerinden önceki tezkirecileri anmışlar, onların izledikleri yoldan giderek geleneksel bir çizgide hareket etmişlerdir. Tezkirelerde dönemlere, akımlara göre bazı küçük değişiklikler olsa da bu eserlerde temel olarak belirli üslup özellikleri benimsenmiştir. Tezkireciler, şairlerin adı, mahlası, doğum ve ölüm tarihi, öğrenim durumu, mesleği, aile bilgileri, memleketi, sanatı, şiirinin hususiyetleri, eserleri vb. gibi belirli karakteristik özellikler etrafında bilgi verirler. Tezkireciler, eserlerinde yer alan bilgilerin doğru ve güvenilir olması için titiz bir şekilde araştırma yapmışlar, eserlerinin gerçekliğe uygun olmasına özen göstermişlerdir.

Osmanlı Devleti, tezkirelere özel bir önem göstermiştir. Bu eserler edebiyat tarihi açısından olduğu gibi devleti de kültürel açıdan yansıtan bir unsur olarak arşivlerde yer almıştır. Tezkireciler, yazdıkları eserleri devrin padişahlarına ve paşalarına sunmuşlardır. Bunun neticesinde ödül olarak kendi mesleklerine uygun yeni mevki ve makamlar elde etmişlerdir.

Bu çalışmada tezkirelerde şairlerin biyografileri anlatılırken onların memleketleri, doğup büyüdüğü veya çeşitli nedenlerle gittikleri coğrafya hakkında ne tür bilgiler verildiği, özelde Balkan coğrafyasının ve şehirlerinin nasıl tavsif edildiği üzerinde durulmuştur. Tezkirelerden de anlaşılacağı üzere Divan şairlerinin büyük bir bölümünün Balkanlarda yetiştiği görülmektedir. Bunda Osmanlı devlet sisteminde ilmi ve kültürel çalışmalarda yeteneği ve istidadı olan kişilerin taşradan merkeze doğru bir hareketinin olmasının etkisi söz konusudur. Yine İstanbul’da devletin edebî, estetik, kültürel değerlerinin öğrenilip buradan tekrar çeşitli görevler için taşraya hareket edilmesi gibi durumlar dolayısıyla da bilginin ve edebî zevkin yayılması sağlanmış, bu durum memleketin bütününde muayyen estetik değerler etrafında bir edebiyat zevkinin ortaya çıkmasına imkân tanımıştır.

Bu çalışmada 18. yüzyıl tezkirecilerinden Safayi, Salim ve Ramiz’in eserleri incelenmiş hem tezkirecilerin hem de eserlerde yer alan şairlerin Balkan coğrafyasını ve şehirlerini nasıl tavsif ettiği üzerinde durulmuştur. Tezkireciler, şairlerin büyük çoğunluğunun memleketi hakkında bilgi vermiş, bilginin doğruluğunu teyit edemediklerinde doğum yerlerini belirtmemişlerdir. Safayi ve Salim aynı dönemde eser-

lerini tamamladıkları için birçok ortak şairden bahsetmiştir. Dikkat çeken durum bunlardan birinde şairin memleketinden bahsedilmezken diğerinde daha teferruatlı bilgilerin yer aldığıdır. Bu durum şairlere göre de değişiklik arz etmektedir. Bazen bir şairin memleketi Safayi tarafından detaylandırılırken Salim detay vermeden bilgi vermektedir. Bu durum bazen de tam tersi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında yazarlar, şairin memleketi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı durumlarda tahmin yürüterek şairin memleketini ve o yerin özelliklerini detaylı vermekten kaçınmıştır.

Safayi, Salim ve Ramiz tezkirelerinde şairlerin edebî kişiliğini anlatırken süslü, sanatlı bir dil kullanmışlar; fakat şairlerin hayatını anlattıkları kısımlarda, memleketleri hakkında bilgi verirken sade dil yerine “orta nesir”i tercih etmişlerdir. Tezkireciler şairleri anlatırken Balkan şehirlerinin tabii güzellikleri, iktisadi yapıları, coğrafi özellikleri hakkında bilgiler vermişlerdir. Kimi zaman şehirleri bir sevgiliye benzeterek insani özellikler içinde anlatmışlardır. Tezkirelerde bir önemli husus da Balkan coğrafyası içerisinde yer alan şehir ve memleket isimlerinin neredeyse tamamının ele alındığı tespit edilen bir başka durumdur. Buradan hareketle Balkan kökenli çok fazla şairin yetiştiği sonucuna da varılmaktadır.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde Safayi'nin tezkiresinde yer alan Ferdi'nin bilâdiyesinde Balkan şehirlerinin kimi zaman bir yer adı kimi zaman da Divan Edebiyatında sevgiliyi yücelten bir ifadeyle cinas, iham ya da tevriye gibi söz sanatlarıyla ele alındığı görülmüştür. Bunun yanında kimi zaman Osmanlıyla ilgili tarihsel ve siyasi bir olayla ilişkilendirilerek de yer adlarının tavsif edildiği görülmektedir.

Kaynaklar

- Akgündüz, M. (2003). Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 111-130.
- Aksoyak, İ., H. (2020). *FERDÎ, Hüseyin Arayıcı-zâde Hüseyin Ferdî Efendi*. Türk Edebiyatı İsimleri Sözlüğü (Madde Yazım Tarihi: 09.12.2020).
- Altuner Üzer, N. (1989). *Safayi Tezkire*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Çapan, P. (1993). *XVIII. yy. Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi.
- Divna Djuric-Zamolo (1992). *Şumnu*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 5, s. 407-409). İstanbul.
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâsı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Güneş, F. (Ed.). (2019). *Kent Sosyoloji*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

- Haydar, G. (1991). *Şehirlerin Ruhı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- İnce, A. (2018). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İsen, M. (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- İsen, M. (Ed.) (2019). Eski Türk Edebiyatının Kaynaklarından Şair Tezkireleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Karpat, K. (1992). *Balkanlar*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 5, s. 25-32). İstanbul.
- Kiel, M. (2012). *Varna*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 42, s. 191-193). İstanbul.
- Kiel, M. ve Gara, E. (2001). *Karaferya*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 24, s. 391-394). İstanbul.
- Kiel, M. (2001). *Karinabad*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 24, s. 490-492). İstanbul.
- Kiel, M. (2010). *Şumnu*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 39, s. 227-230). İstanbul.
- Macit, M. (2017). *Nedim Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tanpınar, A., H. (2005). *Edebiyat Üzerine Makaleler* (Haz. Zeynep Kerman). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A., H. (2006). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (Haz. Abdullah Uçman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnternet Erişim Adresleri

<https://bulhaber.com/bulgaristanda-sifali-sular-nerede-ve-neyi-tedavi-ediyor/> Erişim tarihi: 01.11.2023

<https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.10.2023

SIRPÇADAKİ ARKAIKLEŞMİŞ BAZI TURKİZMALARIN YENİ NESİL TARAFINDAN BİLİNİRLİĞİ

Tarık DURAN¹

Özet

Yüzyıllarca aynı coğrafyayı paylaşmış Türkler ve Sırp'ların sosyal hayatın her alanında farklı şekil ve seviyede birbirinden etkilenmiş olmaları gayet doğaldır. Bu etkinin veya alışverişin en yoğun olduğu alanlardan biri de dildir. Türkçenin en çok etkileşime geçtiği dillerin başında Balkan dilleri gelir. Yine bu Balkan dilleri arasında Türkçenin izlerinin en çok görüldüğü dillerden biri de Sırpçadır. Türkçenin Sırpçaya etkisiyle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların bir kısmının güncelliğini yitirmesi ve yeni nesillerin konuşma dillerinin çok değişmesi bizim Sırpça konuşma dili ile ilgili bir çalışma yapmamızı zorunlu kılmıştır. Bu çalışmanın konusu çağdaş Sırp dilinde bulunmakla birlikte unutulmakta olan bazı arkaikleşmiş Türkizmlerin gençler tarafından bilinirliği üzerinedir. Çalışmanın amacı günlük Sırpça konuşma dilinde neredeyse hiç rastlamadığımız ve uzun yıllardır yaptığımız saha çalışmalarının sonucunda bilinirliğinin azaldığını düşündüğümüz bazı Türkizmlerin yeni nesil tarafından bilinip bilinmediğini tespit etmek ve çıkan sonuçları analiz ederek bu kelimelerin Sırp dilindeki konumunu belirlemektir. Belirlediğimiz bazı arkaikleşmiş Türkizmler anket yöntemiyle üniversite öğrencilerine sorulmuş, çıkan sonuçlar değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkoloji, Türkizmler, Etimoloji, Sırp Dili.

¹ Doç. Dr., Belgrad Üniversitesi, trkdmr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9084-5714.

THE KNOWLEDGE OF SOME ARCHAICIZED TURKISMS BY THE NEW GENERATION IN SERBIAN LANGUAGE

Abstract

It is quite natural that Turks and Serbs, who have shared the same geography for centuries, have been influenced by each other in different ways and levels in every aspect of social life. One of the areas where this influence or exchange is most intense is language. Balkan languages are among the languages which Turkish interacts the most with. Among these Balkan languages, Serbian is one of the languages in which traces of Turkish are the most visible. Various studies have been conducted on the influence of Turkish and Serbian. The fact that some of these studies are out of date and the spoken language of new generations has changed a lot, made it necessary for us to conduct a study on the Serbian spoken language. The subject of this study is about the awareness of some archaic Turkisms, which exist in the modern Serbian language but are forgotten by young people. The aim of our study is to determine whether some Turkisms, which are almost never encounter in daily Serbian spoken language and whose awareness has decreased as a result of our field studies for many years, are known by the new generation and to determine the position of these words in the Serbian language by analyzing the results. Some of the archaic Turkisms we identified were asked to university students by survey method and the results were evaluated and analyzed.

Keywords: Turcology, Turkisms, Etymology, Serbian language.

1. Türkçenin Sırpçaya Leksikolojik Etkisi

Genel olarak dillerin canlı bir varlık olmasından dolayı gelişimlerinin ve değişimlerinin sürekli olması da gayet doğaldır. Dillerin değişimi, maruz kaldığı kültürlerin dolayısıyla dillerin etkisiyle doğrudan ilgilidir. Osmanlı devletinin dağılmasından itibaren Balkan dillerine Türkçenin etkisi giderek azalmıştır. Yine de Sırpça Balkan dilleri arasında Türkçenin leksikolojik açıdan en çok etkilediği dillerden biridir. Bu yüzden günlük Sırp dilinde çok kullanılmamakla birlikte Sırp dili aktif söz varlığı içerisinde yer alan pek çok ödünç Türkçe kelime mevcuttur.¹ Bu Türkçe verintiler genelde atçılık, çiftçilik, el sanatları, zanaatlar, gastronomi, botanik, zooloji ve askeri terminoloji ile ilgilidir.

Sırpçadaki Türkizmlerin en çok Osmanlı ordusu ve idari birimleri vasıtasıyla yayıldığını söyleyebiliriz. Tabii ki bölgedeki Müslüman ahalinin de bu kelimelerin yayılmasında, kullanılmasında ve muhafazasında çok büyük bir rol oynadığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu yüzden günümüzde Müslüman ahalinin kullandığı dildeki Türkizmlerin sayısı diğer dillerden çok daha fazladır.

Bilindiği üzere edebî dil ve konuşma dili her zaman farklılıklar gösterir. Yaptığımız çalışmada anlamlarının gençler tarafından bilinmediğini gösterdiğimiz bazı kelimeler Sırp edebiyat dilinde kendilerine yer bulmaktadırlar.² Diğer taraftan tamamen Sırpçalaşmış bazı Türkizmler de olduğu gibi bu çalışmada analiz ettiğimiz arkaikleşmiş bazı kelimelerin edebî dilden ziyade konuşma dilinde kullanıldığını görmektediriz.

Bu konuyla ilgili uzun zaman önce yapılan çalışmalarda günümüzde çağdaş Sırp dilinde bulunmayan pek çok Türkçe kelimenin de yer aldığını bilmekteyiz. Sırpçadaki Türkçe kökenli kelimelerle ilgili güncel çalışmaların bu konuyla ilgili olmamasından dolayı bu çalışmayı yapma gereğini gördük. Ayrıca Türkizmlerle ilgili daha sağlıklı analizler yapabilmek için doğru sınıflandırma yapmaya da ihtiyacımız vardır. Bununla ilgili M. Teodosiyeviç Türkizmleri historizmler (*istorizmi*), arkaizmler (*arhaiizmi*) ve asimile olmuş Türkizmler (*turcizmi koji su se potpuno asimilovali*) şeklinde kategorize etmiştir.³ Biz ise pratik ve rasyonel sebeplerden ötürü Sırpçadaki Türkizmleri arkaik Türkizmler ve yerelleşmiş Türkizmler şeklinde sınıflandırmaktayız. Bu çalışmada da arkaik veya arkaikleşmekte olan bazı Türkizmlerin genç Sırp'ların konuşma dilindeki durumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

1 Sırpçadaki Türkizmler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulah Škaljić (1966). ‘Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku’. Sarajevo: Svjetlost

2 Sırp edebiyat dilindeki Türkizmler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Marija Đindić (2023). ‘Семантичко-деривациона анализа турцизма у савременом српском језику’. Beograd: Институт за српски језик САНУ.

3 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mirjana Teodosijević (2010). ‘Uloga bibilotekara u tumačenju pozajmljenica u srpskom jeziku – na primerima.’ Beograd: Knj.1, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu (57-58)

2. Çalışmanın Yöntemi ve Amacı

Bu çalışmada Sırpça olarak hazırlanan formun ilk bölümünde kişilerin demografik bilgilerine yönelik sorulara, ikinci bölümünde ise öğrencilerin arkaikleşmiş veya arkaikleşmekte olan bazı Türkizmlerin anlamlarını bilip bilmediklerini tespit etmek için hazırlanan çoktan seçmeli sorulara yer verilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmaya gönüllü olarak Sırbistan'ın farklı yerlerinden 84 öğrenci katılmıştır.

Bu çalışma grubunun özelliklerine baktığımızda katılımcıların yüzde 48'inin on dokuz, yüzde 18'inin on sekiz, yüzde 13'ünün yirmi bir ve yüzde 9'unun 20 yaşında olduğu görülmüştür. Katılımcıların yüzde 97'si İngilizce, yüzde 38'i Almanca, yüzde 16'sı Fransızca, yüzde 12'si Rusça, yüzde 6'sı İspanyolca ve yüzde 3,6'sı Türkçe bildiğini söylemektedir. Öğrencilerin yüzde 71'i birinci sınıf, yüzde 16'sı üçüncü sınıf, yüzde 9,6'sı ikinci sınıf ve çok küçük bir kısmı dördüncü sınıf öğrencisidir. Katılımcıların okudukları bölümler ise şöyledir:

- İngilizce (15 öğrenci),
- Almanca (14 öğrenci),
- İtalyanca (11 öğrenci),
- Fransızca (7 öğrenci),
- Sırpça 7,
- Rusça 5,
- İskandinav dilleri 5,
- İspanyolca 5,
- Arapça 3,
- İsveççe 3,
- Norveççe 2,
- Macarca 2,
- Japonca 2,
- Romence 1,
- Arnavutça 1,
- Kütüphanecilik 1.

Araştırmada ebeveynlerinin ikisi de Belgradlı olan 8 kişi vardır. Sadece bir ebeveyni Belgradlı olan katılımcı sayısı 9'dur. Diğer katılımcıların ebeveynlerinin kökenleri incelendiğinde Sırbistan'ın farklı kasabalarından ve hatta Bosna, Karadağ ve Kosova'dan olanlar da vardır. Katılımcıların 15'i Bosna, 6'sı Karadağ ve 7'si Kosova kökenlidir. Katılımcıların köken bilgisi gerek ana dili gerekse dilin kullanıldığı doğal çevrede yaşayan Türkizmlerin bilinirliğini etkileyeceği için buradan elde edilen veriler bulguların değerlendirilmesi aşamasında oldukça önemlidir.

Çalışmaya Türk dili, kültürü ve tarihi vb. derslerde Türkizmlere yönelik farkındalık kazanabilecekleri için Türk dili ve edebiyatı bölümü öğrencileri dâhil edilmemiştir. Bu durum çalışmanın güvenilirliğini artırması açısından önemlidir. Bu çalışmada günlük Sırpçada çok kullanılmamakla birlikte Sırp dili aktif söz varlığı içerisinde yer alan pek çok ödünç Türkçe kelimeye yer verilmemiştir. Bunun sebebi bu verintilerin atçılık, çiftçilik, el sanatları, zanaatlar, gastronomi, botanik, zooloji ve

askeri terminoloji ile ilgili olmasındadır. Toplumun büyük bir kısmı, bu alanlarla özel olarak ilgilenmiyorsa, terim olarak nitelendirebileceğimiz bu kelimeleri zaten bilmeyecektir. Bu nedenle araştırmada kelime seçimi aşaması titizlikle ele alınmış, toplumun geneline hitap edecek Türkizimler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmada üniversite öğrencilerine sorulan Türkizimler şunlardır:

Tablo 1. Araştırmaya dâhil edilen Türkizimler

1	<i>Afet (Avet)</i>	23	<i>Kar (Ćar)</i>	45	<i>Sini (Sinija)</i>
2	<i>Âşık (Aşikovati)</i>	24	<i>Kavga (Kavga)</i>	46	<i>Siyaset (Sijaset)</i>
3	<i>Bakkal (Bakalnica)</i>	25	<i>Kerpiç (Ćerpič)</i>	47	<i>Soy (Soj)</i>
4	<i>Bakraç (Bakrač)</i>	26	<i>Kevgir (Devdir)</i>	48	<i>Şenlik (Šenluk, Šenluci)</i>
5	<i>Balçak (Balčak)</i>	27	<i>Keyif (Ćejf, Ćejif)</i>	49	<i>Şişe (Šiša)</i>
6	<i>Basamak (Basamak)</i>	28	<i>Kırbaç (Korbač)</i>	50	<i>Teferrüç (Teferiç)</i>
7	<i>Çam (Čamovina)</i>	29	<i>Kırmızı (Grimiz)</i>	51	<i>Tembel (Dembel)</i>
8	<i>Çubuk (Čibuk)</i>	30	<i>Kibrit (Ćibrit)</i>	52	<i>Terazi (Terazije)</i>
9	<i>Darphane (Tarapana)</i>	31	<i>Kundak (Kundak)</i>	53	<i>Terzi (Terzija)</i>
10	<i>Defter (Teftir)</i>	32	<i>Kuşak (Kušak)</i>	54	<i>Testi (Testija)</i>
11	<i>Esnaf (Esnaf)</i>	33	<i>Kürkçü (Ćurčija)</i>	55	<i>Tütün (Tutun)</i>
12	<i>Fırın (Furuna)</i>	34	<i>Leğen (Leğen)</i>	56	<i>Uğursuz (Ugursuz)</i>
13	<i>Fukara (Fukara)</i>	35	<i>Mızrak (Mizrak, Mizdrak)</i>	57	<i>Uydurma (Ujdurma)</i>
14	<i>Gerdan (Đerdan)</i>	36	<i>Mimar (Mimar, Neimar)</i>	58	<i>Yağma (Jagma)</i>
15	<i>Götürü (Đuture)</i>	37	<i>Nişasta (Nišesta)</i>	59	<i>Yapı (Japija)</i>
16	<i>Güvey (Đuvegija)</i>	38	<i>Nohut (Nohut, Nout)</i>	60	<i>Yenge (Jenda)</i>
17	<i>Haber (Aber)</i>	39	<i>Pençe (Pandža)</i>	61	<i>Yufka (Jufka)</i>
18	<i>Hasır (Asura)</i>	40	<i>Perçem (Perčin)</i>	62	<i>Yular (Ular)</i>
19	<i>Hendek (Jendek)</i>	41	<i>Pusu (Busija)</i>	63	<i>Zindan (Zindan)</i>
20	<i>Horoz (Oroz)</i>	42	<i>Ruh (Ruh)</i>	64	<i>Ziyan (Zijan)</i>
21	<i>İbrik (Ibrik)</i>	43	<i>Saç ayak (Sadžak)</i>		
22	<i>Kadife (Kadifa)</i>	44	<i>Saçma (Sačma)</i>		

Sırbistan’da Türkizimlerin anlamları bazı bölgelerde daha çok, bazı bölgelerde ise daha az bilinmektedir. Daha açık bir ifadeyle ülkenin kuzeyindeki Voyvodina bölgesinde (bu bölgede yaşayan Karadağ ve Bosna göçmenleri hariç) Türkizimler daha az bilinir. Ülkenin güneyinde ve kırsal kesimlerde Türkizimler çok daha iyi bilinir ve kullanılır. Bu yüzden Türkizimler ile ilgili diyalektolojik bazı çalışmaların yapılması hangi Türkizimlerin hangi bölgelerde bulunduğunu, hangi bölgelerde ise bilinmediğini tespit etmek açısından önemlidir.⁴

4 Bu konuya örnek olması açısından ayrıntılı bilgi için bkz. Snežana Petrović (2012). Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru. Beograd: Institut za srpski jezik SANU

Dilin doğası, dildeki eğilim, kelimelerin eş anlamlılarıyla yer değiştirmesi, kelimelerin tanımlandığı şeylerle ilgili ihtiyacın ortadan kalkması, kelimelerin popülerliğinin yok olması vb. sebepler sonucunda sözü geçen pek çok kelimenin çağdaş Sırpçada yeni nesil tarafından kullanılmadığı veya çok az bilindiği yapılan saha çalışmalarında da tarafımızca tespit edilmiştir. Çalışmada bu tespitlerin doğru olup olmadığı, yani seçilen Türkizmlerin yeni nesil tarafından gerçekten bilinip bilinmediği anket tekniği ile elde edilen veriler doğrultusunda ele alınacaktır.

3. Bulgular

Katılımcıların yüzde 90'ından fazlasının doğru bildiği hiçbir kelime yoktur. Bilinirlik oranı en yüksek olan kelimeler sırasıyla fırın (%88), kavga (%80), gerdan (%77), afet (%77) ve götürü (%70) kelimeleridir. Katılımcıların Türkizmleri bilip bilmemesinin aslen nereli olduklarıyla ilgisi olabileceğine ilişkin öngörüyle araştırma verileri de doğrulamaktadır. Zira ebeveynleri, dolayısıyla kendileri de Belgradlı olan katılımcılar sadece bilinirliği yüksek çıkan Türkizmlerin anlamlarını bilmekte, diğer Türkizmleri bilmemektedirler.

Katılımcıların bilmedikleri kelimeler bilinmeme oranlarına göre sırası ile pençe (*pandža*) (%96), tütün (*tutun*) (%95), nişasta (*nišesta*) (%94), leğen (*leđen*) (%93), mızrak (*mizrak*) (%93), tefferüç (*teferič*) (%92), saçak (*sadžak*) (%92), kuşak (*kušak*) (%90), nohut (*nout*) (%90), sini (*sinija*) (85%) ve şişe (*flaša*) (84%) kelimeleridir. Burada doğru cevap veren katılımcıların ebeveynlerinin Sırbistan kırsalı, Bosna, Karadağ ve Kosova'dan olduğu görülmüştür. Aynı durum katılımcıların yüzde 70'ten fazlasının bilmediği bakkal (*bakalnica*), kibrit (*ćibrit*), balçak (*balčak*), çam (*čamovina*), pusu (*busija*), çubuk (*čibuk*), kar (*čar*), kerpiç (*čerpič*), kürkçü (*čurčija*), fukara (*fukara*), kırmızı (*grimiz*), hendek (*jendek*), ibrik (*ibrik*), yağma (*jagma*), yapı (*japija*), yenge (*jendā*), kırbaç (*korbač*), perçem (*perčin*), ruh (*ruh*), sini (*sinija*), şenlik (*šenluci*), şişe (*flaša*), terzi (*terzija*), tembel (*dembel*), testi (*testija*), uğursuz (*ugursuz*), uydurma (*ujdurma*), yular (*ular*), zindan (*zindan*) ve katılımcıların yaklaşık yüzde 60'ının bilmediği bakraç (*bakrač*), keyif (*ćejif*), kevgir (*đevđir*), kundak (*kundak*), siyaset (*sijaset*) için de geçerlidir.

Katılımcıların köken olarak büyük oranda Belgrad dışından ve çevre ülkelerden olması bazı Türkizmlerin bilinirliğinin yüksek çıkmasına sebep olmuştur. Bu durumun kötü tarafı bu kelimelerin gerçek bilinirliğinin nesnellğine olumsuz etkide bulunmasıdır. İyi tarafı ise kırsalda yaşayan veya çevre ülkelerden Sırbistan'a yerleşen Sırp dillilerin belki de Türkizmlerin unutulmaması ve yok olmamasını sağlamasıdır.

Katılımcıların yaklaşık yüzde 60'ının (*beričet*, *ašik*, *sačma*, *tefter*, *đuvegija*, *soj*) ve yaklaşık yüzde 50'sinin doğru bildiği kelimelere bakıldığında (*aber*, *basamak*, *esnaf*, *asura*, *jufka*, *neimar*, *oroz*, *terazije*, *zijan*) bu Türkizmlerin de bahsedilen sebeplerden dolayı gençler tarafından bilindiği görülmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç yukarıdaki Türkizmlerin Sırpçanın özellikle bazı diyalektlerinde az da olsa hâlâ var olduğu ve anlamlarının bilindiğidir. Bu durum Türkizmlerin yok olmakta olduğu gerçeği konusunda daha iyimser olunmasını sağlayabilir. Diğer taraftan bazı Türkizmlerin bilinirliğinin yüksek çıkmasında katılımcıların üniversite düzeyinde

olmaları, dille ilgilenmeleri ve toplumun geri kalanına kıyasla kelime dağarcıklarının fazla olması gibi diğer sebeplerin de etkili olduğu gerçeği yok sayılmamalıdır.

Ayrıca teferrüç (*teferič*), tütün (*tutunište*), mimar (*neimar*), pusu (*busija*), terazi (*terazije*), zindan (*zindan*) kelimelerinin parantez içindeki şekliyle Sırp toponimleri arasında yer alması ve halk tarafından bu toponimlerin iyi bilinmesi bu Türkizmlerin anlamlarının bilinmesini artırmış olabilir. Aynı sebepten dolayı bu kelimelerin her zaman az da olsa bilineceğini ve en azından yer adlarında var olacağını belirtmek gerekir.⁵

Bazı Türkizmlerin Sırp deyim ve atasözlerinde yer alması onların daha çok duyulmasına neden olur. Bu da bu kelimelerin ya daha çok bilinmesini ya da kullanıldığı bağlamdan hareketle anlamının tahmin edilmesini sağlar. Araştırmada katılımcı cevapları incelendiğinde katılımcılar tarafından çok fazla tahmin yürütüldüğü ve pek çok Türkizm ile ilgili kafa karışıklığının olduğu görülmüştür. Bakkal (*bakalnica*), bakraç (*bakrač*), çam (*čamovina*), esnaf, fukara, kerpiç (*čerpič*), siyaset (*sijaset*), şişe (*flaša*), darphane (*tarapana*) ve yufka (*juška*) kelimeleri ile ilgili verilen cevaplarda bu kafa karışıklığı görülmekte ve bu durum gençlerin aslında bu kelimeleri bilmediklerinin düşünülmesine neden olmaktadır.

Âşık (*ašik*), afet (*avet*), bakkal (*bakalnica*), çibuk (*čubuk*), esnaf, fırın (*furuna*), haber (*aber*), kadife (*kadiča*), kar (*čar*), kavga, keyif (*čejif*), şenlik (*šenluci*), dembel (*tembel*), terzi (*terzija*), yenge (*jenča*) ve ziyan (*zijan*) kelimelerinden başka leksemeler türemiş olmasından dolayı bu Türkizmlerin hiç kullanılmamalarına rağmen bilinirliğinin az da olsa hâlâ var olduğu saptanmıştır.

Furuna (*Furundžić*), Ćurčija (*Ćurčić*), Mimar (*Neimar*), Terzi (*Terzić*), Tutun (*Tutundžić*), Ular (*Ulardžić*) Türkizmlerinin aynı zamanda soyadı olarak da var olması onların bilinirliğini artırmış olabilir.⁶

Bu çalışmadaki Türkizmlerin bazılarının anlamlarının Türkçedekinden farklı olduğu, bazılarının mecazi anlamda kullanıldığı, bazılarının argolaştığı bilinmektedir. Çoğu Türkizmin konuşma dilinde daha çok kullanıldığını, “*ujdurma, jagma*” kelimelerinin ise yazı dilinde daha çok kullanıldığını belirtmek gerekir. Bir toplumun dilinin kelime hazinesinin gündem, politika, sanat, müzik, teknoloji gibi pek çok alandan nasıl etkilendiğine ilişkin pek çok örnek verilebilir. O örneklerden en ilginçleri müzik yoluyla yok olmaktan kurtulan afet (*avet*), darphane (*tarapana*), gerdan (*đerdan*) ve ziyan (*zijan*) Türkizmleridir.

4. Çalışmadaki Türkizmlerin Analizi

Âşık: Sırçada “*Ašikovati*” şeklinde kullanılan ve “kur yapmak, cilve yapmak, duygusal iletişim kurmak” olarak açıklanan bu kelimenin anlamına ilişkin soruya katkı

5 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Duran (2017). ‘*Toponimi turskog porekla u Srbiji*’. Beograd: Filološki Fakultet

6 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Duran (2008). ‘*Prezimena turskog porekla u Srbiji*’. Beograd: Filološki Fakultet

lımcıların yarısından fazlası doğru cevap vermiştir. Kanaatimize göre bu kelimenin ve leksemleri olan “âşıklık” (*ašikluk*) ve “âşık olma” (*ašikovanje*) tabirlerinin Sırp film ve müziğinde sıkça kullanılması bu kelimenin dilde aktif olarak kullanılmamasına rağmen anlamının bilinmesini sağlamıştır (Etimološki rečnik srpskog jezika, 2017, s. 252-253).

Afet: Sırpçada “*Avet*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yaklaşık yüzde 80’i doğru bilmıştır. Bu kelime Türkçede olduğu gibi “doğal afet” anlamında kullanılmaz. Daha çok hayalet ve korkuluk anlamlarına gelen bu kelimedenden türeyen “*avetati*” (delirmek) ve “*avetinja*” (hayalet) leksemleri de bilinmekte ve kullanılmaktadır.⁷

Bakkal: Sırpçada “*Bakalnica*” şeklinde bulunan ve “pravodavnica” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 39’ü bilmemektedir. Katılımcıların yüzde 22’si bu soruya “manav”, yüzde 20,5’i “market” ve yüzde 16’sı “pazar” cevabını vermiştir. Aslında bu kelimedenden türeyen “bakaluk” (marketten alınan gıda, bakalliye) leksemi daha çok bilindiğinden katılımcılar bu lekseme göre tahminde bulunmuşlardır.

Bakraç: Sırpçada “*Bakrač*” şeklinde bulunan ve “bakır kazan” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 20’si doğru bilmıştır. Sırpçada “ne alaka, ne saçmalık” anlamında var olan “*ma kakvi crni bakrači*” deyiimi çok sık kullanılmasına rağmen anlamının çok az bilinmesi kayda değer bir durumdur.

Balçak: Sırpçada “*Balčak*” şeklinde bulunan ve “kılıç, hançer, kama sapı” olarak açıklanan bu kelimenin anlamı katılımcıların sadece yüzde 18’i tarafından doğru bilinmiştir. Aslında bu kelimenin günlük hayatta çok az kullanılması bu kelimenin anlamının çok az bilinmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla katılımcıların bu kelimenin anlamını az bilmelerinin ana sebebi kelimenin unutulmuş olmasıdır denilemez (Skok, 1971, s. 100).

Basamak: Sırpçada “*Basamak, Basamaci*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların neredeyse yarısı doğru bilmıştır. Sırpçada eş anlamlı olarak “*stepenica*” kelimesi kullanılmasına rağmen “basamak” kelimesinin de bilinmesi ilginç bir bulgudur. Kelimeyi bilen katılımcıların çoğunun Belgrad’ın dışından olması bu kelimenin diğer şehir ve kasabalarda daha çok kullanıldığını göstermektedir.

Çam: Sırpçada “*Čam, Čamovina*” şeklinde bulunan ve “yaprak dökmeyen ağaç cinsi” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 23’ü doğru bilmıştır. Kanaatimizce Sırpçada bu kelimenin eş anlamlısı olarak “*bor*” kelimesinin kullanılması “çam” kelimesinin yavaş yavaş unutulmasına sebep olmaktadır.

Çubuk: Sırpçada “*Čibuk*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 22’si doğru bilmıştır. Türkçeden farklı olarak bu kelime Sırpçada bir çeşit pipo, lüle anlamına gelmektedir. Aslında lülenin artık neredeyse hiç kullanılmamasından dolayı bu kelimenin bilinirliğinin çok azalması da gayet doğaldır. Sözlüklerde

7 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Etimološki rečnik srpskog jezika 1 (2017)

bu kelimedenden türeyen “çubukçu” (*čibukčija*), “çubuklu” (*čibuklija*: uzun bir tüfek çeşidi), “çubukluk” (*čibukluk*: pipo torbası) leksemelerinin de mevcut olduğu belirtilmekle birlikte çağdaş Sırpçada hiç kullanılmadığını vurgulamak gerekir.⁸

Darphane: Sırpçada “*Tarapana*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 25’i bilmemektedir. Yüzde 65’i ise bu kelimenin anlamının “kalabalık” (*gužva*) olduğunu düşünmektedir. Bunun sebebi kelimenin anlamının bir şekilde zamanla değişmesidir (Škaljić, 1966, s. 600).

Defter: Sırpçada “*Tefter*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 60’ı doğru bilmektedir. Edebî dilde kullanılmayan bu kelimenin tarihî bağlamlarda var olması bilinirliğini artırmıştır. Ayrıca deftere yazmak “*napisati u tefter*” deyiminin de Sırpçada var olması ve aktif olarak kullanılması kelimenin unutulmasını engellemektedir.

Esnaf: Sırpçada “*Esnaf*” şeklinde bulunan ve “zanaatkar ve aynı işi-sanatı icra edenler” şeklinde açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 44’ü doğru bilmektedir. Bu kelimedenden türeyen “esnafı” (*esnaflija*) ve “esnaflık” (*esnafluk*) leksemeleri de az da olsa halk arasında bilinmektedir. Bu kelimenin eski Sırp filmlelerinde ve kırsalda kullanıldığını vurgulamak gerekir.

Fırın: Sırpçada “*Furuna*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamı tarafımızca tahmin edildiği üzere katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından bilinmektedir. Hâlâ pek çok restoran ve pastanede taş fırınların kullanılıyor olması ve fırıncı (*furundžija*) leksemesinin de eş anlamlısı olmaksızın Sırpçada mevcut olması (Sırp argosunda gençler tarafından sıkça kullanılmaktadır) bu kelimenin hâlâ Sırpçada var olmasına sebep olmaktadır.

Fukara: Sırpçada “*Fukara*” şeklinde bulunan ve Türkçedeki anlamıyla açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 30’u bilmemektedir. Yüzde 53’ü bu kelimenin anlamının “hırsız” olduğunu düşünmektedir. Böyle düşünülmesinin sebebi bu kelimenin farklı pejoratif anlamlarda kullanılmasıdır. Sırpçadaki anlamı Türkçedeki gibi “yoksul” olan bu kelimenin anlamını sadece katılımcıların yüzde 7’si doğru bilmektedir. Bu kelime sadece konuşma dilinde kullanılan özel örneklerden biridir.⁹

Gerdan: Sırpçada “*Đerdan*” şeklinde bulunan kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 75’i doğru, yüzde 20’si yanlış bilmektedir. Sırp şiir ve şarkılarında (en yeni ve popüler bir şarkıda da geçmektedir) sıklıkla yer alması kelimenin bilinirliğini artırmıştır. Türkçeden farklı olarak “gerdan” anlamında değil, “gerdanlık, kolye” anlamında kullanılmaktadır.

Götürü: Sırpçada “*Đuture*” şeklinde bulunan ve “hepsi, hep beraber, birlikte” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 68’i doğru, yüzde 28’i

8 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Petar Skok (1971 - 1973), Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti

9 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Ђинђић/Теодосијевић/Танасковић (1997):** Slavoljub Đinđić, Mirjana Teodosijević, Darko Tanasković, *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu

yanlış bilmıştır. Bu kelimenin Sırpçadaki kullanım kapsamı Türkçedekine göre daha geniştir. Sadece konuşma dilinde var olan özel Türkizmlerden biridir.

Güvey: Sırpçada “Đuvegija” şeklinde bulunan ve “damat” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 65’i doğru bilmektedir. Katılımcıların yüzde 25’i ise kelimeyi yanlış bilmektedir. Eş anlamlısı olmasına rağmen halk dilinde farklı bağlamlarda yaşlı nüfus tarafından kullanılması gençlerin de bu kelimeyi bilmesini sağlamıştır (Skok, 1971-1973, s. 484).

Haber: Sırpçada “Aber” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısından fazlası doğru bilmıştır. Yine bu kelimedenden türeyen bir leksem olan “abrovi” (haberler) kelimesi dedikodu anlamında da kullanılmaktadır. Bu kelime de genelde konuşma dilinde kullanılan ilginç örneklerden biridir.

Hasır: Sırpçada “Asura” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısı bilmektedir. Yer örtüsü-döşemesi olarak hasırın kullanımının çok azalmasına rağmen Sırp gençler tarafından bilinmesi kayda değerdir.

Hendek: Sırpçada “Hendek, Jendek” şeklinde bulunan ve “kanal, kale etrafındaki çukur” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu bilmemektedir. Ancak katılımcıların yüzde 25’i kelimeyi doğru cevaplamıştır. Bu da kelimenin hâlâ kısmen Sırpçada var olduğunu gösterir.

Horoz: Sırpçada “Oroz” şeklinde bulunan ve “av tüfeği tetiği” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yaklaşık yarısı doğru bilmektedir. Aslında bu kelimenin Sırpçada tam olarak eş anlamlısının olmaması bu sonucu doğurmuş olabilir.

İbrik: Sırpçada “Ibrik” şeklinde bulunan ve “bakır su kabı, bakır kahve kabı” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu bilmemektedir. Yüzde 18’i ise doğru cevaplamıştır. Sırpçada kahve servisi yapılan bakır cezve (cezve kelimesi zaten “džezva” şeklinde Sırpçada mevcuttur) anlamı ile de kullanılması ilginçtir.

Kadife: Sırpçada “Kadifa” şeklinde bulunan ve “ipeğimsi kumaş” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 37’si bilmemektedir. Katılımcıların yüzde 35’i soruyu ipek, yüzde 12’si kadife ve yüzde 11’i pamuk olarak cevaplandırmıştır. Aslında halk arasında bu kelime pamuk dışında diğer anlamlarda kullanılmaktadır. O yüzden farklı cevapların verilmesi mantıksız değildir. Hatta Sırpçada bir çiçeğin adının da kadife olması bazı katılımcıların cevap olarak “bir çeşit çiçek” yazmalarına sebep olmuştur (Đinđić, 1997, s.536).

Kar: Sırpçada “Ćar” şeklinde bulunan ve “kazanç” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu bilmemektedir. Sırpçada eylem olarak “kar etmek” (učariti) şeklinde de bulunan bu kelimeyi katılımcıların yüzde 25’i doğru bilmektedir.

Kavga: Sırpçada “Kavga” şeklinde bulunan ve “tartışma, atışma, dövüş” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 80’i bilmektedir. Bu kelimedenden türeyen “kavgacı” (kavgadžija) leksemnin de Sırpçada Türkçedeki anlamıyla

ve sıkça kullanılması kelimenin de bilinirliğini artırmıştır.

Kerpiç: Sırpçada “Ćerpič” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu bilmemektedir. Katılımcıların yüzde 19’u bu kelimenin anlamını doğru bilmıştır. Artık kullanılmıyor olmasından dolayı bilinirliğinin çok azalması gayet doğaldır.

Kevgir: Sırpçada “Đevđir” şeklinde bulunan ve “süzgeç” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısı bilmemektedir. Katılımcıların yüzde 32’sinin kelimenin anlamını doğru bilmesi şaşırtıcı bir veridir. Zira bu kelimeye edebî dilde de konuşma dilinde de çok az rastlanır. Kelimeyi bilenlerin çoğunun kırsal kesim kökenli olduğunu vurgulamak gerekir.

Keyif: Sırpçada “Ćejf, Ćejif” şeklinde bulunan ve “iyi ruh hâli, hoşlanma, irade, istek ve biraz sarhoş olmak” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısı bilmemektedir. Bu kelimenin “keyfim yok” (*nemam ti Ćejif*), “canım öyle istedi” (*taki mi je bio Ćejif*), “biraz sarhoşum” (*u Ćejifu sam*) deyimlerinde kullanılıyor olmasından dolayı katılımcıların çoğunun kelimeyi bileceği düşünülmekteydi ancak katılımcıların sadece yüzde 36’sı kelimenin anlamını doğru bilmıştır.

Kırbaç: Sırpçada “Korbač, Krbač” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu bilmemektedir. Bu kelimenin yerini Sırpçadaki eş anlamlısı olan “bič” kelimesi almıştır. Ancak yine de katılımcıların yüzde 13’ü kelimenin anlamını doğru bilmıştır.

Kırmızı: Sırpçada “Grimiz” şeklinde bulunan ve “morumsu kırmızı rengi” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu bilmemektedir. Yine de katılımcıların yüzde 25’inin bu Türkizmi bilmesi değerli bir bulgudur. Bu kelimenin İngilizcede de “crimson” şeklinde aynı anlamda var olması bu kelimenin etimolojisi konusunda bizi kuşkulandırmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle bu kelimenin Sırpçaya Türkçeden mi İngilizceden mi geçtiğini tespit etmek kolay değildir (Skok, 1971-1973, s. 618).

Kibrit: Sırpçada “Ćibrit” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 84’ü bilmemektedir. Tahmin edildiği gibi bu kelimenin yerini Sırpçadaki eş anlamlısı almıştır.

Kundak: Sırpçada “Kundak” şeklinde bulunan ve “tüfeğin ahşap kısmı” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 37,5’i bilmektedir. İlginç bir şekilde Türkçede bu kelimenin yerini “dipçik” kelimesi almışken Sırpçada herhangi bir eş anlamlısı yoktur.

Kuşak: Sırpçada “Kušak” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 86’sı bilmemektedir. Bu kelimenin yerini Sırpçadaki eş anlamlısı “pojas” almıştır.

Kürkçü: Sırpçada “Ćurčija” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yüzde 68’i bilmemektedir. Türkizm olan diğer bazı meslek isimlerinde olduğu gibi

bu kelimenin yerini de başka bir kelime olan “*krznar*” almıştır.

Leğen: Sırpçada “*Leğen*” şeklinde bulunan ve “el ve yüzün yıkandığı geniş kap” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çok büyük bir kısmı (%82) bilmemektedir. Bu kelimenin yerini Sırpça “*lavor*” kelimesi almıştır.

Mimar: Sırpçada “*Mimar, Neimar*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısı bilmektedir. Günlük Sırpçada kullanılmamasına rağmen muhtemelen yazılı kaynaklarda geçmesinden ve Belgrad’da bir semt adı olmasından dolayı bilinirliği tahminimizden yüksek çıkmıştır.

Mızrak: Sırpçada “*Mizrak, Mizdrak*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların çok büyük bir kısmı bilmemektedir. Muhtemelen bu kelimenin yerini Sırpçadaki eş anlamlısı olan “*koplje*” kelimesi almıştır.

Nişasta: Sırpçada “*Nišesta*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların sadece yüzde 2,5’i bilmektedir. Pek çok Türkizmde olduğu gibi burada da Sırpçadaki eş anlamlısı olan “*skrob*” kelimesi Türkizmin yerine geçmiştir.

Nohut: Sırpçada “*Nohut, Nout, Naut*” şeklinde bulunan ve “*leblebija*” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların büyük bir kısmı bilmemektedir. Aslında bunun sebebi yine bir Türkizm olan leblebi (*leblebija*) kelimesinin Sırpçada hem leblebi hem nohut anlamında kullanılagelmesidir.

Pençe: Sırpçada “*Pandža*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların sadece yüzde 2,5’i bilmektedir. İlginç bir şekilde bu kelime yerine çağdaş Sırpçada yine başka bir Türkizm olan “*kandža*” (kanca) kelimesi kullanılmaktadır.

Perçem: Sırpçada “*Perčin*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların büyük bir kısmı bilmemektedir. Buna karşın Türkizmin katılımcıların yüzde 22’si tarafından biliniyor olması bu kelimenin Sırpçada kısmen var olduğunu göstermektedir.

Pusu: Sırpçada “*Busija*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların sadece yüzde 18,8’i bilmektedir. Diğer katılımcılar ya hiç bilmemekte ya da yanlış bilmektedir. Sırp toponimleri arasında bu kelimenin bulunması katılımcıların yüzde 15’inin bu kelime için “*brežuljak*” (tepe, bayır) cevabı vermesine sebep olmuştur.

Ruh: Sırpçada “*Ruh*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların büyük bir kısmı bilmemektedir. Edebî eserlerde “yeni bir soluk” anlamında kullanıldığını bildiğimiz bu kelimenin anlamından ötürü konuşma dilinden ziyade daha çok edebî dilde aktif olması gayet doğaldır.

Saçma: Sırpçada “*Saçma*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısı bilmektedir. Kelime av tüfeği fişeğinde bulunan kurşun tanesi olarak iki dilde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu kelimedenden türemiş olan ve bir çeşit av tüfeği anlamına gelen “*sačmarica*” kelimesinden ve kelimenin eş anlamlılarının olmamasından ötürü bu Türkizmlerin Sırp dilinde yok olmayacaklarını öngörebiliriz.

Saç ayak: Sırpçada “*Sadžak*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların çok büyük bir kısmı (%80) bilmemektedir. Bu durum kelimenin yok olmakta olduğunu göstermektedir.

Siyaset: Sırpçada “*Sijaset*” şeklinde bulunan ve “çok ve çokluk” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısı bilmemektedir. Bu kelimenin Türkçedeki anlamıyla Sırpçada bulunmaması ve çok farklı anlamlarda (çok, çok sayıda) kullanılması çok ilginçtir. Hem edebî hem konuşma dilinde çok az kullanılmasına rağmen katılımcıların yarısının kelimenin anlamını bilmesi enteresan bir bulgudur (Škaljić, 1966, s. 564).

Sini: Sırpçada “*Sinja*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların çok büyük bir kısmı (%81) bilmemektedir. Aslında bu tepsi veya sofraya çeşidinin artık kullanımda olmamasından dolayı bu kelimenin de bilinmemesi gayet doğaldır.

Soy: Sırpçada “*Soj*” şeklinde bulunan ve “köken, cins, çeşit” olarak açıklanan bu kelimenin anlamı katılımcıların yarısından fazlası tarafından bilinmektedir. Pek çok eş anlamlısı olmasına rağmen bu kelimenin hâlâ çağdaş Sırp dilinde var olması çok ilginçtir. Ayrıca Türkçede “yeni Korona varyantı” tamlamasındaki ödünç varyant kelimesi yerine Sırpçada “*soj*” Türkizminin kullanılması ilginç bir paradokstur.

Şenlik: Sırpçada “*Šenluk, Šenluci*” şeklinde bulunan ve “eğlence, tabancalı-tüfekli eğlence (eğlencelerde havaya ateş etmek Sırpçada eski bir gelenektir)” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çok büyük bir kısmı (%70) bilmemektedir. “*Šenlučiti*” (kutlamak, eğlenmek) ve “*Šenlučenje*” (kutlama) şeklinde leksemeleri de bulunmasına rağmen kelimenin anlamı katılımcıların sadece yüzde 13’ü tarafından bilinmektedir.

Şişe: Sırpçada “*Šiša*” şeklinde bulunan kelimenin anlamını katılımcıların büyük bir kısmı (%80) yanlış bilmektedir. Bunun sebebi son zamanlarda Sırpçada zaten var olan ve aynı zamanda Türkizm olan “nargile” (*nargila*) kelimesinin yerini doğrudan Arapçadan “şişe” (nargile) kelimesinin almasıdır. Kısacası eski ve gerçek anlamı olan “*flaša*” (şişe) sadece katılımcıların yüzde 17’si tarafından bilinmektedir.

Teferrüç: Sırpçada “*Teferič*” şeklinde bulunan bu kelimenin eski Türkçedeki anlamı iç açılması ve gezintidir. Sırpçada ise “eğlenme, doğanın tadını çıkarma” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çok büyük bir kısmı (%81) bilmemektedir. Sırpçada bu kelimenin yerine artık “*piknik*” ve *gezi (izlet)*” kelimeleri kullanılmaktadır (Škaljić, 1966, s. 605).

Tembel: Sırpçada “*Dembel*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısından fazlası bilmemektedir. Bu kelimedden “*dembelisanje*” (tembellik), “*dembelisanje*” (tembellik yapmak) ve “*dembeluk*” (tembellik) gibi leksemeler de mevcuttur. Tembeller Ülkesi (*Zemlja Dembelija*) adlı bir çocuk şarkısı, aynı adlı bir deyim, aynı adlı bir hikâye ve Tembeller için Türkçe (*Turski za dembele*) kitabı bulunmasına rağmen gençler tarafından bu kelime az bilinmekte ve kullanılmamaktadır.

Terazi: Sırpçada “*Terazije*” şeklinde bulunan ve “el terazisi ve suyun şehir şebe-

kesine dağıtıldığı yer” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısı bilmektedir. Katılımcıların yaklaşık yüzde 35’i ise Belgrad’ın merkezinde bulunan Terazije Meydanından dolayı bu kelimenin anlamının “meydan” olduğunu düşünmektedir. “*Mimar*” ve “*Busija*” türkizmlerinde olduğu gibi burada da yer adlarında bulunan Türkçe unsurların kelimelerin bilinirliğini nasıl etkilediği görülmektedir (Duran, 2017, s. 145).

Terzi: Sırpçada “*Terzija*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu (%80) bilmemektedir. Günlük Sırpçada hiç kullanılmadığını daha önce tespit ettiğimiz bu kelimedenden türeyen “terziluk” (*krojački zanat*) ve “terzibaşa” (*glavni terzijski majstor*) leksemeleri de eski Sırpçada bulunmaktaydı. Bu Türkizm Sırp soyadı olarak da “*Terzić*” şeklinde bulunmaktadır.

Testi: Sırpçada “*Testija*” şeklinde bulunan ve “toprak su kabı” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların büyük bir kısmı bilmemektedir. Katılımcıların sadece yüzde 16’sının kelimenin anlamını bilmesi aslında gayet doğaldır. Çünkü testi artık bir su kabı olarak kullanılmamaktadır.

Tütün: Sırpçada “*Tutun*” şeklinde bulunan ve “*duvan*” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çok büyük bir kısmı (%88) bilmemektedir. Burada ilginç olan bu kelimenin Sırpçadaki eş anlamlısı yine bir Türkizm olan “duhan” kelimesidir. Bu Türkizmden oluşan “tütüncü” meslek adı artık sadece soy isim (*Tutundžić*) olarak mevcuttur (Duran, 2008, s. 93).

Uğursuz: Sırpçada “*Ugursuz*” şeklinde bulunan ve “şanssız, yaramaz” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu (%65) bilmemektedir. Bu kelime de diğer bazı Türkizmler gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Günlük Sırpçada çokça kullanılan ve genelde uğursuz kelimesinin eş anlamlısı gibi görülen “bahtsız” (*baksuz*) kelimesinde de olduğu gibi burada da bazı katılımcılar kelimenin anlamını somurtkan, mutsuz ve bahtsız şeklinde bildirmişlerdir.

Uydurma: Sırpçada “*Ujdurma*” şeklinde bulunan ve “kumpas, entrika, yalan hikâye” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu (%60) bilmemektedir. Politikacılar ve entelektüeller tarafından kullanılmasına rağmen kelimenin bilinirliği nesilden nesle azalmaktadır.

Yağma: Sırpçada “*Jagma*” şeklinde bulunan ve “yağmalama, kapışma, hırsızlık” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların büyük bir kısmı (%75) bilmemektedir. Gazete ve dergilerde mecazi anlamda sürekli kullanılmasına rağmen konuşma dilinde gençler tarafından kullanılmamaktadır. Kapışmak anlamına gelen ve bu kelimedenden türeyen bir fiil olan “*jagmiti se*” de çok az kullanılmaktadır.

Yapı: Sırpçada “*Japija*” şeklinde bulunan ve “yapı ve ahşap inşaat materyali” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların çok büyük bir kısmı (%81) bilmemektedir (Škaljić, 1966, s. 362).

Yenge: Sırpçada “*Jenđa*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların büyük bir kısmı (%72) bilmemektedir. Sırpçada semantik başkalaşmaya uğrayan

bu kelime genelde gelinin en yakın kız arkadaşlarına verilen isimdir. Bu kelimenin anlamıyla ilgili bir kafa karışıklığının bulunduğu ankete de yansımıştır. O yüzden katılımcıların yüzde 14,1'i bu kelimenin anlamını “gelin” olarak tahmin etmiştir. Bu kelimeden oluşan yengebaşı “*jenđibaša*” ve yengelik “*jenđiluk*” gibi leksemler de eski Sırpçada bulunmaktaydı (Škaljić, 1966, s. 368-369).

Yufka: Sırpçada “*Jufka*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısı bilmekte yarısı bilmemektedir. Bu kelimenin anlamı Sırbistan’da bölgeden bölgeye değişmektedir. Bazı lehçelerde yufka hamuru, bazı lehçelerde sadece hamur ve bazı lehçelerde yufka açmak için hazırlanan hamur topları anlamına gelmektedir (Škaljić, 1966, s. 373).

Yular: Sırpçada “*Ular*” şeklinde bulunan bu kelimenin anlamını katılımcıların çoğu (%72) bilmemektedir. Belki de kelimenin gençlerin ilgi alanlarına hitap etmesi kelimenin anlamının bilinmemesine sebep olmuştur.

Ziyan: Sırpçada “*Zijan*” şeklinde bulunan ve “zarar, kayıp, arıza” olarak açıklanan bu kelimenin anlamını katılımcıların yarısı doğru bilmıştır. Bunun sebebi bu kelimenin ziyan yapmak anlamına gelen “*praviti zijan*” deyiminde sıkça kullanılması ve yine ziyankâr (*zijanćer*) ve ziyan etmek (*zijaniti*) leksemelerinin de bulunmasıdır.

Zindan: Sırpçada “*Zindan*” şeklinde bulunmaktadır. Belgrad Kalesi’nde Zindan Kapı (*Zindan Kapija*) ve ülkedeki diğer bazı kalelerde de zindanlar olmasına rağmen katılımcıların çoğu (%70) bu Türkizmi bilmemektedir.

Sonuç

Bu araştırma saha çalışmaları sonucunda tarafımızdan arkaikleşmiş Türkizimler olarak nitelendirilen kelimelerin tamamının arkaikleşmediğini göstermektedir. Bazı Türkizimler dilde aktif olarak kullanılmamasına rağmen tahminlerin aksine hâlen yeni nesil Sırlar tarafından kısmen bilinmektedir. Öyle ki fırın (*furuna*), kavga (*kavga*), gerdan (*đerdan*) ve götürü (*đuture*) kelimelerinin kesinlikle ve bereket (*bericet*), âşık (*ašik*), saçma (*sačma*), defter (*tefter*), güvey (*đuvegija*), soy (*soj*), haber (*aber*), basamak (*basamak*), esnaf (*esnaf*), hasır (*asura*), yufka (*jufka*), mimar (*neimar*), horoz (*oroz*), terazi (*terazije*), ziyan (*zijan*) kelimelerinin kısmen arkaikleşmiş Türkizimler şeklinde sınıflandırılması mümkündür. Ancak bazı Türkolog ve Sırbistlerin yaptığı leksikolojik çalışmalarda ısrarla ve kesin bir şekilde çağdaş Sırp dilinde var olduğu iddia edilen bazı Türkçe kökenli kelimelerin yukarıdaki analizlerde de görüldüğü gibi aslında bilinmediğini, dolayısıyla yok olduğunu veya yok olmakta olduğunu çıkan sonuçlardan tespit etmiş bulunmaktayız.

Sonuç olarak “Sırpçada var olduğu iddia edilen bazı Türkçe kökenli kelimeler unutulmakta veya yok olmaktadır.” hipotezinin bu çalışmada kısmen doğru olduğu ortaya çıkmıştır. Yukarıda analiz edildiği gibi bazı arkaikleşmiş Türkizimler unutulmaktayken bazıları ise konuşma dilinde çok kullanılmasa da varlıklarını devam ettirmektedir. Son 50-100 yılda Sırp söz varlığından kaybolan binlerce kelimeden geriye kalan arkaikleşmiş Türkizimlerin bir kısmının da yakın gelecekte Sırp dilinde

var olmayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan çalışmadaki bazı örneklerde de görüldüğü gibi bazı Türkizmlerin farklı sebeplerle tekrar Sırp dilinde kullanılmaya başlaması ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. En iyimser öngörülere göre bu kelimeler kaybolmamaları durumunda pasif Sırp dili leksikoloji sermayesinin bir parçası olacaklardır.

Kaynaklar

- Duran, T. (2008). *Prezimana turskog porekla u Srbiji*. Beograd: Filološki fakultet.
- Duran, T. (2017). *Toponimi turskog porekla u Srbiji*. Beograd: Filološki fakultet.
- Đinđić, S., Teodosijević, M. & Tanasković, D. (1997). *Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Đinđić, M. (2010). Turcizmi u savremenom srpskom književnom jeziku. *Riječ (časopis za slavensku filologiju)*, 16(1), 57-63.
- Đinđić, M. (2013). *Semantičko-derivaciona analiza turcizama u savremenom srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik.
- Klein, I. & Shipka, M. (2006). *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej. Web: <https://www.prometej.rs/wp-content/uploads/2017/04/veliki-recnik-stranih-reci-i-izraza-6-izd.pdf> adresinden 28.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Loma, A. (2003). *Etimološki rečnik srpskog jezika*. Beograd: Srpska Akademija Nauka i Umetnosti. Web: <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/990> adresinden 28.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Peco, A. (1987). *Turcizmi u Vukovim rječnicima*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Petrović, S. (2012). *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Popović, M. (1983). *Pamtimek, Srpski rječnik Vuka St. Karadžića*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Radić, P. (2001). *Turski sufiksi u srpskom jeziku (sa osvrtom na stanje u makedonskom i bugarskom)*. Biblioteka Južnoslovenskog filologa, n.s. 17, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Rečnik JAZU: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII, Zagreb, 1881– 1975.
- Rečnik MS: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (I– VI). I–III, Novi Sad – Zagreb: MS – MH, 1967–1969. IV–VI, Novi Sad: MS, 1969–1976.
- Rečnik SANU: Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (1– 18). Beog-

rad: SANU – Institut za srpski jezik, 1959–2010.

Skok, P. (1971). Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti.

Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Teodosijević, M. (2010). *Uloga bibliotekara u tumačenju pozajmljenica u srpskom jeziku – na primerima*. Beograd: Knj.Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu (55-61).

Vujanić, M. (2007). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica Srpska.

TÜRKÇE VE SIRPÇADAKİ PAREMİYOLOJİK EŞ DEĞERLER

Marija ĐINĐIĆ¹
Nataša VULOVIĆ²

Özet

Osmanlı Devleti döneminden kalma dil mirasının, Balkan frazeoloji bölgesine aidiyetini ve her iki dilin de farklı etkilerin altında kaldığı gerçeğini dikkate alırsak her iki dilin paremiyoloji, yani atasözleri hazinesinin bir kısmının ortak olması şaşırtıcı değildir. Bu ortak hazinenin bir kısmı genel olarak insanlık medeniyeti ile ilgiliyken diğer kısmı ise Balkan halklarının yaşam tarzına ve bir arada yaşama biçimine özgü Balkan karakterini taşımaktadır. Türkçedeki bazı atasözlerinin Sırpçada tam karşılıkları bulunmaktadır. Ancak bunların tam anlamıyla eş değer olabilmesi için iki dildeki atasözlerinin şekil ve içerik bakımından aynı olması gerekmektedir. Türkçe ve Sırpçadaki tamamen eş değer atasözlerinden seçilmiş alıntılar kökenlerine göre üç gruba ayrılabilir. Bunlar antik kökenli, İncil kökenli ve folklor kökenli atasözleridir. Bu çalışma, tarihsel koşullar nedeniyle iç içe geçmiş Türk ve Sırp halklarının dilsel özelliklerini saptama ve analiz etmeye katkı sağlamakta, aynı zamanda da ilerideki çalışmalar için araştırma malzemesi niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Eş değer, Paremiyoloji, Türkçe, Sırpça.

1 Prof. Dr., Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi, msdjindjic@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0217-7216.

2 Dr., Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi, nativa8@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5247-3748.

PAREMIOLOGICAL EQUIVALENTS IN TURKISH AND SERBIAN

Abstract

Considering the linguistic heritage from the Ottoman Empire, its belonging to the Balkan phraseology region and the fact that both languages were under different influences, it is not surprising that some of proverbs are common. While some part of this common treasure is related to human civilization in general, the other part bears the Balkan character specific to the lifestyle and coexistence of the Balkan peoples. Some Turkish proverbs have exact equivalents in Serbian. However, in order for them to be fully equivalent, proverbs in the two languages must be the same in form and content. Selected quotes from completely equivalent proverbs in Turkish and Serbian can be divided into three groups according to their origin: ancient origin, biblical origin and proverbs of folklore origin. This study contributes to the determination and analyses of the linguistic characteristics of the Turkish and Serbian peoples, who are intertwined due to historical conditions, and also represents the research material for the future studies.

Keywords: Proverb, Equivalent, Paremiology, Turkish, Serbian.

1. Giriş

Atasözleri toplumun tarihsel kültürünü kuşaktan kuşağa aktarırlar. İki milletin kültür tarihi atasözlerine bakılarak anlaşılabilir. Dünyanın dilsel resminin paremiyolojik bölümü, bir ulusun zihniyetinin en arkaik katmanlarını ve aynı zamanda bireyin tarihsel gelişiminin aşamalarını yansıtan naif dünya resminin bir bileşenidir. Atasözü, bir ulusun sosyal uygulamalarından edindiği deneyimi genelleştirir ve öğretici nitelikte ifadeler içerir. Bojoviç'e (2008, s. 36) göre "*Bir tür halk felsefesinin ifadesi olan atasözleri, insanın dış ve iç dünya tecrübesi ve onu çevreleyen her şeyle ilişkisi için bir ölçü hâline gelmiştir.*"

Türkçe ve Sırpça geçmişte dolaylı olarak uzun süre bir arada yaşayan iki Balkan halkı tarafından konuşulmuş ve yazılmıştır. Bu da çok sayıda Türkizmin Sırp diline girmesine neden olmuştur. Örneğin son araştırmalar, çağdaş Sırp dilinde yaklaşık 3 bin Türkizm olduğunu ve bunların %50'den fazlasının sık kullanılan Türkizimleri temsil ettiğini göstermektedir (Đinđić, 2013, s. 553). Geçmişteki temas nedeniyle, önemli görevlerden biri de bu dillerin dilsel fonlarının zıt sunumudur. Çeviri geleneği, deyimsel-pareolojik dilsel birimlerin çevirisinin en zor çeviri görevlerinden biri olduğunu göstermiştir.

Osmanlı Devleti döneminden kalma dil mirasını, Balkan frazeoloji bölgesine aidiyetini ve her iki dilin de farklı etkilerin altında kaldığı gerçeğini dikkate alırsak paremiyoloji yani atasözleri hazinesinin bir kısmının ortak olması şaşırtıcı değildir. Halklar genellikle ortak bir antik paremiyolojik mirasa sahiptir. Antik paremiyolojik miras, birçok halkın dil fonunun ayrılmaz bir parçasıdır. Böylece Türkçe ve Sırpça antik dönemden kaynaklanan ortak bir atasözü fonunu (eski Yunan veya Latin kökenli atasözleri) paylaşmaktadır. Bu ortak hazinenin bir kısmı genel olarak insanlık medeniyeti ile ilgiliyken diğer kısmı ise Balkan halklarının yaşam tarzına ve bir arada yaşama biçimine özgü Balkan karakterini taşımaktadır. Söz konusu atasözleri eş anlamlıdır, yani her iki dilde de yapı ve içerik açısından özdeştir.

2. Yöntem

Türk atasözleri, Türk Dil Kurumunun *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* ve *Türk Atasözleri Sözlüğü* başta olmak üzere ilgili literatürden seçilirken Sırp dilinde eş değerlerini bulmaya yardımcı olan temel kaynakları Vuk Stefanović Karadžić ve Đura Daničić'in derlediği atasözleri ile *Letopis Matice Srpske* Sözlüğü oluşturmaktadır.

Türkçedeki bazı atasözlerinin Sırpçada tam karşılıkları bulunmaktadır. Ancak bunların tam anlamıyla eş değer olabilmesi için iki dildeki atasözlerinin şekil ve içerik bakımından aynı olması gerekmektedir. Tam çeviri eş değerleri grubuna ait olan atasözleri aynı sözcüksel bileşime, anlama, imgelere, üslup ve çağrışım özelliklerine sahiptir ve her iki dili konuşanlar için aynı çağrışımları üretir.

3. Bulgular

3.1. Ortak Eski Yunan ve Latin Kökenli Atasözleri

Türkçe ve Sırpçadaki tamamen eş değer atasözlerinden seçilmiş alıntılar kökenlerine göre üç gruba ayrılabilir: antik kökenli, İncil kökenli ve folklor kökenli (Balkan bölgesinin özelliği). Çoğunun uluslararası statüsü olduğundan başka dillerde de bulunmaktadır. Birinci grup Avrupa ve Orta Doğu dillerinde mevcut ve antik mirasın bir parçası olan çoğunlukla eski Yunan ve Latin kökenli atasözlerinden oluşmaktadır. Türkçe ve Sırpçanın paremiyolojik fonları aşağıdaki ortak antik atasözlerini kaydetmektedir:

“Kurt köyünü (tüyünü) değiştirir, huyunu değiştirmez/Vuk dlaku menja, ali ćud nikada.” Bu Latin atasözü birçok dünya dilinde **“Vulpes pilum mutat, non mores”** şeklinde geçer ve karakterini değiştirmeyen insanı ifade eder.

“Bugünkü (akşamın) işi yarına (sabaha) bırakma (koyma)/Što možeš danas, ne ostavljaj za sutra.” Genel uygarlık atasözü biçimi **“Quae hodie facere potes, in posterum ne distuleris”** şeklinde olan bu atasözü gerçek bir anlamı olan ve bir mecaz ya da herhangi bir üslup dönüşümü içermeyen atasözleri grubu içerisindedir.

“Demir tavında dövülür/Gvožđe se kuje dok je vruće”; isp. **“Demir tavında, dilber çağında; Demiri tavında dövmeli.”** atasözünün antik biçimi **“Ferrum candendum est dum candet in igne”** şeklindedir. Bu atasözü aynı zamanda ödünçleme alıntı olarak Avrupa dillerinin paremiyolojik fonunun bir parçasıdır.

“Bir vuruşla ağaç devrilmez/Od jednoga udarca dub ne pada.” atasözünün Latincedeki biçimi **“Non uno iuctu arbor cadit”** şeklindedir ve metaforik veciz bir anlam içerir. Bundan alınacak ders, büyük ve önemli bir şeyi değiştirmek için çok fazla çaba harcamak gerektiğidir.

“Ürüyen köpek ısırılmaz/Pas koji laje ne ujeta.” atasözünün Latincedeki biçimi **“Canis latrans non mordet”** şeklindedir ve bu atasözü aynı zamanda metaforik olarak kişiler arası ilişkilere de atıfta bulunur. Çok konuşan, anlaşmazlığı veya öfkesini açıkça ifade eden bir adamın bir başkasına sinsi bir darbe indirmeyeceğini ifade eder.

“Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur/Star vuk, pasja maskara.” atasözü Latince **“Lupus senior a canibus irridetur”** şeklindedir ve yaşlılıkta gençliğin karakteristik özelliklerini gösteren, yaşına uygun olmayan davranışlar sergileyen bir adama metaforik olarak atıfta bulunan mizahi-ironik bir yapıdır.

“Çivi çiviye söker/Klin se klinom izbija.” Antik biçimi **“Clavus clavo extruditur”** şeklindeki atasözü mecazi bir görüntüdeki rakibin kullandığı araçların aynıysa dövülmesi gerektiği dersini içerir.

“**Büyük balık, küçük balığı yutar/Velike ribe male proždiru.**” atasözünün Latincedeki biçimi “**Pisces magni parvulus comedunt**” *şeklindedir. Atasözü toplumdaki etkili insanların diğerlerinden daha güçlü olduğu durumu genişletilmiş bir metafor, daha doğrusu hayvanlar dünyasından alegorik bir görüntü aracılığıyla nitelendiriyor.*

3.2. Ortak İncil Kökenli Atasözleri

İki dilde eş değer atasözlerinin ikinci grubu İncil kökenli olanlardan oluşur. Eski Ahit kökenli uluslararası atasözleri şunlardır:

“**Dede (dedesi) koruk yer, torununun dişi kamaşır/Očevi jedoše kiselu grožde, a unucima (sinovima) trnu zubi.**” Atasözünün anlamı günahların önceki nesillerden gelecek nesillere aktarıldığı, böylece atalarının işlediği günahların cezasını mirasçıların çekebileceği inancından kaynaklanmaktadır. Bu atasözü Eski Ahit`ten doğrudan bir alıntıdır ve peygamber Yeremya ve peygamber Yezekil`in kitaplarında geçmektedir.

“**Sabrın sonu selamettir/Strpljen spasen (po gotovu blažen).**” Kökeni atasözü olmuş bir metnin bulunduğu Eski Ahit Vaiz Kitabı ile ilişkilendirilebilir: Bir şeyin sonu, başlangıcından daha hayırlıdır: *Sabırlı bir ruha sahip olan, gururlu bir ruha sahip olandan daha iyidir* (Prop. 7, 8). Bir mekanizma olarak yoğunlaşma daha kısa formda sonuçlanmıştır: “**Sabrın sonu selamettir/Strpljen spasen.**” Sırpçada bu formun farklı bir eklentisi vardır, ancak eski bir formdur.

Yeni Ahit kökenli uluslararası atasözleri şunlardır:

“**Kimse kendi memleketinde peygamber olmaz/Niko nije prorok u svome selu.**” Söz konusu atasözü “hiç kimse kendi milleti arasında faziletleriyle tanınmaz” anlamındadır ve Yeni Ahit`in metninden kaynaklanmaktadır. Mesih İsa`nın tüm öğretilerinde (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna`ya göre) anlatılan bir olayla doğrudan ilgilidir. Hz. İsa memleketi Nasıra`da inançsızlıkla karşılaştığında bu cümleyi söylüyor.

Aşağıdaki atasözlerinin ikisi de Yeni Ahit metninden alınmıştır:

“**Sana taşla vurana sen aşla (ekmekle, pamukla) var (dokun)/Ko tebe kame-nom, ti njega hlebom**”

“**Herkes ektiğini biçer (Kişi ektiğini biçer; Ne ekersen onu biçersin)/Kako po-seješ, tako ćeš i požnjeti.**” Atasözü aktarılan bir sözün parçasıdır. Galatyalılara yazılan mektupta geniş bir cümle biçimine indirgenerek oluşturulmuştur: “Aldanmayın: Tanrı gücenmez; çünkü insan ne ekerse onu biçer.”

3.3. Ortak Halkiyat Kökenli Atasözleri

Üçüncü grup eş değer atasözleri ise halkiyat kökenli atasözlerinden oluşmaktadır.

Halkın yazılı ve sözlü kaynaklarından doğar, yüzyıllar boyunca aktarılır ve yayılırlar. Burada bahsedilenlerin bir kısmı ortak Balkan bölgesine aittir. Balkan dillerinde yaşayıp ürerler ve asırlar süren bir temas ortamında yaratılmışlardır. Aşağıdaki atasözleri folklor kökenlidir:

“Sütten ağzı yanan yoğurdu (ayranı) üfleyerek yer (içer)/Ko se jednom na mleko opeče, taj i u jogurt duva / Ko se jedan put ožeže, i na hladno puše.” Sırpçadaki tam eş değeri bir jargon parçasıdır.¹ Eski biçimi de bir çeviri eş değeridir (Ko se jedan put ožeže, i na hladno puše). Vuk Stefanović Karadžić’in atasözleri koleksiyonunda bu durum, atasözünün kaynaklandığı halk hikâyesiyle açıklanmaktadır. Böyle bir hikâyenin hem Türk hem de Sırp halk sanatı versiyonlarında mevcut olması muhtemeldir: Arnavut’un (daha önce hiç görmediği) kavrulmuş kabakla kendini nasıl yaktığı ve onu ikinci kez tarladaki bir fundalıkta gördüğünde çitin üzerinden üflediği anlatılır.

“Baca eğri de olsa dumanı doğru çıkar/Ako je dimnjak nakrivo, upravo dim izlazi.” Her iki dilde de folklor kökenli olan bu atasözü küçük, göze çarpan kusurağın bir kişiyi veya onun karakterini tanımlamadığı şeklindeki veciz anlamını mecazi olarak ifade eder. Vuk Stefanović Karadžić’in atasözleri koleksiyonunda bu atasözünün yanında esprili kısa bir açıklama yer almaktadır: Şaşı bir kız, kendini istemeye gelenlerin kendisine bakarak “Ev güzel ama bacası eğri.” dediklerini anlatır.

Bu grup aynı zamanda birçok başka paremiyolojik eş değerler de içerir:

Ağlamayan çocuğa meme vermezler/Dok dete ne zaplače, mati ga se ne seća;

Beterin beteri var/I od zla ima gore;

Duvarı nem, insanı gam yıkar (Demir nemden, insan gamdan çürür)/Gvožđe reže drvo i kamen, a njega rđa jede;

Kurunun yanında yaş da yanar/Pokraj suha drveta i sirovo izgori;

Tok açın hâlimden bilmez/Sit gladnom ne veruje;

Dağ doğura doğura bir fare doğurmuş/Tresla se gora, rodio se miš;

Şeytanla kabak ekenin kabak başına patlar/Ko s đavolom tikve sadi o glavu mu pucaju (o glavu mu se lupaju (obijaju));

Gülü seven dikenine katlanır/Ko voli ružu, trpi i njenu bodlju;

Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca erkek köpek ardına düşmez/Dok kuja repom ne mahne, pas neće za njom potrčati;

Ağaç yaş (fidan) iken eğilir/Mlado se drvo savija;

1 Bk. Petrović, Đindić 2015: 251–265.

Artık mal göz çıkarmaz (fazla mal göz çıkarmaz)/Od viška glava ne boli;

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz/Nema dima bez vatre;

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur/Gora se s gorom ne sastaje, a čovek s čovekom kadgod (vazda);

Dost başa, düşman ayağa bakar/Prijatelj gleda u glavu, a neprijatelj u noge;

Her koyun kendi bacağından asılır/Svaki ovan visi o svojoj nozi;

Kurda “neden boynun (ensen) kalın?” demişler, “işimi kendim görürüm de ondan” demiş/U kurjaka je vrat debeo zato što se sam sluša;

Kurda konuk (komşu) giden, köpeğini yanında götürür/Kad ideš vuku na čast, povedi psa uza se;

Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış/Lažovu gorela kuća, niko mu nije verovao;

Yuvarlanan taş yosun tutmaz/Koji se kamen često premeće, neće mahovinom obrasti;

Boş çuval ayakta (dik) durmaz/Prazna vreća ne može uspravno stajati;

Dilenciye hıyar vermişler de eğri diye beğenmemiş/Daj slepcu kobasicu, on će reći da je kriva;

Dost (akraba) ile ye, iç, alışveriş etme/Sa rođakom jedi i pij, ali ne posluj (S prijateljem jedi i pij, ne čini drugoga posla, ako ćeš da si s njim u ljubavi);

Eski düşman dost olmaz/U starom dušmaninu (stara krvnika) nema novog prijatelja;

Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir/Magarac je magarac ako će imati i zlatan pokrovac;

Eşeği düğüne çağırılmışlar, “ya su lazımdır ya odun” demiş (Eşeği düğüne çağırılmışlar, “ya odun eksik ya su demiş”/Ne zovu magarca na svadbu da igra (nego da vodu nosi) (Kad magarca u svatove zovu mora da je ponestalo ili vode ili drva);

Eşeği süren (tırmalayan) osuruğuna katlanır/Ko magarca jaše, mora i smrad da mu trpi;

Et tırnaktan ayrılmaz/Ne odvajaju se nokat i meso.

4. Tartışma ve Sonuç

Türkçe ve Sırpçanın paremiyolojik fonlarda tam eş değer atasözleri çok sayıda bulunmaktadır. Çoğunlukla kişiler arası ilişkilere atıfta bulunurlar ancak aynı zamanda kişileri, durumları veya insan ortamı ve halkların hayatından unsurları niteleyenler de bulunur. Çalışmada bunlar antik, İncil kökenli ve folklor kökenli olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmadaki atasözlerinin çoğu folklor kökenlidir. Bu tespit Balkanlarda atasözleri ve deyişlerin zenginliğinin yanı sıra geçmiş yüzyıllarda iç içe geçmiş dilsel temas ve etkinin de kanıtıdır. Alıntılanan atasözlerinin çoğu metaforik olarak oluşturulmuş, metaforun tüm cümle yapısına yayılmasıyla üslupsal figür olarak bir alegori elde edilmiştir. Daha azı **Bugünkü (akşamın) işini yarına (sabaha) bırakma (koyma)/Što možeš danas, ne ostavljaš za Sutra; Dost (akraba) ile ye, iç, alışveriş etme/Sa roğakom jedi i pij, ali ne posluj (S prijateljem jedi i pij, ne čini drugoga posla, ako ćeš da si s njim u ljubavi)** atasözleri gibidir. Tam eş değerlere ek olarak eş anlamlı ve zıt anlamlı atasözlerinin yanı sıra farklı bileşenlere sahip ancak aynı anlama gelenleri de dikkate almak ilginç olacaktır. Bu gelecekteki araştırmalar için de yol gösterici olacaktır.

Kaynaklar

- Akalın, Ş., H., Toparlı, R. ve Tezcan Aksu, B. (2009). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Web: www.tdk.gov.tr/index.php?option=com:atasözleri&view=atasözleri adresinden 30.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Bojović, Z. (2008). Paremija u književnom delu. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, (73), 35-42.
- Daničić, Đ. (1996). *Poslovice*. Beograd: Međunarodni slavistički centar (reprint izdanja iz 1871).
- Đinđić, M. (2013). *Turcizmi u savremenom srpskom književnom jeziku (semantičko-derivaciona analiza)*, doktorska disertacija odbranjena na Filološkom fakultetu u Beogradu.
- Karadžić, V. (1849). *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*, Beč: Štamparija Jermenskoga manastira.
- Petrović, S. & Đinđić, M. (2015). Kulturna pozajmljenica-srpski jogurt između istoka i zapada. *Južnoslovenski filolog*, 69(3-4), 251-265.
- Šćepanović, M. (2015). *Vukove srpske narodne poslovice*, Beograd.
- Tezcan Aksu, B., Akalın, H., Ş. ve Toparlı, R. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TARİHÎ SÜREÇTE TÜRKOLOJİ ALANINDA ÇALIŞAN BOSNA HERSEKLİ ARAŞTIRMACILAR

Nerma ZAIMOVIĆ¹

Özet

Saraybosna Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesinin Doğu Dilleri Bölümü 1950 yılında kurulmuştur. Bosna'da Türkoloji çalışmalarının tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır ve Osmanlı döneminde bölgenin tarihini, kültürünü ve dilini aydınlatmıştır. Bölümün önde gelen isimleri Türkçenin öğretilmesine, Türk Edebiyatının araştırılmasına ve Osmanlı belgelerinin incelenmesine katkıda bulunarak bölgenin tarih ve kültürünün anlayışını zenginleştirmişlerdir. Ancak bölümde bazı Türkologlar hakkında bilgiye erişim konusunda zorluklarla karşılaşmış, bu da bu kişilerin bölüme katkılarının kapsamlı bir şekilde ele alınmasını sınırlandırmıştır. Bölümün kurucularından Prof. Dr. Nedim Filipović, Bosna'daki Türkoloji çalışmalarının korunması ve tanıtılmasının önemini vurgulayarak önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çalışmada tarihi süreçte Türkoloji alanında çalışmış Bosna Hersekli araştırmacılar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, Türkoloji, Bosna Hersekli Türkologlar.

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, nerma.zaimovic@gedik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3592-4994.

BOSNIA AND HERZEGOVINA RESEARCHERS HAVE BEEN WORKING IN THE FIELD OF TURCOLOGY DURING THE HISTORICAL PROCESS

Abstract

The Department of Eastern Languages at the Faculty of Philosophy of Sarajevo State University was established in 1950. It played a significant role in introducing Turkology studies in Bosnia and shed light on the region's history, culture, and language during the Ottoman period. Leading figures in the department contributed to enriching the understanding of the region's history and culture by examining Ottoman documents, teaching Turkish, the studying Turkish Literature. However, accessing information about some Turkologists in the department has been challenging, limiting a comprehensive assessment of their contributions. Prof. Dr. Nedim Filipović, one of the founders of the department, emphasized the importance of preserving and promoting Turkology studies in Bosnia and made significant contributions in this regard. This work will briefly provide information about Bosnian researchers in the field of Turkology throughout history.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Turkology, Turkologists from Bosnia and Herzegovina.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğunun 1463'te Bosna'yı ve 1482'de Hersek'i fethetmesi ile bu bölgeler Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak, Türklerle olan temasların bu fetihler öncesine dayanması nedeniyle bölgedeki Osmanlı etkisi hızlıca yayılmıştır. Osmanlılar, yerleştiği topraklarda hoşgörü politikası izlemiş, farklı dinlere mensup topluluklara saygı göstermiştir. Bu politika, Osmanlı'nın Balkan coğrafyasında uzun süre hüküm sürmesine katkıda bulunmuştur. Yürütülen hoşgörü politikası, süreçte halkın hem İslamiyet'i hem de Türk kültürünü benimsemesini kolaylaştırmıştır. İslam'ın Balkanlarda daha fazla yayılması için İstanbul gibi merkezlerde Boşnak öğrencilere eğitim verilmiştir.

1878'e kadar Bosna Hersek'te çok sayıda okul Türkçe eğitim vermiştir. Bu okullar arasında ilkokul, medrese ve lise gibi farklı seviyelerdeki eğitim kurumları vardır (Čaušević, 2014, s. 25). Ayrıca, Osmanlı Devletinin desteğiyle Türkçe kitap, gazete, edebî metin ve dergiler yayımlanmıştır. Türkçenin zamanla yer edindiği Bosna Hersek'te süreçte Türkçe gazetelerin sayısında artış yaşanmıştır. Özellikle "Bosna Gazetesi" gibi yayınlar, bu dönemde Türkçe yayımlanan gazetelere önemli bir örnektir. Bosna Hersek'teki Türkçe çalışmalarının etkisiyle, Boşnakçaya ve diğer Balkan dillerine Türkçeden çok sayıda kelime geçmiştir (Emiroğlu, 2020, s. 143). Bu kelimeler, Türk dilinin Bosna Hersek ve diğer Balkan dilleri üzerindeki etkisini de yansıtmaktadır.

Osmanlı Devleti bölgeden ayrıldıktan sonra bile bir süre Türkçe öğretimi devam etmiştir. Bu dönemde okullarda Türkçe dersleri verilmiş ve Türkçenin öğrenimi teşvik edilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Bosna Hersek ve diğer Yugoslav bölgelerinde Türkçe öğretimi sıkıntılı dönemlerden geçmiştir. Yugoslavya dönemi ve sonrasında Bosna Hersek'te Türkçenin öğretilmesi çalışmaları ve dilin kullanımı ile ilgili insanlar çeşitli zorluklarla karşılaşmış olsa da Türkçenin eğitimde ve kültürde önemli bir yeri olmuştur. Dilin yaşatılması ve öğretilmesi bu bölgedeki Türk kökenli topluluklar için her zaman önemli bir gündem maddesi olmuştur. Bu öncelik Türkçenin dil ve kültürel bir bağ olarak Bosna Hersek toplumunun hayatında önemli bir rol oynamaya devam etmesini sağlamıştır.

1. 2. Doğu Filolojisi Bölümünün Kuruluşu

Doğu Filolojisi Bölümü, 1950 yılında Saraybosna'daki Saraybosna Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesinin kurulması sırasında ortaya çıkmıştır. Öğretmen kadrosunda Arap Dili ve Edebiyatı uzmanı Prof. Dr. Šaćir Sikirić ile Türk Dili ve Edebiyatı uzmanı Prof. Dr. Nedim Filipović gibi isimler vardır. Ayrıca Şarkiyat Enstitüsü üyelerinden Besim Korkut, Arap Dili öğretimine katkıda bulunmak üzere yarı zamanlı bir öğretmen olarak bölümde görev almıştır (Emiroğlu, 2020, s. 139)

Bölümün amacı hem Arapça, Türkçe ve Farsça dillerini incelemek hem de bu dillerdeki klasik ve modern edebiyatları inceleyecek yetenekli uzmanlar yetiştirmektir.

Aynı zamanda Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kaynakların ve Arapça el yazmaları gibi özel eserlerin incelenmesi için araştırmalar yapılması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda öğrencilere bu dillerin dil bilgisi, edebiyatı, kültürü ve tarihini öğretmek amacıyla özel dersler de sunulmuştur.

Bölümün ilk kurulduğu dönemde Türk Dili ve Edebiyatı ile Arap Dili ve Edebiyatı A disiplinleri ve bölümün temel bileşenleri olarak programda yer almıştır. Ayrıca tarih, Sırp-Hırvat Dili ve Avrupa dilleri B disiplinleri; Fars Dili ise C disiplini olarak sunulmuştur. Yoğun çalışmalar sonucunda bölüm daha sonra ikiye ayrılmış, Arap Dili ve Edebiyatı ile Türk Dili ve Edebiyatı disiplinleri ayrı ayrı A disiplinleri hâline gelmiştir. Ayrıca Arap Dili ve Edebiyatı grubu için Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı grubu için ise Arapça B disiplini olarak belirlenmiştir. Öğrenci tarafından seçilen A bölümlerine ek olarak öğrencilerin tarih, Sırp-Hırvat dili, Avrupa dilleri, felsefe ve sosyoloji gibi alanlar da B disiplinleri olarak çalışmasına fırsat verilmiştir.

Bu değişiklikler öğretim kadrosunun genişletilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmış, bu nedenle Şarkiyat Enstitüsünün ortakları yarı zamanlı öğretmenler olarak görevlendirilmiştir. Arap dili için Prof. Dr. Teufik Muftić ve Omer Mušić gibi isimler görev alırken Türkçe, Osmanlı paleografyası ve diplomasi dersleri için ise Hamid Hadži-begić ve Ešref Kovačević gibi isimler işe alınmıştır.

Doğu Filolojisi Bölümü zaman içinde çeşitli değişikliklerle evrim geçirmiş, farklı disiplinlerin eklenmesiyle daha geniş bir perspektife sahip akademik bir birim hâline gelmiştir. Başlangıçta Arap Dili ve Edebiyatı ile Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinden oluşan yapı 1971 yılında “Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü” olmuştur.

1977 yılında Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümüne Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü de eklenmiştir. Bu durum bölümün daha fazla disiplini kapsayan bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır. Bölüm Fars dilini akademik düzeyde öğrenmeyi önemli bir konu olarak kabul etmiş ve Fars dilini öğretmek amacıyla B disiplini rütbesini almıştır. Bu durum bölgenin Fars diline olan ilgisini artırmış ve bölgedeki insanlara bu dili öğrenme fırsatı sunmuştur. Bölümde dil, edebiyat ve kültür açısından Arap, Türk ve Fars dünyasını incelemek için çeşitli disiplinlerle birlikte çalışmalar yürütülmüş, bu da öğrencilere geniş bir bakış açısı sağlamıştır. Türkoloji bölümünün kurulması ve Bosna Hersek’te Türkçenin 3+2+3 eğitim modeliyle öğretilmesi, Türkçenin kültürel ve dil bilimine yönelik bir ilgi olduğunu göstermektedir (Solak, 2011, s. 168).

2. Yöntem

2. 1. Araştırma Modeli

Bu çalışma gözleme dayanan nicel bir araştırmadır. Bu makalede nicel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yapılmıştır. Araştırmalarda temel araç araştırmacıdır. Nicel araştırmacılar olayların ve bağlamların dilini kullanır, olayların bağlamı içerisinde incelemesini yapar.

3. Türkoloji Alanında Çalışan Bosna Hersekli Araştırmacılar

3.1. Prof. Dr. Fehim Bajraktarević

14 Kasım 1889 tarihinde Saraybosna’da doğmuş ve 22 Şubat 1970 tarihinde Belgrad’da vefat etmiş olan önemli bir Bosna Hersekli dilbilimci ve şarkiyatçıdır. Prof. Dr. Bajraktarević, Viyana Üniversitesinden mezun olmuş ve daha sonra Londra’da “Doktora” eğitimi almıştır. Kendisi, çok genç yaşlardan itibaren yazın ve çeviri çalışmalarına başlamış, bu çalışmaları onun ileriki akademik kariyerine temel oluşturmuştur. Akademik kariyeri boyunca doğu dilleri, edebiyatı ve kültürleri üzerine yoğunlaşmış, Belgrad Üniversitesinde öğretim üyeliği yapmıştır. Ayrıca Arapça, Farsça ve Türkçede yapılan çeviriler ve ilmî yazılar, onun bu dillerdeki derin bilgisini ve yeteneğini yansıtmaktadır. Prof. Dr. Fehim Bajraktarević’in akademik başarıları ve dil bilimsel çalışmaları kendisini Bosna, Sırbistan ve Balkanlarda tanınmış bir bilim insanı hâline getirmiştir. Onun eserleri, doğu dilleri ve kültürlerine dair kaynaklarda önemli referanslar olarak kabul edilmektedir (Eren, 1974, s. 182).

Belgrad Üniversitesinde “Doçent” olarak göreve başladıktan sonra “Doğu Dilleri Kürsüsü”nü kurarak bu alanda öğrencilere eğitim verme fırsatı bulmuştur. Ardından Profesörlüğe yükselmiş ve 1960 yılına kadar Belgrad Üniversitesinde Doğu Dilleri Kürsüsünde görev yapmıştır. Emekli olduktan sonra bile sözleşmeli olarak aynı görevi sürdürmesi, onun bu alandaki çalışmalarının önemini ve etkisini göstermiştir.

Bajraktarević, genç yaşlardan itibaren yazın ve çeviri alanında eserler ortaya koymuştur. “Behar” ve “Gayret” dergilerinde yazılar yayımlamıştır. İlk ilmî yayını olan Ebû Kebîr el-Hüzelî’nin “Lâmîyye” adlı eseri hakkındaki doktora tezi, akademik kariyerinin başlangıcında önemli bir adım olmuştur. Ayrıca Hüzelî’nin divanını Sükkerî’nin şerhiyle birlikte Fransızcaya çevirmesi, şarkiyat çalışmalarındaki uzmanlığını ve çeviri yeteneklerini sergilemektedir (Eren, 1974, s. 182).

Bajraktarević’in “Şarkiyat” ve “Türkoloji” alanlarındaki çalışmaları oldukça etkileyici ve geniş bir yelpazede yayımlanmıştır. Bu çalışmalar, Osmanlı dönemi Türk tarihi ve kültürü, Türk edebiyatı ve dil bilimi hakkında önemli katkılar sunmuştur.

Türk edebiyatıyla ilgili çalışmaları şunlardır:

- “**Nasredin-Hodžin problem.**” Nasreddin Hoca, Türk halk hikâyelerinde önemli bir figürdür. Çalışmada Hocanın karakteri ve hikâyeleri incelenmiştir.
- “**O našim mevludima i o mevludu uopšte.**” Belgrad’da yayımlanan bir dergide yer almıştır. Mevlitler, İslam inancına dayanan metinlerdir ve bu çalışma, Sırpça mevlit geleneğine odaklanmıştır.

Osmanlı dönemi Türk tarihiyle ilgili çalışmaları şunlardır:

- “**Hrišćanstvo i Islam pod Sultanima.**” Belgrad’da yayımlanan Srpski Književni Glasnik dergisinde yayımlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde

Hristiyanlık ve İslam'ın nasıl bir arada yaşadığını incelemiştir.

- **“Glavni Carigradski arhiv i ispisi iz njega.”** İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi hakkında bilgiler sunulmuştur.
- **“Goethes Interesse für Nasreddin Chodsha.”** Ankara'da yayımlanan Jean Deny Armağanı dergisinde yayımlanmıştır. Bu çalışma Goethe'nin Nasreddin Hocaya olan ilgisini incelemiştir.
- **“Osnovi turske gramatike.”** Belgrad'da yayımlanan bir eserdir.

Prof. Dr. Fehim Bajraktarević'in bu çalışmaları, Türkoloji ve Osmanlı tarihi alanlarında önemli kaynaklar olarak kabul edilmiş, Türk kültürüne ve tarihine katkıda bulunmuştur. Türk dili, edebiyatı ve kültürü alanlarında yaptığı çalışmalarla bilim dünyasında saygın bir konuma sahip olan Bajraktarević'in çalışmaları Bosna, Sırbistan ve Balkanlarda Türkoloji ve Şarkiyat alanlarında büyük bir etki yaratmıştır. Sırpça-Hırvatça, İtalyanca, Rusça, Farsça, Arapça, Türkçe, Fransızca ve İngilizce bilen Bajraktarević özellikle Arap, Fars ve Türk edebiyatı üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu alanlarda önemli eserler vermiş ve bu dillerdeki edebiyat çalışmalarını incelemiştir. Şarkiyat çalışmalarıyla tanınmış, bu alanda kurucu isimlerden biri olarak kabul edilmiş, Şarkiyat alanındaki katkılarıyla ve dil bilimi konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

3.2. Prof. Dr. Nedim Filipović

Bosna-Hersek'in Glamoç şehrinde doğmuş, eğitim hayatını önemli akademik merkezlerde sürdürmüş bir Türkolog ve akademisyendir.

1934-1937 yıllarında Belgrad'da eğitim görmüştür. Bu dönemde Türkoloji alanında Hellmut Ritter ve M. Fuad Köprülü gibi önemli öğretim üyelerinin derslerine katılmıştır. 1937-1939 yılları arasında İstanbul'da eğitimine devam etmiştir. 1945-1949 yılları arasında Saraybosna'daki Zemaljski Muzej'de çalışmıştır. Bu müze, kültürel ve tarihsel eserlerin korunmasına ve sergilenmesine yönelik önemli bir kuruluştur. 1951 yılında Saraybosna Felsefe Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünde doçent olarak göreve başlamıştır (Ljubović, 1996, s. 88-89).

1964-1969 yılları arasında Sarayevo Şarkiyat Enstitüsünün müdürlüğünü üstlenmiştir. “Prilozi za Orijentalnu Filologiju” adlı derginin başyazarı olarak görev yapmıştır. Bu dergi, Doğu Dilleri ve Filolojisi alanındaki makalelerin yayımlandığı önemli bir platformdur.

Prof. Dr. Filipović, Türkoloji ve Şarkiyat alanlarında önemli bir akademisyen olarak kabul edilir ve Bosna-Hersek'te bu disiplinlere katkı sağlamıştır. 21 Nisan 1984 tarihinde vefat etmiştir, ancak çalışmaları hâlâ bu alandaki araştırmacılar için kaynak niteliği taşımaktadır.

Özellikle Osmanlı dönemindeki Bosna-Hersek tarihiyle ilgili konulara ilgi göstermiş ve bu konularda araştırmalar yapmıştır. Şehirlerin gelişimi, tımar ocakları, çiftçilik, İslamın yayılması gibi konuları ele almıştır. Ayrıca Türkiye ve Yugoslavya arşivle-

rinden topladığı belgelerle Bosna-Hersek tarihine dair kaynakları incelemiş, bunların birçoğunu Boşnakça olarak yayımlamıştır. Bu yayınlar Bosna-Hersek tarihine dair daha fazla kaynak ve bilgi sağlamıştır. Türkçeden bazı edebî eserlerle Fransızcadan bazı kitapları da Boşnakçaya çevirmiştir. Bu çeviriler Boşnakçada bu eserlere erişimi kolaylaştırmıştır.

Başlıca eserlerinden biri “Princ Musa i Šejh Bedreddin” adını taşır ve Şehzade Musa Çelebi ile Şeyh Bedreddin’in faaliyetlerini konu edindir.

Ayrıca “Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovacki, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski Sandžak” adlı kitapta, Bosna ve Hersek’in çeşitli sancaklarına ait kanunnamelerin metin ve tercümelelerine yer vermiştir.

Önemli makaleleri arasında Osmanlı tımar sistemi üzerine olan “Pogled na osmanski feudalizam: (s posebnim obzirom na agrarne odnose”, Osmanlı’da tımar sisteminin gelişimini anlatan “Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini” ve İslam’ın yayılması ve mistisizmi inceleyen “Tasawwuf: Islamski mysticizam i druge studije” gibi önemli çalışmalar bulunur. Prof. Dr. Filipović, Osmanlı ve Bosna-Hersek tarihi alanlarındaki katkılarıyla tanınan bir akademisyendir (Ljubović, 1996, s. 88-89).

3.3. Prof. Dr. Jasna Šamić

Avrupalı tanınmış bir oryantalist, çevirmen, edebiyat eleştirmeni ve yazar olarak bilinmektedir. Saraybosna Felsefe Fakültesinde profesör olarak görev yaptıktan sonra Strazburg Üniversitesine geçip kariyerine devam etmiştir. Prof. Dr. Šamić’in çalışma alanları arasında Arapça, Fransızca ve Türkçe çeviri, edebiyat eleştirisi ve özgün yazılar bulunmaktadır. Hayatı ve kariyeri oldukça etkileyicidir. Saraybosna’da doğan Šamić, farklı dilleri öğrenme ve inceleme konusundaki ilgisiyle bilinmektedir. Saraybosna’da eğitim aldıktan sonra özellikle Arapça, Farsça, Türkçe ve diğer Doğu dilleri üzerine çalışmalar yapmıştır. Lisans, yüksek lisans ve doktora derecelerini tamamlamıştır. Akademik kariyerine Saraybosna Felsefe Fakültesinde “yardımcı doçent” olarak başlamıştır ve daha sonra aynı fakültede Doğu Edebiyatları “profesörü” olarak görev yapmıştır. Ardından, Strazburg Üniversitesine Balkan Dilleri, Edebiyatları, Tarihi ve Medeniyeti “profesörü” olarak atanmıştır. Bu dönemde Fransız Ulusal Araştırma Merkezi (CNRS) bünyesinde araştırma direktörü olarak görev almıştır.

Fransız radyo programları ve edebiyat dergileriyle iş birliği yaparak kültürel ve edebî çalışmalara da katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda çeşitli edebiyat ve kültür topluluklarına üye olmuş, uluslararası PEN Kulübü üyeliği gibi uluslararası organizasyonlarda aktif rol oynamıştır. Šamić; edebiyat, dil bilim ve kültürel çalışmalar alanlarına önemli katkılarda bulunmuş bir akademisyen ve yazardır. Bilimsel çalışmaları ve kültürel katkıları, Bosna-Hersek ve Balkanlar’ın kültürel mirasının anlaşılmasına ve korunmasına yardımcı olmuştur. Boşnakça eserlerinden bazıları şunlardır:

- La Divan de Kaimi (Kaimijin Divan-život i djelo bosnaskog pjesnika iz XVII

stoljeća), Paris. 1979.

- Kaimi, bosanski pjesnik, mistik, iz 17. vijeka-Uvodna kasida Divana, Treći program Radio-Sarajeva, br. 24.
- U hladu druge kože, V. Masleša, Sarajevo, 1980.
- Iz bilježaka Babur Šaha, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Junus Emre, Glas, Banja Luka, 1990.
- Pariški ratni dnevnik, ENES, Istanbul, 1994.
- Antologija savremene francuske književnosti (Anthologie de la littérature française contemporaine; translation and preface of the author's), Zid, Sarajevo, 1998.
- Bosanski paviljon, Svjetlost, Sarajevo 2000.
- Soba s pogledom na okean, Tešanj, 2001.
- Pariz Sarajevo 1900, Meddia press, Sarajevo, 2001.
- Portret Balthazara Castiglionea, Sarajevo, 2002.
- Noć je opet na pragu postelje ti, Planjax, 2020.
- Nesretan slučaj, Factum, Belgrade, 2022.
- Atelje na broju 19, Rabic, Sarajevo, 2022.

3.4. Prof. Dr. Hamid Hadžibegić

1898-1988 yılları arasında yaşamış tarihçi ve filologdur. Eğitim hayatına Saraybosna'da başlayan Hadžibegić, çeşitli üniversitelerde öğrenim görmüştür. Hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra okullarda öğretmenlik yapmış ve farklı medreselerde ders vermiştir.

Bilimsel çalışmaları özellikle Osmanlı İmparatorluğunun hukuk ve vergi sistemi ile Karadağ ve Osmanlılar arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Osmanlı kaynaklarını yayımlayarak ve Türk tarihçilerini tercüme ederek bu alana önemli katkılarda bulunmuştur. Aynı zamanda farklı uluslararası bilimsel dergilerde yayınlar yapmış, Osmanlı tarihine dair çalışmalarıyla tanınmıştır.

Prof. Dr. Hadžibegić, Saraybosna Felsefe Fakültesinde çalışmış, Doğu Filolojisi Bölümünün kuruluşunda yer almıştır. Özellikle "Müellif Hakkında Not" adlı eseri ile tanınır ve bu eser Bosna Hersek'te oldukça ilgi görmüştür. Bilimsel katkıları, Bosna-Hersek'in Osmanlı dönemine ait tarih, hukuk ve kültürel mirası üzerine çalışanlar için önemli bir referans kaynağıdır.

3.5. Dr. Lamija Hadžiosmanović

Bosna Hersekli bir oryantalist ve filolog olarak tanınan bir akademisyendir. 1931 yılında doğmuş ve 2016 yılında vefat etmiştir. 1957 yılında Saraybosna Felsefe Fa-

kültesinde doğu dilleri ve tarih üzerine çalışmalarını tamamlamıştır. 1966 yılında Kahire Ayn Şems Üniversitesinde İslam medeniyeti konulu yüksek lisans çalışmaları katılmış ve tezini başarıyla savunmuştur. 1977 yılında “1878-1918 Avusturya-Macaristan Yönetimi Döneminde Bosna Hersek'teki Kütüphaneler” başlıklı doktora tezini savunmuştur. Doktora çalışması, Bosna Hersek'teki kütüphaneler üzerinedir ve bu alanda uzmanlaştığını göstermektedir.

Saraybosna Felsefe Fakültesinde kariyerine devam etmiştir. 1960 yılından itibaren Doğu Filolojisi Bölümünde kütüphaneci olarak çalışmış ve 1975 yılında Genel Edebiyat, Sahne Sanatları ve Kütüphanecilik Bölümünde asistan olarak görev almıştır. Üniversitede farklı dereceler kazanmış ve 2005 yılında emekli olduktan sonra kendisine fahri “profesör” unvanı verilmiştir.

2015 yılında “Zehra TV” tarafından Lamija Hadžiosmanović ile yapılan Ključna riječ (Ključna riyeç) adlı röportajda kendisinin kariyeri ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır. Hadžiosmanović, özellikle kütüphane çalışmaları ve Bosna Hersek'teki kütüphaneler üzerine yaptığı araştırmalarla tanınmaktadır. Akademik kariyeri boyunca alana önemli katkılarda bulunmuş ve emekli olduktan sonra da üniversite tarafından fahri “profesör” olarak onurlandırılmıştır. Osmanlı dönemine ait eserlerden çağdaş yazarların çalışmalarına kadar birçok eserin Türkçeden tercümesiyle uğraşmıştır. Bu çalışmalar Türk kültürünü ve edebiyatını Bosna Hersek'te daha geniş kitlelere tanıtmak için önemlidir. Şiir antolojilerinin editörlüğünü yapmış; “Svjetlost Yayın Konseyi” üyeliği, Saraybosna Felsefe Fakültesi Yönetim Kurulu Başkanlığı, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi kurul üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Hadžiosmanović, bilim alanındaki başarıları nedeniyle çeşitli ödüller kazanmıştır, bu da onun bilim dünyasındaki saygınlığını yansıtmaktadır. Bosna Bilim ve Sanat Akademisi üyeliği onun bilimsel katkılarını onurlandıran örneklerdendir.

Bibliyografisinde yer alan eserlerden bazıları şunlardır:

- **“Dva deftera iz Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića”**, ANU-BiH, Sarajevo, 1973. Skender-beg Crnojević dönemindeki Karadağ'dan iki defteri inceleyen bir çalışmadır.
- **“Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave 1878–1918”**, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1979. Bu kitap 1878-1918 yılları arasında Bosna Hersek'teki kütüphaneleri inceleyen bir çalışmadır.
- **“Biser-književnohistorijska monografija i bibliografija”**, Emina Memija ile birlikte, Narodna i univerzitetska biblioteka BiH, Sarajevo, 1998.
- **“Bosanski kuhar”**, Sarajevo, 2007. Bu kitap, Bosna mutfağına odaklanan bir çalışmadır ve yemek tariflerini içerir.
- **“Bibliografija Prve muslimanske nakladne knjižare i štamparije (Muhameda Bekira Kalajdžića)”**, Udruženje ilmije u SRBiH, Sarajevo, 1967. Bu eser, ilk Müslüman yayinevi ve matbaasının bibliyografik bir çalışmasıdır.

Bu eserler Hadžiosmanović'in kütüphanecilik, edebiyat tarihi ve kültürel çalışmalar alanında yaptığı araştırmaların bir yansımasıdır ve kendisinin Bosna Hersek'teki

edebiyat ve kültür alanlarına önemli katkılarda bulunduğunu göstermektedir.

Aldığı bazı önemli ödül ve unvanlar şunlardır:

- Bilim alanındaki üstün katkılarından dolayı 1988 yılında “Altın Broş” ile ödüllendirilmiştir. Bu ödül, onun bilimsel başarılarının tanınmasını temsil etmektedir.
- 2007 yılında kendisine SDA (Stranka demokratske akcije-Demokratik Eylem Partisi) tarafından ödül verilmiştir.
- Eğitim ve bilim alanındaki başarıları nedeniyle 2010 yılında “Gümüş Plaket” almıştır.
- Hadžiosmanović, “Hasan Kaimi Yaşam Boyu Başarı” ödülüne layık görülmüştür. Bu ödül uzun yıllar süren kariyerinin ve katkılarının bir onurudur.
- Hadžiosmanović, hem bilim hem de kültür alanlarında yaptığı katkılarla tanınan ve ödüllendirilen bir akademisyendir. Bosna Hersek’teki edebiyat, kültür ve eğitim alanlarında önemli bir etki yaratmıştır.

3.6. Prof. Dr. Ekrem Čaušević

Bosna Hersekli bir Türkolog ve akademisyen olarak tanınan Čaušević’in, Türk dili ve kültürü alanındaki çalışmaları büyük bir etki yaratmıştır. 1952 yılında Bosna Hersek’in Bihaç şehrine bağlı Brekovitsa’da doğmuştur. Saraybosna Üniversitesi Ortadoğu Dilleri Bölümünden (Arapça, Türkçe ve Farsça) 1974 yılında mezun olmuştur. Aynı üniversitede yüksek lisans (1982) ve doktora (1986) tezlerini savunmuştur. Kariyeri boyunca çeşitli Türkoloji araştırma merkezlerinde (İstanbul Üniversitesi, 1978-1979; Ankara Üniversitesi, 1986) çalışmış; Viyana, Budapeşte ve Sofya gibi farklı şehirlerde bilimsel çalışmalar yapmıştır. 1992-1993 ve 2000-2001 eğitim-öğretim yıllarında Almanya’da bulunan Göttingen Üniversitesinde konuk araştırmacı olarak bulunmuş ve bu süreçte Alexander Von Humboldt Vakfının bursundan faydalanmıştır (Abadžić Navaey ve Čatović, 2018, s. 2).

Čaušević, 1984-1992 yılları arasında Saraybosna Üniversitesi Ortadoğu Dilleri Bölümü ve Türkoloji Kürsüsü başkanlığını yürütmüştür. Bu dönemde öğrencilere Türk Dili ve Kültürü üzerine eğitim vermiş, aynı zamanda akademik çalışmalarına devam etmiştir.

Prof. Dr. Ekrem Čaušević, Türkoloji alanındaki çalışmaları ve uluslararası araştırmalarıyla tanınmış bir bilim insanıdır. Kendisinin Türk kültürüne ve diline olan katkıları büyük bir takdir görmüştür. Bosna Savaşı sırasında Almanya’da bilimsel araştırmalar yapmış, Alexander Von Humboldt Vakfı tarafından verilen bursun süresi sona erdikten sonra Hırvatistan’daki Zagreb Üniversitesine Türkoloji Kürsüsü kurulması amacıyla Prof. Dr. Nenad Maočanin tarafından 1994 yılında davet edilmiştir. Čaušević kurulduğu günden itibaren görev yapmaya devam ettiği kürsüde birkaç defa bölüm başkanlığı da yapmıştır. Zagreb’deki yoğun çalışmalarına rağmen Čaušević, Saraybosna’daki Türkoloji Kürsüsü ile de bağını koparmamış, 1995 yılından itibaren Saraybosna Türkoloji Kürsüsünde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmıştır (Abadžić Navaey ve Čatović, 2018, s. 2).

Prof. Dr. Ekrem Čaušević'in Türkoloji alanındaki çalışmaları ve bu alandaki kürsü kurma girişimleri hem Hırvatistan hem de Bosna Hersek'te Türkoloji eğitimine ve araştırmalarına büyük katkılarda bulunmuştur. Čaušević Türkoloji alanında yaptığı çalışmalar ve yayınları ile büyük saygı ve ilgi görmüş bir bilim insanıdır. Türk dili ve kültürüne geniş bir ilgi göstermiş ve bu alanlarda çeşitli konular üzerine çalışmıştır. Özellikle Türkçenin grameri, Türkçe-Hırvatça karşılaştırmalı incelemeler, Osmanlı dönemi Bosna-Hersek'te Latin alfabesiyle yazılmış Türkçe metinler ve Osmanlı dönemi Bosna Hersek kültür tarihi (18-19. yy.) gibi konulara odaklanmıştır.

Prof. Dr. Čaušević'in uluslararası hakemli dergilerde yayımladığı 120'den fazla bilimsel makale, Türkoloji dünyasında büyük yankılar uyandırmıştır. "Çağdaş Türk Dili Grameri" adlı kitabı, Avrupa'da yayımlanan en iyi Türkçe dil bilgisi kitaplarından biri olarak kabul edilmiştir. "Türkoloji Okuma Metinleri" adlı üniversite ders kitabının yazarıdır. Uzun yıllar süren bir çalışmanın sonucu olarak büyük bir Hırvatça-Türkçe Sözlük hazırlamıştır. Bu sözlük projesi, Türkçe öğrenmek veya dili incelemek isteyenler için önemli bir kaynaktır.

Čaušević, Osmanlı dönemi Bosna Hersek kültür tarihine odaklanan çalışmalar yapmış ve bu dönemdeki Türkçe metinlerin özelliklerini incelemiştir. "The Turkish Language in Ottoman Bosnia" adlı kitap, 19. yüzyıl Osmanlı dönemi Bosna'sında Türkçenin varlığı ile ilgili araştırmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kitap, Osmanlı döneminde Bosna'da gelişen Türkçenin özelliklerini incelemektedir. Hırvat yazar Matija Majuranić'in "Bosna'ya Bir Bakış yahut Bir Hırvat Vatandaşının 1839-40 Yılları Arasında o Eyalette Kısa Bir Yolculuğu" başlıklı eserini Prof. Dr. Tatjana Paić-Vukić ile birlikte Türkçeye çevirmiştir. Bu eser, Avrupalı bir seyyahın Osmanlı dönemi Bosna'sı hakkındaki görüşlerini ve izlenimlerini içermektedir. Kendisinin Türkçe söz dizimi üzerine yazdığı "Türkçede Yapı, Söz Dizimi ve Anlam Bilimi Bakımından Çekimsiz Fiiller" adlı kitabı mevcuttur (Abadžić Navaey ve Čatović, 2018, s. 3).

Türkoloji alanındaki çalışma ve katkıları, Türk dili ve kültürüne dair daha derin bir anlayışın gelişmesine katkıda bulunmuş ve akademik çevrelerde büyük saygı görmüştür. Türkoloji alanındaki bilimsel çalışmalarının yanı sıra tarihî ve edebî eserlerin çevirisinde de büyük başarılar elde etmiş bir çevirmen olarak bilinmektedir. Osmanlıcadan Hırvatçaya "Temeşvarlı Osman Ağa'nın Otobiyografisi" adlı eseri çevirmiştir. Bu eser, Hırvatistan'ın yeniçağ tarih araştırmalarında önemli bir kaynak niteliğindedir.

Prof. Dr. Čaušević, Nobel ödüllü Türk yazar Orhan Pamuk'un romanlarının Hırvatça çevirilerini yapmıştır. Bu çevirilerle Orhan Pamuk'un eserleri Hırvat okurları arasında büyük ilgi uyandırmış ve çağdaş Türk edebiyatına olan ilgiyi artırmıştır. 2004 yılında, Prof. Dr. Marta Andrić ile beraber, çevirdiği "Benim Adım Kırmızı" adlı roman yıllarca Hırvatistan ve çevresinde en çok okunan kitap olmuştur. 2006 yılında Orhan Pamuk'un "İstanbul: Hatıralar ve Şehir" adlı kitabının çevirisiyle en iyi çeviri ödülü olan Kiklop'a layık görülmüştür. Ayrıca Hırvatistan Edebî Çeviri Kurumu üyesi olmuştur. 2009 yılında Orhan Pamuk'un "Masumiyet Müzesi" adlı eserini Prof. Dr. Kerima Filan ile birlikte, 2010 yılında "Kara Kitap" adlı eseri Jana

Bušić ve Dražen Babić ile birlikte çevirmiştir (Abadžić Navaey ve Čatović, 2018, s. 4).

Çevirileri ve öğrencilerine olan katkılarıyla Prof. Dr. Čaušević, Türk edebiyatının Hırvatistan ve çevresinde daha fazla tanınmasına ve ilgi görmesine yardım etmiş; çalışmaları ve çevirileriyle edebiyat dünyasına değerli katkılarda bulunmuştur.

3.7. Prof. Dr. Fehim Nametak

6 Mart 1943 tarihinde Saraybosna’da doğmuştur. Boşnak Türkolog, çevirmen ve akademisyen olarak bilinir. Boşnak edebiyatı ile Türk edebiyatının karşılaştırılması ve ilişkileri konusunda önemli çalışmalar yapmıştır. Alija Nametak isimli Bosna Hersek tarihçisi ve yazarının oğludur. Lise eğitimini Fransızca, Arapça, Latince ve Türkçe dersleri alarak tamamlamıştır. Saraybosna Üniversitesi Filoloji Fakültesinden 1966 yılında mezun olduktan sonra Saraybosna Şarkiyat Enstitüsünde çalışmalarına devam etmiştir. Aynı enstitüde 1994-1998 yılları arasında başkanlık görevini üstlenmiştir. Boşnak şairi Hasan Kaimi’nin eserleri üzerine Osmanlı Türkçesiyle çalışmış ve bu alanda önemli katkılarda bulunmuştur. “Balkanlarda Yaşayan Tarih” adlı röportajda Prof. Dr. Fehim Nametak’ın hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir.

Nametak, 1973 yılında Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesinde “Reşad Nuri Güntekin’in İlk Romanlarında Türk Toplumu” başlıklı teziyle yüksek lisans derecesini almış, 1979’da aynı üniversitede “Fazıl Paşa’nın Ziya Paşa’nın Zafername’sine Yazdığı Reddiye” başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Ayrıca Şarkiyat Enstitüsündeki çalışmalarının yanı sıra 1984-1990 yılları arasında Üsküp Üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak Türkçe dersleri vermiş, 1988’de Zürih’teki Boşnak Enstitüsünde çalışmalar gerçekleştirmiştir.

1991 yılında Saraybosna Üniversitesi Filoloji Fakültesinde modern Türk Edebiyatı dersleri verilmeye başlandığında, Prof. Dr. Fehim Nametak da dersler vermiştir. Çalışmaları, 2014 yılında Türkiye Cumhuriyeti Liyakat Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Prof. Dr. Fehim Nametak’ın eserlerinden bazıları şunlardır:

- **“Historija turske književnosti.”** Bu kitap, Türk edebiyatının tarihini ele alır ve bu alandaki gelişmeleri inceler. Türk edebiyatının geçmişten günümüze uzanan gelişimini ele alarak okuyuculara geniş bir perspektif sunar.
- **“Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti.”** Bu kitap, divan edebiyatı ve tasavvuf edebiyatıyla ilgili terimleri açıklar.
- **“Hasan Kafiya Pruščak.”** Bu eser, Boşnak yazar ve sosyal bilimcisi Hasan Kafi’nin hayatı ve eserlerine odaklanır.
- **“Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost.”** Boşnak edebiyatı üzerine eleştirel incelemeleri içerir. Özellikle eski Boşnak edebiyatına odaklanır.

Nametak'ın eser ve çalışmaları, Türk edebiyatı, divan edebiyatı ve Boşnak edebiyatıyla ilgilenen okuyucular ve araştırmacılar için önemli kaynaklardır. Onun Türkiye'nin uluslararası alanda tanıtılması ve Türk kültürünün Bosna ile yakınlaştırılmasına katkı sağlayan bilimsel çalışmaları ve çabaları takdir edilmiş ve bu nedenle kendisi "Türkiye Cumhuriyeti Liyakat Nişanı"na layık görülmüştür. Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül, Prof. Dr. Fehim Nametak'ın çalışmalarını ve iki kültürü birbirine yaklaştırma çabalarını takdir etmiş ve "Liyakat Nişanı" verilmesinin nedenini bu çabalar olarak açıklamıştır. Bu ödül, Nametak'ın Bosna'da Türk dili ve kültürünün tanıtılmasına ve korunmasına yaptığı önemli katkıları onurlandırmaktadır.

Babasının yönlendirmesiyle Türk Dili ve Edebiyatı üzerine araştırmalar yapmış ve Osmanlı dönemine ait yazılı kaynakları incelemiştir.

3.8. Prof. Dr. Kerima Filan

Prof. Dr. Kerima Filan, Saraybosna Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünde profesördür. 1977-1981 yılların arasında Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölümünde Türkçe, Arapça ve Farsça okuduktan sonra lisans derecesini almıştır. 1984-1990 yılları arasında Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi Dil Biliminde yüksek lisans yapmıştır. 1995-1999 yılları arasında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde doktora çalışmasını tamamlamıştır.

Filan, 1983 Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Burslusu olarak bir ay süresince Türkçe öğretmenlerine yönelik düzenlenen seminere katılarak öğretim becerilerini geliştirmiş, 1986 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki derslere katılarak dil ve edebiyat alanındaki bilgi birikimini artırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin uluslararası bilimsel-tekni ve kültürel-egitim iş birliği programına burslu olarak katılmıştır. Prof. Dr. Kerima Filan, 1990 yılında Ankara Üniversitesi TÖMER burslusu olarak da Ankara'da bulunmuştur. Aynı zamanda Ankara'daki Hacettepe ve Bilkent Üniversitelerinin kütüphanelerinde gerçekleştirdiği araştırmalarla akademik bilgi düzeyini artırmıştır.

1993-1995 yılları arasında Ankara'daki Bosna Hersek Büyükelçiliğinde çevirmen ve sekreter olarak çalışmış; diplomatik toplantılarda, basın toplantılarında halka açık konferanslarda ve konuşmalarda tercümanlık yapmıştır. 1995-1999 yılları arasında TRT, Türkiye'nin Sesi Radyosu çevirmen ve radyo programı sunucusu görev yapmıştır. 2000 yılında Federal Adalet Bakanlığında Türkçe yeminli tercüman olarak çalışan Filan, Türkçeden Boşnakçaya ve Boşnakçadan Türkçeye yazılı ve sözlü tercüme yapmıştır. 1995-1996 yılları arasında Türk Dil Kurumunun Türk dilinin tarihi ve sözlüğü projesi üzerinde çalışmıştır.

Prof. Dr. Kerima Filan'a verilen ödüller şu şekildedir:

- 1981 yılında Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesinde 1950-1980 yılları arasındaki en başarılı lisans çalışması ödülünü almıştır.

- Aynı yıl yürüttüğü başarılı çalışmaları nedeniyle Saraybosna Üniversitesi tarafından “Hasan Kikić Altın Rozet ve Plaket Ödülü”nü almıştır.
- 2004 yılında Türk Dili ve Edebiyatı çalışmalarına katkılarından dolayı “Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu (KIBATEK) Tanınma Ödülü”nü almıştır.
- 2005 yılında Türk yazar Ferit Edgü’nün “Hakkâri’de bir Mevsim” adlı romanının Boşnakçaya çevirisi nedeniyle kendisine Bosna Hersek Federal Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından “Yayın Ödülü” verilmiştir.
- 2015 yılında Ankara İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi iş birliğiyle Saraybosna Felsefe Fakültesinde düzenlenen 10. Uluslararası Türk Dili Sempozyumunda “Türk Dili Çalışmalarına Katkı Ödülü” almıştır.
- Prof. Dr. Kerima Filan, Bosna Hersek-Türkiye arasındaki iş birliğine katkı verdiği için 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı ödülüne layık görülmüştür.

Türkoloji çalışmaları; Boşnakça-Türkçe çeviriler ve diğer metinlerin tercümesi gibi alanlarda araştırmacıların katkılarıyla zenginleşmektedir. Akademik ve araştırma çalışmalarının yanı sıra kariyerinin önemli bir kısmını Türkçe metinlerin Boşnakçaya çevirisi ve edebiyat tercümelerine adanmıştır.

Yazma tutkusu ve çalışmalarındaki azim, kültürel mirasın korunmasına ve tanıtılmasına önemli bir katkıdır. Türkçeden Boşnakçaya yaptığı tercüme de kültürel köprülerin kurulmasına yardımcı olurken Türk Edebiyatını Boşnak okurlarıyla buluşturmaktadır. Edebiyat ve dil konularında yapılan bu çalışmalar, kültürel değişim ve anlayışın derinleşmesine katkıda bulunmaktadır. Filan ayrıca birçok bilimsel eser, araştırma ve kitap yazmıştır. En bilinen kitaplarından bazıları şunlardır:

- Bosna i Hercegovina u spisima Ahmeda Dževdet-paše. Connectum, Sarajevo 2017.
- O turskom jeziku u Bosni: Studija. Connectum, Sarajevo 2017.
- Sarajevo u Bašeskijsko doba: Jezik kao stvarnost. Connectum, Sarajevo 2014.
- XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa’nın Mecmuası. Connectum, Sarajevo, 2011.

Türkçeden Boşnakçaya çevirdiği kitaplardan bazıları şunlardır:

- Hakkâri’de Bir Mevsim,
- Teferiç ve Diğer Öyküler,
- Antologija Turske Priče,
- Masumiyet Müzesi (Prof. Dr. Ekrem Čaušević ile birlikte).

3.9. Prof. Dr. Amina Šiljak Jesenković

Prof. Dr. Amina Šiljak Jesenković, Kasım 1965 tarihinde Saraybosna’da doğdu. “Sarayova’da Bir Türkolog Dr. Amina Šiljak Jesenković” adlı söyleşiden babasının-

dan kitap sevgisini, bilim ve bilgiye saygıyı, idealizmi ve romantizmi miras aldığı öğrenilmektedir. Ayrıca, söyleşide annesinden de sarsılmaz inanç, tereddütsüz Allah sevgisi ve özgüven özelliklerini kazandığı söylenmektedir. İlk ve orta öğrenimini Saraybosna’da tamamladıktan sonra Ocak 1989’da Saraybosna Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölümünden mezun olmuştur. Mezun olduğu bölüm ile Türkçe ve Boşnakça deyimsel materyalleri anlamsal, dil bilimsel, sosyo-dil bilimsel ve söz dizimsel yönleriyle karşılaştırmalı olarak araştırdığı teziyle 2003 yılında aldığı yüksek lisans derecesi kendisinin edebiyat ve dil bilimi konularında ne kadar yetenekli olduğunu göstermektedir. Šiljak Jesenković yüksek lisans tezini daha sonra aynı isimle kitaplaştırmış, eseri dil bilim alanında en iyi eser ödülüne layık görülmüştür.

Doktora tezi olan “Osmanlı Dönemi Boşnak Divan Edebiyatı” üzerine çalışması, Šiljak Jesenković’in bu alandaki literatüre önemli katkılarda bulunmaya devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, kendisi dil bilgisi araştırmalarına odaklanarak Boşnakçanın dil yapısını ve özelliklerini anlamamıza yardımcı olmuştur. En bilinen kitaplarından bazıları şunlardır:

- Re/Konstrukcija priče o Lj/ljubavi (Fabule i izbor stihova iz mesnevijske prijevodu na bosanski jezik).
- Yekten Yürekten, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020.
- Uvod u historiju i teoriju poetske forme mesnevijske na turskom jeziku, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XLIX, Sarajevo 2017.
- Medžmua – izbor iz turske poezije (tercüme), Vlastita naklada, Sarajevo 2017.
- Emin Daire’nin Sivri Köşerleri, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017.
- Odrazi ljubavnih mesnevijske u stihovima bošnjačkih divanskih pjesnika, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XLV, Sarajevo 2016.

1990 yılından 2014 yılına kadar Saraybosna’daki Doğu Enstitüsünde çeşitli mesleki pozisyonlarda çalışmıştır. Šiljak Jesenković, hem Bosna Hersek içinde hem de yurt dışında birçok uluslararası kongre, sempozyum, uzman toplantısı ve konferansa katılmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı alanında çeşitli bilimsel ve mesleki dergilerde makaleler yayınlamış, çeşitli bilimsel ve mesleki toplantılarda sunumlar gerçekleştirmiştir.

Uzun bir süredir Türk Edebiyatı alanında çalışmalar yapmaktadır. Klasik öncesi, klasik ve modern edebiyat konularında edebî çeviriler yapmaktadır. Ayrıca, edebiyat ve kültür alanında çeviri kitaplarının yanı sıra çok sayıda makalesi ve çeviri çalışmaları bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin çeşitli dergilerinde bilimsel ve mesleki çalışmalarını yayınlamaktadır.

2017 yılında, Türkçe eleştirel deneme seçmelerinden oluşan bir kitap ve 13. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar Türk şiirinin çevirilerini içeren bir kitap yayınlamıştır. Ayrıca, birçok bilimsel ve profesyonel derginin yayın kurulu üyesi olmuş, “Saraybosna Üniversitesi Doğu Enstitüsünün Doğu Filolojisine Katkılar” dergisinin genel yayın yönetmenliğini yapmıştır.

Dil bilgisi, deyim bilgisi ve diğer dil konuları üzerinde çalışması Boşnakça ve diğer dillerde daha fazla içerik çevirmesine, yazmasına ve incelemesine olanak sağlayabilmektedir.

İki büyük aşkı, Dil ve Divan Edebiyatı, oldukça önemli ve zengin alanlardır. Mesnevi tarihçesi, Osmanlı Mesnevi Hikâyeleri ve Mevlid metni gibi çalışmalar, bu eserlerin korunması ve daha geniş bir kitleye tanıtılması açısından önemlidir. Ayrıca, Hersekli Arif Hikmet'in eserleri üzerinde çalışma ve çeviriler yapması da bu tür önemli eserlerin daha fazla tanınmasına katkıda bulunmaktadır.

Dil bilgisi, leksikoloji ve nesirle ilgili çalışmaları da dikkate değerdir. Bu konuları inceleyerek dilin gelişimine ve literatürün zenginleşmesine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bosna Hersek'te Türkoloji alanında yapılan araştırmalar oldukça önemlidir. Bu çalışmalar, iki ülke arasında köprü görevi görmekte ve uzun yıllardır devam etmektedir. Bosna Hersekli araştırmacılar, Türkçe öğretimi ve Türk dili ile ilgili bölümlerin üniversitelerde kurulması gibi alanlarda tarih boyunca etkin rol oynamıştır. Bosna Hersek'teki Türkoloji araştırmalarının, ülkenin kültürel ve tarihsel bağlarını güçlendirmek adına büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında Bosna Hersek'te Türkoloji alanında dokuz bilim adamına yer verilmiştir. Bu bilim adamları, Türk Dili ve Edebiyatı üzerine yaptıkları çalışmalarla Bosna Hersek'te Türk kültürünün ve dilinin anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır. Özellikle dil, edebiyat, çeviri ve kültürel araştırmalar alanında uzmanlaşmışlardır.

Bu bilim adamları, dilden edebiyata ve popüler eserlerin tercümesine kadar geniş bir yelpazede çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarlarıyla Türkoloji'nin gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlar ve Bosna Hersek'te Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin öğrenci sayısının artmasına öncülük etmişlerdir. Ayrıca, Türkçeden Boşnakçaya çevrilen eserler ve Osmanlı Türkçesinden çevrilen yazmaların Boşnakçaya çevrilmesi, Türk kültürü, tarihi ve geleneğine erişimi artırarak Türkiye ve Bosna Hersek arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir.

Bu bilim adamlarının mentörlük çalışmaları ve tecrübeleri, gelecek nesiller üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Türkoloji'nin Balkanlar'daki gelişimine önemli katkılar sağlayarak Türk Dili ve Edebiyatının Bosna Hersek'teki yaygınlığını ve önemini artırmışlardır.

Çalışmalarıyla genç bilim adamlarına da ilham olmuş ve onların da Türkoloji alanında önemli çalışmalar yapmalarına katkı sağlamıştır. Genç bilim adamları, bu büyüklerinden aldıkları mirası ileriye taşıyarak Türk Dili ve Edebiyatının Bosna Hersek'teki gelişimine katkıda bulunmaya devam edeceklerdir. Bu şekilde Türkoloji alanında yapılan çalışmaların sürekliliği ve gelişimi sağlanacaktır.

Kaynaklar

- Abadžić Navaey, A. & Čatović A. (2018). Türkolojiye Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Ekrem Čaušević. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 1-5.
- Čaušević, E. (2014). *The Turkish Language in Ottoman Bosnia*. İstanbul: The Isis Press.
- Emiroğlu, Ö. (2020). *Avrupa'da Türkoloji*. Ankara: Akçağ.
- Eren, İ. (1974). Fehim Bayraktareviç (14. XI. 1989-22.II.1970). Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, (2-3), 181-216.
- Eyice, S. (1992). Bayraktareviç Fehim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 5, s. 256-257.
- Kerima, F. (2017). *O turskom jeziku u Bosni: Studija*. Sarajevo: Connectum.
- Ljubović, A. (1996). Filipoviç Nedim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 13, s. 88-89.
- Sever, M. (2017). Sarayova'da Bir Türkolog: Dr. Amina Siljak Jesenkovic. Web: <https://www.bosnahersek.ba/sarayovada-bir-turkolog-dr-amina-siljak-jesenkovic/> adresinden 30.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Solak, E. (2011). Bosna-Hersek'te Türkçe ve Türk Dili Eğitimi ile İlgili Çalışmalar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi SBE Dergisi*, 2(2), 165-174.
- Šamić, J. (1973). *La Divan de Kaimi (Kaimijin Divan-život i djelo bosnaskog pjesnika iz XVII stoljeća)*. Sarajevo: Svjetlost.
- Šiljak Jesenkovic, A. (2016). *Odrzi ljubavnih mesnevija u stihovima bošnjačkih divanskih pjesnika*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XLV.
- Utku, M. (2014). Amina Şilyak Jesenkoviç ile Boşnak Edebiyatı Üzerine. *Sabah Ülkesi*, (38), 72-77.

Elektronik Kaynaklar

- Lamija Hadžiosmanović, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=e-rgKwzSDhQ> adresinden 30.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Univerzitet u Sarajevu: Odsjek za Filologiju, Web: <https://ff.unsa.ba/index.php/bs/o-odsjeku-orijentalna-filologija>, adresinden 30.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- P.E.N. Centar Bosne i Hercegovine. Web: <https://web.archive.org/web/20120427174812/http://www.penbih.ba/kojeko/samic.htm>, adresinden 30.01.2024 tarihinde alınmıştır.

BALKAN DİLLERİNDEN SIRPÇADA YAŞAYAN TÜRKÇE BİR KELİME: BUNAR

Serdar ÖZDEMİR¹

Özet

Dil, tarihsel ve kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak sürekli evrilip gelişen canlı bir varlıktır. Bu gelişimde şüphesiz ki diller arasındaki kelime ödünçlemesi büyük rol oynar. Tıpkı dünyadaki muhtelif dillerde görüldüğü gibi Türkçe ve Sırpça da yüzyıllar boyunca karşılıklı kelime alışverişi ile zenginleşmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasını fethetmesi Türkçeden Sırpçaya doğru gerçekleşen kelime akışını oldukça hızlandırmış, ayrıca bölgelerin birbirlerine olan coğrafi yakınlığı, kültürel etkileşim ve ticaret de bu etkileşimde zaman içerisinde büyük rol oynamıştır. Tüm bu faktörlerin neticesinde de örneğin, “Kafa” (kahve), “Şeğer” (şeker), “Džep” (cep), “Papuče” (pabuç), “Boza” (boza), “Mantija” (mantı) gibi kelimeler Türkçeden Sırpçaya geçmiştir. Türkçe üzerinden Sırpçaya ve diğer Balkan dillerine geçen kelime sayısının 9 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Türkçe üzerinden Sırpçaya geçen tüm bu kelimeler içerisinde “bunar” (pınar) kelimesine ise özel bir parantez açmak gerekir. Kelime, Kaşgarlı Mahmud'un vermiş olduğu bilgiye göre Oğuz Türkçesine ait olup Oğuz Türkçesinin tarihsel süreç içerisindeki devirlerinde Türkçenin arkaik kelimelerinden biri olan ve “kaynak, pınar, çeşme vb.” anlamları içeren “bulak” ile beraber kullanılmış ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu sahasında “bunar” şekliyle Sırpçaya geçmiştir. Bu bilgiler ışığında hazırlanan çalışmada Türkçeden Sırpçaya geçen ve pek çoğu Arapça ya da Farsça menşeli olan kelimenin aksine Oğuz Türkçesi içerisinde vücut bulan “bunar” kelimesi detaylı bir şekilde incelenecek ve kelimenin Eski Türkçeden günümüze kadar olan dönüşümü tanıklarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Sırpça, Oğuz Türkçesi, kelime ödünçlemesi.

¹ Öğr. Gör. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, serdar.ozdemir@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1113-2223.

A TURKISH WORD THAT LIVES IN SERBIAN, ONE OF THE BALKAN LANGUAGES: BUNAR

Abstract

Language, as a constantly evolving and living entity, is a result of historical and cultural interactions. In this evolution, undoubtedly, borrowing of words between languages plays a significant role, just as it is seen in various languages around the world. Turkish and Serbian, over centuries, have enriched each other through mutual word exchange. The conquest of the Balkan region by the Ottoman Empire, in particular, accelerated the flow of words from Turkish to Serbian, and the geographical proximity, cultural interactions, and trade between these regions have also played a significant role in this linguistic exchange over time. As a result of all these factors, words like “Kafa” (coffee), “Šećer” (sugar), “Džep” (pocket), “Papuče” (slippers), “Boza” (boza), “Mantija” (mantı), and others have passed from Turkish to Serbian. It is estimated that around 9,000 words have been borrowed from Turkish to Serbian and other Balkan languages. Among all these words borrowed from Turkish to Serbian, it is worth noting the word “bunar” (spring or fountain). According to the information provided by Kaşgarlı Mahmud, this word belongs to the Oghuz Turkic language and has been used in various historical periods of the Oghuz Turkic language alongside the archaic word “bulağ” which means “source, spring, or fountain,” especially within the Ottoman Empire, where it has passed into Serbian as “bunar.” In light of this information, our study will comprehensively examine the word “bunar,” which, unlike many borrowed words from Arabic or Persian, has its roots in the Oghuz Turkic language. The transformation of this word from Old Turkic to the present day will be explored with the help of historical witnesses.

Keywords: Turkish, Serbian, Oghuz Turkic, word borrowing.

1. Giriş

Tarihsel ve kültürel etkileşimler sonucunda sürekli olarak evrim geçiren diller, diğer dillerden kelime olarak zenginleşir. Bu, dillerin dinamik doğasının bir sonucudur. Ergin'in (2013, s.1) de belirttiği üzere dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan canlı bir varlıktır. Dilin canlı bir varlık ve bunun neticesinde sosyal bir kurum olma vasfı aynı zamanda kaçınılmaz bir değişim ve gelişimi de beraberinde getirir. Bu değişim ve gelişim her ne kadar dilin kendi iç dinamikleri etrafında şekillense de farklı dillerden yapılan kelime ödünçlemeleri bu alana hatırı sayılır derecede katkıda bulunur. Şüphesiz tarih boyunca aralarındaki kültürel ve siyasi etkileşimin bir ürünü olarak Türkçe ve Sırpça münasebetinde de yüklü bir kelime akışı görülmektedir. Bu akışın ana unsurlarından belki de en mühimi elbette ki Balkanlarda Osmanlı egemenliğinin artmaya başladığı 15. yüzyıldan 1878 Berlin Kongresine kadar geçen süreç içerisinde Sırbistan coğrafyasının Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmasıdır. Bu uzun hâkimiyet süreci özellikle Türkçeden Sırpçaya doğru kelime ödünçleme akışını hızlandırmıştır. Bunun yanı sıra Türk ve Sırp topraklarının birbirlerine olan coğrafi yakınlığı, yüzyıllar boyunca ortak bir imparatorluk çatısı altında yaşamış olmanın getirdiği kültürel geçişler ve ticari etkileşim de bu husustaki diğer önemli faktörlerdir. Günümüzde Sırbistan coğrafyasına ziyarette bulunan yahut orada bir süre yaşayan kişilerin günlük dilde sıklıkla karşılaştığı *Kafa* (kahve), *Šećer* (şeker), *Džep* (Cep), *Papuče* (Pabuç), *Boza* (Boza), *Mantija* (Manti) gibi pek çok sözcük vardır.

Şüphesiz bu örnekler, Türkçeden Sırpçaya geçen kelimelerden sadece birkaçıdır. İki dil arasındaki yukarıda bahsi geçen münasebetler nedeniyle çok daha fazla sayıda benzer kelime bulunmaktadır. Türkçede yer alan kelimelerin Sırpçadaki kullanımı hususunda Yalap (2016, s. 243) şu önemli bilgiyi paylaşır: “Sırpçadaki Türkçe kelimeler üzerine en kapsamlı çalışmayı Abdulah Škaljić *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* adlı çalışmasıyla yapmıştır. Yazar, bu sözlük çalışmasında Sırp-Hırvat dilinde 8742 Türkçe kelimenin varlığı tespit etmiştir (bkz. Skaljić, 1966, s. 23). Bu kelime kadrosuna Türkçe kelimelerle birlikte, Türkçe vasıtasıyla Sırpçaya geçen Arapça ve Farsça kelimeler de dâhildir.” Sırpça içerisinde yer alan Türkçe kelimelerin varlığı hususunda Đinđić (2014, s. 11) de Osmanlı Türklerinin çok yüzyıllık varlığının Sırp kültürü ve diline damgasını vurduğunu ve bir zamanlar yaklaşık 9000 civarında Türkçe kökenli sözcük bulunduran çağdaş Sırp dilinde hâlâ çok sayıda Türkçe alıntının yer aldığını, bu durumun da geçmişteki kültürel temasların yoğunluğunu gözler önüne serdiğini ifade eder. Đinđić ve Yalap'ın da belirttiği gibi tarih boyunca Türkçeden Sırpçaya kelime geçişkenliği yoğun bir biçimde gerçekleşmiş ve bunun neticesinde de iki dil arasındaki kelime ortaklığı ve Sırpçada günlük dilde yaşayan Türkçeden alıntı kelime sayısı oldukça fazlalaşmıştır.

Yalap (2016, s. 245), Türkçeden Sırpçaya geçip konuşma dilinde kullanım sıklığı yoğun olan kelimeleri şöyle sıralamaktadır: anterija (entâri), argat (ırgat), aşluk (günlük masraf, harçlık), avlija (avlu), bajat (bayat), barabar (berâber), bericet (bereket), budala (budala), bubrek (böb-rek), bunar (pınar), burek (börek), đuveč (güveç), durbin (dürbün), filjdan (fincan), jastuk (yastık), jelek (yelek), jorgovan/jorgan (yorgan), jufka (yufka), cevap (kebab), cigerica (ciğer), čakšire (çakşır, pan-

talon), čaršija (çarşı), čerpič (kerpiç), ćilit (kilit), čičak (çiçek), ćilim (kilim), ćizma (çizme), ćorba (çorba), ćufte (köfte), ćup (küp), ćuprija (köprü), djatak (yatak), đubre (çöp), dućan (dükkan), durbin (dürbün), dušek (döşek), duvan (duhan), džaba (çaba), džezve (cezve), džin (cin), džumbuš (cümbüş), kajiš (kayış, kemer), kaldırma (kaldırım), kanara (kasap), kara (kara), kašika (kaşık), komšija (komşu), konak (konak), krija (kira), kutija (kutu), lampa (lamba), leće (leke), makaze (makas), mantija (mantı), maraz (zarar), meg-dan (meydan), mendilj (mendil), merdevina (merdiven), mirija (vergi), namćor (nankör), nana (nane), pamuk (pamuk), pasulj (fasulye), patik (spor ayakkabısı), penđer (pencere), rakija (raki), ršum (hışım), saksija (saksı), sarma (lahana sarması), sat (saat), sutliaš (sütlaç), talićan (talihli), tapija (tapu), taze (taze), tepsija (tepsi), testija (testi), torba (bayan çantası), tulumba (tulumba tatlısı), turšija (turşu), verman (ferman), viranija (virâne), vistan (fistan), zanat (sanat), zafran (safran), zurla (zurna).

Bu sözcükler içerisinde *bunar* (pınar) sözcüğüne ayrı bir yer ayırmak gerekir. Yukarıda örneklenen pek çok sözcük Arapça ve Farsça kökenli olup Türkçe üzerinden Sırpçaya geçmişken *bunar* sözcüğü ise kuvvetle ihtimaldir ki Türkçe menşeli bir kelimedir. Sözcük, Kaşgarlı Mahmud'un tespiti ile Oğuz Türkçesine ait bir kelime olup Oğuzcanın her devrinde varlığını sürdürmüş ve nihayetinde imparatorluk sahası üzerinden *bunar* şekli ile Sırpça ve diğer Balkan dillerine geçmiştir. Sözcüğün bir diğer dikkat çeken tarafı ise Türkçenin arkaik kelimelerinden birisi olan ve "pınar, kaynak" manasını veren *bulağ* sözcüğü ile birlikte kullanımındadır. *Bulağ* sözcüğü eski ve yeni pek çok Türk diyalektinde yaygın bir biçimde kullanılırken Oğuz Türkçesi ekseriyetle *mıñar* > *bıñar* > *pınar* kullanımı tarafında kalmış, *bulağ* sözcüğü ise daha çok ağızlarda kendisine yer bulmuştur. Osmanlı sahası üzerinden Balkan dillerine ise *bulağ* değil, "pınar, kaynak, çeşme, menba" manaları ile *bunar* sözcüğü geçmiştir. Sırpça ve diğer Balkan dillerinde "bunar"ın yanı sıra bu manada kullanılan bir diğer kelime de çeşma (çeşme) sözcüğüdür. Fakat az önce de belirtildiği üzere bu kelime aslı olarak Farsça olup Türkçe üzerinden Balkan dillerinde kendisine yer bulmuştur. Günümüz güncel Sırpça sözlüklerinde ise *bunar* ve çeşma kelimelerinden ziyade bu anlam daha çok *fontana* sözcüğü ile karşılanmaktadır (Tuğuz, 2016, s. 145). Verilen tüm bu bilgiler ışığında çalışmanın bundan sonraki bölümünde yukarıda önemi beyan edilen ve Oğuz Türkçesine ait bir kelime olup Osmanlı sahası üzerinden Sırpçaya geçen *bunar* kelimesi üzerine detaylı bir inceleme yapılacak ve kelimenin Eski Türkçe sahasından günümüze kadar olan dönemsel değişimi tanıklarıyla birlikte verilecektir.

2. Eski Türkçe'den Sırpçaya "Mıñar~ Bunar~Pınar" Kelimesinin Tarihsel Gelişimi

Clauson, sözcüğü su kaynağı "spring of water" manası ile verir ve sözcüğün sadece Türkçenin güney-batı kolunda yaşayan Oğuzca bir kelime olduğunu ve Oğuzcada *mıñar* şeklinde kullanıldığını ifade eder (EDPT, 351b). Räsänen de sözcüğün, Orta Türkçe döneminde, Memlük Kıpçakçasında *bıñar*; Kırım Türkçesinde *puñar*, *bıñar*; Osmanlı ve Osmanlı Kırım sahasında ise *pınar* şeklinde kullanıldığını söyler (VEWT, 384, 385). Eren de sözcüğün eski kaynaklarda *bıñar*, *bıñar* biçimlerinin kullanıldığını, kelimenin Orta Türkçede *mıñar* "su gözü" olarak geçtiğini ve Eski

Kıpçakçada *bıyar* biçimiyle kullanıldığını belirtir (ETDES, 420). Drevnetyurkskiy Slovar'da ise sözcük *mınar* şeklinde ve *klyuç, rodnik* (DTS, 646b) yani “pınar” manası ile yer alır. Karahan da < *mıyar* < **bıyar*(p-)¹ sözcüğünün tarihi sahadaki Çağatay sözlüğü Senglah'ta Rümî ve Kıpçak sözlüklerinden Tercüman'da Türkmen kaydıyla geçmesi, sözcüğün Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça bulunması ve modern sahada da Anadolu'da yaşaması nedeniyle tam bir Oğuzca sözcük sayılabileceğini ve sözcüğün ilk defa Dîvân'da tanıklandığını söyler (Karahan, 2013, s. 465).

Akartürk Karahan'ın da belirttiği gibi sözcük, ilk defa Karahanlı Türkçesi sahasında Dîvânü Lugâti't-Türk'te geçer. Kaşgarlı Mahmud eserinde *mıyar* sözcüğünün Oğuz Türkçesine ait bir kelime olduğunu ve “su gözü” manasına geldiğini söyler: *mıyar* çokra.dı... “pınar kaynadı...” (DLT, 567/ 467). Karahanlı Türkçesi Kuran Tercümesinde de sözcüğün “pınar” manası ile *mıyar* şeklinde bir kullanımı görülür: *açar mıyarlar içindä...* (TİEM 73, 194r/4).

Karahanlı Türkçesi dönem eserlerinde Oğuz Türkçesi söz varlığına ait olduğu varsayılan *mıyar* sözcüğünün yanı sıra yaygın bir şekilde “çeşme, pınar” manası ile *bulak*² şeklinde bir kullanım da yer alır: *Sözüg kim tüketür neçe sözlese/ aka tınmaz erter bulaklar ara* (KB, 6626), *täzğindürülgäy anlar üzä tolu sağrak akar bulakdın* (TİEM 73, 326v/3), *Bulak yanglığ közdin yaşım mening* (DH, 159). Bu sözcük, tarihi ve çoğu modern Türk lehçesinde umumileşmiş gibi görünmektedir³.

Harezmi-Altınorda Türkçesi sahasında da *mıyar* kelimesinden ziyade “çeşme, pınar” manasında *bulag/ bulak* kelimesi kullanılmıştır: *Bir bulak kördi, barıp ol suwğa kirdi* (KE, 176v/19), *bir bulak belgürdi* (KE, 194r/21); *ulug ol yıgaçnuş tüpindin tört bulag* (su yolu) *çıkıp tört arıg kirer* (MN, 34r/5).

Kıpçak Türkçesi sahasında da ifade ekseriyetle “kaynak, memba, pınar” manasında *bulah/ bulak* kelimesi ile karşılır (KTS, 2014: 37). Codex Cumanicus'ta kelime *bulah* şeklinde yer alır: *tiri bulah andan agar tēhri öz kēnsi alğışlar* (CC, 71a/7), *bulah* “fons” (Kuun, 1880, s. 303). Memlük Kıpçak sahası eserlerinden Baytaratü'l-Vâzıl'te sözcük “pınar” manası ile *bulav* şeklinde: *bulav öze anı izgil barça-*

1 Tekin, Zeynep Korkmaz tarafından yazılan “Gramer Terimleri Sözlüğü” adlı eser için kaleme aldığı eleştiri yazısında, 111. maddede *bıyar* > *pınar* kelimesi üzerinde de durur ve öncelikle bu kelimenin Türkçe olup olmadığı belli olmadığını söyler. Tekin'in ifadesi ile sözcük, Kaşgarlı'da *mıyar* biçiminde ve Oğuzca olarak kayıtlıdır. Orta Türkçe kaynaklarda da *bıyar, buyar, puşar* biçimlerinde geçer ve bu nedenle sözcüğün/p/ ile başlayan biçimi birincil şekil olabilir. Tekin, aynı yazının 43. maddesinde de Korkmaz'ın *bıyar* sözcüğüne Eski Türkçe sahasında yer vermesini eleştirir, çünkü Eski Türkçede *bıyar* sözcüğü yoktur ve sözcük bu şekliyle ilk defa MK'de geçer ki bu da Orta Türkçe dönemine tekabül etmektedir (Tekin, 1997, s. 310, 333).

2 *bulak* sözcüğünün tarihi Türk metinlerinde aynı zamanda “haşarı, ürkek at” manası da görülür (bkz. *bulak semrise kör mınar hem azar* KB-3600; *bulak at* “geniş sırtlı, kısa boylu at” DLT, 191/ 163, *bulag* “burnu çatlak olan at” FS, 206).

3 Clouson, *bulak* sözcüğünü de “spring of water” yani “su kaynağı” manası ile verir ve ifadenin *bıya:r* ve *yul* kelimeleri ile de karşılanabileceğini söyler. Sözcük, Uyğ. *bulak*: kuşug kazsar bulak ogen kazsar; Xak. *bulak*: aka tınmaz artar bulaklar ara (KB, 6626); İbn Muhannâ: *bulag*; Çağ. *bulak/ bulag*; Horasan *bulak*; Kom. *bulak/ bulax*; Kıp. *bu:la:k* şeklinde bir kullanım şekline sahiptir (EDPT, 336b). Wilkens de sözcüğün eski Uygurcadaki kullanımını “kaynak, pınar” manasında *bulak* şeklinde gösterir (Wilkens, 2021, s. 197).

sını kaçan kim barçasın izsens (BV, 51b/8), Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî adlı eserde de “göl” manasında ve *bulak* biçiminde kullanılmıştır (KMT, 97, Akt. Erk, 2015, s. 567-568). Memlük-Kıpçak sahasına ait Kitâbu Bulğatu'l-Muştâk fi Luğati't-Türk ve'l-Kıfçâk adlı eserde ise kelimenin “pınar” manası ile *puñar* şeklinde bir kullanımına rastlanır (BM, 10b-8), yine Houtsma'nın XIII. yüzyılda Kıpçak Türkçesi ile yazılmış Tercümân-ı Türkî ve Arabî adlı sözlüğün neşri olan *Ein türkisch-arabisches Glossar* adlı eserinde de sözcük “Türkmen” kaydı ile *byngar* şeklinde geçer (Houtsma, 1894, s. 65). Clauson, XIV. yüzyıl eserlerinden Kitâbü'l-İdrâk'ta kelimenin *mıñar*⁴ şeklinde geçtiğini söyler (EPDK, 351b).

Çağatay Türkçesi sahasında da ifade “pınar, çeşme” manası ile *bulag*/*bulak* şeklinde kullanılmıştır. Fakat Çağatay Türkçesinde bu anlam *suvat*, *yul*, *buñar*⁵, *çeşme*, *menba*⁶, *ser-çeşme*, *siri*, *işgin* gibi kelimelerle de sağlanmaktadır (ÇTS, 2013, s. 171). Ferağî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğünde de kelime “kaynak, pınar, bulak manası ile *bulag* şeklinde geçer. Sözcük, Ğarāyibü's-Şığar'dan: *Eyle kim eyler suyun efzün arıtmağdın bulag* dizesi ile tanıklandırılır (FS, 2021, s. 206). *bulak* “pınar, çeşme” *koyak tāk-ı imāret bulak çeşme-yi āb* (NK, 95b/26), *bulak* “bulak, pınar” *közi bulak olur işitse saħre-i şammā* (SD, 325), *bulag* “pınar” *Derdlig könjül şu'leliğ çerāğ, yaşlığ köz, suluğ bulag* (MK, 100b-8). Sözcük Abuşka Lügatinde de *bulag* şeklinde geçer ve “yerden kaynayup çıkan bınara derler” şeklinde açıklanıp Lutfi'nin şu dizeleri ile tanıklanır: *Közüm hayali hayliga ruşen harım irür/ Arı peri bulag başıda mukim irür* (Abuşka, 1970, s. 151). Senglah'ta ise kelime *puñar* şeklinde ve Rûmî kaydıyla verilmiştir (Clauson, 1960, s. 47).

Bulak sözcüğü Oğuz Türkçesine dayalı yazı dillerinde de “kaynak, pınar, çeşme” manalarında *buñar* sözcüğü ile beraber yaşamaya devam etmiştir: *Ben anı oğlanlarla bile Yedi Bulak ağaçlarına yakın yerde gördüm* (bkz. Kes. XV. 1, 213-2); *Zihni'yim akıttım didem yaşların/ Yedi yıl bekledim bulak başların* (bkz. Zihni XIX.470) (TTS, 2019: 687); *bulak* “Yerden bulana bulana çıkan su, ayn, kaynak, pınar” *bulak otu* “tere” (Kamus-ı Türkî, 2019, s. 153).

Kaşgarlı Mahmud'un söylemiyle Oğuzca bir kelime olan *mıñar* sözcüğünün Oğuz Türkçesinin yazı dili olarak ilk evresini oluşturan Eski Anadolu Türkçesi sahasındaki kullanımı ise “pınar, kaynak” leksik anlamı ile *buñar* biçimindedir. Clauson, sözcüğün XIII. ilâ XVI. yüzyıllar arasında *buñar* daha seyrek de *buñar* şeklinde kullanıldığını söyler (EDPT, 351b). Kelimenin bu kullanımında Eski Anadolu Türkçesi sahasında kelime başı b-p kullanımında /b/ sesinin yaygın olmasının rolü büyüktür: *Sekizinci gün irdi bir buñara/ Ki yiterdi içerse on biğ ere* (Süheyl, 2929); *Gördüm niçe buñar başın azacuğiken* (Gülistan, 31a/4); *Buñar ü çeşme illâ eyle sâfi/ Ki kevser şerbetinden suyu sâfi* (Husrev ü Şîrin, bkz. EATS, 2018, s. 113). Eski Anadolu Türkçesi sahasında *buñar* sözcüğünün gözle ilgili bir vasıf manasıyla da kullanıldığı görülür. Günyüz, gözün, gözyaşı kaynağı olduğunu ve akan gözyaşlarının da çok-

4 Sözcüğe Ahmet Caferoğlu tarafından hazırlanan Kitâbü'l-İdrak li-lisani'l-Etrak'ta *mıñar* şekli ile rastlanamamıştır. Clauson, EPDK'nın açıklama bölümünde eserin Arapça metin üzerinden izlendiğini söyler. Kelime Arapça metinde dipnot bölümünde yer almakta olup muhtemelen “Kitâbü'l-İdrak li-lisani'l-Etrak Haşiyeye”sinde gösterilmektedir (EPDK, 1972, s. 25).

5 *buñar* sözcüğü Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lügat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani adlı lügatte madde başı olarak verilip “bınar” şeklinde açıklanmıştır (Durgut, 1995, s. 182).

luğunu ifade etmek için göz pınar, çeşme, deniz, kıyısız umman olarak nitelendirildiğini ve tufan benzetmesi yapıldığını söyler: *Ciger gözüm bıjarından ağıdı kan mevcin/ Diler cihān meger ki ide ğark kana ciger* (Ahmedî, 245/4) (Günyüz, 2001, s. 321). *Bıjar* sözcüğünün benzer bir kullanımı Süheyl ü Nev-bahâr'da da karşımıza çıkar: *Bunı diyüp ağlar idi zâr zâr/ Gözinüñ bıjarından ağıdı bıjar* (Süheyl, 563). *Kaçan bir bıjara necaset düşse, o bıjarın suyu çekile* (Ter. Kurt. XVI, 28)(TTS, 2019, s. 540). Sözcük, Oğuz Türkçesinin 15. yüzyıl itibarıyla Osmanlı sahasındaki yazı dili olan Osmanlı Türkçesinde ise *bıjar/ pujar* biçiminde kullanılır. Artık Osmanlı Türkçesi sahasında p'li kullanımının görülmesinde ise b-p değişimi hususiyetinde özellikle Eski Anadolu Türkçesinin son dönemleri ile Osmanlı sahasında p'li kullanımın yaygınlaşması önemli bir faktördür. Ergin (2013, s. 87) bu hususta, kelime başındaki b-p kullanımı açısından Eski Anadolu Türkçesinin umumiyetle b tarafından olduğunu fakat bu b'lerin p olmasının ise devrin sonlarında başladığını ve daha sonra bu durumun ilerletilip Eski Anadolu Türkçesi sahasında b ile başlayan kelimelerin yerini bazı sözcüklerde sedasız olan p sesine bıraktığı bilgisini verir: *büre > pire, bek > pek, barmak > parmak biş- > piş- vb.*

Sözcük, Meninski'de (2000, s. 934) hem *bıjar* hem de *pujar* şeklinde geçer. Tulum (2011, s. 430), Meninski'nin *Thesaurus* adlı eserinden hareketle hazırladığı çalışmasında XVII. yüzyıl İstanbul Türkçesinde *bıjar/ pujar* şeklinde kullanılan sözcüğün karşılıkları olarak da *menbâ'*, *çeşme-i âb*, *çeşme*, *ser-çeşme*, *çeşmesâr*, *eşme* kelimelerini verir. Sözcük, Kamus-ı Türkî'de *pınar* şekliyle [Aslı: “bunamak”tan “bunar” yerden kaynayan su; bir suyun çıktığı yer, subaşı, memba] ve “*pınar başı: ser-çeşme, su başı; gözün pınarı: gözün buruna yakın olan ucu ki yaşın birikip aktığı yerdir*” kelime grupları ile verilir (Kamus-ı Türkî, 2019, s. 981).

Sözcük, İstanbul Türkçesi esasına dayalı yazı dilimizde “yerden kaynayan su, kaynak: *En boğucu gününde bu alevden ülkenin/ Bir pınar çağlayışı vardı sözünde senin* (F. N. Çamlıbel), bu suyun çıktığı yer, kaynak, memba ve çeşme: *Evelerinin önü çatal pınarlar/ İçerler suyunu beni ararlar* (halk türküsü)” manaları ile madde başı olarak *pınar* şeklinde verilir. Aynı zamanda ilgili madde başına *pınar başı, göz pınarı, gözyaşı pınarı* göndermeleri de yapılır (TS, 2011, s. 1921). Sözcük, Anadolu ağızlarında ise yaygın olarak *bunar* ve *bıjar* şeklinde ve “çeşme, pınar” manası ile kullanılmıştır. Kelimenin farklı ağızlarda *binar, bıjar, buğar, buvar* kullanımlarına da rastlanmaktadır. Eski Yugoslavya coğrafyasında yaşayan Balkan ağızlarında ise sözcük *kuyu* şeklinde yer almıştır (DS, 2009, s. 791-792). *Bulak*⁶ sözcüğü de günümüz Türkiye Türkçesinde halk ağızlarında “kaynak, çeşme, subaşı, pınar başı, içinde çeşme bulunan yeşillik” manalarında *bulag, bulak, bulağ, balak, bilağ, bilağ, buğlek, bulag, bulah* söylemleri ile yaşamaya devam etmektedir (DS, 2009, s. 784-785).

Sözcüğün çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı ise şöyledir:

6 *Bulak* sözcüğü pınar, çeşme” manalarının yanı sıra Anadolu ağızlarında “sersem” (Çayağzı *Şavşat), “belâ, felaket” (İzmir), “hırsız, kaçakçı yatağı” (Bitlis) ve “bulama yapımında karıştırma işini yapan araç” (Takanlı *Mersin) manalarında da kullanılmaktadır (DS, 2009, s. 784-785).

Kıpçak [Kzk. *bulak*⁷ “bulak, pınar, kaynak, memba; kaynak, çıkış yeri (Koç vd, 2021, s. 178), KrKl̄p *bulak* “pınar, kaynak; bir şeyin çıktığı yer” (Uyğur, 2019, s. 102), Krç-Mlk *bulak* “kaynak, pınar” (Tavkul, 2020, s. 113), Kmk *bulak* “kaynak, pınar” *bulak suw* “kaynak suyu, memba suyu” (Pekacar, 2011, s. 83), Krz *bulak* “pınar, kaynak” (Yuhadin, 2011, s. 143), Bşk *sıganağ*⁸ “suyun çıktığı yer, pınar, su kaynağı” (Özşahin, 2017, s. 519), Tat. çışmä “pınar, çeşme” (Ganiyev vd., 1997, s. 398)].

Karluk [Özb. *bulok*⁹ “kaynak, çeşme” (Üşenmez vd., 2016, s. 98), Uyg. *bulak*¹⁰ “kaynak, memba, pınar” (Necip, 2013, s. 52)].

Oğuz [Tüt. *pınar* “yerden kaynararak çıkan su, kaynak; bir suyun çıktığı kaynak, memba, çeşme”, *bulak* (hlk.ğz.) “kaynak, pınar” (TS, 2010: 407, 1921), Azb. *bulak*¹¹ “kaynak, yerden kaynararak çıkan su; kaynak, memba, mehaz”, *bulakçı* “köylerde vb. suyun eşit şekilde paylaşılmasından sorumlu kimse” (Altaylı, 2018, s. 534-535), Tkm *bulak*¹² “pınar, kaynak” *gızgın bulak* “sıcak su kaynağı” (Tekin vd., 1995, s. 86), Gag. *pınar*¹³ “pınar” (Koltsa vd., 1991, s. 195)].

Her ne kadar Sırpça ile Türkçe arasındaki münasebet çok daha eski tarihlere dayansa da¹⁴ *buñar* sözcüğünün Türkçe üzerinden Sırpçaya geçişi muhtemeldir ki 15. yüzyıl itibarı ile Balkanlar ve Sırbistan coğrafyasının Osmanlı egemenliğine girdiği sürece rast gelmektedir. Sözcüğün Sırpçada hâlen, Eski Türkçe dönemi Oğuz sahasında kullanılmış olan *muñar* yahut da günümüz Türkiye Türkçesinde ki *pınar* şekli ile değil de Orta Türkçe döneminden itibaren özellikle de XIII. yüzyıldan sonra kullanıla gelen *buñar*, *buñar* biçimiyle (Sözcük Türkiye Türkçesi ağzlarında *bunar* ve *buñar* şekliyle kullanılmaya devam etmektedir.) kullanımı bu kanıyı kuvvetlendiren bir niteliktedir: *bunar* “çesma; vodoskok, fontana” (Đindić, 2014, s. 1100), *bunar* “pınar” (Aguşi, 1993, s. 215). İleride bu bahis üzerine özellikle Sırp dilinde yazılmış olan eserlerden yapılan tanıklıklarla gerçekleştirilecek bir çalışma, sözcüğün

7 Kazak Türkçesinde “pınar, kaynak” anlamı *bulak* sözcüğünün yanı sıra *bastav*, *qaynar* ve *köz* sözcükleri ile de sağlanmaktadır (Koç vd., 2021, s. 195, 846).

8 Başkurt Türkçesinde “pınar, su kaynağı, memba” manası *sıganağ* sözcüğünün yanı sıra *ësmëlek*, *küzlevëk*, *şışme* sözcükleri ile de sağlanmaktadır (Özşahin, 2017, s. 158, 316, 565).

9 Özbek Türkçesinde “pınar, su kaynağı, memba” manası *bulok* sözcüğünün yanı sıra *chashma* kelimesi ile de sağlanmaktadır: *bulok boshi*, *chashma boyi* “pınar başı” (Yusupova, 2018, s. 456).

10 Uygur Türkçesinde “pınar, su kaynağı, memba” manası *bulak* sözcüğünün yanı sıra *menbe* kelimesi ile de sağlanmaktadır: *su menbeliri* “su kaynakları” (Necip, 2013, s. 266).

11 Azerbaycan Türkçesinde “pınar, su kaynağı, memba, çeşme” manası *bulak* sözcüğünün yanı sıra *daşbulak*, *eyn*, *kaynağ*, *çesmä*, *çesmäcük*, *särçesmä*, *abi-çesm* gibi kelimelerle de sağlanmaktadır (Altaylı, 2018, s. 18, 676, 796, 1066, 2949, 2030).

12 Türkmen Türkçesinde “pınar, su kaynağı, memba” manası *bulak* sözcüğünün yanı sıra *çesme* ve *gözbaş* kelimeleri ile de sağlanmaktadır (Tekin vd., 1995, s. 118, 302).

13 Gagavuz Türkçesinde “pınar, su kaynağı, memba” manası *pınar* sözcüğünün yanı sıra *kaynağ* ve *membe* kelimeleri ile de sağlanmaktadır (Koltsa vd., 1991, s. 140, 175).

14 Bu hususta Yalap, Pars’ın çalışmasından referansla, Türkçenin Sırpça üzerindeki etkisinin 378’den itibaren Balkan Yarımadası’na ve Sırbistan’a inen ve yerleşen Hun ve özellikle 558’den sonra Avar Türkleriyle başlayarak Bulgar, Oğuz, Peçenek, Kuman ve Osmanlı Türkleriyle devam ettiğini ve giderek arttığını, Osmanlı Türklerinin Sırbistan’ı ve diğer Balkan bölgelerini fethettikleri zaman Türkçe konuşan yerlilere, Sırpçada ve diğer Balkan dillerinde kullanılan çok sayıda Türkçe kelimeye rastladığını söyler. Bu yüzden Sırbistan’ın ve diğer Balkan topraklarının Türkleşmesi, diğer Osmanlı topraklarının Türkleşmesinden daha hızlı ve çabuk olmuştur (bkz. Pars 2004, s. 17) (Yalap, 2016, s. 241).

Türkçeden Sırpçaya geçiş dönemi ile Sırpçada yaşadığı fonetik ve leksik değişimleri daha da gün yüzüne çıkaracaktır.

3. Sonuç

Gerçekleştirilen bu çalışma ile Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't-Türk'te "Oğuz Türkçesine ait bir kelimedir." şeklinde tanımladığı *mıñar* sözcüğünün tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler ve sözcüğün Türkçeden Sırpçaya geçiş süreci incelenmiştir. Sözcük, Dîvânü Lugâti't-Türk ve Karahanlı Dönemi Satır Arası Kuran Tercümesinde *mıñar* şeklinde tanıklanmış, Memlük-Kıpçak sahasına ait Kitâbu Bulğatu'l-Muştaş fi Luğati't-Türk ve'l-Kıfçâk adlı eserde *pingar* yine XIII. yüzyılda Kıpçak Türkçesi ile yazılmış Tercümân-ı Türkî ve Arabî adlı sözlükte ise *byngar* şeklinde geçmiştir. Sözcüğün Çağatay Türkçesi sahasında da özellikle Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lügat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani adlı lügatte madde başı olarak *buñar* şeklinde kullanımı görülür. Sözcük, Oğuz Türkçesinin yazı dili olarak ilk evresini oluşturan Eski Anadolu Türkçesi sahasında da XIII. ilâ XVI. yüzyıllar arasında *buñar* daha seyrek de *buñar* şeklinde kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi sahasında ise sözcüğün *biñar* ve *puñar* şeklindeki ikili kullanımı önemlidir. Bilhassa Meninski'nin XVII. yüzyıl İstanbul Türkçesini esas aldığı *Thesaurus* adlı sözlüğünde sözcüğü hem *biñar* hem de *puñar* şeklinde vermesi sözcüğün uzun süre ikili bir kullanımla yaşadığını bizlere göstermektedir. Sözcük Türkiye Türkçesinde *pinar* şeklinde kullanılmakta, fakat özellikle ağızlarda sözcüğün *bunar*, *buñar binar*, *biñar*, *buğar* ve *buvar* kullanımlarına da rastlanmaktadır.

Anadolu ağızlarında hâlen *bunar*, *buñar binar*, *biñar*, *buğar* ve *buvar* şeklinde yaşayamaya devam eden sözcüğün Sırpçada *bunar* şeklindeki kullanımı da bir diğer dikkat çekici husustur. Kelimenin Türkçeden Sırpçaya geçişi çalışmada da belirtildiği üzere muhtemeldir ki 15. yüzyıl itibarı ile Balkanlar ve Sırbistan coğrafyasının Osmanlı egemenliğine girdiği sürece denk gelmektedir. Bu konu ileride yapılacak daha kapsamlı bir çalışma ile ayrıca ele alınacaktır.

Çalışmada bir diğer üzerinde durulan konu ise Türkçenin tarihi ve çağdaş tüm lehçelerinde yaygın bir şekilde kullanımı görülen *bulağ* kelimesidir. Sözcük, Türkçenin hemen hemen her döneminde "pınar, çeşme" gibi manalar ile kullanılmış olup günümüz Türk lehçelerinin pek çoğunda da kullanılmaya devam etmektedir. Sözcüğün günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında *bulağ*, *bulak*, *bulağ*, *balak*, *bilağ*, *bi-lağ*, *buğlek*, *bulag* ve *bulah* şeklindeki söylemleri bulunmaktadır. Fakat yaptığımız tarama neticesinde bu sözcüğün Sırpçaya geçtiğine dair herhangi bir ize rastlanmamıştır.

Kısaltmalar

Azb: Azerbaycan Türkçesi

BM: Kitâbu Bulğatu'l-Muştaş fi Luğati't-Türk ve'l-Kıfçâk

Bşk: Başkurt Türkçesi

ÇTS: Çağatay Türkçesi Sözlüğü

DH: Divan-ı Hikmet

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

DTS: Drevnetyurkskiy Slovar

EATS: Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

ETDES: Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

FS: Ferağî Sözlüğü

Gag: Gagavuz Türkçesi

KB: Kutadgu Bilig

KE: Kısasü'l Enbiya

Kmk: Kumuk Türkçesi

KMT: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

Krç-Mlk: Karaçay-Malkar Türkçesi

KrKlp: Karakalpak Türkçesi

Krz: Kırgız Türkçesi

KTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü

Kzk: Kazak Türkçesi

MK: Mahbubü'l-kulub

MN: Mi'râc-Nâme

NK: Nisâb-ı Kutbiyye

Özb: Özbek Türkçesi

SD: Sekkanî Divanı

Tat: Tatar Türkçesi

TİEM 73: Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi

Tkm: Türkmen Türkçesi

TS: Türkçe Sözlük

TTS: Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü

TüT: Türkiye Türkçesi

Uyg. Yeni Uygur Türkçesi

VEWT: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen

Kaynaklar

Adelyaev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük)*. Leningrad.

Ağuşi, K. (1993). *Türkçe-Sırpça ve Sırpça-Türkçe Sözlük* (1. Baskı). Tekin Yayınevi.

Ağar, M. E. (1986). *Baytaratü'l-Vâzih (İnceleme-Metin-İndeks)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Akalın Ş. H. (Haz.) (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). TDK Yayınları.

Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* (3 cilt). TDK Yayınları.

Al-Türk, G. A. M. J. (2012). *Kitābu Bulğatu'l-Muštāk fi Luğati't-Türk we'l-Kıfçāk Üzerine Dil İncelemesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Anaçoğlu, E. Ö. (2019). *Mahmud Bin Kadi-i Manyas'ın Manzum Gülistan Tercümesi (Vr. 1b-100b) (Metin - Dil İncelemesi - Sözlük - Tıpkıbasım)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I - Metin*. TDK Yayınları.

Argunşah, M. ve Güner, G. (2022). *Codex Cumanicus*. TDK Yayınları.

Ata, A. (2019). *Kışaşü'l-Enbiyā (Giriş-Metin-Dizin)*. TDK Yayınları.

Bice, H. (Haz.) (2009). *Divan-ı Hikmet*. Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Clauson, G. (1960). *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān, Facsimile Text with an introduction and Indices*. London.

- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çiğâ, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Đinđić, M. (2014). *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük* (1. Baskı). TDK Yayınları.
- Durgut, H. (1995). “Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lügat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani (Cild-i Evvel)” *Adlı Eserin Transkripsiyonu*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Eraslan K. (Haz.) (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2018). *Dîvânu Lugâti t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. TDK Yayınları.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Erk, K. (2015). *Codex Cumanicus Temelinde Kıpçak Türkçesinin Tarihi-Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Ganiyev, F., Ahmet’yanov, R. ve Açıkgöz H. (1997). *Tatarca-Türkçe Sözlük*. İnsan Neşriyatı. Kazan.
- Gaydarci, G.A., Koltsa E. K., Pokrovskaya, L. A. ve Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Kaynak, İ., Doğru, A. M. (çev.). Kültür Bakanlığı Yay.
- Günyüz, M. E. (2001). *Ahmedî Divanı’nın Tahlili*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Güzeldir, M. (2002). *Abuşka Lügati (Giriş-Metin-İndeks)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Houtsma, M. T. (1894), *Ein türkisch-arabisches Glossar nach der leidener*. Leiden: EJ Brill.
- Kanar, M. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü* (Genişletilmiş 2. Baskı). Say Yayınları.
- Karahan, A. (2013). *Dîvânu Lugâti t-Türk’e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. TDK Yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2021). *Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.

- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2021). *Türkiye Türkçesi – Kazak Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2). (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kuun, C. G. (1880). *Codex Cumanicus: Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum*. Budapestini.
- Meninski, F. M. (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium. Lexicon I: Turcicae, Arabicae, Persicae. Von elif bis cyh*. Simurg Yayınları.
- Mert, A. (2023). *Uygur Harfli Mi'râc-Nâme (Giriş-Metin-Aktarma-Dizinler-Tıpkıbasımlar)*. Palet Yay.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Kurban, İ. (çev.). TDK Yayınları.
- Ölmez, Z. K. (1993). *Mahbûbü'l Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Pars, M. (2004). *Makedon ve Sırp Romanlarında Türkler ve Türk İzleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Rahimi, F. (Haz.) (2021). *Ferağî'nin Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.
- Sami, Ş. (2019). *Kamus-ı Türkî*. Yavuzarslan, P. (Haz.). TDK Yayınları.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Svjetlost Izda-vačko Preduzeće, Sarajevo.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Tekin, T. (1997). *Türkoloji Eleştirileri*. Simurg Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez M., Ceylan, E., Ölmez Z. ve Eker S. (Haz.) (1995). *Türkmence – Türkçe Sözlük*. Simurg Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.

- Tuğuz, Z. (2016). Sırpçadaki Türkçe Sözcüklerin Türkçe Öğrenen Sırpça Konuşurlara Katkısı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 64(1), 139-146.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. TDK Yayınları.
- Turan, F. (Haz.) (2019). *Çağatayca Manzum Sözlük - Nisâb-ı Kutbiyye*. TDK Yayınları.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I (A-B)* (2009). TDK Yayınları.
- Uyğur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TIEM 73 235v/3-450r7)*. (*Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin*). [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E., Boltabayev S. ve Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe – Türkçe Sözlük*. Türk Dünyası Vakfı.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I (A-B)* (2019). TDK Yayınları.
- Yalap, H. (2016). Türkçeden Sırpçaya Geçen Kelime ve Eklerle Bu Unsurların Sırplara Türkçe Öğretimindeki Katkısı. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 39, 239-259.
- Yuhadin K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. Taymas, A. (Çev.). TDK Yayınları.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. TDK Yayınları.

EĞİTİM ORTAMINDA İKİ KÜLTÜRLÜLÜK ÜZERİNE BİR DENEME ÇALIŞMASI

Neriman HASAN¹

Özet

İki kültürlülük, basit bir tanımlamayla bireyin içinde bulunduğu iki kültürde de rahat etmesi, etkileşime girdiği her iki kültürdeki değişkenlerin onu rahatsız etmemesini ifade eder. Ancak azınlık konumundaki topluluklar için de bu genel tanımlama geçerli midir? Günümüzün hızlı küreselleşme koşullarında söz konusu topluluğun öz kimlik değerleri hangi ortamlarda ve ne derecede etkilenir? Azınlık konumunda olan bireylerin iki kültürlü olma durumuna yaklaşımları nelerdir?

Bu çalışmada, Dobruca'daki Türk topluluğunun bir parçası olan eğiten ve eğitilenlerin görüşlerine yer verilmiş, ana hatlarıyla öz kültür ve çoğunluk kültürü olmak üzere, her bir kültürün yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İki kültürlülük, dil azınlığı, öz kültür, ana dili

1 Doç. Dr., Köstence Ovidius Üniversitesi, neriman.hasan@univ-ovidius.ro, ORCID: 0000-0002-8808-5576.

ON BICULTURALISM IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AN ESSAY

Abstract

In simple terms, biculturality refers to an individual's comfort in both cultures, where interacting with them and the variables from both cultures do not disturb them. However, does this general description also apply to minority communities? In the fast-paced conditions of today's globalization, to what extent are the core identity values of these communities influenced in different environments? What are the approaches of individuals in a minority position towards being bicultural?

This study will present the perspectives of educators and learners who are part of the Turkish community in Dobruca. It will strive to determine the place and significance of each culture's elements and environment within this community, which consists of the core culture and the majority culture.

Keywords: biculturalism, minority language, native culture, mother tongue

1. Giriş

İki kültürlülük, ideal olarak bireyin iki kültür öğelerini tam anlamıyla içselleştirmesini ifade eder. İçselleştirme, her iki kültüre özgü öğeleri bilmek, anlamak, sevmek ve dışsal faktörler tarafından zorlanmadan kendi kendine uygulamak anlamına gelir. Pratik olarak, bu öğelerin her birinin içselleştirme aşamasını ele alarak bu sürecin içindeki belirleyici her faktörün önemini ve etkisini düşünerek-minimum düzeyde iki kültürlülüğe ulaşılabilir. Ancak her iki kültürün, bir bireyin kişiliğini tanımlamada eşit bir şekilde temsil edildiği bir “iki kültürlülük” seviyesine ulaşmak zor, hatta imkânsızdır; çünkü kendi gözlemlerimize dayanarak kültür ortamının birinin diğeri/ diğerlerine göre belli bir süre olsa da daha etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Her birey, etnik ya da dil azınlığına ait olsun ya da olmasın hayatının ilk adımlarını kendine özgün kültürel değerlere sahip bir ortamda atar. Zamanla genişleyen çevresi farklı kültürlerden etkileşimlere ortam hazırlar, etkileşimde etki yaratan dış faktörler karşısında birey, öz kimlik değerlerini korur ya da koruyamaz, bireyde yeni bir kültürel değerler sistemi oluşturabilir, baskın kültürün etkisiyle, ilk kültürel kimlik değerleri ikinci plana geçebilir, hatta büyük ölçüde kaybolabilir.

Çalışmamızın deneysel bir çalışma olması ve Türk topluluğunun iki kültürlülüğe ilişkin yaklaşımını ana hatlarıyla belirlemeyi amaçlaması nedeniyle cevaplar ancak bir fikir edinmeyi sağlamaya çalışmıştır; bu açıdan, çalışmamız bir “ön çalışma” olarak da kabul edilebilir. Çalışma, iki kültürlülük ve iki dillilik kavramları çerçevesinde, örneklemin iki kültürlü olma durumuna yaklaşımlarını tespit etmek ile sınırlıdır. Çalışmanın sınırlılığı çerçevesinde anket soruları değerlendirilmiştir.

2.Yöntem

2. 1. Genel Çerçeve

Çalışmamız deneysel bir çalışmadır. Evrenden belirlenen amaçlı örnekleme, anket soruları uygulanmış, veriler toplanmış, kendi gözlemlerimize dayanarak yorumlar eklenmiştir. Anket sorularını cevaplayan örneklem üç gruba ayrılmaktadır: Türk asıllı ana dili olarak Türkçe dersi veren öğretmenler grubu (17 kişi-toplamın %50’si), Türk asıllı Türkçe dersi alan lise öğrencileri grubu (50 kişi -toplamın %10’u), Türk asıllı Türkoloji bölümü öğrencileri grubu (10 kişi, toplamın %50’si). İlk iki grubun verileri 2005 yılında iki dillilik konusundaki çalışmamızın son kısmında yer almıştır (Hasan, 2009). Söz konusu verilerin çalışmada yer alması, grupları farklı bir bakış açısından incelenmesine dayanmaktadır. Son grubun verileri ise 2023 yılında uygulanan anket sonuçlarına dayanmaktadır. Anketlerden elde edilen en yüksek sayısal verilere dayanarak yorumlar yapılmıştır. Romanya özelinde *ana dili/azınlık dili* ifadesi Türkçeyi, *çoğunluğun dili* ifadesi Rumenceyi; *öz kültür* ifadesi Türk kültürünü, *çoğunluğun kültürü* Rumen kültürünü karşılamaktadır. Tabloların oluşturulmasında klasik Likert ölçütleri kullanılmıştır. Soruların ve seçeneklerin oluşturulmasında iki kültürlülük çerçevesinde grupların yeterlilik durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, sorularda grupların *bilgi*, *beceri* ve *yaklaşımları* üzerinde

durulmuştur. *Bilgi* kısmında, her bir kültürün temelinde olan ve grupların eğitimsel özellikleri göz önünde bulundurarak *örf, adet, tarih, edebiyat müzik* alanları seçilmiştir. *Beceri* kısmında, “Her iki dil hangi ortamlarda, ne derecede kullanılmıştır?” sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır. Ortam olarak; *ev, okul, ibadethane, arkadaş, akraba* ve *medya* ortamı seçilmiştir. Klasik Likert ölçeği dizini kullanarak, grupların hangi dilin hangi ortamda baskın olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada varsayım olarak kabul edilen yargılar şunlardır: öğretmen grubunda, katılımcıların *en iyi bildikleri* kültürün, Türk kültürü olması; *bilgi açısından* Türk edebiyatı ve Türk tarihi alanlarında öğretmenlerin *çok iyi* düzeyde olması; ev, okul ve akraba ortamlarında Türkçenin kullanımının daha yoğun olması; *zaman açısından*, Türkçeyi Rumence²’ye göre daha uzun süre kullandıkları, *yaklaşım açısından* ise iki kültürlülüğe karşı olumlu bir yaklaşım sergilemeleridir.

Lise öğrencileri grubunda varsayım olarak kabul edilen yargılar şunlardır: öğrencilerin *en iyi yaşadığı* kültürün Türk kültürü olması; Türk edebiyatı ve Türk tarihi alanlarında, *bilgi* açısından öğrencilerin en az *oldukça iyi* düzeyde olması; ev ve akraba ortamlarında Türkçenin kullanımının daha yoğun olması; zaman açısından, öğrencilerin Türkçe ve Rumence’yi eşit düzeyde kullanmaları, yaklaşım açısından ise iki kültürlülüğe karşı olumlu bir yaklaşım sergilemeleridir.

Üniversite öğrencileri grubu için varsayım olarak kabul edilen yargılar öğretmen grubunda yer alan yargılardır.

Bu çalışmanın genel amacı, Romanya’daki Türk topluluğunun iki kültürlü olma durumunun genel bir resmini çizmektir. Yukarıda belirtilen gruplarının görüşlerini inceleyerek eğitim ortamında Türkçe ve Türk kültürünün yeri ve önemi konusunda fikir edinmektir.

3. Bulgular

3.1. İki Kültürlülüğü Tanımlama ve Kültür Alanlarına Göre Bilgi Seviye Tespiti

Her iki kültürde *bilgi* yeterliliği iki yönden incelenmiştir: biri iki kültürlülüğü ve öz kültürün *tanımlanması*, diğeri ise grupların *örf, adetler, tarih, edebiyat ve müzik* alanlarında her iki kültür hakkında bilgi seviyeleridir.

Elde edilen veriler, grupların seçtikleri cevap ifadesine göre incelenmiştir. Gruplara verilen cevap seçenekleri şunlardır: “*iki kültürlülük -iki kültür hakkında bilgi sahibi olmak/ iki kültürü yaşatmak/ kendini iki kültüre ait hissetmektir*”. Öğretmenler grubunun %58’i ve lise öğrencileri grubunun %42’si, *iki kültürlülük-iki kültürü yaşatmaktır* seçeneğini, üniversite öğrencilerinin %50’si ise *iki kültürlülük- kendini iki kültüre ait hissetmektir* seçeneğini tercih etmiştir.

Tanımlama kısmının ikinci sorusu *öz kültürün tanımlaması*dır; cevap seçenekleri ise: *Öz kültür-en iyi bildiğim kültür, en iyi yaşadığım kültür* ve *en yakın hissettiğim kültürdür* olarak belirtilmiştir. Öğretmenler grubunun %47,1’i, *en iyi yaşadığım*

kültür seçeneğini, lise öğrencilerinin %58'i ve üniversite öğrencilerinin %70'i *en yakın hissettiğim kültür* ifadesini tercih etmişlerdir.

Kültür alanlarına göre grupların *bilgi yeterliliğine* ilişkin veriler şunlardır:

Tablo 1. *Kültürlerin alanlarına göre öğretmen grubunun bilgi seviyesine ilişkin görüşü*

K1- Öz kültür										
K2- Çoğunluğun kültürü										
Alanlar	Çok iyi		Oldukça iyi		İyi		Oldukça az		Hiç	
	K1	K2	K1	K2	K1	K2	K1	K2	K1	K2
Örf, adet	52.9	23,5	23.5	35,3	17.6	23	5.9	5,9	0	0
Edebiyat	23.5	35,3	35.3	41,2	23	17,6	11.8	0	5.9	0
Tarih	29.4	29,4	41.2	41,2	23.5	23,5	0	0	0	0
Müzik	41.2	41,2	5.9	23,5	35.3	23,5	17.6	11,8	0	0

Tablo 2. *Kültürlerin alanlarına göre lise öğrencileri grubunun bilgi seviyesine ilişkin görüşü*

K1- Öz kültür										
K2- Çoğunluğun kültürü										
Alanlar	Çok iyi		Oldukça iyi		İyi		Oldukça az		Hiç	
	K1	K2	K1	K2	K1	K2	K1	K2	K1	K2
Örf, adet	28	18	30	32	30	24	12	6	0	0
Edebiyat	10	18	18	38	34	26	24	20	14	6
Tarih	6	10	16	38	30	22	34	14	10	6
Müzik	24	26	28	26	24	30	20	14	0	2

Tablo 3. *Kültürlerin alanlarına göre üniversite öğrencileri grubunun bilgi seviyesine ilişkin görüşü*

K1- Öz kültür										
K2- Çoğunluğun kültürü										
Alanlar	Çok iyi		Oldukça iyi		İyi		Oldukça az		Hiç	
	K1	K2	K1	K2	K1	K2	K1	K2	K1	K2

Örf, adet	80	50	10	30	10	20	0	0	0	0
Edebiyat	20	40	10	30	60	30	10	0	0	0
Tarih	10	40	20	10	60	40	10	0	0	0
Müzik	70	60	30	30	0	10	0	0	0	0

Genel bir değerlendirmede, tüm alanlar için geçerli olmak üzere, öğretmen grubunun sayısal verileri *çok iyi* ve *oldukça iyi* cevap ifadeleri içermektedir. Ancak, onların Türkçe öğretmeni olduklarını göz önünde bulundurursak, grubun en yüksek oranları *edebiyat* ve *tarih* alanlarında *çok iyi* yerine *oldukça iyi* cevap ifadesini seçmeleri dikkat çekicidir. Üstelik eğitim sisteminde yalnız Türkçe öğretmeni olarak görevli oldukları da eklendiğinde, söz konusu verilerin, ders dışında öğretmenlerin Türkçeyi geliştirme fırsatı veya ortamı bulamadıklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebiliriz. *Örf, adetler* ve *müzik* alanlarında kendilerini *bilgili* olarak değerlendirmeleri, ait oldukları toplumun sosyal ve kültürel hayatına bağlı olduklarını, buna katılım sağladıklarını gösterir.

Türkçe ana dili dersi alan lise öğrencileri grubunda durum farklıdır. Hiçbir alanda, kültürlerin hiçbirinde *çok iyi* ifadesi seçilmemiştir. Öz kültür bölümünde, *örf adetler* ve *müzik* alanlarında sayısal verilerin *oldukça iyi* ve *iyi* olması, öğrencilerin bu konulara çok fazla ilgi göstermediklerinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Ancak, *edebiyat* ve *tarih* alanlarında kendilerini *iyi* ve *oldukça az* bilgili olarak değerlendirmesi soru işaretlerine yol açmaktadır. Çoğunluğun kültüründeki veriler, *müzik* dışında, tüm cevap ifadeleri *oldukça iyi* kısmındadır.

Üniversite öğrencileri grubuna dair veriler, öğretmenler grubundaki verilere yakındır. Kültürlerin alanlardaki verileri karşılaştırıldığında, tüm alanlar için geçerli olmak üzere, çoğunluğun kültüründeki ifadelerin çoğu *çok iyi* kısmında bulunurken, öz kültürüne dair veriler *iyi* seçeneğini işaret etmektedir.

3.2. İki Dillilerin Ortamlara Göre Dilleri Kullanım Seviye Tespiti

İki kültürlü toplumlarda, iki dilli bireyler diller arasında denge kurmaya çalışırlar. Ortamlara göre dillerini seçer, ancak seçtikleri dilde başarıları tartışma konusudur.

Aşağıdaki sayısal veriler, ankete katılanların her iki dilin kullanımını açısından ne derecede dengeli olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Varsayım olarak, *ev, akraba* ve *ibadethane* ortamlarında, Türkçenin daha baskın olması, *arkadaş* ve *medya* ortamlarında her iki dilin oldukça eşit ve *okul* ortamında Rumencenin daha baskın olması belirlenmiştir.

Tablo 4. Ortamlara göre öğretmen grubunun dil kullanımına ilişkin görüşü

D1- Ana dili

D2- Çoğunluğun dili

Ortamlar	Çok iyi		Oldukça iyi		İyi		Oldukça az		Hiç	
	D1	D2	D1	D2	D1	D2	D1	D2	D1	D2
Ev ortamı	41,2	29,4	11,8	11,8	23,5	35,3	23,5	5,9	0	11,8
Okul ortamı	29,4	47,1	35,3	29,4	11,8	11,8	5,9	5,9	11,8	5,9
İbadethane ortamı	35,3	17,6	17,6	5,9	23,5	29,4	11,8	0	5,9	35,3
Arkadaş ortamı	17,6	35,3	23,5	11,8	29,4	29,4	17,6	5,9	5,9	11,8
Akraba ortamı	29,4	29,4	11,8	5,9	41,2	35,3	0	0	5,9	11,8
Medya ortamı	35,3	35,3	5,9	17,6	29,4	17,6	0	5,9	11,8	11,8

Tablo 5. Ortamlara göre lise öğrencileri grubunun dil kullanımına ilişkin görüşü

D1- Ana dili

D2- Çoğunluğun dili

Ortamlar	Çok iyi		Oldukça iyi		İyi		Oldukça az		Hiç	
	D1	D2	D1	D2	D1	D2	D1	D2	D1	D2
Ev ortamı	24	30	28	20	32	24	16	22	0	2
Okul ortamı	30	42	20	16	24	24	22	8	2	8
İbadethane ortamı	26	10	18	12	24	12	18	30	14	32
Arkadaş ortamı	14	22	20	28	26	20	28	18	12	8
Akraba ortamı	12	16	22	24	48	30	6	20	12	3
Medya ortamı	24	28	16	20	30	18	20	8	3	22

Tablo 6. Ortamlara göre üniversite öğrencileri grubunun dil kullanımına ilişkin görüşü

D1- Ana dili

D2- Çoğunluğun dili

Ortamlar	Çok iyi		Oldukça iyi		İyi		Oldukça az		Hiç	
	D1	D2	D1	D2	D1	D2	D1	D2	D1	D2
Ev ortamı	50	60	40	0	0	30	0	10	0	0
Okul ortamı	60	60	30	10	10	30	0	0	0	0
İbadethane ortamı	50	20	20	0	10	10	0	30	20	40
Arkadaş ortamı	10	50	30	10	50	10	10	30	0	0
Akraba ortamı	60	60	30	10	0	10	0	0	10	20
Medya ortamı	60	30	10	40	10	20	0	10	20	0

Öğretmenler grubuna dair veriler, Türkçenin *çok iyi* kullanıldığı ortamları *ev*, *ibadethane* ve *medya* olarak gösterir. Okulda sadece Türkçe dersi verdiklerini göz önünde bulundurursak, okul ortamında Türkçe için *çok iyi* ifadesini çoğunlukla seçmemeleri, *çok iyi* ifadesinin Rumence için geçerli olması düşündürücüdür. Bununla birlikte, öğretmenlerin *akraba* ortamında Türkçe ve Rumenceyi oldukça eşit dere-

cede *iyi* kullanmaları ayrıca bir soru işaretine yol açmaktadır.

Lise öğrencileri grubundaki veriler, *ev*, *okul* ve *medya* ortamında Rumencenin baskın olduğunu gösterir. Eğer *okul* ve *medya* ortamları için verilerin azınlıkta olan bir toplum için kabul edilir bir durum ise, *ev* ortamında Rumencenin baskın olması aile içerisinde dil aktarımın uygun şekilde yapılmadığına dair bir işarettir. *İbadethane* ortamında, Türkçe için *çok iyi* ve Rumence için *hiç* ifadelerinin yüksek sayısal verilerle işaret edilmesi, ibadethanenin hala dili en iyi koruyan ortam olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, lise öğrencilerinin, az sayıda da olsa, *ibadethane* ve *akraba* ortamlarında Türkçeyi *hiç* kullanmadıklarını ifade eden veriler ayrıca düşündürücüdür.

Üniversite öğrenci grubundaki veriler, diğer gruplara göre, birkaç farklılık gösterir. Sayısal verilere göre, üniversite öğrenci grubuna dair en yüksek sayısal veriler *okul* ve *akraba* ortamlarında dillerin *çok iyi* ifadesiyle dillerin eşit derecede kullanıldıklarını gösterir. Bu gruptaki öğrencilerin, Türk olduğu göz önünde bulundurulduğunda, *ev* ve *akraba* ortamında Rumenceyi *çok iyi* kullanmaları, aile ortamında ana dili aktarımının sağlam yapılıp yapılmadığına dair soru işareti açmaktadır. Bu grupta da *ibadethane*, ana dilinin korunmasında ayrı bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

3.3. Grupların Zaman Açısından Dilleri Kullanımı

Tablo 7. Grupların zaman açısından dilleri kullanmalarına dair görüşü

Gruplar	0-4		0-8		0-12		0-16	
	D1	D2	D1	D2	D1	D2	D1	D2
Öğretmenler grubu	52,9	41,2	29,4	41,2	11,8	0	5,9	11,8
Lise öğrencileri grubu	62	41	16	38	10	10	12	14
Üniversite öğrencileri grubu	70	20	20	50	0	10	0	10

Zaman açısından dillerin kullanımı, gruplara dair en yüksek sayısal veriler 0-4 saat zaman dilimini göstermektedir. Ancak en uzun saat dilimleri incelendiğinde, Rumencenin daha yüksek sayısal verilere sahip olduğu açık görülmektedir.

3.4. Grupların İki Kültürlülüğe Yaklaşımı

Çalışmamızın bu bölümünde, katılımcılara kendilerini iki kültürlü kabul edip etmemeleri sorulmuştur. En yüksek sayısal veriler, katılımcıların büyük çoğunluğu bu durumu kabul ettiğini ifade etmektedir. Ancak öğretmen ve lise öğrencilerinin, az sayıda da olsa *hayır* ifadesini seçmeleri, konunun ayrıyeten araştırılması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 8. *Grupların iki kültürlü olup olmadıklarına dair görüşleri*

Gruplar	Evet	Hayır
Öğretmenler grubu	82,4	17,6
Lise öğrencileri grubu	92	8
Üniversite öğrencileri grubu	100	0

İki kültürlülüğe yaklaşım kısmındaki ikinci soru, katılımcıların bu duruma bakış açılarını tespit etmeye çalışmıştır.

Tablo 9. *Grupların iki kültürlülük kavramına dair görüşleri*

Gruplar	Çok iyi bir durum	Oldukça iyi bir durum	Önemli değil	Oldukça kötü bir durum	Çok kötü bir durum
Öğretmenler grubu	52,9	23,5	11,8	5,9	5,9
Lise öğrencileri grubu	50	32	10	4	4
Üniversite öğrencileri grubu	70	20	10	0	0

Tüm gruplar için geçerli olmak üzere, en yüksek sayısal veriler, iki kültürlülük *çok iyi bir durum* ve *oldukça iyi bir durumdur* ifadeleri kısmındadır. Bu durum, grupların sosyal açıdan entegre olduklarını, kültürlerin her birine saygı gösterdiklerini ve diğer toplumlarla uyum içerisinde yaşadıklarını göstermektedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Çalışmamızın deneysel bir çalışma olması ve Türk topluluğun iki kültürlülüğe ilişkin *bilgi, kullanım ve yaklaşımının* ana hatlarını belirlemeyi amaçlaması nedeniyle cevaplar ancak bir fikir edinmeye yardımcı olmuş, ileride yapılması gereken çalışmaların yönü hakkında bazı fikirler üretmeye çalışmıştır.

Öğretmenler grubunun verileri üzerinde yorum yapmadan önce Romanya eğitim sistemi çerçevesinde ana dili eğitimi hakkında birkaç bilginin verilmesi, çalışmamızda yer alan verileri etkileyebilen bazı sebepleri ortaya çıkaracağı düşünülmektedir.

Romanya Anayasası'nın 32.(3) maddesine göre milli azınlık olarak belirlenmiş tüm azınlıklara ana dili eğitimi sağlanmaktadır. Azınlıkların dil eğitimi, ana dilinde eğitim, kısmen ana dilinde eğitim ve Rumence eğitim sistemi çerçevesinde ana dili dersi olmak üzere üç biçimde düzenlenmektedir. Romanya'da, genel olarak, Rumence eğitim veren okullarda Türkçe ana dili dersi yer alır. Ana dili dersi seçmeli derstir. (198/4.07/2023 tarihli Eğitim Yasası'nın XIII. Bölümü, 60(3). Maddesi). Din dersi de aynı konumdadır. (*ibidem*, 87(2)Maddesi). Öğrencinin velisi okula gelip dilekçe verir, çocuğunun ana dili dersi almak istediğini belirtir. Ders I., V. ve IX. sınıfların başında seçilir. Ders seçildikten sonra zorunlu ders konumundadır. Sınıflar ilkokul-

da ve ortaokulda en az 10 en fazla 22, lisede en az 15 en fazla 26 öğrenciden oluşmaktadır. Gerekli durumlarda, bu sınıfların minimum öğrenci sayısı 8'e indirilebilir (*ibidem* 23 (4) Maddesi). Bu durum Türkçe öğretmenlerini nasıl etkiler? Öncelikle, öğretmenlerin kadrolaşma olabilirliği azalır. Sınıf oluşturulamazsa, o okulda ana dili dersi verilemez, dolayısıyla o okulda ana dili öğretmeni için kadro açılmaz. Bir okulda öğretmenin kadrolu olabilmesi için haftada en az 18 ders saatinin olması gerekmektedir. 18 ders saatini tek bir okulda tamamlamak bugün yalnız birkaç köyde mümkündür. Büyükşehirlerde ve kasabalarda öğretmenlerin çoğu 18 saati tamamlamak için birkaç okulda ders vermek zorundadır. Dolayısıyla zamanlarının yarısını yolda geçirmektedirler. Tek bir okulda ders veren öğretmene göre, birkaç okulda ders veren öğretmenin kendi gelişimine ayırdığı zaman en az yarıya inmektedir. Kadrolu olamayınca, sözleşmeli ders verebilir ancak sonraki yıl hangi okullarda, hangi şartlarda ders vereceğini de bilmemektedir. Materyaller konusunda, önceki dönemlere göre, ilerleme kaydedilmiştir. Lise seviyesi hariç, ilköğretimin diğer seviyeleri için Türkçe ana dili ders kitapları hazırlanmış, basılmış, birçoğu dijital formattadır.

Bir diğer konu, Türkçe öğretmenlerinin sisteme girdikleri zaman Türk edebiyatı ve Türk tarihi bilgi yeterlilikleridir. Türkçe öğretmenlerinin çoğu Bükreş ve Köstence'deki üniversitelerin Türkçe bölümü mezunlarıdır. Bükreş'te A dili konumunda olan Türkçe, Köstence'de B konumundadır. A diline göre, B diline ayrılan derslerin sayısı daha azdır (Hasan 2019). Köstence ve Tulça illerinde ana dili olarak Türkçe dersi veren öğretmenlerin çoğu Köstence'deki üniversitenin Türkçe bölümü mezunlarıdır. Bölümün eğitim planına göre, Türk edebiyatı dersleri haftada 2 saattir. Türk tarihi bilgileri 1.sınıfta 1.dönem, Türk Kültürü ve Medeniyeti dersi çerçevesinde verilmektedir. Her iki üniversitede Türkçenin yabancı dil olarak okutulduğu ve sınıfların yalnız soydaş öğrencilerden oluşmadığını da vurgulamak gerekir.

Öğretmen olmak isteyen üniversite öğrencisi, 1. sınıfta pedagojik formasyon dersi almaktadır. *Psiko-pedagojik* modülü olarak geçen formasyon dersleri çerçevesinde modern dil olarak adlandırılan Türkçe Öğretimi dersi yalnız 1. dönem haftada 4 saat verilmektedir. *Pedagojik Pratik* adlı uygulama 3. sınıfın 1. döneminde, stajyer eğitimi kapsamında haftada 4 saat yapılmakta ve tabii ki bu dersler yetersiz kalmaktadır.

Yukarıda verilen bilgiler, Türkçe öğretmenlerinin Türk edebiyatı ve Türk tarihi derslerinde neden *çok iyi* değil de *oldukça iyi* ifadesini tercih ettiklerine açıklık getirmeye çalışmıştır.

Aynı grubun tercih ettiği cevap ifadesine göre Türkçeyi *çok iyi* kullandıkları ortam *okul* değil, *ev*, *ibadethane* ve *medya*dır. Üsteki sebeplere bir sebep de eklenebilir. Diğer ortamlara göre *okulda* dilin standart, edebi şekli kullanılır. Öğretmen *evde* veya *ibadethanede* ilk öğrendiği Türkçe şeklini konuşur ve kullanır. Bunu bilinçli şekilde geliştirme ihtiyacı duymaz. Şunu da eklemek yeridir; Romanya'da Türkçenin iki şivesi konuşulmaktadır, biri Oğuz Türkçesinin diğeri Kıpçak Türkçesinin özelliklerini taşıyan Türkçedir. Okulda öğretilen Türkçe ise standart, edebi Türkçedir. Öğretmenin standart Türkçeye hâkim olması ve bunu geliştirmesi için ayrı bir zaman ayırması, materyallerinin hazırda bulunması gerekir. Sistem şartları ise

bunun için her zaman elverişli değildir. Öğretmenin dile/bilgiye hâkimliği doğal olarak dersin verimliliğini artırır. Öğretmenin dile hâkim olması, edebi dilde yazılan ve kendisini geliştirebilen Türkçe kaynaklarına ulaşımını ve bunları inceleyebilmesini sağlar. Bununla beraber öğrencinin derse daha fazla ilgi göstermesi; sonraki sınıfta derse devam etme isteğinin yaratması; yeni bir eğitim düzeyi başlayacaksa, tekrar ana dili dersini seçmesi ve en önemlisi okulda dilin ve öğretmenin prestijini yükseltmesi gibi olumlu sonuçlar yaratabilir. Her bir etken birçok sonuç doğurmaktadır. Yeterli sayıda öğrencinin ana dili dersini seçmesi, öğretmene yeterli ders sayısı sağlamaktadır; dolayısıyla öğretmenlerin kadrolaşma olabirliğini de arttırmaktadır. Kadrolu öğretmenlerin sayısı arttıkça, sistemdeki belirsizlikler de ortadan kalkmaktadır. Yukarıdaki açıklamalar, gözlemlerimizden oluşturduğumuz bir yorumdur, daha ayrıntılı çalışmaların bu konuda daha net bilgiler ortaya çıkaracağına inanmaktayım.

Öğrenci grubundaki verilerin temelinde öğretmen grubunda yer alan sebeplere benzer sebepler yer almaktadır. Türkçe ana dili eğitim sistemindeki belirsizlikler doğal olarak derse alan/alacak öğrenciyi de etkilemektedir. Sonraki öğretim yılında aynı öğretmenle devam edip etmeyeceği, aynı sınıfta ders yapıp yapmayacağı, aynı sınıf arkadaşları olup olmayacağı belli olmadığı için, öğrenci de ana dili dersini olması gereken konumda görmemektedir, dolayısıyla velilerle paylaşılan görüşler bu yöndedir. Öğrencinin Türkçe ana dili dersini alıp almayacağı kararını öğrenci değil, doğal olarak velisi vermektedir. Başka bir deyişle ana dili ders saatlerinin sayısı, öğretmenlerin sayısı gibi sistemin düzgün çalışmasını sağlayabilecek etkenler öncelikle velilerin kararına bağlıdır. Ana dili eğitim sistemi konusunda yapılacak çalışmaların bir yönü de öğretmen-veli ilişkilerini güçlendirmek olmalıdır.

Ev ortamında ana dilin baskın olmadığına işaret eden öğrenci grubundaki sayısal veriler, ana dili aktarımının uygun bir şekilde yapılmadığını göstermektedir. Bu durum standart Türkçenin öğrenimini etkilemekte olup ileride Türkçe ana dili eğitimi sisteminde olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir.

Üniversite öğrencileri grubundaki veriler, Türk edebiyatı ve Türk tarihi alanlardaki öğrencilerin *bilgi* seviyesinin *iyi* olduğunu göstermektedir. Öğrencinin ilköğretimde Türkçe ana dili dersine katıldığını varsayarsak bu durum kabul edilebilir bir durumdur. Ana dili eğitim sisteminin belirsizliklerine rağmen Türkçe bölümü seçen öğrenci genelde ana diline, öz kültürüne saygı duyan ve öğretmenlik mesleğinin önemine inanan öğrencidir.

Dikkat çeken veriler ise *ev* ve *akraba* ortamlarında Türkçenin Rumence ile *çok iyi* seviyede kullanılmasıdır. Türkçe bölümü öğrencisinin ileride Türk toplumunun önemli fertlerinden sayılacağı, öğretici sıfatıyla kültürel açıdan toplumunun şekillendirilmesinde büyük katkısı olacağı göz önünde bulundurulduğunda, bölümün öğrencilerine ayrı bir önem verilmelidir.

Tüm grupların katılımcıları, çoğunlukla kendilerini iki kültürlü saymakta, iki kültürlük kavramına olumlu bakmaktadır. Bu durum beklenebilir bir durumdur çünkü Romanya, Avrupa ülkeleri arasında, azınlıklara verilen haklar konusunda, önde ge-

len ülkelerden sayılır. Söz konusu haklar çerçevesi, birçok ortamlarda vurgulanır. Dolayısıyla, çocuklar ve gençler için bu tür söyleyişler, çocukluklarından beri tanıdık olur ve onlar da aynı şekilde aktarırlar.

Ancak öğretmen ve lise öğrencilerinin, az sayıda da olsa, iki kültürlü olduklarını kabul etmemeleri, bu konuda daha ayrıntılı bir çalışma yapılması gerektiğini göstermektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Türkçenin ve Türk kültürünün, çoğunluğun dili ve kültüründen oldukça derin derecede etkilendiği açıktır. Tek yönde ilerleyen etkileşimi ortaya çıkaran veriler, Türk toplumunun ilerideki durumuna dair çalışmaların yoğunlaşması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Çalışmalar ise olabirliği yüksek olan hedeflere bağlanmalı ve uzun vadeli stratejilere dayanmalıdır.

Kaynaklar

Weinrich, U. (1968). *Language in Contact*. Mouton:The Hague.

Grosjean, F. (1982). *Life With Two Languages. In Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.

Romaine, S. (1997). *Bilingualism*. Londra: Morton College.

Hasan, N. (2009). *Romanya Türk Asıllı Toplulukları Örneğinde İki Dillilik*. Bucureşti: Ed.Universitara.

Web kaynakları:

Günay Karaağaç-Bireysel İki Dillilik ve Toplumsal İki Dillilik (cu.edu.tr)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/balted/issue/47436/577417>

https://www.researchgate.net/publication/246501677_Intercultural_Communication_A_Curr

Perspective

<http://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/406/273>

http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy-7/07.html

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/canatan_kadir.pdf

<http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/citl10/ebpoabdyuefd25102013y.pdf>

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1397849>

(PDF) Çok kültürlülük ve sosyal uyum (researchgate.net)

Ders kitapları:

<https://manuale.edu.ro/manuale/Clasa%20a%20VIa/Limba%20si%20literatura%20materna20turca/RURQ/A1284.pdf>

[https://manuale.edu.ro/manuale/Clasa%20a%20IVa/Religie%20%20Cultul%20Musulman%20\(turca\)/RURQ/A1281.pdf](https://manuale.edu.ro/manuale/Clasa%20a%20IVa/Religie%20%20Cultul%20Musulman%20(turca)/RURQ/A1281.pdf)

Resmi belgeler:

<https://www.edu.ro/legisla%C8%9Bie-ordine-de-ministru>

https://edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Minister/2023/Legi_educatie_Romania_educata/legi_monitor/Legea_invatamantului_preuniversitar_nr_198.pdf

https://www.isjneamt.ro/site/wp-content/uploads/2023/01/Anexa_OM_nr_5671_10_09_2012-1.pdf

TÜRKÇENİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİ KİTAPLARINDAKİ TÜRK KÜLTÜRÜ DIŞINDAKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİM UNSURLARI (YEDİ İKLİM ÖRNEĞİ)

Safiye GÜNEL¹
Banu ÖZDEMİR²

Özet

İdil öğretiminin amacı, bireye yalnızca dil kullanım becerisi kazandırmak değil aynı zamanda hedef dilin kültürünü de benimsetmektir. Bireylerin dili daha iyi anlayabilmesi ve kullanabilmesi için kültürel kodlara da hâkim olması gerekmektedir. Bu sebeple dil öğretimi bir kültür öğretimi olarak görüp dil öğretim sürecinde kültürel etkileşime olanak sağlanmalıdır. Öğretim sürecinde kültür aktarımına yardımcı olacak en önemli materyal, ders kitaplarıdır. Ders kitapları öğrencinin hem hedef dilin hem kendi kültürünün hem de sınıf arkadaşlarının kültürel öğelerine yer vererek çok kültürlü bir öğrenme ortamı yaratılmasına olanak sağlamalıdır. Çeşitli çalışmalarda, Türkçe öğretim kitaplarının Türk kültürüne yer verme durumu sorgulanmıştır. Bu çalışma, Türk kültürünün yanı sıra ele alınan diğer milletlerin kültürel unsurlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada dil öğretimi ve kültür öğretiminin ayrılmazlığı göz önüne alınarak ders kitaplarının kültürel etkileşime hizmet edip etmediği sorgulanmıştır. Türkçe öğretiminde kullanılan Yedi İklim B2 ve C1 seviyesindeki kitaplar esas alınarak doküman incelemesi yöntemine göre incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda bahsi geçen ders kitaplarında yabancı kültür unsurlarına sınırlı düzeyde yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe, kültürel aktarım, ders kitapları.

1 Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, safye.gunel@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3091-1895.

2 Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, banu.ozdemir@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4298-8569.

TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE OTHER THAN TURKISH CULTURE IN HIS BOOKS ELEMENTS OF CULTURAL INTERACTION (YEDİ İKLİM EXAMPLES)

Abstract

The aim of language instruction is not only to equip individuals with language skills but also to instill the culture of the target language. In order for individuals to better understand and use the language, they need to be familiar with cultural codes. Therefore, language instruction should be perceived as cultural instruction, and opportunities for cultural interaction should be provided during the language teaching process. The most crucial material facilitating cultural transmission in the teaching process is textbooks. Textbooks should create a multicultural learning environment by incorporating elements of both the target language and the learners' own culture, as well as the cultures of their classmates. Various studies have questioned the extent to which Turkish language teaching textbooks include Turkish culture. This study aims to identify cultural elements of not only Turkish culture but also other nations in the Turkish language teaching textbooks. Considering the inseparability of language and culture instruction, this study investigates whether textbooks contribute to cultural interaction. The textbooks used in Turkish language teaching, specifically the Yedi İklim B2 and C1 levels, were analyzed using the document analysis method. The research results indicate that the mentioned textbooks have limited inclusion of foreign cultural elements.

Keywords: Turkish as a foreign language, cultural transmission, textbooks.

1. Giriş

İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır ve iletişim kurmalıdır. Bu nedenle her topluluk, iletişim amacıyla yeni bir dil geliştirir. Dil, sadece kültürün oluşmasına olanak tanıyan bir “düşünce” aracı değil aynı zamanda bu düşünceyi hayata geçiren bir “ifade” aracıdır. Oluşan ifade, bireyin davranışını düzenler ve insanın toplumla olan ilişkisini şekillendirir (Melanlıoğlu, 2010, s. 67). Dil, kişiler arasındaki iletişimin en temel unsurudur. Milletleri oluşturmuş olduğu bu diller kullanım bakımından ortaklıklar meydana getirmiş ve alt kültürleri oluşturmuştur. İnsanların yaşam tecrübelerini gelecek nesillere aktarmaları konusundaki en önemli faktör ve bir kişinin hangi kültürden geldiğini belirten en önemli unsur dildir (Açıkgöz, 2018). Kültür, bir toplumu var eden kişileri, onları birbirine bağlayan haberleşmelerini sağlayan dili, sanatlarını, din, törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını vs. kapsar (Güvenç, 2019, s.15). Kültür bir sözlük gibidir. Anlaşılamayan bir kelime için nasıl sözlüğe başvuruluyorsa bir yaşam biçiminin hangi millete ait olduğu da söz konusu kültürünün karakteristik özelliklerine bakılarak tanınabilir (Akkaya, 2023). Bireyler, ait oldukları kültürün kelimeleriyle kendilerini ifade ederler ve bu kelimelerin arkasında genellikle bir kültürel geçmiş bulunmaktadır. Bu nedenle, bir dil öğretildiğinde, hedef dilin toplumunun yapısı ve sosyal değerleri de önemsenmelidir (Pehlivan, 2007, s. 12).

Avrupa ortak dil kriterlerinin de etkisiyle günümüzde, kültür aktarımı ve çok kültürlülük gibi kavramlar dil öğretimi alanında oldukça önem kazanmıştır. Çünkü yabancı bir dil öğrenen bireyin, dili sorunsuz öğrenebilmesi için hedef dilin kültürüne de hâkim olması gereklidir. Bireyler, yeni bir dil öğrenirken yapacağı karşılaşmalarla hem kendi kültürüne hem de öğrenmekte olduğu yeni kültüre karşı farklı bakış açıları geliştirir (İşci, 2012, s. 33).

Çağımızda, birçok alternatif öğretim materyali bulunsa da ders kitapları hâlâ dil öğrenim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak sınıf ortamında varlığını sürdürmektedir (İşcan & Yassıtaş, 2018). Yabancı dil öğretiminde önemli bir yere sahip olan bu kitaplar, kültür aktarımının önemli unsurlarından birini oluşturur. Haley ve Austin (2004)’e göre, kitaptaki metinler, görseller ve diğer unsurlar öğrencinin kültürü keşfetmesine olanak sağlamaktadır Bununla birlikte yabancı dil ders kitaplarının, öncelikle öğretilmesi hedeflenen dilin kültürünü ve bu kültürle ilgili önyargıları barındırmayan etkinlikler içermesi gerektiği belirtilir. (Akt. İşcan & Yassıtaş, 2018) Hayat tarzı, her millete özgüdür. Bir toplumun kültür yapısı içinde değerlendirilebilecek unsurlar, eğlence, mizah, ahlak, hukuk, müzik gibi alanlarda önemli farklılıklar sergiler. Bu farklılıkların yabancılara Türkçe öğretimi derslerinde etkin bir biçimde işe koşulmasının öğrencilerin öğrenmelerine katkı sağlayacağını düşünülmektedir (Akkaya, 2023).

Yabancı dil olarak Türkçe öğretim kitapları, Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Metnindeki seviyelendirme (temel, orta, ileri) temel alınarak hazırlanır. Bu seviyelere uygun türetilmiş içerik ve etkinlikler ile temel dil becerisi kazandırmak amaçlanır. Bunun yanı sıra çerçeve metinde yer alan sosyokültürel değerlerin aktarılması da amaçlanmaktadır (Ördek, 2019).

2001’de hazırlanan Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programının Sosyokültürel Bilgi kısmında, dil öğretiminde aktarılması gereken kültürel unsurlar “günlük yaşam, yaşam koşulları, kişiler arası ilişkiler, değerler, inançlar ve davranışlar, beden dili, sosyal gelenekler ve geleneksel davranışlar” olmak üzere geniş bir yelpazede kapsamlı bir kültürel analiz sunmaktadır. (TELC, 2013, s. 102-103).

İlgili alan yazın incelendiğinde, Türkçe öğretim kitaplarında yer alan Türk kültürüne ait kültürel unsurlarını saptamak amacıyla yürütülmüş birçok çalışmaya rastlanmıştır. (Erdem & Gün& Karateke,2015; Kutlu, 2015; Erdal & Dağdeviren & Gökhan & Şen & Şenay, 2018; Demirtaş& Kaçmaz, 2021; Yılmaz & Çetinkaya,2019; Bayraktar,2015; Elmalı, 2019; Ördek,2019;İşcan & Yassıtaş,2018;Yiğit, 2023; Ökten & Kavanoz, 2014; Kalenderoğlu, 2015; Mutlu & Gülşah,2020; Durmuş, M., & Ateşgöl, H.S. ,2021; Milosavljevic, M. ,2022; Çakmak, 2019). Bu çalışmaların genelinde Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti, Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti, İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti, Gazi TÖMER Türkçe Öğretim Seti gibi yaygın olarak kullanılan kitaplar ve bu kitapların B2 ve C1 seviyesi kullanılmıştır. Fakat alan yazında, Türkçe öğretim kitaplarındaki yabancı kültürel unsurları saptamaya çalışan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum ders kitaplarındaki yabancı kültürel unsurların tespitine yönelik çalışmaların yapılması gereksinimini doğurmuştur. Bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde yaygın olarak kullanılan Yedi iklim Türkçe öğretim setinde, yabancı kültürel unsurlara nasıl yer verildiği incelenmiştir. Bu doğrultuda:

1. B2 seviyesi ders kitabında yabancı kültürlere ait unsurlar nasıl yer almaktadır?
- 2.C1 Seviyesi ders kitabında yabancı kültürlere ait unsurlar nasıl yer almaktadır?

Alt problemlerine cevap aranmıştır.

2. Yöntem

Araştırma yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesidir. Veriler, içerik analizi ile belirlenmiştir. Yazılı materyallerin analizi olarak bilinen doküman incelemesi, incelenen olgularla ilgili bilgileri içerir. Nitel araştırmalarda, doküman incelemesi sadece tek başına bir veri toplama yöntemi olmanın ötesinde, aynı zamanda diğer veri toplama yöntemleriyle birlikte kullanılabilir. (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Araştırmanın dokümanları, Yedi İklim Öğretim Seti B2 ve C1 ders kitaplarıdır. Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı’nda ilgili seviyeler Bağımsız (B1-B2) ve Yetkin (C1-C2) Dil Kullanımı şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu seviyelerdeki öğrencilerin uzun ve karmaşık ifadeleri zorluk çekmeden anlayıp çıkarımlarda bulunabileceği, toplumsal ve mesleki yaşam ile ilgili durumlarda dili daha esnek kullanabileceği ve bu konuları içinde barındıran metinleri fazla zorluk çekmeden anlayabileceği ifade edilmiştir (TELC, 2013: 32).

Bu sebeple bu çalışmada B2 ve C1 seviyelerindeki ders kitapları incelenmiştir.

2.1. Verilerin Toplanması ve Analizi

Yunus Emre Enstitüsü tarafından oluşturulmuş Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti B2 ve C1 seviyesindeki Türkçe öğretim kitaplarında, tespit edilen kültürel unsurları tasnif etmek için (Okur ve Keskin, 2013) tarafından oluşturulmuş “Kültürel Aktarım Tablosu”ndan yararlanılmıştır. Tasnif sonucunda elde edilen veriler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 1. (Okur ve Keskin, 2013) “Kültürel Aktarım”

	1.Günlük Yaşam	2. Kişiler Arası İlişkiler	3. Değerler ve Eğitim	4. Edebiyat-Sanat ve Müzik	5.Gelenekler ve Folklor	6. Sosyal Yaşam	7. Coğrafya ve Mekan	8. Yabancı (Evrensel) Kültürel Unsurlar
a	Yiyecek-İçecek	Kişiler	Değerler	Edebiyat	Özel günler ve Gelenekler	Moda		
b	Yemek zamanları, sofrada adabı	Selamlaşma ifade ve davranışları	Eğitim	Müzik	Sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler	Yasaklar		
c	Resmi tatilleri-çalışma zamanları	Aile yapıları ve ilişkileri, kuşaklar arası ilişkiler	Dil ve Tarih Bilinci/Sevgisi	Sanat	Dini kurallara dayalı davranışlar	Alkış ve güzel hareketler		
d	Boş zaman etkinlikleri, hobileri	Politik ve dinsel gruplar arası ilişkiler	Diğerleri	Gösteri sanatları	Doğum, evlilik gelenekleri	Diğerleri		
e	Karşılıklı konuşmalarda yaşa, cinsiyete, yakınlık derecesine, sosyal statüye, resmîyete göre kullanılacak sözler ve kalıplar	Konuk etme-ikram ve hediyeler		El sanatları geleneği	Festivaller, törenler,kutlamalar			
f	Yeme ve içme alışkanlıkları	diğerleri		diğerleri	danslar			
g	Oyunlar				Toplumsal uygulamalar, ritüeller, batıl inançlar			
h	Spor				Halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar			

Araştırma sonucunda elde edilen veriler Tablo 1’de yer alan 8 kategorinin alt başlıkları olan alfabetik olarak sıralanmış ifadeler ile eşleştirilmiştir. Her kültürel unsur bir başlık ve alt başlık ile eşleştirilmiştir. Elde edilen veriler Tablo 2’de gösterilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi olan “Yedi iklim Türkçe öğretim seti B2 seviyesi ders kitabında yabancı kültürlere ait unsurlara nasıl yer verilmiştir?” sorusuna ait bulgular tablolaştırılmıştır.

Tablo 3.

Metin İsmi	Alt Başlıklar	Kültürel Etkileşim Unsurları	Seviye-Sayfa
Olimpiyatlar	3b	“...Erasmus Avrupa’nın ortak sanat ve bilim çatısı altında birleşmesine katkıda bulunmuştur.”	B2-24
Leonardo Da Vinci Kimdir?	4c	“...Döneminin önemli düşünür, mimar, mühendis, mucit, matematikçi, anatomist, müzisyen, heykeltıraş, yazar ve ressamıdır”	B2-25
Farklı Düğünler	5d	<p>“ Afrika’nın bazı bölgelerinde damat adayı, kızı ailesinden istedikten sonra kızın ailesi kabul ederse gelin adayına para ve fıstık verir.”</p> <p>“Çek düğünlerinde, gelinle damat törenin düzenlendiği salona girerken ayaklarının önüne tabak kırılır ardından çift birlikliklerini ve mutluluklarını garantilemek için bu kırıkları süpürür.”</p> <p>“İskoçya’da ise düğünden bir gün önce yumurta ve salçadan yapılan karışımla gelin baştan aşağı kaplanır ve herkesin görmesi için şehirde dolaştırılır.”</p> <p>“Kosova’da düğün töreninin kötü şans getirmemesi için, ... gelinin yüzü beyaz boyayla boyanarak üzerine geçmişin desenleri çizilir.”</p> <p>“Türkmen gelinlerinin düğünlerde giydiği kıyafetlerin ve takıların ağırlığı neredeyse kendi ağırlıkları kadar oluyor.”</p> <p>“Fas’ta düğünler genellikle 7 gün sürer. ...”</p> <p>“Çin’de damadın ailesi astroloji uzmanına başvurarak evlenmeyi düşünen çift hakkında yorum ister.”</p> <p>“Finlandiyalı gelinler düğünde el yapımı bir taç takarlar.”</p> <p>“Hollanda düğünlerinde gelinle damadın masasının yanına bir ağaç yerleştirilir ve gelen misafirler gelin ve damat için dileklerini yazarak bu ağaca asarlar.”</p>	B2-40
40 Yıl 2 Dakika	4c	“Ünlü ressam Picasso, bir gün bir lokantaya gider...”	B2-115

Cotatumbo Şimşekleri	7	“Venezuela’da Catatumbo Nehri ile Marakaibo Gölü’nün bulunduğu yerin 5 kilometre ilerisinde, yılın 160 günü şimşekler çakıyor.”	B2-120
Mammatus Bulutları	7	“Avustralya ve Amerika kıyılarında daha çok görülürler.”	B2-121
Buz Toplari	7	“Amerika’da Michigan gölünün kıyısında her kış ilginç bir doğa olayı meydana geliyor...”	B2-121
Tornado Nedir?	7	“Kuzey Amerika’nın iç, doğu, kuzey doğusunda, zaman zaman da Avustralya, Japonya, Orta Asya, İngiltere, İtalya’da görülür.”	B2-126
Sıra Dışı Başarılar	2a	“Phyllis Turner Avustralya Adelaide Üniversitesinde 90 yaşında başladığı yüksek lisans programını 94 yaşında tamamladı.” “Avustralyalı 16 yaşındaki Jessica Watson, tekneyle çıktığı dünya turunu tamamlayarak “dünyayı tek başına, durmadan ve yardımsız dolaşan en genç kişi” oldu.” “Ses ve yankı ile yönünü bulabilen çocuk (Ben Underwood) dünyayı gezecek.”	B2-130
Sırlar Dünyası	2a	“Dünyanın en şanslı insanı olarak nitelendirilen Hırvat müzik öğretmeni 81 yaşındaki Frano Selak, ...”	B2-133
Onlar Çalıştılar ve Başarılı Oldular	4a	“Honore de Balzac’ın yazma süreci hayli zorlu ve sıkıntılıydı...” “William Faulkner ‘ İlham perim geldiğinde yazarım ve ilham perim her gün yanıma uğrar.” “Thomas Mann, her sabah saat sekizde uyanır, bir fincan kahvesini içer, duşunu alıp giyindikten sonra eşyle kahvaltı eder ve ardından odasına çekilip çalışmaya başlamış.” “Joseph Heller, Madde 22 adlı romanını, Manhattan’daki dairesinde, işten döndüğü zamanlarda yazarmış.” “Ayn Rand, 1942 yılında romanı “ Hayatın Kaynağı”nı yazarken yoğun bir baskı hisseder.”	B2-155, 156 B2-155, 156

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmamanın ikinci alt problemi olan “C1 Seviyesi ders kitabında yabancı kültürlerle ait unsurlara nasıl yer almaktadır?” sorusuna ait bulgular tablolaştırılmıştır.

Tablo 4.

Metin İsmi	Alt Başlıklar	Kültürel Etkileşim Unsurları	Seviye-Sayfa
Olimpiyatlar	5e	“Tanrıları onurlandırmak amacıyla düzenlenen festivaller Eski Yunan’da yaşamın önemli bir parçasıydı.”...	C 1 - 10, 11, 12
	2d	Hindistan’da “Budizm, İpek Yolu üzerinden Uzak Doğu’ya, Çin’e ve Japonya’ya kadar yayılmış ve orada hâkim din olmuştur.”	C1-36

	7	“Orta çağlarda deve kervanlarının Hindistan ve Uzak Doğu’nun ipekli dokuma, baharat ve kıymetli madenlerini Anadolu’dan Avrupa’ya ulaştırmak için kullandıkları ünlü yoldur.”	C1-36
İki Otobüs Meraklısının Serüveni	6d	“Londra ve otobüs deyince akla, kırmızı renkli çift katlı otobüsler geliyor. Bu otobüsler kentin simgelerinden biri sayılıyor...” “Çin’in güneyinde bulunan Hong Kong’dayız. Bu kentte yaklaşık 7 milyon insan yaşıyor. Dolayısıyla toplu taşıma çok önemli.” “Avustralya’nın güneyinde bulunan Adelaide’yiz. Kalabalık bir nüfusa sahip olan kentte dünyanın en uzun otobüs hattı var.” “Dünyanın en çok nüfusa sahip kentlerinden birinde New York’tayız. Burada hibrit otobüsler çalışıyor.” “Ünlü Fransa Millau Viyadükü’nün altından geçiyoruz. Fransa’nın tarihi yerleşim yerlerinden birinde bulunan bu kenti gezmenin en iyi yolu bir tur otobüsüne binmek” “Tokyo, dünyanın en iyi toplu taşıma ağına sahip kentlerinden biri.” “Kuzey Kutbu’na yakın bir yerde Jasper’dayız (Kanada).”	C 1 - 43,44
Dilin Önemi	3c	“Maks Müller, Prof.Dr. Klan Delius, İbn Eşres, Sulzberger’in özdeyişleri” “David Crystal, Leibniz, Bernard Show, Ludwig Wittgenstein, Thomas Füller, Montaigne özdeyişleri” “... İşte bunun içindir ki hiçbir şey dil kadar önemli değildir. Konfüçyüs”	C1-59 C1-60 C1-60
Yeryüzünün Süzgeçleri	7	“Antarktika haricinde tüm kıtalarda orman bulunur. Ekvatorun çevresindeki alanlardan Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya’nın soğuk bölgelerine kadar hemen her yerde oluşabilir.”	C1-91

Yazı Nasıl Ortaya Çıktı	3b	<p>“Eski Mısırlılar, bu resimlerle yazmayı ileri derecede kullanmışlar ama resimden harfe geçememişlerdir.”</p> <p>“Çin hiyerogliflerinin en eskisi, MÖ 1766 yılına aittir. ... Çinliler bugün hâlâ aynı yazıyı kullanmaktadırlar.”</p> <p>“Rusya’da Orta Çağ’ın başlarında büyük harflerle yazılmaya başlanan Kiril alfabesi ise zamanla geliştirilmiş, el yazısı karakterler eklenmiş ve gereksiz harfler çıkarılmıştır. Bu alfabe günümüzde Slav ülkelerinin yanında bazı Türk Cumhuriyeti ve toplulukları da kullanmaktadır.”</p> <p>“Dünyada Latin alfabesinden sonra en çok Arap alfabesi kullanılmaktadır.”</p>	C1-96
		<p>“Türkiye ile Bosna Hersek arasındaki ortak kültür ve sosyal birikimden hareketle Boşnakçada var olan Türkçe ifade,kavram ve kelimelere yer veren “Haydi Türkçe Öğrenelim” seti hazırlanmıştır.”</p>	C1-120
Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları	4a	<p>“Boşnak Anonim Halk Edebiyatı’nın önemli bir türü olan “Sevdalinka” Arapçadan Türkçeye, Türkçeden Boşnakçaya geçen “Sevda” kelimesinden türemiştir.”</p> <p>“Anonim bir tür olan Sevdalinka “Boşnakça aşk şarkıları” anlamına gelmektedir.”</p> <p>“Boşnak Anonim halk edebiyatının en yaygın lirik şarkı/ şiir türü olan Sevdalinka Boşnakların İslamiyeti kabul etmesiyle değişen kültürel yapının sonucunda ortaya çıkmıştır.”</p>	C 1 - 124,125
	5b	<p>“Doğrudan bir araya gelemeyen sevdalılar okudukları sevdalinkalar ile birbirlerine seslerini duyuruyorlardı.... Aşığın söylediği sevdalinkaya, maşuk (sevgili) kafes arkasında bir başka sevdalinka ile ya da aynı sevdalinkanın diğer bölümüyle cevap verirdi.”</p>	
	4b	<p>“... Ramazan geceleri ailelerin bir evde toplandığını, erkeklerin bu toplantılarda sevdalinka okuyup tambur çaldıklarını, kızların ise tepsi çevirerek sevdalinka söylediklerini ifade eder.”</p>	
	4f	<p>“Sevdalinka Boşnaklarla aynı coğrafyada yaşayan, aynı dili konuşan Sırp ve Hırvatların halk kültürlerinde görülmemektedir.”</p>	

Sıra Sıra Boncuklardan	3b	“Alman Profesör Wilhelm Schickard ilk hesap makinesini geliştirdi.”	C1-132
Mini Mini Bilgisayarlara	3b	“ Josep Marie Jacquard adlı Fransız buluşçu, 1801’de üzerine delikler açtığı kartları kumaş dokuma makinelerinde kullanmaya başladı.”	C1-133
	3b	“Alman bilim insanı Konrad Zuse’nin geliştirdiği Z3 adlı bilgisayar dört işlem yapabiliyordu.”	C1-133
Bu Sayılar Uçaklarda Niçin Yok?	5g	“Japon Havayollarına ait tüm uçaklarda 4 ve 9 numaralı koltukların bulunmamasına rağmen Japonlar 13 rakamının uğursuzluğuna inanmıyorlar...” “Amerika’da Eastern Havayollarının 1972 yılında 401 sefer sayılı uçağı Evirglades yakınlarında düşmüş, kazanın ardından arama kurtarma çalışmalarına gidenlerin kazada hayatını kaybeden pilotların hayalet olarak kendilerine saldırdığı kayıtlara geçmişti...” “ Meksika’da, Keltik ve Germen toplumlarında bu sayı genelin tam tersine önemli, kutsal ve şans getiren bir sayı olarak görülüyor.” “İslam dünyasında da genel inanışın aksine 13 rakamına ayrı bir değer veriliyor.”	C1-150
Yüz Hatları ile Karakter Okumak	3d	“Yüz okuma sanatı, Fizyonomi’dir. Yunanca physis-doğa ve gnomon-yorum kelimelerinin birleşimidir.”	C1- 165
	3a	“Eski zamanlarda Çin’de yüz okuma uzmanlarına göre yüzü oluşturan unsurlardan beşi çok önemlidir. Bunlar kaşlar, gözler, ağız, burun ve kulaklardır.”	

Tablo 2 incelendiğinde Yedi İklim C1 Türkçe Öğretim Ders Kitabının, Türk kültürünün dışındaki kültürel unsurlar olan “Festivaller, törenler ve kutlamalar; dini kurallara dayalı davranışlar, coğrafya ve mekân, sosyal yaşam, dil ve tarih bilinci/sevgisi, değerler ve eğitim, edebiyat, toplumsal uygulamalar, ritüeller, batıl inançlar, değerler” konularında Yedi İklim B2 Türkçe Öğretim Ders Kitabında ise sözü edilen kültürel unsurları “Eğitim, sanat, doğum, evlilik gelenekleri, coğrafya ve mekân, kişiler, edebiyat” konularına yer verildiği görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Türkçe öğretim kitaplarının yabancı kültürel unsurlara yer verme düzeyini ortaya koymak amaçlanmıştır. Yedi İklim B2 ve C1 ders kitaplarının Okur ve Keskin (2013) tarafından oluşturulmuş Kültürel Aktarım Tablosu ve Avrupa Dilleri Ortak Dil Çerçevesinde (2013) yer alan Sosyokültürel Bilgiler bölümünde yer alan alt başlıklar ile tasnif edilmiştir. Araştırmanın birinci alt problemine ilişkin veriler incelendiğinde, yabancı kültürlerle ait unsurların ağırlıklı olarak “Değerler ve Eği-

tim, Edebiyat, Sanat ve Müzik, Gelenekler ve Folklor, Coğrafya ve Mekân” konularıyla sınırlı olduğu görülmüştür. B2 seviyesinde Günlük Yaşam, Sosyal Yaşam, Kişiler Arası İlişkiler başlıklı kültürel unsurlara hiç rastlanmadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın ikinci alt problemine ilişkin veriler incelendiğinde ders kitaplarında; “Değerler ve Eğitim, Edebiyat, Sanat ve Müzik, Gelenekler ve Folklor, Coğrafya ve Mekân” konularının yanı sıra “Kişiler Arası İlişkiler” konusuna da yer verildiği görülmektedir. Fakat bahsi geçen iki seviyede de “Sosyokültürel Bilgi” kısmının beşinci alt başlığında yer alan “Beden Dili” konusunda ise hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

Alan yazında, yabancı dil öğrenen bireyin hedef dili öğrenirken kültürel kodları da öğrenmesi gerektiğine dair birçok araştırma vardır. Bu araştırmalarda, farklı Türkçe öğretim setleri incelenmiştir. Türk kültürünün aktarımı konusundaki çalışmalar, bu kitaplarda Türk kültürüne ait öğelere yer verildiğini destekler niteliktedir. (Erdem & Gün& Karateke,2015; Kutlu, 2015; Erdal & Dağdeviren & Gökhan & Şen & Şenay, 2018; Demirtaş& Kaçmaz, 2021; Yılmaz & Çetinkaya,2019; Bayraktar,2015; Elmalı, 2019; Ördek,2019; İşcan & Yassıtaş,2018; Kutlu, 2015; Yiğit, 2023; Ökten & Kavanoz, 2014; Kalenderoğlu, 2015; Mutlu & Gülşah,2020 ;Durmuş, M., & Ateşgöl, H.S. ,2021; Milosavljevic, M. ,2022; Çakmak,2019).

Yedi İklim Öğretim Seti B2 seviyesi ders kitabında, 81 metne yer verilmektedir. Bunlardan sadece 12 metinde; C1 seviyesi ders kitabında ise 98 metin içerisindeki 9 metinde yabancı kültüre ait unsurlara rastlanmıştır. Araştırmanın sonucunda, B2 ve C1 seviyesindeki ders kitaplarında yabancı kültürlere ait öğelere sınırlı düzeyde yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonucunda elde edilen veriler, İşcan & Yassıtaş ‘ın (2018) çalışmalarındaki Türk kültürüne ait unsurlarının farklı seviyelerde dengeli bir şekilde verildiği fakat yabancı kültüre ait unsurların yeterli olmadığı görüşleri ile benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak Türkçe öğretim setlerinde Türk kültürüne ağırlık verilmektedir fakat sınıf ortamı çok kültürlüdür. Öğrencilerin kendi kültürleri de öğrenim süreci esnasında göz ardı edilmemelidir. Öğrenciler, öğrenme ortamlarındaki diğer insanlarla iletişim halinde olacaktır. Bu durum kişinin hem hedef dili öğrenmesine hem de sınıfındaki diğer öğrencilerin kültürünü öğrenmesine olanak sağlar. Kültürler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar iletişimi güçlendirir. Dil öğretiminde, birincil kaynak ders kitaplarıdır. Öğrencinin ders kitabında karşılaşacağı her kültürel öge hem kendi kültürünü hem de hedef dilin kültürünü anlama konusunda bir bakış açısı geliştirecektir. Ders kitaplarındaki metinler bu unsurlara dikkat edilerek özenle düzenlenmeli ve öğrenciye kültürel değerleri kıyaslama olanağı sunulmalıdır.

Öneriler

Türkçe öğretimi sürecinde öğrenciler, sadece hedef kültürle değil diğer kültürlerle de etkileşim halinde olmalıdır. Bu sebeple sınıf içerisinde çok kültürlü bir etkileşim ortamı oluşturmaya önem verilmelidir.

Öğretici, ders kitaplarındaki bu eksiği giderebilmek için sınıfın profiline ve

seviyesine göre konuşma ve yazma etkinlikleri planlayabilir. Öğrenci, kendi kültürüne olan aşinalığından ötürü, bir ürün ortaya koyması gereken becerilerde kendini daha rahat ifade edecektir.

Sınıf ortamı çok kültürlüdür. Bu çok kültürlü ortamdan olabildiğince yararlanılarak bütün becerilerde sarmal bir şekilde evrensel/ Türk kültür unsurları harmanlanmalıdır. Bu, öğrencilerin kendi kültürleri ve hedef kültür arasında köprü vazifesi görecektir.

Kaynaklar

Açıkgöz, N.S. (2018). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı: Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı: (A1-A2 Düzeyi)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Akkaya, M. (2023). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kültürel Etkileşim. N. Akkaya (Ed.), *100 Soruda Yabancılar Türkçe Öğretimi* (s.232). Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Bayraktar, S. (2015). Yeni Hitit 1 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabının Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (2), 7-23.

Çakmak, C. (2019). Yedi İklim Türkçe Öğretim Setinin (A1-A2)Kültür Aktarımı Açısından Değerlendirilmesi. *Journal of International Social Research*, 12(65).

Demirtaş, İ., & Kaçmaz, E. (2021). *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarındaki Atasözü ve Deyimlerin Kültür Aktarımına Katkısı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Durmuş, M., & Ateşgöl, H.S.(2021). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kültürel İçeriklerin Seçimi, Sunumu ve Öğreticilerde Kültürlerarası Yeterlilik Geliştirme. E. Özkan. (Ed), *Yabancılar Türkçe Öğretimi* içinde (ss.111-133) İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Elmalı, M. (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Ders Kitaplarında Kültürel Unsurların Kullanımı: Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Örneği (C1 – C2 seviyesi)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Erdal, K., Dağdeviren, İ., Gökhan, O., Şen, H. H., & Şenay, E. (2018). Yabancılar Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültürel Öğeler (A2 Düzeyi). *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(12), 11-23.

Erdem, M., Gün, M. N. & Karateke, B. (2019). İleri Seviye İçin Hazırlanan İstanbul Yabancılar Türkçe Öğretim Setinin Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi. *In-*

ternational Journal of Language Academy, 3(6), 8-17.

- Güvenç, B. (2019) “Süreçler: Kültürleme, Kültürlenme ve Kültürleşme.” *Kültürün ABC’si* (s.15) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İşcan, A., & Yassıtaş, T. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı: Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1-B2 düzeyi). *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 3(1), 47-66.
- İşçi, C. (2012), *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan “Yeni Hitit” Ders Kitabının Dört Temel Dil Becerisi Ve Kültür Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kalenderoğlu, İ. (2015). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılan Temel Düzey (A1, A2) Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12).
- Kutlu, A. (2015). Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Kültürün Araç Olarak Kullanımı: Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1-B2 Seviyesi). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(2), 697-710.
- Melanlıoğlu, D. (2010). Kültür Aktarımı Açısından Türkçe Öğretim Programları. *Eğitim Ve Bilim*, 33(150).
- Milosavljevic, M. (2022). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Ve Sırçanın Öğretimine Yönelik Hazırlanmış Ders Kitaplarındaki Kültürel Unsurların Karşılaştırmalı İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Mutlu, H.H., & Gülşah, S.E.T. (2020). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanılan C1 Seviye Ders Kitaplarındaki Kültür Unsurlarının İncelenmesi (Gazi Yabancılar İçin Türkçe-İstanbul Yabancılar İçin Türkçe). *Dil Dergisi*, 1(171), 91-108.
- Okur, A.&Keskin, F.(2013).Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Kültürel Öğelerin Aktarımı: İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti Örneği. *International Journal of Social Science*, 6(2), 1619-1640.
- Ökten, C. E., & Kavanoz, S. (2014). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimini Hedefleyen Ders Kitaplarında Kültür Aktarımı. *Electronic Turkish Studies*, 9(3).
- Ördek, F. (2019). *Yabancılar için Türkçe İstanbul ve Yedi İklim Orta Seviye Ders Kitaplarının Kültür Aktarımı Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pehlivan, F. (2007). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültürlerarası Etkileşim Odaklı Yaklaşım Uyarınca Metin Çalışmaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- TELC (2013). *Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi-Öğrenim, Öğretim Ve Değerlendirme*. Germany: TELC GmbH
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Genişletilmiş Beşinci Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F., & Çetinkaya, E. (2019). Yabancılar Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kültürel Unsurlar: Yedi İklim Türkçe Örneği. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 1(2), 121-137.
- Yiğit, F. (2023). Yabancı Dil Olarak Türkçe ve İngilizce Öğretimi Ders Kitaplarının Kültürel Unsurlar Açısından Karşılaştırılması (İstanbul Yabancılar İçin Türkçe, Unlock, New Language Leader). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 1-33.

BOSNA HERSEK’TE YAYIMLANAN PREPOROD GAZETESİNDE TÜRKİZMLER

Mehmet Emre ÇELİK¹
Amina JELOVAC²

Özet

Balkan Yarımadası'nın merkezî bir bölgesinde yer alan, oldukça zengin bir tarihe sahip ve birçok kültürel değişimin de tanığı olan Bosna-Hersek, 15. yüzyıl ortalarından başlamak suretiyle dört yüzyıldan fazla Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Osmanlı Devleti bu bölgeyi sadece siyasi açıdan değil, dil ve kültür açısından da etkilemiştir. Bosna Hersek'te Osmanlı'dan kalan hem somut hem de soyut mirasın önemli bir bölümü hâlâ varlığını korumaktadır. Bu mirasın en belirgin yönlerinden biri, Boşnakçaya Türkçe aracılığıyla geçmiş Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin varlığıdır. "Türkizm" olarak adlandırılan bu sözcükler günlük iletişim ve kültürle bütünleşmiş durumdadır. Aynı zamanda Boşnakçadaki bu sözcüklerin varlığı, uzun süreli Osmanlı yönetiminin bölgenin dil ve kimlik yapısı üstündeki etkisini yansıtmaktadır. Türkizmler Boşnak ve Türk halkları arasındaki kültürel etkileşimin günümüzde de devamını sağlamaktadır. Bu araştırmanın amacı, sözlü dilde varlığı bilinen Türkizmlerin yazılı dilde de varlığını ortaya koymaktır. Doküman analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, örneklem olarak Bosna-Hersek'teki Müslüman topluma yönelik Saraybosna'da yayımlanan Preporod gazetesi seçilmiştir. Araştırma sonucunda 574 farklı Türkizm tespit edilerek örnek cümleler içinde gösterilmiştir. Bu bulgular Boşnakçada yazılı dilde varlığını sürdüren Türkizmlerin varlığının tespiti ve Türkizmler üzerine sözlük hazırlamak isteyenlere yazılı dilden kanıtlar sunması bakımından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Boşnakça, Osmanlı, Preporod gazetesi, Türkçe, Türkizm.

1 Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, mehmetemre.celik@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4946-2508

2 Yüksek Lisans Mezunlu, Mostar Cemal Biyediç Üniversitesi.

TURKISMS IN THE PREPOROD NEWSPAPER PUBLISHED IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

Located in a central region of the Balkan Peninsula, having a very rich history and witnessing many cultural changes, Bosnia-Herzegovina remained under Ottoman rule for more than four centuries, starting from the mid-15th century. The Ottoman Empire affected this region not only politically but also in terms of language and culture. A significant part of both tangible and intangible heritage from the Ottoman Empire still exists in Bosnia and Herzegovina. One of the most distinctive aspects of this heritage is the existence of words of Turkish, Arabic and Persian origin that passed into Bosnian through Turkish. These words, called Turkism, are integrated into daily communication and culture. At the same time, the existence of these words in Bosnian reflects the impact of long-term Ottoman rule on the language and identity structure of the region. Turkisms ensure the continuation of cultural interaction between Bosnian and Turkish people today. The aim of this research is to reveal the existence of Turkisms, which are known to exist in oral language, in written language. In the research where the document analysis method was used, Preporod newspaper published in Sarajevo for the Muslim community in Bosnia-Herzegovina was selected as a sample. As a result of the research, 574 different Turkisms were identified and shown in example sentences. These findings are important in terms of determining the existence of Turkisms that continue to exist in the written language of Bosnian and providing evidence from the written language for those who want to prepare a dictionary on Turkisms.

Keywords: Bosnia-Herzegovina, Bosnian, Ottoman, Preporod newspaper, Turkish, Turkism.

Giriş

Osmanlıların Bosna'ya ilk akınları I. Tvrtko krallığı esnasında 1388 yılında başlamış ama bir netice alınamamıştır. Tvrtko komşularıyla ittifaklar kurarak ordusunu güçlendirmiş ve Osmanlı akınlarını püskürtmüştür. 1391 yılında Tvrtko'nun ani ölümünden sonra ise taht mücadeleleri başlamış, çeşitli isyanlar sebebiyle hâkimiyet yedi defa el değiştirmiştir. Bu durumu fırsat bilerek istilaya başlayan Macarlar Bosna'yı oldukça güç duruma düşürmüştür. Macarların istilalarında Bogomilleri yok edip bölgede yağma ve hırsızlığa yönelmesi Boşnak idarecileri Osmanlı'dan yardım istemek zorunda bırakmıştır. Osmanlı yardımları sayesinde Macarlar yenilerek bölgeden uzaklaştırılmış, bu destek karşılığında Osmanlılar Bosna'da toprak sahibi olmuş ve iki millet birbirlerinin gelenek ve göreneklerini ilk defa tanıma fırsatı bulmuştur. Boşnaklara yardım ederek bölgeye giren Osmanlılar yavaş yavaş Bosna'nın diğer bölgelerini de fethetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti 1463 yılında Bosna'yı fethederek Bosna Krallığı'nın bağımsızlığına son vermiştir. Bölge Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdikten sonra "Bosna" adını koruyup ilk önce sancak sonra da vilayet olarak varlığını sürdürmüştür (Emecen, 1992, s. 296-297).

Fatih Sultan Mehmet'in 1478'te Bosna ruhbanlarına gönderdiği ve orijinali bugün Foynitsa (Fojnica) kilisesinde bulunan ahitnameye göre Bogomil ve Bosna kilisesi dini özgürlüklerine sahip olacak ve Osmanlılar tarafından korunacaktır. Fatih Sultan Mehmet, halkın Osmanlı yönetimine uyumunu kolaylaştırmak için Bosna'ya özel bir statü vermiş, Bosna Kilisesi ve Bogomiller de padişahın koruması altına alınmıştır (Çelik ve diğerleri, 2018, s. 173). Usulde genç Hristiyanlar devşirme sistemine dâhil edilerek kendilerine ayrıcalık verilmiştir.

Bosnalıların İslamlaşma süreci daha çok kasaba ve şehirlerin gelişmesiyle ilgilidir. Şehirlerin kurulmasıyla birlikte önce camiler; sonra okul, dükkân, medrese, bedesten, hamam, çeşme gibi diğer yapılar inşa edilmiştir (Bojić, 2011, s. 56).

İslam'ın kabul edilmesiyle Bosna Hersek'teki Müslümanlar, Türkler ve diğer Müslüman halklar gibi Arapçayı din dili olarak kabul etmişlerdir. Kişisel yazışmalarda Boşnaklar kendi aralarında Bosançitsa (BosanĀica) kullanmış ancak Türkçe, Farsça ve Arapça sözcükler edebiyatlarına girmiştir. Dönemin Boşnak edebiyatında Türkçenin etkisi yoğun olarak görülmektedir. Sevdalinka, fıkra, destan ve seyirlik oyunlarda bu örneklerle sıkça rastlanmaktadır.

İslamiyet'i kabulden sonra bazı Boşnakların İstanbul gibi önemli şehirlere giderek eğitim alma imkânı elde etmesi onların zengin bir kültürlerle tanışmalarını, ilerleyen süreçte de aralarından önemli şairler çıkmasını sağlamıştır. Eserlerinde Türkçe sözcükleri kullanmaları Türkizmlerin Boşnakçaya girmesini hızlandırmıştır.

Bosna Hersek'in Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle bölgede siyasi, dinî, kültürel ve sosyal alanlarda büyük değişiklikler görülmüş ve yeni bir sosyal düzen ortaya çıkmıştır. Osmanlıların gelişi, Bosna Hersek tarihindeki en önemli olaydır ve günümüz Bosna Hersek'ini de şekillendiren dinî, dilsel, kültürel, politik ve askerî pek çok sonuç doğurmuştur. Osmanlılar tarafından Bosna Hersek'te açılan mektep,

rüştiye ve medreselerde Türkçe ve Arapçanın yanı sıra diğer din bilimleri dersleri verilmiştir. Okullarda en çok İslami konular işlenmiştir.

1878 yılında Bosna Hersek'te Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş, Avusturya-Macaristan hâkimiyeti başlamıştır. Avusturya-Macaristan hâkimiyeti esnasında da Bosna'da Türkçe öğretimine devam edilmiştir. Savaşlar sonunda Balkanlardan geri çekilirken Osmanlı Devleti'nin önemli amaçları arasında geride kalan Müslümanların, Türklerin dinî vecibelerini yerine getirebilmelerini ve Türkçe eğitime devam etmelerini sağlamak olmuştur.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dönemi bittikten sonra Yugoslavya kurulmuş, bu dönemde de insanlar Türkçe öğrenmek için çabalamışlardır. Osmanlı Devleti'nin uzun süren hâkimiyetinin etkisiyle Türk kültürü ve diline olan ilgi Bosna Hersek'te devam etmiştir.

Bosna Hersek'te köklü kültürel mirasın tanıtılması amacıyla 1950 yılında Saraybosna'da bir Şarkiyat Enstitüsünün kurulmasına karar verilmiş, fakat enstitünün çalışmaları çok uzun sürememiştir. Enstitüde bulunan, pek çoğu da Osmanlı'dan kalma yazma eserler olan kitaplar 1992 yılında patlak veren savaşta Sırp tarafından yakılmıştır. Savaştan sonra Bosna-Hersek'teki bazı üniversiteler Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri açarak bu alandaki çalışmalara devam etmeye başlamıştır. Bu bölümler Türk kültürü, edebiyatı ve dilinin daha profesyonel incelenmesine olanak sağlamıştır. Bu çalışmalar, Bosna-Hersek tarihindeki Osmanlı dönemi etkisinin ne kadar büyük olduğunu ve bu etkinin günümüz kültürüne nasıl yansıdığını anlamak için önemlidir.

Bu araştırmanın amacı Bosna Hersek'teki yazılı dilde varlığı sürdüren Türkizmleri tespit etmektir. Bunun için 1991-2020 yılları arasında yayımlanan Preporod gazetesinde toplam 300 sayfa incelenmiştir. Arşivine ulaşılabilir olması nedeniyle Bosna Hersek'teki Müslüman topluma yönelik yayın yapan Preporod gazetesi tercih edilmiştir. Bu çalışmanın odak noktası "Türkizm" terimidir. Bu nedenle çalışmada Türkizmlerin Bosna Hersek'e geliş serüveni, önemi ve nasıl sınıflandırıldığı üzerinde durulmuştur.

1. Türkizm

Bir dilin zenginliği onun anlatım yeteneklerine yansır. Dildeki sözcüklerin çeşitliliği ve derinliği, duygu ve düşünceleri o dilde aktarabilme becerisini de geliştirip zenginleştirir (Peco, 2007, s. 9). Zengin kelime dağarcığına sahip bir dil, çeşitli terim, kavram ve anlamların ince ayrımlarının kesin bir şekilde ifade edilmesine olanak tanır.

Her dilin, konuşanlarının kültürel, tarihi ve sosyal geçmişini yansıtan kendine özgü özellikleri vardır. Bosna'da dört asırdan fazla süren Osmanlı yönetiminin Boşnak dili, kültürü ve toplumu üzerinde önemli etkileri olmuştur. Osmanlı'nın Balkanları fethi bu coğrafyadaki halkların dillerinin Türkçe sözcüklerle karşılaşmasını sağlamıştır. Balkan coğrafyasındaki halkların sözlüklerine farklı zaman ve biçimlerde

giren Türkçe sözcükler *Türkizm*, *Türkizma* vb. ifadelerle anılır. Kimi bilim insanları bu sözcüklerin bir kısmının Arapça, Farsça kökenli olmaları nedeniyle *Türkizm* terimi yerine *oryantalizm* teriminin kullanılmasını önermektedirler. Bu görüşteki bilim insanlarının aksine biz, Türkçe kökenli olmayan bazı sözcüklerin kendi dillerindeki anlamlarını yitirerek Türkçe içerisinde yeni anlamlara kavuşması ve bu coğrafyaya gelişlerinde Türkçenin aracı dil durumunda bulunması nedeniyle *Türkizm* teriminin doğru olduğunu düşünüyoruz. *Türkizm* terimi artık gelenekselleşmiş ve halk tarafından da benimsenmiştir.

Türkizmler üzerine Bosna Hersek'te hazırlanmış en kapsamlı sözlük Abdulah Škaljić'e (1966) aittir. Škaljić *Turcizmi u Srpskohrvatskom jeziku* adlı eserinde 8 bin 742 madde başı *Türkizme* yer vermiştir. Yakın zamanda hazırlanan *Türkizm* sözlüklerinden biri de 2012 yılında yayımlanan Faruk Ibrahimović'e ait çalışmadır. *RjeČnik Turcizama u Bosanskom jeziku* adlı eserde 1200 sözcük bulunmaktadır.

1.1. Türkizmlerin Önemi

Boşnakça günlük konuşma dilinde *Türkizmler* önemli bir yer tutmaktadır. *Türkizmler*, Boşnak dilini zenginleştirir ve bu dilin kelime dağarcığını çeşitlendirir. Bu durum, Boşnakça konuşuculara daha fazla ifade özgürlüğü sunar ve dilin kullanımını daha renkli hâle getirir. Bu sözcüklerden bazıları edebî dilde de yer almaktadır. Boşnakçadaki bazı halk hikâyelerinin, türkülerin, atasözlerinin anlaşılabilmesi için *Türkizmler*in Boşnakçaya nasıl ve nereden geldiğinin, anlamının ne olduğunun incelenmesi gerekmektedir. *Türkizmler*, Boşnak kültürünün Türk kültürü ile olan bağlarını ortaya koyar. Bu sözcükler geleneksel danslardan el sanatlarına, düğün törenlerinden yemeklere kadar pek çok alanda görülür. *Türkizmler*in incelenmesi, iki toplum arasındaki kültürel bağları ve etkileşimi anlamaya yardımcı olur. Ayrıca, *Türkizmler* Bosna Hersek'in tarihiyle de yakından ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin uzun süreli yönetimi, Bosna ve Hersek bölgesinde derin izler bıraktı. *Türkizmler* bu tarihsel bağın bir yansıması ve dönemin hatırlatıcısıdır. Bu nedenle dil tarihçileri için bu sözcükler ve ifadeler, dilin evrimini ve değişimini incelemek için de önemli bir kaynaktır.

Boşnakçadaki *Türkizmler* dilin zenginliğini, kültürel bağlarını ve tarihini anlamak için vazgeçilmez bir unsurdur. *Türkizmler*in tanınıp bilinmesi özellikle dil bilimciler, tarihçiler, kültür araştırmacıları ve edebiyatçıların Boşnak dil ve kültürünü daha iyi analiz etmelerine yardımcı olur.

1.2. Türkizmlerin Ortaya Çıkması

Balkanlar yıllarca Osmanlı Devleti'nin otoritesi altında kalmış, bu sebeple Osmanlılar Balkanların kültüründe büyük bir iz bırakmıştır. Bugünlerde de Türk kültürünün etkisi devam etmektedir. Boşnak kültürünün her alanında *Türkizmlere* rastlamak mümkündür. Osmanlıların Balkanlara gelmesiyle bölgede yeni bir kültür ve dil doğmuş, farklı âdetler ortaya çıkmıştır. *Türkizmler* en çok yeni gelen askerler, din adamları ve kâtipler sayesinde bu bölgeye yayılmıştır.

Türkizmlerin yayılmasında iki önemli sebep vardır. Balkanlardaki Müslümanlar yükseköğretim için İstanbul'a gitmişlerdir. İstanbul'dan vatanlarına döndükten sonra bu insanlar Türk dilinin etkisi altında kalmışlardır. Dinî ve formel eğitimde Türkçeden gelen kelimeleri kullanıp bunları Boşnakçaya adapte etmişlerdir. İstanbul'da iken ana dillerini sık sık kullanamadıkları için Türkçe öğrenmek ve konuşmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca kendi dillerinde eş değer sözcükleri bulamadıkları için Türkizmleri sık kullanmışlardır. İstanbul'da dinî okul, medrese ve mekteplerde okuyanlar Bosna Hersek'e döndükten sonra Balkanlarda Türkizmlerin yayılmasını sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti Balkanlar üzerinde tarih, dil, kültür ve sosyal açıdan derinlemesine bir etki bırakmıştır. Bu etki Balkanların karmaşık ve zengin tarihi ile kültürel mirasını anlamak için önemli bir unsurdur.

1.3. Preporod Gazetesi

Preporod gazetesi, Bosna-Hersek'teki İslam toplumuna yönelik dünyayı bilgilendirici yayın yapan bir haber gazetesidir. Riyaset (dinî başkanlık) tarafından basılan gazete, ayda iki kez Saraybosna'da yayımlanmaktadır.

İlk sayısı 15 Eylül 1970'te yayımlanan Preporod gazetesi, o zamandan itibaren sürekli olarak Bosna Hersek'te yayımlanmakta ve dünyaya dağıtılmaktadır. Bosna Hersek'teki en önemli basılı medyalardan biri olan Preporod gazetesi elli yıldır Bosnalı Müslümanlara ait kapsamlı değerleri temsil etmektedir. "Preporod" ismi "*yenilenme, yeniden doğma, yeniden oluşma*" anlamına gelmektedir. Bu sebeple Preporod gazetesinin asıl amacı, sürekli ilerleyerek bireyin ve toplumun daha iyi kişiler olmasına yardım etmektir. Preporod gazetesinin sloganı şöyledir: "Bir toplum kendisini değiştirmedikçe Allah da onlara verdiğini değiştirmez."¹

Kuruluşundan itibaren çeşitli bilimsel ve kültürel alanlardan farklı düşüncelere sahip yerli ve evrensel pek çok yazar Preporod için yazmaktadır. Preporod gazetesinde çalışanlar halkla hep irtibatla kalıp halkın düşüncelerine değer vererek halkın merak ettiği konularla ilgili de makaleler yazmaktadır.

Preporod gazetesinin kurucusu Husein Đozo'dur. Şimdiki editörü Ekrem Tucaković'tir. Preporod gazetesi yayımlanana kadar İslam Birliği'nin tek gazetesi "Glasnik" idi. Komünizm yıllarında yayımlanmaya başlanan Preporod gazetesi komünist yönetimin kurallarına göre, o zamanlarda sadece cami ve camilerdeki haremelerde dağıtabilmiştir. Gazete idarehanesi sadece gazete basmakla kalmamış, başka dinî ve kültürel etkinlikler (çeşitli dersler, yarışmalar, tartışmalar, sohbetler, mevlit vb.) de düzenlemiştir.

Son savaş sırasında (1991-1995 yılları arasında) Preporod gazetesi imkânsız şartlarda çalışmaktaydı. İletişim kesintisi nedeniyle Preporod gazetesi kuşatma altındaki Saraybosna'da basılamadı, bu nedenle 1992 yılı Mayıs ayında Zenica'da yeni bir yazı işleri ofisi açıldı ve gazete ayda iki kez yayımlandı (bazen kâğıt yetersizliğinin

1 R'ad Suresi (13), 11. ayet

den dolayı ayda bir kez).

Savaş bitip de Dayton Anlaşması² imzalandıktan sonra gazetede Bosnalıların vatana geri dönüşü, vatanın yeniden oluşması, savaşın zararı, soykırım kurbanları, ölüle-
rin sayısı vb. konulardan bahsedilmiştir. 2001 yılından itibaren Batı toplumlarında
bulunan Müslümanlardan da bahsedilmektedir. Son yıllarda, Preporod gazetesinde
günümüzdeki en önemli Müslüman düşünürlerin röportajları yer almaktadır.

Son zamanlarda Preporod gazetesi sadece cami ve camilerdeki haremelerden değil,
gazete bayilerinden de alınabilir. Seksen sayfadan oluşturan Preporod gazetesi Boş-
nak³ kültüründe önemli yer tutmaktadır.

Analiz için özellikle Preporod gazetesinin seçilmesinin nedeni Preporod gazetesini-
nin iyi korunmuş ve zengin bir gazete makalesi arşivine sahip olmasıdır. Preporod
gazetesi Bosna ve Hersek'te uzun süre önemli bir kültürel ifade ve bilgi kaynağı
olmuştur. Preporod gazetesinin savaş döneminde de zorlu koşullara rağmen yayın
hayatına devam etmesi, Bosna Hersek'in dili, kültürü ve toplumunun incelenmesin-
de kaynak olarak önemini daha da artırmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanıldı. Doküman inceleme, araştırma-
nın konusu ile ilgili bilgi içeren materyallerin analizidir. Bu materyallerin şekli ya-
zılı (kitap, dergi, gazete, günlük vb.) olabileceği gibi video ya da fotoğraf da olabilir.

Çalışmanın evrenini Bosna-Hersek'teki gazeteler oluşturmaktadır. Örneklem ola-
rak ise Preporod gazetesi seçilmiştir. Türkizmleri tespit edebilmek için gazetenin
tüm sayı ve sayfalarını taramak güç olacağı için birtakım sınıflandırmalara gidilmiş,
1991-2020 yılları arasında basılan sayılar araştırmaya dâhil edilmiştir. Gazetenin bu
yıllar aralığındaki her ocak ayı sayısından 10 sayfa incelenerek toplamda 300 sayfa
üzerindeki Türkizmler tespit edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Preporod Gazetesinde Tespit Edilen Türkizmler ve Kullanım Sıklıklarına Dair Bulgular

Preporod gazetesinde tespit edilen 574 farklı Türkizm, günümüz Türkçesindeki bi-
çimleri ve kullanım sıklıklarına dair bulgular tablo 1'de sunulmuştur:

2 Dayton Anlaşması bir barış antlaşması olarak bilinir. Hırvatistan ve Bosna Hersek arasında yaşanan savaşın sona erdiren bir barış antlaşmasıdır. Bu antlaşma Paris'te toplanan devlet adamları arasında yapılmış bir antlaşmadır. Antlaşma imzalandıktan sonra NATO birliğinden de destek alınmıştır. Bu antlaşma daha sonra yaşanacak olan insan ölümlerinin de önüne geçmiş oldu.

3 Bosna Hersek'ten, Sancak'tan gelen ve Boşnakça konuşanların geleneksel millî adıdır. (<https://nap.ba/news/33615>) 22.10.2021.

Tablo 1. *Türkizmler ve kullanım sıklıkları*

Türkizm	Günümüz Türkçesi	Tekrar Sıklığı
1. Abdest, abdes, avdes	abdest	16
2. Abdesthana, abdesthana	abdesthane	11
3. Adab	adap	3
4. Adet	âdet	6
5. Adžemi-oğlan	acemi oğlanı	1
6. Aferim	aferin	7
7. Aga	ağa	9
8. Ahbab	ahbap	1
9. Ahiret, ahira	ahiret	28
10. Ahir-zeman	ahir zaman	2
11. Ahlak	ahlak	5
12. Ahmak, akmak	ahmak	1
13. Ahmedija	ahmediye	12
14. Ajan	âyan	1
15. Ajet	ayet	72
16. Akaid	akait	10
17. Akika	akika	1
18. Akşam, ahşam	akşam	6
19. Akşam-namaz	akşam namazı	6
20. Aladža	alaca	33
21. Alahemanet	Allah'a emanet ol!	2
22. Alat, halat	alet	2
23. Alejhiselam	aleyhisselam	257
24. Alem	alem	3
25. Alim	âlim	30
26. Alkohol	alkol	18
27. Allah	Allah	940
28. Ama	ama	3
29. Amanet, emanet	emanet	19
30. Amel	amel	5
31. Amidža	amca	3
32. Amin	amin	16
33. Arefat	Arafat	6
34. Ashab	ashap	44
35. Asker, askar	asker	1
36. Ašere	aşere	2
37. Ašik	âşık	2

38. Aşikovati	âşık	2
39. Aşk	aşk	3
40. Aşure, aşura, haşure	aşure	11
41. Avlija	avlu	13
42. Aždaha, aždaja	ejderha	1
43. Babo, baba, babaja, babajko, babuka	baba	9
44. Badem	badem	1
45. Bajat	bayat	1
46. Bajrak, barjak	bayrak	3
47. Bajraktar, barjaktar	bayraktar	2
48. Bajram	bayram	249
49. Bajram mubarek olsun	Bayramın mübarek olsun!	11
50. Bajram-namaz	bayram namazı	23
51. Bakar	bakır	1
52. Baklava	baklava	2
53. Bar, barem	bari	3
54. Baščaršija	başçarşı	3
55. Baška	başka	1
56. Bašljuk v/s bašluk	başlık	1
57. Bašta, bahča, bašča	bahçe	12
58. Bazar	pazar	1
59. Bedel	bedel	1
60. Bedem	beden	3
61. Beg	bey	167
62. Begluk	beylik	4
63. Behar	bahar	4
64. Beharli	baharlık	6
65. Bejtulah	beytullah	2
66. Bejtul-mal	beytülmal	12
67. Belaj	bela	2
68. Beriçet, bereket, bereçet	bereket	7
69. Beriçetli	bereketli	2
70. Bešvakat	beş vakit	1
71. Bez	bez	1
72. Bezbeli	besbelli	3
73. Bezistan, bezisten	bedesten	1
74. Bihuzur	huzursuz	1
75. Bilmez	bilmez	6
76. Bir	bir	4

77. Birvaktile	vaktiyle	4
78. Besmele, bismile	besmele	3
79. Bre, be	bre, be	1
80. Bujrum	buyurun	7
81. Butum	bütün	1
82. Cigara	sigara	4
83. Čaj	çay	1
84. Čajdžinica	çay evi, çayhane	1
85. Čarapa, čorapa	çorap	1
86. Čaršaf, čaršav	çarşaf	1
87. Čaršija	çarşı	15
88. Čelik	çelik	6
89. Česma, češma	çeşme	4
90. Četa	çete	2
91. Čibuk	çubuk	1
92. Čimbur	çılbur	1
93. Čizma	çizme	2
94. Čoban	çoban	5
95. Čorba	çorba	1
96. Čafir, kĳafir, kafir	kafir	7
97. Čefini, kefini	kefen	2
98. Čehaja	kethüda	1
99. Čeif, čef, čejif, čejf, kejf:	keyif	1
100. Čilim	kilim	1
101. Čoroskak	kör sokak	1
102. Čošak	köşe	3
103. Čupridžija	köprü	1
104. Čuprija	köprü	4
105. Čurs	kürsü	1
106. Daidža, dajdža, daidža	dayı	1
107. Dainica, dajinica, daidžinica, dajidžinica	dayı	1
108. Dede, deda, dedo	dede	16
109. Def	def	1
110. Derbendžija	derbent	1
111. Derbent	derbent	1
112. Deredža	derece	5
113. Dernek	dernek	1
114. Ders	ders	28
115. Dertli	dertli	1

116. Derviş	derviş	6
117. Deva	deva	8
118. Dimije, dimlije	değil mi?	1
119. Din	din	9
120. Din- duşman	din düşmanı	4
121. Dini- islam	i slam dini	4
122. Dirhem, dram, drahma	dirhem	1
123. Divan	divan	2
124. Divanhana, divhana	divanhane	2
125. Dorat	doru at	1
126. Dova	dua	124
127. Dućan	dükkan	3
128. Duhan	duhân	5
129. Dulum, dunum	dönüm	2
130. Duñjaluk	dünyalık	32
131. Duşman	düşman	24
132. Duvar	duvar	1
133. Džaba	caba	3
134. Džada	cadde	2
135. Džahilijet, džehalet	cehalet	4
136. Džaiž	caiz	1
137. Džamija	cami	744
138. Džehenem	cehennem	18
139. Džemat	cemaat	323
140. Džematlija	cemaatli	157
141. Dženaza	cenaze	34
142. Dženet	cennet	60
143. Džep	cep	1
144. Džibril v/s džebrail	Cebrail	32
145. Džihad	cihat	8
146. Džin	cin	3
147. Džomet	cömert	1
148. Džuba, džube, džupa	cübbe	2
149. Džuma	cuma	24
150. Džuma-namaz	Cuma namazı	39
151. Džuz	cüz	14
152. Đerdan	gerdan	2
153. Đule, đumle, đunle	gülle	1
154. Edeb	edep	2

155. Edžel	ecel	3
156. Efendija	efendi	861
157. Ehli-sunnet	Sünnet ehli	3
158. Ejalet, ejalat	eyalet	3
159. Elhamdulila(h)	elhamdülillah	9
160. Elif	elif	4
161. Emer, Emr	emir	1
162. Evlad, evlat	evlat	2
163. Evlija	evliya	5
164. Ezan, jezan	ezan	23
165. Ezel	ezel	1
166. Fadilet	fazilet	4
167. Fahiše	fahiše	1
168. Fajda, vajda	fayda	1
169. Fars, farz, fard	farz	7
170. Fatiha v/s el-fatıha	Fatiha	13
171. Feredža	ferace	3
172. Fes	fes	4
173. Fetva, fatva	fetva	51
174. Fetva-i emin	fetva emini	9
175. Fik, fikh, fikuh	fıkıh	7
176. Findžan, fildžan	fincan	1
177. Fišek	fişek	2
178. Fukara	fukara	1
179. Gaib, gaip, gajib, gajb, gajp	gayb	1
180. Garip, garib	garip	1
181. Gasulhana	gasilhane	7
182. Gazel	gazel	1
183. Gazi, gazija	gazi	137
184. Haber, habar	haber	1
185. Hadit, hadis	hadis	54
186. Hadž	hac	119
187. Hadžet	hacet	1
188. Hadžija	hacı	130
189. Hadžijski bajram	Hacı bayramı	1
190. Hafiz	hafiz	406
191. Hafiza	hafıza	80
192. Hajat	hayat	5
193. Hajdučija	haydut	1

194. Hajduk	haydut	2
195. Hajirli, hairli	hayırlı	19
196. Hajr- sahibija v/s hair-sahibija	hayır sahibi	2
197. Hajr v/s hair	hayır	9
198. Hajrat	hayrat	4
199. Hajvan	hayvan	2
200. Hakk	Hak	2
201. Hal	hâl	2
202. Halal	helal	50
203. Halifat, hilafet, kalifat	hilafet	11
204. Halka	halka	3
205. Halva, halvuša	helva	6
206. Hamam, amam	hamam	2
207. Han	han	1
208. Handžar	hançer	6
209. Hanefija, hanefit	Hanefi	8
210. Hanikah	hankah	12
211. Hanuma	hanım	19
212. Harač	haraç	1
213. Haram	haram	17
214. Haramija	harami	1
215. Harem	harem	24
216. Harf	harf	5
217. Hatib	hatip	17
218. Hatma	hatim	18
219. Hatma- dova	hatim duası	9
220. Hazna, hazine	hazine	1
221. Hazreti	hazret	15
222. Hećim, hekim	hekim	2
223. Hedija	hediyе	5
224. Hefta, hevta	hafta	5
225. Hejbet	heybet	1
226. Hele, helem, ele, elem	hele	1
227. Hendek	hendek	1
228. Hićaja, hikaja	hikâye	1
229. Hidajet	hidayet	2
230. Hidžab	hicap	4
231. Hidžra	hicret	151
232. Hifz	hıfız	108

233. Hikmet, hićmet	hikmet	2
234. Hizmećar	hizmetkâr	2
235. Hizmet	hizmet	6
236. Hodža	hoca	23
237. Horda	ordu	3
238. Hudba, hutba	hutbe	42
239. Hurma	hurma	7
240. Hurmet	hürmet	3
241. Ibadet	ibadet	55
242. Iblis, ibliz	iblis	7
243. Ibretiti se	ibret	1
244. Ibrik	ibrik	3
245. Idžazet, idžazetnama, idžaza	icazet	15
246. Idžtihad	içtihat	2
247. Iftar	iftar	68
248. Iftariti	iftar yapmak	11
249. Ihram	ihram	17
250. Ihsan v/s insan	insan	12
251. İkindija, ićindija, jećindija, jekindija	ikindi	6
252. İkindija-namaz	ikindi namazı	6
253. İlahija	ilahi	31
254. İlidža	ılıca	1
255. İlmihal	ilmihal	3
256. İlmija	ilmiye	21
257. İmam	imam	542
258. İmamat	imamet	1
259. İman	iman	13
260. İmaret	imaret	1
261. İnat, inad	inat	5
262. İndžil, indžijel	i ncil	2
263. İnšalah	iñşallah	11
264. İslam	i slam	2815
265. İstigfar	istiğfar	4
266. İstiklal	istiklal	2
267. Jacija	yatsı	4
268. Jacija-namaz, jacijski namaz	yatsı namazı	5
269. Janjićar, janićar	yenićeri	2
270. Jasin	Yasin	11
271. Jastuk	yastık	3

272. Javaşluk	yavaşlık	1
273. Jemin	yemin	3
274. Jetim	yetim	5
275. Jok	yok	1
276. Kaba, ćaba	kabe	43
277. Kabadahija	kabadayı	1
278. Kabul	kabul	6
279. Kabur	kabir	8
280. Kadifa, kadiva	kadife	1
281. Kadija	kadı	4
282. Kadr	kadir	28
283. Kaduna	kadın	1
284. Kafa, kahva, kava	kahve	14
285. Kafana, kahvana, kavana	kahvehane	11
286. Kĵafir, ćafir	kâfir	
287. Kajda	kaide	3
288. Kalem	kalem	39
289. Kalifa kalif, halif, halifa	halife	16
290. Kandilji	kandil	14
291. Karağoz	karagöz	7
292. Karavana	kervan	1
293. Karija	kari	4
294. Kasaba	kasaba	2
295. Kasida	kaside	16
296. Kaşika	kaşık	2
297. Kat	kat	2
298. Katil	katil	1
299. Kelime-i şehadet	kelime-i şehadet	8
300. Keramet, ćeramet	keramet	2
301. Kibla, kşbla	kible	9
302. Kibletnama	kıblenüma	1
303. Kibur v/s ćibur	kibir	3
304. Kijamet	kıyamet	4
305. Kiraet, kira	kıraat	27
306. Kiraethana	kıraathane	1
307. Kitab v/s ćitab	kitap	4
308. Kobajagi v/s bajagi	bayağı	1
309. Komşija	komşu	25
310. Komşiluk	komşuluk	7

311. Konak	konak	4
312. Krevet	kerevet	1
313. Kube	kubbe	5
314. Kufr v/s úufur	küfür	3
315. Kula	kule	33
316. Kundak	kundak	1
317. Kura hafız	kurra hafızı	18
318. Kur'an	Kur'an	525
319. Kurban	kurban	96
320. Kurban-bajram	Kurban bayramı	31
321. Kuşum	kuşun	1
322. Kuşumlija	kuşunlu	2
323. Laik, lajik	layık	8
324. Lejlei- kadr	Kadir gecesi	18
325. Lejle-i miradž	Miraç gecesi	1
326. Lejlei- regaib	Regaip gecesi	2
327. Levha	levha	2
328. Levhimahfuz, levhi-mafuz	levhimahfuz	3
329. Liman	liman	2
330. Mağfired, makfired	mağfired	5
331. Mahala	mahalle	12
332. Mahana, mana	bahane	2
333. Mahfil, makfil, mafila	mahfil	4
334. Mahrama, marama	mahrem	3
335. Mahsuz, maksuz	mahsus	7
336. Makar	meğer	3
337. Makaze	makas	1
338. Mangal	mangal	6
339. Maşala	maşallah	1
340. Maştrafa	maşrapa	2
341. Mazlum	mazlum	1
342. Medina	Medine	10
343. Medresa	medrese	340
344. Medresant	medreseli	7
345. Medžlis	meclis	273
346. Mehlem, melem	merhem	3
347. Mejdán, megdán	meydan	1
348. Meit, mejt	meyyit	4
349. Mekam	makam	3

350. Mekteb, mehtef, mejtef, mektep	mektep	68
351. Melek	melek	47
352. Mendub	mendup	1
353. Merak	merak	1
354. Merhamet, mehamet, mehramet	merhamet	36
355. Merhum v/s mehrum	merhum	8
356. Mesdžid, meçit, meçet	mescit	56
357. Mestve	mest	9
358. Mešihat	mešihat	95
359. Mevlud	mevlit	124
360. Mezaristan	mezarlık	4
361. Mezarje	mezar	56
362. Mezheb	mezhep	17
363. Mihrab, mihrap	mihrap	4
364. Mikat	mikat	3
365. Minber, minbera, mimber, membera	minber	13
366. Miradž	miras	1
367. Misir	mısır	1
368. Mišč, misk	misk	1
369. Mualim	muallim	33
370. Mualima	muallime	28
371. Muamelat	muamelat	1
372. Mubarek	mübarek	80
373. Muderis, muderiz	müderris	20
374. Mudžahid, mudžahedin	mücahit	19
375. Mudžiza	mucize	23
376. Mufesir	müfessir	8
377. Muftija	müftü	332
378. Muftijstvo	müftülük	108
379. Muftiluk	müftülük	15
380. Muhabet v/s mehabet	muhabbet	3
381. Muhabetiti v/s mehabetiti	muhabbet	1
382. Muhadžir, muhadžer	muhacir	38
383. Muhafiz	muhafiz	36
384. Mujezin, muezin	müezzin	12
385. Mujezinluk	müezzinlik	1
386. Mukabela	mukabele	25
387. Mumin	mümin	11
388. Munafik	münafik	2

389. Munara v/s minaret	minare	54
390. Murtat, murtatin, murtadin	murtat	1
391. Musaf	Mushaf	7
392. Musafir, musafer	misafir	18
393. Musala	musalla	1
394. Musalija	musalli	6
395. Musliman	Müslüman	1260
396. Musluk	musluk	6
397. Muşrik	müşrik	10
398. Muşterija	müşteri	1
399. Muştulugdžija	muştuluk	1
400. Mutevelija	mütevelli	9
401. Nafaka	nafaka	7
402. Nafila, nafilja	nafile	11
403. Naib	naip	1
404. Naibu-reis	Naib-i reis	18
405. Namaz	namaz	115
406. Namaz- taş	Namaz taşı	1
407. Nana, nena	nene	9
408. Nasihat	nasihat	3
409. Nefs	nefis	1
410. Neimar	mimar	2
411. Nijet	niyet	25
412. Nikab	nikap	2
413. Nimet	nimet	4
414. Nišan	nişan	10
415. Nişandžija	nişancı	1
416. Nur	Nur	7
417. Odžak	ocak	5
418. Ortak	ortak	1
419. Osmanlija	Osmanlı	41
420. Pamuk	pamuk	3
421. Para	Para	9
422. Paša	Paşa	35
423. Paşaluk	paşalık	2
424. Pazar	pazar	2
425. Pejgamber, pehambar	peygamber	5
426. Pendžer	pencere	1
427. Peštaht	peštahta	2

428. Poselamiti	selam	1
429. Rab	rab	11
430. Rahat	rahat	2
431. Rahatlık	rahatlık	6
432. Rahmet	rahmet	13
433. Rahmetli	rahmetli	71
434. Rakija	rakı	7
435. Ramazan	ramazan	517
436. Ramazanski bajram	Ramazan bayramı	26
437. Re'cat, rekat, rekjat	rekat	11
438. Reis	reis	57
439. Reis-ul ulema	Reisül ulema	544
440. Rijaset	riyaset	394
441. Rivajet	rivayet	2
442. Ruh	ruh	2
443. Ruždija	rüştiye	2
444. Sabah	sabah	12
445. Sabah-namaz	Sabah namazı	6
446. Sabur, sabr	sabır	7
447. Sadaka	sadaka	5
448. Sadakai-fitr	Fitre sadakası	33
449. Saf	saf	10
450. Sahat, sat	saat	25
451. Sahih	sahi	3
452. Salavat	salavat	17
453. Sandžak	sancak	50
454. Sarma	sarma	1
455. Saruk	sarı	1
456. Sebeb, sebeb	sebeb	1
457. Se'ija	seki	2
458. Sedžda	secde	13
459. Sehara	seher	2
460. Sehur, sufur	sahur	9
461. Selam	selam	30
462. Selam alejkum!, Es- selamu alejkum!, Asalam alejkum!	selamünaleyküm	13
463. Selamet	selamet	10
464. Selefija	selefi	2
465. Senet	senet	2
466. Serbez, serbest, serbes	serbest	1

467. Sergija	sergi	1
468. Sevap, sevab, savab	sevap	12
469. Sevdah	sevda	2
470. Sevdalija	sevdalı	2
471. Sevdalinka	sevdalinka	6
472. Sidžil	sicil	1
473. Sihirbaz	sihirbaz	3
474. Sijaset	siyaset	1
475. Sırat	sırat	1
476. Sofra	sofra	2
477. Softa	softa	5
478. Sokak	sokak	1
479. Somun	somun	4
480. Spahija	sipahi	1
481. Sufara	supara	6
482. Sufija, sofija	sufi	13
483. Sufizam	sufilik	10
484. Suhuf	suhuf	2
485. Sultan	sultan	4
486. Sunet	sünnet	37
487. Sunetluk	sünnetlik	2
488. Sura	sure	53
489. Suret	surat	1
490. Surma	sürme	1
491. Šadrvan, šedrvan, šadervan	şadırvan	3
492. Šahid	şahit	6
493. Šal	şal	1
494. Šalvare, šarvale	şalvar	1
495. Šamar	şamar	4
496. Šamija	şame	2
497. Šart	şart	3
498. Šator	çadır	3
499. Šećer	şeker	2
500. Šefat	şefa	3
501. Šehadet	şehadet	10
502. Šehir	şehir	5
503. Šehid	Şehit	139
504. Šehitluk	şehitlik	10
505. Šejh	şeyh	25

506. Šejhul- islam	šeyhülislam	5
507. Šejtan	šeytan	18
508. Šejtanluk	šeytanlık	1
509. Šerbe	šerbet	7
510. Šerefe, šerefet, širfeh	šerefe	3
511. Šerijat	šeriat	81
512. Šifa	šifa	1
513. Širk	širk	3
514. Šučur, šukur	šükür	2
515. Tabijat	tabiat	1
516. Tabla, tablja	tabla	2
517. Tabut	tabut	3
518. Takvim	takvim	18
519. Taman	tamam	1
520. Tarih	tarih	1
521. Tarikat	tarikât	8
522. Tavaf	tavaf	11
523. Tedžvid	tecvit	8
524. Teferič	teferrüç	3
525. Tefsir	tefsir	48
526. Tekbir, tegbir	tekbir	13
527. Tekija	tekke	6
528. Teravih namaz, teravija	teravih namazı	104
529. Terezija	terazi	1
530. Tesavuf	tasavvuf	7
531. Tespah	tespih	3
532. Tevba, tevbe, toba, tobe	tövbe	11
533. Tehvid, tevhid	tevhit	12
534. Tevrat	Tevrat	3
535. Top	top	1
536. Toprak	toprak	5
537. Turban	türban	1
538. Turbe	türbe	14
539. Ujdurma	uydurma	1
540. Ulema	ulema	30
541. Ulema- medžlis	ulema meclisi	2
542. Umet	ümme	66
543. Umra	umre	20
544. Urnek	örnek	1

545. Usul	usul	2
546. Vadžib	vacip	2
547. Vaiz	vaiz	6
548. Vakıf	vakıf	11
549. Vaktija	Vakit	4
550. Vakuf	vâkıf	115
551. Vakufnama	vakıfname	3
552. Valahi	vallahi	1
553. Varoš	varoş	1
554. Vasijet	vasiyet	1
555. Vasita	vasıta	1
556. Vatan	vatan	1
557. Vaz	vaaz	21
558. Vaiz	vaiz	
559. Vehabija v/s vehabit	vehabi	42
560. Vezir	vezir	2
561. Višnja	vişne	1
562. Zalim	zalim	1
563. Zar	zar	1
564. Zebur	Zebur	2
565. Zejtin	zeytin	2
566. Zekat, zekjat, zećat, zakat	zekat	49
567. Zaman, zeman	zaman	1
568. Zemzem	zemzem	10
569. Zere	zerre	1
570. Zijafet	ziyafet	1
571. Zijaret, zirajet	ziyaret	5
572. Zikir, zikr, zićir, dikr	zikir	15
573. Zinaluk	zina	2
574. Zulum	zulüm	5

4. Tartışma ve Sonuç

Türkçe, Bosna Hersek'te 20. yüzyılın başına kadar önemli bir iletişim aracı olmuştur. Türk dili toplumun her alanına girmiştir. Osmanlıların bölgeye gelişi Bosna-Hersek ve komşu ülkelerin dili üzerinde derin izler bırakmıştır. Dildeki bu gelişmeler sayesinde bugün birçok kültür mirası içerisinde binlerce Türkçe kelime bulunmaktadır. Osmanlıların bölgede uzun süre kalmasıyla askerî, hukuki, dinî, zirai, ticarî alanlar ile giyim eşyaları, yemek isimleri, şehircilik, mutfak eşyaları, sanat ve müzik, aile, şehir hayatı, bitki ve hayvan isimleri alanlarında kelime ve terimler bölge dillerine geçmiştir. Türkizm olarak adlandırılan bu sözcükler günümüzde Boşnak halk ede-

biyatı ürünleri olan türkü, destan, masal ve fıkralarda da kendini göstermektedir. Türkizmler halk dilinin bir parçası olduğu kadar yazı dilini de etkilemiştir.

Çelik ve Bilalović (2023) Boşnak yazar Kemal Čopra'nın Hadžibeg 1-2-3 öykülerini inceledikleri çalışmada 153 farklı Türkizm tespit etmiştir. Türkizmler Boşnak dilinin yazılı ve sözlü formunda da varlığını korumaktadır. Bu terimler, Bosna Hersek'in kültürel mirası ve kimliğinin önemli bir parçası olarak değerli görülmektedir. Bu kelimeler, tarihsel ve kültürel bağları yansıtmının yanı sıra edebiyat, sanat ve günlük iletişim alanlarına da zenginlik ve renk katarlar. Bu nedenle Türkizmlerin yazılı ve sözlü dildeki varlığı, Bosna ve Hersek'in kültürel zenginliğini yansıtan bir unsur olarak önemlidir. Türkizmler aynı zamanda Türkler ile Boşnaklar arasındaki kültürel etkileşimi canlı tutan öğelerdir. Bu araştırma sonucunda yazılı dilde tespit edilen 574 farklı Türkizm bundan sonra Türkizmler üzerine sözlük hazırlayacaklara deliller sunması bakımından önemli görülmektedir. Bu araştırmanın sonucundan hareketle bu tür araştırmaların kapsamının genişletilip iki halk arasındaki kültürel bağda önemli yer tutan Türkizmlere Boşnak yazı dilinde daha da çok ulaşılabileceği araştırmacılara önerilmektedir.

Kaynaklar

- Bojić, M. (2001). *Historija Bosne i Bošnjaka*. Sarajevo: TDK Šahinpašić.
- Çelik, M., Bayır, Ö., Gündoğdu, R., Önal, E. F., Livanos, N., Elam, N., Dökmeci, V. ve Toprak, S. (2018). *Fatih Sultan Mehmed Dönemi Ferman ve Arşiv Belgeleri*. Gebze Belediyesi.
- Çelik, M. E. ve Bilalović, A. (2023). Boşnak Yazar Kemal Čopra'nın Eserlerinde Türkizmler. *I. Uluslararası Balkanlarda Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Tiran, Arnavutluk.
- Emecen, F. (1992). Bosna Hersek. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 296-297). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ibrahimović, F. (2012). *Rječnik Turcizama u Bosanskom Jeziku*. Tuzla.
- Peco, A. (2007). *Radovi o Turcizmima, Bosansko Filološko Društvo*. Sarajevo.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*. Sarajevo: Svjetlost Izdavačko, Preduzeće.

BULGARİSTAN'DA DEMOKRASİYE GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Harun BEKİR¹

Özet

Bulgaristan, nüfusunun yaklaşık olarak %8,7'sini oluşturan Türk azınlığa ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum, ülkenin eğitim sisteminde Türkçenin öğretimini önemli bir hâle getirmektedir. 1991 yılında kabul edilen yeni Anayasa ile Türk azınlığa ana dillerini öğrenme ve kullanma hakkı tanınmıştır. Türkçenin eğitimde kullanılması, ülkenin demokratikleşme süreciyle birlikte önemli bir hak olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda, 1992 yılında ilkokullarda Türkçe seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Ancak, Bulgaristan'ın eğitim sistemi Bulgarca ağırlıklı bir yapıya sahiptir. Bu durum, Türkçenin ana dili olarak öğretimini zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada, Bulgaristan'da demokrasiye geçiş sürecinde Türkçe öğretiminde yaşanan zorluklar incelenmektedir. Bu amaçla, öncelikle ülkedeki eğitim sistemi ve ana dili olarak Türkçenin öğretimine ilişkin mevzuat ele alınarak değerlendirme yöntemi uygulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, eğitim sistemi, Türk dili, ana dili öğretimi.

1 Doç. Dr., Plovdiv Paisiy Hilendarski Üniversitesi, h_bekir@uni-plovdiv.bg, ORCID: 0000-0002-2340-939X.

THE TEACHING OF TURKISH DURING THE TRANSITION TO DEMOCRACY IN BULGARIA

Abstract

Bulgaria is home to the Turkish minority, which makes up approximately 8.7% of its population. This situation makes teaching Turkish important in the country's education system. With the new Constitution adopted in 1991, the Turkish minority was granted the right to learn and use their native language. The use of Turkish in education has been accepted as an important right along with the democratization process of the country. In this direction, Turkish started to be taught as an elective course in primary schools in 1992. However, Bulgaria's education system has a predominantly Bulgarian structure. This situation makes teaching Turkish as a native language difficult. In this study, the difficulties experienced in teaching Turkish during the transition to democracy in Bulgaria are examined. For this purpose, the evaluation method is applied by first considering the education system in the country and the legislation regarding the teaching of Turkish as a mother tongue.

Keywords: Bulgaria, education system, Turkish language, mother tongue education.

1. Giriş

Bulgaristan'ın ilk sakinleri Hint-Avrupa kökenli bir kavim olan Traklardır. Milatla birlikte ülke önce Roma İmparatorluğu daha sonra da Bizans İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir. 681 yılında Asparuh Han tarafından Balkan dağlarının kuzeyinde Slavlar ile birlikte Türk kökenli bir kavim olan Protobulgarlar bu bölge üzerinde Bulgaristan'ın başlangıcı sayılan Bulgar Devleti'ni kurmuştur. İdareci sınıfını oluşturan kavim bir süre sonra Slav dilini, 9. yüzyıldan itibaren de Hristiyanlığı kabul etmiştir.

14. yüzyılda Türklerin Rumeli'ye geçmesinin ardından bağımsızlıklarını yitirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlaması ve Çarlık Rusyası'nın da desteğiyle, Balkanlar'ın tümünde olduğu gibi Bulgaristan'da da bağımsızlık hareketi başlamıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ı 1878 yılında içişlerinde bağımsız prenslik olarak, 1908 yılında ise tam bağımsız Çarlık olarak tanımıştır.

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlılarla aynı cephede savaşa katılan Bulgaristan, İkinci Dünya Savaşı'na da Almanya saflarında katılmış ve her iki savaştan da yenilgiyle çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Balkanlar'da ilerleyen Sovyet ordusunun da yardımıyla sosyalist rejime geçen ülke, soğuk savaş yıllarında Varşova Paktı'nın üyesi olmuştur. Doğu Bloku'nun yıkılmasına birlikte 1989 yılından sonra demokratik bir düzene ve serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Son yıllarda söz konusu geçiş sürecini tamamlamış ve 2 Nisan 2004'te NATO'ya, 1 Ocak 2007 tarihinde ise AB'ye tam üye olmuştur.

2021 genel nüfus sayımına göre Bulgaristan'ın nüfusu 6,519,789'dur. Nüfusun etnik dağılımı ise şu şekildedir: Bulgarlar: 5.118.494 (%84,6), Türkler: 508 378 (% 8,4), Romanlar: 266.720 (%4,4), Diğerler: 158.519 (%2,6) olarak kaydedilmiştir.¹ Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler Kırcali, Razgrad, Tırgovişte, Şumen, Silistra, Dobriç, Ruse ve Burgas'tır.²

Bulgaristan'da en büyük azınlık Türklerdir. Bulgarcadan sonra en çok konuşulan dil de Türkçedir. Bu durum, yukarıdaki verilerden de anlaşılmaktadır. Avrupa Birliği yöntemlerine göre azınlık dillerinin korunması gerekmektedir. Aslında Bulgaristan Anayasası, azınlıklara kendi ana dilini öğrenme ve kullanma hakkını tanımaktadır. Buna rağmen Bulgaristan'da Türkçenin konuşulması için alınan tedbirler son derece sınırlı ve yetersizdir. Günden güne daha da yetersiz kalmaktadır. Ana dili Türkçe olan öğrenciler de kendi ana dillerini öğrenme konusunda ülkenin eğitim sisteminden yeterince yararlanamamaktadır.

1 Bulgaristan Milli İstatistik Enstitüsü 2021 Genel Nüfus Sayımı verileri: <https://census2021.bg/> (erişim: 09.11.2023)

2 Bulgaristan Nüfusunun Etnik Yapısı Raporu: https://nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2021_ethnos.pdf (erişim: 09.11.2023)

2. Bulgaristan'da eğitim sistemi

2. 1. Bulgaristan'daki Eğitim Sisteminin Yapısı

Bulgaristan eğitim sistemi, Kiril ve Methodius kardeşlerin 9. yüzyılda Slav alfabesini geliştirmesi ve bunun sonucu olarak Bulgaristan edebiyat ve kültürünün 10. yüzyılda altın çağını yaşamasına katkıda bulunmalarıyla sonuçlanacak kadar zengin ve köklü bir geçmişe dayanmakta olup, 18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl sonlarına kadar uzayan Milli Kalkınma Hamlesi'nin gerçekleşmesine ve 20. yüzyıl yeni Bulgar okullarının açılarak yaygınlaşmasıyla kendini göstermiştir. Yüzyıllar boyunca ülkenin, bilgi ve eğitim alanındaki istekliğini ve arzusunu canlı tutması takdirle karşılanan bir vakadır (Mevsim, 2017: 381-586). Kamu eğitim sistemi çağdaş ve demokratik ilkelerin ışığı altında oluşturulmuş olup, eğitim ve hukuk alanında var olarak kendine yer edinmiş ve ilerleme kaydetmiştir.

Günümüzde Bulgaristan'da eğitim asıl olarak Eğitim ve Bilim Bakanlığı aracılığı ile devlet tarafından desteklenmektedir. Eğitim ve Bilim Bakanlığı, eğitim alanındaki öncelikleri belirleyerek hazırlanan yasalar ve diğer yönetmeliklerle de bu önceliklerin ne derece gerçekleştirildiğini denetlemektedir. Bölgesel seviyedeki koordinasyon ve denetimler ise 28 ayrı bölgesel eğitim müdürlüklerinin sorumluluğundadır. Bu müdürlükler doğrudan Bakanlığa bağlı olup, devletin eğitimle ilgili politikalarını kendi bölgelerinde uygulamakla sorumludurlar.

Bulgaristan eğitim sistemi, uzun yıllara dayanan demokratik yönetimin ışığı altında şu ilkelere dayanmaktadır: Tüm çocukların eğitim alma hakkı; Sürekli eğitim ve öğretim alma hakkı; 5-16 yaş arası tüm çocukların ücretsiz ve zorunlu okullu olma hakkı; Eğitim-öğretim ve mesleki eğitimi eşit olarak alma hakkı; Irk, cinsiyet, etnik ve sosyal köken, din veya sosyal konum açısından sınırlandırmaların ve ayrıcalıkların olmaması hakkı.

Bu temel ilkelerin uyumuyla birlikte millî eğitim sistemi Bulgaristan Cumhuriyeti'nin teminatı ve güvencesi altındadır. Anne babaların çocuklarının okula gitmesi konusunda yasal sorumlulukları vardır. Ülkedeki tüm okullar karma eğitim vermekte olup tüm cinsiyetleri kapsamaktadır. Her konu ve her seviyede hazırlanan müfredat, sınıf dağılımları, öğrenci değerlendirmeleri, öğretmen nitelikleri ve ders kitapları devletin eğitim standartlarını temel almaktadır. Yönergelerin/talimatların kullandığı resmî dil Bulgarcadır. Ana dili farklı olan öğrenciler zorunlu olarak Bulgarcanın yanı sıra devletin kontrolü ve koruması altında yerel okullarda ana dillerini de öğrenebilirler. Bulgar eğitim sisteminin yapısı; okul öncesi, ilkökul, ortaokul ve yüksekokul alanlarındaki eğitimi kapsamaktadır. Eğitim sisteminin yapısını, içeriğini ve işlevini belirleyen yasalar olarak; 2015 yılında çıkarılan Okul Öncesi ve Okul Eğitimi Kanunu, 1999 tarihli Mesleki Eğitim ve Öğretim Kanunu ve 1995 tarihli Yükseköğretim Kanunu'dur.

Bulgaristan Eğitim sisteminin seviyeleri aşağıdaki gibidir:

İlköğretim 7 yıl süreli olup, 6-7 yaştan başlayarak 13-14 yaş grubu çocuklarını kap-

samaktadır. İki bağımsız bölümden oluşmaktadır: 4 yıllık ilköğretim birinci kademe ve onu izleyen 3 yıllık ikinci kademe. Birinci kademede, öğrenciye temel becerilerinin yanında matematik, fen bilimleri, sosyal bilimler ve sanat temelleri bütünlüklü prensiple tanıtılır. Beden eğitimi, estetik kültür ve teknik el becerilerine özel önem verilir. Yabancı dil öğretimine ise 2. sınıftan başlanır. Prensip olarak bu kademede öğretim tek öğretmenle yürütülür ancak bazı alanlarda branş öğretmenlerinden de yararlanılabilir. Dördüncü sınıfı başarılı olarak bitiren öğrenci ikinci kademeye devam etme hakkına sahip olur.

İkinci kademede öğrenciye dil, matematik, fen bilimleri, insan, toplum ve sanat ile ilgili bilgiler kazandırılır. Öğretim branş öğretmenlerince yürütülür ve temel öğretim sınavlarıyla biter. İlköğretimini tamamlayan öğrenciler, ortaöğretim ya da meslek-sanat eğitimi veren okullara devam etmektedirler.

Ortaöğretim okulları 5 yıllık, temel eğitimden mezun olan öğrencileri alan okullardır ve üç türdür:

- Genel Lise: öğrenciler, tespit edilen standartlara uygun biçimde sistematik bir genel öğretim görmektedir. En az 2 olmak üzere, 3-4 seçmeli dersten daha ileri düzeyde eğitim almaktadırlar.
- Özel Alan Ortaöğretimi: Öğrenciler; fen-matematik, sosyal bilimler, dil, sanat-kültür, spor gibi alanlarda belirlenen standartlara uygun, ikinci ve daha ileri düzeyde öğretim görmektedirler. Ortaöğretim bitirme sertifikalarında (diplomalarında) bitirdikleri alanlar da belirtilmektedir.
- Mesleki Ortaöğretim: Ortaöğretim dersleri yanında öğrenciler bir meslek dalında 2. derece teknisyenlik düzeyinde eğitim almaktadır. Okulu bitirdiklerinde, lise diplomasıyla birlikte meslek eğitimi sertifikası da alırlar.

Bu öğrenim düzeyi sonunda tüm Ortaöğretim öğrencileri için mezuniyet sınavı bulunmaktadır.

Bulgaristan’da eğitim dili Bulgarcadır. Müfredat 3 kısma ayrılmaktadır: Zorunlu, seçmeli ve isteğe bağlı. Bu farklılıklar değişik türdeki okullarla uyumlu hâle getirilmektedir. İçerik açısından 8 farklı konu başlığı istemde yer almaktadır: Bulgar Dili ve Edebiyatı, Yabancı Diller, Matematik, Bilgi Teknolojileri, Sosyal Bilimler, Doğa Bilimleri ve Ekoloji, Müzik, Sanat ve Spor.

Bulgaristan’da yükseköğretim üç düzeyde gerçekleştirilmektedir:

- Önlisans eğitimi: Alana göre farklılaşan, 3 yıllığa kadar sürelerle eğitim ve öğretimi olan yükseköğretim kurumlarında verilmektedir.
- Lisans eğitimi: Alana göre farklılaşan, 4-6 yıl sürelerle eğitim ve öğretimi olan yükseköğretim kurumlarında verilmektedir. Eğitim, mezuniyet sınavlarıyla tamamlanmaktadır.

- Yüksek lisans eğitimi: Lisans eğitimini tamamladıktan sonra bir tez hazırlama ve savunmayı içeren, yüksek lisans için alanlara göre 2-3 yıllık sürede gerçekleştirilen eğitim düzeyidir.

2.2. Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme

Bulgaristan'da öğretmen yetiştirme yükseköğretim sisteminde gerçekleştirilmektedir. Genel öğretim için öğretmenler üniversitelerde yetiştirilmektedir. Ayrıca bu kurumlar düzenli olarak, öğretmenlere farklı branşlarda uzmanlaşma sağlayan eğitim programları açmaktadırlar. Ayrıca öğretmenlerin geliştirilmesi ve hizmet içi eğitim kursları konusunda üniversitelere bağlı Öğretmenleri Geliştirme Departmanları da bulunmaktadır.

2.3. Bulgaristan Eğitim Sisteminin Yönetimi

Bulgaristan eğitim sisteminde üç yönetim düzeyi oluşturulmuştur: Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Eğitim ve Bilim Bakanlığına bağlı Bölgesel Eğitim Müdürlükleri, okullar.

Eğitim ve Bilim Bakanlığı, eğitim alanında devlet politikasını gerçekleştirmektedir. Eğitim sisteminin bölge düzeyindeki yönetim organı Bölgesel Eğitim Müdürlükleridir. Bu kurullar tüzel kişiliğe, eğitim sistemi üzerinde geniş yönetim ve denetim yetkilerine sahip olup bölgede Eğitim ve Bilim Bakanlığını doğrudan temsil etmektedirler. Ayrı bütçeleri bulunmakta ve bölgedeki okullarda yürütülen eğitim faaliyetlerini denetlemek; okul müdürleri sınavlarıyla ilgili Bakanın aldığı kararları uygulamak; okul açılması, kapatılması veya statüsünün değiştirilmesi ile ilgili bakana öneride bulunmak; faaliyetlerini Belediye Başkanlıklarındaki eğitim-öğretim organlarının faaliyetleriyle koordine etmek gibi görevleri vardır.

Yerel yönetim organları olarak belediyelerin, eğitim sisteminin yönetiminde, zorunlu eğitim yaşında bulunan öğrencilerin eğitime devam etmesini sağlamak; okulların ve öğrencilerin sağlık ve güvenlik hizmetlerini sağlamak; öğrencilere barınma, beslenme, spor, servis gibi hizmetleri sağlamak; öğrencilere burs ve sosyal yardımlar sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır.

Okullar ise yasal olarak tüzel kişiliğe sahip kurumlar olarak menkul ve gayrimenkullere sahip olma, bunları kullanma ve kiraya verme; eğitim ve öğretimi aksatmama, sağlık ve hijyen koşullarını sağlamak kaydıyla planlı eğitim ve üretimde bulunma gibi hizmetler verme; bütçeyi ve bütçe dışı kaynakları kullanma; fonlar yaratma ve oluşturma; iç yapısını düzenleme; kadrolarını oluşturma; yasal düzenlemeler çerçevesinde öğrenci kabul biçimi seçme; öğretim organizasyonunu, yöntemini ve araçlarını belirleme; devletin çıkarlarına aykırı olmamak kaydıyla yurt içi ve yurt dışı organizasyonlara üye olma gibi haklara sahiptirler. Okulun tüzel kişiliğinin temsilcisi okul müdürüdür. Görev ve sorumlulukları Bakanlık tarafından belirlenmiştir. Okul müdürü, ilgili sınavları kazanması koşuluyla Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından atanır ve doğrudan onun adına görev yapar. Çalışmalarıyla Okul Kurulu'na ve Bakana karşı sorumludur. Okulun kolektif yönetim organı Eği-

tim Kurulu ve Okul Kurulu'dur. Eğitim Kurulu, okulun eğitim kadrosunda yer alan tüm kadrolu çalışanlardan oluşan mesleki yönetim organıdır ve okulun iç çalışma kurallarını düzenleyen yönetmenliği onaylamak; öğrenci kabul biçimini belirlemek; haftalık eğitim-öğretim etkinliklerinin planlarını belirlemek; öğrenci ve öğretmenlerin cezalandırılması ya da ödüllendirilmesi ile ilgili teklifte bulunmak; okuldaki ders dışı ya da okul dışı etkinlikler programını onaylamak; öğrenci devamsızlığı ile ilgili mazeretleri karara bağlamak gibi görevleri vardır. Eğitim Kurulu'nun kararları, okul içi bağlayıcıdır ve sadece bu kurulun çoğunluk oyları ya da Bakanlık tarafından değiştirilebilir. Okul Kurulu; öğretmen, veli ve toplum temsilcilerinden oluşan bir danışma kuruldur. Bu kurul, okul çalışmalarının geliştirilmesinde yardımcı olur.

2.4. Bulgaristan'Da Eğitim Sisteminin Denetimi

Öğretim sürecinin denetimi ve değerlendirilmesi Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Bölgesel Eğitim Müdürlükleri, okul müdürleri ve müdür yardımcıları arasında paylaşılmıştır. Ayrıca Bakanlık bünyesinde "Teftiş Kurulu" adı altında özel bir birim, Bölgesel Eğitim Müdürlükleri ile okulların çalışmalarını denetler. Bakanlık müfettişleri millî eğitim kademesindeki, genel eğitim, mesleki eğitim ve yüksel öğretimin farklı alanlarındaki öğretimi, birimlerini vb. bölümlerinin denetimini yapar. Ülkenin her 28 ilinde de Bölgesel Eğitim Müdürlükleri vardır. Bunlar yetkilendirilmiş özel kurumlardır. Bu kurumlar görev bölgesinde planlama, organizasyon, koordinasyon ve ildeki okul çalışmalarını kontrol eder. Bölgesel Eğitim Müdürlükleri personeli, eğitim sürecinin organizasyonundan sorumlu uzmanlar ile farklı branş uzmanlarıdır ve bir sınavdan sonra Bakanlık tarafından atanırlar. Yerel kademe ise her bir belediye bünyesinde eğitimden sorumlu uzmanlar görev yapar. Okul müdürü ve müdür yardımcıları da öğretim süreci ve eğitim sonuçlarının değerlendirilmesinde yetkileri vardır.

2.5. Bulgaristan Eğitim Sisteminin Finansmanlığı

Devlet okulları doğrudan bakanlıkların bütçesinden, belediye okulları ise belediye bütçesinden finanse edilmektedir. Okulların bütçesi her yıl devlet tarafından; okulların düzeyi, türü ve yerleşim yeri koşullarına göre belirlenen öğrenci başına eğitim maliyeti normları esaslarına göre düzenlenmektedir. Bu normlar, Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından, Maliye Bakanlığının onayı alınarak belirlenmektedir. Bunlardan ayrı olarak yatırım, araştırma-geliştirme, öğretmenlerin hizmet içi eğitim ve personel ücretleri de belirlenir.

Bakım onarım ve personel maaşları Eğitim ve Bilim Bakanlığı ile Belediye bütçelerinde ayrı kalemler olarak yer alır. Ayrılan tüm bu kaynaklar okullara tahsis edilir ve her okul da kendi bütçesini hazırlar. Okullar, bu kaynaklar dışında kendi kaynaklarını (kira, bağış, üretim hizmetlerinden gelirler v.b.) yaratabilir ve bu bütçeye dâhil edilebilir. Okul bütçesini kullanma yetkisi okul müdüründedir. Okul müdürü, bu hususta okulun yönetim organları olan Eğitim Kurulu ve Okul Kurulu ile mali organlar karşısında sorumludur.

2.6. Bulgaristan’da Ana Dili Olarak Türkçenin Öğretimi

Bulgaristan’da Türkler, en büyük azınlığı oluşturmaktadır. Bulgarcadan sonra en çok konuşulan dil de Türkçedir. Bu durum, ülkenin birden çok dili barındırması nedeniyle dil planlamasının önemli bir gündem maddesi olduğunu göstermektedir. Tarihsel süreçte, Bulgaristan’daki Türkçeye yönelik dil politikaları çeşitli mücadeleler, dönüşümler ve değişimler sonucunda farklı yaklaşımlar sergilemiştir (Bekir, 2012: 18-21) .

Bulgaristan’da dil çeşitliliğinin takibi için nüfus verilerine dayalı düzenli güncellemeler yapılmaktadır. Bu güncellemeler, ana dili sorusuna göre ulusal ve azınlık dil çeşitlerini içermektedir. 2021 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, ülkedeki nüfusun % 8,7’sinin (514 386 kişi) ana dilinin Türkçe olduğu tespit edilmiştir.³ Nüfus sayımı verileri, etnik ve dilsel kimlik arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çok dilli toplumlar, ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bulgaristan’da Türk çocuklarının eğitim-öğretimi ise Türkler için büyük meselelerin başında gelmektedir (Çelik, 2020: 243).

2.7. Ana Dili Olarak Türkçe Öğretimine Yönelik Yaklaşımlar

Bulgaristan’da tarih boyunca Türkçeye yönelik farklı yaklaşımlar görülmüştür. Bu yaklaşımlar, zaman içinde değişiklik göstermiştir. Örneğin 1950’li yıllarda, Sovyetler Birliği’ndeki dil politikalarından etkilenen Bulgaristan, Türkçeye yönelik çoğulcu bir politika izlemiştir. Bu politika kapsamında, Türkçenin eğitim, kültür ve medya alanında kullanılması teşvik edilmiş, üniversitelerde Türk dili kürsüleri açılmış, Türkçe gazete ve dergiler yayımlanmış, Türk tiyatroları kurulmuş, ulusal radyoda Türkçe programlar yapılmış, Türk Öğretmen Enstitüleri kurulmuş ve Türkçenin eğitimde kullanılması sağlanmıştır. Bu politikanın amacı, çok dilli ve çok kültürlü bir toplumda çokluğun teşvik edilmesi ve siyasal bütünlük ile komünist ideallere ulaşılmasıydı (Memişoğlu, 2002: 238; Bekir, 2013: 19-33). Ancak, komünist rejimin son dönemlerinde, bu çoğulcu politika terk edilmiş ve yerine baskıcı bir politika benimsenmiştir. Bu politika kapsamında, Türkçeye bir problem olarak yaklaşılmış ve Türkçenin kullanımı çeşitli yollarla kısıtlanmıştır. Yetmişli yıllarda başlayan ve seksenli yıllarının sonuna kadar takip edilen tek dilli yaklaşım sonucu Türk diline bir problem olarak yaklaşılmıştır.

Demokrasiye geçiş sürecinde, Bulgaristan’ın dil politikaları da değişmiştir. Yeni politikalar, ana dili olarak Türkçe öğretiminin bir hak olarak kabul edilmesini esas almıştır. Bu politikalar kapsamında, Türkçe eğitim ve kültür alanındaki imkânlar genişletilmiştir. Günümüz açısından değerlendirecek olursak Bulgaristan, dil politikaları sınıflandırmasında homojen kategoriye girebilecek bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgarca, resmî kurumlarda ve sosyal hayatta baskın dildir. Bulgarca, yaklaşık 5-6 milyon insanın konuştuğu egemen dildir. Resmî dil politikaları, Bulgarcanın hegemonyasını, yani tekdilliliği desteklemektedir. Ancak, Türkçe konuşan

3 Bulgaristan Milli İstatistik Kurumu 2021 yılı Nüfusun Etno-Kültürel Özellikleri Raporu: https://nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Census2021_ethnos.pdf; (erişim 11.11.2023)

nüfus, Bulgarca-Türkçe çiftdilliliğe ihtiyaç duymaktadır. Bulgaristan’da, Bulgarca ve Türkçe, saygınlıkları açısından yüksek ve düşük dil statüsüne sahiptir. Bulgarca, eğitim, bilim, sanat gibi alanlarda yüksek dil olarak kabul edilirken Türkçe, Türk toplumunun günlük hayatta kullandığı düşük dil olarak kabul edilir. Bu durum, Bulgaristan’da istikrarlı çiftdilliliğin varlığına işaret etmektedir. Ancak, bu çiftdillilikte Bulgarca tarafı ağır basmaktadır. Bulgarca, iş sahasında ve idari işlerde iletişim aracıdır. Kanunlar Bulgarcadır ve mahkemeler Bulgarca olarak temsil edilir. Davalarda ihtiyaç halinde çevirmen bulunur. Eğitimin baskın dili de Bulgarcadır. Türkçe, Türk toplumu tarafından sosyal ve kültürel dil olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak, resmî kurumlarda ve sosyal hayatta Bulgarca ile aynı düzeyde kullanılmamaktadır (Bekir, 2015: 62).

2.8. Bulgaristan Eğitim Sisteminde Demokrasiye Geçiş Sonrasında Türkçenin Ana Dili Olarak Öğretimi

Bulgaristan, 1989 yılında komünist rejimin yıkılmasıyla birlikte demokrasiye geçiş sürecine girdi. Bu geçiş, ülkenin tüm alanlarında önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Bu süreçte yapılan yasal düzenlemelerle ülkedeki Türk nüfusu azınlık statüsünde kabul edilmese de etnik, dilsel ve dinsel gruplara mensup kişilerin insan hakları tanındı. Eğitim alanında da önemli reformlar yapıldı. Bu reformlar, Türkçenin ana dili olarak öğretimini de etkiledi.

Bulgaristan, 1991 yılında yeni bir Anayasa kabul etti. Bu Anayasa, etnik, dilsel ve dinsel gruplara mensup kişilerin temel haklarını garanti ediyordu. Anayasa, Bulgarca’yı ülkenin resmî dili olarak tanımlıyor (Madde 3), ancak bunun yanı sıra ana dili Bulgarca olmayan vatandaşların ana dillerini öğrenme ve kullanma haklarını da güvence altına alıyor.

Anayasanın 36. Maddesi, “Ana dili Bulgarca olmayan vatandaşların, Bulgarca’yı zorunlu olarak öğrenmelerinin yanı sıra, kendi ana dilini de öğrenme ve kullanma hakkına sahiptir” diyor. 54. Madde ise etnik gruplara kendi etnik tanımlamalarına uygun olarak kültürlerini geliştirme hakkını yasayla garanti altına alıyor.

Bu değişiklikler, Bulgaristan’daki azınlıkların eşit haklarını garanti altına alan yasal ve siyasi çerçeveyi oluşturmaktaydı. Ayrıca Bulgaristan, 1999 yılında Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşmesi’ne taraf olmuştur. Ancak, azınlık dillerini korumayı amaçlayan Avrupa Bölgesel Diller ve Azınlık Dillerini Koruma Antlaşması’nı henüz onaylamamıştır. Bu antlaşma, 1992 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Antlaşma, ülkelerinde azınlık durumunda bulunan halkların dillerini korumayı taahhüt eden ülkeler için önemli bir belgedir.

Bir dilin eğitimde kullanılması, ana dili kullanmanın doğal bir uzantısıdır. Çünkü bir dili kullanabilmek için o dile tam hâkim olmak gerekir. Dile hâkimiyet ise o dilin eğitimde kullanılmasına bağlıdır. Bu nedenle, ulus devletler, ortak dili yaygınlaştırmak için eğitimi etkin bir şekilde kullanmışlardır. Günümüzde dil topluluklarının dil hakları konusundaki en yoğun talepleri de ana dilin eğitimde kullanılmasıdır.

Bir dilin öğrenilmesini gerekli kılan unsurlar, o ülkenin o dile karşı yürütmüş olduğu politik, ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerin yanı sıra, o ülkenin sahip olduğu dil politikaları ve dil planlamalarıyla da ilişkilidir. Bulgaristan’da Türkçeye yönelik günümüzdeki dil politikalarını değerlendirebilmek için bu dilin öğretimiyle ilgili yasaları da kısaca özetlemek gerekir.

1991 yılında kabul edilen yeni Bulgaristan Anayasası, azınlıklara kendi ana dillerini öğrenme hakkını tanımıştır. Bu hakkın hayata geçirilmesi için, 1992-1993 öğretim yılından itibaren seçmeli ders olarak Türk dili öğretimine başlanmıştır. Bu öğretimin amacı, Bulgaristan Cumhuriyeti’ndeki Türk azınlığı çocukları ana dilinde okuma yazma becerisi ve alışkanlıkları oluşturmaktır. 1991 tarihinde çıkan ve 1998’de değiştirilen Eğitim Yasası Uygulama Kuralları’nda, ana dili terimi, “çocuğun ailesi ile iletişim kurduğu dil” olarak tanımlanmıştır (Madde 8-2).

90’lı yıllardan günümüze kadar Türkçenin ana dili olarak öğretimi dört aşamadan geçti. Birinci aşama 1991-1992 öğretim yılının ikinci dönemi ile 1992-1993 öğretim yılını, ikinci aşama 1993-2001 yıllarını, üçüncü aşama 2001-2015 yıllarını, dördüncü aşama da 2015 yılından günümüze kadar olan süreyi kapsamaktadır.

1991 tarihli Eğitim Yasası’nın (1996 ve 1998’de değişiklikler yapılmış ve ekler almıştır) 8. maddesinin 2. fıkrasınca “Ana dilleri Bulgarca olmayan öğrenciler, Bulgaristan Cumhuriyeti belediye okullarında devletin denetimi altında Bulgar dilini zorunlu okunması yanında kendi ana dillerini de okumaya hakları vardır.”. Ancak Bulgaristan Türkleri, Türkçe derslerinin programa alınmaması yüzünden 1991-1992 eğitim-öğretim yılının başında haftalarca dersleri boykot etmişlerdir (Nurlu ve Çelik, 2015: 4436).

İlk aşamada Bakanlar Kurulu’nun 29 Kasım 1991 tarihli 232 nolu kararnamesi, Bulgaristan’daki belediye okullarında ana dilinin haftada 4 saate kadar seçmeli ders olarak okutulması için düzenleme yapmıştır.⁴ Bu kararnameye dayanarak Eğitim Bakanlığı ise, ana dilinin seçmeli derslere ayrılan saatler dahilinde haftada 3 saat okutulması için emir hazırlamıştır. Buna göre Türkçe öğretimi III. – VIII. sınıf öğrencilerini kapsamaktaydı. Ancak bu aşamada henüz hazırlanmış bir Türkçe müfredatı yoktu. Ayrıca Türkçe öğretimini gerçekleştirmek için ders kitapları da hazırlanmış değildi.

1993/94 ders yılından itibaren ise Türk dili öğretimi ikinci bir aşamaya geçmiştir. Öğretim I. – VIII. sınıflarda gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Türkçe öğretimi için gerekli ders kitapları da bir komisyon tarafından hazırlanıp 1993 yılında Bakanlık tarafından onaylanmıştır. 1993’te Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından Türkçe müfredatı da hazırlanmış ve orada şöyle bir açıklama yer almıştır: “Türk dilinin okutulmaya başlanması şu anda bir geçiş aşamasında bulunmaktadır. Bu geçiş aşaması, Türk dilinin on yıllar süresince okullarda okutulmamasından kaynaklanmaktadır. Bu dil, totaliter rejim tarafından yasaklanmıştı. Türk dili öğretimine geçen ders yılının ikinci döneminde (Şubat 1992) başlandı. Bu öğretimin amacı, Bulgaristan Cum-

4 Bulgaristan Cumhuriyeti’ndeki belediye okullarında ana dil öğrenimine ilişkin 29 Kasım 1991 tarih ve 232 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Resmi Gazete, Sayı 102/10 Aralık 1991.

huriyeti’ndeki Türk azınlığın çocuklarında III. – VIII. sınıflarda ana dilinde okuma yazma beceri ve alışkanlıkları oluşturmaktır.”

1994/95 ders yılında Türk dili öğretimine ilişkin Bakanlar Kurulu tarafından yeni bir kararname çıkarılmış ve Resmî Gazete’de yayınlanmıştır. Bakanlar Kurulunun 5 Eylül 1994 tarihinde aldığı kararlara göre⁵, ana dili Bulgarca olmayan öğrenciler, kendi ana dilini I. – VIII. sınıfları arası öğretim planı kapsamında belediye okullarında “serbest seçmeli” ders olarak öğrenebilirler. Buna göre ana dili öğretimi haftada 4 saat olmak üzere program (yükü) kapsamında yapılır. Her öğrenci, ana dilini okumaya başlarken istek beyanati sunar. Ders yılı başında, 19-22 Eylül tarihleri arasında, her öğrenci okul müdürüne velisi tarafından imzalanmış bir dilekçe sunar. Bu dilekçe okulunu bitirene kadar geçerli olup her ders yılı için yeni bir dilekçe sunmak zorunda değildir. Ancak öğrenci, başka bir okula geçiş yaparsa, ana dili derslerine katılmak için yeniden başvuruda bulunur.

Kararname doğrultusunda Eğitim ve Bilim Bakanlığının çıkarmış olduğu yönetmeliğe göre, en az 14 öğrenci ana dilini okuma isteğinde bulunduğu halde Türkçe gruplar oluşturulur. Ayrıca okulda Türkçe dersi verebilecek öğretmen bulunduğu takdirde Türkçe seçmeli ders olarak okutulabilirdi. Bu dönemde eğitimle ilgili yasal düzenlemelere göre okullardaki dersler iki gruba ayrılmıştı. İlki sınıflara göre belirlenmiş ve her öğrencinin zorunlu olarak görmesi gereken dersler ikincisi ise seçmeli dersler. Seçmeli dersler, haftada en çok dört saat olmak üzere ancak yerel yönetimlerin (belediyelerin) kendi bütçesinden ayırdığı ek ödenekle gerçekleştirilebilirdi.

2001 yılında Bulgaristan’daki okullarda Türkçe öğretimi üçüncü bir aşamaya geçmektedir. 28 Mayıs 2001 tarihinde Eğitim ve Bilim Bakanlığı 6 No’lu yönetmeliğini yayınlamıştır⁶. Bu yönetmelikte, ilköğretim ve liselerde okutulan derslerin kapsamı ve bu derslerin sayısı belirtilmiştir. Bu yönetmeliğe göre okullarda okutulan dersler üçe ayrılmıştı: zorunlu okutulması gereken dersler, zorunlu seçmeli dersler, serbest seçmeli dersler. Ana dili olarak Türkçe dersleri ise yine seçmeli dersler arasında yer almaktaydı. Bu düzenlemede önemli bir değişiklik yapıldı. Buna göre veliler, her ders yılının sonunda bir başvuru dilekçesiyle bir sonraki ders yılında öğrencinin göreceği seçmeli dersleri tercih etmeye başladı. Oluşturulacak gruplardaki öğrenci sayısı da en az 13 olarak belirlendi. Bulgaristan’daki okullarda Türkçe öğretiminin üçüncü aşamasında, Türkçe dersleri için yeni bir müfredat hazırlanmasına rağmen, yeni ders kitapları hazırlanmadı. Bu nedenle, derslerde 1993 yılında hazırlanan kitaplar kullanılmaya devam edildi.

2015 yılında Türkçe öğretiminde yeni aşamaya geçilmiştir. Çünkü mevcut Eğitim Yasası kaldırılmış, yerine Okul Öncesi ile Okul Eğitimi Yasası kabul edilmiştir ve ilköğretim 7. sınıfa kadar belirlenmiştir. Bu yasanın 13. maddesinin 6. Fıkrasında “Ana dilleri Bulgarca olmayan öğrenciler, devletin çabasıyla ve denetimiyle kendi

5 Bulgaristan Cumhuriyeti’ndeki belediye okullarında ana dil öğrenimine ilişkin 5 Eylül 1994 tarih ve 183 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Resmi Gazete, Sayı 73/9 Eylül 1994.

6 Genel Eğitimin Gerçekleştirilmesine Yönelik Çalışma Süresinin Sınıflara, Aşamalara ve Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı Hakkında 28 Mayıs 2001 Tarih ve 6 Sayılı Yönetmelik.

ana dillerini de okuma hakkına sahiptir”.

Bulgaristan eğitim sisteminde, ana dili olarak Türkçe dersi, “seçmeli dersler” ve “isteğe bağlı dersler” arasında yer almaktadır. Seçmeli dersler, yıllık ders programında bulunan Bulgar Dili ve Edebiyatı, Yabancı Diller, Matematik, Bilgi Teknolojileri, Sosyal Bilimler, Doğa Bilimleri ve Ekoloji, Müzik, Sanat ve Spor gibi 8 farklı konu başlığı sistemde yer alan derslere ek olarak verilir. Bu derslerin haftalık ders saati, sınıflara göre değişmektedir. 1. sınıfta 3 ders saati, 2., 3. ve 4. sınıflarda 2’şer ders saati, 5., 6. ve 7. sınıflarda 3’er ders saati ve 8., 9., 10., 11. ve 12. sınıflarda 4’er ders saatidir.

İsteğe bağlı dersler ise seçmeli derslere ek olarak verilir ve her bir sınıf için haftalık 4 ders saati olarak mevcuttur. Öğrenciler, seçmeli veya isteğe bağlı dersler arasından iki tercih hakkına sahiptir. Birinci tercih olarak zorunlu derslerden birini veya birkaçını seçebilirler. İkinci tercih olarak ise Türkçe dersini seçebilirler. Mevzuat gereğince, öğrencilerin Türkçe dersini seçmeli, isteğe bağlı veya her iki grupta da seçme imkânı vardır.

Yeni yasanın kabul edilmesinden sonra Eğitim ve Bilim Bakanlığı, ilköğretim birinci ve ikinci kademelerinde “ana dili dersi” olarak sunulan Türkçenin yeni müfredatını hazırladı. Bu müfredata uygun olarak 2017 yılında yeni Türkçe ders kitapları da hazırlanıp onaylandı. Ana dili öğretimi zorunlu ders olmaktan çıkarılıp sadece İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça gibi dersleri de içeren seçmeli dersler listesinden seçilebilen bir “seçmeli ders” hâline geldi. Bu nedenle, çok az sayıda Türkçe konuşan çocuk bu derslere devam edebilir durumda ve son yıllarda bu derslere devam eden öğrencilerin sayısı da hızla azalmaktadır.

Eylül 2012 – Nisan 2013 tarihleri arasında, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığının desteğiyle Balkan Türkleri Federasyonu tarafından Güney Bulgaristan’da Türkçe Öğretiminin Yaygınlaştırılması Projesi gerçekleştirilmiştir. Proje çerçevesinde yapılan tespitlere göre 2012 yılında 20 yıl içerisinde Türkçe okuyan çocuk sayısı 120 binden 9 bine düşmüştür. Aynı proje çerçevesinde öğretmenlerle yapılan araştırmalara göre ise gerek Bulgar öğretmenler gerekse Türk öğretmenler, Bulgarca bilmenin Bulgaristan’da yaşamak için zorunlu olduğunu düşünmektedir. Ancak aynı zamanda Türk öğretmenler, ebeveynlerin dilinin korunması ve çocukların ana dillerini öğrenmesi hususunda teşvikini Bulgar öğretmenlere göre daha fazla vurgulamaktadır. Tüm öğretmenler dil politikalarının eğitimle ve kültürle ilgili birçok beceriyi önemsemesi gerektiğinde hemfikirlerdir. Ayrıca dil edinişinin ana dilinin korunmasıyla (bu dil Bulgarca dışında bir dilse) mümkündür. Türk öğretmenler, diğer dil edinimlerinden önce ana dilinin güçlenmesi ve ana dilin öğretilmesi önceliğini desteklemektedir. Dil meselesi onlar için Bulgar öğretmenlerle kıyaslandığında, aynı zamanda kimlik meselesiyle özdeştir ve dillerin tarifi kültürel kimliğin var olmasıyla ve aktarılmasıyla eşdeğerdir (Bekir, 2015: 59-68).

Bulgaristan Millî İstatistik Enstitüsü 2008-2013 yılları arası ülke genelinde ana dili olarak Türkçe okuyan öğrencilerin sayısı hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir⁷:

7 <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/education2013.pdf> (erişim: 11.11.2023)

Tablo 1. 2008-2013 yılları arası ana dili olarak Türkçe okuyan öğrencilerin sayısı

ders yılı	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013
i.-iv. sınıf	6870	6166	5332	4959	4411
v.-viii. sınıf	7018	5999	5370	4927	4513
ix.-xii. sınıf	188	125	186	29	140
ix.-xii. sınıf	254	226	209	244	218
toplam	14330	12516	11097	10156	9282

Bulgaristan Millî İstatistik Enstitüsü, 2013-2019 yılları arası ülke genelinde ana dili olarak Türkçe okuyan öğrencilerin sayısı hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir⁸:

Ders yılı	2013/2014	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019
I.-IV. sınıf	veriler yok	3983	3802	3640	3270
V.-VIII. sınıf	4310	3960	3909	3469	2509
IX.-XII. sınıf	veriler yok	-	45	159	189
IX.-XII. sınıf	331	278	275	336	343
Toplam	4641	8221	8031	7604	6311

Bulgaristan Millî İstatistik Enstitüsü, 2019-2020 ve bundan sonraki öğretim yılları hakkında hazırladığı eğitim raporlarında, maalesef ana dili olarak Türkçe okuyan öğrencilerin sayısı hakkında bilgi vermemektedir. Ancak gazeteci Mine Adalı Radoykova, konuyla ilgili bir araştırma yapmış ve Kamu Bilgisine Erişim Yasası'na dayanarak Eğitim ve Bilim Bakanlığında okullarda Türkçe dersi alan öğrencilerin sayısı hakkında bilgi elde etmiştir. Gazeteci Mine Adalı Radoykova, araştırma sonuçlarını Bulgaristan Ulusal Televizyonu'nun "Türkçe Haberler" programında sunmuş ve 4 Temmuz 2022 tarihinde de televizyon kanalının internet sayfasında "Okullarda Türkçe Dersi Gören Öğrenci Sayısı Azalmaya Devam Ediyor" başlıklı haberini yayımlamıştır.⁹ Bulgaristan Eğitim ve Bilim Bakanlığı verilerine göre 2021-2022 öğretim yılında Bulgaristan genelinde 66 okulda Türkçe dersi gören öğrenci sayısı 3408'dir. Bu okullarda görev yapan Türkçe öğretmenlerin sayısı ise 103'tür.

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ana dili eğitimi ve öğrenimi açısından karşı karşıya olduğu bir sorun, aile ortamında Bulgarcanın baskın dil olarak konuşulması ve bunun sonucunda çocukların Türkçeyi aile içindeki iletişimde tercih etmemesidir. Bu sorunun temel nedeni, Türk nüfus yoğunluğunun az olduğu Bulgar kasaba ve şehirlerinde yaşayan Türk ebeveynlerin çoğunluğunun, Bulgarca'yı Türkçeye göre daha iyi konuşmasıdır. Bu ebeveynler, ev ortamında kendi ana dilleri Türkçe yerine

8 <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/education2019.pdf> (erişim: 11.11.2023)

9 <https://bnt.bg/news/okullarda-t%C3%BCrk%C3%A7e-dersi-g%C3%B6ren-%C3%B6%C4%9F-renci-say%C4%B1s%C4%B1-azalmaya-devam-ediyor-307943news.html> (erişim: 11.11.2023)

Bulgarca konuşmayı tercih ediyor. Bunun sonucunda da çocuklar, aile içindeki iletişimde Bulgarca konuşmayı tercih ediyor. Bu durum, çocukların ana dillerini doğru ve etkili bir şekilde öğrenmelerini ve kullanmalarını zorlaştırıyor. Sorunun çözümü için, Türk nüfus yoğunluğunun az olduğu Bulgar kasaba ve şehirlerinde, Türkçenin aile ortamında daha fazla kullanılmasının teşvik edilmesi gerekiyor.

Buna karşın Bulgaristan’da Türklerin yoğun olarak yaşadığı kırsal bölgelerde yaşayanların büyük çoğunluğu, kendi ana dilleri olan Türkçeyi Bulgarcaya göre daha iyi konuşuyor. Ancak, nüfusunun neredeyse tamamının etnik Türk olduğu köylerde ilkokul birinci sınıfa başlayan öğrencilerin Bulgarca konuşmaması veya az konuşabilmesi, eğitimde bir sorun olarak karşımıza çıkıyor.

Bulgaristan’da örgün eğitimde Türkçe dersi, diğer zorunlu derslerin yanı sıra öğrencinin seçimine sunulmaktadır. Bu durum, veli ve öğrencilerin Türkçe dersini göz ardı ederek diğer zorunlu derslerden birini veya birkaçını seçmesine neden olmaktadır.

Bulgaristan eğitim sisteminde “ana dili olarak Türkçe” eğitimine başlandığı 1992–1993 öğretim yılında Türkçe okumak için dilekçe ile başvuran öğrenci sayısı ortalama 98000 iken, 2008–2009 öğretim yılında 1. ve 12. sınıf arasında ana dil öğretimi tercih eden toplam öğrenci sayısı 14330 olmuş, 2018-2019 öğretim yılında ise bu sayı 6311’e düşmüştür.

Türkçe dersinin seçilmesi, Türkçe öğrenmenin önemli rol oynamaktadır. Eğer okul yönetimi ve Türkçe öğretmeni arasında iyi bir iş birliği varsa Türkçe öğretmeni, öğrencilerinin dersine ilgi duymalarını sağlayabilir ve veliler Türkçe derslerinin değerini anlayabilirse Türkçe dersinin seçmeli ders olarak tercih edilmesi konusunda veli ve okul yönetimi arasında sorun yaşanmaz. Ancak sınıf öğretmeni ve okul yönetimi başka bir dersi seçmeli ders olarak öneriyorsa velileri ve öğrencileri bu yönde tercih yapmaya teşvik edebilir. Bulgar öğretmenler, evde konuşulan Türkçenin yeterli olduğunu, çocuğun kendi sosyal çevresinde ana dilini “doğal olarak” öğrenebileceğini, öğrencilerin daha az başarılı oldukları zorunlu bir ders veya bir Batı dili seçiminin eğitimleri için daha önemli ve uygun olduğunu belirterek velileri bu yönde yönlendirebilirler. Ancak, Türkçe dersinin seçmeli ders olarak seçilmesi hakkındaki bu yanlış rehberlikler, Bulgar okullarındaki Türkçe derslerine olan talebin azalmasına neden olmuş ve Türkçenin gramere dayalı öğrenilmemesine yol açmıştır. Bu yönleri ile Bulgaristan’da resmî dil olan Bulgarca ve ana dili olan Türkçenin eşzamanlı ve paralel olarak öğrenilmesinde ve öğretilmesinde sıkıntılar yaşanmaktadır.

1989 yılında yaşanan büyük göç ile Türk aydın ve öğretmenlerinin büyük bir bölümünün Türkiye’ye göç etmesiyle, Türkçe ders verecek öğretmen ihtiyacının artması diğer bir olumsuz durumdu. Böylece bir kez daha Türkçe öğretmeni yetiştirilmesi gündeme geldi. Bu kapsamda; 1992’de Kırcalı Öğretmen Enstitüsü ile Şumnu Yüksek Pedagoji Enstitüsünde Türkçe öğretmeni yetiştirecek sınıflar açıldı. Ayrıca Sofya Üniversitesindeki mevcut Türkoloji bölümü de Türkçe öğretmenleri yetiştirmektedir.

1995 yılında kabul edilen yeni Yükseköğretim Kanunu ile Şumnu Yüksek Pedagoji Enstitüsü üniversiteye dönüştürüldü, Kırcaali Öğretmen Enstitüsü de Plovdiv Üniversitesinin bir kolu olarak bir nevi Eğitim Fakültesi oldu. Bu her iki eğitim kurumundaki Türkçe bölümleri de öğrenci kabul etmeye devam etti. Ancak 2008 yılında Kırcaali'deki bölüm kapatılarak 2009 yılında Filibe şehrindeki Paisiy Hilendarski Üniversitesi Filoloji Fakültesinde Türk Dili bölümü açıldı.

Bulgaristan'da, uzun bir aradan sonra Türkçenin ana dili olarak yeniden okullarda okutulması ile ilgili olarak, Eğitim Yasası'nda yapılan değişiklikle ana dili derslerinin devletin, yani Eğitim Bakanlığının kontrolü altında gerçekleştirileceği, hükme bağlanmıştır. Bu değişiklik doğrultusunda; Kırcaali, Burgas, Şumen (Şumnu), Razgrad, Ruse (Ruşuk), Dobriç ve Silistre gibi il eğitim müdürlüklerinde ana dili uzmanı (müfettişi) kadrosu açılmıştır. Ayrıca Eğitim Bakanlığında Türkçeden sorumlu bir müfettiş de tayin edilmiştir. Bu uzmanlar (müfettişler), denetleme ve teftiş görevinin yanı sıra Türkçe öğretmenlerine rehberlik yapmak ve hizmet içi eğitim kursları düzenlemekle görevlendirilmiştir. Ancak, Bulgaristan'daki son gelişmelerle bu uygulama sona erdirilmiş ve 2010 yılında eğitim müdürlüklerindeki ana dili müfettişleri kadrosu kapatılmıştır. Bu nedenle, günümüzde Bulgaristan'ın hiçbir ilinde Türkçe öğretmenlerine rehberlik edecek, çalışmalarında destek olacak Türkçe müfettişi görevde bulunmamaktadır. Bu son gelişmeler, okullarda ana dili olarak Türkçenin okutulması açısından kaygı verici olmuş ve öğretmenlerin örgütlenmesi gündeme gelmiştir. Dolayısıyla 2012 yılında biri Güney Bulgaristan'da (merkezi Kırcaali şehrinde), diğeri Kuzey Bulgaristan'da (merkezi Şumnu şehrinde) olmak üzere iki Türkçe Öğretmenler Derneği kurulmuştur.¹⁰ Bu derneklerin kurulmasıyla ülkedeki okullarda Türkçe öğretiminin yaygınlaştırılması, Türkçe öğretmenlerinin mesleki, sosyal, kültürel ihtiyaçlarının karşılanması ve öğretmenlerin çalışmalarına destek sağlanması amaçlanmıştır.

3. Tartışma ve Sonuç

Bulgaristan'da Türkçeye yönelik uygulanan dil planlanması ve politikalarının Avrupa Birliğinin "azınlık politikalarına" ilişkin söylemlere uymadığı ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliğinin Maastricht ölçütlerine göre etnik azınlıkların ana dillerini öğrenmeleri insan hakları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ancak mevcut uygulamaya baktığımızda dilsel ve kültürel birçok hakkın karşılanmadığına tanık olunmaktadır.

Sorunun siyasi boyutu dışında başka önemli boyutları da vardır. İki dillilik konusu hem eğitim çevrelerinin hem de anne-babaların çok yabancı olduğu bir konudur. İki dillilik konusunda anne-babaların bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Dil, insanın duygu ve düşüncelerini başka insanlara aktarmak için kullandığı sihirli ve mucizevi bir araçtır. Bu aracın değerini bilmek, o aracı kullanan insanlar için çok önemlidir. Çünkü değer bilmek, o dili kullanmak ve onu canlı tutmak için uygun şartlar oluşturmaktır.

10 <https://kircaalihaber.com/kircaali/kircaalide-turkce-ogretmenler-derneği-kuruldu-8356> (erişim: 11.11.2023)

Son dönemlerde ana dili konularının yoğun şekilde tartışıldığı bir ortamda bulunmaktayız. Bulgaristan’da Türkçenin, bir Avrupa Birliği ülkesi olmasına rağmen konuşulan ikinci büyük ana dili olması, bu tartışmaların temelinde yer almaktadır. Bu gerçeği dikkate alarak hareket edilmesi, dil sorununun çözümüne yönelik doğru bir yaklaşım olacaktır. Aksi takdirde Bulgaristan’daki Türk toplumu, kısırlaşan bir dili gelecek nesillere aktarmak zorunda kalacaktır.

Kaynaklar

- Bekir, H. (2012). Bulgaristan’da Ana Dili Türkçenin Öğretimi, *VII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara 2012, 18-21.
- Bekir, H. (2013). 1944-1958 Yılları Arası Bulgaristan Dil Siyaseti ve Türk Dili, *Kültürlerarası Kavşakta Bulgaristan ve Türkiye Uluslararası Dil, Tarih ve Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2013,19-33.
- Bekir, H. (2015). Bulgaristan’da Dil Planlaması Çerçevesinde Anadil Olarak Türkçeye Yönelik Dil Politikaları. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 59-68.
- Çelik, M. E. (2020). İki Dillilik ve Bulgaristan Türklerinin İki Dilliliği Üzerine Bir İnceleme. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(20), 2020, s. 241-262.
- Memişoğlu, H. (2002). *Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mevsim, H. (2017). *Bulgar Dili, Balkanlar El Kitabı 2: Çağdaş Balkanlar*, B. A. Gökdağ – O. Karatay (Ed.), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nurlu, M., Çelik, M. E. (2015). Bulgaristan’da Demokrasi Döneminde Türkçe Öğretimi Meselesi. *Yeni Türkiye*, 4(69), s. 4431-4438.
- Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, Resmi Gazete, Sayı 56, 13 Temmuz 1991// Konstitutsia na republika Bulgaria, Darzhaven vestnik, broj 56, 13.07.1991.
- Bulgaristan Cumhuriyeti’ndeki belediye okullarında ana dil öğrenimine ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı, Resmi Gazete, Sayı 73, 9 Eylül 1994// Postanovlenie 183 na ministerskia savet ot 5 septemvri 1994 g. za izuchavane na maychin ezik v obshtinskite uchilishta v Republika Bulgaria, Darzhaven vestnik, broj 73, 09.09.1994.
- Bulgaristan Cumhuriyeti’ndeki belediye okullarında ana dil öğrenimine ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı, Resmi Gazete, Sayı 102, 10 Aralık 1991// Postanovlenie 232 na ministerskiya savet ot 29 noemvri 1991 g. za izuchavane na maychin ezik v obshtinskite uchilishta, Darzhaven vestnik, broj 102, 10.12.1991.
- Eğitim Kanunu’nun Uygulamasına İlişkin Kurallar, Resmi Gazete, Sayı 68, 30

Temmuz 1999// Pravilnik za prilagane na zakona za narodnata prosveta, Darzhaven vestnik, broj 68, 30.07.1999.

Genel eğitim gerçekteştirilmesine yönelik çalışma süresinin sınıflara, aşamalara ve eğitim düzeylerine göre dağılımı hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete, Sayı 54, 15 Haziran 2001// Naredba 6 ot 28 may 2001 g. za razpredelenie na uchebnoto vreme za dostigane na obshtoobrazovatelnia minimum po klasove, etapi i stepini na obrazovanie, Darzhaven vestnik, broj 54, 15.06.2001.

Yükseköğretim Kanunu, Resmi Gazete, Sayı 112, 27 Aralık 1995// Zakon za vissheto obrazovanie, Darzhaven vestnik, broj 112, 27.12.1995.

Mesleki Eğitim ve Öğretim Kanunu, Resmi Gazete, Sayı 68, 30 Temmuz 1999// Zakon za profesionalnoto obrazovanie i obuchenie, Darzhaven vestnik, broj 68, 30.07.1999.

Okul Öncesi ve Okul Eğitimi Kanunu, Resmi Gazete, Sayı 79, 13 Ekim 2015// Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie, Darzhaven vestnik, broj 79, 13.10.2015.

DİL BİLİMİ ÖLÇÜTLERİ DOĞRULTUSUNDA METİN DEĞİŞTİRİMİ: BİR BALKAN HARBİ HİKÂYESİ OLARAK “GÖZYAŞI”

Hasan Hüseyin MUTLU¹
Muhammet Eren UYGUR²
Feyza Nur UYGUR³

Özet

Bu araştırmada Refik Halid Karay’ın “Gözyaşı” adlı “Balkan Harbi” temalı hikâyesi Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi bağlamında dil bilimsel ölçütler doğrultusunda B1 dil düzeyi için değiştirilmiştir. Çalışmanın amacı metin değiştirimi süreçlerinde dil bilimsel araçların işe koşulmasının “Gözyaşı” metni üzerinden sunulmasıdır. Çalışmada öncelikle metnin tahlili, metnin kültürel kodlarını açıklamayı anlamlı hâle getirmek için yapılmış, ardından metindeki kültürel öğeler tespit edilmiştir. Bu tespitlerden metin değiştirimi aşamalarında faydalanılmıştır. Metin değiştirilirken de metnin üst yapısı korunmaya çalışılmıştır. Daha sonra değiştirim aşamaları detaylı bir biçimde aktarılmış; söz varlığı, sözdizimi ve içerik düzeyinde yapılan değişiklikler ele alınmıştır. İlgili kısımda öncelikle metnin okunabilirlik ve anlaşılabilirlik düzeyi tespit edilmiştir. Sonra metnin anlaşılmasını zorlaştıran dilsel unsurlar belirlenmiştir. Bu veriler ışığında metin, alan uzmanları tarafından değiştirilmiştir. Akabinde metne tekrar okunabilirlik formülleri uygulanmış ve değiştirilen metnin okunabilirlik düzeyi saptanmıştır. Bu kapsamda, değiştirilen metnin içeriği, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki dil yapıları, okunabilirlik ve anlaşılabilirlik ölçüleri göz önünde bulundurularak hikâyenin B1 düzeyi için uygun olduğu görülmüştür. Çalışmanın sonucunda “orta zorlukta”, “yardım alarak okunabilir” olduğu bulgularanan özgün metin yapılan değiştirim ile “kolay anlaşılır” ve “açık ve anlaşılır” düzeyine getirilmiştir. Bu minvalde ilgili araştırmanın metin değiştiriminde dil bilimsel araçlardan yararlanmaya yönelik örneklik sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, edebî metin kullanımı, metin değiştirimi, kültürel etkileşim, Balkan temalı hikâyeler.

1 Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, hasanhuseyinmutlu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9082-709X.

2 Arş. Gör., Ordu Üniversitesi, uyguren38@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3740-7579.

3 Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, fyznrngr@gmail.com, ORCID: 0009-0008-8704-7499.

TEXT CHANGE IN ACCORDANCE WITH LINGUISTICS CRITERIA: “GÖZYAŞI” AS A BALKAN WAR STORY

Abstract

In this study Refik Halid Karay’s “Balkan War” themed story “Gözyaşı” modified for B1 level in line with linguistic principles in the context of teaching Turkish as a foreign language. The aim of the study is to present the utilization of linguistic operations in text modification processes through related text. In the study, firstly, the text analyzed to make it meaningful to explain the cultural codes of the text. Then the cultural elements in the text identified. These findings utilized in the stages of text modification. Modifying the text, text’s meta-structure tried to be maintained. Then, the stages of text modification explained, and the modifications made at the level of vocabulary, syntax and content are discussed. Later, the level of readability and comprehensibility of the text determined. Then the elements that make the text difficult to understand are identified. In the light of these, the text modified by field experts. Subsequently, readability formulas are again applied to the text and the readability level of the modified text determined. Considering the content of the modified text, language features in the Turkish as a Foreign Language Teaching Program, readability and comprehensibility measures, the story is found to be suitable for B1 level. As a result, the original text, which found as “medium difficulty” and “needed assisted reading”, brought to the level of “easy to understand” and “direct and understandable” with the modification made. Thus, it is thought the related study offers an example for utilizing linguistic operations in text modification.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, using literary texts in Turkish as a foreign language, text modification, cultural interaction, Balkan themed stories.

1. Giriş

Dil öğretiminde edebiyat eserlerinden yararlanma, yabancı dil öğretimi ve öğrenimi süreçlerinde başvurulan en eski araçlardan biridir. Eski Çağ ve Orta Çağ'da dil öğretiminde kullanılan materyallerde edebî değeri olan metinlere rastlamak mümkündür (Demircan, 2012; Han, 2022). Yazılı metinlerin anlaşılmasının ana amaç olduğu ilk dil öğretimi yöntemlerinden olan dilbilgisi-çeviri yöntemlerinde (*grammar-translation method*) edebî ve estetik değeri olan metinler sıkça kullanılmaktadır (Fişekcioğlu, 2022; Tarakçıoğlu, 2016). Yine kutsal metinlerin anlaşılması için dil öğretimi yapılan medreselerde de çeşitli manzumelerden, manzum sözlüklerden istifade edildiği göz önünde bulundurulursa edebî metinlerin dil öğretimi amaçlı kullanımında tarihî bir derinlik olduğu saptanabilir (Biçer, 2017; Gültekin, 2021). Ancak bu dönemlerde edebî metinler, modern yaklaşımlardaki anlayışın aksine dil öğretimi için araç olarak değil amaç olarak görülmektedir (Durmuş, 2018). Yani dil öğretiminde temel gaye okunması hedeflenen kutsal, edebî metinleri anlamaktır (Yurtseven Üze, 2010). Modern dil öğretim süreçlerinde edebî metinler amaç olarak değil araç olarak işlev görmektedir (Melanlıoğlu, 2017). İletişimsel yaklaşım ekseninde edebî metinlerin alımlanışının da bir iletişim düzeneği içinde var olduğu belirtilir (Tarakçıoğlu, 2016). Buradan hareketle edebî metinlerin dilin farklı bağlamlarına has pek çok sayıda özgün girdi bulundurması bakımından önemli görüldüğü ifade edilmektedir (Dilidüzgün, 1995). Bu anlamda edebî metinler dinleme metni, okuma metni, yardımcı okuma materyali gibi türlerde kullanılmaktadır (Mutlu, 2022). İlgili metinlerin kullanımında söz konusu metinlerin özgün (*authentic*) hâlleri de tercih edildiği gibi edebî metinlerin değiştirilmiş (*modified*) hâlleri de kullanılmaktadır. Bu anlamda, özgün metin; otantik metin, değiştirilmemiş metin ya da orijinal metin, dil öğretimi ya da başka bir saikle herhangi bir dilsel değişikliğe uğratılmamış metni ifade eder (Durmuş, 2013a). Değiştirilmiş metin ise belirli dil bilimsel işlemleri içinde barındıran, özgün metinlerin dil öğretimi veya başka bir saikle yeniden oluşturulmuş hâllerini belirtir (Durmuş, 2013c).

McKay'a (2001) göre edebî metinler D2 sınıfları için dört temel dil becerisini geliştirmede ideal bir bütünleştirici iken aynı zamanda kültürel farkındalığı da artırır. Ona göre edebî metinlerin, dinleme, okuma, konuşma ve yazma alanlarında geniş bir kullanım alanı vardır. Bu bağlamda o, edebî metinlerin kültürlerarası farkındalığı artırdığını ve yazarların çeşitli dil kullanımlarından öğrencilerin belirli iletişimsel hedeflere ulaşırken yararlanabileceğini belirtir. Aynı şekilde edebî metinlerin kültür aktarımında (tanıtımı) ve etkileşiminde kullanımı da önemli bir husus olarak görülmektedir (Köse, 2005). Ayrıca edebî metinlerin alımlanışının dil öğrenimi sürecinde içsel bir güdülenme ögesi olarak kullanımı da söz konusu olabilmektedir (Hall, 2016; Köse, 2006; Türker, 1991). Edebî metinlerin dil öğretiminde kullanımıyla öğrenciler gündelik yaşamda da karşılaşabilecekleri karmaşık, özgün dil girdileri ile hemhal olabilmektedirler (Lazar, 1993). Bu bağlamda öğrenciler, dilin özgün örnekliklerini barındıran nitelikli edebî metinler aracılığıyla D2 sınıflarında ilgili dil kullanımları sezebileceklerdir (Khatib vd., 2011). Bu çerçevede edebî metinlerin gerek özgün gerekse de değiştirilmiş kullanımlarının D2 öğretimi kapsamında kullanılmasının pek çok işlevi olduğu dile getirilebilir.

Edebî metinlerin dil öğretiminde kullanımında hem özgün hem de değiştirilmiş metinlerin kullanımının tercih edildiği görülürken bu tercihin öğrencinin bulunduğu dil düzeyi göz önünde bulundurularak yapılması gerektiği ifade edilmektedir (Gültekin, 2016; Kalfa, 2020). Bu çerçevede, temel seviyedeki öğrenci ile otantik edebî metinleri tanıştırmak kullanışlı görülmez ve düzeye uygun metin yazımı gerekli görülürken orta seviyedeki dil kullanıcısının değiştirilmiş edebî metinle karşılaşması yerinde görülür (Bölükbaş, 2015; Kalfa, 2020). Ayrıca ileri seviyedeki kullanıcının da özgün metinlerle dil becerilerini geliştirmesi beklenmektedir. Bu anlamda edebî metinlerin öğrenciye değiştirilerek sunulmasında belirli birtakım dil bilimsel ölçütler bulunmaktadır (Bhatia, 1983; Honeyfield, 1977; Oh, 2001) especially graded readers. The two principal forms of simplification, linguistic and content simplification, are described. The paper argues that these processes produce material which differs significantly from normal English in the areas of information distribution (the way in which information is distributed in a text. Bu ölçütler “metin değiştirim ölçütleri” olarak adlandırılmaktadır (Durmuş, 2013c). Bunlar arasında sadeleştirme, kolaylaştırma ve genişletme bulunmaktadır. Bu ölçütler doğrultusunda metin değiştirimi yapılırken sadeleştirme aşamalarında; sözlüksel, sözdizimsel ve içeriksel sadeleştirmeler yapılır, genişletme aşamalarında ise açıklama ve türevleri işe koşulur (Özmen, 2019). Kolaylaştırmada ise görselleştirme, detaylandırma gibi yöntemler bulunmaktadır. Bu araştırma kapsamında ilgili çalışmada dil bilimsel ölçütlerle değiştirilen “Gözyaşı” hikâyesinde sözlüksel, sözdizimsel ve içeriksel değişiklikler yapılmıştır. Sözlüksel değişiklikler yapılırken derlem dil bilimsel veriler dikkate alınmıştır. Sözdizimsel değişiklikler yapılırken ise metin dil bilimsel araçlar ve okunabilirlik formülleri işe koşulmuştur. İçeriksel sadeleştirme dil bilimsel ölçütler ve metnin üst yapısı göz önünde bulundurulmuştur. Değiştirim süreçlerinde kolaylaştırma yapılmamıştır. Çalışmada ilk olarak “Gözyaşı” metni, metindeki kültürel öğelerin tespiti ile birlikte tahlil edilmiş, bu verilerden değiştirim kısımlarında faydalanılmıştır. Bu anlamda sözlüksel sadeleştirme yapılırken metin bağlamı ve metnin kültürel gönderimleri göz önünde bulundurulmuş, sözdizimsel ve içeriksel değişikliklerde anlatı şeması korunmuştur.

2. “Gözyaşı” Metninin Tahlili ve Metindeki Kültürel Öğelerin Tespiti

Bu kısımda öncelikle “Gözyaşı” hikâyesi tahlil edilecek ardından metindeki kültürel öğeler üzerinde durulacaktır. “Gözyaşı” hikâyesi, ilk kez 5 Mart 1939’da *Tan Gazetesinde* yayımlanmıştır (Yardımlı, 1997). Hikâye dönemselsel olarak Refik Halid Karay’ın “yurda döndükten sonra gurbet yıllarına ait hatıraları değerlendirerek yazdığı hikâyeler” e denk düşer (Aktaş, 2004, s. 95). Hikâye, temelde Balkan Harbi’nin insan hayatı üzerindeki etkilerini anlatmaktadır. Bu anlamda sembolik olarak hikâyenin ana karakteri olan Dul Ayşe üzerinden Balkan Harbi’nin neden olduğu insani yıkım anlatılır. Ayrıca yine Balkan Harbinden etkilenen ve hicrete mahkûm olan Rumeli mukimi Türklerin ahvali de Dul Ayşe özelinde cisimleştirilmiştir.

Hikâyede tek bir ana olay bulunmaktadır. Ayrıca hikâyede çizgisel bir anlatı seyri görülmektedir. Bu bakımdan hikâye, Refik Halid’in diğer hikâyeleri gibi Maupassant tarzı bir hikâye olarak nitelenmektedir (Arıcan ve Şener, 2019). Yani hikâye, okuyucu tarafından takip edilmesi kolay bir izlek sunmaktadır. Hikâyede esas za-

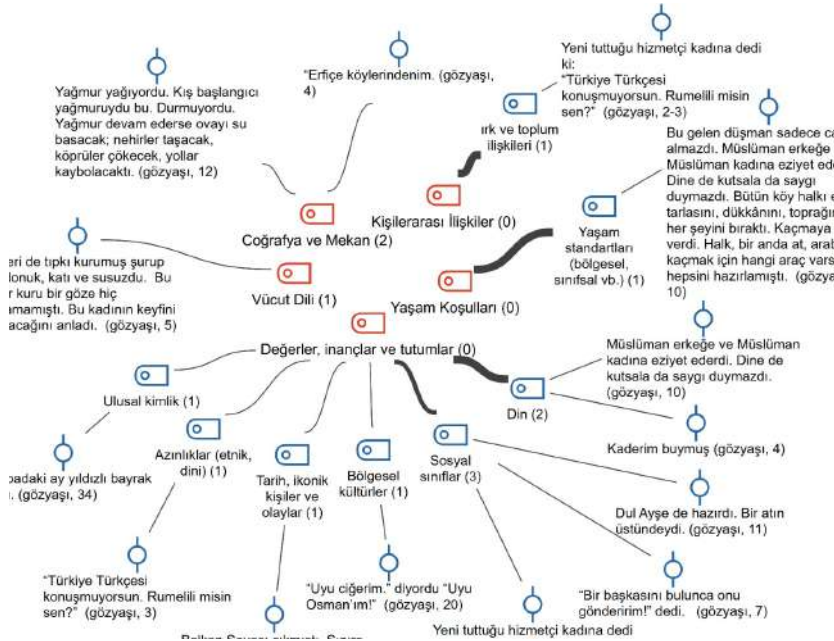
man, geçmiş zamandır. Hikâyedeki mekânlar, olayın anlatıldığı ev ve Ayşe'nin geçtiği yollar olarak sıralanabilir. Hikâye karakterleri Dul Ayşe, çocuklar (Ayşe, Emine ve Ali) ve ismi verilmeyen bir Bey'dir. Bu açıdan hikâye karakterleri az ve öğrenici açısından akılda tutulması kolay olarak sınıflandırılabilir.

Hikâyeye karakter tanıtımı ile başlanır. Hikâyenin başında anlatımın ana karakteri olan Dul Ayşe'ye ait betimlemeler sosyal statüsündeki değişimi imleyecek biçimde esenliksiz sıfatlarla verilir. Kadın, adı hikâyede belirtilmeyen bir kişinin hizmetçisi konumuna düşer. Daha sonra hâli ve durumu Bey tarafından beğenilmeyen Ayşe, hikâyesini anlatmasıyla niçin bu hâlde olduğunu açıklamış olur. Buradan hareketle de Bey'in fikirleri değişmiştir. Ayşe'nin öyküsü, Balkan Harbi dolayısıyla çektiği azaplar, yitirdiği evlatlarıdır.

Ayşe üç evladını da Harb dolayısıyla, hicret hâlindeyken yitirmiştir. Bu yitimler Ayşe'yi ciddi bir biçimde etkilemiş, Harb dolayısıyla hem evlatlarından hem vatanından hem de daha önceki konumundan olmuştur. Bu anlatımlar elbette semboliktir. Yazar, Ayşe üzerinden Balkan Harbi ve harbin insana tesirini anlatmıştır. Hikâye değiştirilmesinde de bu üst yapı korunmaya ve yazarın oluşturduğu duygulanım durumları muhafaza edilmeye çalışılmıştır.

Aşağıdaki şekilde ise CEFR (2001) ve Okur ve Keskin (2019) tarafından belirtilen kültürel kategoriler dikkate alınarak oluşturulan değiştirilen hikâyedeki kültürel öğeler yer almaktadır.

Şekil 1. Metindeki Kültürel Öğeler

Metindeki kültürel öğeler temelde beş başlık altında ele alınmıştır. Bunlar: “coğrafya ve mekân”, “vücut dili”, “değerler, inançlar ve tutumlar”, “yaşam koşulları”dır. “Değerler, inançlar ve tutumlar” üst kategorisinde bulunan hikâyedeki alt kodlar şunlardır: “ulusal kimlik”, “azınlıklar”, “tarih, ikonik kişiler ve olaylar”, “bölgesel kültürler”, “sosyal sınıflar” ve “din”dir. “Kişilerarası ilişkiler” üst kategorisinde “ırk ve toplum ilişkileri” yer almaktadır. “Yaşam koşulları” üst başlığında ise “yaşam standartları” yer almaktadır. Bu bağlamda hikâyedeki kültürel kategorilere gönderim yapan alanlara Şekil 1’de yer verilmiştir.

3. Gözyaşı Metninin Değiştirilmesi, Değiştirim Süreci ve Metin Değiştirim Ölçütleri

Metnin sadeleştirilmesi sırasında yapılabilecek işlemler arasında: dil düzeyini aşan dil bilgisi yapılarını basitleştirmek, karmaşık anlam yapılarına sahip olan bir cümleyi birden fazla cümle ile ifade etmek, söz varlığı unsuru olarak “zor” şeklinde nitelenen dilsel birimleri derlem dil bilimi aracılığıyla oluşturulan sıklık sözlüklerinden hareketle “basit” dilsel birimlere çevirmek; bu sözcüklerin bulunduğu bağlamı değiştirip benzer anlamsal kümede yeniden ifade etmek, sözcüğü tamamen silmek, okunabilirlik formüllerini uygulayıp metinlerin okunabilirlik ve anlaşılabilirlik düzeyini tespit etmek ve buradan hareketle anlaşılmayı zorlayan dilsel yapıları (bağlaç, fiilimsi vb.) çıkarmak veya basitleştirmek vardır (Doymuşaç ve Akkaya, 2019; Durmuş, 2013a, 2013b, 2013c). Bu aşamada yapılan dil bilimsel değiştirim süreçleri ise üç kategoride ele alınmaktadır: sadeleştirme (söz varlığı ve sözdizim düzeyinde), genişletme ve kolaylaştırma (Bhatia, 1983; Oh, 2001; Ross vd., 1991) (b. Sadeleştirme ulamı içinde yer alan kısımlar: silme, kısaltma, bölme, birleştirme, sözlüksel sadeleştirme, sözdizimsel basitleştirme, yeniden yazmadır (Özmen, 2019; Siddharthan, 2004). Genişletme kısmında açıklama işe koşulmaktadır. Kolaylaştırma kısmında ise görsellerle destekleme, sözlükçe oluşturma, farklı metinlerle destekleme, bölütleme yer almaktadır. Bu çalışmada “Gözyaşı” metni özelinde işe koşulan değiştirim süreçleri arasında sözlüksel sadeleştirme, silme, kısaltma, birleştirme, bölme, sözdizimsel basitleştirme; zamansal görünümüleri uyumlu hâle getirme, gönderimleri açık hâle getirme ve açıklamadır.

Ateşman’a (1997, s. 72) göre okunabilirlik ölçülerinden, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin dil düzeylerinin saptanmasında ve metin üretiminde yararlanılabilir. Bu anlamda çalışmada hem metnin hangi seviyede uygulanabileceğini belirlemek hem de değiştirme işleminden sonra metnin hangi düzeyde anlaşılabilir olduğunu saptamak adına okunabilirlik ve anlaşılabilirlik formülleri uygulanmıştır (Ateşman, 1997; Çetinkaya ve Uzun, 2010; Sönmez, 2003). Metin özgün hâliyle “Ateşman Formülü”ne göre 65.7 indekste “orta zorlukta” bir metin olarak hesaplanmıştır. “Çetinkaya-Uzun Formülü”ne göre metin 40.05 indekste “eğitsel” düzeyde bir metin olarak hesaplanmıştır. “Sönmez Formülü”ne göre özgün metin 0,0669 puanda “yardım alarak anlaşılabilir” kategorisinde olarak bulgulanmıştır. Orta zorlukta ve “yardım alarak anlaşılabilir” kategorisinde olduğu görülen metin, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki dil düzeyleri, kazanımlar, söz varlığı unsurları incelendiğinde B1 düzeyindeki bir okuyucu için değiştirilmesi uygun görülmüştür (TMV, 2020). Programda B1 düzeyi dil yapılarında “birleşik zaman” ya-

pıları yer alırken A1 ve A2 düzeyinde bu dilsel yapıya rastlanmaz (TMV, 2020, ss. 83, 84). Hikâyede bu türden dil yapılarına metni değiştirilirken başvurulduğundan ve metnin özgünlüğü korumak adına ilgili dil yapılarından faydalandığından söz konusu metin B1 düzeyi kapsamında ele alınmıştır.

Ayrıca hikâye, görece sade bir dile sahip olmasına karşın kültür spesifik ve örtük gönderimsel öğeler barındırmaktadır (Balkan Harbi, Harbin tesirinin Ayşe üzerinde cisimleşmesi, statü değişiminin sözcüklere yedirilmesi vb.). Bu anlamda hikâyenin derin yapısı, okuyucu tarafından alımlanmayı zorlaştıracak unsurlar içermektedir. İlâveten Kalfa (2020), Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılacak metinlerin kültürel açıdan zengin olması gerektiğini belirtirken A1-A2 düzeyinde kullanılan metinlerle kültür tanıtımı yapmanın güç olduğunu ifade eder. Bu anlamda hikâyenin seçim kriterleri (Özmen, 2019) arasında şu maddeler yer almaktadır:

1. Metnin olay örgüsü içermesi.
2. Metindeki olayın gerçekçi olması.
3. Metinde geçen olayın evrensel nitelikte olması: (savaş ve etkileri).
4. Hikâyenin çok yoğun söz sanatları içermemesi, görece yalın bir anlatımının olması.
5. Hikâyenin derste işlenmeye olanak tanıyacak ölçüde kısa olması.
6. Hikâyenin güncel/ulaşılabilir olması.

TS Corpus (Sezer ve Sezer, t.y.) web arayüzü kullanılarak söz varlığı unsurları analiz edilen metinde 1074 token (belirtgen) ve 617 benzersiz token (belirtgen) tespit edilmiştir. Bu süreçte TS Frekans Hesaplayıcı kullanılmıştır. Hesaplayıcı, her metindeki ham frekansı ve bir metin parçasındaki benzersiz belirtgenlerin sayısını hesaplar (Sezer ve Sezer, t.y.). Hesaplayıcıdan elde edilen özgün belirtgenler aracılığıyla metinde kullanılan özgün söz varlığı unsurları saptanmıştır. Bu söz varlığı unsurlarının kolay veya zor sözcük olarak nitelendirilebilmesi için metindeki özgün söz varlığı unsurlarının sıklık sıralaması düzeyi “Türkçe Sıklık Sözlüğü: Öğrenenler için Temel Sözvarlığı” (Aksan vd., 2017) ile karşılaştırılmıştır.

Genel olarak “zor sözcük”, sıklık sıralaması 3000’in veya “5000”in üzerinde sözcükler için kullanılır (Açık, 2013; Çetinkaya, 2010; Ülper ve Ki raz, 2020). Bu anlamda metinde zor sözcük olarak nitelenen belirtgenler “Türkçe Sıklık Sözlüğü”nde ilk 3000 sıralamada yer almayan kelimeler olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu kelimeler, aynı sözlükte ilk 3000 sıralamasında yer alan, benzer göstergelere gönderim yapan sözcüklerle değiştirilmiştir. Bu işlem, öğrencilerin aşına olduğu düşünülen söz varlığı unsurlarını metinde kullanıp metnin anlaşılabilirlik düzeyini artırmak için yapılmıştır.

Özgün belirtgenler arasından toplam 56 zor sözcük tespit edilmiştir. Bu zor sözcüklere yapılan değiştirim işlemlerinin niceliksel görünümü şu şekildedir: Çıkarılmadı (f=7), çıkarıldı (f=19), değiştirildi (f=28), bağlam değiştirildi (f=2). Çıkarılmayan söz varlığı unsurları arasında “beygir”, “dul”, “fırar etmek”, “gevşemek”, “hışırıtı”, “sımsıkı”, “sırlılık” bulunmaktadır. Bu sözcüklerin sıklık sıralaması, “beygir: ilk

5000 sözcük arasında yer almıyor”, “dul: 3902.”, “fırar etmek: ilk 5000 sözcük arasında yer almıyor”, “gevşemek: 3101.”, “hışirtı: ilk 5000 sözcük arasında yer almıyor”, “sımsıkı: 3932.”, “sırılsıklam: ilk 5000 sözcük arasında yer almıyor” biçimindedir. Çıkarılmayan sözcüklerin (f=3) %43’ü ilk 5000 sözcük içinde yer alırken %57’si (f=4) ilk 5000 sözcüğün dışında kalmaktadır. Ancak bu dört sözcük de “soyutluktan uzak” şeklinde nitelendirilebilecek sözcüklerdir. Bu kapsamda öğrencinin ilgili sözcükleri kavrayabileceği düşünülmektedir.

Tablo 1. Metindeki Zor Söz Varlığı Unsurları, Bunların Yerine İkâme Edilen Kelimeler ve Zor Söz Varlığı Unsurlarının Değiştirilme/Çıkarılma Durumları

Zor Söz Varlığı Unsuru	Yerine İkâme Edilen Kelime	Söz Varlığı Unsurunun Değiştirilme/Çıkarılma Durumu
aktar (meslek)	-	çıkarıldı
azap	acı	değiştirildi
bağır (vücut)	kucak	değiştirildi
batak	çamurlu	değiştirildi
beygir	-	çıkarılmadı
biteviye	durmadan	değiştirildi
boğuk	-	çıkarıldı
bırakıvermek	bırakmak	değiştirildi
cephane	-	çıkarıldı
çarçabuk	çabucak	değiştirildi
çoşkun	-	çıkarıldı
dehşetli	büyük	değiştirildi
demin	-	çıkarıldı
dul	-	çıkarılmadı
eğer (binek eşyası)	-	çıkarıldı
enkâz	-	çıkarıldı
evvela	önce	değiştirildi
ezilen	-	çıkarıldı
fedâ etmek	-	çıkarılmadı
fırar etmek	kaçmak	değiştirildi
gam	-	çıkarıldı
gene	yine	değiştirildi
gevşemek	-	çıkarılmadı
hamle etmek	ilerlemek	değiştirildi
harb	savaş	değiştirildi
hışırdamak	-	çıkarıldı
hışirtı	-	çıkarılmadı
horada	-	çıkarıldı
hudut	sınır	değiştirildi
ırz	kutsal	bağlam değiştirildi

kafile	topluluk	değiştirildi
karıncalanmak	uyuşmak	değiştirildi
kesik	-	çıkarıldı
kudret	güç	değiştirildi
kundak	örtü	bağlam değiştirildi
kuşak	kumaş	değiştirildi
mecal	güç	değiştirildi
mütemadiyen	-	çıkarıldı
romatizma	hasta	değiştirildi
savmak	göndermek	değiştirildi
sımsıkı	-	çıkarılmadı
sırılsıklam	-	çıkarılmadı
silkinmek	toparlamak	değiştirildi
sürçmek	takılmak	değiştirildi
solumak	nefes almak	değiştirildi
süngülemek	eziyet etmek	değiştirildi
şekerlenmek	-	çıkarıldı
tabaka	birikinti	değiştirildi
terki	-	çıkarıldı
tortu	-	çıkarıldı
uzanıvermek	uzanmak	değiştirildi
uğultu	ses	değiştirildi
üzengi	-	çıkarıldı
yayan	-	çıkarıldı
yüzükoyun	-	çıkarıldı
zira	çünkü	değiştirildi

Söz varlığı düzeyindeki işlemlerden sonra söz dizim düzeyinde yapılan işlemleri aktarmak gerekmektedir. Bu çerçevede *TS Corpus Sentence Calculator* (Sezer ve Sezer, t.y.) kullanılarak yapılan cümle, kelime ve hece sayımında özgün metnin cümle sayısı 82, kelime sayısı 838, hece sayısı 2220, bilinmeyen kelime sayısı 56 olarak bulunmuştur. Değiştirilmiş metinde ise cümle sayısı 153, kelime sayısı 740, hece sayısı 1902, bilinmeyen kelime sayısı 7 olarak bulunmuştur. Bu anlamda özgün metinde geçen karmaşık dil yapıları ve bağıntı ifadelerinin cümle sayısı artırılarak giderilmeye çalışıldığı ifade edilebilir. Değiştirilmiş metnin okunabilirlik düzeyi “Ateşman Formülü”ne göre “82.9” indekste “kolay” bir metin olarak görülmüş “Çetinkaya-Uzun Formülü”nde “47,33” indekste “eğitsel” bir metin olduğu saptanmış, “Sönmez Formülü”nde “0,0001” indekste, “açık ve anlaşılır” kategorisinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca metinde silme, kısaltma, birleştirme, bölme, söz dizimsel basitleştirme ve açıklama işlemleri de yapılmıştır. Yapılan işlemler Şekil 2’de detaylı bir biçimde aktarılmaktadır.

Şekil 2. Söz dizimi Düzeyinde Yapılan Değişimler Şeması

Özgün	Düzenlenmiş	Sadelleştirme						Genişletme		
		Silme (Atma)	Kısaltma	Birleştirme	Bölme	Zamansal Görünümleri Uyumlu Hale Getirme	Gönderimleri Açık Hale Getirme		Bağlamsal değişiklik	Söz Varlığı Düzeyinde Değişiklik
"Dilin Anadolu'ya benzeniyor. Rumelili misin sen?"	"Türkiye Türkçesi konuşmuyorsun. Rumelili misin sen?"								X	
Alınım yazısı imiş, buralara dñştüm.	Kötü bir olay yaşadım. Kaderim buymuş. Maalesef, buralara kadar geldim." dedi.								X	X
Anlıyor ki vaktiyle sarışın imiş, mavi gözlü imiş.	Anladı ki kadın, bir zamanlar sarışın ve mavi gözlüymüş.					X				
Şimdi saçlar küçük aktar dükkanı bebeklerinin ne kıla, ne de ota benzeyen, dokunsanız hisürdayacağını sandığımız cansız, kuru, soluk rengini, şeklini almış.	Şimdiyse saçları oyuncak bebeklerinki gibi cansız, renksiz ve kıymıdu.	X	X			X				
Gözleri eski şekerlenmiş şuruplar kadar donuk, fersiz, katı, sıvı çekilmiş ... Dibe çekilmiş bir gam tortusu.	Gözleri de tıpkı kurumuş şurup gibi donuk, katı ve susuzdu.	X				X			X	
Bu kadar kuru, kabağa benzeyen göze hiç rastlamamıştı.	Bu kadar kuru bir göze hiç rastlamamıştı.	X							X	
Belli ki bu kadın akşam rakısı zamanında, onun zevkini kaçıracak.	Bu kadının canını sıkacağını anladi.					X		X		
"Bir başkasını bulunca savarm!"	"Bir başkasını bulunca onu gönderirim!"							X	X	

Fakat hikayesini dinlediği için sıvamadı:	Fakat kadının hikayesini dinledikten sonra onu göndermedi.		X		X
Balkan Harbi kopunca, hududa çok yakın olan köyde, bir akşamüstü şu korku yayılmış; Düşman geliyor! Bu gelen e zamanki düşman din ve ırz düşmanıdır da ... Müslüman erkeği söngüleyecek ve Müslüman kadını kirletecek.	Balkan Savaşı çıkmıştı. Sınır çok yakın olan köyde bir akşamüstü şu korku yayılmıştı. Düşman geliyor! Bu gelen düşman sadece can almazdı. Müslüman erkeğe ve Müslüman kadına eziyet ederdi. Dine de kutsala da saygı duymazdı.	X		X	X
Bütün köy halkı mal, mülk ne varsa bırakıp kaçmaya karar veriyor; bir anda at, öküz, araba, ırır için ne varsa hepsi hazır oluyor. Dul Ayye de hazır, bir atın üstündedir.	Bütün köy halkı evini, tarlasını, dükkanını, toprağını, her şeyini bıraktı. Kaçmaya karar verdi. Halk, bir anda at, araba, kaçmak için hangi araç varsa hepsini hazırlamıştı. Dul Ayye de hazır. Bir atın üstündeydi.		X		
Terkisinde, beş yaşındaki oğlu, belinden sımsıkı sırtmış. Önünde üç yaşındaki kızı bir kışakla dizlerinden eğere bağlı, kucagında bir yasına basmayan yavrusu uykuda ...	Arkasında beş yaşındaki oğlu vardı. Onu beline sımsıkı sarmıştı. Üç yaşındaki kızının dizlerini bir kışakla bağlamıştı. Kızı önünde oturuyordu. Kucagında da bebeği vardı. Bebek örtünün içinde uyuyordu.		X		X
Tepelerden, ara vermeyen, soluk aldırmayan bir yağmur iniyor; kış başlangıcı yağmuru...	Yağmur yağıyordu. Kış başlangıcı yağmuru bu.		X		X
Biliyorlar ki bu böylece sürerse ovayı su basacaktır, çaylar kabarcak, nehirler taşacak, köprüler çökecek, yol, iz kalmayacaktır.	Durmuyordu. Yağmur devam ederse ovayı su basacak; nehirler taşacak, köprüler çökecek, yollar kaybolacaktı.		X	X	
Islak gece içinde, sırsıklam bir kafil, kimi yaya, kimi atla koşuyor, kaçıyor.	Sırsıklam olmuşlardı. Bazısı yürüyor, bazısı atla koşuyor, kaçıyorlardı.		X		X
Öndeki ümit, ordumuza yetişmek, arkadaşları korku düşman ordularına çığnemek!	İleride ordumuz vardı. Ümitleri onlara yetişmekti. Geride ise düşman vardı. Korkuları düşmana yakalanmaktı.		X	X	

Öne bakıyorlar: Çamur: yağmur, karanlık...	Önlerinde çamur, yağmur, karanlık vardı.			X	X	
Şimşek bile çakmayan keyü, değişmez bir karanlık.	Şimşek bile çakmıyordu.	X				X
Arkaya bakıyorlar: Gene öyle bataklıklar, su tabakalan, gece...	Arkalarında yine öyle bataklıklar, su birkinileri ve karanlık vardı.				X	X X
Dinliyorlar: Uzaklarda kabaran derenin yüklü uğultusu ve yakınlarda çamura batıp çıkan ayakların boğuk huşrtısı...	Uzaklarda derenin sesini ve yakınlarda çamurlu ayakların huşrtısını duyuyorlardı.	X	X		X	
Ayşe, beline dolanan ufak kolların ara sıra gevşediğini, duyuyor. "Uyuma Ali," diyor, "uyuma!"	Ayşe'nin, belindeki ufak kolları ara sıra gevşiyordu "Uyuma Ali," diyordu, "Üyuma!"				X	
Önündeki baş yavaş yavaş dikliğini kaybediyor, dizine doğru eğiliyor: "Uyuma Emine'm," diyor "uyuma!"	Önündeki çocuğun baş yavaş yavaş dikliğini kaybediyor, dizine doğru eğiliyordu: "Uyuma Emine'm," diyordu "Üyuma!"					X
Sonra kucagında kırpırdamalar başlayıp hafif ağlamalar işitince:	Sonra kucagında hafif ağlamalar işitince:	X				
"Uyu çığırım," diyor, "uyu Osman'ım!"	"Uyu çığırım," diyordu "Uyu Osman'ım!"				X	
At ikide bir sırıçıyor, kapamıyor, kendisini toparlıyor: gömülüyor, gene silkiniyor, ilerlemeye çabalıyor.	At takılıyor, yavaşlıyor, kendisini toparlıyor, ayakları batıyor, yine düzeltiliyor, yine ilerlemeye çalışıyor.	X			X	X
O, yaşlı, romatizmalı, horadı bir beygirdir.	O, yaşlı ve hasta bir beygirdi.	X			X	
Toprak ise gittikçe vıcık bir hale gelmektedir.	Toprak ise gittikçe vıcık bir hale geliyordu.					X

Yağmur kesilmek bilmediğinden sızlanıp kalmaları veya taşın bir ırmığın akıntısına kapılarak boğulmaları ihtimali çoğalıyor. Ayye, yavrularına sarılarak ölmeyi, artık, atın ve kendisinin kudretsizliğine bakarak fena bulmaktadır. İçindeki en derişelî korku şimdi budur: Atından ayrılarak üç canlı yükü ile yayan kalmak. Nihayet bu oluyor.	Yağmur durmuyordu. Her an çamura batabilir veya bir selde boğulabilirlerdi.		X	X		X	X
	Ayye, atın ve kendisinin güçsüzlüğünü görüyordu. Yavrularıyla ölmekten korkuyordu.		X	X		X	X
	İçindeki en büyük korku atından ayrılmak ve üç çocuğu ile yalnız kalmaktı.					X	
	Korkusu gerçekleşti.					X	
Eyvela çöken, sonra da başını uzatıp yan üstü uzanan, bir türlü kalkmak mecalini bulmayan attan iniyorlar; çarçabuk iniyorlar.	At önce çöktü, sonra da yanına uzandı ve bir türlü kalkamadı. Attan indiler, çabucak indiler.		X	X		X	
Zira durmadan ilerleyen felaketin kaflesinden ayrı düşmek Ayye'ye hepsinden daha korkunç geliyor. Fakat geride kaldığını anlayıp bir müddet sıkı yürüyünce artık bu üç çocuğu birden taşımak, sırtlamak imkanı kalmadığını görüyor, hem koşuyor, hem düşünüyor; ikisini olsun kurtarmak için birini feda etmek, hafiflemek lazımdır.	Çünkü Ayye, bu felaketin ortasında topluluktan ayrı kalmaktan korkuyordu. Fakat geride kalmıştı. Bir süre hızlı yürüdü. Artık üç çocuğu birden taşımak imkânsızdı. Hem koşuyor hem düşünüyor: Yükünü hafifletmeliydi. En azından ikisini kurtarmak için birini feda etmeliydi.	X		X		X	
Ayye, yanında diz kapaklarına kadar çamurlara bata çıka yürütmeye çalışsan Alinin minimini elini bırakmak istemiyor. Boynuna dolanan mecalisiz kolları da çözmeye cesareti yoktur.	Ali yanında diz kapaklarına kadar çamura batıyor, yürümeye çalışıyor. Ayye onun minimini elini bırakmak istemiyordu.			X	X	X	X
Kucağındaki ıslak, hareketsiz, sessiz bolıça ona zaten cansız gibi görünüyor.	Kucağındaki örtü ıslaktı. Bebek hareketsiz ve sessizdi. Onun gözünde cansız gibiydi.		X	X		X	X

Belki kendiliğinden, soğuktan, sıdan, havasızlıktan, ezilmekten ölmüştür.	"Belki kendiliğinden, soğuktan, sıdan, havasızlıktan, ezilmekten ölmüştür." diye düşündü.		X			
Ananın bir ümidi budur: Yasamadığını anlıyarak, azapsız, lundağı bir tarafa, en az çamurlu, en az batacak yere bırakırmek...	İşte ümidi buydu: Bebeği cansız görmek. Ortığı bir tarafa, en az çamurlu yere bırakmak...	X		X	X	X
Bütün o kıyamet içinde, elinden tuttuğunu ve omuzlarında taşıdığını sürüklerken kucagındaki eğiliyor, dinliyor	Bütün o zorluk içinde, elindeki çocuğu ve omuzlarındaki çocuğu sürükliyordu. Kucagındaki bebeğe eğildi, dinledi.		X	X	X	X
Ses işitmek, hareket duyurmak ümidyle dinliyor ve yavrusunun kısık kısık, ılık ılık ağladığını duyuyor, "Eyyah!" diyor.	Ses işitmeyi, hareket duyurmayı ümidle, Yavrusu ağlıyordu, "Eyyah!" dedi.	X		X		X
Bu sırada, ilerleyen katile, selin batıra çıkara, vura çarpa sürüklediği bir enkazdan başka bir şey değildir.	Bu sırada topluluk, sel yüzünden sürüklenmiş ve dağılmıştı.		X	X		X
Karanlığın içinde dışarak çamurlara gömülenler, üstüne basılarak ezilenler çoktur.	Birçoğu düşmüş ve çamura gömülmüştü.	X		X		X
Ayşe, hala yükünü atmaya razı olamıyor.	Ayşe hâlâ yükünü atmak istemiyordu.			X		X
Yüzü ve vücudu belki de, yağmurdan fazla dokünüş soğuk terle ıslanmıştır.	Yüzünü ve vücudunu belki de yağmur değil soğuk teri ıslatmıştı.	X		X		
Soluk soluğadır.	Soluk soluğaydı.			X		
Dizlerinde, ayaklarını çamurdan çekebilecek kudret gittikçe azalıyor, kollarında ve boyunda öyle bir kesiklik, bir uyuşma, bir karnıcalanma, nihayet bir dayamayış var ki...	Dizleri güçsüzleşmişti, Ayaklarını çamurdan zorla çekiyordu. Kolları ve boynu uyuşmuştu.	X		X		X

Gözlerini kapıyor, sol kolunun açılıp yokluğunu kendiliğinden bıraktığını ancak yarı anlayabiliyor.	Gözleri kapanıyordu. Sol kolu açıldı. Yükünü kendi kendine bıraktı. Buna çok az anlayabiliyordu.	X		X		X
Şimdi göğsünün üstünde başka bir yük, daha ağır fakat daha sıcak, daha canlı, soluyan ve sarılan birini hissediyor. Ali, gemi azıya almış bir alın arkasından, üzengiyeye takılı çekilen bir ceset gibiydi, yürümüyordu, yüzükoyun, clinden anasına bağlı sıkıyordu.	Şimdi göğsünün üstünde başka bir yük vardı. Daha ağırdı. Daha sıcak, daha canlı birini hissetti. Nefes alıyor ve sarılıyordu. Ali'yi bu, sürükleniyordu, yürütüyordu.	X		X	X	X
İşte o, şimdi, bağrının üzerindedir.	İşte o, şimdi kocağındıydı.				X	X
Uzun bir hasretten sonra birbirlerine kavuşmuşlar gibi sokuluyorlar, belki seviyorlar. Kaçma hala devam ediyor, yağmur ve çamur da beraber ...	Sarıyorlardı. Kaçmaya hâlâ devam ediyorlardı. Yağmur ve çamur bitmiyordu.	X		X		X
Böyle birkaç saat mi, yoksa birkaç dakika mı gene koşuyorlar; koşuyoruz sanıyorlar.	Böyle birkaç saat mi, yoksa birkaç dakika mı geçti bilinmez. Yine koşuyorlardı.			X	X	X
Ayşe tüketiyor, demin yolda bıraktıkları sı gibi yere uzan/verceğini anlayarak haykırmak, birini imdadına çağırarak istiyor. Gene koşuyor ve birden, acayip bir hafiflik, bir canlılık duyuyor, ileriyeye hamle ediyor.	Ayşe tüketiyordu. At gibi yere uzanacaktı. Haykırmak, birini yardıma çağırmak istiyordu. Yine koştu ve birden, acayip bir hafiflik, bir canlılık hissetti. İlerledi.			X	X	X
Neden sonra anlıyor ki boynundan sarılan zayıf, ufak kollar artık yoktur. Emine de dokunulmuştur.	Daha sonra anladı. Boynundaki zayıf, ufak kollar artık yoktu. Emine de düşmüştü.			X	X	X

"Çık sırtına Ali," diyor, "iyice sarıl, sıkı sarıl, sakın gevşeme!"	"Çık sırtına Ali," dedi, "iyice sarıl. Sıkı sarıl. Sakın gevşeme!"		X	X						
Ve böyle, kanının son ateşini yakarak, kayıp düşerek, gene kalkarak, gene yuvarlanarak yağmur, ter, gözyaşı yıkaya, biteviye, mola vermeden, yürüyor.	Ve bu hâlde son gücünü kullandı. Kayıp düştü, yine kalktı, yine yuvarlandı. Yağmur, ter, gözyaşı yüzünü yıkadı. Durmadı, mola vermeden yürüdü.	X	X	X						
Ali'sini kurtarmış olmak seviniyle.	Ali'sini kurtarmıştı.	X						X		
Öbür felaketlere katlanıp ümit içinde yürüyor, kafileyeye yetişiyor, kafilenin önüne geçiyor, kafileyeyi geride bırakıyor ve seher vakti ay yıldızlı bir ıslak bayrak çekili küçük bir kasabaya varıyor.	Diğer felaketlere katlandı. Ümit içinde yürüdü. Topluluğa yetişti. Onları önüne geçti. Onları geride bıraktı. Sabah vakti küçük bir kasabaya vardı. Kasabadaki ay yıldızlı bayrak ıslaktı.	X	X	X				X		
Yükünü bir sandığın üstüne indiriyor.	Yükünü bir sandığın üstüne indirdi:	X						X		
"Kurtulduk Ali," diyor.	"Kuruldük Ali," dedi.							X		
Ali kalkmıyor, kumıldamıyor.	Ali kalkmadı, kumıldamadı.							X		
Ayşe saatlerden beri bir ceset taşıdığı anlamıyor, anlamak istemiyor, hala: "Kalk Ali, kurtulduk Ali," diyor, gülümseyiyor, mütemadiyen, gecceki yağmur gibi dökülen coşkun gözyaşları içinde gülümseyiyor...	Ayşe saatlerdir bir ceset taşıdığını anlamıyor, anlamak istemiyordu. Hâla: "Kalk Ali, kurtulduk Ali," diyor, gülümseyiyordu. Gözyaşları gece yağın yağmura benziyordu. Gözyaşları içinde gülümseyiyordu.		X	X				X		
Hizmetçi domuk, fersiz, kati, suyu çekilmiş kuru böcek kabuğu	Hizmetçi domuk, kati, susuz gözlerini işaret etti:	X								
gözlerini işaret etti:										
"Bey," dedi, "işte o gündün beri ben ağlayamam. Ağlamak istesem de bilmem ki neden, gözlerimden yaş gelmiyor!"	"Bey!" dedi, "işte o gündün beri ben ağlayamam. Ağlamak isterim ama nedenini bilmem. Gözlerimden yaş gelmiyor!"				X					
Toplam		f (17)	f (9)	f (0)	f (25)	f (51)	f (2)	f (17)	f (34)	f (1)

Şekilde görüldüğü üzere, en çok işlem zamansal görünüm düzeyinde yapılmıştır. Yapılan işlemlerin diğer niceliksel görünümleri şu şekildedir: Silme ($f=17$), kısaltma ($f=9$), birleştirme ($f=0$), bölme ($f=25$), gönderimleri açık hâle getirme ($f=2$), bağlamsal değişiklik ($f=17$), söz varlığı düzeyinde değişiklik ($f=34$), açıklama ($f=1$). Bu bağlamda en az işlem birleştirme düzeyinde yapılmıştır. Burada hareketle metinde daha çok yüzeysel düzeyde işlem yapıldığı saptanabilir.

Aşağıdaki tabloda ise içerik düzeyinde yapılan değişimler yer almaktadır. Yapılan değişikliklerden hareketle metnin anlam evreninin korunmaya çalışıldığı ifade edilebilir.

Tablo 2. İçerik Düzeyinde Yapılan Değişimler

İçerik Sadeleştirme	
Özgün Metin	Değiştirilmiş Metin
Bu gelen o zamanki düşman din ve ırz düşmanıdır da... Müslüman erkeği süngüleyecek ve Müslüman kadını kirletecek. Bütün köy halkı mal, mülk ne varsa bırakıp kaçmaya karar veriyor; bir anda at, öküz, araba, firar için ne varsa varsa hepsi hazır oluyor.	Bu gelen düşman sadece can almazdı. Müslüman erkeğe ve Müslüman kadına eziyet ederdi. Dine de kutsala da saygı duymazdı.
Islak gece içinde, sırsıklam bir kabile, kimi yaya, kimi atla koşuyor, kaçıyor.	Sırsıklam olmuşlardı. Bazısı yürüyor, bazısı atla koşuyor, kaçıyorlardı.

Balkan Harbi temalı “Gözyaşı” hikâyesinin değiştirimiyle yapılan sözlüksel, sözdizimsel ve içeriksel işlemlerin metni alımlayan öğrencilere kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Metindeki anlam evreninin korunmasıyla da Türk kültürü ve tarihinde önemli bir dönemi barındıran Balkan Harbi’ne yönelik gözlemleri yetkin bir Türk yazarının gözünden görmeleri amaçlanmıştır. Sonuç olarak yapılan değiştirim işlemleri ile metnin alımlanışının kolaylaştırılması hedeflenirken metnin özgül edebî değeri de korunmaya çalışılmıştır denebilir.

4. Sonuç

Bu araştırmada Balkan Harbinin, harbin insanlığa ve insana tesirinin, harbin insanda oluşturduğu yıkımların anlatıldığı Refik Halid Karay’ın “Gözyaşı” adlı hikâyesi dil bilimsel araçlarla Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi süreçlerinde kullanılmak üzere değiştirime tabi tutulmuştur. Araştırmanın ilk kısmında metin, kültürel gönderimleri ile beraber tahlil edilmiştir. İkinci kısımda metin değiştiriminde işe koşulan dil bilimsel araçlar tanıtılmış bu anlamda derlem dil bilimi ve metin dil biliminin araçlarından nasıl faydalandığı detaylandırılarak açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda “orta zorlukta” ve “yardım alarak anlaşılabilir” düzeyinde olduğu tespit edilen metin; metnin kültürel bağlamı, okunabilirlik düzeyi, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programındaki dil düzeyleri ve söz varlığı unsurları göz önünde bulundurularak değiştirilmiş, okunabilirlik yönünden “kolay anlaşılır” ve

anlaşılabilirlik bakımından “açık ve anlaşılır” hâle getirilmiştir. Bu anlamda ilgili çalışmanın metin değiştirme süreçlerinde dil bilimsel araçların nasıl kullanılması gerektiğine yönelik örneklik sunması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Açık, F. (2013). Temel Türkçe (A1/A2) İçin Söz Dağarcığı Tespit Denemesi. C. Demir ve H. Parlakyıldız (Ed.), *Abdurrahman Güzel İçin Armağan Kitabı*. Akçağ Yayınları.
- Aksan, Y., Aksan, M., Mersinli, Ü., ve Demirhan, U. U. (2017). *A Frequency Dictionary of Turkish*. Taylor & Francis.
- Aktaş, Ş. (2004). *Refik Halit Karay*. Akçağ.
- Arıcan, O., ve Şener, M. (2019). Refik Halit Karay’ın “Gurbet Hikâyeleri” Eserinde Öne Çıkan Temalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 19-29.
- Ateşman, E. (1997). Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi. *Dil Dergisi*, 58(71-74).
- Bhatia, V. K. (1983). Simplification v. Easification—The Case of Legal Texts1. *Applied Linguistics*, 4(1), 42-54. Doi.org/10.1093/applin/4.1.42
- Biçer, N. (2017). *Türkçe Öğretimi Tarihi*. Kesit Yayınları.
- Bölükbaş, F. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Okuma Metinlerinin Dil Düzeylerine Göre Sadeleştirilmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 1, 924-935.
- Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. <https://rm.coe.int/1680459f97>
- Çetinkaya, G. (2010). *Türkçe Metinlerin Okunabilirlik Düzeylerinin Tanımlanması ve Sınıflandırılması* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çetinkaya, G., ve Uzun, G. L. (2010). Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Okunabilirlik Özellikleri. *Türkçe Ders Kitabı Çözümlemeleri* (ss. 141-154). Pegem Akademi.
- Demircan, Ö. (2012). *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri*. Der Yayınları.
- Dilidüzgün, Ş. (1995). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazınsal Metinler* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Doyumğaç, İ., ve Akkaya, A. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Türleri ve Metin Türlerine Yönelik Etkinlik Örnekleri. A. Akay Ahmed ve A. Fişekcioğlu (Ed.), *Dil Kullanıcısı Bağlamında Kuramdan Uygulamaya Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi* (ss. 371-412).

- Durmuş, M. (2013a). İkinci/Yabancı Dil Öğretiminde Özgün (Authentic) ve Dönüştürülmüş (Modified) Dilsel Girdi (input). *Turkish Studies*, 8(1).
- Durmuş, M. (2013b). İkinci/Yabancı Dil Öğretiminde Sadeleştirilmiş Metin Sorunları Üzerine. *Bilig*, 65, 135-150.
- Durmuş, M. (2013c). Metin Değiştirimin Dilbilimsel Süreçleri Üzerine. *International Journal of Social Science*, 6(4), 391-408.
- Durmuş, M. (2018). Dil Öğretiminin Erken Dönemleri ve Dil Bilgisi-Çeviri Yöntemi. M. Durmuş ve A. Okur (Ed.), *Yabancılarla Türkçe öğretimi el kitabı* (ss. 49-54). Grafiker Yayınları.
- Fişekcioğlu, A. (2022). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi ve Edebiyat Metinleri. D. Köksal, Ö. G. Ulum ve E. Duruk (Ed.), *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Dil Politikası-Kültür-Yöntem-Teknoloji* (ss. 115-132). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gültekin, İ. (2016). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yardımcı Okuma Kitaplarından/Metinlerinden Yararlanma. H. Develi, M. Balcı, F. Gündüz ve K. Aramak (Ed.), *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yöntem Ve Uygulamalar 1* (ss. 399-454). Yunus Emre Enstitüsü.
- Gültekin, İ. (2021). *Dil Öğretiminde Tarihî Derinlik Manzum Sözlükler*. Kesit Yayınları.
- Hall, G. (2016). Using literature in ELT. In G. Hall (Ed.), *The Routledge handbook of English language teaching* (ss. 456-469). Routledge London/New York.
- Han, T. (2022). Edebî Metinlerin Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılması: Ne, Neden ve Nasıl? G. B. Yetkin ve T. Han (Ed.), *Yabancı Dil Öğretiminde Edebî Metinlerin Kullanımı: Teoriden Pratiğe* (ss. 1-16). Eğiten Kitap.
- Honeyfield, J. (1977). Simplification. *TESOL Quarterly*, 11(4), 431-440. Doi. org/10.2307/3585739
- Kalfa, M. (2020). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültürel Unsurların Önemi. H. Karatay (Ed.), *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi El Kitabı* (Ss. 111-122). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Khatib, M., Rezaei, S., and Derakhshan, A. (2011). Literature in EFL/ESL Classroom. *English Language Teaching*, 4(1), 201-208.
- Köse, B. (2005). Kültürel Boyutuyla Yabancı Dil Öğretiminde Yazınsal Metin. , 24(1), 153-172.
- Köse, B. (2006). Yabancı Dil Öğretimi Yöntem ve Yaklaşımlarında Yazınsal Metnin Değişken Statüsü. 25(1), 311-326.

- Lazar, G. (1993). *Literature and Language Teaching: A Guide For Teachers and Trainers*. Cambridge University Press.
- McKay, S. L. (2001). Literature As Content For ESL/EFL. M. Celce-Murcia (Ed.), *Teaching English As A Second Or Foreign Language*. Heinle & Heinle.
- Melanlıoğlu, D. (2017). Dil Öğretiminde Metin Ve Metin Seçimi. H. Develi, C. Yıldız, M. Balcı, İ. Gültekin Ve D. Melanlıoğlu (Ed.), *Uygulamalı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi El Kitabı* (111-186). Kesit Yayınları.
- Mutlu, H. H. (2022). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Edebî Metinlerin Kullanımı. G. B. Yetkin ve T. Han (Ed.), *Yabancı Dil Öğretiminde Edebî Metinlerin Kullanımı: Teoriden Pratiğe* (253-280). Eğiten Kitap.
- Oh, S.-Y. (2001). Two Types of Input Modification and EFL Reading Comprehension: Simplification versus Elaboration. *TESOL Quarterly*, 35(1), 69-96. Doi.org/10.2307/3587860
- Okur, A. ve Keskin, F. (2019). Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kültürel Öğelerin Aktarımı: İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti Örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2). Doi.org/10.9761/jasss_686
- Özmen, C. (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Değiştirim Teknikleriyle Öykülerin Yeniden Oluşturulması* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Ross, S., Long, M. H. and Yano, Y. (1991). Simplification or Elaboration? The Effects of Two Types of Text Modifications on Foreign Language Reading Comprehension. *University of Hawai'i Working Papers in ESL*, 2, 1-32.
- Sezer, T., ve Sezer, T. (t.y.). *TS Corpus – Turkish Corpus & NLP Project*. <https://tscorpus.com/>
- Siddharthan, A. (2004). *Syntactic Simplification and Text Cohesion* (UCAM-CL-TR-597). University of Cambridge, Computer Laboratory. Doi.org/10.48456/tr-597
- Sönmez, V. (2003). Metinlerin Eğitselliğini Saptamada Matematiksel Bir Yaklaşım (Sönmez Modeli). *Eğitim Araştırmaları*, 10, 24-39.
- Tarakçıoğlu, A. (2016). Edebiyat ve Dil Öğretimi. İçinde E. Yücel, H. Yılmaz ve M. S. Öztürk (Ed.), *Yabancı Dil Öğretimine Genel Bir Bakış* (174-184). Çizgi Kitabevi.
- TMV. (2020). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı* (M. Kurt, M. Balcı, N. Temur, İ. Gültekin, Ö. Karadağ, D. Melanlıoğlu, K. Deniz, M. Kurudayıoğlu, B. Baş, S. Pilav, Y. Doğan, E. Karakuş Tayşi, S. Derman, Ö. Güneş, K. Büyükkiz, Y. Türkdil ve T. Demir, Ed.). Türkiye Maarif Vakfı.

maarif.org/uploads/editions/files/16436c12901a55.pdf

Türker, F. (1991). Using Literature in Language Teaching. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(6).

Ülper, H., ve Kiraz, E. (2020). Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrenciler Açısından Gazeteleri Okuyabilmek İçin Gereksinim Duyulan Sözcük Sayısının Belirlenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(3). Doi. org/10.17556/erziefd.655904

Yardım, M. N. (1997). *Refik Halit Karay*. Boğaziçi Yayınları.

Yurtseven Üze, F. (2010). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazınsal Metinlerin Yeri ve Önemi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

EK-1

Gözyaşı (Özgün Metin)¹

Yeni tuttuğu hizmetçi kadına dedi ki:

“Dilin Anadolu’ya benzemiyor. Rumelili misin sen?”

“Erfiçe köylerindim. Alnımın yazısı imiş, buralara düştüm.”

Anlıyor ki vaktiyle sarışın imiş, mavi gözlü imiş. Şimdi saçlar küçük aktar dükkânı bebeklerinin ne kıla ne de ota benzeyen, dokunsanız hışırdayacağını sandığınız cansız, kuru, soluk rengini, şeklini almış. Gözleri eski şekerlenmiş şuruplar kadar donuk, fersiz, katı, suyu çekilmiş... Dibe çökmüş bir gam tortusu. Bu kadar kuru, kabuğa benzeyen göze hiç rastlamamıştı. Belli ki bu kadın akşam rakısı zamanında, onun zevkini kaçırarak.

İçinden:

“Bir başkasını bulunca savarım!” dedi.

Fakat hikâyesini dinlediği için savamadı:

Balkan Harbi kopunca, hududa çok yakın olan köyde, bir akşamüstü şu korku yayılmış: Düşman geliyor!

Bu gelen o zamanki düşman din ve ırz düşmanıdır da. Müslüman erkeği süngüleyecek ve Müslüman kadını kirletecek. Bütün köy halkı mal, mülk ne varsa bırakıp kaçmaya karar veriyor; bir anda at, öküz, araba, firar için ne vasıta varsa hepsi hazır oluyor.

Dul Ayşe de hazırdır; bir atın üstündedir. Terkisinde beş yaşındaki oğlu, belinden sımsıkı sarılmış, önünde üç yaşındaki kızı bir kuşakla dizlerinden eyere bağlı, kucağında bir yaşına basmayan yavrusu uykuda.

Tepelerden, ara vermeyen, soluk aldırmayan bir yağmur iniyor; kış başlangıcı yağ-

¹ Karay, R. H. (2009). *Gurbet Hikâyeleri-Yeralında Dünya Var*. İnkılap Kitabevi. (ss. 42-46).

mur. Biliyorlar ki bu böylece sürerse ovayı su basacaktır; çaylar kabaracak, nehirler taşacak, köprüler çökecek, yol, iz kalmayacaktır. Islak gece içinde, sırlıklam bir kabile, kimi yaya, kimi atla koşuyor, kaçıyor.

Öndeki ümit, ordumuza yetişmek, arkadaki korku düşman ordularına çığnenmek!

Öne bakıyorlar: Çamur, yağmur, karanlık. Şimşek bile çakmayan koyu, değişmez bir karanlık. Arkaya bakıyorlar: Gene öyle bataklıklar, su tabakaları, gece. Dinliyorlar: Uzaklarda kabaran derenin yüklü uğultusu ve yakınlarda çamura batıp çıkan ayakların boğuk hışırtısı.

Ayşe, beline dolanan ufak kolların ara sıra gevşediğini, duyuyor.

“Uyuma Ali” diyor, “uyuma!”

Önündeki baş yavaş yavaş dikliğini kaybediyor, dizine doğru eğiliyor:

“Uyuma Emine’ım” diyor “uyuma!”

Sonra kucağında kıpırdamalar başlayıp hafif ağlamalar işitince:

“Uyu ciğerim” diyor “uyu Osman’ım!”

At ikide bir sürçüyor, kapanıyor, soluyor, kendisini toparlıyor; gömülüyor, gene silkiniyor, gene ilerlemeye çabalıyor. O, yaşlı, romatizmalı, horada bir beygirdir. Toprak ise gitgide cıvık bir hale gelmektedir. Yağmur kesilmek bilmediğinden saplanıp kalmaları veya taşan bir ırmağın akıntısına kapılarak boğulmaları ihtimali çoğalıyor.

Ayşe, yavrularına sarılarak ölmeyi, artık, atın ve kendisinin kudretsizliğine bakarak fena bulmaktadır. İçindeki en dehşetli korku şimdi budur: Atından ayrılarak üç canlı yükü ile yayan kalmak.

Nihayet bu oluyor.

Evvla çöken, sonra da başını uzatıp yan üstü uzanan, bir türlü kalkmak mecalini bulamayan attan iniyorlar; çarçabuk iniyorlar. Zira durmadan ilerleyen felaketin kafilesinden ayrı düşmek Ayşe’ye hepsinden daha korkunç geliyor.

Fakat geride kaldığını anlayıp bir müddet sıkı yürüyünce artık bu üç çocuğu birden taşımak, sürüklemek imkânı kalmadığını görüyor, hem koşuyor, hem düşünüyor: İkisini olsun kurtarmak için birini feda etmek, hafiflemek lazımdır.

Hangisini?

Ayşe, yanında dizkapaklarına kadar çamurlara bata çıka yürümeye çalışan Ali’nin minimini elini bırakmak istemiyor. Boynuna dolanan mecalsiz kolları da çözmeye cesareti yoktur. Kucağındaki ıslak, hareketsiz, sessiz bohça ona zaten cansız gibi görünüyor. Belki kendiliğinden, soğuktan, sudan, havasızlıktan, ezilmekten ölmüştür. Ananın bir ümidi budur: Yaşamadığını anlayarak, azapsız, kundağı bir tarafa, en az çamurlu, en az bataklık yere bırakıvermek...

Bütün o kıyamet içinde, elinden tuttuğunu ve omuzlarında taşıdığını sürüklerken kucağındakine eğiliyor, dinliyor. Ses işitmek, hareket duymamak ümidiyle dinliyor ve yavrusunun kısıp kısıp, ılık ılık ağladığını duyuyor. “Eyvah!” diyor.

Bu sırada ilerleyen kabile, selin batıra çıkara, vura çarpa sürüklediği bir enkâzdan

başka bir şey değildir. Karanlığın içinde düşerek çamurlara gömülenler, üstüne basılarak ezilenler çoktur. Ayşe hâlâ yükünü atmaya razı olamıyor. Yüzü ve vücudu belki de yağmurdan fazla döktüğü soğuk terle ıslanmıştır. Soluk soluğadır. Dizlerinde, ayaklarını çamurdan çekebilecek kudret gittikçe azalıyor, kollarında ve boynunda öyle bir kesiklik, bir uyuşma, bir karıncalanma, nihayet bir duyamayış var ki. Gözlerini kapıyor, sol kolunun açılıp yükünü kendiliğinden bıraktığını ancak yarı anlayabiliyor.

Şimdi göğsünün üstünde başka bir yük, daha ağır fakat daha sıcak, daha canlı, soluyan ve sarılan birini hissediyor: Ali, gemi aızıya almış bir atın arkasından, üzengiye takılı çekilen bir ceset gibiydi, yürümüyordu, yüzükoyun, elinden anasına bağlı sürükleniyordu. İşte o, şimdi, bağırnın üzerindedir. Uzun bir hasretten sonra birbirine kavuşmuşlar gibi sokuluyorlar, belki seviniyorlar. Kaçma hâlâ devam ediyor, yağmur ve çamur da beraber.

Böyle birkaç saat mi, yoksa birkaç dakika mı gene koşuyorlar; koşuyoruz sanıyorlar. Ayşe tükeniyor, demin yolda bıraktıkları at gibi yere uzanıvereceğini anlayarak haykırmak, birini imdadına çağırmak istiyor. Gene koşuyor ve birden, acayip bir hafiflik, bir canlılık duyuyor, ileriye hamle ediyor.

Neden sonra anlıyor ki boynundan sarılan zayıf, ufak kollar artık yoktur: Emine de dökülmüştür.

“Çık sırtıma Ali” diyor, “iyice sarıl, sıkı sarıl, sakın gevşeme!”

Ve böyle, kanının son ateşini yakarak, kayıp düşerek gene kalkarak, gene yuvarlanarak yağmur, ter, gözyaşı yüzünü yıkaya yıkaya, biteviye, mola vermeden yürüyor Ali’sini kurtarmış olmak sevinciyle. Öbür felaketlere katlanıp ümit içinde yürüyor, kafiyele yetiştiriyor, kafilenin önüne geçiyor, kafiyele geride bırakıyor ve seher vakti ay yıldızlı bir ıslak bayrak çekili küçük bir kasabaya varıyor. Yükünü bir cephane sandığının üstüne indiriyor:

“Kurtulduk Ali” diyor. “Kalk Ali!”

Ali kalkmıyor, kıınılamıyor. Ayşe saatlerden beri bir ceset taşıdığını anlamıyor, anlamak istemiyor, hâlâ:

“Kalk Ali, kurtulduk Ali” diyor, gülümsüyor, mütemadiyen, geceki yağmur gibi dökülen coşkun gözyaşları içinde gülümsüyor.

Hizmetçi donuk, fersiz, katı, suyu çekilmiş böcek kabuğu gözlerini işaret etti:

“Bey!” dedi, “işte o günden beri ben ağlayamam, ağlamak istesem de bilmem ki neden, gözlerimden yaş gelmiyor!”

Refik Halid Karay

Şişli, 1939.

EK-2**Gözyaşı (Değiştirilmiş Metin)**

Yeni tuttuğu hizmetçi kadına dedi ki:

“Türkiye Türkçesi konuşmuyorsun. Rumelili misin sen?”

Kadın: “Erfiçe köylerindenedim.² Kötü bir olay yaşadım. Kaderim buymuş. Maalesef, buralara kadar geldim.” dedi.

Anladı ki kadın, bir zamanlar sarışın ve mavi gözlüymüş. Şimdiyse saçları oyuncak bebeklerinki gibi cansız, renksiz ve kuruydu. Gözleri de tıpkı kurumuş şurup gibi donuk, katı ve susuzdu. Bu kadar kuru bir göze hiç rastlamamıştı. Bu kadının keyfini kaçıracağını anladı.

İçinden:

“Bir başkasını bulunca onu gönderirim!” dedi.

Fakat kadının hikâyesini dinledikten sonra onu gönderemedi.

Balkan Savaşı çıkmıştı. Sınıra çok yakın olan köyde bir akşamüstü şu korku yayılmıştı: Düşman geliyor!

Bu gelen düşman sadece can almazdı. Müslüman erkeğe ve Müslüman kadına eziyet ederdi. Dine de kutsala da saygı duymazdı. Bütün köy halkı evini, tarlasını, dükkânını, toprağını, her şeyini bıraktı. Kaçmaya karar verdi. Halk, bir anda at, araba, kaçmak için hangi araç varsa hepsini hazırlamıştı.

Dul Ayşe de hazırdu. Bir atın üstündeydi. Arkasında beş yaşındaki oğlu vardı. Onu beline sımsıkı sarmıştı. Üç yaşındaki kızının dizlerini bir kumaşla ata bağlamıştı. Kızı önünde oturuyordu. Kucağında da bebeği vardı. Bebek örtünün içinde uyuyordu.

Yağmur yağıyordu. Kış başlangıcı yağmuruydu bu. Durmuyordu. Yağmur devam ederse ovayı su basacak; nehirler taşacak, köprüler çökecek, yollar kaybolacaktı. Sırlıklam olmuşlardı. Bazısı yürüyor, bazısı atla koşuyor, kaçıyorlardı.

İleride ordumuz vardı. Ümitleri onlara yetişmekte. Geride ise düşman vardı. Korkuları düşmana yakalanmaktı.

Önlerinde çamur, yağmur, karanlık vardı. Şimşek bile çakmıyordu. Arkalarında yine öyle bataklıklar, su birikintileri ve karanlık vardı. Uzaklarda derenin sesini ve yakınlarda çamurlu ayakların hışırtısını duyuyorlardı.

Ayşe'nin, belindeki ufak kollar ara sıra gevşiyordu.

“Uyuma Ali.” diyordu, “Uyuma!”

Önündeki çocuğun başı yavaş yavaş dikliğini kaybediyor, dizine doğru eğiliyordu:

“Uyuma Emine'm.” diyordu “Uyuma!”

2 Erfiçe muhtemelen adı Serfiçe (Serfice/Serfiğe) olan bir Osmanlı kasabasıydı. Bu kasaba şimdi Yunanistan'ın orta kesiminde bulunuyor. Bu kasaba, Batı Makedonya'daki Kozana ilinin bir parçası (<http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-bolgeleri/serfice/>).

Sonra kucağında hafif ağlamalar işitince:

“Uyu ciğerim.” diyordu “Uyu Osman’ım!”

At takılıyor, yavaşlıyor, kendisini toparlıyor; ayakları batıyor, yine düzeliyor, yine ilerlemeye çalışıyordu. O, yaşlı ve hasta bir beygirdi. Toprak ise gitgide cıvık bir hâle geliyordu. Yağmur durmuyordu. Her an çamura batabilir veya bir selde boğulabilirlerdi.

Ayşe, atın ve kendisinin güçsüzlüğünü görüyordu. Yavrularıyla ölmekten korkuyordu. İçindeki en büyük korku atından ayrılmak ve üç çocuğu ile yalnız kalmaktı.

Korkusu gerçekleşti.

At önce çöktü, sonra da yanına uzandı ve bir türlü kalkamadı. Attan indiler, çabucak indiler. Çünkü Ayşe, bu felaketin ortasında topluluktan ayrı kalmaktan korkuyordu.

Fakat geride kalmıştı. Bir süre hızlı yürüdü. Artık üç çocuğu birden taşımak imkânsızdı. Hem koşuyor hem düşünüyordu: Yükünü hafifletmeliydi. En azından ikisini kurtarmak için birini feda etmeliydi.

Hangisini?

Ali yanında diz kapaklarına kadar çamura batıyor, yürümeye çalışıyordu. Ayşe onun minimini elini bırakmak istemiyordu. Kızının, boynundaki güçsüz kollarını da çözemezdi. Kucağındaki örtü ıslaktı. Bebek hareketsiz ve sessizdi. Onun gözünde cansız gibiydi. “Belki kendiliğinden, soğuktan, sudan, havasızlıktan, ezilmekten ölmüştür.” diye düşündü. İşte ümidi buydu: Bebeği cansız görmek. Örtüyü bir tarafa, en az çamurlu yere bırakmak...

Bütün o zorluk içinde, elindeki çocuğu ve omuzlarındaki çocuğu sürüklüyordu. Kucağındaki bebeğe eğildi, dinledi. Ses işitmemeyi, hareket duymamayı umdu. Yavrusu ağlıyordu. “Eyvah!” dedi.

Bu sırada topluluk, sel yüzünden sürüklenmiş ve dağılmıştı. Birçoğu düşmüş ve çamura gömülmüştü. Ayşe hâlâ yükünü atmak istemiyordu. Yüzünü ve vücudunu belki de yağmur değil soğuk teri ıslatmıştı. Soluk soluğaydı. Dizleri güçsüzleşmişti. Ayaklarını çamurdan zorla çekiyordu. Kolları ve boynu uyuşmuştu. Gözleri kapanıyordu. Sol kolu açıldı. Yükünü kendi kendine bıraktı. Bunu çok az anlayabilmişti.

Şimdi göğsünün üstünde başka bir yük vardı. Daha ağırdı. Daha sıcak, daha canlı birini hissetti. Nefes alıyor ve sarılıyordu. Ali’ydi bu. Sürükleniyordu, yürümüyordu. İşte o, şimdi kucağındaydı. Sarılıyorlardı. Kaçmaya hâlâ devam ediyorlardı. Yağmur ve çamur bitmiyordu.

Böyle birkaç saat mi, yoksa birkaç dakika mı geçti bilinmez. Yine koşuyorlardı. Ayşe tükeniyordu. At gibi yere uzanacaktı. Haykırmak, birini yardıma çağırmak istiyordu. Yine koştu ve birden, acayip bir hafiflik, bir canlılık hissetti. İlerledi.

Daha sonra anladı. Boynundaki zayıf, ufak kollar artık yoktu: Emine de düşmüştü.

“Çık sırtıma Ali.” dedi, “İyice sarıl. Sıkı sarıl. Sakın gevşeme!”

Ve bu hâlde son gücünü kullandı. Kayıp düştü, yine kalktı, yine yuvarlandı. Yağmur, ter, gözyaşı yüzünü yıkadı. Durmadan, mola vermeden yürüdü. Ali’sini kurtarmıştı.

Diğer felaketlere katlandı. Ümit içinde yürüdü. Topluluğa yetişti. Onların önüne geçti. Onları geride bıraktı. Sabah vakti küçük bir kasabaya vardı. Kasabadaki ay yıldızlı bayrak ıslaktı. Yükünü bir sandığın üstüne indirdi:

“Kurtulduk Ali.” dedi. “Kalk Ali!”

Ali kalkmadı, kıınıldamadı. Ayşe saatlerdir bir ceset taşıdığını anlamıyor, anlamak istemiyordu. Hâlâ:

“Kalk Ali, kurtulduk Ali.” diyor, gülümsüyordu. Gözyaşları gece yağın yağmura benziyordu. Gözyaşları içinde gülümsüyordu.

Hizmetçi donuk, katı, susuz gözlerini işaret etti:

“Bey!” dedi, “İşte o günden beri ben ağlayamam. Ağlamak isterim ama nedenini bilmem. Gözlerimden yaş gelmiyor!”

Refik Halid KARAY

Şişli, 1939

KUZEY MAKEDONYA'DA KULLANILAN TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA KÜLTÜREL UNSURLAR

Nuray KAYADİBİ¹

Özet

Kültür, bireyselliğini oluşturarak ve toplumun öngörülen düzenlemelerine karşı tutumunu değiştirerek bireyi etkileyebilir. Bu nedenle kültür, insanların bir topluluğun normlarına uygun olmasını sağlar. Kültür, dil öğretimi bağlamında giderek daha önemli ve temel bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle, ana dili ders kitaplarında kültüre maruz kalmak, öğrencilerin kültürel çeşitlilik bilgisini genişletmek için önemli bir koşuldur. İki dilli öğrencileri kültürün çeşitliliğine alıştırmak, dersler sırasında dikkatlerini çekmelerine ve öğrendikleri dilin kültürel arka planına derinlemesine dalmalarına yardımcı olur. Dil öğretiminde en önemli araçlardan biri ders kitaplarıdır. Ders kitaplarındaki metinler aracılığıyla kültür aktarımı da gerçekleşir. Bu çalışmanın amacı Kuzey Makedonya'da eğitim gören iki dilli Türk çocukların derslerde kullandığı ders kitaplarını incelemek ve kültürel unsurları belirlemektir. Bu doğrultuda Razi'nin (2012) geliştirmiş olduğu "Kültürel Bileşenler Envanteri" kullanılmıştır. Ölçek dokuz boyutludur ve kırk beş maddeden oluşmaktadır. Çalışmada Kuzey Makedonya Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından 2011 yılında basılan ve hâlen kullanımda olan 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı incelenmiştir. Ders kitabında entelektüel değerler, davranışlar, sanatsal değerler ve aile boyutlarında kültürel unsurların daha yaygın olduğu; yaşam tarzları, medya, ek değerler, temel değerler ve biçimsel değerler boyutlarında kültürel unsurlara daha az yer verildiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, Türkçe, kültür.

¹ Doç. Dr., Kırkkale Üniversitesi, nuraykayadibi@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9644-1449.

CULTURAL ELEMENTS IN TURKISH COURSE BOOKS USED IN NORTH MACEDONIA

Abstract

Culture can influence the individual by forming his or her individuality and changing his or her attitude towards the prescribed regulations of society. Culture therefore ensures that people conform to the norms of a community. Culture plays an increasingly important and fundamental role in the context of language teaching. Therefore, exposure to culture in mother tongue textbooks is an important condition for expanding learners' knowledge of cultural diversity. Familiarizing bilingual learners with the diversity of culture helps to keep their attention during lessons and to dive deeply into the cultural background of the language they are learning. One of the most important tools in language teaching is textbooks. Through the texts in textbooks, culture transfer also takes place. The aim of this study is to analyze the textbooks used by bilingual Turkish children studying in North Macedonia and to identify cultural elements. In this direction, "the Cultural Components Inventory" developed by Razi (2012) was used. The scale has nine dimensions and consists of forty-five items. In the study, the 6th grade Turkish textbook published by the Ministry of Education and Science of North Macedonia in 2011 and still in use was analyzed. It was determined that cultural elements were more prevalent in the dimensions of intellectual values, behaviors, artistic values and family; cultural elements were less prevalent in the dimensions of lifestyles, media, additional values, basic values and formal values.

Keywords: North Macedonia, Turkish, culture.

1. Giriş

Dil, insanların derin konuşmasını ve her türlü problemleri kurguyu yapmasını sağlayan karmaşık bir yapıdır. Dil için kesin ve anlaşılır bir tanım vermek zordur. Bununla birlikte Harley (2001) dilin “iletişim kurmamızı sağlayan bir semboller ve kurallar sistemi” olduğunu söylemektedir. “Dil, sosyal kaygılardan ayrı bir iletişim becerisidir. Eğer bir öğrenci ya da öğretmen bir kelimenin kültürel çağrışımından habersizse, o kelimenin anlamını, ister seslendirsün ister tercüme etsin, bilmez” (Seelye, 1976). Bu bakış açısıyla Byram (1991), dilin “kültürün kapısını açmanın anahtarı” olduğunu vurgulamaktadır. Brown (2007) dil ve kültürün yakın bağlantısını vurgulayarak bu fikri güçlendirmektedir.

Kültür teriminin farklı disiplinlerde ve farklı bağlamlarda birçok anlamı vardır. Çoğunlukla bir toplumun entelektüel, müzikal, sanatsal ve edebî ürünlerini ifade etmek için kullanılır (Harrison ve Huntington, 2000). Sapir (1921), “kültür” teriminin üç önemli anlamda kullanıldığını belirtmektedir. İlk olarak etnologlar ve kültür tarihçileri bu terimi, insanların yaşamlarında miras kalan maddi ve manevi unsurları (alışkanlıklar, kullanımlar ve tutumlar) ifade etmek için kullanırlar. Bu anlamda insanın kendisiyle sıkı bir kültür bağı vardır. Terimin ikinci kullanımı yaygındır, çünkü bazı öğrenilmiş bilgi ve deneyimler üzerine geliştirilen alışılmış bir kişisel gelişmişlik idealine aittir. Son terimin kullanımının tanımlanması daha basittir, kişisel olmaktan ziyade grubun manevi mülkiyetini ön plana çıkararak kültürün ilk kullanımıyla ortak özelliklere sahiptir.

Mandelbaum (1949), kültürün ikinci anlamının, etnoloğun kültür akışının geniş bütününden seçilmiş faktörlerin, diğerlerinden doğası gereği daha değerli, daha karakteristik, manevi anlamda daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Monde (2005) ise “Kültür, geleneksel fikirlerden ve buna bağlı değerlerden oluşur; öğrenilir, paylaşılır, nesilden nesle aktarılır ve hayatı organize eder ve yorumlanmasına yardımcı olur” şeklinde açıklamıştır.

Adaskou, Britten ve Fahs (1990) dil öğretiminde “kültür”ün estetik duyusunun, sosyolojik, anlamsal ve toplumdilbilimsel anlamlarına değinmektedir. Estetik duyu büyük C’yi, sosyolojik duyu ise küçük c’yi ifade eder. Genel olarak kültür iki kategoriye ayrılır: Yüksek kültür (veya estetik anlamda) olarak da bilinen büyük C ve küçük c (veya sosyolojik anlamda). Büyük C kavramı sanatı, müziği, edebiyatı, mimariyi, teknolojiyi, siyaseti kapsar. Buna karşılık, küçük c, insanın bir toplulukta günlük yaşamıyla ilgili şeyleri, birbirlerini nasıl selamladıklarını, ne yemeyi tercih ettiklerini, aile üyeleri veya toplum arasındaki ilişkileri ifade eder. Tomalin ve Stempleski (1993) büyük C’yi başarı kültürü ve küçük c’yi davranış kültürü olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda küçük c kavramı kültürel olarak etkilenen inanç ve algıları içerecek şekilde daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır.

Hall’e (1976) göre kültür bir buzdağına benzemektedir. Modelin üst kısmı (görünür kısım) büyük C’yi ve alt kısmı (görünmez kısım) küçük c’yi temsil eder. Görünen kısım bilinçlidir ve değiştirilmesi kolaydır; sanat, edebiyat, müzik, yemek pişirme, giyinme ve yasaları içerir. Görünmeyen kısım bilinçsizdir ve değiştirilmesi

zordur; algıları, değerleri, bağımlılığı, beden dilini, karar verme stratejilerini, zaman algısını vb. kapsar.

Bir dilin biçimi ve içeriği ile o dili konuşanların kültüründe mevcut olan inançlar, değerler ve ihtiyaçlar arasında bir ilişki vardır. Bir dilin kelime dağarcığı bize toplum için önemli sayılan şeylerin bir kataloğunu, konuşmacıların deneyimleri nasıl kategorize ettiğine dair bir indeksi ve çoğu zaman geçmiş temasların ve kültürel ödünç almaların bir kaydını sağlar (Saville-Troike, 2003).

Kültürlerarası iletişim becerilerinin kazandırılabilmesi için eğitim öğretim sürecinde kültürel bağlamın ele alınması gerekmektedir. Dil öğrenimindeki başarı kültürel bilginin edinilmesine bağlıdır; dil öğrenenler, iletişim kurmak ve hedef dilde anlamlarını artırmak için kültürel arka plan bilgisi edinirler (Tseng, 2002). Dil öğrenen insanlar kültür olmadan yalnızca gramer ve söz varlığını mükemmelleştirebilirler. Krasner (1999) dil öğreniminde kültürel altyapının önemli olduğunu; iletişimdeki aksaklıkların dilsel farklılıklardan değil toplumdilbilimsel farklılıklardan kaynaklandığını belirtmektedir.

Dil ile kültür arasında ayrılmaz bir bağ vardır çünkü dil iletişimdir, kültür ise iletişimin temelidir (Samovar ve Porter, 1981). Bir konuşma sırasında bağlamın derinlemesine anlaşılması, iyi bir dil yeterliliği ve kültürel algı veya bilgi ile ortaya çıkmaktadır. Bir kişinin kendi kültüründe uygun olarak bildiği şey, diğer kültürlerde oldukça farklı anlamlara gelebilir.

Kültür, insanların bir topluluğun normlarına uygun olmasını sağlar. Kültür, dil öğretimi bağlamında da giderek daha önemli ve temel bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle, ana dili ders kitaplarında kültüre maruz kalmak, öğrencilerin kültürel çeşitlilik bilgisini genişletmek için önemli bir koşuldur. İki dilli öğrencileri kültürün çeşitliliğine alıştırmak, dersler sırasında dikkatlerini çekmelerine ve öğrendikleri dilin kültürel arka planına derinlemesine dalmalarına yardımcı olur.

Kültür ve dil öğretimi arasındaki bu önem düşünüldüğünde bu çalışmanın amacı Kuzey Makedonya'da iki dilli olan Türk çocuklarının Türkçe derslerinde kullandıkları ders kitaplarını kültürel unsurlar bağlamında incelemektir.

2. Yöntem

2. 1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması araştırmacının gerçek bir yaşam, sınırlı bir durum ya da belli bir zaman içinde çoklu sınırlandırılmış durumlar hakkında çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2013). Durum çalışmaları; bir olayı meydana getiren ayrıntıları tanımlamak ve görmek; bir olaya ilişkin olası açıklamaları geliştirmek; bir olayı değerlendirmek amacıyla kullanılır (Gall, Borg ve Gall, 1996'dan akt. Büyüköztürk vd., 2009, s. 273).

2. 2. İncelenen Dokümanlar

Çalışmada Kuzey Makedonya Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından 2011 yılında basılan ve hâlen kullanımda olan 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı incelenmiştir.

Emin, Osman. (2011). Türkçe Kitabım 6. Sınıf (Dokuz Yıllık İlköğretim Ders Kitabı).

Araştırmada incelenen ders kitabında 54 metin bulunmaktadır. Bu metinlerin 19’u nazım, 35’i nesirdir.

2. 3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada Razi’nin (2012) geliştirmiş olduğu Kültürel Bileşenler Envanteri kullanılmıştır. Ölçek dokuz boyutludur ve kırk beş maddeden oluşmaktadır. “Entelektüel Değer” boyutunda yer alan “Fikirler” maddesi ile yine bu boyutta yer alan “Düşünceler” maddesi aynı kapsamda düşünüldüğü için incelemeye dâhil edilmemiştir. Çalışmada betimsel analiz yapılmıştır.

3. Bulgular

3. 1. Entelektüel Değerlere Yönelik Kültür Unsurları

Tablo 1. *Entelektüel Değerlere Yönelik Kültür Unsurları*

<i>Entelektüel Değer Bileşenleri</i>	<i>Ders Kitabında Yer Alan Unsurlar</i>
düşünceler	<p>Atasözleri: Gün olur, devran döner.</p> <p>Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar konuşa konuşa anlaşır.</p> <p>Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.</p> <p>Deyimler: hesaba katmak, gözden kaybolmak, kaşlarını çatmak, güçlük çekmek, karar vermek, üstüne düşeni yapmak, ziyan etmek, kavga etmek, yer almak, önlem almak, kendini kaptırmak, incir çekirdeğini doldurmamak, aklını kullanmak, cevap vermek, süzgeçten geçirmek, haber göndermek, davet etmek, ısrar etmek, donup kalmak, yanıt almak, öç almak, kanı yerde kalmamak, haksızlığa uğramak, nasihat almak, peşine düşmek, hediye etmek, söz etmek, mutlu olmak, kusur bulmak, hayret etmek, gönlünü almak, göz yummak, fırsat vermek, ihtiyaç duymak, rahat etmek, mutlu etmek, umudunu kaybetmek, hoşuna gitmek, şikâyet etmek, devam etmek, haber göndermek, göz gezdirmek, zaman kaybetmek, geç kalmak, dili tutulmak, ağzı bir karış açık kalmak, kendini beğenmek, huzura çıkmak, buğday biçmek, tahmin etmek, ziyafet vermek, sefa sürmek, karman çorman etmek, can atmak, dost edinmek,</p>

devam etmek, gözleri kararmak, nefret etmek, alay etmek, sırtına geçirmek, gurur duymak, başını dik tutmak, ödü kopmak, bayram etmek, geri çevirmek, tahmin etmek, izin vermek, başına basmak, ağzından çıkmak, buz gibi soğumak, ağırlık basmak, ipe un sermek, işine gelmek, başına iş açmak, kıs kıs gülmek, engel olmak, karşı çıkmak, şaha kalkmak, yerle bir etmek, teslim olmak, kan dökmek, canına kıymak, dize gelmek, merak etmek, müsaade etmek, haz duymak, gözleri çakmak olmak, ceza vermek, tembih etmek, söz vermek, gözüne ilişmek, selam getirmek, yuva kurmak, tercih etmek, teslim olmak, cevap vermek, canına tak etmek, veryansın etmek, galip gelmek, yolunu gözlemek, içine kapanmak, yola çıkmak, içi burkulmak, sözünü kesmek, razı etmek, uğur getirmek, can çekişmek, kulak vermek, el öpmek, hor görmek, göz göze gelmek, kulak asmamak, dalga geçmek, kendinden geçmek, yemin etmek, sevinçten ağzı kulaklarına varmak, ıslık çalmak, aklına gelmek, alın teri dökmek, örnek olmak, ecel şerbetini içmek, selam söylemek, söz vermek.

alışkanlıklar	kitap okumak
inançlar	Cami, dini bayram, ezan, Tanrı, dua, derviş, tekbir çekmek (getirmek)
geleneksel değerler	Yurt sevgisi, bayrak, erdem, kan, Türklük, şehitlik, Nasrettin Hoca, Keleşlan, alın teri dökmek, kız isteme, kan bağı, el öpmek, düğün
görgü kuralları	Kavga etmemek, izin istemek, argo konuşmamak, büyüklere saygı
ahlak	Yalan, ayıp, hırsızlık, temiz kalplilik, haksızlık, hile, utanma

Tablo 1’de görüldüğü gibi “Entelektüel Değer” bileşenlerinden düşünceler %80; alışkanlıklar %0,6; İnançlar %4,4; geleneksel değerler %8,1; görgü kuralları % 2,5 ve ahlak %4,4 oranında tespit edilmiştir. Düşünceler alt başlığında atasözleri ve deyimlerin yer aldığı görülmektedir. Bir kültürel unsur olarak %80 oranında kullanılmıştır.

3. 2. Yaşam Tarzı Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları

Tablo 2. Yaşam Tarzı Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları

Yaşam Tarzı Boyutu Bileşenleri	Ders Kitabında Yer Alan Unsurlar
insanların kendine özgü dansları	
kendilerine özgü takıları	
hobileri	Yürümek, avcılık
özel becerileri	Dikiş dikmek, yemek pişirmek
insanların kendine özgü araçları	Olta, tulumba, tüfek
giyim alışkanlıkları	entari
yemekleri	Balık, ekmek, kek, tereyağı, pekmez, külde pişmiş patates
oyunları	Saklambaç, misket, uzuneşek, taş atma, top oynama

Tablo 2’ye bakıldığında “Yaşam Tarzı” boyutu bileşenleri olarak hobiler % 10,5;

özel beceriler %10,5; insanların kendine özgü araçları %16; giyim alışkanlıkları %5; yemekleri %32; oyunları %26 oranında yer almaktadır. İnsanların kendine ait dansları ve takıları alanlarına yönelik kültürel unsurlara rastlanmamıştır.

3.3. Davranışlar Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları

Tablo 3. *Davranışlar Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları*

Davranışlar Boyutu Bileşenleri	Ders Kitabında Yer Alan Unsurlar
sözsüz davranış kalıpları	Ağlamak, sarılmak, yumruklamak, düşmanlık, gülmek
sözlü davranış kalıpları	Selamlaşmak, özür dilemek, teşekkür etmek, bağırarak, tartışmak, övmek
insanların davranış kalıpları	Davet etmek, ısrar etmek, hediye etmek, intikam almak, uğurlamak, bayramlaşmak, bahşiş vermek, hoşgörülü olmak
iletişim araçları	Sözlü iletişim, video, mektup
insanların belirli durumlara tepkileri	Gülmek, sinirlenmek, nankörlük, kavga etmek, saldırmak, yardım etmek, izin istemek

“Davranışlar” boyutuna yönelik dağılım Tablo 3’te verilmiştir. Sözsüz davranış kalıpları %17, sözlü davranış kalıpları %21, insanların davranış kalıpları %28, iletişim araçları %10, insanların belirli durumlara tepkileri %24 oranında tespit edilmiştir.

3.4. Medya Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları

Tablo 4. *Medya Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları*

Medya Boyutu Bileşenleri	Ders Kitabında Yer Alan Unsurlar
televizyon programları	Genel olarak televizyon izlemek.
haber yayınları	
popüler web siteleri	
reklamlar	
bilimsel/teknolojik başarılar	Teknolojik okul ortamları, bilgisayar, hesap makinesi
gazete, dergi gibi basılı materyaller	Kitap, sözlük

Tablo 4’te “Medya” boyutunda televizyon programlarının %17; bilimsel/teknolojik başarıların %50; gazete, dergi gibi basılı materyallerin %33 oranında yer aldığı görülmektedir. Bu boyutta yer alan haber yayınları, popüler web siteleri ve reklamlar bileşenlerine yönelik kültürel unsurların ders kitabında yer almadığı belirlenmiştir.

3.5. Sanatsal Değerler Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları

Tablo 5. *Sanatsal Değerler Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları*

Sanatsal Değerler Boyutu Bileşenleri	Ders Kitabında Yer Alan Unsurlar
müzik	Türkü, ninni, şarkı, plak, saz, piyano, R. Wagner
sinema	Film, sessiz sinema
sanat	Tiyatro, resim, heykel, kilim-halı
edebiyat	Masal, hikaye, şiir, roman, fabl, tiyatro, mani, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Ömer Seyfettin, Mehmet Akif, Sait Faik, Ahmet Haşim, Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Şaik Gökyay, Ahmet Muhip Dıranas, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Yaşar Nabi Nayır, Balzac

Tablo 5 incelendiğinde “Sanatsal Değerler” boyutunda müziğin %21, sinemanın %6, sanatın %12, edebiyatın %61 oranında yer aldığı görülmektedir. Ders kitabında, edebiyata yönelik kültürel unsurların diğer alanlardan daha yoğun yer aldığı dikkat çekmektedir.

3.6. Aile Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları

Tablo 6. *Aile Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları*

Aile Boyutu Bileşenleri	Ders Kitabında Yer Alan Unsurlar
aile hayatı	Anne, baba, teyze, abla, ağabey, nine, babaanne, dede, amca, evlilik
tabular	Kadın-erkek eşitsizliği
insanların birbirleriyle ilişkileri	Arkadaşlık, uyum, sohbet etmek, duyarlılık, tartışmak, kusur bulmak, yardım kuruluşları
insanların günlük yaşamı	Komşuluk, kahvaltı, yemek yemek, paylaşmak, yardımlaşmak, toplu taşıma kullanmak, okula gitmek

Tablo 6’da “Aile” boyutuna yönelik kültürel unsurlar yer almaktadır. Aile hayatı %40, tabular %4, insanların birbirleriyle ilişkileri %28, insanların günlük yaşamı %28 oranında işlenmiştir.

3.7. Ek Değerler Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları

Tablo 7. *Ek Değerler Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları*

Ek Değerler Boyutu Bileşenleri	Ders Kitabında Yer Alan Unsurlar
resmi tatiller	Makedonya Cumhuriyeti Bağımsızlık Günü

hava koşulları	Güneş, kar, yağmur, gökkuşağı, sis, fırtına, yaz, bahar, kış, soğuk
trafik kuralları	Trafik kazası, dolmuş kullanımı
seyahat alışkanlıkları	

“Ek Değerler” boyutuna yönelik örnek unsurlar Tablo 7’de verilmiştir. Bu alanda resmi tatiller %8, hava koşulları %77, trafik kuralları %15 oranında yer alırken seyahat alışkanlıklarına değinilmediği belirlenmiştir.

3.8. Temel Değerler Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları

Tablo 8. *Temel Değerler Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları*

Temel Değerler Boyutu Bileşenleri	Ders Kitabında Yer Alan Unsurlar
tarih	Cumhuriyet Bayramı, Atatürk, 10 Kasım, Osmanlı dönemi savaşları, Debreli Hasan, Timur, Estergon Kalesi
coğrafya	Alp Dağları, Uzak Doğu, Drama Köprüsü, dağ, vadi, yayla, orman, dere, bağ-bahçe
ülke	Makedonya, Türkiye (İstanbul)
felsefe	ölüm

Tablo 8’de “Temel Değerler” boyutuna yönelik kültürel unsurlara yer verilmiştir. Ders kitabında bu alanda tespit edilen kültürel öğelerin %37’si tarih, %47’si coğrafya, %11’i ülke, %5’i felsefe olarak belirlenmiştir.

3.9. Biçimsel Değerler Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları

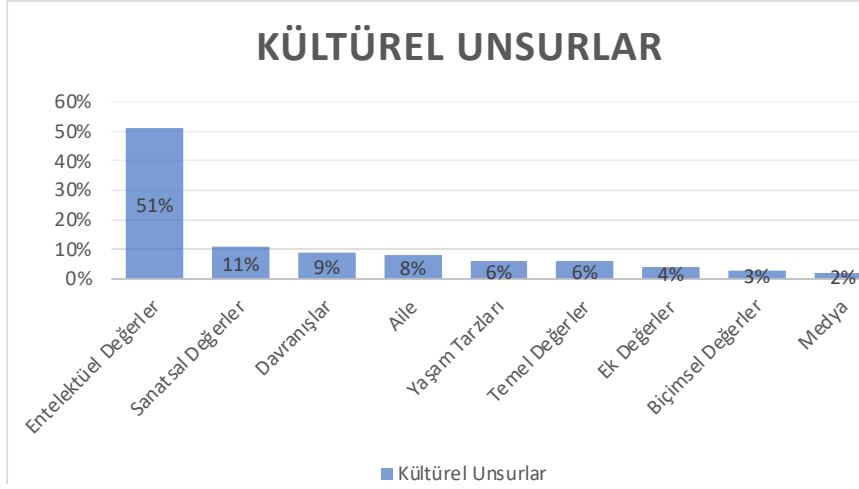
Tablo 9. *Biçimsel Değerler Boyutuna Yönelik Kültür Unsurları*

Biçimsel Değerler Boyutu Bileşenleri	Ders Kitabında Yer Alan Unsurlar
hukuk sistemi	Eşitlik
siyaset	Cumhuriyet, millet, devlet, kaymakam
ekonomi	Borç, faiz, geçim sağlamak, tütün yetiştirmek, hayvancılık yapmak

“Biçimsel Değerler” boyutuna yönelik kültür unsurları Tablo 9’da yer almaktadır. Hukuk sistemine yönelik kültürel unsurlar %10, siyaset alanına yönelik kültürel unsurlar %40 ve ekonomi alanına yönelik kültürel unsurlar %50 oranında tespit edilmiştir.

3.10. Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Kültürel Unsurların Genel Görünümü

Grafik 1. Türkçe Ders Kitabındaki Kültürel Unsurların Dağılımı

Grafik 1’de de görüldüğü üzere Türkçe ders kitabında %51 oranıyla en çok entelektüel değerlere yönelik kültür unsurları tespit edilmiştir. Sanatsal değerlere yönelik %11, davranışlara yönelik %9, aileye yönelik %8, yaşam tarzlarına yönelik %6, temel değerlere yönelik %6, ek değerlere yönelik %4, biçimsel değerlere yönelik %3, medyaya yönelik %2 oranında kültürel unsur yer almaktadır.

4. Tartışma Ve Sonuç

Makedonya’da okutulan 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’nda “Entelektüel Değer” boyutunda en çok düşünceler bileşenine yönelik kültürel unsurların yer aldığı söylenebilir. Düşünceler alt başlığında atasözleri ve deyimler bulunmaktadır. Öğrencilere dilin zenginliklerini aktarmak ve dil bilinci oluşturmak açısından atasözleri ve deyimleri metinler aracılığıyla vermek önemlidir. İncelenen ders kitabında atasözleri daha az verilmiş olsa da deyimlerin sınıf seviyesine uygun bir sıklıkta verildiği söylenebilir.

“Yaşam Tarzı” boyutunda en çok yemeklere yönelik öğelere yer verilirken en az giyim alışkanlıklarına yönelik unsurlar verilmiştir. Yemekler de daha evrensel olarak ele alınmıştır. İnsanların kendine ait dansları ve takıları alanlarına yönelik kültürel unsurlara rastlanmamıştır.

“Davranışlar” boyutunda en çok insanların davranış kalıplarına yönelik kültürel öğelere rastlanırken “Medya” boyutunda bilimsel/teknolojik başarılarla yönelik unsurların işlendiği görülmektedir. Ayrıca bu boyutta yer alan haber yayınları, popüler web siteleri ve reklamlar bileşenlerine yönelik kültürel unsurların ders kitabında yer almadığı belirlenmiştir. Teknoloji ve bilişim çağında olduğumuz düşünülürken bu büyük bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

“Sanatsal Değerler” boyutunda ders kitabında, edebiyata yönelik kültürel unsurların diğer alanlardan daha yoğun yer aldığı dikkat çekmektedir. “Aile” boyutunda en çok aile hayatı ve akrabalık ilişkilerine yönelik kültür unsurları ders kitabında yer almıştır. “Ek Değerler” boyutunda en çok hava koşullarına yönelik öğelerin yoğunluğu dikkat çekmekte, seyahat alışkanlıklarına ise değinilmediği görülmektedir. “Temel Değerler” boyutunda en çok coğrafya alanına yönelik kültürel öğeler tespit edilmiştir. “Bıçimsel Değerler” boyutunda ekonomi alanına yönelik kültürel unsurlar yoğunluk göstermektedir.

Türkçe ders kitabında en çok entelektüel değerlere yönelik kültür unsurları tespit edilmiştir. Entelektüel değerleri sırasıyla sanatsal değerler, davranışlar, aile, yaşam tarzları, temel değerler, ek değerler, bıçimsel değerler ve medya takip etmektedir. Medya boyutuna yönelik kültürel unsurların oranının çok düşük olması düşündürücüdür. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda Türkçe alanı 4 öğrenme alanından oluşmaktadır: Dil; Okuma, Edebiyat ve Lektür; Anlatım ve Yaratıcılık; Medya Kültürü (Makedonya Eğitim Bakanlığı Eğitimi Geliştirme Bürosu, 2008). Medya kültürünün programın temelinde yer aldığı düşünüldüğünde ders kitaplarında gerektiği kadar yer verilmemesinin büyük bir eksiklik olduğu söylenebilir.

Makedonya’da Türkçe derslerinde ve diğer branş derslerinde Türk öğrenciler ve öğretmenler ders araç gereçleri konusunda sıkıntı yaşamaktadırlar. Birçok materyal Türkçeye çevrilmeden öğrencilere sunulduğu için, öğrenciler söz konusu materyalleri kullanamamaktadır.

Türkçe eğitim gören öğrencilerin bilgisayar programları Makedonca ve Arnavutçadır. Hemen hemen birçok okulda öğrencilerin masasında bilgisayar olmasına rağmen Türkçe dijital materyal ve yazılım olmadığı için öğrenciler bilgisayarlardan yararlanamamaktadır. Bu durum düşünüldüğünde temel kaynak olan ders kitaplarının kültür aktarımı, dil becerilerini geliştirme bağlamında daha donanımlı bir şekilde hazırlanması gerekmektedir. Metin seçimi, kullanılan temalar bireyin ana dili kültürünü edinmesini sağlamalıdır.

Kaynaklar

- Adaskou, K., Britten, D. & Fahsi, B. (1990). Design decisions on the cultural content of a secondary English course for Morocco. *ELT Journal*. 44, (1), p. 3-10.
- Brown, D. H. (2007). *Principles of language learning and teaching*. 5th Edition, White Plains, NY: Pearson Longman.
- Büyüköztürk, Ş.; Çakmak, E. K.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, Ş.; Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Byram, M. (1991). “Teaching culture and language: Towards an integrated model,” in Dieter Buttjes and Michael Byram (Eds.), *Mediating languages and cultures: Towards an intercultural theory of foreign language education*, (17-32), Clevedon, England: Multilingual Matters Ltd.

- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. M. Bütün & S.B. Demir (Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Emin, O. (2011). “*Türkçe Kitabım*” 6. Sınıf (Dokuz Yıllık İlköğretim Ders Kitabı). Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, «Mito Hacivasilev Yasmin» Caddesi, Nosuz- Üsküp.
- Hall, E. T. (1976). *Beyond culture*. New York, NY: Doubleday.
- Harley, T. A. (2001). *The psychology of language from data to theory*. Second Edition, University of Dundee, Scotland.
- Harrison, L.E. & Huntington, S.P. (2000). *Culture matters: How values shape human progress*. New York: Basic Books, xv.
- Krasner, I. (1999). The role of culture in language teaching. *Dialog on Language Instruction*, 13 (1 & 2), 79-88.
- Makedonya Eğitim Bakanlığı Eğitimi Geliştirme Bürosu (2008). İlköğretim Türkçe Öğretim Programı. Mart 2008. Üsküp.
- Mandelbaum, D. G. (1949). *Culture, language and personality*. Selected Essays of Edward Sapir. University of California Press. Berkeley, California.
- Monde, J. (2005). *Cultural competence. A primer for educators*. Second edition. Wadsworth: Cengage learning.
- Razi, S. (2012). Developing the inventory of cultural components to assess perception in language learning . *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, 6 (2), 169-186.
- Samovar, L. A. & Porter, R. E. (1981). *Intercultural communication: A reader*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.
- Sapir, E. (1921). *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York. Harcourt, Brace.
- Saville-Troike, Muriel (2003). *The ethnography of communication*. 3rd Edition, Oxford, England: Blackwell Publishing.
- Seelye, H. N. (1976). *Teaching culture: Strategies for foreign language educators*. Skokie: National Textbook Company.
- Tomalin, B. & Stempleski, S. (1993). *Cultural awareness*. Oxford: Oxford University Press.
- Tseng, Y. H. (2002). A lesson in culture. *ELT Journal*, 56(1), 11–21. doi:10.1093/elt/56.1.11

BULGARİSTAN'DA KULLANILAN İLKÖĞRETİM BİRİNCİ KADEME TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA YER ALAN TÜRK KÜLTÜR UNSURLARI

Embiye ALTAÇ¹
Sabriye ÖZDENİZ BÖCEK²

Özet

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Türkçe öğretim sorunları devam etmektedir. Bunun sebebi Türkçe öğretimi konusunda atılan adımların yetersiz olmasıdır. Çalışmanın amacı Bulgaristan'da okutulan ilköğretim birinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan kültür unsurlarını incelemek, dil öğretimindeki yararını tartışmak, var olan eksiklikleri ortaya çıkararak AOBM'nin kültürlerarası öğretim yaklaşımı çerçevesinde önerilerde bulunmaktır. Çalışmada Bulgaristan'da Türkçe öğretiminin güncel durumu hakkında bilgi verilmesinin yanı sıra dil ve kültür ilişkisi açıklanmıştır. Doküman analizi yöntemine başvurulmuş ve kitaplarda yer alan kültür unsurlarının aktarımı ve bu unsurların dil öğretimine katkısı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan'da Türkçe öğretimi, Kültür Unsurları, Ders Kitapları.

1 Öğr. Gör., Kapadokya Üniversitesi, embiye.altac@kapadokya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8468-4336

2 Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, sozdeniz@bartin.edu.tr, ORCID: 0009-0000-2041-8269

TURKISH CULTURAL ELEMENTS IN THE FIRST LEVEL TURKISH COURSE BOOKS USED IN PRIMARY EDUCATION IN BULGARIA

Abstract

The problem related to Turkish language education of the Turks in Bulgaria is an ongoing issue. The reason of this is the inadequacy of the steps taken in Turkish language education. Within this context, it has been indicated that the textbooks, which are acknowledged as the primary source of education, need to contain elements belonging to Turkish culture. The aim of this study is to evaluate cultural elements in Turkish textbooks at the primary school level in Bulgaria, to discuss the benefits of these elements in teaching language, and to give recommendations within the framework of CEFR's intercultural teaching approach by ascertaining the existing gaps. In addition to demonstrating the current state of Turkish language education in Bulgaria, this study explains the relation between language and culture. Employing document analysis method, the study evaluates the textbooks used in the primary school level, and discusses the ways in which cultural elements are conveyed as well as their contribution to language teaching.

Keywords: Turkish Language Education in Bulgaria, Cultural Elements, Textbooks.

1. Giriş

Bulgaristan’da Türkçeyi ana dili olarak kabul edenlerin sayısı fazla olmasına rağmen ülkenin azınlık politikaları gereği Türkçe öğretimi konusunda ülkede birtakım sorunlar bulunmaktadır. Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan’da varlığını sürdürü-bilmeleri ana dillerini ve millî kültürlerini koruyabilmelerine, gelecek nesillere aktarabilmelerine bağlıdır. Bunun yolu Bulgaristan’da yaşayan Türklerin ana dilleri olan Türkçe öğretimine önem vermelerinden geçmektedir. Türklerin erken yaşlarda Türk kültürünü ve ana dillerini öğrenmelerinin ve bu konuda bilinçli olmalarının yaşanılan sorunları en aza indirgeyeceği düşünülmektedir.

Bulgaristan’da ilköğretim okulları 1-4. sınıflar ilkokul (birinci kademe); 5-8. sınıflar ortaokul (ikinci kademe) olmak üzere 8 sınıftan oluşmaktadır. Bu sınıflarda, Türklerin yoğun yaşadığı şehir ve köylerde Türkçenin öğretimi seçmeli ders olarak gerçekleştirilmektedir. İlköğretim birinci kademede başlangıç düzeyinde Türkçe öğretilmektedir ve Türkçe öğretimi 7. sınıfa kadar yapılmaktadır (Aydoğdu, 2011, s. 64; Bekir, 2016, s. 171).

Bulgaristan’daki Türkçe derslerinde kullanılan ders kitapları birkaç yıl öncesine kadar 90’lı yılların başında yazılmış kitaplardan oluşmaktaydı. Bu kitaplar kullanımının güncelliğini yitirmesi nedeniyle çeşitli zorluklara yol açmaktaydı. 2019 yılında ilköğretim birinci kademe olan 1-4. sınıfların ders kitaplarının yeniden yazılması ile söz konusu soruna çözüm getirilmiş oldu.

2011 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımlarında Bulgaristan’da nüfusun yüzde 9,1’inin ana dili olarak Türkçe konuştuğu kaydedilmiştir (Yıldırım, 2020, s. 95). Ana dili tüm toplumlar için o toplumun kültürünü ve geçmişini barındıran bir unsurdur. Bu unsur toplumdaki her bir bireyin düşünce dünyasını şekillendiren ve zenginleştiren önemli bir öğedir. Bir başka deyişle ana dili yaşadığımız toplumla bütünleşmemizi sağlayan ve düşüncelerimizin gelişmesi üzerinde etkisi büyük olan bir unsurdur. Ders kitapları da ana dili öğretiminde hedeflere ulaşmakta en önemli araçtır (Doğan ve Gülvodina, 2020, s. 810).

Bulgaristan’da Türk çocukları iki dilliliğin bir sonucu olarak ana dilini aile ortamında öğrendikten sonra eğitim hayatlarının en başından itibaren Bulgarcanın etkisi altında yetişmektedir. Bu nedenle anaokulundan üniversite eğitimine kadar Bulgarcanın etkisini ana dillerinde görmek mümkündür. Bulgaristan’daki Türk çocuklarının en önemli sorunlarından biri budur. Türkçenin okullarda serbest seçmeli ders olarak okutulması, internet ortamında Türkçe kaynaklara erişim kolaylığı, aile içindeki yönlendirmeler dahi sıkıntıların giderilmesinde yardımcı olamamaktadır (Karasu, 2023, s. 240). Hem ana dili hem de yabancı dil öğrenen öğrenciler için dile ait unsurların ne zaman, nerede, nasıl kullanılması gerektiği dil edinme sürecinin bir parçasıdır. Her dilin bir kimliği, geleneksel ve kültürel söz zenginliği bulunmaktadır. Bu yüzden dil öğretiminde söz ve iletişimle bağlantılı olarak kültür aktarımı önemli bir yere sahiptir (Miçooğulları, 2020, s. 44).

Kültür, dil öğretiminde dilsel ve pedagojik olmak üzere iki şekilde rol oynar (Mc-

Kay, 2003). Bir dil öğretimi söz konusu olduğunda kültür dilsel bir girdi ve pedagojik bir sonuç olarak karşımıza çıkabilmektedir. Dil öğretimi aynı zamanda toplumun kültürünün öğrenciye aktarılması demektir.

Dil öğretiminde kültür aktarımını sağlayan unsurlardan en önemlisi ders kitaplarıdır. Türkçe öğretimi için kullanılan ders kitaplarında dil bilgisi, kelime öğretimi, dört becerinin kazandırılması için kullanılan her bir içerik Türk kültüründen bir ögeyi barındırmakta, Türk kültürünü temsil etmektedir. Bu nedenle Miçeoğlu'nun (2020, s. 44) da belirttiği gibi sürecin başından sonuna dek kullanılacak ders kitaplarının hedef kitleye hitap edebilmesi, nitelikli bir eğitim sürecine ve bu süreçte kullanılacak ders kitaplarının/yardımcı kaynakların nitelikli olmasına bağlıdır.

2. Problem

Bulgaristan'da okutulan güncel Türkçe ders kitaplarının incelenmesi ve kültür aktarımının araştırılması konusunda kısıtlı kaynak olması (Aydoğan, 2011; Doğan ve Gülvodina, 2020) ve ilköğretim düzeyindeki ders kitaplarının incelenmemiş olması bu çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

3. Amaç

2019 yılına kadar Bulgaristan'da birinci ve ikinci kademe kullanılan Türkçe ders kitapları 1992 yılında hazırlanan kitaplardan oluşmaktaydı. Aydoğan (2011) yaptığı çalışmada bu kitapların güncelliğinin yitirmiş olduğunu belirtmiştir. Doğan ve Gülvodina'nın 2020'de yaptığı çalışmada ise kitapların 2015 ve 2019 yıllarında birinci ve ikinci kademe için güncellendiği ifade edilmiştir. Bulgaristan'da Türkçe öğretimi ile ilgili yapılan alanyazın taramasında ortaya çıkan tespitlerde yenilenen kitapların kültür unsurlarını içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kültür ve dil, birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen iç içe geçmiş iki unsurdur. Dil öğretimi söz konusu olduğunda ister ana dili öğretimi ister yabancı dil öğretimi olsun kültür aktarımı da kaçınılmazdır. Ancak burada önemli olan dil öğretimini tamamlayan, dili gerçek anlamda öğrenmeye katkı sağlayan bir kültür aktarımının gerçekleştirilebiliyor olmasıdır.

Bu sebeple yapılan çalışmada amaç, Bulgaristan'da ilköğretim birinci kademe Türkçe ders kitaplarında yer alan kültür unsurlarını "Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni"nin (AOBM) kültürlerarasılık yaklaşımı çerçevesinde incelemek ve bu unsurların dil öğretimini ne şekilde desteklediğini tartışmaktır.

4. Yöntem

Çalışma Bulgaristan'da birinci kademe olan 1. 2. 3. ve 4. sınıf Türkçe ders kitaplarını kültür unsurları açısından incelemektedir. Bunun için öncelikle dil öğretiminde kültür aktarımı ve ders materyallerinde kültür unsurları ile ilgili alanyazın taraması yapıp kitap incelemesinde kullanılacak kültür unsurları belirlenmiştir. Ardından her bir sınıf için hazırlanan kitaplardaki içerikler bu unsurları barındırması açısından ele alınmıştır. Böylece Bulgaristan'da Türkçe öğretimi için kullanılan birinci

kademe ders kitaplarının Türk kültürüne ait unsurları belirlenmekte ve Türkçe öğretiminde kullanılan kaynakların Türk kültür unsurları bakımından durumu incelenmektedir. Araştırmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemidir.

5. Bulgaristan’da Türkçe Öğretiminin Güncel Durumu

Bulgaristan’da 2011 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ülkedeki Türk nüfusunun yaklaşık 600 bin (Republic of Bulgaria National Statistical Institute) olduğu tespit edilmiştir. Ana dilinin Türkçe olduğunu ifade eden kişi sayısı ise 605 bin 802’dir (Yıldırım, 2020, s. 95). Buna göre Türkçe, Avrupa Birliği (AB) üyesi olan Bulgaristan’da en çok konuşulan ikinci ana dildir. Toplumların kültürünü ve geçmişini barındıran ana dili, bireylerin düşünce dünyasının şekillenmesini sağlayan temel unsurlardan biridir. Bu sebeple ana dili, yaşadığımız toplumla bütünleşmemizi sağlayan ve düşüncelerimizin gelişmesi üzerinde etkisi olan en önemli unsurdur (Doğan ve Gülvodina, 2020, s. 810).

AB üyelerinin dil öğretimi konusunda başvurduğu AOBM (Avrupa Konseyi, 2020, s. 31) kültürlerarası bir dil öğretim yaklaşımını benimsemektedir. AB üyesi olan Bulgaristan’ın bu nedenle dil politikalarında çok kültürlülüğe dikkat etmesi gerekmektedir. Ayrıca ana dili olarak Türkçeyi kabul edenlerin resmî kayıtlara göre çok sayıda olması ve anayasada yer alan “ana dilleri Bulgarca olmayan vatandaşların Bulgarca’yı zorunlu olarak öğrenmelerinin yanı sıra kendi ana dillerini de öğrenme ve kullanma hakları vardır” (2017, Yeniso, s. 91; Memişoğlu, 2002) maddesi sebebiyle Bulgaristan hükümeti Türkçe öğretimi konusunda olumlu tavır sergilemiştir. Buna rağmen Bulgaristan’da Türkçe öğretiminde sorunlar devam etmektedir.

Bulgaristan’da, 1989 yılında demokrasi dönemine geçilmesine rağmen uzun yıllar rejim baskısı nedeniyle Bulgaristan Türkleri ana dillerini öğrenme hakkından mahrum bırakılmıştır. Aile ortamında öğrenilen ana dili, okula başlayan çocuklarda Bulgarcanın etkisini ve izlerini taşımaya başlamaktadır. Bu durum Bulgaristan’da iki dilli Türk çocuklarının birtakım sorunlarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Bekir (2015, s. 66), söz konusu sorunun “Bulgaristan’da Türkçe öğretimi ile ilgili önemli bir diğer problem de öğrencilerin ve ailelerinin iki dillilikle ilgili bilgi sahibi olmamalarıdır” diyerek altını çizmiştir.

“1998 tarihinde kabul edilen yeni Eğitim Yasası’nda temel eğitim (ilköğretim) okullarında ana dili derslerine serbest seçmeli dersler listesinde ve haftalık ders programı dışında yer verilmiştir” (Süleymanoğlu Yeniso, 2017, s. 43). Böylelikle okullarda Türkçe öğrenme seçimi velilerin tutumuna ve öğrencilerin motivasyonuna bırakılmıştır. Özellikle AB üyesi olan Bulgaristan’da Avrupa dillerini öğrenme isteğinin ön planda olması ve Türkçenin günlük dilde konuşulması nedeniyle öğrencilerin okullarda bu dersi seçme motivasyonu düşmüştür. Türkçenin okullarda seçmeli ders olarak okutulması, internet ortamında Türkçe kaynaklara erişimin kolay olması ve aile içindeki yönlendirmeler sıkıntılarının giderilmesinde yardımcı olmamaktadır (Karasu, 2020, s. 240). Aksine Bulgaristan’da Türkçe derslerinin seçmeli olması büyük bir sorundur. “Öğretmenlerin büyük çoğunluğu Türkçenin

serbest seçmeli dersler statüsünde bulunması nedeniyle dersin veliler ve öğrenciler tarafından önemsiz görülmesinden yakınmaktadır” (Çelik, 2016, s. 78). Aydoğdu da söz konusu durumu şu şekilde özetlemektedir:

Bulgaristan’da ilköğretim düzeyinde Türkçe dersleri, Türk azınlık öğrencilerine yöneliktir. Yine de seçmeli ders statüsünde olan Türkçe derslerini isteyen her öğrenci seçebilmektedir. Türk olmak ya da ana dili olarak Türkçe konuşmak gibi bir kısıtlama söz konusu değildir. Türkçe sınıflarının Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde açıldığı göz önüne alınacak olursa sınıfların çoğunlukla Türk azınlık öğrencilerden oluştuğu, öğrencilerin pek çoğunun ana dili olarak Türkçe konuştuğu ve Bulgaristan’daki Türk azınlıkların kültürel özelliklerini taşıdığı söylenebilir (2011, s. 74).

İlkokula başlayan çocuklar “Türkçe” ile seçmeli ders olarak karşılaşmaktadır. Bulgaristan’daki Türk çocukları Türkçeyi günlük hayatta ana dilleri olarak konuştukları için zaten bildiklerini düşündükleri dili öğrenme çabasına girmemektedir. Böylece Bulgaristan Türklerinin konuştuğu Türkçenin standart Türkçeden uzaklaşmaya başlaması sorunu da doğmaktadır.

Bulgaristan’daki güncel Türkçe öğretimi sorunlarına çözüm bulmak için ülkedeki Türkçe öğretimi süreçlerinin gerekmektedir ve mevcut sistemdeki sıkıntıların ne olduğunu fark edebilmek için alanda detaylı tarama yapılmalıdır. Bu konuda inceleme yapabilmek için Türkçe öğretimi yapan kurumlar ve bu kurumlarda kullanılan kaynakların incelenmesi gerekmektedir. Bulgaristan’da Türklerin yoğun olduğu bölgelerdeki ilköğretim okulları dışında Türkçe öğretimi yapan kurumlar Sofya Aziz Kliment Ohridski Üniversitesi, Şumnu (Şumen) Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi ve Filibe (Plovdiv) Paisiy Hilendarski Üniversitesinde farklı ana bilim dalları bünyesindeki Türkçe bölümleridir. Bununla birlikte Bulgaristan’da Türkçe öğretimindeki diğer bir sorun üniversitelerdeki Türkçe öğretimi yapan bölümlere ilginin azalmasıdır. “Okullardaki Türkçe öğretmenlerinin işlerinin belirsiz olması, çoğu zaman kadro dışı bırakılmaları öğretmen adaylarının Türkçe Bölümüne ilgisinin azalmasına büyük ölçüde sebep olmaktadır” (Süleymanoğlu Yenisoğlu, 2017, s. 44) ve “Dört yıllık lisans öğreniminin ardından iş bulamama kaygısı, birinci sınıftan sonra öğrencileri farklı bölümlere yatay geçiş yapmak zorunda bırakmaktadır” (Çelik, 2016, s. 71). Bu çerçevede Bulgaristan’da Türkçe öğretiminin geleceği konusunda olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Bulgaristan’daki Türkçe öğretimi konusundaki sorunları ilköğretimden başlayıp üniversiteye kadar devam etmektedir ve söz konusu sorunları azaltmak veya ortadan kaldırmak için öncelikle öğretimin temeli olan ilköğretim okullarında kullanılan kaynakların incelenmesi gerekmektedir. Çünkü son otuz yıla bakıldığında Türkçe derslerinde kullanılmak istenen ders kitaplarının sayısının oldukça az olduğu tespit edilmiştir. 2000’li yıllara kadar okutulan ders kitapları 1992-1993 yıllarında Bulgar Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından oluşturulan komisyonca basılmıştır. Günümüz öğrencileri ile 90’lı yılların öğrencilerinin ihtiyaçları birbirinden oldukça farklıdır. İlgi alanları, teknolojik alt yapıları ve iletişim biçimleri değişmiştir. 90’ların başında

basılan ders kitaplarının kullanımı öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verememekteydi (Aydoğdu, 2011, s. 75). Bu kaynaklar zamanla güncelliğini yitirdiği için 2015 yılında birinci kademe için ve 2019 yılında ikinci kademe için kitaplarda yenilemeye gidilmiştir (Doğan ve Gülvodina, 2020, s. 810).

Özellikle günümüzde kültür aktarımının en önemli araçlarından olan yabancı dil ders kitapları aracılığıyla öğrencilerde kültürlerarası farkındalık oluşturularak öğrencilerin iletişim becerilerinin gelişmesi öngörülmektedir (İşcan ve Yassıtaş, 2018, s. 49). Öğrencilerin ders materyallerinin kendi dil ve anlam dünyaları ile örtüşmemesi dil öğrenimini olumsuz etkilemektedir. 1992-1993 eğitim-öğretim yılında Türkçe öğrenenlerin sayısı 114 bine yakinken, bu rakam her yıl azalmaktadır. 2019 yılında, Türkçe eğitim için başvuran öğrenci sayısı 4 bin 488'e kadar gerilerken, 2020'de devlet okullarında toplam 5 bin 159 öğrenci Türkçe öğrenimine devam etmektedir (Doğan ve Gülvodina, 2020, s. 810).

Okullarda Türkçe öğretiminin etkili yapılabilmesi için kullanılan malzemelerin güncel, yeterli ve kültürlerarası olması önemlidir. "Kültür ve folklorun aktarılmasında temel araçlar eğitim ve dildir; bunların da kullandıkları araçlar ders kitaplarıdır. Dolayısıyla millî kültürümüzün ve folklorun gelecek nesillere aktarımında en büyük görev Türkçe dersi ve kitaplarına düşmektedir" (Okur, 2013, s. 882). Bulgaristan'da yaşayan Türklerin millî kültür bilincini artırmak ve kültürün nesiller arası aktarımını sağlamak amacıyla Türkçe ders kitaplarının kültürel unsurları içermesi ve bu unsurların dil öğretimine yansıtılması büyük önem taşımaktadır.

Kültür aktarımının erken yaşlarda daha etkili olması sebebiyle çalışmada ilköğretim birinci kademe ders kitapları incelemeye alınmıştır. AOBM'de de belirtildiği üzere A1 seviyesinde basit sözcük, işaret ve sözel olmayan belirtkelerin yer alması, öğrencilerin başlangıç seviyesinde dili üretme sürecine katkıda bulunması ve dili öğrenenlerin bu seviyede dili anlayıp anlamadığını belirtmesi kültürlerarası bilgi alışverişini kolaylaştırmaktadır. (Avrupa Konseyi, 2020, s. 120). Bu nedenle çalışmada Bulgaristan'daki ilköğretim okullarında kullanılan birinci kademe ders kitaplarının içerdiği kültürel unsurlar ve bu unsurların dil öğretimine katkısı tartışılmaktadır.

6. Dil Öğretimi ve Kültür

1989 öncesine göre Bulgaristan'da Türkçe öğretimi alanında olumlu gelişmeler olduğu, fakat günümüzde ülkedeki dil planlaması ve dil politikalarının AB'nin dilsel ve kültürel açıdan avantaj sağlayan azınlık politikaları ile uyumlu olmadığı bir gerçektir (Canpolat ve Altaç, 2023, s. 53). Bu noktada AB üyesi olan Bulgaristan Devleti'nin dil öğretim politikalarında kültürlerarasılığa önem vermesi, AOBM'nin çok dilli ve kültürlü ortamlarda dil öğrenenler arasında "kültürlerarası anlayışı genişletmeyi ve derinleştirmeyi amaçlayan" (2020, s. 119) anlayışıyla da uyumlu olacaktır. Çünkü "Laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devletine düşen görev; farklılıkları zenginlik olarak kabul etmek, çok kültürlülüğü korumaktır" (Küçük, 2009, s. 230). Farklı kültürlerin bir arada yaşaması ve birbirleriyle etkileşim içinde olması, dil öğretimi-öğrenimi için zenginlik olarak kabul edilebilir. Gerek ana dili gerekse yabancı dil öğretiminde dil ile birlikte kültürün de öğretilmesi öğrenilen dile zenginlik

ve öğrenime kalıcılık katmaktadır.

Öğrenmenin kolaylaşması, öğretimin zevkli ve ilgi çekici olabilmesi için dilin kültürüne ait öğelerin de karşı tarafa aktarılması gerekmektedir (Er, 2006, s. 4). Böylece dil öğretiminin en büyük ihtiyaçlarından olan öğrenmede kolaylık, kalıcılık ve güdülenme kültür aktarımı ile sağlanabilmektedir. Bunun için kültür ve dil ilişkisini irdelemek gerekmektedir. “Kültür, birçok şekilde tanımlanmıştır; ancak en basit hâliyle kültür, birbirleriyle iletişim hâlindeki insan topluluğunun öğrenilmiş ve ortak davranışı olarak tanımlanabilir” (Useem, 1963, s. 169). Birlikte yaşayan insanların zamanla alışkanlık hâline getirdiği ve sonraki nesillere aktardığı olguya kültür adı verilmektedir. İnsanların toplumla etkileşim hâlinde olabilmesi için kültür bir aracı olarak görülmektedir. Kültür, dil ile aynı işlevi görerek iletişim kurma aracı olarak kabul edilebilir. “Kültür, insanların etrafındaki toplumsal gerçeklikleri algılamak, yorumlamak, ifade etmek ve bu gerçekliklere cevap vermek için oluşturduğu ortak bilgi ve kalıplardır” (Lederach, 1995, s. 9) Kültür ve dil insanların birbirleriyle etkileşime geçmesini sağlayan ortak kalıplar bütünüdür. Toplumunu yansıtan kültür ve dildir.

Benzer şekilde dil bir toplumun fertleri ve kültür arasındaki bağı oluşturmaktadır. “Dilin insanlar arasında bildirişim sağladığı, sınırları olmayan karmaşık bir düzeni olduğu, insanların duygu düşünce ve isteklerini açıkladığı, toplumla kültür arasında bağ kuran bir yapı olduğu söylenebilir” (Okur ve Keskin, 2013, s. 1621). Bu yüzden dil öğretimi esnasında kültürden yararlanmak gerekmektedir. Ayrıca dili öğrenmenin yolu o dilin kullanımını bağlamı içinde görebilmektir. Bu çerçevede kültür dil öğretiminde öğrenci için motivasyon kaynağı ve kolaylaştırıcıdır. “Uygun dil kullanımı, öğrencilerin bağlamı daha kolay anlamasını sağlamalı ve ayrıca farklı sosyal kimliklerdeki insanların ayırt edici yönlerinin, değerlerinin davranışlarıyla birlikte anlaşılmasını sağlayan kültürlerarası yetkinliğin geliştirilmesine yol açmalıdır” (Ökten ve Kavanoz, 2014, s. 847). Ana dili ve yabancı dil öğrenenlerin dili kültürle birlikte edinmesi veya öğrenmesi dili anlamlandırmasını sağlayacaktır. Barın’ın yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için “dil ile birlikte kültürün verilmesi” ilkesi (2004, s. 25) de göz önünde bulundurulduğunda dil öğretiminde kültürün önemi anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak dil öğrenenlerin hedef dili daha iyi kavrayabilmesi, o dilde daha iyi iletişim kurabilmesi ve farklı kültürleri tanıyabilmesi için dil öğretiminde kültürlerarası bir anlayış hedeflenmelidir. Öte yandan öğretimin kolay, zevkli ve kalıcı olması ve öğrenciyi güdülemesi için dil öğretiminde kültür aktarımı da olmalıdır. Öğrencilerin kültürlerarası yetkinlik kazanması, dili bağlam içinde öğrenerek anlamlandırabilmesi ve işlevsel olarak kullanabilmesi insanlarla daha kolay etkileşim içinde olması açısından önemlidir. Bunun için yabancı dil öğretiminde kullanılacak malzemelerin kültür aktarımına dikkat edilerek hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Bu noktada dil öğretiminde kullanılan kitapların hedef dilin kültürünü yansıtmaması, kültürlerarasılığa önem veren bir bakış açısıyla hazırlanması gerekmektedir. Kültürün sınıf ortamına aktarılması kitaplar aracılığıyla mümkün olmakta, bu şekilde dil öğrencisinin öğrenme motivasyonu da artmaktadır. Tüm ve Ceyhan Bingöl’e (2017, s. 429) göre Türkçe öğretimi ders kitapları, öğrencilerin kültürel zenginliği

fark edebilmesi ve Türkçeyi kullanarak iletişim kurabilmesi için en temel malzemelerdir. Bu çalışmada incelenecek Türkçe ders kitaplarının Türkçe öğretimi açısından kültürlerarası bir yaklaşımla yazılıp yazılmadığı, Türk kültürünü ne derece yansıttığı incelenecektir ve Türkçe öğrenenlerin kültürü ne şekilde edinebileceği konusunda önerilerde bulunulacaktır.

7. Bulgaristan'daki İlköğretim Birinci Kademe Ders Kitaplarında Kültür Unsurları

1989'da totaliter rejimin sona ermesinin ardından Bulgaristan'da Türkçe öğretiminin önündeki en büyük engel kalkmıştır. Buna rağmen Türkçe ders kitaplarının hazırlanıp kullanılmaya başlaması 1992-1993 eğitim-öğretim yılını bulmuştur. Söz konusu yıllarda ilköğretim birinci ve ikinci kademelerde okutulan Türkçe ders kitapları Bulgar Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından oluşturulan üç komisyonca Sofya Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basılmıştır (Memişoğlu, 2002, s. 265). Basılan kitaplar güncelliğini yitirmesine rağmen 2000'li yıllara kadar Bulgaristan'daki ilköğretim okullarında Türkçe öğretiminde kullanılmıştır. "Eğitim bakanlığının PД09-303/20.02.2018 sayılı genelgesi ile; okullarda 1. sınıftan 7. Sınıfa kadar okutulan Türkçe derslerinde kullanılmak üzere ders kitabı ve defterden oluşan setler" (Mehmet, 2021, s. 181) için prosedür başlamıştır. 2019'da kitapların hazırlanması ve basılması zorlu bir sürecin ardından gerçekleşmiştir.

Kitapların yazarlarından Mehmet (2021, s. 182) "gerek kültürümüzün yaşatılması ve yeni nesillere aktarılmasında gerekse ortak bir kültür yoluyla kuşaklar arasındaki bağıllık kurulmasında Türkçe dersine büyük bir sorumluluk düşer" diyerek kültürün ders kitaplarındaki önemine değinmiştir.

İlköğretim birinci kademe ders kitapları 4 set hâlinindedir ve her bir set birer adet çalışma kitabı içermektedir. Fakat çalışma kitapları bu araştırmanın kapsamına alınmamıştır. Araştırmada amaç ders kitaplarındaki kültür unsurlarını ortaya çıkararak söz konusu unsurların dil öğretimine ve millî kültür bilincine katkısını irdelemek ve bu çerçevede önerilerde bulunmaktır.

Okur ve Keskin (2013), Türkçe öğretimi ders kitaplarındaki kültürel unsurları 7 başlık altında incelemiştir:

1. Günlük yaşam
2. Kişiler arası ilişkiler
3. Değerler ve eğitim
4. Edebiyat sanat ve müzik
5. Gelenekler ve folklor
6. Sosyal yaşam
7. Coğrafya ve mekân

Okur ve Keskin'in yedi başlık altında topladığı kültür unsurları alt öğelere ayrıl-

maktadır. Örneğin günlük yaşam; yiyecek-içecek, yemek zamanı, yeme ve içme alışkanlıkları, spor, oyunlar ve müzik alt öğelerine ayrılırken kişiler arası ilişkiler; selamlaşma ifade ve davranışları, aile yapıları ve ilişkileri alt öğeleri içermektedir. Değerler ve eğitim; dil ve tarih bilinci ve sevgisini yansıtmaktadır. Edebiyat, sanat ve müzik veya gelenekler ve folklor ise başlıkları ile uyumlu alt unsurlara ayrılmaktadır. Sosyal yaşam alanına girenler moda, yasaklar, alkış ve güzel hareketlerdir. Son olarak coğrafya ve mekân kapsamına iller ve yerleşim yerleri girmektedir (Okur ve Keskin, 2013, s. 1629).

Çalışmanın amacıyla örtüşmesi açısından Bulgaristan’da okutulan ilköğretim birinci kademe ders kitapları da bu ölçütlere göre incelenmiştir.

Kitaplardaki Türk Kültür Unsurları

1. Günlük yaşam

Alfabe 1.

35. sayfada Türk kültürüne ait olan *simit* görseli yer almaktadır.

Türkçe Ders Kitabı 2.

64. sayfada yer alan Çoban Türküsü adlı metinde geçen *pide* Türk kültürü için önemli bir yiyecektir.

Türkçe Ders Kitabı 3.

—

Türkçe Ders Kitabı 4.

Bulgaristan Türklerinin Türk kültürü aydınlarından Rıza Molla’nın *Bayram Günleri* adlı yazısı yer almaktadır. Bu metinde *simit*, *leblebi*, *baklava*, *pide*, *salep* gibi Türk kültürüne ait yiyecek-içecek adlarına yer verildiği için günlük yaşam başlığının daha kapsayıcı olduğu düşünülmüştür.

2. Kişiler arası ilişkiler

Alfabe 1.

Kitabın 2. sayfasındaki görselde karşıdan karşıya geçen bir yaşlıya yardım eden küçük bir çocuk bulunmaktadır.

Türkçe Ders Kitabı 2.

Sayfa 58’de Türk yazar ve şair Aziz Sivaslıoğlu’nun *Futbolcu Fil* adlı öyküsüne yer verilmiştir. Metin *adalet*, *başarı* ve *arkadaşlık* ile ilgilidir. Burada Türkçeyi öğrenen çocuklara bu kavramların öneminin öğretilmeye çalışıldığı düşünülmektedir.

Türkçe Ders Kitabı 3.

Doğruluk, *cesaret*, *gayret* ve çalışkanlık ile ilgili Türk masalı olan *Başarının Sırrı* insanlar arasında iletişime örnek olarak verilmiştir.

Türkçe Ders Kitabı 4.

Bulgaristan Türkleri arasında önemli bir yeri olan yazar Ömer Osman Erendoruk'un *Sihirli Sözler* adlı şiiri yer almaktadır ve şiirde *rica etme*, özür dileme gibi nezaket cümlelerine yer verilmiştir. Şiirin ardından sorulan sorular arasında "Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır" atasözü bulunmaktadır. Bu unsur edebiyat ya da folklor başlığı altında incelenebilecekken içerisinde barındırdığı kişiler arası iletişim kalıplarından dolayı unsurun ilgili başlıkta incelenmesi uygun görülmüştür. Öğrencinin dil öğretiminde hitap, teşekkür, kabul etme, reddetme, önerme gibi kullanımları hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini belirten Bölükbaş ve Keskin, (2010, s. 233) kişiler arasındaki iletişimin de öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

3. Değerler ve eğitim***Alfabe 1.***

- a. Kitabın sonunda Türk şair ve gazeteci İbrahim Minnetoğlu'nun *Güzel Türkçem* adlı şiiri yer almaktadır.
- b. N sessiz harfinin tanıtıldığı sayfada ise görseldeki bir erkek çocuğu ile diyalog oluşturulmuştur ve çocuğun adı *Naim*'dir. *Naim* ismi Bulgaristan Türkleri için önemli bir isimdir çünkü dünyaca ünlü halter şampiyonu Naim Süleymanoğlu Bulgaristan Türküdür. Naim Süleymanoğlu Türk folkloru unsuru kapsamında da düşünülebilir. Fakat ünlü sporcu Türk kültüründe önemli bir değer sayıldığı için değerler başlığının daha kapsayıcı olduğu düşünülmüştür.

Türkçe Ders Kitabı 2.

—

Türkçe Ders Kitabı 3.

- a. Bulgaristan Türkleri edebiyatının İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemiyle sonraki dönemini bir arada anlatan dönemin öğretmenlerinden ve şairlerinden Mehmet Con'un *Vatanım* adlı şiiri kitabın ilk sayfasında yer almaktadır. Şiirde vatan ve insan sevgisi gibi önemli değerlere yer verilmiştir.
- b. Sayfa 21'de *Başarının Sırrı* adlı Türk masalı yer almaktadır. Doğruluk, cesaret, gayret ve çalışkanlık ile ilgili ders vermektedir.
- c. Mehmet Çavuş'un Türkçe sevgisini anlatan *Ana Dilim* adlı şiire sayfa 50'de yer verilmiştir. Dil sevgisini anlatması değerlerle ilgilidir.
- d. Sayfa 18'de hacdan bahsedilerek Türk kültürünün inancına uygun bir ögeye yer verilmiştir ve Türklerin İslamiyet inancı değerler kapsamına girmektedir.

Türkçe Ders Kitabı 4.

—

4. Edebiyat sanat ve müzik

Alfabe 1.

- a. “U” ve “T” sessiz harflerinin tanıtıldığı sayfada *bağlama* görseli ile Türk kültürüne ait bir müzik aleti tanıtılmıştır. *Bağlama* günlük yaşam unsuru başlığı kapsamına alınmamıştır. Bunun sebebi *bağlama* aleti sadece tercih eden veya uzmanlık alanına giren kişiler tarafından kullanılmaktadır. Günlük yaşamda *bağlamayı* sadece belirli kişiler (âşık, abdal, müzisyen vs.) kullanır. Bu yüzden bu unsur işlevsel kültür içinde yer almamaktadır.
- b. Bulgaristan Türklerinden yazar ve gazeteci Turhan Rasi’nin şiirlerine yer verilmiştir.
- c. Kitabın sonunda Türk şair ve gazeteci İbrahim Minnetoğlu’nun *Güzel Türkçem* adlı şiiri yer almaktadır.

Türkçe Ders Kitabı 2.

- a. Tevfik Fikret’in Şermin kitabından Şermin’in Alfabeti kullanılarak Türk şairlerine yer verilmiştir.
- b. Türk yazar ve şair Seyit Ahmet Uzun’un Şemsiye adlı şiiri bulunmaktadır.
- c. Bulgaristan Türkleri edebiyatının ünlü çocuk şairlerinden Nevzat Mehmet’in *Kedi, Köpek ve Ben* şiiri yer almaktadır.
- d. Sayfa 36’da Türk yazar, gazeteci ve siyasetçi Aka Gündüz’ün şiirinden bir alıntı bulunmaktadır.

Türkçe Ders Kitabı 3.

- a. Tevfik Fikret’in *Papatya* şiirine yer verilmiştir.
- b. Bulgaristan Türkleri edebiyatının ünlü çocuk şairlerinden Nevzat Mehmet’in *Yengeç* şiiri ve sayfa 56’da da *Hayvanat Bahçesi/Giriş* adlı şiiri yer almaktadır.
- c. Mehmet Çavuş’un ve Mehmet Con’un şiirlerine yer verilmiştir. Yazarların şiirleri ana dili bilinci ve millî varlığı yansıttığı için *değerler ve eğitim* başlığının bu metinler için daha kapsayıcı olduğu düşünülmüştür.
- d. Yazar kimliğiyle de bilinen bürokrat ve siyasetçi Rıza Akdemir’in çocuk edebiyatından *Çalınan At* adlı öyküsü yer almaktadır.
- e. *Rumen (Göçmen) Kızı* adlı Rumeli halk türküsü yer almaktadır.

Türkçe Ders Kitabı 4.

- a. Rıza Molla’nın *Bayram Günleri* adlı metninde caminin şerefesinden bahsedilmektedir.
- b. Bulgaristan Türkleri çocuk edebiyatı yazarlarından ve aynı zamanda Türkçe öğretmeni olan Mukaddes Akman’ın *Kuş Yavrusu* adlı öyküsüne yer verilmiştir.
- c. Çocuk edebiyatı alanında eserler vermiş olan Türk gazeteci ve yazar Yalvaç Ural’ın *Televizyondaki Reklamcı Amca* adlı şiiri yer almaktadır.
- d. Bulgaristan Türkü olan yazar ve şair Etem Ütük’ün bir dörtlüğüne yer verilmiştir.
- e. Türk çocuk edebiyat yazarı Sevim Ak’ın *Samanyolu’na Yolculuk* adlı bir hikâyesine yer verilmiştir.
- f. Türk şair, yazar ve doktor Ceyhun Atuf Kansu’nun *Dünya Çocukları* adlı şiiri yer almaktadır.

- g. Türk gazeteci ve yazar Niyazi Birinci'nin *Melek Gibi* şiirine sayfa 62'de yer verilmiştir.
- h. *Bahçelerde Bal Kabak* adlı Rumeli Türküsüne yer verilmiştir.
- i. Bulgaristan Türklerinden bir hikâyeci ve şair olan İsmail A. Çavuşev'in *Tatil Başlarken* adlı şiiri ile kitabın sonuna gelinmiştir.

5. Gelenekler ve folklor

Alfabe 1.

- a. "Dini Bayramlarımız. Törenlerimiz." adlı başlık altında Ramazan ve Kurban Bayramı, sünnet töreni, cami, bayram sofrası görselleriyle öğrencilere Türk kültürünü ve inanç sistemini; kına gecesi ve halk oyunları görselleriyle Türk kültürünü tanıtmak amaçlanmıştır.
- b. "Ailemiz. Akrabalarımız. Evimiz. Kıyafetlerimiz" bölümünde yer alan Türk kültürüne ait yöresel kıyafetler bulunmaktadır.
- c. Alfabenin tanıtımının yer aldığı sayfalardan 'E' sesinin tanıtıldığı sayfada Nasrettin Hoca ve eşeği bulunmaktadır. Ayrıca "D" sessiz harfinin tanıtıldığı sayfada Nasrettin Hoca ve onun ünlü deyişi "Parayı veren düdüğü çalar", "Parayı veren, düdüğü alır" şeklinde kullanılmıştır. Yine aynı harfin tanıtımında 'Damlaya damlaya göl olur' atasözü örnek cümle olarak kullanılmıştır.
- d. Karagöz ve Hacivat görseli ile Karagöz ismi bir diyalogda kullanılarak Türk kültüründe halk edebiyatına ait bir unsurun tanıtımı tercih edilmiştir.
- e. "Portakalı soydum" tekerlemesi yer almaktadır.
- f. 88. sayfadaki metinde geçen "Gerçek dost kötü günde belli olur" atasözüyle "Dost kara günde belli olur" atasözünün Bulgaristan'daki kullanımı görülmektedir.
- g. Bilmeceler ve tekerlemeler kullanılmıştır.

Türkçe Ders Kitabı 2.

- a. Kitabın 38. Sayfasında yer alan Ahmet Saraç'a ait olan *Bayram* şiiri ile Ramazan Bayramı tanıtılmıştır.
- b. *Peşin Para* adlı Nasrettin Hoca fıkrası yer almaktadır ve Türk kültürünü yansıtmaktadır.
- c. Metin sonu sorularında atasözleri yer almaktadır. Ayrıca farklı sayfalarda da Türk kültürüne ait atasözü ve tekerlemelere yer verilmiştir.
- d. Çoban Türküsü adlı halk türküsü Türk kültürüne ait bir ögedir.

Türkçe Ders Kitabı 3.

- a. Sayfa 34'teki bilmeceler arasında *Ramazan davulu* bulunmaktadır. Bir müzik aleti olmasına rağmen Türk folklorunda ve Ramazan geleneğinde yer alan bir unsur olduğu için *gelenekler ve folklor* başlığı altında yer almaktadır.
- b. Geçmiş zamanı anlatmak için Nasrettin Hoca ve eşeği ile ilgili cümlelere yer verilmiştir.
- c. Şükriye Gürdoğan'ın şiir formatında yazdığı *İpe Un Sermiş* adlı metin Nasrettin Hoca'yı ve İpe Un Sermek deyimini anlatmaktadır.
- d. 75. sayfada Karacaoğlan'dan bir dördlük yer alması kitapta Türk kültürü için önemli bir şahsa değinildiğini göstermektedir. Karacaoğlan'ın Türk *folklor ve geleneğinde* yer almasının sebebi millî kültürün kaynağını oluşturan kişilerden olmasıdır.
- e. Bilmeceler ve atasözlerine sıkça yer verilmiştir.

Türkçe Ders Kitabı 4.

- a. *Bayram Günleri* adlı metnin ardından sorulan sorular arasında dinî bayramlar hakkında öğrencilerin neler bildiği sorulmuştur.
- b. Bulgaristan’da basılan Türk çocuk gazetesi *Filiz*’e yer verilmiştir.
- c. “Akıl yaşta değil, baştadır”, “Gülme komşuna gelir başına” gibi atasözlerine sıkça yer verilmiştir.
- d. Bilmeceler yer almaktadır.
- e. Sayfa 49’da, Ocak 2006’da İstanbul’da edebiyat ve sanat dergisi olarak çocuklar için yayımlanan Kırmızıfare Dergisi’nden alınan *Kedinin Boynuna Çanı Kim Takacak?* Metni yer almaktadır ve metin sonrası sorular arasında atasözlerine yer verilmiştir.
- f. “Kuyu kazmak” deyimini kullanılmıştır.

6. Sosyal yaşam***Alfabe 1.***

Kitabın 2. sayfasındaki görselde karşıdan karşıya geçen bir yaşlıya yardım eden küçük çocuk bulunmaktadır. Okur ve Keskin’in (2013) *sosyal yaşam* kapsamına aldığı, güzel hareketlerle uyumlu olduğu için bu başlık altında incelenen unsur aynı zamanda *kişiler arası ilişkilerde* de yer almaktadır.

Türkçe Ders Kitabı 2.

Futbolcu Fil adlı öyküde yer alan *adalet, başarı ve arkadaşlık* kavramları sosyal yaşam içinde yer alan durumlara örnek olarak sunulmuştur.

Türkçe Ders Kitabı 3.

Doğruluk ve cesaret gibi doğru davranışlar bu ölçüte de girebilir.

Türkçe Ders Kitabı 4.

Sihirli Sözcükler adlı şiir insanların iletişim kurmak için kullandığı yapıları içerdiği ve sosyal yaşama örnek olduğu için bu kapsama da alınabilir.

7. Coğrafya ve mekân***Alfabe 1.***

Bulgaristan’daki Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehirler, Türkiye’deki şehirler ve mekânlar ile ilgili herhangi bir kültürel unsura rastlanmamıştır. Bunun sebebi ilköğretim 1. kademe ders kitaplarında okuma ve yazma öğretiminin ön planda olması ve evrensel kültürün öğretiminin daha yaygın olması olarak düşünülebilir. “Dünya kültürünün hedef kültürden daha fazla yer alması yaklaşımı özellikle başlangıç düzeyinde öğrencilerin dünya bilgilerini harekete geçireceği için konuşmaları da destekler niteliktedir.” (Tüm ve Ceyhan Bingöl, 2017, s. 442). Özellikle çalışmada hedeflenen grubun ilköğretim birinci kademe öğrencileri olması sebebiyle hedef kültür dışında dünya kültürüne de yer verilip verilmediği inceleme kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda yazarların amacının öğrencilerin dünya bilgisini harekete geçirmek olabileceği düşünülmektedir.

Türkçe Ders Kitabı 2.

—

Türkçe Ders Kitabı 3.

77. sayfada *Rumen (Göçmen) Kızı* adlı Rumeli halk türküsü yer almaktadır. Türkü belirli bir yöreyi temsil ettiği için bu kategoride de yer verilmiştir.

Türkçe Ders Kitabı 4.

—

Kitaplardaki Evrensel Kültür Ögeleri***Alfabe 1.***

Kitapta yer alan evrensel kültür öğelerine örnek vermek gerekirse 68. sayfada Ezop masallarından *Tilki ile Leylek* masalından yapılan alıntı, *Fare ile Aslan* hikâyesi fablları çocukların ilgisini çekebilecek unsurlardır.

Türkçe Ders Kitabı 2.

Kitapta Bulgaristan'ın ve dünyanın ünlü masal yazarlarından biri olan Angel Karaliyev'in *Kuş Yuvası* adlı masalı yer almaktadır. Bu eser gibi Ezop Masalları'ndan *Tilki ile Leylek*, *Yalancı Çoban* ve *Karga ile Tilki* masalları fabl örneğidir ve evrensel kültür öğelerindedir. Ayrıca Carlo Collodi'nin Pinokyo eseri evrensel bir edebî metindir. Kitapta hakkında bilgi bulunamayan ve metinleri yer alan Türk yazar ve şair isimleri de vardır.

Türkçe Ders Kitabı 3.

Kitapta Asen Raztsvetnikov adlı Bulgar şair, yazar ve çevirmenin Çocuk ile Arı adlı şiiri yer almaktadır. Grimm Kardeşler'den *Bremen Mızıkacıları* masalı dünya edebiyatından örnek bir metin olarak sunulmuştur. Ayrıca yine dünya edebiyatından Antoine de Saint-Exupery'nin *Küçük Pren*s adlı eserinden alıntı bir metne yer verilmiştir. Ezop ile ilgili bir metnin de yer aldığı kitapta Hans Christian Andersen tarafından yazılan Çirkin Ördek Yavrusu masalı kısaltılarak kullanılması ve kitabın sonunda Edmondo De Amicis tarafından kaleme alınan Çocuk Kalbi adlı romandan alıntı yapılması da yine dünya edebiyatına yer verildiğini göstermektedir. Bu şekilde ilkökul 3. sınıf öğrencilerine evrensel kültür hakkında bilgi verilmiştir.

Türkçe Ders Kitabı 4.

İlkokul birinci kademe ders kitaplarının sonuncusu olan bu kitaba bir halk masalı ile başlanmıştır.

Evrensel kültüre örnek olarak Grimm Kardeşler'den *Kurbağa Pren*s masalı (sayfa 42), Charles Perault'un derlemesinde yer alan ve bir Avrupa masalı olan Çizmeli Kedi (sayfa 58), Pinokyo'dan yapılan alıntı (sayfa 61) ve Hans Christian Andersen'in *Kibrit Satan Küçük Kız* adlı masalı verilebilir.

Alfabe 1 kitabının ilk sayfasında “Okulum. Sınıfım. Arkadaşlarım.” olarak tanımlanan görselde okul çiziminin üzerinde Bulgarca yazması, “O” sesli harfinin tanıtıldığı sayfada Bulgaristan kültürüne ait *gül lokumu* görselinin yer alması, 53. sayfada Bulgaristan bayrağı görselinin olması bulunan ülkenin kültürünü yansıtan öğelerdir. Bulgaristan gül yetiştiriciliği konusunda dünyada önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden gül Bulgaristan için önemli bir kültür ögesidir. Bununla birlikte ilkökul

öğrencilerinin somut örneklere önem verebileceğinden ve gerçekçi olabileceğinden kitabın 53. sayfasında yer alan görseller ve yamyam kelimesi ile ilgili örneklerin ilköğretim birinci sınıf öğrencileri için korkutucu olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca ders malzemelerinin güncel bilgiler veya görseller içermesi gerektiğinden *jeton* kelimesi ve *telefon kulübesi* görseli güncel kültürü yansıtmamaktadır.

İlköğretim birinci kademe ders kitaplarından ilk kitap olan *Alfabe 1* kültürel açıdan incelendiğinde özellikle *gelenekler ve folklor* kapsamına alınan unsurlar çoğunluktadır. Bu bağlamda ilk kitabın okula yeni başlayan öğrenciler için Türk kültürüyle ilgili görselleri sunmasının, millî kültürün varlığını tanıma ve koruyabilme açısından faydalı olduğu düşünülmektedir. Erken yaşta dil ve kültürü bir arada tanıyan öğrencilerin dil öğrenme motivasyonlarının artacağı öngörülmektedir. Buna ek olarak sosyal ilişkileri, gelenek göreneklere kültürel bir bağlam içinde veren kitap sayesinde öğrencilerin dili ve kültürü anlamlandırması kolaylaşacaktır.

Türkçe Ders Kitabı 2'de ilk kitaptan farklı olarak okuma metinleri ve metinlerle ilgili sorular, daha geniş bir sözcük bilgisi öğretimi yer almaktadır. Kitaptaki konular içindekiler bölümünde sayılarına göre ayrılmasına rağmen ilgili sayfada konunun yanında herhangi bir sayı yazmamaktadır. Konular ünitelere ayrılmak yerine başlıklara ayrılmıştır. Ayrıca kitaptaki konular belirli bir temayla ilgili yazılmış olsa da birbiriyle bağlantılı temalar içermemektedir.

Kitapta *Değerler ve eğitim, coğrafya ve mekân* başlıkları ile ilgili kültürel unsurlara rastlanmamış, ilk kitaba göre daha az *gelenek ve folklorik özellik* bulunmuştur. Bununla birlikte edebî metinlerin daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi olarak ilköğretim ikinci sınıf öğrencilerinin dünya bilgisinin arttığı, okuma ve yazma konusunda ilerledikleri gösterilebilir. Diğer bir yandan insanlar arası ilişkilerin ve sosyal yaşamın önemli olduğu bir yaş grubuna hitap eden kitapta arkadaşlık temasının yer aldığı metinlerin kullanılması, Nasrettin Hoca fıkraları ile sosyal iletişime örnek verilmesi öğrencilerin dili kültürel bağlamda öğrenmesini sağlayacaktır.

Türkçe Ders Kitabı 3'e gelince sözcük bilgisi içinde yer alan *mektup* sözcüğü güncel olarak kullanılan işlevsel bir sözcük değildir. Kitapta *günlük yaşam* ile *coğrafya ve mekân* temalarıyla ilgili kültür unsurlarına rastlanmamıştır. Değerlerin, geleneklerin ve edebî metinlerin sıklıkla kullanıldığı kitapta öğrencilerin evrensel edebî metinlerden alıntılarla karşılaşması genel kültür bilgilerini de artırmaktadır. Temel ders malzemesi olarak kabul edilen ders kitaplarında öğrencilerin belirli kültürel değerler ve geleneklerle karşılaşması, kitapların öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirme amacıyla yazıldığını düşündürmektedir. Aynı zamanda bu değerlerin edebî metinlerle belirli bir kültürel bağlam içinde verilmesinin öğrencilerin dili daha kolay öğrenmesini sağlayacağı şeklinde yorumlanabilir.

Dördüncü sınıf öğrencileri için hazırlanmış olan *Türkçe Ders Kitabı 4*'te atasözlerine sıklıkla yer verilmesi dikkat çekmektedir. Türk kültürünün en önemli unsurları arasında yer alan atasözleri ve deyimleri örnekleyen bu kitapta öğrencilerin bu konuda bilinçlenmesi sağlanmıştır. *Coğrafya ve mekân* konusunda diğer kitaplarda olduğu gibi bu kitapta da kültür unsurlarına rastlanmamıştır. Bununla birlikte *ede-*

biyat, sanat, müzik, gelenekler ve folklor ile ilgili ögelere çok fazla yer verilmiştir. Bunun sebebi dördüncü sınıf öğrencilerinin edebî metinleri ve millî kültürü anlayıp kavrayabilecek olgunluğa ulaşmış olmaları olarak yorumlanabilir. Edebî metin, atasözü ve deyimlerin dil öğretiminde önemli bir yeri bulunmaktadır. Kitabın yazarları millî kültürün aktarılmasının yanı sıra bu konuya da dikkat etmişlerdir.

Yapılan incelemede Bulgaristan’da okutulan ilköğretim birinci kademe ders kitaplarında Türk kültüründen örnekler sunulmasına ek olarak dünya bilgisi içeren evrensel kültür öğelerine ve ortak kültür olarak sayılabilecek Bulgaristan’ın kültürüne de yer verildiği tespit edilmiştir. Bu durum Demir ve Açık’ın (2011, s. 59) “Kültür aktarımı hem öğrenilen yabancı dilin ait olduğu toplumları tanıtıcı nitelikte olmalı hem de başka kültürlerin özelliklerini sunan bir yapıda olmalıdır.” sözünü desteklemektedir. Bu bağlamda kitapta Bulgaristan’da önemli bir çiçek olarak kabul edilen menekşe görselinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bulgarcası *temenujka* olan menekşe Bulgaristan Türkleri için önemli bir kültür unsurudur. Bulgaristan’ın Kırcaali şehri Eğridere ilçesinde bulunan Menekşe köyünde Türkler yaşamaktadır. Ayrıca Bulgaristan Türkleri için Temenujka şekeri ve dondurması önemli lezzetlerdendir. Diğer bir yandan kitaplarda Bulgaristan Türklerine özgü kelime kullanımlarına yer verilmiştir. Bunlara örnek olarak *Türkçe Ders Kitabı 2* sayfa 64’te yer alan Çoban Türküsü metninde geçen “yalabık (güzel, sevimli)”, “evvel (önce)”, “sopak şişirmek (darılmak, küsmek, kırgın olmak)” sözleri verilebilir. Bu noktada kitaplarda Bulgaristan Türklerine ait özgün kültürün de yansıtıldığı söylenebilir.

Sonuç olarak Bulgaristan’daki ilköğretim birinci kademe Türkçe ders kitapları incelendiğinde kitaplarda Türk kültürünü yansıtmasının yanında evrensel kültüre, dünya bilgisine, Bulgaristan Türkleri için önemli sayılan unsurlara da yer verildiği görülmektedir. Tüm bu unsurlar kültürel bir bağlam içinde, öğrencinin sosyal bir varlık olduğunu unutmadan, günlük kullanımlara da yer vererek işlenmiştir. Kitaplar dil öğretiminde kültürün edebî metinler veya sosyal durumlar içinde verilmesi konusunda örnek teşkil eden metinler içermektedir.

8. Sonuç

Bulgaristan’da yaşayan Türklerin millî varlıklarını sürdürebilmeleri için millî kültürlerini ve ana dillerini koruyup daha sonraki nesillere aktarabilmeleri gerekmektedir. Bunun için yapılan araştırmalar sonucunda Türkçe öğretimi konusunda atılan adımların yeterli olmadığı tespit edilmiştir ve dahası bu araştırmaların sonucu olarak Bulgaristan’da Türkçe öğretimi konusunda sorunlar bulunduğu da belirtilmiştir. Söz konusu sorunların giderilmesi amacıyla yapılan çalışmaların özellikle dil ve kültür öğretimi konusunda yetersiz kaldığı ortaya çıkarılmıştır. Dil öğretimi konusunda en önemli unsurlardan biri temel ders malzemesi olarak bilinen ders kitaplarıdır. Yapılan çalışmalarda Bulgaristan’da okutulan Türkçe ders kitaplarının basım ve güncellenme sıklığının az olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte Türkçe öğretimi konusunda bilinçli uzmanlar tarafından son dönemde basılan kitapların varlığı ülkede Türk dilinin varlığı için umut vermektedir.

İncelenen ders kitaplarında kültür unsurları ile ilgili belirlenen başlıkların her

bir kitapta farklı yoğunlukta olduğu görülmüştür. Birinci sınıflar için hazırlanan kitaplarda *değerler ve eğitim* kategorisinde pek çok öge bulunuyorken diğer üç sınıfta bu konuyla ilgili neredeyse hiçbir örnek yer almamaktadır. Yine de *değerler ve eğitim* kategorisinin diğer unsurları da içine alan bir başlık olduğu, bu nedenle aslında aktarılan bütün kültürel unsurların bir açıdan *değer ve eğitim* kategorisine girdiği düşünülmektedir.

İnceleme kapsamına alınan kitaplarda Türkçe ve Türk kültürüyle ilgili pek çok önemli öğeye yer verildiği görülmüştür. Atasözlerinden hikâyelere, günlük yaşamda kullanılan kalıp ifadelerden müzik ve sanata pek çok konuda kültürel bilgi aktarımının görsel, metin veya etkinlikler yoluyla gerçekleştirildiği görülmüştür.

Güncel kitaplarda, 1992 baskısındaki sosyal yaşam ve teknoloji ile ilgili eski bilgilere yer verilmediği görülmüştür. Öte yandan hazırlanan metinlerin ve etkinliklerin tematik ünitelere ayrılmamış olması dil öğretiminin anlamlı bir bağlam içinde yapılması gereksinimini karşılamamaktadır.

Kitaplar, güncel Türkiye Türkçesi ile yazılmış olmasına rağmen Bulgaristan Türklerinin ağız özelliklerini barındıran söz varlığı ile ilgili örneklere de rastlanmıştır.

Bu kitapların kültürel unsurları sunmasında temel dil becerileri açısından bakıldığında dinleme metinlerine ve ses kayıtlarına yer verilmemiş olması teknolojinin ve dil öğretiminin gerektirdiği beceri temelli öğretim konusunda geliştirilmesi gereken bir unsur olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca kitapların içeriğinin okuma ve dil bilgisi etkinlikleri ağırlıklı hazırlanmış olması, konuşma ve yazma becerisini geliştirmeye yönelik etkinliklere daha az yer verilmesi dil öğretiminin AOBM’de belirtilen dört temel dil becerisinin geliştirilmesi anlayışı ile örtüşmemektedir. Bununla birlikte öğrencilerden bir olayı dramatize etmelerinin istendiği etkinliklerin var olduğu tespit edilmiştir ve bu etkinliklere daha fazla yer verilmesinin iletişimsel açıdan öğrencileri harekete geçirerek motive edeceği düşünülmektedir.

2019 yılında basılan ilköğretim Türkçe ders kitaplarının kültürel açıdan incelenerek dil öğretimine sunduğu katkıların irdelendiği bu çalışmada elde edilen sonuçların kitapların ilköğretim birinci kademe Türkçe derslerinde faydalı olacağı öngörülmüştür. Bunun için bu ders kitaplarına ek olarak her bir kitap için öğretmen kitaplarının hazırlanması önerilmektedir.

Kaynaklar

Avrupa Konseyi (2020). Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretmen ve Değerlendirme – Tamamlayıcı Cilt, Strasbourg. Web: <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4> adresinden 20 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Aydoğdu, E. (2011). *Bulgaristan’da Türkçe öğretimi ve ilköğretim ikinci kade-*

me Türkçe ders kitaplarının incelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Barın, E. (2004). Yabancılara Türkçe öğretiminde ilkeler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (1), 19-30.
- Bekir, H. (2015). Bulgaristan'da dil planlaması çerçevesinde anadil olarak Türkçeye yönelik dil politikaları. *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 59-68.
- Bekir, H. (2016). Bulgaristan eğitim sisteminde Türkçenin ana dili olarak öğretimi. İ. Hakan Karataş vd. (Ed), *II. Uluslararası öncü öğretmenler zirvesi bildiriler kitabı* içinde (s. 169-181). İstanbul: Öncü Eğitimciler.
- Bölükbaş, F. ve Keskin, F. (2010). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metinlerin kültür aktarımındaki işlevi. *Turkish Studies*. 5 (4), 221-235.
- Canpolat, M. D. ve Altaç, E. (2023). Bulgaristan Türklerinin yükseköğretim kademelerinde Türkçe eğitim- öğretilmesi ve Türkiye'nin bu konuda izlediği politikalar. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 5 (1), 49-70.
- Çelik, M. E. (2016). Bulgaristan'daki Türkçe öğretmenlerinin Türkçenin eğitimi-öğretimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35 (2), 69-81.
- Demir, A. ve Açık, F. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürlerarası yaklaşım ve seçilecek metinlerde bulunması gereken özellikler. *TÜBAR-XXX*.
- Doğan, L. ve Gülvodina, G. (2020). Bulgaristan'da Türkçe eğitim ve ilköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarının (1992-2019 yılları) karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 809-825.
- Er, E.O. (2006). Yabancı dil öğretim programlarında kültürün etkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39 (1), 1-14.
- İşcan, A. ve Yassıtaş, T. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında kültür aktarımı: Yedi İklim Türkçe öğretim seti örneği (B1-B2 düzeyi). *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 1, 47-66.
- Karasu, A. (2023). Bulgaristan'da ana dili Türkçe ve resmi dil Bulgarcanın öğretilmesinde Türk çocuklarının yaşadıkları sıkıntılar. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 28, 240-261.
- Küçük, S. (2011). Kültürlerarası öğrenme üzerine bir kavram-model denemesi ve Türkçe ders kitapları. *TÜBAR XXIX*, 227-260.
- Lederach, J.P. (1995). *Preparing for peace: conflict transformation across cultures*. (DGO- Digital original) New York: Syracuse University Press.

- McKay, S. L. (2000). Teaching English as an international language: implications for cultural materials in the classroom. *TESOL Journal*, (9), 7-11.
- Mehmet, F. (2021). Bulgaristan’da ana dili eğitimi ve 1989’dan sonra basılan Türkçe ders kitapları. Atıf Akgün vd. (Ed.) *I. Uluslararası Balkanlarda Türk dili ve edebiyatı araştırmaları sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (s. 171-187). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Mehmet Halil, E., Mehmet Hüseyin, F. ve Günel Fadli, S. (2017). *Alfabe 1*. Veliko Tırново, Faber Yayıncılık.
- Mehmet Halil, E., Mehmet Hüseyin, F. ve Günel Fadli, S. (2019). *Türkçe ders kitabı 2*. Veliko Tırново, Faber Yayıncılık.
- Mehmet Halil, E., Mehmet Hüseyin, F. ve Günel Fadli, S. (2019). *Türkçe ders kitabı 3*. Veliko Tırново, Faber Yayıncılık.
- Mehmet Halil, E., Mehmet Hüseyin, F. ve Günel Fadli, S. (2019). *Türkçe ders kitabı 4*. Veliko Tırново, Faber Yayıncılık.
- Memişoğlu, H. (2002). *Geçmişten günümüze Bulgaristan’da Türk eğitim tarihi*. (1. Baskı). Ankara: Sistem Ofset Basım Yayın.
- Miçooğulları, M. (2020). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültürel unsurların kullanımı: “Anadolu Hikâyeleri Dizisi” örneği. *International Journal of Teaching Turkish as a Foreign Language*, 3 (1), 43-63.
- Okur, A. (2013). Millî kültür ve folklorun Türkçe ders kitapları aracılığıyla aktarımı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6 (11), 877-904.
- Okur, A. ve Keskin, F. (2013). Yabancılara Türkçe öğretiminde kültürel öğelerin aktarımı: İstanbul yabancılar için Türkçe öğretim seti örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 6 (2), 1619-1640.
- Ökten, C. E. ve Kavanoz, S. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimini hedefleyen ders kitaplarında kültür aktarımı. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (3), 845-862.
- Republic of Bulgaria National Statistical Institute (2022). Web: <https://www.nsi.bg/en> adresinden 11.01.2024 tarihinde alınmıştır.
- Süleymanoğlu Yenisoy, H. (2017). Bulgaristan Türklerinin eğitim ve kültürel sorunlarında yeni gelişmeler (1990-2010). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17 (2), 33-49.
- Tüm, G. ve Ceyhan Bingöl, Z. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitaplarının temel işlevleri. *Turkish Studies*, 12 (34), 429-444.

Useem, J. , Useem, R.H. ve Donoghue, J.D. (1963). Men in the middle of the third culture: the roles of American and Non-Western people in cross-cultural administration. *Human Organization*. 22(3), 169-179.

Yıldırım, B. (2020). *Bulgaristan'daki Türk varlığı ve Türk nüfusu*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat.

19. VE 20. YÜZYILLARDA MACARLARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ KİTAPLARININ İNCELENMESİ

Hümeyra YILDIRIM İMRENYİ¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, 19. ve 20.yüzyıllarda Macarlara Türkçe öğretimi için yazılmış Türkçe öğretim kitaplarının tamamının incelenmesidir. Bu dönemde, Macarlara Türkçe öğretmek amacıyla Macarca yazılmış kitapların sayısı 14'tür. İncelediğimiz eserlerin 13 tanesi klasik dil bilgisi kitabı, 1 tanesi ise konuşma kitabıdır. Kitaplar incelendiğinde kitaplarda dil bilgisi çeviri yöntemi kullanıldığı, dil bilgisi ağırlıklı öğretim yapıldığı, bazı eserlerde sadece Latin alfabesine bazı eserlerde ise hem Latin hem Arap alfabesine yer verildiği tespit edilmiştir. Eserlerin çoğunun metin seçimi bakımından zengin olmakla birlikte çok sayıda otantik metin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu eserlerin analiz edilmesinin, içerikleri ile tanıtılmasının Türkçe Öğretimi ve Macarlara Türkçe öğretimi alanında nitelikli eserler verilebilmesi açısından önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Eğitimi, yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi, Macarlara Türkçe öğretimi, ders kitabı.

¹ Öğretmen, Türkiye Maarif Vakfı, humeyrayildirim@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8385-9261.

19TH AND 20TH CENTURY EXAMINATION OF LANGUAGE TEACHING BOOKS TO HUNGARIANS

Abstract

The aim of this study is to examine all Turkish language teaching books written for Hungarians to learn Turkish in the 19th and 20th centuries. During this period, there are 14 books written in Hungarian with the purpose of teaching Turkish to Hungarians. Out of the examined works, 13 of them are classical grammar books, and one is a conversation book. It was observed that grammar translation method was used in these books, with a focus on grammar-based instruction. Some works included only the Latin alphabet, while others included both the Latin and Arabic alphabets. Most of these works were found to be rich in terms of text selection and included numerous authentic texts. The analysis and introduction of these works are important for the production of high-quality works in the field of Turkish Language Teaching and teaching Turkish to Hungarians.

Keywords: Turkish education, teaching Turkish as a foreign language, teaching Turkish to hungarians, textbook.

1. Giriş

Çalışmamızın konusu olan Macarlar, dünyada Türkoloji alanında ciddi çalışmalara imza atmanın yanı sıra Türk diline merak duymuş ve bu alanda önemli çalışmalar yapmışlardır. Macarlar ve Türkçe arasındaki ilişkiyi incelediğimizde iki önemli unsur karşımıza çıkmaktadır: Bunlardan ilki Ural-Altay dil ailesinin Fin-Ugor kolundan olan Macarcanın Türkçe ile dil bilgisi tipolojisi bakımından benzer olması, ikincisi ise Macar-Türk milletlerinin tarihsel ilişkileridir. Çalışmamızı ilgilendiren kısım, konunun dil bilgisel özellikleri ile alakalı olan tarafı ve Macarların Türkçenin grameri ve öğretilmesi ile ilgili yaptıkları çalışmalarıdır.

Eskiye dayanan Macar – Türk ilişkileri 16. yüzyılda Osmanlıların Macaristan topraklarını ele geçirmesi ile tekrar başlamıştır ve 150 yıl sürmüştür. 19. yüzyılda başlayan ulusların inşası çalışmalarının sonucunda Macarlar, kökenleri hakkında düşünmeye ve araştırmalar yapmaya önem vermişlerdir. Özellikle Macar Bilimler Akademisinin, Doğu dünyasında yapılacak her türlü çalışmayı teşvik etmesi Macarların Doğu dünyasına ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Peşte Üniversitesinin yanı sıra Macar Bilimler Akademisi de en başından beri Türkoloji çalışmalarının merkezlerinden biri olmuştur. (Ágoston, 2002: 93) Dil bilimciler başta olmak üzere, jeolog, botanikçi, asker, coğrafyacı ve asilzâdelerin de bulunduğu birçok araştırmacı Doğu'ya gönderilmiştir. Araştırmacılar bu bölgelerde, dil, din, folklor, kültür, giyim-kuşam, müzik vb. konuları araştırmışlardır. Macarların Türkçe ile ilgili tarihî serüvenine baktığımız zaman farklı dönemlerde yaptıkları çalışmalarla, birçok yazarla ve eserle karşılaşmaktayız. Bu isimlerden ilki, günümüzde Türkiye'de bulunan Macar Kültür Merkezine adını vermiş olan ve Türkçe şiir yazacak kadar Türkçe bilmekte olan Macar şair Bálint Balassi (1554–1594)'dir. Bir diğeri ise, Macar Doğu bilimi uzmanlarından olup 1672'de Türkiye'de 7 yıl kalmış ve *Colloquia Familiaria Turcico-Latina* adlı Latin harfleriyle Türkçe konuşma kılavuzu, sesbilgisi ve ağız bilgisini içeren eserin yazarı Jakab Nagy'dir. 1668 yılında yazılmış, Osmanlıların Macaristan'da hüküm sürdükleri dönemde Buda ve Güney Macaristan'da konuşulan Türkçe'nin özelliklerini içeren *Dictionarium turcico-latinum* adlı eseri kaleme almış olan Miklós Illésházy de zikredilmesi gereken isimler arasındadır. (Németh, 1967, s. 57) Osmanogرافia eseri ile Sámuel Decsy (1742–1816) ise diğeri bir araştırmacıdır. Ayrıca, Repiczky János (1817–1855)'u da anmak gerekir. Macar araştırmacı Sándor Körösi Csoma (1784–1842) ve Ármin Vámbéry gibi birçok ismin de katkı sağladığı Türklük bilimi, önem kazanarak günümüze kadar etkisini gösteren çalışmalara öncülük etmiştir. 1846 yılında, Budapeşte Üniversitesi'nde Doğu dilleri eğitimi yapılmaya başlanmış, akabinde 1870 yılında, Ármin Vámbéry tarafından Budapeşte'de kurulan Türk dili, Türk tarihi, Türk edebiyatı, Türk folkloru, Türk sanatı, Türk yaşayış biçimleri gibi alanlarda araştırmalar yapan ve sistemli bir şekilde bir bilim dalı olarak ilk defa Macar coğrafyasında ortaya çıkmış olan Türkoloji kürsüsü, çok yönlü çalışmalarına başlamış ve hala daha çalışmalarını bu doğrultuda sürdürmektedir. 1870 yılından itibaren faaliyetlerine devam etmekte olan kürsüde hizmet vermiş ve Doğu bilimine katkı sağlamış çok Macar araştırmacı bulunmaktadır. (Csáki, 2001)

Bu çalışmanın konusu 19. ve 20. yüzyıllar arasında Macarlara Türkçe öğretmek

amacıyla yazılmış olan dil bilgisi kitaplarını incelemek olduğu için çalışmamızda sadece Türkçe dil kitabı yazmış yazarların eserlerine yer verilecektir.

Bu çalışmanın amacı 19. ve 20 yüzyıllarda Macarlara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan eserlerin bibliyografik olarak tanıtılmasıdır. Macarlara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan eserlerin bibliyografik açıdan durumunun ne olduğu merak edilmiş ve şu sorulara cevap aranmıştır:

Eserler kim tarafından, ne zaman ve nerede basılmıştır?

Eserlerde hangi dil bilgisi konularına yer verilmiştir?

Eserlerde Türk kültürüne yönelik bulgular mevcut mudur?

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi çalışmalarında daha önceki dönemlerde yazılmış eserlerden istifade etmek dil öğretiminin daha sistemli ve kaliteli bir şekilde gerçekleşmesinde önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmanın, Macarlara Türkçe öğretiminin geçmişi üzerine yapılacak çalışmalar ve yapılması planlanan yeni çalışmalarda temel oluşturması amaçlanmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırma nitel bir çalışmadır. 19. ve 20. yüzyıllarda Macarlara Türkçe öğretmek amacıyla Macar araştırmacılar tarafından yazılan on dört eser incelenmiştir. Araştırmanın veri toplama araçlarını, Macarlara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan dokümanlardan, Macarlara Türkçe öğretimi kitapları oluşturmaktadır. Verilerin toplanması sürecinde Macarlara Türkçe öğretimine yönelik yazılan eserler incelenmiş, inceleme sonucu önemli noktalara dikkat edilmiş, sınıflamalar yapılmıştır.

3. Bulgular

3. 1. Uygulamalı Türkçe Dilbilgisi (*Gyakorlati Török Nyelvtan*) (1851)

1851'den itibaren Peşte Üniversitesi (günümüzde: Eötvös Loránd Üniversitesi)'nde Doğu dilleri okutmanı olarak görev yapan Repiczky, burada Türkçe, Farsça ve Sanskritçe dersler verdi. Bu dönemde özellikle Doğu şiiriyle ilgileniyordu, orijinal dillerden Macarcaya çeviri yapan ilk Macar şarkiyatçı oldu. (Fodor, 2022:194). 1851 yılında János Repiczky'nin Türkçe dilinin öğretimi hakkında yazdığı eser, 19. asırda bu alanda yazılmış ilk eserdir. (Repiczky, 1851). El yazması olan eser, toplam 93 sayfadır. Eserde içindkiler bölümü ve önsöz bulunmamaktadır. Eser 3 ana bölümden oluşmaktadır. I. Bölüm'de alfabe ve telaffuz; II.Bölüm'de isim çekimleri, çoğulluk-tekillik, sessiz ve sesli harfle biten kelimeler ve eklerin geliş şekli , “y” ve “v” ile biten isimler, ses değişimleri, durum kuramının çekimlerde ayrı ayrı gösterilmesi, sıfatlar, karşılaştırma sıfatları, sayılar, zamirler zamir, iyelik ekleri, fiiller, zamanlar, etken fiil, edilgen fiil, bağlaçlar, ünlem ifadeleri, kelime türetme (yapım ekleri) örnekleri ile açıklamaları ve çekimleri işlenen dil bilgisi konularıdır.

Her başlık altında önce anlatılmak istenen dil bilgisi konusu Macarca açıklanmış, akabinde çevirisi yaptırılmak istenen metnin kelimeleri Osmanlıca ve Macarca karşılıkları ile verilmiştir. Son olarak da öğretilen kelimelerin yer aldığı metin, bazen sadece Osmanlı Türkçesi ile bazen de kelimelerden Macarca bir metin oluşturularak kelimelerin bağlam içerisinde kullanımını gösteren metinler oluşturulmuştur. Arap alfabesi ve Latin alfabesi kullanılmıştır. III. Bölümde ise “Okuma Kitabı” başlığı altında okuma metinleri yer almaktadır. Toplam 6 metinden oluşan bu bölümde; Harsanyi Nagy Janos’un 17. yy.’dan bir konuşması ile başlamaktadır. *Tarih-i Vaka-yi’ Name-i Cafer Paşa* (Temeşvar) Temeşvar ile ilgili kısmını eserinde konu edinmiştir. Hammer Purgstall’ın basılı kitabından bir makale -Macarca çevirisi ile- 1728 Tarihli İstanbul’da basılmış Hacı Kalfa (Kâtip Çelebi)’nin Deniz Savaşları isimli makalesi yer almaktadır. 1740’da İstanbul basımlı *Râşid Tarihi*’nde Budi’nin geri alınması kıssası, Raşid’in ikinci cildinde Temeşvar’ın tekrar kuşatılması kıssası yer almaktadır. Düzeltme bölümüyle birlikte kitap bitirilmektedir. Kitapta sözlük bölümü yer almamaktadır.

Bu eserde, metinlere yansıyan kültürel öğeler tarihi şahsiyetlerle ilişkilidir. Okuma bölümünde verilen örneklerde de görüldüğü gibi; Harsanyi Nagy Janos, Temeşvarlı Cafer Paşa, Hammer, Kâtip Çelebi ve Râşidî’dir.

3.2. Türkçe Dil bilgisi, Okuma Kitabı ve Sözlük El kitabı ve Kendi Kendine Öğrenme (*Török Nyelvtan Alak - Mondattan, Olvasókönyv És Szótár, Török Nyelvtan Kezikönyvül Es Magantanulasra*) (1875)

Gábor Bálint Szentkatolnai (1844–1913) tarafından 1871 yılında yazılan *Török Nyelvtan Alak Mondattan, Olvasókönyv És Szótár, Török Nyelvtan Kezikönyvül Es Magantanulasra* (Türkçe Dil bilgisi, Okuma Kitabı ve Sözlük El kitabı ve Kendi Kendine Öğrenme) adlı kitap (Szentkatolnai, 1875, s. 14). 1875 yılında Budapeşte’de basılmıştır. Eser dilbilgisi anlatımı bakımından bu alanda yazılmış en kapsamlı eserdir. (Yıldırım Imrenyi ve Ökten, 2022, s. 196) Kitapta önsöz bulunmaktadır. Temel Bilgiler kısmında Türkçe ses bilgisi, telaffuz ve hecelemeyle dair bilgiler verilmektedir. Eser A, B ve C olarak üç ana kısımdan oluşmaktadır.

Bölüm A’da, Dil bilgisi ana başlığı altındaki iki alt başlıkta biçim bilgisi ve cümle bilgisine yer verilmektedir. Eserin en ayrıntılı bölümü bu bölümdür. Bu bölüm kendi içerisinde “Sarf” ve “Nahiv” olarak iki kısma ayrılmaktadır. “Sarf” kısmında yer alan konular; Harflerin telaffuzu, ses uyumu, hareketler, Arap harflerinin sayısal değeri, 26 isim, isim çekimi, sıfatlar, sayılar, zamirler, kişi zamirleri, iyelik ekleri, dönüşlü zamirler, işaret zamirleri, soru zamirleri, belirsiz zamirler, fiiller, fiil formlarının analizi, yapım ekleri, zamanların oluşumu, fiil ekleri, -irmek/-imek yardımcı fiil çekimi, olmak yardımcı fiili, normal fiillerin çekimi, dolaylı anlatılmış fiillerin çekimi, sıfatlar, sıfat biçimleri, birleşik fiiller, birleşik fiillerin çekimi, isimler, bağlaçlar, mi soru eki, kelime türetme, birleşik isimler vd. “Nahiv” kısmında yer alan konular ise; İsimlerin kullanımı, izâfe eki ile yapılan birleşik kelimeler, sıfatlar, sayılar, fiiller, fiile bağlı olarak kelimelerin sıralanışı, fiillerin çekimi, zamire hitap eden fiiller, sıfat fiil, zarflar, dolaylı anlatımı olan fiiller, bağlaçların kullanımı, kalıp sözler, cümlenin yapısı, birleşik cümleler vb.

Bölüm B, kitabın asıl bölümü olarak nitelendirilmektedir. Çünkü yazarın amacı, başta Klasik Türk Edebiyatı'na ait eserler olmak üzere Türkçe metinlerin, dili öğrenen kişi tarafından rahatça okunup anlaşılabilmesini sağlamaktır. "Okuma Kitabı" başlıklı bu bölüm üç bölüme ayrılmaktadır. İlk bölüm, "Durûb-ı Emsal" başlığı altında atasözleri ile başlamaktadır. Türkçede ve Macarcada kullanımı olan toplam 102 adet atasözüne yer verilmektedir. II. Bölümde ise "Letâif" başlığı altında 24 parçadan oluşan metinlere yer verilmektedir. Bu metinlerin bir sayfada Osmanlı Türkçesi, diğer sayfada ise Latin harfi ile yazılmış şekilleri mevcuttur. III. Bölümde ise edebi eserler başta olmak üzere, birçok otantik metin bulunmaktadır. Bu bölümde otantik metinlere yansıyan kültürel öge ve alt öğeleri genellikle tarih, sanat ve edebiyatla ilgili öğeler olarak gruplandırabiliriz: Ak akçe kara gün içindir , akar su murdar tutmaz , aksak olan çabuk yorulur gibi atasözleri; baş vermek, alt üst olmak, keyif çatmak gibi deyimler, fıkralar, Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*, mektup örneği, *Muhbir* gazetesinden politika ile ilgili bir haber örneği, *İlm-i Tedbir-i Menzil* adlı ekonomi dergisinde Abro Efendi'e ait bir makalesi, Feridun Bey'in *Münşeâtü's-selâtin* adlı kitabından Rakocsy György ile olan mektuplaşma ve Macaristan ile alakalı kısmı, Osmanlı'dan Erdel Beylerine gönderilen mektup örnekleri, Hoca Saadetin'in *Tacü-tevarih* adlı eserinden Macar tarihi ile ilgili bölüm, Kemalpaşazade'nin *Mohaçnamesi*, dilekçe ve senet örnekleri, Nef'i'nin *Sitayî-i Hazreti Sultan Murad Han* adlı kasidesi, Fitnat Hanım (Akün, 1996, s. 39) Divan'ından bir örnek, Prizrenli Şem'i Efendi'den (Karavelioğlu, 2010, s. 505) bir gazel, 19.yüzyılda yaşamış ve Divan'ı olduğu rivayet edilen kadın şairlerden Nesibâ Tefvik Hanım'dan (Çelik, 2020, s. 193) bir gazel örneği yer almaktadır.

Bölüm C ise kitabın sözlük kısmıdır. Kelime bilgisine oldukça önem veren yazar tarafından bir sözlük hazırlanmış ve kitabın son kısmında okuyucuya sunulmuştur.

3.3. Osmanlı ve Macar Tekellüm Risalesi (*Török-Magyar Társalgó*) (1878)

Géza Schwartzer (Horánszky, 2000:82) tarafından 1878 yılında yazılmış *Török-Magyar Társalgó* (Schwartzer, 1878) adlı kitap Budapeşte'de basılmıştır. Toplamda 80 sayfadan oluşmakta olan eser Türkçe ve Macarca olarak yazılmıştır. Eserde dil bilgisi anlatımı, söz varlığı çalışması yapılmamıştır. Sözlük yer almamaktadır. Ön-sözde yazarın belirttiği üzere; eser dil bilgisi veya kelime öğretimini amaçlamakta, hali hazırda dil bilgisi kurallarını bilen ve temel kelime bilgisine hâkim olan kişilerin konuşma pratiği yapması amacıyla yazılmıştır. Okuyucunun bilmediği bir kelime ile karşılaştığında sözlük kullanması tavsiye edilmiştir fakat eseri okuyacak kişilerin ihtiyaç duymaları halinde yararlanacakları bir sözlüğe kitapta yer verilmiştir. Eser, Osmanlı coğrafyasında bulunacak bir kişinin Türkçeye neden ve nerede ihtiyaç duyacağı ve dili nasıl kullanabileceği sorularına yanıt verir niteliktedir. Eser, zaman, mekan, cinsiyet, sosyal yapı, sosyal sınıf ve coğrafyaya dair verilerin bulunduğu konuşma metinlerinden oluşmaktadır. Eserde yer alan başlıklar şu şekildedir; Rast gelme /selam, Saat üzere, Havaya dair, Fuzul-i Erba'a, Yaş, Kahvaltı üzere, Ziyaret, Sofrada iken, Yatmak üzere, Temaşa, Cevahirci ile, Kitapçıda, Saatçide, Çuhacı ile, Terzi ile, Sarraf ile, At satın almak için, Bir dost kavuşmasında, Bir kimseyi sual etmek için, Yolu sormak üzere, Bir atı kiraya almak, Türkçe söylemek üzere, Mektepte ders yerinde, Bir mektup yazmak üzere, bir hekim ile, Dış ağrısı

üzere, Yaralı ile cerrah, Demir yolda yolculuk, Denizde sefer, Menzil arabasıyla yolculuk, Lokantada, Kahvehanede. Eser sadece bir dil kitabı olmanın yanı sıra toplumsal dilbilim açıdan dönemin İstanbul'undaki günlük hayat ve konuşulan dil ve kültür hakkında bizlere bilgi vermektedir. Aynı zamanda eser bir dil öğretim kitabı olmasının yanında, 19.yüzyıl İstanbul'una, mekanlarına, ticari hayatına ve toplumuna dair veriler içermesi bakımından sosyal tarih çalışmalarına kaynaklık edebilecek niteliktedir.

Bu eserde, metinlere yansıyan kültürel öge ve alt ögelere bakacak olursak değerler ve geleneklere ait dini kurallara dayalı davranışların yer aldığı görülmektedir. Günlük yaşama dair yiyecek içecek çeşitleri, yemek zamanları ve yemek kültürüne dair bilgiler verilmektedir. Ayrıca, iş hayatı, sinema, müzik, tiyatro, sağlık, çevre, simgeler, coğrafya, mekan ve mekana göre dilin şekillenışı, sosyal yaşam, kişiler arası ilişkiler (konuk etme, selamlaşma, ziyaret, ikram, hediye) hakkında konuşma metinleri yer almaktadır.

3.4. Türkçe Dil bilgisi (*Rendszeres Oszmán-Török Nyelvtan*) (1899)

Vilmos Pröhle (1871–1946) tarafından 1899 yılında yazılmış olan bu eser Budapeşte'de yayınlanmıştır. (Vilmos, 1899:1).

Önsöz, birinci bölüm (morfoloji); birinci kısım (ses); ikinci kısım (isim, ismin halleri, zamirler, durum ekleri ve edatlar, bağlaçlar, ünlem, sıfatlar, zarflar; üçüncü kısım (fiil, fiilimsiler); dördüncü kısım (birleşik isimler, yapım ekleri,); beşinci kısım (Türkçedeki Arapça ve Farsça unsurlar); altıncı kısım(cümle bilgisine dair bazı ögeler, basit cümle, birleşik cümle); ek kısmı (Türkçe yazıya giriş, hareketler, harflerin başta ortada ve sonda yazılış biçimleri, sayılar); metin (Çiçek milvoadan -Arap harfleri ile yazılmış-, kelimeler, Türkçe ve Macarca karşılıkları, aynı şekilde kelimelerinin Macarca karşılıkları verilmiş, Osmanlıca ve Latin harfleriyle yazılmış bir Türkü örneği.) verildikten sonra sonsöz ile esere son verilmiştir. Yazar eserin son sözünde mevcut kitabın Türkçenin yapısı ve temelini merak edip öğrenmek isteyen insanların ihtiyacını karşıladığı takdirde kendisinin amacına ulaşmış olacağını ifade etmektedir.

Dil bilgisinin tamamı Macarca yazılmıştır. Örnekler ise Latin harfleriyle kelime bazında verilmiş ve Macarca çevirileri verilmiştir. Arap harfleriyle Türkçe yazı stili kullanılmamıştır. Eserin asıl kısmında edebi türlere yer verilmemiştir. Ek kısmında iki adet metin bulunmaktadır. Sözlüğe yer verilmemiştir. Eser 96 sayfa ve 141 maddeden oluşmaktadır.

3.5. Türkçe Dil Kitabı; Dil Bilgisi, Sözlük, Metinler (*Janua Linguae Ottomanicae. Oszmán-Török Nyelvkönyv; Nyelvtan Szótár, Olvasmányok*) (1905)

Ignác Kúnos (1860-1945) tarafından 1905 yılında *Janua Linguae Ottomanicae. Oszmán-Török Nyelvkönyv. Nyelvtan Szótár, Olvasmányok* (Türkçe Dil Kitabı; Dil Bilgisi, Sözlük, Metinler) adıyla yazılmış olan eser Doğu Ticaret Akademisi tarafından Budapeşte'de basılmıştır. Eser Simonyi Zsigmond'a atfedilmiştir. Eklerle birlikte

630 sayfadır. Yazar bu eserini Osmanlı Türkçesini derinlemesine öğrenmek istediği için kaleme almıştır. Eser sadece dil bilgisini değil, Osmanlı Türkçesinin bilinmesi gereken yönlerini anlatan mahiyettedir. Halk dilindeki metinleri, edebi metinleri, bilimsel bir literatür örneği sunar gibi sunmaya çalışmaktadır. Ticari dile ve resmi dile ait metinler, halk diline ait şiirler tıpkı şairlerin orijinalinde söylediği gibi esere aktarılmıştır. Osmanlı Türkçesinin halk dili ve edebi dil olarak iki kısma ayrıldığını, halk dilinin İstanbul Türkçesi gibi yalın ve yabancı unsurlardan arı olduğunu ve edebi dil gibi Arapça ve Fars unsurları barındırmadığını, edebi dili sadece Farsça ve Arapça bilgisine sahip olanların anlayabileceğini özellikle vurgulamaktadır. Kitabın ilk bölümünde Türkçe dil bilgisine, ikinci bölümünde ise Arapça ve Farsça dil bilgisine, edebiyatta kullanılan unsurlara ve edebi metinlerin okunup anlaşılması için gerekli bilgilere yer vermektedir. Türkçe dil bilgisi bölümünde açıklamaları yapmak için atasözlerine ve anlaşılır Türkçe metinlere yer vermektedir. İkinci bölümde ise edebi metinleri örnek olarak kullanmaktadır. Dil hakkında yapılan açıklamaların büyük bir kısmını Latin harfleri ile yazmakta, edebi metinler kısmında ise Arap harflerine de yer vermektedir. Edebi metinlere örnek olarak; *Kemal Bey Tarihi*'nde Türkleri ve Macarları ilgilendiren Kanije Hadisesi, Sezai Bey romanından bir bölüm yer almaktadır. Eserde yer verdiği altı metni İstanbul'da bastırması, kalanları ise Hollanda'da (Leiden) Brill adlı yerde bastırmıştır. Türkçeye dair farklı edebî türlere yer vermesinin yanı sıra Doğu Ticaret Akademisi öğrencilerine de faydalı olması için ticaret ve ekonomi alanında ihtiyaç olabileceğini düşündüğü metinlere yer vermiş, bu kitabı hazırlamasının asıl nedeninin Osmanlı Türkçesinin tamamının teori ve uygulaması hakkında bilgilere ulaşılmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. (Kúnos, 1905, s. 4).

Osmanlıca – Türkçe dil bilgisi, sözlük ve metinler içeren bir eserdir. Kitapta halk diline ait unsurlar, Osmanlıca, kaligrafi, ticari yazışma örnekleri yer almaktadır. Yazar eserini kaleme alırken iki kısma ayırmıştır; birinci kısımda halkın konuştuğu dil (kaba dil), ikinci bölümünde ise Osmanlı Türkçesine dair bilgilere yer verilmiştir. Halkın konuştuğu dili kaba dil, süslü ve ağır olan Osmanlıca'yı ince dil olarak adlandırmaktadır.

Eserin birinci bölümünde Türkçe okuma metinleri, I. Halk dili başlığı ile başlanmaktadır. Günlük dil kısmındaki metinlerde Rumeli, İstanbul ve Osmanlı konuşma şeklini yansıttığını, edebi metinler kısmında yer verdiği metinlerin ise o dönemin edebiyatına dair örnekler olduğunu ve dönemin edebiyatını yansıttığını ifade etmektedir. Günlük dil ve edebi dil arasındaki farkın sadece sözcük bilgisiyyle sınırlı olmadığını bilakis cümle yapısında da çok ciddi farklar olduğunu, edebi metinlerde Arapça ve Farsça kelime ve dil bilgisinin önemli yer tuttuğuna dikkat çekmektedir. 600 yıllık edebiyatın oluşturulduğu bu dilin reform hareketlerinden sonra Arapça ve Farsça ifadelerin yerine Türkçe ifadeler kullanma girişiminin olduğunu, Reformla birlikte Avrupa edebiyatının farklı türlerini tanımaya başladıklarını ve uygun gördükleri iyi bölümleri Türk edebiyatına aldıklarını, böylece hem eski edebiyatla ilişkisi devam eden hem de yeni edebi türleri içine alan bir edebiyatın oluşturulduğunu ifade etmektedir.

I. bölümde halk edebiyatından örnekler yer almaktadır: Atasözleri, bilmeceler, ko-

cakarı lakırdısı (batıl inançlar), mani, türkü, latifeler, sahne oyunları, masallar, hikayeler yer almaktadır.

II. bölümünde ise “Edebiyat Dili (İnce Dil)” başlığı altında toplam üç ana başlık bulunmaktadır. Yazar bu başlıkları sıralamadan önce, cümleler başlığı altında, toplamda 45 tane cümle sıralamaktadır. Bu bölümün sonunda buradaki cümlelerin Reform dönemi yazar ve şairlerinden Şinasi Efendi, Naci Efendi, Kemal Bey, Ziya Paşa'nın eserlerinden bir araya getirildiğini, bu şiirlerden Arapça ve Farsça kelimeleri tamamen atmanın mümkün olmadığını, bu dönemde drama ve romanda yenilikçi yaklaşımın, şiirde ise hâlâ eski yapının etkilerinin olduğu ifade etmektedir. Yazar bu girizgahtan sonra bu bölümü I.Konuşma metinleri, II. Drama metinleri, III. Şiir metinleri olarak üç bölüme ayırmaktadır. “I.Konuşma metinleri” başlığı altında, Şinasi, Kemal Bey, Ahmet Mithat, Naci Efendi, Ekrem Bey ve Sezai Bey hakkında bilgiler vermektedir. Ardından Şinasi Efendi'den alınmış bir mektup örneği, Sadullah'tan alınmış bir mektup, Ahmet Mithat'tan alınmış Dürdane Hanım başlıklı bir metin, Ebuzya Tefik imzalı Kemal Bey başlıklı bir yazı, Kemal Bey'e ait Âli Bey başlıklı bir yazı, Naci Efendi'ye ait “Mektublarım” adlı bir metin, Ekrem Bey'e ait “Aşk” başlıklı bir metin, Mustafa Reşid'e ait “Gözyaşları” adlı bir metin, Sezai Bey'e ait “Sergüzeşt” adlı metin, Mehmet Celâl'e ait “Ada” adlı metin, Nâbizade Nazım'dan “Karabibik” adlı bir metin, Fatma Âliye'den “Muhaderat” adlı bir metin yer almaktadır. II.Bölümde ise “Edebî metinler” başlığı altında; Kemal Bey'den “Akif Bey, Zavallı Çocuk, Gülnihal” isimli metinler, Mehmet Rifat'tan “Görenek” başlıklı bir metin, Ahmet Mithat'tan Çerkez Özdenleri başlıklı bir metin, Abdülhak “Hamid'in Tarık ve Eşber” adlı metinleri, Ahmet Vefik Paşa'nın “Ayyar Hamza” adlı metni yer almaktadır. III.Bölümde “Şiir metinleri” başlığı altında; Ziya Paşa - Terkib-i Bend, Mehmet Emin - Zeybek Duası, Ziya Paşa- Şarkı, Şinasi Efendi - Gazel, Medhiye isimli şiirler, Tefik Fikret - Ramazan Sadakası başlıklı şiir, Kemal Bey - Cezmi adlı romanı, Naci Efendi - Kuzu şiiri, Ekrem Bey - İlkbahar adlı şiir, Abdülhak Hâmid - Ibn El-Musa ve Makber adlı şiirler, Nigar Hanım - Her Şeyini Söyler başlıklı şiir, Sultan Süleyman - Gazel başlıklı şiir, Mehmet Celâl - Gazel, Fehime başlıklı şiirler, Mehmet Emin- Yetim Çocuk, Bülbül adlı şiirler, Zeybek Duası, Ahmed Kemal - Güzelim Açma Maziyi adlı şiir (Akaydın, 2020:160) yer almaktadır. Bu bölümden sonra “Tekellümler” başlığı altında uzun bir konuşma metni verilmiştir. Kitabın bu bölümünün en sonunda Türkçe-Macarca sözlük yer almaktadır.

Eserin bu bölümünde yazar her ana başlıktan sonra açıklamalar yapmış ve ardından örnekleri sıralamıştır. Birinci bölümdeki gibi örneklerden sonra açıklamalara yer vermemiştir.

III. Bölüm dil bilgisi; “Türkçe Dili” başlıklı dilin önemini anlatan bir giriş yapmıştır. Bu bölümde I. Kısım “Türkçe Dil Bilgisinin Ana Hatları” başlığı altında; Türkçe harfler, telaffuz, sesli sessiz harfler, ses değişimleri hakkında Macarca açıklamalar yapmış ve Arap ve Latin alfabesini kullanarak örnekler vermiştir. II. Kısım “Şekil Bilgisi” başlığı altında; isim, ismin halleri, durum ekleri, iyelik ekleri, sıfat, çoğul ve tekil sayılar, zamirler, fiil, (olmak fiili, -dır, var, şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman, kipler, yeterlilik, etken, edilgen, işteş, yapım ekleri, isim fiiller, sıfat fiiller, zarf fiil, birleşik isimler, birleşik fiiller, yer yön/zaman/sıklık zarfları, bağlaç-

lar, ünlem ifadeleri) yer almaktadır.

Dil bilgisi kısmında madde madde bütün dil bilgisi kuralları açıkladıktan sonra açıklama bölümünde, yazar kendi açıklamalarına ve örnekler başlığı ile örneklendirmelere yer vermiştir.

Dil bilgisi kısmından sonra ekler kısmı gelmektedir. I. Ek kısmının I. Bölümünde yazar, bazı ek açıklamalara ve Rika yazı çeşidi ile yazılmış örneklere ve Türkçe karşılıklarına yer vermiştir. II. Bölümünde okuma metinleri yer almaktadır. Okuma metinleri Arap harfli ve Latin harfli yazılışları ile birlikte verilmektedir. Bu bölümde çevirilerin Macarca karşılıkları verilmemiştir. Orijinal arşiv belgelerinden örnekler yer almaktadır. Rika, nesih, sülüs, talik, divani, kûfi ve siyakat yazı çeşitlerini açıklamış ve her birine örnek metinler sunmuştur. II. Ek kısmında ise Arapça ve Farsçanın etkisi ile dil bilgisi ve metinlerde ne gibi farklılıklar olduğunu açıklamaktadır. Kitap Türkçe -Macarca sözlük yer almaktadır. Kitap Errata et corrigenda / hatalar ve düzeltmeler başlığı altında düzeltme metinleri yer almaktadır. Kitabın en sonunda İçindekiler kısmı yer almaktadır.

3.6. Türkçe Dil Kitabı: Dil Bilgisi, Okuma, Konuşma, Sözlük (*Török Nyelvkönyv: Nyelvtan, Olvasmányok, Beszélgetések, Szójegyzék*) (1916)

Yazar eserin önsözünde Türkçenin öneminden bahsetmektedir. Macarlar için Türkçe öğrenmenin gerekliliğinin kültürel sebeplerden ziyade ticari ve ekonomik sebepleri de olduğunu dile getirmektedir. Eserini sadece öğrenciler için değil aynı zamanda ekonomik alanda ihtiyacı karşılama amacıyla yazdığını vurgulamaktadır. Eserin uygulama kısmı hazırlanırken bunun göz önünde bulundurulduğunu, eserde kullanılan dilin dönemin gidişatına paralel olarak Arapça ve Farsçadan arınmış, daha duru bir Türkçe olduğunu açıkça ifade etmektedir. Dil bilgisi kurallarını açıklamak için atasözleri, fıkra, halk hikâyeleri gibi folklorik metinleri kullanmış, konuşma bölümünde ise günlük dile ve ticaret diline yer vermiştir. Kitabını her ne kadar modern dile yakın ve ticarete kullanılması için kaleme almış olsa da klasik dile dair bir şeyler öğrenmek isteyenler için de Mehmet Bey, Mehmet Vahid ve Ahmet Hilmi Efendi gibi kişilerin metinlerinden faydalanmış ve eserinde yer vermiştir. (Kúnos, 1916:7)

Dil kitabı giriş kısmı ve fonetik kısmı hariç toplam 18 ana başlık altında yazılmıştır. Toplamda 168 sayfadır. Konu başlıklarını ise şu şekilde sıralanabilir: Belirtme edatı, nesne, durum ekleri (yönleme-bulunma-ayırılma), çoğul eki, iyelik zamiri, tamlayan eki, sıfat, sayılar, zamir, fiil (fiilimsi, kipler, zaman), fiil çekimi, yapım ekleri (fiilden isim, isimden fiil, isimden isim, isimden sıfat), birleşik kelimeler, (birleşik isim-birleşik fiil), ikilemeler (isimlerle yapılan – fiillerle yapılan), Arapça ve Farsça birleşik kelimeler, zarflar ve edatlar, bağlaçlar, cümle bilgisi (cümlelerin ögeleri).

Eserde dil bilgisi kuralları atasözleri ile örneklendirilmiş ve izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan eser farklı bir anlatım şekli ile yazılmıştır ve diğer eserlerden farklıdır. Eserin anlatım şekli; konunun başlığı verilmiş, anlatılmak istenen konuyu örneklendiren atasözleri verilmiş, kelime çalışması için kelimelerin Macarca an-

lamları verilmiş, ardından kural açıklanmıştır. Bu eserde diğer eserlerde görülen aksine bir anlatım şekli yer almaktadır. Diğer eserlerde önce kural açıklanıp sonra örneklendirme yapılırken bu eserde tam tersi önce örnek verilmiş en son açıklama yapılmıştır. Kitap anlatılanlar açısından değil, anlatım şekli bakımından diğer eserlerden farklıdır. Diğer eserlerde tümden gelim kullanılırken bu eserde farklı olarak tümevarım yaklaşımı benimsenmiştir.

3.7. Türkçe: Osmanlıca-Türkçe Dil Bilgisi: Türkçe-Macarca-Almanca Konuşma Pratiği ile (*Török: [Oszmán - Török Nyelvten]: Gyakorlati Török - Magyar - Német Beszélgetésekkel*) (1909)

Kitap tüccarı Károly Rozsnyai'nin girişimleri ile hazırlatılan kitap Osmanlıca-Türkçe dil bilgisi, konuşma bölümü ve Türkçe atasözleri olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde, dil bilgisi kuralları açıklanmaktadır. Bu bölümde; Türkçenin Latin ve Arap harfleri ile yazılışı, ses bilgisi, isim, durum ekleri, zamirler, sıfatlar, edatlar, bağlaçlar, ünlem ifadeleri, sayılar, sözcük yapısı (yapım ekleri), fiil, olmak fiili, fiil çekimleri, isim fiil, soru ekleri, etken-edilgen anlatılmaktadır. II. Bölüm konuşma metinlerinin bulunduğu bölümdür. Bu bölümde konuşma metinleri Macarca-Almanca-Türkçe çevirileri ile verilmiştir. Konuşma bölümündeki konu başlıkları ise şu şekildedir: Banka, çarşı, söylemek, bahşış, kunduracı, tütün içmek, sağlık, hastalık, lokanta, çorba, et, sebze, meyve, komposto, kurabiye, peynir, kalkmak-yatmak, berber, hamam, vapur, gemi, hamal, vakit, hava, kahvehane, rica etmek, araba, yaş, ziyaret, saat, doktor, giyinmek, eşya, posta, zabıta, gezmeye gitmek, terzi, otel, oda, haber almak, yolculuk, selam, gümrük, alışveriş, demir yolu, yol gösterici. III. Bölümde atasözleri başlığı altında Macarca, Almanca ve Türkçe çevirileri ile birlikte 11 tane atasözü yer almaktadır. Cümleler başlığı altında toplam 31 tane atasözü, Arap ve Latin harfli Türkçe ve Macarca çevirileri ile verilmektedir.

49 sayfadan oluşan kitapta, yazara dair bilgi, önsöz, giriş, içindekiler kısmı bulunmamaktadır. Eserin dil bilgisi kısmı okuyucuya kısa bilgiler vererek okuyucuyu okuma bölümündeki metinlere hazırlamaktadır. Bu yüzden konular ayrıntılı bir şekilde örneklendirilmemiştir. Kısa ve pratik bilgiler olarak formüle edilmiştir. Konuşma kısmında ise hedef dilde günlük ihtiyaç duyulabilecek pratik konuşma kalıpları mekân özelinde ele alınmıştır. Metinlere yansıyan kültürel öğeler, günlük yaşam ve kişiler arası ilişkinin esas olduğu yemek, konaklama, seyahat, sohbet etme, alışveriş konuları içermektedir. Fakat konuşma metinleri diyalog şeklinde değil monolog şeklinde tasarlanmıştır. Eserin dil bilgisi ve konuşma bölümlerinde Arap harfleri ile yazıma yer verilmemişken eserin son bölümü olan atasözleri bölümünde, Arap harfleri ile yazılmış Türkçe cümleler mevcuttur. Eser Türkçe, Macarca ve Almanca üç dil kullanılmıştır. Eserde sözlük yoktur.

3.8. Türkçe Dilbilgisi (*Türkische Grammatik*) (1917)

Gyula Németh (1890–1976) tarafından yazılmış olan eser Türkçe öğretimi amacıyla hazırlanmış fakat Almanca olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. Kitabın İngilizce çevirisi de bulunmaktadır (Tekin, 1962).

3.9. Türkçe Dilbilgisi, Kendikendine Öğrenme, Konuşma Metinleri ve Okuma Metinler ile (*Török Nyelvtan Magántanulásra Társalgásokkal, Olvasmányokkal*) (1917)

Béla Erödi (1846–1936) tarafından yazılmıştır. İkinci baskı olarak 1917 Budapeşte’de basılmış olan kitap 168 sayfadır. Kitabın ilk sayfasında Osmanlıca yazılmış “Türkçe ilm-i sarf, Macarlara Türkçe öğretmek için te’lif olunmuştur. Müellifi Budapeşte mekâfî-i tâlisi müfettiş-i umumiyye Erödi Harrach oğlu Béla üçüncü tab’ ibaresi yer almaktadır. Bir diğer sayfada ise “Osmanlı ve Macar milleti meyanında vuku’ bulan ittifak ve ittihad günlerin mukaddes yadigârına takdim oluna” ibaresine ve Macarca çevirisine yer verilmiştir. Birinci, ikinci ve üçüncü baskılar için yazılmış önsözlerden anlaşıldığı üzere, eserin ilk baskısı 15 Mart 1877’de Budapeşte’de, ikinci baskısı 1877’de İstanbul’da ve üçüncü baskısı 1916’da tekrar Budapeşte’de yapılmıştır. Yazar, eserin ilk baskısı için yazılan önsözde, Macar-Türk ilişkilerinin öneminden dolayı Türk dilinin öğrenilmesinin gerektiğinin yanı sıra Türk edebiyatının zenginliğine ve genç nesillere aktarmanın önemine dikkat çekmektedir. Uzun yıllara dayanan tecrübesine güvenerek Türkçe öğrenmenin ilk önce edebi metinlerle uğraşmakla değil sadece konuşma diline hâkim olmakla başarmanın mümkün olduğunu, konuşma dilini öğrenmenin öğrencinin motivasyonunu artırdığını, konuşma dilini öğrenmiş kişilerin edebi dili öğrenmek isterlerse öğrenmeye devam edebileceklerini belirtmiş ve eserin tamamen uygulamada kullanılabilir olmasını amaçladığını yazmaktadır. Eserinde Rumeli (İstanbul) aksanını kullanmaktadır. Bu eserle öğrencilerin dil bilgisi kurallarını öğrenmelerini amaçlamaktadır. Eğer ileri seviyede devam etmek isteyen olursa Gábor Bálint’in Török Nyelvtan adlı kitabını tavsiye etmektedir. İkinci baskıya yazılmış önsözde; ilk baskının iyi satmasını kardeş Türklerin diline ilgi olduğunun bir işareti olarak gördüğünü dile getirmektedir. Gözünü bir kere açmış olanların açık tutmaya devam etmesi gerektiğini çünkü Türkler ve Macarların birbirlerini anlamaktan başka anlaşma yollarının olmadığını, bu baskıda dil bilgisine eklemeler yaptığını, birinci baskıdaki hataları düzelttiğini, edebi dili öğrenmek isteyenler için okuma metinleri eklediğini yazmaktadır. Eserin üçüncü baskısına yazdığı önsözde ise; politik değişikliğin Türk-Macar kardeşliğine zarar vermediğini hâlâ daha Türkçe diline ilginin devam ettiğini, Türkçe öğretiminin yavaş ama derinlemesine devam ettiğini yazmaktadır.

Giriş kısmında kitabı kullanırken dikkat edilmesi gereken bazı kuralların açıklamalarına yer verilmektedir. Dil bilgisi 36 ders şeklinde açıklanmıştır. Ayrı bir bölümde toplu bilgiler başlığı altında; zaman hesaplama, para hesaplama, kilo-boy hesaplama, soy isimleri, yer adları, günlük ifadeler; rast gelme-teşekkür-inkar-başka ibareler, mükalemeler; günlük konuşma metinleri-atasözleri, okuma metinleri; latife, *Naîmâ Tarihi*’nden Yanık Kalesi İstilasası (Győr kalesi istilasası), Kırk Vezirler Hikâyesi, Tabaat Osmaniye (Ebu Ziya Tevfik, Muharrir adlı risalesinden), Dede Efendi, Rıza Efendi, Şakir Ağa, Osman Bey, Celâlzâde’den şarkılar, *Bâkî*’den gazel metinleri yer almaktadır.

Son bölümde okuma metinlerindeki kelimeleri açıklayan Türkçe-Macarca sözlük, Arapça ve Farsça alfabe ve sayılar, atasözleri, gazel örnekleri, Türk el yazısı çeşitlerine dair açıklamalar ve örnekler, Osmanlı Padişahlarına ait tuğralar ve içindekiler

kısmı yer almaktadır (Erödi, 1917:8).

3.10. Türkçe Dil Kitapları (*Török Lingua Nyelvkönyvek*) (1925)

Gyula Germanus (1884–1979) tarafından yazılmıştır. Yazar bu eserini öğrencilerine ithaf etmiştir. Eser 136 sayfadır. Yazar eserin önsözünde, Türkçenin Ural-Altay dil ailesine mensup olduğunu ve sondan eklemeli bir dil olduğunu, Osmanlı dönemindeki Türkçenin sınırlarının Hindistan’dan Macaristan’a kadar uzandığına ve bu sınırlar içerisinde en az 10 milyon insanın ana dilinin Türkçe olduğuna dikkat çekmektedir. Macaristan açısından Türkçe dil akrabalığı ve politik, ekonomik ilişkilerden dolayı Türkçe dilinin önemli olduğunu ifade etmektedir. Türklerin İslam kültürünün etkisiyle Arap harfleriyle yazmaya başladıklarını ve değişimin yasak olduğunu, mevcut dilde Arapça ve Farsça birçok unsurun bulunduğunu fakat bunların sadece kelimelerden ibaret olduğunu, Türkçenin yapısında değişiklik olmadığını, kırsalda ve halk tarafından konuşulan dilin arı bir dil olduğu, Farsça ve Arapçanın etkisinde kalmadığı, kendi eserinde halkın konuştuğu sade dili konu edindiğini, edebi dile değinmek istemediği için Arap harflerini kullanmadığını ifade etmektedir. Yazar önsözünde, ses bilgisine dair bilgiler vermektedir. (Germanus, 1925, s. 5).

Eserin dil bilgisi kısmı 20 derse bölünmüş ve açıklamalar verilmiştir. Dil bilgisi konuları, ses bilgisi, isim, durum ekleri, iyelik ekleri, zamirler, edatlar, bağlaçlar, fiiller, fiil çekimleri, fiilimsiler, birleşik isimler ve birleşik fiiller, açıklanmıştır. Eserde Nasreddin Hoca fıkrası kelimelerinin Türkçe Macarca ve Arap harfleri ile karşılıkları ve sadece Arap harfleri ile verilmiş fıkra metnine yer verilmiştir. Tekin’in *Turan* adlı eserinden bir bölüm, Şinasi’nin 17 yaşında annesine yazdığı mektup örneği ile eser son bulmaktadır.

Her ders bir bölüme ayrılmış ve her bölümde anlatılmak istenen kurallar Macarca açıklanmış ve Türkçe örnekler verilmiştir. Verilen kelimeleri bağlam içerisinde gösteren bir metne de yer verilmiştir. Dil bilgisi açıklamaları kısmında 20 derste Arap harfleri kullanılmamıştır.

3.11. Türkçe Dil bilgisi Latin Harf, Sesletim ve Elyazısı (*Török Nyelvtan Latinbetüs Fonetikus Helyesírassal*) (1934)

1934 yılında György Gyalai Boer tarafından yazılmış 64 sayfa olan bu eser 1 Kasım 1928 tarihindeki Harf Devrimi’nin ardından ilk kaleme alınmış Macarlara Türkçe öğretim kitabıdır. Yazar eserini, harf inkılabının ardından tamamen Latin harfleriyle yazılmış olduğu için Türkçe dilini öğrenmenin ve konuşmanın eskiye istinaden çok daha kolay ve hızlı olabileceğini ifade etmektedir (Boer, 1934, s. 3). Yazara göre; seslerin ve alfabenin benzerliğinin sağladığı kolaylıkla 2-3 ay içerisinde Türkçeyi konuşmak mümkün olacaktır. Eserde giriş kısmı ve kısaltmalar bölümü yer almaktadır. Bu bölümde; Türkçe erkek adları, şehir adları ve İstanbul’daki semt adları listesi yer almaktadır. Eserde ele alınan konular şu şekilde sıralanabilir: Ses bilgisi, biçim bilgisi, isim, durum ekleri, zamirler, sıfatlar, sayılar, yapım ekleri, edatlar, zarflar, bağlaçlar, ünlemler, birleşik kelimeler, ülke-ay-gün adları listesi, fiil, olmak

ve etmek konusu, zamanlar ve fiil çekimleri, kipler, fiilimsiler, fiil formları (etken, edilgen, dönüşlü, işteş vb.). Özellikle cümle bilgisini anlatırken dile Macar dil mantığı ile yaklaştığını ve tıpkı Macarcadaki gibi vurguya göre anlamın nasıl değiştiğine dikkat çekmektedir (Boer, 1934, s. 30).

Dil bilgisini pekiştirmek için okuma metinleri bölümü yer almamaktadır. Sadece Latin alfabesi kullanılmıştır. Görsel kullanılmamıştır. Sözlüğe yer verilmemiştir. Dil bilgisi çeviri yöntemi kullanılmıştır.

3.12. Türkçe Dil bilgisi (*Török Nyelvtan*) (1957)

László Rásonyi'nin (1899–1984) Türkçe dil bilgisi - Yeni başlayanlar için I. - II (1957), Türkçe dil bilgisi(1960) adlı Attila József Szabadegyetem Budapeşte'de basılmış iki eseri bulunmaktadır.

3.13 Türkçe Dil bilgisi (*Török Nyelvtan*) (1960)

1960 yılında basılmış *Türkçe Dil Bilgisi* başlıklı eser 168 sayfadır. Eserin ilk sayfasında ileri seviyede Türkçe öğrenmek isteyenlere tavsiye edilen kitapların listesi yer almaktadır. (Rásonyi, 1960)

Eser; giriş, 15 ders, 2 metin, 1 fiil çekim tablosu, Macarca-Türkçe, Türkçe-Macarca sözlük, dil bilgisi indeksi ve içindekiler bölümünden oluşmaktadır.

Giriş kısmında yazar, Türk dili denilince Türkiye'de konuşulan Türkçe'nin akıllara geldiğini; günümüzdeki Türkçenin yanı sıra Hunlar, Avarlar, Moğollar, Uygurlar, Volga Bulgarları, Tuna Bulgarları ve Kunlar'ın Türk dilini kullanan milletler olduğunu; 1960'da Türkiye'de yaşayan Türklerin 23.5 milyon, Türk Dünyasında yaşayanların 35 milyon olduğunu; Sovyetler Birliği Bölgesine dağılmış Çuvaş, Doğu Sibirya Yakutları, Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen, Tatar, Başkır gibi Türk milletlerinin Türkiye Türkçesini anlamadıklarını ancak Türkmen, Azerbaycan, Fars ve Kaşgar Türklerinin anladığını fakat sayılarının gün geçtikçe azaldığını ifade etmektedir. Türkçenin kullanım alanlarından bahsetmektedir. Türkçenin sadece iş hayatının farklı alanlarında ve ticaretle kullanım ihtiyacının yanı sıra akademik olarak da öğrenilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Macar tarihinin XV. ve XVII. yüzyılları başta olmak üzere tarihi birçok noktayı aydınlatmak için Türkçe bilmenin gerekli olduğunu, Macar ve Türkçe dilinin akrabalığının olmadığını ve Macarcanın Fin-Ugor ailesine bağlı olduğunu yazmaktadır. Macarca ve Fincenin Ural, Türkçenin ise Altay ailesine mensup olduğunu ama yine de Macarca ve Türkçe arasında bağ kuran unsurların olduğunu lát-hata-tlan-ok-tól / gör-ün-mez-ler-den örneği ile açıklayarak yapısal benzerliklerinin olduğunu ve ortak arpa, kalauz, bicska gibi birçok benzer kelimenin olduğunu ifade etmektedir.

15 dersten oluşan dil bilgisi bölümünde, ses bilgisi, isim, zamir, fiiller, edatlar, sıfatlar, sayılar, fiilimsiler, zaman ve kipler, yapım ekleri, bağlaçlar, cümle yapısı, Arapça ve Farsça dil bilgisi yer almaktadır.

Yahya Kemal Beyatlı - Mehlika Sultan, Kar Musikileri şiirleri; Reşat Nuri Güntekin - Çocuk Kavgası, Cumhuriyet Gazetesi'nden bir yazı, Ahmet Haşim - O Belde şiiri, 1940 tarihli *Budapeşte Gazetesi*'nden bir yazı, Nazım Hikmet - Bir Aşk Masalı adlı oyun metni, Ticaret temalı bir metin, Ignac Kunos'un *Türkçe Kitabı*'ndan alınmış *Türkmen Kızı* başlıklı bir atışma örneği, eğlenceye dair bir yazı, mâni, bilmece, atasözleri, Türkiye hakkında bilgi veren bir metin, fıkra, Köroğlu hakkında bir metin ve Köroğlu'na ait bir halk edebiyatı örneği, türkü, Nasreddin Hoca fıkrası, bir konuşma metni, masal gibi orijinal metinlerin yanında yazar kendi yazdığı metinleri de okuyucuya sunmuştur.

Çalışmamıza konu olan eserlerden Türkçe dil bilgisi yeni başlayanlar için 1957 tarihli eserde incelenmiş fakat 1960 tarihli eser daha kapsamlı olduğu için 1960 tarihli eser değerlendirmeye alınmıştır. (Rásonyi, 1957)

1957 tarihli esere dair:

- Kitapta numaralandırma yapılmamıştır. Maddeler numaralandırılmamıştır.
- İlk eserde okuma metinleri çok daha azdır. Türkçe-Macarca, Macarca-Türkçe sözlük, dil bilgisi indeksi ve içindekiler kısmı yer almamaktadır.
- Eser, 12 dersten oluşmaktadır.
- 1957 tarihli eser iki cilt halinde yayınlanmıştır. Eserin birini cildinde dil bilgisi konuları, alfabe, sesbilgisi, isim, sıfat, sayılar, zamir, soru sözcüğü, geniş zaman; ikinci ciltte, geniş zamanın devamı, geçmiş zaman, gelecek zaman, kipler, birleşik fiiller, yapım ekleri, fiil çekimleri listesi, bağlaçlar, edatlar, ünlemler ve cümle dizimi olarak verilmektedir.
- 1957 tarihli eser 96 sayfadan oluşmaktadır.

3.14. Türkçe Konuşma (*Török Társalgás*) (1985 / 1988) / Türkçe Dilbilgisi ve Konuşma (*Török Nyelvtan És Társalgás*) (1992)

Mária Kenessey (1946-) ve Cesur Öztürk tarafından yazılmış Türkçe konuşma kitabı (*Török Társalgás*) başlıklı bu eserin ilk baskısı 1985 Türkçe Konuşma (*Török Társalgás*) başlığıyla yayınlanmıştır (Kenessey ve Öztürk, 1985). İkinci baskısı da 1988'de ve üçüncü baskısı Türkçe dilbilgisi ve konuşma kitabı (*Török Nyelvtan És Társalgás*) başlığı altında Budapeşte'de yapılmıştır (Kenessey ve Öztürk, 1992). Eserin önsözünde yazarlar, tarihi geçmişten dolayı Türk diline olan ilginin arttığını, her iki dilde ortak kelimelerin bulunduğunu, bu eserin Türkiye'ye seyahat edecek turistler için yazıldığını, eserin kelime bilgisi bakımından zengin olduğunu, eserin sonunda Macarca-Türkçe sözlük ve dil bilgisi açıklamalarının yer aldığını, konuları günlük hayattan en sık kullanılan ifadelerden seçtiklerini, Türkler tanıştıkları insanlarla kısa bir süre sonra gayri resmi dil kullansalar da eserde kullanımına ihtiyaç duyulacağını düşündükleri resmi dili de ele aldıklarını ifade etmektedirler. Eser 241 sayfadır. Eserde ele alınan konu başlıkları; genel konuşmalar, zaman, yolculuk, ban-

ka-postane, yemekler, alışveriş, hastalık, eğlence temalıdır. Eserin Ekler kısmında yer alan dil bilgisi bölümünde ise ses bilgisi, isim, durum ekleri, iyelik ekleri, edatlar, sıfat, zamirler, fiil, fiil çekimleri, fiilimsiler, cümle bilgisi yer almaktadır. Yazar bu kısımda Macarca kuralları açıklamış ve iki dilde de örneklendirmiştir. Eserin sonunda Macarca-Türkçe sözlük yer almaktadır.

Tablo 1. *Macarlara Türkçe Öğretim Kitaplarının Bulgulara Göre Şeması*

Sıra	Yazar / Eser	Dil bilgisi	Basım Yılı	Basım Yeri
1	<i>János Repiczky / (Gyakorlati Török Nyelvtan</i>	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler ,edatlar, bağlaçlar, zamanlar, söz dizimi	1851	Budapeşte
2	<i>Gábor Bálint Szentkatolnai / Török nyelvtan Alak mondatan, olvasókönyv és szótár, Török Nyelvtan Kezikönyvül es Magantanulasra</i>	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler ,edatlar, bağlaçlar, zamanlar, söz dizimi	1875	Budapeşte
3	<i>Géza Schwartzler / - Török-Magyar Társalgó</i>	-	1878	Budapeşte
4	<i>Vilmos Pröhle / (Rendszeres Oszmán-török nyelvtan</i>	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler ,edatlar, bağlaçlar, zamanlar, söz dizimi	1899	Budapeşte
5	<i>Ignác Kúnos / Janua Linguae Ottomanicae. Oszmán-török nyelvkönyv; nyelvtan szótár, olvasmányok</i>	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler ,edatlar, bağlaçlar, zamanlar	1905	Budapeşte
6	<i>Károly Rozsnayai (Girişimi ile) / Török: [oszmán - török nyelvtan]: gyakorlati török - magyar - német beszélgetésekkel</i>	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler ,edatlar, bağlaçlar, zamanlar	1909	Budapeşte
7	<i>Ignác Kúnos / , Török nyelvkönyv; nyelvtan, olvasmányok, beszélgetések, szójegyzék</i>	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler ,edatlar, bağlaçlar, zamanlar, söz dizimi	1916	Budapeşte
8	<i>Gyula Németh / - Türkische Grammatik</i>	-	1917	Berlin ve Leipzig

9	Béla Eródi / Török nyelvtan magántanulásra társalgásokkal, olvasmányokkal	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler ,edatlar, bağlaçlar, zamanlar	1917	Budapeşte
10	Gyula Germanus / Török Lingua nyelvkönyvek	isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler, edatlar, bağlaçlar, zamanlar	1925	Budapeşte
11	György Gyalai Boer / (Török nyelvtan latinbetűs fonetikus helyesírással	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler ,edatlar, bağlaçlar, zamanlar, söz dizimi	1934	Budapeşte
12	László Rásonyi / Török nyelvtan	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, zarflar, fiilimsiler, ekler ,edatlar, bağlaçlar, zamanlar, söz dizimi	1957 / 1960	Budapeşte
13	Mária Kenessey / Török társalgás	Ünlemler, isim, sıfat, zamir, fiil, fiilimsiler, ekler ,edatlar, zamanlar, söz dizimi	1985 / 1988	Budapeşte

4. Tartışma ve Sonuç

Yöntem olarak; ele aldığımız eserlerin tamamında dil bilgisi – çeviri yöntemi kullanılmıştır. 19. yüzyılda tek yöntem olması sebebiyle tercih edildiği görülmektedir. Hem hedef dil hem de anadil birlikte kullanılmıştır. Bu şekilde eseri okuyanların dili daha kolay öğrenebilecekleri düşünülmüştür.

Temel becerilerin kazandırılması konusunda yazılan kitapların hemen hemen tamamı, ilk önce dil bilgisi kurallarına yer vermekte ve ardından okuma metinleri ile öğrenciye okuma becerisini geliştirmeye yönelik pratik yapma imkanı sunmaktadır. Böylece bütün iş öğrencinin okuma becerisine bırakılmıştır. Eserler yazılırken yazarların birbirlerinden etkilendikleri ve genel dil öğretim yöntemine sadık kaldıkları saptanmıştır. Dil becerilerinin geliştirilmesi konusunda eserlerde okuma, dinleme, yazma, konuşma olarak dört temel becerisinin dengeli, bütüncül ve etkili bir şekilde yer verilmemiştir. Çalışmamızda incelemiş olduğumuz eserlerde en fazla iki becerinin geliştirilmesi söz konusu olmuştur. Géza Schwartzter - *Török-Magyar Társalgó* ve Kenessey Mária - *Török Társalgás* adlı eserler sadece konuşma becerisini geliştirmeye yönelik yazılmış fakat bu eserlerde de seviye göz ardı edilmiştir.

Kültür aktarımı ile ilgili ise dil öğretiminin en önemli parçalarından biri olan kültür aktarımı konusunda yazarların farkındalıklarının olduğu ve eserlerinde kültür aktarımına yer verdikleri görülmektedir. Géza Schwartzter, Kúnos Ignac, László Rásonyi on yedi farklı konuda kültürel özellikleri aktararak en çok kültürel özelliklere dikkat eden yazarlardır. Yazılan Türkçe öğretim kitaplarında kültürel özelliklerden dile ait ögeler ve dini yapıya ait özelliklerden muhakkak bahsedilmiştir. Ayrıca bazı yazarlar, atasözleri ve deyimler için ayrı bölümler oluşturmuşlardır. Metinler dil öğretiminin en önemli parçası olarak eserlerde yer almaktadır. İncelediğimiz eserlerde G. B. Gyalai eserinde hiçbir metine yer vermemiştir. I. Kúnos ‘un *Oszmán-török*

Nyelvkönyv; Nyelvtan Szótár; Olvasmányok adlı eseri ve László Rásonyi'nin *Török nyelvtan* adlı eseri metin çeşitliliği bakımından en zengin olan eserlerdir. Eserlerde on yedi farklı metin türü tespit edilmiştir. Dil öğretim kitapları genel olarak incelendiğinde en çok diyalogların kullanıldığı tespit edilirken hikâye ve fabllara da yer verildiği görülmektedir.

Öğretim planı konusunda; kitapların hiçbirinde plan ve süreç faktörü göz önünde bulundurulmamıştır. Eserlerde ölçme ve değerlendirmeye dair etkinlik yer almamaktadır. Sadece Géza Schwartzter'in *Török-Magyar Társalgó* adlı eserinde hazırlık, László Rásonyi'nin *Török Nyelvtan* adlı eserinde hazırlık ve işlenişe dair bilgi ve alıştırmalar verdikleri görülmektedir.

Görsel unsur kullanımı bakımında eserler zayıftır. Kitaplarının hiçbirinde görsel unsur kullanılmamıştır. Gábor Bálint Szentkatolnai *Török Nyelvtan Kézikönyvül és Magántanulásra* adlı eserinde bir mühür yer almaktadır. Ignác Kúnos *Janua Linguae Ottomanicae. Oszmán-török nyelvkönyv; nyelvtan szótár, olvasmányok* adlı eserinde orijinal arşiv belgelerine ve yazı çeşitlerini gösteren çeşitli tablolar tespit edilmiştir. Bu eserde malzeme çeşitliliği açısından okuyucuya büyük bir zenginlik sunulmuştur. Fakat bu malzemelerin kitabın sonunda kullanılması öğretim faaliyetinde kullanılmadıklarını göstermektedir.

Hedef kitleyi Türkçe öğrenmek isteyen öğrenciler oluşturmaktadır. Gábor Bálint Szentkatolnai, *Török Nyelvtan Kézikönyvül és Magántanulásra* adlı eserini sadece Türkologlar için, Géza Schwartzter, *Török-Magyar Társalgó* adlı eserini turist ve tüccarlar için, Kúnos Ignac, *Oszmán-Török Nyelvkönyv; Nyelvtan Szótár; Olvasmányok* adlı eserini öğrenciler ve özellikle ticaret akademisinde eğitim görenler için, *Török nyelvkönyv; Nyelvtan, Olvasmányok, Beszélgetések, Szójegyzék* adlı eserini öğrenciler, resmi görevliler ve tüccarlar için, M. Kenessy/C.Öztürk *Török Társalgás* adlı eserini turistler için yazmışlardır.

Yazarların dil hakimiyetlerine imkan sağlayan koşullarını incelediğimiz zaman sonuç yazarların çoğunun Türkolog olduğudur. Dil bilgisi başta olmak üzere dilin inceliklerine hakim oldukları ve öğrencinin ya da okuyucunun ihtiyacına göre öğrenmesi gereken yapıları ve söz varlığını öğretmeye yardımcı olan içerikleri oluşturdukları sonucuna varılmıştır. Özellikle, Türkçenin konuşulduğu coğrafyalarda bulunmuş olan yazarların, edebi dilin yanı sıra halk diline de önem verdikleri hatta eserlerini bu ikilem üzerine oluşturdukları tespit edilmiştir. Gábor Bálint Szentkatolnai ise daha sonra bu alanda eserler kaleme alan yazarların referans olarak gösterdikleri bir eser kaleme almış olması bakımından önemlidir. Ignac Kúnos ise uzun süre İstanbul'da ve Anadolu'da yaşamış olması sebebiyle Türkçenin yazılı ve sözlü bütün inceliklerine hakim olmuş ve bu ayrıntıları eserine yansıttığı için ayrıca önemli bir çalışmayı günümüze bırakmıştır. Eserleri kendinden sonraki araştırmacılara ve dil kitabı yazarlarına kaynaklık etmektedir.

19. ve 20. yüzyılda yazılmış eserler incelendiğinde, eserlerde kültür aktarımına önem verildiği ve metin seçiminin yazar tarafından önemsendiği görülmektedir. Dil öğretiminde kültür aktarımının etkili bir şekilde yapılabilmesi için halkbilimin

(folklor) yazılı (tarihi metinler), işitsel (mitler, destanlar, halk masalları, atasözleri, bilmeceler, ninniler, tekerlemeler, halk dansları, halk sanatları, halk müziği) ve gör-sel (tiyatro, film, festivaller, el sanatları) unsurlarının öğretimin bir parçası haline getirildiği sonucuna varılmıştır. Eserlerde yer alan metinler, zaman, mekân, cinsiyet, sosyal yapı, sosyal sınıf ve coğrafyaya dair verileri içermektedir.

Bütün veriler göz önünde bulundurulduğunda günümüzde Macarlara Türkçe öğretmek amacıyla yazılacak eserlerin, Türk ve Macar dilinin inceliklerini bilen bu milletlerin kültürüne hakim uzmanlar tarafından yazılması gerekmektedir. Eserlerde, içeriği zengin metinlerin kullanılarak, kültür aktarımını sağlayacak unsurlara yer verilmesi, öğretiminde bir araç olarak kültürün kullanılması, salt dil bilgisi öğretiminden uzak durulması ve dil bilgisi öğretiminin dört temel beceri ile pekiştirilmesi, dört temel becerinin geliştirilmesi için çeşitli, dengeli ve içeriği zengin etkinliklere yer verilmesi önem taşımaktadır. Özellikle alana özel eserlerin yazılması ve bu eserler yazılırken planlamalarının ihtiyaca yönelik yapılması önem taşımaktadır. Öğretici-öğrenci, öğrenci-öğrenci arasında etkin iletişimi sağlayacak etkinliklere yer verilmesi, öğrenci merkezli aktif öğretimin yapılması, dil öğretiminde zaman zaman aracı dil kullanılıyorsa bile hedef dil öğretilirken mümkün mertebe hedef dilde öğretim yapılması, öğrenci seviyesinin göz önünde bulundurularak öğretim yapılması, öğretim sürecinde sarmal tekniğin kullanılması ve öğrencinin yeni bilgiler öğrenirken eski öğrendiklerinin pekiştirilmesinin sağlanması amaçlanmalıdır.

Kaynaklar

- Ágoston, G. (2002). Siyaset ve Histografi: Macaristan'da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi ve İstanbul'daki Macar Araştırma Enstitüsü. *Türkler*, 15, 93.
- Akaydın, S. (2020). *Türk Gazetesinde Edebi Faaliyetler Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- Akün, Ö.F., (1996). Fitnat Hanım. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, 39-46.
- Csáki, É. (2001). Macar Türkologlarına ve Araştırmalarına Dair. *Türkbilgi*, 41, 83-94.
- Erödi, B. (1917). *Török Nyelvtan Magántanulásra Társalgásokkal, Olvasmányokkal*. Budapest: Lampel R. R.T.
- Fodor, G. (2022). *Macar Türkologlar Küçük Biyografik Ansiklopedi*. Ankara: Türksoy.
- Germanus, G. (1925). *Török (Lingua Nyelvkönyvek)*. Budapest: Hornyanszky Viktor Kiado.

- Gyalai, B. (1934). *Új Török Nyelvtan Latinbetűs Fonetikus Helyesírással*. Budapest: Medika Kiado.
- Horánszky, N. (2000). *A Schwartzner-Család A Magyar Tudományos Életben -Bibliográfiá-*. Budapest: A Horánszky – Család Magánkiadása.
- Ignác, K. (1905). *Janua Linguae Ottomanicae (Oszmán-török nyelvkönyv. Nyelvtan szótár)*. Budapest: A Keleti Kereskedelmi Akademia.
- Ignác, K. (1916). *Török nyelvkönyv; nyelvtan, olvasmányok, beszélgetések, szövegyzék*. Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részv Társulat Kiadása.
- Karavelioğlu, M. (2010). Şem’i, Prizrenli, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38, 505-506.
- Kenessey, M., Öztür, C. (1985). *Török társalgás*. Budapest: Tankönyv Kiado.
- Kenessey, M., Öztür, C. (1992). *Török nyelvtan és társalgás*. Budapest: Aqua Kiadó.
- Pröhle, V. (1899). *Rendszeres oszmán-török nyelvtan*. Pozsony- Budapest: Stampfel Kiado.
- Rásonyi, L. (1960). *Török nyelvtan*. Budapest: József Atilla Szabadegyetem K.
- Rásonyi, L. (1957). *Török nyelvtan – kézdőknek*. Budapest: József Atilla Szabadegyetem.
- Repiczky, J. (1851). *Gyakorlati Török Nyelvtan*. Budapest: Kézírás (El Yazması)
- Schwartzner, G. (1878). *Török-Magyar Társalgó, Oszmanli ve Madzsar Tekellüm Riszaleszi*. Budapest.
- Szentkatolnai, G. (1875). *Török nyelvtan Alak mondattan, olvasókönyv és szótár; Török Nyelvtan Kezikönyvül es Magantanulásra*. Budapest: A Magy. Kir. Egyleti K.
- Tekin, H. (1962). *Turkish Grammar by J. Nemeth English Adaption of the German Original*. Mouton & Co.
- Yıldırım Imrenyi, H., Ökten, C. E. (2022). 19. Yüzyılda Macarlara Türkçe Öğretmek Amacıyla Yazılmış Türkçe Dil Bilgisi: El Kitabı – Kendi Kendine Öğrenme, *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology*, 32 (1), 191-215.

“ZBORUVATE LI MAKEDONSKI” YABANCI DİL OLARAK MAKEDONCA ÖĞRETİMİ DERS KİTABINDAKİ TÜRKİZMALAR

Özlem Kurt¹
Mumin Aliov²

Özet

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye döneminde çoğunluğun dili olan Türkçe, Balkan coğrafyasındaki diğer dilleri tesiri altına almıştır. Dil aracılığıyla yaşanan etkilenmeler, bazen çoğunluk dilin sözlüğünden gelen kelimelerin bütün coğrafyada kabul görmesi gibi derin olabilir. Tıpkı Türkçede sarp ve ormanlık sıradağ anlamına gelen “Balkan” kelimesinde olduğu gibi. Öncesi olmakla birlikte, XIV. yüzyıldan günümüze kadar Türkçe Rumeli coğrafyasında sürekliliğini sağlamıştır. Paylaşılan ortak tarih beraberinde paylaşılan ortak kültürün oluşmasını da sağlamıştır. İnsanoğlu, tabiatı gereği diğerleriyle etkileşim içerisinde olması, iletişim kurması, merakını anlatma uğraşını, kültürün taşıyıcılığını ve aktarımını üstlenen dil ile gerçekleştirir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti döneminde kültür etkileşimi içerisinde olan diğer milletlerin mensupları Türk kültüründen olduğu gibi Türkçeden de etkilenmiş ve Türkçeden ödünclemeler yaparak kendi dillerini zenginleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti’nin Balkanlara yönelik siyasi hâkimiyetini kurmasıyla birlikte bölgedeki diğer uluslarla dil, edebiyat ve kültür bağlamında etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Aynı coğrafyayı paylaşan farklı uluslara mensup olan halklar arasında sözcük alışverişleri başlamış ve Slav dillerine birçok Türkçe kelime geçmiştir. Türkçe kökenli olan veya Türkçe aracılığıyla Türkçeden Slav dillerine geçen bu kelimeler literatürde Türkizma veya Türkizm olarak adlandırılmaktadır. Konuya Makedonca perspektifinden bakıldığında bugün Makedoncada 4.000’in üzerinde Türkizmanın mevcut olduğu ve yerel ağızların dışında ders kitaplarında da yer edinen bu kelimelerin büyük bir çoğunluğunun aktif olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Çalışmanın konusu “Zboruvate Li Makedonski” temel düzey yabancı dil olarak Makedonca öğretimi ders kitabında mevcut olan Türkizmaların tespit edilmesidir. Çalışmada nitel araştırma modelinin doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, kitapta toplam kırk sekiz Türkizma tespit edilmiştir. Tespit edilen Türkizmaların transkripsiyonuyla beraber Makedonca ve Türkçe anlamları da sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Makedonca, Yabancı dil olarak Makedonca öğretimi, Türkçe kelimeler, etkileşim, Türkizmalar.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Balkan Üniversitesi, ozlem.kurt@ibu.edu.mk, ORCID: 0000-0002-6917-4776.

2 Dr.,aliovmumin@gmail.com ORCID: 0000-0001-6779-3066

TURKISMS IN THE ZBORUVATE LI MAKEDONSK TEXTBOOK FOR TEACHING MACEDONIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract

As a language of the majority during The Ottoman Empire, Turkish has influenced the languages spoken in its territories. Sometimes the imprint is so deep that whole geographies are designated with words originating from the glossary of the majority. This is the case with the term “Balkan” which means “steep and forested hill” in Turkish. Turkish has preserved its presence in Rumelia since the 14th century. Shared common history has also enabled the formation of a common culture. By nature, human beings interact with others through language. Influenced by Turkish culture during the Ottoman Empire, members of other nations started using Turkish to enrich their languages. As the Ottoman Empire expanded its political dominance in the Balkans, it inevitably interacted with other nations in terms of language, literature, and culture. The exchange of words occurred between different languages used within the territories of the Ottoman Empire. This is a valid situation for many Turkish words had been adopted into Slavic languages. These words are called Turkisms in the literature. From the perspective of the Macedonian language, it is noteworthy that there are currently over 4,000 Turkisms in use, with most of these words being actively used in both textbooks and local dialects.

The study aims to identify Turkisms in a language textbook for teaching Macedonian to foreigners titled *Зборувате Ли Македонски?* (*Zboruvate Li Makedonski*). The document analysis method was used in the study. As a result, 48 Turkisms were identified along with transcriptions and meanings given in both languages.

Keywords: Macedonian language, Teaching Macedonian as a foreign language, Turkish words, Interaction, Turkisms.

1. Giriş

Doğası gereği konuşan bir canlı ve sosyal bir varlık olan insanoğlunun sürekliliğini sağlayabilmesi, kendisi, diğerleri ve hayatın bütün varlık alanlarıyla iletişim ve ilişki kurabilmesi dil aracılığıyla gerçekleşmektedir. İnsan, kendini ifade etmesi ve ötekiyle iletişim kurması için her daim kelimelere ihtiyaç duymaktadır (Aliov, 2022, s. 59). İnsanlar arasında iletişimi ve etkileşimi sağlayan dil, aynı zamanda insan düşüncesini biçimlendiren ve kültürü de içeren bir olgudur. Kültürel bir varlık olan dil, ayrıca kültürü oluşturan temel öğelerin başında gelmektedir. Dil bir milletin kültürünü ve o milletin diğer uluslarla olan kültür ilişkilerini de büyük ölçüde etkisi altına almaktadır. Tarihi sürece bakıldığında ilk çağdan bu yana, milletler sadece kendi topluluğuna ait olanlarla değil, öteki toplulukların mensuplarıyla da bir iletişim çabası içerisine girmişlerdir. Bu kaynaşmanın neticesi olarak da farklı milletler arasında hem kültürel hem de dilsel etkileşimler gerçekleşmiştir.

Günümüz Kuzey Makedonya toprakları, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti sınırlarına dahil olmaya başlamış ve uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuştur (Ali, 2022). Bu süre zarfı içerisinde devletin resmî dili olan Türkçe, aynı zamanda bir üst dil vazifesi de görmüştür. Beş asrı aşan birlikteliliğin bir neticesi olarak hem kültürel hem de dilsel etkileşimler yaşanmış ve iki farklı millet arasında yaşanan bu etkileşimin izleri günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Yaşanılan bu dilsel etkileşimlerin sonucu olarak, bir üst dil vazifesi gören Türkçeden çok sayıda ödünçlemeler yapılmış ve kelime alışverişinde bulunulmuştur.

Osmanlı Devleti ve Türkçenin günümüz Kuzey Makedonya'daki etkisinin önemli bir bölümü dil hususunda görülmektedir. Paylaşılan ortak tarihin bir neticesi olarak da Türkçenin Makedonca üzerinde etkisi büyüktür. Bugün Balkan dillerinin Türkçeden etkilenecek bünyesine aldığı ödünçlemeler, “Türkizmalar” olarak tanımlanmaktadır. Türkçenin mirası olarak Makedoncada mevcut olan Türkizmalar üzerine ilk çalışma, Olivera Yaşar Nasteva'nın 1962 yılında yazmış olduğu doktora tezi *Турските лексички елементи во македонскиот јазик (Makedoncadaki Türkçe Dil Unsurları)* başlıklı çalışmasıdır. Nasteva bu çalışmasında, Modern Makedoncada 4.000-4.500 arasında Türkçe kelimenin mevcut olduğunu kanıtlamaktadır (Nasteva-Yaşar, 2001). Öte yandan 2015 yılında Xhanari, Balkan dillerindeki ortak Türkizmaları belirlemek amacıyla yayımlamış olduğu eserinde, diğer Balkan dillerinin yanı sıra Makedoncayı da çalışmasının bünyesine dâhil etmiştir. Toni Belcev'in 2016 yılında yayımladığı *Речник на Турцизми, Архаизми, Дијалектизми и Ретко Употребувани Зборови во Македонскиот Јазик (Makedoncadaki Türkizmalar, Arkaizimler, Diyalektikler ve Nadir Kullanılan Kelimeler Sözlüğü)* adlı çalışmasında, Makedoncaya Türkçeden geçmiş olan 3.000 üzerinde kelimenin mevcut olduğunu ve bunların aktif olarak kullanıldıklarını belirtmektedir (Balcev, s. 2016:10).

Makedoncada mevcut olan bu kelimelerin belirlenmesi farklı açılardan önem taşımaktadır. Ortak geçmişin, paylaşılan tarihin ve Türkçenin mirasının en temel kanıtlarının yanı sıra bugün Makedoncada mevcut olan Türkizmaların belirlenmesi, ayrıca bölgedeki dil öğretim süreçlerine de olumlu katkılar sunmaktadır. Özellikle konuya Kuzey Makedonya'da yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi ya da yaban-

cı dil olarak Makedoncanın öğretimi açısından bakıldığında meselenin elzemliği ortaya çıkmaktadır. Çünkü yabancı dil öğrenimi, eğitim ve öğretim etkinliklerinin yanı sıra sosyal ve kültürel öğelere bağlı olarak da gerçekleşir. Bu yüzden yabancı dil öğretim sürecini etkileyen etmenler arasında sadece dil öğretim yöntemlerini değil, kültür ve ana dilinin etkisi gibi faktörler de göz önünde bulundurmaya gerektirir. Yabancı dil öğrenmek isteyen insanlar en az bir dili, kendi ana dilini, konuşmaktadırlar. Yabancı bir dil öğrenmek, çoğu zaman öğrenilen toplumda iletişim dili olarak konuşulmadığı için doğal dil öğrenme sürecinden farklılık gösterir ve ana dilinden hareketle gerçekleşir. Hedef kitlenin hazırbulunuşluk öğelerinden biri olarak karşımıza çıkan ana dili, yabancı dil öğretim sürecini doğrudan etkiler. Dil edinimini tamamlamış bireylerin yabancı bir dili ana dili üzerinden oluşturduğu kodlar sayesinde öğrendiği bilinmektedir. Araç dili ile hedef dil arasında benzerlik bulunması yabancı dil öğretim sürecini kolaylaştırdığı ve başarı seviyesini yükselttiği gibi her iki dil arasındaki farklılıklar ise bu süreci güçleştirmektedir. Özellikle ortak bir tarihe sahip olan diller arası benzerlikler, dil öğretimine sağladığı kolaylıklar bakımından dikkate değer olduğu ve elde edilen tipoloji bilgilerinin bu süreçlerde işe koşulması gerektiğine dair de çalışmalar yürütülmektedir (Kurt, 2023).

Bu çalışmanın konusu Türkçeden Makedoncaya geçmiş olan Türkizmalar oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı günümüzde Kuzey Makedonya’da yabancı dil olarak Makedoncanın öğretilmesi alanında aktif olarak kullanılan *Зборувате ли Македонски?* (*Zboruvate li Makedonski?*) başlıklı ders kitabında mevcut olan Türkçe kelimeleri tespit etmektir.

Çalışmada nitel araştırma modelinin doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 189). Doküman analizi sürecinde amaca yönelik mevcut dokümanlara ulaşılır, dokümanların özgünlüğü kontrol edilir, dokümanlar anlaşılır ve çözümlenir, incelenir, gerekli bilgiler not alınır ve değerlendirme işlemleri yapılır (Kurt, 2023, s. 76).

2. Bulgular

Зборувате ли Македонски? (*Zboruvate li Makedonski – Makedonca Konuşabiliyor Musunuz?*) 2016 yılında basılan temel düzey (A1-A2-B1) yabancı dil olarak Makedoncanın öğretim setidir. Set ders kitabı ve audio CD’den oluşmaktadır. Toplam 224 sayfadan oluşan ders kitabı, Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metni doğrultusunda hazırlanmış, dört temel dil becerisinin öğretimi ile birlikte Makedonca dil bilgisinin öğretimini de kapsamaktadır. Türkçenin Makedoncaya olan mirası bakımından incelendiğinde, ders kitabı temel düzey Makedonca öğretimine yönelik olsa bile Türkizmalara yer verildiği tespit edilmiştir. Çalışmanın devamında ders kitabında mevcut olan ve tespit edilen Türkizmaların alfabetik sıraya göre verilmektedir. Türkizmaların anlamları tablo şeklinde sunulmaktadır. Tablonun ilk sütununda sözcüğün Makedonca yazılışına ait bilgilere yer verilmektedir. İkinci sütunda sözcüğün transkripsiyonuna, üçüncü sütunda ise sözcüğün Makedoncadaki anlamına, dördüncü sütunda sözcüğün Türkçe yazılışına ve beşinci sütunda da TDK Güncel Türkçe Sözlüğe göre Türkçedeki anlamına yer verilmektedir. Ders kitabına yönelik yapılan

incelemeler doğrultusunda, kitapta Türkçeden Makedoncaya geçmiş olan toplam 48 Türkizma tespit edilmiştir.

Tablo 1. *Зборување ли Македонски? (Zboruvate li Makedonski?) Ders Kitabında Yer Alan Türkizmalar*

Sözcük	Transkripsiyonu	Anlamı	Türkçe	Türkçe Anlamı
<i>ама</i>	/ama/	<i>За воведување на спортивставање на претходно кажаното (Daha önce söylenilene karşı geldiğini belirtmek için söylenen giriş sözü)</i>	ama	Çelişkili ve tutarsız iki cümleyi birbirine bağlamaya yarayan bir söz
<i>амам</i>	/amam/	<i>турска бања со парење (buharlı Türk hamamı)</i>	hamam	Yıkılacak yer; ısıdam, sıcak
<i>баклава</i>	/baklava/	<i>Ориентална пита од тенки кори со менелни ореви, по печењето прелиена со шербет (ince yufkadan yapılan cevizli doğu turtası, pişirildikten sonra üzerine şerbet dökülmüş)</i>	baklava	Çok ince yufkadan yapılarak arasında kaymak, fıstık, ceviz, badem vb. konulup pişirilen ve üzerine şeker şerbeti dökülen bir tatlı türü.
<i>бостан</i>	/bostan/	<i>1.Нива, место насадено со бостан. 2.опит назив за дињи и лубеници (1. Tarla, sebze bahçesi; 2. Kavun ve karpuzların genel adı)</i>	bostan	1. Sebze bahçesi 2. kavun, karpuz tarlası 3. kavun ve karpuz verilen ortak ad
<i>бурек</i>	/burek/	<i>Вид ориентална пита (Bir tür doğu turtası)</i>	börek	Mayalı hamurdan ince açılan yufkaların arasında veya içine peynir, kıyma, ıspanak, patlıcan, soğan, domates, pırasa, mantar vb. nin konulmasıyla farklı biçimler verilerek hazırlanan ve genellikle fırında pişirilen hamur işi.
<i>гајда</i>	/gayda/	<i>Народен дувачки музички инструмент (Üflemeli halk müzik enstrmanı)</i>	gayda	Kamıştan yapılmış çift düdüğü ve tulumdan oluşan, tiz sesli, nefesli, İskoçların millî çalgısı
<i>грош</i>	/groş/	<i>Турска ситна монета од 40 пари (40 kuruşluk küçük Türk parası)</i>	kuruş	Liranın yüzde bir değerinde Türk parası

<i>дајре</i>	/dayre/	<i>Ориентален музички инструмент во облик на обрач со затегната кожа од една страна и со тркалезни метални плочки што свечкаат при удирање</i> (vurulduğunda şingirdayan yuvarlak metal plakları olan, bir tarafından deri gerilmiş çember şeklinde bir oryantal müzik aleti)	daire	Saz takımında usul vurmaya yarayan tef
<i>ѓеврек</i>	/gyevrek/	<i>Вид печиво со прстенеста форма, посипано со сусам</i> (Üzerine susam serpilmiş, halka şeklinde bir hamur işi)	gevrek	1.Kolayca kırılıp ufulanan 2.Ağzın içinde kolayca dağılacak biçimde hazırlanmış bir çörek türü
<i>ѓезве</i>	/gyezve/	<i>Сад со долга рачка во кој се вари кафе</i> (Kahvenin kaynatıldığı uzun saplı kap)	cezve	Kahve pişirmeye yarayan, saplı, küçük kap
<i>ѓердан</i>	/gyerdan/	<i>Ниска од бисер, злато, скапозени камења, што обично се носи околу вратот, како украс, накит</i> (Genellikle süs eşyası olarak boyuna takılan bir dizi inci, altın, değerli taş)	gerdan	1.Vücudun omuzlarla baş arasında kalan bölümü 2.Şişmanlarda çenenin altındaki tombulluk
<i>ѓубре</i>	/gyubre/	<i>Отпадоци, нечистотија, смет</i> (Atıklar, pislik, çöp)	gübre	Verimini artırmak için toprağa dökülen her türlü hayvan dışkısı, kimyasal veya bitkisel madde; kemre
<i>елек</i>	/elek/	<i>Вид кратка горна облека без ракави, плетена или од штоф, со копчиња напред</i> (Önü düğmeli olan, örme veya tığ işi kısa kolsuz dış giyim eşyası)	yelek	Kolsuz, önü açık veya düğmeli üst giysisi; delme.

<i>zeytin</i>	/zeytin/	<i>Течно масло за јадење од сончоглед, маслинки и др. (Yemekler için gün-çiçeği, zeytin vb. yapılan sıvı yağ)</i>	zeytin	1.Zeytingillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, 10-20 metre yüksekliğinde, dalları dikensiz, yaprakları karışık, küçük ve gümüş renginde, uzun ömürlü bir ağaç 2.Bu ağacın tazeyken yeşil, sonradan karararak, yüksek besin değeri taşıyan meyvesi
<i>зурла</i>	/zurula/	<i>Дувен народен дувачки инструмент со силен звук од типот на обоа (Obua şeklinde güçlü sesi olan üflemeli halk çalgısı)</i>	zurna	Ağaçtan yapılan, iki karış boyunda, ağız bölümü yayvan, keskin bir ses çıkaran ve çoğu zaman davulla veya dümbelele birlikte çalınan nefesli çalgı
<i>јогурт</i>	/yogurt/	<i>Вид течен млечен производ, добиен со поткиселување на млекото со помош на определен фермент (Sütün belirli bir ferment yardımıyla asitleştirilmesiyle elde edilen bir tür sıvı süt ürünü)</i>	yoğurt	Maya katılarak koyulaştırılmış beyaz, kıvamlı bir süt ürünü
<i>кавал</i>	/kaval/	<i>Народен дувачки музички инструмент изработен од дрво. Во вид на цвека со осум отвори (Ağaçtan yapılan üflemeli halk çalgısı. Sekiz delikli bir çiçek şeklinde)</i>	kaval	Genellikle kamyandan yapılan, daha çok çobanların çaldığı, yumuşak sesli, üflemeli bir çalgı
<i>кат</i>	/kat/	<i>1..место каде што се составуваат два суда во некаква просторија 2.дел од куќата меѓу два тавана, етеж во зграда (1. Bir çeşit odada iki duvarın bulunduğu yer 2. Evin iki çatı katı arasında kalan kısmı, ayrıca bir binanın)</i>	kat	1.Bir yapıda yer alan daire veya odaların bütünü 2.Bir yüzey üzerine az veya çok kalın bir biçimde, düzgün olarak yayılmış bulunan şey 3.Üst üste konulmuş şeylerden biri; katman, tabaka 4.Apartman dairesi

<i>кебан</i>	/kyebap/	<i>Јадење од месо исечено на дробенки или мелеко, варено или печено (Кüçük parçalar halinde kesilmiş veya kıyılmış etten yapılan haşlanmış veya kızartılmış yemek)</i>	kebab	<p>1.Doğrudan doğruya ateşte veya kap içinde susuz olarak pişirilmiş et</p> <p>2.Kızartma, çevirme veya kavurma yoluyla hazırlanan her türlü yiyecek</p> <p>3.Kavrulmuş, kızarmış</p>
<i>кеф</i>	/kyef/	<i>1.воља 2.расположение, радост, уживање (1.iş-tek 2. Ruh hâli, sevinç, keyif)</i>	keyif	<p>1.Sağlık</p> <p>2.Canlılık, tasasızlık, iç rahatlığı</p> <p>3.Rahat, huzur, afiyet</p> <p>4.İstek, heves, zevk</p>
<i>кош</i>	/kyoş/	<i>Агол (Açı)</i>	köşe	<p>Birbirini kesen iki çizginin, iki çizginin, iki düzlemin oluşturduğu açı; zaviye</p> <p>2. İki duvarın birleştiği girintili veya çıkıntılı yer</p>
<i>кирија</i>	/kiriya/	<i>Закупи, закупнина; закуп на цена; плата награда што се дава на кираџија (Kira, kiralamak; kira maliyeti; kiracıya verilen ödül)</i>	kira	<p>1.Bir konutun, bir mülkün veya taşıt gibi herhangi bir şeyin belli bir bedel karşılığında, bir süre için sahibi tarafından başkasına verilmesi; icra</p> <p>2.Bu biçimde tutulan bir şey için karşılık olarak ödenen para</p>
<i>кутија</i>	/kutiya/	<i>Предмет во облик на сандаче со капак со различна намена (Farklı amaçlar için kullanılan kapaklı sandık şeklinde bir nesne)</i>	kutu	İnce tahta, mukavva, teneke, plastik ve benzerinden yapılmış, genellikle kapaklı kap

<i>ламба</i>	/lamba/	<i>Направа за осветлување, обично со фитил и петролеј (Genellikle fitil ve gazyağı içeren bir aydınlatma cihazı)</i>	lamba	Petrol gibi yanıcı bir madde yakarak veya elektrik akımıyla içindeki teller akkor durumunda geçerek ışık veren alet
<i>мана</i>	/mana/	<i>Недостаток, грешка (Eksiklik, yanlış)</i>	mana	Anlam
<i>марама</i>	/marama/	<i>Парче ткеенина, обично свилена или од друг лесен материјал, што се користи за покривање на главата, на вратот, често како моден додаток (Akse-suar olarak başı ve boynu örtmek için kullanılan, genellikle ipek veya diğer hafif malzemelerden oluşan bir bez parçası)</i>	mahrama	Bazı bölgelerde kadınların sokağa çıkarken manto üstüne örtündükleri işlemeli geniş örtü; makrama
<i>накит</i>	/nakit/	<i>Украшен предмет што се носи на некој дел од телото (Vücutun herhangi bir kısmına takılan dekoratif bir nesne)</i>	nakit	Para
<i>пазар</i>	/pazar/	<i>Трговска работа, трговија, тргување, панаѓур, саем, сајмиште, пари добиени за предадена стока, трговска стока (Ticaret işi, ticaret, ticaret yapmak, panayır, fuar, fuar yeri, satılan mal için alınan para)</i>	pazar	1. Satıcıların belirli günlerde mallarını sattıkları geçici yer 2. Belli bir şeyin satıldığı yer; piyasa 3. Alışveriş
<i>палто</i>	/palto/	<i>Горен дел од облека што се носи врз кошула или блуза; кус капут (Gömlek veya bluz üzerine giyilen üst giysi; kısa ceket)</i>	palto	Diz altından topuğa kadar uzanan, öbür kıyafetlerin üstüne giyilen, kalın kumaştan kaşık erkek giysisi
<i>памук</i>	/pamuk/	<i>Индустриска култура чиј плод се користи за изработка на текстилно влакно (ürünü tekstil elyafı yapımında kullanılan endüstriyel bir ürün)</i>	pamuk	1. Ebegümeçigillerden, koza biçimindeki meyvesi üç, dört, beş dilimli olan, sıcak bölgelerde yetişen tarım bitkisi

<i>парче</i>	/parçe/	<i>Дел од нешто</i> (Bir şeyin parçası)	parça	Bir bütünden ayrılan, ayrı sayılan veya artakalan şey, pare
<i>пита</i>	/pita/	<i>Вид сукано тесто</i> (Açılmış hamur işi)	pide	Mayalı hamurdan yapılan, isteğe göre üzerine yumurta, kıyma, peynir, pastırma vb. konarak pişirilen, ince, yavan yiyecek
<i>ракија</i>	/rakiya/	<i>Алкохолен тижалок добиен со дестилација на вино или ферментација на овошен сок</i> (Şarabın damıtılması veya meyve suyunun fermentasyonu yoluyla elde edilen alkollü içki)	rakı	Üzüm, incir, erik vb. meyvelerin alkolle mayalanarak damıtılmasıyla elde edilen içki; aslamsütü, imamsuyu
<i>саат</i>	/saat/	<i>Единица за време рамна на дваесет и четврти дел од деноноќието</i> (Günün yirmi dörtte bir kısmına eşit zaman birimi)	saat	Bir günlük sürenin yirmi dörtte birine eşit, altmış dakikalık zaman dilim, zaman parçası
<i>сапун</i>	/sapun/	<i>Средство за миење или перење со вода</i> (Su ile yıkamak için kullanılan araç)	sabun	Kirli ve yağlı şeyleri temizlemede kullanılan, türlü yağlarla alkaliler birleştirilerek yapılan madde
<i>тамбура</i>	/tambura/	<i>Ориентален жичен музички инструмент</i> (Telli doğu müzik enstrümanı)	tambura	Türk halk müziğinde kullanılan, cura, bulgari, çöğür, bağlama gibi telli ve mızrapla çalınan çalgıların genel adı
<i>тенџере</i>	/tencere/	<i>Длабок метален сад во кој се готви јадење</i> (Yiyeceklerin pişirildiği derin metal kap)	tencere	İçinde yemek pişirilen, kapaklı, genellikle metal kap.

<i>тока</i>	/toka/	<i>1.наздравување со полни чаши 2.метална рамка, плочка-за закопчување на колан, како украс на коњ, на народна носија и сл. (1.dolu bardaklarla tokalaşmak 2.metal çerçeve, ata veya halk giysisine aksesuar amaçlı kemer takmak için plak)</i>	toka	1.Kemer, kayış, ayakkabı vb.nin iki ucunu birbirine bağlamaya, bunları istenilen genişlikte tutmaya yarayan, türlü biçimlerde tutturmalık. 2.Kadınların saçlarını bir arada tutmaya yarayan, bazen de süs olarak kullanılan araç
<i>фурна</i>	/furna/	<i>Печка за печење, обично леб и пецива (Genellikle ekmek ve hamur işlerini pişirmek için fırın)</i>	fırın	İçine genellikle odun yanan, her yanda aynı derece ısı oluşturarak ekmek, pasta vb. pişirmeye yarayan, tavanı tonoz biçiminde, önünde tek açıklık bulunan ocak
<i>фустан</i>	/fustan/	<i>Вообичаена едноделна женска облека (Gündelik tek parça kadın kıyafeti)</i>	fistan	Tek parça kadın giysisi
<i>çador</i>	/çador/	<i>1.Преносна направа на склопување за заштита на човекот од дожд или сонце 2.шатор (İnsanları yağmur veya güneşten koruyan, katlanabilir ve taşınabilir araç 2.çadır)</i>	çadır	Keçe, deri, kıl dokuma, sık dokunmuş kalın veya plastik maddelerden yapılarak direklerle tutturulan, taşınabilir barınak
<i>çaj</i>	/çay/	<i>Тропско или суптропско растение (Tropik veya subtropik bir bitki)</i>	çay	Çaygillerden, nemli iklimlerde yetişen bir ağaççık
<i>çiniја</i>	/çiniya/	<i>Сад од порцелан, бронза, стакло и др. (Porselen, bronz, cam vb. malzemelerden yapılmış kap)</i>	çini	Duvarları kaplayıp süslemek için kullanılan, bir yüzü sınırlı ve genellikle çiçek resimleriyle bezeli, pişmiş, balçık levha
<i>çorap</i>	/çorap/	<i>Дел од облека што се навлекува на нозете (Ayakların üzerine çekilen bir giysi bölümü)</i>	çorap	Pamuk, yün vb.nden örülen, ayağa giyilen giyecek
<i>çamiја</i>	/çamiya/	<i>Муслимански храм (Müslümanların tapınağı)</i>	çami	Müslümanların ibadet etmek için toplandıkları yer

<i>џеб</i>	/ceb/	<i>Дел од облека</i> (giysinin bir bölümü)	cep	Genellikle bir şey koymaya yarayan, giysinin belli bir yeri açılarak içine yerleştirilen astardan yapılmış parça
<i>шеќер</i>	/şeker/	<i>Засладувач во вид на ситни кристали или друга форма</i> (Küçük kristaller veya başka formdaki tatlandırıcı)	şeker	Şeker kamışı, şeker pancarı, patates, havuç, mısır, buğday vb. bitkilerin sap ve köklerini öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, birleşiminde karbon, oksijen ve hidrojen bulunan, beyaz, suda eriyen, mayalanabilen ve çoğu tatlı olan maddelerin genel adı
<i>шише</i>	/şişe/	<i>Стаклен или пластичен сад со стеснет врат за чување течности</i> (Sıvıları saklamak için dar boyunlu cam veya plastik kap)	şişe	İçerisine sıvı konulan, cam veya plastikten yapılmış, dar ağızlı uzun kap.

4. Sonuç

Bu çalışmadan hareketle ve elde edilen bulguların sunduğu veriler neticesinde paylaşılan ortak tarih ve ortak kültürün bir sonucu olarak Makedonca ve Türkçe arasında bir etkileşimin gerçekleştiği ve kelime alışverişinde bulunduğu saptanmıştır. Dilsel bağlamda yapılan bu ödüncleme aynı zamanda kültürel etkileşimin de mevcudiyetine ilişkin bilgiler sunmaktadır. Makedonca ve Türkçe arasında gerçekleşen bu etkileşimin sadece tarihi kaynaklara sıkışıp kalmadığı, günümüze kadar aktif bir şekilde izlerini sürdürdüğü ve en önemlisi de temel düzey yabancı dil olarak Makedoncanın öğretiminde dahi izlerinin görüldüğü tespit edilmiştir. Türkçe Balkanlarda uzun yıllar hâkim dil, üst dil ve kültür dili olma vasfına sahip olduğu için nüfuz alanını ders kitaplarına kadar genişletmiş ve aktif olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

Konuya ana hatlarıyla bakıldığı zaman, ödünclenen kelimelerin günlük hayatta sıkça kullanılan yeme içmeden tutun da müzik aletlerine, meyvelere kadar çeşitlilik ve farklılık göstermektedir. Türkçeden veya Türkçe aracılığı ile Makedoncaya geçmiş olan bu kelimeler yabancı dil olarak Makedonca öğrenecek ve Türkçeye hâkim olan bir kişinin ortak kelimelerden hareketle dil öğrenme süreci hem hızlandırılabilir hem de daha keyifli bir hale getirebilmektedir. Diller ve kültürler arasındaki ortaklık ve benzerlikler dil öğreniminde öğreniciye avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda bu çalışma neticesinde görüldüğü üzere ortak bir yaşanmışlığın yansıması olarak, kelimeler kendilerini topluma benimsetmiş ve böylece tedavüle girmişlerdir. Has-

satın, asırlarca ortak yaşamın bir görünümü olarak Türkçenin bölgede kültür dili olması alışveriş, çarşı pazar ve komşu ilişkilerinde başvurulacak kelimelerin sıkça karşılaşıldığı da saptanmıştır.

Bu minvalde yapılacak olan çalışmalar Türkizmalar özelinde olduğu gibi benzer araştırmalarla daha da aydınlatılmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Balkan Türklerinin bölge halklarıyla kurmuş olduğu iletişim, Makedoncaya Türkçe kelimeler kazandırmıştır. Ayrıca bu alan ile ilgili daha derin, kelimelerin nüfuz alanlarını tespit etme noktasında disiplinler arası çalışmalarla desteklenerek farklı bakış açılarıyla incelenmeye ve değerlendirmeye uygun bir saha olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Ali, M. (2022). *Köprü Dergisi Ekseninde Teşekkül Eden Makedonya Türk Edebiyatı (Şiir)*. Üsküp: Divan Yayıncılık.
- Aliov, M. (2022). Türk Edebî Yaratıcılığında Kelime Nüansları Üzerine Tematik Bir Yaklaşım. *Hikmet Dergisi*, Gostivar, 38, 59-73.
- Belcev, T. (2016). *Recnik na Turcizmi, Arhaizmi, Dijalektizmi i Retko Upotrebuвани Zborovi vo Makedonskiot Jazik*. Stip: Univerzitet Goce Delcev.
- Kurt, O. (2023). *Avrupa'da Türkçe Öğretimi Üzerine Yazılmış Eserlerin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Nasteva, Y., O. (2001). *Turskite Leksicki Elementi vo Makedonskiot Jazik*. Skopje: Institut za Makedonski Jazik.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

BULGARİSTAN'DA YEDİ KIZLAR CAMİSİ

Gülberk BİLECİK¹

Özet

Yedi Kızlar Camisi Bulgaristan'ın güney doğusunda, Kırcaali'nin Kızılağaç İlçesi'ne bağlı Nalbantlar Köyü'nde bulunmaktadır. 1428 senesinde inşa edilen cami çandı tekniğindedir. Tamamen ahşaptan ve çivi kullanılmadan yapılmıştır. Bulgaristan topraklarında bu teknikle yapılmış günümüze gelebilen ender camilerdendir. Araştırmada daha önce hakkında detaylı bir çalışma bulunmayan cami tanıtılmaya çalışılacak, yapıya adını veren yedi kızlar efsanesi ile yedi rakamının Türk kültüründeki önemi hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Anadolu'da ve dünyanın hemen her yerinde ormanlık alanlarda karşımıza çıkan çandı tekniği açıklanacaktır. Günümüzde ibadete açık olan ve bölgedeki Müslümanların toplanma yeri durumundaki Yedi Kızlar Camisi'nin gerek efsanesi gerek yapım tekniği ile zengin kültürümüzün bölge farkı gözetmeden yaşayan bir örneği olması vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Kırcaali, Cami, Yedi Kızlar Efsanesi.

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, bilecikg@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6555-5056.

YEDI KIZLAR (SEVEN GIRLS) MOSQUE IN BULGARIA

Abstract

Yedi Kızlar Mosque is located in Nalbantlar Village of Kızılağaç district of Kardzhali, southeast of Bulgaria. The mosque built in 1428 is in the *çandı* (*çantı*) technique. The mosque is made entirely of wood and without the use of nails. It is one of the rare mosques that were built with this technique in Bulgaria. In the article, the mosque, about which there is no detailed study, will be tried to be introduced. Information will be given about the legend of the seven girls who gave the building its name and the importance of the number seven in Turkish culture. In addition, the *çandı* technique, which is encountered in forest areas in Anatolia and almost all over the world, will be explained. The mosque is open for worship today. It is the gathering place of Muslims in the region. Yedi Kızlar Mosque is important in terms of both its legend and its construction technique. It is a living example of our rich culture, regardless of region.

Keywords: Bulgaria, Kardzhali, Mosque, Legend of Seven Girls.

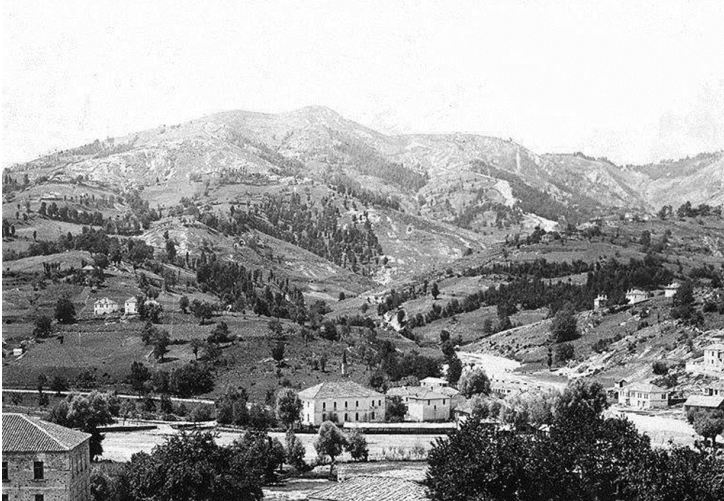
Giriş

Bulgaristan topraklarında inşa edilmiş nadir yapılardan biri olan Yedi Kızlar Camisi, Bulgaristan'ın güney doğusunda, Kırcaali'nin Kızılağaç İlçesi'ne bağlı Nalbantlar Köyü'nde bulunmaktadır.

Harita 1. Bulgaristan Haritası ve Kırcaali

Cami hakkında bilgi vermeden önce Kırcaali'nin tarihinden kısaca bahsetmek gerekir. Hasköy'ün 50 kilometre güneyinde yer alan Kırcaali bölgesi Ortaçağdan beri bilinmektedir. Eski dönemlerde ve Bizans döneminde de yerleşim yeri olan Kırcaali'nin Türklerle karşılaşması 14. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur.

Resim 1. Kırcaali'nin Genel Görünüşü (www.eskitürkiye.org)

Bölge 1. Murad döneminde Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın akıncı gruplarından birinin lideri olduğu tahmin edilen Kırca Ali (1371-1434) tarafından fethedilmiş ve onun yaptırdığı cami etrafında gelişmiştir. Adına hürmeten de Kırcaali olarak anılmıştır (Kiel-Kiprovka, 2019, s. 59; Akbulut, 2015, s. 1569; Çarıkçı, 2015, s. 1559-1568). Küçük bir köy durumundaki Kırcaali'ye Anadolu'dan Müslüman Türk nüfus getirilerek yerleştirilmiş, 18. yüzyıla kadar nüfusunun % 63'ü Müslüman olarak kalmıştır. 1885 senesinde bölgenin büyük kısmının Bulgaristan'a katılmasına rağmen Kırcaali %100 Müslüman nüfusu ile Osmanlı toprağı olarak varlığını sürdürmüştür. 1887 senesinde kaza hâline getirilerek Edirne Sancağına bağlanmış ve 1903 yılına kadar da böyle kalmıştır (Kiel-Kiprovka, 2019, s. 60). 1913'teki II. Balkan Savaşından sonra ise tamamen Bulgaristan Krallığı'na geçmiştir. Bu tarihten sonra sistemli olarak yapılan nüfus değişimleriyle Hristiyan Bulgarlar bölgeye yerleştirilmiştir (Kiel-Kiprovka, 2019, s. 61). Türklerin azınlık durumuna düşmesine rağmen günümüzde Kırcaali'de Müslüman-Türk nüfus, yoğun şekilde varlığını sürdürmektedir.

YEDİ KIZLAR CAMİSİ

Kızılağaç veya günümüzdeki adıyla Kirkova, Yunanistan sınırında yer almaktadır. Kırcaali'nin en kalabalık ilçelerinden biridir. Yedi Kızlar Camisi, bu ilçeye bağlı Nalbantlar (Podkova) Köyü'nde yer alır.

Caminin yapılış tarihi net olmamakla birlikte hakkındaki rivayet şöyledir: Nalbantlar Köyü'nde nişanlı yedi kız vardır. Bir gün kızların nişanlıları askere çağrılır. Kızların babaları gençlerin yedi yıl sürecek askerlik paralarını karşılamayınca gençler askere gitmek zorunda kalmışlardır (Bir rivayete göre Yemen'e gitmişlerdir. Bununla ilgili bir de türkü vardır. Özkan, 2019, s. 9). Kızlar yedi yıl boyunca nişanlılarının dönmelerini beklemişler ancak kendilerinden bir daha haber alamamışlardır. Bir gece yedi kız da aynı rüyayı görmüş, rüyalarında nişanlıları şehit olmuş ve kendileri adına bir cami yaptırmalarını istemişlerdir. Bu rüya üzerine kızlar sadece kendi çeyizleri için topladıkları paralar ile bir cami yaptırmaya karar vermişlerdir. Taş malzemeye paraları yetiemediği için cami, Hırlar Köyü'nden gelen iki usta tarafından tamamen meşe ağacından hiç çivi kullanılmadan yapılmıştır. İnşa süresi bir rivayete göre bir gece, farklı bir rivayete göre de yedi gün yedi gecededir. Caminin ibadete açılmasıyla kızlar ortadan kaybolmuş ve kendilerini de bir daha gören olmamıştır.

Yedi Kızlar Camisi Nalbantlar Köyü'nün hemen dışında, yeşilliklerin içinde geniş bir alanda bulunmaktadır. Etrafında 1960'lara kadar defin işlemlerinin yapıldığı oldukça büyük ve eski bir kabristan vardır.

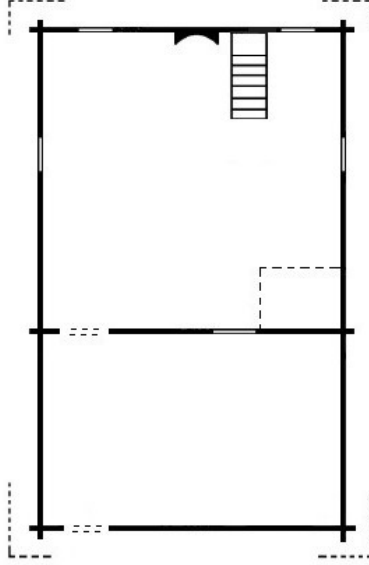
Caminin mihrap duvarının arkasındaki alanda ise yedi kızların yan yana yerleştirilmiş temsili mezarları yer alır.

Resim 2. Yedi Kızlar Camisi'nin Tepeden Genel Görünüşü

Resim 3. Yedi Kızlar Camisi ve Bağlı Yapıları (Bilecik 2018)

Plan 1. Yedi Kızlar Camisi Planı (Bilecik 2023)

Resim 4. Yedi Kızların Sembolik Mezarları (Bilecik 2018)

Cami 1428 senesinde, çandı tekniğinde tamamen ahşaptan ve çivi kullanılmadan inşa edilmiştir (İbrahimgil-Keleş, 2016, s. 396). 2018 senesinde yerinde görme ve inceleme fırsatı bulduğumuz yapının hakkında detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Dikdörtgen planlı olup önünde bir son cemaat yeri vardır. Yapı son cemaat yerini de içine alacak şekilde kiremit kaplı ahşap kırma çatıyla örtülmüştür. Tek bir minaresi mevcuttur. Cami taş bir zemin üzerindedir. Mekân büyük taşlar ve dört yönden ahşap kalaslarla yerden yükseltilmiş, böylece yapının nem ve rutubetten korunması sağlanmıştır. Cami 25-30 santimetre enindeki meşe ağacından yekpare kerestelerle inşa edilmiştir. Kerestelerin köşelerine kurt boğazı denilen çentikler açılmış ve keresteler üst üste yerleştirilerek duvarlar örülmüştür. Kiremit kaplı kırma çatı dikey olarak konulmuş kereste parçalarının üzerine yatay kerestelerin yerleştirilmesiyle oluşmuştur. Ahşap çatı binadan geniş tutulmuş ve dışarıdan yine ahşap kütüklerle desteklenmiştir.

Resim 5. Yedi Kızlar Camisi Giriş Cephesi (Bilecik 2018)

Resim 6. Yedi Kızlar Camisi Çandı Tekniği (Bilecik 2018)

Resim 7. Yedi Kızlar Camisi Giriş ve Doğu Cephesi (Bilecik 2018)

Resim 8. Yedi Kızlar Camisi Kuzey ve Batı Cephesi (Bilecik 2018)

Giriş cephesinin solunda iki basamakla ulaşılan ahşap bir kapıdan son cemaat yerine girilmektedir. Harimle neredeyse eş büyüklükteki son cemaat yeri üç yönden ahşap kerestelerle alttan yarısına kadar kapatılmıştır. Cephelerin üst kısımları açık olup pencere vazifesi görmektedir. Sol cephe boyunca iki sıra ahşap ayakkabılık yer alır. Son cemaat yerinden harime, cephenin solunda yer alan ahşap bir kapıdan girilir. Giriş cephesinin ortasına açılan pencere ile harim ve son cemaat yeri arasındaki bağlantı sağlanmıştır. Harim mihrap cephesine açılan iki ve yan cephelere açılan birer kare pencere ile aydınlatılmıştır. Pencere içten ve dıştan ince tahtalarla çerçeve içine alınmıştır. Harim ve son cemaat yerini örten ahşap çatı içeriden ahşap kütüklerle desteklenmiştir.

Resim 9. Son Cemaat yeri (Bilecik 2018)

Resim 10. Son Cemaat yeri (Bilecik 2018)

Caminin bütününü gibi mihrap, minber ve mahfil kısımları da ahşaptan yapılmıştır. Kuzey cephesinin merkezinde yer alan dikdörtgen ahşap mihrap niş şeklinde olmayıp dikine kesilmiş ince tahtalarla belirgin hâle getirilmiştir. Üst kısmı ise yarım yuvarlak kemer görüntüsü vermektedir. Mihrabın sağında yer alan minber tamamen ahşap olup köşk kısmı yoktur. Basamakları tavana kadar çıkmaktadır. Girişin sağında yer alan mahfil ise küçük tutulmuş ve ahşap parmaklıklarla çevrelenmiştir. Yapının içinde ve dışında süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Resim 11. Harimin Genel Görünüşü (Bilecik 2018)

Resim 12. Harimin Genel Görünüşü (Bilecik 2018)

Resim 13. Mihrap ve Minberin Genel Görünüşü (Bilecik 2018)

Resim 14. Mahfil ve Harime Giriş (Bilecik 2018)

Resim 15. Restorasyondan Önce Minarenin Durumu

Ahşap minaresi giriş cephesinin solunda yapıdan bağımsız olarak durmaktadır. Büyük ahşap kare bir kaide üzerinde yükselmektedir. Sonradan yenilenen minarenin gövdesi alınlı dışarda geniş ve yaklaşık 30 metre uzunluğundadır. Ahşap bir külâh ile örtülmüştür. İki tane şerefesi vardır.

Resim 16. 2015 Senesinde Yenilenen Minare (Bilecik 2018)

Her yıl 6 Mayıs'ta Hıdırellez gününde -bir rivayete göre cami bu tarihte inşa edilmiştir- camide yedi kız ve nişanlıları için mevlit okutulmaktadır. Bu gelenek uzun yıllardan beri devam etmektedir. Hıdırellez'de Bulgaristan'ın her yerinden gelen insanlar burada toplanmakta, kurbanlar kesilmekte, kabir ziyaretleri yapılmakta ve dualar okunmaktadır. Ayrıca kabristanda bulunan ve bel ağrılarına iyi gelen oturma taşı, baş ağrıları için baş taşı ile içinden geçilince şifa bulunulacağına inanılan delikli taş da halk tarafından ziyaret edilmektedir. Bölgedeki Müslümanlar için bir toplanma yeri konumundaki caminin çevresine zaman içinde ahşap yapılar ve oturma yerleri eklenmiştir. 2007 senesinde Yedi Kızlar Camisi, 2011 senesinde de etrafındaki yapılar köklü bir tamirden geçmiştir. Cami aslına uygun şekilde çandı tekniğinde restore edilmiştir. Etrafındaki yapılar da camiye uygun olarak ahşap malzeme ile yapılmıştır.

Caminin yanına bölge halkı tarafından tenekeden bir minare eklenmiştir. 2015 senesinde ise minare yine bölge halkı ile Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) Partisi'nin yardımlarıyla günümüzdeki şekliyle yenilenmiştir.

Resim 17. Hıdırellez Günü Yedi Kızlar Camisi

Resim 18. Delikli Kaya

Resim 19. Diz Kayası

Resim 20. Bel Kayası

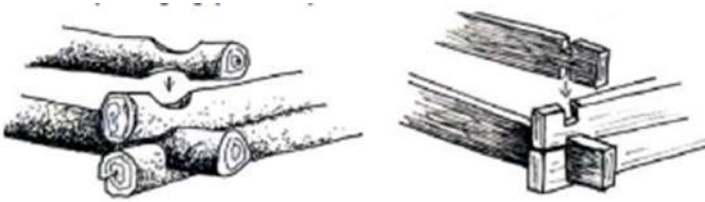

Resim 21. Baş Kayası

Değerlendirme

Çandı-Çantı kelimesi çentmek fiilinden gelmektedir. Bu teknikte yekpare kütükler köşeleri çentilerek birbiri üzerine geçirilir. Birleştirme sırasında çivi kullanılmaması tekniğin ayırt edici özelliğidir (Ayverdi, 2005; Sözen-Tanyeli, 1992). Bu konuda çok fazla bilimsel araştırma da yapılmıştır (bk. Can, 2003, s. 117- 134; Can, 2004; Demir, 2004, s. 1-17; Bayhan, 2005, s. 1-22; Dönmez, 2008).

Daha çok ağacın bol olduğu ormanlık alanlarda karşımıza çıkan teknik Anadolu'dan Balkanlara, Gürcistan'dan Azerbaycan'a, Doğu Türkistan'dan Kırgızistan'a, Pakistan'dan, Malezya, Tayland, Etiyopya, Litvanya ve Polonya'ya kadar oldukça geniş bir alanda kullanılmaktadır (Dolu, 2015, s. 1687).

Çizim 1. Çandı/Çantı Tekniği (Dolu 2015)

Anadolu’da çandı tekniğinde inşa edilmiş camileri literatüre sokan kişi Ekrem Hakkı Ayverdi’dir (Ayverdi, 1966, s. 120-133). Ayverdi bu tekniğin Anadolu’da hemen hemen bütün ormanlık alanlarda konut yapımında karşımıza çıktığını, cami mimarisinde kullanımının ise sadece Karadeniz Ereğlisi, Ağva ve Adapazarı civarında olduğunu söyler (Ayverdi, 1966, s. 120). Ayverdi bölgede bu teknikle yapılmış 24 cami ve 1 türbe tespit etmiştir. Çandı tekniğindeki camilerin inşasının Orhan Gazi döneminde başladığını, 15. ve 18. yüzyıllarda pek tercih edilmediğini, 19. yüzyılda ise tekrar yaygınlaştığını belirtir (Ayverdi, 1966, s. 120).

Resim 22. Düzce-Cumaaltı Camisi-1325

Resim 23. Samsun-Yakakent Kuzuören Köyü Camisi

Resim 24. Ordu-İkizce Köyü Laleli Camisi (16. Yüzyıl)

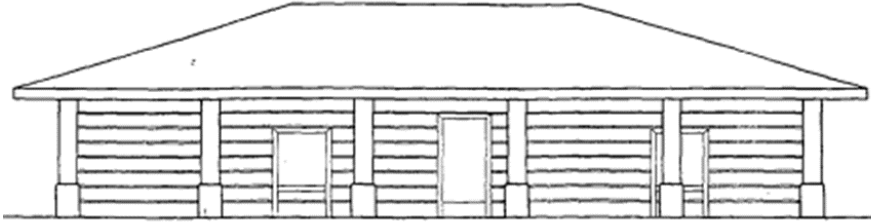

Resim 25. Düzce-Sarıçökek Orhan Gazi Camisi (14. Yüzyıl)

Yedi Kızlar Camisi Bulgaristan’da çandı tekniğinde inşa edilen nadir camilerdendir. Bölgede Şumnu’daki 15. yüzyıla tarihlenen ve günümüze gelemeyen Ahşap Mescit ve 17. yüzyılda yapılan yine günümüze gelemeyen Dobriç Kanaat Baba Tekkesi (Yılmaz, 2020, s. 217) dışında örneklerine rastlanmamıştır.

Resim 26. Şumnu Ahşap Mescit - 15. Yüzyıl (Kiel 1972)

Çizim 2. Dobriç Kanaat Baba Tekkesi 17. Yüzyıl (Acar 1999)

Anadolu’da olduğu gibi Balkan topraklarında da fethedilen yerlerde, kırsal kesimlerdeki köylerde Müslüman halkın ibadet edebilmeleri için divan denilen birkaç köyün birleşmesinden oluşan alanlara çandı tekniğinde camiler yapılmıştır. Bunlara toplanma yeri anlamına gelen “Cuma Camisi” denilmektedir (Ayverdi, 1966, s. 121). Camilerin etrafında namaz sonrası pazar kurulmakta, alışveriş yapılmakta, mevlit okutulmakta, kurbanlar kesilmekte, yemekler yenmekte ve Hıdırellez şenlikleri kutlanmaktadır. Yedi Kızlar Camisi bu geleneğin de Bulgaristan’daki temsilcisi durumundadır.

Camiye adını veren yedi kızlar efsanesi farklı şekillerde de olsa Anadolu'da ve Bulgaristan'da karşımıza çıkmaktadır. Manisa'daki Yedi Kızlar Türbesi de bu tip bir rivayetle tanınmaktadır. Rivayete göre hiç evlenmemiş olan yedi kız kardeş kendilerini hayır işlerine adanmışlar, evlenecek olan kızlara çeyiz hazırlamışlar, fakire fukaraya yardım etmişlerdir. Vefat ettikleri zaman da yan yana gömülmüşlerdir (Acun, 1985, s. 486-488; Demirci, 2015). İzmir'in Tire İlçesi'nde Yedi Kardeşler (Sır Hatunlar) Türbesi vardır. Keramet sahibi olan ve hiç kimseyle konuşmadıkları için Sır Hatunlar olarak anılan yedi kız kardeşin kerametlerinin ortaya çıktığı anda öldüklerine inanılmıştır. Kabirleri yan yana yerleştirilmiştir (Şaşmaz, 2021). Yine Bulgaristan'ın Pirevadi şehrinde Yediler Ziyaretgâhı – Yediler Makamı bulunur. Anadolu'dan gelerek bölgenin fethinde savaşıyan yedi genç vefat edince yan yana defnedilirler. Kabirleri kaybolmasın diye baş ve ayakuçlarına birer ağaç dikilir. Bu ağaçların zamanla taş olduklarına ve taşların çeşitli hastalıklara derman olduğuna inanılır (Kahraman-Dağlı, 1999, s. 177).

Türk topluluklarının inançlarında ve günlük yaşayışlarında rakam sembolizmine sıkça rastlanmaktadır. Rakamların doğa olaylarını ve hayatın sırlarını anlamayı kolaylaştırdığına inanılır. Özellikle bir, üç, dört, beş, altı, yedi, dokuz ve kırk sayıları Anadolu'da ve bütün Türk boylarında kutsal sayılmaktadır (Torebekkyzy, 2021, s. 82). Türklerin sayılara olan inançlarının izlerine masallarda, hikâyelerde, destanlarda, efsanelerde, atasözlerinde, deyimlerde sıklıkla rastlanmaktadır. Yedi sayısı halk inançları arasında en çok yaygın olandır. İslam dünyasında da yedi sayısının özel anlamı vardır. Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzerine inmesi, cennetin yedi kapısı, cehennemin yedi basamaklı merdiveni, Kâbe'nin yedi defa tavafı, Cuma namazının yedi farzı gibi (Torebekkyzy, 2021, s. 82). Halk inanışları arasında da çok sayıda kullanış şekilleri vardır. Yedi çoban, yedi minare, yedi oğul, yedi taş, yedi başlı ejderha, yedi gün, yedi gece, yedi uyurlar, yedi derviş gibi (Torebekkyzy, 2021, s. 82).

Sonuç

Yedi Kızlar Camisi yapım tekniği, fonksiyonu ve hikâyesi bakımından dikkat çekicidir. Yapı çandı tekniğinin Bulgaristan topraklarındaki nadir bir uygulaması olması bakımından önemlidir. Günümüzde eklenmiş de olsa 30 metrelik minaresiyle Balkan topraklarında yaygın olarak görülen ve bölgeye has bir özellik olan İslamiyet'in vurgusu durumundaki uzun minarelerin takipçisidir. Örneklerine Anadolu'da sıkça rastlanan Cuma Camisi geleneğini devam ettirmesi, bölgedeki Müslüman halkın sadece ibadet mekânı değil, aynı zamanda toplanma yeri olması bakımından dikkat çekicidir. Türk kültüründe ve yaşayışında yer etmiş hikâyesiyle de köklü geleneğimizin bölge farkı gözetmeden devamlılığını sürdürdüğünün de canlı bir kanıtıdır.

Kaynaklar

- Acar, D., S. (1999). *Bulgaristan'da Deliorman Bölgesi'ndeki Babai ve Bektaşî Tekkeleri*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Acun, H. (1985). Manisa'da Türbe Mimarisi. *Bellekten*, (195), 479-501.
- Akbulut, T., Z. (2015). Kırcaali. *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, 1(66), 1569-1572.
- Ayverdi, E., H. (1966). *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*. İstanbul.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul.
- Bayhan, A. (2005). Ordu/İkizce'den Bir Ahşap Camii: Laleli (Eski) Camii. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (14), Erzurum, 1-22.
- Can, Y. (2003). Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (14-15), Samsun, 117- 134.
- Can, Y. (2004). *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, İstanbul.
- Çarıkçı, E. (2015). Kırcaali'nin Kuruluşu, Nüfusu ve Tarihi Hatıralarım. *Yeni Türkiye-Rumeli ve Balkanlar Özel Sayısı*, 1(67), Ankara, 1559- 1568.
- Demir, N. (2004). Trabzon ve Yöresinde Ahşap Camiler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (29), Ankara, 1- 17.
- Demirci, M. (06.04.2015). Manisa'da Yedi Kızlar. *Yeni Asır Gazetesi*.
- Dönmez, E., E., N. (2008). *Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey from the Past to the Present*, England.
- Dolu, Y., B. (2015). Kocaeli ve Çevresinde Çandı (Ahşap Yığma) Teknikle Yapılmış Camiler. *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, 1685-1701.
- İbrahimgil, M., Z. ve Keleş, H. (2016). *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri C.1*. Ankara. s. 396-397.
- Kahraman, S., A. ve Dağlı, Y. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 3. Kitap*. İstanbul.
- Keleş, R. (2019). Ahmed Yesevi'nin Hikmetlerinde Sayı Sembolizmi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (23), 561-586.

- Kiel, M. & Kiprovska, M. (2019). Kırcaali. *TDV İslam Ansiklopedisi, Ek-2*, Ankara, 59-62.
- Özkan, İ. (2019). Bulgaristan Kırcaali'den Derlenen Bir Yemen Türküsü. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(2), İzmir, 1-12.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (1992). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Şaşmaz, E. (2021). Yedi Kardeşler (Sır Hatunlar) Türbesi-Tire.
- Torebekkyzy, L. (2021). Türk Halk Kültüründe ve Edebiyatında Yedi Sayısı. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 8(1), 82-91.
- Yılmaz, M., E. (2020). Bulgaristan'da Kiliseye Çevrilen Türk Eserleri. *Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan*, 215-236.
- Yücel, Ü. (2011). *Türk Halk İnanışlarında Sayılar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara.

HİRVAT HALK DANSLARINDA KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLER: MOREŠKA'DAKİ TÜRK İZLERİ

Gönül ERDEM NAS¹

Özet

Balkan coğrafyası yüzyıllarca süren ortak tarihin sonucunda benzer kültürel unsurları barındırır. Bunlardan bir tanesi de halk danslarıdır. Halk dansları, tarih boyunca farklı birçok ögeyi özümseme eğilimindedir; dolayısıyla doğal çevre, iklim ve coğrafi konum dansın amacını, dansın biçimini ve içeriğini etkileyebilir. Bu çalışma genel olarak Türk-Hırvat geleneksel halk danslarını ele almaktadır. Bununla birlikte Dubrovnik Cumhuriyeti'nin bakiyesi sayılabilecek Korçula Adası'na ait bir halk dansı olan Moreška'nın bilinen en eski tarihinden günümüze kadarki değişiminde ada halkının Türklerle olan temasları sonunda yaşanan değişimlerin etkisi de bu bildirinin temel konusunu oluşturmaktadır. Bu tür konular karşılaştırmalı olarak ele alındığında Türkçe öğrenen Hırvat öğrenciler üzerinde oldukça olumlu bir etki bıraktığı gözlemlenmiştir. Araştırmada bu tür bir çalışmanın dil öğrenimindeki etkisine de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Hırvat, halk dansları, Moreška.

¹ Doç. Dr., Zagreb Üniversitesi, gonulerdem2002@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-8100-3884.

CULTURAL INTERACTIONS IN CROATIAN FOLK DANCES: TURKISH TRACES IN MOREŠKA

Abstract

The Balkan geography contains similar cultural elements as a result of centuries of common history. One of these cultural elements is folk dances. Folk dances tend to include different elements throughout history; therefore, the natural environment, climate and geographical location can affect the purpose, the form and the content of the dance. This study generally handles Turkish-Croatian traditional folk dances. In addition, the main subject of this paper is the change of Moreška, a folk dance belonging to Korčula Island, which can be considered as the remnant of the Republic of Dubrovnik, from its earliest known history to the present day, and the effect of the changes experienced as a result of the contact of the island people with the Turks on this famous dance. When such issues are considered comparatively, they have a very positive impact on Croatian students learning Turkish. The effect of this type of study on language learning is also mentioned in the study.

Keywords: Turkish, Croat, folk dances, Moreška.

1. Giriş

“Eşit derecede güçlü fiziksel ve psikolojik bileşenlerden dolayı dansın özü her zaman gizemle örülmüştür ve geçmişten günümüze kadar spekülasyonlara ve felsefi düşüncelere konu olmuştur” (Maletić, 1986, s. 11). Halk dansları, oynayanların kıyafetlerinden hareketlerine kadar her ayrıntısında bir mesaj taşımaktadır. Bu bazen ritüel ve ayin olurken bazen de oynandığı kültürün yıllar süren birikimidir.

Türkiye ve Hırvatistan’da bölgeden bölgeye farklılık gösteren birçok halk dansı bulunmaktadır. Bu dansların bir kısmı birbirine benzerken bir kısmı ise tamamen farklılık göstermektedir. Bu bildiri de amaç, bu halk danslarının tüm özelliklerini ayrıntılı bir biçimde ele almak değildir. Buna zaten süre ve bildiriler için belirlenen sınır da yetmeyecektir. Bu sebeple, Türk ve Hırvat halk danslarından genel olarak bahsedildikten sonra Hırvatistan’a özgü bir kılıç dansı olan Moreška’ya odaklanılacak bu danstan hareketle Türklerle olan temasın dansa etkisi incelenecektir. Bu konu, kültür aktarımının dil aracılığıyla olduğu gerçeğinden hareketle Türkçe öğretim materyalleri hazırlarken ortaya çıkan bir görüşün öğrenciler üzerindeki etkisi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu tür konuların, birçok çalışmaya konu olan Balkan dillerindeki alıntı sözcüklerin Türkçe yoluyla geçişi yani Türkizmler kadar işlenmediği bir gerçektir.

1. 1. Türk Halk Dansları

Türk halk oyunları, geçmişi oldukça eskiye dayanan bir gelenekten beslenmektedir. Her millette olduğu üzere Türklerde de yaşadıkları coğrafyadan inandıkları dine kadar birçok etkinin sanattaki izleri katlanarak, gelişerek ve bazen de değişerek devam eder. Halk oyunları da sanatın toplumsal bölümlerinden birini temsil etmektedir. Bu çalışmada Türk halk oyunlarına kısaca değinilmektedir. Bunun sebebi Türk halk oyunlarında bulunan öğelerin yakın toplumlardaki danslarla olan benzerliklerine dikkat çekmektir.

Türk halk oyunları, yedi bölgede farklı türlerde icra edilmektedir. Bu türler halay, bar, horon, zeybek, semah ve karşılama gibi birkaç başlık altında toplanır (Eroğlu, 1999).

Halay, davul ve zurna ile bir grubun kadın-erkek karışık bir biçimde el ele tutuşarak belli ritimlerle özellikle ayakların bazen de omuzların ahenkli hareketlerine dayalı bir dans türüdür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde oynanmaktadır.

Semah, Alevî-Bektaşiler tarafından bir tür dinî tören olarak sergilenen bu dansta kadın ve erkek birlikte bir ritim içinde el ele tutuşmadan genelde dönerek bu dansı icra ederler.

Horon, kemeçe ve zurna eşliğinde yine grup ile el ele tutuşarak oynanan oldukça hareketli bir dans türüdür. Bu dansta ayaklar ve omuzlar sert ve hızlı bir ritimde buluşur. Karadeniz Bölgesi’nin en yaygın halk dansıdır.

Bar, çoğunlukla erkekler tarafından oynansa da kadınların da oynadığı türleri bulunan yine davul-zurna eşliğinde oynanan bazen de tef eşliğinde türkülerle icra edilen halk oyunu türüdür. Doğu Anadolu'nun kuzey kısımlarında oynanmaktadır.

Karşılama, bir tür dansa verilen genel addır. Karşılamaı üst bir oyun olarak kabul edersek oyunun ritmine dayalı olarak Karşılama; Hora ve Çete oyunları olarak alt oyunlarla icra edilen Marmara ve Trakya'ya ait dans türüdür.

Zeybek, Ege ve Akdeniz Bölgelerinde oynanan, genelde tek Efe'nin (çoğunlukla erkek) ağır ve gösterişli hareketlerle davul ve zurna eşliğinde icra ettiği oyundur (Eroğlu, 2017, s. 67-78).

Fotoğraf 1. Halay (<https://tufak.org.tr/adiyamanyoresi.html>)

Fotoğraf 2. Bar (<https://erzurum.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/32975/dadaslar-gec-ti-bar-basina.aspx>)

Fotoğraf 3. Zeybek (<https://dogruadim.com.tr/zeybek-oyunu-egitimi/>)

Fotoğraf 4. Horon (<https://www.akcaabat.bel.tr/fck-sayfalar.aspx?id=19>)

Fotoğraf 5. Semah (<http://www.izmirdans.net/Didim/alevi-organizasyonu-semah-5787>)

Fotoğraf 6. Karşılama-Hora (<http://www.bilgifeneri.com>)**1.2. Hırvat Halk Dansları**

Hırvat halk dansları da tıpkı Türk halk dansları gibi bölgelere göre çeşitlilik gösterir. Hırvat halk danslarını diğer kültürlerle olan tarihi bağları da etkiler. Buna kısaca örnekler verecek olursak; Istria Bölgesi Alp ve İtalyan etkisindeyken Kuzeybatı Hırvatistan ve Slavonya Bölgeleri Macar-Avusturya etkisindedir. Lika Bölgesi Dinarik etkiye sahipken Dalmaçya’da belirgin bir Avrupa etkisinden söz edilir (Knežević, 2005, s. 13-15). Hırvatistan’daki ilk halk dansları 13-14. yüzyıllardaki kayıtlarda daha çok kilisede ayinlerde veya ritüellerde yapılan biçimiyle bulunmakta ve “kolo” adıyla anılmaktadır. Özellikle Adriyatik ve Split-Kor ula civarında yaşamış olan Türk ve Mağribileri betimleyen bir tür savaş dansı olan Moreška’dan 16. yüzyıl kayıtlarından itibaren rastlanılmaktadır (Ivančan, 1996, s. 13-26).

Günümüzde de Hırvat halk danslarının en bilinen oyun biçimi “Kolo”dur. Kolo, çember-daire anlamına gelir ki bu da dansın biçimini tasvir eder. Birçok bölgede bölgenin kültürüne özgü biçimde icra edilen bu genel dans türünden başka diğer bölgelerde oynanan halk dansları da kısaca şöyle sıralanabilir:

1.2.1. Istria Bölgesi Halk Oyunları

Balun: Istria’daki en bilinen ve oynanan halk dansıdır. Balun’un da çok çeşitleri bulunmaktadır. Balunların en iyi bilinen türleri Rovinj’dan, Barban’dan, Žminj’dan ve Labin’dan gelmektedir. Ulusal kostümlerini giyen dansçılar Pazar Ayini’nden sonra dans ederler.

Kadın-erkek birlikte oynanan bu dansda kollar genelde omuzda birleşir ve ayaklar ritmik hareketlerle uyum içindedir (Božić, 2012, s. 33).

Fotoğraf 7. Balun (<https://proleksis.lzmk.hr/10630/>)

Šete paši: Keman eşliğinde oynanan bu oyun adından da hareketle yedi adımdan oluşur. Bunun da birçok türü bulunmaktadır. Kadın ve erkek dansçıların bazen yan yana bazen de karşı karşıya oynadıkları bu dansın en bilinen biçimleri Rovinjsko Selo, Beram ve Juricani'dedir (Ivančan, 1963, s. 258-266).

Fotoğraf 8. Polka (<https://fd-pazin.hr/istarski-plesovi/>)

Polka: Çek Cumhuriyeti kökenli bir halk dansıdır ve yine kadın-erkek farklı müzik aletleri eşliğinde dans eder (Ivančan, 1963, s. 258-266).

Bu danslarla birlikte Istra Bölgesi'nde yine kadın-erkek dansçıların oynadığı Cotić ve Valcer dansları da bulunmaktadır.

1.2.2. Lika Bölgesi Halk Oyunları

Ličko kolo: Kadın ve erkeklerin büyük alanlarda, çoğu zaman hasat sonrası harman yerinde ayaklarını yere sertçe vurarak çıkardıkları toz ile doğayla dansçının birleşimini ifade eden bu dans, bu bölgenin en ünlü dansıdır.

Fotoğraf 9. Ličko kolo (<https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/hrvatska-bastina/licko-kolo-ples-bez-glazbe/>)

Tanac: Kadın ve erkek dansçıların ikili veya dörtlü gruplarla yine Ličko kolo dansındaki gibi sertçe ayakların yere vurulmasıyla oynanan bu dansın kökenlerinin Çek ve Macarlardan geldiği düşünülmektedir (Sremec, 1983, s. 63-65).

1.2.3. Slavonya, Baranja Dansları

Šoka ko kolo: Müzik aletleri ile birlikte dansçıların şarkıları eşliğinde kadın-erkek dansçıların oynadığı danstır (Vinkešević, 2017, s. 89-91).

Slavonsko kolo (slavonski drmeš) ya da Drmeš: Bu dans türünün tıpkı Kolo gibi birçok çeşidi bulunmaktadır. Çiftler hâlinde bir daire içinde oynanılan bu dansa genelde geleneksel çalgılar olan gayda ve gusal eşlik eder (Sremec, 1983, s. 63-65).

Fotoğraf 10. Šokačko kolo (<https://slavonski.hr/sokacko-kolo-kulturno-dobro-r-h-jos-jedna-potvrda-vrijednosti-tradicije-slavonije-baranje-i-srijema/>)

1.2.4. Dalmaçya Dansları

Lindo: Geleneksel bir müzik aleti olan lijerica eşliğinde çiftler hâlinde oynanan oldukça hareketli bu dans türü, Dubrovnik özelinde tüm Hırvatistan'ın en ünlü dansıdır (Travirka, 2005, s. 105-107).

Fotoğraf 11. Lindo (<https://www.lindjo.hr/>)

Moreška

Sözcüğün, İspanyolca “Morisco” veya İtalyanca “Moresco” kelimelerinden türediğine dair görüşler bulunmaktadır. Bu dansın İspanyollar veya İtalyanlar tarafından Dalmaçya’ya getirildiği, başlangıçta Hristiyan ve Hristiyan olmayanların kılıçla savaşının dansı olarak işlenen oyunun zaman içinde hem kostüm hem de içerik olarak bazı değişikliklere uğradığı ifade edilmektedir. 12. yüzyıldan bu yana Akdeniz’den birçok ulusa yayılan bu dans, oynandığı ülkelerde Araplara karşı Türkler, İspanyollara karşı Mağribiler, Mağribilere karşı Türkler şeklinde oynanmaktaydı. Günümüzde Dalmaçya’da bulunan Korula Adası’nda Türklere karşı Mağribiler biçimiyle oldukça ilgi gören bir dans türü olarak devam etmektedir. Bu dansta iyiler ve kötüler olmak üzere iki temel öge bulunmaktadır. Bunları da siyah ve beyaz olarak iki renk temsil etmektedir. Dansçılar özel kostümler giyen her biri 12 savaşıyla temsil edilen iki taraftır ve bir kız için savaşmaktadır. Bu savaş oyununun kazananı her zaman (Türkler) kırmızı, yenileni ise siyahlardır (Moors). Karşı karşıya gelen kılıçlı iki gruptan kırmızılının kralı beyaz kral olarak bilinen Osman, siyahların kralı ise Moro’dur. Gruplar, siyah kralın beyaz kraldan kaçırıldığı Bula adlı kız için savaşmaktadır.

Birçok Akdeniz toplumunun halk kültürü uzun süren Hristiyan-Müslüman çatışmalarından etkilenmiştir. Aslında bunun dansa, özellikle kılıç dansına yansması 700 yıl önceki Endülüs Emevileri’nin saraylarındaki bir eğlencenin günümüze yansması olarak düşünülür. Bu dans daha sonra İspanyol gezgin denizcileri vasıtasıyla Akdeniz’e yayılır. Dalmaçya’ya da Venedik üzerinden 17-18. yüzyıllarda geldiği düşünülmektedir (Foretić, 1974, s. 17-22).

Müslümanlar tarafından alınan toprakların Haçlılar tarafından geri alınması ve Haçlıların gücünü, inancını temsil eden hâlinin 1780’lerde Korsika’da oynandığı bilinmektedir. Burada da Müslüman tarafın liderinin adı Osman iken Hristiyan liderin adı Ugo Collana olarak kayıtlarda geçmektedir. Bu dans, kılıç kuşanmış 160 kişilik büyük bir dansçı grubu tarafından altın veya gümüş renkli kostümler içinde icra edilmekteydi (Galanti, 1942).

Fotoğraf 12. Moreška (<https://korcula.net/moreska/>)

Korsika'nın yanı sıra bu kılıç dansının bir türü Sicilya'dadır. Bu oyun da yine Hristiyanların zaferiyle sonuçlanır. Bu defa bu zaferin kazanılmasını beyaz at üzerinde dansa giren bir bakire sağlamaktadır. Bununla birlikte benzer konu ve sunuş biçimine sahip danslar Malta, Cenova, Elba Adası'nda ve uzun yıllar doğu esintileri sebebiyle Rönesans İtalya'sında oynanmıştır (Galanti, 1942, s. 47).

Korçula'daki Moreška ise ilk zamanlar kılıç kuşanmış 24 Mağribi ve 24 Türkü temsil eden dansçıların Siyah ve Beyaz krallar için savaşmasını konu edinmekteydi. Bu dönemde de Beyaz Kral'ın adı Osman'dı ve Osmanlı İmparatoru'na referanstı. Yine dansçılar kırmızı ve siyah kostümlerle Siyah Kral'ın esir aldığı Bula'nın Beyaz Kral ve askerleri tarafından kurtarılması konusu üzerine sahnelenmekteydi (Moreška,1974).

Bu dans, geçmişte uzun yıllar Trogir, Zadar, Split, Vis, Hvar ve Dubrovnik'te de oynanmıştır. Ama savaşın sonucunda Türk kral yani Osman'ın yendiği biçimi yalnız Korçula'dakinde sergilenmektedir. Bunun nedeni 19. yüzyılda Osmanlı ile çok iyi ilişkileri olan Dubrovnik'in etkisidir (Zebec, 2001, s. 123-128).

Fotoğraf 13. Moreška Dansında Beyaz Kral, Siyah Kral ve Bula (<https://korcula.net/moreska/>)

1947'den 1950'ye kadar bu dansın kostümleri Müslümanlara göre yeniden düzenlenmiştir. Orduları temsil eden dansçıların giydiği etek yerini dimije adlı bir pantolona, düz gömlek yerini altın işlemeli yeleklere, bele sarılan uzun bir kuşağa bırakırken başlıklar da sarıklı fese dönüşmüştür. Aslında bu dönemdeki kostüm sonradan Bula karakterinin daimî kostümü olacaktır. Çünkü asker dansçıları için bu değişik kostüm uzun süreli olmamış, 1951'den sonra yine bir tür etek giymiş ama bu dönemde de Türkler çizme giyerken Siyah ordu bir tür köylü ayakkabısıyla gösterilmiştir. Günümüzde ise 19. yüzyıldaki ilk biçiminde bulunan eskizlere dayanarak o dönem kostümleri esas alınmaktadır (Ivancich Dunin, 2022, s. 121-135).

2. Yöntem

Araştırma, niteliksel yöntem ve kaynak araştırması tekniğine dayalıdır. Konuyla ilgili kaynakların taranmasıyla elde edilmiş olan bilgilerin yanında, etnografik-tarihsel verilerin incelenmesi çalışmanın araştırma yöntemini oluşturmaktadır.

3. Bulgular

Türklerin Balkanlardaki varlığı uzun yıllar sürmüştür. Bu varlığın elbette ki bakıyeleri sosyal hayatın her köşesinde kendini göstermektedir. Bunlardan biri de halk danslarıdır. Türk ve Hırvat halk danslarına bakıldığında birçok benzer özellik göze çarpmaktadır. İlki, Hırvat danslarında tıpkı Türk halk danslarında olduğu gibi genel bir isimlendirme ve tür altında o türe ait farklı yörelere özgü dansların olmasıdır. Türk halk danslarında Halay, Zeybek, Karşılama gibi danslar genel bir türe verilen adlardır ve bu türler birçok bölgede temel unsurlar korunarak kendine özgü değişikliklerle farklı adlar altında icra edilmektedir. Hırvat danslarında da durum benzerdir, Kolo, Lindo ve Drmeš dansların üst türüne verilen adlar iken her bölgede özgüleşip farklı adlarla icra edilen halk danslarına dönüşmektedir. Özellikle denize kıyısı olan yerlerdeki danslar her iki ülke danslarında benzer biçimde diğer bölgelere göre oldukça hareketlidir. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan Moreška dansı ise tüm bunlardan bağımsız biçimde bir konuya odaklanarak kılıçla icra edilen bir savaş dansıdır. Bu dans, Akdeniz ülkelerindeki benzerlerinden konunun işlenmesi ve dansın oynanma biçimi bakımından farklıdır. Diğer Akdeniz ülkelerinde Hristiyanların Müslümanlar karşısındaki başarısı olarak gösterilen bu dansın Kor ula Moreška'sındaki icrası Türklerin Mağribilere olan başarısı biçimindedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Balkanlardan Türkler, Osmanlı ve sonrasında her ne kadar askerî ve siyasi anlamda çekilmiş olsa da gündelik yaşamı etkilemeye devam eden kültürel mirasıyla varlığını hissettirmektedir. Akdeniz'e özgü kılıç danslarında olay örgüsü geçmişten günümüze büyük ölçüde Hristiyanların Müslümanlar karşısındaki kahramanlıklarına atıf iken Moreška'da bu radikal bir biçimde Türklerin kahramanlığı üzerinedir. Türkler, Beyaz kral Osman'ın liderliğinde masum ve bakire esir kız Bula'yı kötü kral ve Mağribi Siyah kral Moro'dan kurtarır. Din ve dil ortaklığı bulunmayan bir coğrafyada Türklerin bu biçimde ifade edilişi Osmanlı'nın bu coğrafyadaki adaletli

ve ılımlı siyasetine bir gönderme niteliğindedir.

Kaynaklar

- Božić, D., & Ilić, O. (2012). Mercandel T., *Folklorni plesovi Istre*, Pula.
- Eroğlu, T. (1999). *Halk Oyunları El Kitabı*. İstanbul: Mars Basım Hizmetleri.
- Eroğlu, T. (2017). Türkiye’deki Halk Oyunlarının Temel Özellikler, Tür ve Dağılım Bakımından İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(42), 67-78.
- Foretić, V. (1974). “Povijesni prikaz korčulanske moreške”. *U Moreška*
- Galanti, B., M. (1942). La danza della Spada in Italia, ‘*Studi e Testi di Tradizioni popolari*’, Roma.
- Ivancich Dunin, E. (2022). 17th Century Costuming Features Of Korčula’s Moreška, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 59 No. 1. Zagreb.
- Ivančan, I. (1963). *Istarski narodni plesovi*, Zagreb.
- Ivančan, I. (1996). *Narodni plesni običaji u Hvata.*, Zagreb.
- Knežević, G. (2005). *Srebrna kola, zlaten kotač*, Zagreb.
- Lešaja, A. *Korčulanska viteška igra.*, ur. Korčula: Radničko kulturno umjetničko društvo Moreška Korčula, 5-70.
- Maletić, A. (1986). *Knjiga o plesu*, Zagreb.
- Moreška. (1974). *Korčulanska viteska igra*, Korčula.
- Sremac, S. (1983). *O hrvatskom tancu, drmešu, čardašu i porijeklu drmeša*, Zagreb.
- Travirka, A. (2005). *Dalmacija, povijest, kultura, umjetnička baština*, Zadar.
- Vinkešević, J. (2017). *Narodni plesovi Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, Đakovo*.
- Zebeć, T. (2001). Sword dances among the Croats içinde *International Council For Traditional Music Study Group on Ethnochoreology*, Zagreb.

RUMELİ COĞRAFYASINI TARİHİ AÇIDAN ANLATAN TÜRK TELEVİZYON DİZİLERİNDE TÜRK KÜLTÜRÜNÜN AKTARIMI

Kadir KAPLAN¹

Eray GELMEZ²

Özet

Kültür dil aracılığıyla, nesilden nesle veya farklı milletlere aktarılır. Bu bağlamda yabancı bir dili öğrenmenin, hedef dilin kültürünü de bilmeyi gerektirdiği söylenebilir. Çünkü dil, konuşulduğu toplumun kültürüne ait öğeleri bünyesinde barındırır. Buradan hareketle Türk kültürünü meydana getiren öğelerin çeşitli yollarla yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylere aktarılması gerektiği söylenebilir. Kitle iletişim araçlarının etkisiyle kültürel etkileşimin arttığı günümüzde, hem dünya genelinde hem de Türkiye’ye komşu olan ülkeler arasında Türk televizyon dizilerine yönelik ilginin artışı, Türk kültürüne ait öğelerin diziler aracılığıyla Türkçe öğrenen bireylere aktarılabilmesi düşüncesini doğurmuştur. Bu konuda yapılan akademik çalışmalar, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin dört temel dil becerisinin gelişmesinde, Türk kültürüne ait öğeleri benimsemelerinde, Türk toplumunun düşünce ve kabul dünyasını anlamalarında Türk televizyon dizilerinin önemli bir rolü olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada Türk kültürüne ait öğeler “Elveda Rumeli” isimli Türk televizyon dizisi özelinde ele alınmıştır. Söz konusu dizinin ilk üç bölümü inceleme nesnesi olarak belirlenmiş ve bu bölümlerde yer alan Türk kültürüne ilişkin öğeler içerik analizi yöntemiyle çözümlenerek yorumlanmıştır. Dizide Türk kültürünü oluşturan öğeler ile ilgili şu temalar tespit edilmiştir: Türk yemek kültürü ve sofrada, Türk aile yapısı, Türk inanç kültürü, Türk isim kültürü, evlilik ve düğün geleneklerini oluşturan öğeler, Türk kültürüne ait giyim kuşam öğeleri, Türkçeye ait kalıplaşmış kelime ve ifadeler, sözlü edebiyatımıza ait kültürel öğeler. Bu çalışmadan hareketle “Elveda Rumeli” isimli Türk televizyon dizisinin Türk kültürünün aktarımında kullanılabilecek zengin bir içeriğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, söz konusu dizinin farklı bölümlerinin Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireyler için temel seviyeden ileri seviyeye kadar olan dil kazanımları da dikkate alınarak birer okuma metnine dönüştürülebileceği, diziden hareketle öğrencilerin dört temel dil becerisini geliştirmeye yönelik etkinliklerin hazırlanıp uygulanabileceği önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Türk kültürü, Türk televizyon dizileri, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi.

1 Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, kadirkaplan007@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7901-1025.

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, eraygelmez1997@gmail.com, ORCID: 0009-0006-5012-015X.

TRANSFER OF TURKISH CULTURE IN TURKISH TELEVISION SERIES THAT EXPLAIN THE GEOGRAPHY OF RUMELIA FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

Abstract

Culture is transmitted from generation to generation or to different nations through language. In this context, it can be said that learning a foreign language requires knowing the culture of the target language. Because language contains elements of the culture of the society in which it is spoken. Based on this, it can be said that the elements that make up Turkish culture should be transferred to individuals learning Turkish as a foreign language through various means. Today, when cultural interaction increases with the influence of mass media, the increase in interest in Turkish television series both around the world and among the countries neighboring Turkey has given rise to the idea that elements of Turkish culture can be transferred to individuals learning Turkish through TV series. Academic studies on this subject have revealed the fact that Turkish television series have an important role in the development of the four basic language skills of individuals learning Turkish as a foreign language, in their adoption of elements of Turkish culture, and in their understanding of the world of thought and acceptance of the Turkish society. In this study, elements of Turkish culture are discussed specifically in the Turkish television series called “Elveda Rumeli”. The first three episodes of the series in question were determined as the object of study, and the elements related to Turkish culture in these episodes were analyzed and interpreted using the content analysis method. The following themes related to the elements that make up Turkish culture have been identified in the series: Turkish food culture and table manners, Turkish family structure, Turkish belief culture, Turkish name culture, elements that make up marriage and wedding traditions, clothing elements of Turkish culture, stereotyped words and phrases of Turkish. Expressions, cultural elements belonging to our oral literature. Based on this study, it has been concluded that the Turkish television series named “Elveda Rumeli” has a rich content that can be used in the transmission of Turkish culture. In addition, suggestions have been made that different parts of the series in question can be turned into reading texts for individuals learning Turkish as a foreign language, taking into account language gains from basic to advanced levels, and that activities to improve students’ four basic language skills can be prepared and implemented based on the series.

Keywords: Culture, Turkish culture, Turkish television series, teaching Turkish as a foreign language.

1. Giriş

1.1. Dil-Kültür İlişkisi

Dil, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan ve farklı işlevleri olan bir araçtır. Bir bütün olarak ele alındığında yalnızca iletişim olgusunu değil insana ve topluma dair pek çok farklı ögeyi de bünyesinde barındırdığını söyleyebileceğimiz dili betimlemeye yönelik yapılan tanımlara bakıldığında dilin bir anlaşma aracı ve kültür aktarıcısı olduğu hususlarında birleştiği görülmektedir (bkz. Aksan, 2001; Ergin, 2000; Kantemir, 1997; Özbay, 2011). Dil, düşüncenin ifadesi olarak ortaya çıkar ve konuşulduğu topluma ait kültürel kodlar aracılığıyla anlam kazanır. İnsanları belirli değerler etrafında toplayan ve onları millet hâline getiren kültür olgusu dili, inançları, gelenek ve göreneklere kapsayan kuşatıcı bir özelliğe sahiptir. Dili meydana getiren kelime ve kavramların, toplumun sosyal dinamiklerinin ve yapısının kültürel bir arka planı olduğundan söz etmek mümkündür. Bu kültürel arka plan dili meydana getiren kelimelerde ve kalıp ifadelerde en somut hâlini bulur. “Ziya Gökalp, dili kültürün temel unsuru sayar. O, bu görüşünde haklıdır. Zira dil, duygu ve düşüncenin âdeta kabıdır. Bir milletin bütün duygu ve düşünce hazinesi, dil kabına veya kalıbına dökülür” (Kaplan, 2021, s.154). Dil, kültürü besleyip koruyan ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan bir varlıktır. Demir ve Açık (2011) dilin, kültürün en önemli koruyucusu ve aktarıcısı olduğunu ifade etmişler, kültürü koruma ve aktarma görevinin yanında kültürü geliştirme ve değiştirme görevini de üstlendiğini belirtmişlerdir. Nermi Uygur (1996, s.19) dili, kültür yapısını bir arada tutan çimentoya, kültür alanının her yanını aydınlatan güneşe, tüm kültür anıtlarının yansıdığı bir akarsuya benzetmiştir. Bu benzetmelerden hareketle kültürün dilde hayat bulduğu ve dil ile kültürün bir döngü meydana getirdiği söylenebilir.

Dili kültürden bağımsız bir olgu olarak ele almak mümkün değildir. Dil ile temsil edilmeyen bir kültürün varlığından söz edilemeyeceği gibi kültüre ait öğeleri içinde barındırmayan ve geleceğe taşımayan bir dilin varlığından da söz edilemez. “Dil ve kültürü bir kâğıt gibi düşünün. Bir yüzü dil bir yüzü kültürdür” (Boylu, 2021, s.97). İnsanoğlu, mensubu olduğu kültür dairesini meydana getiren öğeleri diline yansıtır. Bu yansımalar dili meydana getiren kelimelerin toplumun kültüründen, dünyayı anlamlandırma gayretinden ve tarihî süreç içinde geçirdiği dönüşümlerden izler taşıdığı gerçeğine işaret etmektedir. “Bir toplumun dili, öylesine ilginç, öylesine çok yönlü bir düzendir ki, dildeki kavramların, bunlarla ilgili sözcük, deyim atasözü ve çeşitli anlatım kalıplarının incelenmesi, o toplumun kültürünü, dolayısıyla kimliğini de ortaya koyabilmektedir” (Aksan, 2020, s.11).

1.2. Yabancı Dil Öğretiminde Kültür Aktarımı

Dil ve kültür arasındaki sıkı ilişki göz önünde bulundurulduğunda farklı kültürlerin kapısını aralamayı da beraberinde getiren yabancı dil öğretiminin aynı zamanda hedef dile ilişkin kültürel öğelerin aktarılması, öğretilmesi süreci olduğu söylenebilir. Yayla’ya göre (2018) dil, konuşulduğu toplumun kültüründen izler taşır ve o dili öğrenen kişi, dilin ait olduğu kültüre de temas etmek mecburiyetinde kalır (Akt. Se-

kitmen, 2021). Dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileri dilin görünen yüzeydeki boyutunu, kültür olgusu ise dilin derin yapısını oluşturur. Yabancı dil öğretimi faaliyetleri hedef dilin derin yapısı da göz önünde bulundurularak kurgulanmalıdır. Yabancı dille tanışan birey, dilin derin yapısını oluşturan kültür olgusu ile de karşılaşacaktır (Barın ve Güzel, 2020, s.180).

Avrupa Konseyi tarafından 2001 yılında hazırlanan Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metninde çoğul kültürlü ve çoğul dilli yetkinlik başlığı altında B2 ve C1 seviyelerindeki bir yabancı dil öğrencisinin sahip olması gereken kazanımlar tablo 1'deki şekli ile ifade edilmiştir:

Tablo 1. *AOBM B2 ve C1 Seviyesindeki Kazanımlar (CEFR, 2021, s.129)*

	Yargıların ve önyargıların sıklıkla temellendiği örtük değerlere farkındalık göstererek kendisinin ve diğer sosyal grupların bakış açıları ve uygulamalarını tanımlayabilir ve değerlendirebilir.
	Kendi toplumunun ve aşına olduğu diğer toplumların kültürel varsayımları, yerleşmiş fikirleri, basmakalıp inanışları ve önyargıları hakkındaki yorumlarını açıklayabilir.
	Başka bir kültüre ait bir belge veya olayı yorumlayabilir ve açıklayabilir ve bu belgeyi ve olayı kendi kültürüne ve/veya aşına olduğu başka kültürlerle ait belgeler veya olaylarla ilişkilendirebilir.
	Kendi toplumu ve diğer toplumlarla ilgili iletişim araçlarında yer alan bilgi ve görüşlerin tarafsızlığını ve dengesini tartışabilir.
B2	Kültürel olarak belirlenmiş davranış kalıplarındaki (Ör. Mimikler ve ses tonu veya işaret dilleri için işaret boyutu) benzerlik ve farklılıkları belirleyip bunların üzerine derin düşünebilir ve karşılıklı anlayışı müzakere etmek amacıyla bunların önemini tartışabilir.
	Kültürlerarası bir temasta birinin belirli bir durumda mutlak kabul ettiği bir şeyin başkaları tarafından aslında kabul görmediğini fark edebilir ve tepki verip kendini uygun bir şekilde ifade edebilir.
	Söz konusu kültürdeki kültürel ipuçlarını genellikle uygun bir şekilde yorumlayabilir.
	Kendi kültürü ve diğer kültürlerdeki belirli iletişim yolları ve bunların ortaya çıkarabileceği yanlış anlaşılma riskleri üzerine derin düşünebilir ve bunları açıklayabilir.
	Toplum dilbilimsel/toplum-edimsel geleneklerdeki farklılıkları tanıyabilir, bunlar üzerinde eleştirel olarak derin düşünebilir ve buna göre iletişimini ayarlayabilir.
C1	Kültürlerarası karşılaşma, okuma, film vb. yararlanarak kültürel değerlerin ve uygulamaların arka planını hassas bir şekilde açıklayabilir ve bunların boyutlarını yorumlayıp tartışabilir.
	Kültürlerarası iletişimde belirsizliklerle başa çıkabilir ve açıklık getirmek için düşüncesini yapıcı ve kültürel olarak uygun bir şekilde ifade edebilir.

Yabancı dil öğretimi hususunda bir standart geliştirmeyi hedefleyen Avrupa Ortak Başvuru Metni incelendiğinde orta ve ileri düzeydeki dil kullanıcılarının hedef dile ilişkin birtakım kültürel unsurları da öğrenmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. “Yaban-

cı dil öğretiminde dilin ait olduğu kültürün en önemli unsur olduğu, dil öğretiminde yalnızca dil bilgisi kurallarını öğrenmenin kesinlikle yeterli olmadığı ve dilin uygulama alanı olan toplum ile ilişkiye girilmesi gerektiği unutulmamalıdır” (Nurlu, 2011, s.1). Bu bağlamda dil öğrenen bireylerin kültürel açıdan da birtakım yeterliklere sahip olması gerektiği söylenebilir. Yabancı bir dil öğrenen bireyin hedef dilde kültürel yetkinliğe erişmesi gerektiğini ifade eden Memiş (2016, s.610-611), hedef dilde yer alan kültürel unsurların da aktarılması gerektiğinin altını çizer ve bu unsurları şu şekilde sıralar:

- “1. O dilin konuşulduğu ülkenin coğrafi özelliklerinin de bilinmesi.
2. O toplum için önemli olan tarihî olaylar hakkında bilgi sahibi olunması.
3. Hedef kültürdeki müziğin, edebiyatın ve diğer sanatların tanınması.
4. Yemek, alışveriş, tanışma, doğum günü gibi durumlarda kullanılan kültürel kalıpların kullanılabilmesi.
5. Toplumda yaygın olan jest ve mimiklerin bilinmesi.”

Yabancı dil öğretimi, kültür olgusu ile desteklendiği zaman anlam kazanır. Kültür olgusunun yabancı dil öğretimi sürecinin bir parçası hâline getirilmesi yabancı dil öğrenen bireylerin hedef dile ait kelimelerin taşıdıkları kültürel arka planı kavramalarına, hedef dili konuşan ulusun geçmişi ve düşünce dünyası hakkında fikir sahibi olmalarına, hedef dile ait birtakım kalıplaşmış ifadeleri daha kolay öğrenmelerine olanak tanır.

1.3. Bir Kültür Aktarımı Aracı Olarak Türk Televizyon Dizileri

Teknolojinin ve küreselleşmenin etkisiyle milletler arasındaki etkileşimin arttığı günümüzde Türkçeye ve Türk kültürüne karşı bir ilgi oluşmuştur. Söz konusu ilginin oluşmasında Türkiye'nin diğer ülkeler ile askeri, politik, ekonomik vb. zeminlerde kurduğu ilişkiler etkilidir (Göçer ve Moğul, 2011; Bölükbaş Kaya ve Keskin, 2010; Şimşek, 2022). Ayrıca UNESCO'nun 1980 yılında yaptığı bir tespite göre Türkçenin dünyada en çok kullanılan beşinci dil olması da Türkçeye ve Türk kültürüne karşı olan ilginin artmasındaki faktörlerdendir (Barın ve Güzel, 2020). Türkçeye ve Türk kültürüne olan ilginin artmasındaki bir diğer unsur ise Türk televizyon dizileridir. Özarslan (2020), “Ülke Markalaması Bağlamında Uluslararası Basında Türk Dizileri ve Türkiye İmajı” başlıklı çalışmasında dünyada yüz elliden fazla ülkede milyonlarca insan tarafından izlenen Türk dizilerinin ihracatı konusunda büyük bir başarı elde edildiğini belirtmiştir. Söz konusu çalışmada Türk dizileri ile ilgili incelenen haberlerin %76,19'unda Türk dizilerinin büyük bir beğeni ve ilgiyle izlendiği, %47,6'sında, büyük ihracat gelirleri elde edildiği, %23,80'inde teknik/oyunculuk/kostüm/senaryo vb. açıdan kaliteli olduğu, %23,80'inde ise seküler değerler barındırması nedeniyle Ortadoğu'da kadın hakları konusunda toplumsal hareketleri tetiklediği temasıyla haberleştirildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Özarslan (2020)

çalışmasında Türk dizilerinin kültürel bir güç olduğunu belirtmiştir. Verilen bilgilerden hareketle Türkçeye ve Türk kültürüne olan ilginin artmasını sağlayan Türk televizyon dizilerinin uluslararası arenadaki Türkiye imajını güçlendirdiği, Türk kültürüne ait değerlerin ön plana çıktığı yapımların bir cazibe unsuru olduğu söylenebilir.

Uluslararası arenada Türk televizyon dizilerinin büyük rağbet görüyor oluşu, bu dizilerin Türk kültürünün aktarımında ve Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılabilecek materyaller hâline dönüştürülmesi gerektiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Nitekim bu düşünce konu ile ilgili gerek akademik düzeyde gerek uygulamada pek çok çalışmanın yapılmasında etkili olmuştur. İrşi ve Yılmaz (2017) “Yabancılarla Türkçe Öğretiminde TV Dizilerinin Kullanımı” başlıklı çalışmalarında yabancılarla Türkçe öğretiminde dizilerin kullanımının yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenme düzeylerine etkisini belirlemeyi amaçlamışlar ve çalışma kapsamında Ekmek Teknesi adlı televizyon dizisinden bölümler kullanarak öğrencilerin Türkçenin söz varlığı içinde yer alan kalıplaşmış sözleri, atasözlerini ve deyimleri kullanabilecekleri etkinlik örnekleri hazırlamışlardır. İşcan ve Aktürk (2014) “Televizyon Dizilerinin Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanımı: Seksenler Dizisi Örneği” başlıklı çalışmalarında Ürdün Üniversitesi Türkçe Bölümü öğrencilerine Seksenler adlı Türk televizyon dizisinin ilk üç bölümünü izlettirmişler, daha sonra yaptıkları yazılı yoklamada öğrencilerden dizide dikkatlerini çeken Türk kültürüne ait öğeleri yazmalarını istemişlerdir. Çalışmanın diğer aşamasında ise öğrencilerin görüşlerinden hareketle Türk kültürüne ait unsurlar başlıklara bölünerek yorumlanmıştır. Bu çalışmada Türk kültürüne ait öğeleri doğal ve eğlenceli yollarla aktaran Türk televizyon dizilerinin Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılabilecek etkili materyaller olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kırbas (2022), “Türk Dizi ve Filmlerinin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Katkısı Bakımından Değerlendirilmesi: Balkanlar Örneği” başlıklı çalışmasında Balkan coğrafyasında ilgi ile izlenen Türk televizyon dizilerinin ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kişilerin dil becerilerine katkısını incelemiştir. Araştırma kapsamında Balkan coğrafyasından 48 öğrenciye Türk dizilerinin ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğrenmelerine katkısı üzerine sorular yöneltilmiştir. Bu çalışmada Türk dizilerini ve filmlerini izlemenin yabancı dil olarak Türkçe öğrenimi sürecini olumlu olarak etkilediği ve öğrencilerin Türkçeyi daha kolay ve hızlı öğrenmelerini sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Harmandar (2021), “Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Dil-Kültür Bağlamında Türk Dizilerinin Değerlendirilmesi: ‘Ezel’ Dizisi Örneği” başlıklı çalışmasında televizyon dizilerinin konuşulan dilin kullanım özelliklerini yansıtmada noktasında geniş bir çerçeveye sahip olduğunu belirtmiş ve çalışma kapsamında Ezel isimli Türk televizyon dizisinin birinci bölümünde yer alan kalıp ifadelerin sınıflandırmasını yapmış, bu kalıp ifadelerin öğretimine yönelik bağımsız dil kullanımı seviyesinde etkinlik örnekleri hazırlamıştır.

İlgili literatürde yer alan çalışmalardan hareketle Türk televizyon dizilerinin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin Türk kültürüne ait öğeleri kavramalarında, Türkçe öğrenme sürecinin zevkli ve eğlenceli hâle getirilmesinde kullanılabilecek etkili materyaller olduğu söylenebilir. Ayrıca Türk televizyon dizileri kullanılarak sınıf içinde yapılacak birtakım etkinlikler yabancı dil olarak Türkçe öğrenen birey-

lerin günlük konuşma dilinde yer alan birtakım kalıplaşmış ifadeleri öğrenmelerini kolaylaştıracak, uluslararası arenada Türkiye'nin ve Türk kültürünün etkili ve doğru bir şekilde temsil edilmesine olanak sağlayacaktır.

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, inceleme nesnesi ve verilerin analizi hususlarında bilgiler verilmiştir.

2. 1. Araştırmanın Modeli

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına göre desenlenmiştir. “Durum çalışması, bir kişi veya küçük bir grubun derinlemesine ve detaylı olarak incelenmesine dayalı olarak gerçekleşen bir nitel araştırma türüdür” (Bernard’dan akt. Turan, 2020). Rumeli coğrafyasını tarihî perspektiften anlatan dizilerde Türk kültürünün aktarımı durumu “Elveda Rumeli” isimli Türk televizyon dizisi özelinde ele alınmış; elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle temalara, kategori ve kodlara ayrılarak incelenmiştir. “İçerik analizi, kodlama ve temaların belirlenmesi için sistematik sınıflandırma süreci aracılığıyla metin içeriğinin öznel olarak yorumlanmasıdır” (Hsieh ve Shannon’dan akt. Turan, 2020).

2. 2. İnceleme Nesnesi

Çalışmada 20 Eylül 2007 tarihinde yayınlanmaya başlayan “Elveda Rumeli” isimli Türk televizyon dizisi ilk üç bölümüyle sınırlanmak suretiyle inceleme nesnesi olarak ele alınmıştır. Dizinin künyesi şu şekildedir:

Yönetmen: Serdar Akar

Yapımcı: Tarkan Karlıdağ

Oyuncular: Erdal Özyağcılar, Şebnem Sönmez, Tolgahan Sayışman, Berrak Tüzünataç, Ertan Saban, Filiz Ahmet, Tuna Orhan, Gülçin Santırcıoğlu, Mahir İpek, Suzan Akbelge, Gökhan Mete, Bedia Begovska, Erman Saban.

Özet: Rumeli’nde yer alan Pürsıçan isimli bir kasabada yaşayan sütçü Ramiz ve ailesinin hayatını konu edinen dizi, 1896 yılı Rumeli’sine ışık tutmaktadır. Dizide Türk kültürünün temsilinin yanı sıra Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı Devleti’nin ve Balkanlar’ın içinde bulunduğu durum tarihî hadiselerle bağlı kalınarak bir kurgu dâhilinde anlatılmaktadır. Dizinin resmî YouTube kanalında yer alan tanıtım yazısı ise şu şekildedir:

“Yıl 1896. Osmanlı Balkanlardaki hakimiyetini yavaş yavaş kaybetmektedir. Kahramanımız Sütçü Ramiz Makedonya bölgesinde Manastır şehrine yakın bir köyde evlilik çağındaki üç kızı ve karısıyla birlikte yaşan fakir bir Türk köylüsüdür. Ramiz ve ailesinin ekseninde gelişen olaylar fonda Balkanlardan çekilmekte olan cihan

imparatorluğunun o yıllarına da bir ayna da tutmayı hedeflemektedir.”

3. Bulgular ve Yorum

Bu başlık altında Elveda Rumeli isimli televizyon dizisinin ilk üç bölümünde yer alan Türk kültürüne ait öğeler temalar, kategoriler ve kodlara ayrılarak tablo hâlinde sunulmuştur.

3.1. Türk Diline Ait Kalıplaşmış İfadeler

Dizide Türkçeye ait gündelik hayatın akışı içinde belirli durumları ifade etmek için kullanılan kalıplaşmış ifadelerle, kutlama ve tebrik amacıyla kullanılan sözcüklere, unvan bildiren isimlere yer verilmiştir. Bu kalıp ifadelerin ve kelimelerin bağlamına uygun olarak dizide yer alması, izleyicilerin Osmanlı dönemi Rumeli'sini ve Türk kültürünü tanımalarına yardımcı olması bakımından önemlidir. Elveda Rumeli isimli Türk televizyon dizisinin ilk üç bölümünde yer verilen Türk diline ait kalıplaşmış ifadelerle ilişkin öğeler Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. *Türk Diline Ait Kalıplaşmış İfadeler*

TEMA	KATEGORİ	KOD
	Unvan Bildiren Kelimeler	Hanım / Efendi / Bey / Ağa
Türkçeye ait kalıplaşmış kelime ve ifadeler	Hayatın akışı içinde kullanılan kalıplaşmış kelime ve ifadeler	Hayırlı sabahlar / Kal sağlıcakla / Günaydın / Hoş geldin
	Kutlama ve tebrik amacıyla kullanılan kalıplaşmış ifadeler	Gözün aydın

Tablo 2'de yer alan ilgili tema kapsamında 3 kategori ve bu kategorilere bağlı toplam 9 kod tespit edilmiştir.

3.2. Sözlü Edebiyatımıza Ait Ürünler

Dizide sözlü edebiyatımıza ait atasözlerine, deyimlere, türkülere ve tekerlemelere yer verilmiştir. Bağlamına uygun olarak kullanılan bu sözlü edebiyat ürünleri, Türk kültürünün aktarımı hususunda farkındalık yaratması bakımından önemlidir. Elveda Rumeli isimli Türk televizyon dizisinin ilk üç bölümünde yer alan sözlü edebiyatımıza ilişkin öğeler Tablo 3'de belirtilmiştir.

Tablo 3. *Dizide Yer Alan Sözlü Edebiyat Ürünleri*

TEMA	KATEGORİ	KOD
Türk Edebiyatına Ait Sözlü Kültür Öğeleri	Deyimler	Akılını kaçırmak / Aklı başına gelmek / So-yup soğana çevirmek / Kafası atmak / Kaş yaparken göz çıkarmak / Bağrına taş basmak / Ödüyü patlamak / Canına okumak Kara kara düşünmek / Başına talih kuşu konmak
	Atasözleri	Korkunun ecele faydası yoktur / Ye ekşiye getir Ayşe'yi ye tatlıyı doğur atlıyı / Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla
	Türküler	Maya dağdan kalkan kazlar / Mavrova Türküsü
	Tekerlemeler	Kumrum kumrum gu gu gu / Hasan Hasan elmaya basan

Tablo 3'te yer alan verilerden hareketle ilgili temaya ait 4 kategori ve söz konusu kategorilere yönelik toplam 16 kod tespit edilmiştir.

3.3. Türk Kültürüne Ait Giyim Kuşam Öğeleri

Dizide Osmanlı Rumeli'sinde yaşayan Türk toplumunun gündelik hayatta kullandığı giysilere yer verilmiştir. Bu durum izleyicilerin söz konusu dönemde yaşayan Türk toplumunun yapısı hakkında fikir sahibi olmalarını sağlaması bakımından önemlidir. Elveda Rumeli isimli Türk televizyon dizisinin ilk üç bölümünde yer verilen giyim kuşam kültürüne ilişkin öğeler Tablo 4'te belirtilmiştir.

Tablo 4. *Osmanlı Rumeli'sinde Yaşayan Türk Toplumunun Giyim Kuşamına Ait Dizide Yer Alan Öğeler*

TEMA	KATEGORİ	KOD
Giyim Kuşam	Erkek Giyim Kuşam	Ceket / Gömlek / Pantolon / Fes
	Kadın Giyim Kuşam	Etek / Yazma / Bel Kuşağı

Tablo 4'te yer alan verilerden hareketle ilgili temaya ait 2 kategori ve söz konusu kategorilere yönelik toplam 7 kod tespit edilmiştir.

3.4. Türk Yemek Kültürü ve Sofra Adabına Ait Öğeler

Dizide Türk mutfağına ait yemeklere, sofraya ilişkin birtakım kurallara yer verilmiştir. Bu durum izleyicilerin Türk yemek kültürü ve sofraya adabı hususunda fikir sahibi olmalarına yardımcı olması bakımından örnek teşkil etmektedir. Elveda Rumeli isimli Türk televizyon dizisinin ilk üç bölümünde yer verilen Türk yemek kültürü ve sofraya adabına ilişkin öğeler Tablo 5'te belirtilmiştir.

Tablo 5. *Türk Yemek Kültürü ve Sofra Adabına İlişkin Öğeler*

TEMA	KATEGORİ	KOD
Yemek Kültürü ve Sofra Adabı	Türk mutfağına ait yiyecek ve içecekler	Sütlü tarhana / Yoğurt / Ayran / Börek
	Sofra Adabına İlişkin Kurallar	Yemekten önce edilen dua / Misa- firin sofrada başköşeye oturtulma- sı / Yer sofrası

Tablo 5'te yer alan verilerden hareketle ilgili temaya ait 2 kategori ve söz konusu kategorilere yönelik toplam 7 kod tespit edilmiştir.

3.5. Türk İsim Kültürüne İlişkin Öğeler

Dizide Osmanlı Rumeli'sinde yaşayan Türk toplumunun kullandığı erkek ve kadın isimlerine, lakaplara yer verilmiştir. Bu durum Türk isim kültürü hakkında izleyicilerde farkındalık oluşması bakımından önemlidir. Elveda Rumeli isimli Türk televizyon dizisinin ilk üç bölümünde yer verilen Türk isim kültürüne ilişkin öğeler Tablo 6'da belirtilmiştir.

Tablo 6. *Türk İsim Kültürüne İlişkin Dizide Yer Alan Öğeler*

TEMA	KATEGORİ	KOD
Türk İsim Kültürü	Erkek İsimleri	Ramiz / Hasan / Dilaver / Mustafa / Muzaf- fer / Namık / Cabbar
	Kadın İsimleri	Hatice / Vahide / Zarife / Bedia / Emine / Pembe / Meryem / Fatma
	Lakaplar	Pasaklı / Hacı / Kepçe Kulak / Sümüklü

Tablo 6'da yer alan verilerden hareketle ilgili temaya ait 3 kategori ve söz konusu kategorilere yönelik toplam 19 kod tespit edilmiştir.

3.6. Evlilik ve Düğün Geleneklerini Oluşturan Öğeler

Dizide Osmanlı Rumeli'sinde yaşayan Türk toplumunun düğün ve evlilik ile ilgili geleneklerine yer verilmiştir. Bu geleneklerin dizide temsil edilmesi Türk kültürünün temsili ve aktarımı noktasında izleyicilerde farkındalık oluşturması bakımından önemlidir. Elveda Rumeli isimli Türk televizyon dizisinin ilk üç bölümünde yer alan Türk düğün ve evlilik kültürüne ilişkin öğeler Tablo 7'de belirtilmiştir.

Tablo 7. *Türk Düğün ve Evlilik Kültürüne İlişkin Dizide Yer Alan Ögeler*

TEMA	KATEGORİ	KOD
Düğün ve Evlilikle İlgili Kültürel Unsurlar	Kız İsteme Âdetleri	Cabbar Efendi'nin Hatice'yi babasından istemesi Hatice'nin gelen misafirlere kahve ikram etmesi
	Düğün Gelenekleri	Düğünden önce gelinin ailesine hediye alınması

Tablo 7'de yer alan verilerden hareketle ilgili temaya ait 2 kategori ve söz konusu kategorilere yönelik toplam 2 kod tespit edilmiştir.

3.7. İnanç Kültürüne İlişkin Ögeler

Dizinin birinci bölümünde Ramazan ayına has birtakım kültürel öğelere yer verilmiştir. Bu kültürel öğelerin dizide temsil edilmesi Osmanlı Rumeli'sinde yaşayan Türk toplumunun inanç kültürüne ilişkin izleyicilerde farkındalık oluşturması bakımından önemlidir. Ayrıca Türk-İslam kültürünü meydana getiren birtakım öğelerin de dizide yer alması Türk kültürünün aktarımı hususunda yardımcı olabilecek niteliktedir. Elveda Rumeli isimli Türk televizyon dizisinin ilk üç bölümünde yer verilen Türk inanç kültürüne ilişkin öğeler Tablo 8'de belirtilmiştir.

Tablo 8. *Türk İnanç Sistemine İlişkin Dizide Yer Alan Kültürel Ögeler*

TEMA	KATEGORİ	KOD
İnançlar	Ramazan Ayı Gelenekleri	İftar için yapılan hazırlıklar / Oruç ibadeti / İftarı açmadan önce dua etmek / Ramazan topu
	Türk-İslam Kültürü	Abdest almak / Tespih ile zikir çekmek

Tablo 8'de yer alan verilerden hareketle ilgili temaya ait 2 kategori ve söz konusu kategorilere yönelik toplam 6 kod tespit edilmiştir.

3.8. Türk Aile Yapısına İlişkin Kültürel Ögeler

Dizide Türk aile yapısına ilişkin pek çok kültürel öge temsil edilmiştir. Anne ve babaya duyulan saygı, aile içi dayanışma bunlardan bazılarıdır. Bu öğelerin dizide temsil edilmesi Türk aile yapısına ilişkin birtakım hususların izleyicilere aktarılması bakımından önemlidir. Elveda Rumeli isimli Türk televizyon dizisinin ilk üç bölümünde yer alan Türk aile yapısına ilişkin kültürel unsurlar Tablo 9'da belirtilmiştir.

Tablo 9. *Türk Aile Yapısına İlişkin Dizide Yer Alan Kültürel Öğeler*

TEMA	KATEGORİ	KOD
Türk Aile Yapısı	Aile ve Akrabalık İlişkilerini Anlatan Kelimeler	Abla / Dayı / Yeğen / Dede / Yenge / Enişte / Teyze
	Dayanışma	Kardeşinin, terzi Hasan'a altınlarını vermesi / Terzi Hasan'ın yetim kalmış yeğenlerinin ve kız kardeşinin bakımını üstlenmesi
	Saygı	Ramiz ve Fatma'ya kızlarının saygı göstermesi

Tablo 9'da yer alan verilerden hareketle ilgili temaya ait 3 kategori ve söz konusu kategorilere yönelik toplam 10 kod tespit edilmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Milletlerin tarihî süreç içinde meydana getirdikleri her türlü maddi ve manevi ögeyi bünyesinde barındıran kültürün insan ve toplum yaşamının farklı boyutlarında yansımaları bulunmaktadır. Giyim kuşamdan dile, inançlardan edebiyata, aile yapısından düğün ve evlilik ile ilgili geleneklere kadar her alanda toplumları millet hâline getiren kültürel öğelerin varlığını hissedebilmek mümkündür. Kültür olgusu, duygu ve düşüncelerin aktarılmasında temel araç olarak kullanılan dilde kendine yaşam alanı bulur. Dil, pek çok işlevinin yanında nesiller ve milletler arasında bir köprü görevi görür ve bünyesinde barındırdığı kültürel öğelerin nesilden nesle yahut başka milletlere aktarılmasında kullanılan bir araç hâline dönüşür. Dili, kültürden ayrı bir olgu olarak düşünmek mümkün değildir. Dil ve kültür, biri var olmadan diğersinin de var olamayacağı bir döngü meydana getirir. Bu bağlamda bir dilin sahip olduğu söz varlığını meydana getiren kelimelerin kültürel bir arka planı olduğundan söz etmek mümkündür.

Bir yabancı dili öğrenmek aynı zamanda farklı bir kültürü de tanımak, öğrenmek demektir. “Dil ve toplum birlikte gelişip şekillendiği için yabancı bir dili gerçek anlamda öğrenmek, anlamak ve konuşmak o toplum gibi düşünebilmeyi gerektirmektedir. Bu da o dili şekillendiren kültürü öğrenmekle mümkündür” (Memiş, 2016). Yabancı dil öğrencisinin yeni dili öğrenirken dilsel ve kültürel yetkinliğe ihtiyacı olduğunu belirten Bayram (1997), yabancı dil eğitiminin bu yetkinliğin gelişimini temel alması gerektiğinin altını çizer (Akt. Bayraktar, 2015). “Kişi, kültür öğelerini ne kadar iyi algılasa yabancı dili de o oranda iyi öğrenebilmektedir. Dolayısıyla kültür öğelerinin, yeri geldikçe, bir yabancıнын öğrenebileceği ölçüde ve doğru bir biçimde verilmesi önem taşımaktadır” (Barın, 2008).

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi özelinde düşünüldüğünde Türk televizyon dizilerinin Türk kültürünü meydana getiren somut ve soyut öğelerin aktarımında kullanılabilecek etkili materyaller olduğu söylenebilir. Rumeli Coğrafyasını Tarihî Açından Anlatan Türk Televizyon Dizilerinde Türk Kültürünün Aktarımı başlıklı çalışmada, “Elveda Rumeli” isimli Türk televizyon dizisi ele alınmış, dizinin ilk üç bölümünde yer alan Türk kültürüne ait öğeler Türk yemek kültürü ve sofrada, Türk aile yapısı, Türk inanç kültürü, Türk isim kültürü, evlilik ve düğün geleneklerini

oluşturan öğeler, Türk kültürüne ait giyim kuşam öğeleri, Türkçeye ait kalıplaşmış kelime ve ifadeler, sözlü edebiyatımıza ait kültürel öğeler şeklinde yedi farklı tema altında incelenmiş olup bu temaları oluşturan kategorilere ve kodlara yer verilmiştir. Akova (2014), İşcan (2014), Sığın ve Ghanbarlou (2020) çalışmalarından elde ettikleri bulgulardan hareketle Türk televizyon dizilerinin uluslararası platformlarda Türkiye'nin imajını güçlendirdiğini, Türkçe öğrenen yabancıların Türk toplumuna özgü davranış kalıplarını öğrenmelerinde etkili olduğunu, Türkçeye karşı ilgi ve sempatinin artmasını sağladığını, Türkçe öğrenen bireylerin dört temel dil becerisini geliştirmesine yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda araştırma bulguları, literatürde yer alan diğer çalışmalar ile örtüşmekte, "Elveda Rumeli" isimli Türk televizyon dizisinin Türk kültürüne ait öğeler bakımından zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermekte ve söz konusu dizinin Türk kültürünün aktarımında kullanılabilecek etkili bir materyal olduğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmadan hareketle "Elveda Rumeli" isimli Türk televizyon dizisinin farklı bölümleri Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireyler için temel seviyeden ileri seviyeye kadar farklı düzeylerdeki dil öğrenme yeterlikleri dikkate alınarak birer okuma metnine dönüştürülebilir, dizinin farklı bölümleri ile ilgili dört temel dil becerisini geliştirmeye yönelik etkinlik örnekleri hazırlanıp uygulanabilir, dizide yer alan durumlar ve olaylar esas alınarak çeşitli drama faaliyetleri yaptırılabilir.

Kaynaklar

- Akova, S. (2014). Türk dizilerinin Balkanlar'daki etkileri (Sırbistan, Karadağ ve Bosna Hersek örneklemleri). [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Aksan, D. (2020). *Türkçeye yansıyan Türk kültürü (4.basım)*. Bilgi Yayınevi.
- Barın, E. (2008). Yabancılar Türkçe öğretiminde Nasrettin Hoca fıkralarının yeri. *Türk Yurdu Dergisi*, (255), 61-63.
- Bayraktar, S. (2015). Yeni Hitit 1 yabancılar için Türkçe ders kitabının kültür aktarımı açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 7-23.
- CEFR (2021). *Diller için Avrupa ortak başvuru metni: öğrenme, öğretme ve değerlendirme*.
- Demir, A. ve Açık F. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kültürlerarası yaklaşım ve seçilecek metinlerde bulunması gereken özellikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(30), 51-72.
- Ergin, M. (2000). *Üniversiteler için Türk dili (5. Baskı)*. Bayrak Basım Yayımları.
- Fişekçioğlu, A. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürle ilgili sorunlar. E. Boylu (Ed.), *Soru ve cevaplarla yabancı dil olarak Türkçe öğretimi* içinde (s.111-113). Pegem Akademi.
- Göçer, A. ve Moğul, S. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi ile ilgili çalış-

- malara genel bir bakış. *Turkish Studies*, 6(3), 797-810.
- Güzel, A. ve Barın, E. (2020). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi (3.Baskı)*. Akçağ.
- İşcan, A. ve Aktürk Y. (2014). Televizyon dizilerinin Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanımı: “Seksenler” dizisi örneği. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 234-246.
- Yılmaz, F. ve Irşi, A.(2017). Yabancılara Türkçe öğretiminde TV dizilerinin kullanımı. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 2(5), 144-157.
- Kırbaş, G. (2022). Türk dizi ve filmlerinin yabancı dil olarak Türkçe öğretimine katkısı bakımından değerlendirilmesi: Balkanlar örneği. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 201-221.
- Harmandar, M. (2021). Yabancılara Türkçe öğretiminde dil-kültür bağlamında Türk dizilerinin değerlendirilmesi: “Ezel” dizisi örneği. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmet Bey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-22.
- Kantemir, E. (1997). *Yazılı ve sözlü anlatım (2. Baskı)*. Engin Yayınları.
- Kaplan, M. (2021). *Dil ve kültür (38. Baskı)*. Dergâh Yayınları.
- Bölükbaş Kaya, F. ve Keskin, F. (2010). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metinlerin kültür aktarımındaki işlevi. *Turkish Studies*, 5(4), 221-235.
- Memiş, M. (2016). Yabancı dil öğretiminde eğitim ortamı ve kültür aktarımı. *Turkish Studies*, 11(9), 605-616.
- Nurlu, M. (2011). *Fransa’da Türkçe öğretimi*. Sarkaç Yayınları.
- Özarlan, K. (2020). Ülke markalaması bağlamında uluslararası basında Türk dizileri ve Türkiye imajı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 215-238.
- Özbay, M. (2011). *Türkçe öğretimi yazıları (3. Baskı)*. Öncü Kitap.
- Sığın A. ve Ghanbarlou, R. M. (2020). Türk televizyon dizilerinin Azerbaycan toplumu üzerindeki sosyokültürel etkilerini anlamaya yönelik bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 15(1), 583-592.
- Şimşek, E. (2022). Yabancılara Türkçe öğretiminde efsane metinlerinin dinleme metni olarak B1 seviyesine uyarlanması. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Turan, S. (2020). *Eğitimde araştırma yöntemleri (2. basım)*. Nobel Yayıncılık.
- Uygur, N. (1996). *Kültür kuramı (9. Baskı)*. Yapı Kredi Yayınları.

BALKANLARDAN AZERBAYCAN'A TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE DOĞUM RİTÜELLERİ

Meleyke Memmedova¹

Özet

Avrupa kıtasının güneydoğu kesiminde, İtalya Yarımadası'nın doğusu, Anadolu'nun batısı ve kuzeybatısında yer alan Balkanlar veya Balkan Yarımadası, üzerinde birçok millet ve dinin yaşandığı coğrafi ve kültürel bir bölgedir. Güneydoğu Avrupa olarak adlandırılan Balkanlara Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Yunanistan, Türkiye (Doğu Trakya) olmakla 12 ülke dahildir. Balkanlara Doğu Trakya illerimizden Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çanakkale ve İstanbul aittir. Diğer illerimiz kadar bu illerimiz de zengin halk kültürü ile tanınmaktadır.

Makalede, Azerbaycan ve Doğu Trakya Türk halk kültüründe önemli yeri olan doğum ritüelleri araştırılmış, illerden derlenmiş örnek metinler karşılıklı şekilde incelenerek mukayese edilmiş, benzerlikler ve farklılıklar saptanmıştır. Bildiğimiz gibi, insan hayatında üç önemli geçiş dönemleri vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Bu geçiş dönemleri kültürümüzde merasimlerle, törenlerle gerçekleştirilmektedir. Bünyesinde eski Türk inançlarını barındıran bu törenler gelenekleri, adetleri, ritüelleriyle dikkat çekmektedir. Söz konusu gelenekler ve ritüeller doğumla başlar, evlenme ile devam ederken, ölümle de son bulmaktadır. Geçiş dönemlerinden ilki olan doğum, kültürümüzde, insanlık tarihinde önemli yer tutmaktadır. Her şey doğumla başlayıp doğumla canlandığı gibi umutlar, mutluluklar, değişen statüler de beraberinde endişe, korku, mücadele vb. getirmektedir. Bundan dolayı hayatta kalabilme, zorluklara direnme, kötü enerjilerden, olumsuzluklardan kurtulmak, nazar ve birtakım varlıklardan korunmak için çeşitli uygulama ve ritüeller yapılmış ve hala günümüze kadar da getirilerek yaşatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Azerbaycan, Doğu Trakya, Türk, kültür, doğum, tören, adet, ritüel.

¹ Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, melikemmed@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7714-4668.

BIRTH RITUALS IN TURKISH FOLK CULTURE FROM THE BALKAN TO AZERBAIJAN

Abstract

The Balkans, or the Balkan Peninsula, is a geographic and cultural expanse nestled in the southeastern fringes of the European continent, situated east of the Italian Peninsula and to the west and northwest of Anatolia. This region is a melting pot of diverse nationalities and religions. Southeastern Europe is another term used to describe this locale. The Balkans encompass twelve countries, namely Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Montenegro, Kosovo, North Macedonia, Romania, Serbia, Slovenia, Greece and Türkiye, specifically the region of Eastern Thrace. Within Eastern Thrace, provinces like Tekirdag, Kırklareli, Edirne, Chanakkale, and Istanbul contribute to the rich tapestry of folk culture, much like their counterparts in other parts of the region.

Within the framework of this article, the exploration delves into the intricate tapestry of birth rituals that hold a significant place in the folk culture of both Azerbaijan and Eastern Thrace. A comparative analysis is drawn from the examination of sample texts collected from various provinces, which illuminates both the similarities and differences in these customs. As is widely acknowledged, the human journey through life unfolds in three pivotal stages: birth, matrimony and death. In our cultural context, these transitions are marked by elaborate ceremonies and rituals. Infused with ancient Turkic beliefs, these ceremonies are replete with traditions, customs, and rituals. The continuum of these traditions and rituals commences with birth, proceeds through the rites of marriage, and reaches its culmination with the rituals of death. The inaugural stage of the metamorphosis, birth, occupies a paramount position within our culture and human history. Just as life itself initiates with birth and vitalizes with it, birth also brings about a various spectrum of virtues such as hope, elation, evolving social status but at the same time vices like apprehension, fright and struggles. The pursuit of survival, the ability to withstand hardships, and the quest for protection against negative energies, malevolence, the evil eye, and various enigmatic forces have led to the evolution of a myriad of practices and rituals that have been preserved and passed down through the ages.

Keywords: Balkans, Azerbaijan, Eastern Thrace, Turkish, culture, birth, ceremony, tradition, ritual.

1.Giriş

Avrupa kıtasının güneydoğu kesiminde, İtalya Yarımadası'nın doğusunda, Anadolu'nun batısı ve kuzeybatısında yer alan Balkanlar veya Balkan Yarımadası üzerinde birçok millet ve dinin yaşandığı coğrafi ve kültürel bir bölgedir. Bölge adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden almıştır. Bölgede 49 milyon civarında insan yaşamaktadır. Aynı zamanda Güneydoğu Avrupa diye bilinen Balkanlara Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Yunanistan, Türkiye gibi ülkeler aittir. Türkiye'nin ise sadece Doğu Trakya bölgesi Balkanlarda yer almaktadır. Balkanlarda bulunan Doğu Trakya bölgesi ise Türkiye'nin beş ilini ve bu illerin bazı ilçelerini kapsamaktadır: Tekirdağ (Süleymanpaşa, Çorlu, Çerkezköy, Kapaklı, Ergene, Malkara, Hayranbolu, Saray, Şarköy, Muratlı, Marmara Ereğlisi), Kırklareli (Lüleburgaz, Babaeski, Pınarhisar, Vize, Demirköy, Kofçaz, Pehlivan-köy), Edirne (Keşan, İpsala, Meriç, Havsa, Enez, Süloğlu, Lalapaşa), Çanakkale (Gelibolu, Eceabat), İstanbul (Silivri, Çatalca). Doğu Trakya, Trakya bölgesinin Türkiye sınırları içinde kalan kısmıdır. Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarının tamamını oluşturmaktadır. Batısında Meriç Nehri ve Yunanistan'a bağlı Batı Trakya, kuzeyinde Bulgaristan'da kalan Kuzey Trakya ve Karadeniz, doğu ve güneyde ise sırasıyla İstanbul Boğazı, Marmara denizi, Çanakkale Boğazı ve Saros Körfezi ile çevrilidir. Türkiye'nin Avrupa ile olan karayolu ve demiryolu bağlantıları Doğu Trakya'dadır. İstanbul ve Edirne gibi tarihsel ve eski kentler bu bölgededir. Bu bölge tarihi, halk kültürü ile de çok zengin olup dikkat çekmektedir. Özellikle halk kültüründe önemli yeri olan geçiş dönemi gelenek ve ritüelleri günümüze kadar yaşatılmaya devam edilmektedir. Bildiğimiz gibi, insan hayatının doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere üç önemli geçiş dönemi vardır. Toplumda oluşan örf, adet, gelenek, inanç ve ritüellerin büyük bir kısmı yaşamın bu geçiş dönemleriyle ilgili olup hepsinin de amacı kişinin geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak ve olası tehlikelerden korumaktır. Soyun devam ettirilmesi düşüncesiyle çocuğu olmayanların dinsel, büyüsel çeşitli yöntemlere başvurmaları; kısırlığı gidermek ve doğacak çocuğun cinsiyetinin belirlenmesi için yapılan uygulamalar; gebelik ve aşerme zamanı dikkat edilen hususlar, kaçınmalar, yasaklar; doğum anı ve sonrasında anne ve çocuğu korumak, kırkını dökmek için yapılanlar ve bunlarla ilgili oluşan inançlar, adetler, ritüeller ve törenlerle kültürümüzde yer edinmiştir. Bunun için de gelenekler, inançlar ve bunlara bağlı ritüeller, törenler bizi geçmişimizle bağlamakla kalmayıp geleceğe de taşıyacak olan önemli milli kültürel değerlerimizdir. Bu değerlerimizi atalarımız asırlar boyu yayılmış oldukları geniş coğrafyada çeşitli kültürlerle zenginleştirerek halk kültürü hazinesi oluşturmuş ve nesilden nesillere aktararak günümüze kadar yaşatmışlar. Söz konusu bu zenginliği korumak ve yaşatmak adına makalede doğum ritüelleri, doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrası, olmakla üç ana başlık altında incelenmiştir.

2. Doğum Öncesi

Hayatın üç ana safhasından ilki olan doğum, bütün toplumlarda olduğu gibi Türklere de her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Dünyaya gelen her çocuk hem soyun devamı olarak hem de aile ve akrabalara yeni statü kazandırması açısın-

dan sadece anne ve babasının değil, aynı zamanda akrabaların sevincine sebep olmaktadır. Doğum, kadına duyulan saygıyı arttırdığı gibi onun aile, akraba ve toplum içindeki yerini de sağlamlaştırmaktadır. Aynı zamanda baba da evlat sahibi olmakla geleceğine güvenle baktığı gibi dostları ve yakınları arasında itibar kazanmaktadır. Anneye benlik, babaya güven, akrabaya ve soya kuvvet kazandıran, hayatın başlangıcını oluşturan doğuma halk kültüründe büyük önem verilmiş ve bu olayın gerçekleşmesi için birtakım adetler, gelenekler, inançlar ve geçiş ritüelleri uygulanmıştır. Doğum öncesi genellikle kısırlığı giderme, aşırma, bebeğin cinsiyetinin belirlenmesi, gebe kadının kaçınma ve uygulamaları gibi başlıklar altında ele alınmaktadır.

2.1. Kısırlığı Giderme

Türk dünyasının hemen hemen her yerinde olduğu gibi Azerbaycan`da ve Anadolu`da, Balkanlar`da özellikle Doğu Trakya`da yaşayan Türklerin kendi içlerinde çocuğu olmayanlara hoş bakılmadığı görülmektedir. Türkiye`de çocuğu olmayanlara “kısır”, Azerbaycan`da ise “sonsuz” adı verilmektedir. Kısırlıkla ilgili yapılan uygulamalar geleneksel sağaltma, dinsel-büyüsel sağaltma, tıbbi sağaltma, halk hekimliği, türbe ziyaretleri, muska yazdırmak, adak adamak vb. gibi görülmekle beraber bu uygulamaların ortak amacı kadını sağaltmak ve dünyaya çocuk getirmesini sağlamaktır. Genellikle çocuk olmadığı zaman, daha çok kısırlığın nedeni kadında arandığı için ilk olarak tedaviler de ona uygulanmaya başlanılmaktadır. Bazen tıbbi tedavi ilk olarak uygulansa bile, tıbbi tedavinin sonuç vermediği durumlarda halk hekimliği uygulamalarına başvurulur. Örneğin: Tekirdağ`da çocuğu olmayan kadınlar gebe kalmak için çeşitli yollar aramaktalar. Önce çağdaş tıbbın bütün yolları denir. İlk tıbbi sağaltma olarak hastane, doktor ve ebeye başvurulur. Bu tip uygulamalar birçok illerimizde olduğu gibi Tekirdağ, Edirne, İstanbul, Çanakkale vb. illerimizde de görülmektedir (Örnek, 2015, s. 57; Artun: 2). İkinci yöntem olarak ise halk hekimliği ve geleneksel sağaltma yollarının tercih edilmesidir. Örneğin, ebe gömeci kaynatılır buğusuna oturulur. Bel ve kasık çektilir, bele havan, çömlek vurulur, yakı yakılır. Böğürtlen kökü kaynatılıp içilir. Erkeğe özel gıdalar verilir (Artun, 2-3). Kırklareli gibi ilçelerde erkeğin kısırlığını gidermek için koç yumurtası, pırasa, lahana yenilir; İstanbul`da tavşan yağı yutulur, hamama gidilir. Çanakkale`de ve Tekirdağ`da bele çömlek, havan çekilir. Küçük bir çömleğin içinde ispiroya batırılmış bir parça pamuk yakılır. Pamuk sönmek üzereyken çömlek belin üstüne kapatılır. Bu iş üç defa tekrarlanır. Buna “çömlek tutma” denir (Örnek, 2015, s. 54, 59). Benzer şekilde Batı Trakya`da kısır olduğuna inanılan bir kadının çocuğu olsun diye beline çömlek ile vurulmaktadır. Bu uygulama ile kadının rahminin çömlek dibi gibi toplanması sağlanmak istenmektedir. Böylece rahime çocuk düşeceğine inanılır (Mümin, 2017, s. 200). Çanakkale ve Tekirdağ gibi Türkiye`nin birçok ilinde ılıçalara, kaplıçalara, hamamlara gidilir. Ayrıca Çanakkale`de kısırlığı gidermek için Kabe`den getirilen buğday çiğ olarak yutulur. Kır otları çay gibi kaynatılır, bir gece yıldızlara karşı bekletilir, sabah içilir. Kırklareli`nde kısırlığı gidermek için kocakarı ilaçları kullanılır, yerli ebelere başvurulur. Tekirdağ gibi birçok ilde kısırlığı gidermek için rahme, hazneye yerli ilaçlar kullanılır. Edirne, Kırklareli, Tekirdağ vb. illerimizde buğuya, kızgın kiremit ve taşta oturtulur. Ayrıca İstanbul`da rezene otu suda iyice kaynatıldıktan sonra, buğusuna oturtulur. Edirne`de bir kilo sütle kestane ve maydanoz kaynatılıp kadın, buharına oturtulur. Tekirdağ`da ise sultan

otu, lahana, pırasa ve ebeğümeci bir arada kaynatılarak buğusuna oturtulur (Örnek, 2015, s. 47-56). Azerbaycan'ın da birçok bölgelerinde benzer uygulamalar ve yöntemler yapılmaktadır. Özellikle Nahçıvan'da çocuğu olmayan bayanlara ehed otu çayı içirilir, beli çekilir ve yakı sürülür (KK-15). Ayrıca çamaşır sabunu diye bilinen katı sabunu rendeleyip yumurtanın akı ile karıştırılıp elde edilen köpüklü yakıyı üç gün süresince bele yakı şeklinde konur ki kadın hamile kalsın ve halk arasında buna "bel çekmek" denilir. Aynı zamanda hamile kalmak için kalın büyük mumları eritip bele döküyorlar. Rahme yapılan uygulamalar da dikkat çekmektedir. Tavuğun yeni yaptığı yumurtayı alıp sıcak sıcak tampon şeklinde rahme konulduğu söylenilmektedir (KK-1). Aynı zamanda yumurtadan hazırlanmış tamponlar, yakılar da uygulanmaktadır (KK-15).

Dinsel-Büyüsel nitelikte olan uygulamalarda ise yatır, türbe, ziyaretlerine gidilir, kurbanlar adanır, hoca ve büyücülere başvurulup muska vb. yazdırılır, ağaçlara adak bezi bağlanır. Ağaçlara bez bağlama, bilindiği gibi eski Türk inançlarından. Kut-sallık ve uğur olduğu düşünülen bu adet, sadece Tekirdağ'da değil, birçok illerimizde bir tür dilek duasına dönüşmüştür. Bu tür Türbe ziyaretlerinde çocuk dileme, eski Türk inanışlarından atalardan medet umma, atalar kültü ile ilgilidir ve İslami renge bürünmüş bir eski inanç kalıntısı olarak kabul edilmektedir (Artun, 3). Kısırlığı gidermek için yapılan ritüeller de dikkat çekmektedir. Kısırlıkla ilgili Çanakkale'de şöyle bir ritüel yapılmaktadır: Üzüle Ebe yatırından pamuktan yapılmış iplik alınarak bele bağlanır. Bu iplik doğuma kadar belden çıkarılmaz (Örnek, 2015, s.43-44, 47). Bu ritüelin benzeri, hem Azerbaycan hem de Türkiye'de kız gelin olarak çıktığı baba evinde, kayını tarafından beline bağlanan kırmızı kurdele ritüelinde de görülmektedir. Çünkü o ritüeli de yaparken gelinden bir kız, yedi oğul istenmektedir ve isteği dile getirirken ritüel şeklinde gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bu tür ritüel ve gelenekler sadece Doğu Trakya illeri olan Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale ve Edirne'de değil, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın birçok bölgesinde görülmektedir.

Kısırlığın giderilmesinde, gebeliğin gecikmeden zamanında olması için gelinlerin kendilerini üşütmemelerine, ayaklarını sıcak tutmalarına özen gösterilir. Bu geleneğe Azerbaycan'da da çok dikkat edilir. Özellikle kızlar daha gelin gitmeden küçüklükten giyimine, ayaklarını sıcak tutmasına, soğuk taşa oturtulmamasına özen gösterilir (KK-5, KK-8). Ayrıca eskiden İstanbul'da gelinler kısa sürede hamile kalsın diye ekşi ve tuzlu yiyeceklerden hamileliği önlediği için uzak tutulurdu. Gebelik gecikince hamama götürme, karasakız yakısı yakma, çeşitli otlardan yapılan iksirler, belin çekilmesi, İstanbul çevresindeki yatırların ziyaret edilmesi gibi uygulamaların yanında sürekli tekrarlanan düşük vakalarını önlemek için kilit kilitleme ritüeli gerçekleştirilir (Ediz, 2015, s. 470). Kısırlığı gidermek için doktora gidildiği, tıbbi sağıltmalardan yararlanıldığı gibi halk hekimliğine başvurulduğu, hatta umarı yoktur diyerek hiçbir şey yapılmadığı da görülmektedir.

2.2. Aşerme

Aşerme hamileliğin belli döneminde gebe kadında görülen hallerden biridir. Boratav'a göre, aşerme sözünün aslı "aş yermek"tir. Ve yiyeceklerden tikslenme anlamına gelen "aşermek", zamanla gebe kadının canının bir şey çekmesi halini almıştır

(Boratav, 1984, s. 146). Bu durum Azerbaycan Türkçesinde “yerikleme” olarak bilinmektedir. Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugati`nde (2006, s. 598) “yerikleme” sözü Farsça bir kelime olup “hamilelik döneminde ağız tadının kaybolması sonucunda, hamile kadının turşu veya başka şeyleri istemesi” anlamında verilmiştir. Bu kelime yörelere göre farklı isimlendirmeler almıştır; aşerlik (Tekirdağ), aşeriyor, hamile (Çanakkale, Kırklareli, İstanbul), aşermiş (Edirne), aşeriyor, çocuk kursağına düşmüş, fenalığı varmış (Edirne) (Örnek, 2015, s. 82-85), yerikli, yerikleme, hamile, boylu, yüklü, iki canlı (Azerbaycan) (KK-2, KK-3, KK-4).

Gebe kadının, fizyolojik olarak bazı yiyeceklerden kaçınıp bazılarında aşırı istek duyması aşerme zamanı çok doğaldır. Tekirdağ aşerme geleneklerinde, aşeren kadının istedikleri yapılmaya çalışılır. Aksi halde bazı olumsuzlukların olacağı düşünülür (Artun, 3). Herhangi bir yiyeceğe aşeren kadının bunu yemediği takdirde çocuğun uzuvlarından birinin eksik olacağına yönelik inançlar az değildir (Ediz, 2015, s. 471-472). Dolayısıyla mevsim farkı gözetilmeksizin evin erkeğinin, kadının aşerdiği yiyeceği mutlaka temin etmesi beklenir. Ayrıca hamile kadına, pişirilen yemekten tattırılması adettendir. Bu adet bütün illerimiz için geçerlidir. Aynı zamanda çocuğun gebe kadına yiyeceği getiren kişiye benzemesiyle ilgili çok inanmaların olduğu görülmektedir: “Gebe kadının canı bir şey çektiği zaman, çok istediği, aşerdiği bir yiyeceği kim bulup ona getirirse doğacağı çocuk fiziken yiyeceği getiren kişiye benzermiş” (KK-14, KK-16). Hem Nahçıvan`da hem de Kars`da aşerme döneminde kadının istediği yiyecek her ne kadar bulunmaz, imkansız olsa bile bulunup verilmeye çalışılır. Çünkü anne adayının canının çektiği bir yiyecek verilmediği zaman çocuğun kusurlu veya sakat doğacağına, ya da annede, çocukta zararlı etkileri kalacağına inanılır. Fakat buna rağmen, halk arasında “her aş erilen şey yenmez” gibi ifadeler de tespit edilmiştir. Yine gebe kadının canının çektiği her şeyi erkeğe söylemediği, yakın bildiği bir bayana söylediği de saptanmıştır (Güven, 2021, s. 34; KK-7, KK-9). Yerikleyen, yani aşeren kadının yanında ne yenilse ne pişirilse mutlaka ona da vermek, en azından tadına baktırmak gerekir. Yapılmadığı takdirde çocuğa bir şey olacağına inanılır. Ayrıca gebe kadının canı bir şey çektiği zaman evdekiler değil de başkaları getirirse “elinin tersiyle verme” ritüeli yapılır: Yiyeceği getiren kişi gebe kadına elini ters yaparak verir ve şöyle der: “Benim elim değil, kendi elin”. Bunu yapmakta amaç çocuğun yabancı birine değil de kendi ailesine benzemesini sağlamaktır. Aşeren zaman dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri de hırsız, kötü kimseden bir şey alıp yememesidir. Buna dikkat edilmezse çocuk ona benzer. Ayrıca aşeren kadın canı çok çekiyor diye hırsızlık yapmamalı, izinsiz bir yerden bir şey alıp yememelidir. Aksini yaparsa çocuk hırsız olabilir (KK-8, KK-12). Benzer şekilde hamile kadın izin almadan üzüm koparıp yerse ve yedikten sonra vücudunun bir yerine dokunursa çocuğunda üzüme benzeyen lekeler çıkar (Aça vd., 2019, s. 186). Ayrıca acılı, ekşili, baharatlı yiyecekler, fazla yağlı yiyecekler, karbonhidratlı yiyecekler, fasulye veya şişkinlik yapan yiyecekler, tavşan eti, balık, sakız, içki, sigara vb. yiyeceklerden de uzak durması gerekir. Gebe kadının yememesi gerekenlerin yanında daha çok yiyip içmesi önemli olanların başında ise et, yumurta, yoğurt, süt, meyve, kalsiyumlu yiyecekler vb. gelir. (Örnek, 2015, s. 88-90; KK-10). Genel olarak, kadın gebelik ve aşerme döneminde çok şeye dikkat etmek zorundadır. Çocukta lekeye sebep olacak yiyeceklerden uzak durması, çocuk başkalarına benzemesin diye yabancılardan bir şeyler

alıp yememesi gerekir. Aşeren kadın bu dönemde titiz davranarak çok şeye dikkat etmesi gerekir. “Canının çektiği her şey yenebilir” düşüncesi yaygın olsa da hem Azerbaycan`ın, hem Anadolu`nun bütün yöreleri, Balkanlar`da yer alan Doğu Trakya illeri de dahil olmakla birlikte gebe kadın canının her istediğini yememesi, sadece yeme içmesine değil, hem de hareket ve tavırlarına, düşüncelerine bile dikkat etmesi gerektiği saptanmıştır.

2.3. Bebeğin Cinsiyetinin Belirlenmesi

Teknolojik gelişmeler sayesinde günümüzde ultrason cihazlarıyla kolaylıkla tespit edilebilen anne karnındaki bebeğin cinsiyeti eskiden insanlar arasında eğlenceli bir tartışma konusu olmuştur. Çocuğun cinsiyetini belirleyebilmek için gebe kadının fiziki değişiklikleri gözlenerek anne karnının aldığı şekil, hareketler, yüz çehresindeki değişiklikler ve yapılan bazı pratikler göz önünde bulundurularak tahminde bulunulur. Şayet gebenin karnı sivri ise erkek, geniş ise kız; yüzünün güzelleşmesi erkek çocuğa, çirkinleşmesi ise kız çocuğa yorumlanır. Hamile kadının bazı davranışlarından da çocuğun cinsiyetinin anlaşılacağına inanılır. Bu anlamda kadının oturacağı minderlerin altına bıçak ve makas koyma adeti, anne adayının yaptığı birçok davranıştan hareketle bebeğin erkek veya kız olacağına dair tahminlerde bulunulur.

Çocuğun cinsiyetini belirlemek için yapılan pratik ve uygulamalara farklı yörelerden örnekler verilebilir. Ateşe tavuk ödü atılır. Öd patlarsa oğlan, patlamazsa kız olacağına inanılır. Bebek annesinin karnına çok tekme atarsa erkek olacağı anlamına gelir. Bir bardak suya biraz süt damlatılır, süt dibe çökerse oğlan, üstte kalırsa kız olacağına yorulur. En yaygın olarak bilinen ise genel olarak birçok bölgelerimizde yapılan makas ve bıçak koyma ritüelidir. Gebe kadının haberi olmadan bir sandalyenin altına makas, diğerine bıçak konur. Gebe kadın, bıçağın üstüne oturursa bebeğin erkek, makasın üstüne oturursa kız olacağına inanılır (Artun, 3). Nahçıvan`ın Ordubat yöresinde, hamile kadının çocuğunun cinsiyetini belirlemek için onun haberi olmadan oturacağı yere kara ve ak koyunun postu serilir. Kara koyun postuna oturursa oğlan, beyaz koyun postuna oturursa kız olacağına inanılır (KK-10, KK-18). Bebeğin cinsiyetini belirlemek için başvurulan yöntemler, uygulamalar ve inanmalar ilginç olduğu kadar illerimize göre farklılıklar da göstermektedir. Oğlan doğurmak için Edirne gibi birçok illerimizde dinsel büyüsel nitelikli olarak adak adanır. İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli gibi illerimizde cinsel birleşmeden sonra kadın sağ yanına dönerek yatar, sağ yanından kalkar. Yine aynı zamanda oğlan çocuk olsun diye hiçbir umara başvurulmadığı da saptanmıştır. Edirne ilinde kız doğurmak için dinsel büyüsel nitelikli olarak adak adanır, Hac`dan getirilen kurban eti ve buğday yenilir, aynı zamanda Çanakkale ve Edirne illerinde kız çocuğu doğurmak için hiçbir umara başvurulmadığı da görülür (Örnek, 2015, s. 61-68). Aynı zamanda gebe kadının oğlan doğuracağına dair değişik tespitler de mevcuttur. Çanakkale ilinde, kadın ekşi yerse, yüzü beyazlarsa, çaparlarsa, lekelenirse, burnu incelirse, kalçası genişlemezs; Kırklareli`nde tatlıya karşı aşırı düşkünlüğü olursa; Tekirdağ`da dokuz aydan çok sürerse, yani gecikirse oğlan olacağını belirtiridir (Örnek, 2015, s. 67, 70-72). Hatta şöyle bir deyim de meşhurdur: “Ye tatlıyı doğur Hakkı`yı, ye ekşiyi doğur Ayşe`yi” (Şerifoğlu, 2017, s. 277). Ama Batı Trakya

gibi bazı bölgelerde de tam tersi bir durum söz konusudur. Annenin canı ekşi meyve çekerse yaramaz erkek çocuğu, tatlı çekerse kız doğuracağına inanılır (Mümin, 2017, s. 202). Yine Doğu Trakya'daki değişik illerimize göre gebe kadının kız doğuracağına yorulan belirtiler: Kalçası genişlerse, büyürse, karnı yaygın olursa (Çanakkale), karnı yuvarlak olursa, kendisi çirkinleşirse (Tekirdağ), güzelleşirse, ya da yüzü çok lekeli olursa (Çanakkale) kız olacağına inanılır. Çocuk karnın iki yanında oynarsa (İstanbul), karnın iki tarafında hareket olursa, karnın iki tarafı seğirirse ve soyunda ikiz doğuran varsa (Tekirdağ) gebe kadının ikiz doğuracağına yorumlanır (Örnek, 2015, s.72-77). Azerbaycan'da değişik uygulamalarla doğacak olan çocuğun cinsiyeti belirlenmeğe çalışılır. Örneğin kadın, hamile olduğunu bildikten sonra ilk Çarşamba saban erkenden kalkıp gök yüzüne bakar. Güneş'i görürse kız, Ay'ı görürse oğlan olur (Nebiyev, 2009, s. 294). Kız annesinin daha çok tembellik ettiği, sürekli uyumak istemesi; oğlan annesinin ise daha çalışkan olmasından cinsiyet ayrımı da yapılabildiği saptanmıştır. Başka bir özelliği ise hamile kadının beli çok ağrıyorsa erkek doğuracağı, karnı çok ağrıyorsa kız doğuracağı söylenilir (KK-6, KK-10, KK-18).

Gebe kadının haberi olmadan birtakım uygulamalar yapılır ve sonucuna göre oğlan veya kız olacağına kanaat getirilir. Bu uygulamalar bölgelere, yörelere göre farklılık gösterir. İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ vb. illerde gebe kadının haberi olmadan oturacağı yere makas ve bıçak bırakılır. Bıçak üzerinde oturursa erkek, makas üzerine oturursa kız olacağına inanılır (Örnek, 2015, s. 77, 79; Şerifoğlu, 2017, s. 227). Kırklareli'nde, çocuğun zıbın veya başka bir çamaşırı dikilirken kesilen parçalarından bir bölümü dışarı atılır. Sokaktan ilk geçen erkek olursa doğacak çocuk oğlan, ilk geçen kadın olursa kız olacağına yorulur (Örnek, 2015, s. 77, 80). İstanbul'da, çocuk ana karnında canlandıktan sonra gömlek yakası açılırken içeri ilk giren erkek olursa çocuğun cinsiyetinin erkek olduğu, doğacak çocuğa gömlek biçilirken odaya giren kıza çocuğun cinsiyetinin kız olduğu düşünülür. Saf ve berrak su ile dolu bir kâsenin ortasına hamile kadının sütünden birkaç damla sağılır. Süt suda dağılmazsa erkek, dağılırsa kız doğacağına inanılır. Başka bir uygulamada ise gebe kadının başına gizlice tuz ekilir ve hareketleri gözlenir. Gebe kadın elini burnuna (İstanbul), dudığına (Urfa), yüzüne, bıyığına (Nahçıvan, Ordubat) götürürse erkek; saçına götürürse kız olacağı düşünülür (Örnek, 2015: 78, 80; KK-13). Kırklareli'nde gebe kadının koynundan aşağıya kahve çekirdeği atılır. Çekirdek yere düştüğünde tumssek yeri üste gelirse erkek, yarık yeri üste gelirse kız olacağına inanılır. İstanbul gibi birçok illerde nişan alyansı saç teline takılarak gebe kadının karnı üzerine sarkıtılır. Yüzük düz sallanırsa erkek, yüzük deşirmiler çizerek sallanırsa kız olur (Örnek, 2015, s. 79, 81). İstanbul'da yapılan bu ritüelin benzeri, Nahçıvan'ın Ordubat ilçesinin Eyllis köyünde gerçekleştirilmektedir. İğneye önce sap geçirilir. Sonra gebe kadının kolunun üzerinde döndürölüp durulur. Eğer iğne yuvarlak dönmeğe devam ederse kız olacağına bir belirtisidir. Yok eğer sapla sallatılan iğne, bir arkaya bir öne doğru gidip gelirse o zaman erkek olacağı anlamına gelmektedir (KK-5).

2.4. Gebe Kadının Kaçınma ve Uygulamaları

Gebelik döneminde gebe kadının ona ve çocuğuna zara verebilecek bir takım yasak şeylerden kaçındığı ve güzel kabul edilen davranışları sergilediği görülmektedir.

Ayrıca hamile kadın korku, endişe, sıkıntı yaşasa, sinirlense bu gelecekte doğacak olan çocuğun ruh halini, psikolojisini de etkileyecektir. Bu yüzden huzurlu ve sakin hayat, doğru beslenme, sağlıklı hayat tarzını tercih etmesi önemli hususlardandır. Bu hususlar, kaçınmalar, yasaklar içinde en çok yenmemesi, dokunmaması gerekenler dikkat çekmektedir. Yenildiği, dokunulduğu zaman çocukta lekeler oluşacağına ve o şekilde doğacağına inanılmaktadır. Örneğin, hamile kadının kara çiğere el vurması yasaklanır. El vurduğunda çocukta lekeler oluşacağına ve lekeli doğacağına inanılır. Ayrıca hamile kadının yanında bir şey yenmez. Yense mutlaka ona da vermek gerekir. Nefsi çeker, gözü kalırsa çocuğun gözünün şaşığına inanılır. Bu yüzden de komşular evde yemek yaptıkları zaman kokusu hamile kadını tutar, gözü kalır, şişer diye ona da pay gönderirler (KK-11, KK-19).

Hamile kadın yeme-içmesine dikkat ettiği gibi ileride çocuğunun güzel olmasına sebep olacak meyvelerden yemeye çalıştığı saptanmıştır. Bu meyvelerden özellikle nar, elma, ayva ve kızılıncık yerse çocuğun güzel olacağına inanılır (KK-13, KK-20). Hamile kadının yenmesi gerekli olanlarla beraber yenmemesi gerekenler de az değildir. Örneğin, hamile kadın balık yerse çocuğun yerinde duramayan yaramaz, yumurta yerse yanaklarının batık olacağına inanılmaktadır (Albaliyev, 2020, s. 131). Tavşan eti yenmemeye dikkat edilir. Eğer yerse çocuk çok hareketli, yerinde duramayan yaramaz biri olur. Aynı zamanda tavşan eti yiyen kadının çocuğu, tavşan dudak doğabilir (KK-15; KK-12). Yenmemesi gerekenler içinde böğürtlen de yer almaktadır. Yenildiği takdirde çocuğun yüzünün bir tarafının kırmızı lekeli olacağına inanılır (KK-5, KK-17). Aynı zamanda hamile kadının kötü şeylere bakması da yasaklanmaktadır. Çirkin ve kötü hayvanlara bakıldığında, çocuğun çirkin olacağına ve baktığı hayvana benzeyeceğine inanılır. Özellikle yılan, maymuna bakılmaz, güzel şeylere bakılması önerilir (KK-19, KK-21). Azerbaycan'da görülen bu inançların çoğu ve benzeri Doğu Trakya illerimizde de saptanmıştır. Örneğin: Doğum yapacak kadının doğum anında en son neye bakarsa bebeğin ona benzeyeceğine inanılır. Çirkin kişilere bakmaktan kaçınılır. Tavşana, maymuna, ayıya bakılmaz. Gizli bir şey alınıp yenilmez. Aksi halde yenilen şeyin vücutta iz olarak kalacağına inanılır. Gebe kadın ölü evine gitmez, giderse doğacak çocuğun hastalıklı olacağına inanılır. Ağır kaldırıılmaz. Güzel kimselere bakılır. Bazı bölgelerimizde gül koklanmaması tavsiye edilirken Tekirdağ'da gül koklanması önerilmektedir. Doğacak çocuk güzel olsun diye yumurta üstüne oturtulur (Artun, 4). Birçok bölgelerimizde hamile kadın çocuğun güzel olması ve yediklerinin iyi sindirilmesi için ayva yerken, Edirne'de yenmemesi tavsiye edilir (Örnek, 2015, s. 90). Hamile kadın, doğacak çocuğun ömrü kısa olmasın diye gebelik boyunca saç kestirmez. Benzer geleneğin Azerbaycan'da ve Özbek Türklerinde de yaşatıldığı bilinmektedir (Mertal vd., 2021, s. 902). Hamilelik döneminde bebeğin güzel olması için çeşitli meyveler tercih edilir. Bunlardan biri, bebekte gamze yaptığına inanılan ayvadır. Gül kokusunun ise bebeğin yanaklarına bir allık vereceğine dair bir inanış söz konusudur (Ediz, 2015, s. 472). Gebe kadın, gebeliği sırasında yeme-içmesine, oturup kalkmasına, hal ve hareketlerine aşırı dikkat etmesi gerekir. Yapılan uygulamalar ve adetler genel olarak bütün yöreler için benzerlik oluşturmaktadır. Çocuk karnında ilk oynadığı zaman, kadın ilkin kime veya neye bakarsa çocuk ona benzer (Çanakale, Kırklareli). Güzel kimselere bakarsa çocuk güzel olur, çirkin kimselere ve çirkin şeylere bakarsa çocuğu çirkin olur (Çanakale, Edirne). Cenazeye, cesede bakarsa

çocuğun yüzü renksiz, soluk, ya da sarı olur; ayıya bakarsa çocuğu kıllı olur (İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ); gökyüzüne bakarsa, çocuğun gözleri mavi, yıldızlara bakarsa gözleri çakır olur (Çanakkale). Ayva yerse çocuğun yanakları gamzeli olur (Tekirdağ, Çanakkale); elma yerse çocuk elma yanaklı olur (Çanakkale). Gizli ve saklı bir şeyi aldıktan veya yedikten sonra elini bir yerine sürerse, çocuğun o yerinde leke, ben, iz oluşur (Tekirdağ, Çanakkale), çocuğun neresine ben olması istenilirse gebe o yerine biber sürer, gül koklarsa çocuğun yüzü gül gibi kırmızı olur (Örnek, 2015, s. 93-99). Nahçıvan, Ordubat illerinde ise gülden uzak durulur, koklanırsa çocuğun yüzünün lekeli olacağına inanılır (KK-12). Tekirdağ`da, gebe kadın çok üzüntülü ise çocuğun hırçın olacağına inanılır (Örnek, 2015, s. 100). Aynı şekilde Azerbaycan halk kültüründe, annenin hamileyken ruh halinin iyi olmasına dikkat edilir. Çünkü annenin ruh hali, yaşadıkları, yaptıkları çocuğun karakterini ve huyunu etkileyeceğine inanılmaktadır. Bunun için de gebe kadın yaptıklarına ve konuştuklarına dikkat etmek zorundadır. Kötü şeyler hakkında düşünüp konuşmamalı, fiziki engeli birine gülmemesi gerekir, yoksa çocuğunun başına gelebilir.

Gebe kadınlar düşüğü önlemek için ise hem Azerbaycan`ın çoğu bölgesinde, hem Anadolu`da, hem de Doğu Trakya illerinde gebe kadının hareketlerine ve yaptıklarına özen gösterilir, ağır eşya kaldırılmaz, hocalara başvurulur, muskalar yazdırılır, doktora, ziyaretlere, tekkelere, ocaklara, yatırlara gidilir, ağır iş yapılmaz, beline yakı vurulur, sık sık dinlenir, karnı bağlanır, beli çektirilir, gebelik sırasında sık cinsel birleşimde bulunulmaz (Örnek, 2015, s. 103-104; KK-14).

3. Doğum Anı

Hamile kadının hamileliği boyunca sergilenen duyarlılık, doğum anında daha da artmaktadır. Anne ile beraber herkesin tek dileği, kolay ve sağlıklı bir doğumun gerçekleştirilmesidir. Bunun için de herkes üzerine düşeni yapma gayreti içindedir. Doğumun evde veya hastanede gerçekleştirilmesi fark etmeksizin doğumun çabuk başlaması ve kolay olması için öncelikle gebe kadın yürütülmeye çalışılır. Doğum başladığında ise nefes alıp vermesi, ıkınması, güç vermesi istenilir. Doğum yaptıran kişi de önce “bismillah” der, sonra anne adayını psikolojik rahatlatacak sözler söyler. Yapması gerekenleri sık sık hatırlatır, bir taraftan da “az kaldı, ha gayret” söyleyerek annenin kendini bırakmaması gayretine girilir. İster Nahçıvan`da olsun isterse de Anadolu`da evde yapılan doğumlarda doğumun kolay geçmesi için doğumu yaptıran ebe kadın şöyle der: “Benim elim değil, Fatima anamızın eli” (KK-10, Aça vd., 2019, s. 189). Bu şekilde sanki bu işi yapan kendisi değil de Fatıma annemiz olduğuna inanılır. Bu ritüeli yapmakla doğumun kolay geçeceğine inanılır.

Bebeğin doğacağı günlerde hazırlıklar hız kazanır, doğum sırasında gerekli olacak malzemeler temin edilir. Hazırlıkların mahiyeti ailenin sosyal ve ekonomik durumuna bağlı olarak değişkenlik arz edebilmektedir. Bu anlamda mevki sahibi ailelerinin yapmış olduğu hazırlıklar daha kapsamlı ve şaşalı olduğu halde, sıradan halkın buna yönelik hazırlıklarının mütevazı olduğu söylenebilir. Hazırlıklar kapsamında bebek zıbını, iç gömlek gibi bazı kıyafetlerin doğum odasında hazır edilmesi sağlanır, nazarı önlemek amacıyla odaya çeşitli simgeler yerleştirilirdi. Ebeler, çocuğu yıkamak, göbek bağı kesmek ve göbek adını koymak gibi diğer bazı ritüelleri de

yerine getirirler. Bu süreçte ebenin icra ettiği faaliyetler karşılığında kendisine “ebe hakkı” denilen maddi bir karşılık verilir (Ediz, 2015, s. 472; KK-10).

Halk arasında doğumla ilgili oluşan inançların birçoğunda doğum zamanına göre doğulacak çocuğun birçok özellikleri – mertliği, cesareti, toplumda tutacağı mevki vb. saptanmıştır. Örneğin, ay ışığında doğacak çocuk sakın; ayın karanlığında doğacak çocuk ise yiğit olur. Ayın on beş gününün tamamında doğacak çocuğun pehlivan; ayın üçü gününde doğacak çocuk ise güzel olur. Gün batımı zamanı doğan çocuk hayatını gurbette geçirir. Gün doğduğunda doğan çocuk ise savaşçı ruhlu olur (Nebiyev, 2009, s. 294). Doğum zamanına göre karakter analizinden sonra halk arasında doğumun kolay geçmesiyle bağlı değişik inanmalar vardır. Gebenin sıkıntından kurtulması ve doğumu kolay geçmesi için kediye ekmek, yemek verilir. Halk inançlarında hayvanlara iyi bakmak, onların bakımını üstlenmek, merhamet etmek doğumu kolaylaştırır. Çünkü hayvana merhamet edene, Allah'ın da merhamet edip doğumu kolaylaştıracağına inanılır (KK-5). Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye'de doğum kolay olsun diye birtakım pratikler, uygulamalar, adetler ve ritüeller gerçekleştirilmektedir. Yaygın olarak her bölgede doğum yapacak kadına, doğuma hazırlanırken öncelikle sık sık yürüyüş ve banyo yaptırılır, hamileliği boyunca fazla kilo almamaya özen gösterilir. Fadime Ana otu ve Meryem Ana otunun suyu, zeytinyağı içirilir (Örnek, 2015, s. 107; KK-5). Tekirdağ'da gebe kadının doğum sırasındaki güçlüklerini gidermek, kolay doğum yapmasını sağlamak için birçok inanma ve pratik vardır. Doğum sırasında, çocuk çabuk doğsun diye teneke çalınır. Doğum zamanı doğuma yardımcıların dışında kimseye haber verilmaz. Aksi halde annenin çok acı duyacağına inanılır. Çocuk doğduğu zaman, kapının arkasına demir konulur. Uslu olsun diye posteki üzerine oturtulur, yanına süpürge konur, yanaklarına kan sürülür, babası ağaç diker. Doğum sırasında çamaşırlar tersse düz çevrilir, elbiselerin düğmeleri açılır. Yeni doğmuş çocuklar aynaya baktırılmaz. Aynı günde doğan çocuklar birbirine gösterilmez. Çocuk doğunca kurban kesilir, uzun ömürlü olsun diye yaşlı bir kişinin eline verilir. Doğum sırasında doğum kolay olsun diye örgülü saçlar çözülür. Tekirdağ'da uygulanan bu pratikler dinsel büyüsel içerikli olmakla doğumun kolay geçmesi amacına yöneliktir (Artun, 4). Aynı zamanda bazı bölgelerde farklı uygulamalarla da karşılaşmaktayız. Tekirdağ'da doğum kolay geçsin diye gebenin kocasının ayakkabısının içine su konur ve bu su içilir. Çanakkale'de ise kolay doğum yapan kadınların avucundan su içilir. Doğumu kolaylaştırmak için Kırklareli ve Edirne'de gebe, yorgan, çarşaf ya da kilim içine yatırılıp sallanılır. Aynı zamanda Edirne'de başı aşağı sarkıtılır. Çanakkale'de saç örgüleri çözülür, kocası başucunda ezan okur (Örnek, 2015, s. 107-110). Azerbeycanda'da aynı şekilde doğum bitene kadar gebenin yakınları onun için dualar, sureler okur; doğumun kolay geçmesi ve anne ile çocuğun sağ-salim kurtulmaları için Allah'a yalvarıp dualar ederler.

4. Doğum Sonrası

Yeni doğurmuş kadına Türkiye'de “lohusa”, Azerbaycan'da “zahı” adı verilir. Lohusa kadının ve çocuğun olumsuzluklardan etkilenmemesi, nazardan, ağırlıktan, Al karısı (Hal anası), cin gibi varlıklardan korunması ve yeni kazanılmış statüsünü kutlanması için birçok adet, tören, ritüel ve uygulamalar yapılır. Genellikle her iki böl-

gede, lohusa kadın 40 gün dışarıya çıkarılmaz, evde yalnız bırakılmaz. Bazı adetler ve pratikler de bölgelere göre farklılıklar gösterir. Mesela, Tekirdağ'da lohusa kadına bir hastalık gelmemesi için herhangi bir yerine kırmızı kurdele takılır. Çocuk doğunca lohusa kadına çorba içirilir. Azerbaycan'ın birçok yöresinde ise kuymag (undan yapılmış helva tadında bir tatlı) yedirilir. Bazı bölgelerde lohusa kadına ilk banyo yaptırılrsa da bazı bölgelerde ilk defa doğumun 10.günü yaptırılır. Çocuk doğduktan sonra komşu ve akrabalar ilk olarak göz aydınlığına gelirler. Bazıları ise kırkı çıkınca gelmeyi daha uygun bulmaktadır. Lohusa kadına süt, sütlü yiyecekler, çorba, meyve götürülür. Türkiye'nin çok yöresinde, lohusa ziyaretine gelenlere kırmızı renkli lohusa şerbeti ikram edilir. Genel olarak Azerbaycan ve Türkiye'de lohusa ziyaretine gelenler çocuk için, "Analı babalı büyüsün, ömrü uzun bahtı açık olsun" temennisinde bulunur ve bebeğin yatağına para, hediye bırakır (Artun, 5-6; Memmedova, 2023a, s. 58).

Evde yapılan doğumlarda, genellikle yatakta veya ebenin temin ettiği doğum iskemlesinde gerçekleşirdi. Yeni doğan bebeğe zıbyn ve gömleği giydirilir, bezlenir, el ve ayaklarının düzgün olması için kundaklanırdı. Kundaklama zamanımızda çok yaygın değil. Rahat giyimler tercih edilmekte ama kundaklama geleneği kırsal kesimlerde hala devam etmektedir. Yine aynı şekilde eskiden bebeğin yüzü ve gözlerinin zarar görmemesi için uygun bir örtüyle kapatılırdı, şimdi yapanlar da var, yapmayanlar da. Lohusa kadın ise doğumdan sonra genellikle ter yatağına (lohusa döşeği) yatırılır ve terlemesi sağlanırdı. Eski bir Türk geleneğine göre yeni doğmuş bebekler tuzlu suya batırılır veya tuzla ovulurdu. Azerbaycan'da tuzlama geleneği yerine daha çok zeytin veya ayçiçeği yağı ile bebeğin vücudunun yağlanması, masaj yapılması yaygındır. Amaç, bedeni temizlemek, ter kokusunu gidermek, aynı zamanda çocuğu kötülöklere, hastalıklara karşı daha dayanaklı kılmaktır. Tuzlamanın bir nedeni de bebeğin vücudunda meydana gelecek pişiklerin, yağlamanın nedeni ise bebeğin vücudunda kuruluğun önlenmesidir.

Doğum yapan kişinin önceki çocukları hep ölmüşse kırk evden toplanan bezlerden dikilen gömlek çocuğa giydirilir ve böylece çocuğun yaşayacağına inanılır. Bebeğin göbek bağı, doğduktan hemen sonra kesilir ve bir yere gömülür. Göbek bağıının gömüldüğü yer önemlidir. Çünkü bu yere göre çocuğun meslek sahibi olacağı düşünülür. Mesela, göbek bağı cami avlusuna gömülen bir bebeğin imam, mektep bahçesine gömülen bir bebeğin ise muallim olacağına inanılır. Doğumun gerçekleşmesinin ardından gelen ziyaretçilere şeker ve karanfilden yapılan lohusa şerbeti ikram edilir. Çocuğun dünyaya geldiğini yakın çevreden başlamak kaydıyla etrafa müjdelemek amacıyla sunulan lohusa şerbeti, aynı zamanda çocuğun cinsiyetinin yakınlara duyurulmasına da aracılık eder. Şerbetin takdim edildiği sürahinin ağzının açık olması erkek çocuğa, kırmızı bir örtüyle kapatılması ise kız çocuğa işaret eder. Böylelikle bebek görmeye geleceklere cinsiyet bildirilmiş olur. Doğumun yedinci günü, lohusanın yatması için hazırlanmış lohusa döşeği kaldırılır, ardından beşik alayı denilen bazı eğlenceler düzenlenirdi. Beşik alayı ilk çocuk doğduğu zaman yapılır ve genellikle saray çevreleri ve İstanbul'un seçkin aileleri tarafından düzenlenirdi. Beşik alaylarının gözde içeceği de yine lohusa şerbetidir. Yenilen yemeklerin ardından çocuğun içinde bulunduğu beşik, çalgılar çalınarak ortaya getirilir ve hediyeler takdim edilir. Doğum yapan kadınlara, ilk kırk gün boyunca itinayla bakılır. Çünkü

bu kırk günün anne ve bebeğin beden ve ruh sağlığı için son derece kritik bir dönem olduğuna inanılır. Hamileye bu süreçte halk arasında “Al karısı” veya “Hal anası” denilen hayali bir yaratığın, aynı zamanda cinin musallat olduğuna inanılırdı. Al karısının zarar vermesini önlemek için lohusa, kırkı çıkana kadar yalnız bırakılmaz, yattığı odanın ışığı açık bırakılır, başucunda bir Kur’an-ı Kerim asılı bulunurdu. Ayrıca Al karısını korkutmak için lohusanın ayakucuna, kocasının kıyafetleri bırakılır, böylece al karısının korkup gelemeyeceği düşünülürdü. Yeni doğum yapan kadını, ilk günlerde aile fertleri ve yakın komşu kadınlar ziyaret eder ve çoğu zaman yanlarında yemek getirirler. Ayrıca sonraki dönemde, yeni doğan çocuğu ziyaret eden kimseler altın veya kıyafet gibi çeşitli hediyeler getirirler. Buna halk arasında “bebek görme” denir. (Ediz, 2015, s. 473-474; Memmedova, 2023a, s. 58). Bebek doğduktan sonra kulağına ezan okunarak isim verilmesi, İslami geleneklerin bir parçasıdır. Çocuğa verilen isim, ailenin değer yargılarını yansıtır niteliktedir. Bu anlamda İslami isimlerle birlikte aile büyüklerinin isimlerinin verilmesi, yerel ve etnik kültürleri ifade eden isimlerin yanı sıra toplum nezdinde saygınlık kazanmış kişi ve yer adları, çocuğun doğduğu zamana, aya, önemli günlere işaret eden isimlerin verilmesi, son zamanlarda ise günümüzde moda olmuş çağdaş isimlerin konulması da yaygınlaşmıştır.

Bebek doğunca yıkanır, teri kokmasın diye tuzlanır. Ebenin bebeği yıkadığı suya para atılır. Ebe bebeğin damağını üç kez kaldırır. Çocuk doğunca göbeğine bir miktar kahve ve çörek otu konur. Çocuk, yıkanırken, nazar değmesin diye bütün komşular sırayla su dökerler. Çocuğun göbeği okul veya cami damına atılır. Çocuk doğunca babasından ve yakınlarından müjde alınır (Artun: 5). Genellikle çocuğun gelecekte hangi mesleği seçmesi ile ilgili olarak cami, okul bahçesi gibi yerlere çocuğun göbek bağı bastırılır. Kırklareli’nde yastık içinde bulunduğu, sabana, puluğa bağlandığı da görülür. Edirne’de baca içine asılır (Örnek, 2015, s. 111-112). Çocuğun eşi (plasenta) ise yaygın olarak Türkiye’de toprağa gömülür, suya atılır. Azerbaycan’da ise gül çalısının dibine gömülür. Karabağ bölgesinde, suya kesinlikle atılmaz, çünkü Hal anasının gelip alacağına inanılır. Çocuğa ve anneye zarar gelmesin diye Karabağ (2014, s. 368) bölgesinde su nehrinden uzaklarda çalılık yerlere gömülür. Toprağa gömülmesinin sebebi ise çocuk gözüyle bakılmasındandır (Örnek, 2015, s. 114; Memmedova, 2021b, s. 468). Anadolu Türklerinde çocuk dünyaya geldiğinde, zemzem suyu olursa ağzına damlatılır, ağzına bal veya pekmez sürülür, gözünün sağlıklı ve parlak olması için doğduğu gün gözüne limon damlatılır, 7 gün doğal sürme çekilir (Yeşil, 2013, s. 160). Azerbaycan’da çocuğun emziğine bal sürülüp ağzına konur.

Doğumdan sonra çocukta görülen hallerden biri de nazara uğramasıdır. Nazara uğramış çocuktaki belirtiler ise şöyle sıralanabilir: Sürekli ağlar, sık sık esner, ateşlenir, huysuzlanır, uyumaz, moranır, bağırır, rengi sararıp solar, kusar, zayıflar, aniden hastalanır, sık sık gerilir, kirpikleri tortop olur, gözleri sulanır, ishal olur, gözleri aralıklı uyur, sancılanır. Nazardan korumak için genel olarak çocuğa mavi boncuk, muska takılır. Yatağına, yastığına, odasına Kur’an, iğne, makas, bıçak, demir parçası, soğan, sarımsak, iğde dalı vb. konur. Çanakkale’de kulak ardına, Edirne’de alınının ortasına, Nahçıvan, Ordubad, Şerur ve birçok bölgelerde alınına, kaşının ortasına kara bir şey sürülür. Hem Türkiye hem Azerbaycan’ın birçok bölgesinde ho-

caya okutturulur, dua yazdırılır, kurşun döktürülür, tütsülenir. Çanakkale`de nazar değen çocuk için şöyle bir ritüel yapılmaktadır: “Nazar değenin kapısından yonga koparılır, yakılır, dumanı çocuğun üstüne verilir”. Bu ritüelin benzeri Ordubad`ın Eylis köyünde (KK-5) gerçekleştirilmektedir. Başka bir ritüel ise Edirne, Tekirdağ vb. illerimizde yapılmaktadır. Nazar değenin giyiminden bir parça alınıp yakılır ve çocuğa koklatılır. Bunu yapınca nazarın geçtiğine inanılır (Örnek, 2015, s. 213-218; Memmedova, 2023b, s. 210).

4.1.Kırk Basması. Kırklama

Lohusa kadınla, çocuğun kırk gün içinde hastalanmasına “kırk basması” adı verilir. Kırk basmasına uğramış çocuk çok ağlar, zayıflar, ayakları üstüne basamaz, iştahtan kesilir, meme emmez, mama yemez, rengi sararır, solar, huysuzlanır, bağırır, uyumaz, vücudunda kırmızı lekeler, yaralar çıkar, kafası büyür, kusar, ağzı köpürür, titrer vb. (Örnek, 2016, s. 202-203; Memmedova, Mirzeyeva, 2023, s. 128). Bunları önlemek veya şifa için bazı inanma ve pratikler uygulanır. Kırk gün anne çocuk yalnız bırakılmaz, dışarı çıkartılmaz, kırk günden önce dışarıya çıkarılan çocukları perilerin değiştirdiğine inanılır. Eve taze et, ekme, un, tuz, basma kumaş girmemelidir. Lohusa kadının kırkı çıkmadan yeni gelinler ziyaret etmez. Kırk basmasından korunmak için lohusanın yastığının altına soğan, bıçak, makas, çuvaldız, bebeğin yanına ayna, süpürge konur. Kırklı kadınlar birbirleriyle karşılaştıklarında iğne, yüzük, düğme, para değiştirmelidirler. Edirne`de çocuk yalnız bırakılmak zorunda kalındığında başucuna Kur`an, demir, ekme ve süpürge konulur. Kırk baskını zamanı yaygın olarak çocuk yıkatılır, muska yazdırılır, hocaya okutturulur. Dereden toplanan kırk küçük taş yıkama suyuna atılır. Bebek yıkanınca taşlar suyla birlikte dışarıya atılır. Bebeğin yedinci günüyle kırkıncı günü arası mevlit okutulur. Edirne`de farklı bir işlem uygulanarak çocuk kemikle tartılır: “Bir bardağın içine kırk taş konur, üstüne de su... Bu su evin etrafına serpilir” (Artun: 6; Örnek, 2015, s. 206-211).

Yeni doğan bebeğin ve annenin paklanması, temizlenmesi, lohusa kadını ve çocuğu kırk basması, çeşitli olumsuzluklardan temizlemek amacıyla yapılan “Kırklama ritüeli” (“kırk dökme”, “kırk çıkarma”) isminden de anlaşıldığı gibi, bebeğin dünyaya göz açmasının 40 günü tamam olduğunda kırklı çocuğu özel törenle yıkayıp kırkını çıkarmasını gerçekleştiren bir ritüeldir. Yani 40.gün çocuğun ve annenin eşyalarını yıkanarak anne ve çocuk her türlü sıkıntı ve kötülükten uzaklaştırılmış olur. Su, bu anlamda arındırıcı, temizleyici olmakla beraber doğumun, bolluk ve bereketin sembolü olarak da kabul edilmektedir. Çocuğun kırkının çıkması ile beraber çocuk bu zaman diliminde mücadelesinde kazanmış biri olarak hayata tutunmaya başlar. Anne ve çocuğun yıkanması, arındırılması belirli ritüellerle gerçekleştirilir. Kırk çıkarılarken önce çocuk, sonra anne yıkanır. Yıkama işi evin bir büyüğü (daha çok nine) tarafından gerçekleştirilir. Kırklama zamanı hazırlanan suya kırk arpa konur ve dualar okunur. Bazı ailelerde suyun içine altın, yüzük, kırk fındık da atılır. Trakya`da yaşayan Pomaklar arasında ise bebeğin kırklanması ritüelinde değişik malzemeler kullanıldığı görülmektedir: 40 ölçek su (ölçek maşrapa, yumurta kabuğu, bardak, kaşık olabilir), 40 taş (bebeğin taş gibi sert olması için), 40 buğday tanesi (bebeğin bereketli olması için), 40 çubuk (bebeğin dimdik olması için), 40 arpa veya süpürge

çöpü (bebeğin vücudunda çıban çıkmaması için), 40 pirinç (bebeğin teninin beyaz olması için), çivi ya da demir parçası (bebeğin demir gibi sağlam olması için), altın (bebeğin zengin olması veya sarılık olmaması için). Kırklama yapan kişi kırk defa elini suya daldırıp çıkarır ve çocuğu yıkar. Yıkandıktan sonra anne ve çocuğun kıyafetleri değiştirilir ve yıkanır. Kırklamadan hemen sonra çocuk ağlarsa, dönüp hareket ederse kırkı çıkmış, aksi taktirde kırkı çıkmamış olur. Kırkın çıkmaması halinde kadınlar toplanıp dualar okur, mevlit yapar ve çocuk gezdirilerek kırkı dağıtılır. Bazı, kırklama yirmisinde ve kırkında olmakla iki defa yapılır (Güven, 2021, s. 51; Perlin, 2021, s. 766-767). İlk önce bir kaba kırk kaşık su konular, daha sonra kırk adet pirinç eklenir. Çocuğu çimdiren şöyle denir: “Kırk gusüllü verirem vaciben gurbeten illallah”. Bu vakit çocuğun başına süzgeç tutulur ve içerisine pirinç konulan suyu önce başından ayağına, daha sonra üç defa sağ omuzuna, sonra ise üç defa sol omuzuna dökülür. Gusül verme bitince çocuk kundaklanır. Bu vakit anne hala paklanmadığı için çocuğu kucağına alamaz veya süt veremez. Anne temizlenip paklandıktan sonra ona kuymak yedirilir (KK-11). Nahçıvan`ın Ordubat ilçesinde ise çocuğun kırkını şöyle dökerler: “İlk önce mevlit gusüllü verirem vaciben gurbeten illallah” denir, 3 defa sağ, 3 defa sol omzuna, sonra ise başından suyu dökerler. Sonra suyu kırklarlar, yani kırk defa sayıp derler ki: “Kırkını dökürem vaciben gurbeten illallah”. Yine de sağ ve sol omuzuna, başına her biri 3 defa olamakla suyu döküp çıkarırlar (KK-6). Aynı zamanda, kırklı çocuğun sadece cuma günleri yıkatıldığını, kırkına kadar ise gusül verilmediğini öğreniyoruz. Kırk günü ise genire, kesire, nifas gusülleri verip çocuğun kırkını dökerler (KK-4, KK-22).

Kırklama işlemi sonrasında yapılan çocuk gezdirme ritüeline ise Türkiye`de “kırk uçurma” denilir. Kırkinci gün bebek elden ele dolaştırılır ve “kırk uçurmaya” gidilir. Bebek, kırk uçurmak için uzak yerlere götürülürse sesinin güzel olacağına, bu ziyaret zengin bir eve yapılırsa çocuğun zengin olacağına inanılır. Kırk uçurmak için gidilen komşular bebeğe yumurta ve şeker verirler. Her ziyaret edilen evden çocuğa güçlü ve sağlıklı, nasibi bereketli ve hayatı kismetli olması için yumurta verilir (Mertal vd., 2021, s. 904; Artun: 6). Ayrıca Azerbaycan`da anne ve çocuk, paklanıp temizlendikten sonra kırklama ritüellerinden başka adetler de yapılmaktadır. Şöyle ki, o gün yakın akrabalar çocuğu görmeğe gelirler. Bu zaman onlar çeşitli hediyeler (çocuk kıyafeti, kumaş vb.), tatlılar getirirler. Gelen akrabalara yemek, çay sofrası açılır, yiyip içtikten ve hediyelerini verdikten sonra giderler (KK-11). Kırklama ritüelinin buna benzer adetleri, Ordubat ilçesinde de yapılmaktadır. O gün mutlaka Ordubat kayğanağı (pasta şeklinde tatlı bir omlet) pişirirler. Daha çok, çay sofrası tercih edilir. Misafirler oturduktan sonra çocuğu onların üzerine getirirler. Kırk gün eve kim gelse, mutlaka o çocuğu gelen kişinin üzerine getirdikten sonra eve girmesine müsaade ederler (KK-6). Ordubat`ta çok ilginç bir gelenek vardır: “Eskiden kırkı çıkan çocuğu görmeye gidildiği zaman oraya mutlaka yumurta götürülürdü. Bununla beraber çocuk için kıyafet, kumaş, tatlı, süt vb. kimin gücü neye yeterse götürülürdü” (KK-11). Yumurta, doğa ve insanın canlanmasının sembolü olarak kabul ediliyor. Yumurta bolluk bereket simgesidir. Yaşamak ve gıdalanmak için gerekli vitamin ve minerallerle zengindir. Bundan için de lohusa kadına yumurta yedirmek ve pay olarak yumurta götürülmesi gelenektendir.

Eskiden kırklı çocuğun odasına, üzerinde muska taşıyan bir kimse giremezdi, gir-

diği zaman çocuğun renginin morarmasına ve ölümle sonuçlanacağına inanılırdı. Fakat çağımızda, özellikle şehir yerlerinde bu geleneklere pek fazla önem verilmemektedir. Çünkü bebek, hastaneden kutlamalarla çıkarılır. Sosyal medyada fotoğrafları paylaşarak yakınların görülmesi sağlanır. Evde ise, bebek doğmadan onun için gerekli olan her şey hazır şekilde alınarak odası süslenmiş olur. Eskiden ise bunun düşer düşmezi olur diye beşik ve çamaşır, çocuk doğduktan sonra alınır. Geleneklere göre çocuk doğduktan sonra kırk gömleği, kırk beresi, döşek, yorgan, beşik vb. gelinin annesi tarafından hazırlanırdı. Değişen bir gelenek ise, eskiden çocuklar kundaklanırdı, şimdi ise daha çok rahat kıyafetlerin giydirilmesi tercih edilmektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

İnsan hayatında geçiş dönemlerinden ilki olan doğum, Türk halk kültüründe önemli yer tutmaktadır. Bu geçiş dönemi, genellikle Doğum Öncesi, Doğum Anı ve Doğum Sonrası olmakla üç ana başlıkta ve çeşitli alt başlıklar halinde ele alınarak Azerbaycan ve Türkiye (Doğu Trakya) örnekleri karşılıklı şekilde derleme ve araştırma metinleri üzerinden incelenmiştir. Doğum öncesi genel olarak “Kısırlığın Giderilmesi”, “Aşerme”, “Bebeğin Cinsiyetinin Belirlenmesi”, “Gebe Kadının Kaçınma ve Uygulamaları” başlıkları şeklinde verilmiştir. Bu 4 başlıkta da hem Azerbaycan hem de Türkiye illerimize göre benzer ve farklı gelenek ve ritüellerin uygulandığını görmekteyiz. Her iki bölge illerimizde kısırlığın sebebi daha çok kadında görüldüğü için, uygulamalar da daha çok kadına yapılmaktadır. Değişik otların kaynatılıp içilmesi, kaynatılan bitkilerin buharına oturtulması, rahme uygulanan işlemler, bele yakılar yakılması vb. Yine aynı şekilde, aşerme zamanı bütün illerimizde genel olarak aşeren kadının her istediğinin bulunup verilmesine dikkat edilse de ona zarar verecek şeylerden uzak tutulduğu da belirlenmiştir. Benzer ve farklı ritüellerin yapıldığı cinsiyet belirlenmesinde ise genel olarak karın şekli ve hamilenin fiziki özellikleri, yüzünün güzelleşmesi veya çirkinleşmesiyle ilgili cinsiyet tespiti hemen hemen aynı. Gebe kadının kaçınma ve uygulamalarında ise çok benzerlikler olsa da bazı yiyeceklerin yenilmesi konusunda farklı görüşler vardır. Örneğin, çirkin olan şeylere, özellikle ayı, yılan, maymun gibi hayvanlara bakılmasından kaçınıldığı bütün illerimiz için geçerlidir. Genel olarak birçok ilimizde ayva yenilmesi, çocuğun güzelliği ve annenin sindirimi için iyi kabul edilirken Edirne’de yenememesi önerilmektedir. Gül koklanması konusunda da farklı inançlar yaygındır: Kimi illerimizde çocuk gül koksun, gül gibi olsun diye koklanırken kimi illerimizde çocuğun lekeli doğacağı inancı ile uzak durulur.

Makalenin en geniş bölümünü hem başlıklar hem de örnekler bakımından doğum öncesi ritüelleri ve gelenekleri oluşturmaktadır. Makalede en kısa bölüm doğum anıdır. Bu dönem doğum öncesine ve sonrasına göre zaman bakımından da kısa sürdüğünden dolayı bu zaman diliminde çok fazla gelenek ve ritüel diğerlerine göre yoktur. Aslında zaman olarak en geniş ve kapsamlı olan doğum sonrasıdır. Fakat makalenin hacminin büyük olmasından dolayı sadece Doğum Sonrası olan üçüncü ana başlık içinde çocuk doğduktan sonra genel olarak bütün illerimizde 40 gün korunması, tuzlanması, isim verilmesi, yıkanması, Al karısından sakınılması, çocuğun göbek ve eşinin nasıl bastırılmasına kısa da olsa değinilmiştir. Yine bu bölgede de ben-

zerlikler ve farklılıklar saptanmıştır. Al karısından korunmak için bütün illerimizde 40 gün anne ve çocuğun dışarı çıkarılmaması, yastık altına bazı eşyaların konması bakımından benzerlikler ortaya konmuştur. Türkiye`de doğumdan sonra bebeğin tuzlanması yaygınken, Azerbaycan`da daha çok yağlanmasının yaygın olduğu görülmüştür. Göbek bağının bastırılması da hemen hemen aynı inanç ve gelenekleri kapsamaktadır. Çocuk okur yazar olsun diye göbek bağı okul bahçesine, doktor olsun diye hastane bahçesine bastırıldığı saptanmıştır. Eşin bastırılmasında ise bazı farklılıklar var: Türkiye`de genelde bebeğin eşi (plasenta) suya atıldığı halde, Azerbaycan`da gül çalısının dibine bastırıldığı görülmektedir. Nazar ve isim koyma ile bağlı gelenekler ve yapılan uygulamalar da hemen hemen aynıdır. Doğum sonrası ritüelleri bölümünde, ayrıca “kırk basması, kırklama” başlığı altında ele aldığımız bölümde 40 gün yapılan uygulamalar ve gelenekler aşağı-yukarı aynıdır. Farklılıklar daha çok kırklama ritüelinin yapımında, suya konan malzemelerde (taş, pirinç, buğday, fındık, altın yüzük, çubuk vb.) görülmektedir. Aslında doğum sonrası ritüelleri, çocuğun doğumundan sonra başlamakla birlikte ergenlik çağına kadar çeşitli geçiş dönemlerinden geçerek beraberinde bir sürü gelenek ve ritüelin uygulandığı dönemdir. Fakat araştırılan ve derlenen örnekler makalenin hacmine uygun olarak toparlanmaya çalışılmıştır. Balkanlar`dan Azerbaycan`a kadar olan doğum gelenekleri, adetleri, inanç ve ritüellerinin zenginliği ortaya konmuştur. Türk milleti olarak aynı genetik kodlar taşımamızdan dolayı geleneklerimiz, tören ve ritüellerimiz arasındaki benzerliklerin çok olması saptanmıştır. Ortaya çıkan farklılıklar ise hem geniş coğrafyaya hem de zengin halk kültürüne sahip olduğumuzun bir kanıtıdır.

Kaynaklar

- Aça, M., Yolcu, M.A., Aça, M. (2019). *Kadın Folkloru: Statü ve Famaj*. İstanbul: Paradigma.
- Albalıyev, Ş. (2020). *Azerbaycanda Doğum Merasimi: Fonksiyası ve Semantikasi*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Artun, E. *Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Ritüelleri Doğum-Evlenme-Ölüm*. https://turkoloji.cu.edu.tr/halkbilim/artun_tekirdag_evlenme.pdf
- Orucov, A. Abdulayev, B. ve Rəhimzade, N.(2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati* (IV.Cilt). Bakı: Şerg-Gerb.
- Ceferli, M. ve Babayev, R. (2009). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası Nahçıvan Folkloru I*. Nahçıvan: Ecemi.
- Ceferli, M. ve Babayev, R. (2012). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası Nahçıvan Folkloru III*. Nahçıvan: Ecemi.
- Boratav, P.N. (1969). *Yüz Soruda Türk Halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P.N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul:Gerçek Yayınevi.

- Ediz, E. (2015). *Osmanlı İstanbul'unda Doğum Ritüelleri. Antik Çağdan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. (4.Cilt). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.
- Güven, F. (2021). *Kars Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum, Evlenme, Ölüm)*. İstanbul: Kriter.
- Karabağ: Folklor de bir tarihdır. (2012). III kitab (Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Terter, Gubadlı, Zengilan, Kelbecer, Laçın ve Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnekleri). Bakü: Elm ve tehsil.
- Karabağ: folklor de bir tarihdır. (2014). VIII kitab (Kelbecer rayonundan toplanmış folklor örnekleri). Bakü: Zerdabi LTD MMC.
- Memmedova, M. (2023). Azerbaycan ve Anadolu'da Kırklama Ritüelleri. *Azerbaijan International Congress of Scientific Research* (s.102-113). Sheki.
- Memmedova, M. (2023). Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Nazardan Korunmak İçin Yapılan Uygulama ve Ritüeller. *5.International Bahtiyar Bahabzade Turkish World History* (s.207-216). Sheki/Azerbaijan: Culture and Literature Congress.
- Memmedova, M. (2021). Karabağ'da İnisiasiya Ritüelleri İle Bağlı İnançlar. *Karabagh International Congress of Modern Studies in Social and Human Sciences* (s.298-306) Karabagh, Azerbaijan.
- Memmedova, M. (2021). Karabağ Folklorunda Doğum Ritüelleri ve İnançları. *Ziyalı Işığında Ramazan Kafarlı* (s.465-471). Azerbaycan-Bakü: 70 Beynelhalk İctimai ve Medeni Elmler Konferansı. Web:www.izdas.org/ramazan-gafarli-kongresi.
- Memmedova, M., Mirzayeva G. (2023). Customs and Beliefs The Khirktokme Ceremony in Azerbaijan and Anatolia. *6th International Dede Korkut Conference of Turkish Culture* (s.124-133). Guba, Azerbaijan : History and Literature.
- Mertal, H., Özgür, H., Kaya, G., Urfaloğlu, M. (2021). Kültürel Coğrafya Açısından Pomak Halk Kültüründe Doğum Öncesi ve Doğum Sonrası Gelenekleri ve İnançları. *19 Mayıs Journal of Social Sciences*, 2(4), s.895-910.
- Mümin, M. (2017). Batı Trakya Türklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri. *Balkanlarda Türk Kültürü: Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu* (s.199-215). İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.
- Nebiyev, A. (2009). *Azerbaycan Halg Edebiyatı*. Bakı: Çırag.
- Örnek, S.V. (2015). *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*. Ankara: BilgeSu.
- Örnek, S.V. (2016). *Türk Halkbilimi*. Ankara: BilgeSu.

Pelin, M. (2021). Edirne’de Pomak doğum âdetleri üzerine bir inceleme. *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 755-770. Doi: 10.29000/rumeli-de.995429.

Şerifoğlu, S. (2017). İskeçe Ova Bölgesinde Yaşam, Düğün ve Doğum Gelenekleri. *Balkanlarda Türk Kültürü: Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu* (s.199-215). İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.

Şerur Folklor Örnekleri. (2018). I.Kitap. Toplayanlar: Kazımoğlu M., Qasımova F., Canmëmmədova G., Kərimova F. Nahçıvan: Ecemi.

Yeşil, Y. (2013). Türk Dünyası’nda Doğum Sırasında Gerçekleştirilen Ritüeller. *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*. 2(6), s.155-162.

Yeşil, Y. (2014). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri (Doğum-Evlenme-Ölüm Gelenekleri)*. Ankara: Grafiker.

Kaynak Kişiler

KK-1. Abbasova Naile Paşa kızı, 1982, Nahçıvan ili, Şerur ilçesi, lise eğitilmiş, ev hanımı.

KK-2. Celilzade Metanet Reftar kızı, 1960, Füzuli şehri, lisans eğitilmiş, öğretmen.

KK-3. Demirova Gülşen Azizbala kızı, 1967, Hacıgabal ilçesi, Atbulag köyü, lise eğitilmiş, ev hanımı.

KK-4. Ekberova Sevinç Cavad kızı, 1971, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitilmiş, ev hanımı.

KK-5. Ekberova Aynur Cavad kızı, 1975, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitilmiş, aşçı.

KK-6. Esedova Könül Hüsameddin kızı,1983, Nahçıvan şehri, lisans eğitilmiş, Şahbuz ilçesi Kayıt bölmesi başkanı.

KK-7. Esedova Hurşut İbrahim kızı, 1962, Nahçıvan şehri, Önlisans eğitilmiş, ev hanımı

KK-8. Hanlarova Günay Penah kızı, 1987, Füzuli şehri. Ön lisans eğitilmiş, kütüphane görevlisi.

KK-9. Hüseyinli Leyla Azim kızı, 1982, Nahçıvan ili, Kengerli ilçesi, Gıvrak köyü, lisans eğitilmiş, evdar hanım.

KK-10. Hüseynova Gözel Adıgözel kızı,1945, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitilmiş, ev hanımı.

- KK-11. Hüseynova Şehla, Marks kızı, 1961, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitilmiş, ev hanımı.
- KK-12. İskenderova Yeter Hüseyin kızı, 1965, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Tivi köyü, lise eğitilmiş, ev hanımı.
- KK-13. İmanova Vefa Gurban kızı, 1986, Nahçıvan ili, Ordubad İlçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitilmiş, ev hanımı.
- KK-14. Medetli Sefa Azim kızı, 1981, Nahçıvan şehri, lisans eğitilmiş, ingilizce öğretmeni, bioenetji uzmanı.
- KK-15. Memmedova Tehmine İsmayıl kızı, 1954, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Y.Eylis Köyü, Önlisans eğitilmiş, emekli.
- KK-16. Mehdiyeva Afet Bayram kızı, 1966, Nahçıvan ili, Culfa ilçesi, Yaycı köyü, lisans eğitilmiş, ev hanımı.
- KK-17. Mirzeyeva Elmira İmran kızı, 1967, Nahçıvan ili, Şerur ilçesi, Diyadin köyü, lise eğitilmiş, ev hanımı.
- KK-18. Mirzeyeva Lale Yunis, 1963, Nahçıvan ili, Şerur ilçesi, lise eğitilmiş, ev hanımı.
- KK-19. Necefova Seltenet Yusif kızı, 1961, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Anabat köyü, lisans eğitilmiş, hemşire.
- KK-20. Şükürlü Elnure kızı, 1984, Şeki şehri, lisans eğitilmiş, üniversitede koordinatör.
- KK-21. Tağıyeva Roza Abdulla kızı, 1959, Bakü şehri, Elet kasabası, lise eğitilmiş, ev hanımı.
- KK-22. Talıbova Mehseti İbrahim kızı, 1967, Nahçıvan şehri, önlisans eğitilmiş, ev hanımı.

KOSOVA PRİZREN'DE TÜRK KÜLTÜRÜ VE MEDENİYETİ

Cevdet ŞANLI¹

Özet

İslam öncesi dönem de dahil Balkanlar, Türk akınlarına maruz kalmış, bunun sonucunda gerek somut gerekse soyut Türk kültürü ve medeniyeti unsurları bu coğrafyada yaşamış ve halen yaşamaya devam etmektedir. 1389 Kosova Meydan Muharebesi ile Türk topraklarına katılan bu coğrafyanın Türk kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir yeri vardır. Genelde Kosova, özelde Prizren Türk kültürü ve medeniyeti açısından önem arz etmektedir. Türk tarihi, Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk kültürü bakımından zenginliklere sahip Prizren'in konumu, kültürler arası etkileşime uygundur. Arnavut, Aşkale, Boşnak, Goralı, Mısırlı, Rom, Sırp, Türk vb. aidiyetlerin bir arada yaşadığı Prizren, Türk kültür ve medeniyet unsurlarının diğer topluluklarca da benimsendiği bir şehirdir. Halen şehrin uluslararası dili Türkçe'dir. 250 bin nüfuslu şehirde yaklaşık 150 bin kişi Türkçe konuşmaktadır. Kosova'da Türk nüfusunun 20 bin olduğu kabul edilirse bu rakam nerede ise Türk nüfusun on katıdır. Bu, Prizren'de Türk kültür ve medeniyetinin yoğun bir şekilde varlığını göstermekle beraber Türkçe'nin de şehrin anlaşma dili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, Prizren'de geçmişten günümüze kadar Türk kültür ve medeniyetinin somut ve soyut unsurlarından örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Prizren, Türk kültürü, Türk medeniyeti, Türk dili, Türk edebiyatı

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, cevdeetsanli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2149-9555.

TURKISH CULTURE AND CIVILIZATION IN PRIZREN, KOSOVO

Abstract

The Balkans, including the pre-Islamic period, were subject to Turkish raids; As a result, both concrete and intangible elements of Turkish culture and civilization have lived and continue to live in this geography. This geography, which joined Turkish territory with the Battle of Kosovo in 1389, has an important place in the history of Turkish culture and civilization.

Kosovo, and Prizren in particular, is important for Turkish culture and civilization. The location of Prizren, which has riches in terms of Turkish history, Turkish language, Turkish literature and Turkish culture, is suitable for intercultural interaction. Albanian, Ashkali, Bosnian, Gorani, Egyptian, Roma, Serbian, Turkish, etc. Prizren, where aid groups live together, is a city where Turkish culture and civilization elements are adopted by other communities. Currently, the interland language of the city is Turkish. Approximately 150 thousand people speak Turkish in the city with a population of 250 thousand. If it is assumed that there are 20 thousand Turkish insurance companies in Kosovo, this number is almost ten times that of the Turkish regime.

This shows the intense presence of Turkish culture and civilization in Prizren; It shows that Turkey is also the agreement language of the city. In this real Prizren, we are talking about concrete and non-abstract examples of Turkish culture and civilization until its historical decay.

Keywords: Prizren, Turkish culture, Turkish civilization, Turkish language, Turkish literature

1. Kosova Hakkında Genel Bilgiler

1.1. Coğrafi Durum ve Harita

Görsel 1. Tarihî Kosova Haritası (Jable-Yılmaz, 2020, s. 16)

Kosova Cumhuriyeti, Sırbistan, Karadağ, Makedonya Cumhuriyeti ve Arnavutluk devletlerine sınırı olan bir Balkan coğrafyası devletidir. 1999 ile 2008 yılları arasında Birleşmiş Milletler idaresinde bir bölge olan Kosova, 17 Şubat 2008 tarihinde tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsız ilanının ardından, Kosova'nın denetimi Birleşmiş Milletler(UNMİK)'den Avrupa Birliği(EULEX)'ne geçmiştir. Kosova ile Sırbistan arasındaki özerk bölge sınırı ise devlet sınırı olmuştur. (Bay, 2017, s. 5)

Görsel 2. Güncel Kosova Haritası (Jable-Yılmaz, 2020, s. 16)

1.2. İklim

Balkanların kalbi durumundaki Kosova'nın güney kısmında, Şar Dağları'nın eteklerinde kurulmuş Prizren'de, Akdeniz etkisi taşıyan karasal iklim hüküm sürerken dağlık kesimlerde sert Alp iklimi hakimdir. Akdeniz iklimi, Drini Bardhe nehri hav-

zasından gelen Adriyatik esintisiyle Prizren'e ulaşmakta ve türlü meyve ile sebzenin yanı sıra üzüm yetiştiriciliğinde önemli bir rol oynamaktadır. 105 km. olan denize uzaklık, iklim koşullarının şekillenmesinde önemli bir etkidir. (Jable-Yılmaz, 2020, s. 3)

1.3. Tarihçe

Kosova kelimesi, eski Bulgar ve Çek dillerinde "karatavuk" anlamına gelen kos'tan türedi. Kosova, birçok kavmin saldırısına uğramış bir yerleşme bölgesiydi. Roma imparatorluğu ikiye ayrılınca (M.395) Kosova, Doğu Roma imparatorluğu içinde kaldı. Bizanslılar arasında el değiştirdi. Bu arada Arnavutlar da Kosova'ya doğru yayıldılar. (Baymak, 2008, s. 9)

Osmanlılar'ın Prizren'i fethiyle birlikte şehir ilerlemeye başlamış, özellikle Kosova-İşkodra yolunun açılmasıyla Adriyatik denizine bağlanan Prizren, ekonomik, siyasi ve ticari yönden önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Bu ilerleme XVI. yy. sonlarında zirveye çıkmış ve çok sayıda dükkan, değirmen, kervansaray, köprü, mektep, medrese kurulmuştur. Bu gelişmeler XVII.yy. sonlarına kadar devam etmiştir. XVIII.yy.'da çeşitli savaşlar sebebi ile her türlü durgunluk yaşanmıştır. XVIII.yy.'ın ikinci yarısından itibaren Prizren, Kosova'nın en önemli şehirleri arasına girmeye başlamıştır. (Altıparmak, 2001, s. 16)

Prizren şehri eğitim bakımından da Osmanlı idaresi döneminde çok parlak bir dönem yaşamıştır. Burada XV. yy.'dan başlayarak XIX.yy. sonlarına kadar çok sayıda şairler yetişmiştir. Bunların arasında en tanınmışları Sûzî Efendi, onun kardeşi Nehârî, Sâyi, Şem'i, Sücûdî, Hacı Ömer Lütfi, Aşık Ferkî gibi diğer şairlerdir. (Altıparmak, 2001, s. 17)

Prizrenli şâir Mehmed Sûzî'nin vakfettiği eserleri için düzenlenen 1513 (veya 1515) tarihli vakfiyede, onun vakfettiği eserler arasında "üstü cami altı muallimhane" olan bir yapı da kayıtlıdır. XVI.yy.'ın ikinci yarısında Prizren'de, 7-8 cami olduğundan ve bu camilerin tümünde dersler yapıldığından dolayı bu kentte büyük sayıda çocukların Türkçe eğitim gördüğünü kanıtlamaktadır. Türk yöneticileri Prizren'den başka Kosova'nın diğer kent ve köylerinde birçok mektep ve medreseler yaptırmışlardır. (Şanlı, 2004, s. 2735)

Bu medreselerin bazılarında Türk dilinde, bazılarında Arnavutça eğitim yapılmıştır. 1943 yılından sonra Kosova bölgesinde, Türkçe eğitim tamamıyla ortadan kaybolmuştur. 1947 yılında Prizren'de, Kosova'nın öteki kentlerinde ve Brodosan köyünde kimileri daha önce, kimileri daha sonraki yıllarda bütün medreseler kapatılmıştır. (Şanlı, 2004, s. 2736)

Savaşlar ve Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan çekilmesiyle Türkler de ana dilinde eğitim görmekten yoksun kalmıştır. 1912-1951 döneminde Türk halkı, resmi okullarda Sırpça ya da 1941-1951 yılları döneminde, Sırpça'dan başka Arnavutça okumaya mecbur bırakılmıştır. Ama bu dönemde de Türkler, özellikle iki dünya savaşı arasında gayri resmi sıbyan mekteplerinde /okullarında ve medreselerde

Türkçe okumaya devam etmiştir. Bu durum, Türk halkının eğitim seviyesinin düşük olmasına neden olmuştur. (Şanlı, 2004, s. 2737)

İkinci Dünya Savaşı içerisinde, Yugoslav Krallığı'nın çökmesi ve savaşı müteakip yerine Yugoslavya Federal Cumhuriyeti veya daha tanınık ismiyle Tito Yugoslavyası'nın kurulmasıyla toplulukların kendi dillerini kullanması ve dilleriyle eğitim öğretim yapma haklarının temini konusu, ciddi bir biçimde gündeme geldi. 1944 yılında Makedonya Türkleri Türkçe okullar açmaya başladı. Kosova Türkleri'nin kendi dillerinde okul açabilmeleri ancak 1951 yılında mümkün oldu. (Şanlı, 2004, s. 2738)

1.4. Demografik Yapı

Kosova, çok uluslu, çok kültürlü ve çok dinli bir ülkedir. 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 9 Nisan 2008'de onaylanmış olan Anayasası'nın 1.1. maddesine göre, Kosova Cumhuriyeti bağımsız, egemen, demokratik, üniter ve bölünmez, kendi vatandaşlarının devletidir. Kosova Cumhuriyeti laik devlet olup din ve vicdan meselelerinde tarafsızdır. (Madde 8) (Bay, 2017, s. 9)

2011 yılının nisan ayında yapılan nüfus sayımı sonucundaki resmi verilere göre Kosova'nın toplam nüfusu 1.739.825'tir. Nüfus dağılımı ise aşağıdaki gibidir, s.

Nüfus Dağılımı

Arnavut	1.616.869	% 92.93
Sırp	25.532	% 1.47
Türk	18.738	% 1.08
Boşnak	27.533	% 1.58
Rom	8.826	% 0.51
Aşkali	15.436	% 0.89
Mısırlı	11.524	% 0.66
Goralı	10.625	% 0.60
Diğerleri	5.204	% 0.29

Dinî Mensubiyet (Bay, 2017, s. 9)

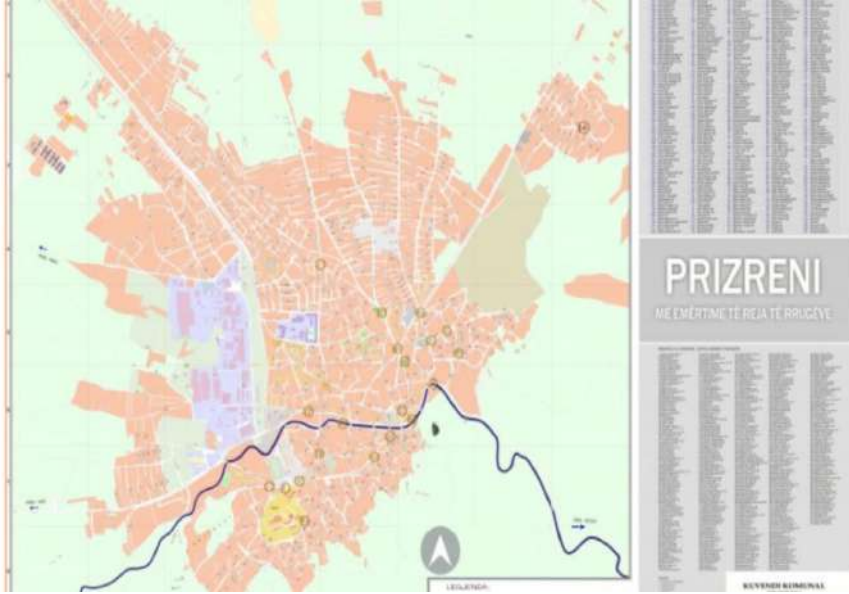
İslamiyet	1.663.412	% 95.61
Ortodoks-Hristiyan	25.837	% 1.48
Katolik-Hristiyan	38.438	% 2.21
Ateist	1.242	% 0.07
Diğer	1.188	% 0.06
Mensubiyet Belirtmeyen	9.708	% 0.56

2. Prizren Hakkında Genel Bilgiler

2.1. Coğrafi Durum

Kosova'nın güney kısmında Şar Dağları'nın eteklerinde kurulmuş olan Prizren'in güneyinde Arnavutluk, kuzeyinde başkent Priştine, Güneybatısı'nda İpek, Jakova şehirleri ile % 99 Türk olan Mamuşa beldesi yer almaktadır. Güneydoğusunda Şar dağları ve Makedonya'nın Tetova(Kalkandelen) şehri bulunmaktadır.

Görsel 3. Prizren Belediyesi'ni Gösteren Bir Harita (2019) (Jable-Yılmaz, 2020, s. 16)

2.1. İklim

Kosova'nın güney kısmında Şar Dağları'nın eteklerinde kurulmuş olan Prizren'de, alçak kesimlerde Akdeniz etkisi taşıyan karasal iklim hüküm sürerken dağlık kesimlerde sert Alp iklimi hakimdir. Akdeniz iklimi, Drini Bardhe nehri havzasından gelen Adriyatik esintisiyle Prizren'e ulaşmakta ve türlü meyve ile sebzenin yanı sıra üzüm yetiştiriciliğinde önemli bir rol oynamaktadır. 105 km. olan denize uzaklık, iklim koşullarının şekillenmesinde önemli bir etkidir. (Jable-Yılmaz, 2020, s. 3)

2.2. Tarihçe

Prizren şehrinin tarihçesi çok eskilere dayanmaktadır. İster Roma isterse Osmanlı İmparatorluğu döneminde coğrafi durumunun elverişli koşullarından dolayı, Balkan Yarımadası'nda önemli rolü vardı. Bu yarımadaanın merkezinde bulunan Prizren, en önemli ulaşım yollarını birbirlerine bağlamış ve zamanının en gelişmiş kültür, eği-

tim, ticarî ve iktisadî merkezlerinden biri olmuştur. (Aşıkferki, 2001, s. 6)

Osmanlılar'ın buralara yerleşmesiyle, çeşitli zanaatlar da belirmeye ve gelişmeye başlamıştır. Bu zanaatlar arasında en çok gelişenler tüfekçilik, kuyumculuk, tabakçılık gibileridir. Öyle ki, XVII. Yüzyılda, en gelişmiş seviyesine ulaşmıştır. (Aşıkferki, 2001, s. 7)

2.4. Demografik Yapı

Konu, Türklerin nüfusu olunca Sırbistan Krallığı ve eski Yugoslavya'da olduğu gibi parçalanmış Yugoslavya'nın küçük devletlerinde de durum her zaman vahimdir ve verilen rakamlar karışıktır. 2008 yılında Kosova İstatistik Kurumu (ESK) 1948-2006 yılları arasında, nüfus tespitleriyle ilgili rapor hazırlamıştır. Prizren şehrinin toplam nüfusu 177.781'dir. (Jable-Yılmaz, 2020, s. 3)

Nüfus Dağılımı (REKOS 2011)

Arnavut	145.718
Sırp	237
Türk	9.091
Boşnak	2899
Rom	1.350
Aşkali	168
Mısırlı	655
Goralı	655

3. Dönemlere Göre Eğitim

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında, Bizans'ın başkenti olan İstanbul'u, iki yıl sonra 1455 yılında, Kosova'yı fethetmesiyle birlikte Osmanlı idari sistemi bu topraklara Müslüman Türkler yerleştirmeye başladı. Öyle ki, Kosova'da XV. yüzyılın ikinci yarısında, bir tarafa Osmanlı yönetim organları kurulurken diğer tarafta Türkçe eğitim veren kurumlar da kurulup gelişti. Osmanlı Devleti'ne dahil olmasından bugüne kadar Kosova'da, Türkçe eğitim tarihini gelişim özelliklerine göre beş döneme ayırmak mümkündür.

3.1. Osmanlı Dönemi (1455-1912)

Bu dönem, 1455 yılında Osmanlı'nın Kosova'yı fethetmesiyle başlar ve 1912 yılında, Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan geri çekilmesine kadar sürer. Bu dönemin en belirgin özelliği, Osmanlı Devleti'nin diğer topraklarında/bölgelerinde olduğu gibi, Kosova topraklarında/bölgelerinde de eğitimin aynı şekilde yapılması ve geliştirilmesidir. (Bay, 2017, s. 21)

Kosova'da, Türkçe eğitim kurumu hakkında ilk yazılı belge 1513 yılında yazılan

Sûzî Çelebi Vakıfnamesi'dir. Ünlü Türk şâiri olan Sûzî Çelebi, Vakıfnamesi'nde Prizren'de bir cami, caminin bitişiğinde bir mektep yaptığını ve mektebe kitaplar vakfettiğini belirtmektedir. (Bay, 2017, s. 22)

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlangıcında Kosova'da, dolayısıyla önemli kültür ve medeniyet şehri olan Prizren'de, Türkçe okuyan öğrenci sayısında artışlar gözlenmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Sultan II. Abdülhamit döneminde, Rüşdiye adı verilen orta okullar açılmıştır. 1906/07 eğitim-öğretim yılında Prizren'de, 2 erkek 2 kız olmak üzere toplam 4 rüşdiye (yani ortaokul) faaliyet göstermiştir. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlangıcında idadiye adı verilen lise dengi okullar açılmıştır ve bu okullardan biri de Prizren'dedir. XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, bu yeni okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla, Priştine'de Dârü'lmuallimîn-i Sıbyan açılmıştır. 1905-1906 eğitim öğretim yılında, Kosova vilayetinin Üsküp, İştîp kazalarının yanında Prizren kazasında da darülmualimîn açılmıştır.

XX. yüzyılın başlangıcında, tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Kosova'da gelişen modern Türkçe eğitim, Osmanlı'nın I.Balkan Savaşı'nı kaybetmesi ve 1912 yılından itibaren Osmanlı'nın Balkanlar'ı terk etmesiyle birlikte sona ermiştir. Türkler egemen durumdan millî azınlık durumuna düşmüş ve kendi dilinde, Türkçe eğitim görme hakkını kaybetmiştir. (Bay, 2017, s. 24)

3.2. Krallık Dönemi (1912-1945 veya 1951)

Bu dönem, 1912-1945 arası bazı kaynaklara göre, 1912-1951 arasını kapsamaktadır. Osmanlı'nın bölgeyi terketmesi ile Sırbistan egemenliğinde kalan bu topraklar için 13 Mart 1914 tarihinde İstanbul'da barış anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada, bu bölgede kalan Türkler için Türkçe ilkokul ve ortaokul kurumlarının devam etmesi yönünde hükümlerin yer almasına rağmen I. Dünya Savaşı ortamında Sırbistan ve İki Dünya Savaşı esnasında Yugoslavya Krallığı bu taahhütlerine riayet etmemiş ve Müslüman halkı göçe zorlama politikaları izlemiştir. Türk ve Arnavut çocukları, resmî eğitim olan Sırpça'yı çoğunlukla tercih etmemiş ve çağdaş eğitim sisteminin gereklerini karşılamamasına rağmen özel alanlarda, sıbyan mektepleri ve medreselerde eğitimlerini sürdürmüşlerdir. (Bay, 2017, s. 25)

İki Dünya Savaşı arasında Kosova ahalisinin % 84'ü okuma-yazma bilmiyordu. Bu durumu Kosova'da ilkokul ve öğrenci sayılarıyla da tespit edilebilir. 1940/41 öğretim yılında Kosova ilkokullarında, 20.914 Sırp ve Karadağlı ve 11.876 Arnavut öğrenci öğrenim görüyordu. Arnavut öğrencileri kapsamında çok az Türk öğrencileri de dahil olmaktadır. 1941 yılında, Kosova'yı Faşist güçlerin işgal ettikleri (1941-1945) dönemde ve Yugoslavya Sosyalist federasyonunun ilk 6 yıl döneminde (1945-1951) Kosova Türk öğrencileri, Arnavutça öğrenim görmek zorunda kalmışlardır. (Bay, 2017, s. 25)

3.3. Sosyalist Yugoslavya Dönemi (1951-1999)

1951 yılı Türkler ve Türkçe açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1951/52 öğ-

retim yılında, Türkçe öğrenim görmek için ilköğretim ve lise okullarına kayıtlar yapılmıştır. 1951/52 öğretim yılında Kosova'nın Prizren, Priştine, Gilan, Mitroviça, İpek şehirlerinde ve Mamuşa, Dobırçan ve Bilaç (Sırbistan) köyünde Türk okulları açılmıştır. Çeşitli zorluklara ve sorunlara rağmen Türkçe eğitim, sosyalist Yugoslavya döneminde olduğu gibi, 1990'lı yıllarda da devam etti. (Bay, 2017, s. 26)

Arnavutların Kosova eğitim kurumlarındaki mücadelesi, Kosova sorunu uluslararası siyasette gündeme gelmesine katkı sunmuştur. 1991-1999 yılları arasında Kosova'da eğitim alanında, özellikle "paralel sistem" adı altında yeni bir düzen kurulmuştur. Bu sistem Yükseköğretimde uygulanan ve Avrupanın da desteği alınarak oluşturulan bir sistemdir. (Bay, 2017, s. 27)

Bu dönemde Kosova Türkçe eğitimi, Arnavutça eğitimindeki mücadelesine destek sunmuş, lakin Türkçe eğitim kurumları yasal koşullarda çalışarak ders kitapları basılması, Türkiye Cumhuriyetinden ders kitap, araç-gereçlerin temin edilmesi ve Türkçe lise ve meslek liselerinde mezun olan öğrencilerin ana ülke olan Türkiye üniversitelerinde öğrenim görmeleri için çok mücadele vermiştir. (Bay, 2017, s. 27)

3.4. Geçici ve Yerel Yönetim Organlarının Yönetimi (UNMİK) (1999-2008)

1999 yılındaki NATO müdahalesinin ardından 9 Haziran 1999 tarihinde, NATO ile Sırbistan arasında Kumanova anlaşması ile ateşkes imzalanmış, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile de BM Kosova Misyonu UNMİK yönetimi kurulmuştur. UNMİK Yönetimi eğitim konusunda Kosova'da 1999'a kadarki mevcut yapıyı korumakla birlikte eğitim sisteminin yeniden yapılanması konusunda düzenlemeler çıkarmıştır. (Bay, 2017, s. 27)

UNMİK yönetimi 2001 yılında Yeni Kosova Müfredat Çerçevesini (EBTB, 2001, s. 113) 6 yaşını doldurmuş olan çocukların ilköğretim okulunun birinci sınıfına kaydını iptirama yönetmeliğini ve 2002 yılında Kosova İlk ve Orta Eğitim Yasasını (2002/2 Sayılı Yasa) çıkardıktan sonra, Kosova'da 2002 / 03 öğretim yılında yeni eğitim sistemine geçilmiş oldu. Yeni eğitim sistemine göre, öğrenciler ilköğretim okulunun birinci sınıfına yedi yaş yerine altı yaşında kaydını yaptırma, üniversite öncesi eğitim 4+4+4 yerine 5+4+3 (veya 4) ve yüksek eğitimde, Bologna eğitim sistemi uygulamaya koyuldu. (Bay, 2017, s. 28)

Prizren'in beldesi ve % 99'ı Türk olan Mamuşa Belediyesi'nde, 2002/03'te Mamuşa Lisesi açılmıştır. 2003/04 eğitim-öğretim yılında, Priştine Üniversitesi Prizren Eğitim Fakültesi Türkçe Sınıf Öğretmenliği kurulmuştur. (2010 yılında Ushkin Hoti Üniversitesi oldu.) Türk toplumunun ihtiyacı göz önünde bulundurularak 2009/10 öğretim yılında Matematik-Enformatik, 2010/11 anaokulu öğretmenliği ve 2012/13 öğretim yılında fizik-kimya öğretmenliği bölümlerinin açılması kaydedilen ilerlemeler ve başarılar arasında sayılmaktadır. 2007/08 öğretim yılında ise aynı 6 yerleşim yerinde 11 ilköğretim okulunda (dokuz yıllık) 109 sınıfa ayrılan 2251 öğrenci öğrenim görmüştür. Orta öğretimde ise 17 sınıfa ayrılan 8 lise ve meslekli lisede (ortaöğretim okulunda) 656 öğrenci öğrenim görmüştür. (Bay, 2017, s. 29)

3.5. Kosova Cumhuriyeti Dönemi (2008 ve Sonrası)

Kosova'nın 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan etmesiyle eğitim alanında da yeni bir döneme geçilmiştir. Bu dönemde başlatılan eğitim reformları süreci devam etmiş, eğitimde kalite arayışları artmıştır. Bu bağlamda Kosova Meclisi 2011'de Yeni Kosova Eğitim Programı (Kosova Cumhuriyeti Üniversite Öncesi Müfredat Çerçevesi) ve Kosova Cumhuriyeti Üniversite Öncesi Eğitim Yasası'nı (04/1.032 Sayılı Yasa) kabul etti. (Bay, 2017, s. 29) Bu çerçevede Türkçe eğitim-öğretim Türkler'in yaşadığı belediyelerde özellikle Prizren'de lise seviyesinde devam etmektedir. Kosova Cumhuriyeti'nin resmî dilleri Arnavutça ve Sırpça'dır. Bunun yanında, Kosova Anayasası'nda Türkçe, Boşnakça ve Rumca, belediyeler çerçevesinde resmî dil hüviyeti elde edebilmektedir.

3.7. Eğitimci Şahsiyetler

Hafız Kemal Kayserili, Eğitimci Nüsret Doda, Zahit Volkan, Hayrettin Volkan, Yakup Tosko, Bedrettin Koro, Salih Lika ve Nimetullah Hafız, Tacide Hafız, İrfan Morina, Ergin Jable gibi Türkologlardır.

3.8. Edebî Şahsiyetler

1951'den sonra Prizren'de yetişen belli başlı çağdaş Türk edebiyatı temsilcileri şunlardır, s. Nimetullah Hafız, Zeynel Beksaç, Aziz Buş, Mehmet Bütüç, Reşit Hanadan, Ethem Baymak, Osman Baymak, Ahmet İğciler, Raif Kırkul, Şecaattin Koka, Nuhi Mazrek, Şükrü Mazrek, İskender Muzbeg(Şefikoğlu), Agim Rifat Yeşeren, Altay Suroy Recepoğlu, Naim Şaban, Fikri Şişko, Cemali Tunalıgil, Hayrettin Volkan, Rezzan Zborça (Çelik, 2008, s. 7)

4. Mahalleler, Camiler, Tekkeler, Türbeler, Çeşmeler, Köprüler ve Halk İnanışları

1291/1874 yılına ait Prizren Vilayeti Salnamesi'ne göre, Prizren'de 120 metre yükseklikte bir kale ve buradaki kışlada Sultan Ordusu'nun II. Alayı'nın II. Taburu konuşlanmıştır. Yanında daha yükseklikte olan "Kız Kalesi" ve "Kara Potok" yanında da eskiden kalan "Alaca Mağaza" adında bir takım kalıntılar mevcuttur. O dönemde Prizren 22 mahalleden oluşmaktaydı. Şehirde 563 dükkân, 13 han, 2 hamam, 23 tanesi minareli olan 25 cami, 100 kitaplık bir kütüphane, 8 tekke, 15 türbe, 4 kilise, 9 köprü, 125 değirmen ve 150 çeşme bulunmaktaydı (Prizren Salnamesi, 1874, s. 190 ve Gurizi, s. 2015, s. 19).

4.1. Prizren'de Türkçe İsimli Mahalleler

Prizren'in birçok mahallelerinin isimleri Türkçe'dir. Şehirli kesimin kullandığı halk dilinde halen kullanılmaktadır. Halk dilinde bazen sokaklar mahalle, mahalleler sokak isimleri olarak da kullanılır. Atmaca, Bajdarana << Başdarhane, Bayraklı < Bayraklı, Cuma Cami (cami isimleri bazen mahalleleri ifade eder), Çoraga << Kö-

rağa, Dragoman, Emin Paşa, İslâna << Islahane, Kurila / Kuri Layla << Kuru Yayla, Mâcir << Muhacir, Maraş, Ortakol, Papaz Çarşısı < Papaz Çarşısı, Saraçana << Saraçhane, Sozi < Suzi, Şadırvan (çeşme ve etrafını ifade eder), Saray Mâlesi / Bogazi << Saray Mahallesi / Sokağı, Tabâna << Tabakhane, Terzi Mâle << Terzi Mahallesi, Tumba, Tussuz < Tuzsuz, Yini Mâle << Yeni Mahalle gibi.

4.2. Camiler

Faydalı bir çalışma yapan Ayverdi'ye göre Prizren'de şu camiler bulunmaktadır. 1. Ahmet Bey Camii, 2. Arasta (Yakub Bey Evrenos) Camii, 3. Beyzade Mehmed Bey Camii, 4. Budak Hoca Camii, 5. Çuhaci Kurd Camii, 6. Derviş Çelebi Camii, 7. Emin Paşa Camii, 8. Fatih Sultan Mehmed Cuma Camii, 9. Hacı İsa Camii, 10. Hacı Kasım Camii, 11. Hacı Mustafa Camii, 12. Hacı Ramazan Camii, 13. Hasan Sivri Camii, 14. Hoca Ali Camii, 15. Hoca Budak Camii, 16. İlyas Kuka Camii, 17. İskender Bey – Dragoman mahallesi Camii, 18. Kasım Paşa Camii, 19. Katip Sinan Camii, 20. Kavuklu Mehmed Paşa Camii, 21. Kukli Bey Camii, 22. Kurd Bey Camii, 23. Kurd Paşa Camii, 24. Kurila Camii, 25. Lemi Bey Camii, 26. Kaledeki Mahmut Paşa Camii, 27. Bülbüldere'de Mahmut Paşa Camii 28. Hoçamahalle'de Mahmud Paşa Camii, 29. Mahmud Bey Camii, 30. Maksud Paşa Camii, 31. Mehmed Paşa Camii – Bayraklı Camii, 32. Mustafa Paşa Camii, 33. Ömer Çavuş Camii, 34. Pir Mehmed Camii, 35. Seydi Bey Camii, 36. Sufi Sinan Paşa Camii, 37. Suzi Çelebi Camii, 38. Terzi Mahalle Camii, 39. Yeni Mahalle Camii, 40. Ümmi Gülüsum Hanım Camii, 41. Kırık Camii – namazgâh, Adı geçen camiler arasında bugün sadece 20 cami bulunmaktadır ve bu camilerden 19'unda namaz kılınmaktadır. Bir cami (Çuhacı Mahmud Camii) iki yıldır süren tamir yüzünden çalışmamaktadır. Bir cami (Kırık Cami – namazgâh) bakımsız kaldığı için kullanılmaz hale gelmiştir, bir caminin (1526 yılından önce inşa edilmiş olan Yakup Bey Evrenos – Arasta Camii) binası bankanın inşa edilmesi için 1963 yılında yıkılmış, şimdi sadece zarif minaresi kalmıştır. Bu camilerden başka son 30 yıl içerisinde kentin devamında kurulan yeni semtlerde mahallelerde daha beş camii (Hz. Osman Camii, Hz. Ebubekir Camii, Hz. Ömer Camii, Yagleniça ve Paşaalti Camileri) inşa edilmiş ve hizmete açılmıştır (Ayverdi, 2000, s. 179 ve Suroy, 2009, s. 13).

4.3. Tekkeler

Bektaşî (Adem Veçhi Baba) Tekkesi, Halvetî Tekkesi, Kaderî (Kurila) Zincirli Tekkesi, Kaderî (Seyyid Ali Baba) Rezakî Dergâhı, Melamî Tekkesi, Musa Kutup Efendi (Sinani) Tekkesi, Rıfai (Şeyh Hasan) Tekkesi, Sadi (Acize Baba) Tekkesi, Sinani (Terzimahalle'de Şeyh Gani) Tekkesi (Suroy, 2009, s. 132).

4.4. Türbeler

Acize Süleyman Efendi Türbesi, Cafer Baba Türbesi, Dalgın Baba Türbesi, Gözcü Mahmut Baba Türbesi, Heçim Baba Türbesi (2007'de kabri söküldü, Seydi Beg Camii'nin orada), Horasanlı Alperen Şeyh Hasan, Kalender Baba Türbesi, Karabaş Baba, Kemani Rabia Hanım Türbesi, Malkoç Mehmet Efendi Kabri, Müderris Ali

Efendi Türbesi, Murat Baba Kabri (Türbesi), Ömer Baba Türbesi, Şeyh Hulusi ve Süleyman Efendi Türbesi (Melami Tekkesinin İçinde), Şeyh Hüseyin Türbesi, Sofi Baba Türbesi, Suzi ve Nehari Türbesi, Tezgir Baba Kabri (Türbesi), Velih Şah Türbesi (Suroy, s. 2009, s. 174). Suroy'a göre günümüzde sadece 11 türbe mevcuttur.

4.5. Çeşmeler

Altı (Topuklu) Çeşme, Aya Pantelemon Çeşmesi, Belediye Çeşmesi, Binbaşı Çeşmesi, Esmâ Hanım (Taş) Çeşmesi, Körağa Çeşmesi, Kurila Çeşmesi, Maraş Kaynağı, Sinan Paşa Çeşmesi, Sûzî Çeşmesi, Şadırvan Çeşmesi (Suroy, 2009, s. 162). Prizren şehri sadece han, hamam, medrese, mektep, cami, mescit tekke ve zaviye gibi yapılarla geliştirilmiş değildir; aynı zamanda çeşmeler, köprüler gibi hayatı kolaylaştıran halkın hayatını idame ettireceği yapılarla da süslenmiştir. Bazı kaynaklar Prizren çeşmelerinin iki yüz civarına kadar çıktığını söylerler; ancak günümüze ulaşanların sayısı çok azdır. Bunlardan bazıları şunlardır, s. Eski Belediye Çeşmesi, Taş Çeşme, Binbaşı Çeşmesi, Şadırvan Çeşmesi, Altı Çeşme /Topuklu Çeşme, Sinan Paşa Camii Çeşmesi, Mehmet Paşa Camii Çeşmeleri (Bayraklı Cami Çeşmeleri), Körağa Çeşmesi, Terzi Mahalle Cami Çeşmesi gibi çeşmelerin yanında Daut Peroli, Hacı Rüstem Şporta ve Destan Kabaş gibi şahıslarının evlerinde çeşmeler vardır. Bununla birlikte Kâtip Sinan Mahallesi'nde, Tercüman İskender Mahallesi'nde, Kurila Mahallesi'ndeki çeşmeler zamanımıza ulaşmamışlardır.

4.6. Köprüler

Maraş-Rahlin Köprüsü, Oluklar Köprüsü, Kapan veya Arasta Köprüsü, Taş Köprü, Nale Köprü, Sucudi (Belediye) Köprüsü, Suzi Çelebi (Tabakhane Köprüsü).

4.7. Halk İnançları

4.7.1. İnanışlar

Prizren'de halk inançları da mevcuttur. Halk bilimine yararlı bir çalışma yapan Ahmet İğciler ayrıntılarıyla ve örnekleriyle birlikte halk inançlarından bahsetmiştir. Ağzı açık halde esnemek, ad verme, adak adamak, ahiret kardeşi, akşam dışarıya sıcak su dökülmez, ana babaya hürmet, ardı ardına yürünmemeli, aşkları birleştiren yüzükler, ateşe saç atmak günahdır, avuçların kaşınması, ayakkabı ayakkabı üstüne, ayakta su içilmez, aynanın kırılması, beyaz kuzu, burun kaşınması, büyü çözmek, cerman kuyusu, cin ve şeytan, cuma gecesi hiçbir iş yapılmaz, çayın üzerinde yüzen çay parçaları, çitin gözü duvarın kulağı, çocuğu korkutmak, çocuğun emeklemesi, çocuğun üstünden atlanmaz, çocuklara hitap, demir suyu, dişin düşmesi, doğum adetleri, doğum sevgisi, eller birbirine bağlanmaz, erkeklerin bağlanması, fal, gece ıslık çalmak, gece tırnak kesilmez, gece yarısı dışarıya çıkılmaz, geceleyin aynaya bakılmaz, gelinin eve gelmesi, gidenin ardından su dökmek, gökkuşağının altından geçmek, göz oynaması, günahları anlamak, hamile kadın, hava tahmini, ışığın yanması, iki bayram arası düğün olmaz, insanın ağaca saygısı, kademli ayak, kapı açmak, kapı açmamak, kapı eşliğinde oturmak, karabasan, karı kocanın birbirine

saygısı, karınca yuvası, kaybolan nesnenin bulunması, kızı görme, kulakların çınlaması, kurban kesmek, kurşun dökmek, kuşun konması, lohusa kadının korunması, makasla oynamak, mezara dokunmamak, mezarın dibinde durmak, mezarlıktan dönüş, misafir, nal, nasıl gelirse öyle gider, nazar değmesi, ölenin evinden çiçek alınmaz, rastgele, sabunu ele vermemek, saçın alınması, sağ taraf sağ ayak, salı günü ve on üç sayısı, salı ve cumartesi günleri tırnak kesilmez, salya kesme, sihir – büyü, suyun kirletilmemesi, şimşek çakması, tavayı yalamak, tavuğun sırt kemiği, tırnağın üzerinden geçilmez, uğur, uyuyan insan uyandırılmaz, uzun tırnak, verimli olsun, yağmur duası, yaş itibarı, yemek sol elle yenilmez, yemekte kaşığın elden düşmesi, yeni ay görenler, yeni doğan çocuğun korunması, yere tükürmek, yıldız kayması (İğciler, 2017, s. 25).

4.7.2. Hayvan ve Kuşlarla İlgili İnançlar

Baykuş, bülbül, eve kelebeğin gelmesi, horozun ötmesi, kara kedi, karga bağırması, katırı kimse sevmez, köpeğin ulaması, köpek olduğu eve melek girmez, kukku’yu yenmek, kuşlarda önsezi, ölünün üzerinden kedinin atlaması, örümcek (İğciler, 2017, s. 145).

4.7.3. Hava Değişimiyle İlgili İnançlar

Dere seslenmesi, kedinin yüzünü yıkaması, sineklerin çok ısırması, tavukların bitlenmesi, yıldızların sık olması, zaman kavramı “sabah vakti, kuşluk, öğle, akşam, yatsı” (İğciler, 2017, s. 159).

4.8. Özel Günler

Özel günlerde göze ilk çarpan bayramlardır. Bayramlar dini, milli ve ferdi olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ramazan ve Kurban Bayramı dini bayramlardandır. Ayrıca Arede de bu kategori içerisinde. Çocuğun doğması, sünnet düğünü, evlenme düğünü ferdi bayramlar arasındadır. Erbain, Hamsin, Kasım Gecesi ve mevsimler de diğer özel günlere örnek verilebilir (İlkbahar, Yaz, Sonbahar, Kış), (İğciler, 2017, s. 203).

4.8.1. Mevsim Bayramları

Ali Günü, Ayva Baharı, Cemre, Dağ Yarıklığı, Daltulum, Delikli Taş, Hıdır Nebi, Hıdırellez, Hırsız Arkadaş, Kırılantı Fırtınası, Kocakarı Soğukları, Kurban Taşı, Salı Nakış, Nevruz, Öküz Soğuğu, Suzi Çeşmesi, Suzi Değirmeni, Suzi Deresi, Yalancı Çoban (İğciler, 2017, s. 228).

5. Zanaatlar

Eski zanaatçılar merkezi olarak bilinen Prizren’de, “...beşikçi, çadırcı, cezveci, elekçi, fesçi, fiçici, fırıncı, fişekçi, ibrikçi, kaşıkçı, kürkçü, mafesçi, makasçı,

sandıkçı, saraç, sarrafçı (kuyumcu), sofracı, tüfekçi, vagancı (yorgancı), yapagici (yapağıcı), yastıkçı...” gibi yaklaşık 160’ın üzerinde olan pek çok zanaat, çoğunun Türkçe isimlerle telaffuz edilen içinde alet-edevatlarıyla birlikte kaybolmuş, unutulmuştur.

6. Yerel Türk Kurum ve Kuruluşları

Kosova genelinde Türkler’in en yoğun bulunduğu Prizren’in 5’i ilköğretim, 4’ü lise ve Prizren Üniversitesinde 3 bölüm olmak üzere Türkçe eğitim yapılmaktadır. Pek yakında 70 yaşına tekabül edecek “Doğru Yol” KGSD ve bu dernek sayesinde türeyen birçok Türk derneği vardır. Genel Merkezi Prizren’de olan Türklerin oluşturduğu Kosova Demokratik Türk Partisi isimli siyasi partileri de vardır.

7. Türkiye Cumhuriyeti Kurumları

1999’da Kosova’da Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) konuşlanmış ve bölge halkına 23 yıldır hizmet etmektedir. TC Büyükelçiliği , TİKA, Türk Diyanet Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü diğer kurumlardandır.

Sonuç ve Öneriler

Osmanlı öncesi ve sonrası Balkanlar’da, Türk kültür ve medeniyetinin varlığı, tarihî bir vakıa olmanın yanında Kosova özelinde Türk kültür ve medeniyeti kültür etkileşmesi açısından önem arz etmektedir. Kültür ve medeniyet coğrafyamızın önemli bölgelerinden biri olan Kosova, özelde Prizren, günümüzde de bu niteliğini korumaktadır. 1912 yılında Osmanlı’nın Balkanlar’dan çekilmesiyle birlikte bütün Balkanlar’da ve Kosova’da Türkler ve Müslümanlar azınlık durumuna düşmüş, katliamlarla, göçlerle, despot yönetimlerin uygulamalarıyla yüzlerce yıllık kültür ve medeniyet varlıkları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Prizren, Osmanlı bakıyesi kültür ve medeniyet unsurlarının yanında Türkçe’nin canlı bir şekilde yaşadığı, aileden sokağa, sokaktan okula kadar her alanda hayatın bir parçası olduğu önemli merkezlerden biridir. Tarihî süreçle gözler önüne sermeye çalıştığımız kadarı ile Prizren hâlâ ülkemizin Amasya, Bursa şehri gibi Türk kimliğini devam ettirmektedir. Bu kimliğin devamlılığı ancak eğitim-öğretim başta olmak üzere ikili ilişkilerin geliştirilmesi ile mümkündür.

Türkiye Cumhuriyeti Kurumları’na önemli görevler düşmektedir. Başta Büyükelçilik olmak üzere, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Maarif gibi kurumların Prizren’in bu Türk kültür ve medeniyet varlığına önemli katkıları olmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Üniversiteleri, Kosova ve Prizren’deki üniversiteler ile iş birliğini arttırmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Üniversiteleri, Kosova’dan imkânları çerçevesinde lisans, yüksek lisans, doktora programlarına burslu ve harçsız öğrenci almalıdır.

Ayrıca Türkiye STK'ları Kosova Priren STK'ları ile projeler geliştirerek ortak kültür ve medeniyet kodları üzerinde çalışmalar yapmalıdır.

Kosova genelinde ve Prizren'de derlemeler yapılarak Türk halk kültürü, halk bilimi, halk hekimliği, zanaatlar ve sanatlar üzerine çalışmalar yapılmalı, bunlar yayına dönüştürülmelidir.

Karşılıklı olarak öğrencilere, öğretmenlere, devlet kademesinde çalışanlara yönelik eğitim, seminer, hizmetiçi eğitim, sempozyum vb. faaliyetler yapılmalıdır.

Kaynaklar

Altıparmak, H. (2001). *Kosova-Prizren'de Osmanlı eserleri*, Prizren, s. Bay Yayınları.

Baklacioğlu, Ö. N. (2010). *Dış politika ve göç – Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçlerde Arnavutlar*. İstanbul, s. Derin Yayınları.

Bay, E.(2017). *Türk dünyasının eğitim sistemleri ve sorunları*. Ankara, s. Pegem Akademi Yayınları.

Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri, *Bilig*, 41, 123-154.

Çelik, S. Dilek Yalçın (2008). *Kosova'da Çağdaş Türk Edebiyatı (1951-2008)*. Prizren, s. Doğruyol Türk Kültür Sanat Derneği Yayınları.

Deniz, S. (2006). *Tecellî Gülendâm ü Küeyt (Risâle-i Râz)*. İstanbul, s. Duyap Yayınları.

İğciler, A. (2017). *Prizren'de Eski Halk İnançları*, Prizren, s. Vertigo Basımevi.

Jable, E, Şanlı, C. (2016). Kosova – Prizren Şehrine Gümüşçülük Zanaatında Bazı Türkçe Kelimeler Üzerine. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 9, 1 – 24.

Jable, E. Şanlı, C. (2019). Kosova'da Priştine Şehrinin İlköğretim Okullarında Türkçe Eğitim. *Türkbilig, Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 37,139-166.

Karatay, O ve Gökdağ, B.A. (2006). *Balkanlar el kitabı*. (1. Cilt) Çorum/Ankara, s. Karam & Vadi Yay.

Karatay, O ve Gökdağ, B.A. (2006). *Balkanlar el kitabı*. (2. Cilt) Çorum/Ankara, s. Karam & Vadi Yay.

Karatay, O ve Gökdağ, B.A. (2006). *Balkanlar el kitabı*. (3. Cilt) Çorum/Ankara, s. Karam & Vadi Yay.

- Koro, B., Safçı, N. (2008). *Kosova'da Türkçe Eğitimde Öğretmen Kadrosu*. Prizren, s. NLB Yayınları.
- Koro, B.(2011). *Kosova Türkçe Eğitimde Gelişmeler*. Prizren, s. Kosava Türk Öğretmenleri Derneği.
- Recepoğlu, S, A. (2009). *Prizren'de Türk Dönemi Kültür Mirası*. Prizren, s. Kosovahaber Fikri ve Medya Hizmetleri Derneği Yayını.
- REKOS 2011.
- Şanlı, C. Jable, E. (2007) .Kosova – Prizren Türk ağız ses özellikleri. *Akademik İncelemeler*. 2(2), 275 – 296.
- Şanlı, C, (2004). Kosova'da Türkçe Eğitim ve Öğretim. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 2, 20-26.
- Topsakal, C, Koro,B., (2007). *Kosova'da Yaşayan Türkçe Eğitim*, Prizren, s. Bay Yayınları.
- Yiğit, Y., (2010). Prizren Sancağı'nın idari yapısı (1864-1912). *History Studies*. 2, 114-146.

BUDAKLAR VE KANATLAR KÖYLERİNDE GELENEKSEL YAŞAM KÜLTÜRÜ

Ekrem DESTANOV¹
Özlem ALİMOVSKA²

Özet

Deneyim veya gözlem yoluyla oluşup sözlü anlatımla nesilden nesle aktararak insanların ortak belleğinde yer edinmiş olan geleneksel yaşam kültürü, tarihin bilinen dönemlerinden bugüne dek gelen âdet, gelenek ve görenekleri, halk inanmalarını, sözlü kültür anlatmalarını, şenlik, merasim ve kutlamaları, mutfak kültürünü, giyim-kuşamı, el sanatlarını vb. halk kültürüne ait unsurları kapsamaktadır. Halk kültürü bağlamında çalışma konusu olarak belirlenen bu çalışma, Manastır (Bitola) şehrine bağlı Budaklar ve Pirlepe şehrine bağlı Kanatlar Köylerinin geleneksel yaşam kültürü ile ilgilidir. Bölgenin halk kültürüne dönük yok denecek kadar az çalışma yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma ilgili bölgenin halk kültürünün bilimsel dünyadaki bilinirliğinin artırılması amacıyla ele alınmıştır. Konuyla ilgili literatür taramalarının yanı sıra saha çalışmaları da yürütülmüştür. Saha çalışmaları kapsamında dini ve mevsimsel bayram kutlamalarıyla aşure gibi belli günleri anma ve birtakım halk inanmaları derlenmiştir. Söz konusu halk kültürü ürünlerinin derlenmesinde, folklor derleme çalışmalarında yaygın olarak kullanılan mülakat yöntemi kullanılmıştır. Derleme çalışmaları sonrasında, bu ürünlerin nitel araştırma yöntemindeki teknikler ile çözümlenmeleri yapılmıştır. İlgili halk kültürü ürünlerinin incelenmesi sonucunda, Budaklar ve Kanatlar Köyü halklarının kültürel değerlerin yaşatılmasına büyük önem verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Budaklar, Kanatlar, Köy, Halk Kültürü

1 Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Balkan Üniversitesi, ekrem.destanov@ibu.edu.mk, ORCID: 0000-0003-0699-6948

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Uluslararası Balkan Üniversitesi, alimozlem56@gmail.com

TRADITIONAL LIFE CULTURE IN BUDAKLAR AND KANATLAR VILLAGES

Abstract

Traditional life culture that has taken place in people's collective memory by being formed through experience or observation and transmitted from generation to generation through oral expression; customs, traditions and customs, folk beliefs, oral cultural narratives, festivities, ceremonies and celebrations, culinary culture, clothing, handicrafts, etc., from the known periods of history to the present day. It includes elements of folk culture. This study, which was determined as the subject of study in the context of folk culture, is related to the traditional life culture of Budaklar Village of Bitola city and Kanatlar Willage of Pirllep city. Almost no studies have been conducted on the folk culture of the region. Therefore, this study was undertaken to increase the awareness of the folk culture of the relevant region in the scientific world. In addition to literature reviews on the subject, field studies were also carried out. Within the scope of field studies, religious and seasonal holiday celebrations, commemoration of certain days such as Ashura and some folk beliefs were compiled. The interview method, which is widely used methods in folklore compilation studies, was used in compiling the folk culture products in question. After the compilation studies, these products were analyzed using qualitative research techniques. As a result of the examination of the relevant folk culture products, it was determined that the people of Budaklar and Kanatlar Villages attach great importance to keeping cultural values alive.

Keywords: Budaklar, Kanatlar, Village, Folk Culture

1. Giriş

Halk kültürü, kültür varlığının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Tarihin bilinen dönemlerinden itibaren gözlem ve deneyim yoluyla meydana gelmiş olup nesilden nesle aktararak bugüne dek gelmiş bir değerler sistemidir. Halk kültürü veya diğer bir ifadeyle geleneksel yaşam kültürü; ait olduğu kültürün kutlamalarını, mutfak kültürünü, giyim-kuşamını, el sanatlarını gibi halk kültürüne ait unsurları kapsamaktadır. Halk kültürü bağlamında bu çalışmada Kuzey Makedonya'nın önemli şehirlerinden Manastır (Bitola) şehrine bağlı Budaklar ve Pirlpe şehrine bağlı Kanatlar Köylerinin geleneksel yaşam kültürü incelemeye tabi tutulmuştur. İlgili köylerin halk kültürüyle ilgili yok denecek kadar az çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma Türk köyleri olan Budaklar ve Kanatlar Köylerinin halk kültürünün bilimsel dünyadaki bilinirliğinin artırılması amacıyla ele alınmıştır. Konuyla ilgili olarak, alandan halkbilgisi ürünlerin derlenmesinde *mülakat* yöntemi esas alınmıştır. Sonrasında ürünlerin nitel araştırma yöntemindeki teknikler ile çözümlenmeleri yapılmıştır. Bu ürünlerin incelemesine geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Budaklar ve Kanatlar Köyleri hakkında bilgi vermenin yerinde olacağı düşüncesi hasıl olmuştur.

2. Budaklar Köyü

Manastır Şehrine¹ bağlı olan ve çalışmanın odaklandığı köylerden biri olan Budaklar Köyü'nün tarihi hakkında literatür taramalarında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak kaynak kişilerden köyün tarihine ışık tutacak nitelikte önemli bilgiler derlenmiştir. Kaynak kişilerin vermiş oldukları bilgiler şöyledir:

“Ben ne zaman küçüktüm anam dđeridi ki biz gelmişik Türkiyadan buraya hem yerleşmişik Biz gelmişik bura Osmanlı döneminde em kalmışık burda. Budaklar kün adını da vermişler ki unutulmasın burası. Kü almış Türkiyadan bir kün adını, bizsık Osmanlı Türkü. Gelmişik bura Konya Karaman'dan. Bizin kökümüz orda, biz ordan gelmişiz buraya. Onun için biz burda Osmanlı Türküyüz” (KK. 7).

Budaklar Köyü'nün tarihi hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak kaynak kişilerin vermiş olduğu bilgilerden hareket ederek köyün, Osmanlı döneminde iç Anadolu'nun Konya bölgesinden yerleşme politikası olarak buralara getirilip yerleştirilen Türkler tarafından kurulduğu ve Budaklar isminin verildiği söylenebilir. Elde edilen bu bilgiler ışığında yapılacak olan yeni araştırmalarla köyün tarihi hakkında yeni verilere ulaşılabacağı düşüncesi hasıl olmaktadır.

1 Manastır Şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Semavi Eyice, “İslam Ansiklopedisi: Hamza Bey Cami”, İstanbul: 1997, Cilt: 15, s. 506; Faruk Söylemez ve Kevser Kavgacı, (2021). XVIII. Yüzyıl Sonlarında Manastır Şehrinde İdari, Ekonomik ve Sosyal Hayat (63 Numaralı Şer'îye Siciline Göre). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18/3, s. 2155-2165.

3. Kanatlar Köyü

Kanatlar Köyü, Manastır güzergahında yer alıp Pirlepe Şehrine² bağlı bir Türk köyüdür. Kanatlar Köyü'nün de Osmanlı'nın Balkanlar'daki fetih politikaları doğrultusunda, Anadolu'nun Konya, Karaman, Samsun gibi şehirlerinden getirilip yerleştirilen Türkler tarafından kurulduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Halil İnalçık, 14. yüzyılın ortalarından itibaren iç Anadolu'dan Türklerin gruplar halinde Balkanların çeşitli bölgelerine yerleştirildiklerini ifade etmektedir (İnalçık, 1993, s. 14). Aynı zamanda Veli Memişoski adı kaynak kişinin vermiş olduğu bilgiler de bu yöndedir: “Kanatlar 300 yıl evvel kurulmuş, Konya yöresinden geldiğimiz söylenmektedir” (KK. 10).

Osmanlı döneminde Kanatlar Köyü'nün nüfusunun oldukça fazla olduğu belirlenmiştir. Osmanlı'nın Balkanlar'daki hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte köyün nüfusunda bir azalma söz konusu olmuştur. 1912-1913 yılları arasında gerçekleşen Balkan Savaşları'yla ekonomik zorluklar ve milli kimlik üzerindeki baskılar nedeniyle Anadolu ve Avrupa'nın değişik ülkelerine göçler yaşanmıştır. Daha sonraki yıllarda (1939-1945) meydana gelen II. Dünya Savaşı'nda ve 1944'te kurulan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Döneminde, Türkiye'ye ciddi anlamda göçler olmuştur.

Bu bağlamda, Kanatlar Köyü'nün adı Bektaşî dervişi olan Dikmen Baba'ya dayanmaktadır. Bununla ilgili olarak bir rivayet vardır. Rivayete göre Kanatlar köyü 13. veya 14. Yüzyıllarda, günümüz Makedonya'sının Kırçova Şehrinde bağlı Makedonski Bord adlı belediyede, Hıdır Baba ile onun müridi Dikmen Baba yaşamaktaymış. Dikmen Babanın asıl adı Mehmet'tir. İlgili rivayet şöyledir:

“Bir akşam saatinde iki kardeş ateş başında bir de babaları otururken ihtiyaç olur suya. Babası der ki, Hadi Mehmet git su al gel. Mehmet der ki ben gitmeye giderim ama kap kopuk. O zaman da kabı dik der, git bize su getir. Mehmet de der ki ben bu kabı dikemem, kardeşim diksin. Kardeşi de der ki Mehmet diksin. O zaman da Babası iki aslan bir postta yaşayamayacağını fark eder. Babası da yanan ateşten bir kor alır ve der ki bu kor nereye düşer ise sen oraya yerleşeceksin. Rivayete göre Mehmet, diğer adıyla Diken Baba, kanatlanır ve ilk adı olarak Avramovce'ye yerleşir. Dikmen Baba, yerleştiği yerin bir Hristiyan yeri olduğu için onun amacı Müslümanlığı yaymaktır. Dikmen Baba, Avramovce'ye yerleştiğinde bir veba hastalığı varmış. Dikmen baba, “ben bu vebaya yanımda getirdiğim su ile şifa olabilirim, ama buna kimse inanmaz” demiş. Ardından gel zaman git zaman Dikmen Baba'ya gitmişler ve yanında getirdiği su ile şifa bulmuşlar. Dikmen Baba'ya orda yer verilmiş ve Dikmen Baba da ilk olarak köyün adını Kanatlar olarak değiştirmiş” (KK. 1).

Kaynak kişilerden elde edilen bilgilere göre Dikmen Baba'nın soyu, Anadolu ve Rumeli'nin İslamlaşmasında önemli rol oynayan Sarı Saltuk'a dayanmaktadır (KK. 10).

2 Pirlepe Şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Machiel Kiel, “İslam Ansiklopedisi: Pirlepe”, Ankara: 2019, Cilt: Ek-2, s. 398-402.

4. Budaklar ve Kanatlar Köylerinde Kutlamalar

4.1. Dini Bayram Kutlamaları

Türk halk kültüründe dini bayramlar denilince akla Ramazan ve Kurban bayramı gelmektedir. Dini bayram kutlamaları bağlamında, Budaklar ve Kanatlar Köyleri'nde Ramazan ve Kurban bayramları dini ölçütlere göre kutlanmaktadır.

4.1.1. Ramazan Bayramı

Ramazan Bayramı, Hicri Takvime göre Şevval ayının birinci gününde başlamaktadır. Hicri Takvimin dokuzuncu ayı Ramazan ayı olup İslam dinine inanmış kimse-lerin İslam'ın beş temel esasından biri olan oruç vazifesini yerine getirdikleri aydır. Ramazan Bayramı ise bir ay boyunca tutulan ramazan orucunun sona ermesi münasebetiyle kutlanan bayramdır (Sönmez, 2016, s. 144). Müslümanlarca kutsal günler olarak kabul edilen Ramazan Bayramı için, bayram öncesinde birtakım hazırlıklar yapılmaktadır. Hanelerin temizlenmesi ve çeşitli yemeklerin yanı sıra birbirinden farklı baklavaların pişirilmesi örnek olarak gösterilebilir.

Çalışmanın konusunu oluşturan Budaklar ve Kanatlar Köylerinde de Ramazan Bayramı coşkuyla kutlanmaktadır. Dolayısıyla bayram öncesinde birtakım hazırlıklar yapılmaktadır. Arife günü temizlik işleri yapıp çeşitli baklavalar hazırlanır. Bayram sabahı camide bayram namazı kılınır. Namazdan sonra gruplar halinde mezarlık ziyaretine gidilip dualar edilir. Akabinde bayrama hazırlanmış özel yemekler yenir. Sonrasında ise Bayram ziyaretleri yapılır. İlk önce anne-babanın elleri öpülür, ardından akraba ve komşular ziyaret edilip bayramları tebrik edilir.

Kanatlar ve Budaklar Köyleri arasında çok sayıda evliliklerin yapılması nedeniyle iki köy arasındaki bayram ziyaretleri yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir. Bayramın ilk günü Budaklar Köyü'nden Kanatlar Köyü'ne gidilir. Tabi sadece akrabası ve evlenmiş olanlar gitmez. Gençler de gider. Gençler köy meydanında toplanır. Erkekler bir tarafta, kızlar bir tarafta oturur. Erkekler kızların etrafında dolaşır. Bununla ilgili olarak ilginç denilebilecek ifadeler kullanılmaktadır: "Ah çak alsın o kızı az kundura koparmadı o yollar üstüne" (KK. 7). Bayramın ikinci gününde ise Kanatlar Köyü'nden Budaklar Köyüne ziyaretler yapılır. Bayramın ikinci günü, kutlamalar Budaklar Köyü'nde devam eder. Köy meydanında dolaşan genç kız ve erkekler, yerel tabirle laf dalaşına girişirler. Gençler arasında beğenilmeler yine bu alanlarda olur. Bayramın üçüncü gününe kadar neredeyse iki köy halkı birbirinin bayramını tebrik etmiş olur (KK. 7). Bir anlamda, bayram vesilesiyle iki köy halkı arasında beraberlik duygusu pekişmiş olmaktadır.

4.1.2. Kurban Bayramı

Kurban Bayramı, Kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'de yer alan İbrahim peygamber ve oğlu İsmail'in kıssasına dayanmaktadır. Kıssaya göre İbrahim peygamber, Allah'a oğlu olması için dua eder ve oğlu olması halinde onu Allah'a kurban edeceğini

söyler. İbrahim peygamberin duası gerçekleşir ve Allah ona bir erkek çocuk verir. İbrahim peygamber Allah'a sözü gereği oğlu İsmail'i, Allah için kurban etmek ister. Oğlunu kurban olarak Allah'a sunmak üzereyken Allah tarafından Cebrail adlı melek ile bir koç gönderilir ve oğlunun yerine koçu kurban olarak kesmesi emredilir (Taşkesengil, 2016, s. 122).

Müslümanlar arasında yaygın olan bu inanış, Budaklar ve Kanatlar Köyü halkları arasında mevcuttur ve Kurban Bayramı'nın buradan geldiğine inanılmaktadır. Bayram günleri önemli günler kabul edildiği için Ramazan Bayramı'nda olduğu gibi Kurban Bayramı öncesinde de birtakım hazırlıklar yapılmaktadır.

Bayram sabahı, bayram namazı akabinde kabir ziyaretleri yapıp dualar edilir. Sonrasında kurbanlar kesilir. Tek olacak şekilde kurbanın dağıtımı yapılır. Kesilen kurbanın bir kısmı ise ev sahibine bırakılır. Ramazan Bayramı'nda olduğu gibi iki köy halkı birbirilerini ziyaret ederek bayramlaşmaktadır. Bayramlarda, misafirperverliğe özellikle önem gösterilmektedir. Aileler, dört gün boyunca, akrabalarında misafir olur veya misafir ağırlar (KK. 7). Özetle dini bayramların kardeşlik, dostluk, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin pekiştiği zaman dilimleri olduğunu söylemek mümkündür.

4.2. Hıdırellez Bahar Bayramı

Türk kültüründe ayrı bir öneme sahip olan Hıdırellez, kış mevsiminden yaz mevsimine geçişi ifade etmektedir (Günay, 1993, s. 3). Orta Asya Türk kültürüne dayanan Hıdırellez, mevsimlik bahar bayramlarından biridir. Hıdırellez bahar bayramı, İslamiyet'in kabulünden sonra İslam dinin etkisinde kalarak Hıdırellez olarak adlandırılmaya başlamıştır. Hıdırellez şeklinde adlandırılmasının temelinde, Hızır ile İlyâs peygamber ile ilgili olan inanış yer almaktadır. İnanışa göre Hızır ile İlyâs peygamber yılda bir kere bir araya gelmektedir. Onların görüştüğü bu tarih ise Hıdırellez'in kutlandığı 6 Mayıs'a denk gelmektedir (İslâm Ansiklopedisi: Hıdırellez, 1987). Bahar bayramı olan Hıdırellez, 6 Mayıs tarihinde tüm Türk dünyasında kutlanmaktadır. Türk dünyasının bir parçası olan Kuzey Makedonya Türkleri arasında da Hıdırellez bahar bayramı olarak kabul edilmekte ve 6 Mayıs tarihinde kutlanmaktadır.

Dini bayram olmamasına rağmen Hıdırellez dini bayram niteliği taşımaktadır. Bu yüzden Ramazan ve Kurban Bayramları öncesinde olduğu gibi Hıdırellez'den önce de birtakım hazırlıklar yapılmaktadır. Kuzey Makedonya Türkleri arasında da Hıdırellez'e yönelik birtakım hazırlıklar yapılmaktadır. Bu husus çalışmanın odaklandığı Budaklar ve Kanatlar Köyü için de söz konusudur.

Bir gelenek hâlini alan Hıdırellez için yöresel yemekler hazırlanır. Kadınlar tarafından hazırlanan bu yemeklerin başında haşlama, türlü pide ve baklavalar gelmektedir. Yapılan hazırlıklardan biri de evlerin süslenmesidir. Erik, söğüt vb. ağaçlardan kırılan yeşil dallar evlerin giriş kapılarına, pencere başlarına vs. konulmaktadır. Evlerin yeşil dallarla süslenmesi bereketin sembolü olarak yorumlanmaktadır.

İlgili köylerde, Hıdırellez kutlamaları Hıdırellez'in öncekisi akşamdan başlamaktadır. Akşam üzeri köyün gençleri erik, söğüt gibi ağaçlarından dal toplar. Bu dallar, yukarıda ifade edildiği gibi evlerin süslenmesi için toplanmaktadır. Sonrasında belirlenen bir kavak ağacına salıncak kurup genç kızlar mâni söyleyerek sallanır. Bir oğlanın veya bir kızın sevdiği varsa söylenen bu mânilerle gönderme yapılır. Halk arasında salıncakla ilgili ilginç denilebilecek bir inanış vardır. Şöyle:

“Bakasın şını kimde salıncağın ipi kopar ise o bu sene içinde evlenecek” (KK. 4).

Mâni söyleme geleneğinden sonra ateş yakılır.³ Bu uygulama her yıl gerçekleştirilmektedir. Yakılan ateşin üzerinden ise üçer kere atlanmaktadır. Bu uygulama ise bahtın, kısmetin açılmasına yöneliktir.

Hıdırellez sabahı Budaklar Köyü'ne yakın ve *Delikli Taş* olarak adlandırılan tepeye gidilmektedir. Bu tepeye gitmek için sabah saat beşte uykudan uyanmak gerekmektedir. Bölge halkı arasında bu taş, kısmet açma taşı olarak adlandırılmaktadır. Nitekim bir kaynak kişinin vermiş olduğu bilgiler şöyledir:

“Delikli taştan üç kere geçersen bak kısmetin açılır hem ne zaman geçersen oradan lazım kendinden koyasın bir parça ki senin nasip çıksın” (KK. 3).

Delikli Taş ziyareti sonrasında ise aynı tepede *Göz suyu*⁴ diye adlandırılan çeşmeye gidilmektedir. Gözleriyle ilgili herhangi bir problemi olan kimseler bu suyla yüzlerini yıkar. Gözleriyle ilgili sorunu olan kimselerin bu suyla yüzlerini yıkaması hâlinde gözlerinin iyileşeceğine inanmaktadır. Bir dizi uygulamadan sonra ise eve, geri dönmektedir.

Hıdırellez kahvaltısından sonra kutlamalar yapılmaktadır. Kutlamalardan sonra ise Kanatlar Köyü'nde *Koru* adı verilen dağa gidilip piknik yapılmaktadır. Kimileri ise hazırlamış oldukları yemekleri köye yakın bir mesafede kurulan masalarda yemektedir. Bu vesileyle akrabalar bir araya gelmektedir. Bu esnada çeşitli müzik parçaları açılıp halaylar çekilmektedir. Genç kızlar ise sevdiklerine maniler söyleyerek yerel tabirle *laf dalaşına* tutuşurlar (KK. 3).

Hıdırellez günü, herkes birbirine yeşil dallar ile üçer kere vurmaktadır. Bu uygulama sağlıklı olmaya yönelik bir uygulamadır (KK. 3). Budaklar ve Kanatlar Köylerinde, Hıdırellez kutlamaları bu şekilde gerçekleşmektedir.

4.3. On Muharrem veya Aşure Günü

Müslüman toplulukları arasında önemli bir yere sahip olan *Aşure* günü, Hicri Takvimin Muharrem ayının 10'nu olarak kabul edilmekte ve bu tarihte kutlanmaktadır.

3 Bahtın, kısmetin açılmasına yönelik yakılan ateş, Türk kültüründeki *ateş kültünü* simgelemektedir. Nitekim Jean-Paul Roux *Eski Türk Mitolojisi* adlı eserinde Türklerin ateşe olan saygılarından söz etmektedir. Roux bununla ilgili olarak şunu yazmaktadır: “Türk büyücüler Roma elçisini alevlerin arasından yürüterek arındırıyorlardı” (Roux, 2011, s. 40).

4 *Göz suyu* olarak isimlendirilen bu su ise Türk mitolojisindeki *su* kültünü yansıttığını söylemek mümkündür. Su kültüyle ilgili bilgi için bk., (Roux, 2011, s. 115-116).

Aşure günü ile ilgili çeşitli tarihî olayların gerçekleştiğine inanılmaktadır. Bunların en başında Nuh peygamberin gemisinin bu tarihte, Cudi Dağı'nın tepesine oturduğu ve ona inananların kurtulduğu olayı gelmektedir. İslam dininde insanlığın ilk atası olduğuna inanılan Âdem peygamberin tövbesinin de Aşure günü kabul edildiğine inanılmaktadır. Bu olaylardan bir tanesi de Kerbela olayıdır. Kerbela'da Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin şehit edilmiştir. Dolayısıyla Aşure günü, bir anlamda, Hz. Hüseyin ile şehitler ve on iki imam anılmaktadır (Açıkgöz, 2019, s. 99).

Aşure günü, diğer Müslüman toplulukları arasında olduğu gibi araştırmanın muhatap aldığı Budaklar ve Kanatlar Köylerinde de önemli bir gün olarak kabul edilmektedir. Özellikle Kanatlar Köyünde Muharrem ayının 10'ncu gününe ayrı bir önem verilmektedir. Bunun temelinde ise köyün Müslümanlaşmasında önemli rolü olan ve Bektaşî olduğu kabul edilen Dikmen Baba'yla ilgili inanışın yattığı söylenebilir. Bektaşîliği benimseyen ve Aşimilik'ten geldiklerini ifade eden Kanatlar Köyü halkı, Muharrem ayının belli günlerinde oruç tutmakta ve bu günleri *Muharrem Orucu* veya *Matem Orucu* olarak adlandırmaktadır. Yine köy sakinleri, Muharrem ayının 10'cu gününü Hz. Hüseyin'in şehit edildiği gün olarak kabul edilmektedir.

“Müşrikler ne zaman karar getirir Aşimilerin hepsini öldürsünler ki Müslümanlık yürümesin devam etmesin, Müslüman kalan da Aşimilerden Hüseyin'dir, kalmış bir çocuk hem demişler Yezid ile bunları güreştirmeyiz ölümüne ki, bitsinler Aşemilerin soyu ki devam etmesin” (KK. 1).

İlgili köy halkı arasında Muharrem ve Sefer aylarının belli günleri, matem günleri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu aylarda, düğünler ve benzer eğlenceler yapılmamaktadır. Aynı zamanda içki içilmez, et yenmez, yumurta kırılmaz, temiz su içilmez, bıçak ve kesici aletlere el sürülmez. Aynı şekilde canlılara eziyet edilmez. Kaynak kişinin ifadesiyle matem günleri Aşure günleri ile son bulmuş olur (KK. 1). Özellikle Muharrem ayına büyük önem vermektedirler. Muharrem ayı, köy halkının hafızasında Allah'a şükretme ayı olarak da yer etmiştir.

Kanatlar Köyünde, Aşure hazırlıkları Aşure günü öncesinde başlamaktadır. Aşure, on iki tane kazanda kaynatılmaktadır. Bununla ilgili olarak kaynak kişinin vermiş olduğu bilgi şöyledir:

“İnancımıza göre on iki dane kazan olması lazım. Niçin on iki imam aşkınadır, aşüre kaynar” (KK. 1).

Aşure on iki malzemenin karışımından oluşması gerekmektedir. Aşurenin yapımını bir kişi yönetmektedir. Aşurelerin kaynatılacağı ateşi ise bir derviş yakmaktadır. Ateşi herhangi biri yakamaz. Aşure kaynarken mersiye okunmaktadır. “Aşure kaynarken mersiye okunur” (KK. 1). Mersiye ağıt anlamına gelmektedir. Bununla birlikte on iki imamın aşkına dualar da okunmaktadır. Aynı günde kurbanlar da kesilmektedir. Kaynatılan Aşure köy halkına dağıtılmaktadır.

5. Halk İnanmaları

Batıl ya da boş inanç olarak adlandırılan halk inanmaları; “halk arasında yaşayan, geçmişten günümüze taşınan ve herhangi bir müesses dine ait olmayan inançların bütünü” (Eroğlu, 2006, s. 87); “tamamen din olmayan ve dinin tamamen dışında kalmayan kültürel unsurlar” (Kalafat, 1999, s. 88) gibi anlamlara gelmektedir. Halk inançları en basit anlamıyla, toplumların inanç gereksinimlerini besleyen kültürel değerler olarak tanımlanabilir.

Kültürel yaşam biçiminin bir yansıması olarak nitelenebilen halk inanışlarıyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları, halk inanışlarının sınıflandırılmasına yöneliktir. Halk inanışlarının sınıflandırılmasıyla ilgili olarak Pertev Naili Boratav’ın yanı sıra Mehmet Aydın’ın da bir çalışması vardır. İnanç bağlamında Budaklar ve Kanatlar Köylerinden derlenen halk inançlarının incelenmesi hususunda, Boratav’ın ve Aydın’ın çalışmaları esas alınmıştır.

5.1. Günlük Yaşantıyla İlgili İnanışlar

Budaklar ve Kanatlar Köylerinden günlük yaşantıyla ilgili kaynak kişilerden derlenen halk inanışları şöyledir:

“Eyer bir kaplumba ters ise o günü dolu yane” (KK. 3).

“Karıncalar ne zaman yol yapar bilesin ki o zaman yamur yane” (KK. 5).

“Ne zaman bir eşayı uzan zaman gimesin o eşanın üstüne şeytan pislermiş ondan lazım dil çok eşa dursun evinde” (KK. 10).

“Bak ne zaman bir örümcek gezer senin üstünde bilesin ki misafir gelene evine” (KK. 2).

“Kapının çerçevesinde oturulmaz kalkasın ordan çıkaraneler sana fena laflar” (KK. 10).

“Bak sen gelmeden önce bindi terlik terlik üstüne hem dedim evde gelene misafir” (KK. 6).

“Bir kara kedi gördüğünde uğursuzluga işaret imiş, hem geçer ise arabanın önünden o gün olacak bir şey her zaman kara kedi gördünde tutasın saçını” (KK. 3).

5.2. Nazarla İlgili Halk İnanışları

Nazar bir terim olarak herhangi bir şeye bakarak onu etki altına almak, imrenmek, özenmek, kıskançlıkla bakma neticesinde zararlı bir gücün meydana gelmesi gibi anlamları ifade etmektedir. Nazar, halk arasında daha çok göz değmesi olarak tanımlanmaktadır. Halk arasında, folklorik yani kültürel bir inanış olarak yer almaktadır, kökeni milattan çok önceye dayanmaktadır. Nazar değmesine karşı muska yazıp

takanlar da mevcuttur. Kur'an-ı Kerimde doğrudan nazarla bahsedilmekle birlikte, nazarın varlığına işaret edildiği de iddia edilmektedir.

Nazarın halk hayatındaki yerini belirtmek bağlamında, kaynak kişilerden nazarla ilgili derlenen bilgiler şöyledir:

“Bize daha çok derler kim ise bir mavi gözlü bakar ise sana o seni nazar eder, mavi kimin ise gözü çok değermiş” (KK. 5).

“Ne zaman çok nazar var gidesin alasin dede kojeden bir su gecirne hemen şivali sudur” (KK. 6).

Nazara olan inanış Bektaşilerin Dikmen Baba türbesinde yer alan su ile de bağdaştırılmaktadır.

Bebeklerin nazardan korunabilmeleri için eşyaların ters giydirildiği tespit edilmiştir.

“Sünnet çocuğuna ve yeni doğmuş bebeklerin anlına kara sürülür” (KK. 5).

“Nazar deveyi kazana insanı da mezara sokarmış”

“Almıştın yeni bir filcan takımı, daha ilk kullanmamda düştü elimden kırıldı. Gelmiştir eve bir misafir em komşım çok beğenmiştir değdi kesin onun nazarı” (KK. 10).

“Bizim vardı bir ineğimiz çok sütlüydü küerdik bir gün ova, em gördi bizim komşu yelimi dedi bu inek neka sütlü te inek çak gelsin ovanan eve şişmiş em oracıkta ölmüş. Dedim sonra göz eti o komşu iney bizim” (KK. 10).

Sonuç

Bu çalışmada, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Manastır şehrine bağlı Budaklar ve Pirlepe şehrine bağlı Kanatlar Köylerinin geleneksel kültürel yaşamı incelemeye tabi tutulmuştur. Kaynak kişilerin vermiş oldukları bilgilerden hareketle, bu köylerde yaşamlarını sürdüren Türkler Osmanlı döneminde yerleşme politikası olarak Anadolu'nun Konya, Karaman gibi şehirlerinden alınıp buralara yerleştirilmişlerdir.

Osmanlı döneminden günümüze dek, kültürel değerlerini korumaya çalışan ilgili köy sakinlerinin halk kültüründen dini bayramlar olan Ramazan ve Kurban Bayramlarıyla mevsimsel bayram olan Hıdırellez kutlamalarının yanı sıra aşure gibi belli günleri anma ve günlük ve nazara yönelik birtakım halk inanmaları derlenmiştir. Modernleşme gibi dış faktörlerin etkisiyle bazı kültürel unsurların kaybolamaya yüz tutmasına rağmen bölge halkının sahip olduğu kültürel değerlerin yaşatılmasına ve sürdürülebilirliğine, diğer bir ifade ile sonraki nesillere aktarılmasına büyük önem verildiği tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, Ü. F. (2019) Osmanlı Sarayında Aşure Yapımı ve Dağıtımı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 99, 99-110.
- Destanov, E. (2022). Doğu Makedonya Yörük Halk Kültüründe Hıdrellez Kutlama Geleneği. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 4(1), 47-65. Doi: 10.47139/baltded.1052170
- Emin, İlhami. (1995). Köyüm Kanatlar. *Sevinç Dergisi*, 1, 7.
- Eroğlu, H. Ahmet. (2006). *Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri”, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Günay, U. (1993). Ritüeller ve Hıdrellez. *Millî Folklor*, 26, 2-3.
- Kalafat, Yaşar. (1999). Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi. *Millî Folklor*, 44.
- Kahramanyol, Mustafa. (2003). *Makedonya'daki Türk ve Müslüman Toplumların Günlük Hayatı ve Gelenekleri*. Ankara: Tika.
- Ocak, A. (1998). Hıdrellez. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17, 313-315.
- Roux, J. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu.
- Sönmez, G. Tuğba. (2016). Geleneksel Bayramların Halk Hayatındaki Rolü. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 7, 143-147.
- Söylemez, F. ve Kavgacı, K. (2021). XVIII. Yüzyıl Sonlarında Manastır Şehrinde İdari, Ekonomik ve Sosyal Hayat (63 Numaralı Şer'ie Siciline Göre). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/3, 2154-2173.
- Taşkesengil, Muhammed. (2016). Kültür Bağlamında Rus ve Türk Kültüründe Dini Bayramlar. *Karadeniz Dergisi*, 30, 115-125.

Sözlü Kaynaklar

Kaynak Kişi: 1

Adı Soyadı: Albana Alimovska, 47 yaşında. Manastır şehrine bağlı Budaklar Köyü.

Kaynak Kişi: 2

Adı Soyadı: Ayşe Alimovsak, 65 yaşında. Manastır şehrine bağlı Budaklar Köyü.

Kaynak Kişi: 3

Adı Soyadı: Cafer İslamoski, 66 yaşında. Pirlepe şehrine bağlı Kanatlar Köyü.

Kaynak Kişi: 4

Adı Soyadı: Cevat Alimovski, 48 yaşında. Manastır şehrine bağlı Budaklar Köyü.

Kaynak Kişi: 5

Adı Soyadı: Gülka Memişoska, 48 yaşında. Pirlepe şehrine bağlı Kanatlar Köyü.

Kaynak Kişi: 6

Adı Soyadı: Melat Memişoska, 63 yaşında. Pirlepe şehrine bağlı Kanatlar Köyü.

Kaynak Kişi: 7

Adı Soyadı: Nazmiye Muratovska, 76 yaşında. Manastır şehrine bağlı Budaklar Köyü.

Kaynak Kişi: 8

Adı Soyadı: Nimet Telovska, 66 yaşında. Manastır şehrine bağlı Budaklar Köyü.

Kaynak Kişi: 9

Adı Soyadı: Sebahat Memişoska, 62 yaşında. Pirlepe şehrine bağlı Kanatlar Köyü.

Kaynak Kişi: 10

Adı Soyadı: Veli Memişoski, 62 yaşında. Pirlepe şehrine bağlı Kanatlar Köyü.

KUZEY MAKEDONYA'DA SARI SALTUK KÜLTÜRÜ

Ümme MURATI¹

Özet

Tarih boyunca farklı medeniyet ve kültürlerin karşılaşma noktalarından olan Kuzey Makedonya, zengin bir kültürel mozağe ev sahipliği yapmaktadır. Bu kültürel çeşitlilik, sadece geçmişin izlerini değil aynı zamanda bugünkü toplumsal dokuyu da şekillendirmiştir. Kuzey Makedonya'nın kültürel mirası, bu çeşitliliği yansıtan ve birleştiren önemli unsurlarla doludur. Bu unsurlardan biri de Balkanlarda Osmanlılardan önce başlayan İslamlaşma sürecinde çok önemli yeri olduğu kabul edilen Sarı Saltuk'tur. Başta Anadolu ve Balkanlar olmak üzere Türk kültür coğrafyasında birçok yerde, makam veya mezarı bulunan Sarı Saltuk'un en önemli etki alanının Balkanlar olduğu görülmektedir. Sarı Saltuk, sadece menkıbelerde bilinen bir karakter olarak değil aynı zamanda toplumun kültürel dokusunu zenginleştiren bir sembol olarak da kendini göstermiştir. Sarı Saltuk'un oluşturduğu ortak kültür, geçmişin bir köprüsü olarak, Balkanlar ve Anadolu toplumunun kültürel mirasında hala canlı ve etkili bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Çalışma Sarı Saltuk'un Kuzey Makedonya halk kültüründe, şifa ve manevi güç arayışıyla ziyaret edilen figür olarak nasıl varlık gösterdiğini ve toplumun kültürel dokusundaki derin etkilerini anlamaya yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, Sarı Saltuk, kültür

¹ Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, ummimurati@gmail.com, ORCID: 0009-0004-0172-2934

SARI SALTUK CULTURE IN NORTH MACEDONIA

Abstract

North Macedonia, which has been the meeting point of different civilizations and cultures throughout history, hosts a rich cultural mosaic. This cultural diversity has shaped not only the traces of the past but also the social fabric of today. The cultural heritage of North Macedonia is full of important elements that reflect and unite this diversity. One of these elements is Sarı Saltuk, who is considered to have a very important place in the Islamization process that started before the Ottomans in the Balkans. It is seen that the most important area of influence of Sarı Saltuk, who has mausoleums or tombs in many places in the Turkish cultural geography, especially in Anatolia and the Balkans, is the Balkans. Sarı Saltuk has appeared not only as a character known in legends, but also as a symbol that enriches the cultural fabric of the society. The common culture created by Sarı Saltuk still exists alive and effectively in the cultural heritage of the Balkans and Anatolian society, as a bridge to the past. The study aims to understand how Sarı Saltuk exists as a figure visited for healing and spiritual power in the folk culture of North Macedonia and its deep effects on the cultural fabric of the society.

Keywords: North Macedonia, Sarı Saltuk, culture.

1.Giriş

1991 yılında Bağımsızlığını ilan eden Kuzey Makedonya, Roma, Bizans, Osmanlı İmparatorluğu ve Yugoslavya gibi çeşitli tarihi güçlerin etkisi altında kalmıştır. Her biri, kendi döneminde bölgenin kültürünü şekillendirmiş ve çeşitli tarihî eserler bırakmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti ve daha önceki medeniyetlerin etkisi, Kuzey Makedonya'nın tarihî kültür zenginliğini oluşturan önemli faktörlerdir. Bu dönemlere ait mimari eserler, geleneksel sanatlar ve kültürel öğeler, ülkedeki mirası şekillendirmiştir. Bu etnik çeşitlilik, farklı dinlerin, geleneklerin, dillerin ve kültürlerin bir arada yaşamasına ve birbirlerine etkileşimde bulunmasına zemin hazırlamıştır. Sarı Saltuk'un İslamlaştırmak ve Türkleştirmek amacıyla gittiği Balkan topraklarında, yaptığı hizmetler asırlarca buradaki kültürü şekillendiren temel unsurlardan olmuştur. Hakkında yazılan, anlatılan ve aktarılan hikâye ve menkıbeler çerçevesinde farklı kültür gruplarının etkilendiği ve bu efsaneleştirilmiş karakteri, kendi kültürlerine göre benimsedikleri görülmektedir. Bu coğrafyada farklı isimlerle ve farklı dini gruplar tarafından benimsenen Sarı Saltuk'un günümüz insanının manevi huzur ve manevi şifa bulma motivasyonu dikte değerdir. Kültür mozaïği Kuzey Makedonya'nın önemli renklerinden biri olan Sarı Saltuk, menkıbeleri ve ziyaretgâhları ile ülkenin zengin kültür mirasının temsilcilerindedir.

Türklerin, Kuzey Makedonya (Balkan coğrafyası) ile karşılaşması Osmanlı fetihleri ile başlatılsa da arkeolojik kazılar ve tarihsel bulgular bu sürecin 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeye giden Hun Türkleriyle başladığını ortaya koymaktadır (Hamzaoğlu, 2010, s. 4). Fakat bu topraklarda İslamlaşma ve Türkleşmenin yerleşmesi, gelişmesi ve kalıcı hale gelmesi Osmanlı İmparatorluğu fetihleri ile mümkün olmuştur.

Balkanların İslamlaşması ve Türkleşmesi, Anadolu'nun Türkler tarafından vatan edinilmesi süreci gibi tarihî, siyâsî ve iktisâdî tarafla dünyevî bir özelliğe sahipken diğer taraftan Müslümanlaşma hareketini gerçekleştirmesi sebebiyle dinî, tasavvufî zümrelerin bu konudaki rolleri nedeniyle de tasavvufî bir karaktere sahiptir (Baltacı, 2019, s. 97). Osmanlı fetihlerinden önce toplumun sosyo-kültürel anlamda hazır olması, topluluklar arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı kurulması ve devam ettirilebilmesi açısından son derece önemli olan tasavvufî hareketlerin olumlu izleri, güzümüz kültür mirasını da şekillendirmektedir.

Balkanlar'da 7. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan İslami Tasavvuf anlayışının 18.-19. yüzyılda etkisinin arttığı, inşa edilen tekkelerle bağlarının geniş kitlelere ulaştığı bilinmektedir (İzeti, 2013, s. 146). Anadolu'dan gelen tasavvuf ehlinin "insan sevgisi, hoşgörü ve karşılıksız hizmet" anlayışı etkili olmuştur. Balkanların İslamlaşması ve Türkleşmesinde aktif rol alan tasavvufî zümrelerden bahsedildiğinde, en önemli ve etkili isim olarak Sarı Saltuk'tan bahsedilmektedir (İbrahimi, 1991).

Balkanlar üzerine yapılan çeşitli araştırmalarda tarihçiler, bölge halkının İslamlaşmasındaki etkenlerin çeşitliliğinden söz ederken özellikle dervişlerin rolüne yer vermişlerdir. Fethedilen topraklarda, Hristiyan halkın Osmanlı idaresiyle uyum

sağlamasında tarikatların kaynaştırıcılık görevi yaptıkları söylenmektedir (Okiç, 1952, s. 43-59).

Rumeli’de Türk iskânının üç aşamada olduğunu belirten araştırmacılara göre, birincisi Oğuz öncesi Türkler; ikincisi Selçuklular Dönemi’nde Sarı Saltuk Gazi ile Batı Trakya tarafına geçen Oğuz Türkleri; üçüncüsü Osmanlılardır (Demir, 2015, s. 79).

M. Tayyip Okiç’e göre Güney Doğu Avrupa’daki Türklerin varlığı, Osmanlı’nın kuruluşundan çok daha öncesine dayanmaktadır. Okiç, İslâm’ın Balkanlar’daki tarihini Sarı Saltuk’u merkeze alarak;

- a) On üçüncü asrın ortalarına kadar olan devir,
- b) Sarı Saltuk misyonundan itibaren Osmanlı fethine yakın zamanlara kadar devam eden devir,
- c) Osmanlı döneminden günümüze şeklinde sınıflandırmaktadır (Okiç, 1952, s. 48).

Türk dervişi olarak bilinen Sarı Saltuk hikayeleri, halk arasında anlatılan efsaneler ve menkıbeler aracılığıyla nesilden nesile aktarılmıştır. Sarı Saltuk’un Kuzey Makedonya’da İslâm’ı nasıl yaydığına dair kesin tarihî kayıtlar olmamakla birlikte, halk kültüründe ona atfedilen çok sayıda öykü ve efsaneler anlatılmaktadır.

2. Sarı Saltuk

Anadolu ve Balkan coğrafyasında yaşayan ortak kültürün temsilcilerinden olan Sarı Saltuk, kaynaklarda “*mücahid-gazi, gazi-derviş, alp-eren, mübarek zat, ermiş*” gibi sıfatlarla yer almaktadır. Sünnî, Alevî ve Bektaşî çevrelerinde, farklı yön ve özellikleriyle benimsenmiş önemli isimlerdendir. Anadolu ve Rumeli’nin İslâmlaşmasında etkin rolünün yanında mitolojik kimliği ile de bilinmektedir. Daha çok menâkıbnâme türündeki eserlerde bahsedildiğinden tarihî kimliğini hakkında yeterli bilgiler çok sınırlıdır. Sarı Saltuk hakkında kaleme alınmış eserlerin en önemlisi, türbesini ziyaret eden Cem Sultan’ın Ebülhayr Rûmî’ye yazdırdığı *Saltuknâme*’dir (Kiel, 2009, s. 147).

Balkanların ve Balkan ülkelerinin tarihi, kültürel altyapısı araştırılırken başvurulması gereken kaynaklardan biri olan Saltuknâme, yalnızca Sarı Saltuk’un hayatını değil 13. yüzyıldan başlayıp 15. yüzyıla kadar uzanan bir dönemde, Anadolu ile birlikte Balkanlarda yaşanan olayların, savaşların, bu coğrafyada yaşayan halkların, inançların kültürel ilişkileri hakkında bilgilerin yer aldığı önemli bir kaynaktır. 15. yüzyıl sonlarında sözlü rivayetlerden derlenerek oluşturulan Saltuknâme, 13. Yüzyılın tarihi bir şahsiyeti olan Sarı Saltuk’un halk muhayyilesinde canlı bir biçimde yaşayan menkıbelerinden oluşmuştur (Alkan, 2016, s. 55).

Saltuknâme’deki bilgilere göre Sarı Saltuk, 13. yüzyılda yaşamış Anadolu ve Rumeli’nin İslamiyet’e davet edilmesinde görevli kolonizatör (yerleşimci) bir kahramandır. Sinop’ta doğan Sarı Saltuk, hoşgörü anlayışıyla İslamiyet’i farklı bölgeler-

de anlatmak, duyurmak amacıyla Edirne'ye taşınarak burayı fetih kapısı durumuna getirmiştir (Necati Demir, 2013, s. 24) Ayrıca Saltuknâme'de Anadolu ve Rume-
li'deki savaşlarından ve buraların Türkleştirilip İslamlaştırılmasından bahsedilmek-
tedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi ile ilgili verilen bilgiler tarih ve edebiyat
açısından önem arz etmektedir (Yılmaz, 2021, s. 80).

Ahmet Y. Ocak'a göre Sarı Saltuk konusundaki kaynaklar iki kısımda toplanabilir:

1. Sarı Saltuk'un gerçek hayatı, tarihi kişiliği hakkında bilgi verenler.
2. Sarı Saltuk'un menkıbevî hayatını nakleden kaynaklar. Menkıbeler daha fazla Bektaşî dervişlerinin menkıbelerine karışmıştır (Yüce, 1987, s. 20).

Sarı Saltuk'un, Balkanlar'a göçü veya gönderilmesiyle ilgili Hacı Bektaş-i Veli ardılı ünlü Bektaşî piri ve ozanı Abdal Musa'dan Sarı Saltuk'un Balkanlar'a – Rume-
liye gönderilmesi ile ilgili bir manzum dizisinde şunları ifade etmektedir;

Battal Gazi Hacı Bektaş'a geldiler

Sarı Saltuk Urum ele saldılar

Çok şükür dertlere derman buldular

Tavafın kabuldür Abdal dedi (Hoca, 2015, s. 14).

Anadolu İslamî Türk destanlarının son halkası olan Saltuknâme'de, Sarı Saltuk epik bir kahraman olmasının yanı sıra efsanevî bir şahsiyettir. Sarı Saltuk uğradığı yer-
lerde önemli hizmetlerde bulunduğundan kendisine saygı ve sevgiyi ifade etmek
için yöre halkı tarafından adına makam-türbeler inşa edilmiştir. Günümüzde Bulga-
ristan, Romanya, Bosna Hersek, Kuzey Makedonya, Arnavutluk, İstanbul, Edirne,
Niğde, Diyarbakır, Kütahya, Manisa, Tunceli ve İznik gibi yerleşim merkezlerinde,
Sarı Saltuk'a ait olduğu kabul edilen pek çok makam ve türbe bulunmaktadır (Kiel,
2009, s. 147-149).

Sarı Saltuk'un hikâyeleri, Osmanlı dönemi boyunca Anadolu ve Balkanlar'da ya-
şayan topluluklar arasında kültürel bir etkileşim ve paylaşım aracı olmuştur. Sarı
Saltuk'un karakteri, dini ve manevi liderliği, iyilikseverliği ve halk arasındaki so-
runlara getirdiği çözümleriyle tanınmıştır. Hakkındaki menkıbelerde, insanlar ara-
sında hoşgörü, adalet, yardımlaşma ve sevgi gibi evrensel değerleri vurgulanmıştır.

3. Sarı Saltuk'un Kültürel Etkileri

Anadolu'nun doğusundan Balkanlara kadar uzanan coğrafyada farklı etnik ve dini
grupların kültür dünyasında önemli sembollerden olan Sarı Saltuk'un türbe ve ma-
kamları, canlılığını koruyan önemli ziyaretgahlardandır.

Kuzey Makedonya, zengin tarihî geçmişi ve kültürel çeşitliliği ile öne çıkan bir
Balkan ülkesidir. Bu kültürel zenginliklerin içinde, Sarı Saltuk figürü hem Müslü-
man hem de Hıristiyan topluluklar arasında köprü görevi görmesiyle dikkat çeker.
Sarı Saltuk, sadece bir mitolojik karakter değil, aynı zamanda bir kültür ikonu ola-

rak Makedonya halkının kolektif hafızasında önemli bir yer edinmiştir.

Evliya Çelebi'ye göre ise Sarı Saltuk menkıbeleri, *Türkistan'ın büyük piri Ahmed Yesevi'nin, Diyâr-ı Rûm'a gelen Türkleri unutmuyarak, onlara daima yardımcıları gönderdiği hakkında vaktiyle başka birçok menkıbe daha mevcut olduğu Evliya Çelebi'nin tetkikiyle pekiyi anlaşılıyor. Batı Türkleri arasında eskiden beri pek meşhur olan Sarı Saltuk Menkabeti, bu hususta çok manalıdır: Evliya Çelebi'nin tespit ettiği şekle göre, Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş'tan sonra "Sarı Saltuk" lakabı ile tanınan Muhammed Buhari'yi, Horasan erenlerinden yedi yüz kişi ona imdada gönderiyor ve meşhur tahta kılıcını Sarı Saltuk'un beline kuşatarak şu nasihatini veriyor: "Saltuk Muhammed'im! Bektaş'ım seni Rum'a göndersin. Leh diyarında dalâlet-âyin olan Sarı Saltuk suretine girip, ol mel'unu bir tahta kılıçla katleyle! Makedonya, Dobruca'da, yedi-krallık yerde nam ve şan sahibi ol!" Sarı Saltuk, Rûm diyarına gelince, Hacı Bektaş Velî, şeyhinin emrini yerine getirerek, onu Dobruca'ya gönderiyor; o da oralara giderek birçok kerametler gösteriyor, birçok yerleri zapt ve ahalisini İslam eyliyor. Evliya Çelebi, efsanelerini uzun uzadıya nakil ve hikâyeye ettiği bu Sarı Saltuk'un Silistre'de, Karadeniz kenarındaki tekkesini ziyaret etmiştir" (Köprülü, 1976, s. 58).*

Ayrıca kariban olarak adlandırılan Rûmî askerlerin savaşlarından söz edilen bölümde, Saltuk-nâme'ye göre Kariban, Rumeli'deki bir ülkenin Farsça adıdır. Bu askerin beyi Taynos'tur, şehirlerinin adı ise Süküb (Üsküp)'dür: Bu bölümlerde dikkati çeken bir özellik, Sarı Saltuk'un kendisini Üsküp diyarından gelen bir pehlivan olarak tanımasıdır:

Ol kârbân başı eyitti: «Ne gülersin?» didi.

Şerif eyitti: «Ben dahı bir ulu pehlevanam, Rum içinde anıluram. Anı işidiüp geldüm.» didi. Anlar eyittiler: «Hey sen fikr ittüğün gibi değüldür bu, sakın gafil olma.» didiler.

Şehre gelüp kondılar. Şerif'ün âdeti deyre konmaktı. Gelüp girü bir deyre kondı. Ruhbanlar sordılar: «Kandan gelürsün?» didiler.

Şerif eyitti: «Süküp diyarından gelürem. Padişahı işidiüp geldüm.» didi (Akalın, 1987, s. 90).

Saltuknâme'nin birçok yerinde 13. yüzyıldaki Rumeli hakkında bilgiler, tarihi gerçekler ve efsaneler almaktadır. Bu bilgiler, Rumeli tarihi açısından büyük önem taşımaktadır (Akalın, 2001, s. 10).

Sarı Saltuk, Balkanları İslamlaştırma ve Türkleştirme amacıyla yaptığı çalışmalar coğrafyada, Müslümanlar tarafından duyulan saygı ve sevgi, halk arasında anlatılan efsanelerle daha da güçlenmiştir. Sarı Saltuk'un etkisi, sadece Müslümanlar arasında değil aynı zamanda Hıristiyan topluluklar arasında da güçlü hissedilir.

Bu konuda birçok menkıbe, yorum, değerlendirme ve eleştiri bulunmakla beraber

Evliya Çelebi, Sarı Saltuk'a Baba Sultan, Sarı Saltuk Sultan, Kegra Sultan dendiğini belirtip “*Amma kâfir diyarında Esved Nikola derler. Bütün Hıristiyan milletleri itikat ederler*” diye açıklamaktadır. Bir değerlendirmeye göre; “Balkanlar’da Dobruca bölgesinde bir Türkmen kolonisinin iskânını sağlayan Sarı Saltuk, orada daha önce mevcut olan Saint Nicolas kültürüyle özdeşleştirilmişti. Hasluck “iki taraflı perestişgâhlar” diye ifade ettiği türbeler, eski Hıristiyan azizlerinin, Türklerin velî kültüleriyle birleşmesinden ortaya çıktığını bildirmektedir (Ocak, 1984, s. 12).

Evliya Çelebi, Sarı Saltuk’un Anadolu’da Baba Sultan, Sarı Saltuk Sultan, Kilgra Sultan; Hıristiyanlar arasında ise Sveti Nikola adıyla tanındığını belirtmektedir Evliya Çelebi, Hıristiyanlar üzerinde Sarı Saltuk’un çok büyük bir etkisi olduğuna dikkat çekmiştir. Çelebi’nin döneminde dervişler def ve kudüm çalarak Sarı Saltuk’un yaşadığı bölgeleri dolaştıklarında, Hıristiyanlar Sarı Saltuk’u hatırlayıp dervişlere bol bahşişler verirlermiş (Evliya Çelebi, s. 137).

Sarı Saltuk, vefat zamanının yaklaştığını hissettiğinde kendisi için 17 (bazı kaynaklara göre 7’dir) tabut hazırlanmasını ve içlerine kendi ağırlığınca kum torbaları doldurulmasını ister. Vefatının ardından ziyaret ettiği diyarlardan temsilciler gelir ve “Sarı Saltuk bizimdir, bizim diyara götürmek isteriz” derler. Kendilerine gerekli hazırlığın yapıldığını, dönerken yanlarına bir tabut da alarak dönecekleri söylenir. Hepsi de yola çıktıktan sonra, meraklarını yenemeyip tabutları açtıkları söylenir. İçinde Sarı Saltuk’un na’sını görüp, rahatlayarak yollarına devam ettiklerinden pek çok yerde, bugün Sarı Saltuk’un makamı karşımıza çıkmasına açıklama getirilir (Temren, 1998, s. 104).

Sarı Saltuk’un takipçileri, Balkanların her köşesinde Bektaşî tekkeleri açıp onun yolunu ve öğretisini devam ettirdikleri bilinmektedir (Kantar, 2013, s. 12-13). Kuzey Makedonya’da ortak kültür miraslarından olan Sarı Saltuk’a farklı inanç grupları, farklı isimler altında hitap etmiş olmasına rağmen bu durum, tarihsel bir sürecin meydana gelmesine sebep olmuştur. Sarı Saltuk’ın varlığı, inançlar arasında bir kültürel etkileşimin ve anlayışın bir sembolü haline gelmiş, ortak bir paydada buluşan bir senkretik durumun oluşmasına vesile olmuştur.

Kuzey Makedonya’da Sarı Saltuk’la ilişkilendirilen ziyaretgâhlar: Kalkandelen’de Harâbâti Baba, Koyun Baba; Gostivar’da Vardar ırmağı kaynağı Vrutok yakınında Cafer Baba; Pirlepe Kanatlar Köyünde Cafer Baba; Kırcova Çervivçi köyünde Muharrem Baba; Makedonski Brod’da Hıdır Baba’dır (Gürel, 2022, s. 177).

Kuzey Makedonya’daki en önemli örneklerden biri, Ohri şehrinin yaklaşık 30 km. güneyinde Ohri gölünün güney kıyısı üzerinde kurulmuş olan Sveti Naum Manastırındaki şapelde Hıristiyanların Sveti Naum’a ait olduğunu düşünerek ziyaret ettikleri ve sesler geldiğine inanarak dilek tutup kulaklarını dayadıkları türbedir. Geçmişte Türkler tarafından Sarı Saltuk’un mezarı olarak kabul edilmiş ve saygıyla ziyaret edilmiştir. Tarihte bu mezarın hem Hıristiyanlar hem de Müslüman Türkler tarafından ziyaret edildiği, Hıristiyanların mezarda Sveti Naum’un yattığına inandıkları, Müslüman Türklerin ise mezarda Sarı Saltuk’un yattığına inandıkları araştırmacıların çalışmalarıyla ortaya konulmuştur (Sipahi, 2015, s. 82).

Ohri'deki Siveti Naum mu, Sarı Saltuk mu? hakkında Mehmed Tevfik'in 1911'de yayımlanan "Manastır Vilayetinin Tarihçesi" adlı kitabında şu bilgi yer almaktadır: "Sarı Saltuk Manastırı 'Şen Naum', 'İsveti Naum', 'Aya Naum' namı ile benam Sarı Saltuk Manastırı Hiçretten 150 sene mukaddem 150 sene mukaddem inşa olunmuştur" (Tevfik, 1911, s. 89); (Gürel, 2022, s. 177).

Ohri'deki Halvetî tekkesinde, hâlâ Sarı Saltuk'un menkıbeleri anlatılıyor. Son derece güçlü olmasının yanı sıra keramet gösteren bir velî olduğu da belirtilmektedir. Saltuk'la sınırlı olmayan iki taraflı ziyaretgâhlar, çok sayıda başka kişi ve mekanlar için de söz konusudur. Mesela, Akyazılı Baba, Aya Atanasyos'a (Sveti Tanaş) olarak kabul edilmektedir. Teselya'da Velensisto civarında Ali Sultan Türbesi Hristiyanlarca Aya Yorgi olarak, Kalkandelen'de Sersem Ali Baba (Harabatî Baba) Türbesi Aya Elyas, Üsküp'te Karaca Ahmet Tekkesi Aya Yorgi olarak kutsal ziyaret mekânları kabul edilmektedir. Her iki dinin hukuki temelini aykırı görenler olabilir ancak asırlarca beraber yaşamının tezahürü ortak ziyaretgâhlar mevcuttur. Bu merkezler coğrafi konum ve tarihin getirmiş olduğu sosyal birer vakıa olarak görülebilir. Farklı kültür ve inançtan insanları birleştirici ve kaynaştırıcı bu tür merkezler kültür tarihinin göstergesidir (Sipahi, 2015, s. 83-84).

Sarı Saltuk'un hikâyeleri, farklı inanç grupları arasında bir kültürel sentezin doğmasına vesile olmuştur. Müslüman topluluklar arasında saygı görmesi yanında, Hristiyanlar da Sarı Saltuk'u kutsal bir figür olarak benimsemiş ve ona özgü efsaneleri kendi kültür miraslarına entegre etmişlerdir. Bu durum, Makedonya'da yaşayan farklı etnik gruplar arasında bir kültürel dayanışma ve anlayışa işaret etmektedir.

4. Sonuç

Kuzey Makedonya topraklarında İslamlaşma ve Türkleşme sürecinin başlaması Osmanlı İmparatorluğu fethi ile tarihlendirilmektedir. Fetih ve iskan süreçlerindeki başarının önemli etkenlerinden biri de İslam Tasavvuf anlayışının bu topraklara önceden yerleşmesidir.

Kurulan tekke ve zaviyelerin eğitim, kültür ve sanat merkezi haline gelmeleri, sosyal hayata ve toplumun her kesimine dokunmayı sağlamıştır. Kuzey Makedonya (Balkanlar)'nın İslamlaşmasında en önemli isim olarak zikredilen Sarı Saltuk, günümüz kültür dünyasının da şekillenmesinde yer aldığı görülmektedir.

Sarı Saltuk menkıbeleri gibi asırlara dayalı oluşan birçok efsanevi anlatılar Balkan Coğrafyası ve Anadolu'nun buluşma ve ortak kültürlerini oluşturmuştur. Birçok farklı ülke ve şehirlerde Sarı Saltuk adına ziyaretgâhların mevcut olması ile birlikte farklı dinlere mensup kişiler tarafından benimsendiği görülmektedir. Kuzey Makedonya'nın kültür mirasında önemli yere sahip olan ziyaretgâhlar, manevi huzur, dua ve bireysel çeşitli sıkıntılara çare bulmak amacıyla ziyaret edilmektedir. Aynı mezar hakkında farklı rivayetlerin oluşması, birçok ortak ziyaretgâhın farklı dinlere mensup kişiler tarafından ziyaret edilmesine zemin hazırlamıştır.

Sarı Saltuk figürü hem Müslümanlar arasında hem de Hristiyan toplulukları arasın-

da farklı isimlerle anılmış olmasına rağmen, bu durumun bir “senkretik hale” yol açtığı ifade edilmektedir. “Senkretizm” terimi, farklı kültürlerin veya inanç sistemlerinin öğelerinin bir araya gelerek yeni bir bütün oluşturması anlamına gelir. Sarı Saltuk’un etrafında şekillenen tarihsel süreç, farklı inanç grupları arasında bir tür sentezin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sarı Saltuk’un halk kültüründeki rolü, genellikle toplumun temel değerlerini ve ahlaki ilkelerini yansıtan bir karakter olarak belirlenir. Bu rol, topluluk içinde ortak bir etik ve ahlaki temel oluşturarak bireyler arasındaki bağı güçlendirir. Anadolu’nun doğusundan başlayıp Balkanlara kadar uzanan coğrafyada, Sarı Saltuk’un türbe ve makamları farklı inançlara mensup toplumlar tarafından benimsenerek varlığını sürdürmektedir. Bu durum, Sarı Saltuk’un sadece bir inanç topluluğuna değil, geniş bir kültürel çeşitliliğe hitap ettiğini ve bu şekilde inançlar arası bir köprü görevi gördüğü gerçeğini ortaya koymaktadır. Sarı Saltuk’un kültürel etkileşimin bir simgesi olarak kabul görmesi, bu karakterin bölgedeki farklı topluluklar arasında birleştirici bir rol oynadığını göstermektedir.

Kaynaklar

Akalın, Ş. H. (2001). Rumeli’de Sarı Saltuk’un İzleri ve Ohri’deki Sveti Naum/Sarı Saltuk Ziyaretgâhı. *Sesler Dergisi*, 331, 5-26.

Akalın, Ş. H. (1987). *Saltuknâme I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Baltacı, H. (2019). Ömer Lütfi Barkan’ın “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri» Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademiar Dergisi*, 93-126.

Demir, N. (2015). *Sarı Saltuk Gazi*. İstanbul: Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Evliya Çelebi, I. *Seyahatnâme II*.

Gürel, Z. (2022). Kuzey Makedonya’da Sarı Saltuk’un İzleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 173-187.

Hamzaoğlu, Y. (2010). *Balkan Türklüğü*. Üsküp: Logos.

Hoca, F. (2015). Balkanlar’da İslam Kültürü Tarihinde Sarı Saltuk’la İlgili Efsaneler ve Rivayetlerin Önemi. *Hikmet Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi*, 8-29.

İbrahimi, M. (1991). Prilog Kon Teketo Kako Kulturno Prostevna Institucija Vo Zapedna Makedoniji. *Biorski Naučni Sobiri*.

İzeti, M. (2013). *Balkanlarda Tasavvuf*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Kantar, Ş. (2013). Sarı Saltuk’un İzinden Anadolu’dan Balkanlara. *I. Uluslararası*

Sarı Saltuk Buluşması. İstanbul: UKİT Uluslararası Kalkınma ve İş Birliği Derneği Yay.

Kiel, M. (2009). Sarı Saltuk. *İslam Ansiklopedisi*, XXXVI.

Köprülü, M. F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976. Ankara.

Necati Demir, D. E. (2013). *Ebu'l Hayr-ı Rûmî Saltuk-nâme I.II.III*. İstanbul: UKİD Yay.

Ocak, A. Y. (1984). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Okiç, T. (1952). Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva. *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 43-59.

Sipahi, İ. H. (2015). *Batı Makedonya'nın Maddi olmayan Kültür Mirası*. İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.

Temren, B. (1998). Bektaşî Geleneklerinde Balkanlara İlk Geçiş: Sarı Saltuk Söylencesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 98-105.

Tevfik, M. (1911). *Manastır Vilâyetinin Tarihçesi*. Manastır: Beynelmîlel Ticaret Matbaası.

Yılmaz, F. (2021). Balkan Fethinde Rol Alan Sarı Saltuk ve Seyyid Ali Sultan Hakkındaki Menakıpnamede Yer Alan Efsanevi Motifler Üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 79-104.

Yüce, K. (1987). *Saltukname Tarihi Dini ve Efsanevi Unsurları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KÜLTÜREL ETKİLEŞİM ARACI OLARAK TÜRKÇE: SEVDALINKALAR ÖRNEĞİ

Enes Sadık ECE¹
Nuri İbrahim KARABUDAK²

Özet

Boşnak Anonim Halk Edebiyatı'nın en yaygın lirik şarkı/şiir türü olarak öne çıkan sevdalinkalar, gerek Boşnak halk kültürü gerek dünya çapında önemli yere sahip karakteristik bir edebî üründür. Sevdalinkalar Boşnak toplumunun genel tutumlarını ve duyarlılıklarını yansıtmaktadır. Ayrıca, sevdalinkaların estetik ve kültürel zenginliği, aşk temalarını işleyerek sadece duygusal bir müzikal deneyim sunmakla kalmayıp Boşnak halkının tarihine ve düşünce yapısına derin bir anlayış sunmaktadır. Sevdalinkalar, Boşnakların yaşadığı coğrafyanın Osmanlı Devleti himayesine girmesinin ardından kültürel etkileşim sonucu ortaya çıkmış ve şekillenmiştir. Bu bağlamda Boşnakların İslamiyet'i benimsemesinin ardından gelişen sevdalinkalar aşk, sevgi, tutku ve özlem içeren halk ezgileri olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı etkisi altında gelişen bu edebî ürünlerde gerek Türkçe gerekse Türkçeye farklı dillerden girmiş birçok kelime bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkçenin bir kültür taşıyıcısı olarak rolünü tespit etmektir. Bu çalışmada, Boşnak Anonim Halk Edebiyatı türü olan sevdalinkalar "kültürel etkileşim" açısından incelenmiştir. Türkçe yazılmış makalelerde sevdalinkaları konu alan literatür taranmıştır. Yapılan tarama sonrasında çalışmalarda Türkçeye çevrilmiş sevdalinkalar belirlenmiştir. Belirlenen sevdalinkalar içerisinde Türkçe sözcük geçen şiirler araştırmacılar tarafından çapraz okuma metodu ile taranmış ve çalışmanın verileri oluşturulmuştur. Akademik kaynaklarda Türkçeye çevirisi yapılmış ve tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen yirmi üç sevdalinka incelenmiştir. Bu verilerin incelenmesinde doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından incelenen şiirlerde yer alan Türkçe sözcükler, yapısal ve bağlamsal olarak Türkçe çevirileri üzerinden tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcükler, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük esas alınarak "Boşnakça-Türkçe-Kaynak Dil" şeklinde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgularda dinî hayat, günlük yaşam, askerî alan, özel isimler, yer isimleri, giyim kuşam, unvan vb. birçok alanda Türkçenin Boşnakçayı etkilediği, Boşnakça ile kültürel etkileşime girdiği ve Türkçenin; Farsça, Arapça, Rumca gibi farklı dillerden Türkçeye geçmiş birçok kelimenin kültürler arası taşıyıcılığını yaptığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Kültür, Etkileşim, Sevdalinka.

- 1 Türkçe Öğretmeni, Türkiye Maarif Vakfı, esece@turkiyemaarif.org, ORCID: 0000-0003-0133-4785.
- 2 Türkçe Öğretmeni, Türkiye Maarif Vakfı, nikarabudak@turkiyemaarif.org, ORCID: 0000-0003-2284-2690.

TURKISH AS A TOOL OF CULTURAL INTERACTION: THE CASE OF SEVDALINKAS

Abstract

Sevdalinkas, which stand out as the most widespread lyrical song/poem genre of Bosnian Anonymous Folk Literature, is a characteristic literary product that has an important place both in Bosnian folk culture and worldwide. Sevdalinkas reflect the general attitudes and sensitivities of Bosniak society. In addition, the aesthetic and cultural richness of sevdalinkas, dealing with themes of love, offers not only an emotional musical experience, but also a deep understanding of the history and mindset of the Bosniak people. Sevdalinkas emerged and were shaped as a result of cultural interaction after the Bosnians' geography came under the Ottoman Empire. In this context, sevdalinkas, which developed after Bosnians embraced Islam, stand out as folk melodies of love, affection, passion and longing. These literary products, which developed under the Ottoman influence, contain both Turkish and many words that have entered Turkish from different languages. The aim of this study is to determine the role of Turkish as a culture carrier. In this study, sevdalinkas, a genre of Bosnian Anonymous Folk Literature, are analyzed in terms of "cultural interaction". The literature on sevdalinkas in articles written in Turkish was reviewed. After the scanning, sevdalinkas translated into Turkish were identified in the studies. The poems containing Turkish words in the identified sevdalinkas were scanned by the researchers with the cross-reading method and the data of the study were created. Twenty-three sevdalinkas translated into Turkish in academic sources and determined by random sampling method were analyzed. Document analysis method was used to analyze these data. The Turkish words in the poems analyzed by the researchers were identified structurally and contextually through their Turkish translations. The identified words were analyzed as "Bosnian-Turkish-Source Language" based on the Turkish Language Association Current Turkish Dictionary. In the findings obtained, it has been concluded that Turkish has influenced Bosnian in many areas such as religious life, daily life, military field, proper names, place names, clothing, titles, etc., that it has entered into cultural interaction with Bosnian and that Turkish is the intercultural carrier of many words that have passed into Turkish from different languages such as Persian, Arabic, Greek.

Keywords: Turkish, Culture, Interaction, Sevdalinka.

1. Giriş

Balkanlar’da aşk temalı şarkıların en estetik ifadesi olarak kabul edilen sevdalinkalar, Yücel ve Brigić’in (2022), ifadesine göre Boşnak halk kültürünün en önemli unsurlarından biridir ve dünya çapında tanınmış, marka değeri taşıyan karakteristik bir üründür (Sümbüllü, 2016). Akova’nın (2012) belirttiği gibi, sevdalinkalar, üreten toplumun genel tutumlarını ve duyarlılıklarını içeren bir “sözlü gazete” biçimini temsil etmektedir. Bu nedenle, sıradan insanlara kendi görüşlerini, algılamalarını, geleneklerini, tarihlerini ve felsefi bakış açılarını kaydetme imkânı sunar.

Sevdalinkaların öne çıkmasının temelinde, müzikal ifadelerinin ötesinde bir kültürel zenginlik barındırmaları da yatmaktadır. Yücel ve Brigić’in (2022) ifadesiyle bu tür, aşk temasını öyle güzel bir şekilde işler ki sadece duygusal bir müzikal deneyim sunmakla kalmaz, aynı zamanda Boşnak halkının tarihine, düşünce yapısına ve duygusal dünyasına dair derinlemesine bir anlayış sunar.

Boşnakların İslamiyet’i benimsemesinin ardından ortaya çıkan sevdalinkalar, Bayram’ın ifadesiyle (2015), kadın-erkek ilişkilerini temsil eden ve âşıkların duygularını ifade etmek amacıyla kullandıkları sevgi, aşk, tutku ve özlemi içeren halk şarkılarıdır. Terim olarak “sevdalinka”, seveda kelimesinden türetilmiş olup aşk, yoğun özlem, aşk coşkusu ve anlatılamaz gizli aşkın tutkulu ifadesini içerir (Pennanen, 2010; Prkić-Palavra ve Pehlić, 2021) Türkçede “seveda” kelimesi güçlü bir sevgiyi ifade etmenin yanı sıra insan bedenini oluşturan dört öğeden biri olarak da kullanılmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2023).

Sümbüllü ve Feyzi’ye (2022) göre, “seveda” terimi aşk acısının bir türü olarak tanımlanır ve sıkça “kara seveda” olarak anılır. Boşnakların İslamiyet’i benimsemesi sonucu değişen kültürel yapının bir ürünü olarak ortaya çıkan sevdalinka, Gültekin’in ifadesiyle (2016), müzik eşliğinde söylenen ve Boşnak Anonim Halk Edebiyatı’nın en yaygın lirik şarkı/şiir türüdür. Andreu’ya göre (2011), sevdalinkalar kayıp ya da karşılıksız aşkın hüznünü mecazi bir üslupla ifade eder ve derin müzikal şehvetle doğrudan bağlantılı olan şiirsel bir şehveti ifade eder. Bu bağlamda sevdalinka, duygusal derinliği ve kültürel yansımalarıyla Boşnak kültürünün önemli bir unsuru olarak öne çıkar.

Sevdalinka, Boşnakların yaşadıkları coğrafyanın kozmopolit bir evrim geçirmesi sonucunda ortaya çıkan bir müzik türüdür (İyiyol ve Ćatović, 2012; Uzun ve Solak, 2021). Bosna Hersek’te Osmanlı döneminden itibaren kurulan şehirler, Boşnaklar arasında güçlü bir halk edebiyatının oluşmasına katkıda bulunmuş ve zamanla ilk sevdalinka örneklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Husić, 2017; Kaya, 2015). Balkanlar’a Anadolu’dan göç eden şairlerin ise Balkan edebiyatını etkilediği belirtilmektedir (Husić, 2017; Bayram, 2011).

Kültür, insanlar arasında bir kader ortaklığı içinde şekillenen ve nesilden nesile aktarılan bir olgudur. Bosna Hersek’te yüzyıllardır süregelen ve “sevdah” olarak adlandırılan geleneksel aşk türküleri olan sevdalinkalar, Boşnakların ulusal müziği olmanın ötesinde eski Yugoslavya’nın farklı bölgelerinde, özellikle Makedonya,

Karadağ, Kosova ve Sırbistan’da da büyük bir ilgi görmektedir (Sümbüllü, 2016). Özellikle şehir halkının duygusal dünyasını, karakterini ifade eden melankolik sevdalinka baladlarının tema ve motiflerinde Türk kültürünün belirgin bir etkisi görülmektedir (Eker, 2006).

Sevdalinka, eski Boşnak lirik şarkıları ile İslam kültürünün bir sentezi olarak öne çıkmaktadır (Petrovic, 2012). Gültekin’e (2016) göre Boşnak halkının Müslüman olması, bu türün Osmanlı toplumunun İslami kültürü etkisi altında geliştiğini göstermektedir. Sevdalinkalarda, Osmanlı şehir hayatı, kültürü ve Müslüman günlük yaşamının özellikleri detaylı bir şekilde yansıtılmaktadır. Her toplum, kendisini ifade etmek ve geliştirmek için dil aracılığıyla iletişim kurmaktadır. “Bir dil, kendisi ile oluşturulmuş edebî ürünler aracılığıyla görücüye çıkar. Daha farklı bir ifade ile edebiyat ürünleri bir dilin imkânlarını, zenginliğini, güzelliğini gösteren en önemli araçlardır” (Göçer, 2012).

Uzun ve Solak’a göre (2021), kültürel birliktelik sonucunda Türk dili ve edebiyatının Bosna dil ve edebiyatını etkilediği belirtilmiştir. Dil ve kültür arasında sağlam bir ilişki bulunmaktadır, zira dil ve kültür birbirini etkileyen ve birlikte evrilen unsurlardır. Sevdalinkalarda hece ölçüsü, kafiye düzeni, kıta anlayışına dayalı yapı, nakaratlı olma özellikleri, bir çalgı eşliğinde söylenmeleri ve hece vezni kullanımı gibi özellikler, aşk, kadın gibi temaların işlenmesindeki bu ilişkiyi açıkça yansıtmaktadır (İyiyol ve Ćatović, 2012; Sümbüllü ve Feyzi, 2022; Husić, 2017; Medinić, 2010).

Çeşitli etnik gruplardan meydana gelen toplumlarda, teolojik veya coğrafi yakınlıklardan kaynaklanan birlikteliklerde, ortak dil varlığına veya dil dünyasına rastlamak her zaman mümkündür. Bu tür topluluklarda dil, sıklıkla kültürel ve tarihsel bağlam içinde önemli bir birleştirici unsur olarak ortaya çıkar (Yağbasan, 2010). “Farklı dillerden ve genellikle farklı kültürlerden olan iki ya da daha çok insan grubu birbiriyle dilsel bir iletişim kurmaya çalıştığında diller arası etkileşim ortaya çıkmaktadır” (Duranti, 2004, s. 48’den aktaran Atasoy ve Ercan, 2022). Nitekim bu doğrultuda Türklerin Balkanlara yerleşmesi neticesinde bakıldığında sevdalinka örneklerinde Türkçe sözcüklerin sıkça kullanıldığı söylenebilir. Bu araştırmada, Boşnak Anonim Halk Edebiyatı türü olan sevdalinkalarda kültürel etkileşim ürünü olarak sıklıkla kullanılan Türkçe kelimelerin incelenmesi ve Türkçenin bir dil-kültür taşıyıcısı olarak rolünün tespiti amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Sevdalinkalarda Türkçenin kültür taşıyıcısı olarak rolünü tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada betimleyici nitel araştırma deseni kullanılmıştır.

2.2. Araştırma Malzemesi

Akademik kaynaklarda Türkçeye çevirisi yapılmış ve tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen yirmi üç sevdalinka araştırmada ele alınmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında sevdalinkaları konu alan Türkçe makalelerde literatür taraması yapılmıştır. Yapılan tarama sonrasında çalışmalarda Türkçeye çevrilmiş sevdalinkalar belirlenmiştir. Belirlenen sevdalinkalar içerisinde Türkçe sözcük geçen şiirler araştırmacılar tarafından çapraz okuma metodu ile taranmış ve çalışmanın verileri oluşturulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmacılar tarafından incelenen şiirlerde yer alan Türkçe sözcükler, yapısal ve bağlamsal olarak Türkçe çevirileri üzerinden tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcükler, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük esas alınarak “Boşnakça-Türkçe-Kaynak Dil” şeklinde analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Sevdalinka

Moj dilbere , kud se seces haj sto i mene ne povedes haj sto i mene ne povedes	Sevgilim nereye gidiyorsun Neden beni de almıyorsun Neden beni de almıyorsun
---	---

(Uluçay, 2022)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
dilber	dilber (sevgili)	dilber <i>Far.</i>
men	ben	ben <i>Tr.</i>

3.2. Sevdalinka

Sto te volim, ah sto te ljubim aman, aman , Boze moj	Seni nasıl seviyorum, ah nasıl öpüyorum Aman, aman , Yarabbi
--	--

(Uluçay, 2022)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
aman	aman	amān <i>Ar.</i>

3.3. Sevdalinka

Povedi me, u **čarsiju**
haj pa me prodaj **bazardžanu**
haj pa me prodaj **bazardžanu**
Uzmi za me, oku zlata

Beni al, çarşıya götür
Sonra sat beni **pazarda**
Sonra sat beni **pazarda**
Benim için bir altın göz al
(Uluçay, 2022)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
carsi	çarşı	çār + sū <i>Far.</i>
bazar	pazar	bāzār <i>Ar.</i>

3.4. Sevdalinka

Sve djevojke Bembašanke
na **kapiji** stajahu
Samo moja mila draga
na **demirli pendžeru**
Samo moja mila draga
na visoku **pendžeru**
Ja joj rekoh dobro veče
dobro veče, djevojče
Ona meni, doj' do veče
doj' do veče, **dilberce**

Bent başının bütün kızları
Kapılarda dururken
Yalnız benim sevdiceğim
Demirli pencerede
Yalnız benim sevdiceğim
Yüksek **pencerede**
İyi akşamlar dedim
İyi akşamlar kız dedim ona
O ise gel bu akşam dedi
Gel bu akşam dedi **sevdiğim** bana

(Uluçay, 2022)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
kapi	kapı	kapı <i>Tr.</i>
demir	demir	demir <i>Tr.</i>
pendžeru	pencere	pencere <i>Far.</i>
ona	o	o <i>Tr.</i>

3.5. Sevdalinka

Snijeg pade na **behar** na voce
Snijeg pade na **behar** na voce
Neka ljubi ko god koga hoce
Neka ljubi ko god koga hoce
A ko nece nek se namece
Od nameta nema **selameta**
Da si sretna ko sto si nesretna

Baharda meyveye kar yağdı
Baharda meyveye kar yağdı
İsteyen istediğini öpsün
İsteyen istediğini öpsün
İstemeyen kendini çeksin
Selamın vergisi yok
Mutlu ya da mutsuz bilmiyorum

(Uluçay, 2022)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
bahar	bahar	bahār <i>Far.</i>
selam	selam	selām <i>Far.</i>

3.6. Sevdalinka

Neko tiho ulicom pjevuši
 Tuga mu se osjeća u duši
 Ista tuga u **meni** se javlja
 To je pjesma iz mog rodnog kraja
 Ista tuga u **meni** se javlja
 ...
 I kad moram pjesmu zapjevati
 Bez **sevdaha** ne živi Bosanac
 I kad svijetom luta kao stranac
 Bez **sevdaha** ne živi Bosanac

Biri sokakta sessizce şarkı söylüyor
 Onun ruhundaki acıyı hissediyorsun
 Aynı acıyı **ben de** hissetmeye başladım
 Bu benim memleketimin şarkısı
 Aynı acıyı **ben de** hissetmeye başladım
 ...
 Ve bir şarkı söylemem gerektiğinde
 Boşnak **sevdasız** yaşayamaz
 Dünyayı bir yabancı gibi dolaştığında bile
 Boşnak **sevdasız** yaşayamaz

(Uluçay, 2022)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
sevdah	Sevda	sevdā <i>Ar.</i>

3.7. Sevdalinka

Majka Muju mladog oženila,
 Na silu mu djevojku dovela,
 On uzima **sedefli tamburu**,
 Sitno kuca, jasno popijeva:
 ...
 Pa je ove riječi govorio:
 Metnite mi peškir niz **tenešir**,
 Što mi ga je moja Hasna vezla,
 Što mi ga je moja Hasna vezla,
 Na **pendžeru** prema mjesečini
 (İyiyol ve Ćatović, 2012)

Ana Muyo'yu genç yaşta evlendirmiş,
 Ona zorla gelin getirmiş,
 Eline **sedefli saz** alıp Muyo,
 Hüzünle çalıp türkü söylemiş:
 ...
 Söylemiş son sözlerini:
 Serin **teneşirime** havluyu,
 Hasna'mın işlediği havluyu,
 Hasna'mın işlediği havluyu,
 Serin **pencerede**, ay ışığında

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
sedef	sedef	şadef <i>Ar.</i>
tambur	tambur (saz)	tanbūr <i>Ar.</i>
tenešir	teneşir	tenşūr <i>Far.</i>
pendžeru	pencere	pe'ncere <i>Far.</i>

3.8. Sevdalinka

Dvoje su se zavoljeli mladih,
Omer momče, Merima djevojče,
 U proljeće, kad procvjeta **cvijeće**,
 Kad procvjeta **sumbul** i **karanfil**,
 Mala ih je opazila straža,
 Mala straža - **Omerova** majka,
 Pa j' **Omeru** majka govorila:
 Oj, **Omere**, moje milo perje

İki genç birbirlerini sevdiler,
 Biri Merima diğeri Ömer,
 Açtı ilkbaharda çiçekler,
Sümbüller, karanfiller,
 Küçük nöbet fark eder,
 Küçük nöbet, Ömer'in anası,
 İşitti Ömer şu sözleri annesinden:
 Ömer'im, canım oğlum

(İyiyol ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
Omer	Ömer	Omar
cvijeće	çiçekler	çiçek <i>Tr.</i>
sumbul	sümbül	sunbul <i>Far.</i>
karanfil	karanfil	ķaranful <i>Ar.</i>

3.9. Sevdalinka

Đul Zulejha po **bostanu** šeta,
 Sa mednom se rosom razgovara,
 Medna roso, gdje si zimovala?
 U djevojke, pod bijelim vratom,
 Gdje se nižu biser i **merdžani**,
 Eto gdje sam zimu zimovala.

Gül Züleyha **bağda** gezinir,
 Şebnem ile konuşur:
 Tatlı şebnem nerede kışladın?
 Kızın ak gerdanında.
 İnciler ve kolyelerin (mercan) olduğu yerde,
 İşte orada kışladım.

(İyiyol ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
Đul	gül	gul <i>Far.</i>
bostan	bostan (bağ)	büstān <i>Far.</i>
merdžani	mercan	mercān <i>Ar.</i>

3.10. Sevdalinka

Ja iskopah **bunar** u avliji,
 i posadih **višnju** na jaliji,
 i zagledah konu na **kapiji**,
 Doğe jaran, odvede mi dragu,

Bir **kuyu** açtım avluya,
Vişne diktım yanına,
 Komşum geldi **kapıma**,
 Sevdiğim yâri almaya,

Puhnu vjetar slomi višnji grane,
 Ušja sunce, presuši **bunar** u avliji

Esti rüzgâr kırdı ağacımın dalını,
 Yaktı güneş, kuruttu **kuyumun** suyunu

...

...

(İyiyol ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
bunar	pınar (kuyu)	pınar <i>Tr.</i>
višnju	vişne	vişna <i>Bg.</i>

3.11. Sevdalinka

Pod Tuzlom se zeleni **meraja**,
 Pod Tuzlom se zeleni **meraja**,
 Zeleni **meraja**,
 Aj na **meraji**,
Aman prostrta **serdžada**.
 Na serdžadi đumrukdžija,
 Mujo đumrukdžija,
 Mujo aj što od cura,
Aman đumruk uzimaše.
 Svaka cura po žut dukat daje,
 Po žut dukat daje,
 Haj sama Fata,
Aman đerdan ispod vrata.
 Uzmi Mujo mene i đerdana
Mene i đerdana,
 Haj rodiću ti,
Aman sina od megdana.

Tuzla'nın kıyısında yemyeşil çayır,
 Tuzla'nın kıyısında yemyeşil çayır,
 Yemyeşil çayır,
 Ay yemyeşil çayırda,
Aman seccade serilmiş.
 Seccadede eşkıya Mujo,
 Eşkîya Mujo,
Aman kızlardan haraç alan,
 Eşkîya Mujo.
 Her kız sarı altın veriyor,
 Sarı altın veriyor,
 Bir tek Fata,
Aman boynundaki **gerdanlık**,
 Ona emanet ediyor.
 Al Mujo **gerdanlığım** sana feda olsun,
Beni de gerdanlığımla al,
 Sana erkek evlat doğururum,
 Sana söz olsun.

(İyiyol ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
meraja	mera (çayır)	mer ^c ā <i>Ar.</i>
serdžada	seccade	seccāde <i>Ar.</i>
đerdan	gerdan	gerden <i>Far.</i>

3.12. Sevdalinka

Bulbul mi poje,
 Zora mi rudi,
 A moga dragog nema.
 Ena ga, majko!
 U džul-bašči
 Pod ružicom mi spije

Bülbül öter,
 Şafak sökünce,
 Benim yârim yok.
 İşte yâr orada, annem!
 Gül bahçesinde
 Gülün altında uyuyor

(İyiyol ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
bulbul	bülbül	bulbul <i>Far.</i>

3.13. Sevdalinka

Ali-Paša na Hercegovini
L'jepa Mara na Bišću bijaše
Koliko su na daleko bili
Jedno drugom jade zadavali!
Knjigu piše paša, **Ali Paša**
L'jepa Maro, bi li pošla za me?

Ali Paša Hersek'teyken
Güzel Mara, Bihaç'taydı.
Birbirlerinden o kadar uzaktılar ki
Birbirlerine dert oldular!
Ali Paša nağme yazar
Güzel Mara, bana varır mısın?
(İyiyl ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
Ali	Ali	Alî <i>Ar.</i>
Paša	Paşa	Paşa <i>Tr.</i>

3.14. Sevdalinka

Mehmed-Paša tri cara dvorio,
Izdvorio devet kula blaga.
Pa je sjeo misli razmišljati,
Kud će tol'ko blago dijevati?
Nit' će blago sirotinji djeliti,
Nit' će blago popiti u vinu,
Nit' će blago baciti u Drinu,
Već će pravit' po Bosni haire,
A najprije na Drinu ćupriju.
Nek se Bosna po pjesmama spominje.
Aman, fman jaša jaša **Mehmet-Paša**.

Mehmet Paša üç sultana hizmet etti,
Dokuz kule altın kazandı.
Oturup düşünmeye başladı.
Bu kadar altını nereye koyacağız?
Bu altını fukaraya mı dağıtalım,
Yoksa şaraba yatırıp içelim mi,
Yoksa Drina Nehri'ne mi atalım,
Yoksa Bosna içinde hayır mı yapalım,
Önce Drina üzerinde köprü (yapalım).
Bosna şarkılarda geçsin diye.
Aman, aman yaşa yaşa **Mehmet Paša**.

(İyiyl ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
Mehmed	Mehmet	Muhammed <i>Ar.</i>

3.15. Sevdalinka

Ne prestaše Paše i veziri,
Bosnu moju niko ne umiri

Nice **paşalar** ve **vezirler** geçti,
Bosna'yı kimse teskin etmedi.

(İyiyl ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
vezir	vezir	vezîr <i>Ar.</i>

3.16. Sevdalinka

Moj **veziru** što mi ne doći?

Padišahu, kako ću ti doći,

Kad ne mogu kroz **sokake** proći

Od ćošaka i od **müsabaka**

Ey **vezirim** niçin bana gelmiyorsun?

Padişahım benim nasıl geleyim ki,

Sokaklardan geçemiyorum ki,

Muşabaklardan ve **köşelerden!**

(İyiyol ve Çatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
Padišah	padişah	pādšāh <i>Far.</i>
sokak	sokak	zuḳāḳ <i>Ar.</i>
ćošak	köşe	gūşe <i>Far.</i>
müsabak	muşabak	muşābak <i>Ar.</i>

3.17. Sevdalinka

Lov lovio **Muharrem-Beg**

oko luga zelenoga.

Hrte pusti u planinu,

a sokole pod oblake.

Muharrem Bey ava çıktı

Yeşil ormanın civarında.

Köpeklerini dağa saldı,

Ve doğanlarını bulutların altına.

(İyiyol ve Çatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
Muharrem	Muharrem	Muḫarrem <i>Ar.</i>
beg	bey	bey <i>Tr.</i>

3.18. Sevdalinka

Poručite mojoj staroj majci

neka klanja pet **vakat-namaza**

Yaşlı anneme söyleyin

Beş **vakit namaz** kılsın.

(İyiyol ve Çatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
vakat	vakit	vaḳt <i>Ar.</i>
namaz	namaz	namāz <i>Far.</i>

3.19. Sevdalinka

Naljuti se **Džafer-beže**, ode na čardak.

Na čardaku ljubü nađe, podne klanjaše.

Sablja zveknu, ljubü jeknu, čedo

proplaka!

Cafer Bey kızıp çardağa çıktı.

Çardakta yârini öğle namazını kılariken buldu.

Kılıcından ses geldi yâri haykırdı çocuk ağladı!

(İyiyol ve Çatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
Džafer	Cafer	Câfer <i>Ar.</i>
čardak	çardak	Çār <i>Far.</i> + tāk <i>Ar.</i>

3.20. Sevdalinka

Akşam doğe, jacija se sprema,
u kući kapi vode nema.
Doğe reda, skoro dovedenoj,
uze **đuğum** pa na vodu ode

Akşam geldi, yatsı gelecek,
Evde bir damla su bile yok.
Taze gelinin sırası geldi,
Güğüm aldı, suya gitti

(İyiyol ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
akşam	akşam	akşam <i>Tr.</i>
đuğum	güğüm	koukoumi <i>Rum.</i>

3.21. Sevdalinka

Neka posti mjeseć **Ramazana**
neka Mejri namjeni **kurban**.

Ramazan ayı oruç tutsun
Ve Meyra'ya **kurban** (eti) ayırsın.

(İyiyol ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
ramazan	ramazan	ramazān <i>Ar.</i>
kurban	kurban	ķurbān <i>Ar.</i>

3.22. Sevdalinka

Jutros prođoh kroz čaršiju,
Spazih jednu **anteriju**,
Anterija od džanfeza,
Duša mi se za nju sveza.
Otud ide mlado momče,
Of, aman, džidži!
Susrete me pa mi reče,
Of, aman, džidži!
Od meraka
Ginem, dušo za tobom

Bu sabah çarşıdan geçtim,
Ve bir **entari** gördüm,
Bir **Entari** ki canfeza,
Gönlüm ona bağlandı.
Karşı taraftan genç bir oğlan gelir,
Of, aman, cici! (Kız oğlana söylüyor)
Bana rastladı ve söyledi,
Of, aman, cici! (Erkek kıza söylüyor)
Merakından ölüyorum
Sana karşı canım.

(İyiyol ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
anteriju	entari	anterī <i>Ar.</i>
of	of	of <i>Tr.</i>

džidži	cici	cici <i>Tr.</i>
meraka	merak	merāk <i>Ar.</i>

3.23. Sevdalinka

Mnoge li sam noći prov'o
u tišini kraj **jasmina**,
dok me jednom nije pren'o,
glas staroga **mujezina**.
Sabah-zora, **ezan** uči,
v'jerni idu u **džamiju**
otvori mi, dušo, **pendžer**
da ne lupam na **kapiju!**

Birçok gece yalnız geçirdim
Yasemin ağacının sessizliğinde,
Bir sabah beni uyandırana dek,
Yaşlı **müezzinin** sesi.
Sabah oldu, **ezan** okunuyor,
Dindarlar **camiye** gider,
Canım yârim, **pencereyi** aç,
Kapıyı çalmayayım!

(İyiyol ve Ćatović, 2012)

Boşnakça	Türkçe	Kaynak Dil
jasmin	yasemin	yâsemen <i>Far.</i>
mujezin	müezzin	mu ^o ezzın <i>Ar.</i>
sabah	sabah	şabâh <i>Ar.</i>
ezan	ezan	ezân <i>Ar.</i>
džami	cami	câmi <i>Ar.</i>

4. Sonuç

Gülsevin (2009) bir dildeki yabancı kelimelerin, o kelimelerin köken bakımından ait oldukları dile değil, kelimelere son aracılık yapan dile ait olduklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkçeden Boşnakçaya geçen ve sevdalinkalarda yer etmiş kelimeler, Türkçe kelimeler olarak ifade edilebilir. İncelenen şiirlerde Türkçeden Boşnakçaya geçmiş 61 kelime tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kelimeler; dinî hayat, günlük yaşam, askerî alan, özel isimler, yer isimleri, giyim kuşam, unvan vb. birçok alanda kullanılan kelimelerdir. Bu durum Türkçenin Boşnakçayı etkilediğini, Boşnakça ile Türkçe arasında dilsel-kültürel etkileşimin gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca bu kelimeler Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük üzerinden köken olarak incelendiğinde 61 kelimenin 14 tanesinin kökeninin Türkçe olduğu belirlenmiştir. Bu durum Türkçeden Boşnakçaya geçmiş diğer 47 kelimenin aslında köken olarak Türkçe olmadığını göstermektedir. Bu 47 kelimenin 27'si köken olarak Arapça, 17'si Farsça, 2'si Rumca ve 1'i Bulgarcadan Türkçeye geçmiş kelimeler olarak tespit edilmiştir. Böylelikle Türkçe; Bosna Hersek ile coğrafi yönden yakınlığı bulunmayan Arapça ve Farsça gibi dillerden Türkçeye geçmiş birçok kelimenin bir dil taşıyıcısı/aracısı olarak kültürel etkileşim kurulmasını sağlamıştır. Tarih boyunca çok geniş bir coğrafi yelpazede var olan ve konuşulmaya devam eden Türkçe, bu yönüyle birçok toplumu ve kültürü birbirine yakınlaştırmış, diller arasında köprü vazifesi görmüştür.

Kaynaklar

- Adıgüzel, A. (2021). Edebiyatlar arası etkileşim ve bu bağlamda dilin temel rolü Farsça- Türkçe arasındaki etkileşim üzerine inceleme. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 805-818.
- Akova, S. (2012). Balkan Savaşları'ndan günümüze Batı Balkanlar ve kültürlerarası iletişim bağlamında Türkiye ile ilişkiler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 5(9), 170-201.
- Andreu, J. V. F. (2011). La sevdalinka de Bòsnia: Cantant la melancolia. *Caramella: Revista De Música I Cultura Popular*, (24), 107-112.
- Bayram, S. (2011). Boşnak şiirinde İstanbul. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (5), 53-68.
- Bayram, S. (2015). Sevdalinka ve türkülerde sevgili ve aşk algısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 112-119.
- Eker, S. (2006). Bosna'da etno-linguistik yapı ve Türk dili ve kültürü üzerine. *Millî Folklor*, 18(72).
- Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. *Türk Dili*, 729(1), 50-57.
- Gülsevin, G. (2009). Rumeli Türkçesi çerçevesinde Türk ve Balkan dillerinin etkileşimi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 48-64.
- Gültekin, İ. (2016). Sevdalinka Sevdalinka mıdır? *Avrasya Etüdleri*, 50(2), 419-452.
- Husić, A. (2017). *Bosna Hersek Seona Köyünün halk edebiyatı ve folklor ürünlerinin incelenmesi* (Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- İyiyol, F. ve Ćatović, A. (2012). Sevdalinkalarda Türk-Boşnak halk kültürünün ortak unsurları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1(1), 246-264.
- Kaya, F. (2015). *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Medinić, M. (2010). *Préservation des éléments mélo-théoriques anciens dans la tradition musicale contemporaine de la sevdalinka--chanson traditionnelle Bosnienne*, (Doctoral Thesis), University of Ottawa. Canada.
- Pennanen, R. P. (2010). Melancholic airs of the Orient: Bosnian sevdalinka music as an orientalist and national symbol. *Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences 9*. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies. 76-90.

- Petrović, D. (2012). etiri okvira za jednu pesmu: kratka biografija sevdalinke. *Etnološko-Antropološke Sveske*, 19(8), 25-46.
- Prkić-Palavra, K., & Pehlić, I. (2021). Value Characteristics of Sevdalinka And Turbo-folk as Musical Genres. *Društvene i humanisti ke studije*. 6(14), 201-221.
- Sümbüllü, H. T. ve Feyzi, A. (2022). Novi Pazar (Yeni Pazar) sevdalinkaları. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 547-582.
- Sümbüllü, H. T. (2016). Elementi Turske muzike o uvani na prostoru Srbije (Miras: Sırbistan'da Yaşayan Türk Müziği Unsurları. *Atatürk Üniversitesi Yayınları* No:1199), Zafer Medya, Erzurum. 63-90.
- Sümbüllü, Y. Z. (2016). Boşnak kültür ve edebiyatında Türkizm etkisi üzerine bir inceleme. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 83-106.
- Uluçay, T. (2022). Boşnak müziğinin özel türü Sevdalinka'ların müzikal yapısı üzerine bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 435-454.
- Uzun, Y. ve Solak, E. (2021). Bosna Hersek tarihinde Türkçenin etkisi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (52), 291-310.
- Yağbasan, M. (2010). Kültürlerarası etkileşim bağlamında Türkçe ve Yunancadaki ortak sözcüklerinin değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 367-388.
- Yücel, D., ve Brigić, D. (2022). Balkanlarda aşkın karşı yakası. *Kesit Akademi*, 8(32), 427-445.

TELEVİZYON KÜLTÜRÜNÜN EDEBÎ ESERİN GÖRÜNÜRLÜĞÜNE ETKİSİ: BOSNA-HERSEK’TE YAPRAK DÖKÜMÜ’NÜN SERÜVENİ

Türkan TOPCU¹
Dženana BRAČKOVIĆ²

Özet

Televizyon dizileri kültürel etkileşimde kayda değer bir etkiye sahiptirler. Bu etkiler arasında edebî eseri görünür kılmak da yer almaktadır. Örneğin edebî eserlerden uyarlanan televizyon dizileri, Türkiye dışında da Türk edebiyatına karşı ilgi uyandırabilmekte ve bu sayede Türkçeden diğer dillere çeviri faaliyetlerine olumlu katkılar sunabilmektedirler. Bu çalışmada, Türk dizilerinin edebî eserlerin uluslararası görünümüne katkısını ortaya çıkarmak adına Reşat Nuri Güntekin’in ünlü romanı Yaprak Dökümü’nün Bosna-Hersek’teki çeviri süreci incelenecektir. Bahsi geçen eser, Türkiye’de diziyeye uyarlanmış ve 2006-2010 yılları arasında ülke sınırları içinde geniş bir izleyici kitlesine ulaşmıştır. Dizinin aynı zamanda yurt dışında da beğeni topladığı görülmektedir. 2011 yılında dizi, Bosna-Hersek’in Hayat adlı televizyon kanalında yayımlanmaya başlamıştır. Kitabın tam çevirisi de aradan çok geçmeden bir yayınevi tarafından basılmıştır. Bu örnekten yola çıkarak bir popüler kültür aracı olan televizyonun yüksek kültür ürünü olan edebî eseri görünür kıldığı söylenebilir. Bu çalışmada popüler kültür ile yüksek kültürün birbiri ile ilişkisi ve popüler kültürün yüksek kültür taşıyıcılığını hangi şartlarda gerçekleştirebildiği üzerinde durulacaktır. Türkiye ile Bosna-Hersek arasındaki bağların, ortak bir tarihî geçmişe sahip olmanın ve kültürdeki ortaklıkların bu taşıyıcılığı hangi boyutta etkilediği de araştırılacaktır. Böylece televizyon kültürünün edebî eserin görünürlüğüne olan katkısının ne derece olduğu tespit edilmeye çalışılarak medya ile yayıncılık arasındaki paydaşlık Yaprak Dökümü özelinde gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Televizyon kültürü, popüler kültür, yüksek kültür, çeviri, Yaprak Dökümü.

- 1 Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, tduran@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6186-6674
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, dzbrackovic@ius.edu.ba, ORCID: 0000-0003-2090-216X

THE EFFECT OF TELEVISION CULTURE ON THE VISIBILITY OF LITERARY WORK: THE ADVENTURE OF YAPRAK DÖKÜMÜ (WHEN THE LEAVES FALL) IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

Television series, have a significant impact on cultural interaction. Among these effects, there is also making the literary work invisible. For example, television series adapted from literary works, can arouse interest in Turkish literature outside Türkiye, thus making positive contributions to translation activities from Turkish to other languages. In this study, the translation process of Reşat Nuri Güntekin's famous novel *Yaprak Dökümü* (When The Leaves Fall) in Bosnia and Herzegovina will be examined in order to reveal the contribution of Turkish television series to the international appearance of literary works. The work in question was adapted into a television series and reached a wide audience in Türkiye between 2006 and 2010. It is known that the series got acclaimed abroad. The series started to be broadcast on Bosnia and Herzegovina's Hayat TV channel in 2011. The translation of the book was soon published by one of the publishing houses. Based on this example, it can be said that television as a popular cultures tool, makes visible the literary work, which is a product of high culture. The study will focus on the relationship between popular culture and high level culture and under which conditions popular culture can carry high level culture. Also, the research will be on which level this conveyance of having a historical past and commonalities in culture will affect the ties between Türkiye and Bosnia and Herzegovina. Thus, by trying to determine the extent to which television culture contributes to the visibility of literary works, the fellowship between media and publishing will be shown in the context of *Yaprak Dökümü* (When The Leaves Fall).

Keywords: Television culture, popular culture, high level culture, translation, *Yaprak Dökümü* (When The Leaves Fall).

1. Giriş

Türk edebiyatı denilince akla gelen ilk yazarlardan biri Reşat Nuri Güntekin'dir. Güntekin, günümüze kadar popüleritesini kaybetmemiş eserler kaleme almıştır. Muhakkak ki eserlerinden hepsinin okuru ile buluşması aynı düzeyde değildir. Yine de öne çıkan birkaç eseri yazıldığı günden bugüne her yaşta okuyucu kitlesinin ilgisini çekmektedir.

Hiç şüphesiz her dönemde okunma, her dönemin insanına seslenebilme ve evrensel olma kitap yazan herkesin sahip olabileceği bir imtiyaz değildir. Nitekim tam da bu özelliklerinden dolayı klasik olarak kabul ettiğimiz eserler “çok satan” kitaplardan ayrılır. Fakat klasiklerden farklı olarak çok satanlar -Bernard Berelson'un çalışmasında özellikle vurguladığı gibi- insanların etrafındakiler okuyor diye satın aldıkları kitaplardır (Oskay, 2016, s. 135). Çok satan kitapları almak, okumak bir nevi toplum tarafından kabul görme arzusudur. Fakat bu kitapların tüketim toplumunda tabii olarak raf ömrü çok kısadır. Klasik olarak kabul ettiğimiz eserler ise daha uzun süreler boyunca okura hitap etmeye devam eder. Elbette bu eserlerin görünürlükleri ve okuyucu ile buluşmaları, farklı nedenlere bağlıdır. Söz gelimi Siegfried Kracauer, *Kitle Süsü* adlı kitabında edebî değeri yüksek kabul ettiğimiz ve aynı zamanda çok okunan kitapların okurları tarafından sadece içerikleri yüzünden seçildiğini söylemenin çok kolay olmadığına dikkat çeker. Tek neden bu olsa idi kendisinin de örnek verdiği gibi Franz Kafka gibi örneklerde kitapların doğrudan yüz binlerce okurla buluşması beklenirdi. Bir kitabın gelecek okurları kucaklayıp kucaklamayacağı yayınevlerinin, editörlerin, edebiyat eleştirmenlerinin veya edebiyat tarihçilerinin fikir öne sürmekten itina ile kaçındığı bir alandır. Fakat eser ile okura ulaşma tamamen şans ile de açıklanamaz. Söz gelimi Fethi Naci, *Çalılıkuşu*'nun geniş okurlarca hâlâ okunuyor oluşunu “halkın ahlâkî değerlerine sahip çıkmasına ve Türk romanında eleştirel gerçekliğin öncüsü olmasına” bağlamaktadır (Naci, 1995, s. 13).

Ahmet Oktay ise Reşat Nuri Güntekin'in romanlarının popüler olmasını “konularının içerdiği gerçeklik duygusuna, dilinin sadeliğine ve kolay okunurluğuna, duygusal boyutu öne çıkarmasına bağlar (Oktay, 1993, s. 715). Ona göre Güntekin, orta sınıfın feryadına ve acısına kulak veren bir yazardır. Fakat Ahmet Oktay gibi pek çok eleştirmen burada şu sınırı çekme gereği duyar: Güntekin toplumsal sorunları dile getirirken sosyalizme yaklaşmaz. Onunki kendiliğinden gelişen fakat siyasi yönü pek olmayan bir halkçılıktır. Onda toplumu yansıtmaya arzusuna sevgi, şefkat, hoşgörü gibi unsurlar eşlik eder. Güntekin'in bu kadar zamandır popülerliğini kaybetmeme nedenlerinden biri de bu duygulara olan bağlılığıdır (Oktay, 1993, s. 715). Aslında bu dikkatler Kracauer'in kitapların okunmasının önünü açan nedenleri ile uyumludur. Çünkü ona göre “orta tabakalar buldukları ara konumu kesinlikle talihsizlik olarak algıladıklarında, bununla beraber ne olursa olsun bu konularını korumak istedikleri için yaşadıkları talihsizliklerin hepsini trajik olay düzeyine çıkarmaya doğal olarak eğilimlidir” (Kracauer, 2011, s. 68). Reşat Nuri Güntekin'in de romanlarında olan budur. Olanı ortaya koyar, fakat buna söz gelimi sosyalist bir çözüm sunmaz.

Güntekin'in orta sınıfın acılarını anlatırken kullandığı üslup da Kracauer'in Erich

Maria Remarque'ın başarısını bağladığı romantik üsluptur. Kracauer'e göre "bu üslup, kabullenmekle reddetmek arasında ortada kalmış bir toplumun orta sınıf tavrına uygun bir ifadesidir" (Kracauer, 2011, s. 68-69). Reşat Nuri Güntekin'in popülerliğini yitirmeme ve her dönemde okura ulaşma başarısının altında yatan neden bunlardan biri veya birkaçı ya da bunların hepsi olabilir.

1. 1. Popüler Kültür ve Yüksek Kültür İlişkisi

Çoğu zaman popüler kültür ve yüksek kültür birbirinden ayrı görülmektedir. Yüksek kültür, karmaşık ve zor olanken popüler kültür basit ve yüzeysel olarak görülür. John Fiske, *Popüler Kültürü Anlamak* adlı kitabında yüksek kültür ürünü olan "şiir ve edebiyatı değerli kılan karmaşıklıklar belirgin olarak dilin kullanılışında ve insan duygusallığının görünmez çeşitlilikleri ile ince ayrımlarının sanatsal bir karşılığını ortaya koymak amacıyla dilin bütün kaynaklarını kullanma becerisinde konumlandırılmıştır" (Fiske, 1991, s. 150) demektedir. Buna karşılık popüler kültür basit olarak görülür ve küçümsenir. Pierre Bourdieu'dan alıntıyla popüler kültür bu yanıla "yüzeysel olana tiksintiyi" yaratır (Fiske, 1999, s. 151). Bu yüzden "yüksek kültür popüler kültürü bayağı ve hastalıklı olmakla suçlar" (Gans, 2007, s. 66). Herbert J. Gans'a göre karşılık olarak "popüler kültür de yüksek kültüre aşırı bilgiç, züppe ve kadınsı olduğu gerekçesiyle saldırır, bu amaçla 'entel dantel' gibi alaycı, aşağılayıcı sözler icat eder" (Gans, 2007, s. 66). Fakat popüler kültürü araştıran ve anlamaya çalışan bu iki isme göre değişen dönüşen dünyada popüler kültür ile yüksek kültür arasında kesin çizgiler çekmek zordur. Örneğin Gans'a (2007, s. 30-31) göre eskiden yüksek kültürü sağlayan firmalar kapitalist marketten uzak durmaya çalışırlardı. Yayınevleri satış rakamlarını umursamadan salt sanatsal olana yönelme eğilimi gösterebilirlerdi. Günümüzde ise bu firmalar diğer şirketler gibi işlemeye başladı, söz gelimi diğerleri gibi reklama ihtiyaç duymaya başladılar. Edebiyat artık ticarileşti ve popüler kültür ile -deyim yerindeyse- daha içli dışlı olmaya başladı. Diğer taraftan Fiske'nin (1999, s. 151-152) dikkat çektiği gibi örneğin popüler kültür ürünü olarak gördüğümüz televizyon dizileri aslında karmaşık metinlerdir. Fiske, buna örnek olarak Dallas'ı verir. Dallas, 1978-1991 yılları arasında yayımlanan bir pembe dizidir. Ona göre bu dizi boşluklarla doludur ve onu çekici kılan da tam olarak budur. Çünkü izleyiciler bu boşlukları diledikleri gibi doldurmakta özgürdürler ve böylelikle üzerinde "kendi kültürlerini" kurabilirler. Fiske bu düşüncesini "Bir karakterin iç dünyaları ve güdüleri roman okuruna çoğunlukla son derece ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Televizyon izleyicisi tüm bunları çatık bir kaştan, aşağı düşmüş dudaklardan ya da kalıplaşmış laflar söylerken sesin yükselip alçalmalarından çıkarmak zorundadır" şeklinde örneklendirmektedir (Fiske, 1999, s. 152). Görüldüğü gibi popüler kültür aslında düşünüldüğü kadar basit ve yüzeysel değildir.

Erol Mutlu (2005, 105) ise *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya* adlı kitabında Fredric Jameson'un ilgili çalışmasına gönderme yaparak popüler kültür ile yüksek kültürün birbiri ile sürekli alışveriş içerisinde olduğunu söyler. Böylece bu iki kültür "arasındaki ilişkiyi günümüzde sınırları bulanıklaşmış bir yan yanalık olarak" (Mutlu, 2005, s. 106) nitelendirebiliriz. Gerçekten de popüler kültür ile yüksek kültür birbiri ile ilişki içerisinde ve birbirinden beslenir. Bir taraftan yüksek kültür, edebiyat eserini daha çok okuyucuya ulaştırmak için popüler kültürü kulla-

nabilirken diğer taraftan popüler kültür de kimi zaman doğrudan yüksek kültürün unsurlarından beslenebilir. Örneğin zaman zaman televizyon dizisindeki bir karakterin kitap okuduğu görülmektedir. Bu kitaplar çoğunlukla klasik olarak atfettiğimiz eserlerdir. Bunun yanı sıra edebî eserlerin senaryoya uyarlandığı da görülmektedir. *Aşk-ı Memnu*, *Dudaktan Kalbe*, *Fatih Harbiye* gibi Türk edebiyat tarihinin içinde yer alan klasikleşmiş eserlerin yanı sıra *Fakat Müzeyyen Bu Derin Bir Tutku* gibi günümüz romanlarının da sinemaya uyarlandığına tanık oluyoruz.

Yaprak Dökümü adlı romanın görünürlüğü Türk edebiyatı için de tartışmasıdır. Türkiye sınırları içinde diziden sonra romana rağbet artmış olsa da bilinirliğini arttırmış olması konusunda net verilere ulaşmak mümkün değildir. Çünkü okuru Türkiye’de bu romanı okumaya yönelten tek etken dizi değildir, bunun dışında ele alınması gereken daha birçok değişken vardır. Fakat dizinin Türkiye dışındaki ülkelerde yayımlanmaya başlamasından sonra eserin çevrilmesi, konumuz açısından önemli bir veridir. Örneğin Bosna-Hersek’te *Yaprak Dökümü*’nün çevrilmesi değilse de yayımlanması dizinin olumlu etkisi neticesinde gerçekleşmiştir. Böylelikle bir popüler kültür aracı olan televizyon, yüksek kültür ürünü sayılan edebî eserin yurt dışına açılmasına katkıda bulunmuş, başka bir deyişle onun görünürlüğünü artırmıştır. Elbette eserin bir yayınevi tarafından basılmasını sağlayan yegâne unsur uyarlanmasının yurt dışına ihraç edilmesi elbette değildir. Bu çalışmada Bosna-Hersek’te dizinin ve romanın popülerliği bu ülkedeki Türk kültür mirasından yola çıkarak araştırılmıştır.

1. 2. Bosna-Hersek’te Türk Kültür Mirası

Türklerin Balkanlara gelmesiyle, Türk kültürü bu bölgelerde izler bırakmaya başlamıştır. Balkan Savaşları’na kadar süren bu beş asırlık kültürel etkileşimin izleri, bugün bile yaşamın farklı alanlarında oldukça belirgindir. Fakat bu etkileşim her zaman aynı yönden ve aynı hızla gerçekleşmemiştir. Bu nedenle söz konusu etkileşimde, üç ayrı dönemden bahsedilebilir. İlk dönem, Bosna-Hersek’in Türklerin hâkimiyeti altında olduğu dönemdir. İkinci dönem Balkan Savaşları sonrası, daha doğrusu Birinci Dünya Savaşı’na kadar, Türklerin yavaş yavaş çekilmeye başladığı dönemdir. Üçüncü dönem ise Türklerle doğrudan etkileşimin bittiği dönemdir.

İlk dönem, Türklerin doğrudan Bosna-Hersek ile temasta ve etkileşimde bulunduğu dönemdir. Bu dönemde Türk kültürü yoğun bir şekilde yayılmıştır. Köprü, hamam, cami, okul, kütüphane ve diğer kültür-eğitim kurumları, Türkler tarafından kurulmuştur. Bunların yanı sıra Türk el sanatları, geleneksel kıyafetler, evin iç düzeni vs. halk arasında yaygınlaşmıştır. Türk edebiyatı ise Balkanlarda daha çok Boşnak edebiyatını etkilemiştir. İslamiyet’i benimseyen Bosna-Hersek halkı Türkçe, Arapça ve Farsça eserler yazmaya başlamıştır.

İkinci dönem, Türklerin yavaş yavaş Orta Avrupa ve Balkanlar’da fethettikleri bölgeleri terk etmeye ve bu bölgelerden çekilmeye başladıkları dönemdir. Balkan ülkelerinde Türk etkisi yavaş yavaş azalmaya başlamış, bu ülkeler daha çok Batı etkisine doğru yönelmeye ve kendi millî unsurlarına dönmeye başlamıştır. Fakat oldukça kuvvetli bir iz bırakmasından dolayı Türk kültürü bu bölgelerden tamamen

silinmemiş; günlük yaşam, sosyal ve özel hayatta Balkan halkları arasında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bunların arasında Bosna-Hersek halkı, en çok da Müslümanlar, Avusturya-Macaristan döneminde de, Türk kültürüne karşı yaygın bir şekilde ilgi duyuyorlardı. Eğitimlerini Türkiye’de, daha doğrusu İstanbul’da tamamlıyorlardı. Dinî kitapları Türkçe idi. Türk yazarları, teologlar, şair ve ilim adamlarını örnek alıyorlar, bunların eserlerini okuyup kendi dillerine -o zamanın kabulüyle Sırpça-Hırvatçaya- çeviriyorlardı.

İkinci dönemde çeviri faaliyetleri oldukça kuvvetlidir. Namık Kemal, Ahmet Mithat, Fatma Aliye, Halit Ziya Uşaklıgil, Abdülhak Hamit, Şemsettin Sami gibi yazarların çok sayıda eseri bu dönemde çevrilmiştir. Çeviriler 20. yüzyılda, daha çok şiir ve hikâye üzerinde yoğunlaşmıştır. Şiirde en çok Tefik Fikret’in eserleri öne çıkar. Roman ve hikâye çevirileri arasında ise Halide Edip Adıvar, Ahmet Hikmet gibi yazarların eserleri yer almaktadır.

Çeviri faaliyetlerinin yanı sıra, Bosna-Hersek’in Türklerin hâkimiyeti altında olduğu dönemde Türk edebiyatının Boşnak yazarların oldukça ilgisini çektiği görülmektedir. Safvet-beg Başıagić ve Mehmed Spaho bu konuda öne çıkan iki isimdir. Türk etkisinin Müslüman halkı arasında oldukça belirgin olduğunun diğer bir kanıtı ise, altı sene boyunca sadece Sırpça-Hırvatça olarak basılan İslam dergisi *Behar*’ın, yedinci senesinde hem Sırpça-Hırvatça olarak hem de Türkçe olarak basılmaya başlamasıdır. Fakat az sayıda kişinin Türkçe bilmesinden dolayı bu gelenek fazla uzun sürmemiştir.

Üçüncü dönem ise Birinci Dünya Savaşı’ndan Bosna-Hersek’in bağımsızlığına kadar süren dönemdir. Bu dönemde Türk etkisi azalsa da kültür mirası varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bunun en güzel kanıtı da Türk edebiyatına ilginin azalmaması, edebî eserlerin çevrilmeye devam etmesidir. Ömer Seyfettin, Sabahattin Ali, Halide Edip Adıvar ve Reşat Nuri Güntekin gibi yazarlar bu dönemde tercüme edilenler arasında yer almıştır (Bajraktarević, 2010).

1.3. Türkçe Eserlerin Çevrilmesi

İkinci Dünya Savaşı’ndan Bosna-Hersek’in bağımsızlığına kadarki dönemde, Türkceneden Boşnakçaya çevrilen eserlerin ideolojik bir boyutu vardır. Çevrilen eserler, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu’nu ortadan kaldırdığını bildirmekteydi (Bakšić, 2012). Bu eserlerde aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti’nde ortaya çıkan reformlar, millî unsurlar, kentsel yaşam, Anadolu’daki yaşamın zorlukları ve ahlakî konular işleniyordu. Bunlar arasında Reşat Nuri Güntekin’in eserleri, didaktik unsurları ile (Bakšić, 2012) çevirmenler arasında büyük bir ilgi görüyordu. Söz gelimi ahlaki yönü, *Yaprak Dökümü* eserini Boşnakçaya çevirmek için Kerima Filan’ı teşvik etmiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki bu dönemlerde Bosna-Hersek’teki kütüphanelerde görece eski yayınlar yer almakta ve bu nedenle de Boşnakçaya çevirmek için bir Türkçe eserin seçimi oldukça zor olmaktadır.

1. 3. 1. Yaprak Dökümü (Kad opada lišće)

90'lı yıllar Bosna-Hersek'teki Müslüman halkın kendi hakları ve kimliği için ayaklanmaya başladığı dönemdir. 1990 Kasım ayında, *Muslimanski glas* (Müslüman Sesi) adlı gazete çıkmaya başlamıştır. Müslüman halkın hakları ve kimliği bu gazete üzerinden duyurulmuştur. Gazetenin yayın hayatı, Nisan 1992 yılında Bosna-Hersek'te savaşın başlamasıyla sona ermiştir. Daha sonra gazetenin ara sıra çıkan sayılarında, konular daha çok Boşnakların yaşadığı zulüm ve savaşa karşı direniş üzerindeydi. Gazeteden Kerima Filan'a¹ gelen Türk edebiyatından bir eseri çevirmesi teklifi neticesinde öncelikle bu eserin ne tür bir eser olması gerektiği sorunu ortaya çıkmıştır. Filan bu konudaki tereddütünü şöyle giderir:

Siyaset, iktisadi, sosyal hayat içerikli haberler, yazılar yayımlanan bir gazetenin kültür sayfasında Türk edebiyatıyla karşılaşacak bir okur bu edebiyattan ne bekleyebilir, bu edebiyatta ne arar diye bir soru sordum kendime ve okurumuzun kendi geleneğinde önem verilen değerleri Türk edebiyatında da arayacağını düşündüm. Böylece iki toplumun, Türk ve Boşnak toplumlarının ortak olan değerleri onaylayan bir eser tercihim olmalıydı. (Filan, 2023, 11 Kasım).

Böylelikle *Yaprak Dökümü* adlı romanı çevirmeye başlayan Kerima Filan, gazete okurlarından oldukça olumlu dönüşler aldığını dile getirir. Fakat burada asıl önemli nokta, aslında savaş öncesi dönemde, başka bir deyişle huzursuzlukların yaşandığı bir dönemde halkın bu eserin çevirisine gösterdiği ilgilidir. Filan, böyle bir ortamda okurun hevesle bir roman tefrikasını okuyor olmasını eserin Türk edebiyatına ait olmasına bağlar. Kısacası eserin çevrilmesini etkileyen iki faktör vardır: Öncelikle eserin hedef kültürle benzer değerler² taşımasıdır. İkinci önemli faktör ise toplumsal ortamın buna uygun olmasıdır.

Yaprak Dökümü adlı eserin *Kad opada lišće* olarak Boşnakçaya çevirisi, 1991-1992 yıllarında söz konusu gazetede tefrika olarak yayımlanmıştır. Fakat ne yazık ki gazetede tam çevirisi yayımlanamamıştır. Savaşın başlaması ile kültürel yayın faaliyetlerinin durması neticesinde romanın çevirisinin birkaç bölümü kalmıştır. Daha sonraki süreçte çevirmen Kerima Filan, zaman zaman yayıncılar ile bir araya geldiğinde böyle bir çevirinin elinde bulunduğunu söylemesine rağmen esere ilgi gösterilmediğini dile getirir.

1. 4. Türk Dizilerinin Bosna-Hersek'teki Kültürel Etkisi

2011 yılında, Bosna-Hersek'in *Hayat* adlı televizyon kanalında, *Yaprak Dökümü* dizisi yayımlanmaya başlar. Dizi, Bosna-Hersekli taraflardan büyük bir ilgi

1 Yaprak Dökümü'nün Türkçeden Boşnakçaya çevirisi Prof. Dr. Kerima Filan tarafından yapılmıştır. Kitabın çeviri süreci ve yayımlandıktan sonraki süreç ile ilgili olarak Kerima Filan'a elektronik posta ile sorular yöneltilmiştir. Metinde Kerima Filan'ın cevaplarına (Filan, 2023, 11 Kasım) şeklinde gönderme yapılacaktır.

2 Eserin içeriği konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Cihan Özdemir, "Reşat Nuri Güntekin'in '*Yaprak Dökümü*' Romanında Muhafazakârlık ve Modernizm Çatışması", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 3 (2), 226-232.

görür. Aynı yıl, Saraybosna Connectum yayınevi, Kerima Filan'a ulaşarak eserin çevirisini yayımlamak istediklerini dile getirir. Böylece *Yaprak Dökümü* romanının Boşnakçada tam çevirisi yayımlanmış olacaktır. Diziyi takip eden kitle, artık kitabı da merak eder ve böylelikle kitap, Türkçeden Boşnakçaya çevrilmiş en çok okunan kitaplar arasında yerini alır.

Kerima Filan, “*Yaprak Dökümü*’nün dizi uyarlamasının Bosna-Hersek’te yayımlanmasının kitaba yönelik bir ilgi artışına neden olduğu söylenebilir mi?” sorusuna şöyle cevap verir:

Yaprak Dökümü dizisi bu romanın okunmasını olumlu etkilemiştir. Yaprak Dökümü dizisi, Bosna-Hersek’te benim tahmin edebileceğimden daha fazla izlenmiştir. Mesela, o günlerde uzaktan tanıdığım ama benim bir Türkolog olduğumu bilen bazı insanlar bana bir Türk dizisi olan Yaprak Dökümü’nü izlediklerini söylerlerdi. Bazılarından ise dizide beğendikleri detayları duyardım. Meselâ, dışarıdan eve girilirken ayakkabıların çıkarılması, ailenin sofraya etrafında toplanması, aile fertlerinin sofradaki davranışları gibi. Bunlar, romanı okuduğumuzda farkında olmadığımız ya da romanda hiç dile getirilemeyen ama dizi gibi farklı bir medyada gösterilen detaylardır. Bunlar gibi davranışlar bizim insanımızın ilgisini çekmiştir. Diziyi gördükten sonra kitabı okumak isteyenler de arttı. Gerçi bu konuda kitabı basan yayınevinde çalışanların benden daha fazla bilgileri var. Onlardan duyduğuma göre, kitapçı dükkanlarında, büyük ya da küçük kitap fuarlarında Yaprak Dökümü kitabını gören insanlar hemen bunu dizi ile ilişkilendirir, önemli bir kısmı da kitabı satın alırdı. Bu konuda benim ekleyebileceğim bir şey daha var. Hırvatistan’da dizi yayımlanmaya başladığında oradaki bir yayınevinden, kitabın basılması için bana bir talep/teklif gelmişti. Bu gerçekleşemedi, ama böyle bir teklifin gelmesi de sorunuza, zannedirim, bir cevaptır (Filan, 2023, 11 Kasım).

Saraybosna Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi yüksek lisans öğrencisi İmran Hodžić, *Türk Dizileri Olgusunun Kamusal Yönü* adlı yüksek lisans tezinde, Türk dizilerinin, Türkiye, Türk kültürü ve tarihini ne derece doğru gösterdiğine dair Bosna-Hersek halkı arasında bir anket uygulaması yapmıştır. Aldığı verilere göre, Türk dizilerinin, Türkiye’yi ve bu ülkenin tüm unsurlarını olumlu bir şekilde temsil ettiğini göstermektedir. Türk dizileri, Bosna-Hersek’te Türkiye ve Türk kültürüne karşı büyük bir merak uyandırmakta ve bu iki ülke arasındaki bağı olumlu etkilemektedir. Türk dizileri Bosna-Hersek piyasasına girmeden önce, halkın çoğunluğunun, genel olarak Türkiye ile ilgili fazla bilgi sahibi olduğu söylenemezdi. Diziler, turizm açısından da Türkiye’nin büyük bir tanıtımını sağlamıştır. Bosna-Hersek halkının Türk kültür ve geleneğini daha yakından tanıma imkânı ve bu konudaki bakış açılarının değişmesi Türk dizileri sayesinde gerçekleşmiştir (Hodžić, 2021).

Yaprak Dökümü örneğinde kolayca görülebileceği gibi izleyici veya okur salt popüler kültürün etkisiyle bir esere veya yayına yönelmemektedir. Onları bu medya unsuruna veya esere yönelten onunla kendileri arasında kurdukları bağıdır. Bu konuda Gans şunları dile getirir:

Eleyerek algılama içerik seçimini etkiliyor; insanlar çoğunlukla kendi değerine uy-

gun olan içeriği seçiyor ve çelişkili içeriği de bu değerleri destekleyecek şekilde yorumluyor. Kısacası, medyanın birincil etkisi, zaten var olan tavır ve davranışları güçlendirmektir, yenilerini yaratmak değil. (Gans, 2007, s. 56).

Sonuç

Yaprak Dökümü dizisi Bosna-Hersek'te ilgi görmüştür ve bu sayede romanın çevirisinin bir yayınevi tarafından yayımlanması söz konusu olmuştur. Fakat bütün bunlar salt medyanın etkisi ile açıklanamaz. Gans'ın da iddia ettiği gibi bu iki ülkenin kültürel değerleri arasında bir benzerlik bulunmasa dizi böyle bir başarı sağlayamayacak ve belki de roman da basılamayacaktı. Kısacası *Yaprak Dökümü* örneğinde olduğu gibi bir popüler kültür aracı olan televizyon, elbette kültürlerarasılıkta önemlidir veya televizyon kültürünün edebî eseri zaman zaman görünür kıldığı da söylenebilir. Yine de tüm bunların gerçekleşmesi için kaynak kültür ve hedef kültür arasında bir bağın veya benzer değerlerin var olması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Bajraktarević, F. (2010). Tursko-islamska kulturna baština južnih Slavena, *Znakovi Vremena*, 13(48/49), Sarajevo.
- Bakšić, S. (2012). *Prevođenje i ideologija (na primjerima prijevoda s turskog jezika u periodu od 1945. do 1992.)*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, 41(33), Sarajevo.
- Filan, K. (2011). *Kad opada lišće – uz roman Rešata Nurija Güntekina-*, Novi Muallim, XII, 48, Sarajevo.
- Filan, K. (2023, 11 Kasım). “Kerima Filan’la *Yaprak Dökümü* üzerine” E-Posta.
- Fiske, J. (1999). *Popüler Kültürü Anlamak*. Ankara: Ark.
- Gans, H. J. (2007). *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Güntekin, R. N. (2011). *Yaprak Dökümü – Kad opada lišće* (Çev. Kerima FİLAN). Saraybosna: Connectum.
- Hodžić, I. (2021). *Javnodiplomatski aspekt fenomena (turskih) sapunica*, Završni rad, Univerzitet u Sarajevu Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
- Kracauer, S. (2011). *Kitle Süsü*. İstanbul: Metis.
- Mutlu, E. (2005). *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Naci, F. (1995). *Reşat Nuri'nin Romancılığı*. İstanbul: Oğlak Yayınları.

- Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı (1923-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oskay, Ü. (2016). *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Özdemir, C. (2019). Reşat Nuri Güntekin'in "Yaprak Dökümü" Romanında Muhafazakârlık ve Modernizm Çatışması, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 3(2), 226-232.

AYVAZ DEDE ŞENLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Hasan BEKTAŞ¹

Özet

Hakkında yapılan bazı çalışmalar olsa da Ayvaz Dede Şenliklerinin karşılaştırmalı biçimde ele alınmadığı ve analiz edilmediği görülmektedir. Bu durum, Balkanlar gibi kültürel etkileşimin yoğun olduğu bir coğrafyada meydana çıktığından şenliklerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada Ayvaz Dede Şenlikleri, kökenini ve hususiyetlerini anlamlandırmak adına İvan Kupala Kutlamaları ve Nöbetî Baba Yağmur Duası ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada kutlamaların benzer ve farklı yönleri doküman analizi yöntemiyle saptanıp tahlil edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta Ayvaz Dede Şenliklerinin, İslam öncesine dayanan millî kültür öğeleri içerdiği, hatta eski Slav inançlarına dayalı ritüellerin İslami bir formu olabileceği anlaşılmıştır. Şenliklerin düzenlendiği tarih ve icra edilen eylemlerin açık ve örtülü işlevleri de bu yargıyı kuvvetlendirmektedir. Bununla beraber Ayvaz Dede Şenliklerinin İslami bakımdan, istiskâ geleneği içinde yer aldığı, Türk İslam kültürüyle pek çok kült ve motif noktasında ortaklık gösterdiği de anlaşılmaktadır. Ancak bu ortaklıklar yalnızca tek taraflı bir etkiyle değil, Boşnakların diğer Balkan Müslümanları gibi Türk İslam kültürünün oluşmasına katkılarıyla meydana gelmiştir. Ayvaz Dede Şenlikleri gibi, kültürel etkileşimi çarpıcı biçimde yansıtan kültür öğelerinin iyi anlaşılması sayesinde Türklerin ve Balkanlardaki diğer milletlerin kültürel iş birliklerini genişletecekleri ve daha barışçıl bir ortam için çalışacakları ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: karşılaştırmalı halkbilim, bereket kültü, Ayvaz Dede, Balkanlar.

¹ Lisansüstü öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, hasaanzz35@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0338-4372.

COMPARATIVE ANALYSIS OF AJVATOVICA

Abstract

Although there are some researches about it, it is seen that Ayvaz Dede Festivals have not been analyzed comparatively. This situation makes it difficult to understand the festivities as they occur in a geography where cultural interaction is intense, such as the Balkans. In this study, Ayvaz Dede Festivals were compared with Ivan Kupala Celebrations and Nöbeti Baba Rain Prayer in order to make sense of their root and characteristics. In this comparison, the similar and different aspects of the celebrations were determined and analyzed by document analysis method. As a result, it has been understood that Ayvaz Dede Festivals contain elements of national culture dating back to pre-Islamic times and may even be an Islamic form of rituals based on ancient Slavic beliefs. The time when the festivities are held and the explicit and covert functions of the festivals also strengthen this judgment. However, it is also understood that the Ayvaz Dede Festivals are included in the tradition of *istiskâ* in terms of Islam and that they are in common with the Turkish-Islamic culture in many cult and motif points. This commonality was not only due to a one-sided influence, but also to the contribution of Bosniaks, like other Balkan Muslims, to the formation of Turkish-Islamic culture. It is expected that Turks and other nations in the Balkans will expand their cultural cooperation and work for a more peaceful environment thanks to a good understanding of cultural elements that conspicuously reflect cultural interaction, such as the Ayvaz Dede Festivals.

Keywords: comparative folklore, fertility cult, Ajvatovica, Balkans.

1. Giriş

Bu çalışmada, Boşnakların Müslüman olmalarında etkili olduğuna inanılan Ayvaz Dede ile hakkındaki menkıbe ve adına düzenlenen şenlikler ele alınmıştır. Ayvaz Dede ve şenlikler hakkında birtakım çalışmalar yapılmışsa da bu çalışmalarda Ayvaz Dede Şenliklerinin içeriği karşılaştırmalı biçimde ele alınmamıştır. Şenliklerin kültürel etkileşimin hayli yoğun olduğu bir coğrafyada ortaya çıktığı düşünüldüğünde bu durum, şenliklerin ve icra edilen eylemlerin köklerini ve işlevlerini anlamayı zorlaştıran bir eksiklik olarak görülmektedir.

Hakkında yapılan çalışmalara (Kuehn, 2018; Rujanac, 2013) bakıldığında şenliklerin, İslam öncesi Boşnak kültürüne ait hususiyetler ve İslami kültür öğeleri içerdiği görülmektedir. Ancak konu hakkında yapılan çalışmalarda genellikle Ayvaz Dede menkıbesinin ve şenliklerin hususiyetlerinin aktarıldığı (İyiyol, 2010; Kuehn, 2018; Rujanac, 2013; Hodziç 2018; Öz 2017) ve farklı bağlamlarda; geleneğin icadı (Hodziç, 2018), geleneğin yeniden üretimi (Henig, 2012), hac (Kuehn, 2018), siyasi bağlam (Rujanac, 2013), tekke-tasavvuf geleneğinin izleri (İyiyol, 2010) vs. ele alındığı görülmektedir. Şenliklerin kökeni ve etkilendiği membalara dair analizlerin ise kısıtlı (İyiyol, 2010; Kuehn, 2018; Hodziç, 2018) olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada icra edilen eylemler ile Ayvaz Dede hakkındaki inanç ve uygulamaları anlamlandırmak ve çözümlmek adına şenlikler, iki benzer kutlamayla karşılaştırılacaktır. Boşnak kültürünün dinî ve milli hususiyetlerini yansıtacağı düşüncesiyle biri Anadolu'dan ve diğeri Rusya'dan olmak üzere iki kutlama seçilmiştir. Bu üç etkinlik hakkında bilgi verildikten sonra Ayvaz Dede Şenlikleri ile diğeri bir etkinlik arasındaki; benzerlikler, farklılıklar, kesin veya muhtemel bağlantılar ayrı bölümlerde saptanmaya çalışılmıştır. Bu yolla Ayvaz Dede şenliklerinin kültürel değişim ve etkileşime nasıl sahne olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda doküman analizi yöntemine başvurulmuştur.

Ayvaz Dede şenlikleri ilkin Hristiyanlar tarafından Vaftizci Yahya'nın doğum günü olarak kabul edilmekle beraber aslen Slav kültürü kaynaklı ve Doğu Slavları arasında yaygın bir yaz gündönümü kutlaması olan "İvan Kupala" ile karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırmayla eski Slav inançları ve kültürüne ait temel hususiyetlerin Ayvaz Dede Şenliklerine yansımaları saptanmak istenmiştir. Sonrasında Ayvaz Dede Şenlikleri; bereket getirme amacıyla, veli kültü etrafında ve İslami bir biçimde Çorum/Boğazkale'de yıllardır düzenlenen "Nöbeti Baba Yağmur Duası" ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda ise Ayvaz Dede Şenliklerinin Türk İslam kültürü ile etkileşim sonucunda ortaya çıkan özellikleri saptanmak istenmiştir. Varılan sonuçlar ve getirilen öneriler çalışmanın sonunda sıralanmıştır.

1. 1. Ayvaz Dede ve Menkıbesi

Hakkında tarihi kaynaklarda bilgi bulunmayan Ayvaz Dede, Bosnalıların Müslüman olmasında çok etkili olan bir isim olarak kabul edilmektedir. Halk arasında Ayvaz Dede'nin, Bosna bölgesinin fethedilmesinden önce o civara yerleştiği ve yerli halkla iyi ilişkiler kurduğu anlatılmaktadır (İyiyol, 2010, s. 99). Yine anlatılara

nazaran Ayvaz Dede, Fatih Sultan Mehmet'in buyruğu ile Bogomil mezhebine mensup Boşnakları İslam'a ve Osmanlı idaresine ısındırmak adına Akhisar'dan kalkıp Bosna Hersek'e yerleşmiştir (Öz, 2017, s. 1836). Ayvaz Dede, Prusac köyünü yurt tutup burada bir zaviye kurmuştur. Değirmencilik yaptığına dair rivayetler de vardır (aktaran İyiyol, 2010, s. 100).

Ayvaz Dede'nin şenliklere konu olan kerametini anlatan menkıbe, ana hatlarıyla şöyledir: Ayvaz Dede, güzel ahlakı ve yardımseverliği ile Boşnakları kendine ısındırmıştır. Ayvaz Dede'nin maneviyatı sayesinde yerleştiği yöre çok daha bereketli bir yer olmuş, insanlar refaha kavuşmuştur. O, yöre halkının saygı ve sevgi beslediği, müşküllerini daniştığı bir kimse olur. Ayvaz Dede, başta İslam'ı anlatmaz iken insanlar kendisine ısındıktan sonra İslam'ı anlatmaya da koyulur. Halk ondan öyle etkilenmiştir ki birer ikişer Müslüman olmaya başlarlar. Hatta papazlar dahi onun sayesinde Müslüman olur (İyiyol, 2010, s. 99-100).

Ayvaz Dede'nin manevi bereketi ile her şey güzelce ilerlerken bir susuzluk ve kıtlık baş göstermeye başlar. Etraftaki çeşme ve kuyular kurur. Bahçelerden ve tarlalardan ürün alınmaz. Bu duruma çok üzülen Dede, dağlarda su aramaya çıkar ve herkese yetecek bir pınar bulur. Ancak insan gücüyle aşılamayacak büyük bir kaya pınarın önünde engel oluşturmaktadır. Orada kırk gün kalan Dede, sürekli ibadet eder ve Allah'tan yardım diler. Kırkıncı gün sabah namazı vaktinde uyuyakalır. Dede, rüyasında iki koçun çarpıştığını görür. Büyük bir gürültü duyup uyandığında kayanın ikiye ayrıldığını ve pınarın oradan geçmekte olduğunu fark eder. Bu şekilde su Prusac'a ulaşır. Ayvaz Dede'nin bu büyük kerametini gören Bosnalılar kitleler hâlinde Müslüman olurlar (Rujanac, 2013, s. 119).

1. 2. Ayvaz Dede Şenlikleri

Ayvaz Dede'nin anısına, asırlardır düzenlendiği söylenen şenlikler, Balkanların en mühim Müslüman etkinliklerinden biridir. Osmanlı kaynaklarında Ayvaz Dede ve şenlikler hakkında bilgi yer almamaktadır (Kuehn, 2018, s. 102). Şenlikler hakkındaki ilk bilgiyi ise Avusturyalı araştırmacı Moritz Hoernes (ö. 1868) vermiştir (Kuehn, 2018, s. 102).

Etkinlikler, her yıl haziran ayının son pazar günü düzenlenmektedir. Bosna Hersek Riyasetine (dinî işlerden sorumlu kurum) göre 2023 yılında 513'üncüsü tertip edilmiştir. Bosnalılar için Müslüman-Boşnak kimliğinin bir tezahürü ve ifadesi olarak görülen bu şenlikler, Yugoslavya döneminde siyasi baskılar sebebiyle büyük topluluklar ve kapsamlı şenlikler ile kutlanamamış olsa da 1990 yılından sonra tekrar büyük katılımlarla kutlanmıştır (Hodziç, 2018, s. 383; Henig, 2012, s. 756). Yugoslavya öncesi şenliklerin fotoğraflarına bakılırsa bu etkinliğin bir önceki asırda da büyük coşku ve önemle tertip edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Şenlik yapılamasa da savaş döneminde dahi Ayvaz Dede'nin makamına gidip dua etme ve Kur'an okuma geleneği sürdürülmüştür. Bunlarla beraber şenliklerin en mühim ritüelinde Fetih Suresi'nden ayetlerin okunması, atlı alayların fethi simgelemesi (Kuehn, 2018, s. 109; Rujanac, 2013, s. 120); Osmanlı'nın Bosna'yı fethi ile İslam'ın bağdaştırıldığını ve Osmanlı kimliğinin Müslüman-Boşnak kimliğinin oluşmasında

etkili olduğunu göstermektedir.

Şenlikler, Ayvaz Dede'nin kabri ziyaret edildikten sonra başlar. Bosna'nın farklı yerlerinden gelen atlı temsilciler, geldikleri yerleri temsil eden sancaklarla din adamlarının ardına düşüp Ayvaz Dede'nin keramet gösterdiği dağa tırmanmaya başlarlar. Yöresel kıyafetlerini giyen halk da onları takip eder. Yol boyunca tekbirler ve salavatlar getirilir, ilahiler okunur. Suyun içinden aktığı kayanın önüne gelince önce din adamları sonra yörelerin sancak taşıyan temsilcileri ve ardından da halk yarılmış kayanın içinden geçer. Ayrıca kayanın içinden geçilirken katılımcılar ellerini kaldırıp baht açıklığı için dua ederler (Kuehn, 2018, s. 106). Kayanın bittiği yerde Kur'an (İyiyol, 2010, s. 105), özellikle Fetih Suresi okunup dua edilir (Rujanac, 2013, s. 120). Topluca yağmur duası yapılır (Kuehn, 2018, s. 106). Etkinliklerin devamında öğle namazı cemaatle kılınır.

Kaynaklara göre İslami dönemden önce de dağların yüksek yerleri, pınarlar, mağaralar gibi yerler Boşnaklar tarafından kutsal kabul edilmekteydi. Mevsim geçişlerine denk gelen tarihlerde dovišta olarak bilinen bu kutsal yerlerde toplanıp bereket getirmek için çeşitli toplu ibadetler yapılmaktaydı. Bu ibadetlerin kökeni, genellikle yörede anlatılan bir efsaneyle açıklanmaktaydı. Bu türden ibadetler içinde ekinlerden iyi verim alınması adına baharda veya yaz ortasında dağlarda yağmur dualarına çıkmak da vardı (Kuehn, 2013, s. 100). Güney Slavları arasında "Perperuna" yahut "Dodola" gibi isimler verilen bu toplu yağmur yağdırma ritüellerinde, yörelere göre değişiklik göstermekle birlikte doğurganlık ve bereket sembolü olarak kıyafeti çiçekler ve dallarla süslenmiş olan bir kadın ve dans gibi unsurlar öne çıkmaktaydı (Dragnea, 2014, s. 20). Ayvaz Dede menkıbesinin ve şenliklerinin bu toplu ibadetlerin İslami kültür öğeleriyle sentezlenmiş bir biçimi olabileceği anlaşılmaktadır. Zira bazı kaynaklarda bu şenliklerin esasında yağmur duası için yapıldığı aktarılmaktadır (Kuehn, 2018, s. 109). Etkinliklere katılanların bereket getirmesi için Ayvaz Dede kayasından kaya parçaları veya toprak alıp tarlalarına serpmesi (Rujanac, 2013, s. 121) de bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Zira bu eylem, İslami anlamda bir teberrük olarak anlaşılabilmesi gibi ele aldığımız etkinliklerin bereket kültü ile olan bağlantısını açıkça göstermektedir.

1. 3. Ivan Kupala Kutlamaları

İvan Kupala, Doğu Slavları arasında çok yaygın olan bir kutlamadır. Slavların antik çağlardan beri yaz ortasında güneş ve yazın olgunluğunu ve hasadı kutladıkları bilinmektedir (Dalkılıç, 2015, s. 151). Aslında 21-22 Haziran'da kutlanan bu bayram, Hristiyanlığın kabulünden sonra Jülyen takvimine göre 24 Haziran'da (7 Temmuz) kutlanmaya başlamıştır. Vaftizci Yahya'nın doğum günü ile ilişkilendirilse de bu bayramın Hristiyanlıkla herhangi bir ilgisi yoktur. Hatta Rus Kilisesi bu bayrama olan rağbeti ortadan kaldırmak için çok çaba sarf etmişse de başarılı olamamıştır. İvan Kupala, dinî hüviyetini kaybetse de önemli bir halk bayramı olarak yaşamaya devam etmiştir (Dalkılıç, 2015, s. 151-152).

Bayram başlayacağı zaman ilk iş yıkanmaktır. Akşama doğru ateşler yakılmakta, otlar ve çiçeklerden çelenkler yapılmakta, ateşin üstünden atlanmakta, evlilik tören-

leri düzenlenmektedir. Bu kutlamaların odağında daima ateş, su ve bitkiler vardır. Su ile ilgili temel ritüel topluca akarsularda yıkanmaktır (Dalkılıç, 2015, s. 153). Ateş, pek çok etkinlikte öne çıkar. Üzerinden atlanır, etrafında koro hâlinde şarkı söyleyip dans edilir. Hayvanlar hastalık görmemeleri için ateşin yanından geçirilir. Bitkilerden, özellikle çiçeklerden çeşitli süslemeler, çelenkler yapılır, hastalığı uzak tutmak için hastaların evlerine asılır (Dalkılıç, 2015, s. 153-154).

1. 4. Nöbetî Baba Yağmur Duası

Nöbetî Baba Yağmur/Şükür Duası -muayyen bir tarihi olmamakla birlikte- her yıl mayıs ayının ikinci yarısında Çorum'un Boğazkale ilçesine bağlı Evcî beldesinde, Aygar Dağı'nda düzenlenmektedir. Hakkındaki menkıbeye göre Nöbetî Baba, Aygar Dağı'nda meskûn olup etrafı gözleyen, yiğitliği ve kahramanlığıyla ünlü bir âlimdir. Yiğitliğiyle ünlü Nöbetî Baba bir savaşta şehit düşer. Hacı Mustafa Efendi isimli bir kişi bu zatın önemli bir veli olduğunu ve anılması gerektiğini söylemiştir. Mustafa Efendi'nin teşvikiyle 1890'lı yıllardan itibaren Nöbetî Baba adına şenlikler düzenlenir (Oğuz ve Aslan, 2020, s. 157).

Yağmur duası ve şenlikler, Aygar Dağı'nda bulunan Nöbetî Baba türbesinin etrafında düzenlenmektedir. Şenliğe civar köylerden üç ila dört bin civarında insan katılmaktadır. Yakın zamana kadar civardan gelenlerin şenlik alanına hediye olarak hayvan veya erzaklar getirdikleri bilinmektedir (Sir Gavaz, 2016, s. 580). Şenlik, katılanlara kuzu eti ve bulgur pilavı dağıtılmasıyla başlar. Yemekler bolluk ve bereket dilekleri içinde yenir (Sir Gavaz, 2016, s. 581). Ardından imam, katılımcılara namaz kıldırır. Sonrasında topluca yağmur için, yeterli yağmur yağmışsa da şükür için dua edilir. Son olarak Nöbetî Baba türbesi ziyaret edilir ve Nöbetî Baba'nın ruhu için dua edilir. Etkinlik böylece son bulur (Oğuz ve Aslan, 2020, s. 157). Ayrıca eski bir uygulama olarak üzerine dua okunmuş ve yazılmış bir at kafatasının ıslatıldığı da söylenmektedir (Sir Gavaz, 2016, s. 582). Bu ritüel, etkinliklerin yalnızca bir yağmur duasından ibaret olmadığını, daha eski bir geçmişe sahip olabileceğini düşündürmektedir.

2. Yöntem

Belgesel tarama olarak da adlandırılan doküman analizi, araştırmaya konu olan verilerin kaynağı olarak çeşitli belgelerin toplanması, gözden geçirilmesi, tenkidi ve tahlili olarak tanımlanmaktadır. Kaynakları belirli bir amaçla tarama, bulma, okuma, not alma ve değerlendirme süreçlerini kapsamaktadır (Sak vd., 2021, s. 230).

Bu bağlamda öncelikle, Ayvaz Dede hakkında yapılan çalışmalar taranıp incelenmiş, şenliklerin hususiyetleri belirlenmiştir. Önceki çalışmalarda menkıbeye ve şenliklere dair hususiyetlerin kaydedildiği ve farklı bağlamlarda ele alındığı fakat çözümlenmelerin sınırlı olduğu anlaşılmıştır.

Kültürel etkileşimin yoğun olduğu bir coğrafyada ortaya çıkması sebebiyle karşılaştırmalı bir analizin daha işlevsel olacağına kanaat getirilmiştir. Bu sebeple Ayvaz Dede Şenlikleri ile benzer ve farklı hususiyetler içeren iki şenlik daha seçilmiş,

bunların karşılaştırmaya konu olacak özellikleri de saptanmıştır. Bu özellikler; mitolojik ve inançsal arka plan, bereket ve yer kültürü, kutlamanın yapıldığı dönem, eylemlerin açık ve örtülü işlevleri, eylemlerin ve anlatıların kökenleri olarak sıralanabilir. Seçilen üç şenlik, doküman analizi ile elde edilen veriler sayesinde yukarıda sayılan unsurlar bağlamında karşılaştırılmış ve bu karşılaştırma ile şenliklerin benzer ve farklı yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Tekrarı önlemek adına tespit edilen bulgular ve bulguların analizleri bir arada, tek bir bölümde verilmiştir. Sonuç kısmında ise varılan genel yargılar aktarılmıştır. Son olarak dil problemi, kutlamalarda yer alan tüm eylemleri aktaran kaynakların elde olmayışı, gözlem ve yerinde derleme imkânının bulunmayışı çalışmanın sınırlılıkları olarak kabul edilmektedir.

3. Bulgular ve İnceleme

3. 1. Ayvaz Dede Şenlikleri ve Ivan Kupala Kutlamaları Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Anlatının mitolojik arka planının anlaşılması bağlamında Ayvaz Dede'nin, kıtlığın baş gösterdiği bir ortamda ve yüksek bir mevkide su bulması ve halkı suya kavuşturması, bu olayın ise sabah vakti gerçekleşmesi oldukça ilginçtir. Bu hususlar Slav mitolojisinde gök tanrısı Perun ve yeraltı Tanrısı Veles'in savaşlarını akla getirmektedir. Slavlar arasında gök gürültüsü ve fırtına tanrısı Perun, çiftçilere yağmuru veren ve hayat ağacının tepesinde oturan tanrı olarak bilinmekteydi. Bununla beraber hayat ağacının köklerinde yaşayan Veles, suyla ve ıslaklıkla ilişkilendirilmekteydi (Damaschin, s. 9). Perun'un veya Veles'in birbirlerinin "ilahi hayvanını" veya güneşle bir tutulan eşlerini çalması ile başlayan kavgalarda tanrılar, yağmuru da çalıp kıtlığa neden olurlardı. Sonunda Perun, gün doğarken Veles'i alt eder ve çalınanı geri alırdı (Damaschin, s. 10). Yani gün batarken Veles tarafından yer altı dünyasına kaçırılan güneş (bazı yerlerde Perun'un eşi olduğuna inanılmaktaydı) sabah Perun tarafından geri alınırdı. Güney Slavları arasında yaygın bir yağmur yağdırma ritüeli olan Perperuna'nın da adını Perun'un eşi Perperuna'dan aldığı söylenmektedir (Dragnea, 2014, s. 18). Ayvaz Dede menkıbesinde yer alan ve sabaha karşı çare bulunan susuzluk ve kıtlık motifi Veles'in yağmuru çalıp yer altı dünyasına götürmesine, Perun'un ise onu geri almasına dair inancın izlerini taşıyormuş gibi görünmektedir. Zira tokuşan koçlar ve suyun, sabah gün doğacakken meydana çıkması da ancak bu açıdan bakıldığında anlamlı olmaktadır. "Koçlar kavgaya başladığında güneş durur." (Sikimic) anlamındaki Slav deyiimi de göz önüne alınacak olursa suya ulaşmak, koçların kavgası ve güneş arasında bir bağlantı olduğu hemen anlaşılmaktadır. Zira pek çok mitte, akşamla veya bir bulutla örtülen güneş (Gubernatis, 1872, s. 401) veya nemli gecelerdeki bulutlu gökyüzü (Gubernatis, 1872, s. 402) koç olarak tahayyül edilmiştir. Bu açıdan Ayvaz Dede menkıbesinin mitolojik bir arka plana sahip olduğunu ve Boşnak millî kültüründen derin izler taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İlk bakışta fark edileceği üzere İvan Kupala kutlamaları da yazın ve kışın iki düşman olarak görülmesi ve yazın her zaman galip gelmesini istemekle alakalıdır. Zira etkinliklerin düzenlendiği tarihlerin benzerliği de bunu göstermektedir. Benzer şe-

kilde bu kutlamalar da Perun ve Veles arasındaki çatışmalarla ve güneşle ilişkilendirilebilir. Pek çok kültürde olduğu gibi eski Slav kültüründe de yıl, mevsimlerin devredişine nazarla ele alınmaktadır (Damaschin, s. 9). Bu açıdan İvan Kupala benzeri bütün bayramlarda aslen yazın galip gelişi ve yaz ortası kutlanmaktadır.

İvan Kupala'da icra edilen, hayvanları ateşin yanından geçirme gibi ritüellere bakılırsa bu kutlamaların, gelecek kışı hasarsız atlarmaya dair bir işlevi olduğu da anlaşılmaktadır. Ayvaz Dede Şenlikleri, berekete dair ritüeller bakımından benzer bir görünüm sunsa da İvan Kupala'nın aksine kışı hasarsız geçirmeye dair bir isteğe matuf değildir.

Geneline bakıldığında İvan Kupala, aslen arınma (arınarak berekete layık olma) amaçlı bir etkinlik gibi görünmektedir. Kutlamanın merkezinde yer alan toplu yıkanma, ateş üzerinden atlama vs. gibi pek çok ritüelin arınmayla alakalı olmasının sebebi budur. Ayvaz Dede Şenliklerinde, Dede'nin kerametiyle ikiye ayrıldığına inanılan kayadan dualarla geçilmesi ve dağa doğru yapılan tırmanış da arınma amacı taşıyormuş gibi görünmektedir. Zira burada, kaya ve tırmanış arınmak için geçilmesi gereken kutsal bir eşiği simgeler. Ancak Ayvaz Dede Şenliklerinde bereketi getiren asıl unsur, arınma yoluyla berekete layık olma değil, bir veliye tevessül edip toplu ibadet ile onu istemektir.

3. 2. Ayvaz Dede Şenlikleri ve Nöbetî Baba Yağmur Duası Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Ayvaz Dede hakkındaki menkıbe, İslam öncesi yerel hususiyetler içermekle birlikte Anadolu'da anlatılan menkıbelerden pek de farklı değildir. Ayvaz Dede menkıbesinde görülen dağ ve yer kültü, su kültü, kırklar, rüya motifi, kayadan veya topraktan su çıkarma gibi kült ve motiflerin hepsine diğer menkıbelerde de rastlanır.

Din, belirli bir inançlar manzumesi olsa da dine dair kültür, her milletin kendi tarihi içerisinde geliştirdiği bir olgudur. Bosna'nın, Türk mutasavvıflar vasıtasıyla İslam'la tanışması, Türk İslam kültürünün Boşnak kültürü üzerinde -Fars kültürünün Türk kültürüne olan etkisi gibi- birtakım etkiler bırakmasına da neden olmuştur. Türk İslam kültüründe dinî şiirlerin ve özellikle mevlidin önemli bir yeri vardır. Diğer Müslüman milletlerde, dinî şiirlere bu denli önem verilmediği görülmektedir. Özellikle mevlit okumak, Türkler arasında ortaya çıkan bir gelenektir. Bu geleneğin Bosna'ya da aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bosnalıların Müslüman olmalarında Türklerin ifa ettiği rol de göz önüne alındığında bu durum daha anlamlı olmaktadır. Ayrıca şenliklerde hem Boşnakça hem Türkçe şiir ve mevlitlerin okunması bu şenliklerin, Türkçe'nin Balkanlara taşınmasına da vesile olduğunu ve Türkçenin özellikle Osmanlı döneminde uluslararası bir kültür dili olma vasfını nispeten de olsa muhafaza ettiğini göstermektedir. Nöbetî Baba etkinliklerinde de yaz gündönümüne yakın bir dönemde kutsallık atfedilen bir dağa tırmanılmaktadır. Bu tırmanışta ve diğer eylemlerde ilahiler ve türküler okunmaktadır (Turalı, 2009). Türkçenin ve Türkçe dinî şiirlerin, iki etkinlikte de dinî kültürün taşıyıcıları konumunda olduğu görülmektedir.

Ayvaz Dede Şenlikleri yaz ortasında yapılırken Nöbetî Baba Yağmur Duası, yaklaşık bir-bir buçuk ay önce yapılmaktadır. Ayvaz Dede Şenliklerinin zamanı belli iken Nöbetî Baba Yağmur Duasının 2017 ve 2022’de 15 mayısta, 2017’de 17 mayısta, 2013’te 26 mayısta vs. gibi birbirine yakın fakat sabit olmayan tarihlerde düzenlendiği görülmektedir.

Nöbetî Baba Yağmur Duasında da Ayvaz Dede Şenliklerinde olduğu gibi yer ve dağ kültlerinin öne çıktığı görülmektedir. Önceki kısımda belirtildiği gibi dağ ve yer kültürleri İslam öncesinde de Boşnak kültürünün bir unsuru idi. Türk kültüründe de kuvvetli biçimde yer alması bu kültürün Boşnak kültüründeki yerini sağlamlaştırılmış olmalıdır. Ayrıca iki şenlikte de dua için dağların tepesine çıkılması, bereket elde etmek adına kutsala yaklaşma (duanın geçerliliğini arttırma) anlayışının örtülü kalmış bir ürünüdür. Zira iki ulusun da İslam öncesi kültüründe bereket istenen tanrının gökte ikamet ettiğine inanılmaktaydı.

İslam’da salih bir ameli, Hz. Muhammed’i yahut bir veliyi vasıta ederek Allah’tan bir şeyler istemeye tevessül denmektedir (Yavuz, 2012, s. 6). Yağmur elde etmek için kutsala yaklaşılmaya yarayan yer kültürünün, iki kutlamada da veli kültürüyle birleştirildiği ve tevessül sayesinde adeta duanın geçerliliğinin tekrar arttırıldığı görülmektedir. Zira iki kutlamada da yağmur veya bereket velinin kerameti ile kutsallık kazanmış bir yerde, velinin ruhaniyeti vasıtasıyla istenmektedir. Bu bağlamda Ayvaz Dede ve Nöbetî Baba’nın bereketi getirmede bir aracı oldukları söylenebilir.

Öte yandan bu iki etkinlikte de bereket istemek adına icra edilen bir diğer eylem, toplu ibadettir. Pek çok kültürde, yağmur için toplu ibadet yaygın olmakla birlikte, iki etkinlikte de başat unsurlar olan yağmur için topluca dua edilmesi (istiskâ) ve ardından topluca namaz kılınması, İslam dinine ait bir unsurdur. Önceki kısımda, kayadan geçmenin arınma anlamına geldiği aktarılmıştı. Ayvaz Dede Şenliklerinde toplu namaz kılınması da aslen arınmaya yönelik bir ritüeldir. Nöbetî Baba Şenliklerinde de aynı şekilde topluca namaz kılınır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ayvaz Dede şenliklerinin, bereket getirmek amacıyla yapılan mitoloji kökenli toplu ibadetlerin İslami bir formu olduğu anlaşılmaktadır. Anlatının ve şenliklerdeki bazı eylemlerin İslam öncesine dayanan köklerinden dolayı, Doğu Slavlarının İvan Kupala kutlamaları ile özellikle mitolojik arka plan açısından önemli benzerliklere sahip olduğu hatta benzer köklerden geldiği söylenebilir. O hâlde İvan Kupala ve Ayvaz Dede Şenlikleri, farklı amaçlara (arınma, bereket getirme) matuf kutlamalar olsa da benzer bir mitolojik arka plana sahiptirler. Zira dünyayı mevsim döngülerine göre anlamlandırmanın ve bundan doğan iki tanrı arasındaki kozmik çarpışmaya dair inanışların iki kutlamanın arkaik köklerinde de yer alan temel bir hususiyet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Boşnakların İslam’ı kabul etmesinden sonra bereket kültürüne dayalı eski ibadetlerin, veli kültü etrafında tevessüle, yağmur duasına (istiskâ) ve toplu namaza dönüştüğü ve İslam’la çelişmeyen birtakım hususiyetlerin ise menkıbe vasıtasıyla İslamleştirilip yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Ayvaz Dede Şenliklerinin, Nöbetî Baba Şenlikleriyle pek çok açıdan benzerlik arz etti-

ği görülmektedir. Ancak bu benzerliğin, tek yönlü bir etkileşimin ürünü olmadığı, Türk veli tipinin oluşmasında Anadolu ve Balkanlardaki Hristiyan aziz kültürünün ve menkıbelerinin de etkili olması hasebiyle Boşnak kültürünün bizzat veli tipinin oluşumuna katıldığı anlaşılmaktadır.

Bugüne dek ortaya konan çalışmalarda Ayvaz Dede menkıbesinin ve şenliklerinin hususiyetleri genel anlamda ortaya konmuştur. Ancak daha önce karşılaştırmalı bir analizin yapılmamış olmasının, şenliklerin inançsal arka planının ve köklerinin iyi anlaşılmasına sebep olduğu söylenebilir. Bu sebeple Ayvaz Dede Şenlikleri hakkında yapılacak yeni çalışmaların daha ziyade anlamlandırma ve çözümleme problemi üzerine yoğunlaşması gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmanın içerdiği sınırlılıklardan ötürü bu soruna çözüm getirdiği iddia edilemez. Yine de şenliklerin kökenine ve etkilendiği membalara, özellikle mitolojik arka planına dair bulguların ve yorumların konuya yönelecek araştırmacılar için yararlı olacağı ümit edilmektedir.

Veli menkıbelerinin Balkanlardaki Hristiyan azizlerin menkıbelerinden nasıl etkilendiği ve mitolojik kökleri hakkında pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak sonradan Müslüman olan etnik kimliğini koruyabilmiş yahut koruyamamış Balkan uluslarının bugün “Türk İslam” kültürü denen kültürün oluşumuna nasıl katıldığı ve nasıl katkı yaptığı meselesi aydınlatılamamıştır. Yalnızca hem Türk kültürü ve diline hem de diğer ulusların kültür ve diline vakıf olan araştırmacıların kaynaklar üzerinde ve sahada yapacakları detaylı çalışmalar bu mühim konunun aydınlatılmasını sağlayabilir. Bu iş başarılırsa hem Türkler hem de diğer milletler millî kültürlerini daha iyi anlayacak, aslında birbirlerine ne denli benzediklerini tekrar keşfedeceklerdir. Ayrıca Balkanlarda daha hoşgörülü bir ortamın oluşması ve toplumlar arasında kültürel iş birliği sağlanması için daha çok çabalayacaklardır. Bu bağlamda ilgili devletlerin kültürel iş birliğini yürüten kurumlarına da iş düşmektedir. Araştırmacının kendi imkânları ile yapamayacağı bu tür araştırmaların (özellikle saha araştırmaları) teşvik edilmesi ve maddî açıdan desteklenmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Dalkılıç, L. (2015). Rus Halk Kültüründe İvan Kupala Kutlamaları. *Folklor/Edebiyat*, 21(81), 151-159.
- Damaschin, L. (Tarih yok). *Slavic mythology*. Ekim 15, 2023 tarihinde Academia: https://www.academia.edu/10255821/Slavic_mythology adresinden alındı.
- Dragnea, M. (2014). The Thraco-Dacian Origin of the Papparuda/Dodola Rain-Making Ritual. *Brukenthalia*, 4.
- Gubernatis, A. (1872). *Zoological Mythology*, C. 1. Londra: Trubner & Co.
- Henig, D. (2012). “This is our little hajj”: Muslim holy sites and reappropriation of the sacred landscape in contemporary Bosnia. *American Ethnologist*, 39(4), 751-765.

- Hodziç, İ. (2018). Boşnak Halk İnançlarında Ziyaret Yerleri: Ayvaz Dede Örneği. *I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 379-385.
- İyiyol, F. (2010). *Boşnak Halk Kültüründe Türk Tekke-Tasavvuf Geleneğinin İzleri*. Yayınlanmamış doktora tezi: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuehn, S. (2018). Pilgrimage as Muslim religious commemoration. *Muslim Pilgrimage in Europe*. Oxfordshire: Routledge.
- Oğuz, M. & Aslan, M. (2020). *Türkiye’de Yaşayan Geleneksel Kutlamalar*. Ekim 15, 2023 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi: [https://hacibayram.edu.tr/api/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/thbmer\(tr-TR\)/Yasayan%20Kutlamalar.pdf](https://hacibayram.edu.tr/api/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/thbmer(tr-TR)/Yasayan%20Kutlamalar.pdf) adresinden alındı.
- Öz, K. (2017). Saraybosna’da Bir Anadolu Ereni “Akhisarlı Ayvaz Dede”. *Yeni Türkiye*, 67, 1834-1844.
- Rujanac, D. (2013). Ajvatovica: A Bridge Between Tradition and National and Religious Identity. *History and Anthropology*, 1(24), 117-136.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Sikimic, B. (Tarih yok). *The Balkan Folklore Text Isoglosses*. Ekim 15, 2023 tarihinde Rastko: https://www.rastko.rs/filologija/bsikimic_bissoglose.pdf adresinden alındı.
- Sir Gavaz, Ö. (2016). Hititlerden Günümüze Yağmur Duası. *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. 1.
- Turalı, U. (2009). *Evcı 119. geleneksel nöbeti baba yağmur duası*. Ekim 15, 2023 tarihinde Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=K61O_kCcdiU adresinden alındı.
- Yavuz, Y. (2012). Tevessül. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

AMERİKALI BİR SEYYAH FRANCES KINSLEY HUTCHINSON'UN GÖZÜNDEN BALKANLAR

Öznur ÖZDARICI¹

Özet

Köklü bir tarihe ve kültüre sahip olan Balkanlar bu özelliklerinden dolayı eskiden beri birçok seyyahın ilgisini çekmiştir. Balkanlar'ı anlatan gezi yazılarından birisi de bir grup Amerikalının 1908 yılında Balkanlar'a otomobil ile yaptıkları seyahati anlatan Amerikalı Frances Kinsley Hutchinson'a aittir. Gezgin; gezdiği yerlerin tarihi geçmişleri, kültürleri, ekonomik durumları, gündelik hayatları ile âdet ve inanışları hakkında topladığı önemli ve ilginç bilgileri eserinde dile getirmiştir. Seyyahın yazdığı söz konusu seyahatname sosyal, kültürel ve ekonomik yapı hakkında içerdiği bilgiler bakımından şüphesiz önemli bir yere sahiptir. Yazıldığı dönemi birebir tasvir etmesinin yanı sıra eser, Balkanlar'ın hemen her bölgesi hakkında çok eski dönemlere ait tarihsel bilgiler aktarmaktadır. Yazar bunlara kendi dönemindeki gözlemlerini ve bilgilerini de ekler. Böylece okuyucunun 20. yüzyıl başındaki Balkanlar'ı daha ayrıntılı ve mukayeseli olarak anlayıp öğrenmesine yardımcı olur. Söz konusu eser giyim kuşam, gündelik hayat, din, mimari doku, örf, âdet, gelenek ve tarih gibi alt başlıklar etrafında tasnif edilip incelenmeye gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Seyahat, Seyahatname, Balkanlar.

¹ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, oznur_ozdarici@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5772-2624.

THE BALKANS THROUGH THE PERSPECTIVES OF AN AMERICAN TRAVELER FRANCES KINSLEY HUTCHINSON

Abstract

The Balkans, which has a deep-rooted history and culture, has attracted the attention of many travellers for a long time due to these characteristics. One of the travel articles describing the Balkans belongs to American Frances Kinsley Hutchinson, who wrote about the journey of a group of Americans to the Balkans by car in 1908. The traveller expressed in his work the important and interesting information he collected about the historical background, culture, economic situation, daily life, customs and beliefs of the places he visited. The travelogue written by the traveller undoubtedly has an important place in terms of the information it contains about the social, cultural and economic structure. In addition to accurately depicting the period in which it was written, the work conveys historical information about almost every region of the Balkans from ancient times. The author also adds his own observations and knowledge of the period. Thus, it helps the reader to understand and learn about the Balkans at the beginning of the 20th century in more detail and in a comparative manner. In the work, efforts will be made to classify and analyze the information under subheadings such as clothing, daily life, religion, architectural texture, customs, traditions and history.

Keywords: Travel, Travelogue, Balkans.

1. Giriş

İnsanoğlu meraklı bir varlıktır. Bilinmeyeni tanıma, keşfetme arzusu ve edindiği bilgileri başkalarına aktarma ihtiyacı içerisinde olan insan sürekli bir arayış içerisinde. Gezi yazısı olarak da ifade edilen seyahatnameler gezginin gezip gördüğü yerler hakkında izlenimlerini anlatır (Asiltürk, 2000, s. 17). Seyahatname sözlük anlamı olarak, bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eserdir (TDK, 2011, s. 2083). Seyahat Arapçada “gezi, gezmek” anlamına gelmektedir. Bilindiği üzere Farsçada nâme mektup demektir. Bu yönüyle seyahatname “gezi mektubu, gezi eseri” anlamlarını taşır (Meydan Larousse, 1973, s. 230; Aktaş, 2003, s. 182). Seyahatin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Seyahatnameler bilgi verici, tarihi, coğrafi özelliklerinin yanında gezip görülen yerleri anlaşılır ve içten bir dil ile anlatmalarından dolayı edebî bir özellik taşırlar.

Seyahat terimi için günümüzde “gezi” sözcüğü de kullanıldığından seyahatnamele- re “gezi yazısı” da denilmektedir (Yazıcı, 2009, s. 9-11; Turan, 1997, s. 1; Maden, 2008, s. 148). Gezi yazıları sayesinde insanlar bilmedikleri, görmedikleri yerleri tanıma ihtiyacı içerisine girerler. Bu tanıma ve bilme arzusu onları sürekli bir arayışa sevk eder. Bu sayede çeşitli uygarlıklar, mekânlar, medeniyetlerin yaşayış biçimleri, âdet, zevk ve alışkanlıkları ve bunların başka uygarlıklar açısından benzerlikleri ve farklılıkları seyahatnameleri insanoğlu tarafından önemli başvuru kaynakları hâline getirmektedir. Öyle ki seyahatnameler geçmişle günümüz arasında bir köprü vazifesi üstlenirler.

“Otomobille İlk Gezi Balkanlar 1908” otomobilin ön planda olduğu yıllarda Amerikalı bir grubun Balkanlar’ı otomobille gezme düşüncesinin sonucu olarak ortaya çıkan bir kitaptır. Eserde fotoğraf makinesinin dünyayı görüntüleyerek belgelemeye yeni yeni başladığı yıllar söz konusu edilir. Yıl 1900’dür ve bu dönemde otomobil, fotoğraf makinesi ve kıtalar arası geziler pek yaygın değildir. Balkanlar’da dilleri, dinleri, ırkları, örf ve âdetleri birbirinden farklı olan pek çok insan yaşamaktadır. Tarihe, yani geçmişe yapılan bu yolculukta kitaba eklenen fotoğraflar ile döneme ait birçok görsel efekt sunulur. Zamanın hızla aktığı ve hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı bir çağda fotoğraflar tarihe tanıklık eden yegâne unsur olarak yerini alır. Bu bakımdan gezi yazıları zamanın tanığı gibidir. Bu eserler geçmiş ile an arasındaki değişimi kıyaslama imkânı sunar. Geçmişle an, an ile gelecek arasında bağ kurar. Aksoy Yayıncılık’ın, ilk basımı 1909’da yapılan bu kitabın tıpkıbasımını gerçekleştirdiği “Otomobille İlk Gezi Balkanlar 1908”de tarihi belge niteliği taşıyan yüzü aşkın fotoğraf okuyucuya önemli bir görsel arşiv sunar. Hutchinson (1999, s. 310) duygularını kitapta şu şekilde ifade etmektedir:

Nasıl resim sanatında bir portre ya da peyzaj karşılaştırılmazsa, bu gördüğümüz insanları ve manzaraları da birbiriyle kıyaslamak olanaksız. Beynim resimlerle dolu. Trebinje sözcüğünü duyduğumda, okula giden şalvarlı Türk kızlarının fotoğraf makinemin objektifinden kaçarak dört bir yana dağılmalarını hatırlıyorum. Travnik’te, sıcak bir pazar yerine giden yoldaki badana edilmiş garip mezar taşlarını; Jablanica’da, harika bir bahçe ve kahvemizi yapıp getiren muhteşem bir Türk aklıma geliyor. Gacko’da soğan kokulu bir atmosferde görülen karlı dağları; Mostar’da

çok hoş kadınların üzerindeki yeni ve çeşitli kostümleri; İlidze’de, mis kokulu kolları, bülbülleri ve ay ışığını; Jajce’de köpürerek çağıldayan bir ırmağın üzerindeki bülbülleri anımsıyorum.

Kitapta iki bin iki yüz elli üç kilometre yol kat edildiği, otuz beş şehirde mola verildiği belirtilen kırk altı günlük bir yolculuktan bahsedilmektedir.

2. Yöntem

Çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi araştırılması hedeflenen olgu ya da olgulara ilişkin bilgi içeren yazılı araç gereçlerin çözümlenmesini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 187). Söz konusu eser doküman incelemesi yöntemiyle çözümlenerek çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Giyim Kuşam

Toplumsal tarihin maddi kültür ögesi olan giyim kuşam, her dönemin ve coğrafyanın belirgin vasıflarını ortaya koymaktadır. Hutchinson’un seyahatnamesi de giyim kuşamın toplumsal dinamiği açısından önemli tespitler içerir.

Bosnalı erkek Müslümanlar Türk kostümü adı verilen giysiler giyerler ve başlarına fes takarlar. Feslerin rengi kırmızıdır. Müslüman ve gayr-i Müslim arasındaki kıyafet farklılığı şu şekilde dile getirilmiştir:

Genç ve ince yapılı bir Ragusalının kılığı son derece çekici; beyaz çoraplarıyla kırmızı pabuçlarını gösterecek kadar kısa olan, koyu renkli kumaş elbisesi siyah şeritlerle süslenmiş; koketçe kırmızı bir kepin üzerinden inen beyaz bir örtü ve kar gibi beyaz bir önlük bu harikulade resmi tamamlıyor. Kelebekler kadar canlı görünenler yalnızca kadınlar değil; erkekler de kılıklarının çeşitleri ve ihtişamında olanlarla yarışıyorlar. İşte baştan aşağı Şarklı kılığı içinde, sallana sallana giden eşeğinin üstünde çubuk içen bir Türk; işte yeni bir kostüm içinde, beyaz bir kalpak, dar kollu kırmızı-siyah ekose bir paltı ve kırmızı nakışlı siyah kısa bir yelek giymiş; geniş bir Acem kuşağı beline dolanmış ve dar beyaz kuzu yünü pantolonu ilginç bir siyah aplike ile süslenerek gümüş kancalarla bilekten sıkıştırılmış. Ona bir saniyecek durup bana poz vermesi için yalvarmak istiyorum tüm kalbimle; ama öylesine haşın ve ciddi görünüyor ki, hayır, kesinlikle cesaret edemiyorum. Ve hızla uzaklaşıp, görüş alanımızdan çıkıyor (Hutchinson, 1999, s. 137).

Bir başka paragrafta aynı durum şu cümlelerle ifade edilir:

Uzun Türk şalvarı giymiş bir kadın, elinden tuttuğu küçük bir çocuk ile başında pişmemiş iki ekmeğin somunu duran bir tepsiyi dengeleyerek geçiyor. Fırına mı gidiyor acaba? Türk şalvarı ve çizgili pamuklu bir önlük ve açık bir başın bu birleşimi gülünç derecede uyumsuz, ama burada Katolik kadınlar bile bu erkeksi kılığa bü-

rünüyorlar. Pazar günleri siyah ipekten, zarif ve uzun olanını tercih ediyorlar. Yürürlerken iri yapılı kadınların yoldaki tozdan korunmak için paçalarını kaldırmasını görmek çok komik. Fakat Mostar’da Türk kadınları arasında moda olan dışarılık giysiyi Binbaşı Henderson “Balkanlar” hakkındaki kitabında öyle güzel betimlemiş ki onun sözlerini aktarmaya aktarmaktan kendimi alamayacağım (Hutchinson, 1999, s. 215).

Yazar, Trebinje ile ilgili anlatımlarında burada yaşayan insanların kısa ceket ve bol şalvar giydiğinden ve başlarına da başörtüsü ve yuvarlak kepler taktıklarından söz eder. Gündelik hayat içerisinde içinde bulunulan sosyal sınıfın özelliklerine ve iklimsel değişmelere bağlı olarak bir çoban kızının söz konusu dönem içerisindeki portresi eserde şu şekilde ifade edilir:

Kayalıklar arasında keçiler, koyunlar ve sığırlardan oluşan sürülerini güden bir grup çoban kız, biraz fazla kalın giyinmiş gibi görünüyor bize: Dizin biraz altına inen koyu mavi etekleri kırmızı şeritlerle çevrili; mavi, uzun kollu bu yeleğin üzerinde kolsuz uzun beyaz ceket ve küçük kırmızı kepin üzerine tutturulmuş beyaz bir başörtüsü var; omuzda kırmızı püsküllü düz bir kese taşıyor. Yaşlıca bir kadın kahverengi bir “struka”ya sarınmış. Göz kamaştırıcı giysisi içinde sanki bir “othello” gibi azamete yürüyor; kırmızı sırma işlemeli kadife ceket ve sarıdaki çiçekle etkileyici bir tablo oluşturuyor (Hutchinson, 1999, s. 200).

Türk kadınları saçlarını, yüzlerini ve bedenlerini örten bir örtü kullanırlar. Söz konusu bu örtüler kumaşın cinsi, gidilen yerin özelliğine ve kişinin ekonomik durumuna göre çeşitlilik gösterir. Örneğin başörtüleri yer yer ipekten, pamuktan olabileceği gibi farklı renklerde de mevcuttur. “Açıkçası bir kadın, çünkü kasabaya yaklaştıkça, beyaz başörtüsünü yüzünü kapamak için sıkıştırırken uzun siyah pelerinin altından, parlak mavi Türk şalvarı görünüyor. Geçerken, sırtından aşağı sarkan geniş siyah kumaşın solmuş nakışlarını görüyorum” (Hutchinson, 1999, s. 206). Gündelik hayata ilişkin anlatımlar aynı zamanda dönem insanının giyim kuşam özelliklerini gözler önüne sermesi bakımından önemli ipuçları sunar:

Gözleri kamaştırıcı ışıltılı pirinç kaplarıyla limonata satıcısı belirir belirmez, fesli oğlanlar çevresini alıyor. Türk okulunun teneffüs saati olmalı, çünkü bir sürü şalvarlı ufaklık şen şakrak bağırarak çeşmeye koşuyor. Parlak renkli giysileri içinde bir lale tarhını andırıyorlar. Zarif koyu, mavi ipekli ve altın simli bir “feredizaya” sarınmış bir kadın yürüyor, şemsiyesi giysisiyle uyumlu ama kırmızı siyah püsküllü botları çarpıcı bir uyumsuzluk sergiliyor. Beyaz başlıklı biri yaklaşıyor ve köprüye doğru dönüyor, elleri dikkatlice örtülmüş; yalnızca bembeyaz muslindeki dar bir yarı yolunu görebilmesini sağlıyor. Dizlere kadar inen kaba, beyaz keten pantolon ve sıvanmış eteklik giymiş bir Sırp köylüsü, özgür ve muhteşem bir salınmayla yürüyor, örgülü saçlarının üstünde peçesi uçuşuyor. Çektiği bütün meşakkatlere karşın, haremdeki Türk kız kardeşinden çok daha imrenilecek durumda; en azından özgürce yürüebiliyor! (Hutchinson, 1999, s. 212).

Hersek bölgesinin en büyük şehri olan Mostar, içinde barındırdığı kozmopolit nüfusa bağlı olarak her sınıftan insanın farklı renk ve farklı giyiniş biçimlerinin bir

arada bulunduğu bir tablo sunar:

(...) Mostar'da görülecek çok şey var; ama daha önemlisi tümü de canlı olmak üzere, alabildiğine anlamlı, Dalmaçya'dakinden çok daha çeşitli ve çekici tablolar, kostümler var. Yapıların Şarklı karakteri de çok uygun bir fon oluşturuyor ve parlak beyaz ışık Kahire ve Doğu'yu hatırlatıyor. Pazarda, yüksek duvarlı sokaklar arasında, caminin yanında, kavisli köprüünün üzerinde erkekler, kadınlar ve çocuklar her gün cicili bicili gruplar hâlinde toplanıyorlar; ama pazar günü Fransisken Kilisesi'nde yapılan ayin, bellekten kolay kolay silinmeyecek bir manzara. Haki üniformalı ve kırmızı fesli askerler tek bir renk kütlesi oluşturuyor; temiz beyaz gömlekleri üzerine giydikleri rengârenk nakışlı yelekleri, uzun bol şalvarları, "opanka" ve vişne çürüğü fesleri ile köylüler; beyaz elbiseli, sikkelerle süslü başlıklarının üzerinde peçeleri ile kadınlar; hepsi aynı anda doğrularak, eğilerek ya da dizlerinin üzerine çökerek, pitoresk olduğu kadar çarpıcı bir etki yaratıyorlar (Hutchinson, 1999, s. 216).

Seyahatnamede halkın geçmişten bugüne değin giyim-kuşam özelliklerini sergileyen müze de içinde barındırdığı pek çok koleksiyon ile yöre halkı hakkında derin ipuçları sunmaktadır:

Bir müzenin bana baştan çıkarıcı görüldüğü enderdir. Ama bugün bunaltıcı sıcak sokaklardan müzenin serin, temiz ve sakin yapısına girmek bile kendi başına büyük bir zevk. Küçük odalarda uzanan, oturan ya da ayakta dikilen köylü figürleri içeriyor; antik tavanlar, el işleri ve duvar halıları ile süslenmiş. Her bir figür dikkatle etiketlenmiş, iyi yapılmış ve en seçme nakışlar ve kumaşlarla giydirilmiş; tüm figürler Bosna ve Hersek kılık ve âdetlerinin inanılmaz derecede gerçekçi, eğlenceli ve öğretici bir koleksiyonunu oluşturuyor. Yerli mücevherler, eski kemerler ve cepkenler; nakışlar, koşum takımları ve tahta oyma örekeler; repousse gümüş saplı alay bozan tüfekleri, kılıçlar ve hançerler; tahta taslar, turpanlar ve yerli oymalarla süslü bileyciler; çeşitli ev eşyaları, hatta örnek köyler; her şey burada toplanmış halkın antik ve çağdaş yaşamını gösteriyor (Hutchinson, 1999, s. 230).

Giyime ait hususiyetler dönem insanının ekonomik durumuna ve yaşına ait özellikler de taşır:

Siyah saten Türk şalvarı, kısa, dar bir ceket ve küçük bir siyah kep giymiş hanımefendinin, daha üst bir sınıfa mensup olduğu belliydi. Koyu kırmızı biyeli siyah ipekten, dizin altında daralan ve düzgün bir ayakkabının üzerine açılan şalvar; sarı ya da kırmızı bir kuşak, beyaz nakışlı gömleğin üzerine kırmızı biyeli mavi bir ceket giyip, şık bir biçimde eğdikleri fesleriyle, kasabalılar hâli vakti yerinde görünüyordular. Daha yaşlıca erkeklerin kuşakları daha geniş, sarıkları kocamandı (Hutchinson, 1999, s. 259).

3. 2. Gündelik Hayat

Frances Kinsley Hutchinson'un Balkan seyahati izlenimleri arasında gündelik hayata ilişkin bilgiler oldukça geniş yer tutmaktadır. Kinsley'in aktardığı Balkan coğ-

rafyası doğal bitki örtüsü açısından övgüye değerdir. Sosyal yaşama dair anlatılanlar bölge insanının gündelik alışkanlıklarına işaret etmektedir. Türk kahvesi, Türk batoryası, Türklerin yaptığı eski katır yolu gibi Türk izlerinin olduğundan bahsedilir. Yün eğiren kadınlar, “Yağ satarım, bal satarım.” oyununu oynayan çocuklar, atlarıyla odun taşıyan Müslüman, dondurma satıcısı ve etrafını saran çocuklar, meydana toplaşan kalabalık aslında o dönem gündelik hayatının izlerini taşır. Türklerin fotoğraf makinesinin objektifini gördüklerinde bunu pek hoş karşılamadıkları bilgisi verilir. Kadınların önderliğinde dağlardan aşağı inen odun yüklü at kafilesi, kahvenin hazırlanış ve sunuluş biçimi (uzun saplı pirinç cezvelerde şekersiz pişirilip ve minik fincanlarla sunulur) ile ilgili bilgiler de vardır.

Bir pazar manzarası resmedilir. Buna göre:

Yeni belediye binasını ziyaret ediyoruz; üst kat pencerelerinden kentin geniş bir manzarası görülebiliyor. Ama kartlı bir ziyaretçi için Saraybosna'nın asıl ilginç yönü, pazar yeri ile bitmek bilmez garip sokak sahneleri. Bir satıcı geniş yuvarlak bir tepside kiraz satıyor, ama meyveye çok düşkün olduğum hâlde, bunlar bana biraz ham ve sert görünüyor. Bir grup şalvarlı genç kız bizi seyretmeye o kadar dalmışlar ki, yüzlerini kapatan örtüler yarı yarıya açılmış. Pazarlardan biri yer altında; çok serin ve rahat bir çarşı. Açık bir pazarda iki katlı, kutu gibi minik tezgâhlar yer alıyor; ikisi de o kadar alçak ki, sahipleri yerde bağdaş kurup oturmalarına rağmen sarıkları tavana değişiyor. Aşağıdaki genellikle bir terzi oluyor, üsttekiyse tahta oymacı; ya da bir ayakkabıcı, bu bir pirinç satıcısının altında işi ile uğraşıyor; eski eşya satıcısının yanında odun yığınları yükseliyor; sırtındaki sepette her boydan elbiseler, boynunda, kolunda yüzükler ve kurdeleler taşıyan bir adam geçiyor; bir başkası başındaki tepside, patlamış mısır satıyor. Uzun yünlü koyunlar pazar yerine getiriliyor, kuzular tıpkı “Sevecen Çoban” resimlerindeki gibi taşınıyor. Zahire pazarında da harika bir renk oyunu hüküm sürüyor; dolaşan bir sürü alıcı, kantarın başında toplananlar ve çeşit çeşit tohumlarla dolu çuval dizileri ile başlarında bekleyen vakur köylüler. Meyve ve sebze pazarları her zaman son derece çekicidir, ama burada sıcak öylesine bastırılmış ki, onca değişik tip meyve görmek bile durduramıyor bizi. Yeniden arabaya binip Bosna Irmağı'nın ötesindeki serin köşemize gitmek üzere hızla yola koyulduğumuza memnun oluyoruz (Hutchinson, 1999, s. 233).

Eserde teşrifata ilişkin bilgiler de yer alır:

Odanın büyük bir bölümünü, Şark'ta son derece yaygın olan ince beyaz muslin kumaş dokunan bir el tezgâhı kaplıyor; bunun yanında porselen bir fırın üzerine halılar örtülmüş iki alçak divan ve bir köşede, geceleri yere sayılan şiltelerin konduğu bir yüklük var. Kadının siyah paltosu ve beyaz sokak başörtüsü köşedeki bir kancaya asılı duruyor. Yanakları yara izleriyle dolu genç bir kadın giriyor; ikna edilmek için kısa bir çabadan sonra bize nakşını gösteriyor. “Hiç eğitim almadığı hâlde, desenlerini kendisi yaratıyor; çeyizi için sırma ve ipekle mendiller, havlular ve peçeteler işliyor” diye çeviriyor rehberimiz. Bu her iki yüzü de birbirinin aynı olan ünlü sırma işi. (...) Hiçbiri yaşını bilmez. Kayıt tutmazlar, okuma-yazma da bilmezler. O bir kız çocuğu. Tam o sırada bir başka solgun sıska bir kadın beliriyor; ayakları çıplak ve o korkunç basma şalvarlardan giymiş, ama başında altın sikkeler ve incilerle

süslü, minik kırmızı bir kep var. “Bu evin gelini” diye tanıtılıyor bize, “ona sıkıca yapışmış olan da, kızı. İmam olan babası 6 ay önce öldü.” Fotoğraf makinesinin karşısında hepsi korkmuş görünüyorsa da nakışlı yeleklerimizi göstererek bunları bizim yapıp yapmadığımızı sormayı ihmal etmiyorlar. Türk kadınları saçlarını yalnızca haftada bir kez tarıyor; daha sık taramanın saça zarar vereceğini düşünüyorlarmış! Küçük kızın yanağında çok çirkin bir çıban var ama yüzüne bir erkeğin bakmasına izin vermektense ölür, aslına bakılırsa, zaten ölmek üzere (Hutchinson, 1999, s. 252).

Türk kadınlarının sık taramanın saça zarar verdiği düşüncesinden hareketle yalnızca haftada bir kez saçlarını taradıklarından söz edilir.

3.3. Din

Eserde ibadethaneler, tekkeler, sokaklar, köprüler, Arnavut kaldırımlar, mezarlıklar ve kemer altları dikkatlere sunulur. Bu türden anlatımlar aslında dış dünyanın okuyucunun muhayyilesinde müşahhas hâle gelmesine zemin hazırlar. Bütün bu anlatımlar hiç söz konusu mekânlara gitmemiş ve oraları görmemiş bir insanın zihninde Balkanlar’ın Türk-İslam mimarisine uygun pek çok eseri bünyesinde barındırdığı hissini uyandırır. Söz konusu mekânlar ve bu mekânlarda yer alan mimari doku farklı bir dine ve coğrafyaya mensup yazarın dikkatiyle okuyucuya yansır. Bu mekânlarda mimari, inanç ve tarih adeta iç içe geçer:

Bosna Hersek’in 1878’de Türk topraklarına dâhil olduğunu ve artık Avusturya idaresinde olmakla birlikte Müslüman geleneklerinin hâlâ dikkatle uygulandığını hatırlamam gerekirdi ahire ya da İstanbul’u görmüş olanlar için Trebinje pazarı yoksun camileri ise önemsiz ama yine de inananları ibadete çağırmak için kullanılan minareler çok hoş bir etki yaratıyor. Otel oldukça rahattı. Lokantası öylesine popüler ki sayısız Subay’ın doldurduğu restorana ara sıra gelen müşteriler güçlülkle yer bulabiliyorlar (Hutchinson, 1999, s. 197)

Hutchinson Balkanlar’daki dini-tasavvufi yaşamı tekkeler ve tasavvuf erbabının yaşamlarından izler aktararak yansır:

Buna’nın kaynağını görmek için Blagaj köyünün dışında duruyoruz. Derhâl arabamızın çevresi sarılıyor, ama görünürde sadece birkaç ev olduğu için, bu insanların nereden çıktıkları bir muamma. Yolu bulmak güç değil, ama görülmeye değer pırtılar içindeki bir çocuk bizi teslim alıyor -ve öyle sıcağında iki yanında nar ağaçları bulunan bir patikayı izleyerek, hızla akan bir ırmağın üzerinden, bir değirmeni geçip bir caminin yıkıntılarının arasından tırmanarak, küçük rehberimizin ardından bir Türk ermişinin türbesinin bulunduğu muazzam bir uçuruma geliyoruz. Su filan gözüküyor! Çocuk, yüksek duvardaki kaba saba, kilitli bir kapıya vuruyor, bekleyip gene vuruyor. Custode ya ibadetiyle meşgul ya sağır ya da evde yok. Yüreklendirici bir bakışla oğlan bizi olduğumuz yerde bırakıp ok gibi fırlıyor; uzun süren hararetili yürüyüşün ardından bu soğuk, gölgeli köşede hiç ses etmeden bekliyoruz (Hutchinson, 1999, s. 208).

Minareden okunan ezan sesi de gezginin son derece dikkatini çeker. Öyle ki söz konusu bu ses Müslüman müminleri bir araya toplayan, etkili bir sestir: “‘Şu çıplak dağlardaki ışıklar ne kadar harika değil mi?’ ve tam o sırada yakındaki bir minareden gelen minor, uzun kadanslı bir ses ezan okumaya başlıyor. Müezzin dört bir yana buyruğunu gönderiyor ve pazarın derinliklerinden, dar ve yüksek duvarlı sokaklardan Müslüman müminler toplanıyor” (Hutchinson, 1999, s. 213). “Gökyüzüne doğru yükselen ince, şerefeli kuleler” simgesel özelliklerinin yanı sıra buldukları tabii ortam içerisinde de doğa ile pitoresk bir bütün oluştururlar:

Köprünün ortasına doğru yükselen eğimi tırmanarak, kayalık kıyıları arasında hızla akan yeşil suya bakıyor, ardından bakışlarımızı köprünün öbür ucundaki kente çeviriyoruz. ‘On bir, on iki, on üç,’ diye sayıyor yanımdaki bir ses ve ben sormak için dönüyorum. ‘Evet, buradan on üç tane minare görebiliyoruz, saydım.’ Ne denli simgesel bir hâlleri var. Gökyüzüne doğru yükselen şu ince, şerefeli kuleler! ‘Nehrin hemen üzerindeki şu yeşil kubbeli caminin yanındaki yaşlı ağaçlar ne kadar da harika! Biraz yakından görmemize izin verirler mi acaba?’” (Hutchinson, 1999, s. 214).

Mostar’da bulunan Mehmet Paşa Camisi dikkatlere sunulur. Arnavut kaldırımlı yollardan gidilerek ulaşılan bu cami avlusunda yer alan “koruyucu bir çatının altında akarsulu bir çeşme, çok geniş yemyeşil dallar” ve “geniş, kapalı revak” ile tasvir edilir. Müezzinin ağzından caminin dört yüz yıllık ve Mostar’da yer alan ilk cami olduğu bilgisi verilir. Huzur dolu bu atmosferin insanı içine çeken, gizemli bir tarafı vardır:

(...) Değerli halılar, loş ışık, alçak bir pencerenin yanında bağdaş kurmuş Kur’an okuyan biri, yılların yorgunluğunu taşıyan duvarlar ve Mağribi tarzı kafesler son derece etkileyici bir tablo oluşturuyor. Geri dönerek çok hoş, dinlendirici revakta biraz durup bu huzur dolu sahnenin tadına varıyoruz. Sallanan kocaman dalları arasından, dağlarla çevrili güzelim Neretva kuşağını görüyoruz. Eski taş köprünün yüksek kemerinden ise rengârenk insanlardan oluşan öylesine hoş, öylesine mistik bir geçit alayı ilerliyor! Biz düş mü görüyoruz, yoksa “Binbir Gece Masalları” gerçek mi oluyor? (Hutchinson, 1999, s. 214-215).

Saraybosna’da iki yüzün üzerinde cami bulunduğu ve bir yasaya göre bunlara Hristiyanların girmesinin yasak olduğundan bahsedilir: “‘Saraybosna’da iki yüzü aşkın cami var, ama yakın zamanda çıkarılan bir yasaya göre Hristiyanların girmelerine izin verilmiyor.’ Böylece yalnızca camilerin o kaçınılmaz çeşmeleri ve pitoresk insanlarıyla gölgeli avlularına bakmakla yetinmek zorunda kalıyoruz” (Hutchinson, 1999, s. 243). Bazı camilerin yanında yer alan tezgâhlar da halk ürünlerini satar. Bu durum ortama bir canlılık sağlar. Mezarlıklar da dinî yaşayışın ve öteki dünya inancının bir gereği olarak anlatımlarda yerini alır. Camilerle iç içe olan bu mekânlarda uhrevi bir havanın varlığı hissedilir:

(...) Bu caminin dış duvarlarındaki resimler, çiğ renkleri uzaktan bakıldığında az da olsa yumuşadığı için, bence yanından otomobille geçerken çok daha çekici görünüyordu. Muazzam meşe ağaçlarının altındaki Bosnalı vezirlerin üstü sayvanlı mezarları gerçekten de ilginç. Alışılmış Müslüman tarzındaki sarık yerine, bu mezar taşla-

rının en üstünde, sütunla aynı parçadan yapılmış, bir tür uzun fes yer alıyor; mezarı oymalı bir dilim çevreliyor ve taş çatıyı destekleyen sütunların başlıkları son derece yalın. Açık kubbe, yağmacıları uzak tutmak için sütunlar arasına yerleştirilmiş ağır demir çubuklar ve bir demir telle örtülmüş. Sürekli akan suyuyla kaçınılmaz çeşme, hemen yanında yer alıyor. Travnik, hükümet merkezinin Saraybosna'ya nakledildiği zamana değin, dört yüz yıl boyunca Bosna'nın başkenti olmuş (Hutchinson, 1999, s. 243-244).

3.4. Mimari Doku

Seyahatnamelerde yer alan mimari dokuya ait hususlar yalnızca geçmiş için değil, bugünkü tarihî mirasın izlerini sürmek açısından da katkı sağlayıcıdır. Eserde köprüler, camiler, kiliseler, evler söz konusu edilir. Camiye ve sarıklı mezar taşlarına yakın bir konumda olan cumbalı Türk evleri dikkatlere sunulur: “Bizim güzergâha çıkan yokuşun köşesinde, çıkıntılı cumbalarıyla bir Türk evi var; daha üste bazıları sarıklı mezar taşları ve uzun minaresiyle bir cami görünüyor. Yakınımızda, yüksek bir taş duvarın önünde bir kadın, gıcırtilı bir tekerleği çevirerek, köyün kuyusundan ışıl ışıl parlayan taşlarına su dolduruyor; (...)” (Hutchinson, 1999, s. 201).

Hersek bölgesinin başkenti olarak bilinen Mostar'da binalar birbirine çok yakın inşa edilmiştir. Şehirden ismini alan Mostar Köprüsü ise kendine özgü kemeri ile bulunduğu konum itibarıyla kente ait insanın dikkatini celbeden manzaralar sunar. Köprü'nün sudan yüksekliği 18.5 metre, uzunluğu da 30.5 metredir: “(...) Zengin, beyazımsı rengi ve antik koruma kuleleri; yosunlu korkuluğu ve hareketli, değişken kalabalığı; ama hepsinden öte, bütün inanılmaz mükemmelliği kendimden geçiriyor beni. Üzerindeki çok eski bir ibarede şunlar yazılı: ‘Kudret Kemeri’” (Hutchinson, 1999, s. 213-214).

Bosna'da dikkati çeken bir diğer köprü önceden Hersek ile Bosna arasında bir sınır kenti, daha sonra ise Türk sancakbeyinin makamı olan Konjic'tedir. Yine kemeri ile dikkat çeken bu köprü'nün diğer tarafında “yüksek duvarlı bahçeler içinde kırmızı çatılı, kafesli evler” vardır (Hutchinson, 1999, s. 225).

Bosna'da yer alan evlerin yapılış biçimleri ve mimari özellikleri göz önünde bulundurulduğunda iki çeşit ev tipi ile karşılaşılır. Bunlar Türklere ait olan “kafesli pencereler ve uzun saçaklarla alçak ve kare biçiminde” olanlar ile Hristiyanlara ait olan “çok dik ve sivri çatılı” olan evlerdir. İlidze Parkı'nda yazlık oteller, açık hava lokantası ve sıcak kükürt kaplıcaları bulunmaktadır:

Görünüşe göre, bu köylerde iki ayrı tip ev var: Biri kafesli pencereler ve uzun saçaklarla alçak ve kare biçiminde ki, sonradan bunların Türklere ait olduğunu öğreniyoruz. Diğeri tip ise, çok dik ve sivri çatılı evlerden oluşuyor ve Hristiyanlara ait. Bosna'ya geçtikten 11 kilometre sonra Saraybosna'nın büyüleyici bir manzarasını görüyoruz, ama Zeljeznica üzerindeki şirin İlidze Parkı'na doğru dönüyoruz; burada yazlık oteller, bir açık hava lokantası ve harika sıcak kükürt kaplıcaları var (Hutchinson, 1999, s. 229).

Dönemin Saraybosna'sı modern görünümlü bir kenttir. Bunda Avusturya idaresinin de büyük bir payı olduğu söylenebilir. Kentin Asyalı özelliklerini gölgede bırakarak Avrupa tarzı mimariyi ortaya koyma girişimi olmuştur:

Ertesi sabah, tembel tembel edilen kahvaltının ardından, şöyle bir görmek üzere Saraybosna'ya gidiyoruz. Arabanın içinin bile sıcak olması garip görünüyor. Bütün yol boyunca dört dizi kestane ağacı uzanıyor, ama yol çok kullanılmaktan dolayı tozlu ve hiç de düzgün değil. Saraybosna ilk bakışta düş kırıklığına uğratacak kadar modern görünümlü. Avusturya idaresindeki son otuz yıl, eski düzeni değiştirmek konusunda hızlı davranıp Asyalı özelliklerinin yerine Avrupalıları yerleştirme girişiminde ne yazık ki çok başarılı olmuş (Hutchinson, 1999, s. 229-230).

Prijedor adlı şehirde demiryolu, kilise ve camiler, Türk evleri ve evlerin pencerelerine doğru tırmanan üzüm asmaları kendi içerisinde uyumlu bir görünüm arz eder: "Prjedor'da yeniden demiryoluyla karşılaşıyoruz ve üzerinden geçerek, kilisesi ve üç camii, Türk evleri ve çok güzel görünüşlü oteliyle genişçe kasabayı geçiyoruz. Yol, Sana Nehri'ni izleyerek düzlükte kıvrılarak ilerliyor. Üzüm asmaları evlerin ikinci kat pencerelerine kadar tırmanmış" (Hutchinson, 1999, s. 275). Seyahatnamede Otoka adlı Türk köyünde yer alan bir değirmenden bahsedilmektedir (Hutchinson, 1999, s. 278).

3.5. Örf, Âdet, Gelenek

Eserde bölge insanının sosyal yaşamı ve kültürel özellikleri ayrıntılı biçimde tasvir edilmektedir. Müslüman Türk kadınları yabancı birini gördüklerinde eteklerini ters yüz ederek yüzlerini kapatırlar:

Düzgün yoldan, genç dut ağaçları arasından geçerek gülümseyen vadiyi aşıyoruz; koyun ve keçilerini otlatan Türk kadınlarının, biz yaklaşırken eteklerini ters yüz edip başlarını kapattığı tarlalardan geçiyoruz; kıyılarını mavi süsenlerin bürüdüğü büyük kışlalardan geçiyoruz; tepe ve yamaçlarındaki birçok istihkâmı ardımıza bırakıp, Blagaj'dan Mostar'a hızla ilerliyoruz (Hutchinson, 1999, s. 211).

Kına gelenekten gelen önemli bir unsurdur. Saçlarını kiremit kırmızısına boyayan saçları kınalı ve şalvarlı kızlar anlatılır. Bir Amerikalı gezginin gözünden kendi kültüründe hiç alışık olmadığı kına tiksindirici bir unsurdur. Keplerinin üzerine taktıkları nazardan koruyucu muskalar vardır. Gezgin bunların ayrıca süs ya da kişiyi kaybolmaktan koruyucu şeyler olduğunu da düşünmektedir:

Saçları kınalı, şalvarlı bir kız yanımdan geçerken, 'Saçı kınayla kiremit kırmızısına boyamak ne tiksindirici bir âdet' diye yorum yapıyor Nazik Hanımefendi. 'Etiket' gibi kepinin önüne asılmış şu madalyon sence kem gözlere karşı bir muska filan mı, bir süs mü yoksa kaybolursa diye adının yazılı olduğu bir şey mi? (Hutchinson, 1999, s. 216).

Şehrin Türklerin yoğunlukta olduğu Müslüman kesimlerine gidildiğinde kafesli pencerelerin ardından tülден bir peçenin ardında dışarıyı seyreden kadınlar görülür:

“Kentin Türk kesiminde kafesli bir pencere yarıya kadar açılıyor ve yukarıya bakınca, tül den bir peçenin ardındaki uzun kirpikli gözleri şöyle görüveriyoruz. Müslüman mezarlığında uzun sarı kır çiçekleri taşları gizliyor; (...)” (Hutchinson, 1999, s. 220).

3.6. Tarih

Seyahatnameler, sosyolojik bir bakış açısıyla toplumsal olaylar hakkında bilgi vermesinin yanı sıra şehirlerin tarihine de kaynaklık eder. Seyahatnamede tarihe ilişkin anlatımlar uzun yıllar Türklerin hâkimiyeti altında kalan bölge hakkında bilgiler içermektedir. Türklerin gayrimüslim unsurlar ile olan mücadeleleri söz konusu edilir:

Dük Stepan’ın ölümü üzerine, Türkler Castelnuovo’yu ele geçirmiş, ama 1538’de İspanyollar tarafından buradan sürülüp atılmışlar. Bu ‘Dalmaçya’nın İspanyollar tarafından ele geçirilen tek bölgesi’ olmuş. Geleneğe göre, bugün hâlâ Spagnuolo Kalesi adı verilen tepedeki dört kuleli zarif kaleyi İspanyollar inşa etmiş, ama bu yeri ellerinde ancak birkaç ay tutabildikten sonra, Türkler tarafından yenilgiye uğratılmışlar (Hutchinson, 1999, s. 151).

Sırbistan’ın Türkler tarafından fethedilmesi üzerine Karadağ prensliğinin kuruluşuna ait bilgiler verilir: “Karadağ prensliği, on dördüncü yüzyılda Sırbistan’ın Türkler tarafından fethedilmesi üzerine, bu Kara Dağlara kaçan az sayıda Sırp tarafından kurulmuş” (Hutchinson, 1999, s. 174).

Bölgedeki uzun süren hâkimiyetleri neticesinde Türklerin yaşadıkları döneme ait savaş eşyalarını bırakması tabiidir. Bu durum geçmiş dönemde bölge hâkimiyeti açısından çetin mücadelelerin verildiğini ve aynı zamanda verilen bu mücadelelerde Türklerin bölgede ciddi bir güç unsuru olduğunu göstermesi bakımından da mühimdir:

(...) batı göklerinde üzerinde pırl pırl parlayan Venüs’le birlikte bir hilal doğuyor. Bu kesimlerde, bize Türkleri hatırlatan unsur yalnızca bu yıldız ve hilal değil. Yeni müzelerinde, küçük Karadağ ordusunun kalıtımsal düşmanlarından aldıkları pek çok eşya, bayraklar, kılıçlar, top ve tüfekler var. Yerli bir tüfek devasa uzunlukta ve söylendiğine göre, ünlü bir kahramanın elinde, üç yüz Türk’ü uzak tutmak için kullanılmış. Son yüzyılda bile Türkler bu baş belası ülkeyi üç kez istila etmişler ama 1858’de Grahova’daki son kesin yenilgilerinden sonra, artık Karadağlıları taciz etmeyi bırakmışlar (Hutchinson, 1999, s. 181).

Yazar ayrıca bir başka bölümde “1528’de Türkler tarafından fethedilen” bir şatoya tırmandıkları bilgisini verir (Hutchinson, 1999, s. 255).

Tartışma ve Sonuç

Zengin bir kültür ve mirasa sahip olan Balkanlar hakkında çeşitli vesilelerle bu top- raklara gelen seyyahların yazdıkları seyahatnameler; sosyal, kültürel ve ekonomik

yapı hakkında içerdikleri bilgiler bakımından şüphesiz çok önemli bir yere sahiptir. Yazıldıkları dönemi birebir tasvir etmeleri, bu önemi bir kat daha arttırmaktadır. Hutchinson'un, Balkanlar'ın eski dönemlerinin yanı sıra 20. yüzyıldaki sosyo-ekonomik ve kültürel durumu hakkında aktardığı gözlemsel bilgiler, dönemin Balkanlarını geniş bir biçimde tasvir etmektedir. Eser Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki giyim kuşam farklılıkları, giyim kuşamın sosyal sınıfın özelliklerine ve iklime göre değişiklik gösterdiği, giyime ait özelliklerin dönem insanının ekonomik durumuna ve yaşına göre farklılaşığına dair bilgiler sunar. Bununla birlikte gündelik hayata ait anlatımlar dönemin giyim kuşam özelliklerinden izler taşır. Gündelik hayat içerisinde halkın yaşayış biçimi, birbirleri ile olan münasebetleri söz konusu edilir ve tefrişata ilişkin bilgiler verilir. Ayrıca Türk-İslam medeniyetinin derin izlerini taşıyan Balkan coğrafyasında bu medeniyete bağlı şekillenen inanç sistemi ve mimari doku önemlidir. Tarihe, geleneğe, kültüre ilişkin özellikler iç içe anlatılır. Balkanların hemen her bölgesi hakkında çok eski dönemlere ait tarihsel bilgileri aktardıktan sonra kendi dönemindeki gözlemlerini ve bilgileri de ekleyen yazar, okuyucunun 20. yüzyıldaki Balkanları daha ayrıntılı ve mukayeseli olarak anlayıp öğrenmesine yardımcı olur. Burada yer alan bilgiler, 20. yüzyılda Balkanları gezen diğer seyyahların yazdıklarıyla kıyaslandığında şüphesiz bir bütün hâlinde ayrı bir anlam kazanacaktır.

Kaynaklar

- Aktaş, Ş. ve Gündüz, O. (2003). *Yazılı ve Sözlü Anlatım (Kompozisyon Sanatı)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Asiltürk, B. (2000). *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Hutchinson, F. K. (1999). *Otomobille İlk Gezi Balkanlar 1908* (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Aksoy Yayıncılık.
- Maden, S. (2008). Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(37), 147-158.
- Balkans (1973). *Meydan Larousse* içinde (SE Maddesi, C. 11). İstanbul: Meydan Yayınları.
- Turan, L. (1997). Türk Edebiyatında Seyahatnameler. *EKEV Akademi Dergisi*, (I), 253-259.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcı, H. (2009). Seyahatname, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 37, s.9-11). Ankara: TDV.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

BATILI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE 17. YÜZYILDA İSTANBUL'DA BAYRAM ŞENLİKLERİ

Belgin Tezcan AKSU¹

Özet

Yenikapı'da yapılan son kazılarda bir liman kalıntısının bulunması sonrasında İstanbul, yerleşim tarihi yaklaşık olarak 8500; kentsel tarihi yaklaşık olarak 2.600; başkentlik tarihi Roma başkenti olarak 330-395; Bizans başkenti olarak 395-1204 ve 1261-1453; Latin başkenti olarak 1204-1261; Osmanlı başkenti olarak 1453-1922 yılları arasında olmak üzere toplam 1592 yıl olan, Avrupa ile Asya kıtalarının kesiştiği noktada bulunan bir dünya şehridir. Şehir, özellikle jeopolitik konumundan dolayı hemen her devirde dünya şehirleri arasında önem bakımından ilk sıralarda yer almış, birçok devletin bu şehre sahip olma yönündeki hayalini süslemiştir. 17. Yüzyılda, Batı okurunu ilgilendiren en meraklı konunun İran'dan, Hindistan'dan, Uzak Doğu'dan çok Osmanlı padişahının yaşadığı şehir ve sarayı olduğu kaynaklarda kayıtlıdır. İşte bu merak, Batılı seyyahların hem güzergâhlarını hem de eserlerini şekillendirmiş, yollarını muhakkak İstanbul'a düşürmelerini sağlamıştır.

Devlet arşivleri imparatorlukların, devletlerin tarihini aktarır. Sosyal yaşamı yansıtan kaynaklar ise coğrafyaya, mimariye, biyografiye, dile, folklorla, sanata ve ekonomiye ilişkin tüm bilgileri bir arada veren seyahatnamelerdir. Seyahatnameler, bu bilgilerin bütününe veya bir bölümünü kapsayan, farklı gözle bakanların gördüğünü bazen tarafsız, bazen taraflı sözlerle okuyucularına aktaran kaynaklardır.

Bu çalışmamızda, 17. yüzyılda İstanbul'da bulunan John Sanderson'dan başlayıp yüzyılın sonuna kadar başta Evliya Çelebi olmak üzere Polonyalı Simeon, George Sandys, Pietro della Valle, Jean Baptiste Tavernier, Jean Thévenot, Clausier du Loir gibi seyyahlar ile tüccar Thomas Dallam, Osmanlı aydını Kâtip Çelebi, bitki bilimi profesörü Joseph de Tournefort, ressam Cornelius de Bruyn, büyükelçi Claes Râlab, elçilik görevlileri Antoine Galland, Paul Ricaut, papaz John Covel, tarihçi Michel Baudier, hukukçu Francis Gemelli Careri gibi değişik meslekleri olanların seyahatnamelerindeki, birer seyahatname özelliği taşımakta olan raporlarındaki veya mektuplarındaki 17. yüzyılda İstanbul'da yaşanan bayram şenliklerine ait bilgiler kullanılarak konu gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 17. yüzyıl, seyyah, İstanbul, bayram, şenlik

¹ Uzman, Türk Dil Kurumu, belgintezcanaksu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9120-7928.

HOLIDAYS AND FESTIVALS IN ISTANBUL IN THE 17TH CENTURY THROUGH THE EYES OF WESTERN TRAVELERS

Özet

After the ruins of a harbor were found in the recent excavations in Yenikapı, Istanbul; Its settlement date is approximately 8500, its urban history is approximately 2600, its capital history is 330-395 as a Roman capital, 395-1204 and 1261-1453 as a Byzantine capital, 1204-1261 as a Latin capital, and 1453-1922 as an Ottoman capital. It is a world city that has 1592 years long history as a capital and is located at the intersection of the European and Asian continents. The city, especially due to its geopolitical position, had been ranked at the top in terms of importance among world cities in almost every period, and it had been the dream of many states to own this city. In the 17th century it was also obvious that the most interesting topics that the Western reader was interested in were the written sources regarding the cities and palaces where the Ottoman sultan lived, rather than Iran, India and the Far East. This curiosity shaped both the routes and works of Western travelers and ensured that they would definitely end up in Istanbul.

State archives convey history of empires and states. Sources that reflect social life are travelogues that provide all information about geography, architecture, biography, language, folklore, art and economy. Travelogues are sources that include all or part of that information and convey to their readers what was seen through different eyes, sometimes objectively and sometimes tendentious.

The subject of this study will be tried to be revealed by using the information about the holidays festivals in Istanbul in the 17th century from the travel books, reports of travelogue activities or letters about Istanbul in the 17th century starting from John Sanderson, who was in Istanbul in the 17th century till the end of the century in the reports of travelogue activities of travelers such as Evliya Çelebi and Polish Simeon, George Sandys, Pietro della Valle, Jean Baptiste Tavernier, Jean Thévenot, Clausier du Loir, trade Thomas Dallam, Ottoman intellectual Kâtip Çelebi, botanist Joseph de Tournefort, painter Cornelius de Bruyn, ambassador Claes Râmb, embassy officials Antoine Galland, Paul Ricaut, priest John Covel, historian Michel Baudier, jurist Francis Gemelli Careri.

Keywords: 17th century, traveler, Istanbul, holiday, festival

1. Giriş

Yenikapı’da yapılan son kazılarda, bir liman kalıntısının bulunması sonrasında anlaşıldı ki İstanbul yaklaşık 8500 yıllık yerleşim tarihi; yaklaşık 2.600 yıllık kentsel tarihi; 330-395 yılları arasında Roma başkenti; 395-1204 yılları arasında Bizans başkenti; 1204-1261 yılları arasında Latin başkenti; 1261-1453 yılları arasında yeniden Bizans başkenti ve 1453-1922 yılları arasında Osmanlı başkenti olmak üzere toplam 1592 yıl başkentlik tarihi olan bir dünya şehridir.

Bugün çeşitli dil, din ve ırktan yaklaşık 16 milyon insanın bir arada yaşadığı Türkiye Cumhuriyeti’nin en büyük şehri olan İstanbul, geçmişten günümüze kadar değişik kültürlerle ve farklı uygarlıklara olan ev sahipliği sayesinde muazzam bir kültürel birikime sahiptir. Şehir burada doğan ve gelişen kültür unsurlarının Anadolu’da, Rumeli’de ve Balkanlarda yaşamasına aracılık da etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan birçok sanatkârın 17. yüzyılda da rağbet ettiği bir şehir olmuştur İstanbul. Bu rağbet sonucu şehir, kısa sürede Türk ve İslam kültürlerinin bir arada en üst düzeyde yaşandığı medeniyet ve kültür merkezi konumuna gelmiştir. Bunda Saray’ın sanata ve sanatçıya gösterdiği ilgi ve destek büyük rol oynar. Osmanlıların devlet adamı ve ilim erbabı yetiştirmek için kurduğu Enderun Mektebini sonraları sanatkârların da yetiştirildiği bir yer hâline getirmeleri bunun bir göstergesidir (Sakaoğlu, 1993, s.172). Bu yüzyılda da Mimar Sinan (öl.1588), Nev’îzade Atai (öl.1635), Nef’î (öl.1635), Şeyhülislam Yahya Efendi (öl.1644), Vecdî (öl.1660) gibi birçok sanatkâr değişik alanlarda çok değerli eserler meydana getirerek “İstanbul Ekolü” olarak adlandırılan bir ekol oluşturmuşlardır (Reyhanlı 1983:7).

Nef’î bir şiirinde:

*“Âsmân-ı dîn ü devletdir o âli âsitân
Matla’-ı mihr-i cihân-tâb-ı sa’âdetdir o bâb”*

diyerek Saray’ın ve İstanbul’un devleti ve dini gökyüzü gibi kapladığını söyler. Yaşamının çoğunu İstanbul dışında geçiren ancak bu şehre olan özlemini:

*“Çekilmiş biri Göksu ırmağına
Akıtmış biri bahri ayağına*

*Mukabil durur iki dil-keş mahal
Gören meyleder birbirinden güzel”*

gibi satırlarla dile getiren Atai'nin *Sakiname* adlı eseri İstanbul'u en canlı biçimiyle anlattığı eseridir. Dönemin bir başka şairi Şeyhülislam Yahya Efendi'nin:

*“Safâlar kesbedip uşşâka olsun merhabâ yer yer
Vefâ meydânına gelsin civânânı Stanbul'un
Semend-i nâz ile yöğrük civânlar seyre çıksınlar
Pür olsun hûblarla Atmeydanı Stanbul'un”*

beyitlerini içeren gazeli İstanbul'daki bir bayramı tasvir eder. Vecdî de bir gazelinin makta beyitinde:

*“Stanbul'a o denli arzu var dilde ey Vecdî
Uçardım bulsam amma neyleyim bâl ü perim yokdur”*

diyerek o da şehre olan özlemini dile getirir.

Kâtip Çelebi (1609-1657), bu yüzyılda hem tarih hem de coğrafya üzerine çalışmalar yapan, *Cihannüma*, *Kitâb-ı Bahriye* gibi çalışmalarında İstanbul'u da anlatan bir Osmanlı aydınıdır.

17. yüzyılda, İstanbul üzerine eserler verenler arasında sadece edebiyatçılar, tarihçiler, coğrafyacılar değil başta Evliya Çelebi olmak üzere dönemin seyyahları da vardır. Bu yüzyıl öncesinde, Türk dünyasında ve dolayısıyla İstanbul'da gezip gördükleri yerleri yazarak başkalarına anlatmayı kendisine görev edinen seyyahlara topluca bir baktığımızda ilk seyyahların 10. yüzyılda Müslümanlığı henüz kabul etmiş Türk dünyasını tanıtan İbn Fadlan ve Ebu Dülef olduğunu görürüz. 13. yüzyılda, Marco Polo ve Plano Carpini İtalya'dan yola çıkarak Orta Doğu'yu gezip oradan Orta Asya'ya ve Çin'e kadar uzanmıştır. William de Rubruquis Rusların, Bulgarların ve Tatarların yaşadıkları bölgeleri gözlemlemişlerdir. 14. yüzyılda Arap seyyah el-Ömeri Orta Doğu'yu dolaşmıştır. Aynı yüzyılın ilk yarısında İbni Battuta, Kuzey Afrika'yı, Orta Doğu'yu, Anadolu'yu ve Balkanları katedip Karadeniz'in kuzeyinden Hindistan'a kadar gitmiştir. 14. yüzyılın bir diğer Arap seyyahı İbn Cübeyr'dir. Münihli Schiltberger, 1396-1411 yılları arasında gezdiği yerleri ve tanık olduğu olayları eserinde yazmıştır. Kudüs'ü ziyaret etmek amacıyla yola çıkanlar arasında Epihane, Zosime ve Basile İstanbul da dâhil olmak üzere güzergâhı üzerindeki şehirleri ayrıntılarıyla eserlerinde aktarmışlardır. 15. yüzyılın Anadolu'yu ve İstanbul'u gezen bir diğer seyyahı Bertrandon de la Broquiére idi. 16. Yüzyıld, Osmanlı topraklarını gezen seyyahlar ise Benedict Curipeschitz, Monsieur d'Aramon, Jerome Maurand, Ogier Ghiselin de Busbecq, Nicolas de Nicolay, Philippe du Fresne Canaye, Hans Dernschwam, John Sanderson, Sir Anthony Sherley, Fynes Moryson idi (Aksu, 2017, s.235). Her biri seyahatlerini kaleme alarak bizlere dönemlerine ait muazzam bilgi hazineleri bırakmışlardır.

2. Yöntem

Bu çalışmamızda, 17. yüzyılda sebebi ne olursa olsun ister şehri gezmek ister bir süre şehirde yaşamak veya çalışmak olsun İstanbul'da bulunmuş seyyahlar ile iç oğlanı, ressam, tarihçi, elçilik görevlisi gibi değişik meslekleri olanların şehirle ilgili öğrendiklerini kaleme aldıkları seyahatnamelerinden, birer seyahatname özelliği taşımakta olan raporlarından veya mektuplarından yararlanılarak o dönemde İstanbul'daki Müslümanların ve diğer dinlere mensup kişilerin bayram şenlikleri gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

17. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden otuzun üzerindeki Batılı konuktan eserlerinde, raporlarında veya mektuplarında bayram şenliklerinden söz edenler İstanbul'da bulunuş tarihlerine göre şöyledir:

	Görevi	Ülkesi	İstanbul'da bulunuş tarihi
Polonyalı Simeon	Seyyah	Kefe/Polonya	1. 1608 2. 1614 3. 1618
Robert Withers	Elçilik görevlisi	İtalya	1610-1620
George Sandys	Seyyah	İngiltere	1610
Pietro della Valle	Seyyah	İtalya	1614
Crailsheimli Adam Werner	Elçilik görevlisi	Almanya	1616-1618
Jean Baptiste Tavernier	Seyyah	Fransa	1. 1631 2. 1668
Clausier du Loir	Seyyah	Fransa	1639-1641
Ali Ufki Bey	İç oğlanı	Lehistan	1645-1655
Jean Thévenot	Seyyah	Fransa	1655
Paul Ricaut	Elçilik görevlisi	İngiltere	1. 1661 2. 1664
Guillaume Josephus Grelot	Seyyah	Fransa	1672
Antoine Galland	Elçilik görevlisi	Fransa	1672-1673
Eremya Çelebi Kömürçiyen	Tarihçi	Osmanlı Devleti	1673-1684
Cornelius de Bruyn	Ressam	Hollanda	1678
Jean du Mont	Tarihçi	Fransa	1690
François Aubry de la Motraye	Seyyah	İngiltere	1699-1714
Joseph Pitton de Tournefort	Bitki bilimi profesörü	Fransa	1701

Listedeki kaynak kişilerin eserlerinde, bildiri konusuyla ilgili verilen bilgiler doğal olarak bir bütünlük göstermemiştir. İlgili bilgilerin eksik kalmaması için bildiri metni oluşturulurken başka kaynaklardan da yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bursa, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlıya başkent olan şehirler aynı zamanda imparatorluğun yönetim yeri olan Saray'ı da içinde barındırmışlardır. İstanbul, coğrafi konumundan ötürü stratejik bir şehirdir ve bundan dolayı birçok devlet ona sahip olmak istemiştir. Şehir halifeliğin 1517 yılında Osmanlılara geçmesiyle önemini bir kat daha arttırmış ve İslam dünyasının da manevi başkenti hâline gelmiştir (Demirtaş 2009:140).

Bildiri başlığımızda, Batılı seyyahlar yazıyor olsa da onların anlattıklarına destek olması açısından aynı yüzyılda yaşamış olan seyyahımız Evliya Çelebi'den de aktarmalar yapacağız. Evliya Çelebi'nin "*Bu dünyâda nazîri olmayan İslâmbol*" [147a]¹, "*Dürr-i beyza-âsâ kal'a-i gevher-nigîn*" [151b]², "*Ma'mûr [u] âbâdân ve bir sevâd-ı mu'azzam kân-ı şâdumân*" [151b]³, "*Sevâd-ı dil-küşâ ve medîne-i bisât-fezâ*" [30b]⁴ vb. biçimlerdeki İstanbul için kullandığı adlandırmalarında bu şehre olan hayranlığını açıkça görmekteyiz. Dönemin Batılı seyyahları da İstanbul'a olan hayranlıklarını şöyle dile getirmişlerdir:

William Lithgow (1640, s.139): "*Konumu, düzenli iklimi, meyve bahçeleri, bağları, verimli toprakları, Çanakkale denizi ve güzel Asya'yla şehre dünyanın cenneti denilebilir.*"

Henry Blount (2010, s.21): "*1453 yılında Konstantin tarafından kaybedildi. Bu kaybın kazanç olduğu söylenebilir çünkü çok daha büyük bir imparatorluğun başkenti hâline getirildiğinden o çağda olduğundan çok daha görkemli. Eskiden bir yanda Trakyalıları diğer yanda da Yunanları sürekli olarak cezbetmişti. Ama şimdi ikisine de hükmediyor.*"

George Sandys (1652, s.24): "*Şehir, eski dünyada sahip olduğu mükemmel limanı ve boğazlar vasıtasıyla Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki zengin ticaretin merkeziydi.*"

Jean Thévenot (2014, s.45): "*İstanbul'u gören herkes bu kentin dünyanın en güzel konumuna sahip olduğu konusunda hemfikir, sanki doğa bu kenti tüm yeryüzüne hâkim olup onu yönetmek üzere yaratmıştır.*"

Josephus Grelot (1998, s.1): "*İstanbul'a yolculuk, kuşkusuz en hoş gezilerden biridir. Bu yolculukta doğanın gözler önüne serdiği en nefis yerler ve zamanın bize mirası, Doğu imparatorluklarının görkeminin en güzel kalıntıları hayranlıkla seyredilebilir.*"

Jean du Mont (1696, s.145): "*Bilhassa çok güzel bir şehir olan Stambol, iyi korunmuş olup böyle bir şehre sahip olmak dünyadaki prenslerin ve kralların arzusudur.*"

1 Bu dünyada benzeri olmayan İstanbul.

2 Beyaz inciye benzer cevher mühürlü kale.

3 Mamur, bakımlı ve sevinç yeri olan büyük bir şehir.

4 Gönül açan şehir ve geniş belde.

Joseph de Tournefort (2013, s.11, 25): “*Dış mahalleleriyle birlikte İstanbul, Avrupa'nın tartışmasız en büyük kentidir. Bütün gezginlerin ve hatta eski tarihçilerin ortak görüşüne göre kentin konumu dünyanın en güzel ve en avantajlı yerindedir. Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı, sanki dünyanın dört bir yanından gelecek zenginlikleri ona ulaştırmak için açılmıştır.*”, “*Eğer eski Bizanslılar yeniden dünyaya gelseler belki de kentlerinin olağanüstü büyüklüğü karşısında hayranlık duyacaklardır.*”

Sırbistan'ın ilk seyahatname yazarı Jerotej Ra anin de İstanbul hakkında: “*Gözün alamadığı genişlikte yeryüzünde böyle büyük bir şehrin daha bulunmadığını düşünüyorum.*” der (Novaković, 1871, s.309).

Bu ve benzeri tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, 17. yüzyılda da günümüz Türkiye'sinde olduğu gibi hayranlık duyulan, en güzel nesnelere benzetilen, en güzel duygularla tanımlanan bir şehirdi İstanbul.

17. yüzyıla beş yüz bini bulan nüfusuyla giren İstanbul, Orta Doğu ile Avrupa'nın en büyük şehri ve merkezidir artık. Tournefort (2013, s.17), “*İyice dikkat ettiğimde İstanbul'un Paris kadar kalabalık olduğu konusunda kuşku kalmadı.*” der. Polonyalı Simeon (2013, s.18), Türk nüfusunun haddi hesabı olmadığını bildirir. İstanbul'da Türklerin yanı sıra Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Arnavutlar ve Sırlar vardı. Şehirde Hristiyan nüfusun çoğunluğunu kırk bin hane civarındaki Rumlar oluştururdu. Celâli isyanlarından kaçan Ermenilerin büyük bir kısmı, İstanbul'a sığındığı için Hristiyan azınlıklar arasında Rumlardan sonra en kalabalık topluluğu Ermeniler oluşturuyordu. 17. yüzyılda şehirdeki Ermeni nüfusu kırk bin haneyi geçmekteydi (Simeon, 2013, s.4). Yahudiler de yaklaşık kırk bin haneden oluşmaktaydı (Simeon, 2013, s.18). II. Bayezid, Boğdan seferinden sonra Akkirman halkını şehre getirmiş ve Arnavutköy'e yerleştirmişti. Kanuni Sultan Süleyman da Belgrad'ı fethettikten sonra Sırları Belgrad Kapısı civarına yerleştirmişti. Tebaa dışında olup da İstanbul'da yaşayan yabancılar Avrupa ülkelerinden çoğunlukla resmî görevlerle gelen diplomatlar, ticaret ataşeleri, tüccarlar, rahipler ve misyonerlerdi. 17. yüzyılda şehirde yabancı nüfusun çoğunluğunu Fransızlar oluşturuyordu (Üçel-Aybet, 2010, s.294). Diplomatlar arasında Fransa dışında Venedik, İngiltere, Almanya ve Hollanda elçileriyle konsolosları bulunmaktaydı.

Her ne kadar imparatorluğun yönetim şehri olmasından kaynaklı olarak resmî işlerin yoğunlukla yapıldığı, resmî görevlilerin çoğunlukta bulunduğu bir şehir olsa da kendisine özgü ve dönemin diğer şehirlerine göre üst düzey eğlenme kültürüne sahip bir şehirdi İstanbul. Şehrin yaygın eğlenme biçimleri zaferler sebebiyle yapılan kutlamalar; ramazan gecelerindeki eğlenceler; cuma ve bayram namazlarına gidiş ve dönüş alayları; Müslümanların ve diğer dinlere mensup kişilerin bayram şenlikleri; doğum, sünnet düğünü, düğün şenlikleri ve alayları; cami, türbe vb. binaların açılış törenleri; sanatsal gösteriler ve spor etkinlikleriydi. Bildiri sınırlarında kalabilmek için İstanbul'un eğlenme kültürünü oluşturan bu öğelerden 17. yüzyıldaki ramazan geceleri ile Müslümanların ve diğer dinlere mensup kişilerin bayramlarındaki eğlence biçimlerini aktaracağız.

Aubry de la Motraye (2007, s.217) bayram günlerinde sokakların insanla dolu olduğunu, herkesin en yeni kıyafetlerini giyerek sokaklara çıktıklarını, dostça kucaklaşıp selamlaştıklarını, küslerin barıştığını, bayram boyunca birbirlerine ziyafet verdiklerini, eğlence düzenlediklerini söyler. Ayrıca bu âdetlerin Rumların Christos Anesti'lerine benzediğini ancak aradaki farkın Türklerin Rumlar kadar şamatacı olmadıklarını ekler.

Aubry de la Motraye (2007, s.218), Cornelius de Bruyn (1714, s.114) ve Clausier du Loir (2016, s.149) bayram günlerinde kadınların daha serbest bir biçimde sokağa çıktıklarını belirtirler. Sandys (1652, s.10), bayram boyunca dervişlerin yolda denk geldikleri kişilere laleler veya başka küçük şeyler vererek karşılığında bahşiş aldıklarını, Thévenot (2014, s.89) ise çoğunluğu yeniçeri olan insanların yolda karşılaşmaları kişilere gül suyu döküp karşılığında akçe beklediklerini söyler.

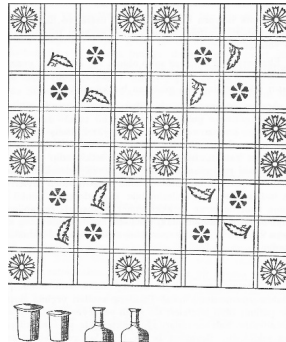
Kurban Bayramı'nda ilk olarak fetih şehitlerinin mezarları ziyaret edilir, daha sonra aile kabristanına gidilir, daha sonra kurban kesilirdi. Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre IV. Murad zamanında Kurban Bayramı'nda şehirde aşağı yukarı altı milyon koyun kesilmekteydi:

“Gümrük Emîni Alî Ağa efendimiz, koyun emîni iken İslâmbol'un dörd mevleviyyet yerinde ıydı adhâda altmış kerre yüz bin koyun kurbân olduğu tahrîr olunup Murâd Hâmî Râbî “e arz olundu.” [I-169b]

3. 1. Ramazan Eğlenceleri

İstanbul ramazan olsun bayram olsun o günlerde ve gecelerde ayrı ayrı noktalarda birçok eğlencenin gerçekleştirildiği bir şehirdi. Halk ramazan gecelerini evde geçirmek yerine farklı farklı eğlencelerin yapıldığı yerlere gidip değişik biçimlerde eğlenmeyi tercih etmekteydi. Bu çeşitli eğlencelerin İstanbul'un 17. yüzyıl konuklarına ait seyahatnamelerdeki, raporlardaki ve mektuplardaki yansımaları şöyledir:

Yüzyılın başında sayıları fazla olan kahvehaneler, halkın eğlence yerlerinden biriydi. Kahvehaneler, meslek, uğraşı veya din ayrımı yapılmaksızın herkese açıktı. Buralarda kahve büyük kazanlarda pişirilir ve porselen fincanlarda içilirdi. Müşterilere erkek çocuklar hizmet ederdi (Üçel-Aybet, 2010, s.152).

Galland (1998, s.33), ramazan gecelerinde kahvehanelerde satrancın yaygın oynanan oyunlardan olduğunu ancak kendilerinde olduğu gibi tahta üzerinde değil de muşamba üzerinde oynandığını, zeminin siyah beyaz değil de tek renkte, taşların da aynı yükseklikte olduklarını, beyazların beyaz tahtadan, siyahların ceviz ağacından yapıldığını aktarır. Werner (2011, s.84) satranç oynayanların ortaya para koymadıklarını olsa olsa birbirlerinin hesabını ödediklerini söyler.

Thévenot (2014, s.70), o günlerde İstanbul'un kahvehanelerinde müşterileri eğlendirmek üzere müzisyenlerin çalıp söylediklerini, müşterilerin de arkadaşlarına bol bol kahve ısmarladığını aktarır:

“Bu yerlere din veya mevki farkına bakılmaksızın herkes gidebilir ve çok kimse buralara vakit geçirmeye gider. Hatta kahvehanenin dışında üzerlerine hasır serilmiş taş sıralar da vardır; açık havada durup yoldan geçenleri görmek isteyenler buralara oturur. Bu kahvehanelerin çoğunda sahipleri tarafından müşteri çekmek için tutulmuş olan ve gün boyunca çalıp söyleyen birçok kemancı, zurnacı ve müzisyen vardır. İnsan içeri tanıdığı birilerinin girdiğini görünce azıcık kibarlığı varsa kahveciye gelenlerden hiç para almamasını bildirir ve bunu tek bir kelimeyle yapar; gelenlere kahve ikram edilirken ‘bedava’ diye bağırması yeterlidir.”

Aubry de la Motraye, kahvehanelerde tütün veya çubuk içiminin günlük hayatın bir keyfi hâline gelerek 17. yüzyılın sonuna doğru yaygınlaştığını hatta kadınların daha yumuşak olması için tütüne sarısabır ağacı ve mastika eklediklerini söyler:

“... onların tütünleri damakta ve burunda bıraktıkları tat bakımından Batı Hint adaları tütünlerinden üstündürler ve kadınlar tütüne, daha da yumuşak olması için sarısabır ağacı veya mastika katmaktadırlar.” (de la Motraye, 2007, s.211)

Ayrıca âşıklar, kahvehanelerde saz eşliğinde şiirlerini okuyarak dinleyenlere güzel vakit geçirtirlerdi.

Ramazan gecelerinde, İstanbul halkının bir diğer eğlencesi taklitler yaparak hikâyeler anlatan meddahların gösterileriydi. Meddah, önceden belirlenen zamanda gelip kahvehanelerde veya kıraathanelerde kendisine ayrılan yere oturur, seyircileri

karşısına alırdı. “Hak dostum Hak!” diyerek söze başlar, kalıplaşmış bazı sözleri söyledikten sonra seçtiği bir hikâyeyi anlatırdı. Hikâyenin tüm kahramanlarını hatta içinde geçen hayvanları bile yanından hiç ayırmadığı sopa ve mendilini kullanarak taklit ederdi. Werner (2011, s.84), meddahların bazen atalarının veya hükümdarlarının kazandıkları zaferlerin hikâyelerini anlattıklarını, seyircilerin de geçirilen güzel vakit için onlara az da olsa para verdiklerini aktarır.

Hacivat ve Karagöz’ün başkahraman olduğu gölge oyunları da halkın eğlencelelerinden bir başkasıydı. Düğünlerde veya özellikle ramazan gecelerinde teravih namazından sonra kahvehanelerde icra edilirdi. Pietro della Valle (1953, s.38), uzun ramazan gecelerinde gittiği kahvehanelerde gezginci Yahudilerin beyaz bir çarşaf üzerine mum ışığı aracılığıyla karagöz oynattıklarını anlatır. 17. yüzyılda son biçimine kavuşan oyundaki Karagöz ve Hacivat dışındaki kahramanlar başta Laz olmak üzere Acem, Arnavut, Arap, Ermeni, Rum, Kayserili, Bolulu, Kastamonulu gibi İstanbul’a dışarıdan gelenlerdi. Bu kahramanlardan Balkanlardan gelenler, genellikle bahçıvan, çiğerci, celep, korucu veya bozacı rolündeydiler. Mestan, Bayram, Celo, Recep, Şaban ve Ramazan ağalar Arnavut olanlardı. Trakya şivesiyle konuşan ve adı çoğunlukla “Hüsmen Ağa” olan karakter ise Rumelili idi.

Ramazan’da, camilerin minarelerin şerefelerine sabaha kadar yanmalarını sağlayacak ölçüde yağla dolu kandiller asılırdı. Büyük camilerin iki minaresi arasına da daha küçük kandiller kullanılarak “elhamdülillah, merhaba” vb. sözler ile dönemin padişahının adı ve kaçınıcı padişah olduğunun (Tournefort, 2013, s.25) yazılı bulunduğu mahyalar asılırdı. Ne kadar çok cami varsa bu mahyalar sayesinde şehir o kadar çok aydınlanır ve bu görüntü halk için seyirlik bir eğlence hâline gelirdi (de la Motraye, 2007, s.216).

Ali Rıza Bey *Bir Zamanlar İstanbul* adlı eserinde (1986, s.153), “*Bir ucu minarelerinin şerefelerinde diğer ucu ise cami avlusunda yüksekçe bir yere bağlanmış kandil uçurtmalarının asılı olduğu büyük camilerde teravih namazı sonrasında avluya toplanan seyircilerin meraklı bakışları arasında bu uçurtmalar uçurtmacı tarafından salıverilirdi.*” diyerek halkın bir diğer eğlence biçimi olan “kandil uçurtma” gösterisini bizlere aktarmıştır. Bu gösteriyi yapmak için ipin bir ucu şerefeye diğer ucu ise caminin avlusunda yüksekçe bir yere bağlanır, uçurtmacı kutu içindeki kandilleri makara ve ikinci bir ip yardımıyla minarenden aşağı yukarı hareket ettirerek teravih namazından çıkanları eğlendirirdi. Birbiri ardınca kayan kandiller yıldız kaymasına benzer bir ışık gösterisi meydana getirir, bu görüntü seyirciler tarafından ilgiyle izlenirdi. Yapılan bu ilgi çekici gösteri sonrasında uçurtmacının aşağıya sarkıtıldığı

kandil kutularının içine izleyenler tarafından şeker veya çeşitli hediyeler konurdu.

3. 2. Müslümanların Bayram Eğlenceleri

Şehirdeki Müslümanların ve diğer dinlere mensup kişilerin dinî bayramları, kendilerince ayrı ayrı yerlerde ve biçimlerde kutlanırdı. Müslümanların dinî bayramları olan Ramazan Bayramı'na "Büyük Bayram", Kurban Bayramı'na "Küçük Bayram" denirdi ve her iki bayram da üç gün sürerdi (And, 2015, s.233). Evliya Çelebi, balık pazarı esnafını anlatırken Rumların bu yüzyıldaki bayramlarının adlarını da şöyle belirtir:

"Ve Rûm kefereleri ekseriyyâ İsvet Nikola ve Sarı Saltık ve Meryem Ana ve Kâsım ve Ayanta ve Hızır-İlyâs ve Şem'un ve Bucuk ve Karakoncoloz nâm bed-nâmların günlerinde perhîz oldukları zamân bu balıkbâzârı âşbâzları ..." [I-175a]

Eski devirlerde gayrimüslimlerin bu bayram günlerinde yaptıklarını:

"Bu Kostantîn ... zamâm hayâtında Kızıl Yumurta günleri ve Meryem Ana günleri ve İsvet Nikola ve Kâsım ve Hızır-ilyâs ve Avusdos ve haçların suya bıraktıkları günler ve Karakoncoloz günleri ve bu makûle bed-nâm .iydi nasârâ günleri; ve her bâzâr günleri İslâmbol Kal'ası divârların kırmızı parankona çuka ile mestûr etdirüp bizzât kendüsi alayı azîm ile Lekayı bed-likâ gibi sakalına incü dizüp başına tâcı iskenderi Keyâniyânı geyüp İslâmbol'u seyr [ü] temâşâ edüp deverân ederdi." [I-15b] biçiminde aktarır.

Akşam vakti gökyüzünde yeni ayın belirmesi ramazan ayının bittiğine işaret olup mehter takımı, yeni ayın görünmesiyle Ramazan Bayramı'nın başladığını şehrin içinde davul çalarak müjdelerdiler (Ali Ufki Bey, 2013, s.51). Sarayburnu'ndaki burçlardan üç pare top atışı yapılırdı. Arife gecesinde insanlar, tüm gece boyunca dışarıda dolaşır alışveriş yapıları.

3. 2. 1. Topkapı Sarayı'nda Bayram

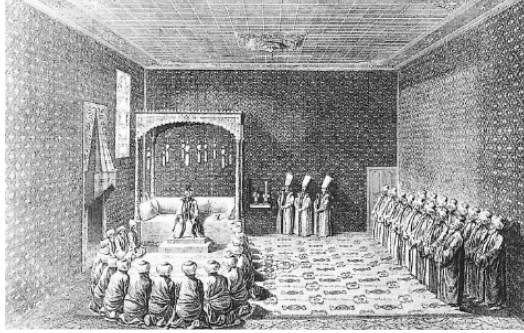
Padişah, cuma veya bayram namazına özel bir alayla gider ve Saray'a yine aynı biçimde dönerdi. Alayda hep bir ağızdan "Allahu" diyerek geçen sırasıyla yeniçeriler (Werner, 2011, s.64), Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nakibüleşraf, defterdar, nişancı ve gidilecek caminin (çoğunlukla Ayasofya) imamları, çavuşlar, sipahiler, önemli devlet erkânı, solaklar, peykler, silahtar ve çuhadar ağanın refakatinde padişah, onun gerisinde iç oğlanları ve diğer saray görevlileri olurdu. Hepsisi özel مراسم kıyafetlerini giymiş olurlardı. Alayın geçeceği güzergâh halk ve yabancı elçilik görevlileriyle dolar, derin bir saygı ve sessizlik içinde bu geçit töreni izlenirdi. Haksızlığa uğramış olanlar, başlarının üzerinde saz, kamış yakarak veya ellerinde meşaleler tutarak alayın geçtiği sırada dikkatleri üzerlerine çekmeye çalışırlar ve şikâyetlerini padişahın dilsiz olan görevlileri aracılığıyla kendisine iletirlerdi (Sandys, 1652, s. 49). Pietro della Valle (1953, s.227), bayram alayıyla aynı biçimde yapılan, halkın ilgiyle izlemek üzere geldiği Sultan Ahmet'in cuma selamlığı törenlerinden

birini şöyle aktarır:

“Dün cuma olduğundan... nihayet, kendine bu nedenle refakat eden ihtişam ve maiyetle birlikte padişahın Ayasofya Camisi’ne gidişini gördüm... Sarayının önde gelenleri at üstünde onun önünden ilerliyor ve herkes ona görev ve unvanlarının yüksekliği ölçüsünde yakın duruyor. Saray ağalarının en önemlileri de gene at üzerinde, çok büyük özel hizmetkârlar olarak onun gerisinden geliyor; asıl hizmetkârlar ise kafaları tıraşlı, sakalsız ve güzel kırmızı kıyafetler giymiş olarak ilerlemektedirler... Hükümdarın yakınlarında, oldukça karmaşık bir şekilde birçok piyade birliği yürümektedir, bunların bazıları bizim tüfekçilere benzemektedir, bazıları ise ok ve yaylarla muhafızlık yapıyor gibidirler ve daha da başkaları mektupları taşıyarak habercilik yapmaktadırlar. Bunlar iki eteği önden kuşaklarına kadar açık kısa elbiseleri olan, bacakları yarı çıplak ve inanılmaz hızla koşan kişilerdir ve her birinin görevine göre ayrı kıyafetleri, zengin süsleri ve başlarının üzerinde çok güzel ve hafif sorguçları vardır.”

Bayramın ilk günü, gün doğumundan dört saat önce Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm devlet ricali Babühümayun’un önünde toplanırdı (Ali Ufki Bey, 2013, s.41).

Ricaut (2012, s.251-252) da Saray’da bir bayram töreninin nasıl yapıldığını, kimlerin, hangi sırayla ve nasıl bir biçimde padişahın bayramını kutladıklarını şöyle anlatır:

“Arife günü, kapı ağasının odalarına giden avlu zengin halılarla, döşemelerle ve kendi modalarına uygun başka süslemelerle donatılır. İstanbul’da bulunan bütün önemli devlet memurları, gün doğmadan üç dört saat önce Saray’a gelirler. Güneş doğar doğmaz padişah, atının üzerinde onların arasından geçer ve bayram namazını kılmak üzere Ayasofya Camisi’ne gider, namazdan hemen sonra da Saray’a geri döner. Camiden döndükten sonra Has Oda’ya girer ve tahtına kurulur. Sol tarafında kapı ağası durur. Rehin olarak hep padişahın sarayında bulunan Tatar Hanı’nın oğulları, kendilerine işaret verilir verilmez ilk olarak padişahın bayramını kutlamaya gelirler. Padişah, onlara doğru üç adım yaklaşır, onlar da yere secde ederek “eyyâm-ı şerif” derler. Bu, “günleriniz mutlu olsun” demektir. Daha sonra veziriazam gelir, bir dizi yerde olduğu hâlde padişaha iltifatlar eder, bitirdiği zaman ona biraz daha yaklaşır ve elini öper sonra da ayağa kalkarak kapı ağasının yerine geçer. Müftü onun ar-

dından gelir. Başını yere eğmiş ve ellerini kuşağının üzerinde bağlamış olan müftü, kendisini karşılamak için bir adım öne gelen padişahın omzunu öper sonra da yerine çekilir. Müftüye refakat edenler rütbelerine ve asaletlerine göre birbiri ardına gelip iltifatlarını sunarlar padişah da onları, veziriazamın gösterdiği şekilde karşılar ve ona göre davranır çünkü makamlarına göre bunlardan kimileri padişahın elini, kimileri eteğini, kimileri yenini, kimileri göğsünü öper.”

Evliya Çelebi, dinî bayram törenlerinde padişahın eteğini öpmek üzere sıralanan devlet erkânının sıralanış biçimlerinin padişahın Anadolu seferi veya Rumeli seferinde olmasına göre değişiklik gösterdiğini söyler:

“Pâdişâh, Anadolu gazâlarında bulunsa ve Dîvân'da ve ıydeynde pâdişâh huzûrunda ibtidâ Mısır andan Bağdâd andan Habeş andan Budin andan Anadolu andan Mar'ayş andan kapudan paşa durur. Ammâ Rûm'da olsa ibtidâ vezir-i a'zam andan Budin vezîri andan Mısır; Habeş ve Bağdâd ve Rûmeli ba'dehu eyâleti kadîm feth olmuşlar birbirleri üzre takaddüm ederlerdi.” [I-50a]

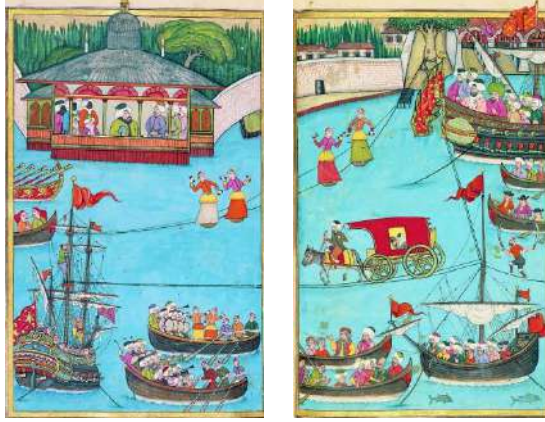
Withers (2010, s.104), Saray'da bayram sabahında yapılanları şöyle ifade eder: “Padişah, onlar için karnaval olan bayramın ilk gününde yani oruç ayı olan ramazan sona erince yasalar gereği kendisini halka göstermek, bütün önemli kişilere ve kendi yüksek rütbeli hizmetkârlarına eteğini öpmesi için izin vermek zorundadır. Bu sebeple o günün sabahı erkenden çok zengin bir kıyafetle, mücevherlerle süslü giysisi içinde kendi dairesinden çıkar, ikinci avludaki hadımların koruduğu kapıya [Babüssaade] gelir ve orada ipek ve sırmayla işlenmiş Acem halısı serili olan tahta oturur. Gelenler eteğini öperler.”

Withers (2010, s.105) bayramlaşmadan sonra yapılanları “Bu tören bittikten sonra [padişah] bütün bu insanlarla birlikte Ayasofya Camisi'ne gider, günün namazını bitirdikten sonra hutbe dinler, sonra onlardan izin isteyerek kendi dairesine döner. Bu arada Divan'da [Kubbealtı] paşalar ve öteki büyükler için o günün şerefine çok görkemli bir ziyafet, avluda ise kendisiyle camiye gelenlere ve orada bulunanlara büyük bir öğle yemeği verir.” biçiminde aktarır.

El veya etek öpme töreni tamamlandıktan sonra “Padişah özel bir odaya [Has Oda] çekilir. Burada dört arz ağası gelip ona hürmetlerini sunarlar ve itaatlerini teyit ederler. Onların ardından hadımlar ve diğer iç oğlanları gelir. Bu süre içinde Divan odasında [Kubbealtı] muhteşem bir ziyafet hazırlanır, imparatorluğun yüksek

memurları merasimden sonra padişahın hesabından yemek yerler. Yemek bittiğinde padişah, devletin en önemli on altı memuruna birer zerdeva⁵ kürkü hediye eder ve bunun ardından resmî merasim son bulur.” Ricaut (2012, s.251-252)

Sonrasında Harem dairesine geçen padişah, annesi, hasekileri, çocukları ve harem kadınlarıyla bayramlaşır. Öğle saati geldiğinde Topkapı Sarayı’ndaki, Tophane’deki ve Kâğıthane’deki toplar yeniden atılır (And, 2015, s.235).

I. Ahmed bayram tebrikinden sonra Marmara Denizi kıyısında, sur üzerinde, Üsküdar’a karşı olan İncili Köşk’e (Sinan Paşa Köşkü, Çayır Köşkü), gider, gemilerin arasında cambazların yaptıkları gösterileri seyredirdi. Yüzyılın bir diğer padişahı olan IV. Murad ise ramazan ve kurban bayramlarının ilk günü önünde donanma tarafından deniz şenliklerinin yapıldığı Haliç tarafında, sur duvarlarının dışında denize sıfır olan Yalı Köşkü’ne (Cebeciler Köşkü) gider ve atılan havai fişekleri buradan izlerdi (Grelot, 1998, s.73). Sultanlar da bayramın ilk günü, bu köşke gelerek yapılan gösterileri hayranlıkla seyredirdi.

Ricaut (2012, s.252), bayramlaşmak için Eski Saray’dan Topkapı Sarayı’na gelen, önceki padişahların eşleri veya mevcut padişahın gözden düşen eşleri (ki hanım sultan olarak adlandırılırlardı) için *“Daha sonra hanım sultanların arabaları Saray’a getirilir. Bir yıl boyunca [Eski Saray’da] kapalı kalan bu hanımlar bayram münasebetiyle önce padişahı, akrabalarını sonra kadinefendiye, valide sultanı, diğer sultanları ve Saray kadınlarını ziyaret fırsatı bulduklarından çok keyiflidirler. Üç gün boyunca yiyip içip eğlenerek Saray’da kalabilirler.”* der.

Mısır’daki darphanede, on tanesi bir dirhem gelecek biçimde özel kesim, ortası halkalı saf gümüşten para kesilerek bayramda cep harçlığı olarak padişaha gönderilmesi bir gelenektir. Buna ek olarak Hindistan’dan, İran’dan, Yemen’den ve Etiyopya’dan beğenilen parlak kumaşlarla yüz yetmiş bohça eşya Saray’a gönderilirdi. Bu geleneğin ayrıntısını Evliya Çelebi’den öğreniyoruz:

“İyd-ı şerîfde pâdişâha ceb harçlığıdır, darbhânedeki mahsûs onu bir dirhem gelmek

üzre kesilir, ortası halkalı sîm-i hâlisden kesilir. Bu hazîneye mahsûb değildir, paşanın kendi kîsesindedir; cümle () kîse-i Mısrîdir. Ve bu hazîneye karşılık üç yüz kîselik dahi Hind ü Sind⁶ ve Acem⁷ ve Yemen ü Habeş⁸ tefârûklarından zî-kıymet akmişei fâhireler ile yüz yetmiş boğça metâ' bağlanır. Evvelâ on boğça vâlide sultâna ve beşer boğça hâsekî sultânlara ve beşer boğça şehzâdelere ve beşer boğça gayrı sultânlar [ve] vâlide kethudâsına, üç boğça kızlar ağasına, beş boğça (ve) başkapu oğlanına, iki boğça hazînedârbaşıya ve iki boğça hâs odabaşıya ve ikişer boğça silihâra ve çukadâra ve rikâbdâra ve Eski Sarây ağasına ve baltacılar kethudâsına ve kahvecibaşıya. Bunlar cümle Sarây'a mûte'alliklerdir. [X-Y196a]

Saraydaki bayram kutlamaları, bu biçimde yapılırken halkın bayram kutlamaları da bambaşka ve çok renkli bir biçimde geçirdi.

3. 2. 2. Şehirde Bayram

17. yüzyılda, bir kalenin ele geçirilmesi, padişahın seferden zaferle dönmesi, dinî bayramların başlaması veya buna benzer sevindirici olaylar vesilesiyle düzenlenen şenlikler, oyunlar, güreşler ve özellikle de parlak bir biçimde kutlanan Osmanlı şehzadelerinin sünnet düğünleri için genellikle, Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı ve nedimi İbrahim Paşa'nın Atmeydanı'nda [Sultanahmet Meydanı] yaptırdığı saray kullanılmaktaydı (Tavernier, 2010, s.45).

Evliya Çelebi, her bayramın ikinci günü halkın Tophane'de toplandığını, deniz yüzüne sektirme gülleler atıldığını, bunların her birinin karakuş gibi sektiğini anlatır:

“Ve Süleymân Hân topları ve Ebü'l-feth topları ve Bâyezîd Hân topları ve üç ağızlı top ve şeshâne top ve burma top ve Fransa topları ve kırk karış küpeli topu ve Alî Balı ve Ese Balı ve Hamza Balı ve Çuldutmaz ve Kundakdutmaz ve Dîv Balı ve Seki Balı ve Kara Balı ve Ajder Balı ve Kırkmîl Balı ve fiakî Balı ve Palamarkıran ve Deli top nâmân ibret-nümâ toplar var kim her biri birer kal'a değer toplardır kim rûzı iydeynde ve sürûr [u] şâdumân günlerinde ve pâdişâh ubûr etdikde rûyî der-yâya sekdirme gülleler atılup her biri karakuş gibi seker. Her bir top bu minvâl üzre kırkar ellişer kerre atıldıkda ejderi heft-ser-misâl gıjgurdıklarında âdemin zehresi çâk olup zemîn [u] âsumân dir dir ditreyüp cemî'i düşmen ru'b u haşyet çekerler.” [I-132a]

Yine Evliya Çelebi, yoğurtçular esnafını aktarırken bayramın üçüncü günü halkın bir araya gelerek yoğurt yediklerini söyler:

“Esnâfi cümle yoğurdcıyân: Kârhâne 500, neferât 1600, bu tâ'ife Eyyüb'da yüz aded kârhânei münakkaşlardır kim iydeynin üçüncü günlerinde niçe bin âdem cem' olup yoğurd ve kaymak tenâvül ederler. Bu lezîz yoğurd meğer Bingöl yaylasında ola, gâyet lezîzdir.” [I-167b]

6 Hindistan'da bir vilayet.

7 İran.

8 Etiyopya.

Evliya Çelebi, ramazan ve kurban bayramlarında, padişah düğünlerinde veya elçilerin padişahla görüşmek üzere Saray'a geldiklerinde, mehter takımının kös çaldığını ve seslerinin şimşek gibi gökyüzüne yükseldiğini de şöyle anlatır:

“Esnâf-ı mehterân-ı kösciyan ... kim yüz elli çift deve kösleri ve Osmân Hân'ın Hotin seferine götürdüğü fil kösleri var kim her biri hammâm kubbesi kadardır. Leyle-i iydeynde ve rûz-ı iydeynde ve sûr-ı hümayûnlarda ve on sekiz pâdişâh ve kralın elçileri cem' olanda bu kösleri çalup ra'd-vâr sadâları evce peyveste olur.” [I-202b]

Evliya Çelebi bu şenlikler sırasında davulun, yuf borusunun ve zurnanın insanı dehşete düşürecek kadar yüksek sesle çalındığını, deniz üzerindeki gemilerin yaptığı top ve tüfek atışları yüzünden İstanbul içinde çok gürültü olduğunu da şu sözlerle belirtir:

“Rûz-ı iydeyn[de] ... tabl u nefir ve surnâ ve nakkare sadâsından âdeme dehşet hâsıl olup rû-yı deryâda olan niçe bin pâre keştilerin top u tûfeng şâdumânından Belde-i Tayyibe içre bir azîm sît ü sadâ olur.” [I-56b]

Bunlara ek olarak havai fişek gösterileri yapılırdı. Kayıklardan havai fişekler atılır, gökyüzü aydınlanırdı. Pietro della Valle (1953, s.27) böyle bir gösteriye denk gelmiş, “... içlerine küçük kulecikler yerleştirilmiş on altı kayıktan bir saat boyunca havai fişek atıldığı” aktarmıştır.

Cornelius de Bruyn (1714:114-115), “su üzerinde çekilerek patlatılan suni bir ateş” olarak tarif ettiği havai fişek gösterilerini, müzikli eğlenceleri ve kayıklarda gece yapılan şenlikleri şöyle anlatır:

“Bu ateş [havai fişek] birkaç piramit veya kuleden ibarettir. Türklere has dümbelek, küçük tamburlar; ‘houtbois’ [zurna], kudüm ve diğer müzik aletlerinin yanı sıra şarkı söyleyenlerin sesleri de işitilir. Bu eğlenceler kanalın [Boğaz] ortasında İstanbul’un ve Galata’nın girişinde yapılır. Yine burada gezintiye çıkmış olanlarla dolu, sayısız kayık görülür. Bu kayıklarda ışık saçan bir fener bulundurmamak zorunludur. Hatta bazı kayıklarda üç, dört veya beş kadar fener vardır. Gecenin karanlığında bu biçimde görünen fenerli kayıklara hayran olmamak elde değildir.”

Bayram günlerinde meydanların bir köşesinde direkler arasına gerilen iplerin üzerinde yürüyen cambazlar, bir başka köşesinde üzerindeki fişeklere gaz dökülerek patlatılan adamlar ilginç gösterilere imza atarlardı.

Saray'dan yapılan top atışlarıyla bayram ilan edildikten sonra bayramın bitimine kadar sokaklarda veya meydanlarda dört köşeli, ahşap, yeşilliklerle süslenmiş kameryelerin içine salıncaklar kurular, kadınlar veya erkekler ya birer birer veya iki kadın, iki erkek bu salıncaklara binerek eğlenirlerdi. Bu salıncakların hemen yanında müzisyenler tambur, ney (du Loir, 2016, s.148), davul ve zurna çalarlardı. Pietro della Valle (1953, s.30) böyle bir salıncağa binmiş ve gözlemlerini şöyle aktarmıştır:

“Her salıncak iki adam tarafından itiliyordu. Eğer yıldızları ellemek istiyorsanız sekiz adama kadar kiralayabiliyordunuz. Bir sazandeler grubu ve şarkıcılar da durmadan müzik yapıyordu. Bu delice bir eğlenceydi hem seyredenler için hem de sallananlar için.”

Cornelius de Bruyn (1714, s.114) ve Clausier du Loir (2016, s.148) bu salıncakların yeşil kurdelelerle süslenmiş olduğunu, sallayanların bu iş için bir veya bir buçuk akçe aldıklarını söyler.

Bayram günlerinde dönme dolaplar da halkın eğlenmesini sağlayan araçlardandı. Dönme dolaplar insanların dikey olarak çevirdiği büyük tekerlek biçimindeydi (du Loir, 2016, s.148). Kenarlardan sarkan oturaklara oturuluyordu. Bazı dönme dolaplarda 1 akçe verenin üzerine güzel kokular sıkılıyordu. Pietro della Valle (1953, s.30) dönme dolaba da binmiş ve çok zevk aldığını belirtmiş, hatta dönme dolap hızlandıkça yanındaki Yunan'ın “yeter” diye bağırdığını aktarmıştır. 17. yüzyıldaki

dönme dolaplarla benzer bir mekanizmaya sahip olan, sol taraftaki resimde görülen dönme dolap 1914'te Arnavutluk'ta kurulmuştur. Bu fotoğraf bize bir kültür öğesinin 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar, İstanbul'dan Arnavutluk'a kadar bir biçimde aktarılmış olduğunu göstermektedir.

Bayram günlerinde iki zurna, dört davul, iki de tabak büyüklüğünde pirinç zil ve boru çalan kişiden oluşan müzisyen gruplar ev ev dolaşarak para toplarlardı. Zurna çalan iki adam önde yürürdü. Sonra küçük davulları çalan iki adam onların arkasından büyük davulları çalan iki adam gelirdi. Bir evin önüne geldiklerinde zurna çalanlar önce yavaş ritimli, sonra daha hızlı ve çok yüksek sesle çalmaya başlarlardı (And, 2015, s.233).

Alaylarda ve bayram günlerinde, halkın seyretmeleri için Aya İrini'nin önünde filler ve zürafalar bulundurulurdu (Kuban 1993:284, Necipoğlu 2014:70). Hatta padişahın beslettiği aslanlar, kaplanlar ve leoparlar sokaklarda dolaştırılırdı (Dernschwam, 1923 s.95).

Bayram şenlikleri sırasında, süsleme amacıyla gemi direkleri, halatlar yeşil ve diğer renklerde küçük kandillerle donatılırdı. Bu kandillerden kulelerde ve minarelerde de olurdu (de Bruyn 1714:115). (Galland, 1998, s.212-213) Kandillerdeki yağın altına kırmızı, mavi, sarı veya beyaz renkli su konur ve böylece kandiller ışıltılı parlardı (And, 2015, s. 239). Minarelerin dışında camilerin içindeki demir halkalara asılı kandiller de yakılır ve bütün gece yanardı. Bin kadar cami bulunduğu söylenen İstanbul'da (Werner, 2011, s.67) bu kandiller zeytinyağı ile yakıldığından bayramlardan önce zeytinyağı kıtlığı bile görülürdü.

Bayramda yapılan tüm şenliklere halkın hepsi katılabilirdi. Bu şenlik günlerinde Saray'da hazırlanan kuzu, tavuk ve diğer kanatlıların çevirmeleri At Meydanı'na getirilir, tulumbacılar halkı sıraya sokar ve davullar çalınarak yemeğe başlanırdı (And, 1982:43).

Genelde şölen niteliğindeki yemeklerde; katı çorbası, kefal çorbası, ekşi aşı, tarhana çorbası, paça çorbası; erişteli ördek, kuzu kebabı, piliç, tavuk, güvercin, ekşili piliç, ekşili tavuk, tutmaç⁹, çeşitli dolmalar; sade pilav, tavuklu pilav, bulgur pilavı; poğaç, çörek, gözleme, girde¹⁰, simit, ıspanaklı, kıymalı, tavuklu, sade veya ballı börekler; turşu; baklava, muhallebi, zerde, kabak reçeli veya tatlısı, aşure, nukul¹¹;

9 Mantı benzeri bir yemek.

10 Açılmış yufka.

11 Bir çeşit tatlı.

çeşitli soğuk şerbet ve hoşaf lar ikram edilirdi (Haydaroğlu, 2003:6).

Saray'da sünnet, evlilik, fetih gibi törenler için yapılan şenlikler ile bayramlarda halka yönelik “çanak yağması” ve “şeker alayı” adı verilen törenler de yapılırdı (Öztlü, 2011:172). Pedani *Osmanlı'nın Büyük Mutfağı* adlı eserinde (2018:42), Oğuz beylerinin birbirlerine üstünlüklerini kanıtlamak üzere büyük ziyafetler verdiğini, bu sırada da çadırlarını ve tüm eşyalarını gönüllü olarak halkına yağmalattıklarını belirtir, yağmanın da “kençliyü” olarak adlandırıldığını söyler. Uygulama zamanla yiyeceklerin yağmasına dönüşmüş, Kâşgarlı Mahmud *Divanü Lügat 'it-Türk*'te “kençliyü” kelimesini “*Bayramlarda ve hükümdarların ziyafetlerinde yağmalanmak için kurulan sofrası. Minareye benzer ve göğe doğru otuz arşın yüksekliktedir.*” (Ercilasun, 2014: 528) biçiminde tanımlamıştır. Eski bir Türk geleneği olduğu anlaşılan “kençliyü” uygulaması, Osmanlı döneminde “çanak yağması” adıyla yaşamaktadır. 17. yüzyılda da bayram şenlikleri başta olmak üzere şehirde yapılan diğer şenlikler sırasında “çanak yağması” etkinlikleri yapılırdı. At Meydanı'nda, padişahın seyredildiği bir noktada yere serilen hasırların üzerine içleri et ve pilavla doldurulmuş çanaklar konur, bu çanaklar âlimler, yeniçeriler, devlet ricali veya halk tarafından âdeta yağmalanarak içlerindeki yemekler yenirdi.

Şeker alayında şekerden yapılmış eşya, bitki, hayvan figürleri At Meydanı'na getirilerek halka ikram edilirdi (Aksu, 2022).

3. 3. Gayrimüslimlerin Bayramları

Motraye (2007, s.56), Paskalya'nın nasıl kutlandığını şöyle anlatıyor: *“Rumlar en görkemli eğlencelerini bayramlar ve Paskalya haftası sırasında yaşıyorlar: Babiali [Fatih Sultan Mehmet] -tıpkı eski imparatorlukları yıkılıp gitmeden yaptıkları gibi- Paskalya günlerinde cadde ve sokaklarda, meydanlarda veya halka açık her yerde canlarının istediği gibi içsinler, şarkı söyleyip dans edebilsinler diye özel bir hattı-ı şerif çıkartmış. Sabahın ilk saatlerine kadar insan seslerine karışan çalgı sesleri mevcut. Bu kadar gülüp eğlenmeyi gören de sanki İsa'nın ölümünden sonra dirilişine tanık olmuş ilk Hristiyanlar sokakları doldurmuş sanyor. Eğlenceler, Paskalya haftasının ilk günü sabahleyin sıradan bir biçimde başlıyor: Rum ve Ermeni kiliselerinde insanlar, papazlarla birlikte ilahiler söylüyorlar. Tüm Rum ve Ermeniler -kiliseye bağlı olsun veya olmasınlar- sokaklarda nerede karşılaşırlarsa orada sarılıp öpüşüyorlar. Açık kişi diğerine “İsa dirildi.” diyor, diğeri de “Evet, İsa gerçekten dirildi.” diye yanıt veriyor. Bu kutlamalar Paskalya'da başlayıp Paskalya'yı izleyen yedinci pazar günü kutlanan Pentecote [Pentekost/Hamsin] Yortusu'na kadar sürüyor.”*

IV. Murad zamanına kadar Ermeniler ve özellikle Rumlar, Hazreti İsa'nın tecelli gününü İncili Köşk'ün kumsalında, davul ve zurna eşliğinde kutlardı. Diğer zamanlarda, sadece Saray halkının kullandığı İncili Köşk bu yortu gününde bostancıbaşı tarafından açılır, gelen Rumlar burada yer, içer, denize girer ve kumsalındaki kumları vücutlarına sürerlerdi (Eyice, 1993, s.2; Kömürçüyan, 1988, s.5; der Andreasyan, 1988, s.105; Grelot, 1998, s.70). Padişah da İncili Köşk'ün üst katından onları izler, gizlice onlara para atardı.

Polonyalı Simeon, Frenklerin özel ziyaret günlerinde bir araya gelişlerini Hristiyanlar gibi Müslümanların da izlediğini söyler: *“Frenk kiliselerinin başlıcası Saint Domenik adlı çok büyük bir binadır. Kilisenin senede bir defa Paskalya'nın dokuzuncu haftasının perşembesine tesadüf eden büyük bir ziyaret günü vardır ve o gün kilisede pek çok insan toplanır. Müslüman ve Hristiyan kadın ve erkekler, kısmen ziyaret maksadıyla kısmen de donanma temasına gelir gibi seyre gelirler.”* (Simeon, 2013, s.17).

Aziz Georgius Günü ve Kırk Şehitler Günü kutlamalarında Hristiyanlar Okmeydanı'nda halka hâlinde bir araya gelirler. Sözleri,

*“Askore-psomai kai asinai
Ton agion Sarandon inai”*

(dans ederek ve eğlenerek geçirelim / Kırk Şehitler Günü'nü) olan bir şarkı söyleyip dans ederek bu günü coşkuyla kutlardı. Adalar ve küçük kasabalarda da Kırk Şehitler Günü, aynı biçimde sokakta halka hâlinde şarkılar söylenip dans edilerek geçirilirdi. (Grelot, 1998, s.169).

4. Tartışma ve Sonuç

Bugüne kadar yapılmış kazılarda elde edilenlerin ışığında 8500 yıl geriye giden yerleşim tarihiyle, yüzyıllar boyunca farklı uygarlıkları ve dolayısıyla kültürleri içinde barındırmasıyla, burada doğan ve gelişen kültür unsurlarının Anadolu'da, Rume-
li'de, Balkanlarda yaşamasına vesile olmasıyla İstanbul, bir dünya şehridir.

Şehrin yaşadığı ve yaşattığı kültürel birikim ise dünya ölçeğindedir. Bu birikim içerisinde eğlence anlayışı ve biçimleri de önemli bir yer kaplamaktadır. Kazanılan zaferler sonrası yapılan şenlikler, ramazan eğlenceleri, birtakım törenler, bayram ve düğün şenlikleri, açılış törenleri, sanat gösterileri, spor karşılaşmaları şehrin bu eğlenme biçimlerinden bazılarıdır.

Ramazan gecelerinde, Karagöz Hacivat gibi, meddahlar gibi daha çok sanatsal gösteriler revaçtadır. Halk, iftar sonrası miskin bir biçimde evde oturup sahur beklemek yerine bu gösterileri seyrederek iyi vakit geçirmeyi yeğlemektedir. Evlerdeki, dükkânlardaki bayram hazırlıkları dahi onlar için eğlence sebebidir. Bayramın başladığını bile müzik unsurlarından davulları kullanarak ilan ederler. Padişahın bayramın ilk sabahı, camiye bayram namazını kılmak için özenli giysileri içindeki görkemli bir alayla gitmesini izlemek halk için apayrı bir şölendir.

Sarayda ve halk arasında bayrama ve bayramlaşmaya verilen önem bu iş için çok ayrıntılı törenlerin, şenliklerin yapıyor olmasından anlaşılmaktadır. Şenliklerdeki top atışlarıyla, havai fişek gösterileriyle ortaya çıkan görkemi izlemek, o günlerde

verilen ziyafetlerle nimeti paylaşmanın verdiği huzuru yaşamak bayramların en büyük kazançlarındandı. Kençliyü gibi çok eski gelenekler de bu bayram günlerinde yaşatılmaya devam etmekteydi. Padişahların gayrimüslimlerin bayramlarını da kutlamaları Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsünün bir örneğidir.

Bu çalışmaya başlarken amacımız, Evliya Çelebi'nin deyişiyle “*seyahatte hayatını tüketmiş olan dünya seyyahı canlar*”ın (I-152a) eşliğinde geçmişten günümüze kadar olan ev sahipliği sayesinde sahip olduğu kültürel birikimiyle büyük bir dünya şehri olan İstanbul'unuzun 17. yüzyıldaki bayram eğlencelerine seyahat edebilmektir. Umarım zihinlerinizde bu seyahati gerçekleştirebilmişizdir.

Bildiriyi, Yahya Kemal Beyatlı'nın 12 Mart 1942'de Beyoğlu Halkevi'nde verdiği konferanstaki “*Türklüğün, yeryüzünde güzellik nâmına başka bir eseri olmasaydı yalnız bu şehir, onun nasıl yaratıcı bir kudrette olduğunu isbât etmeğe kifâyet ederdi.*” sözüyle bitirmek isteriz.

Kaynaklar

Özgün metinlerin alıntı kaynakları:

- [I] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 304 numaralı el yazması, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (1. Kitap) haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2. baskı, 2006.
- [X] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü 303 numaralı el yazması, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (10. Kitap) haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Yararlanılan kaynaklar:

- Aksu, B. T. (2017). *Evliya Çelebi ve Topkapı Sarayı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aksu, B. T. (2022). “17. Yüzyılda Topkapı Sarayı'nda Yemek ve Beslenme Kültürü”. *Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi, “Uluslararası Altay Toplulukları-X: Yemek ve Beslenme Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Taşkent, Özbekistan.
- Ali Rıza Bey. (1986). *Bir Zamanlar İstanbul*. (N. A. Banoğlu, haz.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ali Ufki Bey. (2012). *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*. (A. Berktaş, çev.). Sahaftan Seçmeler Dizisi: 1, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ali Ufki Bey. (2013). *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam*. (T. Noyan, çev.). Sahaftan Seçmeler Dizisi: 26, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- And, M. (1982). *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*. Ankara: Kültür ve Turizm

Bakanlığı Yayınları.

And, M. (2015). *16. Yüzyılda İstanbul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Blount, H. (2010). *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*. (D. Berilgen Cenkçiler, çev.). Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.

Bruyn, C. (1714). *Voyage au Levant dans les Principaux Endroits de l'Asie Mineure (1678-1683)*. Paris.

Motrave, A. (2007). *La Motrave Seyahatnamesi*. (Nedim Demirtaş, çev.). İstanbul: İstiklal Kitabevi.

Tournefort, J. (2013). *Tournefort Seyahatnamesi*. (A. Berktaş-T. Tunçdoğan, çev.) Sahaftan Seçmeler Dizisi: 6, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Della Valle, P. (1953). *Pietro's Pilgrimage*. (W. Blunt, çev.) Londra.

Demirtaş, Y. (2009). "XIX. Yüzyıl İstanbul'undaki Sanat ve Mûsikî Hayatına Genel Bir Bakış". İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/2, 139–156.

Der Andreyan, H. (1988). *Eremya Çelebi Kömürçiyân-İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul-Notlar Bölümü*. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.

Dernschwam, H. (1923). *Tagebuch einer Reise nach der Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555) nach der Urschrift in Fugger-Archiv*. (Franz Babinger, haz.) München-Leipzig.

Du Loir, C. (1654). *Les Voyages du Sieur du Loir (1640-1641)*. Paris.

Du Mont, J. (1696). *A New Voyage to the Levant (1690-1691)*. London.

Ercilasun, A. B. ve Z. Akkoyunlu. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eyice, S. (1993). Sinan Paşa Köşkü. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayımları, c. 7, s. 1-2.

Galland, A. (1998). İstanbul'a Ait Günlük Anılar- I. Cilt 1672. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Grelot, J. (1998). İstanbul Seyahatnamesi. (Maide Selen, çev.). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret AŞ Alâattin Eser Kitaplığı Yayınları.

Haydaroğlu, İ. (2003). "Osmanlı Saray Mutfağından Notlar". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22, 1-10.

- Kömürçiyân, Eremya Çelebi. (1988). *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*. (Hrand der Andreeyan, çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
- Kuban, D. (1993b). Topkapı Sarayı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, c. 7, s. 280-291.
- Lithgow, W. (1640). *Travailes from Scotland to the most famous Kingdoms in Europe, Asia and Africa 1611*. London.
- Necipoglu, G. (2014). *15 ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı - Mimari, Tören ve İktidar*. (Ruşen Sezer, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Novaković, S. (1871). *Prilozi k istoriji srpske književnosti. VI. Jeroteja Ra anina put u Jerusalem 1704. god.*, Glasnik srpskog u enog društva XXXI, Beograd.
- Özlu, Z. (2011). “Osmanlı Saray Şekerleme ve Şekerlemecileri ile İlgili Notlar”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 2011/58, 171-190.
- Pedani, M. P. (2018). *Osmanlı'nın Büyük Mutfağı*. çev. Gökçen Karaca Şahin, İstanbul: Hece Yayınları.
- Polonyalı Simeon. (2013). *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)*. (Hrand der Andreas-yan, çev.). Tarih Serisi: 40, İstanbul: Everest Yayınları.
- Reyhanlı, T. (1983). *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ricaut, P. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. (H. İnalçık ve N. Özyıldırım, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (1993). “Enderûn”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, s. 172-174, Ankara: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Sandys, G. (1652). *Sandy's Travailes 1610*. London.
- Tavernier, J. B. (2010). *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*. çev. Teoman Tunçdoğan, Saftan Seçmeler Dizisi: 14, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Thévenot, J. (2014). *Thévenot Seyahatnamesi*. (A. Berktaş, çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Üçel-Aybet, G. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünver, S. (1995). *İstanbul Risaleleri*. (İ. Kara, haz.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür AŞ) Yayınları.

- Werner, A. (2011). *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü-1616-1618*. (T. Noyan, çev.) Sahaftan Seçmeler Dizisi: 24, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Withers, R. (2010). *Büyük Efendi'nin Sarayı*. (C. Kayra, çev.). Araştırma İnceleme Dizisi: 97, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

ARNAVUTLUK'TAKİ TARİHİ OSMANLI KÖPRÜLERİNİN TİPOLOJİSİ VE DUVAR DÖŞEME TEKNİKLERİ

Dorina PAPA¹

Özet

Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi sırasında, özellikle 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, yerel üretimin artması hem el sanatlarının hem tarımın hem de ticaretin gelişmesine yol açmıştır. İletişimi geliştirmek, orduların ve malların taşınmasını kolaylaştırmak için Arnavutluk'un her yerine çok sayıda taş köprü inşa edilmiştir. Hayvanların ve araçların geçişi için özel olarak tasarlanan bu köprüler, ulaşımın sağlanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Köprülerin genişlikleri, araba ve hayvan karavanlarının kolay geçmesi için 2 ile 5 metre arasında değişen boyutlarda tasarlanmıştır. Arnavutluk'taki Osmanlı köprülerinin boyutları, köprüye ve konuma göre farklılık gösterebilmektedir. Bununla birlikte, Arnavutluk'taki Osmanlı köprüleri genel olarak orta büyüklükte olup açıklıkları genellikle 10 ile 30 metre arasında, uzunlukları ise birkaç metre ile 100 metre arasında değişmektedir. Ölçüleri hem yolcu hem de mallar için nehirleri ve diğer engelleri güvenli bir şekilde geçmek amacıyla inşa edilen Arnavutluk'taki Osmanlı köprülerinin pratik hedefini ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın amacı Arnavutluk'taki Osmanlı köprülerinin bir listesini derlemek, ana inşaat özelliklerini ve kullanılan malzemeleri analiz edip kategorize etmektir. Öncelikle Arnavutluk'taki iyi korunmuş Osmanlı köprüleri belirlenecek, haritalandırılacak ve incelenecektir. Literatür taramasından hareketle karşılaştırmalı bir analiz yapılarak farklı köprü türleri, mimari unsurlar, fiziksel özellikler, malzemeler ve yapım yöntemleri anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı köprüsü, tipolojisi, inşaat malzemesi ve teknikleri, fiziksel özellikler, yapısal ve yapısal olmayan unsurlar, Arnavutluk

1 Dr. Öğr. Üyesi, Türkiye Maarif Vakfı New York Tirana Üniversitesi (UNYT), dorinapapa@unyt.edu.al, ORCID: 0000-0002-9593-7693.

TYOLOGY AND MASONRY TECHNIQUES OF HISTORICAL OTTOMAN BRIDGES IN ALBANIA

Abstract

During the Ottoman annexation of Albania especially between the XVII-XIX, due to the increase of local production, both handicraft and agricultural, and the development of trade, many bridges were built across Albanian territory to facilitate communication and trade exchanges of armies and goods. These bridges served as important transportation routes and were intended for animals and carts. The width of the bridge varied depending on whether it was intended for chariots or animal caravans. The size of Ottoman bridges in Albania varies depending on the specific bridge and its location. However, in general, Ottoman bridges in Albania tend to be medium-sized, with spans typically ranging from 10 to 30 meters and lengths varying from a few meters to 100m in length. Their dimensions reflect the functional nature of Ottoman bridges in Albania, which were designed to provide safe and reliable passage for travelers and goods over rivers and other obstacles. The purpose of this research is to do an inventory of Ottoman bridges in Albania and to examine, categorize, and investigate their typological features and the major characteristics of construction and material utilization. First, the most preserved Ottoman bridges in Albania will be identified, mapped, and analyzed. These bridges are exclusively made of stone, as timber bridges could not withstand the test of time. Starting from a literature review based on a comparative analysis, at the end the various typologies of bridges, their architectural elements, physical characteristics, the used materials, and techniques of construction will be analyzed.

Keywords: ottoman bridge, typology, construction materials and techniques, physical characteristics, Structural and non-structural elements, Albania

1. Introduction

During the Ottoman Empire's rule over Albania, which lasted from the 15th to the early 20th century, were built many bridges to facilitate trade and travel across the country and connections with other regions in the Balkans. Albania, characterized by its rugged mountainous terrain and an intricate network of rivers and streams, boasts a multitude of bridges that span its diverse landscape (Shtylla,1997). Many Ottoman bridges in Albania feature distinctive architectural and engineering characteristics, such as a variety of arch types and windows, stone construction including masonry and cobblestone, and a few decorative elements like reliefs. Moreover, they were often designed to blend with the surrounding landscape, using local materials, and are articulated in an organic way to respond to topographical needs and to the existing road infrastructure. In this regard, the Ottomans were known for their ability to integrate their buildings and infrastructure with the natural environment.

2. Research Method

The analysis of Ottoman bridges in Albania was carried out through a combination of reviewing existing literature and conducting on-site observations and surveys. This analysis encompassed an examination of their physical attributes, structural and non-structural components, materials used, and construction methods. The methodology employed for this study involved the following stages:

1. **Gathering Data, Documentation, and Mapping:** I. This phase involved a thorough review of literature and the utilization of existing archival material as valuable resources for identifying Ottoman bridges in Albania. II. A comprehensive inventory of these bridges was created, encompassing details such as their names and precise locations. III. Creating a map to visually represent the geographic distribution of Ottoman bridges across Albania.
2. **Field Survey and Documentation:** Conducting field surveys to physically examine each bridge, and taking measurements especially when such data cannot be obtained from existing sources and photographs.
3. **Architectural Analysis:** including its size, shape, arch types, presence of various elements such as windows, parapets, steps or bans, etc.
4. **Structural Analysis:** including elements such as arches, piers, spandrels, abutments, water splitter, soil characteristics, etc.
5. **Non-Structural Elements:** elements like decorative motifs, parapets, and bans type.
6. **Material and Construction Techniques Analyses:** determine the type of stone or building materials used and scrutinize the pattern and layout of stones in the bridge's walls, arches, and abutments.

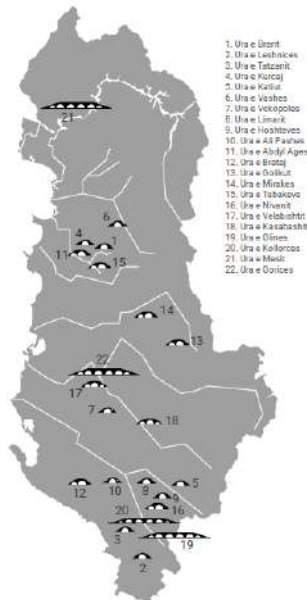
7. Comparative Analysis: Compare the bridges to identify patterns, similarities, and differences. Determine the style, materials, or construction techniques that were characteristic of Ottoman period.

Identification And Mapping Of Ottoman Bridges In Albania

In this study, a comprehensive investigation was conducted, involving meticulous field surveys and an extensive literature review. The study successfully identified a total of 22 Ottoman bridges within the borders of Albania. These bridges exhibit a commendable state of preservation rendering them amenable to detailed exploration concerning typology and construction techniques. These bridges are distributed across five primary hydrological basins within Albania, showcasing diverse geographical locations:

- Along the Drini River, near Shkodra, the only bridge identified in this region is the Mesi Bridge, distinguished as one of the most substantial structures of its era.
- Within the Erzeni River basin, spanning the area between Tirana and Lezha, five distinctive bridges were pinpointed: the Brari Bridge, Kurcaj Bridge, Vasha Bridge, Abdyl Aga Bridge, and Tabaku Bridge
- The Shkumbini River basin is home to two bridges: the Goliku Bridge and the Miraka Bridge.

Figure 1. Location of ottoman bridges in Albania

- In the Osumi River basin, a myriad of bridges ranging in size and complexity were identified. These span from the modest Vokopola Bridge to the intricate Velabisht Bridge and Kasabashi Bridge. Notably, this category encompasses the Gorica Bridge, an imposing structure extensively reconstructed during the Italian period, emulating the architectural style of the preceding Ottoman bridge.
- The Vjosa River basin also hosts a plethora of remarkably preserved Ottoman bridges. They include the simplest ones Katiu Bridge, Limari Bridge, Leshnica, Tatzati, Hoshteva, Ali Pasha, Brataj, Nivan Bridge, to the biggest ones Kollorca and Glina Bridge.

Ottoman Bridges Analyses

4.1. The Brar Bridge

The Brar Bridge, a historic 18th-century structure is located in proximity to Brar village. Its primary role was to connect Brar to Tirana and facilitate trade routes leading to Dibra.

Brar is an elevated bridge featuring a single round arch that spans around 7-8 meters, and is characterized by a double voussoir constructed from finely cut ashlar stones. This type of bridge is designed for smaller streams and rivers. The width of its pathway measures approximately 2.2 meters, and it has a gradient that ranges from 1-12% on both sides.

The bridge's foundations are supported by abutments firmly anchored on solid rock bases raised above the riverbed level. According to Shtylla (1997), the bridge was constructed in different phases. Initially, the pedestrian walkway had a steeper incline, which later was smoothed out by adding abutments. In terms of construction materials, the bridge spandrels were made of limestones connected with lime mortar, while the pedestrian pathway is made of rounded river stones, with a series of bans.

4.2. Leshnica Bridge in Dhiver, Delvine

Leshnica Bridge was built in the 19th century to access the village of Leshnica in Pogradec. The bridge exemplifies a single-arch bridge with a span of 6 meters and a double voussoir. It is of a ridge type, with an inclination of the pathway that ranges from 15-35%. Its length is 11 meters and the width of the pathway is 2 meters. The pathway has a low parapet, which during later reconstructions was transformed with decorative arches. In terms of construction materials and techniques, the bridge is made of coursed rubble limestones while the pathway is made of irregularly placed slate river stones.

4.3. Tatzati bridge

Tatzati Bridge was built between the years 1537 and 1570. It is situated near the Vergo village within the Delvina region, along the historic route that connects Delvina to the coastline.

The bridge exemplifies a single arch bridge with a span of around 8 meters and a double voussoir of 50 and 25 cm. It is a ridge-type bridge, with an inclination of the pathway that ranges from 30-38%. The bridge is 12 meters long and has a pathway of 2 meters wide with bans each 50-90 cm and a parapet of 40cm, made with small colons. Spandrels extend into abutment foundations in a soft terrain.

In terms of material and techniques, the bridge was built with large rubble stones and small stones in between, while the cobblestone is built with regular limestone placed in lines and bans in the form of steps made of darker stone.

4.4. Kurcaj Bridge

Kurcaj Bridge, built in the eighteenth century, served the short Tirana-Krujë caravan route that passed through the villages of Zall-Herr-Rradhesh-Mukaj-Buronjë-Kurçaj-Barkanesh. The bridge exemplifies a single round arch bridge, with a span of around 10 meters. The arch has a double voussoir that is made of regular ashlar stones. The bridge has also two discharge round-arched windows with a vault on both sides of the main vault. Kurcaj is a ridge bridge type, with an inclination of 20% on one side and 30% on the other side. The pathway is about 2.8-3m and has a parapet on both sides. Usually, this typology is used for smaller streams and rivers.

As for the materials and construction techniques, the bridge is built with black flat flagstones, while the pedestrian footpath is made of slate river stones. The pedestrian footpath has a light slope. Thus, the cobblestones are shaped like bands of steps. These bands stretch every 100-120 cm and reach about 10-15 cm above the cobblestone base. The pathway has a pronounced parapet on both sides with a high of around 50 cm.

4.5. Katiu bridge, Përmet

Katiu Bridge was built in the 19th century, by Ali Pasha Tepelena, at Langarica Canyon, near the healing baths of Bënja, in Permet. The bridge is built on rocky terrain.

The Katiu bridge exemplifies a single-arched ridge bridge, with an almost flat horizontal extension spanning a total length of 37 meters. The arch itself covers a distance of 15.5 meters and stands at a height of 6 meters. Adjacent to the main arch, there is a relief window that measures 1.3 meters in width and 2.7 meters in height. This window is enclosed by a stone slab frame, approximately 9 cm thick, positioned at the top. The vault of the main arch, including the coffin section, displays a double voussoir design, with each voussoir being 50 centimeters thick, outlining the arch's

structure. This upper coffin, made of limestone, features teeth positioned 10 cm above the front of the lower vault. In front of the arch, there are still metal hooks used for attaching the frontal stones. The bridge has a 2.65 meters wide pathway and originally featured a parapet constructed from columns of tuff, each standing at a height of 30-40 centimeters, connecting the parapet structure. Unfortunately, these columns are no longer preserved, but there are still traces of them.

As for the materials, the bridge is constructed using limestone slabs, with limestone mortar. During the second phase of reconstruction, on the right shoulder was installed the upper portion of the masonry, which includes two rows of intricately carved massive limestone stones. Above them, a mixture of limestone and pumice is used for the masonry, and the joints are left dry.

The cobblestone pathway of the bridge, which spans 2.65 meters in width, is built using local pumice stone. Vertically inserted stones are incorporated into the pathway and form bans, which are set each 2.5m. On both sides of the bridge, two rows of river stones are elevated 5 cm above the cobblestones. On this part, there used to be the parapet, which is actually missing.

4.6. Vasha Bridge, Dibra

The Vasha Bridge, an 18th-century bridge, spans the Mat River, connecting the two sides at the mouth of a narrow canyon that descends from Mount of Disha and Mount Vrrithi, in the Dibra region. The bridge has served as a crucial junction along the Arbri road, allowing caravans, travelers, and armies to cross over. This is an example of a single arch bridge, with a span of 7 m and with a discharge window on the right side of the stream. The arch has a double voussoir. The bridge is 11 meters long and has a broken pathway flat on one side and with an inclination that goes from 28-45% on the other. The pathway is 2.8m wide and has no parapet.

This bridge is built with squared limestones and both sides of the vaults are reinforced with iron bars. The pathway is paved with irregularly placed slate stones.

4.7. Vokopola Bridge, Berat

Vokopola Bridge spans the Çorrogjafi stream on the road between Vokopolë – Terpan and Berat, as an important part of the connection of the Osum with the Vjosa valley. According to Shtylla's findings (1990, 1997), the bridge was constructed in 1763, a fact derived from an inscription discovered on a niche of the bridge.

The Vokopolë Bridge exemplifies a single flattened arch bridge with a span of 20m, with two symmetrical semi-circular discharge windows. The bridge is 43 m long and is of a ridge type, with inclinations on both sides reaching 36%. The pathway is 3.3m and presents parapets of around 80 cm on both sides.

As for the material, the bridge is built with squared limestone. The main volte has ring arches with double voussoir. The pedestrian crossing route is built with cobb-

lestones with stone slabs placed in a row and rare non-pronounced bans, especially in the entrance part.

4.8. Limari bridge

Limari Bridge is a late 18th-century bridge, built in the village of Limar in the region of Malishove over the Zagori River, in the caravan road that connects the region of Malishova with Peshtan.

The Limari Bridge is a ridge-type bridge featuring a single arch and a weight-relief window. The arch is circular and spans 22 meters. Its supports are situated on the rocky terrain, about 7.5 meters above the riverbed. The vault of the main arch is notably thick, measuring 150 cm in total. Within this dimension, 74 cm accounts for the thickness of the upper arch (the “coffin”), which is raised 10 cm above the lower arch, measuring 76 cm in thickness. The bridge’s overall length extends to 35 meters, while its height reaches approximately 18.5 meters. The pathway width is 2.7 meters and used to have a parapet.

As for the materials and construction techniques, the spandrel is constructed using pumice stone, 10-14 cm thick, which has been carefully shaped and smoothed on the visible side. These stones are joined together using lime mortar. At regular intervals of 80 cm along the upper line of the arch, there are protruding columns that were originally used to connect the missing parapet. Within both halves of the main arch, there are metal hooks designed to secure the frontal stones in place. The smaller arch, spanning 3.5 meters, has a semicircular shape and is situated 6 meters above the ground. Its vault is made of pumice stone and measures 60 cm in thickness. In the initial stage, the slope of the bridge was steeper, but later the entrance and exit sections were filled to a height of 1.5 meters, reducing the gradient of the slope. The steepest section of the bridge is located at its center, about 30%. Here, the original cobblestone pathway has been preserved. Vertically inserted slab stuff stones are interspersed every meter, with raised transverse bands on the cobblestone surface, providing better traction and preventing slipping when crossing the bridge.

4.9. Hoshteva bridge

Hoshteva Bridge was built by Ali Pasha Tepelena, at the beginning of the 19th century, as part of the trade caravan route that connected Gjirokastra with Përmet through the region of Zagoria (Shtylla1997).

Hoshteva bridge is a single arch ridge bridge with a small window covered by a quarter of an arc or lunette. The arch over the course of the river has a span of 15m and has a double voussoir. The bridge has a pathway of 2.8 m with a 30 cm parapet on both sides which used to be 65 cm high. It was built in limestone with squared stone.

4.10. Ura e Ali Pashës, Gjirokaštër

The bridge of Ali Pasha was once part of the 19th-century aqueduct complex, commissioned by Ali Pasha to supply Gjirokastra with water from Sopot Mountain (Shtylla, 1980). The bridge is of single arch type, with two discharged windows, and has a flat pathway. It is 16 meters high, 40 meters long, and 2.3 meters wide, and lies on a rocky terrain. The arch has a span of 13.7m and a height from the edge of the riverbed of 19m (Shtylla, 1980). It is built with a double vault. In the front of the lower vault from the two bays, eight metal brackets are placed for fastening the frontal stones between them.

The bridge is constructed using limestone slabs held together with lime mortar (Shtylla, 1980) To facilitate the construction process and avoid the need for large coastal walls supported on rocky cliffs, two arched windows with a semi-circular design have been incorporated on both sides of the main arch at an elevated level. This bridge has no parapet and the cobblestone is made of irregularly placed slate stones, without bans, since the bridge is flat.

4.11. Abdyl Aga bridge

Abdyl Aga bridge is located in the village Shkallë e Zeze, in Krujë, and was built around 1810-1820. This bridge is an example of an arched bridge with two barrels, a larger one with a round arch with a span of around 7 meters, and a small one with a span of 2.6m. The voussoirs are made with double vaults, one above the other a well-known Ottoman technique that boosts the strength of the arches. The lower vault of the arch is 46 cm thick, while the upper vault, is almost similar but protrudes with 8 cm. The bridge has a width of 3.2m and is of the ridge type. It slopes down towards the right bank with 23% and towards the left with 17%.

The bridge spandrels are built with squared limestone with a thickness of 20-30 cm mixed with a series of pumice blocks mainly in the upper part of the voussoir, while the barrel vault is made of plate limestone. In the joints of the stones of the outer front arch are placed non-metallic hooks that fasten the front stones.

The pedestrian footpath is made of river stones placed irregularly. The cobblestone is bordered on both sides of the river by a 45cm wide slab of stone. The outer side of the curb with a thickness of 14 cm protrudes as a rib with 7 cm from the plane of the frontal wall of the bridge and is treated with a light curved profile in the lower part.

The parapet of the bridge is almost invisible today, as it has been destroyed. The parapet was built with stone blocks with a thickness of 20 cm stacked vertically. These blocks with a height of 55 cm cover a width of 50 cm. The parapet structure was strengthened with vertical stone belts.

4.12. Brataj Bridge

The Brataj Bridge is situated in the “upper” valley of the Shushic River, in Brataj village, in the region of Vlora. According to Shtylla (1997), it belongs to the constructions of the XVIII century. This bridge is an example of a single-arch bridge with an almost flat pathway. Apart from a large semicircular arch with a span of around 14m, there is also a smaller arch erected on the rocky terrain on the left side to increase the length of the bridge and reach a higher level. The arches are double-vaulted with voisoir, with the upper part emerging as a rib (Karaiskaj, and Meksi, in Meksi et al 2016). The bridge has a length of roughly 50 m with a curved pathway, a width of 4 m, and a height of almost 12 m.

The bridge spandrels are built with squared limestone, while the pedestrian footpath is made of river stones placed without any regularity and very pronounced. On both sides of the pathway, there is a short parapet of around 30 cm, which was built with the same material and technique of the bridge.

4.13. Goliku bridge in Pogradec.

The Goliku Bridge, built in the 17th century, spans the river Shkumbin in the village of Golik, 40 kilometers from Pogradec. It is situated in the Mokra region.

This bridge is an example of a two-arch ridge bridge, with a window, and is erected on soft terrain on one side and on rocky terrain on the other. The main arch has a span of 7.4m. It presents a double voussoir reaching a thickness of 90 cm, while the small arch has a span of 6.3m and a voussoir of 75cm with pumice. Between the two arches, there is a window with a semicircular vault, and in the pile between the two arches, from the side of the watercourse, there is a flood splitter. The pathway is about 3 m wide, and its inclination reaches about 20%. The bridge is 17 meters long and reaches 10 meters high.

The bridge is built with squared stones. The vault in both ballets, made with pumice stone is 15-25 cm thick. Moreover, this bridge lacks hooks for anchoring the frontal stones of the arch. The frontal blocks of the arch are spaced every 2-3 rows and are inserted 40–50 cm deep in the vault to better link them. The main arch’s vault is 2.8 meters in depth and is divided into sections by sedum and tuff. The main arch’s supports are horizontal and rise 70 cm above the water level. In this part, 20x20 cm holes were opened in the depth of the wall to allow the erection of scaffolding during construction. The pedestrian footpath is made of river stones placed without any regularity and has no parapet.

4.14. Miraka bridge or Kamara Bridge

The Kamara Bridge spans the Shkumbin River close to the village of Mirake along the road from Elbasan to Librazhd. Based on the inscription found in the bridge, Shtylla (1989, 1997) states that the bridge was built in 1715 by Ahmet Aga Biçak-

çiu, architect of the Ottoman Empire.

The bridge is an example of a two-arch bridge featuring vaults of varying widths. One of the vaults is larger, with a span of 23 meters, while the other is smaller with an 8-meter span. Additionally, the bridge has two discharge windows on both sides of the main vault. On the left side of the flowing water, there is an additional discharge window that helps extend the pathway. This window has a span of 2.4 meters and is designed with a half-peaked arch. Kamara bridge can be classified as a ridge-type bridge with a ridge over the main vault. Between the two vaults, there is a boat-shaped discharge window that forms a pier in water that acts as a flood splitter. The pathway of the bridge is 3.5m wide and has a length of about 40m. On both sides, it is limited by a low parapet with a stone wall reinforced by vertical columns.

The bridge is built using natural grey and white stones sourced from the Murrashi mountain. The main vault of the bridge is made with a solid voussoir of two rows of squared stone. Additionally, the bridge includes a flood spiller located within the pier. Regarding the pathway, the pavement is composed of cobblestones made from round river stones and placed irregularly.

4.15. Tabaku bridge

The Tabak Bridge is a stone pedestrian bridge of the 18th century, built in Tirana. The bridge was built near the Tabak Mosque and was part of the St. George's Road that connected Tirana with the mountainous eastern part of the country.

The bridge is of the type with two arches, the main one with a span of 8 meters and the second one with a span of 5 m. Between the two arches is built a window and the pier below the window has a water splitter. The main arch is built with double voussoirs with a thickness of 1 meter. The bridge has a slight ridge shape with a maximum height of 7.5 meters and an inclination of 20%. The pathway of the bridge is 2.5m wide and has no parapet.

The bridge is constructed using squared limestone, while the pathway is built with rounded river stones placed irregularly.

4.16. Nivan Bridge

The Nivan Bridge was built by Ali Pasha Tepelena, at the beginning of the 19th century (Shtylla, 1989, 1997) as part of the trade caravan route that connected Gjirokastra with Përmet through the region of Zagoria.

This bridge is a two-arched bridge with a window in between the two arches. Both arches are built with a double voussoir. The main arch over the course of the river is flattened and has a span of 10m and a smaller arch, above ground, at one of the legs of the bridge has a span of 3m. Between the two arches, there is a pier with water splitter. The bridge is of a ridge type and presents an inclination of 35% of the pathway. The pathway is 2.2m wide and is covered with cobblestones with squared

stone and bans each 50 cm. The pathway used to have a short (35cm) parapet 2.4cm wide on both sides with vertically placed stones.

The bridge is constructed using squared limestone, and the pathway is built with regularly placed squared stones.

4.17. Velabisht bridge

The Velabishti Bridge was built in the middle of the 18th century by Ismail Pashë Velabishti, ruler of the sanjaks of Vlora and Delvina (Shtylla, 1985, 1989, 1990, 1997). This bridge is located next to the city of Berat and connects this city with the surrounding areas.

Velabishti Bridge was a symmetrical three-arches bridge, 34 m long. The main vault is made of a depressed arch with a span of 11m. On both sides of the main vault there were flattened arched vaults and in between there were two large windows with round arch vaults. One of the side vaults has been lost. Between the three arches, there were two piers with flood splitters oriented diagonally to cut the river flow. The bridge is of a ridge type and used to have a steep pathway of 4.6m wide. After the reconstruction, this part was substituted with concrete and the bridge was flattened in this part (Shtylla, 1985). The pathway has a parapet of 50cm.

The bridge is built using squared limestone, while the pathway is built with rounded river stones placed irregularly.

4.18. Kasabashi Bridge

The Kasabashi Bridge, built in 1640, is one of the oldest surviving Ottoman bridges in Albania and one of the most particular. It was built by the main architect of the Ottoman Empire, Reis Mimar Kasëm (Architect Kasëmi) (Shtylla, 1990, 1997) on the caravan route that connected Berat with Korça, through the village of Grëmsh and crosses the Osumi River.

The Kasabashi Bridge exemplifies a symmetrical bridge with three vaults and discharge windows on both sides. The main arch has a span of 12 meters, and is a pointed arch, while the two other arches are rounded and smaller. (Shtylla, 1997). The stone bridge is 25 meters long, 3 meters wide, and is of a ridge type.

The main vault above is outlined by a 5cm thick stone frame. The front walls are built with black river and mountain stones in the form of plates with a thickness of 10-12 cm, while the joints between the stones are very pronounced. The thickness of the vault key is 100 cm (Shtylla 1990), compared to later bridges in which it is smaller.

4.19. Glina Bridge

The Glina bridge is located near the village of Grapsh in the Lower Dropulli municipality and connects the Dropulli zone with the villages of Glina, Peshkepi, Nepravishte, and Vraogoran. Its construction belongs to the time of Ali Pasha.

Glina Bridge exemplifies a multiple-arched bridge (4 arches) with spans that vary in size from 6 to 4 m. The bridge is 50m long and 3.7m high and has 3 piles with flood splitters with a boat shape. It incorporates three piers, each equipped with flood splitters designed in the shape of a boat. The central pathway of the bridge is flat, while it slopes gradually on both sides at the entrance and exit. Its width measures 2.2 meters. It used to have a parapet, but it's worth noting that, in its present condition, the bridge lacks parapets (as described in Kiel, 2012).

The bridge is built with squared limestone placed regularly, while the pathway cobblestone is made of squared stones placed regularly with bans in the sloped section.

4.20. Kordhoca bridge

The Kordhoca Bridge is located in the Drino Valley near the Lazarat village and serves as a link between Gjirokastra and the surrounding villages. It was constructed in the year 1880.

Kordhoca Bridge is a flat bridge, with gradual slopes on both sides. The bridge spans over five arches, with widths ranging from 8.80 meters to 10.80 meters. Additionally, there are four windows interspersed along the bridge, each with a height of 2.20 meters and a width of 1.70 meters, intended for water passage. Among these arches, the central three are circular in shape, while the remaining two have a flattened design. The piers between the arches, have flood splitters on both sides to open the flow and to avoid the erosion of the corners of the piles from the lower side.

The large arches are built with two rows of vaults with pumice stone slabs. On the front sides of the lower vaults, there are metal bending. The bridge has a length of around 80 m and a width of 3.3 m (Kiel, 2012), but the pathway is 3.3 m because on both sides there are walls with a width of 0.60-0.20 m. In the pile between arches 2 and 3 on the lower side, at the level of the track, there is a 40 cm console, a small stone construction with a width of 1.2 m, which played the role of a sidewalk for pedestrians in cases when caravans of animals passed over the bridge.

The spandrels of the bridge are made of pumice rubble stone. The bridge is paved with cobblestones with slates of stones placed regularly.

4.21. Mesi Bridge

Mesi Bridge is located in Mesi Village, 5 km from the city of Shkodra. It was built in 1770, by Mehmet Pashë Bushati (Shtylla, 1997; Hadrović, 2017, Karaiskaj, Meksi, 2016 in Meksi et al 2016), to connect Shkodra with Drishti and Cukali and the lar-

gest bridge that remains from the Ottoman Empire period in Albania.

The bridge is of the ridge type, but with a very low inclination of 9%. It extends about 100m, is 3.4 m wide, and includes 9 arches with different spans varying from 3 – 21.5 m, and has three discharged windows.

The main arch and three arches next to it, 2 on the left wing and one on the right are circular arches, while the other arches are flatted arches, flamboyant or “inflexed arches. The main arches have double vaults. The thickness of the lower vault of the main space reaches 60 cm, while the upper one is 48 cm. In the lower vault of the main arch, as well as in the other vaults of the bridge, there are metal bars that support the frontal stones of the vault. Between the arches, pillars are built in the form of a prism with a triangular base.

The bridge is constructed using squared limestone blocks with horizontal joints, while the pathway is paved with cobblestones made from irregularly placed stone slabs. According to (Shtylla), the bridge’s construction occurred in two distinct phases. The initial phase involved building the central arch and three additional arches—two on the left and one on the right—using regular stone slabs. Subsequently, when the river Kiri began to cover the bridge, smaller arches were added at each end to provide support. During this later phase, even the spandrels were constructed using stones arranged irregularly.

On the architectural plan, approximately 5 meters from the primary arch, the pathway takes a turn toward the lower stream, forming a 14-degree angle. This adjustment was necessary due to the natural shape of the river’s rock formations.

The pathway of the first phase of the bridge is paved with face stones where 5 cm transverse bans are raised every meter, giving the slope of the main arch the shape of a staircase. Additionally, the pathway features a low parapet made with the same material and technique of the spandrel.

4.22. Gorica bridge

The Gorica Bridge is located in the city of Berat and connects the city with the historical neighborhood of Gorica. This bridge belongs to the Ottoman period and was built in stone in 1777, during the period of Ahmet Kurt Pasha (Shtylla, 1990), even though what we see today is a reconstruction of the original stone bridge in 1920.

The bridge has multiple arches (9 arches) extending 127 m (Shtylla, 1985) with a span of 8 piers anchored deep in the water with flood splitters. Between the arches there are 3 windows, one big and two small, that serve to flow the water and reduce the pressure, cut off the wind, and lighten the structure. The pathway is 5.3m large, is laid with dry oak beams, and presents a parapet.

The actual bridge is constructed using squared limestone blocks, while the pathway is paved with cobblestones made of regular slates.

Comparative Study and Typological Analysis

The comparative analysis of Ottoman Bridges in Albania is systematically conducted across four primary categories, each offering a different perspective on their architectural features:

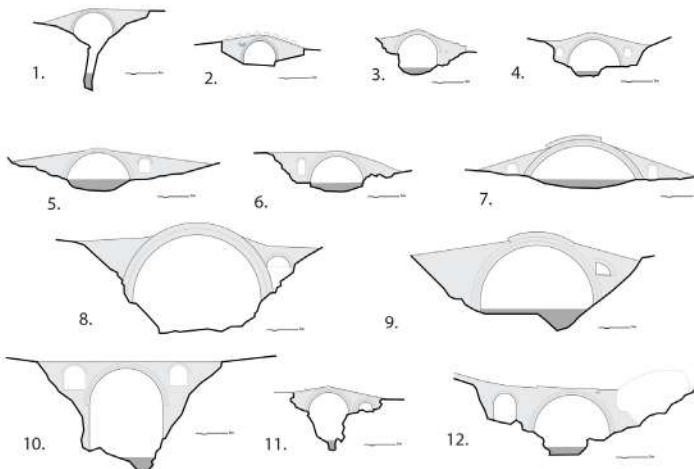
Physical Characteristics: Examination encompasses the bridge's plan, focusing on its shape and dimensions, as well as pathway characteristics. The front view analysis includes detailed assessments of the bridge's shape, number of arches, dimensions, and inclination, providing a comprehensive understanding of its spatial arrangement.

Structural Elements: In-depth scrutiny of structural components is undertaken, considering ground conditions, the presence of piers, foundations, abutments, arch types, windows, and the existence of flood splitters or water cuts.

Non-Structural Elements: This category involves the examination of non-structural features, such as decorative elements and parapet types.

Material and Construction Techniques: The analysis extends to the material composition and construction techniques employed in key bridge elements, including spandrel walls, cobblestones, and parapets.

Figure 2. Facade drawings of the 22 studies bridges: 1. The Brar Bridge; 2. Leshnica bridge; 3. Tatzati bridge; 4. Kurcaj Bridge; 5. Katiu bridge; 6. Vasha bridge; 7. Vokopola Bridge; (Source: Shtylla, 1989,1985); 8. Limari bridge; 9. Hoshteva bridge; 10. Ali Pasha bridge (Source: Shtylla, 1980); 11. Abdyl Aga bridge; 12. Bra-taj Bridge; 13. Goliku bridge; 14. Miraka bridge (Source: Shtylla, 1980); 15. Tabaku bridge; 16. Nivan Bridge (Source: Shtylla, 1989); 17. Velabisht bridge (Source: Shtylla, 1985); 18. Kasabashi Bridge (Source: Shtylla, 1985); 19. Glina Bridge; 20. Kordhoca bridge; 21. Mesi Bridge; 22. Gorica bridge (Source: Shtylla, 1985);

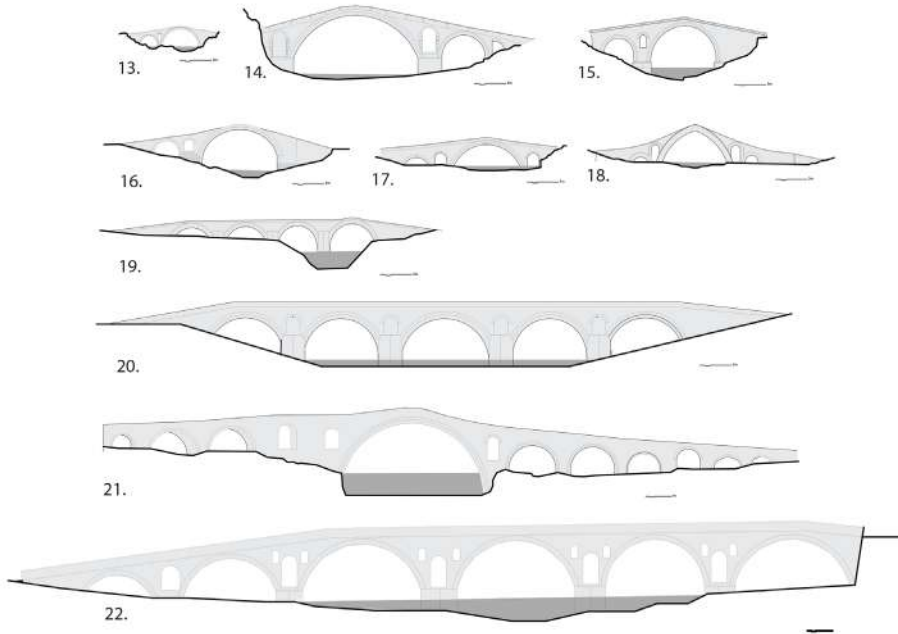

Figure 3. Comparative analyses of Ottoman bridges in Albania: Case Study: 1-22 bridges (source: author)

No. List of Bridges	Time Period	Physical characteristics										Structural elements			Non-structural elements		Materials and techniques						
		Front view					Plan					Ground Conditions	Pier	Floodlighter	Arch type	Arch decorations	Parapet type	Spandrel material	Stone course of the spandrel	Pathway Collection in aerial	Stone course of the pathway	Bans in archabatics	
		No. of arches	Arch span (in m)	Windows	Inclination (in %)	YER Broken	YER Upper	YER Broken	Length (approx. in m)	Pathway width (in m)	Steps or bars												Parapet
1	18th century	1	8	N/A	18%	x	x	x	20	2.5	YES		rock			circular	double archivolt, voissair		limestone	squared stone	rounded river stone	irregular	not pronounced
2	19th century	1	6	N/A	15-35%	x	x	x	11	2	Yes new	soft ground				circular	double archivolt, voissair	low parapet	limestone	rubble stone	slate river stone	irregular	
3	1527/1570	1	7.5	N/A	38%	x	x	x	12	2	YES	on rocky terrain				circular	double archivolt		limestone	rubble stone	slate river stone	regular	every 50 cm, pronounced
4	18th century	1	10	2	20-30%	x	x	x	20	2.8-3m	YES	on rocky terrain				circular	double archivolt	50 cm high	black flagstones	squared stone	slate river stone	irregular	every 300-120 cm, pronounced
5	1700	1	16	1	15%	x	x	x	37	2.65	YES	on rocky terrain			Flattened arch	double archivolt	with tuff columns, 40 cm high	limestone	squared stone	squared pumice stone	regular	YES, rare each 2.5m	
6	18th century	1	7	1	25-45%	x	x	x	11	2.8		on rocky terrain				circular	double archivolt		limestones	squared stones	Stone and slates	irregular	
7	1750s	1	20	2	36%	x	x	x	43	3.3	YES	clayed terrain			Flattened arch	double archivolt	with vertical row	limestone	squared stones	squared slate stones	regular slates	Yes, rare	

8	1780	1	22	1	30%	X	X	18	2.7	YES	YES	on rocky terrain			circular	double archivolt	with vertical concrete in g stones	slate stone	squared stones	squared slate stones	Stone and slates	Yes, every 50 cm
9	early 19th century	1	14	1	27%	X	X	28	2.8	YES	YES	soft terrain			circular	double archivolt	Yes, with vertical concrete in g stones	slate limestone	squared stones	squared slate stones	Stone and slates	Yes
10	19th century	1	14	2	0%	X	X	40	3.1			on rocky terrain			circular	double archivolt		limestone	squared stones	slate stones	irregular, rubble	NO
11	1810, 1920	2	7.5	N/A	17-22%	X	X	11	3.1		YES	on rocky terrain			circular	double archivolt	non existing now	limestone + pumice stone	squared stone	rounded river stone	irregular, rubble	
12	17th century	2	14	N/A	12%	X	X	50	4		YES	on rocky terrain			circular	double archivolt	Yes, 30 cm	riverstone (local)	squared riverstone	rounded river stone	irregular	
13	17th century	2	7.5	1	20%	X	X	17	3		YES	on rocky and clayed terrain	YES	YES	circular	double archivolt		pumice stone	squared stone	rounded river stone	irregular river stone	
14	1715	2	23	3	21-28%	X	X	40	3.5		YES	on rocky terrain	YES	YES	Flattened arch	double archivolt	with vertical columns, low	gray and white stones	squared stone	rounded river stone	irregular	
15	18th century	2	8	1	20%	X	X	31	2.5			clayed terrain	YES	YES	circular	double archivolt		limestone	squared stones	rounded river stone	irregular	
16	1780, 1927	2	10	1	35%	X	X	27	2.2		YES	clayed terrain	YES	YES	Flattened arch	double archivolt	Yes, short	limestone	squared stones regular	squared stones regular	regular	YES
17	1760	3	11	2	15%	X	X	39	4.1		YES	clayed terrain	YES	YES	Flattened arch	double archivolt	YES	limestone	squared stones regular	rounded river stone	irregular	
18	1640	3	12	2	43%	X	X	25	3			clayed terrain	YES	N/A	pointed arch	single archivolt		black river and mountain stone	squared stones regular	rounded river stone	irregular	
19	19th century	4	6	N/A	18%	X	X	50	2.1		YES	clayed terrain	YES	YES	Flattened arch	single archivolt		limestone	squared stones regular	squared stones regular	regular	YES, partially
20	1880	5	10	4	0	X	X	80	3.3		YES	clayed terrain	YES	YES	circular and flattened arches, circular, depressed	double archivolt	YES, with vertical columns	pumice stone slabs	irregular, rubble	squared stones	regular, pronounced	YES, partially
21	1768	9	21.5	3	9%	X	X	100	3.4		YES	clayed terrain	YES	YES	pointed, ogee four centered	single archivolt	Continuation of stone wall	limestone	squared blocks with horizontal joints	Faced stones	regular	Bans every 100cm
22	1780, 1927	9	16	13	0	X	X	132	5.3		YES	clayed terrain	YES	YES	circular arches	double archivolt	YES, new	limestone	squared stones regular	squared stones	regular	

5.1. Classification of bridges based on physical characteristics

Ottoman bridges in Albania are notable for the varying number of arches they possess, including single-arched, two-arched, and multiple-arched bridges. The majority of these bridges are either single-arched or two-arched, with spans ranging from 6 to 23 meters. For instance, the Limari Bridge boasts a 22-meter span arch, while the Miraka Bridge spans 23 meters. There are fewer multi-arched bridges, but they are substantial structures, exceeding 100 meters in length. Examples include the Glina Bridge, the Kolloraca Bridge, and the Mesi Bridge.

Single arched bridges and two arched bridges, vary in total length, spanning from 16 to 47 meters. Most of them, the larger ones, starting from 21 meters in length,

incorporate discharging windows, designed to lighten the overall structure.

In terms of their silhouette, the majority of bridges in Albania follow a ridge-like structure, characterized by a broken profile and an incline with slopes ranging from 15 to 45%. Notable exceptions to this design are the Ali Pasha Bridge, which was a component of the Gjirokastra aqueduct, and the Brataj Bridge, both of which have a flat profile. In contrast, multi-arched bridges boast a lengthy flat pathway, with slight slopes at the entrances and exits.

Figure 4. Classification of Ottoman bridges based on frontal characteristics (source: author)

Frontal type	Single space Slope type	Single space Flat type	Two-space Slope type	Two space Flat type	Multi-space Slope and flat type
	With discharging windows				

In plan, Ottoman bridges exhibit a range of configurations, encompassing both linear and banding bridge designs. This inherent diversity underscores the remarkable adaptability of Ottoman bridge architecture to different topographical, environmental, and infrastructural contexts. It shows the bridges' capacity to flexibly conform to the specific conditions of their surroundings. Notably, the more extensive structures like Katiu, Vasha, Vokopola, Limari, Hoshteva, and the Ali Pasha Bridge typically follow linear configurations. On the contrary, shorter bridges like Brar, Kurcaj, Titzati, and others often feature bent designs in their plans.

Concerning the pathway width, it fluctuates between 2 to 5 meters, depending on whether the bridge was exclusively designed for pedestrians or if it accommodated chariots and animal caravans. However, most bridges feature pathways within the range of 2.5 to 3.5 meters in width. Regarding the bridge configuration, where the bridge's inclination surpasses 20%, steps and bans are incorporated to facilitate walking and prevent slipping. In many examples, these bridges do not have a parapet. In areas with low fluxes, or in rural areas, there might be less necessity for parapets. Similarly, short bridges and those that are not dangerous may not need the construction of parapets such as the Tabaku Bridge in Tirana, or Ali Pasha Bridge, etc.

5.2. Classification of bridges based on structural elements

The Ottoman bridges in Albania are situated in diverse ground conditions, ranging from rocky terrains to soft-clayed grounds and mixed situations. As regards foundations, only two-arched bridges and multi-arched bridges present piers. Among these bridges, Mesi Bridge stands out with the highest number of piers. Additionally, some bridges are equipped with water cutters or flood splitters, depending on the amount of river flow. The construction of these bridges includes masonry for both abutments and spandrels, ensuring their enduring structural integrity.

Furthermore, these Ottoman bridges exhibit a diverse array of arch styles. While the round arch is the most common, several bridges feature alternative designs, including flattened/ shallow arches, horseshoe arches, ogee four-centred arches, and various pointed arches. As for relief holes or masonry windows, they present different shapes and sizes. However, round-arched windows are the most commonly utilized. Segmental windows, flattened windows, and quarter-circular windows are employed in specific situations where the bridge's configuration requires unconventional solutions. Usually, these kinds of openings are placed singularly, and only in the case of Gorica Bridge, which is one of the largest in Albania, they are composed in groups of 3.

Figure 5. Structural elements in Ottoman bridges in Albania (Source: author)

Structural elements	Arch	round	flattened	horseshoe	ogee four-centered	Pointed Depressed	pointed segmental
	Windows	round arched	segmental arched	flattened arched	a quarter circular arched	Composition	
	Pier	1-8	Simple pier	on one side with a peak form	Pier with Floodspiller on one side, scaled	on both sides	

5.3. Classification of bridges based on materials and techniques

Stone and mortar were used as basic building materials in masonry structures of the Ottoman period (Ademović and Kurtović, 2018). The bridge spandrels and abutments were made of finely processed, carved/slab stone, while the crushed stone was used for filling larger sections. In Ottoman masonry bridges in Albania, limestone is the most commonly used material, typically in white and grey colors, or occasionally in black, as seen in the case of Kasabashi Bridge.

However, in some cases, such as in the construction of the Kurcuj Bridge, sandstone from the category of black flagstone was utilized. Additionally, pumice stone was employed in the construction of Kollorca Bridge, Goliku Bridge, and partially in Abdyl Aga Bridge.

The stone course of the spandrels in most examples is made of squared rubble stone or rubble slate stone. Only in a few cases is it constructed using irregular stone courses, as seen in the case of Kollorca Bridge.

The cobblestone pathways are typically constructed using small round river stones or slate river stones arranged in slabs. Small round river stones are irregularly placed, while slate river stones arranged in slabs form a regular pattern. Very rarely, round stones are really pronounced and regular. On both sides, the cobblestones were bordered by larger stone blocks with regular shapes. In many instances, especially on pathways with steep inclines, there were steps or bans placed every

50 cm. In some cases, these steps extend to 1.5-2.5 meters each. They were easily distinguished due to their horizontal extension, protruding by a maximum of 10 cm compared to the pathway's level.

5.4. Non-structural elements

Ottoman bridges in Albanian on the contrary to monumental ones are poor in decorations or inscriptions. However, a lot of attention was placed on arches and windows. The majority of masonry bridges feature double voussoirs around the arches and windows, crafted with ashlar stone. However, a select few exhibit a unique design, featuring a single voussoir, occasionally overlapped by an archivolt. Notable examples include the bridges of Nivan and Shkina, where a single voussoir is employed. Additionally, Kasabashi Bridge and Glina Bridge showcase arches and windows designed with a single voussoir, elegantly overlapped by an archivolt.

Parapets were not present in all Ottoman bridges. There were used primary two parapet typologies: a parapet that consists of a row of stone slabs placed on the legs, connected with mortar and reinforced with columns, which were placed at different intervals, and parapets that were the continuation of stone walls with a thickness of 40 cm and a height of 40-50 cm.

Conclusion

The bridges, originally designed to overcome natural obstacles along transportation routes display the synthesis of the architectural style of the time. They not only serve as functional pathways but also embody the artistic and engineering influence of the Ottoman Empire mixed with the tradition of Roman and Byzantine traditions.

Many of these bridges boast a distinctive broken profile, characterized by a triangular form typical during the Seljuk and Ottoman periods (Tanyeli, 2000). A lot of examples of bridges present double voussoir arches and projected spandrel walls which were common in Ottoman periods, while flat spandrel walls, were typical of the Roman and Byzantine examples. Likewise, round arches used in most of the cases were generally preferred in Roman and Byzantine bridges while depressed and pointed arches, which are actually less used in Albanian bridges were typical in Ottoman bridge style (İlter, 1978; Tunç, 1978; Tanyeli, 2000). Throughout various periods, a consistent feature observed in these bridges is the utilization of rubble and cut stones for roadways and parapets, which is visible also in the analyzed examples.

Distinctive elements such as flood control arches and relieving arches, typical in Ottoman bridges but rarely seen in Roman bridges (Tunç, 1978), appear sporadically, diverging from common characteristics. Water splitters are essential for managing river flow, reflecting the pragmatic approach of the builders across different periods.

In the Turkish period, facing material was generally smaller cut stone blocks that were either close-jointed or mortar exposed in the joints (Tanyeli, 2000) and this

is typical in most of Albanian bridge examples. Distinctive elements such as flood control arches and relieving arches, typical in Ottoman bridges but rarely seen in Roman bridges (Tunç, 1978), appear sporadically, diverging from common characteristics. Breakwaters, essential for managing river flow, are integrated as per necessity, reflecting the pragmatic approach of the builders across different periods.

In conclusion, bridges in Albania exhibit a unique amalgamation of Roman-Byzantine characteristics infused with subtle influences from Ottoman design, showcasing a rich tapestry of architectural heritage and historical evolution.

Bibliography

- Ademović, N., & Kurtović, A. (2018). Stone and mortar in bridges from the Ottoman period in Bosnia and Herzegovina. *Građevinar*, 70(3), 213-224.
- Karaiskaj, G., J. & Meksi, A. (2016). *Ndërtimet inxhinierike në mesjetë*, in Meksi, A.; Baçe, A.; Riza, E.; Karaiskaj, G. J.; Thomo, P., Historia e Arkitekturës Shqiptare, Tiranë.
- Hadrović, A. (2015). Bridges in Bosnia and Herzegovina from Ottoman Empire. Thesis, Vol. 4, no. 3, 2015. (55-93).
- İlter, F. (1978). Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara.
- Kiel, M. (2012). Arkitektura osmane ne Shqiperi, 1385-1912, AIITC, Tirane.
- Shtylla, V. (1997). Rrugët dhe Urat e Vjetra në Shqipëri, Toena, Tiranë.
- Shtylla, V. (1980). Ujesjellesi i vjeter i kalase gjirokaster, Monumentet, 20 fq. 69-82.
- Shtylla, V. (1989). Ura guri me kambane dhe ne kamare kandili ne vendin tone, Monumentet, Nr. 2 fq. 117-122.
- Shtylla, V. (1985). Ura te hereshme ne Berat dhe Skrapar, Monumentet, Nr.30 fq. 45-59.
- Shtylla, V. (1990). Urat e hershme ne Berat dhe Skrapar, Monumentet, nr.2, f.79-83.
- Tanyeli, G. (2000). Türkiye Köprüleri, Türkiye'nin Köprüleri eds. M. German, G. Tanyeli, M. Sözen, Koç Allianz Hayat Sigorta A.Ş., İstanbul.
- Tunç, G. (1978). Taş Köprülerimiz, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara; 5-8.

SÜREYYA YUSUF'UN KOSOVA VE MAKEDONYA TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI'NA KATKILARI

Yudum GÖRMÜŞ¹

Özet

Süreyya Yusuf bir dilci, folklorist, akademisyen, yazar, yayın yönetmeni, gazeteci, radyocu, düşünür ve tercüman kimlikleri ile topluma yön veren önemli bir şahsiyettir. Türkçe sevdalısı bir dilci olan Süreyya Yusuf, öz Türkçecilik anlayışından yola çıkarak Türk Dili ile ilgili birçok yazı yazmış, toplumların öz benliğini bulması için dilin ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır. Yusuf, akademisyen kimliğiyle çok sayıda öğrenci yetiştirirken Türkçe eğitim gören öğrenciler için Türkçe dil bilgisi kitapları yazmıştır. “Sesler” Aylık Toplum Sanat Dergisi ve Tan Yayınları içerisinde “Çevren” Dergisi'nin yayımlanmasında önemli bir rol alan Süreyya Yusuf, Kosova'da kültür, sanat ve edebiyatın gelişimine zemin hazırlamış; aynı zamanda Kosova Türk edebiyatının Yugoslavya içindeki diğer milletlere, Türkiye'ye ve dünya ülkelerine duyurulmasını sağlamıştır. Çocuk Tiyatrosu ve Çocuk Radyosu'ndaki çalışmalarıyla Türk çocuklarını Türkçe tiyatro oyunları ile tanıştırmıştır. Yazdığı öyküler, şiir antolojisi, deneme, eleştiri ve inceleme yazıları ile bölgedeki Türk edebiyatına yön veren Yusuf, Türkçeden Sırp-Hırvatçaya ve Sırp-Hırvatçadan Türkçeye çevirileri ile zamanının edebiyat eserlerini Kosova'daki Türk okurlarına tanıtmıştır. Kosova Türk Halk Edebiyatı alanında derlemeler yaparak kültürel unsurların kayıt altına alınıp korunmasını ve geleceğe aktarılmasını sağlamış, Kosova Türk ağız çalışmaları için önemli malzemeler toplamıştır. Türkiye'deki ve dünyadaki önemli edebiyatçı ve düşünürlerle mektuplaşarak gönül bağı kurmuş, Türkiye'de bilimsel toplantılara katılmıştır. Süreyya Yusuf'un akademik ve edebî yayınları, derlemeleri, çıkardığı dergiler, bilimsel ve şahsi ilişkileriyle Kosova ve Makedonya Türk Kültürü, Türk Dili ve Edebiyatı'na önemli hizmetlerde bulunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Süreyya Yusuf, Kosova Türk Edebiyatı, Makedonya Türk Edebiyatı

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, yudumgormus@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7169-560X

CONTRIBUTIONS OF SÜREYYA YUSUF TO THE TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE IN KOSOVO AND MACEDONIA

Abstract

Süreyya Yusuf is an important figure who shapes society with his identities as a linguist, folklorist, academician, writer, broadcast director, journalist, radio broadcaster, thinker, translator and radio broadcaster. Süreyya Yusuf, a linguist who loves Turkish, wrote many articles about the Turkish Language, based on his understanding of pure Turkish, and emphasized how important the language is for societies to find their true self. While Yusuf educated many students as an academician, he wrote Turkish Grammar books for students studying Turkish. Süreyya Yusuf, who played an important role in the publication of “Sesler” Monthly Society and Art Magazine and “Çevren” Magazine within Tan Publications, paved the way for the development of culture, art and literature in Kosovo, and also helped Kosovo Turkish literature to be known by the other nations in Yugoslavia, Turkey and the world. He introduced Turkish children to Turkish theater plays with his work at Children’s Theater and Children’s Radio. Yusuf, who shaped Turkish literature in the region with his stories, poetry anthologies, essays, criticisms and reviews, introduced the literary works of his time to Turkish readers in Kosovo with his translations from Turkish to Serbo-Croatian and from Serbo-Croatian to Turkish. By making compilations in the field of Kosovo Turkish Folk Literature, he ensured that these cultural elements were recorded, preserved and transferred to the future, and collected important materials for Kosovo Turkish dialect studies. He established a close bond with important literary figures and thinkers in Turkey and around the world by corresponding with them, and attended scientific meetings in Turkey. It is evident that Süreyya Yusuf has provided important services to the Turkish Culture, Turkish Language and Literature of Kosovo and Macedonia with his academic and literary publications, compilations, magazines and scientific and personal relationships.

Keywords: Süreyya Yusuf, Kosovo Turkish Literature, Macedonian Turkish Literature

Giriş

Balkanlarda Türk Edebiyatı, Kosova Meydan Savaşı sonrası Türklerin Balkanlara egemen olmalarıyla XIV. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Osmanlı idaresi döneminde Balkanlarda divan edebiyatı, tekke edebiyatı ve anonim edebiyat Anadolu'daki Türk Edebiyatı'na paralel olarak devam etmiştir (Kaya, 1993, s. 7). Osmanlı idaresi sona erince Balkanlardaki Türkler Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bir yandan geleneksel edebiyat anlayışını sürdürürken öte yandan da yenilik arayışına girmiş; Tanzimat sonrası edebiyattan, siyasal ideolojilerine yakın buldukları Türk sanatçılardan ve balkan coğrafyasındaki ulus ve halkların edebiyatlarından etkilenmeye başlamışlardır (Hafız, 1985, s. 5-10).

Balkanlarda, Türkçe ve Türk edebiyatıyla bağlar zayıflayınca kültür ve sanat faaliyetleri olumsuz yönde etkilenmiş, sıkıntılı bir döneme girilmiştir (Kaya, 1993, s. 15-26). Türk Edebiyatı, Balkanlar'da 1950 sonrası yeniden filizlenmeye başlamış, fakat bir açılıp bir kapanan Türkçe okullar, yayın yasakları, kültür ve sanat faaliyetlerinin durma noktasına gelmesi yüzünden yeterli düzeyde gelişimini sürdürmemiştir. İki dilli kimi zaman üç dilli yaşama biçimi Balkan Türkçesinin edebiyat dili olmasını zorlaştırmıştır.

Osmanlının Balkan topraklarından çekilmesiyle 1912 yılından 1951 yılına kadarki eski Yugoslavya döneminde Kosova Türk varlığı resmen tanınmadığı için, Türkler birçok haktan yoksun yaşamıştır. Türkçe eğitimin olmadığı ülkede, Sırp rejiminin baskıları sonucu birçok Türk Kosova'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. 1951 yılında Türk millî varlığının resmî olarak tanınmasıyla (Recepoğlu, 2006, s. 107-117) Kosova'da Türkçe eğitim veren okullar açılmış, Türk kültür ve sanat dernekleri faaliyete başlamıştır (Kaya, 1986, s. 10). 25 Haziran 1951 yılında Priştine Radyosu'nda Türk haber programı yayına başlamış, Priştine Radyosu Türk Sanat Musikisi Orkestrası kurulmuştur (Engüllü, 1997, s. 295-305).

Kosova'da 16 Temmuz 1968'de haftalık Türkçe bir gazetenin yayınlanması kararı alınmış ve ardından 1 Mayıs 1969 tarihinde haftalık "Tan" gazetesi yayın hayatına başlamıştır. "Tan" gazetesi siyasi olayları takip etme, değerlendirme ve bilgilendirme vazifesini üstlenmiştir. Kasım 1973'te "Tan" yayınlarıncı "Çevren" Toplum Sanat ve Bilim Dergisi'nin ilk sayısı yayımlanmıştır (Krasniç, 2006, s. 38). "Tan" gazetesi ve "Çevren" dergisi Kosova Türklerinin kültürel gelişimini hızlandırarak Türk edebiyatı ve dili ile ilgili birçok eserin yayımlanmasını sağlamış, Kosova ve Makedonya'da Türk varlığının yaşatılıp zenginleştirilmesine ve bugünlere kadar gelmesine katkıda bulunmuştur. Balkan Türk edebiyatı, 1960 yılından sonra canlılık kazansa da kültür hayatının tekrar canlanması gerçek manada 1980 yılından sonra olmuştur (Sağlam, 1996, s. 1-5).

Çağdaş Kosova ve Makedonya Edebiyatının kuruluşunda yaşanan zorlu süreçte kültür, sanat ve edebiyat faaliyetlerini öğretmenlerin üstlendiği görülmüştür. Bu öğretmenlerden biri de Süreyya Yusuf'tur. Daha sonra üniversiteye geçen Yusuf, akademik kimliğiyle Türkçe eğitim için mücadele ederek bir yandan öğrenci yetiştirmiş, bir yandan da gazete ve dergilerin yayın kurullarında görev olarak Türk

dili, kültürü ve edebiyatı hakkında yazılar yazmıştır. Ders kitabı hazırlamış, tiyatro ve radyo faaliyetlerini sürdürmüş, Türkiye’deki edebî gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu çalışmada Süreyya Yusuf’un çok yönlü kişiliği ve eserleri tanıtılarak bu eserler yoluyla Kosova ve Makedonya Türk dili, edebiyatı ve kültürüne sunduğu katkılar anlatılacaktır.

1. Süreyya Yusuf’un Hayatı

Köprülü’de 1923 yılında doğan Süreyya Yusuf, ilkokulu doğduğu şehirde tamamladıktan sonra Üsküp’te Büyük Medreseden mezun olmuştur. 1939 yılında SKOJ’a (Yugoslavya Komünist Gençlik Birliği) katılarak, Yardım Cemiyeti dâhilinde faaliyet gösteren edebiyat kolunun etkin üyeliğini yapmıştır. Politik faaliyetleri yüzünden tutuklanıp hapse atılan Süreyya Yusuf, 1940-1944 yılları arasında Yugoslavya Halk Kurtuluş Savaşı’na katılmıştır. Yusuf, 1947 yılında Belgrad’da Felsefe Fakültesinin Şarkiyat Bölümüne başlamıştır. 1951 yılında Belgrad Üniversitesi Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölümünü bitirmiş, aynı yıl Fitnat hanımla evlenip Priştine’ye yerleşmiştir. 1956’da kızı Nalân ve 1961’de oğlu Taner dünyaya gelmiştir (Baymak, 1987, s. 10-11). Priştine’de önce öğretmenlik yapmış daha sonra Priştine Meto Bayraktar İlkokulu’na müdür olarak atanmıştır. Aynı yıllarda Priştine Radyosu’nda Türkçe çocuk yayınları hazırlamıştır. Üsküp Nikola Karev Öğretmen Okulunda ve 1963 yılında Prizren Yüksek Pedagoji Okulunda Türk Dili ve Edebiyatı dersleri vermiştir. 1973 yılında Priştine Üniversitesi Şarkiyat Bölümünde öğretim görevlisi olmuş, bu üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün açılması için mücadele vermiştir (Engüllü, 1997, s. 352). Yusuf, 19 Temmuz 1977’de Balıkesir Burhaniye’ye bağlı Ören’de geçirdiği kalp krizi sonucu Türkiye’de vefat etmiştir.

Kosova ve Makedonya Türk kültürü ve edebiyatına birçok alanda katkıda bulunmuş Süreyya Yusuf’un edebî ve bilimsel çalışmaları aşağıda incelenmiştir.

2. Süreyya Yusuf’un Türk Dili ile İlgili Çalışmaları

Süreyya Yusuf dilci olarak bilinir. Dil konusunda birçok yazısı vardır. “Sesler” ve “Çevren” dergilerinde yayınlanan bu yazılarının bir bölümü “Dilimiz ve Biz” ve “Dil Çalışmaları” kitaplarında bir araya getirilmiştir. “Prizren Türk Ağzının Özellikleri” adlı doktora tezine başlasa da tamamlamaya ömrü yetmemiştir (Hafız, 1987, s. 161). “Dilimiz ve Biz” kitabı yazar hayattayken yayımlanmıştır. “Dil Çalışmaları” adlı kitap ise onun ölümünden sonra yayın kurulu tarafından toplanılan denemelerinden oluşmaktadır.

“Dilimiz ve Biz” başlıklı kitabında yer alan denemeler şunlardır:

- Türkçede Özleşme ve Biz,
- Dilimizin Tutumu Üzerine,
- Vurgu Kullanışımız,
- Ünlü Uyumu,
- Türkçede Önekler,

- Soneklerimiz,
- Kimi Sözcüklerimiz Üstüne,
- Tümcede Ögeler Uygunluğu,
- Devrik Tümce,
- Yazımda Birleşme,
- Yabancı Özel Adlar,
- Çevirinin Önemi,
- Piştine Radyosunun Dili,
- Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü,
- Tefvik Fikret'te Dil Anlayışı,
- Nazım Hikmet'te Dil Duygusu,
- Türkçe ile Sırpça-Hırvatça Arasında Ayrılık ve Kimi Benzerlikler,
- Sırp-Hırvat Diline Türkçenin Etkisi,
- Ivo Andriç'in Bir Öyküsünde Kullanılan Türkçe Sözcükler.

“Dil Çalışmaları” kitabındaki denemeler, üç ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölümde “Dilimizin Durumu” ana başlığında Türkçede Özleşme ve Biz; Dilimizin Tutumu Üzerine ve Gene Dilimizin Tutumu Üzerine başlıklı yazılar bulunmaktadır. “Dil Üzerine İncelemeler” başlıklı ikinci bölümde, Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı; Prizren Türkçesinde Kimi Yabancı Ögeler; Arnavutçadan Prizren Türkçesine Kimi Aktarmalar ve Sırp-Hırvat Dilinde Türkçenin Etkisi başlıklı yazılar ile “Dil bilgisi Terimleri” adındaki üçüncü bölümde ise Dil bilgilerimizin Terimleri; Dil bilgilerinde Kimi Terimler Sorunu ve Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü başlıklı yazılar yer almaktadır. Dördüncü ve son bölüm olan “Dil bilgisi Üzerine Çalışmalar” başlığı altında Yusuf, İmlada Birleşme; Türk Dilinde Ad Durumu Sayısı; Türkçede Köken- sel Ögeler; Türkçede Vurgu; Önekler Sonekler; Devrik Tümce gibi Türk Dilinin çeşitli konularına değinmiştir. Dilimizi zenginleştirmenin kendi varlığımızı zenginleştirmek olduğunu savunan Süreyya Yusuf, Türk Dil Kurumunun çalışmalarını yakından takip etmiştir.

Süreyya Yusuf, İstanbul'da I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi'ne “Pristine'de Türk Atasözleri” başlıklı bir bildiriyle katılmıştır. Kosova Türk kültürü ile Arnavutça ve Sırpça etkileşiminden bahsederek derlediği atasözlerini konularına göre sınıflandırmıştır. Yusuf, aynı yıl İstanbul'daki II. Uluslararası Türkoloji Kongresi'nde Yugoslavya delegasyonunun sözcülüğünü yapmıştır (Baymak, 1987, s. 184). Bu kongrede “Prizren Türkçesinin Leksik Yapısı”nı anlatırken Prizren Türk ağzının leksik yapısını nitelendiren sözcükler ile Sırpça ve Arnavutçadan ödünç alınan sözcüklere değinmiştir. Yine Süreyya Yusuf'un “Sırp-Hırvat Dilinde Türkçe'nin Etkisi ve Ivo Andriç'in Bir Öyküsünde Kullanılan Türkçe Sözcükler” başlıklı makalesi 1969 yılında Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten'de yayımlanmıştır.

Süreyya Yusuf, 1968'de Türk okullarının beşinci sınıf öğrencileri için “Türkçe Dilbilgisi”, 1976 yılında ise liselerdeki Türkçe eğitim veren sınıflardaki öğrenciler için “Türkçe Dilbilgisi” kitapları yayımlamıştır. Yusuf'un ilk gramer kitabı daha sonraları “Dilbilgisi” başlığı altında, 1984 yılına kadar kimi küçük değişmelerle beş defa

basılmıştır. Genel bir dil bilgisi kitabı niteliğini taşıyan ikinci kitap ise müfredat programına göre liselerdeki bütün sınıflarda kullanılmıştır. Yazarın bu dil bilgisi kitabı sadece bir defa yayımlanmıştır (Çelik ve Gürel, 2018, s. 1619).

Yusuf'un Türk Dili ile ilgili bir diğer önemli çalışması Sırpça yazdığı "Prizrenski Turski Govor" (Prizren Türk Ağzı) başlıklı kitabıdır. Bu kitapta yazar, Prizren hakkında genel bir bilgi verdikten sonra fonetik, morfoloji, sentaks ve leksikoloji ana başlıklarında Prizren'de kullanılan Türk ağzının özelliklerini anlatmıştır. Sonuç bölümünden sonra Prizren'den derlenmiş metin örnekleri ve bir de sözlük bulunmaktadır.

3. Süreyya Yusuf'un Şiir Antolojisi, Öyküleri ve Tiyatro Çalışmaları

Süreyya Yusuf, ilk Yugoslavya Türk Şiiri Antolojisini (Yugoslavya Türk Şiiri, Tan Yayınları, Priştine 1976) hazırlamıştır. Bu antolojinin kısaltılmış şekli "Lice Zemlje" (Toprağın Yüzü, Grafos Yayınları, Belgrad 1979) adı altında Sırp-Hırvatça olarak yayımlanmıştır (TDTEA C7, 1997, s. 352). Yazar, antolojinin ön sözünde Çağdaş Yugoslavya Türk şiiri ve bazı şairleri hakkında genel değerlendirmeler yapmıştır. Yusuf, Enver Tuzcu, Şükrü Ramo, Necati Zekeriya, Fahri Kaya, İlhami Emin, Naim Şaban, Nusret Dişo Ülkü, Nimetullah Hafız, Hasan Mercan, Arif Bozacı, Avni Engüllü, Bayram İbrahim, İskender Müzbeğ, Fahri Ali, Altay Suroy ve Suat Engüllü hakkında verdiği kısa bilgilerden sonra şairlerin şiirlerinden örnekler göstermiştir.

Öykü yazarlığını gelişi güzel bir eylem olarak görmeyen Yusuf, yaşamı zenginleştirdiklerine inandığı öykücülere hayranlık duymaktadır. Bu hayranlıktan yola çıkarak öykü yazmaya başladığını dile getiren yazar, düzyazıya duyulan gereksinim nedeniyle ve genç yazarları heveslendirmek için öykü kitabının yayımlanmasına karar verdiğini söylemiştir (Yusuf, 1974, s. 62).

Süreyya Yusuf, hem Makedonya'da hem de Kosova'da çıkan gazete ve dergilerde birçok öykü yayımlamıştır. 1974 yılında "Ali Ağa" adı altında öykülerinin bir bölümü Tan Yayınları tarafından yayımlanmış, fakat kitapta çok fazla baskı hatası olduğu için yazar kitabın dağıtımını durdurmuştur. Bu kitap Süreyya Yusuf'un ölümünden sonra yine hatalarla dolu ikinci baskısına rağmen nihayet üçüncü defa düzeltilmiş şekli ile 1982'de "Öyküler" adıyla tekrar yayımlanmıştır (Baymak, 1987, s. 24-25). Yusuf, genellikle sade bir dil kullanmayı tercih ettiği öykülerinde süslü ve abartılı bir dil ve üsluptan kaçınırken yerel ağızlardan faydalanarak öykülerine canlılık katmıştır (Özçoban, 2014, s. 55-67). Yazar öykülerini yetişkinler ve çocuklar için kaleme almıştır.

Yusuf, Üsküp Halklar Tiyatrosu'nda dil uzmanlığı yapmış, 1958-1965 yılları arasında Priştine Çocuk Tiyatrosu ve Priştine Radyosu'nun Çocuk Drama Kolunda çalışmıştır. Birçok çocuk oyununu radyoya uyarlayan Yusuf, tiyatro eleştirileri de yazmıştır.

Süreyya Yusuf, "Ömrümün Tek Rüyası" ile "Düş ve Gerçek" adlı iki tiyatro oyunu yazmıştır. "Ömrümün Tek Rüyası", 1974 yılında Gerçek Kültür Güzel Sanatlar

Derneği Dram Kolu tarafından Priştine’de sahnelenmiştir. Yusuf dört perdelik bu ilk tiyatro eserinde Ali Ağa ve Ayla karakterlerinde iki kuşak arasındaki çatışmalar eşliğinde iki farklı dünya görüşünü irdeler. “Düş ve Gerçek” adlı tek perdelik tiyatro oyununda ise aşk hikâyesi etrafında savaş sonrası bir Türk ailesinin yaşadıkları anlatılmaktadır.

4. Süreyya Yusuf’un Kosova Türk Halk Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları

Süreyya Yusuf, Kosova Türk Halk Edebiyatı’nda yaptığı derlemelerle de dikkat çekmektedir. Kosova Türk Halk Edebiyatı’ndan derlemeleri genellikle “Çevren” dergisinde yayımlanmıştır. Yusuf’un Kosova halk kültürü ve ağız ile ilgili yazıları tarih sırasına göre şunlardır:

- Priştine’den On Masal, Çevren, 1974, Sayı 2, s. 101-108.
- Prizren Masallarından, Çevren, 1974, Sayı 3, s. 108-114.
- Prizren Türkçesinde Kimi Yabancı Ögeler, Çevren, 1974, Sayı 1/3, s. 32-38.
- Mitroviça Folklorundan, Çevren, 1974, Sayı 4, s. 124-132.
- Priştine Folklorundan Türküler, Çevren, 1975, Sayı 5, s. 102-112.
- Arnavutçadan Prizren Türkçesine Kimi Aktarmalar, Çevren, 1975, Sayı 5, s. 45-47.
- Priştine Türküleri, Çevren 5 (1975), s. 102-112.
- Gilan Manilerinden, Çevren, Sayı: 6, Temmuz 1975, s. 113-117.
- Priştine’de Türk Atasözleri, Çevren, Sayı: 8, Aralık 1975, s. 35-51.
- Prizren Türkçesinde Kimi Yöresel Ögeler, Çevren, 1976, Sayı 12 s. 59-64.
- Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı, Çevren, 1977, Sayı 13, s. 61-68.

Yusuf, derlemelerinde genellikle mani, masal, türkü, atasözü, deyim, bilmece, tekerleme gibi halk kültürü unsurlarına yer vermiştir. Prizren ağız ile ilgili çalışmaları da özellikle yazıldığı dönem için önemli kaynaklar arasında sayılmaktadır.

5. Süreyya Yusuf’un Çevirileri

Süreyya Yusuf, Türkçeden Sırp-Hırvatçaya ve Sırp-Hırvatçadan Türkçeye çeşitli çeviriler yapmıştır. Yugoslavya yazarlarını Türk okuruna tanıtmak amacıyla Yaşar Nabi Nayır’ın desteğiyle Branislav Nusiç’in “Ramazan Akşamları” adlı eserini 1967’de Türkçeye çevirmiştir. Bu çeviri İstanbul’da Varlık yayınlarında basılmıştır. Miroslav Kırleja’nın “Glenbay Beyler”in ilk bölümünü 1973’te Türkçeye çevirerek “Sesler” dergisinin 77. sayısında ve ünlü Yugoslav yazar Bora Stankoviç’in “Koştana” oyununu da 1976’da Türkçeye çevirerek “Çevren” dergisinin 12. sayısında yayımlamıştır (Baymak, 1987, s. 33-34).

Baymak’ın verdiği bilgiye göre yazarın el yazısı ile hazırladığı “Dünya, Türkiye ve Yugoslavya Yazın Antolojisi” adlı bir eseri de vardır (1987, s. 39-42). Bu çalışmasında Yusuf, dünya ve Yugoslavya şiiirlerinden örnekleri Sırp-Hırvatçadan dilimize çevirmiştir. Bunların yanı sıra Türk yazarlarından Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın “Özlem”

(Çeznja) adlı şiir kitabını ve Aziz Nesin'in "Öyküm" (Moja Prica) adlı öykü kitabını Sırp-Hırvat diline çevirmiştir.¹ Süreyya Yusuf'un eserlerinde folklorik unsurlara sıklıkla yer veren yazarların eserlerini çevirmeyi tercih ettiği görülmektedir.

6. Süreyya Yusuf'un Eleştiri, Deneme ve İncelemeleri

Süreyya Yusuf, Devrim ve Özlem Ozan Nazım Hikmet; Nazım Hikmet'te Dil Duygusu; Tevfik Fikret'in Diline Bakış; Orhan Kemal'le İlk Görüşmem; En Büyük Türk Kadın Yazarı (Halide Edip); Naim-İnsan, Naim-Öğretmen, Bir de Naim-Ozan (Naim Şaban); Enver Baki: Mutlu Baba-İskender Muzbeğ: Sevil; Ömer Asım Aksoy; Ruhi Su İle; Stevan Sremaç'ın Nasrettin Hoca Fıkraları Derlemesi Üstüne; Ankara Devlet Tiyatrosu Bizim Aramızda; Yazınımızı Tanıtmak; Esin Dergisi Çıktı; Neden Kendime Çok Küstüm; Nevzat Üstün'ün "Çağdaki Sancı"sı ve Biz; Bir Yazının Ardından; Zorunlu Tepkiler; Sağıyazıda Birleşme; Bindiği Dalı Kesmiyor başlıkları altında eleştiri, deneme ve inceleme yazıları yazmıştır.

7. Süreyya Yusuf'un Gazete ve Dergi Çalışmaları

Yusuf "Sesler" aylık toplum sanat dergisi ve 1974 yılında Tan Yayınları içerisinde yer alan "Çevren" dergisinin yayımlanmasında önemli bir rol almıştır. "1969 yılında Tan gazetesinin ilk çıkışında çalışan kadro arasında; Bayram İbrahim, Bedri Dreyta, Hayretin Gaş, Hüseyin Zekeriya, İskender Müzbeğ, Meliha Hüdaverdi, Mübera Tuna, Nakiye İbrahim, Nusret Dişo, Sedat Şporta, Süleyman Brina (müdür), Süreyya Yusuf ve Yusuf Recep gibi devrin önemli aydınları bulunmaktadır" (Okumuş, 2015, s. 102-103). "Tan" gazetesinin kültür hizmetlerinden biri de "Çevren" dergisidir. "Çevren" dergisi, Kasım 1973'te yayımlanmaya başlamıştır. Dergi önce Üsküp'te basılmış, 20. sayısından itibaren ise Priştine'de basılarak yayın hayatına devam etmiştir. "Çevren" dergisi, "Toplum, Bilim, Yazın ve Sanat Dergisi" sloganıyla yayımlanır. Bazı sayılarının çift olması nedeniyle toplam 82 cilt yayımlanan dergi, 1992 Aralık ayında 92. sayısıyla yayın hayatına son vermiştir. Mayıs 1984'te sayı numarası verilmeden Süreyya Yusuf adına çıkarılan bir de "Özel Sayı" bulunmaktadır. Derginin ilk yayın yönetmeni (sorumlu yazar) Süreyya Yusuf'tur. Dergide dil, edebiyat, folklor, mimari, müzik, kültür, sanat, siyaset, toplum ve tarih konularıyla ilgili çok sayıda makale bulunmaktadır. Ayrıca dergide hikâye, deneme, hatıra, röportaj, tenkit, tanıtım, haber, bildiri, bibliyografya türlerinde zengin içerikli yazılar ile Kosova Türk Halk Edebiyatının tekerleme, mani, türkü, masal, efsane, deyim ve atasözlerine ait zengin bir malzeme bulunur. Bu bakımdan "Çevren" dergisi çok zengin bir içeriğe ve yazar kadrosuna sahiptir. Tüm Balkan ülkeleri ve Türkiye'den birçok farklı isim dergi bünyesinde eserler vermiştir. Derginin en önemli yanı, Kosova Türk Edebiyatının oluşmasındaki büyük katkısıdır. "Çevren" dergisi, Koso-

1 Ethem Baymak'ın "Süreyya Yusuf, Yaşamı-Sanatı-Yapıtları" başlıklı eserinde yazarın çevirileri şöyle verilmiştir: Yusuf, Süreyya (1979). "Lice Zemlye" Grafos. Beograd (Atologia); Yusuf, Süreyya (1965). Branko Çopiç, "Flüt" (Öyküler) "Detska Radost", Üsküp, Çeviri ve derleme; Yusuf, Süreyya (1967). Sait Faik, "Altın Saat", (Öyküler Antolojisi), Svetlost, Sarayova, Seçki ve çeviri; Yusuf, Süreyya (1975). Fazıl Hüsnü Dağlarca: Çejnya, Priştine, Yedinstvo Yay.; Yusuf, Süreyya (1977). Aziz Nesin: Moya Prica, Priştine. Yedinstvo Yay. (1987: 41-41).

va'da yer alan Türk edebiyatını, Yugoslavya içindeki diğer milletlere, Türkiye ve dünya ülkelerine duyurur. Bunlar arasında köprü görevi yapar. Türkiye çevrelerince 1970'lere kadar bilinmeyen bir alan olan Kosova Türk Edebiyatı, "Çevren" dergisinin katkılarıyla, Türkiye'de bilinir ve değer gören bir edebiyat hâline dönüşür (Okumuş ve Demir, 2013, s. 258).

Süreyya Yusuf; Aziz Nesin, Fazıl Hüsni Dağlarca, Necati Zekeriya, Mahmut Makkal, Olga Bozičkoviç, Orhan Kemâl, Ömer Faruk Toprak, Rıza Mollov ve Yaşar Nabi (Baymak, 1987, s. 132-160) gibi yaşadığı dönemin önde gelen edebiyatçıları ve düşünürleriyle de mektuplaşmıştır. Türkçe ve Türkiye sevdalısı bir dilci olan Yusuf'un kaleme aldığı yazıları göz önünde bulundurularak onun Türk ve dünya edebiyatını da yakından takip ettiği söylenebilir.

Birçok ünlü edebiyatçı ölümünün ardından Süreyya Yusuf için şiirler ve çeşitli yazılar kaleme almış, Yusuf, günümüze kadar saygı ve özlemle anılmıştır. Yine ölümünden sonra "Tan"ın 15. yıl dönümü dolayısıyla "Süreyya Yusuf Yazın Ödülü"nü her yıl tespit edilecek en iyi edebî esere verilmesi kararı alınmış ve bu ödül töreni bir gelenek hâline gelerek günümüze kadar ulaşmıştır. 2011 yılında Edirne Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesinin yeni binasında açılan amfi tiyatrosuna Süreyya Yusuf'un adı verilmiştir.

Sonuç

Bir dilci olarak bilinen Süreyya Yusuf, dil konusundaki yazılarının yanı sıra hem Makedonya'da hem de Kosova'da yayımlanan gazete ve dergilerde birçok öykü yayımlamıştır. "Ömrümün Tek Rüyası" ve "Düş ve Gerçek" adlı iki tiyatro oyunu kaleme almıştır. Yusuf, "Sesler" Aylık Toplum Sanat Dergisi ve Tan Yayınları içerisinde "Çevren" dergisinin yayımlanmasında önemli bir rol almıştır. Kosova Türk Halk Edebiyatından derlemeler yapmış, bir de Türk Şiiri Antolojisi hazırlamıştır. Yayın yönetmenliğini yaptığı "Çevren" dergisi ile Süreyya Yusuf ve yayın ekibi, Çağdaş Kosova Türk Edebiyatının oluşmasını ve Kosova'da yer alan Türk edebiyatının, Yugoslavya içindeki diğer milletlere, Türkiye'ye ve dünya ülkelerine duyurulmasını sağlamışlardır.

Süreyya Yusuf, 1968'de Türk okullarının beşinci sınıf öğrencileri için, 1976 yılında ise liselerdeki Türkçe eğitim veren sınıflardaki öğrenciler için "Türkçe Dil Bilgisi" kitapları yayımlamıştır. Çocuk Tiyatrosu ve Çocuk Radyosu'nda çocuklara çeşitli oyunlar hazırlayıp sunmuştur. Çok sayıda deneme, eleştiri ve inceleme yazısı yazmıştır. Türk ve dünya edebiyatçıları ile yazışmıştır. Akademisyen olan Yusuf, birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Süreyya Yusuf, "Dilimiz ve Biz" adlı kitabının önsözünde bir ulusun öz benliğini tanımak için öncelikle dilini öğrenmenin gerektiğini, dilin bir toplumun aynası olduğunu, konuşma dilinin çeşitli ağızlara bölündüğünü, başka dillerin de kullanılması ile birlikte güzel Türkçeyi iştikten yoksun kaldığını söylemiştir. Gelişmiş toplumlarda, aydınların kullandıkları ana dillerinin konuşma ve yazı diline ayrılmadığını, fakat o dönemde kullanılan Türkçenin bu seviyeye ulaşamadığını ekle-

yerek bu durumun çözülmesi için yazdığı yazılarda bazı dil sorunlarına değinerek dönemin aydınlarının çabasına kendisinin de katıldığını dile getirmiştir. Yazarın Türk dili ile ilgili yazıları günümüzde de bilgi ve öneriler bakımından geçerliliğini korumaktadır.

Necati Zekeriya, Süreyya Yusuf için dil çalışmalarının bir tutku, bir ülkü olduğunu söylemiştir. Osmanlıcaya önem verilen bir aile ve ortamda yetişmesine rağmen dönem aydınlarının aksine Yusuf, dil çalışmalarında öz Türkçeye önem vermiştir. Nurullah Ataç ve “Varlık” dergisi onun dil görüşlerini etkilemiştir. Süreyya’nın dil anlayışı, öz Türkçe ile dil devriminin bağlanmasıyla dille toplum arasında bir köprü olmuştur. Zekeriya, Süreyya Yusuf’un eserleri üzerinde sağlıklı bir şekilde çalışma yapılmadığını ve onun dil sevgisini, öz Türkçe dil tutumunu yeni nesillere aktarmak gerektiğini dile getirmiştir.

Çok sayıdaki eserinden de görüldüğü üzere Süreyya Yusuf; yazar, yayın yönetmeni, gazeteci, düşünür, dilci, öğretmen, akademisyen, folklorist ve mütercim kimlikleriyle farklı alanlarda çok sayıda eser vermiş; Kosova ve Makedonya Türk Kültürü Dili ve Edebiyatına çok önemli katkılarda bulunmuş; hayatı ve çalışmaları ile gelecek nesillerin tanınması gereken abide bir şahsiyettir.

Kaynaklar

- Baymak, E. (1987). *Süreyya Yusuf (Yaşamı-Sanatı-Yapıtları)*. Priştine: Tan Yayınevi.
- Çelik, M. ve Z. Gürel (2018). Makedonya’da Türkçe Dilbilgisi Öğretimi ve Bu Alanda Yayınlanan Kitaplar, *International Journal*, 22/6, 1617-1622.
- Engüllü, S. (1997). Süreyya Yusuf, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)*, 7. Cilt Makedonya Türk Edebiyatı ve Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı, 352-360, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hafız, N. (1983). “Yugoslavya’da Yayınlanan Türkçe Lektür Kitaplarının Bibliyografyası” (1949-1982), *Sesler*, y.19, 180, 113-155, Üsküp: Birlik Yayınevi.
- İgci, A. (2010). Kosova Türkçesi Kaynaklarına Bir Bakış, *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, 12, 105-115.
- İsen, M. ve T. I. Durmuş (2018). “Süreyya Yusuf”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. (<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sureyya-yusuf>). (5 Kasım 2023).
- İsen, M. ve T. I. İsen (2002). *Balkanlarda Türk Çocuk Hikâyeleri Antolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kaya, F. (1990). *Yugoslavya Türk Hikâyesi Antolojisi*. Üsküp.

- Kaya, F. (1993). *Çağdaş Makedon Şairleri Antolojisi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, İ. G. (1986). *Yugoslavya Türk Halkı Yazınına Gerçekçi Bir Bakış*. Priştine: Tan Yayınevi.
- Kaya, İ. G. (1993). *Yugoslavya'da Türk Halkı Edebiyatı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Krasniç, D. (2006). Çevren Dergisinin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri ve Bu Dergideki Edebî Faaliyetler (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Okumuş, S. ve H. H. Demir (27 -30 Ekim 2013). Kosova'da Yayımlanan Türkçe Gazete ve Dergiler, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (UDEK)*, Tiran, 252-267.
- Okumuş, S. (2015). Kosova'da Türkçe Yayımlanan Bir Gazete: Tan, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 4/1. 85-107.
- Özçoban, Y. (2014). Süreyya Yusuf'un Bayram Saatçi ve Yılbaşı Sevinci Öykülerinde Söz Varlığı Üzerine Yorumlar, *AKAD*, Balıkesir, 2, 2/4, 55-67.
- Recepoğlu, A. S. (2006) Kosova'da Türk Olmak, "Kosova'da Türkçe Eğitim Görme Hakkını ve Türk Kimliğini İade Eden Karar" , Prizren: Siprint Basımevi.
- Yusuf, S. (1968). *Dilimiz*. Üsküp: Prosvetno Delo.
- Yusuf, S. (1969). Sırp-Hırvat Dilinde Türkçe'nin Etkisi ve İvo Andriç'in Bir Öyküsünde Kullanılan Türkçe Sözcükler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN*.
- Yusuf, S. (1972). *Dilimiz ve Biz*. Üsküp: Sesler Nesir Dizisi, Nova Makedoniya Basımevi.
- Yusuf, S. (1976). Priştine'de Türk Atasözleri, I. UTFKB, C. 2, Ankara, 337-396.
- Yusuf, S. (1976). Prizren Türkçesinin Leksik Yapısı II. MATK, 4-9 Ekim, İstanbul.
- Yusuf, S. (1976). *Yugoslavya Türk Şiiri*. Priştine: Tan Yayınevi.
- Yusuf, S. (1976). *Dilbilgisi*. Üsküp: Prosvetno Delo.
- Yusuf, S. (1984). *Dil Çalışmaları*. Priştine: Tan Yayınevi.
- Yusuf, S. (1987). *Prizrenski Turski Govor*. Jedinstvo-Pristina.

XX. ASRIN BAŞINDA AZERBAYCAN'DA MODERN TÜRK EDEBİYATI ETKİSİ: Nİ'MET BASİR VE ROMANI

Cihan ÖZDEMİR¹

Özet

1905 yılındaki Rus İhtilali ve hemen arkasından 1908'de gelişen Türkiye Meşrutiyet Hareketi ile beraber Rus yönetimindeki Türk halklarında da sosyal ve kültürel hareketlilik ortaya çıkmıştır. Öğrenim amacıyla İstanbul'a gelen idealist Azerbaycanlı gençler, söz konusu dönemde edebî faaliyetlerini sürdüren çeşitli edebî akımlara mensup edebiyatçıların öğrencisi olmuş, onların edebî sohbetlerinde bulunmuş ya da eserlerini okuma fırsatı bulmuştur. Böylece onların fikirlerinden, edebiyat anlayışlarından, dil ve üsluplarından etkilenmişlerdir. Azerbaycan'a döndükten sonra bu gençlerin yazdıkları telif ve tercüme eserlerde Yeni Türk Edebiyatının izleri açık biçimde görülür. Bunların Azerbaycan'daki edebiyat ve yayın faaliyetlerinin yanı sıra dönemin gazete ve dergilerindeki fikrî yazıları, öğretmen olarak mekteplerdeki eğitim faaliyetleri; Azerbaycanlı toplum önderlerinin talebi üzerine Türkiye'den Azerbaycan'a gönderilen öğretmenlerin eğitim faaliyetleri ve Türkiye'den gönderilen ders kitapları gibi daha birçok etken, 1905-1920 yılları arasında, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde önceden görülmemiş hız ve kapsamda bir kültürel yaklaşım ve iş birliği oluşturmuştur. Hususen, Azerbaycan'da edebiyat ve edebî dil, Türkiye Türkçesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bildiride, söz konusu dönemde Osmanlı edebiyat ortamından etkilenmiş ama bugüne kadar akademisyenlerimizce fark edilmemiş Azerbaycanlı yazar/şair Ni'met Basir ve onun Osmanlıca hariç hiç yayımlanmamış "İki Nâkâm" adlı roman denemesi, ilk defa araştırmacılarımızın dikkatine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edebî Etkileşim, Yeni Türk Edebiyatı, Azerbaycan Edebiyatı, Roman, Azerbaycan Türk Şiiri.

1 Prof. Dr., Türkiye Maarif Vakfı Tiran New York Tirana Üniversitesi, cihan_ozdemir@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7186-3300.

XX. INFLUENCE OF MODERN TURKISH LITERATURE IN AZERBAIJAN AT THE EARLY CENTURY: Nİ'MET BASİR AND HER NOVEL

Abstract

With the Russian Revolution in 1905 and the Turkish Constitutional Movement that developed in 1908, social and cultural mobility emerged also among the Turkish people under Russian rule. Azerbaijani young people who came to Istanbul for education became students of literary figures belonging to various literary movements who continued their literary activities in the said period, participated in their literary conversations or had the opportunity to read their works. Thus, they were influenced by their ideas, understanding of literature, language and style. The traces of Modern Turkish Literature are clearly seen in the copyrighted and translated works written by these young people after their return to Azerbaijan. In addition to their literary and publishing activities in Azerbaijan, their intellectual writings in newspapers and magazines of the period, their educational activities in schools as teachers; many factors, such as the educational activities of teachers sent from Turkey to Azerbaijan upon the request of Azerbaijani community leaders and textbooks sent from Turkey, created a cultural approach and cooperation in Türkiye-Azerbaijan relations at an unprecedented speed and scope between 1905 and 1920. In particular, literature and literary language in Azerbaijan have been greatly influenced by Türkiye Turkish. In the paper, the Azerbaijani writer/poet Ni'met Basir, who was influenced by the Ottoman literary environment in the said period but has not been noticed by our academicians until today, and his novel essay "İki Nâkâm", which has never been published except in Ottoman language, will be brought to the attention of our researchers for the first time.

Keywords: Literary Influence, New Turkish Literature, Azerbaijani Literature, Novel, Azerbaijani Turkish Poetry.

1. Giriş

1905 yılında, Rusya’da işçi, köylü ve liberallerin farkı saiklerle ama birlikte gerçekleştirdikleri Rus İhtilali, Rusya yönetimindeki farklı etnik halklarda da heyecan uyandırmış, bu siyasî değişimin tesiri sosyal, kültürel alanlarda da tesirini göstermeye başlamıştı. Bu ihtilalin hemen arkasından, 1908’de gelişen Türkiye Meşrutiyet Hareketi ile beraber Rus yönetimindeki Türk halklarında da sosyal ve kültürel hareketlilik ortaya çıkmıştır. Azerbaycanlı aydınlar siyasî, sosyal ve kültürel amaçlarla İstanbul’a ziyaretler gerçekleştiren, Azerbaycanlı idealist gençler de öğrenim amacıyla gelmiştir. Azerbaycan’dan bu şekilde İstanbul’a gelenler arasında Hüseyinzade Ali Bey (Ali Turan), Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cavid, Mehmed Hâdi, Mehmedağa Şahtahlı, Yusuf Vezir Çemenzeminli (Yusuf Bey Vezirof), Habib Sahir, Mu’ciz gibi isimler sayılabilir (Akpınar, 1994, s. 22). Aydınlar, ziyaretlerinde dönemin idarî yetkilileriyle, tanınmış yazarlarla görüşmüş, çeşitli konularda istişareler etmişlerdir. Gençler ise İstanbul’da söz konusu dönemde edebî faaliyetlerini sürdüren Servet-i Fünûn, Fecr-i Âtî ve Millî Edebiyat akımlarına mensup bazı edebiyatçıların öğrencisi olmuş, onların edebî sohbetlerinde bulunmuş ya da eserlerini okuma fırsatı bulmuştur. Böylece onların fikirlerinden, edebiyat anlayışlarından, dil ve üsluplarından etkilenmişlerdir. Azerbaycanlı bu Türk gençleri memleketlerine döndükten sonra, Osmanlı-Türk fikir âleminin, edebiyatının önemli eserlerini, problemlerini Azerbaycan’a taşımada büyük rol oynamıştır. Yeni Türk Edebiyatının bu gençler üzerindeki etkilerini hem onların telif eserlerinde hem de tercümelerinde izlemek mümkündür. Bunların Azerbaycan’daki edebî faaliyetlerinin yanı sıra dönemin gazete ve dergilerindeki fikrî yazıları, öğretmen olarak mekteplerdeki eğitim faaliyetleri; Azerbaycanlı toplum önderlerinin talebi üzerine Türkiye’den Azerbaycan’a gönderilen Muallim Cevdet, Ahmet Kemal gibi birçok öğretmenin eğitim faaliyetleri, Türkiye’den gönderilen ders kitapları (Avşar, 2018, s. 4) vb. daha birçok etken, 1905-1920 yılları arasında, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde önceden görülmemiş hız ve kapsamda bir kültürel yaklaşım ve iş birliği oluşturmuştur. Hususen, Azerbaycan’da edebiyat ve edebî dil, Türkiye Türkçesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu etkinin altında olduğu eserlerinde dikkat çekici biçimde görülen Azerbaycanlı edebiyatçılardan birisi de Ni’met Basir’dir. Ülkemizdeki akademisyenlerimizin dikkatinden kaçmış, bir yazar ve şair olan Ni’met Basir’in Osmanlı edebiyat ve fikir ortamından etkilendiği nesir ve şiirlerinde açık şekilde görülmektedir. Basir, Osmanlı Türkçesiyle yazmış olduğu “İki Nâkâm” adlı -kendi ifadesiyle- roman dememesini 1916 yılında Bakü’de yayımlamıştır.

2. Ni’met Basir’in Hayatı ve Edebî Faaliyetleri

Yirminci yüzyılın başındaki Azerbaycan edebiyatında dikkat çekici düzyazı ve şiir örnekleriyle özel bir yere sahip olan Ni’met Basir’in (1889-1942/1943 (?)) edebî mirası, ne yazık ki bugüne kadar gerektiği gibi incelenememiştir. Sadece bazı eserlerinden bireysel kitap ve makalelerde kısaca bahsedilmiştir. Ancak N. Basir, 1910-1930 yıllarının edebiyat sürecine yakından katılmış, dikkate değer edebî ve didaktik eserler yayımlamış bir edebiyatçıdır. Ni’met Basir’le ilgili en yoğun bilimsel çalışmalar, merhum Azerbaycanlı Türkolog Hüseyin Haşimli’ye aittir. Araştırmada da Basir hakkında verilen bilgilerde büyük ölçüde Hüseyin Haşimli’nin bulgularından

yararlanılmıştır.

Ni'met Basir (Hacıyev), 20 Mart 1889 tarihinde Azerbaycan'ın Bakü şehrine bağlı Balakhanı köyünde doğmuştur. İlk öğrenimini buradaki medresede tamamlamıştır. Basir'in küçük yaşlardan itibaren edebiyata ilgi gösterdiği bilinmektedir. Azerbaycan Türk edebiyatının büyük hiciv şairi Muhammed Sâbir 1910 yılında Balakhanı'da çalışırken, henüz gençlik çağındaki Basir'i tanıır ve onunla ilgilenir. Ni'met'e "Basir" lakabını da Sâbir'in verdiği rivayet edilir. Sâbir'in eserlerinden esinlenen Ni'met, çok sayıda hiciv şiiri yazmıştır. Terakkî, İttifak, Molla Nasreddin, Malumat, Yeni Füyûzat, Sada, Baba-yı Emir, Kuruluş gibi gazete ve dergilerde (Ni'met Basir, Ni'met Haqir, Balakhanlı vb.) farklı imzalarla sosyal muhtevalı ya da lirik tarzda şiirler ve makaleler yayımlamıştır. Şiirlerinden bir kısmı Bakü'de yayımlanan "Fer-yad" (1910) ve "Rumuzat" (1915) kitaplarında toplanmıştır. Basir'in "İki Nâkâm" adlı 1916 yılında yayımladığı duygusal, romantik özellikler taşıyan küçük roman denemesinde, sosyal ve ideolojik muhtevanın öne çıktığı dikkat çeker.

Sovyet yönetiminin aydınlara uyguladığı acımasız baskı döneminde Sibiry'a sürgün edilen Nimet Basir'in nerede, ne zaman öldüğü ve naaşının nereye gömüldüğü konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Eldeki bilgilere göre, 1942 veya 1943 yılında Sibiry'da ya da Azerbaycan'a dönerken yolda hayatını yitirmiştir.

Ni'met Basir'in, Azerbaycan'da Türk halkının karşılaştığı sosyal, siyasi ve kültürel meselelere karşı duyarlı bir tutum sergilediği görülmektedir. Eserlerinde toplumun gelişmesine engel olarak gördüğü dinî taassubu keskin biçimde eleştirir, yaşadığı dönemde oldukça yaygın durumdaki cehaletten şikâyet eder. Azerbaycan'ı müreffeh ve özgür görme arzusu, bağımsızlığa kavuşma duygusu nesir ve şiirlerinde vurgulanır. Eleştirel ve hiciv tarzındaki çalışmalarıyla Sâbir geleneğine bağlı olan şair, lirik şiirleriyle de dönemin romantik sanatçılarının edebiyat mahfeline yaklaşmıştır. Şiirleri incelendiğinde, Ni'met Basir'in renkli yaratıcı arayışlar içinde olduğu, eserlerinin olgunluğu ve mükemmelliği için ciddi çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır (Haşimli, 1998, s. 158).

3. İki Nâkâm Romanının Vakası ve Kurgusu

Ni'met Basir'in 48 sayfalık "İki Nâkâm" adlı küçük romanı Osmanlıca olarak 1916'da Bakü'de "Mekteb" adlı kuruluşun matbaası tarafından basılmıştır. Kitabın iç kapağında, yayıncıları olarak Hüseyin İldâr ve Aga Ahmedof'un isimleri bulunmakta ve "Vukû bulmuş bir ahvâlâtı tasvîr eden âşikâne romandır." ifadesi yer almaktadır. (EK-1)

Ni'met Basir, küçük romanının başına eklediği "Başlangıç" başlıklı ön sözde, eserini hangi amaçla yazdığını ve okuyuculardan ve eleştirmenlerden nasıl bir beklenti içinde olduğunu açıklamaktadır. Açıklamaya göre Basir, romanını Azerbaycan halkına hizmet için, toplumda gördüğü eksiklik ve aksaklıkları göstermek amacıyla kaleme almıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için romanı bir "araç" olarak kullanmıştır. Bunun için, toplumda yaygın şekilde yaşanan korkunç olaylardan birisini seçmiş ve bu örnek üzerinden gözlem ve değerlendirmelerini ifade imkânı bulmuştur. Daha

kitabın başındaki bu girişten anlaşılmalıdır ki yazarın asıl hedefi, roman sanatının teknik ve estetik gereklerini gözeterek, “edebiyatı önceleyerek” bir eser yaratmak değil, bu denemesiyle topluma yararlı olmaktır:

“Hemîn kitapçığın te’lifine ikdâmdan asıl maksadımız cemaati-mize hizmettir. Olabilsin ki bizim bu teşebbüsümüz zannettiğimiz fâide ve neticeyi verebilmesin. Lâkin biz yine nâümîd olmayıp duyduğumuz noksanlarımızı kaleme almaya cesaret ettik. Böyle ki ahâlimiz arasında başgösteren dehşetli hâdiselerden iki zavallının musîbetlerini bizim hâl-i esefnâkımıza karıştırıp roman tarzında tasvir etmeye başladık” (Basir, 2016, s. 3).

Ön sözün devamında, toplumda yaşanan trajik olayların edebî eserlere konu edilmesi bakımından Azerbaycan edebiyat geleneği ile Batı edebiyatını karşılaştıran Basir, Batılı yazarların küçük trajik olaylardan bile büyük eserler çıkarmayı başardığını ancak kendi toplumunda çok büyük facialar yaşandığı hâlde edebiyatçıların bunları edebî açıdan değerlendiremediğini itiraf eder. Kendisinin de bu küçük eseriyle bir denemeye giriştiğini ama başarılı olacağı konusunda kuşklar taşıdığını söyler.

Ön sözün son kısmında Basir’in söyledikleri, bildirimizin konusu ve sonucuyla doğrudan alakalıdır. Görüleceği üzere, Basir’in kullandığı dil, dönemin Osmanlıca-sına çok yakın olduğundan söz konusu kısmı olduğu gibi aktarmak uygun olacaktır:

(Eserimi yazarken karşılaştığım) “Heman sıkıntılarının en mühimi, benim danıştığım (konuştuğum) dil cihetinden olacaktır. Böyle ki yazımda dilimin de (Azerbaycan Türkçesi kastediliyor) tesiri olup eserimi temiz Türkçe (Osmanlı Türkçesi kastediliyor) yazamayacağım. Ümîdim bunadır ki Türk kardeşlerimiz, bu eser-i nâçizanemi “kardaş tuhfesi” gibi kabul edip bizi memnun koyarlar. Muhterem münekkidlerimiz de nazar-ı iltifatlarını kitapçamızdan dür tutmayıp lâzımınca tenkîd ederler. Bu yolla hem bizi hidayet edip hem de bizim gibi heveskârlara bir çıkış açarlar!” (Basir, 2016, s. 3).

Bu roman denemesi üzerinde değerlendirmemize geçmeden önce eserde “anlatılan” vaka zincirini özetlemek yerinde olacaktır. -Romanın yeni harflerle baskısı bulunmadığından, özet zaruri olarak uzun tutulmuştur.-:

“Cemal, küçük bir çocukken, babası öldürülür. Yetim Cemal’i babasından kalan mala kayyum olarak atanan hırslı ve hilekâr “Hacı Asker” büyütür. Hacı Asker, Cemal’e babasından kalan mirasa meşru olmayan yollarla el koyar. Cemal’i damat adayı olarak ilân eder ama vakti gelince, kızını vermez; hatta onu evden kovar. Bu olaydan sonra, ikisi de birbirinden nefret eder ve intikam almaya çalışırlar. O sıralarda Rusya’da başlayan siyasî inkılap hareketini takiben pek çok insanın siyasî mahkûm olarak nitelenip hapse atıldığını gören ve bu karışık ortamdan yararlanan Hacı Asker, bölgede görevli yüzbaşı ile anlaşarak iftira attığı Cemal’in hapse girmesine sebep olur. Genç adam, siyasî suçlu olarak gönderildiği hapishanede diğer siya-

si suçluların koğuşuna verilir. Cemal bu tahsilli, aydın insanların sohbetleri yoluyla ilmî ve edebî konulara âşinâ olur. Âdetâ kişiliği değişir ve yeni bir insana dönüşür. Hapishane ortamı, onun fikrî ve zihnî gelişmesine yardımcı olur. Hem bireysel anlamda hem de toplumunun gelişmesi, hürriyeti için kaygılanan, milletine hizmet etmeyi yürekten arzulayan idealist bir genç hâline gelir. Cemal, uzun bir mahkûmiyet döneminden sonra, serbest bırakılır. O dönemde, Bakü’de, henüz faaliyete başlayan Türkçe yayın organlarında yayımlanan önemli makaleler, Cemal’in düşüncelerinin aydınlanmasını ve ahlakının güzelleşmesini sağlar. Cemal, millete hizmet yolunda kendisine verdiği söz doğrultusunda yürümeye devam eder. Sivil toplum kuruluşlarında görev alır, topluma hizmet için elinden geleni yapar. Hep arzuladığı okul, kıraathane gibi kurumların açılmasına vesile olur. Cemal, bir taraftan sivil toplum kuruluşlarında etkin biçimde çalışırken öte yandan da gazete ve dergilerde halkın sıkıntılarını işleyen, haklarını savunan makaleler yayımlamaya başlar. Bu yazılar, bölgenin ileri gelenlerini oldukça rahatsız eder. Defalarca çağırıp Cemal’i toplumsal meselelere temas etmemesi için ikaz ederler. Ancak o takma adlarla çeşitli yayın organlarında faaliyetini sürdürür. Bu durum, kasabanın önde gelen kişilerini iyice kızdırır ve onu uygun bir yerde kısıtlayıcı şekilde yaralarlar. Uzun süre hasta yatan Cemal’i muayene için çağrılan doktor, ona tebdil-i hava için bir seyahate çıkmasını tavsiye eder. Cemal yol hazırlığı yaparak Kuzeye giden bir trene biner.

Trende güzel bir kız görür fakat tanışmadan tren Tsaritsyn şehrindeki son istasyona ulaşır. Sabahleyin bir vapura biner. İdil nehri üzerindeki vapur yolculuğu ertesi sabah Samara şehrinde sona erer. Bu sayfiye şehrindeki sanatoryumda odasına yerleşir. Temiz havada yürüyüş yapmak için gittiği koruda tesadüfen trende gördüğü kıza karşılaşır. Kızın yanında memleketinden tanıdığı Ali Efendi vardır. Ali Efendi yanındaki kızkardeşi Cemile’yi Cemal’le tanıştır. Ali Efendi’nin ailesi de Cemal gibi memleketinde bir felaket yaşamıştır. Cani Hasan isimli birisi, henüz öğrenci olan Cemile’yle evlenmek istemiş; kızın babası bunu kabul etmeyince, Hasan’ın adamları kızı rahatsız etmeye başlamışlar ve Cemile evden dışarı çıkamaz hâle gelmiştir. İstedğini elde edemeyen Cani Hasan, sonunda Cemile’nin babasını öldürmüştür. Baskıların bitmemesi ve Cemile’nin sağlığının bozulması üzerine Ali Efendi, kızkardeşiyle birlikte memleketi terk ederek Samara şehrine gelmiştir. Ali Efendi, Cemal’i akşam odalarına davet eder. Akşam, sohbet sırasında ifade ettikleri duygu ve düşünceleriyle yakınlaşan Cemal ve Cemile’nin birbirlerine karşı hayranlıkları ve muhabbetleri artar. Cemal, gece yarısı arkadaşlarından ayrılır ve odasına döner. Ertesi sabah, İdil nehrinin kıyısında yürüyüşe çıkar ve orada Cemile ile karşılaşır. İki genç, sohbet esnasında birbirlerine aşklarını ilan ederler ve geleceklerini birlikte kurma kararı alırlar. Ertesi gün Ali, kızkardeşi Cemile’ye üzücü bir haber verir. Bakü’den haber gelmiştir: Anneleri hastadır. Âcilen Bakü’ye dönmeleri gerekmektedir. Cemal’in odasına giderek durumu ona da bildirirler. İki sevgili ayrılmak zorundadır. Oradan hep birlikte limana giderler ve Ali ile Cemile ilk vapurla yola çıkarlar. Yolda, Cemile ağabeyine Cemal’e karşı beslediği duygularını açıklar ve onunla evlenmek istediğini ifade eder. Ali Bey de onun kararını uygun bulduğunu söyler. Bunun üzerine Cemile, Cemal’e bir mektup yazarak ağabeyinin de evliliklerine izin verdiğini, beraber olmalarına hiçbir engel kalmadığını ifade eder. Cemile’den ayrıldıktan sonra, Cemal bir müddet okuyup yazmakla meşgul olur. Bir taraftan da Cemile’nin özlemini çekmektedir. O sırada Cemile’nin mektubu gelir.

O da Cemile'ye duygularını ifade ettiği cevabî bir mektup gönderir. Ali Efendi ve Cemile Bakü'ye vardıklarında, annelerinin vefat haberini alırlar. Âdete göre annelerini defnedirler. Bir hafta sonra Cemal'in Samara'dan yazdığı mektup Cemile'ye ulaşır. Cemal de Cemile'siz bir hayatın çekilmez olduğunu düşünür ve bu durumda Samara'daki tedavinin de hiçbir faydası olmayacağı kanaatiyle Bakü'ye dönmeye karar verir. Bu kararını bildiren âcil bir telgrafı Cemile'ye gönderir. Arkasından da vapurla dönüş yolculuğuna çıkar. Ali Efendi ve Cemile, geleceği günün akşamı Cemal'i Bakü Limanı'nda karşılarlar. O sıralar, Bakü'de düğün zamanıdır. Onlarda vakit geçirmeden düğün yapmaya karar verirler. İki sevgilinin düğün yapacağı haberi Bakü'de hızla yayılır, Cani Hasan'a kadar ulaşır. Bu habere çok öfkelenen Hasan, Cemal'e tehditvari haberler gönderir; Ali Efendi'ye de bu karardan vazgeçmezlerse, çok fena karşılık vereceğini ifade eden bir mektup yazar. Ali Efendi ve Cemile durumdan endişe ederler ve Cemal'i çağırarak nasıl bir yol izleyeceklerini istişare ederler. Nihayetinde Cani Hasan'a gönderdikleri bir mektupla kararlarından vaz geçmeyeceklerini bildirirler. Düğün hazırlığı hızla devam ederken, Cani Hasan, adamlarına Ali Efendi ve Cemal'i öldürmeye karar verdiğini açıklar. Adamları, Hasan'ın gözüne girmek için bu işi kendilerinin yapmak istediğini bildirir. Hasan da onların bu isteğini kabul eder. Cemal, düğün için gerekli birtakım eşyaları pazardan almış eve dönerken, Hasan'ın adamları onu kısıtırlar ve her taraftan ateşe ederek onu öldürürler. Etraftaki halk, Cemal'in cesedini alarak evine götürür. Cemal'in ölüm haberini alan Cemile, acı içinde eve gelir, feryâd ederek Cemal'in cesedine sarılır. Evdekiler gelip Cemile'yi Cemal'in cesedinden ayırıp götürürler.”

İki Nakâm romanında vaka zamanı ile anlatma zamanı birbirine oldukça yakındır. Cemal, babasını kaybettiğinde sekiz-on yaşlarında, henüz ilköğrenim çağında bir çocuktur. Hacı Asker'le hasım kesildiği ve hapse atıldığı dönemde ise muhtemelen on sekiz-yirmi yaşlarında, evlenme çağına gelmiş bir gençtir. Hapse atıldığı yılların, Rusya'da 1905 yılında gerçekleşen ihtilal dönemi olduğu söylendiğine ve hapiste yedi sene kaldığına göre, 1912 yılında yaklaşık 25-27 yaşlarındadır. Sivil toplum çalışmaları sebebiyle saldırıya uğrayıp yaralanması süreci çok uzun sürmemiştir. Tedavi için Samara'ya gitmesi, orada Cemile'ye âşık olması, Ali Efendi ve Cemile'nin arkasından Bakü'ye dönüşü, Cemile ile düğünü için hazırlık süreci ve o sırada öldürülmesi ise birkaç ay içinde olmuştur. Bunun için ise 1913-1914 yılları tarih olarak verilebilir. Romanın yayı tarihi ise 1916'dır.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde geçtiği anlaşılan hikâyenin vaka zincirine bakıldığında, romanda trajik bir aşk hikayesinin anlatıldığı düşünülebilir. Ancak durum hiç de öyle değildir. Aslında, hikâye, okuyucunun ilgisini canlı tutmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Çünkü romancının amacı bir hikâye anlatmak değil, ön sözde ifade ettiği gibi Azerbaycan toplumunda gördüğü sosyal ve kültürel problemleri, yanlış dini yorumları ekonomik eşitsizliği, cinsiyet ayrımını ve bunlara dair çözüm tekliflerini tebliğ etmektir. Bu açıdan, kategorize etmek gerekirse, İki Nâkâm adlı bu roman denemesini bir “tebliğ romanı” olarak niteleyebiliriz. Roman kişileri ister yalnız başlarına düşünmeye dalmışken, isterse bir arada sohbet ederken, meşgul oldukları konu, toplumun sıkıntılarından ibarettir. Romanın büyük kısmını bu tür düşünce ve açıklamalar kapsar. Diyalog olarak nitelendirilecek bölümlerde, konuşmaya başlayan roman kişisi öylesine uzun konuşur ki ortaya bir monolog çıkar.

Vaka zinciri içinde Cemal ile Cemile'nin birbirlerine aşklarını ilan etmelerinden itibaren, okuyucu, anlatıcının artık bu aşk hikayesine yoğunlaşacağı beklentisi içine girer. Ancak, anlatıcı bu beklentiyi boşa çıkarır. Cemal de Cemile de yan yana ya da birbirlerinden uzak olduklarında, sadece Azerbaycan toplumunun dertlerini düşünme veya anlatma ile meşgul olurlar. Arada bir de âşık oldukları akıllarına gelir.

Yazar, roman denemesinde “anlatma “yöntemini kullanır. Zaten kendisinin ön sözde ifade ettiği gibi, o roman vadisinde deneyimli bir yazar değildir. Anlatma teknikleri konusunda yeterli alt yapısı olmadığı bellidir. Her ne kadar roman kişileri Cemal, Cemile ve Ali Efendi gibi ayrı isimler taşıyan farklı kişiler gibi tanıtılsa da onların her birinden konuşan, anlatıcıdır. Başka bir ifadeyle, romanda konuşan kişilerin adı belirtilmese, bizim onları birbirinden ayırma imkânımız yok gibidir. Bunun sebebi, yazarın kişileştirme konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmamasıdır.

Basir'in romanı topluma yararlı olmak, okuyucuları aydınlatmak; görüş ve düşüncelerini tebliğ etmek için kullanılacak bir araç gibi görmesi, akla Ahmet Mithat Efendiyi getirmektedir. Gerçi, Ni'met Basir'in romanıyla yapmaya çalıştığını, M. Sâbir şiir tarzında ustaca yapıyordu. Belki de Basir, çok sevdiği ve beğendiği Sâbir'den etkilenmiş ama roman türünde bir eser içinde amacını daha iyi gerçekleştirebileceğini düşünmüştür.

4. İki Nâkâm Romanında Osmanlı-Türk Edebiyatının ve Türkçesinin İzleri

Ni'met Basir'in İki Nâkâm adlı romanında Osmanlı-Türk edebiyatı ve Türkçesinin izlerini, alıntıladığı edebî metinlerde; üslûbunda, kullandığı kelime kadrosu (sıfat, zarf ve bağlaçlarda) ve cümlelerde görmek mümkündür.

Basir, romanın olay örgüsünde duygusal bölümlerin etkisini artırmak ya da ifade ettiği görüşlerini desteklemek amacıyla şiirin gücünden faydalanmak için Osmanlı-Türk edebiyatından alıntıladığı ya da kendisinin Osmanlı Türkçesiyle yazdığı şiir parçaları kullanmıştır. Bizzat yazdığı şiirlerde büyük ölçüde Osmanlı Türkçesini kullanırken kısmen Azeri Türkçesine ait kelime kadrosuna da yer vermiştir. Örneğin hapishanede tanıştığı siyasi mahkûmlar vasıtasıyla zihniyet dünyası değişip idealist, toplumun dertlerini yüreğinde hisseden bir insan hâline dönüşünce, Cemal, şöyle şiir parçaları terennüm etmeye başlamıştır:

*Hepsi yatmış fakat benim yüreğim,
Yatamaz gözlerim çeker hasret
Hepsi rahat benim akar eşkim,
Gör de ey âfitâb- ı hürriyet”*

Gazete ve dergilerde yayımladığı yazılarıyla Bakü'deki gayr-i meşru yollarla zengin olanları eleştirip kızdırdığı için saldırıya uğrayan ve Kuzeydeki Samara şehrine tedavi için trenle yola çıkan Cemal, vatanından ayrılışının verdiği ızdırabını mısralara döker. Şiir, dilinin sadeliği ile dikkat çeker:

Vatanım âh...sevdiğim böyle

*Seni vallahi terk edip gitmem
Gidiyor isem meni sitem kavıyor.
Çünkü zilletlere devam etmem.*

.....

*Gidiyorum kal vatan selamet sen
Yok ümîdim gayıtmağımda benim.
Ederim ey vatan uzaklardan
Sana ben her dakikada ta'zîm*

.....

*Korkuram kalsam ey vatan âhım
Seni de yandırıp yakar yekser!
Buna atfeylemez mi Allahım,
Kahr u gamdan kim olmuşum muztarr?*

.....

*Vatanım, rabbim (?) ey dil ü cânım
Ayrılır senden âh! İşte tenim
Ben gidiyorsam da sendedir ruhum,
Elveda', Elveda' Ey vatanım..!*

Cemal, Samara'da karşılaştığı Ali Efendi ve kızkardeşi Cemile ile Azerbaycan'daki haksız, kanun ve adalete aykırı uygulamalar, anarşi ve cinayetler üzerine sohbet ederken şu beyti okur:

*“Bizim için adl ü hürriyet fenaya gitti âlemde
Birader katlini îcâb eder edvâr-ı istibdâd”*

Cemile ile toplum için çalışan, toplumun gelişmesi önündeki engellerle mücadele eden aydınların kendi toplumları tarafından anlaşılammaması, hatta muhalefete uğraması gerçeğinden söz ederlerken Cemal aşağıdaki manzum parçanın vaziyeti açık şekilde ifade ettiğini söyler:

*“Nihâl-i aşk-ı ebnâ-yı beşer hâtır-ı nişânımdır
Muhabbet meyvesi mahsûl-i nahlistân-ı cânımdır
Zalâm-ı buğzdan pâkîzedir misbâh-ı vicdânım
Buna burhân-ı sâdik fikret-i pertev-feşânımdır
Kararsın ol gönül kim boştur envâr-ı meveddetten
Bu cümle dâimâ tezkâr-ı efkâr ve lisânımdır
Bütün evlâd-ı Âdem hâsıl-ı bağ-ı tabiatdır
Ânunçün nev-i hâhî nakş-ı elvâh-ı nihânımdır
Yürek arzında beslenmiş emeli hubb-i umûmîdir*

..... ”

Samara şehrinden vapura binip Bakü'ye dönerken Cemal'in sevgilisi Cemile'ye

duyduğu hasretle okuduğu şiir tüm özellikleriyle Osmanlı-Türk edebî muhitinden alınmış gibidir:

*Cânâ firâkın etti gönül mülkünü harâb
Hicrinde kalmadı dahî cânımda sabr u tâb
Yandırdı hasta cânımı hicrân şerâresi
Oldu gönül firâkınla pervâne-tek kebâb
Ey mâhpâre vashına hasret kalan günü
Mürğ-i dilim eder gam-ı hicrinde ıztırâb
Sensiz ne bahmaram güle ne bağ u gülşene
Gülzâr-ı hüsnünü eyleyip çeşmim intihâb
Benzetmerem cihanda seni hûb-rûlara
Sensin güzeller içre ve câhetde âfitâb
Hâlik-i Hacer ve Kâbe-i maksûd kaşların
Zikr-i lebin salıp bu cihân içre inkulâb
Cânâ tavâf-ı hüsnüne gelmekdeyim bu dem
Hicrinde çektiğim sıkıntıları vermeğe hisâb*

Verilen örneklerde görüldüğü gibi, Ni'met Basir'in romanda yer verdiği manzum parçalar hem kelime kadrosu hem mazmun hem de cümle yapıları ve üslupları bakımından dönemin Osmanlı-Türk edebiyatı örneklerine ziyadesiyle benzemektedir.

Manzum parçalar dışında, romanda kullanılan Türkçenin de büyük ölçüde Osmanlı Türkçesine yaklaştığına yukarıda işaret etmiştik. Romandan alıntıladığımız aşağıdaki parçalarda bu durum daha açık görülecektir. Altılarını çizdiğimiz birkaç kelime dışında, metnin tamamı Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır:

“Tabiidir dünyadan her ferd, her zî-hayat bir lezzet alıp öz hâl ve istikbâli ile ferahlıyor fakat zavallı Cemal ne geçmişiyile şad olabildi ve ne de geleceğine ümit bağladı. Böyle ki istikbâli korkulu olup mâzîdeki günleri de yahşi günlerden değildir. Bu bedbahtın tercüme-i hâlini bilmek, bir nev' âsansa da maatteessüf anadan olan yılını bilmek çok çetindir. Bu hâle bir Cemal düşer değil idi, belki de birçok Müslümanlar târih-i tevellüde ehemmiyet vermezler. Lihâzâ Cemal de İslam âleminde doğduğu için anadan olan yılı belli değildir. Tahminen 19. asrın âhir yıllarında dünyaya geldiği simasından ma'lûm olurdu. Cemal tahsîl vaktini köhne mekteplerde geçirip bu mekteplerde Kur'an-ı Kerim'i, Gülistan'ı, Camiü'l Abbas'ı, Ebvâbü'l Cenân'ı vesâire kitapları kolaylıkla öğrendi. Hemîn devr-i tahsîlinde zavallı, en büyük musîbetlere uğradı. Bu da muhterem atasının nâdânlar tarafından nâhak yere katledilmeliği idi. Bundan na'sî felek onu başkalarına muhtaç etti. İhtiyacı maddî cihetten olmayıp (idâre-i mülkiyeyi) lâyıkınca bilmediğinden idi. Binâenaleyh Hacı Asker nâm bir zat bunun üstünde kayyum karar verilip her bir mal ve emlâkının ihtiyârı onun eline tapşırıldı. Hacı Asker özünü temiz ve Cemal'e dost göstermekten ötürü Cemal'i öz kızına namzet eyledi. Umûmen Müslümanlarda bu âdet vardır. Böyle ki o âdet çok vakit Müslümanlar arasında müthiş faciâlara sebep olur. Hâlbu ki şeriatımız böyle âdetin aleyhinde olup ne kız oğlanı ne de oğlan kızı görmeksizin,

sevmeksizin birbirine namzet etmeye hakları yoktur. İşte o cümleden Hacı Asker de hemîn Cemal'in ve kızının hakkına tecâvüz eyledi. Hacı'nın bu hareketine i'tirâz edenlere "el âdetidir" diye cevap veriyordu" (Basir, 1916, s. 4-5).

Romandan alıntıladığımız yukarıdaki metinde kullanılan genel kelime kadrosunun yanı sıra, sıfat, zarf ve bağlaç türü kelime çeşitlerine; cümlelerin yapılarına dikkat edilirse, Basir'in eserin başına koyduğu "Başlangıç" başlıklı ön sözünde söylediği gibi, romanında Osmanlı Türkçesini kullanma konusunda oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

Aşağıdaki alıntı da eserde Osmanlı Türkçesinin ne ölçüde kullanıldığını göstermek bakımından kâfi olacaktır. Eserin bütününde örneğini verdiğimiz alıntılarda görülen dil özellikleri bulunmaktadır:

Bakü'de Türkçe cerâid (i) neşrinin ibtidâsı idi. Gazetelerde mühim makâleler yazılmada idi. Bu yazılar da Cemal'in tenvîr-i efkâr ve tezhîb-i ahlâkına artık kömek ediyordu. Cemal öz söz ve mesleğinde sâbit olup elinden geldiği kadar cemaatine hizmet etmeye başladı. Özü kendli balası olduğu için zahmetkeşlerin ahvâl ve maîşetlerine güzelcesine vâkıf idi. Lihâzâ fukarâ-yı kâsibeye mâil ve taraftar olup onları nihâyet derecede seviyordu. Hemîşe ictimâî işlerde işleyip elinden geldiği yahşılığı, iyiliği hakkında esirgemezdi. Ahâliye ettiği hizmetler fevkalâde oluyordu. Arzusunda olan mektep, kıraathâne vesâire bu gibi müesseseler açtırmaya muvaffak oldu. Cemal mahbeste gördüğü terbiye ve dışarıda ettiği mütâlaa vasıtasıyla her bir meseleye artık vâkıf olmuştu. O, hiç bahisde ve işte âciz kalmayıp dediğini ispâta ve tuttuğu işi nihâyete yetiriyordu. Böyle ki büyük bir edîbin ona yazdığı mektuplarda bu cümleler de görünüyordu.

"Oğlum! Sizin gibi gençler milletin ümîd-i istikbâlidirler."; "Sa'yinizle ile meşgûl olunuz."

Cemal ilmî müesseseler teşkîli ile meşgul olmaktan maadâ gazetelerde de mektup ve makâleler neşretmeye başladı. Hemân yazılarla fukarâ-yı kâsibenin hukûkunu müdâfaa edip haklarına tecâvüz edenlere şiddetli itirazlar yazıyordu. Maatteessüf kendin nâdân reisleri bu cihetten onu artık incitiyorlardı. Defalarca Cemal'i çağırıp ictimâî işlere karışmamayı tavsiye ediyorlardı.

Sonuç

XX. Yüzyılın başında Rusya'da gerçekleşen ihtilal ve Osmanlı Devletindeki II. Meşrutiyet hareketi ile Osmanlı-Türk ve Azerbaycan Türk halkları arasında arasında genellikle sivil, kısmen resmi ilişkiler artmıştır. Bu ilişkilerin insani hareketliliği çoğunlukla Azerbaycan'dan Türkiye'ye, özellikle İstanbul'a doğru olmuştur. Çoğunluğunu Azerbaycanlı aydınların, idealist gençlerin oluşturduğu bu insanlar, İstanbul'daki ikametleri sırasında Osmanlı aydınları ile tanışmışlar, onların fikri, edebî sohbetlerine katılmışlar, eserlerini okumuşlar; bazıları da bu fikir ve edebiyat adamlarının öğrencisi olmuştur. Bu yakınlıktan etkilenen -özellikle- gençler, Azerbaycan'a döndükten sonra hem Osmanlı-Türk edebiyatının, edebiyat anlayışlarının/

akımlarının hem de Osmanlıca'nın özelliklerini eserlerine yansıtmıştır. Bu edebiyatçıların edebî eserleri, düşünce yazıları incelendiğinde, sözünü ettiğimiz izlerin ne denli etkili ve yaygın olduğu rahatlıkla görülür. Nitekim tam da eserlerinde sözünü ettiğimiz bu özelliklere yer verdiği için pek çok Azerbaycanlı edebiyatçı Sovyet döneminde baskıya uğramış, "Türkçü" oldukları suçlamasıyla mahkûm edilmiş, Sibirya'ya sürülmüş, sürgünde ya da hapishanelerde hayatını yitirmiştir.

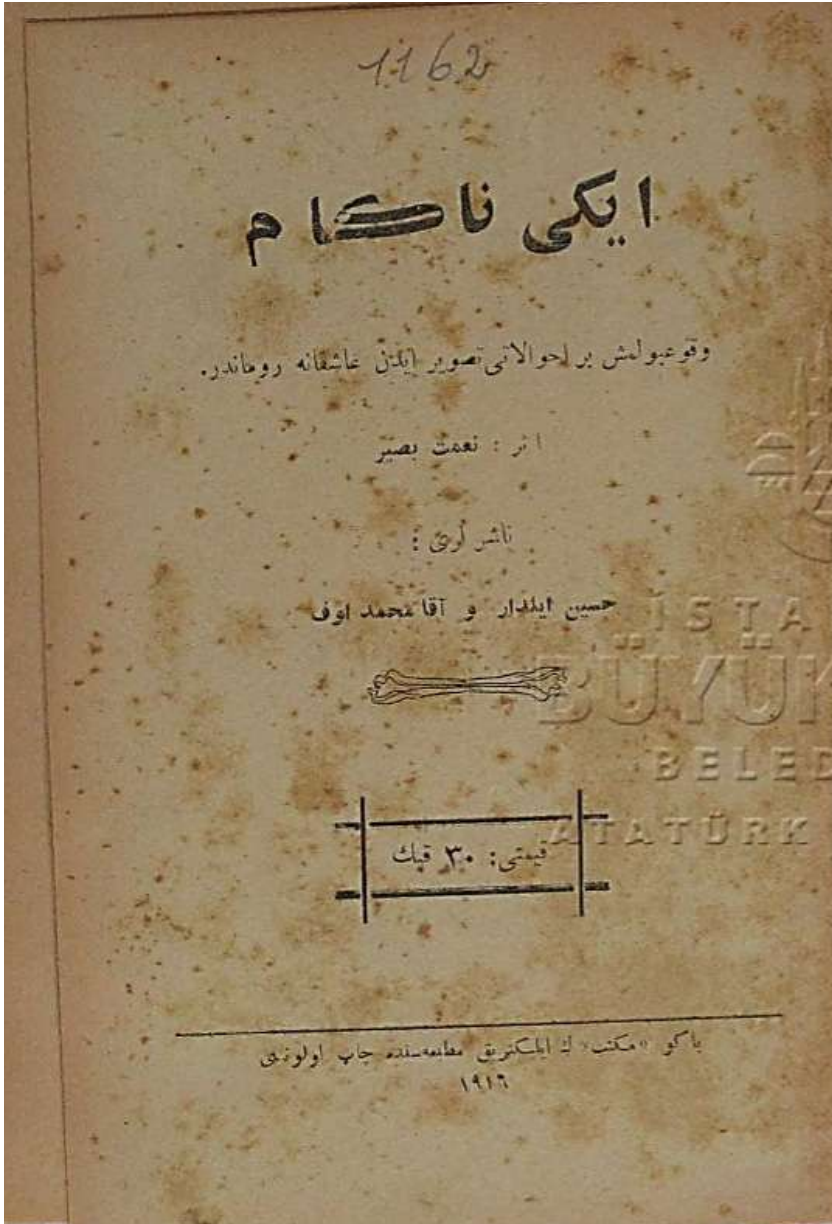
Bu bildiriye, sözü edilen dönemde yayımlanmış olan Ni'met Basir'in "İki Nâkâm" adlı kısa roman denemesi bağlamında, Osmanlı-Türk edebiyatı ve Osmanlı Türkçesinin XX. yüzyıl başlarında Azerbaycanlı aydın ve edebiyatçıları üzerindeki güçlü etkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Dönemin diğer edebiyatçılarının eserleri üzerinde benzer çalışmaların yapılması, hem söz konusu ilişkinin yaygınlık derecesini göstermek hem de Türk dünyasında özellikle bilim adamları arasında uzun süredir konuşulan "ortak dil" konusuna XX. yüzyıl başından bir işaret taşı olacaktır.

Kaynaklar

- Akpınar, Y. (1994). Azerî edebiyatında Namık Kemal. Y. Akpınar (Ed.) *Azerî Edebiyatı Araştırmaları* içinde, 1. Baskı, ss. 22. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Akpınar, Y. (2012). XX. yüzyıl başlarında Azerbaycan ve Azerî edebiyatı. Yavuz Akpınar, Ferruh Ağca (Ed.), *Çağdaş Türk Edebiyatları 1* içinde, s. 80. AÖF Yayınları.
- Haşimli, H. (1998). Nîmet Basir və onun İki Nakam romanı. *Azərbaycan Jurnalı*, 8, 158-161.
- Avşar, A. (2018). Azərbaycan Halk Cumhuriyyətində Türkiyəli muallimler. 525-ci qəzet, 11 Mayıs, 4.

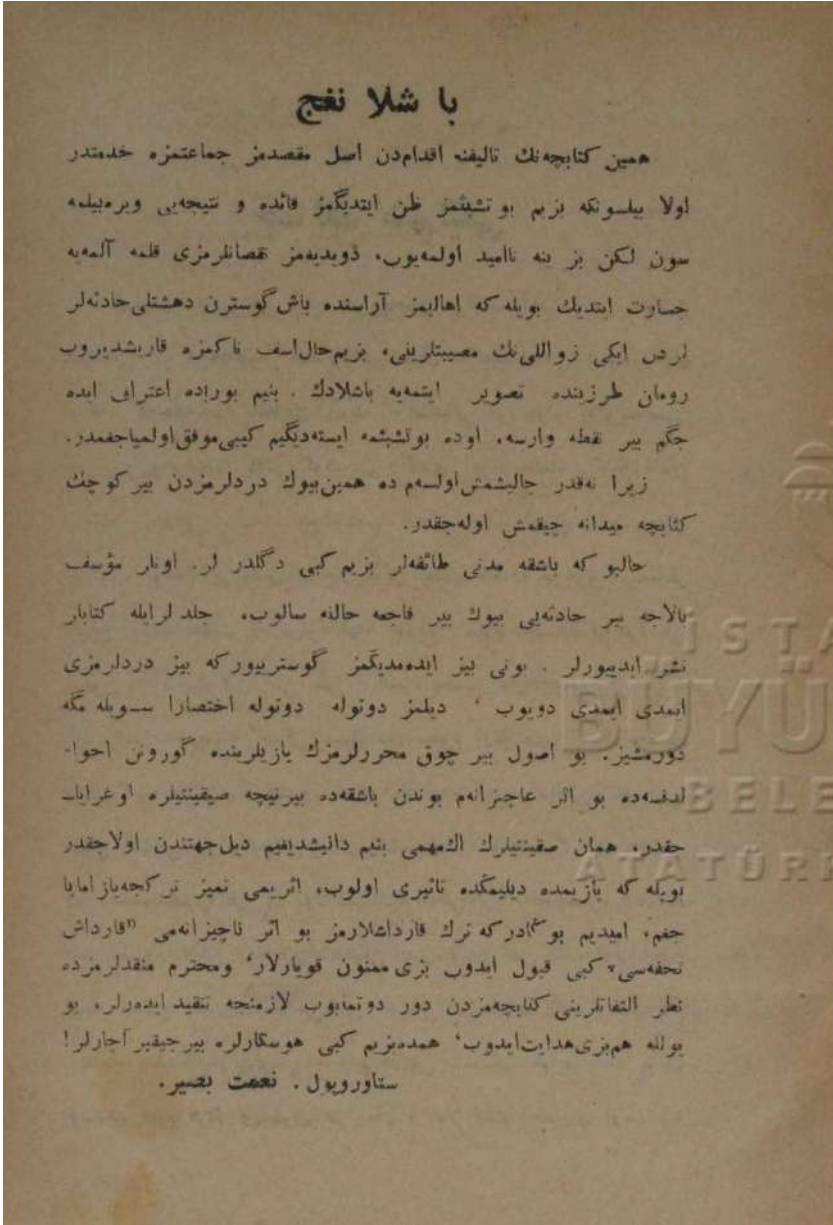
EK-1

(İKİ NÂKÂM ROMANININ İÇ KAPAĞI)

EK-2

ROMANIN ÖN SÖZÜ

ARNAVUTÇADAKİ “SAFRAN, SHAFRAN, SAFRAN, CROCUS SATIVUS” ÜZERİNE BİR NOT

Fatos DIBRA¹

Özet

Bu çalışmada Arnavutça “safran, crocus sativus” anlamında ve ana şekilleri safran, shafran şeklinde olan kelime grubu etimoloji bakımından ele alınmaktadır. Çalışmanın ana bölümleri: Eski ve günümüz Arnavutça sözlük ve metinlerde “safran”; Türkçe sözlük ve metinlerde “safran”; Arnavutça safran ~ shafran vs. kelimelerin etimolojisi ile ilgili bir değerlendirme şeklindedir. Ortak bir kökene gidiyorsa dahi Arnavutça sözlüksel birimler tek bir kelimenin varyantları şeklinde değil, etimolojik bakımdan birbirinden bağımsız süreçlerden geçerek farklı yollardan kopyalanmış kelimeler olarak değerlendirilmiştir. Kronoloji açısından kelimenin Arnavutçadaki görünümü ve kullanımı ise Osmanlı dönemine ve Osmanlı sonrası döneme denk gelmektedir. Osmanlı döneminde “safran” kelimeleri (bilhassa Arnavutçanın ölçünlü şekillerini de temsil eden safran, shafran) doğrudan Türkçeden veya (büyük ihtimalle) başka bir Balkan dilinin aracılığıyla kopyalanmıştır; sadece bir sözlükte yer alan xafran şekli ise metne İtalyancanın tesiriyle dâhil edilmiş, fakat Arnavutçada gerçek bir kullanımı olmayan bir kelime olarak değerlendirmiştir. Diğer taraftan, son yıllarda İtalyan mutfak kültürünün etkisiyle, ilk başta Arnavutça-İtalyanca iki dillilik ortamında İtalyancadan Arnavutçaya zaferano, xaferano gibi şekiller kopyalanmıştır. Son dönemde kopyalanmış şekiller mutfak terminolojisi kapsamında genellikle konuşma dilinde kullanılmakta, fakat internet ortamında yazılı olarak da geçebilmektedir. Burada ele alınan çoğu şekillerin etimolojisi sorunlu sayılmazken shafran şekli etimolojisinin kesin çözümü hâlâ mümkün görünmeyen ve sadece Arnavutça bakımından değil diğer Balkan dilleri bakımından da birtakım sorunları barındıran bir örneği teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arnavutça safran ~ shafran; Türkçe kopyalar; Balkan dilleri; Etimoloji

1 Dr., Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi, fatosdibra@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4178-4206.

A NOTE ON ALBANIAN “SAFRAN, SHAFRAN, SAFFRON, CROCUS SATIVUS”

Abstract

The present study deals with the etymology of a group of Albanian words meaning “saffron, crocus sativus”, whose main forms are safran, shafran. The discussion consists of: “saffron” words in old and modern Albanian dictionaries and texts; “saffron” words in Turkish dictionaries and texts; an etymological examination of Albanian safran, shafran etc. Even if they share a common origin, the Albanian lexical units scrutinized here are considered not as variants of a single word, but as lemmata copied through etymologically independent processes. Chronologically, the appearance of the words in Albanian is divided into the Ottoman and the post-Ottoman periods. In the Ottoman period, the words for “saffron” (especially safran, shafran, which also represent the forms of Standard Albanian) were copied to Albanian directly from Turkish or (most probably) through the mediation of another Balkan language. Another example of this period, the form xafran, which appears only in a dictionary, here is considered as a word that was included in the dictionary under the influence of Italian, but whose integration into Albanian is very hard to be proven. On the other hand, in recent years, under the influence of Italian culinary culture and initially in a context of Albanian-Italian bilingualism, forms such as zaferano and xaferano have been copied from Italian into Albanian. Used almost exclusively as part of culinary terminology, these forms usually are to be found in spoken language, but they can also occur in written form on the internet. The etymology of most of the forms poses no problems and can be considered solved. Yet there is still an example like shafran, whose etymology remains unclear, and which represents some problems regarding not only Albanian, but the other languages of the Balkans as well.

Keywords: Albanian safran ~ shafran; Turkish copies; Balkan languages; Etymology

1. Giriş

Bu yazının konusu eski Arnavutça metinlerde ve günümüz Arnavutçasında çeşitli kelime varyantlarıyla (*safran*, *shafran* vs.) kullanılan arn. “safran, *crocus sativus*” kelimesidir (ya da kelime kümesidir) ki hem Arnavutçada hem diğer Balkan dillerindeki kaynağı Türkçe olarak kabul edilmektedir. Gerek şekil gerek anlam itibarıyla Arnavutçanın “safran”ı ilgi çekici olup kelimenin tarihi, Arnavutçaya kopyalanma yolu ve Arnavutçada kullanımı ile mevcudiyeti hakkında yeni bir perspektif sunmaya müsaade etmektedir. Burada ele alınacak hususlar sırasıyla Arnavutça sözlük ve metinlerde *safran* ~ *shafran*, eski Arnavutça metinlerde *safran* ~ *shafran*, Türkçe sözlük ve metinlerde *safran* ~ *şafraan* olacak; son bölümde ise Arnavutça “safran”ın varyantları ile ilgili etimolojik bir değerlendirme yapılacaktır.

Arnavutçada bir kelime ya da kökeni aynı kaynağa giden bir kelime grubu etrafında değerlendirme olarak ele alınmış ise de bu çalışmanın odağında sadece Arnavutçada değil yeri geldiğinde diğer Balkan dillerinde de mevcut olan Türkçeden geçen sözlüksel kopyalar araştırılmıştır. Balkan dillerinin birinde ya da birkaçında mevcut Türkçe kopyalarına yönelik yapılmış çalışmaların günümüzde sayısı epey artmıştır. Fakat yayınların sayısındaki artışın metodolojik olarak ilerleme sayılamayacağını söylemek ve hatta bazı çalışmaların mevcudiyetinin gerileme sayılabileceğini de dikkate sunmak gerekmektedir. Bu tarz yayınlar etimolojik bir yaklaşımı ve karşılaştırmalı bir değerlendirmeyi sunan çalışmalardan çok sözcük listelerinden oluşan metinlerden ibarettir. Balkan dillerindeki Türkçe kopyaların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesiyle ilgili ilk çalışma Miklosich’e aittir. Miklosich’in Balkan dillerindeki Türkçe sözlüksel kopyalarla ilgili sözlük çalışmalarına tenkitli yaklaşımlar arasında (Poppe Jr., 1966, s. 288-293); (Poppe Jr., 1968, s. 15-45); (Kappler, 2000); (Stachowski M. , 2022, s. 92-93).¹ Miklosich’in eserleri ele aldığı dillerdeki Türkçe kopyalarına yaklaşımında bütün eksik yanlarına rağmen kendi döneminin imkânlarına bağlı olarak yapılmış çok mühim bir çalışmayı temsil eder. Asıl sorun olabilecek şey günümüzde yapılan çalışmalarda aynı “listeleme” yaklaşımı (ya da “kuru bir kelime listesiyle yetinen” çalışma yaklaşımını) benimsemek olacaktır.

Bu makale, yazarının metodolojik olarak etimoloji araştırmalarında benimsediği ve daha güvenilir sonuçlara ulaşması bakımından daha verimli saydığı yaklaşımını sergiler. Seçilmiş örnek(ler) Arnavutçada (ve diğer Balkan dillerinde) görülen ve bir wanderwort olarak da ele alınabilen ‘safran, *crocus sativus*’ anlamında sözcükten (ya da sözcük grubundan) ibarettir.

Çeşitli dillerde mevcut örnekleri ele alırken temas halinde dillerin arasında etkileme yönünün tespiti gibi bir soruna da çözüm aranacaktır. Bir yandan nispeten çok geniş sayılmayan bir bölgede (Balkanlarda) ve coğrafi dağılım bakımından bazen iç içe geçmiş konuşur kitlelerinden temsil edilen dillerin varlığı (en başta: Türk-

1 Poppe Jr., çalışmalarında sadece kendi görüşlerine değil Miklosich’in çalışmalarına yönelik ondan önce yapılmış tenkit çalışmalarına da yer vermiştir. Bu bakımdan başlıkları “Rusçadaki Türkçe alıntılarla ilgili bir mütalaa” olarak verilmişse de Poppe Jr.’un çalışmaları Türkçe’nin (ya da Türk dillerinin) sadece Rusça ile değil, diğer dillerle de münasebetleri bakımından çok önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

çe, Arnavutça, Güney Slav Dilleri, Ulahça) ve çok doğal şartlarda L1 dışında da kullanımı; diğer yandan ise kronolojik olarak bir ayırım yapma imkânının bulunmaması araştırma sürecini kolaylaştıran şartlar değildir. Değerlendirmeyi “laboratuvar şartlarına” sokma teşebbüsü ise (burada kasıt bağlamdan kopuk olarak sözlüklerden devşirilmiş kuru bir sözcük listesinden ibaret bir veri oluşturulmasıdır.) verileri yamultma ve alınabilecek sonuçlara gölge düşürme gibi neticelere sebep olabilmektedir. Diğer yandan, bir araştırmacının iyi niyetine, çabalarına ve yaklaşımına rağmen, geniş çaplı karşılaştırma denemelerinde bazen sözlüklerden başka başvurulabilecek kaynakların yokluğu ya da başka bir yoldan elde edilebilen diğer veri kaynaklarına ulaşabilme ve başvurma zorluğu bu tarz araştırmaların yumuşak karnı sayılan devamlı bir sorunu teşkil etmektedir.

2. Arnavutça Sözlük ve Metinlerde *Safran* ~ *Shafran*

Arnavutçada ‘safran, *crocus sativus*’ anlamında kullanılan en yaygın kelime *shafran* ~ *safran* ve varyantlarıdır. Diğer yandan, aynı anlamla kullanılan *krokull* sözcüğü başvurabildiğimiz sözcüklerden sadece (Cipo, Çabej, Mahir, Krajni, & Myderrizi, 2005, s. 482)’de mevcut, fakat bu sözlükte bile ayrı bir madde olarak ele alınmamış. *Krokull*’un kullanımının ise sınırlı olduğunu ve görebildiğimiz kadarıyla Kosova ve Kuzey Makedonya’daki Arnavutça kaynaklarda bulunabilir.²

1980’de yayımlanmış *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*’deki [Günümüz Arnavut Dili Sözlüğü] hakkında “1. bot.: Yumrusu soğaninkine benzeyen, dar ve yaklaşık iki karış uzunluğunda yapraklı, çiçeği mor renkli ve huni şeklinde; çiçeğinin stigmalarından rengi sarı kokusu güzel ve tadı acı olan güzel kokulu bir madde çıkarılan sıcak iklimlerin bir bitkisidir. Bu bitkinin çiçeğinden çıkarılan madde yemeklerin hazırlanması, gıda endüstrisi, parfüm üretimi, tıp ve boyama vs. için kullanılır. || 2. sif. olarak: Çok sarı || 3. sif. olarak: Çok acı, zehir [gibi]; çok tuzlu.” (Kostallari, Thomaj, Lloshi, & Samara, 1980, s. 1813) açıklaması verilen kelime çeşitli Arnavutça sözlüklerde şu şekillerde geçmektedir: *shafran* (Kostallari, Thomaj, Lloshi, & Samara, 1980, s. 1813); *shafran* (Thomaj, ve diğerleri, 2002, s. 1225); *safran* (Cipo, Çabej, Mahir, Krajni, & Myderrizi, 2005, s. 482); *safran* (Dizdari, 2005, s. 857); – daha eski sözlüklerdeki şekil ve açıklamaları şu şekildedir: *safran* ‘zaffarano e zafferano, pianta indigena del Levante, detta anche corco – quantità indeterminata di stami dei fiori di tal pianta, che, spolverizzati danno tinte di un bel giallo, o servono ad uso in cucina’ (Rossi, 1875, s. 1115-1116); *safran* (zafferano) (Buseti, 1911, s. 1135); *safran* ‘zafferano’ (Jungg, 1985, s. 122); *safran* (crocum, crocus)

2 Arn. *krokull* kelimesi muhtemelen bazı metinleri hazırlayan kişilerden *shafran* sözcüğüne göre “daha Öz Arnavutça” olarak algılanmış olabilir. Kelimeye rastladığımız kaynaklar: (Mbilli në shtëpi lulet e sezonit, 2017) Kosova]; (Samarxhiska-Panova, Aleksova, Kiranxhiska, & Mojsoski, 2011, s. 125) [Kuzey Makedonya]. Arn. *krokull* kelimesinin tercihi ile ilgili başka bir neden olarak (bunu daha çok Kuzey Makedonya’daki durumu dikkate alarak söylemek mümkün görünüyor) Arnavutça bir metinde Arn. *krokull*’un kullanımıyla mak. шaфpaн’ dan ayrılma ve böylece Makedonca’nın tesirini bir yere kadar aşgari düzeye indirgeme kaygısı düşünülebilir. Kuzey Makedonya’da yayımlanmış metin Arnavutçaya Makedoncadan bir Makedon çevirmen tarafından aktarılmıştır. Bu bakımdan söz konusu metinde Arn. *krokull*’un seçimi ile ilgili kesin bir yargıya varmak bize göre çok kolay değildir, çünkü kelime etnik Makedon olan çevirmenin tercihi olabileceği gibi, metnin son okumasını yapmış etnik Arnavut olan redaktör tarafından önerilmiş de olabilir.

(Fjaluer latin-shqyp, 1925, s. 76); *safran* ‘Safran’ (Boretzky, 1976, s. 114) (fakat *shafran* (Boretzky, 1975, s. 85)); *safran* ~ ağ. [Elbasan ve Tosk.] *shafran* (Dizdari, 2005, s. 857); *zaforá* (Meyer, 1891, s. 480).

Polisi tarafından Kuzey Makedonya’da derlenmiş Arnavutça malzemesine göre kelime *safran* olarak kullanılır (Polisi, 1997, s. 248). Kosova’da kullanılan Arnavutçadan sahadan toplanmış ve Ölçünlü Arnavutçadan farklar arz eden malzemelere de dayanan Xhafçe’nin çalışmasında ise, mevcut kelime ile ilgili kullandığı örnekler bir ağız ya da bölgeye değil *Albanian National Corpus*’a (Arnavutça Ulusal Derlem) dayandıkları için sadece *shafran* şekli geçmektedir, bk. (Xhafçe, 2020, s. 306).

Çağdaş Arnavutça metinlerdeki kullanımı 1980 yılı *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*’deki şekil, anlam ve kullanımlara uyar. *Albanian National Corpus*’un verilerine göre sadece *shafran* şekli kullanılmış, *safran* ise hiç yer almamaktadır (bitki ile alakası olmayan bir dünya haberi örneği hariç) (Morozova, Rusakov, & Arkhangelskiy, 2023). Fakat bu kullanımın yeni (1972) Arnavutça standardının etkisine bağlamak gerekmektedir. Özellikle daha eski tarihlerde kaleme alınmış çoğu sözlüğün verileri *safran* şeklinin daha önde ve birincil olduğunu önermektedir (bunun için bilhassa bk. (Dizdari, 2005, s. 857)).

3. Eski Arnavutça Metinlerde *Safran* ~ *Shafran*

Burada dönem olarak eski Arnavutça metinlerin 18. yüzyılın sonuna kadar en fazla 19. yüzyılın yarısına kadar uzandığını kabul ediyoruz. Bilgimiz dâhilinde, *safran* ~ *shafran* kelimesi bu döneme ait sadece iki Arnavutça kaynaktan geçmektedir. Birinci kaynak Lecce’nin 1702’de bitirdiği *Dittionario Italiano-Albanese* [İtalyanca-Arnavutça Sözlük] (eser için bk. (Gurga, 2009)), ikinci kaynak ise Suleyman Naibi’nin (ö. ≈ 1762) *Divanı*’dır (eser için bk. (Dibra, 2022)). Da Lecce’de iki şekille kaydedilmiştir: *shafran* ‘croco, zafrano’, *shafran* ‘(xafran), zafrano’ ve *xafran* [dzafran] ‘(shafran), zafrano’ (Gurga, 2009, s. 326, 623, 812, 854); (Buflı & Rocchi, 2021, s. 402).³ Suleyman Naibi’de ise kelime bir mısradan geçer: *Të këndonj’ për buzët të kuqe shafran* ‘(Safran [gibi] kırmızı dudaklar için söyleyeyim)’.⁴ Bilgimiz dâhilinde, Suleyman Naibi’nin *Divanı*’ndan günümüze kadar gelmiş 1836’te istinsah edilmiş yalnız tek bir nüshası bulunuyor (Dibra, 2022, s. 18, 49-50). Fakat *shafran* kelimesinin geçtiği şiir, *Divanı*’nın mevcut metninden başka, büyük ihtimalle 19. yüzyılın ilk yıllarında (belki 1805’te) kaleme alınmış bir mecmuada da yer almaktadır (bk. bu metni ilk defa yayımlamış (Myderrizi, 1957, s. 189-190)) ve kelimenin bu mecmuadaki şekli de yine *shafran*’dır.

Bu iki veri sonraki dönemlerin (19.-20. yy.) sözlüklerinde yer alan örneklerden ayrı bir tablo sunar. Ayrıca bu metinler kelimenin 18. yüzyıla ait bir metinsel şekliyle ilgili bir varsayımında bulunmamıza müsaade eder niteliktedir. Zira da Lecce’nin sözlüğü Arnavutçanın kuzey diyalektine ve Arnavutçanın Katolik yazınsal geleneğine, Su-

3 Kelime da Lecce’nin sözlüğündeki Türkçe kopyaların değerlendirildiği ilk çalışma olan (Mandalá, 1995)’te ele alınmamıştır.

4 S. Naibi’nin şiirinde kullanılmış *shafran* ile ilgili daha önce yapılan bir değerlendirme için bk. (Dibra, 2022, s. 178-181).

leyman Naibi'nin *Divan*'ı ise Arnavutçanın güney diyalektine ve Arnavutçanın Müslüman yazınsal geleneğine aittir. Bu bakımdan bir metnin diğeri üzerine bir etki düşünmemiz çok mümkün görünmüyor.⁵ Neticede, özellikle her iki metinde yer alan *shafran* şeklinin bir rastlantı ve bir (yazı) hata(sı) temsil etmediğini söylemek yerindedir.

Diğer yandan, S. Naibi'nin *Divan*'ının doğrudan Osmanlı dönemi Türkçe edebiyatının büyük bir tesirinde de tertip edilmiş bir eser olduğundan değerlendirmemiz için çok önemli veriler içerir.⁶ 18. yy' da üretilmiş Arnavutça İslam edebiyatının en seçkin örneklerinden olan bir eserde hiç olmazsa *safran* gibi kaynağının Türkçe olduğunu varsaydığımız bazı anahtar kelimelerin daha sadık bir telaffuzla temsil edilebileceğini bekleyebiliriz. Fakat iki defa kaydedilmiş şiirde kelime [] ile telaffuz edilmiştir ve mahallî telaffuzu temsil ettiğini söylemek gerekmektedir. Bununla beraber, elimizde bunu doğrulayacak bir kanıt yoksa ve aslında tersini düşündüren bazı veriler varsa dahi (ki bunlardan biri aynı S. Naibi'nin *Divan*'ının tamamının bulunduğu yazmada/mecmuada yer alan ve bilinen diğer nüshalardan farklı olmayan Nezim Frakulla'nın tam *Divan*'ının bir kopyasıdır) her iki şiir metnin birer kopya olduklarını ve telif metinden bazı farklar arz edebileceklerini dikkate almak gerekir.⁷

S. Naibi'nin metninde *shafran*'ın özelliklerine ve dolayısıyla kullanımına dair bir "ihlalin" veya "aykırılığın" da yer aldığını not etmek gerekmektedir. Burada *shafran* 'kırmızı renginin' temsilidir.⁸ 19. yy. ve sonraki dönemlerin sözlük ve metinlerde ise hep 'sarı' veya 'acı ~ zehir' ile bağdaştırılır (yukarıda bk.). Fakat bildiğimiz başka hiçbir Arnavutça kaynakta rastlanmayan ve ilk başta sıra dışı olduğu izlenimini veren bu kullanımı daha geniş bir çerçeve kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Kanaatimizce kelimenin anlam ve kullanımı bakımından en mühim dilsel muhit Osmanlı dönemi Türkçesidir. Ayrıca 'safran'ın kırmızı rengin bir temsili olarak kullanımı, o dönemde birçok şairle görülebileceği gibi, S. Naibi'nin baharatın özelliklerini iyi tanıdığını gösteren bir delil olarak değerlendirilmelidir (Dibra, 2022, s. 181).

5 Fakat daha geniş bir perspektiften bakmaya çalıştığımızda, bu iki geleneğin – Katolik metinlerden / yazarlardan temsil edilen Latin harfli gelenek ile Müslüman metinlerden / yazarlardan temsil edilen Arap harfli geleneğin – birbirinden her zaman tamamen kopuk olduğu anlamına gelmeyebilir.

6 Bu hususla ilgili bk. (Dibra, 2022, s. passim).

7 Bununlar beraber gerek telif metnin gerek karşılaştırma yapma imkânı verebilecek başka nüshaların mevcut olmadığından, S. Naibi'nin *Divanı*'nın bu nüshasında eserin aslına göre olabilecek farklar hakkında kesin bir şey söyleme imkânımız bulunmamaktadır. Diğer taraftan, Nezim Frakulla'nın eserini dikkate aldığımızda elimizdeki mecmuada mevcut divanın nüshasının bilinen diğer nüshalardan kelime dağarcığı bakımından ayrılmadığını söylemek yerinde olacaktır; mecmuanın Arnavutça metinlerindeki sözcük tercihi ile ilgili bir değerlendirme için bk. (Dibra, 2022, s. 181-194)

8 Bu mısradaki geçen *shafran*'dan dolayı bizim *për buzët të kuqe shafran* 'safran [gibi] kırmızı dudaklara' olarak anladığımız kısım ile ilgili, *Divan* nüshasına değil, karışık metinlerden oluşan başka bir yazmaya dayanarak şiiri ilk defa yayımlanmış Myderrizi'nin açıklaması: *të kuqe shafran* = *të kuqe në të verdhë* 'sarıya çalan kırmızı' (Myderrizi, 1957, s. 189) şeklinde olmuştur. Kanaatimizce bu açıklama doğru değildir.

Türkçe Sözlük ve Metinlerde *Safran* [~ *Şafran*]

Türkçede günümüzde ekseriyetle *safran* şeklinde olarak kullanılan kelime (bk. (Çağbayır, 2007, s. 4009-4010); (Baytop, 2007, s. 232); (Ayverdi, 2011, s. 1044)) daha eski devirlerde *zaferan*, *za^cferān*, *zafran* vs. olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yy'ın ikinci arısından itibaren yayımlanmış çeşitli sözlüklerdeki şekilleri için örneğin bk.: *zafran* (Bedevian, 1994, s. 208-209); *za^cferan*, *zafran*, *çafrant* (Miklosich, 1884, s. 84); *za^cferan*, *safran* (Kélékian, 1329/1911, s. 644, 762), vs. Kökeni bakımından Arapça *za^cfarān*'dan kopyalanmıştır (Räsänen, 1969, s. 528); (Stachowski M. , 2019, s. 369); (Tietze, 2021, s. 98). Kullanıldığı ilk kaynak *Kutadgu Bilig*'den itibaren EAT ve Osmanlı dönemi metinlerinde hep /z/ ile başlayan şekiller kullanılmıştır, bk. (Ceylan, 2005, s. 149); (Ünlü, 2012, s. 706); (Ünlü, 2013, s. 1268); (Boeschoten, 2023, s. 432). Daha eski ve ayrıca edebî de olan *za^cferān*'ın halk dilindeki *zafran* şekli⁹ 20. yy.'ın ilk yarısında da kullanılmıştır ve sadece bitki isminde değil, adı ondan gelmekte olan Safranbolu bile bile *Zafranbolu* ~ *Za^cfiranbolu* ~ *Zağfiranbolu* olarak /z/ ile telaffuz edilmekteydi, bk. (Mostras, 1873, s. 99, 241); (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi, 1934, s. 528); (Akbayar, 2001, s. 173); (Coşkun, ve diğerleri, 2020, s. 436); (Nişanyan, 2023).

Fakat kelime başında z- harfi bulunan şekillerin yanında (bk. (Stachowski S. , 1986, s. 31) erken dönemlerden (en azından 17. yy.'dan) itibaren s- harfli şekiller de kaydedilmiştir. Bu tanıkların bir kısmı en erken tarihli muhtemelen Ferraguto'nun sözlüğünün (1611) olduğu (kayıt için bk. (Rocchi, 2012, s. 134)) Latin harfli Türkçe metinleridir (diğer kayıtlar için bk. Molino (Świecicka, 2020, s. 423); (Kartallıoğlu, 2022, s. 248). Türkçenin Arapça kopyalarda kelime başındaki z > s değişimi yaygın değilse de tamamen yabancı da değildir. Bu ses değişimi için verilebilecek belki en tipik örnek *sokak* (< ar. *zuḳāk*) kelimesidir (bk. (Duman, 1995, s. 130). İkinci bir örneğini *safran*'ın teşkil ettiğini not etmek gerekmektedir.¹⁰ Fakat *sokak* ile *safran* kelimelerinde söz konusu z > s değişiminin kronolojisi farklıdır: *sokak* şekli – yazılı kaynakların verilerine göre – daha erken yaygınlaşmıştır ve hem Arap harfli Osmanlı dönemi Türkçe metinlerinde hem Meninski gibi kanonik sayılabilecek sözlüklerde yer almıştır (Meninski, 1680); *safran* şeklinin yaygınlaşması ise daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiş görünüyordur ve bilhassa Arap harfli metinlerde kullanımına rastlanmamaktadır – ayrıca Meninski ve Ciadyrcy gibi sözlüklerde yer almamaktadır, fakat Meninski'den yüz yıl sonra Viguier onu ilk şekil olarak vermiştir (*za^cfiran* şekli ile beraber) (Viguier, 1790, s. 432); (Kartallıoğlu, 2022, s. 248).

z- ve s- ile başlayan şekillerin yanında Türkiye Türkçesinde s- ile başlayan *şafra*n şekli de mevcut, ki sadece spesifik bir kullanımda, *şafra*n *elması* tamlamasında bulunur.¹¹ *Şafra*n *elması* ismi Kırım Tatarcasında da *şafra*n *alması* olarak mevcut (Başkurt, 2014, s. 137). Bilgimiz dâhilinde tür. *şafra*n'ın etimolojisi daha önce ele alınmamıştır. Tür. *şafra*n *elması*, az. *şafra*n *alması* ve krt. *şafra*n *alması* gibi sadece bir elma çeşidi için (ya da genel olarak 'elma' anlamında) kullanılır ve bu-

9 Bu not ilk olarak Çadircı <Ciadyrgy> tarafından düştülmüştür (Ciadyrgy, 1832, s. 952).

10 Bu iki kelimedede sözbaşı z > s değişimi için ayrıca bk. (Banguoğlu, 1959, s. 80).

11 İsim için bk. (İhraç olunacak elma çeşitleri tesbit edildi, 1964, s. 9); (Abacı & Sevindik, 2014, s. 179, 180).

radaki *şafıran*, tür. *şafıran* kelimesinin ‘*crocus sativus*’ anlamıyla alakası olmayan bir terkiptir. Bu şeklin kökeni kanaatimizce Rusça шафран / *şafıran*’dır (ayrıca § 5.8’deki değerlendirmeye bk.),¹² daha ziyade rus. *pepin şafıranıny* / (яблоня) пепин шафранный ‘şafıran elması’ terkidir. *PePIN şafıranıny* elması ilk defa 1907 yılında Rus bitki bilimcisi İvan Miçurin tarafından melezleme yöntemiyle yetiştirilmiş bir elma çeşididir. Elma isminin her iki unsuru büyük ihtimalle Almancadan alınmış sözcüklerdir: rus. *pepin* < alm. *Pepping* (ing. *pippin*); rus. *şafıran* < alm. *Safran*.

Diğer bir mesele Türkçe *şafıran*’ın anlamı ve kullanımınıdır. Başvurabildiğimiz (genel) sözlüklerin hepsi onu sarı rengiyle bağdaştırır, örn. *Kamus-ı Türki*’deki açıklama şu şekildedir: *za’ferân* ‘Safran denilen nebât-ı maruf ki sarıya boyamaya yarar’ (Sami, 1317, s. 685). *Safran* bu özelliği ile Osmanlı dönemi Türkçe şiirinde de kullanılmıştır.¹³ Fakat onun sarı rengi dışında ilişkili olduğu başka bir renk kırmızıdır. Bu ilişkilendirme dolaylı olarak az sayıda sözlüklerde de *cisad* maddesinde bulunur: *jisâd* ‘1. Saffron; 2. Safflower; 3. Blood’ (Redhouse, 1987, s. 661); *cisâd* ‘1. Safran; 2. Kan’ (Devellioğlu, 2007, s. 144); *cisad* ‘1. Kan; 2. Safran’ (Çağbayır, 2007, s. 824).

Osmanlı dönemi metinlerinde *şafıran*’ı kırmızı rengine boyatmak için kullanıldığını not etmiş bir yazar Evliya Çelebidir. Zerdeciler esnafı bahsinde pirleri Muaviye’nin “zerdeyi [...] Hazret-i Hamza şehîd olduğu gün mâtem ta’âmı olmağışün kırmızı kan misâli za’ferân ile boyayup huzûr-ı Risâlet’e getirüp” (Evliyâ Çelebi, 2006, s. 171b).

Bu bakımdan Suleyman Naibi’nin Arnavutça şiirinde geçen *kırmızı şafıran*, Osmanlı Türkçe şiir geleneğinde kullanımına pek rastlanmıyorsa dahi, çok sıra dışı bir şey olarak görülmemelidir.

Fakat *şafıran*’a isnat edilen sarı ile kırmızı renklerinin bazen geçişken olduğunu söylemek gerekir. Bu bir yere kadar *şafıran*’ın [yani *crocus sativus*’un] özelliğine de bağlı olmalıdır. Bunu açıklayan bir terim belki *ahmeran* ~ *ahmereyn* olabilir ki sözlük anlamı ‘1. Şarap ve et; 2. Altın ve safran’ şeklindedir (Redhouse, 1987, s. 40); (Devellioğlu, 2007, s. 17).¹⁴ Kırmızı ile sarı arasında bu geçişkenliği *cisad* kelimesi de barındırır (yukarıda bk.).

Yine de tek bir *şafıran*’dan ziyade, *şafıran* çeşitlerinden bahsetmek daha doğru

12 Türkiye Türkçesi dışında, Türk dillerinde *şafıran* kelimeleri, kullandığımız sözlüklerin verilerine göre, genellikle [z] ile başlamaktadır, örn.: baş. *zağforan* (Özşahin, 2017, s. 751); tat. *zeğfran* (Öner, 2015, s. 601). [[şafıran]’ın ‘*crocus sativus*’ olarak kullanımı sadece Gagavuzca (*şafıran*) ve Çuvaşçada (шафран) mevcut; Çuv. шафран ayrıca ‘elma’ anlamıyla da kullanılır (Bayram, 2019, s. 921).

13 Safranın çeşitleri, özellikleri, ekimi, ticareti vs. yanı sıra Osmanlı dönemi edebî metinlerinde kullanımını ile ilgili bilhassa Ceylan’ın makalesini öneriyoruz (Ceylan, 2005); edebî metinlerinde kullanımı ile ilgili ayrıca bk. (Onay, 2009, s. 497-498); (Pala, 2002, s. 487).

14 Yine de buradaki açıklama bir yanlış anlaşılmaya, bir galata dayanıyor olabilir, çünkü Mütercim Asım’ın *Tühfe*’sindeki açıklama biraz farklıdır: “«Zağferan» ile «zeheb» dir: «aşfarân» / «Bade-i nâb» ile «et»tir : «ahmerân»” (Aksoy, 1962, s. 47). Eseri yayıma hazırlamış olan Aksoy bu pasajı şu şekilde açıklamaktadır: “«Safran» ile «altın» Arapçada «iki sarı» diye anılır. «Şafran» ile «et» de «iki kırmızı» demir.” (Aksoy, 1962, s. 48).

olmalıdır.¹⁵ Hatta Anadol'a göre bunlardan biri *Arnavut safranı*'dır (Anadol, 1990, s. 188).¹⁶

Bununla beraber, *safran*'nın daha ziyade sarı rengiyle ilişkili olduğunu kırmızı rengiyle alakasının ise gerek pratik kullanımlarda gerek edebî metinlerde çok daha sınırlı olduğunu görmek mümkündür.

Mesela Evliya Çelebi başka yerlerde *sarı safran*'dan bahseder: “*Ba‘dehu altunun alup ana su altunu derler; balmûmu gibi iki parmak mâbeyninde ezilir bir gûne za‘ferân sarısı altundur.*” (Evliyâ Çelebi, 2006, s. 187a).

5. Etimoloji ile İlgili Bir Değerlendirme

Kelimenin Arnavutçada *safran*, *shafran* vs. olarak birden fazla şekli etimolojik değerlendirmede ihtiyatlı olmamıza davet eder. Arnavutçanın da dâhil olduğu Balkan bağlamı kapsamında kelimenin kökeni Türkçeye giderse de bazı şekillerin Türkçe dışındaki dillerden kaynaklandığını kabul etmek gerekmektedir. Bunun için diğer Balkan dillerinde ve yakın bölgelere ait başka dillerde geçen kelimeleri dikkate sunmak yerinde olacaktır.

Miklosich'in sözlüğünün farklı ciltlerinde kaydettiği şekiller şu şekildedir: [1.] tür. *za‘fëran*, *zafran*, *çafrant*; bulg. *çafran*; serb. *çafran*, *şafran*, *şavran*; russ. *şafranъ*; rum. *şafran*, *şofran*; alb. *safran*; R. griech. σαφράνι, ζαφοράς, ζαφράς; magy. *sáfrány*; slovak. *šafran*. (Miklosich, 1884, s. 84). || [2.]: tür. *za‘fëran*; serb. *zafëran*, *zoforan*; russ. dial. *çafranъ*; poln. *szafran*; nslov. *šabran*, *šafran*, *žefran*; serb. *šavran*; it. *zafferano*, span. *zafran*, *azafran*; frz. *safran* (Miklosich, 1890, s. 66).

Türkçe alıntıları birden fazla dili dikkate alarak değerlendiren başka çalışmalar için bk. (Lokotsch, 1927, s. 170); (Rollet, 1996, p. 177); (Karaağaç, 2008, s. 715).

Tek bir Balkan diline odaklı daha sonra yapılmış çalışmalar bu verileri her zaman doğrulamayabilir. Mesela (Grannes, Hauge, & Süleymanoğlu, 2002, s. 477) kelimenin Bulgarca'da Türkçeden kopya olarak geçmediğini not etmişlerdir. Veya her kaydedilmiş şekil tek bir dille ilgili yapılmış bir çalışmaya dahil edilmemiş olabilir, mesela bk.: bhks. *šâfran*, *zâfran*, *žâfran* (Škaljić, 1966, s. 578); yun. σαφράνι (+ Türkçeden kopya olmayan ζαφορά ile beraber) (Koukkides [Κουκκιδής], 1960, p. 84); rum. *şafrân*, *şofrân* (Şaineanu, 1885, s. 97).

Yazının devamında Arnavutçanın tarihî kaynaklarında ve çeşitli sözlüklerinde ge-

15 Bu çeşitlendirmede *crocus sativus* ve *carthamus tictorius* bitkilerinden toplanan ile *curcuma* bitkisinden –daha doğrusu *curcuma* bitki çeşitlerinden– elde edilen safranların arasındaki farkını dikkate almak gerekir.

16 Maalesef Anadol bu bilgiyi daha fazla açmamış ve *Arnavut safranı* bilgisine nereden ulaştığı şimdilik açık değildir. Safranın Balkan bölgesinde antik çağdan beri yerli bir bitki olduğu biliniyorsa dahi (bk. (Gresta, Lombardo, Siracusa, & Ruberto, 2008, s. 96)) Arnavutluk'ta günümüzde başlamış safran yetiştiriciliğinin muhtemelen Arnavut safranını da kapsayan modern öncesi gelenekle alakalı olmadığını, günümüzün ticaret ve tarım imkânlarına bağlı olarak geliştiğini söylemek yerinde olacaktır.

çen ve günümüz Arnavutçasında kullanılan “safran”ın varyantlarıyla ilgili köken bilimsel bir değerlendirme yapılacaktır.

5.1. Safran

Safran doğrudan tür. *safran*'dan kopyalanmıştır (ayrıca bkz. (Boretzky, 1976, s. 114); (Dizdari, 2005, s. 857); (Bufli & Rocchi, 2021, s. 402)). Türkçe verilerine de bakarak, bunun muhtemelen 20. yy. ortasına kadar Arnavutçadaki en yaygın şekil olarak değerlendirilebilir. Ölçünlü Arnavutçanın ilk sözlüğünde tek şekil olarak yer alır, bk. (Cipo, Çabej, Mahir, Krajni, & Myderrizi, 2005, s. 482). Günümüz Arnavutçasında hala kullanılır ve çeşitli yazılı medya mecralarına rastlanır, fakat *shafran* şekli kadar yaygın değildir. Arnavutça imlasına göre ölçünlü şekil sayılmıyor.

5.2. Zafran

Topalli arn. *zafran*'ın Geg (Kuzey Arnavutçasına) diyalektine ait olduğunu not etmiş ve it. *zafferano*'dan [dzafferano] kopyalandığını düşünmüştür (Topalli, 2017, s. 1364). Kelimenin Tosk (Güney Arnavutça) diyalektine dayanan Chekrezi'nin Arnavutça-İngilizce sözlüğünde de yer aldığını dikkate almak gerekir, bk. (Mann, 1948, s. 572).¹⁷ Diğer taraftan, her ne kadar Arnavutçadaki kopyalarda it. [dz] > arn. [z] değişimi meydana gelebilirse de (bk. (Helbig, 1903, s. 92-93); (Jorgaqi, 2001, s. 216)) it. [dz]'nin korunduğu örnekler de mevcuttur. Tarihî ve sosyal çerçeveyi dikkate alarak (ve ayrıca Kuzeyde arn. *zaferan* gibi bir şeklin varlığını da değerlendirmeye katarak) arn. *zafran* örneğinde it. *zafferano*'dan ziyade tür. *zafran*'dan bir kopya görmek gerekmektedir.¹⁸ Bu şekil sadece Arnavutçada değil Boşnakça-Hırvatça-Kardağlıca-Sırpçada da mevcut: bhks. *zàfran* (Škaljić, 1966, s. 578).

5.3. Zaferan

Sadece Mann tarafından Kuzey Arnavutçasına ait bir şekil olarak not edilmiştir (Mann, 1948, s. 572). Arn. *zaferan* tür. *zaferan*'dan kopyalanmıştır. Yaygınlığı konusunda mevcut bilgilerle daha fazla bir şey söylemek mümkün değildir. Başka bir yazılı kaynak tespit edilmemiştir.

5.4. Zaferano

Son zamanlarda kullanıma girmiş bir şekildir. Modern dönemde özellikle İtalyan mutfağına olan ilgiden dolayı it. *zafferano*'dan [dzafferano] kopyalanmıştır. Arnavutça L1 konuşurları tarafından yaygın kullanımı ilk başta Arnavutça ve İtalyancanın kullanıldığı iki dilli ortamda çıkmış olmalıdır. Kelime mutfak terimi olarak

17 Veri (Mann, 1948, s. 572)'den alınmıştır, Chekrezi'nin eserinin aslına ulaşamamıştır.

18 Topalli'nin savını doğrular gibi görülebilen Venedik diyalektindeki *zafràn* [dzafran] ~ *zafaràn* [dza-faran] (Boerio, 1867, s. 804) şeklinin de arn. *zafran* ile alakalı olduğunu düşünmüyoruz. Bununla birlikte, kullanımı hakkında daha fazla verinin ortaya çıkması burada etimolojisi hakkındaki sunulan görüşün değiştirilmesine sebep olabilir.

kullanılır ve özellikle Arnavut mutfak kültürüne ve terminolojisine yeni girmiş bazı İtalyancadan kopyalanan hazır kalıplarda yer alır, orn. *rizoto me zaferano* (< it. *risotto allo zafferano*) ‘safranlı *risotto* [İtalyan usulü pilav]’ vs. Fakat kelimenin bu şekli safranın diğer kullanımlarında, örn. aktarlık alanına giren arn. *čaj shafrani* ‘safran çayı’ gibi terkiplerde pek görülmemektedir. Bu şeklin Arnavutça metinlerde kullanılan imlası it. *zaffèrno*’dan etkilenmiştir. Bazen arn. *zaferano* yazılmasına rağmen telaffuzu Arnavutça alfabesinin /z/ harfi okunuşuna aykırı olarak İtalyancadakine benzer [dz] ile [dzaferano] şeklinde olabiliyor (ayrıca bzk. § 5.5 § **xaferano**).

5.5. Xaferano

İt. *zafferano*’dan [dzafferano] kopyalanmış olan bu şekil arn. *zaferano*’nun bir varyantı sayılabilir. Mutfak terminolojisi kapsamında yemek tariflerinde kullanılan bir şekildir. İmla bakımından arn. *xaferano* telaffuzun tesiri ile meydana gelmiştir ve yazılı olarak çok nadiren rastlanan bir grafik tercihi temsil etmektedir. Fakat Arnavutça telaffuz-ımla ilişkisi bakımından düzgün bir şekil olup arn. *zaferano*’nun [dzaferano] şeklinde telaffuz edilmesi gibi bir aykırılık temsil etmemektedir. Arn. *xaferano*’nun da Lecce’nin sözlüğünde yer alan *xafran* ile bir ilişkisi yoktur.

5.6. Zaforá

Kelime ilk başta muhtemelen sadece Toskanın bir bölgesinde kullanılmıştır. Fakat Geg diyalektine dayalı kaleme alınmış bir eserde ve yine çoğunluk olarak Geg diyalektine dayalı Leotti’nin sözlüğünde de mevcuttur (Mann, 1948, s. 572), ki bu iki eserdeki varlığı Meyer’in sözlüğüne dayanan sadece kitabî bir tesirden ötürü olmalıdır. Meyer’in tespit ettiği gibi yun. ζαφορά, ζαφοράς tarafından kopyalanmıştır (Meyer, 1891, s. 480).

5.7. Xafran

Sadece da Lecce’nin sözlüğünde rastlanan bu kelime (Gurga, 2009, s. 623, 854) it. *zafrano*’nun bir kopyasıdır. Arnavutçada gerçek kullanımı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Da Lecce’nin gelişigüzel olarak sözlüğüne dâhil ettiği şekillerden biri olabilir.

5.8. Shafran

Günümüz Arnavutçasında en yaygın ve aynı zamanda Arnavutçanın sözlüklerine göre kanonik sayılan şekildir. Etimolojisi hakkında birden fazla görüş bildirilmiştir. Topalli (2017, s. 1364) ve Bufli ve Rocchi (2021, s. 402) arn. *shafran*’ı doğrudan tür. *safran*’ın bir kopyası olarak görmüşler. Boretzky (1975, s. 85) ise burada bhks. *šafrań*’nın bir kopyasını görmektedir – fakat Arnavutçadaki Slavca (Boşnakça-Hırvatça-Kardağlıca-Sırpça, Bulgarca vs.) kopyalara özgü yapılmış çalışmalarda arn. *shafran* bu gruba ait kelimelere dâhil edilmemiştir, bk. (Ylli, 1997); (Omari, 2012). Kelime başında [ʃ] fonemi bulunan şekillerin Slav dillerinde çok yaygın olması açık bir şey ise de bu durumun sadece Slav dillerine özgü olmadığını diğer dillerde-

ki örneklerden görebiliriz. Bu gruba Doğu Roman dilleri, yani Rumence, Ulahça vs. dâhildir. Rumencede *şafrán*, *şofrán* (Şaineau, 1885, s. 97) ve ayrıca *safran*, *sofran* (Lokotsch, 1927, s. 170) şekilleri kaydedilmiştir – fakat kelime Suciu'nun sözlüğünde eksiktir, bk. (Suci, 2010). Günümüzde kanonik şekiller olarak kullanılanlar [ʃ] ile başlayanlardır. Ulahçada¹⁹ da benzer bir durum mevcuttur: *şafrán*, *şafráne* (Vrabie, 2000, s. 587).

Buna göre Balkan bölgesinde kelimeyi doğrudan Türkçeden kopyalanmış dillerde [Arnavutça, Boşnakça-Hırvatça-Kardağlıca-Sırpçada, Rumence, Ulahça] hem kelime başında [s], [ʃ] ve ayrıca bazılarında [z] fonemleri bulunur. Muhtemelen Türkçeden başka bir dilden kopyalanmış olabileceği dillerde [Bulgarca, Makedonca] ise sadece [ʃ] ile başlayan şekiller mevcut – Miklosich'in Bulgarca için kaydettiği *čafran* (Miklosich, 1884, s. 84) bir [ʃ] > [tʃ] ses değişimini ile mevcut manzaraya bir aykırılık temsil etmemektedir.

Bu durumda cevaplanması gereken sorularla karşı karşıya kalıyoruz: Kelime başındaki [s] > [ʃ] değişiminin kaynağı tek bir dil mi? Bu hangi dil olabilir? Yoksa her dilde ya da dillerin birçoğunda birbirinden bağımsız bir gelişmeden mi söz edilmeli?

Balkan dillerindeki [ʃ]'li şekiller bakımından [s] > [ʃ] değişiminin kaynağı Türkiye Türkçesi olmamalıdır. Türkçedeki sadece *safran elması* tamlaması ile sınırlı bir kullanımı olan *safran*'ın kaynağı ya doğrudan Rusça ya da kelimeyi Rusçadan kopyalamış başka bir dil olabilir.²⁰ Zikredildiği gibi, Türkiye Türkçesi dışında *safran elması* tamlaması Azerice ve Kırım Tatarcasında da (her ikisinde *safran alması* olarak) geçer ve doğrudan 'safran, *crocus sativus*' ile alakası bulunmayan bir teriptir (bk. § 4).²¹ Gagavuzcadaki *safran* 'safran, *crocus sativus*' da Türkçedeki bir [s] > [ʃ] ses denkliliğini temsil eden bir örnek değil bir kopya olarak görülmelidir (bk. 11).

[s] > [ʃ] değişimi birden çok Balkan dillerinin Türkçe kopyalarında görülebilir. Bu yüzden Arnavutçadaki durumu değerlendirip izah edebilmek için diğer Balkan dillerindeki durumunu göz önünde bulundurmanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

5.8.1. Rumence

Rumencede bu değişimle ilgili örnekler Suci tarafından ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Ona göre tür. *s* > rum. *ş* değişimi konuşma diline ait olmaktan ziyade, Yunan diline aşına bazı Osmanlı dönemi Rumen aydınların eserlerinde görülmüş bir *hypercorrection* (aşırı düzeltmecilik) durumudur. Bu kişiler / yazarlar Yunancaki

19 Bir devlet dili olmaması sebebiyle tam resmî dil varyantı bakımından sorun teşkil edebileceks de Ulahçadan verdiğimiz örnekler edindiğimiz sözlüklerden elde edilmiştir.

20 Rusça *шафран*'ın kaynağı hakkında birkaç görül bildirilmiştir: Miklosich onu Türkçeden bir kopya olarak kaydetmiştir (Miklosich, 1884, s. 84). Fakat daha sonra yapılan etimoloji çalışmaları kelimenin Türkçeden ya da bir Şark dilinden kopya olmadığını (Vasmer, 1958, s. 380), daha ziyade ya doğrudan Almacadan (*Saffran*), ya da Lehçe (*szafrań*) veya başka bir aracı dilden kopyalandığını göstermişler, görüşlerin bir değerlendirilmesi için bk. (Thomas, 1978, s. 202-203) – fakat (Şipova, 1976)'ya göre kelime Türkçeden kopyalanmıştır.

21 "Elma" anlamında az. *safran*'ın Arapça olarak verilen kökeni muhtemelen gözden geçirilip Rusça olarak düzeltilmelidir. Azerice için başvurduğumuz kaynaklardan (Orucov, Abdullayev, & Rəhimzade, 2006, s. 181)'de açıklama şu şekildedir: "*şafrán* [ær.] Sarı-qırmızı meyxoş alma növü."

(tür. *ş* > yun. *s*) durumundan farkında olmuşlar, fakat kısıtlı Türkçe bilgilerinden dolayı tam olarak hangi kelimelerde görüldüğünü bilmedikleri için kendi dil anlayışına göre hareket ederek Türkçe aslının *ş*'li olduğunu düşündükleri kelimelerde *s*'yi *ş* ile değiştirmişler. Diğer yandan, Suciu (tür.) *s* > (rum.) *ş* değişiminin Rumencede dialektolojik bir olgu olabileceğini de dikkate sunmuştur (Suciu, 2009, s. 244, 247-248). Fakat muhtemelen doğrudan Türkçeden bir kopya olarak görmediği için rum. *şafran* ~ *şofran* onun Rumencedeki Türkçe kopyalar sözlüğüne (Suciu, 2010) dâhil edilmemiştir.

5.8.2. Ulahça

Diğer yandan, bilgimiz dâhilinde, Ulahçadaki *safrán* yanında bulunan *şafrán*, *şăfrâne* (Vrabie, 2000, s. 587) ile ilgili ayrıntılı bir etimolojik değerlendirme yapılmamıştır. Papahagi sözlüğünde ulah. *safrán*'ı tür. *safran*'dan kopyalandığını haklı olarak not etmiştir, fakat ulah. *şafrán* için ulah. *safrán*'a gönderme yapmakla yetinmiş ve [ʃ] ile başlayan şeklin nasıl ortaya çıkmış olabileceğini izah etmemiştir (Papahagi, 1974, s. 1049, 1142). Elimizdeki kaynaklardan görebildiğimiz kadarıyla Ulahçadaki Türkçe kopyalarda rastlanabilecek bir [s] > [ʃ] değişimi hakkında daha genel bir değerlendirme henüz yapılmamıştır.

5.8.3. Boşnakça-Hırvatça-Kardağlıca-Sırpçada

Boşnakça-Hırvatça-Kardağlıca-Sırpçadaki durum ise bildiğimize (başvurabildiğimiz eserlere) göre tam ele alınmamıştır. Škaljić tür. *s* > bhks. *š* değişimini Boşnakça-Hırvatça-Kardağlıca-Sırpçanın Türkçe kopyalarında görülen ses denklikleri arasında sıralamıştır, fakat verdiği örnek sadece tür. *safran* > bhks. *şafran* şeklindedir (Škaljić, 1966, s. 35). Diğer yandan Boretzky bu ses değişimi ile ilgili en az bir örnek daha vermiştir: bhks. *ašcer* (< tür. *asker*) (Boretzky, 1975, s. 85). Burada Boşnakça-Hırvatça-Kardağlıca-Sırpçada hangi şeklin diğerine göre birincil sayılabileceği sorusu ortaya çıkar ve bunun tespitinin her zaman sadece sözlüklere başvurarak mümkün olmadığını açıklar. Mesela, Skok'un etimolojik sözlüğünde madde başı olarak *safaran* verilmiş, derlediği diğer varyantlar ise: *safran*, *sapran*, *şăfran*, *šavran*, *şafrân*, *cafaran*, *caforan*, *coforan*, *câfran*, *čafran*, *dzafran*, *dzufran*, (+ *-ika*) *şafrânjika*, *čafranika*, *cafranika* şeklindedir (Skok, 1973, s. 185-186). Bu şekillerin bir kısmı muhtemelen sadece yazılı belgelerde kullanılmış ve yaygın kullanımı ya da konuşma dilinin gerçeğini yansıtmamıştır. Fakat bizim değerlendirmemiz bakımından mühim olan [s] ile başlayan bir kelime varyantına başvurabildiğimiz başka sözlüklerde, (Knežević, 1962, s. 281, 306) hariç, fazla yer verilmemiş olmasıdır.²² Hatta bir çalışmada bhks. *şafran*'ın kopyalandığı Türkçe şekil *şafran* olarak verilmiştir (Vajzović, 1999, s. 387) – görüldüğü üzere Türkçenin (Türkiye Türkçesinin) böyle bir şekli toplayabildiğimiz verilere göre doğrulanamıyor.

Skok, sözlüğündeki *safaran* maddesinde aktarmamışsa da, başka bir yerde, *safran* > *cafran* [tsafran] > *şafran* değişimini dikkate sunmuştur (Skok, 1971, s. 251). Türk-

²² Başvurabildiğimiz sözlükler pek tabii olarak ölçünlü dile ait şekiller dahil etmişler, örn. Vujaklija sadece *шафран* şeklini aktarıp Türkçeden bir kopya olarak değerlendirir (Vujaklija, 1996/97, s. 1017).

çe kopyalarda doğrudan [s] > [ʃ] değişimi ise onun verilerine göre çok nadir ve diyalektlere özgü olduğu gibi izahı da kolay olmayan bir olgudur: *keşir* (*ćésma* maddesi) (Skok, 1971, s. 356); *kàiš* ve *kaiša* (*kájsija* maddesi) (Skok, 1972, s. 17). (Boretzky, 1975, s. 85)'te verilmiş bhks. *ašcer* ise Skok'un sözlüğünde hem *ašker*, *ašcer* (Skok, 1971, s. 66) hem *serašcer* (Skok, 1973, s. 223) şeklinde mevcuttur, fakat bu örneklerde [s] > [ʃ] değişimi değerlendirilmemiştir.

5.8.4. Bulgarca

Bulgarcadaki шафран hakkında, yukarıda görüldüğü üzere, konumuz açısından iki ana gruba toplanabilecek görüşler mevcut: 1. Birine göre kelime Türkçeden kopyadır (Karaağaç, 2008, s. 715); (Acaroğlu, 2016, s. 385). 2. Diğerine göre ise kelime Türkçeden kopya değildir (Mladenov, 1941, s. 692); (Yücel, 1991); (Rollet, 1996, p. 177); (Gaberov & Stefanova, 2002, s. 852); (Grannes, Hauge, & Süleymanoğlu, 2002, s. 477); (Karasu, 2010); (Karasu, 2014, s. 560); ikinci gruba Bulgarcadaki Türkçe kopyaları ele alan ve bulg. шафран'ı dâhil etmemiş çalışmaları da zikrediyoruz. Kanaatimizce, Bulgarcadaki durumun izahı – özellikle Makedoncadaki veriler de dikkate alınır – daha ayrıntılı filolojik çalışmalara muhtaçtır. Diğer yandan, Gaberov ve Stefanova'nın Bulgarcaya kopyalanmadan önce verdikleri 'Arapça > Latince > Rusça' şemanın yorumu muhtaç olduğunu düşünüyoruz. Bunu sadece Rusça kelimenin etimolojisi bakımından değil (rus. шафран için bk. not 20), varsayılan Latince bir şeklin varlığı ve kod kopyalama sürecindeki yeri bakımından da yeni bir izaha ihtiyacını dikkate sunmak gerekiyor.²³

5.8.5. Makedonca

Makedonca шафран Türkçeden bir kopya olarak değerlendirilmiştir, bk. (Jašar-Nasteva, 2001, s. 284); (Yelten & Karasu, 2007, s. 240); (Karasu, 2014, s. 560, 577).²⁴ Fakat [s] > [ʃ] ses değişimi daha fazla izaha muhtaçtır. Görülebildiği kadarıyla hem Jašar-Nasteva'nın hem Yelten ve Karasu'nun sunduğu malzemede kelime başında [ʃ] olarak [s] ile başlayan Türkçe bir kelimedenden kopyalanmış tek örneği teşkil etmektedir. Elimizdeki kaynaklar Bulgarca hakkında kaynaklardan az olduğundan Bulgarcadaki örnek hakkında olduğu gibi olası bir karşı görüş ile ilgili örnekler vermemiz mümkün değildir. Makedoncadaki durumun daha iyi ortaya çıkması için filolojik verilere de başvurmak çok önemli olacaktır.

23 Bazı sözlüklerde Latince olarak verin *safran* veya *safranum* şekli yer alır, mesela bk. (Dauzat, Dubois, & Mitterand, 1971, s. 664) ve onların gönderme yaptıkları (Hatzfeld, Darmesteter, & Thomas, 1926, s. 1991); benzer bir veriyi Thomas da sunmuştur (Thomas, 1978, s. 203). Başka çalışmalarda ise, Fransızca dışında diğer Romen dillerindeki 'safran' ile ilgili verilen etimolojilerde de, Latince'nin bir etkisi değerlendirmelerin bir parçası olmayıp kelimenin ya doğrudan Arapçadan, ya da aracı bir dilin vasıtasıyla (mesela İtalyancadan) kopyalandığını göstermektedirler (Devic, 1876, s. 199); (Brachet, 1873, s. 322); (Corriente, 2008, s. 14); (zafferano, Vocabolario on line).

24 Bir dizgi hatasından dolayı (Karasu, 2014)'teki 'safran' ile ilgili Makedonca veri s. 560 değil s. 577'de çıkmıştır.

5.8.6. Arnavutça

Arnavutçadaki örneklere baktığımızda tek bir nedene bağlı bir tür. *s* > arn. *sh* değişiminden bahsetmek yeterli verilere sahip değiliz. Sayısı büyük olmayan örneklerde değişimin farklı nedenlerden meydana gelebileceğini görmek mümkündür, mesela: arn. *shemshi* < tr. *şemsiye* ve arn. *shermashek* < tr. *sarmaşık* (Dizdari, 2005, s. 961, 966) örneklerinde ses değişimi benzeşme yoluyla meydana gelmiş; arn. *shasme* < tr. *saçma* örneğinde ise (örnek için bk. (Boretzky, 1976, s. 123)) göçüşme yoluyla meydana gelmiş bir değişim mevcuttur, fakat buradaki değişim *s* > *sh* ses değişimini temsil etmiyor (yani bir *s* > *sh* değişimi yok, mevcut ses değişimi *ç* > *sh* şeklindedir). Fakat arn. *sherbez* ‘serbest’ ve arn. *sherbezllek* ‘serbestlik’ (Dizdari, 2005, s. 898, 964) kanaatimizce farklı bir nedene bağlanabilir: büyük olasılıkla bu şekiller analogi yoluyla ve /b/’nin etkisiyle ortaya çıkmıştır, fakat bölgesel bir değişiminden bahsetmek de mümkün olabilir.

Arnavutçada belgelenmiş en erken şeklin 18. yy.’a ait olan *shafran*’ın olması ve Arnavutçanın hem kuzey hem güney bölgesini temsil eden birbirine bağımsız iki kaynaktan yer alması (bk. § 3) etimolojik ve filolojik bir değerlendirmeyi daha kolay kılmıyor. Arnavutçadaki *shafran* örneği diğer dillerdeki verilerinden daha erken bir döneme ait görünüyor.²⁵ Bu bakımdan sadece arn. *safran* ~ *shafran* örneğini dikkate alarak şu soruları sormak mümkün: [s] > [ʃ] değişiminin Arnavutçaya mahsus mu, yani Arnavutçada (da) vuku bulmuş bir *safran* > *shafran* değişiminden mi bahsetmemiz gerekiyor, yoksa arn. *shafran* (Türkçe hariç) başka bir dilden mi kopyalanmıştır? Burada kesin bir cevap vermeyip diğer dilleri de kapsayacak şekilde daha ayrıntılı bir filolojik ve dilbilimsel araştırmaların zaruri olduğunu dikkate sunmakla yetinmeyi tercih ediyoruz.

Sonuç

Arnavutçadaki ‘safran’ kelimesi birkaç şekil ile belgelenmiş ve kullanılmaktadır. Bu şekiller duruma göre aynı kelimenin varyantları ya da ayrı kelimeler olarak değerlendirilebilir. Şekillerin kökeni bakımından birden fazla kopyalama yolundan ve kronolojik katmandan bahsetmek gerekiyor: Osmanlı döneminde Türkçeden kopyalanmış (*safran*, *zafran*, *zaferan*); Yunancadan kopyalanmış (*zaforá*); kökeni hakkında kesin bir hüküm vermemeyi tercih ettiğimiz (*shafran*); veya yazılı olarak bir kaynaktan yer edilmiş ise de Arnavutçanın parçası ol(a)madığını düşündüğümüz (*xafran*) şekiller mevcuttur. İkinci bir kopyalanma dönemi günümüzde, özellikle 1990 yıllarından sonra Arnavutçaya İtalyancadan kopyalanmış kelime(ler)den (*zaferano*, *xaferano*) temsil edilmiştir. Yine de bazı şekillerin kökeni hakkında verdiğimiz kesin yargıların tartışılabilir olabileceğini ve kelimelerin bizim düşündüğümüzden başka bir dilden de kopyalanmış olma olasılığını kabul etmemiz gerekmektedir (Osmanlı dönemine ait z- ile başlayan *zafran*, *zaferan*). Kelimelerin farklı dönemlerde ve şekillerde kopyalanması ve kullanımı bir yandan diller ve kültürler arası

²⁵ Kelimenin diğer dillerdeki belgeme durumu ile ilgili bilgimizin sınırlı ve başvurabildiğimiz sözlüklere bağlı olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Bu bakımdan Arnavutçadaki tanışın önceliği ile ilgili yuvarıkta söylediğimizi geçersizleştirebilecek yayımlanmış ya da yayımlanmamış bir verinin çıkması mümkündür.

etkileşimin temayüllerini, diğer yandan ise insanların yaşamı için çok mühim olan yemek kültürünün siyasi, ekonomik ve sosyal şartlara bağlı olarak nasıl gelişebileceğini gösteren bir süreçtir. Arnavutçadaki ‘safran’ kelimeleri en önemli kaynak kod olarak kabul ettiğimiz Türkçenin ‘safran’ şekilleriyle kıyaslarken en dikkate değer farkın Türkçe şekillerin Türkçedeki çeşitli ses ve şekil gelişimlerinin neticesinde ortaya çıktıkları, Arnavutçadaki şekillerin ise en kuvvetli ihtimalle, Türkçedeki çeşitli şekillere bağlı olarak, birbirinden ayrı olarak kopyalanmış kelimeler olduklarıdır. Bu bakımdan Arnavutçadaki bazı örneklerin Türkçedeki çeşitliliğin bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür.

Erek Dil	Kopyalanma Süreci	Kaynak Dil
arn. <i>safran</i>	doğrudan kopyalama	tür. <i>safran</i>
arn. <i>zafran</i>	doğrudan kopyalama	tür. <i>zafran</i>
arn. <i>zaferan</i>	doğrudan kopyalama	tür. <i>zaferan</i>
arn. <i>zafora</i>	doğrudan kopyalama	yun. ζαφοράς
arn. ° <i>xafran</i>	Arnavutçadaki kullanımı hakkında başka veri yoktur, kanaatimizce Arnavutçanın bir kelimesi olarak değerlendirilmemeli	ita. <i>zafrano</i>
arn. <i>zaferano</i>	ikisi tek bir şekilden kopyalanmıştır	ita. <i>zafferano</i>
arn. <i>xaferano</i>		
arn. <i>shafran</i>	Arnavutçadaki şeklin kökeni hakkında kesin bir sonuca varılmamıştır. Doğrudan	tür. <i>safran</i>

Kaynaklar

- Abacı, Z. T., & Sevindik, E. (2014). Ardahan Bölgesinde Yetiştirilen Elma Çeşitlerinin Biyoaktif Bileşiklerinin ve Toplam Antioksidan Kapasitesinin Belirlenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 24(2), 175-184.
- Acaroğlu, M. T. (2016). *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Akbayar, N. (2001). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aksoy, A. Ö. (1962). *Mütercim Asım (1755-1819)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Anadol, C. (1990). *Şifalı Bitkiler ve Şifalı Sular Ansiklopedisi: Lokman Hekim ve İbni Sina'dan Günümüze Kadar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Angheli, T. (2013). *Dicționar român-găgăuz*. Chişinău.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türk.e Sözlük (Asırlar boyu târihî seyri içinde)* (4. b., Cilt 1 A-G). (A. Topaloğlu, Dü.) İstanbul: Kubbealtı.

- Banguoğlu, T. (1959). *Türk Grameri - Birinci Bölüm: Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Başkurt, M. (2014). *Kırım Tatar Türkçesinde Organ Adlarından Yapılan Eğretilemeler*. Yüksek Lisans Tezi: Gazi Üniversitesi.
- Bayram, B. (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü* (3. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bedevian, A. K. (1994). *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish Languages. Including Economic, Medicinal, Poisonous and Ornamental Plants and Common Weeds*. Cairo: Medbouly Library.
- Boerio, G. (1867). *Dizionario del dialetto veneziano (Terza edizione aumentata e corretta)*. Venezia: Reale Tipografia di Giovanni Cecchini Editore.
- Boeschoten, H. (2023). *A Dictionary of Early Middle Turkic*. (J. O’Kane, Dü.) Leiden - Boston: Brill.
- Boretzky, N. (1975). *Der türkische Einfluss auf das Albanische. Teil 1: Phonologie und Morphologie der albanischen Turzismen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Boretzky, N. (1976). *Der türkische Einfluss auf das Albanische. Teil 2: Wörterbuch der albanischen Tursizmen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Brachet, A. (1873). *An Etymological Dictionary of the French Language*. (G. W. Kitchkin, Çev.) Oxford: The Clarendon Press.
- Bray, R. d., Dimitrovski, T., Korubin, B., & Stamatovski, T. (1998). *Routledge Macedonian-English Dictionary*. (P. Hill, S. Mirčevska, & K. Windle, Dü) London - New York: Routledge.
- Buflı, G., & Rocchi, L. (2021). *A Historical-Etymological Dictionary of Turkisms in Albanian (1555-1954)*. Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- Busetti, A. (1911). *Vocabolario italiano-albanese*. Scutari d’Albania: Tipografia dell’Immacolata.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük, 1-5*. İstanbul: Ötüken.
- Çebotar, P., & Dron, I. (2002). *Gagauzça-Rusça-Romınca Sözlük = Гагаузско-руско-румынский словарь = Dicționar Găgăuz-Rus-Român*. (I. Bankova, Dü.) Chişinău: Editura Pontos.
- Ceylan, Ö. (2005). Taşranın Altın Çiçeği: Safran. *Osmanlı Araştırmaları*, 26, 147-162.

- Ciadyrgy, A. (1832). *Dizionario turco, arabo e persiano, ridotto sul lessico del celebre Meninski in ordine alfabetico latino*. Milano: Luigi Nervetti Tipografo-Librajo.
- Cipo, K., Çabej, E., Mahir, D., Krajni, A., & Myderrizi, O. (Dü). (2005). *Fjalor i gjuhës shqipe [Botim Anastatik]* (2 [1, 1954] b.). Tiranë: Çabej [Instituti i Shkencavet, Sekcioni i Gjuhës e i Letërsisë].
- Corriente, F. (2008). *Dictionary of Arabic and Allied Loanwords: Spanish, Portuguese, Catalan, Galician and Kindred Dialects*. Leiden - Boston: Brill.
- Coşkun, A., Sivridağ, A., Karaca, Y., Yekeler, N., Özkılınç, A., & Atik, V. (Dü). (2020). *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- Dauzat, A., Dubois, J., & Mitterrand, H. (1971). *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*. Paris: Larousse.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Bot. i 24 (i zgjeruar dhe i përmirësuar) b.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Devic, M. L. (1876). *Dictionnaire étymologique des mots français d'origine orientale (arabe, persan, turc, malais)*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Dibra, F. (2022). *Sulejman Naibi dhe Divani i tij*. Tiranë: Universiteti i Shkodër "Luigj Gurakuqi", Qendra e Studimeve Albanologjike - ACDA.
- Dizdari, T. (2005). *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe*. Tiranë: Instituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam AIITC.
- Duman, M. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatmanesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Evliyâ Çelebi, b. D. (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahâtnamesi. I. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini)*. (R. Dankoff, S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fjaluer latin-shqyp.* (1925). Shkodër: Shtypshkronja e së Paperlyemes.
- Gaberov, I., & Stefanova, D. (2002). *Rečnik na čuždite dumi v bŭlgarskiya ezik s priloženiya*. Sofia: Gaberoff.
- Grannes, A., Hauge, K. R., & Süleymanoğlu, H. (2002). *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus.
- Gresta, F., Lombardo, G. M., Siracusa, L., & Ruberto, G. (2008). Saffron, an alternative crop for sustainable agricultural systems. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 28(1), 95-112.

- Gurga, G. (Dü.). (2009). *Át Francesco Maria da Lecce (O.F.M.) Dittionario Italiano-Albanese (1702) - Botim kritik*. Shkodër: Botime Françeskane.
- Hatzfeld, A., Darmesteter, A., & Thomas, M. A. (1926). *Dictionnaire général de la langue Française du commencement du XVIIe siècle à nos jours: précédé d'un traité de la formation de la langue. Tome second (G-Z)*. Paris: Librairie Ch. Delagrave.
- Hazai, G., & Kappler, M. (1999). Der Einfluss des Türkischen auf die Sprachen Südosteuropas. U. Hinrichs (Dü.) içinde, *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik* (s. 649-675). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Helbig, R. (1903). *Die italienischen Elemente im Albanesischen*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth.
- İhraç olunacak elma çeşitleri tesbit edildi. (1964). *Standard - Ekonomik ve Teknik Dergi*, 3(23), 9.
- Jašar-Nasteva, O. (2001). *Turskite leksički elementi vo makedonskiot jazik*. Skopje: Isntitut za Makedonski Jazik "Krstе Misirkov" - Skopje.
- Jorgaqi, K. (2001). *Ndikimi i italishtes ne letersine e vjeter shqipe (shek. XVI - XVII)*. Tiranë: Toena.
- Jungg, G. (1985). *Fjaluur i voghel scçyp e ltinisch: mbleçun prei P. Jak Junkut t'Scocniis Jeeu*. Shkodër.
- Kappler, M. (2000). Verso un nuovo Thesaurus dei turcismi balcanici. F. Fusco, V. Orioles, & A. Parmeggiani (Dü) içinde, *Processi di convergenza e differenziazione nelle lingue dell'Europa medievale e moderna. Atti del convegno internazionale Udine, 9-11 dicembre 1999* (s. 157-194). Udine: Forum.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karasu, A. (2010). *Çağdaş Bulgar Dilindeki Türkçe Kelimeler Bulgarca-Türkçe Ortak Söz Varlığı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Karasu, A. (2014). *Tarihsel Süreç İçinde Balkan Dillerinin Türk Dili Ve Kültürüyle İlişkisi (Sırpça-Makedonca-Bulgarca)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Kartallıoğlu, Y. (2022). *Stambol'dan İstanbul'a Osmanlı Türkçesi Telaffuz Kayıtları (1533-1921 Arası Latin Harfli Metinlerin Verilerine Göre)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kélékian, D. (1329/1911). *Kamus-u Firansevî: Musavver Türkceden Firansızcaya Lugat = Dictionnaire turc-français*. İstanbul/Constantinople: Mihran.

- Knežević, A. (1962). *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*. Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain.
- Kostallari, A., Thomaj, J., Lloshi, X., & Samara, M. (Dü). (1980). *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe (me rreth 41.000 fjalë)*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.
- Koukkides [Κουκκιδης], K. (1960). *Λεξιλογιον ελληνικων λεξεων παραγομενων εκ της τουρκικης*. Athinai.
- Lokotsch, K. (1927). *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Mandalà, M. (1995). Il Dittionario (1702) di F. M. da Lecce e i turchismi nell'albanese (secoli XVII-XVIII). *Albanica*, 10, 27-80.
- Mann, S. E. (1948). *An Historical Albanian-English Dictionary, 2 (N-Z)*. London - New York - Toronto: Longmans, Green and Co. Ltd.
- Mbilli në shtëpi lulet e sezonit*. (2017). 12 01, 2023 tarihinde Telegrafi: <https://telegrafi.com/mbilli-ne-shtepi-lulet-e-sezonit/> adresinden alındı
- Meninski, F. à. (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae, 1-3*. Vienna.
- Metaj, I. (2009). *Orientalizmat: shtrirja leksiko-semantike në gjuhën shqipe*. Prishtinë: Shtëpia Botuese Drenusha.
- Meyer, G. (1891). *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Miklosich, F. (1884). *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch)*. Zweite Hälfte. Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn.
- Miklosich, F. (1890). *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Kleinrussisch, Grossrussisch, Polnisch)*. Nachtrag. Zweite Hälfte. Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn.
- Mladenov, S. (1941). *Etimologičeski i pravopisen rečnik bālgarskiya knižoven ezik*. Sofia: Danov.
- Morozova, M., Rusakov, A., & Arkhangelskiy, T. (2023). Albanian National Corpus: albanian.web-corpora.net adresinden alındı

- Mostras, C. (1873). *Dictionnaire géographique de l'Empire Ottoman*. St. Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences.
- Myderrizi, O. (1957). Një dorëshkrim shqip i panjohur i Gjirokastrës (shek. XIX). *Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës, Seria Shkencat Shoqërore*(1), 177-200.
- Nişanyan, S. (2023). *Safranbolu*. Nişanyan Yeradları: <https://nisanyanyeradlari.com/?y=safiranbolu&lv=&t=&cry=TR&ua=10> adresinden alındı
- Omari, A. (2012). *Marrëdhëniet gjuhësore shqiptaro-serbe*. Tiranë: Botimet Albanologjike.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (C. Kurnaz, Dü.) İstanbul: H Yayınları.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Orucov, Ə., Abdullayev, B., & Rəhimzadə, N. (Dü). (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, Cild IV*. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu - Şərq-Qərb.
- Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* (Cilt 1). (1934). İstanbul: Türk Dili Tetkik Cemiyeti.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (Bot. i 9 b.). İstanbul: L&M.
- Papahagi, T. (1974). *Dictionarul dialectului aromân general și etimologic. Ediția a doua augmentată = Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général er étymologique. Deuxième édition augmentée*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Polisi, M. (1997). *Turqizmat në të folmet shqipe të Republikës së Maqedonisë*. Dissertation i Doktoratës: Universiteti i Prishtinës.
- Poppe Jr., N. (1966). A survey of studies of Turkic loan-words in Russian. *Central Asiatic Journal*, 11(4), 287-310.
- Poppe Jr., N. (1968). *A Critical Survey of Studies of Turkic Loan Words in Russian*. Ph.D. Dissertation: Indiana University.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Redhouse, S. J. (1987). *A Turkish and English Lexicon - shewing in English the signification of the Turkish terms* (New Impression b.). Beirut: Librarie du Liban.

- Rocchi, L. (2012). *Il "Dittionario della Lingua Turchesca" di Pietro Ferraguto (1611)*. Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- Rollet, J. (1996). *Les turcismes en serbo-croate, bulgare, grec, roumain et hongrois*. Istanbul: Isis.
- Rossi, P. F. (1875). *Vocabolario della lingua epirotica-italiana - compilato sui vocabolari Tanfani, Trinchèra ed altri, con tavola sinottica*. Roma: Tipografia Poliglotta della S. C. di Propaganda Fide.
- Şaineanu, L. (1885). *Elemente turceşti în limbă română*. Bucureşti: Tipografia Academiei Române.
- Samarxhiska-Panova, L., Aleksova, A., Kiranxhiska, S., & Mojsoski, N. (Dü). (2011). *Doracak për arsimtarët e klasave të ulëta të arsimit fillor: Praktika bashkëkohore të mësimdhënies, Pjesa 1*. (A. Dimovska, Çev.) Shkup: Projekti për arsim fillor. https://www.stepbystep.org.mk/WEBprostor/Praktika_bashk%C3%ABkohore_t%C3%AB_m%C3%ABsimdh%C3%ABnies_1.pdf adresinden alındı
- Sami, Ş. (1317). *Kâmûs-i Türkî*. Dersaadet: İkdam Matbaası.
- Şipova, E. N. (1976). *Slovar' tyurkizmov v russkom yazyke*. Alma-Ata: Akademiya Nauk Kazakhskoy SSR.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1*. (M. Deanović, L. Jonke, & V. Putanec, Dü) Zagreb: Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti.
- Skok, P. (1972). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 2*. (M. Deanović, L. Jonke, & V. Putanec, Dü) Zagreb: Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti.
- Skok, P. (1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 3*. (M. Deanović, L. Jonke, & V. Putanec, Dü) Zagreb: Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Stachowski, M. (2022). Balkan Slav Dillerinden Türkçe Hakkında ne öğrenebiliriz? T. Paić-Vukić, A. Abadžić Navaey, M. Andrić, B. Kerovec, & V. Kursar (Dü) içinde, *Turkologu u čast! Zbornik radova povodom 70. rođendana Ekrema Čauševića = In honor of the Turkologist! Essays celebrating the 70th birthday of Ekrem Čaušević* (s. 91-101). Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu FF-press.

- Stachowski, S. (1986). *Studien über die arabischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen, IV: U-Z und Nachträge*. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Stephanove, C. (1914). *Complete Bulgarian-English dictionary (including a lexicon of geographical, historical, proper, etc., names, a list of the English irregular verbs, weights and measures, etc.)*. Sofia: John H. Nickoloff (International Library) Publisher.
- Suciu, E. (2009). *Influența turcă asupra limbii române. I. Studiu monografic*. București: Editura Academiei Române.
- Suciu, E. (2010). *Influența turcă asupra limbii române. II. Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*. București: Editura Academiei Române.
- Święcicka, E. (Dü.). (2020). *Dictionary of Italian-Turkish Language (1641) by Giovanni Molino Transcribed, Reversed, and Annotated*. Berlin - Boston: De Gruyter.
- Thomai, J., Samara, M., Kole, J., Daka, P., Haxhillazi, P., Shehu, H., . . . Hidi, A. (Dü.). (2002). *Fjalor i shqipës së sotme*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.
- Thomas, G. (1978). *Middle Low German Loanwords in Russian*. München: Verlag Otto Sagner.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Altıncı Cilt: R-Ş (2. (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş) b.)*. (E. Yılmaz, & N. Demir, Dü) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Topalli, K. (2017). *Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë - Durrës: Botimet Albanologjike & Botime Jozef.
- Ünlü, S. (2012). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Vajzović, H. (1999). *Orijentalizmi u književnom djelu: lingvistička analiza*. Sarajevo: Institut za Jezik u Sarajevo.
- Vasmer, M. (1958). *Russisches etymologisches Wörterbuch. Dritter Band: Sta-Ÿ*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Viguiet, P. F. (1790). *Éléments de la langue turque, ou tables analytiques de la langue turque usuelle, avec leurs développements*. Constantinople: L'Imprimerie du Palais de France.

- Vrabie, E. (2000). *An English-Aromanian (Macedo-Romanian) dictionary: With two introductory sketches on Aromanian*. Missisipi: Romance Monographs.
- Vujaklija, M. (1996/97). *Leksikon stranih reči i izraza*. (Č. Mirković, & M. Stanisavac, Dü) Beograd: Prosveta.
- Xhafçe, Z. (2020). *Zhvendosja e regjistrave të turqizme në gjuhën shqipe*. Tezë Doktorature: Universiteti i Prishtinës.
- Yelten, M., & Karasu, A. (2007). Makedon Dilindeki Türkçe Kelimeler. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 36, 201-247.
- Ylli, X. (1997). *Das slavische Lehnwort im Albanischen. 1. Teil Lehnwörter*. München: Verlag Otto Sagner.
- Yücel, Y. (1991). Bulgarcaya Türkçe'den ve Türklerden Geçen Sözcükler. *Belleten*, 55(213), 529-562.
- Zafferano. (Vocabolario on line). 2023 tarihinde Treccani Vocabolario: <https://www.treccani.it/vocabolario/zafferano/> adresinden alındı

PRİZREN TÜRKLERİNİN DİL, KÜLTÜR VE GELENEKLERİNİN KORUYUCUSU OLAN PRİZREN AĞZINDAKİ DEYİM VE ATASÖZLERİ

Ayla HAFIZ KÜÇÜKUSTA¹

Özet

Günümüzde dünyanın birçok bölgesinde azınlıklar tarafından kullanılan diller giderek daha büyük oranda yok olma tehlikesiyle karşılaşmakta, baskın standart dillerin veya çevre dillerinin etkisi altında eriyip gitmektedir. Farklı bölgelerde belirli kesimler tarafından kullanılan ağızlar da aynı kaderi paylaşmaktadır. Kuzey Batı Balkan Türk ağızlarının içinde ayrı bir yere sahip olan Prizren ağızı için de benzer bir durum söz konusudur. Ancak tarih boyunca çevre dillerin etkisine direnen bu ağız, son 30 yıldır şimdi de Arnavutça ve Türk medyası üzerinden standart Türkçenin gittikçe artan etkisine direnmeye çalışmaktadır. Böylece yapısındaki geçmişten günümüze kadar muhafaza ettiği anlatım birimleri artık yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmaktadır. Bilindiği gibi, bir halkın organik yapısı olarak değerlendirilen bir ağzın içindeki deyim ve atasözleri, konuşmacılarıyla birlikte doğar, büyür, değişir ve gelişir. Onlar söz konusu halkın düşünce ve kültür zenginliğini ortaya koyan ve ait oldukları dilin içinde veya dışındaki değişikliklere rağmen son konuşmacısına kadar varlığını sürdüren sağlam yapılardır. Bildiride, geçmişten günümüze kadar yayımlanan çalışmalar ışığında yapılan saha araştırmaları, gözlem ve deneyimlere dayanarak bu ağızda yer etmiş bazı özel anlatım birimleri, deyim ve atasözleri üzerinden kimi tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Prizren ağızı, deyimler, özel kullanım birimleri, atasözleri, etkileşim.

1 Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, ajlatr@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-2964-012X

PHRASES AND PROVERBS IN PRIZREN DIALECT, WHICH ARE THE PROTECTOR OF THE LANGUAGE, CULTURE AND TRADITIONS OF PRIZREN TURKS

Abstract

Today, languages spoken by minorities in many parts of the world are increasingly in danger of extinction and are disappearing under the influence of dominant standard languages or surrounding languages. Dialects used by certain groups of people in different regions also share the same fate. It is similar situation with Prizren dialect, which has a special place among the Northwestern Balkan Turkish dialects. However, this dialect, which has resisted the influence of surrounding languages throughout history, has been trying to resist the increasing influence of standard Albanian as well as standard Turkish which is gaining ground through the Turkish media for the last 30 years. Narrative forms preserved in its structure from past to present days are slowly disappearing nowadays. As it is known, phrases and proverbs, which are considered as the organic structure of a people, they are born, grow, change and develop together with their speakers in a dialect. They are solid structures that reveal the richness of thought and culture of the people in question and continue their existence until the last speaker, despite changes within inside or outside the language they belong to. In this paper, some determinations will be made through some special expression units, phrases and proverbs that have taken place in this dialect, based on field research, observations and experiences in the light of studies published from past to present.

Keywords: Prizren dialect, idioms, special usage units, proverbs, interaction.

1. Giriş

Günümüzde dünyanın birçok bölgesinde azınlıklar tarafından kullanılan diller giderek daha büyük oranda yok olma tehlikesiyle karşılaşmakta ve baskın çevre dillerin etkisi altında eriyip gitmektedir. Bununla birlikte farklı bölgelerde belirli kesimler tarafından kullanılan ağızlar da standart diller tarafından asimile edilmektedir. Ancak dünyanın birçok bölgesinde standart dillerle doğrudan temas etmeyen ağızlar da mevcuttur. Oğuz ağız grubunun en batısında yer alan Batı Balkan Türk ağızları da bu ağızlardandır ve standart Türkçeden tamamen kopuk bir şekilde, bu dil tarafından asimile olma tehlikesini yaşamadan günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarabilmiştir. Kuzey Batı Balkan Türk ağızlarının içinde yer alan Prizren ağızı için de benzer bir durum söz konusudur. Ancak bu ağız, asırlar boyu Sırpçanın ve diğer çevre dillerinin güçlü etkisi altında gelişmesi sonucunda bazı fonolojik, morfolojik ve leksik özellikleri açısından diğer Batı Balkan ve Kosova Türk ağızlarından farklı bazı özelliklere sahip olmuştur. Bununla birlikte çok farklı kültürlerin kesiştiği bir merkez olan Prizren’de varlığını sürdüren bu ağızda Kosova’nın başka yerlerinde bulunmayan kendine has deyim ve atasözleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu ağızın yüzyıllar boyunca şekillenen özellikleri Osmanlı geri çekildikten sonra da varlığını korumuştur. Ancak son 30 yıldır gerek Arnavutça, gerekse Türk medyası üzerinden standart Türkçenin gittikçe artan etkisi karşısında bazı özelliklerin değişmeye başladığı gözlenmektedir. Bununla birlikte bu ağza ait özel anlatım birimleri olarak kullanılan deyimler ve atasözleri de gittikçe daha az duyulmaktadır. Oysaki bilindiği gibi, bir halkın organik yapısı olarak değerlendirilen deyim ve atasözleri konuşmacılarıyla birlikte doğar, büyür, değişir ve gelişir. Onlar söz konusu halkın düşünce ve kültür zenginliğini ortaya koyan ve ait oldukları dilin içinde veya dışındaki değişikliklere rağmen son konuşmacısına kadar varlığını sürdüren sağlam yapılar olmalıdır.

2. Prizren Ağızı

Kosova’nın güneyinde Şar Dağı’nın eteklerinde yer alan Balkanların en eski medeniyet, kültür ve ticaret merkezlerinden biri olan Prizren’in tarihi Roma dönemine kadar uzanmaktadır.

En eski dönemlerinden bu yana bünyesinde çok farklı halkları barındıran bu şehirde Roma ve Bizans döneminde Latince ve Yunancanın yanı sıra o dönemlerde çevresinde yaşayan kavimlerin dilleri (Mutavdžić, 2013, s.101-105), bölgeye 4. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar akın eden farklı Türk kavimleriyle birlikte de bu kavimlerin kullandığı Türkçe ve bu topraklara beraberinde getirdikleri Germen ve Slav halklarının dilleri kullanılmıştır. Ancak 1455 yılında Prizren’in Osmanlı egemenliği altına girmesiyle bütün Balkanlarda olduğu gibi bu şehirde de Oğuz Türkçesi baskın hâle gelmiş ve bu Türkçe Prizren ağızında günümüze kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

tıklarından yeni nesillere aktarılırken varyantları meydana gelebilir.

Prizren ağızdaki deyim ve atasözlerinde şüphesiz büyük bir Osmanlı etkisi vardır. Hatta Osmanlı etkisi Prizren'in bulunduğu bölgedeki diğer dillerde de oldukça yoğundur. Bununla birlikte Prizren ağızında insan yapısı ve yaşamındaki tecrübe sonucu elde edilen enternasyonal atasözleri de bulunmaktadır: “İlık yap dereye at (İyilik yap dereye at)” ve “*Ne ekersen oni biçersın* (Ne ekersen onu biçersin)” gibi dünyanın bütün dillerinde kullanılan ahlaki ve “*Avlayan çüpek ısırmez* (Havlayan köpek ısırmaz)”, “*Çivi çiviye süker* (Çivi çiviye söker)” ve “*Bucünün işini yarına koma* (Bugünün işini yarına bırakma)” gibi ancak bizim ilgimizi çeken toplumda farklı etkilerden, olaylardan, dillerden, yaşayış tarzlarından etkileşim sonucu ortaya çıkan folklorik türden olan halk atasözleri ve bunların içinde kullanılan varyantlar da vardır.

4. Bulgular

Prizren ağızdaki deyim ve atasözleri, Prizren ağızı ile diğer Türk ağız bölgeleri ve standart Türkçede kullanılan ortak ve farklı kullanılan ve Sırpçadan ödünçlenen deyim ve atasözlerine ayrılabilir.

4.1. Prizren Ağızı ile Diğer Türk Ağız Bölgelerinde ve Standart Türkçede Kullanılan Ortak Deyim ve Atasözleri

Prizren ağızı ile diğer Türk ağız bölgeleri ve standart Türkçede ortak kullanılan en yaygın deyimler şunlardır:

İtiyarlık maskaralık (İhtiyarlık maskaralık); *Egri bügri* (Eğri büğrü); *Bi ayagi çukurda* (Bir ayağı çukurda: Çok yaşlı olan); *Dırcıgımın dırcığı olma* (Dıdının dıdısı olmak: Hiçbir anlamı, önemi olmayan kişi için söylenir); *Ayagina basma* (Ayağına basmak: Rahatsız etmek); *Cükten enma* (Gökten inmek: Bir anda belirivermek); *Kan kusturma* (Çok uğraştırmak); *Lokom cibi* (Lokum gibi: Lezzetli ve güzel); *Şeytanın bacagını kırma* (Bir tersliğe son vermek); *Agzi var dili yok* (Oldukça sessiz, sakın, kendi hâlinde, konuşmayıp susan, derdini anlatmayan) vb.

Prizren ağızı ile diğer Türk ağız bölgeleri ve standart Türkçede ortak kullanılan en yaygın atasözleri şunlardır:

Cendi düşen aqlamas (Kendi düşen ağlamaz: Kendi iradesiyle iş yapan biri sonuçlarına da katlanır); *Sabreden derviş müradına ermiş* (Çok sabreden biri mutlaka istediğine ulaşır); *Şurlo duymaz uydurur* (Sağır duymaz uydurur); *Esçi dost düşman olmas* (Eski dost düşman olmaz); *Üzüm üzümeye baka baka kararır* (İnsan sürekli biriyle beraber olursa ona benzemeye başlar); *Deliye her cün bayram* (Gamsız, boş kişiler hiçbir şeyi umursamaz); *Dil eder saklanır, baş belaya katlanır* (Söylenen bazı şeyler başımızı belaya sokabilir) vb.

4.2. Prizren Ağzında Diğer Türk Ağız Bölgeleri ve Standart Türkçedekilerden Farklı Kullanılan Deyim ve Atasözleri

Prizren ağzında diğer Türk ağız bölgeleri ve standart Türkçedekilerden farklı kullanılan deyim ve atasözlerinden en sık rastlanan deyimler şunlardır:

Nice mısır mangırını cibi tanarım (Mısırın parası gibi tanırım: çok iyi tanımak), *Kaymak cibi* (kaymak gibi: Çok lezzetli yemek ve yüzü/teni güzel kadınlar için kullanılıyor); *Nice grçki frayer* (Yunan delikanlısı gibi: Çok yakışıklı); *Nice bostan kuklasi* (Korkuluk gibi); *Kani bozok* (Kanı bozuk: Güvenilmez kişi); *Kuyrukli mono* (Kuyruklu abla: Sosyetik kişi), *Şako mono* (Yaramaz abla: yaramaz kişi); *Engsesi kalın* (Ensesi kalın: Büyük torpili olan kişi); *Suyi küverdi* (Suyu koyuverdi: Vücudu zayıfladı, kendini bıraktı), *Eşegine dükesin* (Eşeğine dökün: Bol bol, fazlasıyla); *Say ise da bük yalan* (Sahi ise bile büyük yalan: İnanırcı olmayan durumlarda söylenir, Çemliğini *alasin* (Kemliğini alasin: Biri yanlış bir şey söylediği zaman “*Hadi ordan, yok artık*” anlamında söylenen bir deyim); *Şeytan başını yesin* (Lanet olsun anlamında kullanılır); *Celdi kupina atti asmay* (Böğürtlen geldi asmayı kovdu/Dağdan gelip bağdakini kovuyor: Genelde gelinlerin geldiği evde kaynandan daha baskın olduğu zaman söylenir); *Em iskam em piskam* (Hem istiyorum hem bağırıyorum: Ne istediğini bilmeyenler için denir); *Figurski kari* (Bin bir şekle girebilen, çok kötü olan); *Çimnlen otororson üle olorson* (Kiminle oturursan öyle olursun: İnsan sürekli biriyle beraber olursa ona benzemeye başlar); *Kazma başkasının kuyusını cendin düşersin* (Başkasının kuyusunu kazma kendin düşersin: Başkasına kötülük yapmak isteyen kötülük yaşar); *İçi Gani bi Çani yakti bütün cihani* (İki Gani Bir Çani yaktı bütün cihanı: Birçok kişiye kötülük yapan kişilere denir) vb.

Prizren ağzında diğer Türk ağız bölgeleri ve standart Türkçedekilerden farklı kullanılan deyim ve atasözlerinden en sık rastlanan atasözleri şunlardır:

Sinek kondi çıktı can (Sinek kondu can çıktı: Sağlığı çok zayıf kişiler için kullanılıyor); *Süleyeceğine şap süle seçer* (Şap söylemektense şeker söyle: Acı konuşmak yerine tatlı konuş); *Ufaktan bük olur* (Ufaktan büyük olur: Her büyük şey küçükten başlar); *Akıl ne rezil ne vezir* (Rezillik de vezirlik de akıldan gelir); *Su akar cüz bakar* (Su akar göz bakar: Her şeyi zamanında yapmak gerekir); *Erçen koukan işine altın takar dışına* (Erken kalkanın işi rast gider); *Su cider kum kalır* (Geçici durumlara umut bağlamamak gerekir); *Et alırsen koldan kız alırsen soydan* (Etin değerlisi hayvanın kolundan kızın değerlisi ise soydan gelir); *Lakardi torbaya duvar deligine cirmes* (Lakardı torbaya, duvar deliğine girmez: Söylenen söz yayılır); *Üç yutkun bi süle* (Üç yutkun bir söyle: Konuşmadan önce düşün); *Armut armut altına düşer* (Bir insan onu yetiştiren aile fertlerinden farklı olamaz); *Karga karganın cüzünü çıkarmas* (Karga karganın gözünü çıkarmaz: Aynı karakterden olanlar birbirine zarar vermez); *Herbi kovan bal toplasa balın kilosi içi pare olur* (Her bir arı bal toplasa balık kilosu iki para olur: Az kişinin meşgul olduğu iş kıymetli olur). *Asılzadeden çemlik celmes* (Asılzadeden kötülük gelmez); *Ateşe ateş dil su atılır* (Kızgın bir ortamı sakinleştirmek gerekir); *Bilmesen sülema bilersin susma* (Söylemeyi bilmezsen susmayı bilirsin); *Herçeze borç yapma, herçeze üdünc ver* (Herkeseye borç yapma herkese ödünç ver); *Halal mal zay olmas* (Helal mal kaybolmaz); *Habib idi*

bu dünyanın direği, Habib üldi cene dünya bayagi (Habib bu dünyanın direği idi, Habib öldü dünya yine bayağı (iyi bir şekilde) devam ediyor: Herkesin yeri doldurulur); *Lodoza kar dayanmas* (Çok harcayanlar için söylenir) vs.

Verilen örneklerde de gördüğümüz gibi Prizren ağzındaki deyim ve atasözlerinden bazılarında anlamlandıramadığımız kelimeler ve standart Türkçeden tamamen farklı yapılar mevcut, bazıları ise anlam olarak standart Türkçede de bulunmakta ancak varyant farkı gözlenmektedir. Yani burada Türkçede kullanılan deyim ve atasözleri ile eş anlamlılık mevcuttur ancak ifadenin bileşenlerinde değişkenlik gözlenmektedir.

Örneğin:

Su cider kum kalır - Sel gider, kum kalır (*su* yerine *sel* varyantı)

Su akar cüz bakar - Su akar deli bakar (*cüz* yerine *deli* varyantı)

Erçen koukan işine altın takar dişine - Erken kalktım işime, şeker kattım aşım (zaman ve diş altın takmak yerine aşı şeker katmak varyantı)

Akıl ne rezil ne vezir - Aklınla rezil olursun, aklınla vezir olursun (Olumsuzluk yerine olumluluk varyantı)

Et alırsen koldan kız alırsen soydan Bez alırsan Mısır'dan (Musul'dan), kız alırsan asıldan (et yerine bez varyantı kol yerine Mısır/Musul varyantı, soy yerine asil varyantı)

Ancak *Dağdan gelip bağdakini kovuyor* atasözünün Prizren'de kullanılan varyantı olan *Celdi kupina atti asmay* (Geldi böğürtlen attı asmayı) atasözünde bir de Sırpçadan *kupina* (böğürtlen) kelimesi kullanılmıştır.

4.3. Sırpçadan Ödünçlenen Deyim ve Atasözleri

Yukarıdaki deyim ve atasözleri bizi ilk etapta Prizren ağzı ile Türkiye Türkçesi arasında bir karşılaştırma yapmaya yönlendirse de içlerindeki Sırpça kelimelerin kullanımı ve standart Türkçede hiç rastlanmamış olan bazılarının doğrudan Sırpçadan ödünçlenmiş olduklarını da görebilmekteyiz.

Örneğin:

Karga karganın cüzünü çıkarmas - Vrana vrani oči ne vadi. Sırpçadaki anlamına uygun olarak doğrudan ödünçlenmiştir.

Armut armut altına düşer -Kruška pod krušku; Kud (gdje) će kruška no pod krušku. Sırpçadaki anlamına uygun olarak doğrudan ödünçlenmiştir.

Ancak Üç yutkun *bi süle* atasözünün - Tri put meri jednom seci (Üç defa ölç bir

defa kes) ve *Ispici pa reci* (Pişir öyle söyle) atasözlerinin bir karışımı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Bunların dışında *figurski kari* örneğinde *figurski* kelimesi Sırpçada şekil, biblo anlamına gelen *figura* kelimesinden alınıp kadın kelimesiyle birleştirilerek şekil değiştiren, kurnaz, kötü içinde duygu barındırmayan anlamını almıştır.

Şehirde çok sık kullanılan *Em iskam em piskam* deyimini de Sırpça I hoçu i neçu (hem istiyorum hem istemiyorum) deyiminden alıntılanarak istemiyorum ifadesinin yerine *piskam* ifadesi kullanılmış, yani Prizren’de bağırarak anlamında kullanılan *piskalama* kelimesiyle değiştirilmiştir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi deyim ve atasözleri geçmiş toplumlarda farklı olayların yaşanması sonucu belirli bir öğüt, mesaj veya niteliği belirtmek amacıyla ortaya çıkmıştır ve hepsinin bir hikâyesi vardır. Zamanla o hikâyeler unutulmuş ve geriye sadece nesilden nesle aktarılan, belirli anlamlarda kullanılan kalıplaşmış formları kalmıştır. Ancak Prizren ağızında, nasıl oluştuğunu hâlâ hatırlayan kişilerin bulunduğu deyim ve atasözlerine de rastlanmıştır:

Örneğin:

Figurski deyimini şehirde herkese gazap çektiren, merhametsiz çok kısa boylu bir polise verilen lakaptan gelmektedir. Kısa boylu, duygusuz ve merhametsiz olduğu için *figura* – şekil, biblo kelimesine *-ski* sıfat eki eklenerek kendisine *figurski* lakabı takılmıştır. Daha sonra ise bu lakap benzer özellikteki kişilerde kullanılmış ve zamanla deyim hâline gelmiştir.

İçi Gani bi Çani yakti bütün cihani (İki Gani Bir Çani yaktı bütün cihani) deyimini komünist döneminden kalma bir hikâye sonucu ortaya çıkmıştır. O dönemde Gani adında iki Türk ve soyadı Çani olan bir Arnavut kent halkına çok zulmetmiş, insanları ihbar edip yıllarca hapiste yatmalarına sebep olmuşlar. Sonunda da Ganilerden biri felç olmuş ve yıllarca yatağa bağlı olarak yaşamış. Bundan hareketle halk “İçi Gani bi Çani yakti bütün cihani.” diye diye bunu bir deyim hâline getirmiş ve birçok insana kötülük yapan kişiler için kullanılmaya başlanmıştır.

Habib idi bu dünyanın direği, Habib üldi cene dünya bayagi atasözünün de eskiden yaşamış Habib adında bir kişiyle alakalı olduğu rivayet edilmektedir. Habib şehrin önemli şahsiyetlerinden biriymiş ve sürekli şehirde yapacaklarından bahseder, büyük sözler edermiş. Ancak söylediklerinin hiçbirini yapmazmış. Boş vaatlerde bulunan ve öldükten sonra da yeri doldurulamazmış gibi görünen kişiler için *Habib idi bu dünyanın direği, Habib üldi cene dünya bayagi* atasözü kullanılır olmuş.

4.4. Eski Sosyal ve Toplumsal İlişkileri Yansıtan Deyim ve Atasözleri

Öte yandan bu ağızda modern nesillerin zorlukla anlayabileceği eski sosyal ve toplumsal ilişkileri yansıtan atasözleri de mevcuttur.

Örneğin:

Halep uzagise (onda ise) Arşin bundadır (bendedir)

Herbi kovan bal toplasa balın kilosi içi pare olor

Asılzadeden çemlik celme,

Herçeze borç yapma, herçeze üdünc ver

Ayrıca atasözleriyle dile kazandırılan pek çok kelimenin hâlen günlük hayatta kullanıldığı görülmekte ya da günlük hayatta kullanılan pek çok kelime atasözlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin çemlik kelimesi atasözlerinde kötülük anlamında kullanılsa da günümüzde Çemliğimi *alasin* deyiminde “hadi oradan” anlamında kullanılmakta, kötülük anlamında olan çemlik kelimesinin yerini ise günümüzde *fenalık* kelimesi almıştır.

Öte yandan *Em iskam em piskam* deyimindeki bağırma anlamında kullanılan *pis-kalama* kelimesi günümüzde çok sık bağırma anlamında kullanılan bir kelimedir.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Prizren ağzında kullanılan deyim ve atasözlerinde yer alan kelimelerin bize söz konusu ağzın daha derin araştırılması için pek çok ipucu verebileceği gözlenmektedir. Bu nedenle özellikle dil bilimcilerin araştırmalarında bahse konu atasözlerine daha fazla değinmeleri yararlı görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Atasözleri ve deyimler önemlidir çünkü bize geleneksel kültürün en derin katmanlarından belirli sinyalleri iletmektedirler. Onlar ataların bilgeliğini ve deneyimlerini yaşatan kültürlerin temel taşlarıdır. Bu nedenle pek çoğunun anlamının, özellikle de kökeninin, açıklanması için sadece dil bilimsel araştırmalar yeterli değildir. Bunun için tarih, coğrafya, etnografya, halk bilimi, toplum bilimi gibi diğer bilimlerin de yardımına ihtiyaç vardır.

Sözlü iletişimde belirli bir pratik, pragmatik amaca sahip olmakla birlikte çoğu durumda doğrudan sözlü iletişime ve bir diyalog çerçevesine ihtiyaç duyarlar. Başka bir deyişle bir muhatap gerektirirler. Modern insanın sahip olmadığı şey de tam olarak budur. Günümüzde insan, atalarının bilgeliğini ve deneyimlerini yansıtmayan gündelik konuşmalarla bir ekranın önünde yalnız bırakılmaktadır. Eskiden fazla konuşmadan az kelimeyle çok şeyi ifade etmek önemliyken bugün, internet çılgınlığı çağında atasözleri neredeyse anlamını ve önemini kaybetmiş; atasözlerinin artık halk arasında kullanımı bile azalmıştır. Atasözleri unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Bu çalışmayla konuya duyarlı araştırmacıların dikkatini çekerek söz konusu bölge-

deki dil bilimsel, kültürel, etnolojik, Balkanolojik araştırmalarda bu konuya daha fazla yer vermeleri amaçlanmaktadır.

Kaynaklar

- Bajraktarević, F. (2010). Tursko-islamska kulturna bařtina južnih Slavena, *Znakovi Vremena*, 13(48/49), Sarajevo.
- Bakšić, S. (2012). *Prevođenje i ideologija (na primjerima prijevoda s turskog jezika u periodu od 1945. do 1992.)*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, 41(33), Sarajevo.
- Filan, K. (2011). *Kad opada lišće – uz roman Reřata Nuriya Güntekina-*, Novi Muallim, XII, 48, Sarajevo.
- Filan, K. (2023, 11 Kasım). “Kerima Filan’la *Yaprak Dökümü* üzerine” E-Posta.
- Fiske, J. (1999). *Popüler Kültürü Anlamak*. Ankara: Ark.
- Gans, H. J. (2007). *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Güntekin, R. N. (2011). *Yaprak Dökümü – Kad opada lišće* (Çev. Kerima FİLAN). Saraybosna: Connectum.
- Hodžić, I. (2021). *Javnodiplomatski aspekt fenomena (turskih) sapunica*, Završni rad, Univerzitet u Sarajevu Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
- Kracauer, S. (2011). *Kitle Süsü*. İstanbul: Metis.
- Mutlu, E. (2005). *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Naci, F. (1995). *Reşat Nuri’nin Romancılığı*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı (1923-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oskay, Ü. (2016). *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Özdemir, C. (2019). Reşat Nuri Güntekin’in “Yaprak Dökümü” Romanında Muhafazakârlık ve Modernizm Çatışması, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 3(2), 226-232.

ARAP HARFLERİYLE YAZILMIŞ (ABEJA SHQËP) ARNAVUTÇA ALFABE DERS KİTAPÇIĞI VE SÖZLÜK

Melek NUREDİNİ¹

Özet

Çalışmanın konusu olan Abeja Shqip (Arnavutça alfabe) ders kitapçığı Kuzey Makedonya'nın Gostivar şehrinde yaşamış olan Halil Lokmani beyefendinin özel kitaplığından bulunmuş ve makalenin konusu olmuştur. Ders kitapçığı hicri 1324, milâdi 1906 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Kimin tarafından derlendiği bilinmemektedir. Ders kitapçığı 38 sayfa, 18-12 cm büyüklüğünde etrafı çiçeklerle bezemiş güllükuru rengindedir. Birinci sayfada Arap harfleriyle yazılmış Arnavutça alfabe yer almaktadır. Arnavut alfabesi 36 harf olmasına rağmen kitapçıkta 37 harf bulunmaktadır. İkinci sayfadan itibaren Arap harflerinin karışık bir şekilde kelime içinde nasıl okunduğu; harflerin başta, ortada ve sonda nasıl yazıldığı ve şekilleri gösterilmektedir. 10'uncu sayfadan 33'üncü sayfaya kadar farklı konularda hem kelime hem de hikâyeler, aylar ve sayılar yazmaktadır. 36'ncı sayfadan 38'inci sayfaya kadar ise Arnavut lisanı elifbası başlığı altında iki dilin Türkçe ve Arnavutça alfabe örneği ve sözlük kitapçığının muhtevasını oluşturmaktadır. Ders kitapçığı Makedonya topraklarında 20. yüzyılın başlarında öğretilen Türk dilinin ve Arap harflerinin Osmanlı İmparatorluğundaki Arnavut eğitiminde önemini göstermektedir. Kitapçık, Arap alfabesinin yanı sıra Türk ve Arnavut dillerinin de öğretilmesi için kullanılmıştır. Bu bakımdan Arnavutça alfabe kitapçığının Osmanlı dönemi Kuzey Makedonya'sında eğitim görmüş etnik grupların öğretim süreci hakkında bilgi vermesi açısından önemli olduğu kanıtındayız.

Anahtar Kelimeler: Arnavutça, Osmanlı, Alfabe, Sözlük, Eğitim.

¹ Dr., Makedonya Millî Eğitim ve Bilim Bakanlığı, meleknuredini@bro.gov.mk, ORCID: 0000-0001-9762-6648.

AN ALBANIC (ABEJA SHQIP) ALPHABET TEXTBOOK AND DICTIONARY WRITTEN IN ARABIC LETTERS

Abstract

The Abeja Shqip (Albanian alphabet) textbook, which is the subject of our study, was found in the private library of the late Mr. Halil Lokmani, who lived in Gostivar, North Macedonia, and became the subject of our article. It appears that the textbook was published in Istanbul between 1324 Hijri and 1906 Gregorian. It does not say by whom it was compiled. The textbook is 38 pages, 18-12 cm in size, and is in the color of a dried rose, surrounded by flowers. The first page contains the Albanian alphabet written in Arabic letters. Even though the Albanian alphabet has 36 letters, the textbook contains 37 letters. Starting from the second page, it shows how the Arabic letters are read in a complicated way within the word, how the letters are written at the beginning, middle and end and their shapes. From the 10th to the 33rd page, he writes both words and stories, months, and numbers on different subjects. From the 36th to the 38th page, under the title of Albanian language alphabet, Turkish and Albanian alphabet examples, and dictionary of the two languages constitute the content of the textbook. The course textbook shows the importance of teaching the Turkish language and Arabic letters, which were taught in the Macedonian territory at the beginning of the 20th century, in Albanian education in the Ottoman Empire. The booklet was used to teach the Turkish and Albanian languages as well as the Arabic alphabet. In this respect, we are proof that the Albanian alphabet textbook is important for the teaching process of ethnic groups educated in North Macedonia during the Ottoman period.

Keywords: Albanian, Ottoman, Alphabet, Dictionary, Education.

1. Giriş

Balkan coğrafyası, farklı dinlerin ve milletlerin yaşadığı, farklı dillerin konuşulduğu topraklardır. Osmanlı döneminden beri bu çok kültürlülük günümüze kadar hâlâ devam etmektedir. Kültür ve dil farklılıkları bir ülkede hem zenginliğin göstergesi hem de etnik sorunların çıkış noktasıdır. Sorun ve farklılıklar her ne kadar insanların yaşamlarını ve eğitim hayatlarını etkilese de yıllarca süren direnişin olduğu bu topraklarda, azınlıklar kendi dilinde eğitim görebilmek için büyük mücadeleler vermektedir. Kuzey Makedonya’da yaşayan Arnavutlar bu topraklarda her zaman mücadele vermiş ve vermeye de devam etmektedir. Arnavut toplumunun Türk-İslam geleneğinden etkilenmesi ise günümüzde bile hissedilmektedir. Bu geleneğin devam etmesi Arnavutların İslam dinini kabul etmesinde büyük bir rol oynamıştır. Yüzyıllar boyunca Balkan coğrafyasında yaşayan Arnavutlar Balkanların farklı bölgelerine yayılarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Arnavutların bir kısmı ise Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak bilinen coğrafi bölgeye yerleşmiş, bu bölgeyi kendilerine hem bir vatan olarak görmüş hem de kendilerini bu topraklardaki ev sahipleri olarak hissetmişlerdir. Yaşadıkları dönemin getirdiği siyasi olaylar neticesinde Arnavutlar Osmanlıya karşı direnmeye başlamış, bu millî direnişle birlikte de eğitimde kendi Arnavut alfabelerini, yani Latin alfabesini kullanma taraftarı olarak kendi haklarını aramaya başlamıştır. Balkanlarda, Osmanlı topraklarında yaşayan Arnavut halkı Arap alfabesini, Yunan bölgesinde yaşayanlar Yunan alfabesini, İtalya’da yaşayanlar ise Latin alfabesini kullanmışlardır. Bunun yanında aynı topraklarda yaşadığı hâlde dini farklılıklardan dolayı farklı alfabeye kullananlar da vardı. Osmanlı coğrafyasındaki Arnavutların %70’ni oluşturan Müslümanlar Arap alfabesini; %20’sini oluşturan Ortodokslar Yunan alfabesini; %10’unu oluşturan Katolikler de Latin alfabesini kullanmaktaydılar (Olgun 2016, 108). Arnavut taraftarlarının bir kısmı Latin alfabesine geçmek isterken bir diğer grup Arap harflerini kullanmak istemiştir. Bu noktada en önemli isimlerden biri de Rexhep Cudi Voka’dır. Rexhep Voka, Arnavut alfabesinin Latin harfleriyle yazılmasına karşı çıkararak Arap alfabesinin Arnavutçaya uygulanmasını önermiş ve bu konuda ısrarcı olmuştur (Aruçi ve Mehdiu 2013, 123). Bu ısrarların sonucunda Rexhep Voka İstanbul’da almış olduğu eğitim ve birikimden yola çıkarak kendi yazmış olduğu Arnavutça alfabeyle ortaya koymuştur. Söz konusu bu Arnavutça kitapçığının kimin tarafından derlendiği bilinmemekte, kitapçıkta müellifin kim olduğu yazmamaktadır. Dönemin kaynaklarına göre Arnavutça-Türkçe kitap yazmada ve Arap alfabesinin kullanılması için direnmede öne çıkan kişi Rexhep Voka’dır. İhtimaller göz önüne alındığında kitapçığının Abeja Shqib Rexhep Voka’ya ait olma ihtimalinin yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Fahri Avdija tarafından yazılmış “Abetarja E Gjuhës Shqipe Me Alfabet Osman” (Avdija 2018) adlı bildirinin de bahse konu “Abeja Shqipe” alfabeye kitapçığının bir diğer nüshası olma ihtimali yüksektir. Fahri Avdija, kitapçığı “Atatürk Kitaplığı” İstanbul arşivinden almıştır. Makaleye konu olan kitapçık ise Gostivar şehrinde yaşayan rahmetli Halil Lokmani’nin özel kütüphanesinden hediye olarak verilmiştir. Fahri Avdija’nın söz konusu kitapçığı ile konumuz olan kitapçığın arasındaki farklar ise kitabın adı, sayfa numarası, yıl değişikliği ve bazı içerik değişiklikleridir.

2. Arnavutça Alfabe Kitapçığının Şekil Özellikleri

Çalışmanın konusu olan Arnavutça alfabe ve Türkçe sözlük kitapçığı “Abeja Shqip” (Arnavutça alfabe) Halil Lokmani Beyin özel kütüphanesinden hediye olarak verilmiştir. Kitapçık 38 sayfa, 18-12 cm büyüklüğünde etrafı çiçeklerle bezenmiş, “Abeja Shqip” adı altında, hicri 1324 yılında İstanbul’da basılmıştır. Kitapçığın aynı yıla ait başka nüshalarının da olma olasılığı yüksektir. Gostivar şehrinde o dönemde eğitim gören Arnavutların bu kitapları hem Arap harflerini hem de Türk dilini öğrenmek için kullandıkları aşikârdır. Kitapçığın birinci sayfasında Arnavut alfabesinin Arap harfleriyle yazılışları gösterilmektedir. Arap alfabesinde 28 harf (Shkurtaj 2010, 197), Arnavut alfabesinde ise 37 harf vardır. Arnavut harfleri olan “dh, gj, ll, nj, q, rr, th, x ve y” harfleri Arapça alfabesine sonradan ek harf olarak ilave edilmiştir.

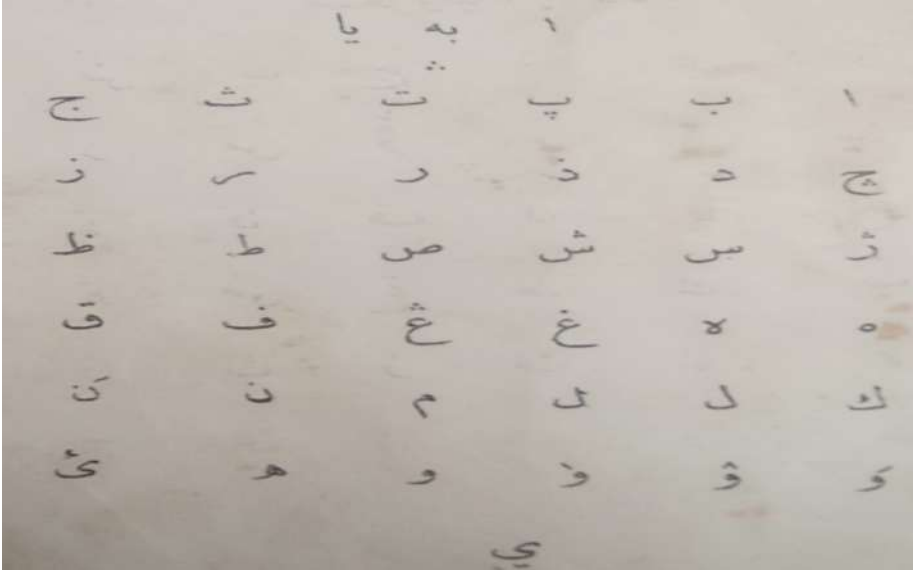
Kitapçığın onuncu sayfasına kadar farklı başlıklara yer verilmiştir:

- shkronjat përzime (Karışık harfler),
- shkronjat çî nxhiten nkryt fjalve bohen kështu (Kelimelere eklenen harflerin yazılışı),
- përzimja ktyne shkronjave bohen kështu (Harflerin birleşimi),
- shkronjat çî xhinden medis fjalës shkruhen kështu (Ortada gelen harflerin yazılışı),
- përzimja ktyne shkronjave (Harflerin karışık yazılışı),
- shkronjat çî nxhiten fundit fjalve shkruhen kështu (Sonda gelen harflerin yazılışı),
- përzimja ktyne shkronjave (Bu harflerin karıştırılması).

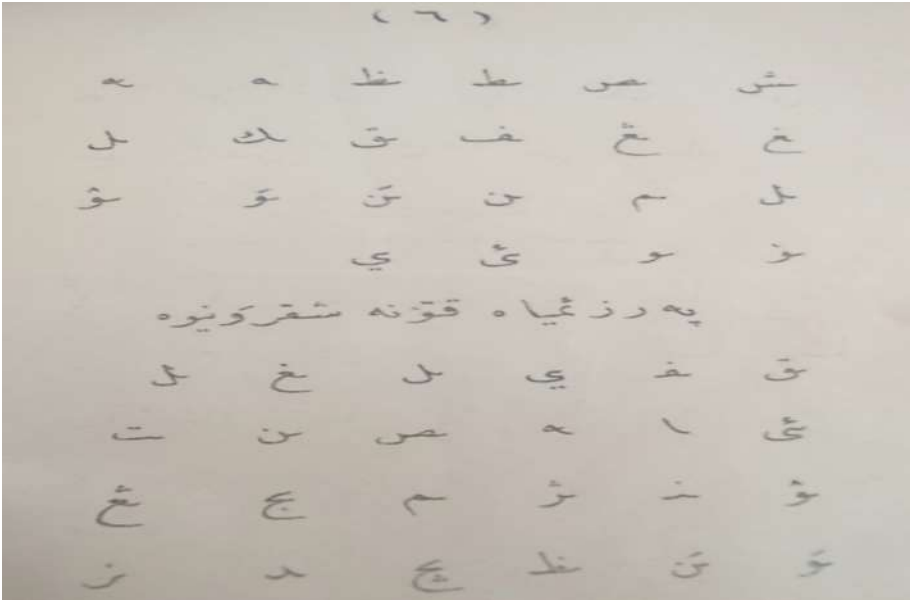
11-19. sayfalar arasında ise hayvan, meyve, sebze adları gibi Arnavutça kelimelere yer verilmiştir. 20-29. sayfalar arasında hikâye şeklinde Allah’ın bir olduğu, gök ve yerin Allah’a ait olduğu, insanoğlu ve dünyada var olan her şeyin Allaha ait olduğu bildirilmektedir. Bilgi ve ilmin Allah’tan geldiği, Allah’ın her şeyi gördüğü yazmaktadır. Kısa hikâyeler şeklinde çocuklara öğütler vermektedir. Çocukların sabah erken kalkmaları, temizlik yapmaları, okula gitmeleri ve okulda öğretmenlerini dinlemeleri gerektiği vurgulanmıştır. Kitapçıkta farklı konuların olması; din, eğitim, ahlak, hayvanlar, meyveler, sebzeler, günler, aylar, mevsimler, kimya, fizik, dil, edebiyat, sözlük gibi konuların hikâye şeklinde işlenmesi kitapçığın ilköğretim kılavuzu olarak da kabul edilebilir olmasını sağlamaktadır.

2.1. Kitapçıkta Yer Alan Fotoğraf Örnekleri

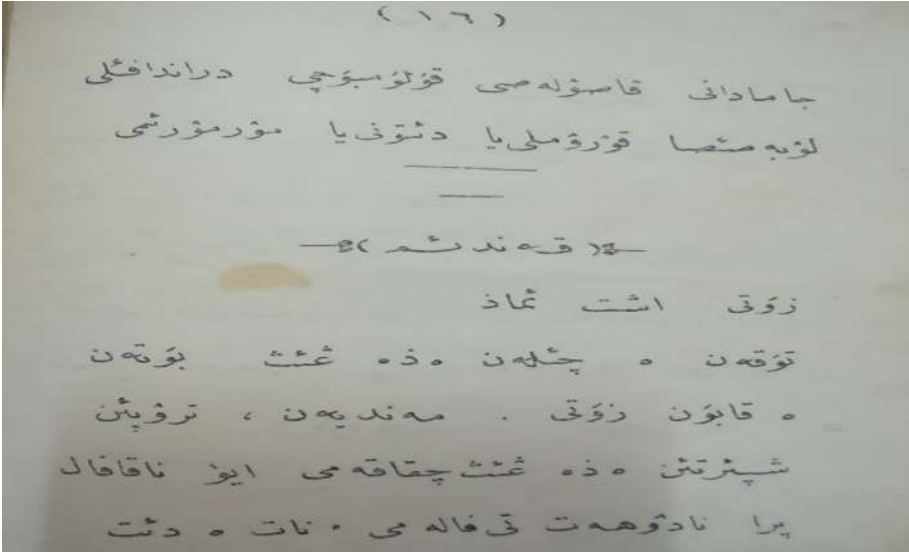
Kitapçıkta yer alan fotoğraf örnekleri şu şekildedir:

Resim 1. Arap harfleriyle yazılmış Arnavutça alfabe.

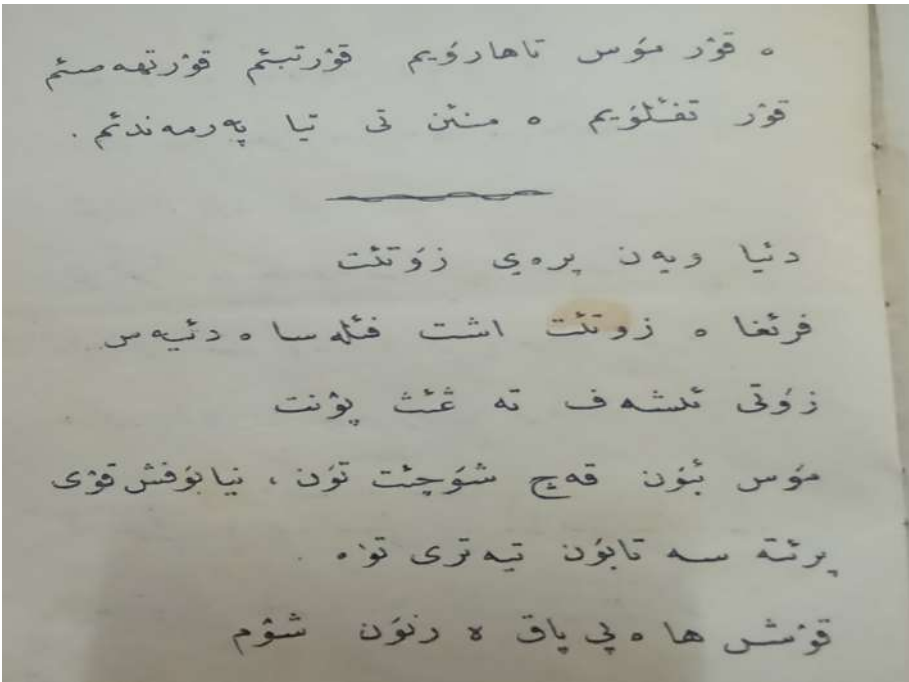
Resimde de görüldüğü üzere başlık “Abeja” (abc) olarak yazılmış, ardından Arap harfleriyle Arnavutça alfabe verilmiştir. ث (th), ذ (dh), غ (gj), ل (ll), ك (nj), ك (x), و (v), ف (u), و (o), و (ü) harflerinin yazılış şekilleri verilmiştir. ي (ye) harfinin iki farklı yazılışı ise ı ve y harfleri ile gösterilmektedir.

Resim 2. Harflerin başta, ortada ve sonda yazılış şeklini göstermektedir.

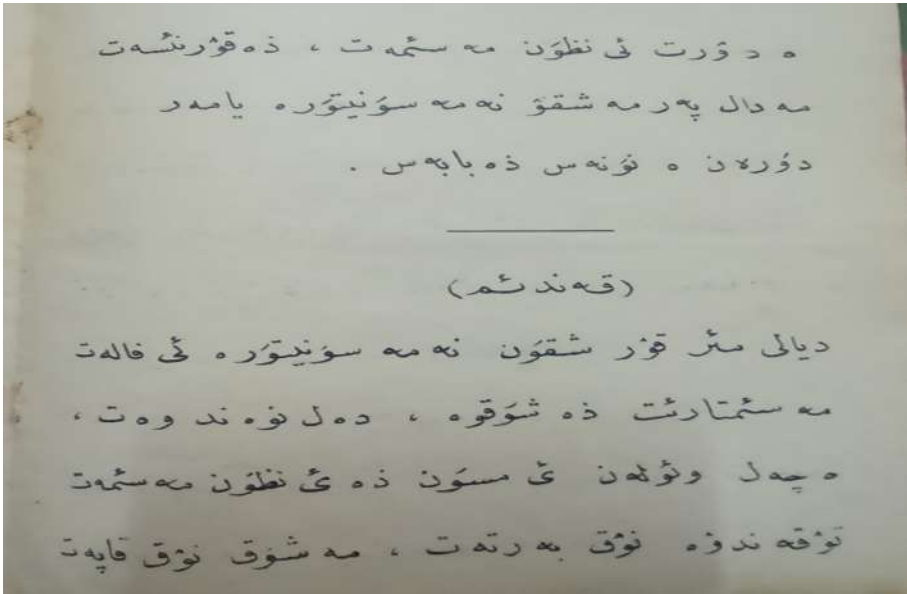
Resim 3. “Këndim” başlığı altında “Allah birdir. Gök ve yer, bütün dünya, akıl, vücut ve ruh insanoğluna Allah tarafından verilmiştir.” yazmaktadır. Pra na duhet të falemi natë e ditë (Bu yüzden sabah ve akşam Allaha hamdetmek ve namaz kılmak gerekir).

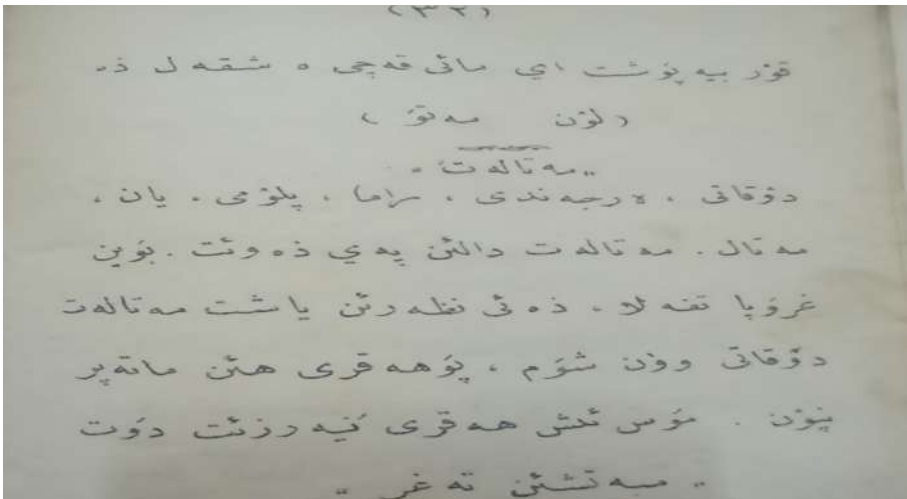
Resim 4. Friga vjen nga Zotit, Friga e Zotit është fillesa e dijes, Zoti i shef të gjith punët, mos bon keç shoçit tonë. Resimde görülen örnekte “Korku Allah’tan gelir, Allah korkusu ilmin başlangıcıdır, Allah her şeye hâkimdir.” yazmaktadır.

Resim 5. Këndim. Djali mire kur shkonë në mësimtore i falet mësimtarit dhe shokve. Resimde “İyi bir çocuk sınıfa gittiğinde öğretmenine ve arkadaşlarına selam verir.” yazmaktadır.

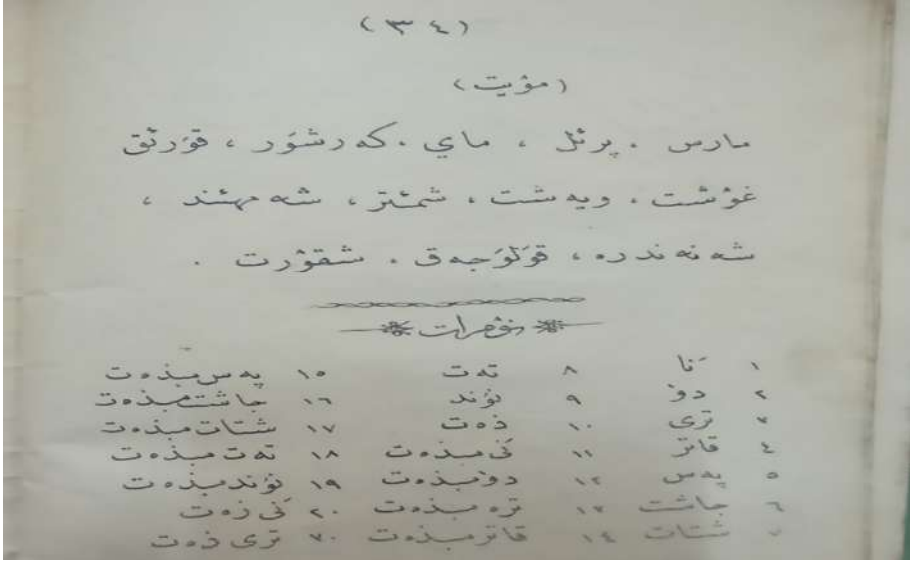

Resim 6. “Metalet” başlığı altında metallerin isim ve özellikleri yazılmıştır.

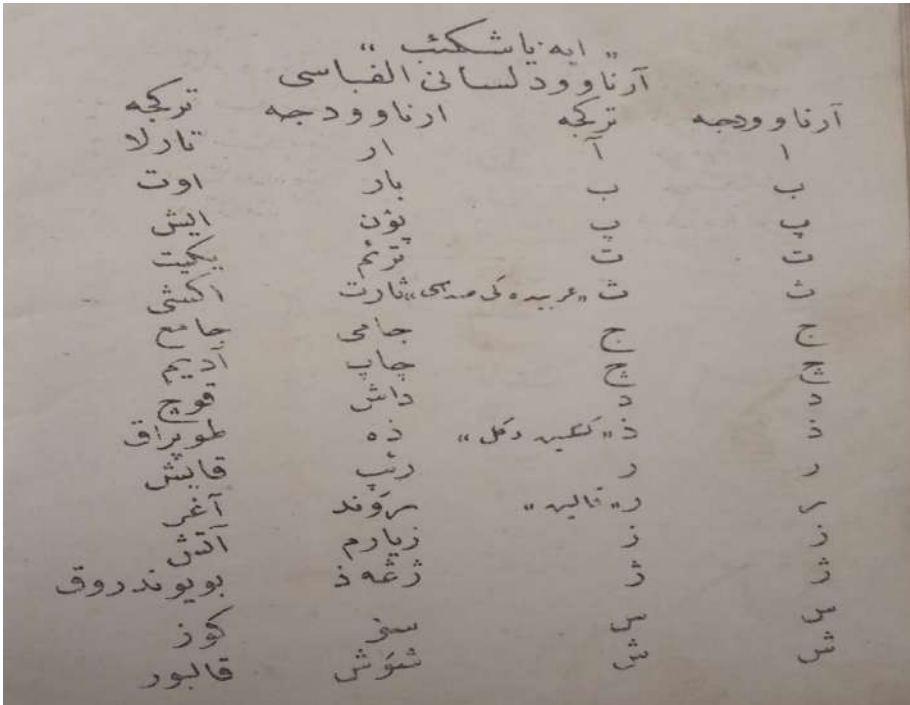

Dukati, arxhendi, plumi janë metal. Metalet dalin pej dheut. Gupat dhe i nxjerrin jasht metalet, dukati vyn shumë, po hekuri hyn ma tepër npunë. Mos ish hekuri njerëzit dot mbetshin të egër. (Metallar; mücevher, altın ve kurşundur. Metaller top-raktan çıkarılır. Grup metaller dışarı çıkartılır, mücevher en değerlisidir. Demir en işe yararandır. Demir olmasaydı insanlık vahşi kalacaktı.)

Resim 7. Mujt (aylar) ve Numrat (sayılar) başlığı altında yazılış ve okunuş şekilleri gösterilmiştir.

Resim 8. “Abeja Shqip” sağ taraftan Arnavutça, sol taraftan Türkçe-Arap alfabesinin yazılış şekli gösterilmektedir. Diğer taraftan ise harf sıralamasına göre kelimelerin anlamları verilmiştir.

Sözlükte yer alan kelimeler şunlardır:

Arnavutça	Türkçe
Ara	Tarla
Barë	Ot
Punë	İş
Trim	Yiğit
Thart	Ekşi
Xhami	Cami
Hap	Adım
Dash	Koç
Dhe	Toprak
Rryp	Kayış
Rënd	Ağır
Zjarm	Ateş
Sy	Göz
Shoshë	Kalbur

Sonuç

Geçmiş, günümüze ve geleceğe bağlayan en değerli unsurlar kültür ve tarih hazineleridir. Osmanlıdan kalan yazma eserler, arşiv belgeleri ve tarihî eserler geçmiş daha iyi anlamamıza yardım etmektedir. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan farklı kültürler, milletler, diller ve dinlere mensup topluluklar aynı çatı altında yaşamış, aynı sınırlar içinde farklılıklara rağmen birlik içinde kendi din ve kimliğini koruma imkânına sahip olmuşlardır. Osmanlıdan kalan belgeler çerçevesinde yapılan ilmî çalışmalar araştırmacılar tarafından her geçen gün daha fazla rağbet görmektedir. Bu bağlamda konumuz olan “Abeja Shqip” Osmanlı döneminden kalan Arap harfleriyle yazılmış, Türkçe-Arnavutça sözlük hem araştırmaya hem de geçmişe ışık tutan özelliğe sahiptir. Arap harfleriyle yazılan “Abeja Shqip” adlı kitapçık, hicrî 1324 yılında İstanbul’da basılmıştır, yazarı belli değildir. Balkanlardan İstanbul’a eğitim görmek için giden Arnavut asıllı öğrenciler mezun olduktan sonra kendi memleketlerine gelecek aldıkları eğitim sonrasında bu müfredata ve belli standartlara bağlı şekilde eğitime devam etmiştir. Kitapçığın yazarının Kuzey Makedonya’nın Kalkandelen şehrinde yaşamış olan Rexhep Voka Cudi olduğu düşünülmektedir. Arnavutlar kendi alfabelerini değiştirmek isterken aralarında bazı anlaşmazlıklar olmuştur. Aydınların bazıları Arap harfleriyle devam etmeyi tavsiye ederken bazı aydınlar ise Latin alfabesine geçmeyi önermiştir. Rexhep Voka Cudi ise Arnavutça alfabenin Arap harfleriyle devam etmesini istemiştir. Bu da Rexhep Voka Cudi’nin bu kitapçığı yazmış olma ihtimalini göstermektedir. Kitapçık; Arap harflerini, Allah sevgisini, çocukların nasıl davranmaları gerektiğini, sayıları, haftanın günlerini, ayları, mevsimleri, metallerin özelliklerini ve Türkçe-Arnavutça kelimeleri öğretmektedir. Bu bakımdan çalışmaya konu olan kitapçığın Arnavutlar tarafından çocuklara eğitim verme, dilin ve dinin öğretilmesi amacıyla kullanıldığı ve sözlük olma özelliği gösterdiği görülmektedir. Osmanlı

döneminde farklı kültürlerin bile Osmanlı eğitim sistemine, Türkçe ve Arapça diline önem verdikleri açıktır. Dönemin ve Osmanlının vermiş olduğu ilim dünyasına ayna tutarak Balkanlarda yaşayan farklı kültürlerin bu sistemi benimsedikleri aşikârdır. Özellikleri ve muhtevası bakımından önem arz eden kitapçık hem Türk hem de Arnavut araştırmacılara farklı konularda araştırma yapma imkânı sunmaktadır. Ayrıca Arnavut araştırmacılara dönemin Arnavut dilini ve Arnavutçanın Arap harflerle yazılış örneklerini araştırma imkânı vermektedir.

Kaynaklar

- Aruçi, M., ve Feti M. (2013). *Voka, Receb*. Cilt 43. İstanbul: TDV Yayınları.
- Avdija, F. (2018). *Abetarja E Gjuhës Shqipe Me Alfabet Osman* <https://fax.al/news/14297580/abetarja-e-gjuhes-shqipe-me-alfabet-osman> (erişildi: 2023).
- Gawrych, G. (2006). *The Crescent and the Eagle, Ottoman Rule, Islam and the Albanians 1874-1913*. London: I.B. Tauris.
- Myderrizi, O. (1955). *Letërsia Shipe Me Alfabetin Arab*. Buletin I Shkencave Shoqërore.
- Olgun, S. (2016). *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler (1878-1912)*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Popoviç, A. (1995). *Balkanlarda İslam*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Prifti, K. (2002). *Historia E Popullit Shqiptar Rilindja Kombëtare. Vëllimi I Dytë,- Vitet 30 të shek. XIX-1912*. Tiran: Toena.
- Shkurtaj, Gjovalin. *Shqipja e Sotme*. Tirana: Tirana: Ufo Press., 2010.

**2. ULUSLARARASI
BALKANLARDA TÜRKÇE
ÖĞRETİMİ VE TÜRKOLOJİ
SEMPOZYUMU
FOTOĞRAF ALBÜMÜ**

